

“ જાપવા-જપાવવાનો હક્ક સર્વ કોઇને છે ”

અમદાવાદ “સસ્તુ સાહિત્ય મુદ્રણાલય”માં
લિલ્લુ-અખંડાનંદના પ્રબંધથી મુદ્રિત.

“પ્રકાશકનું નિવેદન” તથા “શુદ્ધિપત્ર” આ પુસ્તકનાં છેવટ-
નાં પૃષ્ઠોમાં જપાયું છે તે વાંચકોને વાંચી લેવા વિનંતિ છે.

સામાન્ય અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	રમતારામની રમુજ નોંધ	૧
૨	અખતેનું તુકસાન અટકાવવાની શોખના ...	૪
૩	મૂડીવાદીઓની અપ્રમાણિકતા અને યોગ્યતા ...	૭
૪	ધર્મગુરુઓ! હવે ખસી જાઓ. ...	૧૧
૫	આદર્શ નાગરિક	૧૪
૬	સંસ્કૃતિનાં કારખાનાં	૧૮
૭	લોકસાહિત્ય	૨૧
૮	ઓઓનું વાચન	૨૩
૯	કેટલાક કાળા અને દિવાના	૨૭
૧૦	સાહિત્યનો હૃદય સાથે સંબંધ	૩૦
૧૧	શાળાશિક્ષણ અને બનીડું શા	૩૬
૧૨	દસિયાનાં કાનિકારી નાટકો અને દિલ્લો ...	૪૧
૧૩	સાધુઓનો સાધુ!!	૪૪
૧૪	બનીડું શોના યોડાક વિચારો	૪૬
૧૫	રક્તથી રંગાયેલું ધન	૪૯
૧૬	નવયુવકોં કો ઝપિયોં કો સંદેશ	૫૨
૧૭	પાવાગદ	૫૬
૧૮	અદ્ભુત મકાનો બાધની છીડીઓ	૬૧
૧૯	હોળી	૬૭
૨૦	દોડસો વર્ષ પહેલાંની હિંદની હાલત	૬૯
૨૧	પ્રાર્થના	૭૦
૨૨	માનવતાનો અસ્વીકાર	૭૪
૨૩	તીર્થોના પંડાઓ	૭૯
૨૪	મૃત્યુ પછીનું જીવન	૮૪
૨૫	અગ્નિદેવનો કાપ-એ દેવને પ્રાર્થો.	૮૯
૨૬	પરોપકારરથી પકવાન!	૯૦
૨૭	લક્ષ્મણ-પરશુરામ સંવાદ	૯૮
૨૮	રાત્રિની અદ્ભુત સમૃદ્ધિ	૧૦૯
૨૯	વિશ્વ અને કાળ	૧૧૩
૩૦	વિજ્ઞાન અને ખગોળ	૧૨૩
૩૧	અન્યાયની પાછ પાછ અગેઅગે ફૂટી નીકળે ...	૧૨૭
૩૨	દાયદો અને ગરીબાઇ	૧૨૯
૩૩	બે વિદ્વાન પુરુષો	૧૩૧

ક્રમાંક	વિષય	પૃથાંક
૩૪	કલ્યાણ	૧૩૨
૩૫	મિસ્ટર ઔર કનિસ્ટર કી ખાતચીત	૧૩૬
૩૫	ધાસલેટ-વિરોધી આન્દોલનકા ઉપસંહાર	૧૪૦
૩૬	આત્મબલ કી આત્મકથા	૧૫૩
૩૭	નાનીશી માંગણી	૧૬૦
૩૮	બળદના શીંગડાના રોગનો ખાસ ઉપાય... ..	૧૬૧
૩૯	આંખનાં આકર્ષણ	૧૬૨
૪૦	સોવીએટ રશિયાનું બાળ-સાહિત્ય	૧૬૪
૪૧	કામદારોની કંગાલિયત	૧૬૮
૪૨	એક મહાન અમેરિકન વ્યાપારી, ધનવાન, દાતાર અને ધર્માત્મા જોન વાનમેકર	૧૭૪
૪૩	પ્રમાણિકતાની જરૂર	૧૭૬
૪૪	કેટલાંક વચનામૃત	૧૭૮
૪૫	આ તે સેવકો કે મોટા પગારદારો ?	૧૭૯
૪૬	અમેરિકા અને યુરોપમાં વૈદિક ધર્મ અને સંસ્કૃતિ... ..	૧૮૨
૪૭	સ્વસ્તિક	૧૮૪
૪૮	આકૃત ધર્મ... ..	૧૯૦
૪૯	સાવિત્રી	૧૯૨
૫૦	રતી એક સાચી	૧૯૩
૫૧	ભીલોનો નાશ	૧૯૪
૫૨	તમને ગમે છે ?	૧૯૭
૫૩	ગુજરાતની અંધશ્રદ્ધા... ..	૧૯૮
૫૪	આર્યસમાજની સેવાઓ	૨૦૧
૫૫	સાહસિક દેવતા કેવો હોય ?	૨૦૨
૫૬	સાકરની મારફતે સહેલાઈથી પહોંચાય	૨૦૭
૫૭	મંદિરો, મૂર્તિઓ અને મહારાજો, એ ગોઝારા “ગુરુડમ”નો નાશ કરો !	૨૦૮
૫૮	પ્રભુને	૨૦૯
૫૯	વિદ્યાર્થી કયા સીખે ?	૨૧૦
૬૦	શ્રમજીવીનું જીવન	૨૧૮
૬૧	લાગ્યશાળી ગાયમાતા	૨૧૯
૬૨	અજ્ઞાત મનોવ્યાપાર	૨૨૦
૬૩	વિચાર વાટિકા	૨૩૦
૬૪	રશિયાના બાલ-નાગરિક	૨૩૬
૬૫	‘રાતા રશિયા’નાં આદર્શ કારાગૃહો	૨૪૨
૬૬	રશિયાની ક્રાન્તિકારક પંચવાર્ષિક યોજના	૨૪૬

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૬૭	ચોરાનો પોકાર ...	૨૫૧
૬૮	દંડી અને નટકાવીન ભારત ...	૨૫૪
૬૯	પેસાની પ્રતિષ્ઠામાં પૂજો મૂકો. ...	૨૫૮
૭૦	આંધળાને આંખ ...	૨૬૧
૭૧	ભારતનો કંગાલ ખેડૂત... ...	૨૬૪
૭૨	દિન્દીઓ અને દરજીઓ: આયોના બે કમળા ...	૨૬૫
૭૩	ગામડાંમાં સાચો મુધારો ...	૨૬૯
૭૪	જરૂર હાથ ધોળો ! ...	૨૭૧
૭૫	મંદિરો કે પાષાચારના અખાડા ? ...	૨૭૩
૭૬	દલિયુગના ધર્મો, ધર્મોચારો અને સાધુસંતો ...	૨૭૫
૭૭	કહે પ્રજા ! તું ક્યા ગયો છે ? ...	૨૮૦
૭૮	હું નાશ માગું છું. ...	૨૮૨
૭૯	શ્રીરામાનુજાચાર્ય અને અરપૂરના ...	૨૮૩
૮૦	અરપૂરના ...	૨૮૬
૮૧	ભારી તીર્થયાત્રા ...	૨૮૯
૮૨	સોનાની ખાખુ કે સાક્ષાત્ નરક ? ...	૨૯૪
૮૩	ગામડાના અનુભવો ...	૨૯૯
૮૪	ચક્રે દગ્ગ ...	૩૦૨
૮૫	કલકતા પામેની પતિનપાવન સંસ્થા ...	૩૦૬
૮૬	બિખારી-ચૂડ ...	૩૧૧
૮૭	મનુષ્યત્વ એટલે શું ? ...	૩૧૨
૮૮	કૃષ્ણ મહારાજને ...	૩૧૫
૮૯	આમારા કુળમાં તરછોા મરતા નથી. ...	૩૨૦
૯૦	ન્યાયને નામે સીંચીઅનેની રાક્ષસી શિક્ષા ...	૩૨૩
૯૧	સાચી દરિદ્રન-એવા ...	૩૨૪
૯૨	સાચો પ્રેમ ...	૩૨૮
૯૩	પુરલિયા કુટાશ્રમ ...	૩૨૯
૯૪	આમડીનાં ભય કર દોની મુશના ...	૩૩૬
૯૫	નનન રસિયાની શિક્ષાપુત્રયા ...	૩૩૮
૯૬	સોલિયેટ રસિયાની સાહિત્યસંસ્થા ...	૩૪૩
૯૭	બૌદ્ધ-ધર્મમા ઇશ્વરભાવના ...	૩૪૭
૯૮	હરિશ્ચંદ્ર-ધર્મમા ઇશ્વર ...	૩૪૯
૯૯	શિખ-ધર્મ અને ઇશ્વરવાદ ...	૩૫૨
૧૦૦	દિવાનો એ દિવાના છે. ...	૩૫૫
૧૦૧	હું કૃષ્ણ દારકાના રાગ દના ? ...	૩૫૬
૧૦૨	આપણી સ્ત્રીઓનું કુશિક્ષણ ...	૩૬૯

ક્રમાંક	વિષય	પૃથાંક
૧૦૩	આન્તરિક વ્યોતિ ...	૩૭૪
૧૦૪	પાર્થિવવાદની ભયંકરતા ...	૩૭૬
૧૦૫	પ્રાચીન ધર્મ અને આધુનિક મન ...	૩૮૨
૧૦૬	૧૮૫૭ ના બળવાનું ભારતીય વર્ણન ...	૩૮૬
૧૦૭	હિંદુ-પ્રસંગ ...	૩૯૬
૧૦૮	ગુપ્ત નાસ્તિકતાનો વિસ્તાર ...	૪૦૨
૧૦૯	શ્રીભગવાન અને તેમની પ્રાપ્તિના ઉપાય ...	૪૦૬
૧૧૦	હિંદુ અને મહિંદુ ...	૪૨૩
૧૧૧	લોકમેળા ...	૪૨૬
૧૧૨	કુંડામાં ઘણું ...	૪૩૧
૧૧૩	સારનાય ...	૪૩૩
૧૧૪	સર્પદંશ અને તેના ઇલાજો ...	૪૩૬
૧૧૫	દોષનું ધન ...	૪૩૮
૧૧૬	વાર્ધક્યનિવારણ વ્યાયામ ...	૪૩૯
૧૧૭	ચરમચુ ઝોસણિયાં ...	૪૫૧
૧૧૮	વિદ્યાર્થીજીવનની વૃદ્ધિઓ ...	૪૫૭
૧૧૯	ચિરંજીવી અને કાળજીવી સાહિત્ય ...	૪૫૯
૧૨૦	શહેર અને ગામડાનો વસવાટ ...	૪૬૪
૧૨૧	મીંઢીઆવળ-સાનામુખી ...	૪૬૭
૧૨૨	ખ્યાતના હમન નિઝામી સાહેબનો અનુભવ ...	૪૬૬
૧૨૩	મેઘ દેવતા ...	૪૭૦
૧૨૪	અનિચિત્કાર ...	૪૭૩
૧૨૫	અનિચિત્કાર મુનિયે. કે. હટ્ટાઓ ...	૪૭૬
૧૨૬	હમ્મરે. કે. હટ્ટાઓ ...	૪૭૮
૧૨૭	હિન્દુ-ગામ ...	૪૮૧
૧૨૮	હિન્દુ-ગામ ...	૪૮૫
૧૨૯	હિન્દુ-ગામ ...	૪૮૭
૧૩૦	હિન્દુ-ગામ ...	૪૮૮
૧૩૧	હિન્દુ-ગામ ...	૪૮૯
૧૩૨	હિન્દુ-ગામ ...	૪૯૦
૧૩૩	હિન્દુ-ગામ ...	૪૯૧
૧૩૪	હિન્દુ-ગામ ...	૪૯૨
૧૩૫	હિન્દુ-ગામ ...	૪૯૩
૧૩૬	હિન્દુ-ગામ ...	૪૯૪
૧૩૭	હિન્દુ-ગામ ...	૪૯૫
૧૩૮	હિન્દુ-ગામ ...	૪૯૬
૧૩૯	હિન્દુ-ગામ ...	૪૯૭
૧૪૦	હિન્દુ-ગામ ...	૪૯૮
૧૪૧	હિન્દુ-ગામ ...	૪૯૯
૧૪૨	હિન્દુ-ગામ ...	૫૦૦
૧૪૩	હિન્દુ-ગામ ...	૫૦૧
૧૪૪	હિન્દુ-ગામ ...	૫૦૨
૧૪૫	હિન્દુ-ગામ ...	૫૦૩
૧૪૬	હિન્દુ-ગામ ...	૫૦૪
૧૪૭	હિન્દુ-ગામ ...	૫૦૫
૧૪૮	હિન્દુ-ગામ ...	૫૦૬
૧૪૯	હિન્દુ-ગામ ...	૫૦૭
૧૫૦	હિન્દુ-ગામ ...	૫૦૮

क्रमांक	विषय	पृष्ठांक
१४६	साध्य અને સાધન	૪૧૩
૧૪૭	નગદ નાર્ત્ત	૪૧૪
૧૪૮	શાપનાં બધંદર પરિણામ	૪૧૭
૧૪૯	ધર્મરૂપાસિ કે ઉપાય	૪૧૮
૧૫૦	વદુઓના આપવાતો અને બાગકાનાં ખૂન	૪૧૯
૧૫૧	વિચિત્ર મરણો	૪૨૦
૧૫૨	સામાજિક પવિત્રતા કા રચનાત્મક કાર્ય	૪૨૧
૧૫૩	પંડિત ઔર મુસ્લે	૪૨૬
૧૫૪	પ્રાચીન ભારત કા વિસ્તાર	૪૨૯
૧૫૫	ધર્મરૂપાં અટલ વિશ્વાસી ભક્તો	૪૩૩
૧૫૬	પ્રભુનો પોદાર	૪૩૬
૧૫૭	શ્રીશિક્ષા કી સમરથા	૪૩૭
૧૫૮	મહારાની લક્ષ્મીબાઈ કી વીરગતિ	૪૪૦
૧૫૯	શરીર કી કાંતિ, રંગન ઔર ત્વચા	૪૪૭
૧૬૦	હમારી પ્રાર્થના	૪૬૦
૧૬૧	ધર્મરૂપ-પ્રાર્થના	૪૬૧
૧૬૨	ઉત્તમ રક્તમ્	૪૬૪
૧૬૩	ભારત કા સામાજિક	૪૬૫
૧૬૪	મેરા ધર્મરૂપ	૪૬૬
૧૬૫	હને કા અધિકાર કિમકા ?	૪૭૨
૧૬૬	ધીરૂપ્તુ ઔર મહાત્માજી કા અનાસક્તિયોગ	૪૭૬
૧૬૭	કોણુ ચડે ? મનુષ્ય કે પશુ ?	૪૭૯
૧૬૮	અહમચ્ચ	૪૮૩
૧૬૯	સાસ કી ચિટ્ટી-સતીકા મહત્વ	૪૮૭
૧૭૦	દિ-દૂ સંગદન કા ઉદ્દેશ્ય	૪૮૯
૧૭૧	દુસ્માનો સે લાભ	૪૯૦
૧૭૨	પ્રતિક્ષા કરે ?	૪૯૨
૧૭૩	નોનવાનો સે	૪૯૪
૧૭૪	મહર્ષિ ટાગ્સટ્રાય કે પ્રતિ અહાંભવિ	૪૯૭
૧૭૫	પ્રાચીન ભારત મેં શરે કી શિક્ષા	૬૦૧
૧૭૬	આધુનિક શિક્ષા-પ્રણાલી	૬૦૩

વિષયવાર અનુક્રમણિકા

૧-ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૨૧	પ્રાર્થના	૭૦
૩૪	કલ્યાણ	૧૩૨
૪૬	અમેરિકા અને યુરોપમાં વૈદિક ધર્મ અને સંસ્કૃતિ ...	૧૮૨
૪૭	સ્વસ્તિક	૧૮૪
૫૬	સાકારની મારફતે સહેલાઈથી પહોંચાય ...	૨૦૭
૫૮	પ્રાર્થના	૨૦૯
૭૭	કહે, પ્રભુ ! તું ક્યાં ગયો છે ? ...	૨૮૦
૮૯	અમારા કુળમાં તરુણો મરતા નથી. ...	૩૨૦
૯૭	બૌદ્ધ ધર્મમાં ઈશ્વરભાવના ...	૩૪૭
૯૮	ઈસ્લામધર્મમાં ઈશ્વર ...	૩૪૯
૯૯	શીખ ધર્મ અને ઈશ્વરવાદ ...	૩૫૨
૧૦૩	આન્તરિક જ્યોતિ ...	૩૭૪
૧૦૫	પ્રાચીન ધર્મ અને આધુનિક મન ...	૩૮૨
૧૦૭	ઈશ્વરપ્રસંગ ...	૩૯૮
૧૦૮	ગુપ્ત નાસ્તિકતાનો વિસ્તાર ...	૪૦૨
૧૦૯	શ્રીભગવાન અને તેમની પ્રાપ્તિના ઉપાય ...	૪૦૬
૧૧૦	ઈશ્વર અને મહેશ્વર ...	૪૨૩
૧૨૩	મેરા રોના ...	૪૭૦
૧૪૨	ઈશ્વરપ્રાપ્તિ કે ઉપાય ...	૫૧૮
૧૫૩	હમારી પ્રાર્થના ...	૫૬૦
૧૫૪	ઈશ્વર-પ્રાર્થના ...	૫૬૧
૧૫૫	ઉત્તમ રહસ્ય ...	૫૬૪
૧૫૭	મેરા ઈશ્વર... ..	૫૬૯
૧૫૯	શ્રીકૃષ્ણ ઔર મહાત્માજી કા અનાસક્તિયોગ ...	૫૭૬
૧૬૧	અહમયર્થ ...	૫૮૩
૧૬૨	સાસડી ચિટ્ટી-સતી કા મહત્વ ...	૫૮૭
૧૬૫	પ્રતિક્ષા કરે ? ...	૫૯૨
૧૬૬	નોજવાનોં સે ...	૫૯૪
૧૬૮	પ્રાચીન ભારત મેં શત્રોં કી શિક્ષા ...	૬૦૧

૨-સામાજિક

૧	રમતારામની રમુછ નોંધ ...	૧
૨	અબજોનું નુકસાન અટકાવવાની યોજના ...	૪
૩	મૂડીવાદીઓની પોકળતા અને અપ્રમાણિકતા ...	૭
૪	ધર્મગુરુઓ હવે ખસી ગયો ...	૧૧

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧૫ રક્તથી રંગાયેલું ધન...	...	૪૯
૧૬ દોળી	...	૬૭
૨૨ માનવનાનો અસ્વીકાર	...	૭૪
૨૩ તીર્થોના પંડાઓ	...	૭૯
૨૬ પરોપકારરૂપી પક્ષવાન	...	૯૦
૪૧ કામદારોની કંગાલિયન	...	૧૬૯
૪૫ આ તે સ્વેચ્છા કે મોટા પગારદારો ?	...	૧૭૯
૫૧ ભીસેલો નાશ	...	૧૮૪
૫૩ ગુજરાનની અધેશદા	...	૧૯૮
૫૭ મંદિરો, મૂર્તિઓ અને મહારાજો, એ ગોઝારા		
ગુરૂમનો નાશ કરો.	...	૨૦૮
૬૭ ચોરાનો પોકાર	...	૨૫૧
૭૩ ગામડાંમાં સાચો સુધારો	...	૨૬૯
૭૫ મંદિરો કે પાપાચારના અખાડા ?	...	૨૭૩
૭૬ કલિયુગના ધર્મો, ધર્મોચાર્યો અને સાધુસંતો	...	૨૭૫
૭૮ હું નાશ માણું છું.	...	૨૮૨
૭૯ શ્રીરામાનુજસ્વામી અને અરપૂચ્ચના	...	૨૮૩
૮૦ અરપૂચ્ચના	...	૨૮૬
૮૨ સોનાની ખાણ કે માક્ષાન નરક ?	...	૨૯૪
૮૩ ગામડાના અનુભવો	...	૨૯૯
૮૫ કલ્પકતા પાસેની પનિનપાવન સંરચા	...	૩૦૬
૮૬ બિખારીશૂદ્ર	...	૩૧૧
૯૧ સાચી દરિદ્રસેવા	...	૩૨૪
૯૬ પુરુલિયા કુપાત્રમ	...	૩૨૯
૧૧૧ લોકમેળા	...	૪૨૯
૧૨૪ અનિશ્ચિતકાર	...	૪૭૩
૧૨૫ અમલીસ મૂર્તિઓ કે દહાઓ	...	૪૭૬
૧૩૫ જનોના ઉત્તમ જનરને પહેલી છે કે દેખાવ કરવા ?	...	૫૦૧
૧૩૯ માધ્ય અને માધન	...	૫૧૩
૧૪૧ સાધના બધા કરે પશ્ચિમ	...	૫૧૩
૧૪૩ વડુઓના આપધાના અને અગ્રકોના ખુન	...	૫૧૯
૧૪૫ મામાવિરક પવિત્રતા કે સ્વનાશ્રમક દાસ	...	૫૨૧
૧૪૬ પાંડિત અને નૃત્ય	...	૫૨૬
૧૫૮ છત્રે દા અધિકાર કિન્નરો ?	...	૫૩૧
૧૬૦ પેાળુ ચહે ? અનુષ્ઠ કે પશુ	...	૫૪૮
૧૧૩ છિદ્ર નાગના કે હિરણ્ય	...	૫૮૯

૩-શિક્ષણ

૫ આદર્શ નાગરિક	૧૪
૬ સંસ્કૃતિનાં કારખાનાં	૧૮
૮ સ્ત્રીઓનું વાચન	૨૩
૧૧ શાળાશિક્ષણ અને ખર્ચાં શો	૩૬
૪૦ સોવિયેટ રશિયાનું બાલસાહિત્ય	૧૬૪
૫૯ વિદ્યાર્થી ક્યા સીમે ?	૨૧૦
૬૨ અજ્ઞાત મનોવ્યાપાર	૨૨૦
૭૦ આંધળાને આંખ	૨૬૧
૯૫ નૂતન રશિયાની શિક્ષણપ્રથા	૩૩૮
૧૦૨ આપણી સ્ત્રીઓનું કુશિક્ષણ	૩૬૯
૧૨૯ હાલના વિદ્યાર્થીઓને જ્યોત ખર્ચાં શો શું કહે છે ?	૪૮૦
૧૫૦ સ્ત્રીશિક્ષા કી સમસ્યા	૫૩૭
૧૬૯ આધુનિક શિક્ષણપ્રણાલી	૬૦૩

૪-ઐતિહાસિક

૩૧ અન્યાયની એક પાછ પછ અંગે અંગ ફેટી નીકળે....	૧૨૭
૭૨ દિંદીઓ અને ઇશીનીઓ: આર્યોના બે કુળગા ...	૨૬૫
૧૦૧ શું કૃષ્ણ દ્વારકાના રાજા હતા ?	૩૫૬
૧૦૬ ૧૮૫૭ ના બળવાનું ભારતીય વર્ણન	૩૮૯
૧૪૭ પ્રાચીન ભારત કા વિસ્તાર	૫૨૯
૧૫૧ મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ કી વીરગતિ	૫૪૦

૫-વૈદક

૩૮ બળદના શિંગડાના રોગનો ખાસ ઉપાય	૧૬૧
૭૪ જરૂર હાય ધોળે.	૨૭૧
૯૪ ચામડીનાં ભયંકર દરોની મૂચના	૩૩૬
૧૧૪ સર્પદંશ અને તેના ઇલાજ	૪૩૬
૧૧૬ વાર્ધક્યનિવારણ વ્યાયામ	૪૩૯
૧૧૭ ધનુષ્ય ઓસડિયાં	૪૫૧
૧૧૮ વિદ્યાર્થી છવનની ત્રુટિઓ	૪૫૭
૧૨૧ મીઠીઆવળ-સોનામુખી	૪૬૭
૧૫૨ શરીર કી કાનિ, રંગન ઓર ત્વચા	૫૪૭

૬-ચરિત્ર-વાર્તા

૪૨ એક મહાન અમેરિકન વ્યાપારી, ધનવાન હતાર અને ધર્મોભા વ્તન વાનનેકર	૧૭૪
૫૫ આધુનિક દેવતા કેવો હાય ?	૨૦૨
૮૧ નારી ત્રીયાંવાત્રા	૨૮૯
૨૩૮ વાનુ	૬૯૯

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧૪૮	કચ્છરમા અટલ વિશ્વાસી બકનો ...	૫૩૩
૯-પુસ્તકો અને વાચન		
૧૦	સાહિત્યનો હૃદય સાથે સંબંધ ...	૩૦
૩૫	ધારસેટવિરોધી આદોલન ...	૧૪૦
૩૬	આંખનાં આકર્ષણ ...	૧૬૨
૬૬	ગોવિંદ રશિયાની સાહિત્યસંરેષા ...	૩૪૩
૧૧૬	ચિરંજીવી અને કાગળી સાહિત્ય ...	૪૫૬
૧૩૧	સારાં પુસ્તકો પારસથી વધારે કિંમતી છે. ...	૪૯૬
૧૩૨	જ્ઞાનપ્રચારનાં વિવિધ અંગો ...	૪૯૬
૧૩૩	વાચન ...	૪૯૮
૮-કાવ્યો		
૪૬	સાવિત્રી ...	૧૬૨
૫૦	રતી એક સાચી ...	૧૬૩
૬૦	શ્રીમજીવીનું વાચન ...	૨૧૮
૭૧	ભારતનો કંગાલ ખેડૂત ...	૨૬૪
૧૦૬	દિવાનો એ દિવાના છે. ...	૩૫૫
૧૩૬	રત્નઆસા ...	૫૦૩
૧૩૭	દાનિક દેખાવમાં છુપેલા શયતાનો ...	૫૦૪
૧૪૯	પ્રભુનો પોકાર ...	૫૩૬
૯-દાન્ય		
૩૫	મિન્ટર ઓર કમિન્ટરની બાતચીન ...	૧૩૬
૮૮	કૃષ્ણ મહાશયને ...	૩૧૫
૧૦-સાયન્સ, વિજ્ઞાન		
૨૮	રાત્રિની અદ્ભુત સમૃદ્ધિ ...	૧૦૯
૧૧૦	વિશ્વ અને કાળ ...	૧૧૩
૩૦	વિજ્ઞાન અને ખગોળ ...	૧૨૩
૧૧-પ્રકીર્ણ		
૭	લોકસાહિત્ય ...	૨૧
૯	કેટલાક દાવ્યા અને દિવાના ...	૨૭
૧૨	રશિયાના ક્રાન્તિકારી નાટકો અને ફિલ્મો ...	૪૧
૧૩	સાધુઓનો સાધુ ...	૪૪
૧૪	બર્નાર્ડ શોના થોડાક વિચારો ...	૪૬
૧૬	નવયુવકો કે નવિયો કા સદેશ ...	૫૨
૧૭	પાવાગદ ...	૫૬
૧૮	અદ્ભુત મકાનો બાધની કીડીઓ ...	૬૧
૨૦	દોડસો વર્ષ પહેલાંની હિંદની દાહલ ...	૬૯
૨૪	મૃત્યુ પછીનું જીવન ...	૮૪
૨૫	અગ્નિદેવનો કોપ એ દેવને પ્રાર્થો. ...	૮૯

ક્રમાંક	વિષય				પૃથાં
૩૨	કાયદો અને ગરીબાઈ...	૧૨૯
૩૩	બે વિદ્વાન પુરુષો	૧૩૦
૩૬	આત્મબલક્રી આત્મકથા	૧૫૧
૩૭	નાનીશી માગણી	૧૬૬
૪૩	પ્રમાણિકતાની જરૂર	૧૭૭
૪૪	કેટલાંક વચનામૃત	૧૭૭
૪૮	આકૃતધર્મ	૧૮૬
૫૨	તમને ગમે છે ?	૧૯૯
૫૪	આર્યસમાજની સેવાઓ	૨૦૦
૬૧	ભાવ્યશાળી ગાય માતા	૨૧૧
૬૩	વિચારવાટિકા	૨૩૩
૬૪	રશિયાનાં આઘનાગરિક	૨૩૩
૬૫	રાના રશિયાનાં આદર્શ કારાગૃહો	૨૩૩
૬૬	રશિયાની ક્રાન્તિકારક પંચવાર્ષિક યોજના	૨૩૩
૬૮	દંડી અને તટકાલીન ભારત	૨૩૩
૬૯	પંજાબી પ્રતિષ્ઠામાં પૂજા મંડો	૨૩૩
૮૪	સફર દરમિયાન	૩૩૩
૮૭	મનુષ્યત્વ એટલે શું ?	૩૩૩
૯૦	ન્યાયને નામે સીધિયનોની રાક્ષસી શિક્ષા	૩૩૩
૯૨	સાચો પ્રેમ	૩૩૩
૧૦૪	પાર્થિવવાદની અથડાવતા	૩૩૩
૧૧૨	કુટુંબમાં ધાર્મિક	૪૩૩
૧૧૩	સારનાથ	૪૩૩
૧૧૫	સરકાર અને	૪૩૩
૧૨૦	સરકાર અને ગામડાનો વસવાટ	૪૩૩
૧૨૨	ન્યાયન દલન નિઝામી સાહેબનો અનુભવ	૪૩૩
૧૨૬	દલન દર્શન	૪૩૩
૧૨૭	સિદ્ધિ દલન	૪૩૩
૧૨૮	દિવસ દલારી આપનારા વૃક્ષોનું વાવેતર...	૪૩૩
૧૩૦	વિદ્યુત્તંત્ર વચ્ચે	૪૩૩
૧૩૮	સરકારનું સિદ્ધિ	૪૩૩
૧૪૦	સરકાર ન્યાય	૪૩૩
૧૪૮	વિદ્યુત્તંત્ર સરકાર	૪૩૩
૧૫૦	સરકાર ન્યાય ન્યાય	૪૩૩
૧૫૧	સરકાર ન્યાય ન્યાય	૪૩૩
૧૫૨	સરકાર ન્યાય ન્યાય	૪૩૩

શુભસંગ્રહ-ભાગ ૮ મો

૧-રમતારામની રમુજી નોંધ

(લેખક:-શ્રી. રમતારામ)

એ તે દાન કે મોટું હંબગ !!

ઘોડા દિવસ પહેલાં એક માંધીની કુકાને ગયો, ત્યાં અચાનક મારી દષ્ટિ પસ્તીના એક કાગળ પર પડી ! બોગસ એરીટીઝ (દાનનાં હંબગ) એવું મોટા અક્ષરોવાળું મથાળું વાંચતાં, એ છાપું વાંચવાની જિજ્ઞાસાએ ઉછાળો માર્યો !! તા. ૫ મી ઓગસ્ટ ૧૯૩૨નું એ 'ધી ટેલી દેરોલ્ડ' નામનું છાપું હતું. 'હંબગ દાન'વાળો ફરો વાંચ્યો, અને તેમાં શું લખ્યું હતું ? !

વેલાનના એ છાપામાં લખ્યું હતું કે, આપણા આખા દેશમાં દેર દેર દાનને નામે હંબગ અલાવનારી સંસ્થાઓ ઉભરી નીકળી છે, અને તેના પાખંડી સંચાલકો પ્રજાના હિતરો પાઉંડ લૂંટી, પોતાનાં મજલાં તરફ કરે છે !! નિર્ધન કુટુંબો અને નિરાધાર નાનાં બાળકોને જમાડવા અને કપડાં વગેરે આપવા માટે એક સંસ્થાએ "દાન"ને નામે ૧૦૦૦ પાઉંડ માને ૧૫૦૦૦ રૂપિયા એકઠા કર્યાં, આમાંથી બાળકોને શું મળ્યું, તે જાણો છો ? ચાલો આગળ !

"ફ-ક-ત, એ-ક-સો પા-ઉં-ડ" બાળકોના લાલ માટે વાપરવામાં આવ્યા !! શું સમજ્યા ? ! સેંકડે દસ ટકા !! અને બાકીના ૯૦૦ પાઉંડનું શું થયું ? ખારસા મળના ૩૦૦ પાઉંડ તો ફંડ ઉધરાવનારાઓ 'કમિશન' તરીકે હજમ કરી ગયા ! બીજા ૩૦૦ પાઉંડ 'ઑરિસ ખર્ચ' ખાતે ચીતરાઈ ગયા !! આવી બોગસ સંસ્થાઓની ઑરિસમાં અને ફંડ ઉધરાવનારાઓમાં પણ કરકા, મામા, માસીનાઓની કેવી ભરતી થાય, તે ક્યાં કોઇથી અજાણ્યું છે ? !

હવે બાકી રહ્યા ૪૦૦ પાઉંડ ! આમાંથી રોકડા બાજુ જેવા સો પાઉંડ તો ગરીબ બાળકો માટે ધડાક દેતાને ખરચી નાખવામાં આવ્યા !! બાકીના ૩૦૦ પાઉંડમાંથી કાંઈક પ્રાયશઃ ખર્ચમાં ગયા અને કાંઈક અંતિમ ખર્ચ માટે ચિલિકમાં રહ્યા—કહો કે, એ પણ 'ઑરિસ ખર્ચ' ખાતે ખવાઈ જવાના રહ્યા !! આવાં ફંડોના કોઇ

આમ જાણન છે, માગ મહેરજાન! જ્યાં પ્રભ બેઠકાર, બોળી
કે અજાન દોષ, અને પ્રભને દોષવનારાઓ આંધળા કે સ્વાર્થી દોષ
ત્યાં ધર્મ-દાન-કેળવણી-હોદ્દાદિત કે અંકટનિવારણને નામે દમેલાં
આમજ ચાલે!! સમજવાને!! એમ જાણન છે! આ પાપ તો
એવાં છે કે જેનો વેસાનની જેમ આખી દુનિયાની સરકારો અને
પોલીસ જાગે અને કાલદા થઈ લાલ ડોળા બતાવે, ત્યારે અંત
આવે!! ચાલો, હવે આ વાતનો આપણે અંત લાવીએ; નદિતર
પેલા દાનધર્મને નામે લૂંટ ચલાવનારાઓ એકબીજાને આખના
કસારા કરી, ટોર કરી છે, કાલેને દીકરા ટકટક કપાં કરે;
આપણે તો દાલતું દોષ એમ કાંધે રાખો ને!!

x x x x

ગાંડો! તદ્દન ગાંડો!!

ગાંડળના એક સેવાભાવી બાપએ પોતાની બધી મિલકત પાંજરા-
પોળને સમર્પણ કરી દીધી, અને પોતે પોતાનો બધો સમય
પાંજરાપોળની સેવા કરવા પાછળ માળવા લાગ્યા! આ સેવાભાવી
બંધુએ તો બિચારાએ ધારેલું કે, હવે હું માફ જીવન ચાંતિથી
પરોપકારના કામમાં માળીને જીવનનો લઠાવો લઈશ! પણ નહોય
બોપણ! આજકાલ ખરા સેવાભાવીઓના કરતાં, પારકા દાનનાં નાણાંની
વહીવટી સત્તા બોમવનારાઓના ધર્મડ ઓર પ્રકારના દોષ છે!! અને
તેમને રીઝવવા એ કાંઈ સહેલી વાત નહોય!!

x x x x

કહે છે કે, સર્વરવતું સમર્પણ કરી ચૂકેલા એ ગાંડળવાસી
સેવાભાવી બાપ પ્રત્યે સંસ્થાના સંચાલકો થઈને રૂનારા બાપઓ
સત્તાનો દોર ચલાવી, અપમાનભરેલી રીતે તોછડાઈથી વર્તે!!
પોતાના ગેરવહીવટ ને ગોટાળા બદાર પાડવાની બીકે આ સેવાભાવી
બાપને કાંઈ કાલવાનાએ પ્રયત્ન થતા સંભળાય છે!! આ
સેવાભાવી બિરાદર બિચારો બોપાળાં ફોડતાં ચરમાય!! અરે
ગાંડો! તદ્દન ગાંડો!! બા, હું તો કહું છું કે, સેવાભાવીઓએ
બને ત્યાં સુધી સદન કરવું, અને સડાને સુધારવા બને તેટલા
પ્રયત્નો કરી છૂટવા! પણ જે સત્તામદમાં અધે બનેલાઓ નજ
સુધેરે તો, બંડોર બનીને એમનાં બોપાળા ફાટી નાખવાં!!
જીલમ કરનારના જેટલોજ મૂંગે મોટે જીલમ સદન કરનારો
નમાલો પણ પાપી ગણાતો હોવાથી, ખરા સેવાભાવીએ તો આત્મ-
ચાંતિ ને જનહિત ઠાજે, બલીમોની સામે બળવો કરવોજ રહો!!!
હું સમજ્યા!! સાચું કહું છું!!!

(તા. ૨૭-૧૧-૧૯૩૨ના “આર્થપ્રકાશ”માંથી)

૨-અવજોનું નુકસાન અટકાવવાની યોજના

(લેખક:-શ્રી. યદુનંદન)

હિંદુ સમાજનો આજે જે કચ્ચડાણુ વળેલો દેખાય છે તે તેની ધર્મધેલછાનુંજ પરિણામ છે. એ ધેલછાનો એટલી બધી હદ સુધી અતિરેક થઈ ગયો છે કે તેને જોઈને ધણા બુદ્ધિશાળી માણસો કાં તો નાસ્તિક બની જાય છે કે પછી સમાજમાંથી ધર્મનું નામનિશાનજ ઉઠાવી મૂકવા માટે સામાજિક ક્રાંતિની હિમાયત કરનારા બંડખોર બની જાય છે.

ધર્મની ઢાલ નીચે

તેમ કરવામાં બુદ્ધિમાનોનો કોઈ પણ માણસ વાંક કાઢી શકે તેમ નથી; કેમકે સમાજમાં ધરમના નામની ઢાલ નીચે જેટલા ઢાંગ, આડંબર, અત્યાચાર, અનાચાર અને બદકામો કરી શકાય છે તેટલાં બીજા કશાથી કરી શકાતાં નથી. અને તેમ છતાં તેની ઓછામાં ઓછી નિંદા કે ટીકા થાય છે. કેમકે ગમે તેવા ધુરામાં ધુરા કાર્યને પણ ધર્મનું આવરણ ઓરાડવામાં આવે એટલે તે કાર્ય પ્રશંસનીય થઈ પડે છે.

ગીતાવચન પ્રમાણે-

એટલે ગીતાકારે ગાયું છે તેમ,

“હવે હિંદુ સમાજમાંથી સત્ય વસ્તુનો લોપ થઈ રહ્યો છે, દુષ્કૃત્યો પારાવાર વધી પડ્યાં છે અને ધર્મનું સ્વરૂપ પણ અધર્મ-માં પલટાઈ ગયું છે.” એટલે એવો સમય તો જરૂર આવી પહોંચ્યો છે કે જ્યારે દેશનાં સમજદાર હિંદુ ઔપરુષોએ ધર્મના વર્તમાન સ્વરૂપનો વિચાર કરીને તેમાં ભરાઈ ગયેલા તમામ કચરોને સળગાવી મૂકવા તત્પર બનવું જોઈએ. એ કાર્યમાં જેટલો વિશેષ વિલંબ, તેટલું સમાજને વિશેષ નુકસાન થવાનું છે, એ હવે તો નવજીવાનોએ ખાસ સમજી જવાની જરૂર છે.

અંદર અંદર મતભેદ

ખોટી અને સાંકડી ધાર્મિક અધશ્રદ્ધાએ હિંદુ સમાજને સંખ્યાબંધ દુકડાઓમાં વહેંચી નાખ્યો છે. અને વિશેષ અજ્ઞાન થવા જેવું તો એ છે કે, એ બધી વિભાગણી-એ બધા દુકડા-વિનાકારણે ખોટા મમતથીજ થયેલા છે. બધા ધાર્મિક મતમતાતરોનો અભ્યાસ કરીએ તો સદાજે સમજી શકાય કે, એ મતભેદને માટે જરા પણ અવકાશ નજર નજીવાય. કેમકે દરેક સંપ્રદાય, મત કે પંથવાળા હોય તો એકજ માન્યતાવાળા હોય છે. બધા ઈશ્વરની આખરી સત્તા સ્વીકારે છે. સ્વર્ગ-નરકની કલ્પનામા માને છે, પુનર્જન્મ ને નશીબવાદમા સામાન્ય રીતે શ્રદ્ધા ધરાવે છે, તેમ જના

આટલા બધા મનભેદો શા માટે હોવા જોઈએ ?

કેવળ અધિકાર

એ બધા અધિકારીનાં મૂળ શોધીએ તો કેવળ ધાર્મિક અભિ-
શક્તિ અને ધર્મના પડછાયા ખાજી આંખો મીંચીને અકલ્પનો સદુપ-
યોગ કર્યો વિના રોડરોડી કરવાની જિજ્ઞાસા એ તમામ તકરારો
વસેલી દેખાય છે. ધર્મને નામે આવી આરામચીત્તો ચાલે, આવાં
ધર્મીઓ પોપાય, આવા કુસંચો વધે એ કેવું કહેવાય ? દરેક પોતાના
ધર્મધર્મનેજ સાચો મનાવવા મથે, એટલેથીજ તેને સતિય
ધનો હોત તો ઠીક, પણ બીજાના મંથને તે પાછો ખેંચે છે. દરેક
પણ એટલેજ મક્કમ રહે. પોતે જે રીતે ઈશ્વરની આરાધના કરે
છે તેજ માર્ગે મોક્ષ મળવાનો છે, એમ માને ત્યાંસુધી તો કદાચ
માથને ઝોછો વાંધો દોષ; પણ બીજાઓ તો જે માર્ગે ચાલે છે તે
ખોટા છે, અવૈદિક છે એમ કહેવાનો દાવો કરી અધિક સજગાવે ત્યારે
તે સમાજને માટે આપત્તિરૂપ થઈ પડે છે. અને તેથી વિનાશકારણ
ધર્મના નામે અનેક મનમતાંતરો ચાલે છે, તથા અધિકારો વધ્યા કરે છે.

વિદ્યાનો રોગ

ધાર્મિક અધિકાર માત્ર સમાજના દુકા કરવામાંજ આટલો
બધો ખોટો લાભ બજવે છે એમ પણ નથી; પરંતુ તેમાંથી બીજાનો
એક નવો રોગ જન્મ્યો છે. એ રોગને ખોટી રીતે ધાર્મિક સ્વરૂપ
આપાયું છે, અને તેથી સમાજને દર વર્ષે અખલ્લેનું નુકસાન થાય
છે. જો એ રકમ સમાજનાં રચનાત્મક કાર્યો માટે વપરાય તો સર-
કારની મદદ વિના કેળવણીના પ્રચારનું તેમજ રાષ્ટ્રને ઉપયોગી
એવી અનેક સદર સરચાઓની સ્થાપનાનું કામ અતિશય સરળ
થઈ પડે. આ મુદ્દો અત્યારની આર્થિક અવસ્થામાં ખાસ મહત્વનો
છે એ વિસ્તરતું થતું નથી.

અખલ્લેના ભોગ !

સમાજની ઉપર અખલ્લે રૂપિયાનો બીનઉત્પાદક બોલો કેવી
રીતે પડે છે તે જોવા જેવું છે.

સામાન્ય રીતે માનવામાં આવે છે તેમ, ઝોઝામાં ઝોઝા ૫૦
લાખ બાવાઓનો બોલો સમાજને માથે છે. એ બાવાઓ ચડસ,
બાંજ, બાંજો વગેરે છટથી ઉડાવે છે; ઉપરાંત કાળી રાટી અને
દૂધપાક એમનાં પ્રિય ભોજન મનાય છે. તે લક્ષમાં લઈએ તો
એમનું મહિને દિવસે માથાદીઠ કમીમાં કમી ૨૦ રૂપિયાનું ખર્ચ
સમાજ ભોગવે છે. એ રકમ નાનીસુની નથી. તેમના ધાર્મિક
ખર્ચાનો એ દષ્ટિએ દિસાજ કરીએ તો એક અખલ્લ ને વીસ કરોડ
રૂપિયા એ બહાને દેશ વેડી મારે છે.

બીજો ખર્ચ

આ રકમમાં ગંદિરો પાછળ અને ધર્મને નામે આહાણુસમાજને અપાતી બીજા પાછળ વેડી નાખવામાં આવતી રકમોનો ઉમેરો કરીએ તો તેનો કુલ સરવાળો ઓછામાં ઓછો ગેથી અઢી અળગ જેટલો તો સાધારણ રીતેજ થવા જાય છે. હિંદીઓ જગતમાં ગરીબમાં ગરીબ છે. એમની સરેરાશ વાર્ષિક આવક ઓછામાં ઓછી છે. તેની સાથે આ ગંભીર રકમનો ચતો દુરપયોગ નેવા જઈએ તો લાખો માણસોની આવક કરતાં પણ વિશેષ થાય છે.

એ કેમ ધોપાય ?

જે દેશમાં ઓછામાં ઓછા ચાર કરોડ માણસોને જે વખત પેટ ભરીને ખાવાનું મળતું ન હોય, જે દેશમાં કરોડો માણસો લગભગ નવસ્રાં જેવાં કરતાં હોય, જ્યાં નિર્ધનતાને લીધે દેશની સંખ્યાબંધ બહેનોને શરીર વેચવાનું અધમમાં અધમ કામ કરવું પડતું હોય, તે દેશમાં ધર્મને નામે ચતો આવા ભયંકર આર્થિક અતીરકને જેમ અને તેમ વેળાસર અટકાવવો એ દરેક સુશિક્ષિત માણસની પવિત્રમાં પવિત્ર ફરજ લેખાવી નોંધીએ.

માનવશક્તિનો નાશ

અને આ તો હજી એકજ બાબુનો વિચાર થયો; પણ જે બિખારીઓ, બાવા અને ભૂદેવો કેવળ ધાર્મિક બીજ પર આધાર રાખીને મફતના મલીદા ઉડાવી તાગડધીન્ના કરે છે તેમને બીનઉત્પાદનની અસહ્ય સ્થિતિમાંથી ઉગારી લઇ, ઉત્પાદનના સાચા રચનાત્મક માર્ગે મૂક્યા હોય તો તેમાંથી દેશને અર્થલાભ થાય તેનો સરવાળો તો ચોંકાવનારોજ થઇ પડે તેમ છે. એ રકમ નાની સુતી ન થાય, પણ અખજેનીજ થવા જાય; અને લાખો માનવીઓની શક્તિની અત્યારે જે ખરબાદી થઇ રહી છે તેનો સદુપયોગ થાય તે ભુદોજ.

રચનાત્મક કાર્યની જરૂર

આ અવદશા ટાળવા અને સમાજને આર્થિક લાભની દશાએ સદ્ધર અને સુવ્યવસ્થિતિએ મૂકવા માટે આવાં માનવર રચનાત્મક કાર્યોની અત્યારે સૌ કરતાં વિશેષ જરૂર છે. તે કામ આજે સહેલાઇથી થઇ શકે તેમ છે. સુધારાની વાતો કરનારાઓ ન્યાતોને કે સમાજને સુધારવાની લોલુપતામાંથી ઉગરી જઇ, આવા સંગીન કાર્ય માટે સંઘો અને સમાજને સ્થાપે તો તેનું માનવર પરિણામ અદ્ય કાળમાં આવી શકે.

સૌનો સાથ

આવા સમાજોપયોગી કાર્યમાં વળી સૌનો સાથ મળી શકે એ લાભ છે. આવા કાર્યોમાં સરકાર વાઘા વાઘ ન શકે, સરકારી નોકરો પણ તેમાં ફાળો પુરાવી શકે, મહાસભાવાદી હોય કે મોડરેટ

મનનો દોષ તે પણ તેમાં ગેલાયક જાણી શકે. આમ જે દાર્મમાં સૌનો દાખ છે અને સૌનો સાથ મળી શકે તેમ છે, તેમાં કાંઈ આજે ઉપાડવાની અનિવાર્ય જરૂર છે. સમાજના સ્વયં મનુષ્યો આ વાત પર વેળાસર ધ્યાન આપે એ તેથી ધર્તુજ જરૂરનું છે.

(તા. ૨૪-૧-૧૯૩૨ના અકવાડિક 'મુખર્ષ સમાચાર'માંથી)

૩-મૂઢીવાદીઓની અપ્રમાણિકતા અને પોકળતા (લેખક-શ્રી. રત્નચંદ્રાન)

જાહેર જીવનના જોડાણ

જાહેર જીવનના ઝળદળાટ પાછળ ધણીયે વાર અપ્રમાણિકતા અને બદચાલ માલુમ પડે છે. જાહેર જીવન વીતાવનારાઓની આવી ગેરવર્તણૂક સામે ધણાએ શરસાના સપુનો ઉઠાવ્યા છે; પરંતુ કાલદવાલ એના એ છે. દાખલાતરીકે જર્મનીમાં બર્લિનના મેયર છ. બોએસને એમની ઓદિસમાંથી ગેરવર્તણૂક માટે દકાસી કાઢવામાં આવ્યા હતા. એમની ગેરવર્તણૂક જુરૂરીએ જાહેર કરી હતી, અને બોએસને શુનેગાર દરાવવામાં આવ્યા તો લાંચ ખાધાનું તહેામત પણ એમના પર કાલવવામાં આવ્યું હતું.

કાળી કંથની

સોવીએટ જેવા દેશમાં પણ આ પ્રકારનો સડો કોષક વાર દેખાઈ આવે છે. લોકશાસનના ઉજળા નામ છતાં આ શાસન દેશ રાજદારી સદ્યો જીવતા થયા છે. લોકશાસનને જદો લગાડે એવી કાળી દેડાણી કેરકેર આજે કાતે અથડાય છે. લોકપ્રિય સરકારની નપુંસકતા પર ધણા ટીકાનાં તીર છોડે છે. આ ટીકાકારો દલીલ કરે છે કે “લોકશાસન વિચારદીન છે. જેપરવા છે-જાહેર કિસ્સાઓની બદબો પણ લોકશાસન સદન કરી લે છે.” વળી દેટલાક ટીકાકારો આમળ વધી એમ જાહેર કરે છે કે “લોકશાસન એ એક ભ્રમ છે. સામાન્ય મતાધિકારની વાતો પણ એટલીજ પોકળ છે.” તેઓ એમ પણ લોકોને મનાવવા માગે છે કે, સરખુખતારી અને ફેસીઝમ આવા લોકશાસનનાં સડાને દૂર રાખે છે. જૂના વખતની શાસનપદ્ધતિ ધણી કાળેલ અને પ્રમાણિક હતી, એવું પણ લખતાં આ ટીકાકારો અમકાતા નથી. “જૂના જમાનામાં શાસકવર્ગને અમલ કેમ ચલાવવો તે જરોજર આવડતું હતું. એ જાળનની તે વર્ગે તાલીમ લીધી હતી. આ સાથે ‘દેશભક્તિ’ ‘ધર્માન’ ‘ધનત’ વગેરે સિદ્ધાંતો પણ સંકળાય જતા અને શાસકવર્ગ એની ફરજ અદા કરવામાં પાછો પડતો નહિ.” પરંતુ આ તો એક પ્રકારનું

૭૫૦૬ માલની ઉદ્ધાર કરતા.

મૂડીવાદનો પંજો

ઝોગણીસમી સદીમાં ગ્રેટબ્રિટનમાં ફેટલાક સત્તાધીશો પાર્લામેન્ટને ઝાંઝળીને ટેરવે નવાવતા. 'દાઉસ ઓફ કૉમન્સ'ના સભ્યોની ચૂંટણી પણ જમીનદારોના હાથમાં હતી. ૧૭૯૦ ની ૪ થી માર્ચે પાર્લામેન્ટના સુધારાવધારા બાબે જોન ફલકે કહી સંભળાવ્યું હતું કે, ૮,૦૦૦,૦૦૦ નેટલી વસ્તીમાં ૬,૦૦૦ થી ૮,૦૦૦ નેટલા-એજ 'દાઉસ ઓફ કૉમન્સ'ના સભ્યો માટે મત આપવો જોઈએ. આમ મતદારોના પ્રશ્નમાં પણ બદલાવ પેસવા લાગી. મત મેળવવા માટે નાણાંની ચેલોઝો ખોલી દેવામાં આવી. આ રીતિ સામે ધણીએ જખાન ફેંકી. આખરે "દાઉસ ઓફ કૉમન્સ"ને ચૂંટણીની પ્રથામાં ફેરફાર કરવો પડ્યો. ૧૮૩૨માં પાર્લામેન્ટમાં આને અંગેનું બીલ પસાર થઈ ગયું, છતાં લાંચરૂપત નાસી ન ગઈ. જમીનદારોએ એના બાકુતોને દહાણી કાઢ્યા, અને જેઓ વિરુદ્ધ મન આપે તેવા દુશાન-દારોનો જમીનદારોએ બદિષ્કાર કર્યો. એજ કારણથી ઉદ્યોગપતિઓએ કામદારોને નીકાલબહાર કર્યા. છેવટે ૧૮૩૨ માં ચોતાના-માનસની વિરુદ્ધ જઈને પણ "દાઉસ ઓફ કૉમન્સ" ખુશી ચૂંટણીને નાણુદ કરવાનો મત ફેંક્યો. ગમે તે પાર્ટી સત્તા મેળવે છતાં ચૂંટણી વગેરેના દરંગા રીતરિવાજોમાં લગીરે ફરક પડ્યો નહિ. પ્રજાના પૈસા દળમ કરી જવાની દહાણીઓ પણ ધણી બહાર આવી છે. ૧૭૧૬થી ૧૭૨૦ સુધી લશ્કરના જનરલ પેમાસ્ટર અર્થ હીંકને ૪૭૩,૧૨૭ પાઉન્ડ હાથથી પસાર કર્યા હતા, પરંતુ એનો હિસાબ એમણે આપ્યોજ નહોતો. આવા તો અનેક દાખલાઓ સમજવામાં આવ્યા છે.

હોદ્દાની પાકળતા

'પીઅરજ'નો દોરો પણ શીમંતોનેજ એનામત કરવામાં આવતો. ઇરિશ દરિયા કંપનીના મોટા કંત્રાકરો વગેરેને આ માન સહેલાઈથી મળી જતું. ઝોગણીસમી સદીની ઉંચા પહેલાં આવા એકસો પીઅરો સર્જવામાં આવ્યા હતા. 'દાઉસ ઓફ કૉમન્સ'માં પણ આવા શખ્સોજ બેસતા. ૧૮૩૨ માં બધા મળી ૩૫૮ સભ્યો-માપી ચાર આધારીય 'પીઅર' હતા, ૯૮ 'પીઅર'ના પુત્રો હતા, અને ૧૫૫ એ પીઅરોના સગાસંજાઓ હતા. બાકીના ૬૨ સભ્યોને ઇરિશ દરિયા કંપની સુધે સંજાયે દતો. બીજા ૩૪ સભ્યો પશ્ચિમ દિશ સાર્થેના ધંધામાં ઉતરેલા હતા. અને બાકીના બેંકરો, ઉદ્યોગપતિઓ વગેરે હતા અને આ કિલ્લેજાંધીને સે.સરવી બેટી લાંચ અને સગા દાખલ થઈ રવા. જ્યારે ૧૮૩૨માં રેફરેના રસ્તા-ના દર વિષેનું બીલ રજુ કરવામાં આવ્યું હતું ત્યારે "દાઉસ ઓફ કૉમન્સ" એની વિરુદ્ધ પડ્યું અને તેને રદ કર્યું. અને નાણુબીની

વાત એ છે કે બરોબર બીજેજ વર્ષે આ 'બીજ' બંને હા પસાર કર્યું હતું. આ વક્ષણ પાછળનું રહસ્ય શું હતું? કારણ હતું કે, રેલ્વેના ડિરેક્ટરોએ પહેલાં કરતાં ત્રણગણું નાણું લોડી સુકાવી આપવાનું કબજૂ કર્યું હતું. લંડન અને બરમીંગહામ કે કંપનીએ ૨૫૦,૦૦૦ પાર્કિંગને બદલે ૭૫૦,૦૦૦ પાર્કિંગ વધારવા કબજૂ કર્યું હતું. આ ઉપરાંત રેલ્વે કંપનીઓને પોતાનું ક સાધવા માટે બાદશાહી રકમ ખર્ચવી પડી હતી. ત્યારબાદ પાર્કિંગ જમીન સુધારવા બદલ મોટી રકમ ધીરી, અને જમીનદારોએ એ માફતે, પર આ દેવાની ધુસરી લગાવી દીધી.

જાજીર ગાડાળા

સાત્રાજ્યવાદી જર્મનીમાં પણ લાંચનું કામ મોળું નહોતું. તેનાં સાંસ્કૃતિક ખાતાંઓમાં આ બદીએ ઘર ઘાલ્યું હતું. કે તે પછીએ દાખલા આપણી સમક્ષ રજુ કરે છે. ૧૮૯૦ ના પનામ ના ને રાજાની વાત જગજાહેર છે. પનામા કેતલ કંપનીમાં કેટલાં ને લાંચ મેકવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ એ બધો પૈસો ડાયરેક્ટરો પાસે પહોંચી ગયો હતો. જાપાને પણ આવા કદંબા રજૂ કરવા છે. યામાગુચી વખત પહેલાં ૪૪ શખ્સોને જેમાંના કેટલાં જેમના મિનિસ્ટરો, પાર્લીમેન્ટના સભ્યો હતા, તેઓ પર લાંચનું નોંધ મુકવામાં આવ્યું હતું. ઇંગ્લંડ મેળવવા માટે એ દરેકનાં અગ્યાના દાખલાઓ પણ સંભાળાય છે. એ દેશની રમત આમ લાંચ અને અપ્રમાણિકતાના પાયા પર ચલે છે. જ્યાં જ્યાં નજર કરો ત્યાં ત્યાં ઉપર જણાવ્યા તે જોવા. અનેક દિરસાઓ બહાર આવે છે.

(ના. ૬-૧-૧૯૩૨ ના "દિન્દુસ્થાન"માંથી)

૪-ધર્મગુરુઓ! હવે સ્વસી જાઓ.

(લેખક:—ધુગ ખંભેરનાર)

આપણા સમાજને અધોગતિએ પહોંચાડનાર આપણા ધર્મગુરુઓ છે. ધર્મને જાણને તેઓ ઘેર ઘેર જે ત્રાસ ને કેર વળાંવે છે તે અરજુનીય છે. વચરમદ્વેનતે પારકે પૈસે તામડધિના કરનારા આ ધર્મગુરુઓ સમાજને ભારશય છે. તેઓને પરમાત્માના અંચ તરીકે આલેખવામાં આવે છે, તેઓ જે કહે એજ સત્ય એટલુંજ નહિ પણ તેઓના જોણની વિરુદ્ધ જતું કે દીકા સરખી પણ કરવી એ પાપ મનાય છે; અને વિશેષમાં, તેઓની વિરુદ્ધ વર્તનારને તુચ્છ-હારી કાલવામાં આવે છે. તેઓ પૈકી દેહલાક ખુદ પોતાની જાતને જાવિકે બકનો તરફથી “ભગવાન” કહેવડાવવાનો ફાંકો રાખે છે. આવા પ્રકારના ધર્મગુરુઓની સત્તા શું જોડુકમી ને આપખુદી નથી ?

રાજ્યનંત્રના સાચા સલાહકાર ને રાજ્યતંત્રના પ્રધાન તરીકે તેઓએ સતત ‘સેવા’ કરી છે. પરરાજ્ય સાથે પોતાના રાજ્યના વિસ્તાર અને વિસ્તૃત્તિ કાળે સંધિ અને વિમ્બદનો અમલ કરવા તેઓ દૂત ને એકચીનું કાર્ય ગણ્યું કરતાં અચકાતા નહિ. મઠ, પાક-ચાળા અને વિલાસપદ્ધારા આચાર્ય તરીકે અસંખ્ય વિદ્યાર્થીઓને પોતાની દેખરેખ ને સંભાળ નીચે વિદ્યા સંપાદન કરાવવા શિક્ષક અને વાલીની ‘દરજ’ જાળવનારા આ ‘પ્રજુના એજ’ટો’ પૂજનતા પણ ખરા. દિલસૂરી, તત્ત્વજ્ઞાન ને ધર્મના પ્રચારકાર્યમાં તેઓ નવી નવી શોધ કર્યા કરતા હતા. જ્યારે જ્યારે રાજ્યના દરબારમાં વિકાસોની પરિચય બરાય ત્યારે ત્યારે વાદવિવાદ ને સંવાદમાં તેઓ ઉત્સાહથી અગ્રગણ્ય પાક બજવતા. આયુર્વેદના નિયમિત અભ્યસનને અંગે તેઓ અસાધ્ય રોગોના રામગાણુ ધલાજ જાણના હતા અને વૈદ્યકસાહમાં પણ તેઓ પ્રવીણ હતા. આ પ્રમાણે રાજ્યતંત્રની સાથે ધર્મગુરુઓનો માઠ સંબંધ હતો એટલે રાજ્યઓ કરતા પણ રાજ્યમાં તેઓની સત્તા વધારે પ્રજાને મદત્તવની હતી; તેથી ઘણી વખત ધર્મગુરુઓના જોડુકમી અમલમાં રાજ્યઓ તો નામનાજ રાજ્ય કહેવાતા હતા.

ધુગે ધુગે નવીન સુધારા ચના જાય છે, અને પૂર્વે પછાત ગણાતા દેશો હાલ પ્રગતિને અનુસરી સમૃદ્ધિમય જનતા જાય છે; ત્યારે આપણે પુરાતન કાળની આપણી ઉત્કૃષ્ટ કારકિર્દીનું ફક્ત સ્મરણ કર્યા કરવું એ આજસ, નજાણ ને અજ્ઞાનપણું દર્શાવે છે. એક સમયે સારાચે યુરોપખંડમાં ધર્મગુરુઓની એકઠર્યુ, આપખુદી ને જોડુકમી સત્તા પ્રચલિત હતી. રોમન સામ્રાજ્યથી માડી લગભગ ૧૯ માં સદી સુધી રોમના પોપની સત્તા યુરોપખંડમાં ખૂણે ખૂણે પ્રસરાયતી હતી. જેમ જેમ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના ડંકા વાગતા ગયા, તેમ તેમ પોપ-

વગરકામે અવારનવાર ધરમાં મહેમાન થઈ ચુંદરીની માફક ચોંટી રહે છે, અને કુટુંબને ભારરૂપ બને છે. જે કુટુંબમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા વધુ હોય ત્યાં એવા 'ગુરુ'ને સંધરવા ઉચિત નથી. એવા "ગુરુ"ઓનો સમાજમાંથી જડમૂળથી નાશ થાય તોજ સૌથી લાભકારક છે.

ધર્મને નામે ફેટલાક ધર્મગુરુઓનો પરિચય અને સંગ કરવો કેવળ મૂખાંકજરેલું છે. કારણ કે આધુનિક જમાનામાં દરેક પ્રકારના સાહિત્યનાં પુસ્તકો ચોટી-કિંમતમાં સહેલાઈથી મળી શકે છે; એટલે જોઈએ ધર્મગુરુ જાન સંપાદન કરવું હોય તેણે ધાર્મિક પુસ્તકો જાતે વાંચી લેવાં અથવા તો કોઈ સગાં-સંબંધી કે રનેદી પાસે વંચાવીને સાંભળવાં વધારે સલાહજરેલું છે. આ પ્રમાણે વાપ-રેસો પેસો અને પસાર કરેસો સમય ફેટલાક દંબી ને કુકર્મી ધર્મ-ગુરુઓનો પાછળ બગાડેલા વખત અને અર્થેલા ધન કરતાં હજાર દરજ્જે ઉત્તમ છે.

જ્યારે દિવંદ દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે બેકાર અને ગરીબ થતું જાય છે; જ્યારે દુનિયાના કોઈ પણ દેશ કરતાં તે સૌથી વધારે કંગાલ છે; જ્યારે દિવંદમાં કારખાનાંના મજૂરો દુનિયાના કોઈ પણ કારખાનાના મજૂરો કરતાં વધારે મજૂરી કરે છે અને પ્રમાણમાં સૌથી ઓછી રોજી મેળવે છે; જ્યારે દિવંદનો ખેડૂત જમનના કોઈ પણ ખેડૂત કરતાં વધારે મહેનતુ ને કાબેશ છે; છતાં પ્રમાણમાં સૌથી ગરીબ છે એટલુંજ નહિ પણ અહોનિય કામ ને મહેનત ક્યાં છતાં સદાને માટે દેવામાં જરકાવ થએલો હોય છે; ત્યારે આપણા ફેટલાક ધર્મગુરુઓ કદાચ એકનીએક જૂની પુરાણી કથા કે આખ્યાન કહીને કે દરેક વિગતની કચુચર કરી શ્રોતાજનોને કોઈ પણ ઉપાયે ખુશ કરવાનું ક્યેય રાખી, પ્રવચન આપી કે કશુંજ ના કરી, વગર મહેનતે ને વગરમજૂરીએ પારકાને પેસે તામઃધિન્ના કરી જોજમગ્નદ ઉઘાવે છે અને સમાજને ભારરૂપ રહે છે. જ્યાંસુધી આપણે આપણા ફેટલાક ધર્મગુરુઓના કુકર્મી આચરણ, અયોગ્ય વર્તન, ને અણ-મટલી વર્તણૂક સામે તેમજ તેઓની પરજીવી ખુશામતીઆ ને ચુંદરી-આ જીંદગી સામે જાંઠ ઉઠાવીશું નહિ ત્યાંસુધી નિર્દોષ સ્ત્રીપુરુષોનું જીવન વધારે દુઃખી થશે, અપણો સમાજ વધારે ને વધારે અધી-રતિએ પડોચશે, અને આપણો દેશ વધારે ને વધારે પછાત રહેશે.

("નવમુગ્ધ" માસિકના એક અંકમાંથી)

૫-આદર્શ નાગરિક

(લેખક:-શ્રી. રસિકલાલ વીણુ, ખી. એ.)

પશ્ચિમનું આદર્શ નાગરિકત્વ એટલે શુદ્ધિપૂર્વક (?) મત આપવાની સમજણ, અને દેશના કહેવાતા કાનૂનોનું વ્યવહાર પાલન; પરિણામે કહેવાતા આદર્શ નાગરિકના અંગત વ્યવસાયોને વ્યવહારિક નીતિ સિવાય ખીણ રીતે પ્રગટીવન સાથે જાણે સંબંધ નથી એમ માની લેવાયું છે. આજનો આદર્શ નાગરિક પૈસાથી કે સત્તાથી પોતાના અન્યાયોને ઉજળા બતાવી શકે તો એના નાગરિકત્વને લાંછન ન લાગે. આ પરિસ્થિતિની પાછળ કેટલી બધી ભયંકરતાઓ છે ?

આપણો મીલમાલેક હજારોનાં લોહી પીતો હોય, આપણો રાજ્યનીતિનું પોતાની સત્તાના જોરે લાખોના જનમાલની હોડ કરતો હોય, જુઠાણાંઓ છુપાવી દેશને ભારેમાં ભારે હાનિ પહોંચાડતો હોય અને એ રીતે પોતાની પાપી સત્તા ટકાવતો હોય, આપણો સેનાપતિ ગરીબ ખેડૂતોનાં બાવડાંના બળે રોટલા મેળવતો હોય, છતાં એજ ખેડૂતનાં બાળબચ્ચાંને કકડતી ઠંડીમાં કે વરસતા વરસાદમાં એકની એક ઝુંપડીમાંથી હાંકી કાઢતો હોય; આપણો વકીલ ન્યાય અપાવવાને નામે શુદ્ધિનો વ્યભિચાર કરતો હોય; શાંતિ સ્થપાવવાને બદલે કુટુંબો તારાજ કરતો હોય; તોપણ આપણે એ બધાને સમાજના પોષક અને આવશ્યક તારણુદાર માનીએ. એ એમની નાગરિકત્વની વ્યાખ્યાને લાંછન ન લગાડે ! કેવી વિષમતા !

ત્યારે આદર્શ નાગરિકત્વની વ્યાખ્યા કરીએ. શ્રી. મશરૂવાળાનો “જીવન સિદ્ધાંત” એજ આદર્શ નાગરિકનાં લક્ષણ. આદર્શ નાગરિકનું જીવન, વ્યક્તિ અને સમાજનાં પારસ્પરિક “ધારણ, પોષણ અને સત્ત્વસંશુદ્ધિ” કરે. સમાજજીવનના પાયાને ઢીલા કરે, તે જીવનમાં અશાંતિ અને ઝેર ભેળે, અને તેની યોગ્ય ઉત્ક્રાન્તિ થતી અટકાવે, તેમાં વિલંબ કરે, તે આદર્શ નાગરિક નથી.

એવા નાગરિકના ઘડતરમાં જે જે તત્ત્વો ફાળો આપી શકે, તેનો હવે વિચાર કરવો ઉચિત ધારું છું. માતાપિતાના સંસ્કાર અને કેળવણીની સંસ્કારિતા-એ જે બળો વ્યક્તિના ઘડતરમાં ધણું અગત્યના છે. માતાપિતાની જવાબદારીનો વિચાર અહીં માડી વાળીયું; પરંતુ કેળવણી કેટલે અંગે એવા નાગરિકત્વમા ફાળો આપી શકે, તે વિષે વિચારીએ.

આદર્શ કેળવણીને શબ્દકરે એ સ્વા વિદ્યા યા વિમુક્તયે કહી. એનું ધ્યેય નૃત્તિ. એટલે એ કેળવણી શરીર અને આત્મા બેઉને તથા વિવેકવુક્ત મર્યાદાના વાટ મેળ, પે.ત.ત. ધ્યેયને મૂકી

ન જાય; વ્યક્તિ અને સમષ્ટિના શ્રેય અને પ્રિયમાં આવશ્યક સદ્ગુણો-
નું સામંજસ્ય માથે-અર્થાત્ એ કેળવણી પ્રત્યેક વ્યક્તિને જીવનને
વિશે નિશ્ચિત દર્શિષિંદુજ આપે છે. જ્યાંસુધી દર્શિષિંદુની સમાનતા
નથી, ત્યાં સુધીજ વ્યક્તિગત જીવનમાં વિમર્દ.

આજની કેળવણીને તો નથી ખોય, નથી વિવેક કે નથી જીવન-
ને વિશે નિશ્ચિત દર્શિ. આજની કેળવણી એટલે મૂર્ખાઈભરેલી
શુદ્ધિની કસરત. એ કેળવણીકારની પોતાનીજ નિશ્ચિત દર્શિ નથી,
તો શિષ્યની ક્યાંથી હોય? આ કેળવણી મનુષ્યને માત્ર શુદ્ધિવાળું
પ્રાણીજ માને છે. મનુષ્યઆત્માનાં ખીજાં લક્ષણો, તેની હાર્દિક
લાગણીઓ, અંતઃકરણ વગેરે બાજતો કેવળ વિસારી મૂકે છે.
પરિણામે આજની કેળવણી પામેલા આપણે શુદ્ધિ-દૈત્યો બનીએ
છીએ, અને આપણા માનવજીવનની સાર્થકતાને આવશ્યક ખીજા
ગુણો અજીબીભાજ પડી રહે છે.

આજે આપણી કેળવણીનું ખોય સૌની દર્શિએ, માત્ર ધનપ્રાપ્તિ
અને તેના વડે કૌતિક ઉપભોગો સિવાય બીજું શું છે? એ કેળ-
વણી નિર્માત્ર, ઓજસદિન, બેકારી અને પ્રમાદ વધારનારી છે.
આ કેળવણીએ હૃદય વગરના, લોહીચૂસણીઆ માનવપ્રાણીઓની
શુદ્ધિ કરી છે; આત્મભાગી, પોતાનું સર્વસ્વ સમાજહિતને માટે
જતું કરનાર “આદર્શ નાગરિક” તૈયાર નથી કર્યા અને જે મહા-
પુરુષો આજે આપણે જોઈએ છીએ, તેઓએ પોતાની મહત્તા આ
કેળવણીએ આપેલા સંરક્ષણ જૂંતીનેજ મેળવી છે.

આ કેળવણી, એ શુદ્ધિના જોરેજ માત્ર પોતાનો “દેવી દડ”
રોટલો મેળવવા માટે છે એમ કહેનારા, એમ વર્તનારા, સ્ટુઅર્ટો
ઉભા કર્યા છે. તેઓ હાડકાંના દરામ ચાલે તોયે, દુનિયા તેમની
અજીજાજતી જરૂરતો પૂરી ન પાડે તે તેમનાથી સહેવાતું નથી.
એવી એમની દરામખેરીને દુનિયાએ-સમાજે સ્વીકારી લઈ,
પ્રથમસાપાત બનાવવી જોઈએ, એમ એ શુદ્ધિજીવીઓ માને છે;
મનાવવા મથે છે.

તોયે ખરું પૂછો તો આજે સમાજનો જીખમરો, બેકારી,
દુઃખ અને અસંતોષ ખીજા ગુનાઓ, આવાજ હાડકાં લાગતા
માણસોને આઘારી છે. દુનિયાને ઉપયોગી એવું કાંઈ પણ ન પેદા
કરનાર-તેમાં મદદ ન કરનાર-“નાગરિક” બટકું રોટલો ખાય તો
વેટલા પૂરતો પણ તે ચોર દરે છે. પોતાને માટે સમાજ જે કાંઈ
કરે તેથી બમણું કરીને તે સમાજને આપે એવીજ એની તો
તૈયારી દોવી જોઈએ.

પણ આજની શુદ્ધિજીવી જનતા—દાકારની દવાઓ પીવામાં
ગુખ માને છે—શરીરમદેનત કરી શુખી અને આરોગ્ય રહેવામાં

દુઃખ માને છે. કેટલીક વાર એમજ માની લેવાય છે કે, મનુષ્ય-સ્વભાવનેજ એ પ્રમાણે નિષ્ક્રીય રહેવું ગમે છે, પણ સાચું એ છે કે, જીવનનું સાચું દૃષ્ટિબિંદુ ન હોય-જે પ્રમાણે આજે ધણું ખર્ચ છે-ત્યારેજ આવું બને છે. શરીરમહેનતમાં જે નૈસર્ગિક સુખ છે, જે અગોલ આનંદ તંદુરસ્ત મહેનત દરમિયાન અને તે પછી મળે છે, તે માત્ર મોટરમાં બેસી શહેરોના ઘીચ લતાઓમાં ફરવામાં કે બગીચાઓમાં જવામાં પણ નથી મળતો. આપણે કેટલા અંધ બન્યા છીએ કે, શરીર તરફ, પંપાળીને બળતી રાખવાની કોઈ વસ્તુ હોય તેમ, વર્તીએ છીએ. સાધનોમાં સાચું સુખ નથી; સુખ તો હૃદયમાં વસે છે. અને શરીરમહેનતને અવગણી ખોરાક પચાવવા ફરવા જવું પડે, ક્રુટ સોલ્ટ જેવી દવાઓ પીવી પડે, એનો અર્થ એટલોજ કે કટાર્થ જવું, શક્તિહીન બનવું, આત્મહત્યા કરવી. આવા નાગરિકો બીજાં તો શું કરે, સિવાય કે પોતા અને સમાજ પ્રત્યે અન્યાયો. પોતાની શારીરિક શક્તિઓ ધસી નાખનાર નાગરિક પાપી છે.

આપણા આદર્શ નાગરિકો તૈયાર કરનારાં પુસ્તકો તો જુઓ! કેવાં બીભત્સ! આપણા બાળકો અને લાઇઓનાં હાથમાં બીજાઓથી અબજો કેવી કેવી નવલો જમ પડે છે તે તો વિચારો! અને શાળાના અભ્યાસક્રમના ઢંગધડા કેટલા? તેમાં 'ધ્યેય'ને આવસ્થક અને પોષક કેટલું?

હવે આપણા શિક્ષક! કેવા પેટભર, સંકુચિત, યંત્રવત્! એમનાં ખાનગી જીવન કેટલાં સ્વાર્થમય, જડ, આદર્શહીન! એમનો વિદ્યાર્થી સાથેનો સંબંધ કેટલો અહૃદય, પશુતુલ્ય! અને બંનેની દૃષ્ટિ—અનર્થમૂલક!

એથીયે વધારે અગત્યનો પ્રશ્ન બ્રહ્મચર્યનો છે. આપણી કેળવણીમાં બ્રહ્મચર્યનું તો નામેય સાંભળ્યું યાદ નથી. એટલે એનો અર્થ એટલોજ કે, શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીના અંગત અને આંતર-જીવનમાં બંને બિલકુલ રસ લેતા નથી; એમ માની લે છે કે એ એમનું ક્ષેત્ર નથી.

એટલે જ્યાંસુધી શિક્ષકની દૃષ્ટિ જીવન વિષે નિશ્ચિત ન બને અને શિક્ષણ એનું આજીવન કાર્ય ન બને ત્યાં સુધી કેળવણીના દેદાર સુધરવાના નથી. એવો શિક્ષક તો સ્વેચ્છાએ કરીને ગરીબ રહે અને એ ગરીબીને આનંદપૂર્ણ લેખે; શરીરમહેનતને ન અવગણે; પણ ઈશ્વરનો આશીર્વાદ મળે. એનું વક્ષણ ભૌતિકજ ન હોય, આધ્યાત્મિક હોય.

આદર્શ નાગરિકો તૈયાર કરવાના બીજા પ્રયત્નો "યુરુકુલે" કર્યા છે. એ યુરુકુલમાં આજીવન કાર્યકરો નથી, નિશ્ચિત ધ્યેય

નથી. દેવુની સાથે ધ્યેય ફેરવાય; કાર્યકરોને મમત્વ નથી. માત્ર જીવાનીમાં આર્થિક ઉત્પત્તિના પગથીઆરૂપ અથવા વૃદ્ધાવરથામાં રાટલાનું રથાન; એનું એ બની રહે છે. એવી કેળવણીમાં પશ્ચિમના ડહોળાએલા રંગો પૂરેલા છે. નથી એમાં ઉપયોગી એવી સરીરમહેનત કે ઉદ્યોગો. માળાપો પાસે માસિક કે વાર્ષિક રકમ લઈ રાટલાનો ખર્ચ કાઢ્યો એટલે બસ. પણ એવા યુરુકુલે વ્યાખ્યાતા, પ્રચારક અથવા સંકુચિત ધાર્મિક મનોદલા સિવાય શું તૈયાર થયું? સમાજની વચ્ચે નાગરિકતાનો આદર્શ રજુ કરતો, સ્વાવલંબી અને સંસ્કારી નાગરિક ક્યારે તૈયાર થયો? અહીં બદલવું વિશે ફેટલોટ વિચાર થાય છે ત્યારે બાવિશ્વવન વિશે ધણોજ ઘોરો. પરિણામ લગભગ એનું એ.

ત્યારે 'આદર્શ નાગરિક'ને તૈયાર કરનારી સંસ્થા કૃત્રી હોય? એને કૃત્રી કેળવણી મળવી જોઈએ? આ સમસ્યા ઉઠેલવી રહી.

એ કેળવણી લાડુની ભારતરોથી અપાતી પાંચ કલાકની નહિ હોય; એ કેળવણીનો સંબંધ ચોવીસે કલાકનો હોય. એના કેળવણીકારના વિશિષ્ટ યુગો વિશે ઉપર કહ્યું છે. એની કેળવણી કેવળ પુસ્તકોના નહિ હોય, પણ ચારિત્રને ધકનારી, સરીરમહેનતને પ્રાધાન્ય આપનારી, સમાજના સુખને પોષક, એવાજ ઉદ્યોગોને સંમંડનારી હોય. એ કેળવણીમાં સિદ્ધક સિધ્ધનો સંબંધ હાથનો હોય. એમાં જડનાને બદલે વિચાળતા હોય; એ વિચાળતામાં સત્યની પૂજા હોય. એ કેળવણી માત્ર અમુક માન્યતાઓ દલાવી દેવાનેજ ન અપાય, પણ મનુષ્યની સ્વાભાવિક એવી વિવેકબુદ્ધિને જાગ્રત કરી દેવાની લાગણીઓ કેળવનારી હોય. સૌથી વિશેષ અમલનું કસણુ તો એ કે, એ કેળવણીથી પોતાનીજ સરીરમહેનતથી રાટલાના ધનને નિવેડો લાવી, સંસ્કારી નાગરિક સમાજની વચ્ચે રહી પોતાનો આદર્શ રજુ કરે.

જે ખીછ ચેગ્યન, એ બક્ષિના નાગરિકતાને આવશ્યક છે, તે એકો વધારે અમલની ઉપર જણાવે તે છે. જે નાગરિક સમાજના "ધારણ, પોષણ અને મત્વસંચુદિ"ને કાઠ પણ રોને દાનિકની નીવડે, તે બધો નાગરિક નથી, સમાજવિધાન છે.

સેખર પોતે એવી કેળવણી વિશે આજો સ્વપ્ન કંઈ રહ્યો છે. પ્રજા એની દિગ્ગા પૂર્ણ કરો.

(તા. ૮-૧-૧૯૩૧ના "ને મરી એન્"ના દીપાતસરી અંકમાંથી)

૬-સંસ્કૃતિનાં કારણનાં

(લેખક:—શ્રી. દૌલેશ્વર અન)

મૂડીવાદ ઉપર ઉત્તરેલી કાળી આકૃતિ આજે આર્થિક અને રાજકીય ક્ષેત્રમાં વર્ગવિગ્રહને વધુ બીધણુ બનાવ્યો છે; એટલું જ નહિ, તેના પડધા સંસ્કૃતિ ઉપર પણ સીધા પડયા છે. આજે કામદારો અને વર્ગવિગ્રહમાં કામદારોની પડખે ઉભેલા બુદ્ધિજીવીઓ જોઈ શકે છે કે કલા, વિજ્ઞાન, પત્રકારિત્વ અને કેળવણી, તેમજ જાહેર જનતાના માનસને સર્જતી દરેક વસ્તુઓનો ઉપયોગ સામ્રાજ્યવાદીઓ તેમના જાલીમ શોષણના સત્યને છુપાવવાને માટે, અને તેમની સત્તાના સિંહાસનને સ્થિર રાખવાને માટે જરૂરી જુઠાણાનો પ્રચાર કરવામાં જ વાપરે છે.

મૂડીવાદ આજ પતનને માર્ગે વેગથી જઈ રહ્યો છે. તેનો આત્મા ક્યારેનાય હણાઈ ગયો છે. તેની ચેતના તેના શરીરને છોડીને ચાલી ગઈ છે. આજે સામ્રાજ્યનાં પાટનગરોમાં કુધાથી પીડાતા લોક રોટલીની ખૂંચો મારે છે. આજે કામધંધા વગર લાખખો કામદારો આથડે છે. સામ્રાજ્યની જનતા ઉપર ભૂખની ભૂતાવળો ઉતરી છે. અમેરિકાનું પાટનગર ન્યૂયોર્ક લ્યો, કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનું પાટનગર લંડન લ્યો; વિશ્વનાં સ્વર્ગ ગણાતાં આ સ્થાનોમાં કામ શોધતાં કામદારોનાં ટોળાંનાં વર્તુલો દરેક ક્ષણે મોટાં બનતાં જાય છે. આ સ્થળોએ સામ્રાજ્યવાદી સરકારતંત્ર આર્થિક આકૃતિને અટકાવવાનો ખાલી દંભ કરે છે; જ્યારે ખીજ બાજુથી આ મહાશય જાલીમ જંગની તૈયારી કરે છે. આ કટોકટીનો કાળ છે. જેને આંખો છે અને જે જોઈ શકે છે તેઓ જોઈ શકતા હશે કે, આજે મૂડીવાદ ગ્રામ તેમજ જાહેર રીતે સંસ્કૃતિને સર્જતાં શસ્ત્રો પોતાના ભાંગતા દેહને ટકાવવા માટે યોજ રહ્યો છે.

આજે દેવાળો, શિક્ષણસંસ્થાઓ, સવારે અને સાંજે પ્રસિદ્ધ થતાં વર્તમાનપત્રો, માસિકો અને રેડિયો મૂડીવાદી પ્રચારનાં મોટાં મશીન બન્યાં છે. આજે પ્રબુનાં પ્રાર્થનામંદિરોને અસત્યો ઉત્પારવાના અખાણ બનાવવામાં આવ્યાં છે. શાળાઓમાં અવળું અને અદિતકર શિક્ષણ આપવામાં સામ્રાજ્યવાદી માનસ ઉપર અવળી અસર કરવાની યોજના કરવામાં આવી છે. વર્તમાનપત્રો, આજે કામદારસમૂહની બેકારી સંબંધી, આવની વાદવાચણી સંબંધી, અને રશિયા સંબંધી અસત્યોના પ્રચાર માટેજ વપરાઈ રહ્યાં છે. જ્યારે સોવિયેટ રશિયામાં આ સર્વ વસ્તુઓ સમાજ-જીવનને ઉચું બનાવવા માટે યોગ્ય રહી છે, ત્યારે જગતમાં જુઠાણા ફેલાવવા માટે આ વસ્તુઓનો સીધો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે.

સામ્રાજ્યવાદીઓ તેમ કરે એમાં જરા પણ નવાઈ નથી. તિહારનો એ કસ છે. વર્ગીય સમાજરચનામાં સાસકર્મ દમેશાં સંસ્કૃતિનાં સાધનો પડે એવાનો કડક કાણુ ચિરંજીવ રાખવા રહે છે. સત્તાનાં સિંહાસનો સ્થિર રાખવાને માટે આજ સાધનો-નો ઉપયોગ કરે છે. યાસિવ સમુદાયને રાજકીય કે આર્થિક ક્ષામથી વંચિત રાખે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમનાં જીવન સારાં કરકારી ન બને તેટલા માટે ખાસ કાળજી રાખે છે. કામદારો કદીયે હોય ન આવે તેટલા માટે તેઓ અત્યારથીજ આક્રમણ કરી રહ્યા છે. તેઓ કમાણી ઉપર કાપ મૂકવાને યત્ન કરી રહ્યા છે; પણ એ ઉપરાંત તેઓએ આજે પ્રજાસ્વાતંત્ર્યના પડદાને પણ ચોરી નાખીને કામદાર વર્ગના સાહિત્ય ઉપર પ્રખર અંકુશ મૂક્યો છે. સામ્રાજ્યવાદી પોલીસ કામદારસમૂદયની સખાઓ તોડી નાખે છે, અને તે મૂઠીવાદીઓ કામદાર નેતાઓ ઉપર બ્યવસ્થિત હેર લે છે. આ સુરં કરીપણ કામનો એકજ ઉદ્દેશ હોય છે અને તે સત્તાને સ્થિર રાખવાનો-તેમના સાસનને સાચત કરવાનો.

આજની શિક્ષણમંરથાઓ જુઓ. સરકારી શાળાઓમાં કેાઇ પણ શિક્ષકની દિંમત નથી કે તે સામ્રાજ્યવાદના શૈયણ સામે યજ્ઞ ઉગ્ર્યારી થકે, આ ત્રાસ આટલેથી નથી અટકતો. જો કેાઇ વિદ્યાર્થી સુવાન ચળવળમાં ભાગ લે તો તેઓને શાળામાંથી તરતજ વિદાય લેવી પડે છે. પૂનાના આર વિદ્યાર્થીએને સુવકસંધના સખ્ય દોવા બદલ ફરગુસન કોલેજના પ્રિન્સિપાલ મદાજનીએ વિદ્યાભયનો ભાગ કરવાની ફરજ નથી પારી? આપણી શિક્ષણમંરથાઓ અને વિદ્યાલયો આજે સામ્રાજ્યવાદના સીધા અંકુશ નીચે મુકાયેલાં છે. આ શાળાઓ આપણા વિદ્યાર્થીગણને મૂઠીવાદી સંસ્કૃતિની તાલીમ આપી રહી છે. તેમનામાં માલીકીપણની ભાવના ખીજ રાપી રહી છે-તેમનામાં સામ્રાજ્યવાદની જાગિત વાવી રહી છે.

વર્તમાનપત્રો જુઓ. આજે વર્તમાનપત્રો ફરક ધટનાને મૂઠીવાદી દષ્ટિબિંદુએ વિલોકીને આવેલે છે. શા માટે ન આવેલે? વર્તમાનપત્રોના તંત્રીઓ માલીકની ગોરલી નીચે નાચવાને માટે બંધાયેલાં હોય છે. વર્તમાનપત્રો આજે મૂઠીવાદી પ્રચારનાં મોટાં કારખાનાં બન્યાં છે. સામ્યવાદી રશિયા સંજંધી જુદાજુદાની જાળ ત્યાંજ ઉભી કરવામાં આવી છે; એટલુંજ નહિ પણ કામદાર સમૂદ-નાં લક્ષ્યબિંદુને વિલ્લવી માર્ગથી વેગજે ખસેડવાને, અદાજનના કેસો અને કોટેકટીવ નવલકથાઓથી પાનાઓ ખાસ ભરવામાં આવે છે. વર્તમાનપત્રો આજનો સરકૃતિમા આવેા ભાગ ભજવે છે. સમાજના જીવનને ઐયરકર તે કંઈજ આપતા નથી. આજે સમાજજીવનના યજ્ઞરમા ફાળો આપવાને બદલે દુઃખના દાવાનજને

પાદરીઓ પછી ત્યાં પગલાં મૂકે છે. કયુગા, દંડી, ગ્રીન અને રીલિગ્ગાઈ-સમાં અમેરિકન મૂડીવાદીઓ શાળાઓ રચાવે છે કે જેથી મધ્યમ વર્ગના બાલકો અમેરિકન સંસ્કૃતિને જીવનમાં ઉતારીને પોતાનાં કચડાનાં બાંધવેનો સ્વાતંત્ર્ય જંગ વિસરી નવ. આમ એશિયાના આ પરાધીન મુલકોમાં યુરોપીય સંસ્કૃતિના નામે આ પીળી પ્રજાના પ્રચંડ શોષણના સંચાને ચર કરવામાં આવે છે.

આને સૃષ્ટિની સપાટી પર બે સંસ્કૃતિઓનું સંપર્કથી સરૂંઘ મળ્યું છે. એક બાલુ આજ મરું, કાલ મરું કરતી મૂડીવાદી સંસ્કૃતિ અને બીજી બાલુ સમાજવાદી સંસ્કૃતિએ આલમના યોગાનમાં પરસ્પર પડકાર કર્યો છે. બન્ને સંસ્કૃતિઓ વચ્ચેના બેઢ દબે યોજના હીસના નવ છે. જમનના ઈનિદાસમાં આને પહેલીજ વાર સમૂહસંસ્કૃતિ ઉત્પન્ન થાય છે. કાગની કીતાબ ઉપર પહેલીજ વાર આને સમૂહસંસ્કૃતિનાં સર્જન થાય છે. આને સોવિયેટ શાસનમાં સમગ્ર શ્રમજીવી સમૂહ નવી સંસ્કૃતિનાં સર્જન કરી રહ્યો છે. આમવર્ગની ખરી આગદીની શૂંચિકા ઉપર આને સૃષ્ટિના છૂંદા ભાગ ઉપર કાળ કંઈ નવાજ અક્ષરો આલેખી રહ્યો છે. ત્યારે મૂડીવાદી સાહિત્ય, સંગીત, સિનેમા અને કલા આને છેલ્લો શ્વાસજ લઈ રહ્યું હોય તેમ દેખાય છે. એક બાલુ સમાજવાદી સંસ્કૃતિ સમાજજીવનને ઉંચે ચલાવવા યત્ન કરે છે, ત્યારે બીજી બાલુ મૂડીવાદી સંસ્કૃતિ સમાજના આધુનિક સંતાપને ચીરંજીવ રાખવા માટે અપાર યત્નો આદરે છે.

(“નવયુગ” માસિકના એક અંકમાંથી)

૭-લોકસાહિત્ય

(લેખિકા:-સૌ. તારાગદેન માળેકલાલ પ્રેમચંદ)

આપણા સમાજમાં નિરક્ષરતાનું પ્રમાણ મોટું છે છતાં પણ આર્યસંસ્કૃતિ કાંઈક અંશે જળવાઈ રહી છે તેનાં કારણોમાંનું એક મુખ્ય કારણ લોકસાહિત્ય છે. ચહેરામાં નવા રૂપોતરમાં બાલગો અને લેન્ટર્ન રજાકડક દેખાય છે; જ્યારે દળુમુઠી પણ ગામડામાં તો લોકકથાઓ અને લોકગીતોજ છે. શ્રદ્ધાળુ સ્ત્રી-પુરુષો દિવસમાં એકાદ કલાક તો કથાશ્રવણમાં ગાળેજ, કે જેથી તેમને ઇતિહાસ ઇત્યાદિ સાહિત્યનું જ્ઞાન નિયમિત મળ્યા કરે. કેટલાક પરદેશીઓ આપણા દેશમાં આવે છે ત્યારે આશ્ચર્યચકિત થાય અને પ્રશ્નો પૂછે છે કે, તમારા દેશમાં અક્ષરજ્ઞાનનું પ્રમાણ બહુ થોડું છે અને તેમાં-

એ સ્ત્રીઓનું તો ખાસ કરીને માત્ર જે કે ત્રણ ટકાજ છે; છતાં પણ ઘણી સ્ત્રીઓ તેગના કાર્યમાં વ્યવહારકુશળ હોય છે તેનાં શું કારણો!

અક્ષરજ્ઞાન એ ઘણીજ અગત્યની વસ્તુ છે અને અક્ષરજ્ઞાનથી દરેક ક્ષેત્રમાં સ્વતંત્રપણે કામ કરવામાં મોટી સગવડતા થાય છે; તોપણ તેની સાથે સાથે લોકસાહિત્ય અને લોકગીતો જળવાઈ રહે અને ઉપયોગ કરીએ તો તેનો અમૂલ્ય લાભ ન ગુમાવીએ. તેજસ્વી પ્રજાશ્રવન ઘડવામાં લોકસાહિત્યને કેળવણીનું મોટું અંગ ગણી શકાય.

ગામડાંઓમાં રાત્રિવેળાએ અને ખાસ કરીને અજવાળા રાત્રે ફળિયામાં જેસીને વયોવૃદ્ધ પુરુષ કે સ્ત્રી ટોળાથી વિંટળાઈને જ્યારે વીરરસ કે કરુણરસની કથાઓ કહે છે ત્યારે જે આનંદ અને ઉત્સાહ સમાજ અનુભવે છે, તેવો આનંદ વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવાયેલાં ભાષણોમાં કવચિતજ મળે છે; અને તે આનંદ અનુભવતાં જે શ્રદ્ધાળુઓની છાપ નાનાં, કુમળાં વયનાં, બાળકો પર પડે છે તેનો તો આપણને અનુભવ હોય તોજ ખ્યાલ આવે. મોટાં શહેરોમાં પણ માળાઓના ખુદ્દા સ્વચ્છ ચોકમાં રાત્રે પરવારીને કુટુંબો ભેગાં મળીને લોકસાહિત્યનો શોખ કેળવે તો સમૂહમાં જ્ઞાન સાથે આનંદ મેળવવાની ભાવના કેળવાય.

શહેરોની અંદર આપણે ગરબાઓ કરીએ છીએ તે કાંઈ ગામડાના રાસની તોલે ન આવે; નાની બાળાઓ બોલતાંચાલતાં શીખે ત્યારથીજ તેની શરીમાં રમતાં રમતાં રાસડા શીખે છે. એટલે ઉંમર થતાં ગરબા તેને કુદરતી આવડે છે. નવરાત્રિમાં ગરબા ઉત્સવ થાય છે ત્યારે તે ગરબાઓનો ભાવ બાળાઓના અંતરમાં ઉતરેલો હોય છે એટલે ફરતી વખતે બધા અવયવો ભાવથી ભીના હોય છે અને પ્રેક્ષકોને પ્રેરણા પૂરે છે. મધરાતે જ્યારે ખૂબ રસ જામે છે ત્યારે પ્રેક્ષકોને મુગ્ધ કરે છે.

આપણું લોકસાહિત્ય ધણું બહોળું અને વિશાળ છે તેને જો આપણે જળવી રાખીએ તો મોંઘું ધન જળવ્યું ગણાય.

(જુલાઈ-૧૯૩૧ના “શારદા”માંથી)

૮-શ્રીઓનું વાચન

(લેખક:-શ્રી. સીતારામ જે. શર્મા)

(૨)

આપણા દેશમાં એક તો શ્રીજીવણી નામની, લગભગ કેંદ્રે જે દેશ જેટલી છે; તેમાં પણ જે ચાર ચોપટીથી વિશેષ આગળ વધેલી બહેનોની સંખ્યા તો ઘણીયે ઓછી છે. આ ઓછી સંખ્યામાંથી શાળા હોય, પછી વાચનનું 'બસન' જેમને વળગેલું હોય તેવી બહેનો તો તેથીએ ઓછી છે.

નિર્ધનતા અને નિરક્ષરતાએ આ દેશને લપંકર નુકસાન કર્યું છે. દરેક માણસ બધીજ જાગૃતમાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવતા હોતા નથી, પરંતુ જ્ઞાનની જુદી જુદી કક્ષાઓમાં પારંગત એવા લેખકોનાં લખેલાં પુસ્તકોના સંવાસથી મનુષ્ય ધારે તેટલું જ્ઞાન દુરસદે મેળવી શકે છે. આમ પુસ્તકો મનુષ્યનાં મદાન મિત્રો છે; પરંતુ પહેલી તબક્કે આપણને પરાધીન બનાવ્યા, નિર્મોહ બનાવ્યા, નિરાધાર અને નિર્ધન બનાવ્યા; એટલુંજ નહિ પણ જીવણીની ઓછામાં ઓછી સમજોડા રાખીને આપણામાં અજ્ઞાનનાં અંધારાં ફાલ્યાં. મરીયાદોની લીધે આજુસને મહેનતગમ્ભીરી પાઠ્ય એટલું શિક્ષણ પડે છે કે તેને વાંચનાં આવડતું હોય છતાં તેને વાંચવા નયમસાજ મળી શકે નહિ. અને ક્યારેય મોઢાં મને નેમ કરીને દુરસદ મેળવે તો તેને માટે પુસ્તકોલયનું સાધનજ ક્યાંજ ન મળે!

આમ છતાં પણ મનુષ્યોમાં જ્ઞાનની તરસ તો દરેકના રક્ષાજ છે; એટલે કથાવાર્તાનું અવલોકન કરવાની રીત લાખસ ધરેલી, પરંતુ કથાકારોએ માત્ર ધર્મને નામે ખીરાંબીક ગંધાં ચલાવી આમ જનતાના માનસને વહેમનાં વાદળોથી લગી દહ, અજ્ઞાનજનિત અંધજ્ઞતાને તેમાં સંભારે બરી દીધો; અ.થી મુશ્કેલો યનાં જનતાને એવી કથાઓનાં અવલોકી કંટાળો આવવા લાગ્યો, અને તેને રક્ષાને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં નવીન સાધન મળ્યા નહિ; પરિણામે જૂના વહેમો જાડ થતા રહ્યા અને સ્ત્રીઓ રિશ્નિગ્રહાપદ થઈ ગયો!

સમાજમાં શ્રીઓનું ગદ્યન અપૂર્વ છે. બાળક જન્મે ત્યારથી જોડાઈને જુદાં જુદાં કા.પ ત્યાંથી તે જાનતા પે.પ.આજ દરેક છે. જોડાઈ થતા પછી પણ તેને વિદ્યા કરનાં જાનતા અ.વા.તમાં વિદેશ રહેતું પડે છે. એટલે શ્રીઓની અજ્ઞાન દરોનો પ્રત્યક્ષ સમાજમાં પડે છે. પરિણામે અજ્ઞાન પ્રતિજ્ઞા બની રહેતો નથી અ.થી શ્રીઓ-ઓ જોડાઈને તેમજ જનતાને પ્રત્યક્ષ કરતી જાન કરતી છે. પરંતુ તે દરેક ન તો જોડાઈ રહેતી જોડાઈ હોય નહિ સ્ત્રીઓ અ.જે.દ.દ. દેશને, એ રૂ.પ. આ દર.પ. અ.પ.એ.એ.દ. ઉ.એ.દ. ન. ર.દ.!

આદિયુગના માણસે પોતાની આસપાસનાં તમામ કુદરતી તત્ત્વોમાં ઈશ્વરી ચમત્કાર કદ્દીને સંતોષ માન્યો. તે પછી મનુષ્યનું જ્ઞાન કુદરતી તત્ત્વોના સંબંધમાં ઘણુંજ વધ્યું છે. ખગોળ, ભૂગોળ, ભૂસ્તર, પ્રાણીવિદ્યા વગેરેનું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન અત્યાર સુધીમાં માનવજાતિમાં ઘણુંજ પ્રચાર પામ્યું છે; પરંતુ હિંદુસ્થાનમાં કેળવણીના અભાવને લીધે કરોડો સ્ત્રીપુરુષો હજીયે આદિયુગના માણસોની માફક ચારે તરફ પ્રભુનો ચમત્કારજ માનીને સંતોષ માને છે! જ્યાં માતાપિતાજ સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, સાગર, પૃથ્વી, ધૂળ, પથ્થર, કાંકરા, પહાડ, નદીઓ, વરસાદ, વીજળી, અનાજ, વાયુ, પાણી, જગતની ઉત્પત્તિ અને તેના વિકાસ: એને લગતું જરાયે જ્ઞાન ધરાવતાં ન હોય તો તે પોતાનાં બાળકોને શું સમજાવી શકે?

એટલે જે થોડીઘણી સ્ત્રીઓ વાંચી જાણે છે તેમણે શું વાંચવું એ મહત્ત્વનો પ્રશ્ન છે.

તેના નિર્ણય ઉપર આવવા માટે અત્યારે સ્ત્રીઓ શું વાંચે છે તે જાણવાની જરૂર છે.

(૨)

ખાસ કરીને મુંબઈ, મદ્રાસ, કલકત્તા, કરાંચી, સુરત, અમદાવાદ જેવાં શહેરોમાં શ્રીમંતવર્ગની અને મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓ ઓછામાં ઓછું ધરકામ કરે છે. મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓને તો રસોઈ પણ કરવાની હોય છે; પરંતુ શ્રીમંત વર્ગની સ્ત્રીઓને તો રસોઈ આ અને ચાકરનોકરોની એટલી બધી સગવડ હોય છે કે, તેમને ધરકામ માટે જરાયે હાથપગ હલાવવો પડતો નથી; ત્યારે મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓને માત્ર રસોઈનુંજ કામ કરવાનું હોય છે. આ બંને વર્ગની સ્ત્રીઓમાં સામાન્ય રીતે શિક્ષણનું પ્રમાણ ઠીક છે. અને એમને કુરસદ ઘણી તેથી તેમનામાં વાચનનો શોખ વધતો જાય છે.

પરંતુ એ વાચન વ્યવસ્થા વિનાનું હોય છે. કોઈ કલાકોના કલાકો પુસ્તકો પાછળ ગાળે છે, તો કોઈ જ્યારે જ્યારે ઉર્મી આવે ત્યારે થોડોક વખત વાંચી લે છે. કેટલાંક વળી એક પુસ્તકને સળંગ વાંચવા જેટલી ધીરજ રાખી શકતાં નથી હોતાં, તો કોઈક માત્ર બાહ્યાંતર માટેજ કોઈક કોઈક માસિક કે પુસ્તકમાં કોઠિયાંજ કરે છે.

તેમ છતાં એ વર્ગની સ્ત્રીઓ વાંચે છે એ વાત તો ખરીજ છે; પણ એમનું વાચન વિષયોની નજરે વિશાળ કે વૈવિધ્યવાનું હોતું નથી. મોટે ભાગે પ્રત્યેક સ્ત્રી નવલકથા વાંચવાનુંજ પસંદ કરે છે. મારો અનુભવ તો ત્યાં સુધી કહેવડાવે છે કે, તેમને નવલકથાઓનું એટલું બહુ વ્યસન વગરેનું હોય છે અને તેના કેફમાંજ તેઓ એટલા બધા મસ્ત રહે છે કે, બીજા કોઈ પણ વિષયનું પુસ્તક વાંચવાનો તેમને વારંવાર આગ્રહ કરો, છતાં તે કદી એ વાંચશે નહિ.

ત્યારે વાર્તાનું પુસ્તક નહિ મળે તો મારિશો અથવા દિવાળીનાં ખાસ પ્રકારનોના આમણ પાછલા અંકે સોધી સોધીને પણ તેઓ પોતાના મનને લાગેનું વ્યસન પૂરું કરવા પ્રયત્ન કરજો.

આ દોષ એકલા ઓવર્ગનોજ નથી. પુસ્તકોના સામાન્ય વર્ગનો મોટો ભાગ એજ વ્યસનથી પીડાય છે. વડોદરા રાજ્યમાં વાચનાસભા અને પુસ્તકાલયોનું પ્રમાણ ઠીક ઠીક છે. એ રાજ્યનાં કેટલાંક ગામોમાં જઈને મેં પુસ્તકાલયના વ્યવસ્થાપકો દ્વારા તપાસ કરી છે, તે ઉપરથી જણાયું છે કે, શ્રીઓમાં તો ત્યાં વાચનનો શ્રેષ્ઠજ દજા જન્મવો બાકી છે, અને પુરુષવાચકો મોટે ભાગે નવલકથાઓજ વાંચવા લઈ જાય છે!

નવલકથાના વાચનનો આ રોષ કેટલી દહ સુધી વધ્યો છે, જાણવા માટે ચોડાંક સ્વાનુભાવનાં ઉદાહરણ આપવાં ઠીક થઈ પડશે.

(૧) અમદાવાદમાં મારા પાડોશમાંની એક દિશારી કન્યા ધણેશ્વરમાં અભ્યાસ કરતી હતી. તેને નવલકથાના વાચનનો એટલો રોષ હતો કે, જ્યારે સર કરેનું ૩૦૦ પાનાંનું પુસ્તક ઘરે પૂરું કરી નાખી, બીજે દિવસે ૪૦૦ પાનાંના પુસ્તકની માગણી કરે. મેં એક વખત અતિ આમ્રહ કરીને એ બહેનને 'શ્રી. દ્વિતો-પરેશનો ખાસ અંક વાંચવા' આપ્યો, પણ બીજે દિવસે એમાંનું એક પણ પાનું વાંચ્યા વિના પેટી બંદેન એ મને આપી ગઈ. આમ અતિપ્રયત્ને પણ એનામાં વિવિધ વિષયો તરફ સમભાવ પ્રકટી થયો નહિ, તેમ નવલકથાના વાચનનો રોષ એનામાંથી ધટ્યો નહિ.

(૨) મુળઈમાં એક શ્રીમિત્રને વાંચવા ખૂબ જોઈએ; કેમકે ખીલું કંઈ કામ નહિ-પણ તે નવલકથાજ. એમને સસ્તા સાહિત્યનાં 'શુભ સંમદ,' 'આદર્શ દૃષ્ટાંતમાળા,' 'ભારતનાં શ્રી રત્નો' જેવાં પુસ્તકો વંચાવવાનો મેં ધણો આમ્રહ કરી જોયો છે, અને તેમાં હું હમેશાં નિષ્ફળજ નીચ્યો.

(૩) મારા એક મિત્રે વળી પોતાનાં પત્ની 'ચુલ્લુમુંદરી'માં આવના જગતની શ્રીઓને લગતા ખજારો વાંચે તો તે માટે ઇનામની રીત દાખલ કરી હતી, છતાં ત્રણ રૂપિયાના ઇનામની લાલચ પણ મારાં મિત્રપત્નીને ડગાવી શકી નહોતી!

(૩)

આમ વાચનનો રોષ શ્રીઓમાં ખીલતો જતો હોવા છતાં, તેઓ નવલકથાના સાંકડા વર્ણનમાંથી બહાર નીકળીને જીવનમાં ઉપયોગી એવા વિવિધ જ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચના યાચ તેમ કરવાની જરૂર એમને સમજાવવી ધટે છે.

એ કામ રાષ્ટ્રના વિદ્વાનોનું, તંત્રીઓનું અને સમાજસેવકોનું છે; પરંતુ કુર્બાએ આપણાં સામયીક પત્રો મલાવનારા તંત્રીઓ

પણ શૃંગારની અને લાગણીની સાથે થોડોક વખત રમત રમે તેના ભાવની વાર્તાઓના સાહિત્યના પ્રચારમાં સંતોષ માનવાની મનોદશાને હજી પૂર્ણીએ છોડી શક્યા નથી. ગુજરાતનાં જાણીતાં માસિકોમાં જે સામાન્ય વાર્તાસાહિત્ય ઓછું થાય, પ્રચારની નજરે વાર્તાઓ, સંવાદો, નાટકો વગેરે લખાવવામાં કે લખવામાં અને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે, સ્ત્રીઓને જીવનમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવા વિષયોનું જ્ઞાન મેળવવાની અને તેમ કરવામાં રહેલી એમની જવાબદારીનું આગ્રહપૂર્વક ભાન કરાવવામાં આવે તો ઘણું કરી શકાય; પરંતુ દેશહિતની ખાતર પણ કેટલાક લેખકોને પ્રચારકની કોઠીમાં 'ઉતરી પડવું' ગમતું નથી. એમને તો પોતાની ટુંકી વાર્તાઓમાં અને નાટકમાં કલા ખીલવવાનો 'અભખરો' છે, પછી એ કલા રાષ્ટ્રનાં વર્તમાન નારી કે નરજીવનને આગળ વધવામાં મદદ કરે છે કે પાછળ ધસડી જાય છે, તે વિચારવાની પરવા નથી. જ્યાં સ્થિતિ આમ છે ત્યાં પછી સુફળની આશા ક્યાંથી રાખી શકાય!

તેથી ગુજરાતની જે થોડીધણી બહેનો વાંચી જાણે છે તેમને મારી આગ્રહપૂર્વકની ભલામણ છે કે, તેમણે 'નવલકથા'ના વ્યસનના કેશમાંથી હિંગરી જવું અને રાષ્ટ્રનાં સ્વતંત્ર નાગરિક તરીકે, માતા તરીકે, પત્ની તરીકે અથવા 'ગૃહિણી' તરીકે તેમની ઉપર જે જે જવાબદારીઓ રહેલી છે, તે જવાબદારીઓને સમજણપૂર્વક અંકાર કરી શકાય તે માટે, વિધિવિધ જ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચવાની ટેવ પાડવી.

આ કામમાં વાચનાક્ષયો અને પુસ્તકાલયોના વહીવટ કરનારાઓ ખૂબ મદદ કરી શકે, ઉપરાંત શિક્ષણવર્ગો અને ભાપણો દ્વારા પણ જુદાંજુદાં સ્ત્રી મંડળો પોતાનાં સમાસદોમાં આ વિચાર દાખલ કરી શકે. આવાં મંડળો હવે 'પતિભક્તિ' 'સતી' અને એવી જાતનાં જીર્ણ વિષયો પર ઉપદેશ આપવાનું છોડતાં જાય અને સમાજમાં તેમજ રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓનું જે મહત્વભર્યું સ્થાન છે તે સમજી, એ સ્થાનને તેઓ બરાબર શોભાવે તેવા માર્ગે તેમને વાળવાના સુપ્રયાસ કરનાં જાય એ જરૂરનું છે.

વડોદરા રાજ્યનાં પુસ્તકાલય ખાતાના મદદનીશ વ્યવસ્થાપક શ્રી. મોતીલાલ ન. અમીન જનતામાં વાચનનો શોખ વધે તે માટે ઘણું ક્ષમવચ્ચી વ્યવસ્થા પ્રયોગ કરી રહ્યા છે. હમણા તેમણે વડોદરા રાજ્ય ઉપરાંત ગુજરાત અને કાઠિયાવાડના જુદા જુદા વિભાગોમાં નાના નાના સમાસદો દ્વારા પુસ્તકાલયોની પેટીઓ દ્વારા જ્ઞાનપ્રચારની વ્યવસ્થા શરૂ કરી છે, તેમાં જે કે 'સરતુ' સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલયનાં ૮૫ પુસ્તકો મુકવામાં આવે છે, તેમ જતાં એ પુસ્તકો નવલકથાઓ કરતાં વધુ ઉપયોગી અને જાનકરતાં છે તેપણ, એ ૮૫ પુસ્તકોના મ.પ. કેટલાય નાણાં કાઢીને નવ. કેમેરો જેવા છે, એ બાબત

૬ વ્યવસ્થાપક મહાશયનું ખ્યાન દોરવા સાથે આવી પ્રશંસાઓ
ગાળ ધોરણે હિપાટી સેવાની જરૂર દોષ, મુજબતી રિંદૂ બી
જા, જાગિની સમાજ, વનિતા વિશ્રામ અને સેવાસદન જેવી બી-
રથાઓ, હિપરાંન સમાજસેવા કરતી બીજી સંસ્થાઓ એ દિશામાં
તાનું લક્ષ્ય પણ આપે તે જરૂરનું છે.

(“નવયુગ” માસિકના એક અંકમાંથી)

૧-કેટલાક ડાહ્યા અને દિવાના

(કુદરતનું એક રહસ્ય)

(૧)

જવાબદાર જ એ જ વિષે ક સમક્ષે કહ્યું:—એ યાત્રી અને
લાઠી લેવા પોતે તો ખરો! પણ જરા.....ચક્રમ છે. મિયાંબાઈના
પાત્રની પેઠે પકડી સો પકડી. ગમે તેમ બદ્ધ બોલી નાખે છે, તે
ખેજાઈને જેમનું તેમ બાંધી મારે, એટલીજ ખામી; વા જોઈને
દુપડું મૂકતો નથી.

આ વાન મેં મારી સગી આંખે સાંભળી ને દેવે જોઈ; એટલે
સખવાનું મન મથું. કારણ કે મને મળાના કાંકડા સુધીની ખાતરી છે
કે વાચકોને એ મધ જેવું મીઠું લાગશે.

પહેલા પ્રકારના ડાહ્યા

૧-મદાન સિંહરનો સિંહર પાધરો, જેથી તેણે ગમે તેમ
આઝામવળા પાસા નાખ્યા, છતાં પોખાર પડ્યા એટલે કુનિયાએ ડાહ્યો
માન્યો; પણ તેના કૃત્યથી જમતે શું લાજ મેળવ્યો! જ્યાં જુઓ
ત્યાં લોહીની નીક! ‘દરામીના બે ભાગ’ (અથવા લાહી તેની બેંસ) એ
આપે પાસવી બળ ઉપર સુરતાક બની જમતનેજ રંગડપું. કેમ ખરું ને!

૨-મદાન નેપોલિયન. જેણે પાસવી બળથી યુરોપને પાશકાંત
કરી હિતબિન્ન કરી નાખ્યો, અને કાન્સનું મદારાજ્ય રથાપ્યું;
એથી તે પણ ડાહ્યો મણાયો. આજે પણ સર્વ જમત તેની વીરતાની
મુઠાકે પ્રશંસા કરે છે, છતાં તેની જોડકાની તેની જાંઘીજર
ટપી સહી ખરી! અંગ્રીસ, તૈમુર અને નાદીર એજ કોટિના વિજયી
ને ડાહ્યા ન દતા! ?

૩-તર્કવાચરપતિ ચાર્લ્સ ડાહ્યો. કારણ કે તે અગાધ તર્ક અને
વજીરશક્તિને લીધે વાદવિવાદમાં એવી વ્યાપ્તિ-પર્યાપ્તિ ગોઠવતો કે
પ્રતિપક્ષીઓના મોંએ તાળાં દેવાનાં. અરે! તે એટલે સુધી કે અનંત
મદ્યાંડની નિવામક શક્તિ, જે વિશ્વંજૂ, તેને પણ અવગણી, કુદૃષ્ટ્યો
વડે પણ પશુવત્ સંસારના ઉપભોગ ભોગવતા શીખવ્યું.

પણ હું તો છે ને તે એકજ સૂત્ર લખ્યો છું:—

નિન્દન્તુ નીતિનિપુણા યદિ વા સ્તુવન્તુ ।

લક્ષ્મીઃ સમાવિશતુ ગચ્છતુ વા યથેષ્ટમ્ ॥

અથેવ વા મરણમસ્તુ યુગાન્તરે વા ।

ન્યાયાત્પથઃ પ્રવિચલન્તિ પદં ન ધીરાઃ ॥૧॥ (નીતશ્ચતક)

અને એવા સાધુચરિતને સતાવનારો શું મેળવશે ?

“તુલસી હાય ગરીબકી, હરસેં સહી ન જાય;

મુવે દોરકે ચામસે, લોહા ભસ્મ હો જાય.”

લિ૦ તારી ગણત્રીમાં થોડેવણે અંશે દિવાનો

(“જ્ઞાનવિકાસ”ના એક અંકમાંથી)

૧૦-સાહિત્યનો હૃદય સાથે સંબંધ

(પં. ચતુરસેનજી શાસ્ત્રીના લેખપરથી પ્રયોજક:-શ્રી. હીમાશંકર શર્મા)

એકજ વાક્યમાં હું એમ કહી શકું છું કે, સાહિત્ય એ હૃદયનું મોજન છે. મનુષ્યો સિવાયનાં પ્રાણીઓ પણ હૃદય ધરાવે છે, પરંતુ તેઓ પોતાનાં હૃદયોને સાહિત્યનું મોજન જમાડી શકતાં નથી; જ્યારે વિવેચનાશક્તિ ધરાવનાર મનુષ્ય પ્રાણી, પોતાની કોઈ સ્વૂક્ષ્ણ ઈન્દ્રિય અથવા અવયવમાં આંદોલન ઉત્પન્ન કર્યા વગર, કેવળ જ્ઞાન-તંત્રુઓનાં સૂક્ષ્મ આંદોલનો દ્વારાજ, આનંદનો સાર સાહિત્યકારો પ્રાપ્ત કરી લે છે.

મનુષ્યસમાજે વાત કરવાનો અસ્ખલિત પ્રવાહ સેંકડો વર્ષોના વિકાસ અને આવશ્યકતાઓના આધારે પ્રાપ્ત કરેલો છે. મનુષ્યજાતિના પ્રારંભિક જીવનમાં વાર્તાલાપનું પ્રાણલ્ય હોવાની ખાબત પર હું વિશ્વાસ રાખી શકતો નથી; પરંતુ જેમ જેમ મનુષ્યની સામાજિકતામાં વૃદ્ધિ થઈ, જીવનનિર્માણ અને જીવન પછીના અસ્તિત્વના નિર્માણ પર તેનું પ્રભુત્વ થયું; તેમ તેમ મનુષ્યને બહુજ વિચાર કરવો પડ્યો. એકના વિચારો ખીજને કહીને વિચારોને પરિષ્કૃત કરવા પડ્યા અને ત્યાર પછી તેમને સ્થિર અથવા અપરિવર્તનશીલ કરવા પડ્યા. સાહિત્યની ઉત્પત્તિનાં મૂળકારણો આજ છે.

આ લેખના મુખ્ય વિષય પર આવતાં પહેલાં હૃદય શું છે, એ વાતનો પણ ગંભીરતાથી વિચાર કરવાની આવશ્યકતા છે. શરીર-નિર્માણ-કલાની દૃષ્ટિથી હૃદય માસપેશીઓનું એક પોલાણમુક પંત્ર છે. તે ઉદરગદ્ગર (પેટરૂપી ખાણ)ની ડાબી બાજુએ અને ફેફસાંની વચ્ચે સ્થિત છે, તેના ઉપર પાતળી ચામડીનું માત્ર એક આવરણ છે. આનું નામ હૃત્પિંડ છે અને તે ચાર ભાગોમાં વિભક્ત

દર્શિત અને વામ દોષ તથા દર્શિત અને વામ ઉદર. દર્શિત
૧ ને કાંઈ છે તેની આસપાસ અને ઉદરની સાથે તેનો સંયોગ છે;
રીજ રીતે વામ ઉદરની સાથે વામ દોષનો સંયોગ છે. પરંતુ ડાબી
ભુના બને ક્યોનો અને જમણી બાલુના બને ક્યોનો પ્રત્યક્ષ સંયોગ
થી. વામદોષની ધમની દ્વારા લોહી વહીને દર્શિત કક્ષમાં દાખલ
થાય છે. શરીરમાં ઈર્ષ અને ઈર્ષ દેશની કેશિક નાળા નામની
૧ની નાની શિરાઓ અથવા નાડીઓમાં તે મળેલું છે. હૃત્પિંડની
જાણ લગભગ પાંચ ઈંચ, પહોળાઈ સાડાત્રણ ઈંચ અને જડાઈ
૫ની ઈંચ છે. યુવાન મનુષ્યનું હૃદય વજનમાં ૪-૫ નવટોક થાય
, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં તેનું વજન ઓછું થાય છે.

હૃત્પિંડની ડાબી બાલુની ફેફસાંની ધમની દ્વારા લોહી વહેવાનું
૩૩ કરે છે; અને ત્યારપછી ફેફસાંની ફેશિકાનળા અને શિરા સમૂહો-
દ્વારા હૃત્પિંડની ડાબી બાલુએ પાછું આવે છે. આથી રૂપે જણાય
કે, શરીરમાં શોષિત અથવા રુધિર જે માર્ગોમાં યધને પ્રવાહિત
થાય છે. એક નાનો અને બીજો મોટો. હૃદયની ડાબી બાલુએ
યધને ફેફસાંમાં અને ત્યાંથી હૃદયની ડાબી બાલુએ જનારો માર્ગ
નાનો છે; બીજો હૃદયની ડાબી બાલુએથી પ્રવાહિત યધને આખા
શરીરમાં સંચાલિત યધને હૃદયની જમણી બાલુએ પાછો આવે
છે. આ માર્ગ મોટો માર્ગ છે. પરંતુ વાસ્તવમાં, રક્ત-સંચાલન-
પ્રણાલી એકજ છે. કારણ કે સમગ્ર શોષિતપ્રવાહ એકજ વાર
ફેફસાંની અંદરથી પ્રવાહિત થાય છે. હૃદયમાં પ્રત્યેક ક્ષણે લગભગ
૨ થી ૩ નવટોક રુધિર રક્ત કાયમ દોાય છે. હૃદયના વારંવાર
સંકોચન અને વિસ્ફારણ થવાથી એટલુંજ નવું રક્ત હૃદયમાં આવે
છે અને જતું રહે છે. આ સંકોચન-વિસ્ફારણના પ્રતાપે શરીરની
મુખ્ય ધમની અને નાડીઓ વગેરે સર્વદા રક્તપૂર્ણ રહે છે; અને
એજ મનુષ્યજીવનનો-શરીરનો બંધારણની દૃષ્ટિએ હૃદયનો-આટલો
હતિદાસ છે. મનુષ્યના મૂળ શરીરને કાપ્યા પછી હૃત્પિંડનો ૪-૫
નવટોક વજનનો માંસનો લોચો હાયમાં લઈને તપાસવામાં આવે,
અને ત્યારપછી એ બાજત પર વિચાર કરવામાં આવે કે, માંસના
આજ પિંડે પૃથ્વીપર અનેક બધાનક મહાયુદ્ધો કર્યા; મહાનરોગો
કર્યા અને મહાન નગરો, દેશો, પ્રાંતો, રાજ્યો, મહારાજ્યો નિર્માણ
કર્યા છે. પૃથ્વીની મનુષ્યજનિતો હતિદાસ એટલે આજ કાંપદાર્ય
અથવા અપદાર્ય માંસના ટુકડાના ઉત્પાદોનો હતિદાસ છે; તો
આપણને અવશ્યમેવ આશ્ચર્યના સમુદ્રમાજ દુગ્ધી જવું પડે.

માનવ-હૃદયમાં પ્રચલિત અને ઉદ્વિગ્નના સંપર્કથી વખતોવખત
ને રજૂતિ ઉત્પન્ન થતી રહી છે તેને મનુષ્ય, ચેતાની રીતે ભવિષ્ય
કાળમાં રિચર રાખવા માટે પરપરાથી કહેતો અથવા લખતો આવ્યો

છે; અને આજે આ ઘટનાઓ તથા વિષયોને જોડે હજારો વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયાં છે, તથાપિ એ અમર ઘટનાઓ જાણે આજેય ધટી હોય એવી તાજ જણાય છે.

શકુન્તલાનું આખ્યાન વાંચતી વેળાએ આપણે એ વાતને ભૂલી જઈએ છીએ કે, આજે એ ઘટનાને લાગે વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયાં છે. આજે પણ આપણે શકુન્તલાને પ્રશાંત તરોવનમાં મુગ્ધ તપસ્વી કુમારિકા અને ત્યાર પછી પ્રેમમગ્ન યુવતીના રૂપમાં જોઈએ છીએ. 'રામલીલા'માં શ્રીરામની બાલમૂર્તિ અને 'રાસલીલા'માં શ્રીકૃષ્ણનાં બાલચરિત્રોનાં અસંખ્ય ચિત્રો અને કાવ્યોને જોઈ-વાંચીને આપણને એમ લાગે છે કે, જાણે તેઓ કોઈ દિવસ વૃદ્ધ થયા નહોતા !

એજ પ્રમાણે બીજા અને દ્રોણનાં નામોચ્ચારની સાથે ક્ષણ-વારમાં શ્વેત-કેશ-યુક્ત વિશિષ્ટ માનવમૂર્તિઓ આપણાં માનસ-ચક્ષુઓ સમક્ષ દેખાય છે અને તે મનમાં ચિરસ્થાયિની થઈને રહે છે. એ સર્વ વાસ્તવમાં સાહિત્યનો જ ચમત્કાર છે. તે કાળના સાહિત્યમાં જે લીટીઓ એક વાર ખેંચાઈ ગઈ, તે એવી તો અમીટ થઈ ગઈ છે કે, કાળનો પ્રભાવ પણ તેમને નથી જૂની બનાવી શકતો કે નથી તેમને જૂંસી નાખી શકતો.

એમાં તો લેશમાત્ર પણ સંદેહ નથી કે, સાહિત્યનું નિર્માણ એવાંજ હૃદયોવડે થયેલું છે, જેમનાં મસ્તિક પૂર્ણ વિકાસને પ્રાપ્ત થયેલાં હતાં; તથાપિ કેવળ મસ્તિકશક્તિનું પ્રાધાન્ય સાહિત્યને ચિરકાળ છવિત રાખી શક્યું નહિ. જે આપણે સાહિત્યની આ દૃષ્ટિએ શોધ કરીએ કે, તેના કયા અંશોમાં હાર્દિક ભાવોનું પ્રાપ્ત્ય છે અને કયામાં મસ્તિકના ભાવોનું પ્રાપ્ત્ય છે; તો એ જોઈને આપણને આશ્ચર્ય થશે કે, મસ્તિકની પ્રજળ ભાવનાથી પરિપૂર્ણ સાહિત્ય તો અત્ય કાળમાંજ નષ્ટ થઈ ગયું છે. અને એવી પ્રકારના સાહિત્યની ચર્ચા કેવળ ઇતિહાસની સહાયતા માટેજ કરવામાં આવતી દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આથી વિપરીત સાહિત્યના જે અંશોમાં હાર્દિક ભાવનાઓ હિત્ત અને વિકસિત છે, તે અંશો નિત્ય નવીન રૂપરંગ ધારણ કરનાર તથા ચિરવિકસિત પુષ્પદલની પેઠે, એવાજ તાજ, એવાજ ખીલેલા અને એવાજ રસ-ગંધ-યુક્ત રહેલા છે. તેમને જોઈને જોનારને એવાજ ભાસ થાય છે કે, જાણે તેમનું નિર્માણ આજેજ થયેલું છે !

આપણે એ વાતને સ્વીકાર કરવીજ પડશે કે, સમાજ અને સંસ્કૃતિ અથવા સમ્યક્તા પર સાહિત્યનો બહુજ મોટો પ્રભાવ છે; અને એનું કારણ એજ છે કે, સમાજ અને સમ્યક્તાનું નિર્માણ માનવ-હૃદયની મૃદુલ ભાવનાઓ અને વાસનાઓનું કાર્ય છે, અને

તેનું નિર્માણ હૃદયના સાહિત્યની સદાયતા વડેજ કરવામાં આવેલું છે.

કોમળ કલ્પનાઓ અને મધુર ભાવનાઓ દ્વારા કવિ જે સમગ્ર માહિત્યસ્રષ્ટિનું નિર્માણ કરે છે, અને એ પ્રકારનું સાહિત્ય જ્યારે માનવ-હૃદયની સાથે સીધું દબર ખાય છે; ત્યારે આપણને એમજ લાગે છે કે, હૃદયનું સમસ્ત જ્ઞાનમય અસ્તિત્વ તેમાંજ લીન થઈ જાય છે. ત્યાર પછી એજ હૃદય ઈન્દ્રિયો પર મનદ્વારા ચાસન કરાવે છે.

કવિત્વને ઉત્કર્ષે આપવામાં, પવિત્ર વિચારધારાના મોતને વદાવવામાં અને હૃદયને અત્યંત શીઘ્ર આકર્ષવામાં, વેદના બહુ પ્રકારનો ભાગ લેજવે છે. એથી જે કવિના આત્મામાં, સ્વરમાં, ભાવમાં, કલ્પનામાં સર્વજ્ઞ વેદના છે, હાં છે તે કવિ, સમાજને એવું સાહિત્ય અર્પણ કરશે, કે જેના વાચન, મનન અને નિદિધ્યાસન વડે પવિત્રતા, કોમળતા અને ગંભીરતાનો સાર્વજનિક હૃદય ધરી લે સર્વસાધારણમાં પવિત્રતા, કોમળતા અને ગંભીરતા એ સુશુભ્રનો સ્વાભાવિક ઉદય થઈ જાય, તો એમ સમગ્ર લેવું કે, એ માનવ-સમાજ માનવદેશીમાં પરમોત્તમ પદ પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યો છે. પરંતુ સમાજના દુર્ભાગ્યોએ મદિ જેની સ્વરસદરીમાંથી વેદના ટપકતી ટોચ એવો કવિ પ્રાપ્ત ન થયો, તો પછી માનવહૃદયના એ કોમળ ભાવો મનુષ્યને મૃત્યુ તરફજ દોરી જશે; અને જે તેમ થયું તો-સમાજ મૃત્યુમાં નિમગ્ન થઈ ગયો તો-તે સ્થિતિમાં તેના સંપ્રમ-ણવનની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. જેમ જેમ ભાવનાંબીધે અને શક્તિ દર્શનની રૂઢિ થતી જશે, તેમ તેમ મૃત્યુ તરફ મદન અને તેની સાથે નબળ અથવા નિરંકુશ થતો જશે.

જેનો જન્મ અને વિકાસ મોગસોના વૈભવ અને ઉત્થાનની સાથે થયેલો છે, એવા ઉર્દૂ સાહિત્યનો વિચાર કરો. એ સાહિત્ય વેદનારૂઢિન, ઉન્નત મૃત્યુ, આનંદ અને સુખનો અમાત્ર સમુદ્ધાની મયો. આ સાહિત્યરૂપી સાગરમાં મોગસ-ભવિ, મોગસ-સામ્રાજ્ય, મોગસ-નખત, મોગસ-રાજસભા; દુકામાં મોગસોનો મથ, વૈભવ અને અસ્તિત્વ સર્વસ્વ દૂળી મયું! એમાં લેટમાત્ર પણ સંદેહ નથી કે, મોગસોના પતન અને રિડીના તખ્તના વિધ્વંસનું ઉત્તરદાવિત્વ તાકાલીન ઉર્દૂ-શરતી સાહિત્યજ છે; કે જેમાં ઘરાબ, પ્રેમોન્માદ અને માથાની મેદલિ સિવાય બીજું કંઈ પણ નહોતું. જગતના બાગ્બદીન દિવસોમાં મોગસ ખાનદાનની કાદબદાઓ ૧૧ વર્ષની અવસ્થામાં અને કાદબદાઓ ૧૪ વર્ષની અવસ્થામાં પ્રિયપદ પદયા, અભિનવ કરવા અને પનિત થવા લાગતા હતા બીજી તરફ સદા સદા સિત્તેર નિતેર વર્ષના રાજદારી પુરેલાં, આગલી જગતના કોરાઓ પર અને બધા ત્યા એવા અદાઓ પર મુજબીઓને જેનાની પૂર્વ કાળીની મૂલ્યા કરતા હતા.

હવે વર્ણવેલું સાહિત્ય ધાર્મિક સાહિત્યના નામથી જન-સમાજમાં પ્રચલિત થયેલું છે. પરંતુ જેના પ્રચારથી સર્વસામાન્ય જનતાનાં હૃદયમાં પાપવાસનાની કેવી જવાબદારી થઈતી હૃદયમાં થઈ છે, એ વાતનો વિચારશીલ સજ્જનોએ મંજીરનાથી વિચાર કરવો જોઈએ. ધર્મોચારો પોતાને મીઠુપણના પ્રતિનિધિ અને પોતાની શિષ્યાઓને સખા તરીકે ઝાંઝાવાળાં તથા તેમને સખા અને મુજબના પ્રેમરસના પાઠો પઢાવે, તેઓ સ્ત્રીઓના હૃદયમાં કેવા પ્રકારના કુત્સિત ભાવો જાગ્રત કરી શકે છે, એ જાણતું જરૂરત હૃદયરુષ 'ગોવિંદ-ભવન-કાંડ' છે.

જેવા મહિન સાહિત્યમાં દેવતાઓ અને ઋષિઓની પેઠે કેટલાક મહાપુરુષોનાં પાપકૃત્યોની પણ દિમાગન કરવામાં આવેલી છે. આ જાણતાં હૃદયરુષ તરીકે કુંવાચકૃદને સકુંતલા અને દુષ્યંતની વિશ્વવિખ્યાત અને મનોહર કથા સૂચવું છું. લેખકના મંતવ્યાનુસાર આ કથાના જેવી પાપકથા સંસારમાં બીજી કોઈ હોઈ જ શકતી નથી. આ કથાની મૂલપટના—જેના આધારે કવિકૃતિસક કાલિદાસે પોતાના 'અભિજ્ઞાન સાકુંતલ' નામક નાટકની રચના કરેલી છે—નીચે મુજબ છે:—

“દુષ્યંત નામનો રાજા મૃગયા ખેલતો ખેલતો યાદી જવાથી વિખાંતિ અર્થે કંઈક ઋષિના આશ્રમમાં જાય છે અને ત્યાં વિશ્રામ કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે. આશ્રમમાં ઋષિ નથી, તેમની પાસેના ધર્મપુત્રી કુમારી સકુંતલા છે. તે (સકુંતલા) તે કાળના સૌથી પવિત્ર ધર્મ, અતિથિ-સત્કારનું આચરણ કરે છે. પરંતુ દુષ્યંત પોતાના અતિથિધર્મથી સર્વથા વિપરીત, પોતાનો સત્કાર કરનારી એક ઋષિકન્યા પર પાપદષ્ટિ નાખે છે; માત્ર એટલેથી જ ન અટકતાં, તે (દુષ્યંત) તેને (સકુંતલાને) હસાવીને તેના કૌમાર્યનો પણ નાશ કરે છે અને પછી પોતાની રાજધાનીમાં આવ્યો જાય છે. કંઈક ખદારથી આવીને એ જાણી થટના જાયે ■ છતાં તે યાંત રહે છે; અને સકુંતલાને દુષ્યંત પાસે મોકલી દે છે. પરંતુ દુષ્યંત તેનો સ્વીકાર કરવાને જદને સામાન્ય લપટ પુરુષની પેઠે કહે ■ કે, આશ દટ અદીથી. કું તને ઝાળખતો પણ નથી! તું કોઈ દુશ્મિના અને ગળેપડુ સ્ત્રી લાગે છે!”

આ પાપકથાને પવિત્રતાનો ઝોપ ચઢાવવા માટે કવિસમ્રાટ કાલિદાસએ ‘દુર્વાસા-સાપ’ અને ‘આધર્વ-વિવાહ’ની કલ્પિત સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી દીધી; જસ, એટલામાજ જહુ જલાસ થઈ ગયું.

* ‘ગોવિંદ-ભવન’ના વિશેષ રહસ્યને જાણવા માટે ‘નાટક-સિનેમા અને પાખંડ પ્રકાર’ની ૧૯૨૯-૩૦ ની ફાઈલમાં ‘ગોવિંદ ભવનના મોટાળા’ નામક લેખમાળા જુઓ. પ્રધાનક

ઉપર વર્ણવેલું સાહિત્ય ધાર્મિક સાહિત્યના નામથી જન-સમાજમાં પ્રચલિત થયેલું છે. પરંતુ એના પ્રચારથી સર્વસામાન્ય જનતાનાં હૃદયમાં પાપવાસનાની કેવી ભયાનક પ્રગતિ દૃઢમૂલ થઈ ગઈ છે, એ વાતનો વિચારશીલ સજ્જનોએ ગંભીરતાથી વિચાર કરવો જોઈએ. ધર્મોચ્ચારો પોતાને શ્રીકૃષ્ણના પ્રતિનિધિ અને પોતાની શિષ્યાઓને રાધા તરીકે ઝાળખાવીને તથા તેમને રાધા અને કૃષ્ણના પ્રેમરહસ્યના પાઠો પઢાવોને, તેઓ સ્ત્રીઓના હૃદયમાં કેવા પ્રકારના કુત્સિત ભાવો જાગ્રત કરી શકે છે, એ જાણતરું જનતાંત હાહરણ 'ગોવિંદ-ભવન-કોડ' છે.*

એવા મહિન સાહિત્યમાં દેવતાઓ અને ઋષિઓની પેઠે કેટલાક મહાપુરુષોનાં પાપકૃત્યોની પણ દિશાયત કરવામાં આવેલી છે. આ જાણતનાં હાહરણ તરીકે કું વાચકૃદને શકુંતલા અને દુષ્યંતની વિશ્વવિખ્યાત અને મનોહર કથા સૂચવું છું. લેખકના મંતવ્યાનુસાર આ કથાના જેવી પાપકથા સંસારમાં બીજી કોઈ હોઈજ શકતી નથી. આ કથાની મૂલપટના—જેના આધારે કવિકલ્પિતકે કાલિદાસે પોતાના 'અભિજ્ઞાન શકુંતલ' નામક નાટકની રચના કરેલી છે—નીચે મુજબ છે:—

"દુષ્યંત નામનો રાજા મૃગયા ખેલતો ખેલતો શાકી જવાથી વિપ્રોતિ અર્થે કણ્વ ઋષિના આશ્રમમાં જાય છે અને ત્યાં વિદ્યામ કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે. આશ્રમમાં ઋષિ નથી, તેમની પાસિતા ધર્મપુત્રી કુમારી શકુંતલા છે. તે (શકુંતલા) તે કાળના સૌથી પવિત્ર ધર્મ, અતિથિ-સત્કારનું આચરણ કરે છે. પરંતુ દુષ્યંત પોતાના અતિથિધર્મથી સર્વથા વિપરીત, પોતાનો સત્કાર કરનારી એક ઋષિકન્યા પર પાપદષ્ટિ નાખે છે; માત્ર એટલેથીજ ન અટકતા, તે (દુષ્યંત) તેને (શકુંતલાને) રસાણીને તેના કૌમાર્યનો પણ નાશ કરે છે અને પછી પોતાની રાજધાનીમાં ચાલ્યો જાય છે. કણ્વ ખદારથી આવીને એ બધી પટના જાણે છે છતાં તે શાંત રહે છે; અને શકુંતલાને દુષ્યંત પાસે મોકલી દે છે. પરંતુ દુષ્યંત તેના સ્વીકાર કરવાને જાહેર સામાન્ય લ'પટ પુરુષની પેઠે રહે છે કે, ચાલ દૃઢ અટીકી, કું તને ઝેળખતો પણ નથી! તું કોઈ દુશ્મનના અને ત્રણપડ સ્ત્રી છાએ છે!"

આ પાપકથાને પવિત્રતાનો ઝોપ ચલાવવા માટે કવિસમ્રાટ કાલિદાસએ 'દુર્વાસા-શાપ' અને 'માધવ-વિવાદ'ની કલ્પિત સૃષ્ટિ ઉપન્ન કરી દીધી; જસ, એટલામાજ બધું ખલાસ થઈ ગયું.

* 'ગોવિંદ-ભવન'ના વિદિષ રહસ્યને જાણવા માટે 'નાટક-મિત્ર' અને 'પાખંડ પ્રકાશ' ની ૧૯૨૬-૨૭ ની હાઈદ્રાબાદ 'ગોવિંદ ભવનના મોટાગા' નામક લેખમાળા જુઓ. પ્રચીનક

આવા પ્રકારનાં કવિકલ્પિત આખ્યાનો યદ્યપિ ધાર્મિક આખ્યાનો તરીકે તો નથીજ લેખાતાં, પરંતુ તેમની પ્રાચીનતા અને ગૌરવના પ્રતાપે તે સમાજના ચારિત્ર્ય પર બહુજ પ્રભાવ પાડે છે.

x

x

x

x

કોઇ પણ ભાષાના ઉદયમાન સાહિત્યમાં યદિ ઉર્દૂ સાહિત્યના હૃદયને મલિન કરનારા ભાવો ભરવામાં આવે, તો સાહિત્યસેવકોનું એ કાર્ય તે ભાષાભાષી જનતાના સર્વનાશમાંજ આવે, એમાં લેશમાત્ર પણ સંદેહ નથી.

જો કોઇ પણ ભાષાના સાહિત્યમાં માનવહૃદયની વીરતા, દયા, સહાનુભૂતિ અને કરુણાના ભાવોને ઉત્તેજિત કરનારા વિષયો-એ વિષયો પર લખાયેલા ગ્રંથો નહિ હોય, તો તે ભાષાનું સાહિત્ય તે ભાષાભાષી જનતાની જાતીયતાનો, એક ભયાનક અને ગુપ્ત (ન જોઇ શકાય એવા) શસ્ત્રની પેઠે, સર્વનાશ કરી દેશે.

એ વાત પણ પ્રકટ છે કે, કોઇ પણ ભાષાના વિદ્વાન પુરુષો કરતાં તે ભાષાભાષિણી સ્ત્રીઓનો અધિકાર સ્વાભાવિકજ વિશેષ હોય છે. એનો અર્થ એ છે કે, પુરુષો તો સ્વભાષા અથવા માતૃ-ભાષા ઉપરાંત સંસારની બીજી ભાષાઓ પણ જાણતા હોય છે, તેથી તેમની વિચારશ્રેણી પર અન્ય ભાષાઓના વિદ્વાનોના પ્રભાવ પડેલો સહજ છે; જ્યારે સ્ત્રીઓનો મોટો ભાગ સ્વભાષા સાથેજ સંબંધ ધરાવતો હોવાથી તેઓ મૌલિક ભાવનાઓથી પૂર્ણ હોય છે. એ ઉપરાંત માનવહૃદયના સ્વાભાવિક ગુણો દયા, લજ્જા, પરોપકાર, ત્યાગ અને પ્રેમ, પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં વિશેષરૂપે જોવામાં આવે છે. એવી દશામાં જો હળવું અને સરળભાષાયુક્ત સાહિત્ય સ્ત્રીસમાજની પાસે પહોંચે છે, તેના ઉત્પાદકો પર સ્ત્રીઓની ઉપર વર્ણવેલી કામળ અને સ્વાભાવિક ભાવનાઓને સંસ્કૃત કરવાની ગંભીર જવાબદારી રહેલી હોય છે. સ્ત્રીઓના હાથમાં જનારા એ હળવા સાહિત્યના ઉત્પાદકો, જો પોતાની જવાબદારી યથાર્થ રીતે નહિ સમજે, તો તે સાહિત્યના અવલોકનથી સ્ત્રીઓ દેવી થવાને બદલે રાક્ષસી અથવા પિશાચિની થઇ જશે. સમાજના કલ્યાણ અર્થે આપણને એવા સાહિત્યની આવશ્યકતા છે, કે જે આપણાં હૃદયોને વીર, સાદસી, ત્યાગી, બલિદાન અર્થે ઉત્કંઠિત અને નમ્ર કિંતુ પવિત્ર ભાવનાઓથી યુક્ત બનાવે. ઉપનિષદો અને દર્શનશાસ્ત્રોના સાહિત્યે એક વાર આર્યજનતાને ઋષિપદ આપ્યું હતું. ભારતમાં એક એવો પણ કાળ હતો, કે જ્યારે પરચર દોડનારાઓ, હળ ખેડનારાઓ અને વજ્ર-વ્યવસાય કરનારાઓ, અધ્યાત્મ તત્ત્વના જ્ઞાતા હતા. એથી સર્વથા વિપરીત આજનો યુગ છે કે જેમાં રાજ્યથી લઇને રંક સુધી અને વિદ્વાનથી લઇને મૂર્ખ સુધી હલકામાં હલકા ત્રેણીનું અધ્યાત્મજ્ઞાન

પણ પરાવરો નથી.

વીરના, જીવનરૂપી પાંસળાનું દાઢું છે; ખાસ કરીને જનનિર્માને માટે તો વીરના એ દૃશ્યનું એક શૂણ્ય છે. એટલા માટે જ વીરના પુત્ર અથવા વીરના પ્રેરક સાહિત્યની આજે સમાજને ખાસ જરૂર છે.

રાજપૂતનાના ઇનિદાસમાંથી આપણને મોકુંક એવું મોંદિત્ય ઉપલબ્ધ થાય છે, જેણે દબરો મનુષ્યોનાં દૃષ્ટોમાં વીરનાની ભાવનાઓનો ઉદય કર્યો હતો. જે મમ્મે વીરના અને પરાઈ આત્મ-અભિદાન, રાજપૂત જાતિના જીવનધ્વજાવ સમાન સેનાનાં દર્તા, તે વેળાએ વીરનાને ઉત્તેજન આપનારી એક નવો જાનિત તૈયાર થઈ ગઈ હતી, જેને ચારણ અથવા જાટના નામથી ઓળખવામાં આવી હતી. આ ચારણ જાતિએ ૧૨ મી સદીથી લઈને ૧૮ મી સદીના ઉત્થાના સાત સુધીના કાળમાં જે સાહિત્યનું નિર્માણ કર્યું છે, તેનો જો આજે સંમદ કરવામાં આવે અને તેને તેના સંદર્ભિત રવરૂપમાં આધુનિક જનતા તેને સમજી શકે એટલા માટે પ્રકાશિત કરવામાં આવે; તો તે, આજના રાષ્ટ્રીય જાગૃતિના વાતાવરણમાં ભારતીય જનતાને વીરતાના ભાવોથી ભરી દેવા માટે પર્વોત છે, એવી મારી દેઢ માન્યતા છે.

મારી માન્યતા જનુસાર વીરતા, સાદસની પરાકાષ્ઠાનું જ નામ છે. વીરતાને માટે ચારીરિક જળ એક સાધન અવસ્થ છે, પરંતુ કેવળ ચારીરિક સક્રિય પ્રાપ્ત કરવા માત્રથી વીરતા આવી જાય છે એમ નથી. આના ઉદાદરણ તરીકે હું મારા અનુભવમાં આવેલી એક ઘટનાનો અંગે ઉલ્લેખ કરવાનું ઉચિત ધારું છું.

એ દિવસે કોર્ટમાં મારે કોઈક કામ હતું. ત્યાં જઈને જોયું તો, અદાલતના કમ્પાર્ટમાં સોફાની મોટી બેઠક જગમી હતી. પોલીસ તથા તેમના ઉપરી અમલદારો પણ જલદી જલદી આવાગમન કરી રહ્યા હતા. પહેરાવાળાઓ પણ બહુ સાવચેતીથી પહેરો ભરી રહ્યા હતા. જાણે કે કોઈ પરિષ્પ અમલદાર અથવા ગવર્નર કે વાઈસરોય આવવાનો હોય, એવું જ ત્યાંની ધમાક જોઈને અનુમાન કરી શકાતું હતું.

“શું આજે અહીં વાઈસરોય સાહેબ આવવાના છે ?” મેં ત્યાં એકલા થયેલા સોફાને પૂછ્યું.

“નહિ, આજે પેલા કાળા વૃંદારાનો કેસ છે, જેણે ગઈકાલે નદીના પૂલ પર પોલીસ પર ગોળા મારી હતી.” એક માણસે ખુલાસો કર્યો.

તેને જોવાની મારી ઉત્કંઠા વધી; એક ધીમે અવાજ થયો. દબરો માણસોએ સ્તબ્ધ થઈને જોયું કે, એક તફાન ફુગળો પાતળો, કાળા રંગનો, ઠીંગણા કદનો, ખુલ્લા ચરીરવાળો અને રમાલ ખેડે પોતાના મોઢાને છુપાવેલા માણસ સખ્ત બેઠીએના કારણથી

ધીમે ધીમે ચાલતો, સાંકળો વડે બંધાયેલો; ખીજ ચાર જવાનોની સાથે હથિયારબંધ પોલીસના સખ્ત પહેરા નીચે અદાલતમાં દાખલ થઈ રહ્યો હતો.

“તે કેટલાંક ખૂન કર્યો છે?” માછરૂટે તેને પૂછ્યું.

“એંશીથી ઉપર” તેણે બેદરકારીથી જવાબ દીધો.

“કેટલી લૂંટફાટો કરી છે?” માછરૂટે ખીજે સવાલ પૂછ્યો.

“દોઢસોથી વધારે.” તેણે કહ્યું.

“આ કામો માટે તું ખીસ્તોલ ક્યાંથી મેળવે છે?” માછરૂટે ત્રીજો સવાલ પૂછ્યો.

“કંપની બાગમાંનાં વૃક્ષો પરથી મળી આવે છે. પાકનો ઇન્કરો લઈ લઈએ છીએ, રાત્રે રિવોલ્વરોની નળે વૃષ્ટિ થાય છે. એજ બંદૂકોની મદદથી હું લૂંટફાટ કરું છું.”

“તારા સાથીઓ અથવા મદદગારો કેણુ કેણુ છે?”

“ધણાય છે: જલ્લે છે, વડીલો છે, ઍરિસ્ટરો છે; અંગ્રેજો છે, મુસ્લીમો છે, હિંદુઓ છે; પોલિસના સિપાહીઓ ને ઍક્સિસરો છે; શું બધાનાં નામ આપવાં પડશે?”

મૃત્યુ-અને તે પણ ફાંસીની મારફત ચનારા મૃત્યુ-ના માર્ગ પર ઉભો રહીને એ અલણુ, દુર્બળ કુરૂપ અને નગણ્ય ધાડપાકુ જે વેળાએ નાનાં બાળકોની પેઠે નિશ્ચિત લાવથી ગૌરાંગ માછરૂટે સમક્ષ ઉપર જણાવેલ વાણીવિનોદ કરી રહ્યો હતો, તે વેળાએ મારા મનમાં તેને છાતી સાથે લગાડવાની ઇચ્છા ઉત્તરોત્તર પ્રબળ થઈ રહી હતી. છેવટે મેં થોડાંક સહાનુભૂતિનાં અશ્રુઓ તો તેને અવશ્ય સમર્પિત કર્યાં.

શું ઉપર વર્ણવેલા ડાકુનું હૃદય ‘વીર’ કહેવડાવાને યોગ્ય નહોતું? એજ હૃદયની વિવેચના કરવાનો મારો આશય હતો. એક સમયે ભારતમાં હૃદયની એજ શક્તિ સામ્રાજ્ય ભોગવી રહી હતી; એ હૃદયને કાળના વીર કવિઓ-ચારણો-ના ઉત્સાહપ્રેરક તથા વીરતા-ઉદ્દીપક કાવ્યસાહિત્યનો પૌષ્ટિક ખોરાક પણ મળતો હતો. તેઓ એ વીર સાહિત્યની યોજના તીક્ષ્ણ તલવારોની ધાર પર ઉભા રહીને કરતા હતા, એમ કહેવામાં આવે તો તેમાં અતિશયોક્તિ નથી.

સંક્ષેપમાં કહેવાનું તાત્પર્ય એજ છે કે, આપણે સમસ્ત દેશ અને જાતિનાં હૃદયોને પવિત્ર, વીર અને કર્મનિષ્ઠ બનાવનાર સાહિત્યનોજ પ્રચાર કરવો જોઈએ; જેના અવલોકન તથા મનનના પ્રતાપે મનુષ્યમાત્રના હૃદયમાં ઉક્ત સહગુણ-ત્રિપુટીનો ઉજ્જવ થાય. આશા છે કે, વૃત્તન વર્ષના માંગલિક પ્રસંગે ગુર્જર સાહિત્યોદ્યાનના રસિક જનો ગુર્જર ગિરાના સાહિત્યસર્જનમાં વીરતાપ્રેરક સાહિત્યના

સર્જનનો અર્થ સદૈવ પોતાનાં માનસચક્ષુઓ સમક્ષ રાખી પોતાનાં કર્તવ્યનું પાલન કરી દેખાડો. x

(તા. ૮-૧૧-૧૯૩૧ ના "એ ઘડી મોજ"ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

૧૧-શાળાશિક્ષણ અને વર્નાર્ડ શો

સવાલજવાબરૂપે

(અનુવાદક:-શ્રી. માધવસિંહ કૃષ્ણદાસ બીમાણી)

સવાલ—નિશાળમાં તમારો પ્રિય વિષય કયો હતો? નિશાળ છોડ્યા પછી કયા વિષયે તમારા જીવન પર સવિશેષ અસર કરી છે?

જવાબ—નિશાળમાંનો કોઈ પણ વિષય મને પ્રિય ન હતો. મને તો એ નિશાળથી ભયંકર ડેડખાનાની બહારજ રાખના.

સવાલ—તમારી પ્રિય રમત કઈ હતી?

જવાબ—ખાસ કોઈ ન હતી, છતાંય ધોંધાટભરેલી ને મારા-મારીવાળી રમતો રમવી મને ધણી ગમતી.

સવાલ—વિદ્યાર્થીજીવનમાં કયા પુસ્તકે તમારા મગજ પર છાપ પાડી છે?

જવાબ—નિશાળના ચળવાતાં પુસ્તકો સિવાયનાં અનેક પુસ્તકો મેં વાંચ્યાં છે. મને યાદ છે ત્યાં સુધી નાનપણમાં "અરેબીઅન નાઇટ્સ" ને એવીજ જાનની ચોપડીઓમાં મને ઘણો રસ પડતો.

સવાલ—તમે તમારા શિક્ષકને સત્તાવના ખરા?

જવાબ—ના. કારણ કે ૧૫ વર્ષની વયે મેં નિશાળ છોડી દીધી હતી.

સવાલ—તમારૂં વિદ્યાર્થીજીવન તમને પાછું લાધે એવી કામના તમારા મનમાં કોઈ વાર જન્મે છે ખરી?

જવાબ—સગળ ભોગરી છૂટેલો માણસ બીજી વાર સગળ ભોગવવાનું પસંદ કરે ખરો? જે છોકરાઓ ઘરમાં રહેવા કરના અથવા બહાર ફરવા કરના નિશાળે જવું વધુ પસંદ કરે છે, તેઓ માળાપ કરનાં શિક્ષકથી વધુ ડરના દોષ છે.

સવાલ—પરીક્ષા માટે ચિંતાગુર રહેવું આવશ્યક છે ખરું?

x આ લેખમાં મેં કેટલેક સ્થળે મૂળ લેખમાની દિલ્લી બાપા સંદેશ સંબંધે ધરાવનારી વિષયોને છોડી દીધો છે અને કેટલેક સ્થળે તેમને શુદ્ધતાની બાબા સદ્વિત્તની પરિસ્થિતિનું રૂપાન્તર આપવાનો પ્રયાસ કરેલો છે. મૂળલેખકનાં સર્વે મતનો સાથે દુઃ સંમત મું, એમ માની લેવાની જુદા સદ્વિત્તશરોએ ન કરવી. પ્રયોજક

ધીમે ધીમે ચાલતો, સાંકળો વડે બંધાયેલો; ખીજા ચાર જવાનો સાથે હથિયારબંધ પોલીસના સખ્ત પહેરા નીચે અદાલતમાં દાખલ થઈ રહ્યો હતો.

“તે કેટલાંક ખૂન કર્યાં છે?” માછરૂટે તેને પૂછ્યું.

“એંશીથી ઉપર” તેણે બેદરકારીથી જવાબ દીધો.

“કેટલી લૂંટફાટો કરી છે?” માછરૂટે ખીજો સવાલ પૂછ્યો.

“દોઢસોથી વધારે.” તેણે કહ્યું.

“આ કામો માટે તું પીરતોલ ક્યાંથી મેળવે છે?” માછરૂટે ત્રીજો સવાલ પૂછ્યો.

“કંપની બાગમાંનાં વૃક્ષો પરથી મળી આવે છે. પાકનો ઇન્જરો લઈ લઈએ છીએ, રાત્રે રિવોલ્વરોની બાજુ વૃષ્ટિ થાય છે. એજ બંદૂકોની મદદથી હું લૂંટફાટ કરું છું.”

“તારા સાથીઓ અથવા મદદગારો કોણ કોણ છે?”

“ધણાય છે; જલ્લે છે, વકીલો છે, ઍરિસ્ટરો છે; અંગ્રેજો છે, મુસ્લીમો છે, હિંદુઓ છે; પોલિસના સિપાહીઓ ને ઍફિસરો છે; શું બધાનાં નામ આપવાં પડશે?”

મૃત્યુ-અને તે પણ ફાંસીની મારફત થનારા મૃત્યુ-ના માર્ગ પર ઉભો રહીને એ અભણ, દુર્ગંધ કુરૂપ અને નગણ્ય ધાડપાકુ જે વેળાએ નાનાં બાળકોની પેઠે નિશ્ચિત ભાવથી ગૌરાંગ માછરૂટે સમક્ષ ઉપર જણાવેલ વાણીવિનોદ કરી રહ્યો હતો, તે વેળાએ મારા મનમાં તેને છાતી સાથે લગાડવાની ઇચ્છા ઉત્તરોત્તર પ્રબળ થઈ રહી હતી. છેવટે મેં થોડાંક સહાનુભૂતિનાં અશ્રુઓ તો તેને અવશ્ય સમર્પિત કર્યાં.

શું ઉપર વર્ણવેલા ડાકુનું હૃદય ‘વીર’ કહેવાડાવાને યોગ્ય નહોતું? એજ હૃદયની વિવેચના કરવાનો મારો આશય હતો. એક સમયે ભારતમાં હૃદયની એજ શક્તિ સામ્રાજ્ય ભોગવી રહી હતી; એ હૃદયને કાળના વીર કવિઓ-ચારણો-ના ઉત્સાહપ્રેરક તથા વીરતા-ઉદ્દીપક કાવ્યસાહિત્યનો પૌષ્ટિક ખોરાક પણ મળતો હતો. તેઓ એ વીર સાહિત્યની યોજના તીક્ષ્ણ તલવારોની ધાર પર ઉભા રહીને કરતા હતા, એમ કહેવામાં આવે તો તેમાં અતિશયોક્તિ નથી.

સંક્ષેપમાં કહેવાનું તાત્પર્ય એજ છે કે, આપણે સમસ્ત દેશ અને જાતિનાં હૃદયોને પવિત્ર, વીર અને કર્મનિષ્ઠ બનાવનાર સાહિત્યનોજ પ્રચાર કરવો જોઈએ; જેના અવલોકન તથા મનનના પ્રતાપે મનુષ્યમાત્રના હૃદયમાં ઉક્ત સદ્ગુણ-ત્રિપુટીનો ઉદ્ભવ થાય. આશા છે કે, તૂતન વર્ષના માંગલિક પ્રસંગે ગુર્જર સાહિત્યોદ્યાનના રસિક જનો ગુર્જર ગિરાના સાહિત્યસર્જનમાં વીરતાપ્રેરક સાહિત્યના

સર્જનનો અર્થ સદૈવ પોતાનાં માનસમુખ્યો સમક્ષ રાખી પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરી દેખાડશે. x

(તા. ૮-૧૧-૧૯૩૧ ના "બે ધડી મોજ"ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

૧૧-શાળાશિક્ષણ અને વર્નાર્ડ શો

સવાલજવાબરૂપે

(અનુવાદક:-શ્રી. માધવસિંહ કૃષ્ણદાસ બીખાણી)

સવાલ—નિશાળમાં તમારો પ્રિય વિષય કયો હતો? નિશાળ છોડ્યા પછી કયા વિષયે તમારા જીવન પર સવિશેષ અસર કરી છે?

જવાબ—નિશાળમાંનો કોઈ પણ વિષય મને પ્રિય ન હતો. મને તો એ નિશાળરૂપી ભયંકર કુદખાનાની બહારજ રાખતા.

સવાલ—તમારી પ્રિય રમત કઈ હતી?

જવાબ—ખાસ કોઈ ન હતી, છતાંય ઘોંઘાટભરેલી ને મારા-મારીવાળી રમતો રમવી મને ધણી ગમતી.

સવાલ—વિદ્યાર્થીજીવનમાં કયા પુસ્તકે તમારા મનજ પર છાપ પાડી છે?

જવાબ—નિશાળના ચળવાતાં પુસ્તકો સિવાયનાં અનેક પુસ્તકો મેં વાંચ્યાં છે. મને યાદ છે ત્યાં સુધી નાનપણમાં "અરેબીઅન નાઇટ્સ" ને એવીજ જાનની ચોપડીઓમાં મને ધણો રસ પડતો.

સવાલ—તમે તમારા શિક્ષકને સત્તાવતા ખરા?

જવાબ—ના. કારણ કે ૧૫ વર્ષની વયે મેં નિશાળ છોડી દીધી હતી.

સવાલ—તમારૂં વિદ્યાર્થીજીવન તમને પાછું લાધે એવી કામના તમારા મનમાં કોઈ વાર જન્મે છે ખરી?

જવાબ—સગળ બોમ્બી છૂટેલો માણસ બીજી વાર સગળ બોમ્બવવાનું પસંદ કરે ખરો? જે છોડરાઓ ઘરમાં રહેવા કરતાં અથવા બહાર ફરવા કરતાં નિશાળે જવું વધુ પસંદ કરે છે, તેઓ માખાપ કરતાં શિક્ષકથી વધુ ડરતા હોય છે.

સવાલ—પરીક્ષા ગાટે ચિંતાગુર રહેવું આવશ્યક જ ખરૂં?

x આ લેખમાં મેં કેટલેક સ્થળે મૂળ લેખમાંની કિંદી બાપા સાથેજ સંબંધ ધરાવનારી વિગતોને છોડી દીધી છે અને કેટલેક સ્થળે તેમને ગ્રન્થરાની બાપા સાદિત્યની પરિસ્થિતિનું રૂપાન્તર આપવાનો પ્રયાસ કરેલો છે. મૂળલેખકનાં સર્વે મંતવ્યો સાથે હું સંમત છું, એમ માની લેવાની બૃહ સાદિત્યકારોએ ન કરવી. મર્યાદક

જવાબ—જરાય નહિ. બીજાઓ ઇતેખર રહી પોતાના મગજ-ને તુકસાન કેમ પહોંચાડતા હશે તેની મને નવાઈ થાય છે. મેં તો પરીક્ષા માટે ચિંતા ન કરી મારું મગજ ખચાવ્યું છે. હું તો હાલની કેળવણીની જ વિરુદ્ધ છું.

સવાલ—વિદ્યાર્થીઓને અત્યારે જે છૂટાપણું આપવામાં આવે છે તે અગાઉના કરતાં વધારે સારું છે ?

જવાબ—એ બાબતની મને ખબર નથી. મારા વખતમાં હદ-બહાર સખ્તાઈ નહોતી, કે નહોતું હદબહાર છૂટાપણું. કોઈ વેળા અમને વાંચવાનું ને કોઈ વેળા શાન્ત બેસવાનું કહેવામાં આવતું. તેમ ન કરતા તો માર પડતો અથવા નિશાળમાં વધુ રોકાવું પડતું.

સવાલ—હમણાંની કેળવણીમાં તમને ક્યાં ખામી લાગે છે ?

જવાબ—હમણાંની કેળવણી બાળકોને જંગલી જનાવર ગણીને તેમને કેળવે છે. મોટે ભાગે નિર્દય રીતે ભણાવવામાં આવે છે અને ગોખણપટ્ટીવાળી બાળતોનેજ મુખ્યત્વે અભ્યાસક્રમમાં રથાન અપાય છે. પણ ખરું જોતાં તો જીવનમાં ઉપયોગી નીવડે એવાજ વિષયો નિશાળમાં શીખવવા જોઈએ.

સવાલ—પ્રાયમિક કેળવણી લઈ લીધા બાદ ઉચ્ચતર કેળવ-ણીની દરેક જણને જરૂર ખરી ?

જવાબ—તેનો આધાર તો તમો ઉચ્ચતર કેળવણી કોને કહો છો તેના પર રહે છે. મારો મત છે કે, એવી કેળવણી અપાવી જોઈએ, કે જેથી માણસ ઉઘમી બને ને ઉઘોગોમાં ફાવી શકે અને જેથી તે ભવિષ્યમાં ભૂખે ન મરે. આ પ્રકારની કેળવણી અત્યારે પણ જે દેશોમાં અપાય છે તે દેશો સુખી છે.

સવાલ—કન્યાકેળવણી કેવી હોવી જોઈએ ? છોકરીઓને કેટલી ઉંમર સુધી ભણાવવી જોઈએ ?

જવાબ—પુરુષ ને સ્ત્રીનાં કાર્યક્ષેત્રો તો જુદાંજ છે; છતાં પુરુષે અમુક અંશે સ્ત્રીનું ને સ્ત્રીએ અમુક અંશે પુરુષનું કાર્ય શીખવું ઘટે કે જેથી એકબીજાની ગેરહાજરીમાં જીવનવ્યવહાર સરળતાથી ચાલી શકે.

(“નવચેતન” ના એક અંકમાંથી)

૧૨-રશિયાનાં ક્રાન્તિકારી નાટકો અને ફિલ્મો

(અંગલેખિકા:-શ્રીમતી અમ્નેસ સ્મૃત્તે)

હમણાંના સુપ્રસિદ્ધ વિચારક બર્ટ્રેન્ડ રસલ એક ઠેકાણે લખે છે કે “ચીનની ખેડે રશિયા પણ કલાકારો-આર્ટિસ્ટોના દેશ છે. કું કેવળ કેળવણી આર્ટિસ્ટોની વાતો કરતો નથી, છતાં આ દેશોના હૃદય ક્રાંતિના આર્ટિસ્ટ અત્યંત પ્રસંસાને પાત્ર છે. રશિયા અને ચીન, એ બન્ને દેશની સામાન્ય જનનાના હૃદયમાં કલા અને સૌંદર્યે ધર ક્યું છે. રશિયન બેડુતો અને ચીની મજૂરોના હૃદયમાં કલાને માટે સ્થાન છે. તેઓ એવાં તો સારાં મામ્યગીતો રચે છે, જે અવલૂ કરતાં આપણું હૃદય ડોલવા માંડે.”

ઑસ્ટ્રીયા, જર્મની આદિ દેશોના લોકો જોમને રશિયન નાટકો અને ફિલ્મો જોવાનો અવસર અવારનવાર પ્રાપ્ત થવા કરે છે, તેઓ આ વાનવું સમર્થન કરી શકે. અમને રશિયન ફિલ્મ, રશિયન નાટકો, રશિયન સાહિત્ય અને રશિયન ગ્રામ્ય નૃત્ય જોવાનું ખૂબ મળે. રશિયાનું હૃદય ક્રાંતિનું સાહિત્ય આજે સર્વ દેશોમાં, જ્યાં કલા અને સૌંદર્યનું સન્માન છે, ત્યાં વંચાય છે. રશિયાની ફિલ્મોના જોવી ફિલ્મો આજે યુરોપ, અમેરિકા અને એશિયામાં પણ મળી નથી દેકતી. રશિયન ફિલ્મોમાં “પૅટ્રીયોટિઝમ” આજે જગતની સર્વોચ્ચ ફિલ્મ ગણાય છે. જર્મની અને અમેરિકામાં એની નકલ કરવાના ખૂબ પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા, પરંતુ અસફ તે અસફ અને નકલ તે નકલ રહી. મોસ્કો મે:જીની લખેલી “મધર” ક્રિયા “માતા” નામની ફિલ્મનું સૌંદર્ય અને રચનાકૌશલ્ય અત્યંત છે. આની પહેલાં કાઉન્ટ લીઓ ટૉલ્સ્ટોયની “પાલી કુરક” નામની દુષ્પાત્ર ફિલ્મ પણ અતિ હૃદયવિહારક અને પ્રભાવશાલી સિદ્ધ થઈ ચૂકી હતી.

રશિયન ગ્રામ્ય ગીતોમાં વિષાદનો જે મર્મ મળી આવે ■ અને તેમના નાટ્યમંદિરોના મંચોને જોઈ અવાજ એક વાર સંભળ્યા પછી ફરી છુટાતો નથી, તે આ વાનવું પ્રબળ પ્રમાણ છે કે રશિયાની જનતા કલાપ્રિયી છે. જોઆયે રશિયાના બેડુતો અને મજૂરોને કામથી નિવૃત્ત કરવા પછી આ રામને વખતે મે:લાન્ડ-વમ:નું જેવા અલ્પ ■ જગ્યા હતી તેઓ તે દરમિયાને હૃદયભર નાદિ બૂધરી. રશિયન ગ્રામ્ય-વાજોની અધુરતા જોઈએને અંતમુદ્ર કરી ને છે. રશિયન નૃત્ય પણ એવક દેવ છે. તે જોનારના હૃદયના તાર અલગજાવી શકે કે

લોકમંચ ન વધે રૂબે રશિયની એક રુદ્ધિદ નરી કોમળી
પ્રવેશમારણી લકે વાનવું કરવની અને તક જગ્ન હતી. એ

બને ખેડૂતોના જીવનની મુશ્કેલીઓ, તેમની અજાનતા તથા માન-પિપાસાને સારી રીતે પીછાને છે.

ધનવાનોના ભ્રષ્ટ આત્માઓ જે વ્યસનોત્સવો અને કામોદોષક વાતો માટે આગુર રહે છે, તે માટે ખેડૂતો કે મજૂરો ઉત્સુક રહેના નથી; અને ન તો એ વસ્તુઓ તેઓનાં હૃદય અને આત્માની પ્યામને છુટારી શકે છે. રશિયાની જનતા આ પૃથ્વીના જીવનાન્તમતા પ્રત્યેના નાટકના રૂપમાં જોવા છૂટે છે. તેઓ આ નવા સંસારનાં દમ્યો, જેને લાવવા તેમના પૂર્વજોએ સંઘામ કર્યો અને જેના માટે તેઓ પોતે પણ પોતાનું જીવન અર્પણ કરી રહ્યા છે, તે જોવા ઉત્સુક છે. તેઓ કેવળ રશિયાનાં જ નહિ, પણ અન્ય દેશોની કાન્તિનાં નાટકો જોવાના શીખીને છે. ચીનનાં આ કોરીનાં નાટકો પણ ત્યાં બતાવવામાં આવે છે.

“ચીનની સિંદૂરજ્વના” એ નામનું ચીનની કાન્તિનું નાટક રશિયન પ્રભાને બહુ પ્રિય છે.

ભારતમાં સોવિયેટ સરકારની એક રાજનૈતિક જાગૃતિપ્રચારક સંસ્થા છે; તેનો ભારતનાં નાટ્યગૃહો સાથે ધનિષ્ઠ સંબંધ છે. આ સંસ્થાએ નાટ્યવાજાઓને ખેડૂતો અને મજૂરોના સંસર્ગમાં આવવા માટે અધિક પ્રયત્ન કરવાની બહામણ કરી છે. નાટકો તથા દ્રિષ્ટોના પ્રબંધ, સંવાસન ઇલાકિમાં સાધારણ જનતા-ખેડૂતો અને મજૂરોને અધિકાધિક લાવવા માટે પણ આગા આપવામાં આવી છે. રશિયાનાં નાટ્યગૃહો સામાન્ય જનતાના ચિહ્નો અને સંસ્કૃતિના અંગ બને એ આ સંસ્થાનો ઉદ્દેશ છે.

ગાઈની “માતા” નામની દ્રિષ્ટો મુકાબલો કરી શકે એવી હાલ તો કોઈ દ્રિષ્ટ સંસારભરમાં મેળૂઈ નથી. “કવિ અને ગાર” નામની દ્રિષ્ટ પણ સરસ છે.

હિંદુસ્થાનમાં રશિયાની દ્રિષ્ટો બતાવવામાં આવતી નથી, એટલે આપણને તેનો કાંઈ ખ્યાલ આવી ન શકે. આ દ્રિષ્ટો સામાજિક અને રાજનૈતિક દૃષ્ટિગિંદુથી તો કાન્તિકારી છેજ, પણ સાથેસાથે કલાની દૃષ્ટિએ પણ કાન્તિકારી છે.

જે દ્રિષ્ટો જનતાની ખરાબમાં ખરાબ વાસનાઓ નૃપ કરવા બતાવવામાં આવે છે, તેનાથી આ દ્રિષ્ટો સાવ જુદી છે.

રશિયાની દ્રિષ્ટોમાં ઉચ્ચ ક્રાંતિની કલા વિદ્યમાન છે; કેમકે તે ધનવાનો માટે નથી, બલકે તે લાખો ખેડૂતો અને મજૂરોની જાગૃતિ માટેજ બહાર પાડવામાં આવે છે.

કેટલાકે બલકે ધણાઓ એમ કહેતા રહે છે કે “બાહ્ય શું કરીએ ? જનતાને આવું જોઈએ છે.” પણ ખરૂં પૂછો તો જનતાનો ખ્યાલ કરવામાં આવતો નથી, પરંતુ દ્રિષ્ટ બતાવનારની કુરુચિનો

ખ્યાલ કરવામાં આવે છે.

તમોનીમાં જ્યારે રશિયન દિશ્મો ખતાવવામાં આવે છે, ત્યારે ટ્રિક્ટ ખરીદવા માટે લોકો તૂટી પડે છે. આ જગ્યા પર મહાદેવ રશિયન દિશ્મની લોકપ્રિયતા ખતાવે છે.

જે દેશ ખતવતોના રાયમાં છે, તેમાં નવીન કલાની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. જ્યાં લગી આ લોકો, જે ખીજની મહેનત પર રોજી કરી રહ્યા છે, તેમને ફર કરવામાં ન આવે અને કલાની વિકાસ મુદ્દતમાં જતનની રચિના આધારે નહિ કરવામાં આવે. તે જાતી તરફ તથા દિશ્મોની ઉત્પત્તિની આશા રાખતી વખતે તે રોજી મુશ્કેલી સમાજ કેટલી ઉચ્ચ કોટિની કલાતુર નિર્માણ કરી શકે તે અને સંસાર સામે કેવી રીતે એક નવીન આદર્શ ઉપર વિચાર કરી શકે, એ આપણને રશિયાનાં નાટકો અને દિશ્મો ખતાવવામાં છે.

(“નવચેતન” ના એક અંકમાંથી)

૧૨-સાધુઓનો સાધુ !!

(વિવેક-જોષી મળ્યાગંધ આશાસમ વૈરાટી)

જેમ સમુદ્ધિ સધવા સાધવા અને ઈશ્વરને પ્રાપ્ત કરવા માટે જોઈએ તેવા સાધનોમાં ચિત્તવૃત્તની એક શુદ્ધિમાં છ વર્ષ ગાળ્યાં. અને તે સમયે જોઈ શકે તે પ્રભુ! અને મારા આદર્શ સમે કોઈ ઉત્તમ સાધન મળ્યું. કે જેનું અનુકરણ કરી હું મારી સાધનામાં મુગ્ધ થઈશ.

જે સમયે તે સાધુ નિવૃત્ત કરતો હતો તેજ રાત્ર એક સમયે તેને જોઈ આવ્યો. અને જોઈને કે, એ સદ્ગુણી અને પતિ-વ્રતી સ્ત્રીના સુન્દરમણી નવવત્ની તરીકે મને લાગે તો પિયે કે નહિ તે જોઈ શકાય. અને એને વિદ્યા માગતો જ્યાં ત્યાં જાય તે જ્યાં જાય તેમજ સાચ છે તેનું અનુકરણ કર. આ સાધુને જોઈ મને અત્યંત દુઃખ થઈ જાય છે. પણ સાધુ મનમાં જોઈ શકાય તેવા સુન્દરમણી સુન્દર છે તેમ જાતી મુન્દરમણી. જે સુન્દરમણી જેને જોઈને મને અત્યંત દુઃખ થાય છે. અને એ જોઈને એને જોઈને મને અત્યંત દુઃખ થાય છે. અને એ જોઈને મને અત્યંત દુઃખ થાય છે. અને એ જોઈને મને અત્યંત દુઃખ થાય છે.

જે સમયે તે સાધુ નિવૃત્ત કરતો હતો તેજ રાત્ર એક સમયે તેને જોઈ આવ્યો. અને જોઈને કે, એ સદ્ગુણી અને પતિ-વ્રતી સ્ત્રીના સુન્દરમણી નવવત્ની તરીકે મને લાગે તો પિયે કે નહિ તે જોઈ શકાય. અને એને વિદ્યા માગતો જ્યાં ત્યાં જાય તે જ્યાં જાય તેમજ સાચ છે તેનું અનુકરણ કર. આ સાધુને જોઈ મને અત્યંત દુઃખ થઈ જાય છે. પણ સાધુ મનમાં જોઈ શકાય તેવા સુન્દરમણી સુન્દર છે તેમ જાતી મુન્દરમણી. જે સુન્દરમણી જેને જોઈને મને અત્યંત દુઃખ થાય છે. અને એ જોઈને એને જોઈને મને અત્યંત દુઃખ થાય છે. અને એ જોઈને મને અત્યંત દુઃખ થાય છે.

વિના ગાઉં છું અને લોહોને આનંદ આપું છું. તેમ કરતાં જે કંઈ દુકડો રોટલો મળે છે તે ખાઈ સતોષ માનું છું. તે સાધુએ શ્રી તેને આમદર્પણ કહ્યું: ના ના ! તે કંઈ સતકાર્ય જરૂર કર્યું માનું નેમંએ. ખરોટ પ્રત્યુત્તર પાળતાં કહ્યું: “મહારાજ ! કંઈ સતકાર્ય કર્યું હોય તેમ મારી જાણમાં નથી.”

આથી સાધુએ શ્રી તેને પૂછ્યું: ત્યારે કહે જો ! તું બિશુક છી રીતે જન્યો ! શું તે ઉગડપણે તારા પૈસા ખચી નાખ્યા ! વ્યસનીપણમાં તારી આ દાહત થઈ ?

ખરોટ કહેવા લાગ્યો કે, મેં ઉગડપણમાં પૈસા ખચી નાખ્યા નથી કે વ્યસનીપણના લીધે હું બિશુક જન્યો નથી. પરંતુ એક દિવસ મેં એક ગરીબ સ્ત્રીને દુઃખી અદેરે માલરી માલરી આમ-તેમ દોડતી નેમ, એની તપાસ કરનાં અને જણાવું કે, તેનો પતિ અને તેનાં સંતાનો દેવું ભરવાને ગુલામ તરીકે વેચાઈ અર્ધાં દનાં અને બેઢીબંધના કેટલાક માણસો તેને પણ પોતાના કુળમાં ભેવા આદતા દના. કારણ કે તે બહુ ખૂબશુરત હતી. પરંતુ મેં તેને મારે ઘેર લઈ જઈને તેમના પંજમાંથી બચાવી. અને મારી મિલકત મેં તેના ભેણાદારને આપી. તેના પતિ તથા સંતાનોને ભેણદારના પંજમાંથી મુક્ત કર્યાં અને તે બાકીને તેના પતિ અને સંતાનો બેગી મેળવી આપી. આમ મારો આશ્ચર્યનાં સાધનો જવાથી હું કવિના ગાઉ લોહોને રંજન કરું છું અને જે કંઈ દુકડો રોટલો મળે છે તે મેળવી આનંદ માનું છું; પણ તેથી શું ! બીજા દોષએ આમ નદિ કર્યું હોય !

આ સાંજળી પેલા સાધુની આંખમાંથી દડદડ આંસુ પડવા લાગ્યાં. અને તે ખરોટને બેરી પડ્યો અને બોલવા લાગ્યો કે, મારી જીંદગીમાં મેં તારા જેટલું કાર્ય કર્યું નથી. તું ખરેખરો આદર્શ સાધુ છે.

(“સદેશ”ના એક દીપોત્સવી અંકમાંથી)

આપણા દાદા કરતાં સારા હતા અને આમ પ્લોટાના દિવસ સુધી લઈ જઈએ તો આજનું જગત પ્લોટાએ ચીતર્યું છે તેના કરતાં વધારે સારું કે વધારે ખરાબ કેમ નથી?

જે કરી શકે છે તે (તો ક્યાંજ) કરે છે, જે કરી શકતો નથી તેજ (ખીમઓને) ઉપદેશો છે.

ત્રીસ વર્ષ નીચેની વયનો કોઈ પણ પુરુષ જેને આજની સમાજવ્યવસ્થાનું યાન દોષ હતો તે બળવાખોર હોય તો સમજાવે કે, તે ઉતરતી પંદિનો છે.

દોષત પેદા કર્યા વિના તેનો ઉપભોગ કરવાના અધિકાર કરતાં આપણને સુખ પેદા કર્યા વિના તેનો ઉપભોગ કરવાનો વિશેષ અધિકાર નથી.

જેણે કદી આશા કરી નથી તે કદી નિરાશ થતો નથી.

કરકસર પ્રત્યેનો પ્રેમ બધા સહયુક્તનું મૂળ છે.

કૃપા કરી યાદ રાખજો કે, તમારાં નીતિસૂત્રો એ તો તમારી કેવળ ટેવો છે. ખીમ માણસો તમારાથી જુદા ટેવો રાખે તેથી તેને અનીતિમાન કહેશો નહિ. પ્રવૃત્તિજ એક યાનપ્રાપ્તિનો રસ્તો છે.

ન્યારે એક માણસને કંઈક કહેવાનું હોય તો મુશ્કેલી તેને કહેવામાં નહિ પણ તેને કહેતો અટકાવવામાં ધણી વાર હોય છે.

જે લક્ષણો અમુક વર્ગના માણસને વિખ્યાત બનાવે (છે) તે (લક્ષણો) ખીમ વર્ગના માણસોનો નાશ કરે છે.

તમે પૈસા કમાઓ એટલે તરતજ બધા લોક તમને સહયુદ્ધર્ય કહેવાનું કાવતું રચશે.

પંદિન એટલે ગોખણપટ્ટીથી વખત લીતાવનાર આજરુ. એના ખોટા યાનથી ચેતના રહેજે. (કેમકે એટલા) અજ્ઞાન કરતાં (એવાનું યાન) વધારે ભયંકર છે.

પોતે ન કમાયો હોય એવા પૈસા આપે તે ખીમ લોકોની મહેનત પરજ ઉદાર છે.

આપણા સમયમા તો તેજ સહયુદ્ધર્ય છે, કે જેની પાસે એક મૂર્ખની ચેટે ખર્ચવા જેટલા પૈસા છે એટલે કે જે પેદા કર્યા વિના ખર્ચે છે.

ન્યારે તમે તમારી અગત્યનું માપ તમારી આવક પરથી કાઢો છો ત્યારે તમારાથી વધારે તવંજર તેમજ વધારે ગરીબ એવા બન્ને પ્રકારના માણસોનો તમે વિચાર કરો છો ?

ન્યારે પૈસા કેટલાકને માટે મૂલ વગરના થાય એટલા સોંધા બને અને ખીમઓ માટે અસાધારણ મોઢા માપ ત્યારે તે શાપરૂપ બને છે.

ફુડુંજ એ જીવનનો વ્યય છે.

સપથું મનુષ્યવર્તન નજીવી વસ્તુઓ માટે આત્માના રાજના

અને પ્રત્યેક જગ્યાએ જેવાજેવા મિત્રોની પીઠને શું છે કે

કાલ દુરનાર જેવાં એકે જગ્યાએ જાણુએ હાંન્યતા દોષ શબ્દોને સામે પાસને જુદા કરે છે; જેવાં મન ગરીબાની પાસથી પ્રત્યેક તરફને સામે પાસમાં કરે છે.

આટલું પાલો તેજ છે કે જે આટલું પાલો ગમે તેજ કરે, પાલો નહિ.

પરિણેત્રે આશ્રમે જોડે કોઈ જગ્યાએ જોઈ નથી, તેમજ તે કેવળ એક જગ્યાની પીઠ પાસે પાસ કરેલો છે.

જ્યાં જાનમે આજાર છે ત્યાં આજાર પોતાને વિમાન કહેવાને છે, જેમાં એ જગ્યામાં આજારની વસ્તુ મળી શકે છે, પણ તે સાચી અને મહત્ત્વ અપાવના આજાર પાસથી નીકળી પાસથી વપરાતી હોવી જોઈએ.

એક જગ્યાથી પુરુષ શક્ય અને પાસથી પ્રતિમાઓને વડે છે, જ્યારે એક સંસ્કારી પુરુષ માસ અને રુચિની પ્રતિમાઓને વડે છે.

જ્યારે માણસ પાસને મારવા માગે છે ત્યારે તેને તે સ્મૃતિ કરે છે, અને જ્યારે પાસ એને મારવા માગે છે ત્યારે તે એને સાતકીપણું કરે છે. જ્યાં અને જ્યાં વસ્તુઓ નક્કર આપી ભાગ્યેજ નિશ્ચય છે.

સિપાઈના સિપાઈ જેનો અમલ થઈ શકે નહિ એવી રાજદારી મોજના થઈ શકે નાંદ.

આધુનિક સદ્ગુણો અન્યથા પાતાના દેશનો દુશ્મન હોય છે. લુહમાં પણ તે સદેશને અત્યંતને લડતો નથી, પણ શિકાર કરવાની પેતાની સત્તા પદવિન વાચ જતી અટકાવવા માટે લડે છે. લાડકાના દુકાન માટે લડતા જે દારૂ જે અર્થમાં પ્રાર્થુ એના આદનાર છે તેજ અર્થમાં અ.ત. લડેલા સદેશભક્ત હોય છે.

આપણા અદ્યેષે પણ આ સત્તા દેશના પડે આપણી પા નિરંતર અતિશય મને છે.

જેએએ પેતાની જાતને મદદ કરે છે તેજ જીમઓ મદદ કરવાનું અને તેમાં જોઈ નવ અપસાન મારે છે.

એક જગ્યા મહત્ત્વ પાતાને જગ્યામાં પાતાને વહેમ અને કલને મિત્રોના મનને મને છે.

(“સત્યવત્સવ ન અદ્ય અદ્યનાયા નમઃ સચ્ચટ સાં

૧૫-રક્તધી રંગાયેલું ધન

(લિખક:-શ્રી. 'મૂર્તિભંજક')

ભિખારી—એ ચબ્દજ કેટલો ધૂણાજનક છે! પણ તિરસ્કાર દર્શાવવા માટે કે વિપદાસ કરવા માટે વપરાતા આ ચબ્દના ઉપ-યોગ વિશે જરા ઉંડો વિચાર કરવાની જરૂર છે. સામાન્ય અને સરળ વ્યાખ્યા સહજે તો એમ કહી શકાય કે, ભિખારી એટલે જે પોતાના જીવનનિર્વાહ માટે અન્યના ઉપર આધાર રાખે. તે આ વ્યાખ્યા પ્રમાણે જરા સમાજને વિશેષીએ તો શિક્ષક, સાધુઓ, સંતો, મદતો, મદાત્માઓ એ ઠોડીમાં આવી જાય છે; એટલુંજ નહિ પણ મહાંજ્ઞોની ઠોડી પણ ભિખારીના વર્ણનમાં લખી જાય છે. જે ઠોડી, વ્યક્તિ પોતાના જીવનનિર્વાહ માટે અન્યના ઉપર આધાર રાખે તે ભિખારી છે. આ દૃષ્ટિએ પેસો ભોલીચૂસતો ચાકુકાર, નિધુર જમીનદાર કે દવાહીણ સંપત્તિવાન પણ, આજ ઠોડીમાં સમાઈ જાય છે. કારણ કે મનુષ્યજીવનની જરૂરીઆતોના ઉત્પાદનમાં તેઓ જરાયે સદાય આપતા નથી. માત્ર શ્રમજીવી ખેડૂતો અને મજૂરોએ ઉત્પન્ન કરેલા ધનમાંથી મોટા દિરસો પકાવી (લેવામાં અને તેમને લૂંટવામાં તથા રોગીષ્ટ બનાવવાના કામમાં મદદ કરી પૈસો ભેગો કરવામાં) તેઓ આનંદ કરે છે.

આ પરિસ્થિતિનું સીધું કારણ આપણી સમાજરચના છે. સ્વીટ્ઝરલેન્ડમાં બેસીને દિવંતો શેઠ મોજ અને વિલાસ માણી શકે છે; યુક્ત પ્રાંતના જમીનદારો કોર્તબો જઈ તંદુરસ્તી અને લાઠાત મેજવી શકે છે. આ વ્યક્તિઓની સંપત્તિ કામદારો અને ખેડૂતો ખૂબ જહેમત કરી ઉભી કરી રહ્યા છે. આ પરિસ્થિતિ સામે આખીઆમણું કરવાથી કંઈજ અર્થ નહિ સરે. ઉત્પાદનની પદ્ધતિમાં રહેલા અન્યાયને તમે અળગો નથી કરી શકતા.

આજે આ અન્યાયનો ભોગ માત્ર આમર્ગ નથી. મુદર અને સ્વચ્છ મકાનોમાં રહેતા મધ્યમવર્ગ ઉપર પણ કાળમુખી ખેડારીએ સંતાપના ચાપ ઉતાર્યા છે. મધ્યમવર્ગના સંતાપ પણ તેટલાજ હ્રમ છે. તેઓ તો તેમની નજીવી મિલકત અને મોદમ્ય સ્વમાન શુભાવી બેસે છે, એટલુંજ નહિ પણ દિલે દુખ વેળે પણ ભેંકમાં નાણું જમા કરનારા આ વર્ગને ખેડારોના દર્દની તીવ્ર વેદના સંકટ કરવી જરૂર હતી પણ થઈ પડે છે.

ખેડારીના સમયમાં આ કમનસીબ વ્યક્તિઓને મદાપરાણે જીવન ગુજરવું પડે છે. તેમનું જગ્યાવેતુ સર્વ ધન સ્વાદા થઈ જાય છે. આ વર્ગને પોતાનો મોજો જાગવતા પોતાની મિલકત

ગીરો મૂકવી પડે છે; એટલુંજ નહિ પણ કંઈ ક્ષણે તેઓ રસ્તામાં રજળતા થઇ જશે તેની ચિંતા કરતા થકા તેઓ બહુ દુઃખી જીવન ગાળે છે. આ સમુદાય નથી માગી શકતો કે નથી કાંઈની પાસે હાથ ધરી શકતો.

આમ હોવા છતાં સંતાપથી દરરોજ સુકાતા આ વર્ગના યુવાનો ક્વચિત્ ક્વચિત્ માલેતુબર થવાનાં સ્વપ્નાં ધરાવે છે. એ શું અન્યથા જોવા નથી?

અત્યારે લાખો લોકોનો સતત ભૂખમરો એ સામાન્ય થઇ પડ્યો છે તોપણ આપણી સમાજરચનાને બહુ સુંદર તરીકે વર્ણવવામાં આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ સંપત્તિવિહોણા અનેકા સમુદાયને જિખારીના નામથી સંબોધવામાં આ સંપત્તિવાન સમુદાયને ખાસ આનંદ થાય છે !

પણ આ સંપત્તિવાન સમુદાયની સંપત્તિ ક્યાંથી આવી? શું આ સંપત્તિ આકાશથી ઉતરી હતી? શું પરમકૃપાળુ પરમાત્મા આ હીરા-માણેક અને સોનાના પહાડ કંઈ જાતે આપવા આવ્યા હતા? આ અજાખામણા થઇ પડેલા પ્રશ્ન પર જરા ઉંડી વિચારણા કરીએ તો જણાશે કે, શ્રમજીવી જનતાના રક્ત પર આ દોહતના ડુંગરો ઉભા થયા છે. જમીનદારો અને માલેતુબરોની સંપત્તિ કામદારસમૂહના લોહી ઉપર રચાયેલી છે. આ વસ્તુ ઉપર તમે આંખ આડા કાન કરી શકો નહિ. સમાજવ્યવસ્થાના પાયા નીચે રહેલો અન્યાય અત્યારે જોરશોરથી પોકાર કરી રહ્યો છે. આ અન્યાયી સમાજરચનાના પરિણામે શ્રીમંતોનાં મુખ વધતાંજ જાય છે; જ્યારે આમવર્ગ વધુ ને વધુ ચુસાતો જાય છે.

પેલે દિવસે શ્રીમંતની એક ગાર્ડન પાર્ટીમાં જવાનું નિમંત્રણ લેખકને મળ્યું હતું. જ્યારે એક બાળુ આમવર્ગને અજ્ઞાતા વાખા પડતા હતા ત્યારે અહીં રંગરાગ ઉડી રહ્યા હતા. અહીં એક રેલ્વેનો વડો અધિકારી પણ આવ્યો હતો. કેટલાંય કુટુંબોને રસ્તામાં રખડનાં કરી આ મનુષ્યે કંપનીનો નફો કાયમ રાખ્યો હતો. નફો એ આ વ્યક્તિનું જીવનધ્યેય હતું. પછી કામદારો રસ્તામાં રજળીને મરી જાય કે આપધાન કરે તેની જરાયે પરવા આ મનુષ્યને ન હતી. તેણે મને અતિ ગર્વથી કહ્યું કે “આ વર્ષે માત્ર પાંચ લાખનો નફો ઉત્પન્ન થશે.” આ વ્યક્તિ જ્યારે આ શબ્દો ઉચ્ચારતી હતી, ત્યારે મારા મગજમાં બેકાર કામદારોના સંતાપ મગજમાં ઘોળાતા હતા. આ અમલદારની પ્રવૃત્તિએ અનેકોના ઘરમાં ક્ષુધા અને સંતાપ વસાવ્યા હતા. આ અમલદારે અનેક રીતે કરવાનાં કામ વધારી દીધા હતાં. આ પ્રમાણે તેણે ‘નફો’ ચારંજીવ રાખ્યો હતો. આ વ્યક્તિ એક અદંગ દાનવીર ગણાતી. કેટલાંય ફાંડમાં તેણે

સારી રકમ આપી હતી. આ રકમ આપતી વખતે આ દાનવીર દાતાએ જો લખ્યું હોત કે “આ રકમ કામદારોના રક્તમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે” તો યોગ્યજ મળ્યાત. આના કરતાં વધુ સુંદર તો “મારા કામદારોને ઓછો પગાર આપી આ પૈસા હું ફંડમાં આપું છું” એમ લખ્યું હોત તોપણ ચાલત.

સંભવ છે, તે બાદ દાનશક્તિમાં પ્રમાણિકપણે માનતા હોય; પણ મારો ઉદ્દેશ તે સદ્ગૃહસ્થ(?)ની દાનશક્તિ ઉપર ટોચ કે ટીકા કરવાનો જણાયે નથી. હું જો કહું છું તે એ છે, કે, મારી વ્યક્તિઓએ પોતાના ઉત્પાદનના સાધનની જડી સમીક્ષા કરવી જોઈએ, પૈમાદારના ખર્ચનામાં ખડકાવસા પૈસાઓ ક્યા માર્ગે આવે છે તેનો વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે. સંભવ છે કે, સંપત્તિવાનો તો આ નફાના ઉત્પાદનમાં રહેલા અન્યાય અને નિર્દયતાને નહિ સ્વીકારે, પણ સમાજના જમજીવી સમુદાયે તો દાનશક્તિનો ફંડ તરતજ પારખી ભેંચો જોઈએ.

પૈસી શિક્ષણસંસ્થાઓ દર વર્ગે મદદનારોની લાંબી નામાવશી બદાર પાડે છે. આ મદદના મુળ વિશે હંકા ઉતરીએ તો માલમ પડશે કે, કાંઈ જગ્યાએ કામદારોએ કે ખેડૂતોએ આ ધન ઉત્પન્ન કર્યું છે. જમીનદારો કે સંપત્તિવાનોએ આજની મુશ્કેલીઓના અન્યાયી કાયદાઓના પ્રનાયે આ ધન તેમની પાસેથી જીંદી લીધું છે અને હવે આ લુંટામેલા ધનનો અમુક ભાગ તેઓ દાન તરીકે શિક્ષણસંસ્થાઓ, દવાખાનાંઓ તેમજ ધુસ્તકાલયો પછપાડે ખર્ચે છે.

એવા રક્તથી રંગાયેલા પૈસાવડે આજે દાનશક્તિનો ફંડ આપ્યા કરે છે. આપણી સઘળા જાહેર પ્રશ્નિકાઓ, આપણાં સેવાક્રમો, વનિના વિશામો, અનાયાસયો, કેળવણીમંડળો અને સદાસતો રક્તથી રંગાયેલા ધન ઉપર નજર છે-જીવે છે-અને વિકાસ પામે છે.

અનેકને આ વસ્તુ નહિ સમજાય. રક્તથી રંગાયેલા ધન વિશેની કલ્પના કેદલાક નહિ સ્વીકારે. કેદલાક આ વસ્તુ માનવ્ય યોગ્યતા પાડે સંભવ છે કે, આપો સમાજને ઉપયોગી મજૂરી કરતીઓ વ્યક્તિના હિતની છે એમ ગણવાની આ અ.સેવનો જવાબ આપવાનો વાન કરવામાં આવે. અનેક સતો પોકારે છે કે, ઉપરની પ્રાર્થના અને કરના દે.વ.માં જીવનની મહેનતે ઉત્પન્ન કરેલું અજ ખાવાનો અમારો અધિકાર છે. સંપુતો બદાલેક પુકારે છે કે દલિત કેડ પછુ કદ રતો અમ કરી વિના ઉપદાનમાં રિત્તો પાડવવાનો અમ.રો સનાનન દક્ષ છે. પણ આ સાધુસમુદાયને અગતી આદિ પિયે પણ જો ક પલે સદ્ગુરુ વિચાર કરીશું તો તેમને પણ આ રક્તથી રંગાયેલા પૈસાના પ્રદાન કરી દા અને મદદ જન.

વનારા ધનવાનોનું ધન કામદારોની મહેનતથી ઉત્પન્ન થયું છે કે વેપારની છેતરપંડીમાંથી જન્મ્યું છે, એ વાતની ટોષ ના પાડી શકે તેમ નથી. વિચારક ટોલસ્ટોય પણ કહે છે કે “કોઈ પ્રમાણિક પુરુષ કદી પણ પૈસાદાર થઈ શકે નહિ, કારણ કે સંપત્તિનો પાયોજ અપ્રમાણિકતા અને રક્તશોષણ ઉપર રચાયેલો છે.”

(“નવયુગ” માસિકના એક અંકમાંથી)

૧૬-નવયુવકોં કો ઋષિયોં કા સન્દેશ*

(અનુવાદક-શ્રી. બ્યૌહાર રાજેન્દ્રસિંહ)

મેં ઇસ સુંદર સ્થાન મેં થોડે હી દિન પહેલે આયા હું. મેં ઇસ હિમાલય-ગૃહ મેં એક યાત્રી બન કર આયા હું. મેં આયા હું આપકા આશીર્વાદ પાને કે લિયે, ઔર આપને મુઝે અનેક આશીર્વાદ દિયે હૈં. યહ આશ્રમ એક પરિવાર હૈ-એક આધ્યાત્મિક પરિવાર હૈ. છવન કે લિજ-લિજ કાર્યક્ષેત્રોં મેં કાર્ય કરને કે લિયે આપ જ રહે હૈં. આપકે ઇસ ગમન કે અવસર પર મેં આપકો ક્યા ભેંટ હું? મેં એક પ્રેમપુષ્પ આપકો ભેંટ કરતા હું. યહ વહ પુષ્પ હૈ, જિમે કહતે હૈં ‘મુઝે મત ભૂલો.’ યહ મેં તુમમેં સે પ્રત્યેક કો ભેંટ કરતા હું. મેરા નામ ઔર સ્વરૂપ ભૂલ જાઓ. નામ તથા રૂપ માયા-જાલ હૈ, પરંતુ ઇસ સંદેશ કો મત ભૂલો, જો મેંને તુમકો અનેક રૂપોં મેં દિયા હૈ. મેરે ઓઠોં ને ઇસ સંદેશ કો બહુન ટૂટી-ફૂટી ભાષા મેં ઉચ્ચારણુ કિયા હૈ, પરંતુ યહ સંદેશ મેરા નહીં, બલકે બડે-બડે ઋષિયોં કા વહ આદેશ હૈ, જિસ પર ભારત કો આશા તથા સંસાર કી બડી-ભારી આશા નિર્ભર હૈ.

ઋષિ અમર હૈં તથા ઇનકે સંદેશ બી અમર હૈં; ક્યોંકિ ઇનમેં નવીન-ભારત કે લિયે અનંત મૂલ્ય કી વસ્તુ હૈ. નવીન સંસાર મેં રાષ્ટ્ર કો પુનર્ગઠન ઔર શક્તિ-સંચાર કરને કે લિયે ઋષિયોં કે સંદેશ કી અત્યંત આવશ્યકતા હૈ. મેં કેવલ તુમસે યહ કહના ચાહના હું કિ દેખો, તુમ ઇન સંદેશોં પર સત્યતાપૂર્વક હૃદ રહો. ઋષિયોં કે સંદેશોં કા પ્રચાર યદિ ન હુઆ, તો યહ આશ્રમ અપને મદાનુ ધ્યેય કો કમી પૂરા ન કર સકેગા. હમે ભવિષ્ય કો પ્રમત્ત બનાના ચાહિયે. નવીન સંસ્કાર કે નવે વિચાર તથા સામાજિક ઔર આર્થિક શક્તિયોં કા અધ્યયન કરના ચાહિયે. પરંતુ સાચ-સી-સાચ અપને આદર્શોં કા અધ્યયન કર કે વર્તમાન

* શક્તિ-આશ્રમ કે ગ્રીષ્મ-અધિવેશન કે અન્તિમ દિન દિયા હુઆ આધુ વાસ્તવાની કા એક ભાષણ.

सभ्यताओं में उनका उपयोग करना भी आवश्यक है, जिससे भारत एक सभ्यताशील राष्ट्र बन सके। ऋषियों के संदेश का सुलाना माने आत्मा का लुपे में मारना है। यह संदेश एक चित्र तथा एक प्राचीन रीति के द्वारा प्रकट किया गया है। प्रत्येक देश ने अपना आदर्श किसी चित्र या कला की किसी मूर्ति के रूप में ही प्रतिमान किया है। वर्तमान राष्ट्रों के इतिहास में जर्मनी ने पद्म भाग लिया है। महायुद्ध के पहले में जर्मनी में या. जर्लिन के मुख्य द्वार पर में क्या देखा जाता है? एक विशाल स्त्री-मूर्ति विज्ञान के चिह्न-स्वरूप भरी हुई है। जर्मनी का आदर्श विज्ञान और वैज्ञानिक संस्कृति है। जर्मनी सभ्य देशों से अधिक वैज्ञानिक देश रहा है और आज भी है।

विज्ञान की दृष्टि बहुत विशाल है, और यदि हम अपने देश का भ्रष्ट बनाना चाहते हैं, तो हमें भी विज्ञान का अधिक अध्ययन करना पड़ेगा। विज्ञान का इंसान भ्रष्ट है, किंतु वह पर्याप्त नहीं है; क्योंकि विज्ञान का दुरुपयोग विनाशक कार्यों में भी किया जा सकता है। अतः युद्ध के लिये वैज्ञानिक लोग नष्ट-नष्ट जहाज़ी जैसे तथा औजार बना रहे हैं। विज्ञान धर्म का भी अन्त हो सकता है और श्रम का भी।

प्राचीन ग्रीस भी एक भ्रष्ट देश था। पांचवीं-छठी सताब्दी में उसकी प्रगति का विकास हुआ था। मेराथन नामक स्थान में हारस-निवासियों ने ग्रीकों से बहुत पराजय पाई थी। वे ग्रीस का गिरने के लिये पड़ी संख्या में उसपर बंद होठे थे। ग्रीक लोग बहुत मोठे होते हुए भी देशपर भर-भिटने का तैयार थे, मानव-इतिहास में संख्या काई भी नदी। शक्ति से ही विजय होती है, संख्या से नहीं। ग्रीक लोग देशभक्ति के सूत्र में लगे हुए थे, इस लिये उन्होंने हारसनिवासियों का भार भगाया। ग्रीस एक स्वतंत्र-अग्रिम देश के नाम से प्रसिद्ध है। अपनी विलति के समय उसने ध्वेष्ट और सुकशात सरीजे ऋषि, यूरीपदीस तथा मेरिस्टोइनीज सरीजे नाट्यकार उत्पन्न किये। ग्रीस में पेरीक्लीस सरीजे राजनीतिज्ञ भी थे। उसने ग्रीस के इतिहास में नए स्थान प्राप्त किया है, वह संसार के इतिहास में बहुत कम लोगों ने किया है। भारत के इतिहास के दो निम्न-निम्न युगों में दो महापुरुषों ने अपनी शक्ति की छाप लगाई है; वे थे श्रीरामचन्द्र और अशोक। पश्चिम में पेरीक्लीस से भी अधिक जिस एक व्यक्ति ने अपनी धम्माशक्ति का सर्व प्रयोग किया, वह था सेनन। वर्तमान इस सेनन के रूप का प्रतिनिधिमान है। प्राचीन ग्रीस भी पेरीक्लीस का उसी प्रकार अनुवर्ती था। पेरीक्लीस ने अथेन्स नगर का एक विशाल

चैमाने पर जसाया था. उसने शीडियास नामक एक गडे कलाकुशल शिल्पी को इस कार्य में नियुक्त किया था. इस कला-विशारद ने अथेना नामक देवी की एक मूर्ति निर्मित की थी. यही देवी अथेन्स नगरकी अधिष्ठात्री थी. वह देवी प्राचीन ग्रीस की आत्मा का प्रतीक है. वह उस सौन्दर्य के आदर्श की मूर्ति है, जिसे ग्रीस देश ज्वन का सजसे गडा आदर्श संगजता था. सौन्दर्य में भी आध्यात्मिकता छिपी हुई है. सौन्दर्य हमें भ्रमर-शक्ति के सान्निध्य में उपस्थित करता है, किन्तु क्या सौन्दर्य से भी जड कर कोष आदर्श है?

भारत के ऋषियों ने अपना दर्शन एक मूर्ति के रूप में प्रकट किया है, वह है सरस्वती की मूर्ति. सरस्वती ज्ञान और संस्कृति की देवी है. शक्ति-आश्रम उसी संस्कृति की शाला है, शक्ति की शिक्षा का केन्द्र है. सच्ची संस्कृति का चिह्न है सरलता. सरस्वती कितनी सरल तथा स्वाभाविक है! शक्ति-आश्रम के भी सरल ज्वन का केन्द्र होना चाहिये. यहां के निवासियों के भान-पान, वेश-भूषा तथा आचार-व्यवहार में सरलता का पालन करना चाहिये. इससे भी मदरवपूरुषों एक गात है, और वह है आन्तरिक सरलता. तुम ज्ञान के उपासक हो, उसकी उत्तरोत्तर वृद्धि अवश्य करो, किन्तु याद रहे कि वह तुमको अलिभानी न जनावे. सीधे-सादे परिधान में वेष्टित सरस्वती देवी नम्रता और सरलता की मूर्ति है, यही आन्तरिक सरलता है. आजकल के नवयुवक अपने हृदय में विद्या का अलिमान ले कर कालेज से निकलते हैं, यही कारण है कि वे कुछ नहीं कर पाते. वे देश की दीन-हीन जनता के साथ मित्रता-जुगतना अपनी शान के खिलाफ समजते हैं. ज्ञान का क्षेत्र अद्भुत विशाल है. जितना ही अधिक ज्ञानो, वह विचार उतना ही अधिक दृढ होता जाता है कि हमने कितना कम ज्ञान पाया है. सच्चा ज्ञान हमको विनम्र जनाता है-“विद्या ददाति विनयम्।”

मैंने कहा था कि ऋषियों का आदर्श एक किया या रीति में भी छिपा हुआ है; वह किया है अग्निदीपन. यह किया भेदे विये अद्भुत ही अर्थपूरुष है. मैं एक अग्निपूजक हूं. जग में न्योति या अग्निशिखा के दर्शन करता हूं, मेरी आंजों में प्रेमाश्रु भर आते हैं, और मैं प्रार्थना करता हूं-“प्रभु! वह शक्ति दीजिये, जिससे मैं नवयुवकों को वह सदेश दे सकूं-“न्योति के पुत्र जना।” नवयुवको, तुम नवयुवक कहलाते हो, किन्तु तुममें से अद्भुतसे दृष्टे पड गये हैं-शक्तिहीन, कियाहीन और ज्वनविहीन जन गये हैं. तुम लौकिकता की पूजन करने लगे हो-जिंदगी सांसारिकता के जेजे जन गये हो. इस जड जगत में

भी तुमसे अधिक चैन-वृत्ता है। प्रभु धर्म आश्रम के। जैसा आशी-
र्वाद है कि तुम्हारे हृदय में हिर से नवयुवन की ज्योति जन्मत
हो। शक्ति की संतान बनो। शक्ति का मतलब केवल 'शारीरिक
शक्ति नहीं' है। उसकी आवश्यकता अवश्य है, किन्तु केवल वही
काशी नहीं है। शक्ति से मतलब केवल मानसिक शक्ति नहीं है,
वह भी आवश्यक है, किन्तु पर्याप्त नहीं। शक्ति का अर्थ है जल-
शरीर और मन का जल, धरती और आत्मा का जल। अग्नि-
शिखा शक्ति का अद्भुतस्वरूप है, इस लिये मैं कहता हूँ कि अग्नि
के उपासक बनो। भारत के अग्निमय हृदयों की आवश्यकता है।
जैसे युवकों की जरूरत है, जिनके दिलों में भारत के दुःख और
पराधीनता का दर्द हर आंग जल रही हो। यदि भारत के अत्येक
प्रान्त में जैसे थोड़े दी युवक निकल आवें, जिनके हृदयों में यह
ज्वाला जलती हो, तो समझ लो कि देश के लिये कुछ आशा बाकी है।

ऐक्य अत्यंत छोटी कविता है, परंतु वह नवयुवकों के लिये
आदेशपूर्ण है। कविता का नाम है 'नवयुवक और ऋषि।' ऐक्य
नवयुवक और ऋषि के पास आता है। वह आता है जीवन का
सार समझने के लिये। जीवन कहाँसे, कैसे और क्यों होना है ? इस
प्रश्न की समस्या से इस नवयुवक के मन में जड़ून विषय-पुथल होती
है। जीवन के इस प्रश्न से वह नवयुवक जड़ून धनराता है, और
सदेह करना है कि इस भी अपने घर की अदरदिवारी में बैठ कर
इस जटिल प्रश्न को हल नहीं कर सकता। वह नवयुवक अपने
छोटेसे कमरे से बाहर निकल कर ऋषि के पास इस जीवन के जटिल
प्रश्न को हल कराने लिये आता है। ऋषि उसे अनेकों बातों जत-
लाते हैं, जिनका उत्प्रेषण करने का वह अवसर नहीं है। उनमेंसे
केवल तीन उत्तम-उत्तम विचार में तुम लोगों से कह देना चाहता
हूँ। ऋषि इस नवयुवक से कहते हैं—“(१) वही धन्य है, जो
धर्म का नमन करता है; (२) वही धन्य है, जो समय के सेतु पर
दृढ़ता से कदम रक्खता है और (३) वही धन्य है, जो नम्रतापूर्वक
प्रार्थना कर के कहता है कि मैं अपने को आप पर जलियान कर हूँ।”

(१) वही धन्य है, जो धर्म का नमन करता है। इसी उप-
देश में संस्कृति और ईश्वर छिपा हुआ है। वह सान्ति
और आदरपूर्वक और धर्म का नमन करना है। संस्कृति दिखावा
नहीं है, धर्म साधक करने की वस्तु नहीं है और आध्यात्मिकता
पाद-विवाद के लिये नहीं है। धर्म का एक दिखावट की वस्तु
नहीं जाना, किन्तु जीवन में अलग सानिध्यापूर्वक धर्म के दर्शन
के लिये प्रवेष्ट करो।

(२) धन्य वही है, जो समय के सेतु पर दृढ़ता से कदम रक्खता

હૈ. પરસ્પર વિશ્વાસ રખો, ભારત પર તથા મનુષ્યતા પર વિશ્વાસ રખો. અવિશ્વાસી મત બનો ઔર સત્યતાપૂર્વક સમય પર ચલો. ભારત ઉન્નત હોગા ઔર અપના ધ્યેય પ્રાપ્ત કરેગા.

(૩) વહી ધન્ય હૈ, જો નમ્રતાપૂર્વક પ્રાર્થના કર કે કહતા હૈ કિ મૈં અપનેકો આપ પર બલિદાન કર હૂં. ઈશ્વર તુમહેં આશીર્વાદ દે કિ તુમ અપના જીવન દીતોં છી સેવા મેં વ્યતીત કરો ઔર ઇસી પ્રાચીન રાષ્ટ્ર કા પુનઃ સંગઠન કરો. ઈશ્વર ઔર ઋષિયોં કો ધન-દૌલત, હો-હક્કા ઔર દિખાવટ, ઉત્તેજના તથા વ્યર્થ બકવાદ નહીં ચાહિયે; ઉનકો આવશ્યકતા હૈ સેવા કે શાન્ત શસ્ત્ર છી. ઈશ્વર ઔર ઋષિ તુમહેં આશીર્વાદ દેં, જિસસે તુમ શાન્ત સેવા કે સાધન બન સકો. ક્યોંકિ ભારત કા પુનર્જન્મ કેવલ સુપચાપ સેવા ઔર નિત્યજીવન કે છોટે-છોટે કામોં મેં આત્માર્પણ કે દ્વારા હી હોગા, ન કિ દિખાવટ ઔર હક્કા મચાને-વાલે કામોં સે. નિઃસ્વાર્થ સેવા સે હી સ્વર્ગીય મનુષ્યતા કા નવીન નિર્માણ હોગા.*

(ઝાકટોબર-૧૯૩૧ના “વિશાલ ભારત”માંથી)

૧૭-પાવાગઢ

(લેખક:-શ્રી. અંબાલાલ મહાસુખરામ શાહ)

(ગુજરાતનો પ્રાચીન ડુંગર પાવાગઢ અને તેના પર આવેલા ઐતિહાસિક દુર્ગો અને જોવા લાયક સ્થળોનું વર્ણન કરતા અનિરસ-ભર્યા પ્રવાસની ટૂંકી નોંધ)

પાવાગઢનો ડુંગર એ ગુજરાતની પૂર્વસરહદ પર ગોધરા અને વડોદરાની મધ્ય લાંબનમા આવેલું રમ્ય સ્થાન છે. પાવાગઢનો ઐતિહાસિક કિલ્લો પ્રાચીન કામની અમૂલ્ય દારીગરીનો એક ઉત્તમ નમૂનો છે. પંદરમા સૈકામા રજપૂત રાજ્યના અમલની આખરે અને મોગલ રાજ્ય અમલના થોડાક વર્ષ પૂર્વે ગુજરાતના જે અગ્નિ દુર્ગ સુસંસ્ક્રમાન બાદશાહ મદમદ બેગમએ બાર વરસની અધાગ મહેનત અને નાણા તેમજ માણસોની અસંખ્ય સુવચી પછી બંધો દતો. પાંચસો વર્ષ બાદ અત્યારે પણ આ દુર્ગ જોનારને તેની પ્રાચીન સુંદરિ અને જાદોજાદાવાનો ભરે. ખ્યાલ આવી શકે છે.

પાવાગઢના આ દુર્ગમા જેવલ નવ પત્તાનાવળ રાખ્ય કરતો હતો અને તેની ઉપર ગાવડ માનને કોન ચકાયા તથા તેમણે આવેલા રા.પર્યા મુસલમાન બાદશાહ ને બંધવ સમર્થ યવો હતો.

પાવાગઢના પ્રવેશે જનાર મુસાદરને માટે રસ્તેવરને જે માગ

કેન્દ્રેક તો વડોદરાને રસ્તે અને બીજો ગોધરા થકી. મુખ્યથી જનાર મુસાફરને વડોદરા ખાતે ટ્રેન બદલી સવારના ૬ અથવા સાંજના ૬ વાગનાની લોકલ મારફતે ચાંપાનેર રોડ જંકશન ઉતરી ત્યાંથી પાવાગઢની ટ્રેન પકડવી પડે છે, જ્યારે ગોધરા રસ્તે આવનારને પણ ચાંપાનેર રોડ ઉતરવું પડે છે. દમણનાં વણી ગુજરાત રેલ્વેએ એક નવી લાઇન નાખેલી છે તે પણ ચાંપાનેર જંકશને ભેગી થયે છે. ચાંપાનેર રોડથી પણ ગુજરાત રેલ્વે કંપનીએ પાવાગઢ અને ત્યાંથી સિવરાજપુર સુધી ટ્રેન લાંબાવી છે. આ ટ્રેન સિવરાજપુર ખાતે કોઈક નિક્કન કંપનીએ ખોદેલી બોક્સાઈટ નામની કાચી ધાતુ ખેંચી લાવવા માટે બાંધવામાં આવેલી છે. ચાંપાનેર રોડથી પાવાગઢ ૧૫ માઇલ યાવ છે. સાંજની ટ્રેનમાં વડોદરાથી જનારને સાત વાગે ચાંપાનેર ઉતર્યા પછી ૮ વાગે ગુજરાત રેલ્વેની ટ્રેનમાં ભેસી લાં વાગે પાવાગઢના રેલ્વેને ઉતરવું પડે છે, રેલ્વેન પર ઉતર્યા પછી અર્ધો માઇલ દૂર કુંજરની તળેટીમાં આવેલા ગામમાં જઈ ત્યાં પંડ્યાને ત્યાં રાતના ઉતરવું પડે છે. રેલ્વેનેથી ચાલી ગામના દરવાજામાં દાખલ થતાં પહેલાં દરવાજા બહાર ભુખા મરિજદ દેખાય છે. આ મરિજદ એક ભવ્ય દેખાવની અને એને બંધાવાને થયેલા વર્ષ પસાર થવા છતાં હજી પણ આભેદન ચિત્તાકર્ષક લાગે છે.

એમ કહેવાય છે કે, આ મરિજદ તે રાજપૂત રાજ્યના જમાનામાં એક ભવ્ય જૈન મંદિર હતું. પાછળથી તેમાં મરિજદને બંધ બેસતો દેવલોક ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હતો. મરિજદના મુખ્ય મકાનમાં ચાંબલાની એક જંગી દાર જોવામાં આવે છે અને તેની સંખ્યા ૨૭૫ જેટલી છે. મરિજદના આ રથજો અને કારીગરીનો નમુનો એક ઉત્તમ પ્રકારની પ્રાચીન કુમરકળાનો અચ્છો ચિતાર આપે છે. મરિજદમાં એક ફરીર રહે છે.

મરિજદ મૂળે આગળ આવના દાસમાં વસતા ગામમાં દાખલ થવાનો દરવાજો છે. ગામની આસપાસનો કિલ્લો જો કે બાંગી વૂડી દાસતમાં છે તોપણ તેના દરવાજા અને બાંધણી નેના તે સેક્ટો વાસ બગાડે છે. ઉત્તમ રિયલિટી ધરાવેલા દેવે નેના સહેજે ખ્યાલ આવેલી શકે છે. આ કિલ્લો રાજપૂત રાજ્યના જમાનાના રાજકુટુંબનાં મહેલાન માટે વપરાતો હતો એમ કહેવામાં આવે છે.

પાવાગઢ એ ગુજરાત અને આખા દિલ્હી “કાલિદાસ” માનાના મંદિર માટે મહદૂર દોવાદો દર વર્ષે લાખો વાગીએ મનાતાં દર્શનાર્થે જાય છે. આ દિવ્ય રથન ખરેખર એક અમત્કારિક રથન છે એમાંથી કશું નથી. પાવાગઢનો કુંજર દરિયાની સપાટીથી આશરે ૭૫૦૦ ફીટની ઉંચાઈને આવેલો છે. સ્થાન દબાર શીટની ઉંચાઈ પર સરોવર આવેલું છે. સપારના ૭ વ.ગ.ના આ તથાન ઉપર ૧૨-

નારને જે ઠંડી પવનની લહેરોનો આસ્વાદ મળે છે તે અનુભવ્યા પછી એમ લાગશે કે, સાચું સ્વર્ગ આજ છે.

આ કુંગર ઉપર સાંજના પાંચ વાગ્યા પછી કોઇ પણ યાત્રાળુ ને રહેવાની મનાઇ છે, એ ખાસ નોંધવા જેવું છે. ખીખં ધણી સ્થળો પર આવો હુકમ કવચિતજ માલૂમ પડે છે.

ઉનાળાની ઋતુમાં આ કુંગરપર ચઢવા માટે યાત્રાળુઓને પરોઢના ૪ વાગતાં શરૂઆત કરવી પડે છે. ગઢ ઉપર કુદ્યે સાત દરવાજા છે. ગઢમાં દાખલ થવાનો પહેલો દરવાજો પહાડની તળેટીમાં અને ગામને પાદરે એ ત્રણ ખેતર છેડે છે. પહેલો દરવાજો અટક દરવાજાને નામે ઓળખાય છે. તે દરવાજો હાલમાં સરકાર તરફથી સમરાવવામાં આવે છે. પહેલો દરવાજો પ્રવેશ કર્યા પછી આશરે અર્ધો માઇલ ગઢ ઉપર ચઢ્યા બાદ ખીજે દરવાજો આવે છે. ખીજે દરવાજો પસાર કરતાં ડાબા હાથપર “ગંગા” અને “જુમના” નામની બે તોપો ભાંગેલી હાલતમાં પડેલી છે. ત્યાંથી આગળ વધતાં વળી એક માઇલ ઉપર ચઢતાં ત્રીજે દરવાજો આવે છે. તે દરવાજો શુઢિયા દરવાજાને નામે ઓળખાય છે.

એમ કહે છે કે, જ્યારે પાવાગઢને બાર વર્ષથી મુસલમાન લશ્કરે ઘેરો નાખ્યો હતો ત્યારે કિલ્લામાંનું અનાજ ખૂટી જવા આવ્યું હતું તે વખતે પતાઇ રાવજો પોતાના ભાણેજને પોઠો સાથે છુપે રસ્તે અનાજ લેવા મોકલ્યો હતો. ભાણેજને મુસલમાન બાદશાહે પોતાના પક્ષમાં લીધો અને અનાજની પોઠો મુસલમાન લશ્કરને ભરી તેઓ આ દરવાજા સુધી આવી પહોંચ્યા. આ દરવાજા પર એક આંધજો દરવાજા હતો. તેને દરવાજો ખોલવા કહેતાં તેણે પોતાનું ડહાપણ વાપરી પોઠ ઉપર ભાલાનો ધા કરતાં દગો સમજાઈ ગયો અને તે પછી મુસલમાન લશ્કર આ કિલ્લામાં સખ્ત ખુનામરફી પછી દાખલ થવા પામ્યું. આ દરવાજાની અંદર લાખો મણ મકાઈ ભરી રાખવા માટે નવલખા કોઠારને નામે જાણીતું મકાન છે. આ કોઠારમાંજ કુંગરમાંથી ઝરણું પાણી મેળવવા માટે ઉત્તમ કુંડ બાંધેલા છે. કોઠારમાં બે કુંડ છે. આ કુંડમાંનું પાણી ખરા મધ્યાહ્નકાળે પણ મુંબાઇનાં બનાવટી ખરફ નાખેલાં પાણી કરતાં ઉત્તમ અને કુદરતી ઠંડક ભરેલું શીતળ જળ છે. તે પીતાંને વાર માણસનું મન તૃપ્ત થાય છે. મુંબાઇના સહેલાણીઓએ ધારાપુરી અને એતેરે-કેતેરીની શુક્રાઓમાં જોયેલું હોવાથી તે વાત તેઓ સહેજે સમજી શકશે. આ મથકે થોડીક વિશ્રાન્તિ લીધા બાદ આગળ ચઢતાં ઉભો ચઢાવ હોવાથી ગમે તેવા મજબૂત માણસને પણ નાકે દમ આવ્યા સિવાય રહેતો નથી. પાંચમો દરવાજો વટાવ્યા પછી એક જખરજસ્ત ખીણ આવે છે અને પંદરેક કદમ જેટલી પહોળા આ ખીણ ઉપર હાલમાં

લોખંડનો પૃથ જાંધેલો છે; પણ તેની અગાઉ લાકડાનાં પાટીઆં વગેરે નાખી મૂકેલાં રહેતાં. જો કાંઈ માણસ ખીણ પરથી પસાર થતાં તીરે નજર કરે તો તેને જમીન તો દેખાયજ નહિ એટલી ઉંડી ખીણ છે. આ ખીણ વડાવ્યા પછી ઉપર જતાં છદ્દો અને માત્રો દરવાજો પસાર કર્યા પછી સપાટ મેદાન આવે છે અને કેટલીક ગાક-પાન અને લીસોતરી તેમજ જાનવર ચરતાં જોવામાં આવે છે. અને જોતોનાં દૃશ્યોંક મંદિર આવેલાં છે. એક મંદિર દમણાં સુપરાવેલું છે.

ત્યાંથી આસરે અર્ધો માઈલ ઉપર ચડતાં દૂધીઉં તળાવ આવે છે. આ તળાવમાં સ્નાન કરતાં માણસનો અર્ધો માઈલ ઉતરી જાય છે. તલાવમાં સ્નાન કર્યા પછી માતાજીના મંદિરમાં જવા માટેનો રસ્તો પથ્થરીઆં કોતરીને બનાવેલો રસ્તો છે.

આ પથ્થરીઆં ચડીને ઉપર જતાં દેવળનો સુરજ આવે છે. દર-વાજમાં દાખલ થઈ ચોમાનમાં જુદ કાઠી પછી પાવાણુ મહાકાળીના મંડપમાં દાખલ થાય છે. મંડપમાં દાખલ થતાંજ સન્મુખ કાલિકાની મૂર્તિ નજરે પડે છે. કાળીની બાજુમાં મહાકાળીની મૂર્તિ છે, અને બીજી તરફ જલેચરાજીની આગી છે. આ મંદિરની ઉપર અગાથીમાં સદનશા પીરની કબર આવેલી છે.

આ પીરની કબર માતાજીના દેવળ ઉપર કેવી રીતે થવા પામી તે વાત ધણી અજબબકારેલી છે. ત્યાંના પૂજારી એમ કહે છે કે, સુધનવા નામના એક રજપૂત માણના પરમ ભક્ત હતા. અને પાવાગઢના પતાક રાવળનો નાચ થયા પછી મુસલમાનો જ્યારે દિંદુ દેવળોનો વિનાશ કરવા મંડયા ત્યારે કાલકા માતા જમીનમાં સમાઈ જવા માંડ્યાં. ભક્ત સુધનવાએ તે વખતે માતાજીને કરમ-રીને વિનંતિ કરી કે, પનાઈ રાવળની બૂલ માટે તમે લાખો મનુષ્યો-ને દર્શનનો લાભ મળતો શા માટે બંધ કરો છો? આટલી વાતો થતામાં માતાજી ચરદન સુધી જમીનમાં ઉતરી ગયાં હતાં. માતા-જીએ ભક્તની કાકતૂલીકારેલી અરજ ઉપરથી ત્યા રહેવાનું કબૂલ કર્યું; પણ મંદિરને મુસલમાનો બાદ ન કરે તેટલા માટે પોતાના ભક્તને અગાથી પર જઈ જાગ પોકારવા કુકમ કર્યો. ભક્ત સુધનવાએ તે પ્રમાણે દેવળની અગાથીમાં ઉભા રહી જાગ પોકારી અને તે પછી તેઓ અદૃશ્ય થયા અને તે જગા પર ફક્ત ફૂલો દગલો બની ગયો. મુસલમાનો જાગ સાંભળી ત્યાં આવ્યા અને તે જગા પર સદન પીરની કબર બનાવી એ રીતે પાવાગઢના કુંજર પર ચડિકા અને પીરનું એકજ સ્થાન હસ્તીમાં આવ્યું હતું, એમ કહેવાય છે.

પાવાગઢના છેક ઉપરની ટોચ પર દર્શન કરી પાત્રીઓ નીચે ઉતરતાં જુદીઆ દરવાજામાંથી નીકળ્યા પછી પડોરામાં આવેલા ખાપરા ઝવેરી નામના તે જમનાના જાણીતા ભૂંટારોઓનું મથક આવેલું

છે ત્યાં જાય છે. આપણા ઝવેરીના મહેલ-જોકે ઘણા લાભ તે તૂટી ગયેલો છે પણ તે છતાં અત્યારે મોજુદ રહેલાં બાંધકામ જોતાં આપણને અનન્યપી ઉપન્યા સિવાય રહેતી નથી કે, આ લૂંટારાઓએ પોતાને છુપાઈ લારાઈ રહેવા માટે આવું અનન્ય બાંધકામ કેવી રીતે ઉભું કર્યું હશે. અત્યારના મકાનમાં કમતીમાં કમતી ૧૦૦થી વધારે પગથીયાં ઉતરવાનું છે; પણ તેમાં પછીનું ઉંડાણમાં ઉતરવાનો માર્ગ તો સરકારે પૂરી દીધેલો છે. આ મહેલની પાડોશમાં વિશ્વામિત્રી નદીનું મૂળ છે ત્યાંથી નદીનું ઝરણુ એક ઉંડા ધોધમાં પડી આગળ વહે છે.

ટેકરીની છેક ટોચેથી ડુંગરની તળેટી તરફ નજર નાખી પાવાગઢના આ દુર્ગના મહાભારત બાંધકામનો ખ્યાલ આવી છે. પશ્ચિમના મુલકમાં બેલુચિસ્તાનમાં આવેલા લીજ અને નામુ કિલ્લા જેમ અજિત ગણાતા હતા, તેમ ગુજરાતના બે અ કિલ્લા પાવાગઢ અને જુનાગઢ હતા. મહમદ બેગડાએ આ દુર્ગ જીતી કબજે કરવાથીજ તેનું નામ ગુજરાતના ઇતિહાસ મહમદ બેગડા તરીકે વિખ્યાત છે.

પાવાગઢના આ સાતે કિલ્લાનાં બાંધકામ જોતાં એમજ લાગ્યા વિના રહેશે નહિ કે, અત્યારે યાંત્રિક અને શક્તિના જમાનામાં પણ આવો એકજ કિલ્લો બાંધવો હો માટે વર્ગોનાં વર્ગો વીતી જાય અને લાખો નહિ બલકે ખર્ચ કરતાં ઘણા બાંધવામાં અતિશય મુશ્કેલી ખમવી પ્રાચીન કાળમાં, બ્યારે પ્રગતિના ચાલુ જમાનાનાં સ મામત્રી નહોતી તે જમાનામાં તે વખતના કારીગરો જીતીઅરોએ કેવી રીતે કામ લીધું હશે ?

(તા. ૧૪-૬-૧૯૨૬ન. પા. ૩૫)

૧૮-અદ્ભુત મકાનો બાંધતી કીડીઓ

નાના પ્રાણી વિષે 'ગ્રાટી' વાતો

(વેખિકા:—૩. જડેન નોશાકરી પીલાં)

પ્રત્યેક વ્યક્તિએ કીડીને તો જોઈ હશે. અન્ય પ્રાણી કરતાં એનું જીવન બહુ નાનું છે, પરંતુ હવે તપાસતાં એ ધણીજ ચંચળ અને જોશવર છે. અને પ્રાચીન સમયથીજ પ્રુષ્ઠ વિચારમાં અને શ્રમ ખેંચવામાં કીડીને નમુના તરીકે દર્શાવે જતાવવામાં આવે છે.

અન્ય પ્રાણીની પોંઠે કીડીઓને પણ માથું, શરીર, પગ અને ખાંખો છે. માથામાં બે બે આંખો છે, જેથી એ પોતાનો મામ શોધી શકે છે અને કાર્ય કરે છે; એ સિવાય કાંઈકમાં ત્રણ પાંચ આંખો હોવાનું જાણીએ છીએ, એ ત્રીજી આંખથી તેઓ બહુ ઉંડેની માંજી બરાબર જોઈ શકે છે. કીડીને એક મોં અને જીભ છે, એ કદાચ વિરમયની વાન લાગશે. મોં વડે એ ખોરાકને કચડે છે અને શ્વેસે છે, વળી મોં આગળ બે મુઠ્ઠા છે, જેથી તેઓ ખોરાકની મુજબ કાંઈ શકે છે. એમને ૭ પગ તથા ૭ પાંખો છે. મનુષ્ય જેમ જૂનાં વસ્ત્ર બદલી નવીન ધારણ કરે છે, તેમ કીડીઓ પણ વખત આવ્યે પોતાના શરીર ઉપરનું પડ વારંવાર બદલે છે.

મધમાખોનીજ પોંઠે કીડીઓ ટાળામાં વસે છે. એમાં કેટલાક નર અને કેટલીક માદાઓ હોય છે. અને તેમનાથી પછી કીડીઓનો ઉપદ્રવ થાય છે. નર અને માદા કીડીઓની આસપાસ સખ્ત પદેશ રાખે છે તેઓ અન્ય રક્ષકે નાસી ન જાય. પોતાની ટાળામાંથી એક પણ કીડી બાગી ન જાય એ સાર ચોક્કસ નર-માદા કીડીઓ સિવાય તરીકે કાર્ય કરે છે, જેઓ ખખર કર્યા વગર નાસી જતી કીડીઓને ત્રણ ચાર બેગી મળી પગ તથા પાંખ વડે પોતાના રક્ષકે ખેંચી લાવે છે. લાલ અને જુગા રંગની કીડીઓ ખેતરમાં અને વાડીમાં તથા પીણી અને લાકડામાં રહેતી કીડીઓ લાખા સમય સુધી એકજ સ્થળમાં પડી રહે છે.

કીડીઓ પોતાના ઇંડા નાની નાની કોથળામાં મૂકીને તે કોથળામાં છૂટી રહેવા દે છે; કે.ઇ. ચાંજ સાથે બાંધીને ફરતી નથી. અગર કોથળામાંથી જળ્યા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેઓ ફેટમના કીડીની પોંઠે પોતાને મારે એક કીડીના જેવું બનાવે છે તેમાં તેઓ રહે છે, અને તેમાંજ જન્મ: મોટા થાય છે. પુરોષ ખંડમાં એ કીડીઓને અંજુઓ કહેવાય કરે છે અને પાંચેલાં પંજુઓને ખજાણવાના ઉપરોડમાં કહે છે. કેટલાક કીડી એ રડી ઉપરજ આંધરિકા: બતાવે છે. સંજય કેટલાં કીડી: એ રડી ઉપરજ

ભારે હોંશથી ખાય છે.

કીડીઓ પોતાના રહેવાના સ્થાનાર્થે રરતા, ઓરડા અને ગેલેરીઓ ખાંધે છે. અને એ કામ માટે અસંખ્ય કીડીઓ કડીઆ તરીકે કામે વળગે છે. થોડીક કીડીઓ પ્રથમ પોતાનાં જડખાંથી ધૂળ ખોદી કાઢે છે. એ ધૂળને બીજી કીડીઓ વરસાદના પાણી સાથે મેળવીને ભેગું કરે છે. આ મેળવીને બનાવેલી લાદીને બીજી કીડીઓ ઘાસનાં તણખલાં અને અનાજની ડાળીઓ ઉપર પાથરે છે અને તેને સૂકાવા દે છે. સૂકાએલી માટીના થાંભલા અને મહેરાળ બને છે; થાંભલાની વચ્ચેની જગાઓમાં બીજી ભીની માટી ગોઠવીને લુદા લુદા ભાગમાં ગોઠવે છે અને તેમાં વળી નાના નાના ઓરડા બનાવે છે. ગૃહમાં પ્રવેશ થવા એક બાકોઈ બનાવે છે. આ ધર બાંધવાનું કામ તેઓ મુખ્યત્વે કરીને રાત્રે કરે છે. કોષક કીડીઓ કેવળ સુથારતુંજ કામ કરે છે. તેઓ ઝાડની અંદર વસે છે અને તેને અંદરથી પોકળ બનાવે છે, અને બારીક બારીક ઓરડાઓ બનાવે છે. આફ્રિકા દેશની કીડીઓ પોતાના માળા લટ્ટીની માફક માટીના બનાવે છે. ત્યાંના જંગલી લોદિા એ માળાને પોતાના ઉપયોગમાં લે છે. આફ્રિકામાં બીજા પ્રકારની એક કીડી જેવામાં આવે છે. તેઓ પોતાનાં માથાં ઉપર બજે છત્રી ઓઢી હોય એવી વસ્તુ મૂકી એવી તો સરખી ચાલી જાય છે કે મનુષ્યજાત ભાગ્યે તેમ ચાલી શકે. બીજી કીડી ત્યાં સફેદ જેવામાં આવે છે. આ કીડીઓ પોતાના માળા ખાણના પરાના જેવા બનાવે છે, અને તે ધણું કરીને સાતથી આઠ પુટ ઉંચા હોય છે. અને હેઠળથી દસથી બાર શીટ ઘેરાવામાં હોય છે. એવા માળા કોષક વીસ પુટ ઉંચા અને ત્રીસથી ચાલીસ શીટ ઘેરાવામાં હોય છે. આ માળાઓ એટલા સુંદર હોય છે કે, વીસમી સદીની આ સુધરેલી દુનિયા પણ બનાવી શકે નહિ. આ માળાઓ કીડી જેવાં સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓએ શી રીતે બાંધ્યાં હશે તેનો ખ્યાલ થાય છે ત્યારે મનુષ્યજાતિએ ઈજીપ્ત દેશમાં બનાવેલી પીરામીડ જે આજે પણ દુનિયાની અજાયબી લેખવામાં આવે છે તે પણ આ માળાઓ આગળ કંઈ વિસાતમાં નથી એમ લાગે છે. એજ દેશમાં લીલી કીડી હસ્તિ ધરાવે છે. તેઓ વૃક્ષનાં પાંદડાં એક બીજાની ચીકણી વસ્તુથી બેડી અંદર પોતાના માળા બનાવે છે.

નોર્વે દેશની કાળી કીડીઓના માળા પાંચ શીટ ઉંચા હોય છે. તેઓ પોતાના માળા સરેલાં લાકડાં, પાંદડાં અને વૃક્ષની છાલ-માંથી બનાવે છે. ત્યાંના લોકો એ કીડીઓનો ઉપયોગ કરે છે. એક શીશામાં અર્ધ પાણી ભરી તેનું મો તે કીડીઓના માળામાં ખોસે છે. સઘળી કીડીઓ શીશામાં ચાલી જાય છે અને પાણીમાં ડૂબી મરી

નય છે. એ કીડીવાળા પાણીને ઉકાળી એક જાનનો એરીઝ જનાવે છે, જેનો તેઓ "સરકા" તરીકે ઉપયોગ કરે છે.

બીજા પ્રાણીઓની પેઠે કીડીઓ પણ જ્યાં જોરાક ખાય છે. ખાસ કરીને એરીસ નામક ઝીણાં જંતુઓ એને અધિક પ્રિય છે. એ એરીસ જંતુઓને પેટ આગળથી બે ઝુલ-ઢોલ છે અને એ મુઠમાં એક પ્રકારનો મોઢો રસ આણુ વહે છે, જે કીડીઓ ચૂસે છે, ચીમાસાની ઝતુમાં કીડીઓ એરીસને પોતાના માળામાં લાવી રાખે છે. મોટી સંખ્યામાં આ જંતુઓને ભેગાં કરી વૃક્ષનાં પાંદડાં ઉપર મેલી છાંટે છે. બીજી કીડીઓ એ રખે લાઇ નાસી નય એવા હેતુથી પોતાનું સ્થાન ઝાડ આગળજ રાખે છે. આ "એરીસ"ને કીધે કીડીઓ વચ્ચે ધણી વાર મારામારી થાય છે.

આફ્રિકા દેશમાં એક પ્રકારની કીડી વસે છે. તેઓ ટોળાં-બંધ થઇને ફરવા નય છે અને માર્ગમાં ટવતું યા મુવેકું પ્રાણી નજરે પડે તેનું બહુલુ કરી નય છે. જોકે તેઓ નાની છતાં એટલી મોટી સંખ્યામાં પોતાની મજલ કાપે છે કે મોટા મોટા સાપો ઉપર દુમસો કરી ઝટ તેને મારી નાખી ખાઇ નય છે. તેઓ એટલી તો સમજદાર હોય છે કે, જે પ્રાણીનો ભોગ કરવા ધારે છે તેઓની પાંખ પ્રથમ ખાઇ નય છે. એક પ્રકારની બીજી કીડીઓ છે જે બે ત્રણ વર્ષે કાણુ જાણે ક્યાંથી ફરી નીકળે છે. તેઓ આવે છે ત્યારે લોહિ પોતાનાં ધર ખુલાં મુકે છે. કેમકે તેઓ સુધર્ગા જારીક જંતુઓને ખાઈ જઈ જંતુઓનો નાશ કરે છે.

વરસાદની ઝતુમાં કીડીઓથી બહાર નીકળી સકાતું ન હોવાથી તેઓ આખાં ચીમાસાનો જોરાક આગળથી ભરી રાખે છે. આ ઉપરથી નામીયો હકીમ સુલેમાન મનુષ્યજાતિને સિખામણ આપતાં કહે છે કે "ઓ આગમુ માલુમ ! તું કીડીઓની આગળ જ. તેમના માર્ગ ને અને તે ઉપરથી ક્લાપણુ સે." કીડીઓ એક દેશ છોડીને બીજા દેશમાં નય છે ત્યારે દેખાવ એવા લાલક ધર્મ પડે છે. કેમકે તેઓ મોટી સંખ્યામાં થઇ દવામાં ઉડે છે, અને તેથી ધણીક વેળા આકાશ કાણું જની નય છે. આવી રીતે ઉડી આવીને તેઓ ખુલા મેદાનમાં આવીને પડે છે. જર્મનીમાં એક વેળા તેઓ મોટી સંખ્યામાં ભેગી થઇ એક ઉંચા સ્થાનના આકારમાં અન્યથા જેવી રીતે ઉડી હતી.

દિંદુસ્તાનમાં ઝીણી લાલ કીડીઓ ધણી દ્રષ્ટિએ પડે છે. તેઓ એટલી તો જાતીક હોય છે કે, દસ જાર મળી ભાગ્યે એકાદ ઘણાને ઉંચકી શકે છે. તેઓ બે જુદા દારમાં ચાલે છે. એક દાર પોતાના માળામાં અનાજ લઇને નય છે, જ્યારે બીજી દાર બહાર અનાજ સેવા ધમે છે. જેનાં મોમાં બોમ્બે ફોતો નથી તેઓ

ખોળવાળી કીડીઓને લંબેશમાં સામી બેટ આપે છે-અણે ખોરાક મેળવવા માટે તેઓને અભિનંદન આપે છે. એકાદ શિકાર હાથથી ઇટકી જતાં તેઓ નિરાશ થતી નથી, પરંતુ અનેક વાર મથન કરી તેને પોતાના માળામાં લઈ ગયા સિવાય તેઓ નિરાંતે બેસતી નથી; ખાસ કરી મિઠાશવાળા ચીજોને પ્રતિ તેઓ વિશેષ આકર્ષાય છે. કર્નલ સામકસે એ કીડીઓ ઉપર પોતાના પ્રયોગો અજમાવ્યા છે જે ઉપરથી તે એવું કહે છે કે, કીડીઓ ઘણી પ્રેરણાશુદ્ધિ ધરાવે છે. એક દૃષ્ટાંત અહીં ટાંકવું રસિક થઈ પડશે. કર્નલ સામકસ દિવાલથી સહેજ આધે એક 'સાઇડબોર્ડ' ઉપર મિઠાઈ મૂકી છાંડતો હતો; અને કીડીઓ તેની ઉપર ન તૂટી પડે એટલા સારૂ ટેબલના પાયા પાછીમાં પલાળા રાખતો. એમ છતાં મિઠાઈ ઉપર વારંવાર હજારો કીડીઓ ધસારો કરતી. આ ઉપદ્રવ અટકાવવા એણે બીજાને ધલાજ કામે લગાડ્યો. એણે પાયા ઉપર ટરપીંટનાઈ લગાડ્યું, પણ તોયે એ કીડીઓ મિઠાઈ બણી ગયા વિના ન રહી. તપાસ કરતાં જણાયું કે, કીડીઓ દિવાલ ઉપર ચઢી સામકસ બોર્ડની સપાટી બરાબર સધળી બેગી થઈને ત્યાંથી લાંબી ફ્લાંગ મારીને આવતી હતી. આ ઉપરથી કર્નલ સામકસે સાઇડબોર્ડ દિવાલથી જરા છેડે કરી. થોડા દિવસ એથી કીડીઓ જણાઈ નહિ. પરંતુ અંતે એ મહેનતુ ગ્રાણીઓ પોતાના ઉદ્યોગથી ત્યાં પણ પહોંચી વળ્યા. આ ગ્રીણાં લેખાતાં ગ્રાણીઓ પણ આ રીતે માણસને ઘણી વાર જાતજાતનું શિક્ષણ આપે છે. કીડીઓ સાઇડબોર્ડ ઉપર કેમ આવી એનો ખ્યાલ કર્નલ સામકસ કરતો હતો એટલામાં એક કીડીને સપાટી ઉપરથી દિવાલ ચઢતાં જોઇ અને લગભગ એક ઘૂટ જેટલો ફૂટકો મારી સાઇડબોર્ડ ઉપર એ ગઇ અને એજ રીતે બધી આવતી જણાઈ હતી.

હિંદુ લોકો દાન અને પુણ્ય માની કીડીઓના દર આગળ અને માળામાં ખાંડ બહારાવે છે. કેમકે તેઓ એવી માન્યતા ધરાવે છે કે, જે ઘરમાં લાલ કીડીઓ વસે છે તે ઘરમાં આબાદી પ્રસરાએલી રહે છે. લાલ કીડીઓ સફેદ કીડીઓની શત્રુ હોઇ તેને જીએ ત્યાંથી છુટે છે અને તેથી એ મનુષ્યજાતિના મિત્ર તરીકે ગણાયેલ છે.

અમેરિકા ખંડના પેર નામક દેશમાં મોટી કીડીઓ છે. તે એક ઇંચ લાંબી અને પીળા તથા કાળા રંગની હોય છે. ત્યાંના લોકોને એ કીડી ઉપયોગી છે. તેઓ ઘરનાં જીવજંતુ ખાઇ મન્ય છે. આફ્રિકાની સફેદ કીડીઓ ત્યાંના લોકોને ખૂબ ત્રાસજનક છે; કેમકે તેઓ ધાતુ અને પથ્થર સિવાય બીજી તમામ વસ્તુ તથા સરસામાનને નાશ કરી નાખે છે. પોતાના માળાથી જે ઘર લૂંટવાનું હોય છે ત્યાંસુધી માટીની એક ગેલેરી બાધે છે અને તેની તળેટીમાંથી

અસંખ્ય કીડીઓ નુકસાની કરવા હિતરી પડે છે. કેવળ ચોવીસ કલાકમાં તો સધળો માલ, લાકડકામ, લૂગડાંવસ્ત્રો આદિ અનેક યીંત્રોના તેઓ નાચ કરી નાખે છે. ગેર-ડા દેશમાં ચોરડીના ખેતરમાં કીડીઓ બહુ ત્રાસ આપે છે. એક વેળા બાર માઈલની ફરતી જમીન ઉપરની તમામ ચોરડીના તેમણે નાચ કર્યો હતો.

મનુષ્યજાતિ જેમ એકમેકની ઉપર ચડાઈ લઈ જાય છે અને લડી મરે છે, તેમ જુદી જુદી જાતની કીડીઓ એકમેક સાથે લડાઈ કરે છે. જ્યારે તેઓ અનાજ લેવા જાય છે ત્યારે અત્યંત ખૂનખાર લડાઈ જાય છે, અને તે વેળા સેંકડો કીડીઓની એ લડાઈમાં કાપાકાપી થઈ જાય છે. વળી એવું પણ સમજાયું છે કે, દક્ષિણ કુળની કીડીઓને, હિંચમાં ખપતી કીડીઓ લડવાડ કરીને પોતાને ઘેર કામ કરવા માટે તેમને ઉપાડી લાવે છે. અલગતા, મોટી કીડીઓને તેઓ પકડી લાવતાં નથી, પણ તેમનાં બાળકોને તો જરૂર ઉપાડી લાવે છે. તેઓ તેને પાળે છે અને મોટાં થતાં કામ કરાવે છે.

કીડીઓ મનુષ્યજાતિને આટલી બધી કંટાળો આપે છે; જ્યારે એજ કીડીઓને માથે એક પ્રાણી છે, જે કીડીઓનો નાશ કરે છે. તે પ્રાણીનું નામ "કીડીઓનો નાશ કરનાર" (એન્ટ-ઇટર) એવું છે. એ પ્રાણી પોતાના પંજમાંથી કીડીઓના માળા તોડી-ચીરીને પોતાનું લાંબુ મોં માંહે ખોસે છે અને ખાસી દોઢેક પુટ નેટલી જીભ બહાર ખેંચીને ઉછું રહે છે. કીડીઓ તે જનવરની જીભને કીડો સમજી મોટી સંખ્યામાં તૂટી પડે છે. તે કીડીઓ જીભ ઉપર બેસે છે તેવુંજ તે જનવર જીભને મોંમાં ખેંચી લઈ કીડીઓને ગળા જાય છે. એ પ્રમાણે અસંખ્ય કીડીઓને તે ગળા જાય છે. જ્યાં કીડીઓનો ઉપદ્રવ મોટો હોય તે સ્થળે નળના પાણીમાં ખાંડ પગાલી તેમાં સહેજ "સોમલ" નાખીને ઊછરી ચાળામાં મૂકવું. મીઠાચને લાધે કીડીઓ તેની ઉપર તૂટી પડશે અને ઘુસત મરી જશે; એટલુંજ નહિ પણ કઠાચ ફરી ત્યાં આવવાની પણ દિંમત નહિ કરે. કીડીઓ પ્રત્યેક વાત એકબીજાં આમળ કરે છે અને તે અનોઠાએ સ્વીકારેલી વાત છે. અપચદ તરીકે એક કીડીને કંઈ દાંધ લાગે તો પગવારમાં એ બીજીને બોલાવી લાવશે અને તેની પૃઠે બીજી પણ આવતીજ જતીય છે.

હી, પોતાનાં સંતાન ઉપર પ્રીતિ રાખે છે, તેમ કીડીઓનો પણ તેનાં બાળક પર પ્રેમ હોય છે. નિત્ય તેઓ, જ્યાં ખોરાક મળતો હોય ત્યાં પોતાના બાળકને સાથે લઈ જાય છે. જો એકાદ બચ્ચું મરી જાયું, અગર કંઈક થઈ ગયા તો તે પ્રત્યેક કંઈક તેની મા વીણી લાવે છે. કંઈક માદા કીડી મરણ પામે છે તો યજ્ઞાક દિવસ સુધી તેણું શરીર ચૂસ્યા કરે છે અને અનેક ઇલાજો તેને

ફરી સજીવન કરવા અજમાવે છે. જો કોઈક કીડી પોતાનો માળો મૂકીને બીજા માળામાં ભરાય છે તો તેને બહાર કાઢી મૂકી શિક્ષા કરે છે. તેઓ એકબીજાને માળાની બહાર મદદ કરે છે ખરી, પરંતુ પોતાના માળામાં કોઈને પણ પ્રવેશ કરવા દેતી નથી. દરેક પોતાનું કામ વહેંચી લે છે. જો એકાદ કીડી કામ કરવા આજસ કરે તો તેને શિક્ષા કરવામાં આવે છે. ત્રણ ચાર કીડી મળી તેના ટુકડા કરી મૂકે છે. કીડીઓ મોટી સંખ્યામાં છતાં મનુષ્યની પેઠે માંહોમાંંદ પીખાતી નથી તેનું મૂળ કારણ એ કે, તેઓમાં ડીસીપ્લીન અનુશાસન-અને સંપ બહુ છે. મનુષ્ય જેવી યુદ્ધિવાન જાતિ એનું અનુકરણ કરે તો કેટલો ફાયદો થાય? એક માણસની પેઠે કીડીઓ જે દાણો લઈ જાય છે તે પોતા માટે જ નહિ, પણ આખી ટોળા માટે હોય છે. પોતાનો માલ છતાં કદીયે તેઓ એકલી ખાઈ જતી નથી. જે કામ એક કીડી કરે છે તે આખી ટોળા માટે જ હોય છે. જો કંઈ સંકટ આવી પડે તો તેઓ ગભરાતી નથી, પણ સાથે મળી તેમાંથી છટકવાની યુક્તિ શોધી કાઢે છે. જો તેમના માળા તોડી પાડવામાં આવે તો કેવળ બીજા બેજ દિવસમાં અગાહ કરતાં વિશેષ સુંદર માળા બનાવી દે છે. કીડી જેવાં નાનાં પ્રાણી કેવું અપળતાથી કામ કરે છે તે દૃષ્ટાંત લક્ષમાં લઈ મનુષ્યજાતિ પણ સાર ગ્રહણ કરે એજ આ લેખ પૂર્ણ કરતાં મારી અંતરપ્રાર્થના છે.

(તા. ૭-૪-૧૯૨૯ના “બે ઘડી મોજ”માંથી)

૧૧-હોળી

(લેખક:-શ્રી. હાકોરલાલ પ્રાણસંકર ત્રિવેદી)

હિંદુ ભોક્ષાના તહેવારોની રચના પ્રાચીન ઋષિઓએ મોટા ચંચારથી કરેલી હોય છે. તેની રચના શોક-દુઃખને ભુલાવનારી અને હૃદય ઉત્પન્ન કરાવનારી હોય છે. હિંદુઓને માથે આપતિઓ હવામાં બાકી રહી નથી, પણ આ પવિત્ર જાતિએ દુઃખના કિન્નરોને સમારકમિદનો બનાવ્યાં નથી, એજ હિંદુ જાતિની શ્રેષ્ઠતા છે.

તહેવારો સ્વાસ્થી આપ્યા આવે છે, તેનો વિચાર કરવો મુશ્કેલ છે; પણ જ્યારે બીજા દેશ અજ્ઞાનના અધકારમાં હતા, ત્યારે ભારત સ્વપ્તાના ઉચ્ચ શિખર પર ચોક્કસ હતું. તહેવારોમાં ધાર્મિક ભાવના પણ હોય છે. તહેવારોથી પ્રતિવર્ષે નવી જાગૃતિ ઉત્પન્ન થાય અને પ્રાચીનથી વર્તમાન સુધીનો સંબંધ જોડાયેલો રહે છે. હોળીનો ઉત્સવ આનંદકારી છે, પરંતુ કેટલીક જગ્યાએ તે ગેરલાભ કરનાર થઈ પડે છે. હાલને ગેરલાભકારી હોલિકોત્સવ અસલના ઉત્સવનું વિકૃત રૂપ છે.

હવા અશુદ્ધ હોય તો ઝેરિયા, ખેતર વગેરે વ્યાધિઓ દેશમાં ઉત્પન્ન થાય છે; માટે હમેશાં હવા શુદ્ધ કરવી જોઈએ. હવા શુદ્ધ કરવાનો ઉત્તમ ઉપાય યજ્ઞ છે. આપણા ઋષિઓ આ માટેજ દરોજ અગ્નિદોષ કરના.

હોલિકા એવા પ્રકારનો યજ્ઞ છે કે એક સમયે એકજ દિવસે તે યજ્ઞ ધાર્મિક સ્વરૂપે આખા દેશમાં ફેરકે રથલે થાય. આ યજ્ઞ વડે પૂર્ણ આરામ પ્રાપ્ત કરી શકાય, પણ દુર્ભાગ્યની વાત એ છે કે, તે આશા પૂર્ણ થઈ શકતી નથી. કારણ એજ કે તેમાં પીપર ખાખરો આદિ રોગનિવારણ ઔષધિઓને બદલે રોગ ફેલાવનારી ચીજો વપરાય છે.

મોટા મોટા વિજ્ઞાનીઓનો એવો મત છે કે, વર્સતમઝામાં આનંદ ભોગવ્યા સિવાય બોલી બરાબર ફરી શકતું નથી, તેથી હોળીનો બીજો દિવસ તે આનંદ ભોગવવાનો કરાવવામાં આવ્યો; પરંતુ તે આનંદને બદલે તિરસ્કૃત કાર્યો થતાં જોવામાં આવે છે. જળદીકાને બદલે કાદવ-કીચડના છંટા છાંવવામાં આવે છે, એજ આપણાં દુર્ભાગ્યની નિશાની !

હોળી કરવી એટલે અધમ વાસનાઓનો નાશ કરી નિષ્પાપી શવ બનાવવું.

ઉપર મુજબ હોળી કરવાની જરૂરીયાત જોવા પછી તેને વિવેની પુરાણોક્ત આખ્યાયિકાનો કાષ્ઠક ઉદ્દેશ કરીએ.

(૧) દિવસકસ્યપને હોલિકા નામે એક બહેન હતી. ભગત

૨૦-દોઢસો વર્ષ પહેલાંની હિંદની હાલત

(લેખક:-શ્રી. છોટુરાવ બાપુરાવ પ્રધાન)

છત્રપતિ મહારાજા શિવાજીના સમયમાં લોકો કેટલા સુખી હતા અને સેંધવારી હતી તે નીચેની બિના પરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે:-

ધધાનું નામ	માસિક ખર્ચ	શ.આ.પા.
સુતાર	" "	... ૨-૬-૩
ભુદાર	" "	... ૧-૪-૪
લલ્લ-ફેડા	" "	... ૦-૬-૩
પરચુરણ કામ કરનાર	" "	... ૧-૨-૨
રસોઇયો	" "	... ૧-૧૦-૪
ખાણી ભરનાર	" "	... ૦-૧૧-૩

ઉપરના ખર્ચો દરરોજના નદિ પરંતુ દર માસ દીઠતા છે,

ધાન્ય તથા ઇતર વસ્તુઓના ભાવ

ધાન્ય	દર મણે	શ.આ.પા.	ધાન્ય	દર મણે	શ.આ.પા.
ધાન	"	૦-૪-૬	ધી	"	૨-૧૦-૦
જવ	"	૦-૩-૨	તેલ	"	૨-૦-૦
જુવાર	"	૦-૨-૪	ગોળ-સાકર	"	૧-૬-૪
ચોખા મધ્યમ	"	૦-૬-૦	નિમક	"	૦-૬-૪
" ઉત્તમ	"	૧-૦-૦	હળદર	"	૦-૪-૦
ઘવર દાળ	"	૦-૪-૬	ખાદી દર વાર	"	૦-૧-૭
કણીક	"	૦-૬-૦	ચામડાના પટા	"	૦-૪-૦
મગની દાળ	"	૦-૭-૨			

તે વખતે એક લઘુ માણસને સંપૂર્ણ ઘી-સાકર સાથે એક માણસને દર માસે સીધું લેતાં જે ખર્ચ થતો તે.....

કણીક ૨૫ શેરના ૦-૨-૭, દાળ ૫ શેરના ૦-૦-૫, ઘી ૧ શેરના ૦-૧-૦, નિમક ૧ શેરના ૦-૦-૨, કુલ શા. ૦-૫-૨

તે ઉપરાંત તેલ મરી મસાલો વગેરેનો ખર્ચ ૧૦ પાંધ મણતાં છત્રપતિ શિવાજીના સમયમાં એક લઘુ લુગાન માણસનો દર માસે ૦-૬-૦ માં ઉત્તમ રીતે ઉદર-નિર્વાહ ચાલતો.

ઘી-સાકર ખાતા પતિપત્ની અને ત્રણ બાળકો મળીને પાંચ મનુષ્યના એક કુટુંબને—જાણે એકજ કમાનાર હોય તોપણ તેના આખા કુટુંબને દર માસે રૂ. ૧૧ ખર્ચ થતો. કેટલી સરતાઈ! મજૂર—દેવજા અમ અને કષ્ટનું કામ કરનારો—જેના અંગમાં કળાકૌશલ્યનો ખાટો પથ નથી તે—છત્રપતિ શિવાજી મહારાજાની દારકિદી દરમિયાન દર માસે રૂ. ૧-૧૪-૦ કમાતો, અને તેમાંથી

૩૧. ૧૧ નો ખર્ચ ઉદરનિર્વાહમાં જતાં ૩૧. ૦-૧૦-૦ કપડાંલતાં સાડાં સહેલાઈથી સિલક રાખી શકતો. માત્ર તે વખતે એક રૂપિયો નજર આગળ કરવા કેટલો શ્રમ વેઠવો પડતો હશે, તે વાત તો ધ્યાનમાં લેવા જેવી ખરી ! અંગ્રેજોએ આ દેશના રાજવહીવટની લગામ હાથમાં લીધી ત્યારથી મોંઘવારી દિન ઉગ્યે વધતી જતી જણાય છે. જોકે આવક પણ વધી છે, પરંતુ ખર્ચ કરતાં આવકનું પ્રમાણ બહુ ઓછું હોવાથી કરોડો લિંદીઓ નાગા અને ભૂખ્યા રહે છે. (તા. ૧૪-૪-૧૯૨૯ ના “એ ધડી મોજ”માંથી)

૨૧-પ્રાર્થના

(લેખક:—શ્રી. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર)

ઉપનિષદ ભારતવર્ષના બ્રહ્મજ્ઞાનની વનસ્પતિ છે. એ માત્ર સુંદર શ્યામલ છાયામય છે એમ નથી, એ કરુણ પણ છે. એમાં સિદ્ધિ એ કંઈ આતુર્યનાં પક્ષવ છે એમ નથી, એમાં તપસ્વીની કઠોરતા ઉંચું મોં રાખી ઉભી છે. એ ગગનભેદી દૃઢ અટલતામાં એક મધુર ફૂલ વિકસ્યું છે. એનો ગંધ આપણને વ્યાકુળ કરી મૂકે છે. એ ફૂલ તે મૈત્રેયીનો પ્રાર્થનામંત્ર.

યાજ્ઞવલ્ક્ય જ્યારે ગૃહલાગ કરવાને સમયે પોતાની એ પત્નીને પોતાની સમસ્ત સંપત્તિ અર્પણ કરી દઈ જવાને તૈયાર થાય છે ત્યારે મૈત્રેયી પ્રશ્ન કરે છે કે, ભલા કહો તો, આ સૌ લખતે શું હું અમર થઈશ ? યાજ્ઞવલ્ક્ય કહે છે કે ના, એમ તો નહિ. ઉપકરણ વસ્તુનું જેવું જીવન તેવુંજ તારું થશે. સંસારી જેવી રીતે પોતાનાં ઘરખાર, ટોરઢાંકર, આહારવિહારથી સ્વચ્છંદે જીવન ગાળે છે એમ રીતે તું પણ તારું જીવન ગાળી શકશે.

મૈત્રેયી બીજીજ પળે બોલી ઉઠે છે કે, યેનાઽહં નાઽમૃતા સ્યામ્ કિમહં તેન કુર્યામ્ । જેનાવડે અમર ના થાઉં તેને લખતે તે હું શું કરું ? આ તો કંઈ કઠોર જ્ઞાનની વાત નથી. એ તો કંઈ વિચાર વડે, ધ્યાન વડે કંઈ વસ્તુ નિત્ય, કંઈ અનિત્ય એનો વિવેક માગતી નથી. એના મનમાં તો એકજ કસોટી છે. તે ઉપર સંસારના સમસ્ત ઉપકરણને એક વાર ધસી જોઈ, એ બોલી ઉઠે છે કે, મારે જોઈએ છે એ તો એ ન હોય !

ઉપનિષદમાં સમસ્ત પુરુષઋષિઓની જ્ઞાનગંભીર વાણીમાં એકજ સ્ત્રીકંઠનું આ એકજ વ્યાકુળ વાક્ય ગાજી ઉઠે છે. એનો ધ્વનિ લીન થઈ જતો નથી; એ ધ્વનિ એના મેઘચંદ્ર શાંતસ્વરની અંદર એક અપૂર્વ અશ્રુપૂર્ણ માધુર્ય જાગતું કરી રાખે છે. માનવ-

તેમાં પુરુષ છે એના સાક્ષાત્કાર ઉપનિષદમાં વિવિધ આવે પામીએ
જે. એ સમે અકરમાત્ર એક ખૂણેથી દેખાઈ આવે છે કે, માનવ-
નેમાં જે નારી છે તે પણ સૌંદર્ય વિસ્તારીને ઉભી રહી છે.

આપણી આંતર-પ્રકૃતિની અંદર એક નારી પણ છે. આપણો
સંપર્શ આપણે તેની પાસે લાવી મૂકીએ છીએ. આપણે ધન
રીને કહીએ છીએ કે આ સ્ત્રી. કીર્તિ લાવીને કહીએ છીએ કે
સંપર્શ. આપણી પુરુષપ્રકૃતિ સમસ્ત જીવનપ્રાણ પણ પરિશ્રમ
કે કષ્ટથી ક્ષાંતી કેટલું કેટલું થું થું આણી દે છે, એના કંઈ
ર નથી. સ્ત્રીપ્રકૃતિને કહે છે કે એ વડે ધર સગવો, સારી
તે બરસંસાર ચલાવો. એમ તમે મુખમાં રહો. આપણા અંતર-
તપસ્વિની તજીએ રપજ રીને બોધી ચકતી નથી, જે એ બધાથી
ને લાભ શો? વખતે એમ પણ દોષ કે મને જે જોઈએ છે એ
ખું છે એમ પણ સમજતી દોષ; પણ તોય સૌ મળી મધું એમ
વેળું મન માનતું નથી. વખતે એમ પણ માનતી દોષ જે પામવા-
પરિણામ દરજીએ વધતું જોઈએ—પૈસા વધારે જોઈએ, કીર્તિ
વધારે જોઈએ, શક્તિ આથી વધારે ના મળે તો ચાલે નરિ; પણ
મે વધારેનો અંત નથી. પણ ખરી રીતે તો એ અમૃતને ચાલ છે
અને આ બધા ઉપકરણ તો અમૃત ન દોષ, એ વાન એને એક
દિવસ સમજવી જોઈએ. જીવનના આ દમલાગધ સંપર્શને એક
બાળુએ ટેલી મેલીને એક દિવસે એક પળે એને બોધી ઉઠતું પડશે
કે ચેતાડદે નાડમૂળા વચામ્ કિમદં છેન કુર્વામ્!

પણ મિત્રેશી! જાણ જે 'એના વડે અમર ના ચાલ' એને મેઢને
તે હું થું કહી' એનો અર્થ શો? અમર થવાનો અર્થ તે થું આ
પાચિંચ દરીરતે અનંત કાળ સુધી વધા જવું તે? અથવા મૃત્યુની
પછી કાલ રૂપે જન્મોન્નયમાં અથવા અવસ્થાન્નયમાં બેસી રહેવું તે?
મૈત્રેયી આ દરીરતી અમરતા ચાલતી નથી કે આત્માની અનિત્યતા
સંબંધે એને કાલ ચિંતા નથી એ વાન તો નહીં ત્યારે એ કેવા
રૂપે અમર થવા ચાલે છે?

એ તો એમ કહે છે કે, સંસારમાં તો આપણે એકની અંદર
કાને બાળમાં વાળે છીએ, કાલ રીતે સ્થિર રાહ રાકવા નથી.
આપણા મનના પિપ્પરો પણ સરી જાય છે, આપણું મન પણ સરી
જાય છે, એને આપણે અપારું ચિન્ત છે એ અધારને હોદીએ ત્યારે
તે અપારું આપણું મન પણ અપારું રીતે એક મૃત્યુની અંદર કાને
મૂળ સત્તુમ્ જાય છે છીએ. એ મૃત્યુની પરપરાને કંઈ પણ નથી.
ત્યારે આપણું મન એવ કહીને ચલે છે, જે એનાથી
પછી એને અસત્તુ રહે નરિ, જે પામે એ એનો કોઈ કે અપરિના
રૂપે અસત્તુ કહી એના નરિ, એને અસત્તુ પછી કહી છે: અસત્તુ

વાતજ ઉડે નહિ ! એમ શાય તો તો મૃત્યુના હાથને એકી વાં
ઠેલી શકાય. એવું ક્યું માણસ છે, ક્યું ઉપકરણ છે જેની સતે
જોઈને આપણે બોલી શકીએ કે મારા જીવનનું લાલ્લું મળી ગયું.
હવે ખીજ કશાની દરકાર નથી ?

એટલા માટે તો સ્વામીએ જોડેલી સમસ્ત વિષયસંપત્તિ કેઈ
કાઠીને મેત્રેયી બોલી ઉડે છે કે, આ સૌ લેઈને તે હું શું કરું ? મને
તો અમૃત જોઈએ.

હીક, ઉપકરણ તો અમૃત નહિ; ત્યારે અમૃત તે શું ? અમૃત
તે શું, એ આપણે જાણીએ છીએ; પૃથ્વીમાં એકે વાર એનો સ્પર્શ
પામ્યા નથી એવું તો કંઈ નથી. જો ના પામ્યા હોત તો એને
માટે રડી ઉઠત નહિ. આપણે સંસારના સૌ વિષયોમાં કેવળ એને જ
શોધતા ફરીએ છીએ, એવું કારણ એ કે, પળે પળે એ આપણે
સ્પર્શ કરી જાય છે.

મૃત્યુની અંદર આ અમૃતનો સ્પર્શ આપણે ક્યાં પામીએ
છીએ ? જ્યાં આપણો પ્રેમ છે ત્યાં. એ પ્રેમમાંજ આપણે અનંતનો
સ્વાદ પામીએ છીએ. પ્રેમજ સીમાની અંદર અસીમતાની છાયા
પાડી જૂતાને નવું કરી રાખે. મૃત્યુનો કોઈ રીતે સ્વીકાર ના કરે.
સંસારના વિચિત્ર વિષયોની અંદર આ જે પ્રેમનો આભાસ દેખી
શકીને મૃત્યુની પારના પરમ પદાર્થનો પરિચય પામીએ એવું
સ્વરૂપ તે પ્રેમસ્વરૂપ. એ જાણવા પામીએ—એ પ્રેમનેજ જ્યારે પરિ-
પૂર્ણરૂપે પામવાને માટે આપણા અંતરાત્માની સત્ત્વ આકોક્ષીને
આવિષ્કાર કરીએ, આપણા સમસ્ત ઉપકરણને અનાયાસેજ ઠેકી કાઢી
બોલવા પામીએ જે યેનાઽહં નામૃતા સ્યામ્ કિમહં તેન કુર્યામ્ !

આ વાણી જ્યારે રમણીને મુખેથી નીકળી છે ત્યારે કેવી સ્વરૂપ
કેવી સત્ય, કેવી મધુર બની નીકળે છે ! સમસ્ત તર્ક-સમસ્ત
યુક્તિને છેદી કેમ અનાયાસેજ જાગી ઉઠી છે ! અરે મારે ધરમાં
કશુંય જોઈતું નથી. મારે તો પ્રેમજ જોઈએ—કેવું આ રોવું !

મેત્રેયીનું આ સરળ રોવું પ્રાર્થના રૂપ ધારણ કરીને જે જાગ્રત
યર્ધ ઉઠ્યું છે એના જેવી આશ્ચર્યરૂપ પરિપૂર્ણ પ્રાર્થના જગતમાં
ખીજે ક્યાંય કદીએ સંભળાઈ છે ? સમસ્ત માનવહૃદયની એકાં
પ્રાર્થના આ રમણીના વ્યાકુળ કંઠે સદાને માટે સુંદર વાણી પા
છે. એજ પ્રાર્થના આપણાં દરેકની અંકમાત્ર પ્રાર્થના હોય અ
એજ પ્રાર્થના વિશ્વમાનવના વિરાટ ઇન્દિયાસમા જુગે જુગાન્ત
ઉચ્ચારાની આવે છે.

યેનાઽહં નામૃતા સ્યામ્ કિમહં તેન કુર્યામ્ । એમ બો
ઉઠીને એ બ્રહ્મવાદિની તરતજ હાથ જોડીને ઉભી યર્ધ ગઈ
આંસુભરી આંખ આકાશ તરફ મો કરી બોલી ઉઠી : અસતો !

સદ્ગમય । તમસો મા જ્યોતિર્ગમય । મૃત્યોર્માઽમૃતં ગમય ।
આદિરાઈર્મં ઇધિ રદ્ધ યષ્ઠે દક્ષિણં મુર્ખં તેન મામ્ પાદિ નિત્યમ્ ।

ઉપનિષદમાં આપણે પુરવને કહેથી જાણીએ અનુભવની અનેક
પાણી પામ્યા છીએ, પણ ચોકીકેથી તો આ એકજ મંત્રી
પ્રાર્થના પામીએ છીએ. સાચી રીતે આપણને શું જોઈએ છીએ,
શું લેવું છે એનો એકાગ્ર અનુભવ તો પ્રેમકાતર રમણીહૃદયમાંથીજ
આતિ સહેજે પામીએ છીએ:-હે સત્ ! સમસ્ત અસત્યમાંથી કાઢીને
મને તારી મધ્યે લેઈ જા, નહિ તો મારો પ્રેમ ખંદીખાને રહી જશે;
હે અમૃત ! નિરંતર મૃત્યુમાંથી કાઢીને મને તારી મધ્યે લઈ જા, નહિ
તો મારો પ્રેમ રાત્રે રખડતા પ્રવાસીની પેઠે નિરાધાર રહી રખડતો
રહેશે. હે પ્રકાશ ! તું મારી પાસે પ્રકાશિત થા તોજ મારો સમસ્ત
પ્રેમ સાર્થક થશે. આદિરાઈર્મં ઇધિ હે આલિ: હે પ્રકાશ ! તું તો
ચિત્રપ્રકાશ ! પશુ તું એક વાર મારો થા. મારો યથ પ્રકાશ પામ,
મારુમાં તારો પ્રકાશ પૂર્ણ થાઓ ! હે રદ્ધ, હે લક્ષ્યાતક ! પાપના
અંધકારમાં વિરહરૂપે તું દુઃસદ રદ્ધ યષ્ઠે દક્ષિણં મુર્ખં તારું જે
પ્રસન્ન મુદર મુખ તે મને દેખાડ. તેન માં પાદિ નિત્યમ્ એ દેખાડી-
ને મારી રક્ષા કર, મને જગ્યાવ, મને નિત્યકાળની પેઠે જગ્યાવ-તારો
જે પ્રેમનો પ્રકાશ, જે પ્રસન્નતા; એજ મારા અનંતકાળનું પરિત્રાણ !

હે તપસ્વિની મૈત્રેયી ! આવ, સંસારને ઉપકરણે પીડાતા હૃદય
મધ્યે તારા એ પવિત્ર ચરણુ આજે સ્થાપન કર-તારી એ અમૃતની
પ્રાર્થના તારા મૃત્યુહીન કંઠે મારા હૃદયમાં લગ્નચારી હે. નિત્યકાળ
થી રીતે રક્ષા પામી શકાય એનો લેણમાત્ર સહેલ મારા મનમાં
ના રહે. (જન-સુઆરી-૧૯૩૨ના "ચિત્રમય જગત"માંથી)

માનને દાકલ કરી; પણ...દિંદુ સમાજે તે જોવા કે આંખજવાની
લુપ્ત કરકાર ન કરી તે નજર કરી. શું ભારતવર્ષ જાગે છે ?

જનસમાજમાં બેળાવાનો 'અરપૂસ્થો' સામેનો કારકો અંત-
તેની પાછળ બડબડી રહેલા દાવાનજમાં તેમના આજીવિદાનાં
તાલનો આંતરી બેઠો છે. સ્પૃશ્ય સમાજે નિર્મિત કરી આપેલા ગુણ-
મક ધંધાઓ તેમની ગમે એટલી અનિચ્છા છતાં કર્યેજ છૂટકો છે.
પરિણામે ભૂખમરો, કંઠાલિપત, સાચારી અને બેકારીના રૂખિયરો
તેમને ભરખી રહ્યા છે. થોડાક અપારો સિવાય ગમે એવી લાભકાન
ધરાવનારને માટે પણ તે માત્ર અરપૂસ્થ વર્ગનો હોવાના ગુન્દા (?)
ખાતર નોકરી, ધંધો, આપાર કે ઉલ્લોગનાં દાર બંધ થઈ જાય છે ?

પ્રાણીમાત્રનું જેમો અદિત સમાજનું હોય એવા કોઈ પણ કાર્ય-
ને કોઈ ધર્મ 'ધર્મ'કાર્ય નથી માન્યું. અન્યની કનિષ્ઠ સ્થિતિનો ગેર-
લાભ લઈ તેને છૂંદી નાખવો-તેના પર વંચપરંપરા વેર લેવું જેમાં
ધર્મ, નીતિ, વિવેક કે માનવતાનું નિકંદન વસ્તુ છે. દીનલીન દયા-
ના ભોગ બનેલા આ માનવસમુદાયને ઉચ્ચનાના જુસ્મી પંજા વડે
ચમકી ભારવામાં ક્યે ખૂલે 'ધર્મ' રહ્યા છે ? જમ્મણદાને કસ્તોલથી
ભરી દેવાના કુદરતી દહનો ઉપભોગ કરતાં નિર્દોષ પંખીડાં પ્રત્યે
જુલજીયે બેઠેલા કોઈ પારધિને ઓડ ચડે, અને "મારા વિચારમાં
વિશેષ નાખનાર તમે કોણમાત્ર ?" એવા અભિમાનમાં તેઓને ગોદણ-
થી ફટકાવી કાઢી વિજેતાનો આનંદ માણે, અને કદાચ માની
લે કે મેં 'મારા ધર્મ' બળાવ્યો; તો જગત તેને જે કહે તેજ ઉક્તિ
આજના કહેવાના ધર્મરક્ષકોને અચૂકપણે લાગુ પાડી ચકારો. કારણ
સ્પષ્ટ છે. રેલાં પક્ષીઓએ જેમ કોષને ગુન્દો નથી ક્યો તેમ પેલા
દનકાગી માનવોએ પણ જગતમાં જન્મ લેવાનો કંઈ ગુન્દો નથી
ક્યો. માનવધર્મનું અહીં પાલનજ ક્યાં રહ્યું ?

ધર્મધુરંધરો અને સામપારંગતો તરીકે મનાતાં પામર પૂતમાંઓ
આજના કાન્તિયુગમાં પણ અસ્પૃશ્યતા ટકાવી રાખવાની દિમાવન
કરી માનવતાનો સ્વીકાર કરવાની ના પાડે છે. શુદ્ધિનો બદિષ્કાર
કરી ઉચ્ચનાના ઇજ્જતનાં ધેનમાં પડેલાઓને કોણ સાંખને કે, તેઓ
ધંધરનું અપમાન કરી રહ્યા છે ? દિંદુધર્મ જેવા ઉદાર ધર્મને જીવંત
અને જ્વલંત રાખનારાં વિશ્વજીવુત્પન્નાં સૂત્રો આજે પણ અમરનાદ
સંભળાવી રહ્યાં છે; સ્વાર્થપતાના ધનપ્રકારે બહેરા દસ બનેલા એ
દણપણેને વેધીને એ અમરનાદને અંતરમાં ઉતરવાનો માર્ગ
પેલા ઉચ્ચતાના તુચ્છ આજીવે રૂંધી નાખ્યો છે. આ વાનાવરણ
વચ્ચે પડાયેલું ભયંકર માનસ દિંદના અચાનક પણ ધર્મપ્રેમી જન-
સમૂહને અવગે માએ દોરી રહ્યું છે. સ્મૃતિ સ્પષ્ટ કહે છે કે, 'માલખ
કાનિય અને વૈશ્ય, એ ત્રણ વર્ણોવાળા દિજ કહેવાય છે. અને ચોથી

એક શ્રદ્ધ જાતિ છે. પાંચમી કાંઈ જાતિ નથી.

વિદ્યા લાણી શકે અને લાણવી શકે બંને બ્રાહ્મણોચિત્ત પદ્ધતિ કરવાવાળો પુરુષ બ્રાહ્મણ કહેવાતો, પોતાની રક્ષા કરવા ઉપરાંત પારકાની રક્ષા કરી શકે એવો ક્ષત્રિય કહેવાતો અને બુદ્ધિચાતુર્યનો ઉપયોગ-જે વ્યાપારઉદ્યોગમાં અનિવાર્ય છે-કરી જાણનાર વૈશ્ય કહેવાતો અને એ ત્રણમાંથી એક પણ જે ન કરી શકે તેમ શ્રદ્ધ કહેવાતો. પરંતુ જ્ઞાતિ અને પાંતિના ઉભરાઈ જતા રાક્ષા તરફ જોતાં કલ્યાણ વિના નજર રહી શકાય કે, ગુણકર્માનુસાર રોપાયેલાં સુંદર વર્ણવૃક્ષને આજે એવું તો વિકૃત અને વિપરીત કરી નાખવામાં આવ્યું છે કે હિંદુધર્મશાસ્ત્રોપરત્વેની માનની લાગણી ઓછી થયા વિના ન રહે. પરંતુ આમાં શાસ્ત્ર કે શાસ્ત્રકારનો દોષ નથી; દોષ માત્ર તેનો અવળો અર્થ ઘટાવી અદ્વાણુઓ પાસેથી પોતાનું કામ કાઢી લેનાર કહેવાતા ધર્મરક્ષકોનો છે. સમાજચક્રને સુખ-વચ્ચિત ચલાવવાની ભાવનાવાળા જ્ઞાતિવ્યવસ્થાપકોનો ઉદ્દેશ આ જના સ્વાર્થસાધુઓનાં દંભી કૃત્યોથી માર્યો ગયો. સાપ મયાને લીસોટા રહ્યા. વેદકાળમાં બ્રાહ્મણયોનિમાં જન્મ લેનાર બ્રાહ્મણોચિત્ત કર્મો કરવામાં નિષ્ફળ જતાં તે નહોતો પૂજ્યતો. શ્રદ્ધયોનિમાં જન્મ લેવા છતાં જો તે યોગ્ય હોય તો વેદ લાણી શકતો—લજ્જાવી શકતો. જાળાલ અને સત્યકામનું દૃષ્ટાંત તેની સાક્ષી પૂરી રહે છે.

અને આજે બ્રાહ્મણયોનિમાં જન્મ લેનાર બધે પછી તે દાસત્વ કરે, કૃષિકાર બને, બ્રાહ્મણ કોણ અને બ્રાહ્મણનાં કર્મ શાં એનો સ્વપ્ને પણ વિચાર ન કરે અને એટલેથીજ ન અટકતાં ગ્રીક, ચોરી, વ્યભિચાર, બળાત્કાર, નિંદા આદિ દુર્ગુણોથી પરિપૂર્ણ હોવા છતાં તે બ્રાહ્મણ કહેવાય છે! શું ચારિત્ર્યહીન અને નીતિભ્રષ્ટ મનુષ્ય, પછી તેણે ગમે તેવી ઉચ્ચ જ્ઞાતિમાં જન્મ લીધો હોય તેને નીચ ન માનવો એ હક હકતો અન્યાય નથી? સમાજમાં બનતા બનાવો પ્રતિ નજર નાખો. ગદર, સંડાસ કે ખુલા રસ્તામાંથી 'તરતના જન્મેલા બાળકની લાશ' કેટલી મળી આવે છે? ઘણી-પણાનો ધગરો લઈ બેઠેલાઓના ત્રાસથી કેટલી નિર્દોષ યુવતીઓએ ગ્યાસલેટ છાંટી બળી મરી આપવાત ક્યાં? કેટલી નીતિપૂર્ણ પણ રૂપવતી ઝાંઝો પર બળાત્કાર થયા? કેટલા મવાલીઓએ કેટલા નિર્દોષોના ખૂન કર્યાં? કેટલાએ દગાઈટકાથી પારકી મિલકત હજાર કરી? કેટલાએ પોતાનાં વંકચાતુર્યથી ભોળા લોકોના ખિસ્સા પકાતર ચલાવી?

કોઈ સમાજસુધારક, ધર્મરક્ષક, કે ઉચ્ચતાના ધગરદારે આને સરવાળો કીધો છે? અ. પાપ છે કે પુણ્ય એ પોતાનું કોઈ મગજ કરી અંતરમાં કિનારું છે? પાપી દુષ્ટ મલિન કૃત્યો કરનાર-કરવ

તાર અને તેમાં કારણરૂપ જનનાર ઉચ્ચ, અને પેલા અંત્યજ, માત્ર તે જાતિમાં જન્મ લેવાના 'ગુના' માટે અરપૃથક ! આનું નામ દલની પરાકાષ્ટા નહિ ? ઉચ્ચતાનાં અધારાં પડળ દૂર કરી નર્મોચ્ચુએ નિહાળો કે, આપણા પમ નીચે આપણા વિનાશની બહી સંગી રહી છે ! માણસ જેવા પેલા અરપૃથક મનાયેલા માણસને તેનો મનુષ્યોચ્ચિત-પરસ્પર સ્પર્શ કરવાનો-હજી આપવામાં આપણે પરમાત્માની નજરમાં અન્યાયી નહિ પણ ન્યાયી દેખાઇશું. એથી ધર્મ રસાનળ ન જતાં રક્ષાયે; સમાજમાં બેળાવા સામેનો અંતરાય દૂર થતાં રોજીતું કંઈક સાધન મેળવવા તેઓ શક્તિશાળી જનથી અને જૂખમરામાંથી રાહત મેળવી શકવા માટે અંતરના આશીર્વાદ દેશે. પોતાના દેશબાંધવો પ્રત્યેની ફર્-ધર્મ દળુ પણ દિંદુ સમાજ ન સ્વીકારે ?

પ્રત્યેક રાષ્ટ્ર તેનું રાષ્ટ્રધન ખર્ચાઈ ખૂટી ન જાય—છિન્ન-વિછિન્ન થઈ જવા ન પામે—તેની અતિશય કાળજી રાખે છે. રાષ્ટ્રના દુનરહિયોગને સજીવન રાખનારો વર્ગ—મજૂરવર્ગ—એજ તેનું રાષ્ટ્રધન. એ વર્ગ જેટલો નિરુદ્ધ અને બેકાર હોય તેટલો તે રાષ્ટ્રને માથે ભારરૂપ મણાય છે. દેશના હારિદ્યમાં વધારો કરવામાં આવો વર્ગ આડકતરી રીતે કારણજૂત મનાય છે. આવા બેકારો ફરજિયાત કે મરજિયાત જ્યાં સુધી એક રાષ્ટ્રમાં બેઠા હોય ત્યાં સુધી તેની આર્થિક ઉત્પત્તિ અગત્ય અસાધ્ય છે. જેને માટે ફરજિયાત બેકારી લદાયેલી છે એવી પ્રજાનો એક મહામોટો સમૂહ દિંદમાં દસ્તિન ધરાવે છે. એ વર્ગ તે પેલો મનાયેલો અરપૃથક વર્ગ. તેના સ્પર્શથી ખીલે ઉચ્ચ કહેવાતો વર્ગ અભાગઈ જાય એવો જડ આવનાને અંગે તેના માટે, જાહેર બાંધકામ કારખાનાં કે એવાંજ જ્યાં રોજીતું સાધતો મેળવી શકતાં હોય એવા સ્થળોમાં સ્થાન હોતું નથી. પરિણામે બેકારી અને જૂખમરાનાં સંકટોની શૃંખલા તેમના મોઝે ફરજિયાત નાખવામાં આવે છે. દિંદમાં ધર કરી બેઠેલી કંગાલિતને આમદપૂર્વક પોષવામાં આવે છે, એમ કહેવાને આના કરતાં વિશેષ સળળ કારણ કયું છે ? આકડાનું દૂધ દેખાવમાં હેલુ બહુ મુંદર હોવા છતાં તેમાં રહેલા વિષની પ્રતીતિ તો તેનું પાન કરનારનેજ યાચ ને ? ઉપરથી દેખાતી મુંદર પરંતુ પરિણામે વિપુલ વસ્તુના વ્યસનમાં દિંદે થતું ગુમાવ્યું છે. એટલેજ ઉપરથી મુંદર દેખાતી રહિ, પ્રથા કે રિવાજને તેના સારાસારનો વિચાર કરી દેનાવવી કે પોષવી એનો નિર્ણય કરી લેવાનો ધર્મ દિંદે જૂલવો જોઈતો નથી. આવો અદીઠ સડો જ્યાં સુધી ઘ્રં પશુ રાષ્ટ્રના મૂળમાં ધર કરી બેઠો હોય ત્યાં સુધી તેની ઉન્નતિની આશા આકાશકુસુમવત્ છે. રાષ્ટ્રીય વિકાસને આડે આવની આવી

કોઈ પણ વિદ્યાતક પ્રણાલિ, રૂઢિ કે રિવાજને કોઈ પણ બકાને
અવંત રાખીને 'અમે અમારો ધર્મ' સાચવીએ' એવા મોટાપના
ધેનમાં ફૂલ્યા દરવું એ 'મૂર્ખાઓના સ્વર્ગ'માં રાચવા જેવુંજ છે.

અસ્પૃશ્યતાથી એ વર્ગની કેટલી હદે શારીરિક અધોગતિ થઈ
રહી છે, એનો વિચાર પણ બાળુએ ચૂકી શકાય એવો નથી.
અંત્યજવાસ ગામ, ફળિયાં કે કસ્યાની બહાર હોઈ જ્યાં ગામનો
ગંદવાડ એકઠો થતો હોય એવાંજ રથજો તેમને માટે મુકરર કરવા-
માં આવેલાં હોય છે. એટલે એની તંદુરસ્તી પર કેટલી ગંભીર
અસર થવા પામે છે, એ સામાન્ય સમજમાં ઉતરી શકે એવી વાત
છે. તેમને પીવાને ચોખ્ખું પાણી મળતું નથી. જાહેર જળાશયો
પરનો પેલો અમાનુષિક ઈજારો તેમને ત્યાં જવાને અટકાવે છે;
એટલે તેમના નરીખમાં તો જ્યાં ઢોરોને પાણી પીવા લાયકતાં
રથજો હોય તેમાંથીજ પાણી ભરી પીવું પડે છે. કેટલેક રથજો જે
અંત્યજોની વધુ વસ્તી હોય તો જુદા ફૂવા હોય છે, પણ તેની
મરખામણી તો ઘઉંમાંના કાંકરા સાથેજ કરી શકાય. આમાં વિચિ-
ત્રતાની અવધિ રહી છે. પાણી જે અશુદ્ધ વસ્તુને શુદ્ધ બનાવનાર
છે તે અશુદ્ધ શી રીતે બની શકે? પારસમણિના સ્પર્શથી લોહું
કંચન બને છે, પણ કથીર નથી બની જતું. તો પછી પેલા 'અસ્પૃ-
શ્ય'ના સ્પર્શથી પાણી અશુદ્ધ બને છે, એમ માનવામાં કેટલી
મહોય મનોદશા રહી છે! જળાશયોમાં પાકતાં જંતુઓ, માછલીઓ,
તેમાં અદોરાત રહે છે. તેમનું આહારસ્થાન પણ પાણીજ છે, અને
મળત્યાગનું સ્થાન પણ તેજ છે. શું પાણીમાં વસતા જીવોનાં સંક્રમ
સરી જતાં શરીરો અને તેણે જીવતાવસ્થામાં કરેલા મળત્યાગથી
પાણી અશુદ્ધ નથી બની જતું? કોઈ મોટા સર્પ કે દેડકાના શરીર-
ને તો મરણ બાદ બહાર કાઢી ફૂવાને ગાળી કાઢવામાં આવે છે;
પણ ત્યાંજ કે નદી વિષે કેમ? જે આ બાધ ન તડતો હોય તો
પેલા માણસના સ્પર્શભાગથીજ પાણી અશુદ્ધ બની જાય છે, એમ
બકાના હેઠળ તેને તેની તંદુરસ્તીની પણ દરકાર ક્યાં વિના મેલાં
પાણી પીવાની ફરજ પાડવી એ આપખુદી-જુદમજલંગીરીને કાતી
સાથે ભરખાવવી? 'અદિત્તા પરમોદ્યમ'નું જૂમરાણુ કરનારાઓને કોણ
સમજાવે કે તેઓ જીવતાં મનુષ્યોને ફૂલવી રહ્યા છે, જીવતા જતાં
તેને જીવમય રિચિત્રમાં રંગોળી રહ્યા છે? આજે આવેલાં અધાર-
ખરો નેત્રોને દૂરદૂર દટિ દેકો. શું દેખાય છે? જગત પ્રાણીઓનું
જીવમય હોઈ સર્વ પેત્રપેત્રોને દક્ક ભાગવવા સ્વતંત્ર છે. તો
પછી આનું નામ દુદનનું પોર અપમાન નથી?

અસ્પૃશ્યતા અકુદરતી હોઈ, ઉચ્ચતીચના બેઠ વિના વિદુ-
રોને પેલાના ધર્મચંદુઓ મણી તેમને માન આપવાનિયતક પડાય.

મોડા ને પાટણપુરતકોમાં દાખલ કરવામાં આવે તો કેળવણી
કેનાં દરેક બાળકોનાં માનસ બાલુભાવના સોનેરી રંગે રંગાવાની
જરૂર આપણા રાખી શકાય. પરંતુ તે પહેલાં શિક્ષકો કે જેઓ
મોટે ભાગે હૃદયતાના આડંબરી હોય છે તેમના પ્રતિ સખત અંકુશ
રાખવાની જરૂર પડે. કેળવણી ખાનું આ પ્રશ્ન પોતાનો બનાવે
અને શક્ય એટલા દરેક પ્રયત્નો આદરે તો હિંદને કપાળે ચોટેલી
આ કાળી દીલી અવરજી જૂંસી શકાય. હિંદુસ્થાનમાં સાઠ લાખ
'સાધુઓ' છે. છતાં હૃદયનીયનો બેઠ ટાળવાના પ્રચારકાર્યને
મોટે ભાગે તત્વરે પ્રચારકોની ઓટ પડે છે એ મદદ આશ્ચર્યની
વાત છે. પરંતુ એ દિન ક્યાં કે આજના જંગેરી સાધુઓ મરી
તેઓ સાચા 'સાધુ' બને ?

(તા. ૨૬-૧૦-'૩૨ના "મુંબઈ સમાચાર"ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

૨૩-તીર્થોના પંડાઓ

(લેખક:-શ્રી. શિવનારાયણ અગ્રવાલ)

મન ભાડરવા માસના 'જંગા' નામના દિંદી માસિકમાં ડોક્ટર
રામકૃષ્ણ શર્મા, જી. પી. સી. ને 'તીર્થોના પંડાઓ' એ મથાળા નીચે
એક લેખ લખાયો છે, તેમાં તેઓ લખે છે :-

"વીસમી સદીના અંગ્રેજી જાજુનાર સંજ્ઞાનોની દૃષ્ટિએ
આપણાં તીર્થસ્થાનોની કચીજ શિંમત રહી નથી. હાથમાં કોઈ
અંબીજ પ્રથા આવી પડી છે કે છોકરાઓ સ્કૂલ-કોલેજમાં પ્રવેશ
કરવાંજ પોતાના ધાર્મિક રીતરિવાજો વિરદ તર્કવિતર્ક કરવામાં
ખૂબ ખ્યાન આપવા મંદી જાય છે."

ડોક્ટર સાહેબે 'અંગ્રેજી જાજુનાર સંજ્ઞાનો' ઉપર કહેલા
આ આરોપ દેતેલે દરજે ન્યાયસત્ય છે, તે બાજબનો વિચાર
અમે આ લેખમાં કરીશું.

અમારી સમજ પ્રમાણે અંગ્રેજી જાજુનાર સંજ્ઞાનોને તીર્થ-
સ્થાનોની વિરદ દર્શાવવામાં તેમને યોગ્ય અન્યાય કરવામાં આવે છે.
તેઓ પોતાના તીર્થસ્થાનો પ્રત્યે કોઈ પણ ધર્મપ્રેમી નોટલાંજ અદા-
કળિ રાખે છે. તેનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ તો એ છે કે, તેઓ પોતાનાં
ધર્મસ્થાનોને પ્રત્યક્ષદર્શના જેવાજ સ્વિચ્છ જોવા હાંમે છે.
તીર્થસ્થાનોમાં અવકાશ જે અન્યાય અને હુસ્નાર રદ રદા છે
તેને પ્રજ્ઞા કરીને જનજની અ.ખે. ઉપર છે અને ત.ની ખર.ખી-
એને દર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. અંગ્રેજી જાજુનાર સંજ્ઞાનો
તીર્થસ્થાનોની વિરદ નથી, પરંતુ ત્યાંના પૂજારીઓ, મહાદેવ,

જરૂરી છે તેના ત્યાગ કરવાને અથવા તેમાં સમયાનુકૂળ ફેરફાર કરવા માટે જો અંગ્રેજી ભણેલાઓ તક કરે છે તો તેમાં કંઈ ખોટું કામ નથી. જે રીતરિવાજો સમાજના લાભને માટેજ કરવામાં આવ્યા હોય તેનાથી જો અત્યારે તુરંતના યર્થ રહું હોય, અને તે સમાજને અધઃપતનના ખાડામાં નાખતા હોય તો તેને પરિત્યાગ નહિ કરતાં તેમને માત્ર બાપદાદા પાળતા આવ્યા છે એટલાજ ખાતર પાળવામાં આવ્યા કરે તો તો તે આપણી મૂર્ખતાનુંજ લક્ષણ છે. સંભવ છે કે, જે સમયે તે રીતરિવાજો સર થયા હોય તે સમયે તેઓ લાભપ્રદ થયા હોય; પરંતુ હવે સમયના પરિવર્તનની સાથે સાથે તેનાથી યનારી હાનિઓ જોધને પણ આપણે તેમાં પરિવર્તન ન કરીએ અને પોતાને મોટાભા માન્યા કરીએ તો તે આપણી અજ્ઞાનતા નહિ તો બીજું શું છે ?

ડૉક્ટર સાહેબ લખે છે:—“મેં પણ કૉલેજની હવા ખાધી હતી, મને પણ તીર્થોમાં જવાનો તિરસ્કાર હતો અને હું તીર્થોના પંડાઓને બહુ હલકી નજરે જોતો હતો.”

ડૉક્ટર સાહેબની આ હલકી નજર, પંડાઓ પ્રત્યે ઉંચી દષ્ટિ કેવી રીતે થઈ ગઈ અને તેઓ શ્રદ્ધાળુ ક્યારના થયા તેનું કારણ પણ બહુ વિચિત્ર છે. અને તે એ છે કે, ડૉક્ટર સાહેબને કાશીની યાત્રામાં કોઈ પંડાએ પોતાના ઘરમાં ઉતાર્યા અને ત્રણ દિવસ સુધી તેમને ખૂબ આરામ આપ્યો.

પરંતુ ડૉક્ટર સાહેબને એક પંડાએ ત્રણ દિવસ સુધી પોતાને ઘેર ઉતારે આપી આરામ આપ્યો તેટલાજ કારણે બીજા લોકો પણ પંડાઓના ભક્ત બની ગયા અને તેમને તીર્થોને માટે આવશ્યક માનવા લાગે એ તો અસંભવિત છે. તીર્થસ્થાનોને માટે પંડાઓ આવશ્યક છે, એ તો કદાચ અમે પણ મંજુર કરી લઈએ, કેમકે નવાં સ્થાનોની સંપૂર્ણ માહિતી મેળવવા માટે એક બોમિયાની જરૂર તો રહે છે. પરંતુ અંગ્રેજી ભણેલાઓનાં પંડાઓના વિરોધમાં બીજાં પણ કારણો છે. તેમને ચારિત્રહીન, દુર્ગુણોની ખાણ, ધર્મનાં તત્ત્વોથી સાવ અજ્ઞાન અને નિરક્ષર ભદ્રાચાર્યો જાણવા છતાંયે ધર્મચુરુ માનીએ, તેમના ચરણ પૂજીએ અને તેમને મોંમાગ્યા પૈસા આપવામાં સ્વર્ગપ્રાપ્તિ માનીએ, તો તે અમારી બેવકૂરીજ છે.

પંડાઓ યાત્રીઓને તેમને ત્યાં ઉતારે અને આરામ આપે છે તો તેમાં શી મોટી વાત થઈ ગઈ? જો તેઓ એટલું પણ ન કરે તો તેમનો વેપાર કેમ કરીને ચાલે? ચાલાક વેપારી જો પોતાના ગ્રાહકોને મીઠી વાણી અને આદરસત્કારથી નહિ સંતોષતાં તેની સાથે કટુતાપૂર્ણ વ્યવહાર કરે તો ફરી તેને ત્યાં જશે પણ કાણ? આશ્ચર્યની વાત છે કે, ડૉક્ટર સાહેબ શિક્ષિત હોવા છતાં પણ આ

માન્ય વાત પણ સમજી શક્યા નથી.

ડૉક્ટર સાહેબ લખે છે કે “આ પંડાઓને ત્યાં કોઈ નહીં રેલા નોકરો નથી હોતા કે નથી હોતી કોઈ વાતની જખરજરતી. ખારી થકા પ્રમાણે આપવું હોય તે આપો.”

પંડાઓ એટલા ભેરૂંદ નથી કે પોતાના માટે નોકરો યોજીને શાનાની આવકને અમુક દરમાંજ બાંધી રાખે. જો તેઓ તેમ કરે તો તો પછી કહેવાનીજ શી વાત? પરંતુ એમ કરવાથી તો તેઓ પોતાના પગ ઉપરજ કુદાડી મારે ને! ધ્યાન રાખવા જેવી વાત છે, તેઓ જે કંઈ યાત્રાળુઓ પાસેથી લે છે, તે મહેનત કરનાર તરીકે નહિ પરંતુ દાનરૂપે લે છે અને તે એમ સમજાવીને કે, તેમને જેટલું વધારે આપવામાં આવશે તેટલું વધારે પુણ્ય થશે. આ બદાના દેહજ તેઓ જમીનદારો અને મોટા મોટા ધનવાનો પાસેથી દાનરૂપે-લાભોની સંપત્તિ ભેગી કરે છે. બાકીની માણસો દ્વારા તેઓ આટલા બધા પૈસા મળુ જન્મમાં પણ મેળવી શકે નહિ. દરે રહી જોર જખરજરતીનો નહિ પણ સભ્યનાપૂર્ણ રહે છે. તેમની બળજોરીના શિકાર તો ધર્મભંગ બોળામણા અસિલિત ગામડીઆ ધનાઢ્ય અને અધમદાણુ મારવાડી, મુજરાની અને બાડીઆઓ કે જેઓ ધર્મભીરતા અથવા અચાનકે લીધે તેમને કોઈ પણ પ્રકારે પૈસા આપીને સતોષવામાં પોતાના ધર્મપાલનની પારાકાશ અને સ્વર્ગપ્રાપ્તિ માને છે. અ્યારે આપા ધર્મપ્રાણુ પ્રાણીઓ તેમની મુગ્ધતામાં ફસાય છે તે વખતની તેમની મજેદાર મન લાભાવનારી થાતો સંકળવા સાબક હોય છે અને કદી એવા ધર્મજા સાથે કોઈ નવમુખની અથવા તરફી વિધવા હોય તો તે સમયે તેમનું જવાદીર પ્રમદી નીકળે છે અને પ્રસન્ન મળતા એ લોકો કેવા કેવા અનર્થ કરી દે છે તેનો કલ્પણ અનુભવ તો જોને વીની દેવ તેજ જાણે છે.

જે પંડાઓ પૈસાદાર છે, જેઓ પોતાના હિદાર વજમાનોનાં દાન પડે લખપતિ અને જાગીરદાર બનેલા છે, તેમના ચારિત્ર્યનું તો પૂનુંજ શું? તેમના હર્દન જેવા તેવા વજમાનો માટે તો દુર્ધર્મજ હોય છે. તેમના નોકરચાકરજ બધું કામકાજ કરાવે છે. ધર્મિક વિદ્યા કરાવનારા પણ એવા કે.ડા પચડના નોકરોજ હોય છે, કે જેઓ કે રૂપન મહેકોના કુદ હિચાર પણ કંઈ શકતા નહોતે. કુખ્ય પંડા મદાદર તો પેટના રચગર અને અંદરના અંધારામાંજ રહી રહે છે; તેમને બેઠેલપાટડા નાચકાન અને પેટની રચરચના.

ઓમાંથી બહુ થોડી પુરસદ મળે છે. તેનું આગમન તો માત્ર તેજ વખતે થાય છે કે જ્યારે કોઈ બહુ ભારે ધનવાન યજમાન અથવા કોઈ રાજારાણી પધારેલાં હોય.

અમારા કહેવાનો આશય એવો નથી કે, તીર્થોમાં સારા પંડાઓ છેજ નહિ. છે, પરંતુ બહુજ ઓછા. સેંકડે તથા ચાર ટકાજ એવા નીકળશે, કે જેમને ધર્મ અને કર્તવ્યનું જ્ઞાન હોય અને સારા ચારિત્રવાળા હોય. બાકીના બધા તો પંડાઓના નામને કલાંકિત કરનારાજ મળી આવશે. એવી સ્થિતિમાં જો અંગ્રેજ ભણેલા સજ્જનો પંડાઓને નીચી નજરે જુએ તો કંઈ પાપ કરતા નથી પરંતુ ઠીકજ કરે છે.

અંતમાં અમને એ જોઈને કંઈક સંતોષ છે કે ડૉક્ટર સાહેબે પણ સ્વીકાર્યું છે કે, પંડાઓમાં સુધારો થવાની આવશ્યકતા છે અને તે એ કે, તેમણે ચારિત્રવાન થવું જોઈએ. અમે તે માટે ડૉક્ટર સાહેબના કૃતજ છીએ.

(નવેમ્બર-૧૯૩૨ ના “સાદ”માંથી અનુવાદિત)

૨૪-મૃત્યુ પછીનું જીવન

(મૂળ લેખક:-ડૉ. રામચરિત્ર કુંવર)

ભારતવર્ષમાં પ્રો. ડી. ઝપિ પરલોકવિષયક બાબતોના અદિતીય જાણકાર છે. આ વિષયનો અભ્યાસ કરવા માટે તેમણે કેટલાંયે વર્ષોથી સતત મહેનત કરી છે. વિદેશોમાં પણ તેઓ આ વિષયની કોન્ફરન્સમાં ભારતના પ્રતિનિધિ તરીકે ગયા છે. પ્રસંગોપાત તેઓ વર્તમાનપત્રો અને માસિકોમાં લેખો પણ લખે છે. નીચેનો લેખ “અમૃત બજાર પત્રિકા”માં છપાયેલા “લાઇફ બિયોન્ડ ધ વેઈલ” (પદો પાછળનું જીવન) નામના તેમના લેખનો છાયાનુવાદ છે.

બહુ ઓછા માણસો મૃત્યુ પછીના જીવનની બાબતમાં તપાસ કરે છે. લોકો પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે મરેલ વ્યક્તિને બાળી દેવામાં કે દાદી દેવામાંજ તેના પ્રત્યેની પોતાની દત્તિકર્તવ્યતા સમજે છે. કેટલાક લોકો શ્રાદ્ધ, વર્ષી અને તર્પણ કરીને સંતોષ માને છે; તો કેટલાક તેમના સ્મારક તરીકે તેમની મૂર્તિઓ અથવા કોઈ વસ્તુ બનાવે છે. પરંતુ કોઈ પણ મૃત્યુ અને પરલોકના રહસ્યને સમજવાનો પ્રયત્ન કરતું નથી.

પરલોક-વિજ્ઞાનના જિજ્ઞાસુઓએ આ વિષયમાં ઘણું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. અને તે મૃતાત્મા સંબંધીના વર્તમાન જ્ઞાનમાં કાનિ મચાવે તેવું છે. આ જ્ઞાન પરલોકમાં રહેલા મૃતાત્માઓ દ્વારા

મ કરેલું છે, પરંતુ સાચા બનાવો ઉપરથી નિમિત્ત કરવામાં આવ્યું છે. આ બનાવોને તર્ક અને સુદિની કસોટીએ ચકાવવામાં આવેલા છે. અનેક દેશોમાં એકજ પ્રકારનું વર્ણન મળી આવે છે તેની ચતુતાની સાબીતી છે. એનાથી એ પણ જણાય છે કે, તેના દ્વારા બધાં વર્ણનો-વિવરો મળે છે તે મુખ્યરસોની માત્ર સ્પષ્ટતા નથી. તેની સમ્યાક તો એ જાણતથી જણાય છે કે, કોઈ મૃતાત્માની પારલૌકિક શક્તિ તેની પાર્થિવ દુન્યવી શક્તિઓને મરાબર મળતી આવે છે. જે એ જાણતો નહીં જણાય છે તો તેના પારલૌકિક વર્ણનમાં અવિશ્વાસનું કંઈજ કારણ રહેતું નથી.

મૃતાત્માના સંસારનું વર્ણન સમજતા પહેલાં મૃતાત્મા શું થીજ છે, એ સમજી લેવું જોઈએ. એ હિંદુઓનો આત્મા જેની અનિશ્ચિત અને અવર્ણનીય પરિભ્રમણ છે અને જેનું કોઈ રૂપ અને દાથપત્ર નથી-અત્રે મૃતાત્માનો અર્થ આકાશરથ બંધિત છે કે જેના વિચાર, પ્રવૃત્તિ અને ગુણ અવગુણ પહેલાંની જેમજ રહે છે-મૃતાત્માનું રૂપ અને દાથપત્ર પહેલાંની પેઠેજ હોય છે. તેથીજ મૃતાત્માની છબી પાર્થિવ શરીરને મળતી આવે છે, અને જૂથ સિવાય ઓળખી શકાય છે. આ મૃત વ્યક્તિના આત્માની છબી નથી દોતી, પરંતુ તેના આકાશરથ શરીરની હોય છે કે જે તેને પૃથ્વી ઉપર જણાતું હતું તેજ પ્રમાણે જણાય છે, આવી વિવરો પૃથ્વીના પ્રત્યેક ભાગના મૃતાત્માઓ આવે છે.

તેઓ કહે છે કે, તેઓ જાણે હાંધી જતા હોય તેમ તેમને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ મૃત્યુસમયે થતું નથી. કોઈ પણ વ્યક્તિ મરણ પહેલાં પાંચ મિનિટ પહેલાં તે જેવી હતી તેવીજ પરસોઠામાં મળ્યા પછી પણ રહે છે. તેના વિચાર, પ્રેમ, સ્મરણશક્તિ અને ગુણ અવગુણ પૂર્વવતજ રહે છે. રોગનું વાદળ હઠી જાય છે અને મૃત વ્યક્તિ પોતાના જલ્લાયતા જીવનને દુઃખ વિનાનું અને આનંદમય જીવે છે. એક મૃતાત્માએ એક વખત કહ્યું: “અમને અમારા બદલાયલા જીવનનો સાથ કાંચળા ઉતારતો હોય તેવો અનુભવ થાય છે. x x x” મૃતાત્મા પોતાના દુન્યવી મિત્રો અને સંબંધીઓને જીવે છે અને તેમને પોતાના મૃત્યુ માટે શોક પાળતાં જોઈને દુઃખી થાય છે. તેઓ પોતાના અસ્તિત્વનો પરિચય પૃથ્વીના જીવોને અનેક પ્રકારે આવે છે, પરંતુ થોડા સમય પછી તે પોતાના પ્રયત્નોની નિષ્ફળતાનો અનુભવ કરે છે. કેમકે સ્થૂળશરીરધારી પાર્થિવ જીવને મૃતાત્માનો સ્પર્શ અનુભવાતો નથી. તેના શરીરમાં દાથપત્ર પહેલાંની જેમ રહે છે; પરંતુ અંગભંગ રહેતા નથી. એક લંગડા અથવા અંધજો આદમી પરસોઠામાં લંગડા કે આંધળા રહેતો નથી. અસંસારના ધાનાં ચિહ્નો તેના શરીર ઉપર નથી રહેતાં. સ્પૂલ-

શરીર અદૃશ્ય શરીરમાં ફેરવાઈ જાય એ જ મૃત્યુ છે. આ ફેરફાર પછી અદૃશ્ય વ્યક્તિ પાર્થિવ કર્મો અનુસાર ત્યાં અનુભવો પ્રાપ્ત કરે છે. તે પોતાના શોકમગ્ન સંબંધીઓને સાંત્વના આપે છે, સાથે સાથે નવી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ બની જાય છે.

આ સંદેશા, પરિવર્તનની શરૂઆતના અનુભવોનું જ્ઞાન કરાવે છે. કોઈ કોઈ વાર તેઓ પોતાના દૂર રહેતા સંબંધીઓને ત્યાં જાય છે અને તે સંબંધીઓ આશ્ચર્યચકિત થાય છે. કોઈ કોઈ વાર તેઓ સંબંધીઓને મળવાની ઉત્કટ ઇચ્છાને આધીન થઈને સાકાર શરીર ધારણ કરે છે. મૃતાત્માઓને પરલોકના સાત તળો- (પ્લેઝન્સ)માંથી કોઈ પણ એક તળ ઉપર રહેવું પડે છે. આ તળોની નક્કી હદ બતાવવી કઠિન છે, પરંતુ એમ જણાયું છે કે એ તળો પૃથ્વીની ચારે તરફ વૃત્તાકારરૂપે રહેલાં છે. એક મૃતાત્મા પોતાના તળ ઉપરથી બીજા તળમાં જઈ શકે છે, પરંતુ રહેવાનું તો તેને પોતાના જ તળમાં હોય છે. પૃથ્વીથી પરલોક દેટલે દૂર છે તે પાર્થિવ માપથી કહી શકાય તેમ નથી. પરંતુ તેઓ પોતાના માપથી કોઈ કોઈ વાર અંતર બતાવી દે છે. પરલોકમાં દાખલ થયા પછી તેમને આ પૃથ્વીનાં કર્મો અનુસાર કોઈ ને કોઈ રૂપે સુખદુઃખ ભોગવવાં પડે છે. ત્યાંની સગવડો બહુ કઠોર હોય છે. ત્યાં ન્યાય કરવાને માટે ન્યાયાધીશ કે ન્યાયસભા હોતાં નથી. ન્યાયના કાયદા બધા ઉપર આપોઆપ લાગુ થાય છે. ત્યાં એક દુષ્ટ અને એક સાધુ એકસાથે રહી શકતા નથી, તેમનાં જુદાં જુદાં નિવાસસ્થાન હોય છે. જો ન્યાયનો વહેવાર એવો ન હોય તો ઈશ્વરના રાજ્યમાં ન્યાયજ હોઈ શકે નહિ અને તેની શક્તિને! દુરુપયોગ થાય. મૃતાત્માઓ કહે છે કે, સત્ય અને ન્યાય આ દુનિયામાં છે એમજ નહિ, પરંતુ પરલોકમાં પણ તેવું અખંડ રાજ્ય છે. દંડ માત્ર સુધારણાની દૃષ્ટિએ થાય છે. દુષ્ટ આત્માઓ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ માટે પવિત્ર આત્માઓ પાસે શિક્ષણ લે છે. મહાન આત્માઓ કોઈ પણ પ્રકારના લોભ સિવાય નીચ આત્માઓને શિક્ષણ આપે છે અને તેમા આનંદનો અનુભવ કરે છે. પરલોકમાં નવા આવનારો ત્યાં પણ પોતાની પહેલાની ધારણા વિરુદ્ધ, પૃથ્વીની પેરેજ ઘણીખરી બાંધેલો બનતો જોઈને આશ્ચર્યચકિત થાય છે. આ આશ્ચર્યનું એજ કારણ છે કે, તેઓ પહેલાં પરલોકની પરિસ્થિતિથી તદ્દન અજાન રહે છે. તેથી જો પરલોક વિષેના જ્ઞાનનો સમન્વિત જ્ઞાન પ્રચાર થાય, તે ઘણાજ ઉપકાર થાય અને જે કેને નવા નવા જન્મમાં જન્મ લેતા પણ કોઈ પ્રકારનું આશ્ચર્ય ન થાય.

અદૃશ્ય આત્માઓ કોઈ ને કોઈ પોતાના ઉપરેખમાં રહે છે, કે જો તે નિદ્રામાં નથી. નવા જન્મ અને અજ્ઞાન. 'અવતર' કહે છે. તેઓ

તેની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી શકતા નથી. જો તેઓ કોઈ પણ પ્રકારની તેની આજ્ઞાની અવગણના કરે છે તો તેમને સખત સખત બોગવવી પડે છે. સામાન્ય રીતે તેઓ કર્તવ્યશ્રદ્ધ નથી હોતા, કેમકે ત્યાંની દેખરેખ બહુ ટકક છે. તે આત્માઓના બધા મારેજ સખત નિરીક્ષણ રહે છે, અને અનેક શિક્ષાઓમાં તેને આ દુનિયામાં મોકલવો એ પણ એક શિક્ષા છે. મૃતાત્માઓ અહીં આવવાનું પસંદ કરતા નથી. તેઓને કર્તવ્યશ્રદ્ધ યતાં અહીં આવવું પડે છે. કેટલાક મૃતાત્માઓ કહે છે કે, તેમને બોજન અને કપડાંની પણ જરૂર પડે છે. તેમનાં કપડાં બહુ સૂક્ષ્મ વસ્ત્રોનાં બનેલાં હોય છે કે જોયી તેમનો દેહ બને છે. શૂન્ય આકાશમાં દુન્યવી પદાર્થોની તો ગેરદાનગીજ હોય છે તેથી તેમનાં ચરીર પાર્થિવ પરમાણુઓથી બનેલાં નથી. તેઓ આ ધીમે (કપડાં વગેરે) સાથે વિચિત્ર રૂપે જોડાયેલા રહે છે, અને એ ધીમે કોઈ સમાલોચક પૃથ્વી શકે તેમ તેમને ખરીદવી પડતી નથી. આ વર્ણનના તારતમ્યને આશુ રાખવું અશક્ય છે; કેમકે પ્રસંગવચસાવધણા પ્રત્યે ઉઠી શકે છે અને તેના જવાબ મૃતાત્માઓ ધણે બાગે આપતા નથી. મૃતાત્માઓની ઊંઘી-ઓથી જણાય છે કે, તેઓ વચ્ચે વગેરે આવશ્યક વસ્તુઓથી સગવડો રહે છે, કેમકે એમ ન હોય તો તેઓ ઊંઘીમાં નાગા દેખાય.

તેઓ કેટલોક સમય આરામ પણ કરે છે. મરણ બાદ ધોડા કલાક પછીજ મૃતાત્મા તરફથી સમાચાર મળ્યા છે તેથી જણાય છે કે, તેમના આરામના સમયનો અંદાજ કાઢવો મુશ્કેલ છે. આરામ પછી તેઓ કામ કરે છે અને તે મરણ પહેલાંની પ્રવૃત્તિને અનુસરીને નક્કી થાય છે. તેઓ કામમાં એટલા જોડાયેલા રહે છે કે તેમને કોઈ મિત્ર સાથે વાન કરવાનો પણ સમય મળતો નથી. પરોક્ષમાં જીવન નિયમિતપણે બાંધી શકાય છે. તેમની ઉપરનું તળ બહુજ મુંઝર છે. તેની ઘૂમવા પૃથ્વી સાથે કોઈ પણ પ્રકારે કંઈ દો તેમ નથી. આ વિષયમાં તેમનું વર્ણન બહુજ વિશ્વાસપાત્ર છે; કેમકે તેમને બંને તરફનો અનુભવ હોય છે. તેમના દૈનિક જીવનની દ્રષ્ટિએ તેમણે વખતોવખત આપેલા સંદેશોથી માલમ પડે છે. કોઈ કે.ઈ. વાર તેઓ દૈનિક જીવનની કદાચી વિરતન રી રહે છે.

કેટલાક મૃતાત્માઓએ વર્ણવ્યું છે કે, તેઓ દનેલાં પ્રાનઃ-કામમાં હોય છે, પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરે છે, મંદિરમાં જાય છે, પુસ્તકો વાંચે છે, બોજન કરે ■ અને બહેનપરો સમય ખાનગી મારે છે. કોઈ કે.ઈ. નિયમિતપણે પોતાના પ્રાર્થના ઉપરનું ચૂરને ત્યાં પ્રાર્થના અને પૂજને મટે જાય છે. એમ જણાય છે કે, તેઓ બહેન પરો સમય આધ્યાત્મિક વહેમોના મટે છે અને કે.ઈ

જગ્યાએ જવા માટે ગુરુની આજ્ઞા લે છે. બંધાનાં દૈનિક જીવન એકસરખાં નથી હોતાં, તેમને પોતપોતાની પહેલાંની યોગ્યતા પ્રમાણે કામ કરવું પડે છે. મોટા મોટા સંજનીતિજો જેઓ પાર્થિવ જીવનમાં રાજકાર્યમાં રોકાયેલા રહે છે, તેઓ માત્ર પ્રાર્થના અને જપમાળ મળ્યા રહેતા નથી. તેઓ પોતપોતાના દેશની ઉન્નતિ માટે ટોચ કામમાં લાગ્યા રહે છે. એક જાતના સમાચાર અને દેશને મળ્યા છે કે, મોટા મોટા નેતાઓ પોતાના દેશની ઉન્નતિના પ્રયત્નોમાં રહે છે. લૉડ કિંગ્ડમને ઇંગ્લેન્ડની ઉન્નતિની ખાતરમાં પોતાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી હતી અને પોતાના દેશવાસીઓને ચેતતા રહેવાની સૂચના આપી હતી. તેઓ આ સંસારનાં કાર્યો ઉપર પોતાનો પ્રભાવ પાડી શકે છે. ધાર્મિક વિચાર અને પ્રવૃત્તિ ધણા દિવસ સુધી બદલાતી નથી; તેથી હિંદુ મૃત્તાત્મા પોતાના સમાચારમાં મદિર અને મુસલમાન મૃત્તાત્મા મસીદ લખે છે. પરલોકના સમાચારોથી જણાય છે કે, પરલોકની પણ એક બીજી પૃથ્વી છે અને આ પૃથ્વીની ઘણીખરી ચીજો ત્યાં પણ હયાત છે. ત્યાં પણ આ દુનિયાની પેઠે ઘર, સ્કૂલ, બગીચા, ઈત્યાદિ છે. ઉપરના તળમાં રહેનારા નીચે રહેનારાઓની ઉન્નતિના પ્રયત્નો કરે છે અને મૃત્તાત્માઓ કહે છે કે, તેમને સ્વર્ગીય આનંદનો અનુભવ થાય છે. લિંગ્મેદ ત્યાં પણ મોજુદ છે, પરંતુ અહીં છે તેવા સ્વરૂપમાં નહિ. ત્યાં લગ્ન અને સંતાનોત્પત્તિ હોતાં નથી. ત્યાંની વસ્તી અહીંનાં મંરણોથી વધે છે. નીચ પ્રવૃત્તિવાળા મૃત્તાત્મા આ સંસારમાં આવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેઓ સર્વશક્તિમાન અને સર્વજ્ઞ નથી, તથાપિ તેમની શક્તિ આ પૃથ્વીની સરખામણીમાં વિશેષ છે. તેઓ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ઘણી સહેલાઈથી જઈ શકે છે, પરંતુ એકજ વખતે બે જગ્યાએ રહી શકતા નથી. બાળકો મોટાં થાય છે અને ધરડાઓ જુવાન થાય છે. પ્રેમથી બે આત્માઓ એકઠા થાય છે અને તેઓ બન્ને એકસાથે રહે છે. આ દુનિયાનો પક્ષપાત, ધર્મકંટરતા, અને ધર્મોધના ધીમે ધીમે નાબુદ થાય છે. ટોચ વાર ખૂની માથુસ બદલો લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. સાથે સાથે બે લાકડાઓની મિત્રતાના ખખર પણ મળ્યા છે, કે જેઓ અહીં એકબીજાના શત્રુ હતા. તેઓ પોતાના પૂર્વજીવન વિષે નથી જાણતા અને એ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં તેઓ એ જાગૃતમાં પોતાની અશક્તતા પ્રકટ કરે છે. તેઓ પરમેશ્વરના અસ્તિત્વનું વર્ણન કરે છે; પરંતુ એમ નથી કહેતા કે તેમણે તેને જોયો છે. તેઓ પરમેશ્વરને સર્વ કાર્યોના દારણ માને છે અને તેને મળવાનો પ્રયત્ન કરે છે. નિરીશ્વરવાદી પોતાના એ જ્ઞાનના વિશ્વાસને માટે સગ્ગ પામતા નથી, પરંતુ તે બીજી દુનિયાની ઘટનાઓ અને મહાન વ્યક્તિઓના અનુભવો.

જોઈને ચક્રિત થઈ જાય છે. પરભોક્ત્રી વિચાળતાને લીધે તેનું કોષ વિસ્તૃત વર્ણન આપી શકાતું નથી અને આપણે ન જોયેલી જગાના સંક્ષિપ્ત વર્ણનથીજ સંતોષ માનવો પડે છે.

(નવેમ્બર-૧૯૩૨ ના "ચૌદ" માસિકમાંથી અનુવાદિત)

૨૫-અગ્નિદેવનો કોપ-એ દેવને પ્રાર્થો.

(ઉત્તી નજર ફેંકનાર નમ્યુઆઈ).

જેમ સોઠો દેવે જૂના જમાનાથી કંટાળ્યા છે, પ્રાચીનતા સામે અણુજમો રાખે તેમ કુદરતને પણ જૂનાં જાણાં સાફ કરવાનાં જમતાં હોય એવા બનાવો એક બે દિવસમાં બની ગયા છે. ને તે માટે કુદરત અગ્નિદેવની સદાય ભે છે. ઇંટાલીમાં સુવિખ્યાત પુસ્તકાલય બળી ગયું ને કેટલાક અમૂલ્ય પ્રાચીન ગ્રંથો નાશ પામ્યા છે. વળી, એક દળાર વર્ષનો પુરાણો જર્મન કિંદસો પણ નાશ પામ્યાના સમાચાર મળ્યા છે ને તે સાથે આજે એવી ખબર આવી છે કે, જોહાનીસબર્ગમાં યુનિવર્સિટીની લાઇબ્રેરી પર અગ્નિદેવનો કોપ ઉતર્યો ને કેટલાંક અમૂલ્ય પુસ્તકોનો ભોગ લીધો. આમ હમણાં હમણાં અનેક પુસ્તકાલયો બળે છે એ બાજીને મને ખેદ થાય છે; કેમકે યાનચક્રિ માટે પુસ્તકાલયો અનેકને જીવનની જરૂરિયાત સમાં થઈ પડે છે.

x

x

x

x

પણ છતાં અગ્નિનો કોપ ઉતારવાનો ઉપાય છે. મહાભારતના જમાનામાં લાખાકુવન બળ્યું ને પાંચે પાંડવને અગ્નિજ્વળ લાગી ત્યારે બીજે અગ્નિને જમ્યાબ્ધું હતું કે, અગ્નિ કાકા! એક માના આ પાંચ પુત્રોને છોડો તો હું તમને એક માના સો પુત્રો આપું; પણ બીજે જૂથ એ કરી કે, આ વાક્ય તે ત્રણ વાર બોલ્યો એટલે અગ્નિકાકાએ ત્રણ વાર એક માના સો પુત્રો-એટલે એવા ત્રણસોના ભોગની માગણી કરી. બીજે વિચારું કે "દિખા જાવગા; ઇસમે" ક્યા ?" એમ કરી એણે ચોતાનો ને લાઇબ્રેરીનો જાન જગ્યાઓ અને વેસ પાવન કહે છે તે પ્રમાણે વખત જતાં, બીજે ત્રણસોનો ભોગ આપ્યો. આજ રીતે દેવે જ્યારે કોષ પુસ્તકાલય બળે ત્યારે અગ્નિકાકાને પ્રાર્થના કરવી કે, આ પુસ્તકો જગ્યાવો તો એકજ જાતનાં પુસ્તકોનો સેટ આપને ધરાવું, ને પછી સમય મલે તો, જનરમાર, ગુલબકાવલી ને સરેવંત સાવળાંગા વગેરે પુસ્તકોનો આખો 'સેટ' તેમના જાણમાં ધરી દેવો.

("દિ'કુર્યાન અને પ્રજામિત્ર"માંથી)

કે જે “બા એ આપણું કામ નહિ ! વારં ધાવો તમારું એકેસ માપો !” પછી દરરોજ જ્યાં સુધી તેઓ સર્વે સાળાં થયાં નહિ !! સુધી આ તખીબરાજ ત્યાં ફેરો મારતોજ રહ્યો ને તે બી એક પધાની દાંસલ વગર ! આની તરફ આ હેયાનનો કેમ અને કેવી રીતે બદલો વાળવો તેના વિચારમાં પાદરીજી તો પડ્યા ને જેમ જેમ કરજ કરીને તે તખીબને તેની હેલ્લી મુલાકાત વખતે આપવા માટે એક સારી જેવી રકમ એકઠી કરી અને તે તેની છેલ્લી મુલાકાત વખતે તેના અસંખ્ય હેયાનોના એક અદના બદલા તરીકે નજર કાઢી તો ઓ ! તે લેવા બદલ ઉપરથી તે તખીબે એક-બે નહિ મગર દસ ગીનીઓ તેના હાથમાં સેરવી દીધી આ ચખ્ખો સાથે:-

“સદેજ બી ઓસકાતા ના ! આપની સેવામાં સેવક-સદા તૈયાર છું !” એ તખીબ જબરો બા !

હવે આપણા આ તખીબરાજ કેહા વનસ્પતિવિદ્યાના બી જબરા શોખીન ! અતે ફળદ્રુપ જમીનનો ટુકડો લેવાનું સાદું તખીબરાજે ઝુકરર કીધું ! પણ જ્યારે ફાધર ગીલકાકાને માલમ પડ્યું કે, આ તેઓએ લેવા કહાડેલી જમીન ખેડી તેની પેદાશ પર એક ગરીબકું કુટુંબ કળેવળે પોતાનું ગુજરાન કરતું હતું અને તે જમીનનું જેમ તેમ કરી માસિક બાકું આપતું હતું ત્યારે તેઓએ દુરતજ સાદું રક કીધું એવું જણાવીને કે “પારકાને કંઈ દેનાર કદી સંતોષનું મુખ જોવા સકતો નથી.” એટલુંજ નહિ, પણ ઉપરથી એક એવી તો નાદર રકમની તેઓને ભેટ કરી કે એક વારના આ બાકુતી જમીન ખેડનારાંઓ તેજ જમીનના માસિક બન્યા ! કેમ શું બાકું ?

બીજો એક બસો તખીબ ડૉ. દગ રમીય કદી પણ એક ઉતરતા દરજ્જાના પાદરી, નાના નાના ઓઢા ભોગવતા ચખ્ખો કે બહેર ખેસારીઓ પાસેથી એક ફૂડી બદામ વટીક સેતો નહિ. તે દરદમેશ કહેતો:-“એ ખિચાતુઓ પાસે દોષ શું જે આપે !”

એવોજ ક્વાણુ કિલગુરદો એક ડૉ. વિસ્સન પણ ધરાવતો હતો, એક વખતે એક માંદગીને ખિજાને પટકાઇ પડેલા મુદ્દેસ પાદરી અને તેના જૂબે મરતા કુટુંબની કરુણારસિક કદાણી તેના કાને આવી કે દુરતજ તેણે પોતાના એક ખિચના હાથમાં પચાસ પાઉં મૂક્યા અને તે પેલા પાદરીને માયાકુળ શુકનો સાથે ભેટ કરવા જણાવ્યા ને તે કાણે આખ્યા દના તે નહિ કહેવાની સખ્ત તાણીદ કીધી. “વાર વિસ્સન,” પેલા ખિચે કહ્યું “કું સવારે જઈશ !” “ઓ નહિ નહિ ! તું અત્યારેજ જઈને આપી આવવાની મારીપર ઝોટી મહેરબાની કર ! ખ્યાલ કર કે આ રકમથી તેના ઉપરનો દરદનો બોળે કેટલો કમતી થઇ જશે ને તે આખી રાત

નચિંતામયી ગાળશે ! ચાલ, જ તો જલદી ! ”

હવે પેલી જગમશદુર વાર્તા “ધી વિકાર ઝાંઝ વેકફિડ”નો કવિ કલમકશ ડૉ. ગોલ્ડસ્મીથ ! તે જી ખિસ્સાં ખાલી છતાં દયાળુ દિલગુરદો ધરાવતો હતો જો ! એક ચોક્કસ દિવસે તેણે દરજીને ખિલ ચૂકવવાનો વાયદો આપ્યો, પણ તે અગાઉ એક ગરીબ મિત્રે આવીને દુઃખનાં રોદણાં રડતાં, લાગલી કે ખિલની ચાલીસ પાઉંડની રકમ તેને કાઢી આપી ને પછી દરજીને કહે જો “બા, મારા એક મિત્રને મુશ્કેલીમાં જો છું નહિ મદદ કરું તો ઈન્સાન નહિ પણ હેવાન કહેવાઈ સમજ્યો !” બાપડો દરજી આવ્યો તેવાજ ગયો !

પેલા અંગ્રેજી સાહિત્યના સિતારાસમ ડૉ. જોનસનને તો તમે ઓળખોછો ? કોઈ દહાડો ડૉ. જોનસનની ડીક્ષનરી હાથમાં ધરી છે કે ખિરાદર ? જરૂર ધરજો, કાંઈ શીખવાનું મળશે ! ત્યારે આ ડૉ. જોનસન તો કોઈ જળરો ભુલો બા ! જેટલું પહાડી દિલ તેટલોજ દિલગુરદો જી દેખો કહું ! આંધળાં, લૂકાં, ખુંધાખોડાં, લાચાર બેચારોની ઘેરમાં કેથી મસમોટી ધર્મશાળા વસાવેલી દેખું ! એક દિવસે કોઈ એક બાપડો બુઢિયાને તેણે બેહાલ રસ્તાની વચો-વચમાં પડેલી જોઈ. દયાથી દાઝી જઈ લાગલી તેને આંધે મારી ઘેરે લાવ્યો, મેનીજ મદારત કીધી, ને સાજતાજ કરીને રવાના કરી. વાર્ષિક ૩૦૦ પાઉંડના પેન્શનમાંથી ચોંકતા ના-ફક્ત ૨૦૦ પાઉંડજો જોનસન કાકા સખાવત અને પરોપકાર પાછળ વાપરતા. સખાવત બાબે તે હરહંમેશ કહેતો કે:—

અરે ખિચારા ગોલ્ડસ્મીથને ધડી ધડીએ તે કેમ આફતો માંથી ઉગારી લેતો તે તો તમોને માલમ છેની ? અચીતજ ડૉ. જોનસનના નીચલા શબ્દો કંજુસ કન્નાસોને ગોખી રાખવા જેવા છે:—

કવિરાજ બાયરન જી જળરો દિલાવર જો ! વેનીસમાં તેના વસવાટ દરમિયાન એક મોચીનું મકાન બળાને ખાખરાખ થઈ ગયું. બાયરને ઘટતી જુસતેજો બાદ પુરતાપુરત તેને માટે એક નવું મકાન પોતાની ગીરોથી ઉભું કરવાનો હુકમ આપ્યો અને ઉપરથી તે પોતાનો ધંધો નવેસરથી શરૂ કરે તે માટે એક નાદર રકમ જી બક્ષીસ કરી ! ક્યું કાવરાજને કયસી બજાઈ ?

મહાન શહેનશાહ બોનાપાર્ટ જી બડો દયાળુ ને દિલસોજ હતો. ક્રાંસનાં તમામ દેવળોમાં તેણે ગરીબ ગુરબાંઓ માટે પોતાની મુસીબતો દર્શાવનારી અરજીઓ નાખવા કાળે ખાસ પેરીઓ મુકાવી હતી ! તેઓ અરજીઓ નાખતા કે પુરત તેનો ઘટતો નિકાલ થતો ને તે જી બડેખાંઓની ખરખુશામદ ને ટાણા ટપલા ખમ્યા વિના !

એક દિવસે મોસ્કુલ કોન્ટડ પોલીએક નામનો તેનો એક અમલ-દાર કે જેના પર તેની માયામહરબાની વિશેષ હતી તેની દગલ-

યા તે તેપોલિયનની ખાડીમાં આવી પડ્યો અને તેને પરહેઠ
માં આવ્યો. બીજા દિવસે તેની પરહેઠર માગમ પોલીએક
! કૂટતી શહેનશાહ સંધામતની રહેમની આરબુ કરતી ગઈ.
110 શહેનશાહ ! તમે ધારો છો તેટલો એ શુનદગાર નદિ દરો ? ”
! પટપટી. “ જો એમ કે ? ” ખિરસામાંથી એક કાગળ ખેંચી
નાં બોનાપાર્ટે ચંદાનું “ જુઓની બાનુ, આ કાગળ અને
! નીચેની સદી એ બને તમારા ખાવીંદનાં છે કે કોઈ ખીજનાં ? ”
પ્રિયે તે કાગળ લઈને જોઈને ને દુરતજ ફિઝી મારી ગઈ અને
શાન બની પડી પડી ! જ્યારે તે બેઠાનીમાંથી બિદાર થઈ સારે
પાથી તેણીના હાથમાં પેશુ કાગળ મૂકતાં બોનાપાર્ટે પટપટયો.
જ્યો બાનુ આ કાગળ ! એજ ફક્ત તમારા ખાવીંદનો શુનાહ
પ્રવાર કરનારી કાપડાપૂર્વક સદાદત છે ! જ્યો, એને પેલી સગડીમાં
જો નાખો ! ” આક્રોશ ! તેણીએ તે કાગળ લીધું ને દુરતજ
ને નિકાસ ધાધો કે પોલીએકને પુરાવાની ગેરહાજરીમાં છોડી
શમાં આવ્યો; જો કે તેના અપરાધની શિક્ષા તો ત્રણ લાકડે લટ-
કાની હતી ! તેની છાંદગી તો બચી મગર અલગતાં તેની આગલી
માખર મા પ્રતિજ્ઞ પર તો પાણીજ ફરી વળ્યું ! મદાન શહેનશાહ
બોનાપાર્ટેની ત્યારે તમે આ ઉદારતા જોઈ !

રામને શહેનશાહ આગરદસ શહેનશાહતના એક નામાંકિત
12 નામે પુલ્લીઅસ વીદીઅસ પોલીએક સાથે એક દિવસ ખાણું
લેતો હતો. તેવામાં પોલીએકના એક શુભામે એક અતિ કિંમતી વાજ
તોડી નાખ્યું કે શુભામે સામેના તે વખતના ફૂર કાપડાઓ અનુ-
સાર પોલીએકને તે શુભામે પોતાના એક ખાસ તળાવમાં પાણી
મગરના વાહણ અર્થે તેને નાખવાની શિક્ષા ફરમાવી ! ખુદ શહેનશાહ
વડીક પશુ આવા અસંલગરીના ફૂર કાપડાઓની સામે ધર્મ શું
એમ નદિ દત્ત ! વળી તે અગાઉની પોલીએકને સર્વ વાતે સમજા-
વવાની તેણે બર્થ કોશીસ કરી હતી. ઉચરે તેને એક બાલુ પરની
મેજ પર મૂક્યા તમામ કિંમતી વાજો મંગાવી તેઓ દરેકને એક
પછી એક તોડી નાખ્યા ! હવે શહેનશાહને તે કરે તે પશુ શું ?
પોલીએક ચરમીટો પડી ગયો અને પેલા શુભામની છાંદગી બચી.

એક દિવસે એક ગૃહસ્થ સેંટ નેન્સીસ પેલેસમાં ખાણું લઈ
દિનમાં બાદ દાદર પરથી મળજૂત ઝીકાઈ ગયો અને તેનું માથું
એક બારણા સાથે અડકાઈ જતા તે બેશામ બની ગયો ! જ્યારે તે
ટોચીઆર થયો તો જોય છે શું કે જુઝેરોમ દમામદાર દેખાવેનો
એક દિલસોજ ગૃહસ્થ પણીજ સંભાળ્યો તેના માથા પર માથાથી
મલમપટો કરી રહ્યો હતો. મલમપટો થઈ ગયેવા બાદ પેલે બાપટો
ઉપકાર માનવા ગયો તો ડોળા કાઢી તેને લાગ્યો ચચરાવીજ

નચિંતામથી ગાળશે ! ચાલ, જ તો જલદી !”

હવે પેલી જગમશદુર વાર્તા “ધી વિકાર ઓફ વેકફિશ”નો કવિ કલમકશ ડૉ. ગોલ્ડસ્મીથ ! તે બી ખિસ્માં ખાલી છતાં દયાળુ દિલગુરદો ધરાવતો હતો. જો ! એક ચોક્કસ દિવસે તેણે દરજીને ખિલ ચૂકવવાનો વાગદો આપ્યો, પણ તે અગાઉ એક ગરીબ મિત્રે આવીને દુઃખનાં રોદણાં રડતાં, લાગલી કે ખિલની ચાલીસ પાઉંડની રકમ તેને કાઢી આપી ને પછી દરજીને કહે જો “બા, મારા એક મિત્રને મુશ્કેલીમાં જો હું નહિ મદદ કરું તો ઈન્સાન નહિ પણ હેવાન કહેવાઈ સમજ્યો !” બાપડો દરજી આપ્યો તેવાજ મયો !

પેલા અંગ્રેજી સાહિત્યના સિતારાસમ ડૉ. જોનસનને તો તમે ઓળખો છો ? કોઈ દહાડો ડૉ. જોનસનની ડીક્ષનરી હાથમાં ધરી છે કે ખિરાદર ? જરૂર ધરજો, કાંઈ શીખવાનું મળશે ! ત્યારે આ ડૉ. જોનસન તો કોઈ જળરો છુટ્ટો બા ! જેટલું પહાડી દિલ તેટલોજ દિલગુરદો બી દેખો કહું ! આંધળાં, લૂકાં, ખુધાંબો, લાચાર જેવારોની ઘેરમાં કેથી મસમોટી ધર્મશાળા વસાવેલી દેખું ! એક દિવસે કોઈ એક બાપડો જુદિયાને તેણે બેહાલ રસ્તાની વચો-વચમાં પડેલી જોઈ. દયાથી દાઝી જમ્મ લાગલી તેને ખાંધે મારી ઘેરે લાવ્યો, મેનીજ મદદારત કીધી, ને સાજતાજ કરીને રવાના કરી. વાર્ષિક ૩૦૦ પાઉંડના પેન્શનમાંથી ચોંકતા ના-ફક્ત ૨૦૦ પાઉંડજ જોનસન કાકા સખાવત અને પરોપકાર પાછળ વાપરતાં સખાવત બાપે તે હરહંમેશ કહેતો કે—

અરે ખિચારા ગોલ્ડસ્મીથને ઘડી ઘડીએ તે કેમ આક્રોશમાંથી ઉગારી લેતો. તે તો તમોને માલમ છોની ? ખચીતજ ડૉ. જોનસનના નીચલા શબ્દો કંબુસ કન્નાસોને ગોખી રાખવા જેવા છે—

કવિરાજ બાયરન બી જળરો દિલાવર જો ! વેનીસમાં તેના વસવાટ દરમિયાન એક મોચીનું મકાન બળીને ખાખરાખ થઈ ગયું. બાયરને ઘટતી જુસતેજો બાદ તુરતાતુરત તેને માટે એક નવું મકાન પોતાની ગીરોથી ઉભું કરવાનો હુકમ આપ્યો અને ઉપરથી તે પોતાનો ધંધો નવેસરથી શરૂ કરે તે માટે એક નાદર રકમ બી બક્ષીસ કરી ! ક્યું કવિરાજને કયસી બગાધ ?

મદાન શહેનશાહ બોનાપાર્ટ બી બડો દયાળુ ને દિલસોજ હતો. ફ્રાંસનાં તમામ દેવળોમા તેણે ગરીબ ગુરબાંઓ માટે પોતાની મુસીબતો દર્શાવનારી અરજીઓ નાખવા કાજે ખાસ પેટીઓ મુકવી હતી. તેઓ અરજીઓ નાખતા કે તુરત તેના ઘટતો નિકાલ થતો ને તે બી બડેખાંઓની ખરખુશામદ ને ટાણા ટપલા ખમ્યા વિના !

એક દિવસે મોસ્કુલ કોલ્ડ પોલીએક નામનો તેનો એક અમલદાર કે જેના પર તેના માયામદુરબાની વિશેષ હતી તેની દુનસ

જીપી તે તેપોલિયનની ખડગીમાં આવી પડ્યો અને તેને પરદેશ
સ્વામાં આવ્યો. બીજા દિવસે તેની પરજેતર માગમ પોલીએક
ની કૂટતી સહેનસાદ સલામતની રહેમની આરભુ કરતી ગઇ.
'નાં સહેનસાદ ! તમે પારો છો તેટલો એ ગુનેહગાર નહિ દશે ?"
'પટપટી. "એ એમ કે ?" ખિંસામાંથી એક કામજ બેંચી
તાં બોનાપાર્ટે ચલાયું. "જુઓની બાબુ, આ કામજ અને
નીચેની સદી એ જ ને તમારા ખાવીંદનો છે કે કોઇ બીજાનો ?"
'હીએ તે કામજ લઈને જોયું ને ઘુરતજ ફિજી મારી મઠ અને
માન બની વૂટી પડી ! જ્યારે તે બેજાનીમાંથી બિંદાર થઇ સાર
વાથી તેણીના હાથોમાં પેશુ કામજ મૂકતાં બોનાપાર્ટ પટપટયો.
'હ્યો બાબુ આ કામજ ! એજ ફક્ત તમારા ખાવીંદનો ગુનાહ
સ્વાર કરનારી કાવદાપૂર્વક સહાદત છે ! હ્યો, એને પેલી સગડીમાં
જાણ નાખો !" આફ્રીન ! તેણીએ તે કામજ લીધું ને ઘુરતજ
ને નિકાલ હાથે કે પોલીએકને પુરાવાની ગેરહાજરીમાં છોડી
વામાં આવ્યો ! જો કે તેના અપરાધની સિદ્ધા તે વધુ લાકડે લટ-
વાની હતી ! તેની છ'દગી તે બચી મગર અલખતાં તેની આગલી
માખર મા પ્રતિષ્ઠા પર તે પાણીજ ફરી વળ્યું ! મહાન સહેનસાદ
બોનાપાર્ટની ત્યારે તમે આ ઉદારતા જોઇ !

રેમને સહેનસાદ આગરદસ સહેનસાદતના એક નામાંકિત
નર નામે પુણથીઅસ વીદીઅસ પોલીએ સાથે એક દિવસ ખાણું
રેને હતો તેવામાં પોલીએના એક ગુલામે એક અતિ કિંમતી વાજ
તોડી નાખ્યું કે ગુલામે સામેના તે વખતના ફર કાવદાએ અનુ-
સાર પોલીએએ તે ગુલામને પોતાના એક ખાસ તળાવમાં પાણેલા
મખરના વાજણ અર્થે તેને નાખવાની સિદ્ધા ફરમાવી ! ખુદ સહેનસાદ
વરીકે પણ આવા અસવજરીના ફર કાવદાઓની સામે ધર્મ શકે
એમ નહિ દવું ? વળ તે અગાઉની પોલીએને સર્વ વાતે સમજ-
વવાની તેણે વ્યર્થ કાશીય કરી હતી. ઉવટે તેને એક બાબુ પરની
મેજ પર મૂકેલા તમામ કિંમતી વાત્રો મંગાવી તેઓ દરેકને એક
પછી એક તોડી નાખ્યા ! હવે સહેનસાદને તે કરે તે પણ શું ?
પોલીએ શરમીદા પડી ગયો અને પેલા ગુલામની છ'દગી બચી.

એક દિવસે એક ગૃહસ્થ સેન્ટ જેન્સીસ પેલેસમાં ખાણું લઈ
હિનમાં બાહ દાદર પરથી મજબૂત ઝીકાઇ ગયો અને તેનું માથું
એક ખારણા સાથે અડકાઇ જતા તે બેકામ બની ગયો ! જ્યારે તે
દોંધીઆર મયો તે જોયું શું કે જુઝોરોમ દમામદાર દેખાવેનો
એક દિલસોજ ગૃહસ્થ ધણીજ સંજાળથી તેના માથા પર માથાથી
મલમપટો કરી રહ્યો હતો. મલમપટો થઇ રહેવા બાદ પેલા બાપટો
ઉપકાર માનવા ગયો તે રોજા કઠી તેને લાગેલા ચરણીજ

નચિંતામયી ગાળશે ! ચાલ, જા તો જલદી !”

હવે પેલી જગમગશુર વાર્તા “ધી વિકાર ઓફ વેક્ટ્રિસ” તો કવિ કલમકશ ડૉ. ગોલ્ડસ્મીથ ! તે જી ખિસ્સાં ખાલી છતાં ક્યાય દિલગુરદો ધરાવતો હતો જો ! એક ચોક્કસ દિવસે તેણે દરજીને ખિલ ચૂકવવાનો વાયદો આપ્યો, પણ તે અગાઉ એક ગરીબ મિત્રે આવીને દુઃખનાં રોદણાં રડતાં, લાગલી કે ખિલની ચાલીસ પાઉંડની રકમ તેને કાઢી આપી ને પછી દરજીને કહે જે “બા, મારા એક મિત્રને મુશ્કેલીમાં જો છું નહિ મદદ કરે તો ઈન્સાન નહિ પણ હેવાન કહેવાઈ સમજ્યો !” બાપડો દરજી આવ્યો તેવાજ ગયો !

પેલા અંગ્રેજી સાહિત્યના સિતારાસમ ડૉ. જોનસનને તો તમે ઓળખોછો ? કોઈ દહાડો ડૉ. જોનસનની ડીક્ષનરી લાયમાં ધરી છે કે ખિરાદર ? જરૂર ધરજો, કાંઈ શીખવાનું મળશે ! ત્યારે આ ડૉ. જોનસન તો કોઈ જખરો છુટ્ટો બા ! જેટલું પહોડી દિલ તેટલોજ દિલગુરદો જી દેખો કહું ! આંધળાં, લૂલાં, ખુંધાંખોડાં, લાચાર બેચારોની ઘેરમાં કેથી મસમોટી ધર્મશાળા વસાવેલી દેખું ! એક દિવસે કોઈ એક બાપડો છુટ્ટિયાને તેણે બેહાલ રસ્તાની વચો વચમાં પડેલી જોઈ. દયાથી દાઝી જઈ લાગલી તેને ખાંધે મારી ઘેરે લાવ્યો, મેનીજ મદારત કાઢી, ને સાજતાજ કરીને સ્વાન કરી. વાર્ષિક ૩૦૦ પાઉંડના પેન્શનમાંથી ચોંકતા ના-ફક્ત ૨૦૦ પાઉંડજ જોનસન કાકા સખાવત અને પરોપકાર પાછળ વાપરતા સખાવત બાબે તે હરહંમેશ કહેતો કે:—

અરે ખિચારા ગોલ્ડસ્મીથને ઘડી ઘડીએ તે કેમ આફતો માંથી ઉગારી લેતો તે તો તમેને માલમ છેની ? ખચીતજ ડૉ. જોનસનના નીચલા શબ્દો કંજુસ કન્નાસોને ગોખી રાખવા જેવા છે:—

કવિરાજ બાયરન જી જખરો દિલાવર જો ! વેનીસમાં તેના વસવાટ દરમિયાન એક મોચીનું મકાન બળાને ખાખરાખ થઈ ગયું. બાયરને ઘટતી જુસતેજો બાદ પુરતાપુરત તેને માટે એક નવું મકાન પોતાની ગીરોથી ઉભું કરવાનો હુકમ આપ્યો અને ઉપરથી તે પોતાનો ધંધો નવેસરથી શરૂ કરે તે માટે એક નાદર રકમ જી બક્ષીસ કરી ! કયું કવિરાજને કયસી બગાડ ?

મદાન શહેનશાહ બોનાપાર્ટ જી બડો દયાગુ ને દિલમોજ હતો. કાસના નમામ દેવળોમા તેણે ગરીબ ગુરબાઓ માટે પોતાની મુસીબતો દર્શાવનારી અરજીઓ નાખવા કાગ્ગે ખાસ પેડીઓ નુકાતો હતી. તેઓ અરજીઓ નાખતા કે પુરા તેનો ઘટનો નિકાલ થતો ને જા બડેખાઓની ખરેખરા મદ ને ટાણુ. ટપકા ખન્ય. ૧૪૧

એક દિવસે મોરચું કોટક પોલીંગેક નામનો તેનો એક અમન દાર કે જેના પર તેના માયામહુરબાની વિશેષ હતી તેના ગદ

માણથી તે નેપોલિયનની ખડગીમાં આવી પડ્યો અને તેને પરદેશ કરવામાં આવ્યો. બીજા દિવસે તેની પરજેતર માડામ પોલીએક હતી ફટતી સહેનશાહ સલામતની રહેમની આરજી કરતી ગઇ. "નાં સહેનશાહ ! તમે ખરો છો તેટલો એ ગુનેદગાર નહિ દરો ?" તેણી પટપટી. "ઓ એમ કે ?" ખિરસામાંથી એક કાગળ ખેંચી કાઢનાં બોનાપાર્ટે ચલાવ્યું. "લુઓની બાનુ, આ કાગળ અને તેની નીચેની સહી એ બને તમારા ખાવીંદનાં છે કે કોઇ બીજાનાં ?" તેણીએ તે કાગળ લઇને બેઠું ને ઘુરતજ ફિજી મારી મધ્ય એને બેઆન બની પડી પડી ! બપોરે તે બેલાનીમાંથી બિહાર યધ'સારે માયાથી તેણીના હાથમાં પેંડું કાગળ ચૂકતાં બોનાપાર્ટે પટપટયો. "લ્યો બાનુ આ કાગળ ! એજ ફક્ત તમારા ખાવીંદનો ગુનાહ પરવાર કરનારી કાયદાપૂર્વક સદાદત છે ! લ્યો, એને પેલી સગડીમાં ાગી નાખો !" આફ્રોન ! તેણીએ તે કાગળ લીધું ને ઘુરતજ નો નિહાસ કાઢી કે પોલીએકને પુરાવાની ગેરદાખરીમાં છોડી વામાં આવ્યો; જો કે તેના અપરાધની સિદ્ધા તો તથ્ય લાકડે લટ- નાની હતી ! તેની છ'દગી તો બચી મગર અવજબમાં તેની આગલી ખાખર થા પ્રતિષ્ઠા પર તો પાણીજ ફરી વળ્યું ! મહાન સહેનશાહ બોનાપાર્ટેની ત્સારે તમે આ છિદારતા બેધ !

રૂમનો સહેનશાહ આગરહસ સહેનશાહતના એક નામાકિત નર નામે પુખલીઅસ વીહીઅસ પોલીઓ સાથે એક દિવસ ખાણું લેનો હતો તેવામાં પોલીએના એક ગુલામે એક અતિ કિંમતી વાજ તોડી નાખ્યું કે ગુલામો સામેના તે વખતના ફૂર કાયદાઓ અનુ- સાર પોલીઓએ તે ગુલામને પોતાના એક ખાસ તળાવમાં પાણેલા મગરના જણાણ અર્થે તેને નાખવાની સિદ્ધા ફરમાવી ! ખુદ સહેનશાહ વડીક પશુ આવા અસહકારીના ફૂર કાયદાઓની સામે યધ' સહે એમ નહિ દવું ! વળી તે અગાઉની પોલીએને સર્વ વાતે સમજા- વવાની તેણે વ્યર્થ કોશીસ કરી હતી. છેવટે તેને એક બાણુ પરની મેજ પર ચૂંલના તમામ કિંમતી વાજો મંગાવી તેઓ દરેકને એક પછી એક તોડી નાખ્યા ! હવે સહેનશાહને તે કરે તે પણ શું ? પોલીઓ ચરમીટા પટી ગયો અને પેલા ગુલામની છ'દગી બચી.

એક દિવસે એક ગૃહસ્થ સેન્ટ જેન્સીસ જેવેસમાં ખાણું લઈ દિનનાં બાહ દાદર પરથી મળજૂત ગ્રીકાઇ ગયો અને તેનું માયું એક બારણા સાથે અફડાઇ જતાં તે બેફામ બની ગયો ! બપોરે તે દોંધીઆર થયો તો જોય છે શું કે લુઝેરોઅ દમામદાર દેખાવેનો એક દિલસોજ ગૃહસ્થ ધણીજ સંલગ્નથી તેના માથા પર માથાથી મધમપટો કરી રહ્યો હતો. મધમપટો થઇ રહેવા બાદ પેલો બાપડો ઉપકાર માનવા ગયો તો ટોળા કાઢી તેને લાવેલો યયસવીજ

મારા મહેરબાન ?" ફેડીકે તો બહુ લાલ પીળો થઈ ગયો. દુરતજ તેણે એક રૂકો ચરસ ચીનરી કદામો ને પછી મેલાને આપતાં કહ્યું "એ, આપ રૂકો લઈને રપાનડોના કિસ્તાના કમાન્ડર પાસે જા ! ત્યાં જીનઓ લેવા દેઢ કરવાની મેં તુને શિક્ષા કરાવી છે !" "જેવી આપ નામવરની ખરજ; પણ પેલું કમાન વિસરતા ના !" "વાઈ, હવે રહે ! પેલા કમાન્ડરને આ રૂકો આપને પણ તેને સંખ્ત તાકીદ કરશે કે, ખાલું લીધા અગાઉ તે હવાદીને મુદ્દજ વાંચવો નહિ એવી મારી આગા છે !" ગરીબ બાપડો ! તે તો ફેડીકના દુઃખ અનુસાર રપાનડોના કિસ્તા પર ગયો અને વીસે મોડે પેલો રૂકો પેલા કિસ્તાના રખેવાલને પેલો તાકીદ સાથે આપ્યો અને પછી બંને સાથે ખાલું લેવા બેઠા ! ખાલું શું આપ તેનું કપાળ ! પેલા બિચારાના પેટમાં તો કંઈ જ નહિ હતી ! અતે દુઃખેપાપે ખાલું ખતમ થયું કે પેલો રૂકો હિથેડીને પેલા રખેવાલે લાગ્યો કે વાંચ્યો ! તો એ એવું તે શું રૂકમાં હતું કે પેલો કિસ્તાનો રખેવાલ પેલા કમબખ્તને બધો મુખારકબાદીપર મુખારકબાદી આપવા લાગ્યો ! તે રૂકો નીચે મુજબ હતો :—

"આ રૂકો લાવનાર ચખ્ખને મેં રપાનડોના કિસ્તાનો આજથી કમાન્ડર નીમેલો હોવાથી તારે દુરતજ તેને આદાનો સર્વે અખતવાર આપી દેવો અને તારે પોટસંઘના કિસ્તાનો અખતવાર લેવો, કે જ્યાં આગળ જવામાં તુને જાસ્તી ફાવેજ થશે, આ નવા રખેવાળની ત્રી તેમજ બાગડો જે વખત બંધ છે તેમાં પચાસ સોનાના સિક્કાઓ સાથે તેની પુઠે આવી ચરશે !" પેલો રૂકો લાવનાર તો ફાડીજ ગયો ને પેલો રખેવાલ તે જી તેની નવી ફેરબદલીથી ઘણો ખુશીખુશી થઈ ગયો ! આ બોલો ! પેલા બાપડાએ શું માલું અને શું થઈ ગયું ? શિક્ષા બદલ કિસ્તાની રખેવાળી મળી ને વળી હિપરથી પચાસ સોનાના સિક્કા ! એ તે ધનસાનિપત ! એ તે એક દયાળુ દિલગુરદાનો પવિત્ર પરોપકાર !

હવે આ તો ચંદેનચાહોની વાત થઈ; પણ ગરીબ ગુરબાઓ પણ કેવો સખી દિલગુરદો દાખલ છે તેનો જો પ્રિય વાચક, આ એક દાખલો ! ફેંચ બજવાની એક વરસ અગાઉ પેરીસની એક ગરીબડી નોકરડીને ૧૫૦૦ પાઉન્ડની લોટરી લાગી. તેણી દુરતજ ત્યાં આગળના દેવળના પાદરી પાસે ગઈ અને જસો સોનાના સિક્કાઓ ગરીબગુરબાઓને ખેરાન કરવા તેમના હાથમાં સેરવી દીધા. "નસીને રૂકા અને એટલાજ ખાતર નીલાલ દીધી છે કે જેથી હમણાં ગરીબ બાકાળોને મદદગાર થઈ પડું !" તેણીએ જણાવ્યું. આવેજ એક જીને દાખલો અને આપવો દીક થઈ પડે ! મીઝો ખાતે રહેતો એક અગ્રજ મુદરથ ચરત રમતાં ફારી જવાથી

મોટી તંગીમાં આવી પડ્યો. તુરતજ તેના એક વફાદાર નોકરે તેના હાથમાં નાણાંની એક થેલી લાવીને મૂકતાં માયાથી કહ્યું કે “લ્યો સાહેબ ! તમારા જાતભાઈઓનું મેં નીમક ખાધું છે તે પછી આટલી મદદ એક તેઓનાં જ જાતભાઈને કરવામાં કશું પણ ખોટું નથી !” તેના શેઠે તે રકમમાંથી પોતાનું સંપત્તિ કરમ શીટાડ્યું ને પાછળથી તે રકમ ઉપરાંત એક બીજી સારી જેવી રકમ પોતાને તે નોકરને તેની ઉદારતાના બદલામાં ભેટ કીધી !

જંગે મયદાન બી આવા દાખલાઓથી ખાલી નથી બે ! લ્યો આ એક દાખલો !

ઓરડીઆના આર્યડયુક ચાલ્સના લશ્કરે એક ખૂનખાર લડાઈમાં હારી જઈ મયદાને જંગમાંથી નાસવા માંડ્યું. ખુદ જખ્મી વીરલાઓને પણ મયદાને જંગથી ઉઠાવી જવાની વાત કરી નહિ ! એવીજ એક સિપાઈઓની ટુકડી મેદાન છોડી ભાગતી હતી; પણ તરતજ આર્યડયુકે પોકાર કર્યો કે : “ખબરદાર ! ભાગો છો ક્યાં ? આ જખ્મી વીરલાઓને દુસ્મનોની દયા પર નાખી ને ! એમને સાથે કેમ લેતા નથી ?” “નામવર ! તે નહિ બની શકે એમ છે !” તે ટુકડીના વડાએ જવાબ દીધો. “આ જખ્મીઓને ધસડી જવા માટે ઘોડાઓ ફાજલ નથી અને જેઓ છે તેઓને તોપો ધસડવાના કામમાં લીધા છે !” “તોપ !” તે બરાડ્યો “એક ઇન્સાનના અમૂલ્ય જાનથી શું તોપો જપાદા છે ? છોડી નાખો તોપો ધસડનારા એ ઘોડાઓને ને તેઓનો ઉપયોગ આ જખ્મી વીરલાઓને સહીસલામત ઉઠાવી જવાના કામમાં કરો ! દિફર નહિ. પડતી મૂકા તોપોને ! એક સિપાઈ બચ્યાના જાન આગળ એવી એક તો શું પણ પચાસ તોપો પડતી મૂકવાની પરવા ના કરો !” અને તેમ કરવામાં આવ્યું ! જ્યારે શત્રુના લશ્કરના વડાને આર્યડયુકની આ દિલાવરીની ખબર થઈ ત્યારે તેણે તમામ છતેલી તોપો ફરી એક વાર તે આર્યડયુકને સોંપી દેવાને પોતાના લશ્કરને દુકમ કર્યો. એમજ છે ! એક સારા દાખલાની નકલ હવે હવેનો હરીફ પણ કરે છે !

એંગ્લોનના રાજા આલફ્રાન્સો થી થ્રે એક દિવસે પોતાના ખજાનચી પાસે દરબાનમાં ૧૦૦૦૦૦ સોનાના કાંઉનો મગાવ્યા. તેની નજદીક ઉમેલા એક દરબારીયા એ તો પડાયું : “વા બાદા” દરબાર સોનાના કાંઉનો. તે મારી પાન દેવ નો મારી સારી છંદગી સુખમાં મગા. ” અ.વક.ન.ન.ન.ન.ન.ન. ને સાલ.ન.ન.ન. તરત દરબાર નવાના કાંઉનો. તેને નેક કરી દીધ

જ્યારે આ કાંઉનો નો જમગા સખા બ. જ્યારે ને પ્રિન્સ એક વે.ન. હવે ત્યારે એક.એક ને હુપ. વેશમ. દે.નો અ.નીને

પેતાના એક જોળખીતા પાસે લાગલો કે ૮૦૦ પાઉંડ ઓઠાવી
-તો! પાછળથી દ્રાવણમાંથી બિલાડી બહાર પડી કે, આ ૮૦૦
ફંડ તો એક ગરીબ જૂએ મરતા, લાચાર, નિરાધાર સિપાઈ
આને આફતોમાંથી ઉગારવા પાછળ તેણે વગે લગાડવા દત્તા.

ક્રો-રટેબલ ૬ મોંઢમોરનસી એક જદુ ઉદાર જીવરનો આસામી
તો, ત્રણ દળર પીરદલોની તેને બેસેડ રમતાં કરત મારી તે બેઠ
કે બિચારા ગરીબડાથી જોલી પડાયું "કટલી નાદર રકમ ! મને
કે તો હું કેવો સુખી થાઉં" તે કરત જીવો ને પેલા ગરીબડા
રક કરતાં પોઠાયું "બે બિચાર! આ રકમ ! આ કરત મેં તારે
શનરજ મારી દત્તી ! "

દવે એક ગરીબ બાપડા દળસીને વિસારી મૂકવો પટારત
થી ! આ ગરીબડા દળસીએ એક લંગડા લુલા મુરોપિયન સેકરને
સ્નામો બીખ માગતાં દોઢા અને લાગલા કે પેતાના મેલા ખિરસા-
માંથી ત્રણ અધીં પેતી અને એક કાધિગિની પેલાને ખેરાન
પીધો ! ને વળી તેને દુઃખી દાલત બેઠ દેયું ઉજરાઈ આવવાથી
પેતાના ફોટો જોકેટના છેડા વડે આખો લૂગડો ચાણુ મૂકયું, પજુ
એક દુઃખીને મદદ કરવાના સાચા સુખ ને સતોષ સાધે !

એવા તો અસંખ્ય કાખલાઓ આજે બી મોજુદ છે. પનોતી
પારસી કેમના પ્રતાપી પરદુઃખજનન પહેલા સર જમરીદજ જીજ-
બાધ ખેરાનેદ કેવા આજે બી તેઓની દાલત દિલની અમર વાદ
પેતાની પાછળ મેલી ગયા છે ! x x x x x

("સાજ વર્તમાન"ના એક પતેતી અંક ઉપરથી)

મોટી તંગીમાં આવી પડ્યો. તુરતજ તેના એક વડાએ
તેના હાથમાં નાણાંની એક થેલી લાવીને મૂકતાં મારાથી
“હ્યો સાહેબ ! તમારા જાતભાઈઓનું મેં નીમક ખાવું છે
પછી આટલી મદદ એક તેઓનાં જ જાતભાઈને કરવામાં ક્યું
જોડું નથી !” તેના શેઠે તે રકમમાંથી પોતાનું સમગ્ર
શીટાડ્યું ને પાછળથી તે રકમ ઉપરાંત એક ખીજ સારી એવી
પોતાને તે નોકરને તેની ઉદારતાના બદલામાં ભેટ કીધી !

જંગે મયદાન ખી આવા દાખલાઓથી ખાતી નથી એ
હ્યો આ એક દાખલો !

ઓરડીઆના આર્યડયુક ચાલ્સના લશ્કરે એક મુઠ્ઠા
લડાઈમાં હારી જઈ મયદાને જંગમાંથી નાસવા માંડ્યું. જ
જખમી વીરલાઓને પણ મયદાને જંગથી ઉઠાવી જવાની ન
કરી નહિ ! એવીજ એક સિપાઈઓની ટુકડી મેદાન છોડી જ
હતી; પણ તરતજ આર્યડયુકે પોકાર કર્યો કે : “અપત
ભાગો છો ક્યાં ? આ જખમી વીરલાઓને દુશ્મનોની
નાખી ને ! એમને સાથે કેમ લેતા નથી ?” “નામવર ! તે નહિ
શકે એમ છે !” તે ટુકડીના વડાએ જવાબ દીધો. “આ જખ
ઓને ધસડી જવા માટે ઘોડાઓ ફાજલ નથી અને તેઓ
તેઓને તોપો ધસડવાના કામમાં લીધા છે !” “તોપ !” તે
“એક ઇન્સાનના અમૂલ્ય જીવનથી શું તોપો જ્યાદા છે ?
નાખો તોપો ધસડનારા એ ઘોડાઓને ને તેઓનો ઉપયોગ
જખમી વીરલાઓને સહીસલામત ઉઠાવી જવાના કામમાં
ફિકર નહિ. પડતી મૂંઝ તોપોને ! એક સિપાઈ જખમી
આગળ એવી એક તો શું પણ પચાસ તોપો પડતી મૂકવાની
ના કરો !” અને તેમ કરવામાં આવ્યું ! જ્યારે શત્રુના
વડાને આર્યડયુકની આ દિશાવરીની ખબર થઈ ત્યારે તેણે
અતેજી તોપો ફરી એક વાર તે આર્યડયુકને સોંપી દેવાને
લશ્કરને દુકમ કર્યો. એમજ છે ! એક સારા દાખલાની તક
હતો હરીફ પણ કરે છે !

એંગેલોનાના રાજા આલફ્રાન્સો થી ગ્રેટ એક દિવસે
ખજાનચી પાસે દરખાસ્તમાં ૧૦૦૦૦૦ સોનાના ટુકડો માંગ્યા.
નજદીક ઉમેલા એક દરખાસ્તીયા એ તો પડ્યું “આ જોડા
દરખાસ્તો સોનાના ટુકડોને માટે મારી પાન દેવ ને મારી
અદની સુખમાં મ. ય. ” આલફ્રાન્સને તે સુખ ને તાલ
૧૨૧ દરમિયાન મ. ય. ના ટુકડો ને ને ને કરી
જ્યારે થી કંઈ આ જમના સખા ન
એક દેવતા હતો ત્યારે એકાન્ત ને સુખ નેવાત

પરોપકારથી પડવાન !

પોતાના એક જોગખીલા પાસે લાગતો કે. ૮૦૦ પાઉંડ
 ગયો ! પાછળથી ક્રમશઃમાંથી જિવાડી બદલે પડી કે, આ
 પાઉંડ તો એક ગરીબ જૂએ મરતા, લાચાર, નિરાધાર સિપાઈ

જરૂરને આશ્રિતોમાંથી ઉગારવા પાછળ તેણે વગે લગાડ્યા હતા.
 કૉન્સ્ટેબલ ડ મોન્ટમોરેનસી એક જટ્ટ ઉઘારે જમરનો આસામી
 હતો. તથા હજાર પીરટલોની તેને બેસેડ રમતાં ચરત મારી તે ભેષ
 એક બિચારા ગરીબમાંથી બોલી પડાયું "કુટલી નાદર રકમ ! મને
 મળે તો હું કેવા સુખી થાઉં" તે ચરત જીવો ને પેલા ગરીબમાં
 તરફ કરતાં પોકાયું "સે બિચારે ! આ રકમ ! આ ચરત મેં તારે
 માતરના મારી હતી !"

હવે એક ગરીબ બાપડા હજસીને વિસારી મૂકેલા પટારાન
 નથી ! આ ગરીબમાં હજસીએ એક લંગડા લૂથા મુરોપિયન સેધરને
 રસનામાં બીખ માગતાં દીધો અને લાગણ કે પોતાના મેલાં ખિસ્સા-
 માંથી તથા અધી પેની અને એક શાધિંગની પેલાને બેરાન
 દીધી ! ને વળી તેને દુઃખી દાલત ભેષ દેયું ઉમરાઈ આવવાથી
 પોતાના ફાટેલા જોડેટના છેડા વડે આંખો લુછતાં ચાલુ મૂક્યું, પણ
 એક દુઃખીને મારફ કરવાના સાચાં સુખ ને સતેષ સાથે !

એવા તો અસંખ્ય કાબલાઓ આજે બી મેલુડ છે. પનોતી
 પારસી કેમના પ્રતાપી પરદુઃખજનન પહેલા સર જમરોદજી જીજી
 બાધ બેરોનેટ કેવા આજે બી તેઓની દાતમ દિલની અમર વાદ
 પોતાની પાછળ મેલી ગયા છે ! x x x x x

("સાજ વર્તમાન"ના એક પતેલી અંક ઉપરથી)

ગોટી

તેન

"

૨૭-લક્ષ્મણ-પરશુરામ સંવાદ

(લેખક:-શ્રી. ક. ગિ. ઢાઠારી)

(પરશુરામજીના જીવનમાં શીર્ષની, બાહુજીની, કંઠાર અને ત્રિપુલગમાં જન્મવા છતાં ક્ષાત્રતેજની ધણી અદ્ભુત આવે છે, અને તેમાંથી ધણું શીખવાનું મળે છે; પણ તેઓનું શ્રીરામચંદ્રજીમાં લીન થવાનો જે પ્રસંગ આવે છે, અને વિદેહીના દરબારમાં તેમની અને લક્ષ્મણજીની વચ્ચે જે રસિક, જે તેમજ કટાક્ષમય સંવાદ થાય છે, તે તો ખરેખર ઓર અ ઉપજાવે છે. શુદ્ધિવાદનો તે નાદર નમુનો છે, અને ખરા ક્ષત્રિ લક્ષ્મણજીની નીડરતા તથા ઉદારચિત્ત શ્રીરામચંદ્રજીની ધીરજ શાંતિ ઉપર તે અજળ પ્રકારનો પ્રકાશ પાડે છે.)

(૧)

પરશુરામજીનું આગમન.

સીતારવ્યંવર વળતે જનક રાજના દરબારમાં ધણી ખળ ગણાતા રાજ મહારાજાઓ તથા મહાજ્ઞાનીય ગણાતો રાવણ શિવધનુષ્ય ભાંગવામાં જ્યારે નિષ્ફળ નીવડ્યા, ત્યારે શુરુ વિશ્વાની આજ્ઞાથી શ્રીરામચંદ્રજીએ તે ધનુષ્યના, જેમ એક સંકેતે ભ ભાંગતા હોય, તેમ એક જટકાની સાથે કટકા કરી નાખ્યા! ખનાવથી આખી સભામાં વાલવાલના ચોકરો ચર્ષ રહ્યા; પણ રાજમહારાજાઓ સીતાજીને પરણવાની હોંશથી આવ્યા હતો ચંદ્ર ઉગતાં જેમ તારા નિસ્તેજ બની જાય છે, તેમ અંખ પડી ગયા! પણ આ શિવધનુષ્ય, કે જે અતિ સુવિખ્યાત અને જેના વડે કેટલીયે જાતનાં પરાક્રમે થવા પામ્યાં હતાં ભાંગવાના ખળર જાણીને સકળ પ્રજામાં પણ એક જાતનો કાર ચર્ષ રહ્યો; અને તે સમાચાર મળતાં પરશુરામજી પણ વિદેહીના દરબારમાં જ્યાં સ્વયંવરમંડપ હતો, ત્યાં આવી ચડ

પરશુરામજીનું આગમન થવાના સમાચાર વીજળીને વેગે ફે જતાં, બાજપક્ષીને દેખીને જેમ પારેવાં ગભરાય છે, તેમ રાજાઓ સંકેત પામીને ચરચરવા લાગ્યા! પરશુરામજીનું ર ગૌર હતું, શરીરે ભસ્મ લગાવી હતી, કપાળમાં ત્રિપુંડ્ર હતું, મ જેવાં મુખકમળ ઉપર ગોટી જટા ગિરાજ રહી હતી, અને ધનુષ્ય ભાંગવાના ખળરથી ચટલા ભારે ક્રોધને કારણે, મોટા નેત્રમાં લાડી આવી ગઈ હતી. તેમની ગરદન વિશાળ ને મજ દત્તી, પવિત્ર જનોઈ ઉપર મૃગચર્મ ધારણ કર્યું હતું, કમ્બર બાણનાં ભાયાં હતાં અને ખંભે ધનુષ્ય હોવાની સાથે, હા

પરશુ-કુહાર-કુદારો! પણ દતો! તેમની કુકુડીઓ વાંધી વળી મઈ
દતી, અને તેમને જોતાં તેઓ રીસેથી બરેલા અને ધણા ક્રોધાવમાન
થયા હોય, એવો તરતજ બાસ થતો હતો. તેમનો વેપ દેટલેક અંશે
ખાદાણુ જેવો શાંત હતો, પણ તેમના છપનનાં કર્ગો તો ધણાં
દતાં! અધિમુનિત્રું શરીર પારણ કરીને વીરસ પોતેજ જાણે
હાત દાજર થયો હોય એવો તેમનો દેખાવ હતો.

પરશુરામજીનો ક્રોધ

વિકરાળ સ્વરૂપમાં પરશુરામજીને આવેલા જોઈને જનનીત ધ્યે-
બધા રાજમદારાજાઓ એકદમ સફાળા ઉભા થઈ ગયા; અને
તે ક્રોધ પૂછે તે પહેલાંજ પોતાનાં તેમજ પોતાના પિતાનાં નામ
પીને દંડવત પ્રણામ કરવા લાગી ગયા! આ વખતે પરશુરામજી
રથા કોઈની સામે નજર ફેંકતા, તો તે બિચારો એમજ જાણુ-
કે, દવે માઈ આવી જન્યું! આ વખતે જનકરાજ પણ ત્યાં
જો પહોંચ્યા, અને પોતે પગે લાગી, સીતાજીને પણ બોલાવીને
તે પગે લગાડ્યાં. પરશુરામજીએ તેમને આશિષ આપી, એટલે
ત્યાં ગજારાયેલી દાસી સીતાજીને તરતજ ત્યાંથી ધરમાં લઈ ગઈ.
ટલામાં વિશ્વામિત્ર ઋષિ આવીને તેમને મળ્યા અને તેમણે રામ-
સમજીની દશરથના પુત્ર તરીકે ઓળખ કરાવતાં, તે બે બાઈઓ
જે પરશુરામજીને પગે લાગ્યા, અને તેમણે રાજ યજ્ઞને આશીર્વાદ
લાખ્યા. શ્રીરામચંદ્રજીનું કામદેવના મંદને પણ ઉતારી પાડે એવું
દર સ્વરૂપ પરશુરામજી ઘોડીક વાર તો જોઈ જ રથા! -

પરશુરામજી બધી વાત તો જાણતા હતા, અને તેમના મનમાં
પોતે અર્ધિ સહજ જાણતો હતો; છતાં અભયથા થઈને તેમણે
પૂછ્યું કે, આ બધું શું છે? અને આ રાજ-મદારાજાઓ વગેરેની
માટલી બધી બીડ રોની થઈ છે? જનકરાજાએ નિખાવસ દિને બધા
તમાચાર કહ્યા, અને સીતારવમંવર અર્થે બધા નરેશો આળ્યા
હતા એમ જાણ્યું. આ વાત સાંભળીને પરશુરામજીએ જ્યાં જાગેલા
વનુષના ટુકડા પડ્યા હતા, ત્યાં નજર ફેંકી અને એકદમ ક્રોધ
કરીને (ક્રોધને દવે તેઓ મનમાં સમાવી ચકયા નહિ!) તેઓએ
પૂછ્યું કે, હે જડ શુદિના જનક! આ ધનુષ્ય કેણે તોડ્યું? હે
મૂડ! જલદી મને તે માણસ જતાવ, નહિતર તારા આખા રાજ્યને
હું ઉપધાવી નાખીશ. ધણા જાણે કરણે જનકરાજા કાંઈ જવાબ
આપી ચકયા નહિ; એટલે સ્વયંવરમાં નિરાશ થયેલા રાજાઓ દવે
જનકનું રાજ્ય ઉજ્જડ થશે એમ માનીને મનમાં રાજ થવા લાગ્યા!
નિર્માય અને બાપડા લોહા દમેલાં પારકે દામે કોઈને કુદાતો જોઈને
જડ રાજ થાય છે! પરશુરામજીનો ક્રોધ જોઈને દેવતાઓ, ઋષિ-
મુનિઓ અને નગરવાસી સહજ નરનારીઓ ત્રાસી ગયાં, અને બપયી

ધૂળવા લાગ્યાં. સીતાજીનાં માતાજીના મનમાં પણ શોક ગવા લાગ્યો, અને તેમને તો એમજ ચાલું કે, નિધાતાએ બધી સુધરેલી બાઇ બગાડી દીધી ! ભૂગપતિ શ્રીપરશુરામજીના સ્વભાવની વાત સીતાજીના જાણવામાં આવતાં, તેમને પણ એક ઘડી એક કષ્ટ નેવી પીતવા લાગી ! કુદારધારી પરશુરામજીના ક્રોધથી આ પ્રકારે સર્વજન ભય અને ત્રાસની છાયા પથરાઇ ગઇ, પણ હર્ષ કે શોક જેને અસર કરી શકતા નથી, એવા શ્રીરામચંદ્રજી તો તદ્દન શાંતજ રહ્યા.

શ્રીરામે સંપૂર્ણ શાંતિથી જવાબ આપ્યો કે, હે નાય ! આ શિવધનુષ્ય ભાંગવાવાળો કોઇ તમારો દાસજ હોવો જોઇએ. આપનાં આ દાસને તેથી શી આશા છે તે ફરમાવો. આ વચન સાંભળીને ક્રોધાયમાન થયેલા મહારોપવાળા પરશુરામજી બોલી ઉઠ્યા કે, દાસ તો જે સેવકાર્થ યાને આકરી કરે તે કહેવાય. જે દુસ્મનના જેવું કામ કરે તે દાસ શાનો ? સાંભળો, ઓ રામ ! આ ધનુષ્યબાણ જેવે તોડયું હશે, તેને હું સદસાન્નુન કરતાં પણ મારો મોટો દુસ્મન માતું છું; માટે એ માણસને આ બધામાંથી જુદો પાડીને મને ખતાવે, નહિતર આ રાજાઓના આખા સમૂહનો હું ધાણ કાઢી નાખીશ !

(૨)

રસિક, દિલ બેહેલાવનારો સંવાદ !

પરશુરામજીનાં આવાં ક્રોધી સ્વાબવાળાં વચન સાંભળીને લક્ષ્મણજી હસી પડ્યા, અને તેઓ વધારે ચીડાય અને તેમનું અપમાન થાય એવાં વચનો બોલવા લાગ્યા. પરશુરામજી તથા લક્ષ્મણજીનો આખો સંવાદ વાંચતાં દિલમાં ખરેખર ઓર આનંદ થાય છે, અને આ રસિક, બોધક તેમજ દિલ બેહેલાવનારો સંવાદ લોકોમાં વારંવાર વંચાય એ હેતુથીજ, આ લેખ લખવામાં આવ્યો છે એમ કહું તો તે સત્યથી વેગળું નથી. આ સંવાદ એ ક્ષાત્ર તેજ અને નીડરતાનો સુંદર નમુનો છે, અને આપણા દેશને આરોગ્ય તેનીજ જરૂર છે. હવે આપણને પોમલા ભગતની કે સ્વાથી પે બારાઓની કથાવાર્તાઓનું કામ નથી !

લક્ષ્મણજી—હે ગુસાર્થ ! અમે બાળકપણમાં આવાં ધણાં ધનુષ્યો તોડી નાખ્યાં છે, અને તેમાં તમે કોઇ વખતે ગુરસો કંઈ નથી; ત્યારે આ રહી જેવા ધનુષ્ય માટે તમને આટલી બધી શું માન લાગી છે કે, તેને તોડવા માટે આટલા બધા ક્રોધાયમાન થઇ જાઓ છો ?

પરશુરામજી—એય રાજાના કુંવર ! તું જરા સંભાળ બોલ. આ કાંઈ જેવું તેવું ધનુષ્ય નથી, આ તો શિવધનુષ્ય અને આખું જગત તે જાણે છે.

લક્ષ્મણજી—(પોતાને ગુરસાની કાંઈ અસરજ ન થઇ કે તેમ હસીને બોલ્યા) હે દેવ ! અમે તો જાણીએ છીએ કે, ધા

તો બધાં સરખાંજ દોવ. રામચંદ્રજીએ તો ભોળપણથી આ ધન્યને નવું ધાતું દત્તું, પણ તે તો છેક જરીપુરાણું અને સડેલું છે તેઓ તેને આડકલા ત્યાંજ તેના દુકડા થઈ ગયા! x એ ધનુષ્ય તોડવાથી તેમને કયો મોટો લાભ થઈ ગયો છે, કે કયું મોટું પૃથ્વીનું રાજ્ય મળ્યું મળ્યું છે? આમાં તે તમે આટલો બધો કોષ શા માટે કરો છો?

પરશુરામજીએ પોતાની કુદારી—પરશુ તરફ નજર કરીને કહ્યું કે, દે ચઠ! તને મારા પ્રભાવની ખબર નથી. તને બાળક ભણીને હું મારતો નથી. તું એમ નહિ ભણતો કે, હું રક્ષા મુનિ-અધિજા હું. હું બાળસહચારી અને અતિ મોઢી છું, અને ક્ષત્રિય કુળનો નાચ કરવાવાળો છું, એ આપું જન્મત ભણે છે. મારાં છુન્ન-મળથી પછી વાર પૃથ્વીને રાજ વગરની કરીને મેં તેડું દેવ દેવ-તાઓને કાન કયું છે. હે રાજકુમાર! મારો આ કુદાડો ભેયો છે! તેના વડે મેં સડસાણું નની શુભઓ કાપી નાખી છે, મારો કુદાડો ભિંધીના મળ જાણી નાખે એવો અતિ ઘોર, કઠોર છે. ગરબડ થયે તો તારાં માન્યપ દીકરા વગરનાં થઈ જશે—તું માર્યો જઈશ.

સદ્ભણજી—(હસતાં હસતાં થડુતાથી બોલ્યા) એહો પ્રાનેરાજ! તમે તો ધણા (બલિ)માની અને મોટા ઘરવીર બદ બન્યાઓ છો. તમે મને વારંવાર તમારો કુદાડો બતાવો છો, એટલે તમે તો એમજ ધારતા હશો કે, તમારી કૃંકથી આ પદાડ ઉડી જશે! આ કાંઈ રીસામણીનું કાડ નથી કે જેને આંગળી બનાવનાં તેનાં પાંદડાં ખરી ભથ્થે બીડાઈને કરમાઈ ભથ્થે! તમારા કુદાડ, બાણબાથાં, ધનુષ્ય વગેરે બોધને મેં જે વાળખી હતું તે હું પણ સાથે તમે બાલણીયા જનોઈ પણ ધારણ કરી છે, માટે હે પરશુરામ! તમે જે બોલો છો તે હું ચાન્તિથી રીસ નહિ વાતાં સાબળું છું. અમારા (ક્ષત્રિય) કુળના રિવાજ પ્રમાણે

x જનક રાજાએ ધનુષ્ય ઉપાડવાની યત્ન કરી હતી, પણ ચંદ્રજીએ તો તેને તોડી નાખ્યું હતું. સદ્ભણજીએ તેના ખુલા-પૌરાણિક ભાવના રણ કરતાં કહ્યું છે કે, તે સડેલું હતું, તે પામી મળ્યું. તીર્થમાં જેમ પાપનો નાશ થાય છે, તેમ પરશુરામે પોતાની માતાનું મરણ કાપ્યું હતું. સિવજીએ મિંક ત્રિપુરાસુરને તેના વડે માર્યો હતો. પરશુરામે એક-તેનાથી પૃથ્વીને નક્કી કરી હતી. આ બધી દત્તાઓનાં ધનુષ્યમાં દત્તા, જેથી પાપના પુનઃ (દમકા) રૂપ તે ધનુષ્ય રૂપ દાવ લામતાજ બાંગી મળ્યું!

અમે દેવતા, બ્રાહ્મણ, લક્ષ્મણ અને ગાય ઉપર શરવીરતા તો નથી. કારણ કે તેને હરાવવાથી અમારી અપકીર્તિ થા-
 ને તેને મારી નાખીએ તો પાપ બેસે. બ્રાહ્મણ તરીકે તમે
 મારો તોય અમે તમારે પગે પડીએ; (મન્નકમાં!) પણ હે
 રામજી! તમારી જીલજ કરોડો કુહાડા જેવી છે, છતાં ત
 ધનુષ્ય બાણ ને કુહાડો ધારણ કરીને, આટલો બધો ભાર
 નકામો ધારણ કરો છો? એ શસ્ત્રો જોઈને મારાથી કાંઈક
 જોલાઈ ગયું હશે, પણ તે તમે ક્ષત્રિય છો એમ ધારીને!

પરશુરામજી—(આ મેણાં ટોણાંથી બળાજીને વિ-
 કૌશિક ઋષિ તરફ ફરીને કહેવા લાગ્યા કે) હે ઋષિ! આ
 મંદમતિ લાગે છે! તે બહુ કુટીલ છે, તેનું મોત આવ્યું
 છે. દશરથ રાજાના ભાતુકુળમાં તે કલંકસમાન છે. તે જિ-
 નકટ, અંકુશ વગરનો, બુદ્ધિહીન અને ફાટેલા મિળજનો લા-
 તે ધડીકમાં કાળનો ઝોળિયો થઈ જશે, એ તમે નક્કી કરી મા-
 ને તમે તેને બચાવવા માગતા હો તો, તમે તેને મારાં બળ-
 ત્યા ક્રોધની માહિતી આપો!

લક્ષ્મણજી—(મન્નકમાં ઉડાવતાં ટાણો મારીને કહેવા લા-
 અહો મુનિ! તમારા સુયશની વાત તમે બેઠા બીજને કહે
 ક્યાં જરૂર રહે એમ છે? તમે તમારે મોઢેથીજ અનેક વાર બહુ
 રીતે તમારી બાધ ગાધ બતાવી છે! તેમ છતાં તમને જો હજી સ-
 ન થતો હોય તો હજી જરા વધારે “સ્વમુખે સ્વગુણાનુવાદ”
 નકામો રીસ ચઢાવીને મનમાં દુઃખ સહન ન કરો! તમે તો
 વીર ને ધીર પુરુષ છો, એટલે તમે નકામી ગાળો દો છો તે શો
 નથી. શરવીર માણસ પોતાના પરાક્રમની વાતો પોતાને મો-
 કહેતો નથી અને દુરમન સામે ઉભો હોય છતાં બકવાદ કર્યા કે
 એ તો કાયરનું કામ છે. તમને કાળજ અહીં જોલાવી લાગ્યો
 છે, એટલેજ તમે મારી સામે આમ ગમે તેમ જોડ્યા કરો છો.

પરશુરામજી—(લક્ષ્મણજીનાં કઠોર વચન અને આ-
 આપનારાં મેણાં ટોણાં સાંભળીને લાલચોળ થઈ ગયા અને ભય
 બનેલી ભુજમાં કુહાડો લઈને કહેવા લાગ્યા કે,) બસ, હવે મને
 હોય દેશો નહિ. કારણ કે કડવાં વચન જોલનારો બાળક
 કરવાને—મારી નાખવાનેજ યોગ્ય છે. તને બાળક જાણીને મેં
 સાંભળી લીધો, પણ હવે તો તારું મોતજ આવ્યું છે.

વિન્દ્યામિત્ર—(વચ્ચે જોલી ઉઠ્યા કે) હે મુનિ! તમે અપર-
 હમા કરો, તમે સાધુ પુરુષ છો, અને બાળકના ગુણદોષ ધ્યાન
 ન લેતા એ સાધુનો લ્હમ છે.

પરશુરામજી—મને તુરંતો વ્યાખ્યા છે, અને મારા હાથ

સામે મારો શરદોદી અપરાધી હશે છે. મને જવાબ
તેને મારો વચર હોડું નહિ; પણ હે તિથામિત્ર કૌશિક!
શીલતા ને શાંતિને ખાતર હું તેને જવા દઈ છું; નહાર
ચોટી મહેનતે આ કુદાડેથી તેને મારીને મારા શરના
ધી મુજા થઈ જાય!

વેદ્યામિત્ર—(મનમાં દસીને કહેવા લાગ્યા કે) આ મુનિને
દુરમન જેવા લાગે છે; અને જેણે સોડાં લાકડાંની મારક
સ્ત્રિ સિવધનુષ્ણના દુકડા કરી નાખ્યા, તેના પ્રભાવને પણ
ખું જાણી શકતો નથી!

લક્ષ્મણ—(વધારે ચીકવવાની ખાતર વ્યંગમાં બોલ્યા કે,)
મુનિ! શું તમારું શીલ અને શું તમારું આરિય! જગતમાં
કિનાથી ક્યાં અગમ્ય છે? તમે માળાપના ઝાલુમાંથી તો
ના દુકમથી માને મારીને) મુજા થઈ ગયા હો; પણ હજી
શરના ઝાલુમાંથી મુજા થયા નથી, તેથી તમારો શવ બદ
તો દો! આ ઝાલુને પણ દિવસ ચણથી તેની ઉપર બાજ
બદ ચડી ગયું દશે, એટલે મારી મારફત એ ઝાલુ ચૂકવવાનો
શ વિચાર જણાય છે! ત્યારે તો હવે અવદાર વાણીમાં કહું
મારે તમને કોણ છોટીને નાણાં આપવાં પડશે!

લક્ષ્મણએ બીજી વખત લડવાનું ચેતે-જ આપ્યું! આ
પ્રેમ વચન સાંભળીને પરશુરામએ એકદમ પોતાનો કુદાડો
બો, અને ત્યાં મળેલા લોકોમાં હાહાકાર થઈ ગયો!

લક્ષ્મણ (પણ તપી ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે)—હે ભૂગુ-
પરશુરામ! તમે મને તમારો કુદાડો દેખાડો છો, પણ રાજ-
દી દોષા છતાં પ્રાણજી જાણીને હું તમને જવાબ છું. તમે
જમુધી દેવતા અને પ્રાણજી તરીકે ધણી ધામધૂમ કરી છે, પણ
મને ધેરા રણજંગમાં હજી કોઈ મુશ્કટ-જાળવાન ધરવીરનો ભેરો
પો નથી લાગતો—ધેરને માથે સવાધેર મળ્યો નથી લાગતો!

(૩)

રામચંદ્ર વચ્ચે પડ્યા.

આ પ્રમાણે મામલો બદલ બદલી ગયો, અને “આ દીક
થી થતું—આ દીક નથી થતું” એમ લોકો પોકારવા લાગ્યા;
એટલે લક્ષ્મણને જાણ્યું એ ખસેડીને શીરામચંદ્ર વચ્ચે પડ્યા,
પરશુરામના કોપાર્મમાં લક્ષ્મણના કટાક્ષમય મામિક જવાબો
થીની આદુનિ જેવા થઈ પડતાં બડકો વધુ થતો જોઈ શીરામચંદ્ર
ધણી સાંતિથી જાળની ટટિ જેવા મધુર ચળદો બોલવા લાગ્યા.

રામચંદ્ર—હે નાથ! એ તો બાગક છે, દબ તો તેના
મોલમાં દાંતે દુધિયા છે, માટે તેની ઉપર કૃપા કરો.

પરશુ છે, સામે મારો ગુરુદોદી જપરાધી ઉભો છે. મને જનાજ આપે તો તેને મારી વગર છોડું નહિ; પણ હે ત્રિશામિત્ર કૌશિક! તમારી શીલતા ને શાંતિને ખાતર હું તેને જપા કરું છું; ન.દ.૧૨ દમજાંજ શેઠી મદેનતે આ કુદાડેથી તેને મારીને મારા ગ્રહના ઝાણમાંથી મુક્ત થઈ જાઉં!

ત્રિશામિત્ર—(મનમાં દસીને કહેવા લાગ્યા કે) આ મુનિને સતપુરુષ દુરમન નેવા લાગે છે; અને જેણે સહેલાં લાકડાંની મારફ જનરજન સિવમનુષ્ણના દુકમ કરી નાખ્યા, તેના પ્રભાવને પણ આ મૂખ જાણી શકતો નથી!

સદ્મજુ—(વધારે ઝીડવવાની ખાતર વ્યંગમાં બોલ્યા કે,) ઓહો મુનિ! શું તમારું શીલ અને શું તમારું ચારિત્ર્ય! જગતમાં તે કોઈનાથી ઠણાં અનવધુ છે! તમે માખાપના ઝાણમાંથી તો (ખાપના દુકમથી માને મારીને) મુક્ત થઈ ગયા છો; પણ હજી સિવ-ગ્રહના ઝાણમાંથી મુક્ત થયા નથી, તેથી તમારો જીવ જાડું મુંઝાતો દરો! આ ઝાણને ધણા દિવસ ચલાથી તેની ઉપર બ્યાજ પણ જાડું ચઢી ગયું દરો, એટલે મારી મારફત એ ઝાણ ચૂકવવાનો તમારો વિચાર જણાય છે! ત્યારે તો દલે વ્યવદાર વાણીમાં કહું તો મારે તમને કોથળા છોટીને નાણાં આપવાં પડશે!

સદ્મજુએ બીજી વખત લડવાનું ચેલે-જા આપ્યું! આ કડવાં વચન સાંભળીને પરશુરામજીએ એકકમ પોતાનો કુદાડો ઉઠાવ્યો, અને ત્યાં મળેલા લોકોમાં લાલકાર થઈ ગયો!

સદ્મજુ (પણ તપી ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે)—હે ભૃગુ-વર પરશુરામજી! તમે મને તમારો કુદાડો દેખાડો છો, પણ રાજ-દોદી હોવા છતાં બ્રાહ્મણ જાણીને હું તમને જણાવું છું. તમે બ્યાજસુધી દેવતા અને બ્રાહ્મણ તરીકે ધણી ધામધૂમ કરી છે, પણ તમને ઘેરા રજુજંગમાં હજી કોઈ સુભટ-જનવાન ઘરવીરનો ભેરો થયો નથી લાગતો—શેરને માથે સવાસેર મળ્યો નથી લાગતો!

(૩)

રામચંદ્રજી વચ્ચે પડ્યા.

આ પ્રમાણે મામતો જાડું જાહેરી ગયો, અને “આ ઠીક નથી થતું—આ ઠીક નથી થતું” એમ લોકો પેરાકારવા લાગ્યા; એટલે સદ્મજુને જાણ્યું એ ખસેડીને શ્રીરામચંદ્રજી વચ્ચે પડ્યા. પરશુરામજીના ક્રોધામિમા સદ્મજુના કટાક્ષમય મામિક જવાબો ધીની આદૃતિ નેવા થઈ પડતાં લોકો વધુ થતો જોઈ શ્રીરામચંદ્રજી ધણી શાંતિથી જળની વૃષ્ટિ નેવા મધુર સખ્દો બોલવા લાગ્યા.

રામચંદ્રજી—હે નાથ! એ તો જાણક છે, હજી તો તેના મોઢામાં દાંતે દુધિલા છે, માટે તેની ઉપર કૃપા કરો. જો તે આપનો

પ્રભાવ જાણુતો હોત તો આપની સામે આવો વાદવિવાદ કરે ખરો ? જો બાળક કાંઈ ગેરવાજબી કરે તોપણ ગુરુ, માતા અને પિતા તો રીસ નહિ ચડાવતાં મનમાં હસીનેજ મોજ માને. તમે તો ક્ષમાવાળા, ધૈર્યવાન અને જ્ઞાની છો; માટે તેને બાળક અને સેવક જાણી માફ કરો.

રામચંદ્રજીનાં શીતળ વચનથી પરશુરામજીનો ક્રોધ જરાતરા શાંત થયો, પણ ત્યાં લક્ષ્મણજીએ કંઈ ધીમે સાદે મસ્કરી કરી અને તેઓ હસી પડ્યા ! આ જોઈને વળી પાછો પરશુરામજીનો પિત્તો ઉછળ્યો, અને તેમના ગુસ્સાનો પાર ન રહ્યો

પરશુરામજી—હે રામ ! આ તારો ભાઈ મહા પાપી છે; તેનું શરીર ગોરું છે, પણ તેનું મન તો કાળું મસ છે. તેનું મોઢું દુધિયા દાંતવાળું નથી, પણ તે મોતને બોલાવતું જણાય છે. તમે તો સારા છો, પણ એ તો ટેડો મિજાજ છે, અને હું તેને ધડીકમાં મારી નાખીશ, એ પણ તે મૂર્ખો સમજતો નથી !

લક્ષ્મણજી—(વળી પાછા હસીને કહેવા લાગ્યા કે,) હે મુનિ ! ક્રોધ એ પાપનું મૂળ છે, તેને વશ થનારા લોકો અત્યુચિત કર્મો કરે છે, અને ગુસ્સાવાળાઓ દુનિયાની રીતથી ઉલટા ચાલે છે. હે મુનિરાજ ! હું તમારો દાસ છું, માટે હવે ક્રોધ તજીને મારી ઉપર દયા કરો. (વળી મસ્કરીમાં) જુઓને ! જાણે કે આ ધનુષ્ય ભાંગ્યું છે, એ તો હવે કાંઈ તમે ગમે તેટલો ગુસ્સો કરશો તોય સંધારો નહિ. આપ આસને બિરાજો, નકામા તમારા પગ દુઃખતા હશે ! તેમ છતાં તમને એ ધનુષ્ય બહુ પ્રિય હોય તો કાંઈ ગુણી- (કારીગર અથવા સાયન્ટિસ્ટ) ને બોલાવીને તેનો ઉપાય કરો !

લક્ષ્મણજી આ પ્રમાણે ટેડાઈથી વાત કરતા હતા, જેથી જનક રાજ પણ મનમાં ડરવા લાગ્યા, અને ઇશ્વારેથી વધારે મજાક નહિ કરવાનું જણાવવા લાગ્યા. લોકો તો બિચારા થરથર કંપતા હતા, અને મનમાં કહેતા હતા કે, આ નાનો રાજકુમાર તો ભારે કરે છે !

ક્રોધથી માણસ પોતાના શરીરનેજ બાળે છે, અને તેથી તેનીજ શક્તિઓનો નાશ થાય છે. પરશુરામજી પણ લક્ષ્મણજીની નીંદરતા અને નિર્ભય વાણીને લીધે ગુસ્સામાં બળ્યા કરતા હતા, અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે તેમનું પોતાનુંજ બળ ક્ષીણ થતું જતું હતું; તેમ છતાં તેમનો ગુસ્સો માતો નહોતો.

પરશુરામજી—હે રામ ! જલ્દી, હવે બહુ થઈ; તારા બાઈને બચાવવો હોય તો બચાવ. તે મંત્રિન મનનો છે. ગોરું શરીર હોય છતાં મન મેઢું હોય તો, એ તો વચ્ચો જરેજ. નેતાના ધન જેવું જણાય.

આ સાંભળીને વળી પાછા લક્ષ્મણજી દસી પડ્યા. 'કારણ કે ઉપરનો દાખલો લક્ષ્મણજીના કરતાં પરશુરામને વધારે લાગુ પડતો હતો. પણ રામચંદ્રજીએ તરતજ લક્ષ્મણજી સામે આંખ કાઢી, તેથી મોટા બાઈના માનની ખાતર લક્ષ્મણજી, હલડી વાણી બોલવાનું છોડીને, જ્યાં શુર વિશ્વામિત્ર બેઠા હતા ત્યાં ચાલ્યા ગયા. અને આ પ્રમાણે લક્ષ્મણજી સાથેનો આશ્ચર્યજનક સંવાદનો મોટો ભાગ પૂરો થયો.

શ્રીરામચંદ્રજી સાથે ટપાટપી

શ્રીરામચંદ્રજી—(બે દાઘ જોડીને ધણાંજ સાંત અને શીતળ વચનથી કહેવા લાગ્યા કે) હે નાથ ! તમે સદજ સુગણ છો; માટે તમારે બાળકનાં વચન કાને (મનમાં) - લેવાં જોઈએ નહિ. ઝેરી જાનવરો અને બાળકો સરખાંજ હોય છે. તેઓ સાધુ અને શયતાન વચ્ચે કાંઈ ફરક સમજતાં નથી. વળી હે નાથ ! એણે (લક્ષ્મણજીએ) તમારું કોઈ કાર્ય બગાડ્યું નથી. તમારો ખરો અપરાધી (ધનુષ્ય તોડનાર) તો હું છું; માટે ક્રોધ કરવો હોય તો મારી ઉપર કરો, અને દત્તા કરવી દોય તોપણ કૃપા કરીને મારી કરો. હે મુનિનાથક ! તમારો શુરસો ઉતરે એવો ઉપાય બતાવો તો, આ સેવક કહો તે કરવા તૈયાર છે.

પરશુરામજી—હે રામ ! તમેજ કહેલે કે મારો શુરસો તે દમ સાંત થાય ! તમારો બાઈ તો હજુ મારી સામે તાકીને જોઈ રહ્યો છે ! તેના બળામાં મારો કુદાડો ન મારું તો મારો શુરસો પણ શું કામનો ? મારા કુદાડનો ધોર નાદ સાંભળીને બલબલી રાગની રાણીઓના પણ મર્ક અવી જાય છે; પણ મારો કુદાડો દાઘમાં હોવા છતાં, પેસો ચળકુમાર હજુ જીવતો બેઠો છે, તેથી રીસમાં મારી છાતી બળી જાય છે, અને મળું રૂધાઈ જાય છે ! ખરે, આજે મારો દી' વધેલો બેઠો છે, નહિતર મારો સ્વભાવ એમ કેમ ફરી જાય, અને મારા મનમાં વળી દયા શેની આવે !

લક્ષ્મણજી (વળી પાછા ટફકો કરીને બોલી ઉઠ્યા કે,)—અટોહો આજે તો આપને બદ્ધ કુન્ન થનું દરો ! આપ તો દયા અને કૃપાની મૂર્તિ છો, અને જોસો છો ત્યાં તો જળણે રૂઠ કરે છે, ને પુખ્તની દૃષ્ટિ થાય છે ! જો તમને દયા આવવાથી આપના બધાં માત્ર બળનાં દોય, તો પછી જ્યારે તમને શુરસો આવે ત્યારે મળુ તમારા ફરીને જમાવે !

પરશુરામજી—જો જનક ! આ બાળક ધણે દીધો લાગે છે, અને તેનું આજે મોત અન્યુ લાગે છે. એને નાનામોટાને વિવેક નથી. મારે તારે તેને જ્યારેપરીમાં જ્યાં રહે ન દોય, તો તેને મારી આંખ આગળથી દૂર કર !

લક્ષ્મણ—(બળતામાં ઘી હોમવા હસીને બોલ્યા કે) અરે પરશુરામજી ! તમે મને આંખથી દૂર કરવાનું શાને માટે કહો છો ? તમે તમારી આંખોજ બંધ કરો ને ? એટલે પછી તમે કોઈને દેખશો નહિ !

પરશુરામજી—(લક્ષ્મણ જેવા નીડર, હાજરજવાબીને કાંઈ ઉત્તર આપી શક્યા નહિ, એટલે રામ તરફ ફરીને બોલ્યા અને કોધના આવેશમાં તેમને ઉધડા લધને કહેવા લાગ્યા કે,) જો રામ ! તું પણ ભારે શઠ લાગે છે ! તારો ભાઈ મને કડવાં વચનો કહે છે અને તું દાંભિક વિનય કરીને, બે હાથ જોડી મીઠાં મીઠાં વચનો વડે છળ કરીને મને છેતરે છે ! ચાલ, આવ, મારી સાથે લડાઈ કર; નહિતર તેં જે રામનામ ધારણ કર્યું છે, તે છોડી દે ! તું શિવનો દ્રોહી છે, માટે છળ છોડીને મારી સાથે લડ, નહિતર તને અને તારા ભાઈને મારી નાખીશ.

(૪)

આમ મિઝળ બોધને, પરશુરામજીએ લક્ષ્મણને છોડી રામ-ચંદ્ર સાથે ટપાટપી કરવા માંડી ! બસ, તેમણે તો ગુસ્સામાં પોતાનો કુહાડો ઉગામ્યો, એટલે રામચંદ્રજીએ હસીને પોતાનું માથું નીચું નમાવ્યું. લક્ષ્મણજીને બદલે તમને મારી ઉપર ગુસ્સો આવ્યો હશે, અને જગતનો એ કાયદો છે કે, બીજના વાંકોટડા ચંદ્રને રાહ નડતો નથી, પણ પૂનમના શાંત ચંદ્રને ગ્રહણ નડે છે. માટે હે ગુસાંધ ! આપની રીસ કોઈ રીતે ઉતરતી હોય તો આપને જે યોગ્ય લાગે તે કરો. તમારા પરશુ આગળ મારું આ મસ્તક તૈયાર છે ! હે વિપ્રવર ! પ્રભુ અને સેવકની વચ્ચે તે વળા કાંઈ લડાઈ હોય ખરી ? તમારો વિચિત્ર વેશ જોઈને લક્ષ્મણજીએ કાંઈ કહ્યું, તેમાં એ બાળકને શું દોષ દેવો ? તમને કુહાડો, બાણ તથા ધનુષ્ય સાથે જોયા, તેથી તમે કોઈ ક્ષત્રિય હશો એમ ધારીને એ છોકરાને ગુસ્સો આવ્યો. તમારા નામથી તેણે તમને ઝોળખ્યા નહિ, એટલે તમને ક્ષત્રિય ધારીને અમારા કુળની રીત પ્રમાણે (નીડરતાથી) તેણે જવાબ દાધા. જો તમે યથાર્થ ઋષિ-મુનિના વેશમાં આવ્યા હોત, તો જરૂર તે બાળક આપના પગની રજ પોતાને માથે ચઢાવત. તે અગ્નિપ્રેા હોવાથી તેની જૂઝ માફ કરો. બ્રાહ્મણના હૃદયમાં તો દયાજ નોંધાયે. અમારી ને તમારી બરાબરી ક્યાથી થાય ? ક્યા માયું અને ક્યાં પગ ? જુઓને ! મારું નામ તો ફક્ત 'રામ' છે, જ્યારે આપનું નામ તો 'પરશુરામ' છે. હે દેવ ! અમારા ક્ષત્રિયમાં તો માત્ર એક ધનુષ્યો (ચરવીરતાનો) જ ગુણ છે, પણ તમારામાં તો નવ ગુણ છે. (બ્રાહ્મણોમાં નમ્રતા, તપ, સંતોષ, ક્ષમા, શીલ, ઇન્દ્રિયદમન, ગાન, દાન અને દયા એ નવ

શુભો હોવા જોઈએ, એમ ધર્મશાસ્ત્ર કહે છે. આજે આવા ખાલજો ફેટલા દરો ! !) માટે હે વિપ્રવર ! તમે જમારો આપરાધ ક્ષમા કરો. અમે તો તમારાથી સર્વ રીતે દારેલા છીએ.

ધીરમે આ પ્રમાણે ધણાજ નમ્રભાવે પરશુરામજીને સંતોષ આપવા માંડ્યો; પણ તેમાં તેઓ પરશુરામને વારંવાર વિપ્ર-બ્રાહ્મણ કહેતા હતા, તેથી વળી પાછો તેમને ચટકો લાગ્યો !.

પરશુરામજી—(ગુસ્સે ચઢીને રામને) જા, બસ, તું પણ તારા ભાઈ જેવો વાંકો છે ! નફટ ! તું મને બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણ કહ્યા કરે છે, પણ હું કેવો બ્રાહ્મણ છું તે, હું તને હમણાંજ કહું છું ! જો, બ્રાહ્મણો અમિહોત્રી હોય છે, તો મારો અમિહોત્ર શું છે, તે સાંભળ ! મારું ધનુષ્ય, એ લી હોમવાનો મુવ છે, અને બાણ એ આકૃતિ છે. મારો ક્રોધ એ મઠનો અગ્નિ છે, ચતુરંગ સેનાનાં સાકર્મ હું તેમાં હોયું છું, રાજમહારાજ એ મારા ષઠ મોટેનાં મહિમાનમાં દેવાનાં પરુઓ છે, અને તેને મારા આ કુદાડથી કાપીને, મેં ધણાએ સમર (યુદ્ધ) ષઠ કર્યો છે. હે મૂખી ! તને મારા પ્રભાવની ખબર નથી, તેથીજ તું મને બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણ કહ્યા કરે છે ! તેં આ ધનુષ્ય તોડ્યું છે, તેથી તારા મગજમાં બહુ રાઈ ચડી છે ! જાણે જગત છતી લીધું હોય એવું તને અભિમાન આવી ગયું છે !

રામચંદ્રજી—(કેટલેજે કહેવા લાગ્યા કે,) હે મુનિ ! તમે જરા વિચાર કરો. મારી બૂલ બહુ નાની છે; પણ તમને ગુસ્સો બહુ ભારી ચડ્યો છે. આ જરીપુરાણું ધનુષ્ય કાચ અડકાડતાંજ તૂટી ગયું તેમાં મારે અભિમાન કરવા જેવું શું છે ? હે જુગુનાથ પરશુ-રામજી ! જો અમારે અભિમાનજ બતાવવું હોય તો આ દુનિ-યામાં એવો કાંઈ મુજબ, ભડવીર નથી કે જેની પાસે અમે માથું નમાવીએ. દેવ હોય, રાક્ષસ હોય, રાજા હોય કે લાડવૈયો હોય, અને તે સમાન બળવાળો હોય કે વધુ બળવાળો હોય, છતાં જો તે અમને એકેજ-આદવાન આપે તો, જલેને તે કાળ કે યમરાજા હોય તોપણ અમે તેની સાથે લડવા વખર રહીએ નહિ. હાતિપટ્ટરીર ધારણ કરવા છતાં જે લગાડથી સંક્રાંચાલ કે ડરે, તે પામર અને કુળને કષ્ટક લગાડનારો છે. મારાં કુળની આત્મમદાની ખાતર નહિ, પણ હું ખરંજ કહું છું કે, રઘુવંશનો કુમાર રણજંગમાં શળથી પણ ડરતો નથી. તેમ છતાં હે મુનિ ! બ્રાહ્મણવંશની એ પ્રશુતા છે કે, જેઓ અગમ-નીડર હોય તે પણ તમારાથી ડરે છે, અને મરણીયા હાતિયો પણ દમેલા પૂજ્ય બ્રાહ્મણોથી બીના રહે છે.

રામચંદ્રજી હિંમતમાં.

લક્ષ્મણજીએ કાઠકે કહ્યો, છતાં રસિક નવા માર્મિક ભાષામાં જે વચનો સંભળાયા હતાં તેજ ભાવ ધીરામચંદ્રજીએ મીઠી,

મધુરી તથા શાંત વાણીમાં કહી સંભળાવ્યો, જેથી પરશુરામજીનાં જ્ઞાનચક્ષુ ઉઘડી ગયાં. ક્રોધથી તેમનામાં જે ક્ષાત્રતેજ હતું તે દરાઈ ગયું હતું. અને અવતારરૂપ ગણાતા શ્રીરામના શાંત તેમજ ગૂઢ મર્મવાળા બોધક શબ્દો સાંભળવાથી તેમના હૃદયમાં બ્રાહ્મણ-ગુણ પ્રગટ્યો, અને તેમનાં હૃદયચક્ષુ અને જ્ઞાનચક્ષુ ખુલતાં, તેઓ શ્રીરામનો શું પ્રભાવ છે તે જાણી શક્યા. તેમણે તેથી રામચંદ્રજીને ધનુષ્ય ધારણ કરવાનું કહ્યું, અને શ્રીરામના અતુલિત પ્રભાવથી પરશુરામના મનમાં જે થોડો ધણો વિસ્મય હતો તે પણ દૂર થયો. તેમનાં ગાત્રો પ્રેમથી પ્રકુલિત થઈ ગયાં અને બે હાથ જોડી, શ્રીરામની સ્તુતિ કરીને પરશુરામજી વન વિશે સીધાવી ગયા. તેમનું તેજ શ્રીરામચંદ્રજીમાં લીન થઈ ગયું.

પરશુરામજીનું આખું જીવન ધણી ધણી અહમ્મત વાતોથી ભરપૂર છે, પણ તેમાં કેટલીક વહેમી વાતો પણ હોવાથી માત્ર ઉપરનો રસિક, બોધક તેમજ દિલ્લે આનંદ આપનારો સંવાદજ વાચકવર્ગ પાસે રજુ કરી, ‘આર્યપ્રકાશ’નાં ખાસ આકર્ષણ તરીકે ‘રામાયણ-મહાભારત’નાં રત્નો રજુ કરવાની જે જાહેરાત કરવામાં આવી હતી, તેને અનુસરીને, ઈશ્વરેચ્છા હશે તો બીજા વિષયો હું હવે પછી રજુ કરીશ. ઇત્યાદિ.

(તા. ૩, ૧૦, ૧૭ તથા ૨૪મી જુલાઈ-૧૯૪૨ના “આર્યપ્રકાશ”માંથી)

૨૮-રાત્રિની અદ્ભુત સમૃદ્ધિ

(લેખક:-શ્રી. દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર)

(૧)

કુદરતનાં રમણીય અને લઘ્ય દરયો જોવા માટે આપણે દર-
ની મુસાફરી કરીએ છીએ. કોઇકોઇ વાર એ રસ આપણી પાસે
વતાં જોખમો પણ ખેડાવે છે; પણ જ્યાં છીએ ત્યાંજ આપણી
ધર્મ કરતાં અનંતમણી તેજસ્વી સૃષ્ટિ આપણે માથે ચળકતી
તાં એના સૌંદર્ય તરફ નિદાનવાની ધણાખરાની બુદ્ધિ પણ ચતી
થી, એ કેટલું આશ્ચર્ય! કોહિનૂર જેવા હીરા પોતાની પાસે રાખવા
પરે રાખ્યો કેટલા લકષ્યા છે, લક્ષ્મીપુત્રોએ કેટલાં કાવતરાં કર્યાં
!! પણ પૃથ્વીના કોઇ પણ રત્ન કરતાં જેમની કાન્તિ દમરગણી
તરારે છે એવા આકાશના તારા પોતાના દરવા આપણે જરા સરખી
રહી નથી લેતા એ કેટલું આશ્ચર્ય! જલદાનમાં ગેરં આપણા પગ
જોના સાગરનું ગંભીર ધ્યાનમાં આપણી આપણે ગંભીર થઇ
જઈએ છીએ, અને આપણને ગૂઢાતિગૂઢ વિચાર આવે છે. કોઇ
પણ મહાસાગરની ઉંડાઈ જેની આગળ જોખવં સમાન પંથુ ન
મણાય, એવા અનંત ગંભીર આકાશને માથા પર વિસ્તરેલું જોવા
છતાં માણસ છીછરો ને છીછરોજ રહી જાય છે એ કેટલું આશ્ચર્ય!

પ્રાચીનકાળમાં તારાઓનું આપણને જ્ઞાન હતું, એના કરતાં
દમરગણે જ્ઞાન ઉત્તરો સો વરસમાં આપણે મેળવ્યું છે; પણ પ્રાચીન
કવિઓએ તારાઓ વિષે જેટલું કાવ્ય લખ્યું છે તેનો દમરમે
ભાગ પણ આજના કવિઓને રૂપો નથી એ કેટલું આશ્ચર્ય છે!

અથવા આશ્ચર્ય જાનું? માણસની કલ્પનાનાં સર્વોચ્ચ ઉદ્દયનો
જ્યાં માઠો જન્ય ત્યાં તારાસૃષ્ટિની પ્રથમ ઝંખી સર થાય છે.
માણસની કલ્પનાશક્તિ કરતાં તારાઓનું વાસ્તવિક રહસ્ય દરેક
રીતે હીનું છે. વિશ્વરૂપદર્શનથી અજુન જેટલો અસ્વરથ થયો એના
કરતાં અધિક અસ્વરથ થવાનું કારણ ચૂપચાપ સગમતા રાતના
તારા આપણને આપી રહ્યા છે. જ્યાંમુઠી આપણે તારાઓના વિસ્તાર-
ની શોધ કરી ન હતી ત્યાં સુધી આપણને 'અનંત' શબ્દનો ખ્યાલ-
જ ન હતો. આકાશનું ઉંડાણ, તેમજ અનુપ્પદ્ધમનું ઉંડાણ કાળના
ઉંડાણ જેટલુંજ અનંત છે, એનો દરરોજ નવોનવો સાક્ષાત્કાર
થતો જાય છે. અને આજના જ્ઞાન કરતાં આવડી કાલનું જ્ઞાન
એકાએક દમરગણે વધવા છતાં આપણે દજ એ જ્ઞાનસાગરના
કિનારા પરજ છીએ, એમ કહેવું પડે છે. અને અતિ પ્રતીન થાય
કે, અનંતની કલ્પના કરવા માટે પણ જ્ઞાનની આ શોધ અનંત-

કાળ સુધી ચલાવવી જોઈશે.

પ્રકાશની ગતિ એક સેકન્ડે એક લાખ, છાશી હજાર, ચારસો વીસ માઈલની છે. મુંબઈથી ન્યૂયૉર્કનું અંતર જેમ આપણે ઈચ, આંગળ કે દોરાથી માપતા નથી, માઈલથી માપીએ છીએ, તેમ પ્રકાશની ગતિનો વિચાર કરતી વખતે નાનામાં નાનો એકાંક (યુનિટ) માઈલનો ન ગણાતાં ઉપર જતાવેલી ગતિએ પ્રકાશ એક વર્ષ સુધી એટલે કે ત્રણ કરોડ અગીઆર લાખ, ચાર હજાર સેકન્ડ સુધી દોડીને જોટલું અંતર કાપે તેટલા માઈલનો ગણાય છે. આ ૫,૭૯,૮૪૦ કરોડ માઈલનું અંતર એ તારાઓનું અંતર માપવાનો એક હાથ છે. આ અંતરને તારાજ્યોતિષમાં 'તેલેવત્સર' કહે છે. આકાશના મુખ્યમુખ્ય તારા આપણે લાંથી કેટલા દૂર છે, એ ખગોળશાસ્ત્રીઓ માપી શક્યા છે. દક્ષિણ તરફના જ્યોતિષ તારા તો આપણે માટે નજીકમાં નજીકના ગણાય. એ કેવળ ૪૬ તેલેવત્સર દૂર છે; જ્યારે આજકાલ સવારે પૂર્વ તરફ પૂરજોશમાં ઉગનાર સ્વાતિનું અંતર ૧૩૬ તેલેવત્સર છે.

એનો અર્થ એ થયો કે, સવારે ઉઠતાંવેંત સ્વાતિનો જે તાજગી-ભર્યો પ્રકાશ આપણને મળે છે તેને સ્વાતિથી નીકળ્યે ૧૩૬ વરસ થયાં છે. સ્વાતિનો ફોટો-લઘ જો એમાંથી ત્યાંની કંઈ માહિતી મળી શકતી હોય તો તે નાના ફૂંડનવીસના વખતની અથવા ક્રાન્સના વિપ્લવના વખતની માહિતી ગણાય.

રાત્રે ઉત્તર તરફ આપણે ધ્રુવને જોઈએ છીએ. એ પ્રકાશ ૬૫ વરસનો વાસી છે એટલે કે આજે રાત્રે જે પ્રકાશને ધ્રુવ તરીકે આપણે જોઈએ છીએ તે ગાંધીજીના જન્મના અરસામાં ત્યાંથી નીકળ્યો હતો, અને દર સેકન્ડે ૧,૮૬,૪૨૦ માઈલને પ્રયંત્ર વેગે દોડતો અહીં આવી પહોંચ્યો છે. તારાઓનો પ્રકાશ ઝબૂકઝબૂક હાકે છે તે અમરથો નહિ !

તારાઓના પ્રકાશમાં જો તારાઓ પરનું આખું દૃશ્ય આપણે જોઈ શકતા હોઈએ તો આપણને સેકન્ડો, હજારો અને લાખો વરસનો જૂનો ઇતિહાસ પ્રત્યક્ષ-આપણી નજર આગળ લજવાતો જોઈશું. પૃથ્વીનું તેજ પણ ખીજા ગ્રહ કે તારા પર ચંદ્રના પેડે દેખાતું હોય અને ત્યાંના લોકો એ પ્રકાશમાં અહીંનો આખો ઇતિહાસ જોઈ શકતા હોય તો આપણા જૂનો ઇતિહાસ પણ આજે પ્રત્યક્ષ લજવાતો એમને દૃષ્ટિગોચર થવો જોઈએ.

આવા અદ્ભુત પ્રકાશની સંજ્ઞા રોજ ને રોજ આપણને જોવા મળે છે, તો તેને વિશે આપણે સહેજસાજ જાણી ગઈએ તો નિર્દોષ આનંદ મેળવવા ઉપરાંત આપણે ઈશ્વરને જાણી શકતા નથી, એ ભાન પણ તારવું કરી શકાએ અને આપણા જીવનન્યવદારમાં

નમ્રતા અને ઉદારતા આણી રાખીએ. સિંચાણના દિવસોમાં રાત્રે આઠ વાગે અને સવારે ચારપાંચ વાગે જ્યારે વ્યવહારનાં કામમાંથી આપણે મુક્ત હોઈએ છીએ ત્યારે જો આકાશ તરફ જોઈશું તો આપણને જાનજાતના પૃથ્વી પર જેની કક્ષના ન થાય એવા આનંદો મળશે. દર પખવાડિયે એવો આનંદ લુંટવાને વાચકોને આમંત્રીએ છીએ.

(૨)

અંધારી રાત્રિએ જ્યારે જધાજ તારા પ્રગટ થયેલા હોય છે ત્યારે આકાશ વધારે ઉજ્જ્વળ લાગે છે અને એની રોશા કાંઈક ઓરજ હોય છે. આજકાલ સાંજે ચાંદરજી હોય છે તેથી આકાશના નાના-નાના તારા ચળાઈ જાય છે. મોટામોટા ધીકતા તારા હોય તેટલાજ દેખાય છે, એક રીતે એ સાફ છે. તારાની સમૃદ્ધિમાં સિંચાડ માણસ મુંઝાઈ જાય છે. ચાંદરજીએ માળી કાઢેલા મુખ્ય મુખ્ય તારાઓ ઓળખવા સહેલા. આપણે રાત્રે સાડાસાત આઠ વાગ્યે આકાશ નિદાળીશું. અહીં જોતાં પૂર્વ દિશા તરફ નવાનવા તારાઓનું સરખસ આવડું જોવાનો આનંદ વિશેષ હોય છે, પણ પ્રથમ પશ્ચિમ તરફ જરાક નજર નાખીએ તો કીક. કેમકે ત્યાં શુક્ર અને શનિ બન્ને આકર્ષવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે. આપણે જરાક મોઝા પડ્યા તો બન્ને જણા પશ્ચિમ સિતિજમાં ડૂબી જવાના. શનિનું આખું નામ શનિયર છે; કેમકે એ બદ્ધ ધીમે ચાલે છે. એને સરજની આસપાસ એક ગ્રહસિંચા પૂરી કરતાં આપણાં ઓઝણીસ વર્ષે જોઈએ છે. યોગ્ય દિવસ પહેલાં શુક્ર શનિથી બદ્ધ દૂર નીચે દતો, પણ એ ઉનાવળે ચડતોચડતો શનિની નજીક આવવા લાગ્યો છે. શુક્રશનિ મળે છે ખૂબ, પણ એ કાંઈ તારા નથી. એ સૂરજની આસપાસ ફરનારા ગ્રહો છે. ગ્રહો તારાની પેઠે ગળીકતા નથી, પણ આકર્ષતી વખતે કે ઊઝળી વખતે વાનાવરણની અસરને લીધે ગળી-કતા હોય એવું લાગે છે. એજ કારણે શુક્ર આકર્ષતી વખતે લાલ દેખાય છે—જણે મોટા થયેલો મંત્રજ.

કાંઈ પણ સમયે જો આકાશ આપણને દેખાય છે તેજ આકાશ ખીજે દિવસે એજ દેકાણે ચાર મિનિટ પડેલું આવે છે. જો તારા આજે આઠ વાગે ઉઝે કે આવડે ને આવડી કાલે આઠમા ચાર મિનિટ બાકી હોય ત્યારેજ ઉઝતો કે આવડતો હોય. આટલી એક વસ્તુ ‘વાનમાં રાખવાથી ધણી વાતો એની મેલે રપટ થશે. આકાશના તારા રોજ પૂર્વમાં ઉઝીને પશ્ચિમ તરફ આવડે છે, એ ઊઝળી ગતિ સાચી નથી. આપણી પૃથ્વી પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ જમરડા મારીક ફરે છે તેથી આખું આકાશ પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ જતું હોય એમ લાગે છે. જ્યાં આપણે તો આકાશની વાતો

કરતી વખતે આકાશની ગતિનો જે ભાસ થાય છે તે જાણે સાચો હોય એવી રીતે બોલીશું.

આજકાલ પશ્ચિમ તરફ શ્રવણ આયમતો જોવાની ખાસ ખુબી છે. શ્રવણ નક્ષત્ર નિતાન્ત સુંદર છે. આકાશગંગાને કાંઠે એના ત્રણ તારા એક લીટીમાં હોય છે. એમાં વચ્ચેના ચળકતો તારો તે પિતૃભક્ત શ્રવણ. એની બે બાજુ ઉપર બે તારા છે તે એનાં માતૃપિતા. કાવડ લઇને ગંગાને કિનારે આવ્યો ત્યાં દશરથનું બાણ એને વાગ્યું. એ ત્રણ તારાનેજ બાણ ગણીએ અને એ કંઈ દિશા-એથી આવ્યું છે એ તપાસવા જો જમણી તરફ નજર ફેરવીએ તો ખરાખર એ ત્રણ તારાની દિશામાં મોટો ચળકતો તારો દેખાશે; એનું નામ અભિજિત. અંગ્રેજીમાં અભિજિતને 'વેગા' કહે છે. ખરું જોતાં આપણે એને દશરથ કહેવો જોઈએ. દશરથના બાણથીજ શ્રવણ ગતપ્રાણ થયો હતો ને! શ્રવણને અંગ્રેજીમાં ઑલ્ટર કહે છે.

પશ્ચિમ તરફ જોવાનું છોડી દધ આપણે જમણી બાજુ ઉત્તર તરફ વળીએ, ત્યાં ધ્રુવ દેખાશે. ધ્રુવ ખરાખર ઉત્તર તરફ હંમેશા એ ને એજ ઠેકાણે હોય છે. નકશાની ચોપડીમાં અમદાવાદના કે તમારા ગામના જે અક્ષાંશ બતાવ્યા હોય તેટલાજ અંશ ધ્રુવનો તારો તમારા ક્ષિતિજથી ઉંચો હોય છે. અગાસી ઉપર એકાદ ગોળ મેજ જેવું કંઈ રાખી એના પૃષ્ઠભાગથી ધ્રુવ કેટલા અંશ ઉંચો છે એ માપી લેવું અને ગેઝીટિયરમાં આપણા સ્થાનના અક્ષાંશ કેટલા છે એ જોઈ લેવું; બંને ખરાખર હોવાજ જોઈએ. ધ્રુવ જો સાંજે ન ઝાળખી શકાય તો સવારે પાંચ વાગે ઉઠીને આપણે ધ્રુવના સમાચાર કાઢીશું. અસારે સાંજે તો ધ્રુવને માથે એક વાંકાચૂંકો 'એમ' પોતાના ટાંટિયા ફેલાવીને ઉભો છે એને જોઈશું. એના બન્ને ખભા સરખા જિંયા નથી. એકાદ આરામખુરશી આપણે બાજુથી જોતા હોઈએ તેવો આ 'એમ' દેખાય છે. અંગ્રેજીમાં એ નક્ષત્રમંડળને 'કેસીઓપીઆ' કહે છે; અને 'લેડીઝ ચેર' પણ કહે છે. આપણે ત્યાં એને માટે જૂનું નામ નથી. એક મિત્ર કહે છે કે, ઉત્તરધ્રુવ તે શેપશાયી લગવાન વિપ્લુ અને 'કેસીઓપીઆ' તે લક્ષ્મી છે. બાળ-શાસ્ત્રી જોબેકરે એનું નામ પાડ્યું 'શર્મિષ્ઠા'. આપણે ત્યાં યયાતિ, શર્મિષ્ઠા અને દેવયાનીની વાર્તા છે; તેમ ગ્રીક પુરાણોમાં પરસ્યુસ, એન્ડ્રોમીડા અને કેસીઓપીઆની વાર્તા છે; પણ કેસીઓપીઆને આપણે શર્મિષ્ઠા ન કહેતા દેવયાની કહીએ તો શું ખોટું! દેવાનું યાન-વાહન તે આ આરામખુરશી.

દેવયાનીને જોઈને આપણે પૂર્વ તરફ વળીશું, કેમકે ત્યાં મૃગ-નક્ષત્ર દિગે છે. મૃગનક્ષત્ર ઝોળખવાને જરા કલ્પનાશક્તિ વાપરવી જોઈએ. આકાશ જાણે કાચનો એક મોટો ધુમ્મટ છે. એના ઉપર

એક દરણુ દોડે છે. એના ચાર પગની ચાર ખરી આપણે નીચેથી
નેહ ચઢવાના. ખરીના ચાર તારા છે. મૂળ ઉત્તર તરફ દોડે છે.
એના પેટમાં ત્રણ તારાનું એક બાણ છે. મૂળના ચાર પગમાંના
ઉત્તર તરફનો એકને કે આગળનો જમણો પગ ઠીકઠીક ચગટે છે.
એનેજ આઠી કહે છે. પાછળના પગમાંથી કામો વધારે ચગટે છે.
પાછળના એ પગ વચ્ચે પણ લગભગ બાણ પાસે તારાનું એક
મૂળખું છે. એ દોડનાર દરણુનું 'પૂંછડું' કહ્યાય, અને આગળના પે
પગ વચ્ચે પણ જરા જદાર આડે આવેલું 'મૂળખું' તે માયું.

ખરું જોતાં તારાની માદિતી સાથે એની આકૃતિ આપણે
જોઈએ; પણ આપણે અહીં આકૃતિ દોર્યા વગર ચપ્પો મારફતેજ
બધું સમજી લેવાના હીએ. એમાં કહેનાર અને સાંભળનાર બંનેની
ચક્ષિની કસોટી છે.

(તા. ૧-૧૨-૩૧ તથા તા. ૨૦-૧૨-૩૧ના "નવજીવન"માંથી)

૨૯-વિશ્વ અને કાલ

અગોરળીયાન્ મહસો મહીયાન્ । (કક, ૨-૨૦)

તમામ નાની વસ્તુઓના કરતાં નાનો અને મોટી વસ્તુઓના
કરતાં મોટો, આયુ' પરમાત્માના સ્વરૂપની બાબતમાં વર્ણન કર્યું
છે. આવી આ સૌથી નાની વસ્તુ ને સૌથી મોટી વસ્તુ કહી, એ
બાબતમાં આજ સુધીની શાસ્ત્રીય શોધ પ્રમાણે આનો આપણે
વિચાર કરીએ.

પ્રથમ આપણે સૌથી નાની વસ્તુ તરફ જોઈએ. કોઈ પણ
પદાર્થ એ નાના અણુઓના બનેલો હોય છે, એ આપણે જાણીએ
છીએ. કોઈને લાગતું હશે કે, આપણે પદાર્થના જે નાના નાના કણ
જોઈએ છીએ તેજ અણુ છે; પણ એમ નથી. લાખો અણુનો આ
કણ બનેલો હોય છે. અણુ આપણે જોઈ શકતા નથી. પાણીના
એક અણુનો બાસ એક અંદાર અબજગંદા ઇંચ હોય છે! પાસ-
લેટ તેલની બાટલી ભરીને પાણી લઈએ તો તેમાં આશરે ૨૫ કરોડ
પરાર્થ અણુ હોય છે! આ અણુઓને એકબીજાની સાથે જોડી દમને
તેની સાંકળ કરીએ તો પૃથ્વીની આસપાસ તેના ૨૭ કરોડ બાંટા
થશે, અને પૃથ્વીની સપાટી પર પાચરીએ તો દર ચોરસઇંચ જમીન-
પર સવાકરોડ અણુ થશે. અણુની ગતિ પણ તેવીજ હોય છે.
સાધારણતઃ ધરમાંની દવામાં તેમની ગતિ દરસેકંડે ૫૦૦ યાર્ડ હોય
છે. પદાર્થોમાં જે ગુણ હોય છે તેજ તેના અણુઓમાં પણ હોય છે.
આવે! આ નાનકડો અણુ તેના કરતાંય સૂક્ષ્મ એવા પરમા-

જીવોનો બનેલો હોય છે. અણુનો લગ્ન થતાં તેના પરમાણુ બને છે. આવા પરમાણુ ૯૨ પ્રકારના છે. આવી રીતે અણુના કરતાં પરમાણુ નાનો હોય છે.

આટલો આ સૂક્ષ્મ પરમાણુ તે પણ તેનાથી બારીક એવા વિદ્યુત્કણોનો બનેલો હોય છે. વિદ્યુત્ત જે પ્રકારની છે. ધનવિદ્યુત્ત ને ઋણવિદ્યુત્ત. આથી વિદ્યુત્કણોના પણ ધનવિદ્યુત્કણ અને ઋણવિદ્યુત્કણ આવા જે પ્રકાર છે. ધનવિદ્યુત્કણને આપણે પુરુષકણ ને ઋણવિદ્યુત્કણને પ્રકૃતિકણ આવી સંજ્ઞા આપીશું.

દરેક પરમાણુમાં મધ્યભાગે પુરુષકણ હોય તેની આસપાસ પ્રકૃતિકણ ફરતા રહે છે. સૂર્યની આસપાસ જેમ ગ્રહ ફરે છે; તેમ પુરુષકણની આસપાસ પ્રકૃતિકણ નિયમિત રીતે ફરતા હોય છે! તે દરસેક'ડે કેટલાક અબજ વાર પુરુષકણની આસપાસ ફરે છે. ઉપર જેમ આકાશસ્થ ગોલોના પ્રમાણમાં મોડળી જગોળ બહુ છે, તેમ પરમાણુઓમાં વિદ્યુત્કણોના પ્રમાણમાં ખાલી જગોળ બહુ હોય છે! એટલે બ્રહ્માંડ ને પરમાણુ આ બન્ને સ્પષ્ટની પેઠે સમિચ્છ્ર પદાર્થ છે.

૯૨ પ્રકારના પરમાણુ છે ને તે પ્રત્યેકના ગુણધર્મ જુદા જુદા હોય છે; પરંતુ નિરનિરાળા પ્રકારના પરમાણુઓમાંના પ્રકૃતિકણ લઈએ તો તે માત્ર એકજ જાતના હોય છે! એટલે એકજ મૂળભૂત પદાર્થમાંથી તમામ પ્રકારના પરમાણુ બનેલા છે! હૈડ્રોજનમાં એક પુરુષકણ ને તેની આસપાસ એકજ પ્રકૃતિકણ ફરતો હોય છે. હેલિયમમાં જે પ્રકૃતિકણ ને લિથિયમમાં ત્રણ પ્રકૃતિકણ હોય છે. જીવ-સૃષ્ટિનો મુખ્ય ઘટક કાર્બન છે. એના એક પરમાણુમાં ૬ પ્રકૃતિકણ હોય છે. એનો અર્થ ૬ પ્રકૃતિકણવાળા પરમાણુ જીવસૃષ્ટિને આવશ્યક છે. આપણાં જીવનને આધારભૂત એવા પ્રાણવાયુના એક પરમાણુમાં ૮ પ્રકૃતિકણ હોય છે. આ પ્રમાણે ૯૨ પર્વત પ્રકૃતિકણવાળા નિરનિરાળા પ્રકારના પરમાણુ છે. જીવટના યુરેનિયમમાં ૯૨ પ્રકૃતિકણ હોય છે. સૃષ્ટિરચનામાં આ સરળ ગણિત કેટકું ઉપયોગમાં આવ્યું છે! આ ઉપરથી વિધાતા મહાન ગણિતી દેખાય છે, એવા ઉદ્દગાર શાસ્ત્રજ્ઞો કાઢે છે! એમાં જો કે તે વિધાતા પ્રસક્ત નથી દેખાતો, તોપણ તેની કૃતિ એમા ખાસ દેખાય છે!

કોઈ પણ પદાર્થ લઈએ-એમાં આપણું શરીર આવ્યું જ-તો તે અણુઓનો બનેલો હોય છે. અણુઓમાં ખાલી જગો હોય છે. અણુ પોતે પરમાણુઓનો બનેલો હોય છે, ને પરમાણુ પરમાણુમાં સુદ્ધ ખાલી જગો હોય છે. પરમાણુના પુરુષકણ ને તેની આસપાસ પ્રકૃતિકણ એકસરખા અનિશય વેગથી ફરતા હોય છે ને તેમનામાં સુદ્ધ મોડળી જગો હોય છે. આ પ્રમાણે જે ઉપર ચાલું છે તેજ

સિદ્ધિ ચાલુ છે ! પિંડે તે ઘડાંડે ! આ વિદ્યુત્કણ વસ્તુતઃ વીજળી-
ના કણ ન હોઈ વિદ્યુત્કણદરી છે; એટલે વસ્તુમાત્ર વિદ્યુત્વસ્વ છે-
અર્થાત્ વસ્તુમાત્ર તેજોમય છે. એનો અર્થ સર્વ સ્પષ્ટ પદાર્થ તેજ-
માંથી ઉત્પન્ન થયા હોઈને તે તેજોમય છે.

આ પ્રમાણે સર્વ સૃષ્ટિ એકજ મૂળમૂલ તત્ત્વમાંથી ઉત્પન્ન થઈ
છે તે તે તત્ત્વ તેજોમય છે, એવો શાસ્ત્રજ્ઞોનો નિર્ણય છે. સુદ્ધિમય
જ્ઞાનની મજલ ક્યાં સુધી પહોંચી છે, એ આ ઉપરથી લક્ષમાં આવશે.

આ તેજમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા દર પ્રકારના તત્ત્વોના ગુણ-
ધર્મની જાળતમાં સામાન્યતા વિચાર કરીએ તોપણ મન આશ્ચર્ય-
ચકિત થઈ જાય છે. દર પ્રકારના પરમાણુ લઈએ તો તે વજનમાં
ફલકા ભારે હોય છે. દેડોજનનો પરમાણુ સૌથી દલકો ને મુર-
નિયમનો પરમાણુ સૌથી ભારે વજનનો હોય છે. આ પરમાણુભારનો
ગુણધર્મની સાથે આશ્ચર્યકારક સંબંધ છે. તમને પરમાણુનું
વજન સમજાયું કે તેના ગુણધર્મ તમારાથી સદજમાં કદી ચકારો.
દેડોજનથી તે મુરનિયમ પર્યાંતના પરમાણુઓને આ ક્રમ પ્રમાણે
માંડવાથી તેમના ગુણધર્મમાં કેવો નિયમિત રીતે વિકાસ થતો જાય
છે અથવા કેટલાક ગુણધર્મ કેવા નિયમિત રીતે ઓછા ઓછા થતા
જાય છે ને એમ હોવા છતાં આટલી રેખામાંનાં તત્ત્વો પરિણામમાં
એકબીજાથી કેવી બિન્નતા પામે છે ને ઉભી રેખામાંનાં તત્ત્વો પરિ-
ણામમાં કેવા એકરૂપ હોય છે વગેરે જાણતોનો અભ્યાસ અત્યંત
રમણીય છે. આવી રીતે મૂળતત્ત્વોના ગુણધર્મમાં આશ્ચર્યકારક
સુસંમતિવ્યવસ્થા ને નિયમબદ્ધતા હોવાને લીધે રહેલ, ગાદલ ને
સર્મણ, આ તત્ત્વોનો શોધ લાગ્યો; એટલુંજ નહિ પણ એનો શોધ
લાગ્યા પહેલાં તેમનો પરમાણુભાર અને તેમના ગુણધર્મ વગેરે
શાસ્ત્રજ્ઞોએ બીનચૂક કદી નાખ્યાં ! ઉપર નેચ્યુન ને પ્લુટો આ
મહોનો શોધ મહિનની સદાચના વડે લાગ્યો ને તેમનો રચાન મતિ
વગેરે પ્રથમથીજ નિશ્ચિત કરી નાખ્યા; એના કરતાંજ આ વધુ
આશ્ચર્યકારક નહિ કે !

અદૃશ્ય એવા પરમાણુઓમાંથીજ આપણું શરીર બનેલું છે.
હવા જળે પરમાણુમય હોવાને લીધે આપણે પરમાણુઓમાંજ રહીએ
છીએ ને દાલચાલ કરીએ છીએ. પરમાણુઓને લીધેજ આપણું
જીવિત્વ છે. એમની રચના અને ગુણધર્મની જાણતમા ઉપર પ્રમાણે
વિચાર કરતાં આ પરમાણુઓ મમે ત્યારે અને મમે તેવી રીતે વદમજાથી
ઉત્પન્ન થયા એમ માની શકાય કે ! તેમની રચનામાં કોઈનો પ્રુએ-
પ્રુકો દાલ નહીં રેખાતો કે ! તેમના અજળ ગુણધર્મનો વિચાર
કરતાં તેમની પછવાડે રહેલી ઉચ્ચ જુદિનો તમને જાણ નહીં થતો
કે ! અને તે જના પણ શું જાણવોએ મોનાનીજ જુદિનો ધર્મ રાખવો !

આવી રીતે આપણે નાની વસ્તુઓનો એટલે અણુપરમાણુ અને વિદ્યુત્કણોનો ક્રમવાર વિચાર કર્યો. હવે મોટી વસ્તુઓનો એટલે પૃથ્વી, ગ્રહ, સૂર્ય, તારા, આકાશગંગા, તેજોમેધ ને વિશ્વનો ક્રમવાર વિચાર કરીએ. કેમકે મોટામાં મોટી વસ્તુ તે વિશ્વ એ ખુદખુંજ છે.

આપણે જે પૃથ્વીપર રહીએ છીએ તે પૃથ્વી એ એક ગ્રહ હોઈ તે પોતાની આસપાસ તેમજ સૂર્યની આસપાસ ફરતી રહે છે. શુક્ર, શુક્ર, પૃથ્વી, મંગળ, એક ભ્રમ ગ્રહના ૮૦૦ દુકડા, ગુરુ, શનિ, હર્ષલ, નેપ્ચ્યુન ને પ્લ્યુટો આ દશ ગ્રહ છે. તેઓ પોતાની આસપાસ તેમજ સૂર્યની આસપાસ ફરતા હોય છે. પૃથ્વીને જેવો ૧ ચંદ્ર છે તેવા મંગળના ૨, ગુરુના ૯, શનિના ૯, હર્ષલના ૪ અને નેપ્ચ્યુનનો ૧. આવા ૨૬ ચંદ્ર છે. સૂર્ય, દશ ગ્રહ, ૨૬ ચંદ્ર, ધૂમકેતુ ને ઉરકા, આ બધાની મળીને સૂર્યમાળા બનેલી છે.

આ સૂર્યમાળા તે આકાશગંગામાંનો એક ભાગ છે. આકાશગંગામાંનો શુભ પટ્ટો આશરે ૨૦ અંશ પહોળાઈનો હોઈ એનાથી તારકામય આકાશના જે ભાગ પડેલા દેખાય છે. આકાશગંગા એ વિશ્વનો એક ભાગ હોઈ એમાં સૂર્યમાળા, ઇતર તારા તેમજ તારકાખુંજ છે. આ આકાશગંગા એકાદ પૈડા જેવી છે. આકાશગંગાના શુભ પ્રકાશનો જે પટ્ટો દેખાય છે તે તેની અંદરના તારાઓનો એકત્ર યજ્ઞેલા પ્રકાશને લીધે દેખાય છે. આપણે આકાશગંગામાં હોવાને લીધે આ પ્રકાશમય પટ્ટો આપણને દેખાય છે. તેવીજ રીતે દર સેકન્ડે ૧૨ માઈલને વેગે આખી સૂર્યમાળા અભિજિત તારા તરફ જાય છે. સૂર્યમાળાથી જહાજમાં બેસીને આપણે બધા એ તારા તરફ ચાલ્યા જઈએ છીએ ! વચમાંજ એકાદ તારાની સાથે અચડાઈ પડી આપણી સૂર્યમાળા ભાંગી જશે કે શું, એવી બીક રાખવાનું કારણ નથી. તારાઓના પ્રમાણમાં ખાલી જગો એટલી વિશાળ છે કે, આવી રીતે બે તારાઓ સામસામે અચડાવા લગભગ અશક્ય છે. આ પ્રમાણે આપણી સૂર્યમાળા આ તારા તરફ જાય છે એ જોઈને, આ તારા એજ જગત્ત્રયના ત્રણ વાસ્તવ્યસ્થાન દર્શાવે એમ એક પાશ્ચાત્ય શાસ્ત્રજ્ઞને લગ્યું.

આકાશગંગાની બહાર અન્યક શમા દેકેકે બે પ્રકારના જે સડેકે પુંજ દેખાય છે એને તેજોમેધ કહે છે એ વિશ્વના જુદા જુદા ભાગ છે, જે વિશે બાબતમાં આગળ કિતર કહેવામાં આવશે.

આપણે સૂર્ય પાળુ એ ૧૨ એ. ૧૨૧૪ એક છે અથવા એ તારાને. કહેવાય છે તે પાળુ ૨૫ છે નહીં આ ન દેખાય ૧૨૧ એની નાખ્ય. આશરે ૭ દશકાં ૭ દશકાં કમ થાય ૧૨૧ કહે તારા દેખાય છે નહીં હવે આપણે એક નહીં ને ૭ દશકાં ૧૧ પાળુ કહેમ. આવે છે. એનાથી ૬૬ અથવા ૧૦૦ દેખાય એ

અંદાજ છે. કેરોમારીની મદદથી તારાઓની સંખ્યા ૫ અગજની નિર્ણિત થઈ છે. વિશ્વની વિશાળતાનો વિચાર કરીને ત્રણિત વડે તેમજ અનુમાન વડે વિશ્વમાંના તમામ તારાઓની સંખ્યા ૨ કરોડ પરાઈ હશે, એવું શાસ્ત્રજોએ નક્કી કરાવ્યું છે!

તારા તેજોમેધમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેજોમેધ એટલે વિરલ ને ઉષ્ણ એવા વાયુઓનો સમૂહ. તેજોમેધના ધવલ પુંજકો આપણને આકાશમાં દેખાય છે, એ ઉપર કહેલું છે.

હવે આપણે આકાશરથ ગોશ્લોના આકારના પ્રમાણ સંબંધી વિચાર કરીએ. પૃથ્વીની આસપાસ ફરનારા ચંદ્રનો વ્યાસ ૨૧૬૦ માઈલ છે. પૃથ્વીનો વ્યાસ આશરે ૮૦૦૦ માઈલ હોય તેનો પરીઘ ૨૫૦૦૦ માઈલ છે. પૃથ્વીના આકારનું પ્રમાણ ચંદ્રના કરતાં ૪૮ ગણું છે. છુધ, મંગળ ને પ્લુટો, આ મદ પૃથ્વીના કરતાં નાનાં છે. શુક્ર પૃથ્વીના કરતાં સહેજ નાનો છે. બાકીના મદ પૃથ્વીના કરતાં મોટા હોઈ એમાંનો સૌથી મોટો મદ શુક્ર એ પૃથ્વીના કરતાં ૧૩૦૦ ગણો મોટો છે. સૂર્ય પૃથ્વીના કરતાં તેરલાખ ગણો મોટો છે. દેહલાક તારા સૂર્યના કરતાં નાના તો, કેટલાક મોટા છે. આદ્રો નક્ષત્રમાંના યોગતારો આકારમાં સૂર્યના કરતાં અડી કરોડગણો છે તો બીજાં એક તારો ત્રણ કરોડગણો મોટો છે.

આકાશરથ ગોશ્લોનાં વજનો વિષે વિચાર કરતાં પૃથ્વીનું વજન ૮૪ હજાર પરાઈ ખાંડી છે. સૂર્યનું વજન પૃથ્વીના વજનથી ૩ લાખ કરે હજાર ગણું વધારે છે! સાધારણતઃ તારાઓનું વજન સૂર્યના વજન કરતા ૧ થી ૧૦ ગણાપર્યંત હોય છે. તથાપિ એક તારાનું વજન સૂર્યના કરતાં ૧૪૦ ગણું તો બીજાં એકનું ૧૦૦૦ ગણું જણાઈ આવ્યું છે!

પૃથ્વી તેમજ બીજા મદો પરપ્રકાશિત છે; સૂર્ય અને બીજા તારા સ્વપ્રકાશિત છે. સૂર્યનું તેજ ૩ ખર્ પરાઈ મીલ્યનમીટીના તેજતા જેટલું છે! મૃગનક્ષત્રમાંના વ્યાધ નામના તારાનું તેજ સૂર્યના કરતાં ૨૬ ગણું છે. એક તારાનું તેજ સૂર્યના કરતાં પાંચલાખ ગણું છે. સૂર્યના કરતાં એછા તેજવાળા તારા પણ પુષ્કળ છે.

સૂર્ય અને તારાઓની ઉષ્ણતા પણ તેવીજ હોય છે. સાલસર આ દેખાતા તારાઓની ઉષ્ણતા સાધારણતઃ ઉકેલેલા પાણીથી ચોદમણી, પીગાસ પડતા તારાઓની ૨૮ મણી, સૂર્ય જેવા સફેદ દેખાતા તારાઓની ૫૫ મણી ને નીલસર રંગના તારાઓની ૪૦૦ મણી હોય છે; તથાપિ બીજા એક તારાની ઉષ્ણતા સૂર્યની ઉષ્ણતાના કરતાં ૬ હજાર મણી છે!

હવે આપણે તેમનાં છતાં સંબંધે વિચાર કરીએ. સૂર્યથી

શુક્ર ૩૩ કરોડ માઇલ, શુક્ર ૬૩૩ કરોડ માઇલ, પૃથ્વી ૬૩ કરોડ માઇલ, મંગળ ૧૪૩ કરોડ માઇલ, લગ્ન ગ્રહ ૨૫૩૩ કરોડ માઇલ, ગુરુ ૪૮૩ કરોડ માઇલ, શનિ ૮૮૩ કરોડ માઇલ, હર્ષલ ૧૩૩ અબજ માઇલ, નેપ્ચ્યૂન ૨૩૩ અબજ માઇલ ને પ્લ્યૂટો ૩૩૩ અબજ માઇલ છે છે.

તારાઓનાં છેટાં કલ્પનાતીત છે. પ્રકાશકિરણનો વેગ દર સેકન્ડે ૧ લાખ ૮૬ હજાર માઇલ છે. આટલા વેગથી સૌના કરતાં નજીકના તારા પરનો પ્રકાશ અહીં આવવાને ૪૩૦ વર્ષ લાગે છે! આથી સૌથી નજીકનો તારો ૪૩૦ પ્રકાશવર્ષને અંતરે છે, એમ આપણે કહીએ છીએ. આ છેટું ૨૩ શંકુ માઇલ થાય છે! ને તે સૂર્ય તેમજ પૃથ્વી વચ્ચેના અંતરના કરતાં ૨૩૩ લાખ ગણું છે. મૃગ-માંનો વ્યાધ તારો આના કરતાં બમણું છે છે. આપણી આકાશ-ગંગામાંનો સૌથી નજીકનો તારકાપુંજ ૧૮૪૦૦ પ્રકાશવર્ષ (૧૩ પરાધ માઇલ) જેટલા છેટા પર છે. આકાશગંગામાંનો બિંબકુલ દરને તારકાપુંજ ૧૮૫૦૦૦ પ્રકાશ વર્ષ (૧૦ પરાધ માઇલ) છે છે. આપણે જે આકાશગંગામાં રહીએ છીએ, એનો વ્યાસ ૨ લાખ ૨૦ હજાર પ્રકાશવર્ષો (૧૩ પરાધ માઇલ) છે. એક આડો લંબ-વર્તુળ કાટો ને તે આકાશગંગા છે એમ માનો. એના આડા વ્યાસ-પર, મધ્યથી જમણી તરફ ૩ અંતર પર એક બિંદુ કાટો. અહીં આપણી સૂર્યમાળા છે. મધ્યથી આ અંતર પચાસ હજાર પ્રકાશવર્ષ (૩ પરાધ માઇલ) છે.

આ આકાશગંગા એ એક તેજોમેધજ છે. તેજોમેધના આક્રમણશીલ વેગથી ફરતા હોય છે ને તેજોમેધ ઘટ્ટ થઈને તેના તારા બને છે. આવી રીતે મહાપદ્મ વર્ષ પહેલાં આપણો આ સૂર્યશી તારો જન્મ્યો.

આ સૂર્યની પાસે થઈને તોપાય અબજવધિ માઇલને છેટીથી એક નાલે જતો હતો. એના આકર્ષણને લીધે સૂર્યને ભરતી આવી ને તેના ભાગ દૂર ફેંકાઈ ગયા ને આવી રીતે ગ્રહ અસ્તિત્વમાં આવ્યા. એટલે આપણી દુનિયા એ મૂળ સૂર્યના જ ભાગ હોઈ ને આ પ્રભુ જે અદ્ભુત યજ્ઞ જતા દુનિયાને એ તેને સ્વાતંત્ર અસ્તિત્વ માટે સૂર્યકે દૂર હોવાને લીધે તેને ક્રમે ક્રમે ગ્રહરૂપ ને ધનરૂપ પ્રાપ્ત થયું આ પ્રભુને ૨ અબજ ૫૫ પાંડા આપણી દુનિયા જન્મી

આકાશગંગા ને વિચરે. એક ભાગ થઈ આ ૧ કેટલાક ભાગ થઈ તારા થઈ. આકાશગંગા આ બધા ભાગને ૧ સદે ૫૨ મળે નાલે પહેલે. એક પ્રવહ તેજોમેધ અભિન વિચરે જતો માં આવી રહેલો ને આકાશગંગા વચ્ચે ક્રમે ક્રમે ગ્રહરૂપ ને ધનરૂપ પ્રાપ્ત થયું આ પ્રભુને ૨ અબજ ૫૫ પાંડા આપણી દુનિયા જન્મી

દેવ-ન થયા ને દહી પણ થાય છે. જેવા આપણા તેજોમેધમાં એટલે આકાશગંગામાં તારા છે તેવાજ તમામ તેજોમેધમાં છે. આપણે જે તારા તેજોએ છીએ તે તો આકાશગંગામાંના સૂર્યની નજીકનાજ તારા તેજોએ છીએ. ખીજા તેજોમેધમાંના તારા આપણે જોઈ શકતા નથી. દૂરદુરથી મંત્રમાંથી તેમાંના ઘોડાક દેખાય છે. પરંતુ તેજો-મેધના શુભ રંગના પુંજકો દેખાય છે તે તેજોમેધમાંના તારાઓનો પ્રદાણ એકત્ર થવાને લીધે દેખાય છે. એ એક પ્રયત્ન આજ તેજો મેધનું વય શાસ્ત્રોએ ૧ થી ૨ જલધી વર્ષ જેટલું કરાખું છે ! અર્થાત્ ૧-૨ જલધી વર્ષ પહેલાં વિશ્વમાં આ એકજ તેજોમેધ હતો. બીજું કંઈ નહોતું.

આપણા ધાર્મિક વિધિમાં આપણે નીચે પ્રમાણે કાલગણના કરીએ છીએ:—

ઓમજગતો મહાપુરુષસ્ય વિષ્ણુરાજયા પ્રવર્તમાનસ્ય ચત્ર પ્રાણો દિર્ઘાયે પરાયે વિષ્ણુપદે થીથેતવારાહકસ્યે ચંપન્ધસ મન્વન્તરે અષ્ટાવિંશે યુગચતુષ્કે કલિયુગે પ્રથમ ઘરણે-
ઈત્યાદિ. આ કાલગણના પ્રમાણે અક્ષરેવનું આયુષ્ય તેમનાં સો વર્ષ. એ પૈકી ૫૦ વર્ષ થયાં. હમણાં ૫૧ મા વર્ષનો ૧ સો દિવસ ચાલુ છે. આ દિવસને થેતવારાહકસ્ય આવી સંજ્ઞા છે. આ કલ્પના ૧૪ મન્વન્તરો પૈકી છ મન્વન્તરો પૂરા થઈ સાનમો વૈવસ્વત મન્વન્તર ચાલુ છે. મન્વન્તરના ૭૧ મહાયુગ પૈકી, ૨૮ મા મહાયુગમાંના કલિયુગનું ૧ હું ચરણ હમણાં ચાલે છે. (વિષ્ણુપુરાણ ૧-૩)
માનવી ૪ અબજ ૩૨ કરોડ વર્ષનો અક્ષરેવનો જે દિવસ તે હમણાં ચાલુ છે, તેનો પૂરો અધ્યાત્મ એટલે સાન મન્વન્તરો ૫૫૭ દહી થયા નથી.

(ગીતારહસ્ય-પ્રકરણ ૮ થું)

૪ અબજ ૩૨ કરોડ આ સંખ્યાને એએ ગુણો, એટલે અક્ષરેવના એક અહોરાત્રનાં માનવી વર્ષ નીકળશે. એને ૩૧૦ લે ગુણુ-વાથી અક્ષરેવના એક વર્ષનાં માનવી વર્ષો આવશે. એને ૧૦૦ એ ગુણુવાથી ૩ જલધી માનવી વર્ષો એ અક્ષરેવનું એકંદર આયુષ્ય નીકળે છે. એ પૈકી અર્ધ આયુષ્ય મળું એટલે ૧૫ જલધી વર્ષો થયા. ૧-૨ જલધી વર્ષ પૂર્વે આપણે આજ તેજોમેધ અસ્તિત્વમાં આવ્યો. કાલી વિષ્ણુપુરાણમાં આ ચલિત ને હમણાના કાલકોની રીતિ એ આકાશગંગા રીતે મળતા આવે છે.

વિશ્વની રચના આવી છે. સુભુના શીજના કુમારી અંકુરના મેલકાર પાકવાના જેવું આ વિષ છે. રચના આકારની આપણી આજ રચના એ આ રીતે થયેલ છે. એક તેજોમેધ છે. એની જ મુખ્ય રીતે જાણ કરે છે. એની આજ પુન તેજોમેધ ને તેની આજ રચના

ચાલીને, તેને જીવસૃષ્ટિની ઉત્ક્રાન્તિનું સ્વરૂપ મળ્યું. આવો દાઓનો નિર્ણય છે. પ્રથમ સમુદ્રમાં એક પેટીનો પ્રાણી ઉત્પન્ન થયો તે તેની ઉત્ક્રાન્તિ થતાં થતાં તેની પરિણતિ અનુપ્રમાણીમાં થઈ. સૃષ્ટિની જે ઉત્ક્રાન્તિને લીધે સમુદ્રમાંનો એકપેટી પ્રાણી ઉત્પન્ન થયો તે ઉત્ક્રાન્તિ પણ કેટલાંય કરોડ વર્ષોમાં થાય રહી રહે !

આપણે જીવસૃષ્ટિને જીવસૃષ્ટિ આવો એક કરીએ છીએ તે જીવસૃષ્ટિને અધિક મદત આપીએ છીએ; પરંતુ આ વિશ્વમાં જીવસૃષ્ટિ આ નિયમ ન દોષ આપવાદ છે. અનિયમ જીવનને લીધે, તેજોમેધમાં અથવા એમાંના તારાઓમાં પરમાણુ એક કેસણે રહી શકેના નથી. આથી તેજોમેધમાં તેમજ સૂર્યોદિ તારાઓમાં જીવસૃષ્ટિ દોષી થઈ શકે નથી. જીવસૃષ્ટિ ફક્ત મદો ઉપરજ શક્ય છે. તે મદ તેમના સૂર્યથી બહુ નજીક અથવા બહુ દૂર દોષ તેના પર સુદાં જીવસૃષ્ટિ શક્ય નથી દોષી. સૂર્યની નજીકના શુષ્ક મદ ઉપર સ્વરૂપ પદાર્થ ઉત્ક્રાન્તિ દોષ છે, તો દૂરના નેપ્ચ્યુન-પ્લુટોપર તે ભરતી પેડે પડે જાય છે. આથી ત્યાં જીવસૃષ્ટિ દોષી થઈ શકે નથી. વિશ્વના પ્રમાણમાં જીવસૃષ્ટિ બહુજ દોષી દોષી જોઈએ. મંગળ ઉપર જીવસૃષ્ટિ દોષી જોઈએ, આ અનુમાન સુદો બૃહવાણુ દેખાય છે. મંગળ ઉપરની દરિયા નહેરો મોટા દૂરદર્શકમાંથી દેખાતી નથી. ફોટોમાઈ લેતાં તેમાં પણ તે આવી નથી. પૃથ્વી સિવાય ઈતરજ વનરપતિ અથવા પ્રાણી છે, એને માટે દંડ ખાત્રીલાયક પુરાવો મળ્યો નથી !

પૃથ્વી પર જીવસૃષ્ટિ દંડ ખીજ એક મહાપદ્ય વર્ષ સુધી રહેશે, એવો દાઓનો નિર્ણય છે. પૃથ્વીના દમણાંના વચના કરતાં તેનું બાકી રહેલું આયુષ્ય ૫૦૦ મહું છે, અને માનવપ્રાણીના મત કાલના કરતાં તેનો ભાવી કાલ ૩૦ લાખ મહું છે. જેને મો વર્ષનું આયુષ્ય છે એવા એકાદા ઊકારના મતકાળના કરતાં ભાવી આયુષ્યકાળ ૩૦ લાખ મહું છે, એ તમને સમજાય તો તે ઊકારનો જન્મ થયે ૧૮ મિનિટ થઈ છે, એમ તમે કહેશો. માનવજાતિના મતકાલના કરતાં, તેનો ભાવી કાલ ૩૦ લાખમહું દોષાથી માનવી શતવર્ષ આયુષ્યના પ્રમાણમાં માનવજાતિનો જન્મ થયે ૧૮ જ મિનિટ થઈ છે, એમ કહી શકાય. જાણક જન્મું નહિ ત્યાં તો તેનો આદલો ઉપદામ ! આગળ જતાં એ કરે એ ખરું !

સૂર્યોદિ સૃષ્ટિ પદાર્થનું આકારમાન, વજન, અંતર ઇત્યાદિ જે પદતિ વડે નિર્ણય કરે છે તે પદતિનું વર્ણન અત્રે કર્યું નથી. કારણ કે એમાં બહુ વિસ્તાર થઈને સર્વસાધારણ વાચકવર્ગને એ વિશ્વ મિતાકર્ષક લાગશે નહિ. વિશ્વ અને ઠાળ એ અનંત નથી, પણ મર્યાદિત છે, એ જાગતમાં પ્રમાણે પણ એજ કારણથી અત્રે આપ્યાં નથી.

વિશ્વ અને કાળના અંતિમ સ્વરૂપની બાબતમાં વિચાર કરતાં કરતાં આધુનિક શાસ્ત્રોએ હમણાં હમણાં ખૂબજ મજલ મારી છે. એ બધી ગપડી કહેવી એ અતિશય ઉંડા પાણીમાં જવા જેવું હોય તો પણ એવું દિગ્દર્શન કયો સિવાય આ વિષય પૂર્ણ ન થાય. વિશ્વની ઉત્પત્તિ સંબંધે કહેતાં, વિશ્વમાંના સૃષ્ટ પદાર્થ તેજમાંથી થયા એટલુંજ કહ્યું, ને તે તેજ અવ્યક્તમાંથી ઉત્પન્ન થયું એમ પણ કહ્યું. પણ અવ્યક્ત એટલે જો શૂન્ય તો તેમાંથી જો થયેલું તે પણ શૂન્યજ હોવું જોઈએ.

આ અવ્યક્તનુંજ સ્વરૂપ નહીં કરવાનો આધુનિક શાસ્ત્રે હમણાં હમણાં પ્રયત્ન કર્યો છે; સૃષ્ટ પદાર્થ તેજોમય હોય આ તેજ અવગત-રૂપમાં ને કાળમાં હોય છે. કાળ સંબંધી આપણી કલ્પનાઓ ખોટી છે. અવકાશ ને કાળ બન્ને મળીને એક અખંડિત તત્ત્વ છે. અવકાશ જો પ્રમાણે લંબાઈ, પહોળાઈ ને ઉંચાઈથી પરિમિત છે, તે પ્રમાણે જ અખંડિત તત્ત્વ લંબાઈ, પહોળાઈ, ઉંચાઈ ને કાલ વડે પરિમિત હોય તે આ પ્રમાણે કાલ જો અવકાશનુંજ ચોથું પરિમાણ છે. અવકાશ ને કાળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા આ અખંડિત તત્ત્વનું વિકૃત સ્વરૂપ તેજ તેજ ને એમાંથી થયેલા સૃષ્ટ પદાર્થ છે ! આ વિકૃત અત્યંત અર્થાત્ કેવળ જાસમાન હોવાથી, વિશ્વ એટલે પોકળ અવકાશ, ને ને કાળ કાળમાંથી થયેલું અખંડિત તત્ત્વ ! આ પ્રમાણે વિશ્વ એટલે કંઈ નહિ—શૂન્ય—માયા ! શાસ્ત્ર માયાપર્વન આવી ને નહીં એનાથી આગળ તે જઈ શકશે બંદે કે ?

(નવેમ્બર-૧૯૩૨ના "ચિત્રમય જગત"માંથી)

૩૦-વિજ્ઞાન અને સ્વર્ગોલ્ક

(લેખક:—ડૉક્ટર ધારસી ગુલાબચંદ સંઘાણી)

પાશ્વિમાલ વિદ્વાનોના સાદસ અને પરિશ્રમથી વિજ્ઞાન દ્વારા અનેક દિશામાં પ્રગટ પડવા લાગ્યો છે. વિજ્ઞાન દ્વારા ઘણેલી શોધ-ખોજથી માનુષ પડે છે કે, આ સૃષ્ટિ બહુજ અગ્રાધ, ભવ્ય અને મહાન ચમત્કારથી ભરપૂર છે. વિદ્વાનમંડળ શોધખોજ કરતું કરતું આગળ ને આગળ ધપતું જાય છે અને તે ક્યાં જઈ અટકશે તે જાણે કશી શકાય તેમ નથી. રસાયનશાસ્ત્ર અને જૂસ્તરવિદ્યામાં જેમ અનેકવિધ શોધો થયેલી છે, તેમ ખજાણશાસ્ત્ર સંબંધી પણ ઘણું જાણવાનું મળ્યું છે.

વિજ્ઞાન કહે છે કે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ ને વનસ્પતિનું વર્ગીકરણ કરવામાં આવે તો મૂળભૂતો એંસી છે, એમ દમણું સુધી જણાય છે. વળી તે આગળ વધીને જણાવે છે કે, આ મૂળ તત્ત્વોનું અસલ મૂળ આકાશમાં વાદળો જેવા દેખાતો ચમકતો નિહારિકાનો વાયુનો જોળો છે અને તેમાંથી આ બધું ઉત્પન્ન થયેલું છે. નિહારિકાના વાયુના જોળામાંથી પ્રથમ સૂર્ય ઉત્પન્ન થયો, સૂર્યમાંથી મહો ઉત્પન્ન થયા અને મહામાંથી ઉપમહ એટલે ચંદ્ર ઉત્પન્ન થયા છે. સૂર્યને દમણું આઠ મહો છે. સૂર્યથી નજીકમાં નજીક મહ એ સુધનો તારો છે અને તે સૂર્યથી આઠકરોડ સિતેર લાખ માઇલ દૂર છે. સૂર્યથી સૌથી દૂરનો મહ નેપ્ચ્યુન છે. તે સૂર્યથી ત્રણ અબજ માઇલ દૂર છે. આપણી પૃથ્વી સૂર્યથી નવ કરોડ ત્રીસ લાખ માઇલ દૂર છે અને તે તેની આસપાસ ફરતો ફરે છે. દિવસ અને રાતનો વિધ-વિધ આનંદ આપવા માટે પૃથ્વી પોતાની ધરી આસપાસ ફરે છે અને એક દળર માઇલની ઝડપે ફરે છે અને હોળી-દિવાળીના તહેવારની મજા મનાડવા તે સૂર્યની આસપાસ ફરતો ફરતો સાઠ દળર માઇલની ઝડપે પ્રદક્ષિણા કરે છે.

સૂર્યનો પરિવાર દમણું આઠ મહોનો છે. આઠ કરતાં વધારે મહ છે કે નહિ અને પહેલાં આજેન મહ દતા કે ન્યૂનાધિક દતા તે કોઈ કહી શકે એમ નથી. એક વખત ચંદ્ર પૃથ્વીની બહુજ નજીક દતો તે વખતે ચંદ્ર અને પૃથ્વી ઉભયની ગતિ વધારે દતી. વધારે ગતિને કારણે પૃથ્વી પર માત્ર ત્રણ કલાકનોજ દિવસ હતો. પરંતુ આ વાત તો અનંત યુગોના પહેલાંની છે. જેમ પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ પોતાનું જાળક ચંદ્રને લઈ પ્રદક્ષિણા કરે છે, તેમ સૂર્ય પણ પોતાના પરિવાર સહિત એક સૌરી (હરક્યુલિસ) નામના તારા તરફ ધસાડતો જાય છે; પણ આ વાતમાં સત્ય દર્શકતા થું છે તે

કેમ જાણવું નથી.

આપણે સંપત્તી જરા આપણે વિચાર કરીએ તો તે તુરત જાણી આવશે કે, તેની આદિ અને અંતને આપણી કલ્પનાસક્તિ પણ દોષી રાખતી નથી અને શુદ્ધિ વિચાર દોષાત્તાં દોષાત્તાં પણ માફી જાય છે. આ પ્રમાણે આપણે કલ્પનાતીત છે એમ કહે કે તે અનંતિ અને અનંત છે. આ અનંત અવશ્યમાં સર્વ સ્થાને અસંખ્ય નિદારિકાના વાયુના ગોળાઓ પણ ગતિમાન છે. કારણ કે આ સૃષ્ટિમાં ઝર્ષ પણ પદાર્થ રિશર નથી. ભૂત મંગળ અને અતિ-માનજ છે. આ નિદારિકા(નોખુચ)ના વાયુના ગોળામાંથી સૂર્યોદિતમામ ગીતને ઉત્પન્ન થયેલી છે.

જેમ એક પાણીના દોળમાં કાણું દોળ અને તેનો ફાટો ઉભાડતાં તમામ પાણી બહાર નીકળવા કાણા તરફ ફાટે છે અને પરિણામે દોળના કાણા પાસે પાણીનાં ફુંકાણાંઓ અને ચક્ર જેવા વમળ થાય છે, વમળને ફરવાની દિશા પણ એકસરખીજ હોય છે અને દોળ ખાલી થતાં આવજ થાય છે, તે પ્રમાણે નિદારિકાના વાયુ પણ ફરે છે અને દોળની માફક એક ધરી પર ઉત્પન્ન થાય છે. પદાર્થ નિદારિકાના વાયુના ગોળાની ગતિ પ્રતિદિન વધતી જાય છે. લાખો વર્ષ પછી એટલી તો ત્વરિત ગતિ થાય છે કે તે ગોળો બળવા લાગી વ્તય છે. આ બળતો ગોળો તે સૂર્ય કહેવાય છે. સૂર્ય બન્યા પછી તે એટલી બધી ઝડપથી ગતિ કરે છે કે તેમાંથી બળતા ફેટલાક નક્કર ટુકડા છૂટા પડી જાય છે; પણ તે વધારે દૂર જઈ શકતા નથી. ગુરુત્વાકર્ષણના બળથી તે ખેંચાઈ રહે છે અને અમુક સ્થળે પહોંચ્યા પછી સૂર્યના અને પોતાના એમ ઉભયના બળના પરિણામે આ ટુકડા સૂર્યની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરવા લાગી જાય છે. આ ટુકડાઓ અદ્ય કહેવાય છે. અદ્યમાંથી પણ અદ્યની ગતિ પ્રમાણે ફેટલાક ટુકડા નીકળી પડે છે તે કિપગૃહ યાને ચંદ્ર કહેવાય છે અને તેઓ ગૃહની પ્રદક્ષિણા કરે છે. આપણી પૃથ્વીને તો એકજ ચંદ્ર છે; પરંતુ બૃહસ્પતિના અદ્યને આવા આઠ ચંદ્રમા છે. ચંદ્રમા પોતે તો નિસ્તેજ છે, પરંતુ સૂર્યનો પ્રકાશ તે પર પડી આવર્તન પામી આપણી તરફ આવે છે તેને આપણે ચંદ્રમાના તેજ તરીકે ઓળખીએ છીએ.

સૂર્ય, નિદારિકાના વાયુના ગોળામાંથી બને છે; તેમ બીજી રીતે પણ તેની ઉત્પત્તિ થાય છે. આકાશમા ચળકતા તારાઓ એ બધા તારાઓ નથી. જેનું તેજ સ્થિર છે તે તો માત્ર અદ્ય છે અને જેનું તેજ ટમટમે છે તે તારાઓ એટલે બધાએ સૂર્ય છે. આવા સૂર્યો પણ આકાશમાં અગણિત-અસંખ્ય છે, કલ્પનાતીત કાળથી ઉત્પન્ન થયેલા અનેક ઓલવાઈ ગયેલા સૂર્યો પણ આકાશમા

અસ્તિત્વ ધરાવે છે. આવા મૃત સૂર્યોની સંખ્યા પણ ઘણી મોટી છે અને તેઓ અનંત આકાશમાં ફરી જાય છે. ક્યાં જઈ જાય છે? આકાશ તો અનંત છે. જોવામાં આવેલા સૂર્યો એકબીજા તરફ ગતિ કરવા માંડે છે. પ્રતિદિન ગતિ વધારતાં વધારતાં સંકટો વધે મુઠ્ઠી ગતિ કર્યાં જાય છે. આખરે બને વચ્ચે અથડામણ થાય છે. અથડામણ વખતે ગતિ એકદમ બંધ પડે છે. પરિણામે એકદમ મરમી ઉત્પન્ન થતાં તેમાંથી એક નવો સૂર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે ગતિ કરવા માંડી જાય છે.

નિદારિકાના મોળામાંથી કે જે મૃત જોવામાં આવેલા સૂર્યોના અથડામણમાંથી સૂર્ય, ગ્રહ અને ઉપગ્રહ ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી એકબીજાની આસપાસ પ્રવર્તિત થઈ જાય છે. તેમાંનું કશુંજે આકર્ષક નથી; બધુંજે કુદરતના સાધન નિયમોને આધારે જ થાય છે. એક કારણ તો ગુરુત્વાકર્ષણ છે, અને અન્ય કારણો અવરમ છે પણ કંઈ જાણવામાં નથી.

આપણી પૃથ્વીને સાત ગતિ છે—(૧) તે પોતાની પરી આસપાસ ફરે છે. (૨) તે સૂર્યની આસપાસ પ્રવર્તિત ફરે છે અને (૩) તે સૂર્ય સાથે ધસાણી જાય છે. બાકીની ચાર ગતિ ન સમજાય તેવી છે.

અનંત આકાશમાં ચાલના કાંઈ પદાર્થોને અટકાવી દીધે તેનું કાંઈ નથી, પરંતુ એકે ગતિમાન પદાર્થ ન મળે ત્યાંસુધી તે મૂળ વેગથી જને મૂળદિશા તરફ ગતિ કરે જ જાય છે. પૃથ્વી સૂર્યમાંથી ખસી, ગુરુત્વાકર્ષણના બળથી તે ખેંચાઈ રહી અને સૂર્ય તેમજ પોતાના બળના પરિણામે તે સૂર્યની આસપાસ ફરવા લાગી. આ અંકગતિ ક્યાં સુધી રહેશે? તે કાંઈ કહી શકે તેમ નથી. સૂર્યની આસપાસ ફરતાં ૧૧૮૦૦૦ વર્ષમાં એક સંકેતો ફેર આવે છે અને પૃથ્વી કાંઈક નીચે ઉતરતી જતી હોય એમ જણાય છે; પણ ૧૫૬ ફેર ફર્યા બાદ આવેલા અસંખ્ય વર્ષો બેઠેલા વિજ્ઞાન માને છે કે, અને તે સમયે કાંઈ પણ રીતે પુષ્ટિનો નાશ થઈ જાય તે તે પછી સૂર્યમાં જઈ પડે અથવા કાંઈ અન્ય મદ કે મુશ્કેલી સહ્યે અવસાન તેનું કાંઈક બહુ સ્વસ્થ થવા પામે; પણ નામ તેને નાશ એ તે અવસ્થા, પછી ક્યાં નાશ અત્યંત જાન વર્ષ પછી થાય.

પૃથ્વીની આ ૨,૪૦,૦૦૦ મીલ જેટલું છે અને સૂર્ય ૬૮૦૦૦૦૦૦ મીલ જેટલો છે. સૂર્યનો આસપાસ ૧૦૦૦૦૦૦૦ વર્ષ છે. તેને નાશ પેા (બ્રહ્મા સંજ્ઞાદિત) નરસિંહને તરે પૃથ્વી ૨૬ અબજ વર્ષ ફરે છે તે કહેવાય છે. હવે અને અન્ય કહેવાય છે કે તે એક તરીકે કહેવા: સપ્તમ્, ઈશ્વરે જણાવ્યું. આજુ છે તેનું નાશ (કેવે ૧૪) અવસ્થાને તરીકે (૨૬) છે. આ તરીકે સૂર્ય

દશલાખ ગણો મોટો છે અને સૂર્ય પૃથ્વીથી પંદર લાખ ગણો મોટો છે. આ પ્રમાણે અગરત્યનો તારો (સૂર્ય) કેટલો મોટો હશે! આ તો કહી દર્શક તારા (સૂર્યો)ની વાત, પણ અનંત આકાશમાં અસંખ્ય અદર્શક તારાઓ છે તે પૈકી સૌથી નજીક તારો એટલો તો દૂર છે કે તેનાં પ્રકાશને આપણી પૃથ્વીપર આવતાં સાડાત્રણ વર્ષ લાગે છે. પ્રકાશ પ્રતિસેકન્ડ ૧૮૬૦૦૦ માઇલની ગતિ કરે છે. સાડાત્રણ વર્ષની સેકન્ડ કાઠી જે રકમ આવે તેને ૧૮૬૦૦૦ થી ગુણીએ તો તે રકમગણા કોડ અબજ જેટલી થશે. આટલા માઇલ તે અદર્શક તારા પૈકી નજીકમાં નજીકનો તારો દૂર છે તો પછી અન્ય તારાઓની શી વાત કરવી! આવાં એકબીજાથી મોટા અસંખ્ય તારા (સૂર્યો) આકાશમાં છે, છતાં આકાશમાં દર્શક તારાઓ તો માત્ર બિંદુસમાનજ દેખાય છે. તારાઓનો ખ્યાલ આપણી કલ્પનામાં આવી શકતો નથી તો અનંત આકાશ કે જેમાં આવા કલ્પનાતીત અસંખ્ય તારાઓ છે તે આકાશનો ખ્યાલ તો શી રીતે આવે!

દુનિયાની સ્થિતિ પણે પણે બદલાતી જાય છે. નામ તેનો નાશ તો છેજ, પણ પૃથ્વીની આયુષ્યમર્યાદ આપણી આયુષ્ય-મર્યાદાના મુકાબલામાં એટલી બધી છે કે આપણે તેને અનંત કે શાશ્વત કહીએ છીએ. પૃથ્વી જે આકાશમાં માત્ર એક બિંદુ-સમાન છે તેની આવી અજબ સ્થિતિ છે તો પછી તેના કરતાં અસંખ્યગણા આયુષ્યવાળા અન્ય તારાઓની તો વાતજ શી કરવી! ખરેખર, સૃષ્ટિ બહુજ ભવ્ય, અહ્ભુત અને અકલિત છે. ત્રણ વીશીનું પામર માણસનું આયુષ્ય તદ્દન નહિજ જેવું છે; પણ મનુષ્યો સમજે છે ક્યાં? અસાર સંસારને જાણ્યા છતાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભજન્ય. અલાચારને તજે છે ક્યાં? મળેલ ચાર દિવસની આંદરણી દરમિયાન બનતી શક્તિએ પ્રાણીમાત્રની સેવા કરે તેજ ખરો મનુષ્ય જાણવો.

(“જીવનકલા”ના એક અંકમાંથી)

૩૧-અન્યાયની પાંખ પછાં અંગેઅંગે ફૂટી નીકળે

સદેનસાદ જહાંગીરની ઉપ, કાણુ જાણે કેમ, પણ એકદમ ઉડી ગઈ. પણ અંગેમાં પડી રહેવાને બદલે તે ધીમે ધીમે બહાર આળ્યો. રાત્રિ નિઃશબ્દ હતી, હજી દમણાંજ પહેરતીરે ખારના ટોકાસ માપી હતા. પાસેના એક દિવાનખાનામાં અજંદાજાતી જ્યોત જળતી હતી. સદેનસાદે કુતૂહલવશ તે દિવાનખાના તરફ પગ ઉપાડ્યા.

ચોપડાના દરવાજા વચ્ચે, મહેસુલી અમલદાર, કંઈક મદન ચિંતામાં બેઠો હતો. સદેનસાદનાં ધીમાં પગલાં સાંભળવા જોટલી મજા એને થઈ ન હતી, સામ્રાજ્યને માથે બાલુધારી આફત આવી પડી હોય અને એને દૂર કરવાના ઉપાય ચિંતવતો હોય તેમ તે ધ્યાનમગ્ન હતો. જહાંગીર થોડી વાર સુધી આ દસ્ય જોઈ રહ્યો. અધિકારીઓમાં આવા મદનગ્ન અને ખંતીલા માણસો છે તે જાણી તેને અભિમાન ઉપજ્યું.

“હૂમ, કંઈ બહુ ચિંતામાં છો?” જહાંગીર બોલ્યો.

અમલદારે ઉઠીને સદેનસાદનું સ્વાગત કર્યું. ચોપડાની ચિંતાનું કારણ જણાવતાં મહેસુલી અધિકારીએ કહ્યું: “જયા વરસ કરતાં આ વર્ષે મહેસુલની આવકના આંકડા થોડા વધારે લાગ્યા, તેથી મેં જાતે જ એ જાખતની તપાસ કરવાનો નિમમ કર્યો.”

“આ વર્ષે મહેસુલ વધુ આવ્યું છે, એ કંઈ જાણું છું; પણ એ કેમ બન્યું તે નથી જાણું.” જહાંગીરે અમલદારનું સમર્થન કર્યું.

“એ કારણ શોધવા મારેજ આ ઉત્તરે કંઈ છું. ચોપડાં બધાં જુલ્યાવી ચૂંપો, ક્યાંક ખાસ ફેર ન રેખાવો. વરસ પણ કંઈ બહુ સારું ન હતું.” મહેસુલી વજરે મુઠાની વાત કહેવા માંડી.

“તો દિસાંજમાં જૂલ-ચૂલ કંઈ દશે.”

“એ પણ તપાસ્યું. સરવાળા-બાદબાકી બરાબર લાગ્યા.”

“તો પછી તમે જાણો ને તપાસે કામ જાણે-મહેસુલ તો વધ્યું છે ને? એમાં ચિંતા જેવું શું છે? રાત્રિ બહુ વીતી છે. મારે દેવે એ જાણું કાલ ઉપર રાખો” જહાંગીરે કંટાળાને મોં ફેરવ્યું.

આવક વધે છે એ સાચું છે; પણ એ જ સામ્રાજ્યને મારે એક ચિંતાનું કારણ છે. મહેસુલની ખોટ ખમી દેવાય, પણ અન્યાયની ને એક પાંખ ખજાનામાં આવે તો આખી સદેનસાદને અજે અજે ફૂટી નીકળે!” મહેસુલી વજરે ખોળાના ઉદ્ગમને: હનિદાસ ધીમે ધીમે રજુ કરવા માંડ્યો: “અને નામવર, આ જાખતમાં પણ એવુંજ બન્યું છે. ખેડૂતોની પેઠાજી અત્ર નામનીજ છે. વેપારીની જહાનમાં પણ કંઈ ખાસ વધારો નથી રહ્યો; પણ દરોજન એવો જનો છે કે,

ગાંધી સાલ તાપ પુષ્કળ પડ્યો અને એ તાપને લીધે ગંગા-જમના જેવી ભરચક વહેતી નદીઓનાં નીર પણ સૂકાતાં ચાલ્યાં. પાણી સૂકાઈ જવાથી કાંઠાની જમીન ડોરી પડી. વાઘરીઓએ એ જમીનમાં વાડા કર્યા અને એ વાડા પેટે સરકારી તિજોરીમાં એમણે થોડાં નાણાં ઉમેર્યાં. મહેસુલના વધારાનું આ છૂપું રહસ્ય છે.”

“નદીઓ સૂકાઈ-પાણી આધાં ગયાં—મહેસુલ વધ્યું—” વજરની ચિંતાએ બાદશાહના દિલ ઉપર ચિંતાનો એપ ઓટાડ્યો. તે થોડી વાર સુધી એના એજ શબ્દોનું રટણ કરી રહ્યો.

“નદીનાં પાણી સૂકાય એ તો ખુદાઈ જોઈ ગણાય ! એ જોઈ વહોરીને મહેસુલની મોજ માણનાર શહેનશાહત ક્યાં સુધી ટકી રહે ? એ અન્યાયનો પૈસો છે. મારી તિજોરીમાં એવી એક પાઇ પણ નહિ જોઈએ.” જહાંગીરી હુકમ જેવો શહેનશાહે પોતાનો નિર્ણય સંભળાવી દીધો. વજરની ચિંતા સાવ નશ્વરી ન હતી, એમ પણ તે જોઈ શક્યો.

“એ ગરીબ માણસોને મહેસુલ પરત કરો અને મારા તરફથી કહેજો કે, તેઓ પાક પરવદિગારને અહોનિશ બંદગી કરી ગંગા-જમના જેવી નદીઓને બે કાંઠામાં ભરપૂર રાખવા વિનવે. મહેસુલનો વધારો નહિ, પણ આ ન્યાયવૃત્તિ એજ શહેનશાહતનો મૂળ પાયો છે.” જહાંગીરે જતાં જતાં ઉચ્ચાર્યું.

મોગલ બાદશાહોના અદલ ઈન્સાફના એક અનુકરણીય દૃષ્ટાંત તરીકે આ પ્રસંગ ઇતિહાસગ્રંથોમાં અને લોકજીહ્વા ઉપર અમર સ્થાન પામી રહ્યો છે.

(કેવળ જકાતને માટે પોતાને બંદરેથી દેશમાં કરોડો રૂપિયાનો પરદેશી માલ દાલવનારા આપણા રાજવીઓ કે તેમના રાજ્યમંત્રીઓ એ વાતનો ક્યા વિચાર કરે છે કે, એ બંદરી જકાતની આવક એ વસ્તુતઃ દેશમાથી ઉલ્લેચી ઉલ્લેચાને પરદેશી માલની કિંમત તરીકે તેમને હાથે પરદેશ મોકલના કરોડો રૂપિયા ઉપર તેમને માત્ર એક ટકો કે બે ટકા આવત છે ? એ અન્યાયનું નાણું છે એમ તેઓ ક્યારે સમજશે ? ‘અન્યાયની એક પાઇ પણ ન ખપે’ એવો સૂર તેમના અંતરમાંથી ક્યારે નીકળે ?)

(૮-૫-૧-૧૬૦૦ ના “જય પરદેશી” માધી)

૩૨-કાયદો અને ગરીબાઈ

(લેખક:-શ્રી, નયનસુખલાલ દરિયાલ પંડ્યા.)

(એવા વિકટ સંજોગો ધણી વાર આવે છે કે જ્યારે ગરીબ માણસ નાણાંને અભાને કાવદાની બારીકીઓ વચ્ચે મરી રહે છે. આવાઓની જાણને માટે મુજબના એક 'કાવદા મંડળ'ના મંત્રી આ લેખમાં અગત્યની માહિતી આપે છે.) :

છેલ્લો લગભગ આઠ વર્ષથી ઉપર લખેલું મંડળ ધી ધીએ ધીમલ એક સોસાયટી મુંબાઈમાં કાર્ય કરતું આવ્યું છે. જાહેર પ્રજાની ખાતર, આ મંડળ સંબંધી જરૂર માહિતી આપતી તકતીઓ દાખકાઈમાં તથા ખીજા કોર્ટમાં મૂકવામાં આવી છે. તે છતાં મંડળના કાર્યની માહિતી જનતામાં વિશેષ પ્રવર્તાવ તે હવેલવા યોગ્ય છે.

કાવદાની મદદ લેનાર માણસ "ગરીબ" હોવા જોઈએ એમ ઉપર લખ્યું. પણ "ગરીબ" કોને કહેવો? આ સવાલથી સહેજ આશ્ચર્ય થશે. પણ તેના જવાબની જરૂર છે. જે મનુષ્યને ખાવાપીવાતું ના મળતું હોય, જે ધંધારોજમાર વિનાનો થઈ ગયો હોય, જે નાણાંની મુશ્કેલીમાં આવી ગયો હોય તેને ગરીબ ગણવો અને માત્ર તેને જ કાવદા ખાખત જરૂરી સલાહ મળત આપવી, જે એવો આશય આ મંડળનો હોત તો જે મનુષ્યોને તે મદદમાર થયું છે તેને તે મદદમાર થઈ શકત નહિ. મતલબ કે, મંડળ માત્ર ઉપર લખેલી વ્યક્તિઓને જ "ગરીબ" ગણતું નથી; પણ તે ઉપરાંત, જે કોઈ વ્યક્તિને કાવદાની મદદની જરૂર પડે અને "તે પ્રકારની મદદ મેળવવા માટે" તેની પાસે નાણાંનું સાધન પૂરતું ના હોય તો તેને "ગરીબ" ગણીને, કાવદાની મદદ સલાહ આપે છે. દાખલાતરીકે કોઈ મનુષ્ય કાવદાની એવી મુશ્કેલીમાં આવી પડે કે તેનું નિરાકરણ કરવા દાખકાઈનો આશરો લેવાની જરૂર પડે. આ મનુષ્ય પાસે પોતાનો સાધારણ ગૃહસંસાર ચલાવવાની શક્તિ અને સાધન હોય, પણ દાખકાઈમાં સોલીસીટર બારીસ્ટર રોકી ખર્ચ કરવાનું તદ્દન અશક્ય હોય. આ પ્રકારના ધણા દાખલાઓ હોય છે. આવા સંજોગોમાં દાખકાઈનું ખર્ચ વહેારી લેવું તેના કરતાં પોતાનો દેહ જતો કરવો તે વધારે ડઠાપણુબરેલું છે, એમ સ્વભાવિક રીતે વિચાર આવે. પરિણામે ન્યાય મેળવવો મળ્ય ઉપરાંત ખર્ચાગુ હોવાથી ન્યાય મળતો બંધ થાય છે, અન્યાય થવામાં ઉત્તેજન મળે છે, કારણ કે સામે પક્ષ ધનવાન હોય તો ગરીબ વ્યક્તિને દુઃખ આપી તેની ગરીબાઈનો, ન્યાયની જોક વગર લાભ લે છે. આવા ધણા દાખલાઓ જનવાણી, સમાજમાં અસત્તાવ વધે છે અને ન્યાયની અદાલતો નિરર્થક અથવા દાંસીપાત્ર થાય છે.

આ પ્રમાણે ના જને અને ગરીબને ન્યાય મળે અને ન્યાય અદાલત સમક્ષ ગરીબ અને તવંગર સરખે દરજ્જે ઉભા રહી ન મેળવી શકે એ ઉદ્દેશથી એ મંડળ સ્થાપવામાં આવ્યું છે અને તે ઉદ્દેશથી એ આટલાં વર્ષોથી કામ કરતું આવ્યું છે. જે કા કાયદાની મદદ જોઈતી હોય, જે કાંઈ પોતાના કાયદા પ્રમાણે હક છે અથવા પોતાને શિર જવાબદારી છે તે સમજવા માગ હોય, પણ જે નાણાંની તંગીને લીધે તે સલાહ મેળવવા અસમર્થ હોય તેની સેવા મંડળ કરે છે. મંડળની ઓફિસ કોટમાં, નં. ૧૧ મેડોલ્ડ સ્ટ્રીટમાં આવી છે. કાયદાની મદદ મેળવનારે મંડળે તે કરેલી અને છપાવેલી પ્રશ્નાવલી વાંચી સઘળા પ્રશ્નોનો જવાબ આપવાનો છે. પ્રશ્નો મુખ્યત્વે બે પ્રકારના હોય છે. એક તો અરજદારની નાણાં સંબંધી સ્થિતિ બાબત, અને બીજા પ્રશ્નો, તે કાયદાની સલાહ જોઈએ તેના સંજોગો બાબત. પ્રશ્નાવલીના જવાબ આપતાં કાંઈ સમજણ જોઈએ તો તે તેને પૂરી પાડવામાં આવે.

પ્રશ્નાવલી તેના જવાબ સાથે, મંડળની કમિટી સમક્ષ મૂકવા આવે છે. જે કમિટીને જવાબ ઉપરથી, અથવા વિશેષ તપાસ કરવાની જરૂર જણાય તો વિશેષ તપાસ કરતાં ખાત્રી થાય કે, અરજદાર અરજ શુદ્ધ નિષ્ઠાવાળા છે અને અરજદાર પાસે જે પ્રકારનાં કાયદા પગલાં લેવાં જોઈએ તે પગલાં લેવાનું ખર્ચ કરવાનું પૂરતું સાધનથી તો મંડળના મેમ્બરોમાંથી એક મેમ્બરને તે અરજદારનું કા કરવાનું સોંપવામાં આવે છે. અને તે મેમ્બર પાસે જવાનું અરજદારને કહેવામાં આવે છે.

ત્યાર બાદ તે સલાસદ, જેમ ધનવાન અસીલનું કામ કરે તે પ્રમાણે પોતાની મહેનત બદલ એક પાંચ પણ લીધા વગર તે અરજદારનું કાયદાનું કામ કરે છે. કોર્ટમાં દાવો કરવાનો હોય તો દાવ અરજી વગર શીએ ધડી આપે છે. જવાબ દાખલ કરવાનો હોય તે વગર શીએ જવાબ તૈયાર કરે છે. સામા પક્ષ સાથે પત્રવ્યવહાર કરવાનો હોય તો તે પ્રમાણે જ કરે છે. ટુંકામાં, ગરીબ પૈસાદારને તફાવત નદન બાબતે મૂકે છે અને પહેલેથી છેલ્લે સુધી તેનું કામ મદત કરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી ગરીબ માણસને અત્યંત રાહત મળે છે અને સામે પક્ષકાર ગમે તેવો ધનવાન હોય તોપણ તેને સામે સરખી પાતીએ ન્યાયની અદાલત સમક્ષ ઉભો રહી શકે છે.

ન્યાયની અદાલતે મા ન્યાય મેળવવા માટે સરકારે મતગનના કોર્ટ શી અથવા કર નક્કી કર્યા છે, તે કરો અથવા શી અરજદારે ભરવી જોઈએ છે, પણ વકાલ બારીસ્ટરો અને સોલાસીટરોના બી. લોથી જે તાલ થાય છે તેમાંથી ગરીબ માણસને મંડળ બચાવી લે છે.

મુબારકમાં મંડળ સ્થાપ્યા પછી, તેનાથી થતા લાભ અને

પ્રત્યક્ષેણ મતી જોઈ, કલકતામાં પણ એવી સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે. કલકતાના મંડળના માનદ સેક્રેટરી મિ. રતનમોહન ચેટ્ટરજી સોલીસીટર છે અને તેઓ મુંબઈના મંડળને અનુસરીને કલકતાનું મંડળ ચલાવે છે. એવુંજ મંડળ કરાંચીમાં સ્થાપવાનો પ્રયત્ન જારી છે. મુંબઈમાં વકીલ, બારીસ્ટરો અને સોલીસીટરોમાંથી ધણાઓ મંડળના સભાસદ થઈ, ઉપર પ્રમાણે સમાજની સેવા કરતા આનંદી છે. આજ્ઞા ■ કે, તેજ પ્રમાણે જન્ય સ્થળોના કાયદાશાસ્ત્રીઓ પણ પોતાની ફરજ સમજી, આવાં મંડળો સ્થાપી, પોતાના કાયદાના જ્ઞાનને તથા હિંદીત્વને જરૂર ચોખાવશે.

(૧૬૩૨ના “મુંબઈ સમાચાર”ના દિવાળી અંકમાંથી)

૩૩-વે વિદ્વાન પુરુષો

(લેખક:—શ્રી. ખલીલ ગીલા)

એક વાર પ્રાચીન અફઘર શહેરમાં બે વિદ્વાન પુરુષો રહેતા હતા. જોઓ એકબીજાની વિદ્વતાને પિછારતા અને વર્ણવતા. કારણ કે તેમાંના એક દેવોની હસ્તીના ધનકાર કરતો અને બીજો તેમાં માનનારો હતો.

એક દહાડે એ બન્ને જગરમાં ગયા, અને પોતાના અનુયાયીઓની વચ્ચે દેવોના અસ્તિત્વ અથવા અનસ્તિત્વ વિષે વિવાદ કરવા લાગ્યા. અને દહાડે મુઘી મર્યા ક્યાં પછી તેઓ લુંદા પડ્યા.

તે દહાડે સાંજે પેલો નાસ્તિક મંદિરમાં ગયો અને યજ્ઞવેદી સમીપ દંડવત્ પડી ગયો અને પોતાની જૂનાકાળની અસ્થિરતા માફ કરવા દેવોને તેણે પ્રાર્થના કીધી.

અને તે જ સમયે બીજો વિદ્વાન પુરુષ જે દેવોની હસ્તિની પ્રિમાયત કરતો હતો, તેણે પોતાના ધર્મપુસ્તકો બાળી નાખ્યા. કારણ કે તે નાસ્તિક થઈ ગયો હતો.

(૧૬-૧૧-૩૨ ના “ફૂલજાન”નું મુખપૃષ્ઠ)

३४-कल्याण

(लेखक:-श्री. "शिव")

पुराने छतिदासों, पुराणों और अन्य ग्रंथों से पता लगता है कि किसी जमाने में मनुष्य प्राप्त लोगसुखों को छोड़ कर परमात्मसुख के लिये लालायित था. उसने अपने ज्वन का उद्देश्य ही, मान रक्खा था. आत्मा को जानना परमात्मा को प्राप्त करना. गर्वाधान-काल से धसीके लिये तैयारी होती थी और ज्वनभर धसीकी शिक्षा ही जाती थी. ब्रह्मचर्य, गृहस्थ, वानप्रस्थ और संन्यास ये चार आश्रम और ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य तथा शूद्र ये चार वर्ण मनुष्य के धस अंतिम ध्येय की प्राप्ति के लिये ही बनाये गये थे और धनकी सुव्यवस्थापूर्व पद्धति मनुष्य को क्रमशः परमात्मा की ओर ले जाती थी. शिक्षा का उद्देश्य ही था, मनुष्य को पूर्ण सुख की प्राप्ति के साधन जतला देना !

x x x x

समय ने पलटा जाया, मनुष्य की दृष्टि नीचे उतरी, ध्येय-पदार्थ नीची श्रेणी का हो गया, अज तो यहाँतक हुआ कि लोग-सुख ही ज्वन का लक्ष्य समझा जाने लगा. अपना सुख या देश का सुख जो छोटे दायरे में है, वह अपने सुख के लिये यत्नवान है; जो बड़े दायरे में है वह देश के सुख के लिये चेष्टा कर रहा है. धसके अंदर भी निज सुख की धञ्छा तो छिपी है ही. फिर उस सुख का स्वरूप क्या है? भूख धन हो, सम्मान हो, सत्ता हो, अधिकार हो, प्रभुत्व हो, धनकी प्राप्ति के लिये आहें जिस साधन का प्रयोग करना पड़े, आहें जिस उपाय से काम लिया जाय; जूठ, कपट, छल, द्रोह, हिंसा किसीके लिये इकावट नहीं, काम होना आहिये, सफलता मिलनी आहिये. आश्रम तो धसी जात का है कि भरणधर्मा मनुष्य दूसरे को जूट कर, मार कर स्वयं सुखशांति से जना आहता है.

x x x x

परंतु क्या किया जाय ! विद्यालय, विश्वविद्यालय, आश्रम, मठ, मंदिर, सभी जगह यही शिक्षा मिलर ही है कि जस, धनवान बनो, अधिकार प्राप्त करो, सत्ता लाल करो, धस लोक का सुख ही सुख है, यहाँ का अधिकार ही ज्वन का लक्ष्य है; यह न हुआ तो ज्वन वृथा गया. परिणाम प्रत्यक्ष है. आज चारों ओर अधिकारी लड़ाध शुरु हो रही है, लोगो के ज्वन दुःखमय बन गये हैं; कोई अधिकारप्राप्ति के लिये व्याकुल है तो कोई अधिकार-रक्षा के लिये. लगवान के लिये व्याकुल होनेवाले रैदास

अमार और सजना इसास खास है नही; परंतु मंदिरप्रवेश सभी याहते हैं और बिन्दे मंदिर या मंदिर में स्थित भगवान की मूर्ति में तनिक भी अदा नही है वे ही लोग सजना मूर्ति के सामने ले जाने पर घुले दुखे हैं। क्या कहा जय! हमारा तमाम जीवन ही-जाय हो गया, जाय परतुओं के लिये—छद्रिय-भोजों के लिये निक गया। आंस के दुकड़ों के लिये आस-कौओं की-सी व्याप होने लगी।

* * * *

किसी जमाने में परमात्मा की प्राप्ति के लिये तप होते थे। आज भोजों की प्राप्ति के लिये होते हैं! कभी भगवान के प्रति आत्मसमर्पण होता था, आज भोजों की प्रतिभा पूछ जाती है! कभी देहात्मबोध होउ कर अहमात्मबोध किया जाता था; आज अहमात्मबोध की अनावश्यकता समझी जा कर उस मार्ग के पथिकों को भी देहात्मबोध की शिक्षा दी जाती है। जउजउ मनीषी, तपस्वी, संयमी पुरुष भी आज भोजों की प्राप्ति करने करने के लिये जीवन ही और धर्म की जाश लगाये बैठे हैं, और इसीसे धर्म समझा जा रहा है! इस भोगपरायणता-छद्रियमुणपराता का परिणाम क्या होता है? भगुध्यों में राक्षसी भावों का उदय, द्वेष, दिसा-प्रतिदिसा का प्राणस्य, घोर असाति और सुख के नाम पर दुःखपूज्य जीवन-यापन।

* * * *

इसका प्रायशः प्रमाण भोग-सुख और भौतिक सत्ता-साम-यों से संयम समुन्नत कहानेवाले देशों की नीतरी इसा है। परंतु इस दशा को भी देखना होगा धर्मशास्त्रिमुष्ठी ज्ञानसंपन्न भारतीय नेत्रों से। हमने ये नेत्र जो दिये, कम से कम हमारे नेत्रों पर लगे जा गये। इसीसे हम विपरीतदर्शी हो रहे हैं, वहां की सभी जाते धर्म अच्छी लगती हैं याहे वह क्षुरी से क्षुरी हों। असा जगु जाया है कि उसने हृदय को ही 'पराया' बना दिया। इसीसे परिणामस्वरूप आज हम वदा के अनायास में सदाचार, पाप में पुण्य, स्वार्थीयता में देशभक्ति, अवर्नाति में उन्नति, अधर्म में धर्म और पतन में उत्थान का विपरीत दृश्य देख रहे हैं, और सज और इसीसे प्रवर्तन की अधोक्ष्य में तप रहे हैं।

* * * *

जहां सुख है ही नही, वहां सुख को जोखना वैसा ही है जैसा तम मरुभूमि में जल समझ कर नटकना। भगवान श्री-कृष्ण ने तो इस जगत को 'अनित्य' और 'असुख' अथवा 'दुःखा-लन' और 'असाधन' जनवाया है। और इससे प्रत्येक पदार्थ में

‘जन्म-मृत्यु-जरा-व्याधि’ रूप दुःख-दोष दे कर धससे वैराग्य करने की आज्ञा दी है और वैसा बन कर ही जगन्नाटक के सुत्रधार लगवान की आज्ञानुसार अपने अपने स्वांग के अनुकूल अभिनय करने को निष्काम कर्म पतलाया है। आज हम लगवान श्रीकृष्ण की आज्ञा मान कर लड़ने मरने को तो प्रस्तुत हैं परंतु भोजेच्छा छोड़ कर वैराग्य ग्रहण करने के लिये जरा भी तैयार नहीं। स्वल्प निष्काम कर्मयोग के स्थान पर विकर्म-पापकर्म होते हैं। भोगसुषेच्छा से प्रेरित हो कर रागद्वेषवश किये जानेवाले असत्य कपट और हिंसायुक्त कर्म पाप न होंगे तो क्या होंगे? पाप को दल दुःख होता है; उसीका भोग भी हम भूख भोग रहे हैं। आश्रय और भेद तो यह है कि गीता की दुहाई दे कर मनमाने आचरण किये जा रहे हैं।

x x x x

आज जो कुछ हो रहा है उससे अधिकांश में न ज्ञान है, न निष्काम कर्म है और न लक्ष्ति है। ज्ञान में प्रधान आधा है देहाभिमान की, सो उसको भूख पड़ाया जा रहा है। निष्काम कर्म-योग में प्रधान आधक है स्वार्थशुद्धि, जिसकी वृद्धि के लिये अत्यंत संप्रदाय और दल जेठों के साथ संगठित हो रहे हैं और लक्ष्ति में प्रधान प्रतिअधक है शरणागति में कभी-लगवान पर धार्य निर्भर न होना, सो यह भी अत्यंत ही है। सच्चा ज्ञानी, सच्चा निष्कामकभी और सच्चा लक्ष्ति कभी छल, कपट, दल, असत्य, अन्याय और हिंसा आदि का अवलंबन नहीं कर सकता।

x x x x

क्योंकि ज्ञान के साधन में देहात्मशुद्धि का-शरीर में भौ-शुद्धि का त्याग करना पड़ता है, उससे लिये आत्मा शरीर से उसी प्रकार अलग है, जिस प्रकार दूसरे शरीरों से हमारा शरीर। यह स्थिति प्राप्त होने पर अर्थात् देहात्मशुद्धि के छूट जाने पर पापकर्म नहीं बन सकते। इसी प्रकार स्वार्थशुद्धि के परित्याग हो जाने पर भ्रष्टरार्थ किये जानेवाले निष्काम कर्म भी पापयुक्त नहीं हो सकते। और लगवदलक्ष्ति में तो मनुष्य लगवान के शरण ही हो जाता है, उस अवस्था में उससे दूषित लावो का त्याग स्वाभाविक ही होता है। जदा दुष्कर्म होते हैं, सद्गता के लिये शस्त्रविरुद्ध कर्मों का, पापों का आश्रय लिया जाता है; वदा ज्ञान, निष्काम कर्म और लक्ष्ति का स्वप्न देखना मोहमात्र है।

x x x x

हंस मोद का जन्म होना आवश्यक है, परंतु हो इसे! अतः अनित्य ज्ञानयोनयता के अन्वय ने हमारे ज्ञान को दंड

सिखा है और आरों और से इस अधिकार को और भी बन करने का अधिकार प्रदान हो रहा है, इस अधिकार को बनना को ही सान का प्रकाश कहा जाता है, मनुष्य की बुद्धि आज उलू और सम-गीत की दृष्टि जैसी हो गयी है, जैसी इन पक्षियों को दिन में अधिरा और रात को प्रकाश दीप्तता है, वैसे ही हमें भी आज अधिकार में ही प्रकाश का लाभ हो रहा है, इसीसे हम 'कामोप-भोगपरायण' हो कर सैकड़ों आरा की हंसियों में जंघे दुम्मे कामोपधादि साधनों से 'कामभोगार्थ' 'अ-वायपूर्वक' अर्थप्राप्ति के उपायों में लग रहे हैं, मोद ने हमें घेर लिया है, अभिमान ने हमें अधा कर दिया है, लोभ ने हमारी वृत्ति को जगाइ दिया है, भद ने हमें उ-भक्त बना दिया है, इसीसे आज हम 'अद-कार-पल-ए-काम-बोध' का आश्रय ले कर 'सर्वभूतरक्षण' भगवान के साथ रूप करने लगे हैं, इन आसुरी भावों का परिणाम नरक की वंशस्थाओं और अधम-जति के सिवा और क्या हो सकता है?

उपाय क्या है? उपाय है भगवत्पराधन ! जिन लोगों को भगवान में कुछ भी विश्वास है वे सज्जी जैसी बुद्धि होने के लिये भगवान से सरल अदायुक्त अकृत्रिम प्रार्थना करें, उक्त दुम्मे भगवद्विश्वास को अपने शुभ आचरण और सच्ची-भक्ति के द्वारा दूर नभावे, भगवत्पराधन के सुभते दुम्मे वृक्ष की जड़ को सच्ची निर्भरता की अङ्गुलधारा से सींचे, आत्मव्यती पर धृष्ट करें, कविभुक्तियों को भोत मानना छोड़ दें, श्रवण को तप-संयम से पूर्ण बना कर भगवत्कृपा का आश्रय ग्रहण करें, अद्वय विश्वास तथा परम धृष्ट के साथ भगवान के अरजों की सेवा करें और उनके पवित्र नाम को जप करें.

x

x

x

■

मनुष्य को सावधान हो कर यह सोचना आदिये कि यहां सभी भोग-सुख अनित्य हैं, वीजली की कानि थंयस हैं, शरीर हमें धरे के समान अद्यानक जरा सी ठेस लगते ही नष्ट हो जानेवाला है, इस लिये लोगों में मन दृष्ट कर भगवान में प्रेम करें, भगवान के लिये ही जगत के सारे कार्य करें, जगत के लिये भगवान को कभी नहीं भुलाया जाय, भगवान के लिये जगत को छोड़ना पड़े तो आपत्ति नहीं, परंतु जगत के लिये भगवान कभी न छोड़ें, यदि मनुष्य इस प्रकार निश्चय कर ले तो फिर जगत के छोड़ने की भी जरूरत नहीं पड़ती, सारा जगत भगवन्मय ही तो है.

हरिरेव जगत्, जगदेव हरिः ।

("कल्याण" ना जेक अंभभांथी)

३५-मिस्टर और कनिस्टर की बातचीत

(लेखक:-श्री. आर. जे. टी.)

मिस्टर—आपने अपनी-आपने में देखा होगा कि विवाह में पागलों की संख्या बहुत बढ़ रही है और वहाँ के अस्पतालों में जगह कम पड़ गई है.

कनिस्टर—क्या कुछ कहें ? वहाँ पागल ज्यादा यहाँ आधे ज्यादा.

मिस्टर—यह भी आप-आप में देखा था कि सलाह न करने की वजह से किसी लड़के-लड़की पर एक अंगरेज ने गेंद फेंकने-वाली थापी मारने के लिये उठाई थी.

कनिस्टर—जहाँ तक मुझे याद पड़ता है, यह किसी लैन्स-डाउन का है. और, कहीं का हो, मेरी तो राय यह है कि यदि थापी उठाई थी तो जमा देना चाहिये था.

मिस्टर—वाह, आपने पूछ कहा ! यह भी कुछ बात है, यह कहाँ की सभ्यता है ?

कनिस्टर—आपने इस मामले में भी अपना पुराना 'सभ्यता' का राग बजापना शुरू कर दिया. सभ्यता क्या है ? वही सभ्यता है जो कुछ कि सभ्य आदमी करे.

मिस्टर—तो फिर पहले यह सवाल उठेगा कि सभ्य मनुष्य हम किसे कह सकते हैं.

कनिस्टर—मेरी समझ से उसे जो दूसरों को असभ्य समझे.

मिस्टर—आपकी राय तो निराली होती ही है, लेकिन मेरी समझ से एक कानून बना देना चाहिये कि कुछ भी ऐसा जर्नल हिंदुस्तानियों के साथ न कर सके.

कनिस्टर—और यदि करे.....

मिस्टर—तो और क्या, सजा.

कनिस्टर—पूछ कहा ! तो क्या हिंदुस्तानियों को मारने-पीटने, गाली देने की वजह से अंगरेजों को सजा दे देना करे ? तब तो अंगरेज किसी तरह के हज्जे. दिन में सैकड़ों गिरफ्तारियां हुआ करेगी.

मिस्टर—हां, पूछ याद आया ! उस रोज आप क्या कह रहे थे ? अंगरेजों के कौन कौन शब्दों के आप खिलाफ थे ?

कनिस्टर—होगा भी.

मिस्टर—नहीं, मतला दीजिये.

कनिस्टर—और, सुनिये, 'प्रिन्सिपल' (सिद्धांत) शब्द यह आज तक मेरी समझ में नहीं आया, आप जो चाहें सो करें.

आपका 'प्रिन्सिपल' (सिद्धांत) आपकी सहायता करेगा,

भिरटर—कैसे ?

कनिरटर—जैसे आप शाम को जैसे शराब पी रहे हैं और किसी आधी टोपीवाले ने मना किया तो आप कह सकते हैं कि यह आपका 'सिद्धांत' है कि दिनभर काम करने के बाद आपका मनोरंजन करना आदिये.

भिरटर—अच्छा, दूसरा कौन शब्द है ?

कनिरटर—दूसरा शब्द 'अंतःकरण' है. यह भी लड़ें भाई का शब्द है. यह भी मनुष्य की लड़ी सहायता करता है. यह जितना अच्छा काम हो और आप न किया चाहते हों तब कह दोगिये कि आपके अंतःकरण के खिलाफ है. लोगों का मुँह लड़ें हो लयगा. जैसे काल आपसे कहे कि केवल स्वदेशी ही चीजें आप खरीदा करें तो आप कह सकते हैं कि आपके अंतःकरण छस पर राज नहीं होता है कि सिर्फ दि'कुस्मानियों का ही शायद हो. और सुनिये. अंगरेज भाषा के ये दो शब्द "बैंक यु" (मे) आपका कृतज्ञ हूँ) अमूल्य हैं. यदि आपका इमाल जमीन पर गिर पडा और किसीने उठा दिया तब भी "बैंक यु" से काम चल लयगा. और यदि किसीने आपकी जन जया ली तब भी वही शब्द दोहरा दोगिये और जूल लयछे कि किसीने काल आपकी सेवा की थी. कृतज्ञता के मैल से मनुष्य को घा कर साह कर देने के लिये ये दो शब्द दिनायक का काम करते हैं.

भिरटर—रहने भी दोगिये, जिसकुल नये माने आपने जल-साये, कभी भी नहीं सुना था.

कनिरटर—आप तो जानते ही है कि मुझे अंगरेज नहीं भावूम है. हाँ, अंगरेज इसन का पूजारी अवश्य हूँ—भूँज की नली जियरी नहीं दल्ल होती है, दंडली पाभर के निरकुद इन्नों अट कर लता हूँ. जिन अंगरेज शब्दों के अर्थ मैंने जलसाये छनके असली अर्थ आदे जे हो; पर अज छनका प्रयोग होता छ-दी' अर्थों में है.

भिरटर—अभी सोडे ही दिन दुजे, मैंने जेक आपभार में देभा था कि किसी पक्षिभीय देस में (नाम जूल जया) जेक कमेटी छस जात का पता लगाने के लिये जैकी ग्रा कि क्या मोटे आदमी अधिक यरित्रवान् होते हैं ? कमेटी ने भी छसी राय का समर्थन किया है.

कनिरटर—कमेटी की ज्ञा छरत नहीं थी. यदि मुझसे काल पूजना तो औरन में जनसा देता !

भिरटर—आपको कैसे भावूम था ?

कनिस्टर—देणिये न, पुलिस में बहुत कम मोटे आदमी होते हैं।

मिस्टर—वाह ! आपने तो गन्ध किया।

कनिस्टर—गन्ध क्या किया ? यह पुराना सिद्धांत है, 'मू-लिंगस सीजर' नामक नाटक में शेक्सपियर ने यह राय 'सीजर' के मुंह से प्रकट करवाई है और देणिये, मोटे आदमी होउने से गन्धपूर, वैसे ही जोक गोज उनही टांगों पर है। किसीके घर में संध लगाने से गन्धपूर ! जोक पूरे दरवाजेदार की जगह हो तब निकल पावे, जेवजाने जाने से गन्धपूर, सोचते हैं कि जखरा-रोटी का सामना करना पड़ेगा, जूनों भर जगंगे—और यदि कहीं किसी अंगरेज कुँही की सेवा करनी पड़ी तो और आक्षत, दिन-रात गालियों और ठोकरों की पौछार. अथ उधर भदात्मा गांधी का देणिये—कितने दुष्पत्रे-पतले शरीर, कितना शुर्थ-शीर्थ ? पर जे कुछ किया वह कोष और शायद ही कर सके. हंसते रहे, भीड़ी भीड़ी जाते करते रहे और वह पास देखा कि कोष मै-मेस्टर और लंकाशायरवालों के दिल से पूछो, दुष्पत्रे आदमियों से धक्कर जयावे.

मिस्टर—आप धक्कर-उधक्कर ही तो जाते करते हैं, पर आन्कल राजनैतिक जाते नहीं करते हैं.

कनिस्टर—आन्कल वे जाते करना जेवजाने जाने के रास्ता साफ करना है, अगर गन्ध में ही कोष जात मुसलमानों के खिलाफ मुंह से निकल जाय तो 'धरलाम भतरे में है' के आवाज सजेवर में गूँजने लगे. जोक जेयारी छोटीसी तभत ने कानपुर में क्या आक्षत पैदा कर दी ! और अगर कोष जा गवर्नमेन्ट के खिलाफ मुंह से निकले तो उस दूसरे ही दिन 'जधर' की हवा जाना पडे. उसके बाद फिर अभजारा में जहः शुरू हो कि सज गांधी-अरविन समजौते के खिलाफ है या नहीं आहें खिलाफ हो या भवाक्षिक, यक्की मुझे पीसना पडे. ऐसे समजौते अकसर हुआ करते हैं. उस राज वायसराय ने अपनी स्पीच में कहा था कि जेल के दारोगों का भी सिजाना आहिये । अगर जोट वगैरह लग जाय या कोष जिमारी ओकदम से हो जाय तो जण तक कोष डॉक्टर आये तब तक उसकी रोकथाम क न सके. मैं बहुत धंसके मुवाक्षिक नहीं हूँ.

मिस्टर—धंसमें आपका क्या नुकसान है ?

कनिस्टर—नुकसान तो और कुछ नहीं—अच्छा तो यह होता कि उनको हुकम दिया जाता कि वे यह कभी न बोलें कि वे भनुष्य हैं.

मिस्टर—आन्-कल जभीं दार जड़ी आक्षत में होंगे.

कनिस्टर—हां हैं ! जोक तरफ सरकार ने अण उनहें ठेके-

दारी की उपाधि दी है और दूसरी तरफ पंडित नवाबदास ने देश में निरक्षर होने का दुकम सुना दिया है।

मिस्टर—अगर धोड़ी दर के सिरे मान लीजिये कि ऐसा ही हुआ तो वे लोग कहां जायेंगे ?

मिस्टर—क्या जगह ? शायद कमिन्स और कलकत्ता के जंगलों में जगमग मिल जायें; और तो कहीं बिकाना नहीं भाजूम होता है।

मिस्टर—जब इन सब लोगों का बदन दाव होता तब धिक्कर माने कि हम सब लोगों पर क्या आहत आये।

मिस्टर—हम छोटे आदमियों पर क्या आहत आयेगी, तथा जंगल में डबाया और बूढ़े से 'गुडपाथ' (आजिरी सदाभ) कह कर के बस दिये।

मिस्टर—तब भी तो क्या काम कीजियेगा ?

मिस्टर—मैंने तो शीघ्र ही कि एक नूतने की दुकान भाजूम, जगमग रहेगा—जगमग, कुछ पढ़ना, पुलिसवालों के पढ़ना, और जिससे काम आयेगा उसे ही—आर के दिये, पांच सौ से ज्यादा तो आभदनी होगी नहीं, हिर स्वराज्य—सरकार काहे के लोभगी, यह तो सिर्फ पांचसौ के आंक से है। कौन पांचसौ से ज्यादा कमाने की कोशिश करेगा ? नूतने की दुकान से एक और शायद है और बदन बदन कि अखान्ति के समय में नूतनों के बिना लायमेन्स के अलग समझिये।

मिस्टर—तो क्या हिर नूतने के सिरे की लायमेन्स सेना पड़ेगी ?

मिस्टर—आदिये तो, आधी टोपी के सिरे तो अवश्य कुछ बदन आदिये, इसी पढ़ने के सिरे लायमेन्स की जड़ी जड़न है, लायमेन्स से जगमग होगा।

मिस्टर—शायद क्या होगा ?

मिस्टर—सरकार के इच्छा मिलेगा और आधी टोपी पढ़ने वाले पढ़ने में और कुछ लगे।

अब आगे कीजिये—अब, जड़ी दर दो मज, वड।

(“सरपदा” न. एक आंकम दी)

रत' के आदक उठाने के लिये उद्योग था. सुप्रसिद्ध छायावादी वं श्री. सूर्यकांत त्रिपाठी निरालाजी ने 'समालोचक' के भीष्म टिप्पण के अंक में साहित्य की नवीन प्रगति पर लिखते हुये ये हमारे प्रकट किये थे:—

"...सबसे संहिंस्य परिस्थिति में कुछ दूसरे लोग मैदान में जाये हें. कोछ नवीनता न सुझी, तो किसी प्रगति में ही उलटे उधे पद गये. 'विद्याल-भारत' के संपादक पं० जनारसीदास त्रिवेदी और काशी-दिंदु-विधविद्यालय के हिंदी अध्यापक छत्र-सिंह में लब्धफलित पं० रामचंद्र शुक्ल इसी श्रेणी के हें. 'विद्याल-भारत' के संपादक को अपने पत्र में कोछ भौतिकता उत्पन्न करनी ही थी. उन्होंने छायावाद और 'धासलेट-साहित्य' की कल्पना निहाली. ऐसी भौतिकता है ! अब देखें 'छायावाद' का क्या निष्कर्ष 'विद्याल-भारत' निकालता है. यदि त्रिवेदीजी ओक लेख महात्मा-जी से इसी संबंध में लिखा हें विशेषरूप से अंतर्नात्मक, तो शायद उन्हें धृतिना देरान न होना पडे."

प्रमाण के 'भारत' नामक पत्र के ५ मध्य सन् १९२६ के अंक में 'हिंदी के व्यभिचार' नामक धासलेटी पुस्तक के लेखक श्रीधर अथर्वचरणी ने लिखा था—“अगर मेरी यात हों थी. त्रिवेदीजी के सौम्य व्यक्तित्व पर कोछ आक्षेप न आवे, तो 'मैं' कह सकता हूं कि वह आन्दोलन उठाने के बाद से 'विद्याल-भारत' का देवनेवालों की संप्रिया बंद मछ है, और व्यापारिक दृष्टि से (हिंदी में) विद्यापन-कला में ओक भौतिक और आदर्श विप्लव की जड़ करने के लिये वे जघाड़ और धन्यवाद के पात्र हें."

इन अवतरणों में स्पष्ट है कि अनेक भवानुभावों का हमारे सङ्क्षेप में ही रुका रही है. वैसे यदि नन्दगी का विरोध करने से हमारे पत्र का विद्यापन होता है और इसमें कुछ भौतिकता आती है, तो वही औसा करने का आपत्तिजनक न था. भीक्षु निरालाजी की जे-समझी का प्रभाव इससे जाह कर और क्या हो सकता है कि 'छायावाद' की कल्पना का वही हमारे ही सिर पर रहे हें ! और, धासलेट-विरोधी आन्दोलन 'विद्याल-भारत' का विद्यापन करने के लिये नहीं भग्न किया गया था. इससे 'विद्याल-भारत' का कुछ विद्यापन हुआ जरूर, यह दूसरी बात है. साथ ही यह भी जनता देना आवश्यक है कि इस आन्दोलन के कारण 'विद्याल-भारत' के अनेक विरोधी भी हो गये, और उन्होंने 'विद्याल-भारत' की निंदा भी करी की. 'विद्याल-भारत' की आदक-संप्रिया पर इसका क्या प्रभाव पडा, यह हम नहीं कह सकते, पर धनना जरूर जानते हें कि द्वितीय वर्ष के आरंभ में 'विद्याल-

भारत' के आदर्शों के बोझे दुजो पीन्पीन् लगलग आधे वापिस आये. संभवतः इस यात से प्रसन्न हो कर ओक विरोधी ने इसी विषय पर ओक कार्टून भी अपने पत्र में छपाया था. हमारे ले विरोधी यह समझते हैं कि इस आन्दोलन ने हमारे पत्र के आदर्श जटाये हैं, उन-हें उपयुक्त यात से कुछ सान्त्वना अवश्य मिलेगी.

दूसरी गलतफहमी ने हमारे विरोधियों ने ईलाज, वह यह थी कि हम दक्षिणानुसी भयाल के हैं, और स्कूलों में दुराचार भत्यादि के विरुद्ध आन्दोलन करने के ली विरोधी हैं.

हमने आन्दोलन इस उद्देश्य से उठाया था, उसके स्पष्ट करने के लिये मध्य सन् १९२८ के आंक में ले संपादकीय टिप्पणी हमने लिखी थी, उसके कुछ अंश उद्धृत करते हैं. आन्दोलन का सूत्रपात इसी टिप्पणी द्वारा हुआ था:—

‘असतो मा सद्गमय’

“हमारे अनेक हिंदी पत्रों में ले गंदा साहित्य आजकल निकल रहा है, पढ़ कर किसी भी गंभीर प्रकृति के मनुष्य के लज्ज आये बिना नहीं रह सकती. लोग ‘कान्ति’ के नाम पर झुरी-से-झुरी पातों जनता के सामने रख रहे हैं. जनता की रुचि दिन-पर-दिन बिगाड़ी जा रही है, और सणसे अधिक दुःख की यात यह है कि निम्मेवार संपादक और समालोचक इस प्रवृत्ति के दृष्टी-अनदृष्टी कर रहे हैं. इसमें हिंदी साहित्य की ले हानि हो रही है, उसकी और न जाने वे क्यों ध्यान नहीं देते. हम उन आदमियों में से नहीं हैं, ले कामशास्त्र भत्यादि विषयों के गोपनीय समझते हैं, और न हम उस पाप के हैं, ले घन विषयों का निष्ठ आते ही ‘राम राम, हरे राम’ कहने लगता है. हमारी संभति में घन विषयों पर लिखा जाना चाहिये और अवश्य लिखा जाना चाहिये; पर लिखा जाना चाहिये उत्तरदा-दित्वपूर्व लेखनी से और यथोचित गंभीरतापूर्वक. हर आदमी हर विषय पर लिखने का अधिकारी नहीं....ढोंग ली हो तरह का है: ओक तो उन पुरानफंडी दक्षिणानुसी भयालों के आदमियों का ढोंग, ले हर यात में धर्म की दुहाई देते रहते हैं और ले वैज्ञानिक दृष्टि से ली कामशास्त्र भत्यादि पर लिखे हुए लेखों के लयंकर समझते हैं. दूसरे प्रकार का ढोंग है उन गैर-निम्मेवार नवयुवकों का, ले समाज-सुधार के नाम पर साहित्य में गंदगी ईला रहे हैं. यदि काष्ठ घनके लेखों के विरुद्ध कुछ यर्था करे, तो आप ईर्भाते हैं—“अस, हो प्रकार के लोग ही हमारा विरोध करते हैं: ओक तो वे ले दरअसल उन पापों और दुराचारों में लिप्त हैं, जिनकी हम चाल चालते हैं; और दूसरे वे ले हमारी लोक-

ता के कारण दम में हर्षा करते हैं।" इन भदानुभावों के ज्वाप यह नदी आता कि तीमरे प्रकार के आदमी ऐसे भी हो सकते जो ध्यानदारी के साथ शुद्ध साहित्यिक दृष्टि से इनकी रचना पर विचार करते हैं।

ये 'समान-मुपारक' क्या करते हैं कि दम को तो समान शब्दों में जनता के सामने जोष कर रखते हैं। इन जैसे आदमियों में तो यह पूछे कि जोड़ का इस प्रकार का जीमत्स प्रदर्शन का किया जाता है?

यदि जोड़ जोड़ कुछ पीड़ित राजियों के लिये अरपनाथ जेतो, और अपना कारोबार राजियों का निवासस्थान जनता के विभवा कर सही सदातुभूति प्राप्त करे, तो इससे अधिक उपकार की बात तो क्या हो सकती है? पर यदि जोड़ आदमी इस-भीस जोड़ियों का प्रदर्शन गली-गली में करता है और इस प्रकार इस रोग की टाण्डलों का दर नजद हैलाता है और साथ ही इसी रोग से अपनी छवि का निर्वाह भी करे तो उसके कार्य का कौन समर्थन करेगा?

दम मटे साहित्य का विरोध किसी साधु-महात्मा की दैसियत से नहीं करते, बल्कि ऐसे साधारण यरित्र के आभूषी पाठक की दैसियत से करते हैं। साधारण आदमियों की तरफ दम रख कर मजोर है, और इस मटे साहित्य से, जिसकी रचना हमारे कुछ नवयुवक लेखक कर रहे हैं, जन्म दम अपने ही मन में विकार उत्पन्न होते हुये देखते हैं, तब यह बात हमारी समझ में अच्छी तरह आ जाती है कि इस प्रकार का साहित्य वास्तव में देश के नवयुवकों के लिये कितना विधातक होना।

कुछ लोग शुद्ध ही में 'वेन्टिलेस' की मिथा कर जेय रहे हैं। वे हमारी समझ में इन साहित्य-सेवियों (१) से बेदतर हैं, क्योंकि वे तो केवल जनता के शारीरिक स्वास्थ्य की दानि करते हैं, और वे लेखक करते हैं इसकी शारीरिक, मानसिक और आत्मिक दानि। हर्ष की बात है कि जनता का ध्यान अपने इस विषय की ओर आकर्षित होने लगा है, और साहित्यिक वायुमण्डल में यह ध्वनि मधुर से सुनाई पड़ रही है—'असतो मा सद्गमय'—असद्विशेषों से निहाल कर हमें सद्दिव्यारों की ओर ले गये।"

आन्दोलन छाने के समय कितने ही मित्रों ने यह कह कर हमका विरोध किया कि इससे तुम्हें गाली पानी पड़ेगी और तुम्हारे पत्र के विरोधी पद लगेगे। एक अत्यंत असिद्ध साहित्य-सेवी ने हमें अपने पत्र में लिखा था—

"मटे साहित्य पर कुछ लिखना पारुहाने के दरवाजे पर

गता है, दुराचार का नाम मित्र (जैसे की वह दुराचार से बचने के लिए मित्रित किया गया हो) देनेवाले व्यक्तिओं के भरोसेदार की कार्य होता है। किसी राज के गुरुओं में राज-निर्वाह का जैसा भरोसा और आकर्षक ढंग से नहीं सिखा मना दिये, जिसे पद कर जैसे जैसे आदमी भी उस राज का अनुभव ने के लिये उत्सुक हो उठे, समाज के दुर्भाग्य से कुछ अङ्गीरों के यमकीले 'पत्र' औसमान में भी सहाय्यविधातक और (आचारोत्पादक अनिष्ट-साहित्य का प्रचार नाना विधियों से कर के दे, युरोप के औसमान की निरंकुशता और स्वच्छता के लिये दावे आगे युरोप की तंग है) भारतीय कुस-सज्जनाओं में भी साने का अजीब प्रयत्न किया जा रहा है, और 'पुरी' तरफ से क्या जा रहा है। भारतीय सहाय्य और सभ्यता पर यह प्रार्थना की जा सकती है, जैसे आदमियों के जैसे पत्रों का आभार उसी तरह करना आदमियों जैसे विदेशी वस्त्रों का और भावक पत्रों का, योशिन समाज की निन्दनीय उपेक्षा से साहित्य में अन्धगी का यह राज दिन-दिन बढ़ रहा है, देश-नेताओं का कर्तव्य है कि इससे समाज की रक्षा करें।"

हन्दी दिना कलकत्ते के एक पत्र में एक धासलेटी कहानी धारा-वाहिक रूप से निकल रही थी ! किसी सज्जन ने महात्माजी का ध्यान उसकी और आकर्षित किया। गान्धीजी ने उसके विषय में 'हिन्दी-नवोदय' में लिखा था—

"कितने सहाय्यपत्रों के सम्पादक और मासिक लूटों का ही व्यवसाय करते दुष्मि जन पड़ते हैं, आगे काँध-न-गोष्ठ दुँद कर निर्दोष आदमियों की जुड़ी आलोचना कर उन्हे धमकी दे कर पैसा लूटते का वे धन्धा करते हैं, कितने एक तो रुपये से कर काते का उल्लास साजिन करने का भीजा उठाते हैं, और इस तरह मोली बनना के अम में डालते हैं, जैसा एक उदाहरण कलकत्ते से एक मित्र ने मेरे सामने भेजा है, वहाँ एक सहाय्यपत्र भोविन्द-भव-न के बारे में प्रकाशन अन्याय का लाभ से कर बहुत से कुटुम्बों की निन्दा कर रहा है, और आरपाटी जति के सारे आदमियों का दुष्प्र-पट्टा रखा है, वह हिन्दी एक अन्धीस जाते भोज कर, जे कभी कुछ ही नहीं थी, बहुतसे कुटुम्ब के साथ जेदा देना है, वह मन्दा व्यवहार करनेवाले मित्र का अनुरोध है कि मैं जेमे व्यव-साय पर कुछ लिखूँ जिनमें वे अपनी सुधार करें, अपने लोगों से मैं वह तो आशा रखता हूँ, इस लिये वह क.प. लूटके प्रति नहीं है, हिन्दू जिन कुटुम्बों की जुड़ी निन्दा करके लूटने का धन्धा अंत में व्यवहार करते हैं, उनको प्रति है.....अन्तिम।"

विशेष करते हुये लिखा था—“जो धनने निर्जल अरित्र दं हि
ज्ये कदानी पदने रो दी मोरी में त्रिर पडते हैं, उनका अन्तरान
ही भासिक है! और जैसे निर्जल अरित्रवालों के सिद्धान्त में कुछ
बेभ्रम अपने हस्तप्रदशन द्वारा समाज का उपकार करने के काम
से कैसे विमुक्त हो सकते हैं?”

निम्नसे हमें आशा नहीं थी, उन्होंने हमारा साथ दिया.
श्रीधर मुनशी नवमदिकलासञ्च सम्पादक ‘सरोज’ तथा श्री. प्रद्युम्न-
भूष्य ‘कोष’ सहायरी सम्पादक ‘भारत’ ने लड़े ज्येरी के साथ हमारा
पक्ष लिया. हिन्दी के अनेक पत्रों की,—निम्नमें ‘रत्न’ ‘श्रीभूष्य
सदय’, ‘महाराष्ट्र’, ‘सैनिक’, ‘भारतेंद्र’, ‘आर्यभट्ट’, ‘विद्यार्थी’
और ‘भारवाटी अभिवात’ तथा ‘वीर सदय’ के नाम उल्लेखयोग्य
हैं—किष्कात्मक सहायकृति धंस आन्दोलन के साथ रही, और ये
हमारे परापर समर्थक रहे. ‘भारत’ के सम्पादक का यद्यपि हमारे
साथ मतभेद था, पर उन्होंने निष्पक्ष हो कर दोनों दलों की बात
छापी. हमारे कटाक्षों का असम्भवापूर्व उत्तर ही दिया गया है,
तो बात नहीं. ‘अभ्युदय’—सम्पादक ने हमारे छोटे पाठकों का उत्तर
नहीं सौम्य भाषा में दिया, और वे धंस बात पर राश भी हो
गये कि अगर समग्रद्वार विद्वान् हमारी कृति का किसी अर्थ का
आपत्तिजनक समझे, तो हम उन्हें निकाल देने के लिये सर्वथा
उद्यत हैं.

हमारे विशेष में ‘हिंदूपथ’, ‘नारायण’ तथा ‘नवयुग’ में
भी बेभ्रम प्रकाशित हुये.

हमारे पक्ष का समर्थन करनेवालों में श्रीधर रामदासञ्च
श्री. ज्ये. ज्ये., श्री. कालिदासञ्च कपूर ज्ये. ज्ये. ज्ये.—ही,
श्री. जहरीनाथ लक्ष्मी ज्ये., श्री. प्रसाद ज्ये. श्री. ‘अगीरय-
प्रसाद’ दीक्षित, श्री. किशोरीदास ज्ये. श्री. ‘जन्माप्रसाद’ औत्तिका
ज्ये. ज्ये. ‘काव्यतीर्थ’, श्री. अक्षय वाष्ण्वी ज्ये. ज्ये.—सी-
री. आदि के नाम उल्लेख योग्य हैं.

आगरा तथा काशी की नागरी प्रचारिणी सभाओं ने हमारे
आन्दोलन का दार्ढिक समर्थन किया.

हमारे आन्दोलन का परिणाम क्या हुआ, उसके विषय में
हम अपनी ओर से कुछ न लिख कर कुछ सङ्गनों की संमति
उद्धृत करते हैं:—

श्री. सुंदरदासञ्च:—

“हिन्दी-पत्र-पत्रिकाओं में ‘विद्या-भारत’ का मैं अनिमित्त
समर्थता हूँ और आदर की दृष्टि से देखता हूँ. मेरी राय में
‘विद्या-भारत’ ने ध्यानकारी से हिन्दी पढ़नेवालों का रुचि का

ઉપર ઉઠાને કા પ્રયત્ન ક્રિયા છે. હમેં યહ દુઃખ ઔર લજ્જા સાથ સ્વીકાર કરના પડેગા કિ હિંદી કે અધિકાંશ વર્તમાન કાઓં કે સંચાલન મેં આદર્શોં કી પવિત્રતા કી અપેક્ષા બ્યાપ દષ્ટિ કે અધિક મહત્ત્વ દિયા જ રહા છે. મુઝે નહીં માલૂમ 'લેટ' શબ્દ કિસને ઇજાદ ક્રિયા, કિંતુ 'ધાસલેટી સાહિત્ય' કે આપકે 'આન્દોલન' કે મેં હિંદી-સાહિત્ય કે પ્રતિ આપકી અમૂલ્ય સેવા માનતા હૂં. હમેં ઇસ તરફ કે સાહિત્ય કી ખિ ઇતના નહીં કરના ચાહિયે. અજ લી કલકત્તે કે બાજર મેં મહાત્મા ગાંધી કા ચિત્ર ઇતના અધિક ન બિક સકે, જિતના કે કા કોઇ નમ્ર ચિત્ર. લેકિન કોઇ યુવક જિસને ક્ષણિક કુર્ષ વશ મેં આ કર ઇસ તરફ કી ચીજ ખરીદ લી હો, યદિ અ પહચાનતા હૈ, તો આપકે સામને ઉસે હાય મેં લે કર ન ગિ ગા, કિંતુ ઇન કુરુચિપૂર્ણ પુસ્તકોં ઔર પત્રિકાઓં કે હમ ગર્વ કે સાથ લિયે ફિરતે હૈં, ઔર વાચનાલયોં કી મેજે સ્થાન દેતે હૈં. દોનોં ચીજોં મેં અંતર બી અવસ્ય હૈ, કિંતુ અંતર કેવલ કડવી ગોલી કે ઉપર કી ચીની કે સમાન હૈ. તુચ્છ સંમતિ મેં હિંદી-સાહિત્ય કે પ્રેમિયોં કા ઇસ વિષય મુખ્ય કર્તવ્ય યહ હૈ કિ વહ ઉસ 'માન'કા અર્થાત્ ઉસ રીસ બિલિટી કે વિચાર કો મિટા દે, જો ઇસ તરફ કે સાહિત્ય કે જુડ ગયા હૈ. ઇસ વિષય મેં આપ જો સેવા કર રહે હૈં, મેં હ કદ્ર કરતા હૂં. મેરી રાય મેં ઉસકી 'ઇતિ-શ્રી' કરને કા કોઇ અધિકાર નહીં. યદિ આપને ઇસ તરફ કા કોઇ ઇરાદા લી લિયા હો યા પ્રકટ લી કર દિયા હો, તો જૈસે કો મેં ઇમ્બોરલ કોન્ટ્રેક્ટ ઇઝ નો કોન્ટ્રેક્ટ' હૈ, ઔસે લી સદાયાર મેં 'બહે કામ' વા 'નિઃસ્વાર્થ સેવા' કે ન કરને કી પ્રતિજ્ઞા પ્રતિજ્ઞા નહીં."

શ્રીયુત પ્રેમચંદ્રલ:-

'મેં સાહિત્ય મેં નમ્ર કુવાસનાઓ કા નિદર્શન બહુ દાનિકારક સમજતા હૂં. ચાકલેટ આદિ કે રોકને કા લિયે અમ્છા તરીકા પૈમશલેટ જાપના હૈ. સાહિત્ય મેં ઉસકો લે જરૂરત નહીં. અગર કોઇ આદમી ચોરી કે રોકને કે લિયે અ કલા કી વ્યાખ્યા કરે,—યો ઘરવાલો કે મિત્રાય. યો ૨૧ કે યોં તાલે કે તોડા, યો સેધ લગાયા, યો લરવાલો કે જાગને કર દબક ગયા, ફિર સળકે સો જાગે પર યો માત્ર ઉડાય, ચોર કે ચાહે ઉસસે લજ્જા આવે યા ન આવે, પર ઔમે સે કે વહ કલા આ જાગી જો અબી તક ચોરી કા સાદસ ન

सकते थे। जड़नसे लोग केवल इस विषय वेश्याओं से जड़े रहने के हि उन्हे इस दृष्टि से रीति-नीति नहीं मान्य। जन्म के वेश्यागमियों के सम्बन्ध करने के धरादे से ही क्यों न हो, इस रीति का रक्षक जैसा है, तो उन लोगों की त्रिजगत् हर हो जगती, और वे पुत्र जेमेजे। साहित्य का प्रसार अरिज पर जड़न पड़ता है। साहित्य का उद्देश्य ही अरिज-निर्माण है, इस विषय इस काम में अपने आदर्शों और उद्देश्यों के पवित्र रक्षण आदि।

“वासवेट साहित्य का आंदोलन आपने जड़ कर दिया, बहुत अच्छा किया।”

श्रीगुरु हाकुप्रसाद शर्मा, जेम० जेम०, जेल० जेल० जी०, काशी:—

“वासवेट साहित्य के विरुद्ध आपने जो आंदोलन किया, वह प्रशंसनीय है। आपने जैसी जूमि में पैर रखा, जहाँ जड़े जड़े आदमी जन्मे से उरते थे, जें प्रारंभ में आपने इस प्रयत्न के विरुद्ध इस विषय का कि जें समझता था कि इसमें बहुत से आदमी इसे दुजे हैं, बहुतों की राई और इनका सारा महत्त्व इसकी उपर निर्भर है, और यदि इनके उपर प्रहार किया जगता, तो वे कष्ट र्थों में आपका विरोध करेगे और दानि पड़वाने का प्रयत्न करेगे। आपका पत्र नया था, उपर बहुतसे समाचारपत्र वासवेट साहित्य के प्रचारक या सहायक थे। लोगों ने अपनी पुस्तकें भी जूमिकाओं जड़े-जड़े आदमियों से बिभाज थीं, और उन जड़ी पुस्तकों के उपहार देने के जड़ाने ‘व्याघ्रचर्मप्रसिद्धमोरासमा’ की भांति प्रचार किया था, इसी प्रकार आज भी कष्ट र्थों में वासवेट-प्रचारक हैं। वे उपर से अच्छा नाम दे कर प्रतिष्ठित पत्रों द्वारा प्रचार करते हैं और हृदय में यह विश्वास रखते हैं कि इस वस्तु की जड़गी काशी तादाद में आदक भीय सेगी। जसे और प्रतिष्ठित लेखक इस जरों के जत्ते में दाख जलने से उरते थे, और मुझे आशा नहीं थी कि क्रांति आपका साथ देगा, परंतु आपने इसमें जूल सक्षता पाठ। इसकी विषय आप जधाज और य-यवाद के पात्र हैं। इस काम के जड़ करने का जूल क्रांति कारण नही बिभाज देता। जूल तक जैसा साहित्य मौजूद है, तब तक यह आंदोलन जारी रहना आदि।”

श्रीगुरु श्रीकृष्णदास भास्तीवाल, जेम० जेम०:—

“आपके वासवेट-विरोधी आन्दोलन से मेरी दार्ष्टिक सहाय-जुति थी। जेक-आध पुस्तक के वासवेट होने-न होने के सम्बन्ध में मतभेद जसे ही हो, परंतु आमतौर पर जें आपके वासवेट साहित्य के विरोधी आन्दोलन का सदा स्वागत करता रहा। मेरा

आज आरा दिन्दी-संसार जेक स्वर से कर रहा है, जैसा प्रतीत होना है कि दिन्दी-जगत की सुरमि की जलजलत मल्ल पड़ना है, और उसकी आत्मा भासले की लेखों तथा प्रकाशनों के दुर्घटनदार से अत्यंत क्षुब्ध हो गई है, हम यह कहने की भूलना नहीं करने कि इस जगत् की लेख दम की मिलना आदिगे, जैसा कहना असत्य होना-अनुचित भी; पर हम कहना तो अवश्य कहेंगे कि आज यह आन्दोलन इस सीमा पर पहुँच गया है, जहाँ उसकी उपेक्षा नहीं की जा सकती, जैसे अवसर पर हमारे अनेक समर्थकों तथा मित्रों ने हमें पत्र भेज कर तथा हमसे मिल कर अनुरोध किया है, कि हम इस आन्दोलन को जलजलत असाते रहें, हमी इसके नेता बने रहें, हमें यह है कि भासले की पुस्तकों को पढ़ते-पढ़ते हम उन जे हैं, हमारे दिमाग पर उनका बहुत बुरा असर पड़ा है आर आज हमारी दिमन उनके पढ़ने की नहीं होती, और जिना उन्हे पढ़े, इस आन्दोलन का संयासन कैसे किया जा सकता है? आन्दोलन का अन्तपात करते दूजे हमने कहा था—

“हम मन्दे साहित्य का विरोध किसी साधु-महात्मा की दसिप-पन से नहीं करते, जन्कि जेक साधारण्य अरिज के भाग्यी पाठक की दसिपन से करते हैं, साधारण्य आदिमियों को तरल हम स्वयं कमजोर है, और उस मन्दे साहित्य से, जिसकी रचना हमारे कुछ नवयुवक सेपक कर रहे हैं, जहाँ हम अपने ही मन में विचार उत्पन्न होते दूजे हमने हैं तब यह बात हमारी समझ में आ जाती है कि इस प्रकार का साहित्य वारतव में देश के नवयुवकों के लिये कितना विधातक होना।”

आज अपनी ओर से इस आन्दोलन का नेतृत्व छोड़ते दूजे उपसंहार में हम उन्हीं बातों का इदरा रहे हैं.

हमारा विश्वास है कि इस आन्दोलन में हमारी ओर से कुछ जैसी कार्यवाही नहीं दूध, जिसके लिये हमें लज्जित होना पड़े. भासले की लेखों के प्रति हमने अ-व्यक्त नहीं किया. कलकत्ते के राष्ट्र-भाषा-सम्मेलन में इस विषय का प्रस्ताव भी हम लाता आदते थे और इसके लिये हमने मदात्माष्ट से कहा भी था और वे शाय भी हो गये थे, पर पीछे विचार करने पर हमने इस प्रस्ताव का न लाना ही ठीक समझा. निम्न-लिखित पत्र जे मद्रास के दिन्दी-प्रचारक श्री. हरिहर शर्मा के द्वारा राष्ट्र-भाषा सम्मेलन के दिन गान्धीजी की सेवा में भेजा गया था, हमारी नीति को स्पष्ट करने के लिये प्रेषित है.

श्रीमान्,

आपसे जेक प्रार्थना है कि आप अपने वाक्य में भी जेक भी शब्द दिन्दी की मन्दी कितानों के विरुद्ध में न कहें. इस

३६-आत्मबल की आत्मकथा

लेखक:- श्री. त्रिलोकीनाथ मेहरोगा आभ० अ०, अज-१।०)

मेरा नाम है आत्मबल. आत्मपरिचय देने की कोशिश आव-
ना नदी, आप लोग मुझे लखी छाति जानते हैं; परंतु अब
हम की बात है कि आप मेरी अवस्था कर के अन्य देवों की
ज्ञाना करते हैं. यदि कोश मेरी आराधना करता है, तो मैं
जाने दो कर न केवल उसका, वरन् यन्त्र-यन्त्र: उसको देशभर का
यात्रा करता हूँ. संसारभ्रमप्रदियों की उच्चतम संस्थाओं का मैं
सृष्टिकर्ता हूँ. मेरे ही अंतर्गत शुद्धाचरण, कर्तव्यपरायणता,
द्विषणता और त्याग हैं. मैं उसी देश का अभ्युदय के सिंघर
र पट्ट्याता हूँ, जिससे कवि, लेखक, कृषक, अमलवी, अन्वेषण-
गी, सिद्धांतकार, राज्याधिकारी, दार्शनिक, राजनीतिज्ञ आदि मुझे
अद्वैत मान कर मेरे सामने नतमस्तक रहते और मेरे आदेशानु-
सार कार्यसंपादन करते हैं. भारत में स्वराज्यप्राप्ति के लिये अ-
हंसात्मक युद्ध जिहाद हुआ है और इस युद्ध के लिये सम्ये देश-
भक्तों की परभावस्थिता है. संभवतः यह प्रश्न आपसे भरितक
में अंतर्निहित होना है कि सम्ये देशभक्त के क्या लक्षण हैं? वही
अनुपम सम्ये देशभक्त है, जो परिश्रमी, निरंतरिक और सत्यवान
है. कारण, उसीका आदर्श पुरुष समस्त कर लोग उससे अरिष्ट का
अनुसरण करते हैं. आपका पुरुषभावलोकेन से उतना लाभ नदी
हो सकता, जितना मेरे सिद्ध 'व्यवहार' की दिनचर्या और अरिष्ट
के निरीक्षण से.

मैं अत्यंत कार्य से ध्यान, अभ्यवसाय, निश्चिन्ता, अहीन-
सुखता तथा कथार्थता से करता हूँ. उपपुत्रों जाते देवने में तो
अहंता छोटी प्रतीत होती है; किंतु ये ही मेरी छिन्नानि की सीढ़ियाँ,
सुख की सामग्री और कुशलता की विधात्री हैं. हन्दीसे न कि
मेरा, वरन् राष्ट्र का स्वभाव जानना है. हन्दी उपेक्षा कौसी अहंता
है, जिससे टकराकर न मान्य किन्ने राष्ट्रपति पाल नष्ट हो सके.

मैं अत्यंत नम्र रहता हूँ. पारस्परिक वार्तालाप तथा
संसारिक कार्यों में आत्मप्रदर्शन का तनिक भी आकास नदी
आने देना. इससे विपरीत आचरण ने अनिष्ट में लोग कसे
ही मेरी प्रशंसा करे, परंतु पराक्ष में निष्कष ही न केवल मेरी
निंदा करेंगे, वरन् मेरी शक्ति का अपमान में प्रतिष्ठित कर देंगे.

मैं ही अनुपम का उच्चारण करता हूँ, न कि धन. यह तो
उसे विने इतिव और स्वर्ण जानाया है. मैं ही हन्दी के आकाश

से जड़ीजड़ी कठिनाइयों का सामना करा के संसार को चकित करने-वाले महान् आविष्कार करवाता हूँ, उत्तमोत्तम पुस्तकें लिखवाता हूँ और अंत में उनकी विजयकुंडुबी पीट कर चारों ओर उनका यश फैलाता हूँ।

मैं ही उत्कट परिश्रम से शुद्धि, वाणिज्य और सभ्यता को परिष्कृत करता हूँ। मैं ही कठिनतम कार्य को आनंददायक और शिक्षाप्रद बनाता हूँ। अथ आप पूछेंगे कि शिष्टता की शिक्षा प्राप्त करने के लिये आदर्श गुरु तथा सर्वश्रेष्ठ पाठशाला कौन हैं? उत्तर में मैं यही कहूँगा कि 'सत्य' आदर्श अध्यापक और 'श्रेष्ठ' सर्वश्रेष्ठ पाठशाला है। छन्दोंकी कृपा से संभावना वास्तविकता में परिणत हो जाती है। किंतु इसके लिये छम्छा की आवश्यकता है। मैं छम्छा ही की सहायता से दुष्कर कार्य कर डालता हूँ। छसीने भूर्ख कलिदास को जगतप्रसिद्ध कवि बना दिया। प्रतिक्षालु अंतःकरण मुझे जताता रहता है कि तुम्हारी छम्छा स्वतंत्र है, याहो इसे सृष्टि की ओर आकर्षित करो याहो कुष्टि की ओर।

सत्कार्य के लिये संकल्प राज है और शुद्धि मंत्री है। अस्तु। उत्साही और परिश्रमी होने का संकल्प कर के जीवनभर आनंद से रहता हूँ। कार्यतत्परता और निर्णय से मेरे उत्साह का पता चल जाता है। छन्दोंकी सहायता से मैं कठिन से कठिन कार्य और भारी से भारी संकट से भी नहीं धमरता।

मैं परिश्रम द्वारा भद्रमति विद्यार्थी को प्रतिभाशाली बनाता हूँ। गोल्डस्मिथ, स्कॉट आदि साहित्यिक महारथियों ने विद्यार्थी-जवन में कोष्ठ ज्वालि नहीं प्राप्त की थी। गोल्डस्मिथ कक्षा में सदा नीचा रहता था। उसके अध्यापक और सहपाठी उसके प्रति सदा व्यंग्य शब्दों का प्रयोग किया करते थे। एक बार स्कॉट के किसी अध्यापक ने उसके विषय में कहा था कि वह लुब्धू है और लुब्धू ही रहेगा। अति लज्जित हो छन महापुरुषों ने मेरी शरण ली। मैंने छन्दों धैर्य प्रदान किया, जिसके सदारे ये लोग कर्मक्षेत्र में प्रविष्ट हो कर सर्वसाधारण के हित के लिये अक्षय विभूति उत्पन्न करने पर कटिबद्ध हो गये और अंत में अपने उद्देश्य में इक्षीभूत हुए। यदि मेरा कोई लक्ष्य दृढयित हो कर मनन पूर्वक साहित्यसेवा करे, तो जीवन के अंत तक सर्वश्रेष्ठ ग्रंथ वा ग्रंथों की रचना कर सकता है। कादंबरी के लेखक महाकवि आशु और शिशुपालवध के लेखक म. व. हस्ते प्रम. लु. हैं। केवल उक्त दो ग्रंथरत्नों के अध्ययन ने कल भी मनुष्य सस्कृत साहित्य को प्रकाश पड़ित हो सकता है। उपयुक्त दृष्टान्तों से सिद्ध हुआ कि मनुष्य नैतिक प्रतिभा से बनना कम नहीं कर दिया जाता, जन्म

प्राप्त हो; और सत्य की भंडमणि हो। तीव्र और आवस्यी हो।
उद्योगी बनाती है।

मैं सदा अपने-आप ही न किसी कार्य में लगाये रहना हूँ। यदि मैं ऐसा न करूँ, तो मेरा अस्तित्व खतान हो। कार्य-समय हो। लक्ष्य और मैं कार्य-निष्ठ जगत् में न भाव्य किन्तु अनिष्टों की सृष्टि कर के संसार को क्षति पहुँचाऊँ। मैं उन बोजों से राखे रहना हूँ, जो अकर्मण्य रहते हैं। कारण, वे कल्पनातीत पाप करते और कराते हैं। अस्मिन्निष्ठ लोगों के निवासियों में उनही कभी नहीं है। छन्दी के द्वारा वहाँ नित्य-प्राप्त शमांयकारिणी पटनाओं द्वारा करती है। केवल शिक्षा और दृष्टांत से छनका नाश हो सकता है।

वास्तविक विश्राम दाघ पर दाघ धरे ऊँचे रहना नहीं है। कार्य-परिवर्तन की वास्तविक विश्राम है। अतः मैंने अपना जीवन सुख-समय बनाने के हेतु मानसिक तथा शारीरिक शिक्षाओं साथ साथ प्राप्त की है। इसीसे आप मुझे दृष्टपुष्ट, प्रसन्न और सदा-आर्यी देखते हैं। वही, अकटर, लेखक, अध्यापक आदि मानसिक अविश्व-वर्षाणियों की लक्षण कुछ सख्तना शारीरिक लक्ष्य पर निर्भर है।

मैं एक कार्य को एक समय में, यादों वद छोटा हो अथवा बड़ा, समग्र सुदृढिभक्त से करता हूँ। अतः मैं वद सत्य, शिव और भूदर दृढरता है और निश्चय की उन बोजों के कार्यों से श्रेष्ठ होता है, जो द्विविधा में पड़ कर अनेक कार्यों में अपनी शक्ति नष्ट किया करते हैं।

मैं संसार को कुछ भी क्षेत्र आपत्तियों से आधी नहीं देखना। और, इसी क्षेत्र में रक्षाधी उत्पत्ति कर सकता हूँ, जहाँ मुझे कठिनाइयों से निरंतर मुक्त करना पड़ता है। संकट मेरे श्रेष्ठ उपदेशक और त्रुटिमां श्रेष्ठ शिक्षक हैं। आपत्तियों के प्रयोग मुझे भयुर प्रतीत होते हैं। उनसे मेरी शक्तियों का विकास और प्रीति की शक्ति होती है। पुष्प से लगी सुगंध निकलती है, जल वद दबाया जाता है। मैं अनिष्टकर्मियों के प्रति द्वेष नहीं करता; क्योंकि उन्होंने मुझे मिरा कर स्वयं उन्हें के लिये प्रयत्न करने का विवश किया है।

मैं आपत्तिपूष्य परिवर्तन से व्यावहारिक ज्ञान, व्यावहारिक ज्ञान से विवेक, विवेक से प्रतिभा और प्रतिभा से सख्तता प्राप्त करता हूँ। ये ही महाकवि भिस्सन और शेक्सपियर की साहित्यिक सख्तता की कुंजियाँ थीं। मैं इस अनुभूति को आत्मदीन समजता हूँ, जिसका मार्ग कंटकाशी नहीं है। इसमें व्यावहारिक ज्ञान आदि शुद्ध हो ही नहीं सकते, वह कार्य-संपादन के समय दूसरे

हैं ही सर्वप्रथम मैंने भित्तवर्तिता की देवदेव में सौंप रखी। आप पूछेंगे, यह क्यों ? मुझे पदी विध्वंसनीय और उच्च-धीमा जगती, सुनिये, वह हरदृष्टि की कन्या है, समय की जड़न चानि और उदारता की माता है।

मैं प्रबोलेनों में यथाशक्ति नहीं ईसता। कदीं ओक पार । उनके मछर में आ जल तो मुझमें छुरी आदतों का अंकुर प्रस्य जल जाता है, जो जड़ते जड़ने कुछ हाथ में विशाल वृक्ष । नांभ हो जाता है, यदि मैं प्रबोलेनो से जल जल और तज शिराभर की छुराछपां ओकन दों, तो भी वे मेरा कुछ नहीं भगाऊ सकतीं। इस अवस्था में मेरे हृदयदुर्ग ही भीन छतनी हो जाता है, कि इसमें प्रबोलेन की मशीनमन के गोशों की पीछार जरा भी जलसर नहीं करती और वह आप की भाषी हो कर शांत हो जाती है।

सांसारिक शानि का मूल हेतव विश्वास है। शोक ! इसके अभाव में कलह और असंतोष ही अग्नि ने प्रज्वलित हो कर न भाव्यम दिनने राष्ट्रे और व्यक्तिमें हो नष्ट कर जाता, अस्तु, मैं सहव्यवहार से प्रीति, प्रीति से विश्वास, विश्वास से संगठन और संगठन से राष्ट्र की सृष्टि करना हूँ।

मैं आत्मनिर्भरता की कथ्य धारण कर के प्रतिष्ठा प्राप्त करना हूँ और प्रतिष्ठा से उल्लिखित करना हूँ। वैसे मैं अपनेको समझता हूँ अंत में वैसे ही पाता हूँ। जो अनृप्य अपनेको कुछ समझता है, वह न केवल अपनी दृष्टि में, वरन् दूसरों की दृष्टि में भी नीच हो जाता है। आत्मनिर्भरता में धर्म, स्वयंज्ञा, स्वतंत्रता, सत्यज्ञा आदि गुणों का प्रादुर्भाव होना है।

मैं अधिक पुराने नदी पहाड़ जैसा करने से मेरे अस्मिन् में विपुलि उत्पन्न हो जाती है; इसनेसे उपयोगी सामग्री तो निरस्य जाती है और इसके स्थान में ऊँच आकाश भर जाती है, जो कुछ मैं पढ़ता हूँ, उस पर जड़न मनन करता हूँ और इसे व्यवहार में लाने की यथाशक्ति निष्ठा करता हूँ। मैं इन पहाड़ों में नहीं हूँ, जो अल्पवय में सुरम्यता देखने हैं। वे सदा इस पुराने से पलट कर देते हैं, जिसमें सज्ज प्रकाश की जलनें मिछती हैं और जिससे अल्पवय से अस्मिन् पर जलना भी जेद नहीं पड़ता। इसका परिणाम यह होता है कि इनके अस्मिन् का विश्वास नहीं होता और वे कृपमंदक रह जाते हैं।

मैं पाननृति धारणही सन्दिग्ध से कभी नहीं करता। इस सन्दिग्ध ने अस्मिन् कुछ-कुछ प्रकाश है; नष्टमयि कर जाता

और दितनों को तो कुमार्ग में डाल कर उनसे आत्महत्या तथा परहत्याओं करवायी हैं। आन्कल प्रत्येक देश में घसकी जाठ सी आ गयी है। यदि यह बढ़ती जायगी, तो निश्चय ही अविश्व में तटस्थित पुष्पवती क्षताओं एवं वृक्षों को नष्ट कर डालेगी। इससे राक्षसों के लिये सुदृढ़ प्रशस्त पांघु की नितांत आवश्यकता है। मुझे प्रतिभावान् लेखक की कहानी पढ़ने से मानसिक आनंद प्राप्त होता है। मैं उपन्यास का बहुत पढ़ना डीक नहीं समझता; क्योंकि इससे अनिष्टकारिणी लावनाओं उत्पन्न होने की संभावना है। संयम के साथ इस प्रकार का आनंद तो अच्छा है, परंतु अधिक से अधिक हो जाता है।

मैं शिक्षा इस लिये प्राप्त करता हूँ कि जिस कार्य को करे, उसे ખૂબી से करे। शिक्षित होने के कारण मैं अध्यापक से ले कर श्रमजवी तक का काम कुशलता से करता हूँ। मैं विद्या को पागल में गिराने की वस्तु नहीं समझता, जिसका मैं अधिक से अधिक भूख पाने की इच्छा करूँ। मैं तो उसे आत्मोत्कर्ष की साधन समझता हूँ। लोग उससे अधिक से अधिक धन उपार्जन करने की आशा करते हैं। आधुनिक शिक्षा प्राचीन से घटती बढ़ती हो गयी है कि मातापिता विद्या का पागल में कम भूख देण्ड कर अपने पात्रों को पाठशालाओं से उठा लेते हैं और एक-दूसरे से कहते फिरते हैं कि आन्कल पात्रों को स्कूल कालों में पढ़ाना अलक्ष्य व्यर्थ है; क्योंकि शिक्षित होने पर उन्हें पैसालर भोजन भी नहीं मिलता।

मेरे मस्तिष्क का विकास तथा चरित्रनिर्माण पाठशाला की शिक्षा की अपेक्षा अनुभव से अधिक होता है। माध्यमिक काल के लार्न में पढ़नपाठन आन्कल के देण्डने कहीं न्यून था, फिर भी इसमें मद्रागल्ला प्रनाप, शिवाञ्जल से रखकुशल और जीरजल और देकरमज सरीजे राजनीतिविशागद हो गये हैं। अङ्कल स्वयं अपद था, किंतु अयपन के दूःखा और संकटों ने उसे दृढनीतिन बना दिया था।

मेरा चरित्र, पुस्तक पढ़ना अथवा उपदेश की अपेक्षा दृष्टान्त में अधिक प्रभावित होता है। कारण, नेत्र अन्य दृष्टियों की अपेक्षा मस्तिष्क पर गहरा चित्र प्रियते है। जग में किसी मद्रागल्ला के देण्ड काम करने देण्डता है, तब स्वभाव में अयन जिसकी और आकर्षित हो जाता है। अङ्कल में इनके अनुगामी होने का पदचरित्र प्रयत्न करता है। अङ्कल, बहुत विचार, स्वतन्त्र अदि मद्रागल्ला के दृष्टान्त की न उनके दृष्टान्त में अनेक चरित्र भरे हैं। अङ्कल के अन्त पर उन्हेने अपने मन के प्रभाव देण्डताओं में

वा. महात्मा गांधी के त्याग और अनि सरल जीवन ने न केवल
रत हो अपितु अभिलक्ष संसार को अपना बना लिया है.

स्वभावनिर्माण के लिये मैं मातापिता को जडा कृतज्ञ हूं.
ने अध्यापकों से धर्मता नदी सीखा, नितना दिनसे. मैं उनही
तेपों को जडे ध्यान से देखा करता था और अज सांसारिक
वन में प्रविष्ट होने पर भी छन्दोको दोहराया करता हूं. मेरा
तिष्ठ स्वास्थ्य शारीरिक ही तरह धर ही की शिक्षा से बना है.
हे मातापिता निर्दोष अरित्र के सिवा रथावर वा जन्म किसी
कार ही संपत्ति नदी छोड भये हैं. वही मेरे लिये कुमेर के
प से भी जड कर है.

स्वभाव ही मेरा मुख्य धन है. उसी पर मेरा दितअदित,
कतिअवनति सज कुछ निर्भर है. मेरी स्थायी प्रतिष्ठा मेरे ज्ञान,
बुद्धि, विद्या, धन आदि से नदी होती, वरन् निष्कपट व्यवहारसे.
धुनिओ, भस्तिष्ठ विना हृदय के, बुद्धि विना अरित्र के और
पुनरना विना उदारता के केवल नृसंसता ही के अवर्तक हैं. यद्यपि
मेरा हृदय शुद्ध है, तो भी मैं अपने तथा दूसरों के दित के लिये
शान और गंभीर रहता हूं. कारण, मैं समझता हूं कि जो
भगुध्य शान और गंभीर है, वही प्रसन्नचित्त रहता है और
वही भारी से भारी आपत्ति को पार कर जाता तथा जडे से जडे
शत्रु को पराजित कर देता है.

अज मैं अपनी रामकदानी सुना मुझ. आशा है, मेरी
पूछना तथा त्रुटियों को क्षमा करेंगे, और मेरे अरित्र से लाभ
छा कर आत्मोन्नति की ओर अग्रसर होंगे.

(“भाभुरी”ना ओके अंकमाथी)

૩૭-નાનીશી માગણી

કાઠિયાવાડનાં ગામડાંમાં બેકાર ભાઈબહેનોને

કામ આપવાની સાદી યોજના

કાઠિયાવાડ-ગુજરાતનો કેળવાયેલો વર્ગ અને વેપારી આદ્ય અમારી કાઠિયાવાડની કપાસ-સંગ્રહની યોજનાને કૃણીભૂત કરવામાં તેમના તરફનો ફાળો આપે તે અર્થે નીચેની યોજના અમે વિચારી છે:-

(૧) જેને સવડ હોય તેમણે પોતે પહેલી વીણીનો દોલસો કપાસ કુટુંબદીઠ ત્રણ મણ સંધરવો. તેને હાથચરખાથી લોઢી કે લોઢાવી, હાથે પીંછ લઈ કે બીજા પાસે પીંજવી, ધરનાં માણસોએ કાંતી લઈ અગર પડોશી પાસે કાંતાવી તેનું કાપડ વણાવી રંગાવી છપાવી વાપરવા નિશ્ચય કરવો ને તેને અમલમાં મૂકવો.

(૨) ગુજરાત કાઠિયાવાડના કેળવાયેલા વર્ગના તથા વેપારી ભાઈઓ અને બહાર પરદેશ વસતા ભાઈઓ જે પોતે કપાસ સંધરી ન શકે, તેમની વતી અમારું કપાસ-સંગ્રહ કાર્યાલય રૂપિયા દશ મોકલ્યેથી પહેલી વીણીનો દોલસો કપાસ સંધરશે; અને તેને કાઠિયાવાડની ગરીબ કાંતનારીઓ પાસે પીંજવી, કાંતાવી અને ગરીબ વણુકર પાસે વણાવી, અમારા ઉદ્યોગ-મંદિરમાં રંગાવી છપાવી, સીલાઈ કરાવી તૈયાર કાપડ તેમને પહેંચાડવાની તજવીજ કરશે. આવું કાપડ સુતરના આંક ૮ થી ૧૨ સુધીનું હશે. ઉદ્યોગ મંદિરમાં બનતા સફેદ તથા રંગેલ છાપેલ કાપડ વિષે માહિતી પૂરી પાડવામાં આવશે. આ પ્રકારના સલાસદોની દાખલ રીતે ૩. ૧) વ્યવસ્થાપન બદલ લેવામાં આવશે. એટલે તેઓ ૩. ૧૧) મોકલી આ યોજનામાં જોડાઈ શકશે.

આ ત્રણ મણ કપાસમાંથી બનાવેલું કાપડ એકસો વાર લગભગ થશે, અને કપાસમાંથી કાપડ બનાવતાં સુધીની મજૂરી તેમની પાસેથી કાપડ મોકલતી વખત ૩. ૧૦) બાદ કરી વસુલ લેવા પ્રબંધ થશે.

(૧) પોતે કપાસ સંધરી અગર અમારી મારફત કપાસ સંધરાવવાથી દરેક ત્રણ ત્રણ મણ કપાસ દીઠ કાઠિયાવાડમાં ૩. ૨૫ની મજૂરી પહેંચાડવાનું પુણ્ય મેળવી શકાશે. (૨) કાઠિયાવાડમાં સવા લાખ રૂંટિયા સહેજે ચાલે તેમ છે, તેમને ચાલુ કરવા, ચાલુ રાખવા, આ સિવાય બીજા રસ્તો નથી. (૩) અમારી મારફત બીજા પ્રકારે બે જણ કપાસ સંધરાવે તેથી એક રૂંટિયાને કાયમ એક વર્ષ કામ આપી શકાય છે, ને તેની કમાણી ધરકામ ઉપરાંત વાર્ષિક પચીસ રૂપિયા થાય છે. (૪) ૧૧) ૩. મોકલી પોતા વતી કપાસ

સારી માન્ય અધ્યયનનારને જય કરોએ અવગણિ ૧. ૧)
 તે લાગ્યે એટલે ૨. થોડી બદલમાં ૨. ૪)માં આપણને પ્રત્યે
 ૧ કરવામાં આવ્યો છે.

વિ. મંત્રો

શમન દર્શન

દક્ષિણ દિશામાં ૧૮ પરોળ

૩૮-બળદના રીંગડાના રોગનો આશ્ર ઉપાય

(ભેખઃ-મી. અમલાલાલ પ્રભુરામ યવગ)

બળદને માથામાં એક જાળો જીવે છે તે જાળો ને
 અભાગ એ ઈશ લાગે છે. તે રીંગડામાં ઉતરવાથી રીંગડા
 મે છે, બળદને દેરાન કરે છે, જેને કંઈકી થઈ કરે છે. તે
 રાગમાં સારા બળદને વિશેષ થાય છે. તે બળદને મરી જાય
 કુદરે થાય છે; અમર રીંગડા કપાવે છે તો કંઈ સદેજ આરામ
 થાય છે; પણ બળદનો મોજ બગડી જાય છે, તેના સદેજ ઉપાય
 એક કોઈ જાળી માન્ય થાય છે. દાઢ આપવાથી ૭ સાત બળદો-
 ને અનુભવ થાય છે; તેમજ કદાપિ મૂળમાંથી રીંગડા
 અસર થાય, નસ તૂટી જાય, નાકમાંથી રક્ત જાય તો
 પણ આ ઉપાયથી મટે છે. તે નીચે મુજબ:- એથી જોઈને જોઈને
 તેની ઝીણી જળવી. રાત્રે પાણીમાં પલાળી મૂકવી. તેમાં એક
 રીંગડા થાય તો નવટાંકના આશ્રે મીઠું નાખવું, વધુ પડે નહિ
 તે દિસાને પલાળવી. સવારે બળદના આશ્રે કપાળથી ભેપ થઈ
 કરવો ને જે રીંગડાને ડોળ લાગ્યો થાય તે તરફ ચામડી ને વાળ
 થાય ત્યાં સુધી જાડો બરોબર રીંગડાના કરતો ભેપ કરવો. એવો
 ભેપ ત્રણ દિવસ કરવો. તેને ઉખાડવો નહિ, એના મેજે ઉખડી જાય
 તો બરે. ભેપ ઉપર ભેપ થયે જવું. એથી જીવે મરી જાય તો
 ને આરામ થાય છે. રીંગડા અસર થાય છે તો પણ ઉપર
 પ્રમાણે કરવાથી મટી જાય છે. ભેપ થયાં પછી બળદ કોઈ જગ્યાએ
 રીંગડાથી ખેંચે નહિ તેવું પાંચ દિવસ સાચવવું.

ઉપરનો ઉપાય બને રીતે મારા બળદને પણ અજમાવ્યો
 છે; તેમજ બીજા ચાર પાંચ બળદને અજમાવ્યો છે. મારા એક
 બળદને તો તોફાનથી રીંગડા તેના મૂળમાંથી જાયું હતું તે તદ્દન
 જીવું દાલતું હતું ને બળે નસકારામાંથી રુધિર વહે જતું હતું.
 તેવું પંદર દિવસ રહ્યું હતું, પણ પાંચ દિવસ ભેપ કરવાથી મજબૂત
 થઈ ગયું. સહેજ દળકતું રહી ગયું છે, પણ મજબૂત થયું છે. બીજો
 ઉપાય અજમાવ્યો પાંચ સાત દોરોને થઈ એટલે જળાવીશ.

૩૯-આંસુનાં આકર્ષણ

(લેખક:—શ્રી. મળજાલ દ. મહેતા)

જગતની અત્યૌકિક રંગના, સંસારના અનેક પ્રપંચભર્યા વન-
જોમાં જોયાં જાતો માનવી શાંતિ અર્થે આમતેમ લાટકે છે. ભ્રમિત
મગજવાળાને ક્યાંય આશ્રય મળ્યો નહિ; એને કોઈ વિશ્રાંતિસ્થળના
ખાંદડા શાંતિ ન આપી શક્યા. તેનું મન એકાગ્ર થવાની જરૂર
હતી. દારણ કે તેની માનસિક ઉપાધિઓએ તેના મનને વિદૂષણ
કરી મૂક્યું હતું. તે આ માનસિક રોગના નિવારણાર્થે આમતેમ
લાટકતો હતો.

x x x x

વાતાવરણનાં અનેક આંદોલનો તેના કાનના પડદામાં ધ્રુમરી
ઉત્પન્ન કરતાં હતાં. પરંતુ શહેરના રાજમાર્ગ પરના ચાલુ વ્યવ-
હારની ધમાલમાં એ ક્યાંય સંતાઈ જતાં હતાં. ચલિત થયેલા મન-
માં ફક્ત આ આંદોલનો નાની એવી એક ભ્રમણાજ ઉત્પન્ન કરી
શકતાં હતાં.

x x x x

કાનના પડદાને ધ્રુમવનારાં આંદોલનોને બદલે તેની આમતેમ
જોતી આંખોને વશ કરનાર કોઈ દિવ્ય સ્થળની જરૂર હતી.

x x x x

રખડતો માનવી એકાએક અટક્યો. એની આંખ એક વિશાળ
અને આકર્ષક ઈમારતના પ્રવેશદ્વાર ઉપરના પાટીઆ પર અવતરણ-
માં લખેલા વાક્ય પર સ્થિર થઈ ગઈ.

પાટીઆ પર લખ્યું હતું: “પધારો! સંસારની કડવી મીઠી
વાતોથી ભ્રમિત બનેલા તમારા મગજને અહીં શાંતિ મળશે. કૃત્રિમ
અને ક્ષણિક સુખોના મૃગજળ સમા સરોવરને શોધવા જતાં યાક-
થી વ્યયિત થયેલી-વિદૂષણ બનેલી તમારી માનસિક શક્તિને અહીં-
ના વિશુદ્ધ જ્ઞાનામૃતથી જરા શાંત અને શક્તિવાળી બનવા દો.

તમારા વિચિત્ર પ્રકારના પ્રપંચોભર્યા જીવનને થોડી વાર તમારા
માનસિક કલ્યાણાર્થે જાણુપર મૂકી આ પવિત્ર જ્ઞાનામૃત સમી વહેતી
જ્ઞાનગંગામાં એકાદ ટૂંકી તો મારવા દો! તમારા અનેક પ્રકાર-
ની ધડભાંગ કરનારા જીવનને એકધારા જીવનની જરા ઝાંખી તો
થવા દો! પુસ્તકાલયનું તમને તમારા જીવનના કલ્યાણ માટે કાયમ-
નું આમંત્રણ છે.”

x x x x

માનવી સડસડાટ પગથીઆં ચઢ્યો અને પુસ્તકાલયની અંદર

દાખલ થઈ ગયો. પુસ્તકાલયની અંદર જઈ આમતેમ જોતાં જ શાંતિ આપે, વિચારને કસોટીએ ચલાવે, દિલને રીઝવે એવાં અનેક મદાત્માઓનાં બોધવચનોએ તેના હૃદયમાં કેમ અલભ્ય શાંતિનો સંચાર કર્યો. મદાત્માઓનાં બોધવચનોએ તેની આંખમાં પવિત્રતાનું અંજન આંખનું. પરિણામે તેની તીવ્ર લાગતી આંખોએ કેમજતા ધરી.

અનેક પ્રકારનાં સાત્ત્વિક ચિત્રો, અનેક પ્રકારના ઉત્તમોત્તમ સદ્ગુણો, માસિક, જાત જાતનાં વર્તમાનપત્રો એવામાં તે એવો તો ચુંચાઈ ગયો કે જગતનાં-સંસારનાં તેને ચટકાં ભરતાં દુઃખને જાહેર શાંતિ અને શાનામૃતથી ઉપજતા પવિત્ર સુખનો દિવ્યાનંદ તેણે અનુભવ્યો! સંસારની વિચિત્રતાને શૂલી પોતે કેમ દિવ્ય સૃષ્ટિમાં વિદરતો હોય એવો ભાસ તેને થયો. કેટલાક કલાક સુધી તે આ દિવ્ય સૃષ્ટિ સમા પુસ્તકાલયમાં-જ્ઞાનમંદિરમાં ક્યાંય અસોપ થઈ ગયો!

x

x

x

x

એનો એજ માનવી રાજમાર્ગના ફૂટપાથ પર આવી પહોંચ્યો. એની ચાલમાં વ્યવસ્થા હતી. એની આંખોમાં કેમજતા હતી. મુખ ઉપર આર્ધુ સ્મિત વિલસી રહ્યું હતું. ચહેરો કઈંસ નહોતો. પશુ આનંદિત અને સૌમ્ય હતો. કપાળ પર કલુપિત વાતાવરણના ધર નહોતા ખડકાયા, પરંતુ દિવ્ય વાતાવરણની પવિત્રતાની પ્રભા ઝળ-હળતી હતી. સંસારની અનેક લાગણીઓને વચ થઈ ગયેલો માનવી અત્યારે છૂટો હતો. તે અત્યારે સંસારનું દુરથી નિરીક્ષણ કરનારો હતો. જ્ઞાનમૃતના એ અભેદ કિલામાં સંસારનાં એકસામટાં બેઠી તરવોનો હમલો પશુ તેના પર અસર કરી શકે તેમ નહોતું. તેથીજ ધડી પહેલાં-નો ભટકતો માનવી અત્યારે સ્થિર અને નિર્ભય હતો.

x

x

x

x

રાજમાર્ગને સામે કિનારે ઉભેલાં રસ્તો પર આછી નજર ફેરવતાં માનવીમનમાં મણમણ્યો: “મારા અશાંત અને અસ્થિર મનજ-ને શાંત અને સ્થિર કેણે કર્યું? રસ્તા પરની કેમ ધમાલ મને ન આકર્ષી શકી. મારા ચોડા ધણા જ્ઞાન ઉપર સંસારનાં પ્રપંચી પડેલો ફરી વળ્યા હતા, તેને પુસ્તકાલયના પ્રવેશદ્વારના પાટીઆપર લખેલાં વાક્યે તોડી નાખ્યા, હૃદયમાં સાકરનું મિશ્રણ થયું. મારું રહ્યું સહ્યું જ્ઞાન સતેજ થયું અને હું પુસ્તકાલય તરફ આકર્ષાયો. મારી આંખોને એ જ્ઞાનમંદિરના અગ્નિ આકર્ષણ થયો. જમિન મનજ કરતા કઈંસ આંખોને જસ મળ્યો. વાતાવરણનાં અદોષનો કરતાં આખવા આકર્ષણ છતાં અને મારું માડપણની ઉડી ખાધ-માં પડી ગયું જનવા જનું, અજમલાએ પહોંચવા જનું રથજ સરીર પુસ્તકાલયથી જ્ઞાનમંદિર તરફ વળ્યું અને તેમના જ્ઞાનમૃતનું

મહાપાન કરીને પવિત્ર બન્યું; મને રસ્તો ભૂલ્યાનું ભાન થયું ને હું પડતો પડતો બચ્યો !

x

x

x

x

પ્રભુને નમ્ર પ્રાર્થના છે:-પડતાને બચાવનાર થોડા જ્ઞાનને લઈ અનેક ઘડભાંગ કરી ચાકેલા અને ભ્રમિત બનેલા મગજને અનુપમ શાંતિ બક્ષનાર એ પુસ્તકાલયનો દિનપ્રતિદિન ઉત્કર્ષ થાઓ, અને જ્ઞાનગંગા સમી એ પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનો પ્રવાહ અખંડિત વહા કરી અમને અને અમારા દેશને સદાય પવિત્ર અને ઉચ્ચ ક્રાંતિએ ચઢાવો !
“અસ્તુ !” (“પુસ્તકાલય” માસિકમાંથી)

૪૦-સોવીએટ રશિયાનું બાહ્ય-સાહિત્ય

(લેખક:-શ્રી. નર્મદાશંકર વ. દિવેદી)

આજે સારાથે વિશ્વમાં સોવીએટ શાસનપદ્ધતિ અને સમાજ-વ્યવસ્થાએ જોટલું ધ્યાન ખેંચ્યું છે તેટલું બીજા કશાથે ખેંચ્યું નથી. તેથીજ આજે હિંદમાં પણ સોવીએટ રશિયા સંબંધી વિપુલ સાહિત્ય આવે છે અને વંચાય પણ છે. અને આ સાહિત્યના વાચકો યુવાનોજ છે એમ નથી પણ તમામ કક્ષા અને શ્રેણીના લોકો છે.

સોવીએટ રશિયામાં અમલમાં મુકાયેલા અને સફળ થયેલા લાગતો સમાજવાદનો અખતરો કેવા પ્રકારનો છે, તેનાં મૂળ તત્ત્વો ક્યાં છે, સમાજને તે કઈ રીતે ઉપકારક થઈ પડે એમ છે અને એવોજ સમાજવાદ અન્ય દેશોમાં પણ સ્થપાઈ શકે કે કેમ, એ પ્રશ્ન તમામ વિચારવંત અને સમાજશાસ્ત્રના વત્તાઓછા અભ્યાસીને જરૂર વિચારમાં નાખે એવો છે.

સોવીએટ શાસનપદ્ધતિ અમલમાં આવ્યાં ૧૦ કરતાં વધુ વર્ષો થઈ ગયાં છે. તેનો દશવર્ષી ઉત્સવ પણ ઉજવાઈ ગયો; જોટલે હાલને માટે તો એ અખતરો વ્યવહારમાં સફળ થયો છે, એમ ચોક્કસપણે કહી શકાશે.

સમાજવાદીઓએ માત્ર શાસનપદ્ધતિમાં પલટો કર્યો છે એમ નથી, પણ તેમણે તો સમાજવ્યવસ્થામાં પણ ફેરફાર કર્યો છે-અત્યંત જખરદસ્ત ફેરફાર કર્યો છે. અને સમાજવ્યવસ્થામાં બધી બાબતોનો, વ્યવહારની બધી શાખાઓનો સમાવેશ થાય છે.

સમાજવાદનો આદર્શ માત્ર ગણી ગાદી વ્યક્તિઓ કે કુટુંબો અનેક માણસોને ચમકીને ઉપર આવે તે પ્રયા તોડી પડવાનો છે, અનેક માણસોના જમે થોડાઓ મેજ પર ને અટકાવવાનો જ. પણ સમગ્ર સમાજ એટલે કે દરેકે દરેક વ્યક્તિ એકસરખી રીતે

હુખનાં માધનો મેળવી શકે, એકસરખી રસંતરના ભેગરી શકે, મેતાના ઘડીર જને મનના વિકાસ માટે એકસરખી નક મેળવી શકે તે પ્રકારની રમના ઉભી કરવાનો છે.

આ આશય આપણા પ્રાચીન મૂલ્યસુધૈય કુટુંબક્રમને બરાબર મળતો આવે છે. પ્રાચીન કાળમાં આ સુત્રનો વ્યવહારમાં અમલ થતો હોય એવા દાખલા મળતા નથી, પણ સોવીએટ રશિયામાં અત્યારે તેનો અમલ થઈ ચૂક્યો છે એ પ્રત્યક્ષ માનની બાબત છે.

સમાજવાદીઓ નવીજ સમાજરચના કરવા માંગે છે એટલે તેઓ સમાજના મૂળ બધારણમાંજ પોતાના વિચારો અને આશયો દાખલ કરવા મથે, એમાં નવાહ નથી. આ કારણથી તેઓ ઉત્તરી પ્રભાવી કેળવણી સમાજવાદના મોરલે ઘડી રહ્યા છે. કારણ કે બચપણમાં જે સંસ્કારો અપાવ છે, જે સંસ્કારોની ડાખ પડે છે, તે મોટા થયા પછી ભૂસાતી નથી.

આ પ્રમાણે ત્યાં બાળકોને બચપણમાંથીજ સમાજવાદનું ધાવણ ધવરાવવામાં આવે છે. શિવાજીને જેમ તેની માતા કલ્પબાઈએ બચપણમાં દાસરમાં ગાળને વીરવાનો પાનો ચઢાવ્યો હતો, વીરતાના સંસ્કાર પાડ્યા હતા, તેવીજ રીતે સોવીએટ રશિયાનાં બાળકોને બચપણમાંથી સમાજવાદના સિદ્ધાંતોમાં ઉછેરવામાં આવે છે.

બાળકોને માટે ત્યાં ખાસ સાહિત્ય તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં પણ મુદીવાદનાં અનિષ્ટો, કામદારોની કમનસીબ દાસન અને તે દૂર કરવા માટે સમાજવાદની સ્થાપના, આ બાબતો મુખ્યત્વે મર્યાદા હોય છે. આ સાહિત્યમાં મોટા મોટા રાજ્યોનાં કે ધીમંતોનાં કે ધર્મશૂરોનાં ભગવદ્વાર, સામાન્ય માણસને આંશ નાજે એવાં, કે તેમની મદત્તાને આમળ પાડે એવાં વર્ણનો કે ચિત્રોને સ્થાન નથી. આ સાહિત્યમાં તો આપણુક મુદીદારો, રાજ્યો અને સત્તાઓની સામે થયેલા કામદાર વર્ગનું દુખદ ચિત્ર રજુ કરવામાં આવે છે. જે જે દેશોમાં જે જે પ્રસંગે કોઈ પણ અમુક પક્ષ કે વર્ગની સ્થાપિત સત્તા સામે જળવો થયો હોય તે તે પ્રસંગોનાં ચિત્રો અને પ્રસંગો આપ્યા હોય છે.

અહીંના બાલસાહિત્યની જેમ તેમાં આકાશી પરીઓની કે પાતાળની ગ્રેમદાઓની કે જાદુઈ ઘોડાની કે રાજાને સાત રાણીઓ હતી, તેમાં એક માનેલી અને છ અણમાનેલી એવી વર્ણ વગરની પાત્રોઓ, કે બાળકોને બડકાવનારી અને બચપણથીજ તેમનામાં જૂનપ્રેમની બીક દાખલ કરનારી જૂનપ્રેમની વાતોને સ્થાન નથી. તેમ તેમાં નસીબ ઉપર આધાર રાખવાથી બહું થાય છે, પુરુષાર્થની કોઈ કિંમત નથી, નસીબજ જળવાન છે, ઇશ્વરજ બધાંનો કર્તોદર્તા અને સંસ્કૃતપત્યાર છે, આ જગત ખોટું છે, આ જીંદગી કોઈ કામની

નથી, આ દેહ નાશવંત છે, પરલોકજ સારો છે, વગેરે અવળા રીતે સમજાએલી અને મનુષ્યના જીવનની ધાતક તેમજ જીવનને પુરુષાર્થ-હીન, ઉત્સાહહીન અને આનંદહીન બનાવનારી આખ્યાયિકાઓને પણ સ્થાન નથી.

પણ મૂડી મજૂરીના ઝઘડાને તેમાં સ્થાન છે, કામદારોના સંગઠનથી ધારેલી સિદ્ધિ મેળવી શકાય છે એવું તેમાં બતાવવામાં આવ્યું છે. પુરુષપ્રયત્ન કરવાથી મનુષ્ય આગળ વધી શકે છે, સમાજની રચના ઈશ્વરકૃત નથી તેમ ફેરફાર ન થઈ શકે એવી નથી, પણ મનુષ્યકૃત છે, અને ફેરફાર થઈ શકે એવી છે; માટે લમણે હાથ દે નસીબને દોષ ન દેતાં પુરુષાર્થ કરવાનો તેમાં ઉપદેશ છે.

વહેમોને બદલે તેમાં વિજ્ઞાનથી થતા લાભની વાતો કરવામાં આવી છે. યંત્ર ખરાબ છે એવી દલીલ તેમાં નથી થતી, પણ યંત્રની માલેફી વ્યક્તિગત આવી પડવાથી મૂડીવાદની ઉત્પત્તિ થાય અને એ મૂડીવાદના નાશ માટે યંત્રોની-કારખાનાંઓની માલેફી વ્યક્તિની નહિ પણ રાજ્યની-સમાજની હોવી જોઈએ; એવું તેમ દર્શાવવામાં આવ્યું છે. આવા પ્રકારનું સાહિત્ય સોવીએટ રશિયાના જાળકાને માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે.

‘ધ રેડ કોર્નર બુક’ એ આ પ્રકારના સાહિત્યનો એક સુંદર નમુનો ગણી શકાય. આ આપણે ત્યાં દર વર્ષે જાળકા માટે પ્રસિદ્ધ થતા ખાસ અંક જેવો અંક છે. ૧૧૦ પાનાના આ ગ્રંથમાં આશરે ૨૦ જેટલા વિષયોનો, કેટલાંય ચિત્રો સાથે સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે. તેમાંના માત્ર બે વિષયોનો કાંઈક ખ્યાલ આપવાથી એ ગ્રંથ વિષે વાચકને ચોક્કસ વિચાર આવશે.

પ્રથમ તો ‘જગત તરફ દ્રષ્ટિ’ નામની સચિત્ર ૧૩૨ લીટી કવિતા છે. તેમાં કારખાનાનો મુડીદાર માલેફ મજૂરોના પરસેવા ઉત્પન્ન થતા નફામાયી મોજશોખ કરે છે અને મજૂરો અને તે સ્ત્રી જાળકા પેટ પૂરતું ખાવા નથી પામતા તેથી કંગાલ અને દુઃખાલત ભોગવે છે તેનું વર્ણન છે. સાથોસાથ મુડીદારો અને મજૂર વચ્ચે ચાલતી લડતનું હૃદયપ્રાવક વર્ણન પણ છે. સિપાઈઓ કામદારોને મારે છે, કેાઈને જેલમાં નાખે છે, કેાઈને દેશપાર કરે તેના પણ દેખાવો છે અને પછી મજૂરોના હાથમાં રાજ્યની સત્તા આવતા તમામ લોકો નવા મુખી થવા છે, કેટલા તકુનના બન્યા તેની વાત આપવા છે.

‘શ: માટે?’ નામની વાતોમાં પોતે ન મને. એક ન તો મ.૦ વગરનો છે કરે. વડદ.ઉત્ત (એક પ્રકારનું) અને યાત્રામાંના રહે તે દરેક વસ્તુનું કરતું જાણવા દેતો જન દેવ છે તે એક દેવ સીદાઈને વડદ.ઉત્તમાંથી બહાર આવે છે ત્યાં તેને એક કુકડી

હે. પોલ આ કુકડીને પૂછે છે કે, તારા દડા ક્યાં જાય છે ? અને તે કાણ ખાય છે ? તેના જવાબમાં કુકડી કહે છે કે તે દરેકમાં જાય છે અને પૈસાદાર માણસો તે ખાય છે. પોલ પૂછે છે કે શામાટે મને કાંઈ દલાડો એક પક્ષ ઇંડુ ખાવા નથી મળતું ? જવાબમાં કુકડી કહે છે કે તારી પાસે ઇંડુ ખરીદવાના પૈસા નથી.

આ ઉપરથી પોલ એવો પ્રશ્ન કરે છે કે, શામાટે મારી પાસે પૈસા નથી ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર કુકડી આપી શકતી નથી, એટલે તે રીસે બરાબ છે અને પોલ ત્યાંથી એક ત્રાપ પાસે જાય છે, ત્રાપ પક્ષ તેના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શકતી નથી. તે પછી તે આગળ વધી ખેતરમાં જાય છે. ત્યાં ધાનનાં કણસલાં બેવામાં આવે છે. તેને તે પ્રશ્ન પૂછે છે, તેના જવાબમાં કણસલાં કહે છે કે, જમનની બધી ચીજો પૈસાદાર માણસોજ મેળવી શકે છે.

ત્યાંથી પોલ એક ઘૂંટ પાસે જાય છે; અને તેને પોતાનો પ્રશ્ન ફરીથી પૂછે છે. ઘૂંટ ચીંટાઈને કહે છે કે “માણસો આટલા બધા મૂર્ખ શા માટે છે ?” આ પ્રશ્નમાં બધા પ્રશ્નો સમાઈ જાય છે. પોલ કહે છે કે, શું માણસો સાચેસાચ મૂર્ખ છે ? ઘૂંટ ચીંટાઈને બોલી કહે છે: ‘હા. આટલું નથી સમજતો ! તારા વર્ષકાઉસમાં જે લોકો કામ કરે છે તેને સાઈ ખાવાપીવાનું અને ઓઢવાનું મળતું ફરી ? પોલે ના પાડી. ઘૂંટે કહ્યું કે, એનો અર્થ તો એમજ થયો કે જે લોકો ખીજીને માટે કામ કરે છે, અને ખીજીના - લાખને માટે કામ કરવું એવું નામ મૂખાંઈ નહિ તો ખીજું શું ?

પોલ પૂછે છે કે મરીજ માણસો મૂખાં શામાટે છે ? ઘૂંટે અતિ-શય ચીંટાઈને કહ્યું કે આ પ્રશ્ન તો હું વર્ષોથી વિચાઈ છું, પણ મને તેનો ઉત્તર જાણ્યો નથી. થોડાં વરસ પછી આવજો. પોલ કાંઈક પૂછવા જતો હતો, પણ ઘૂંટે કહ્યું કે કોયસ પાસે જ.

પોલ કોયસ પાસે ગયો અને તેને બધા વાત કરી. આ સંભળી કોયસ હસી પડી અને બોલી: “હજારો માણસો તારા જેવા મુઝા-એસા અને દુખી છે અને આવોજ પ્રશ્ન પૂછી રહ્યા છે. જમીનને કાન લગાડ અને શું સંભળાય ■ તે અને કહે.

પોલે જમીનને કાન લગાડ્યો અને કહ્યું કે, એક ઊકરે તેની મા પાસે ખાવાનું માગી રહ્યું છે અને બૂખું હોવાથી રડે છે. એક નાનો ઊકરો કહે ■ કે, આ મરમીના દિવસોમાં આ ઘરમાં તો શુંગળાઈ જવાય છે. શામાટે પૈસાદારનાં ઊકરાંઓની પેઠે હું દરિયા-કિનારાની દંડી લહેરો ન લઇ શકું ? એક માણસ કહે છે કે, શામાટે પૈસાદારો બધી મોજ ભોગવે છે અને મજુરોને કશુંજ મળતું નથી ? અને જે અવાજો એક સાથે બોલી ઉઠે છે—આ બધું શામાટે ? શામાટે ?

પોલ પૂછે છે કે, આ બધા અવાજ કોના છે? કોયલ કહે છે કે; એ બધા શુભામો છે-તારાજ કુટુંબીઓ છે. જેમ જેમ તું મોટો થઈશ તેમ તેમ આવા દમરો સવાલો સાંભળીશ. એ સવાલો પૂછનારાની સંખ્યા વધતી જશે અને ત્યાર પછી એ સવાલનો ઉત્તર મળશે અને તે પછી કામદારોની જૂળ અને દુઃખનો અંત આવશે.

પણ આ બધું ક્યારે બનશે? પોલે પ્રશ્ન કર્યો.

કોયલે કહ્યું કે “ચોક્કસ તો હું ન કહી શકું. પણ એ સમય ને બહુ વાર નથી. અને એ સમય જલદી લાવવા માટે તું જે પ્રશ્નો પૂછે છે તેવા પ્રશ્નો પૂછ્યા કર. ગરીબોને માટે આ દુનિયા આટલી બધી ખરાબ એટલા માટે છે કે શ્રીમંતો લોભી સ્વાર્થી અને અદેખા છે. ગરીબોની પાસે જઈને પૂછ્યા કર કે શામાટે તમે સખત મજુરી કરવા છતાં સૂકો રોટલો ખાઓ છો? અને આજસુ શ્રીમંતો ઘીમાં બોળેલી રોટલી ખાય છે? શામાટે તમારાં બાળકો દિહાં, માંદાં અને માયકાંગલાં છે, અને શ્રીમંતોનાં છોકરાં હૃષ્ટપુષ્ટ, ગુલાબી અને તંદુરસ્ત છે? શા માટે આખી છાંદગી કામ કર્યા પછી તમારે વર્ક લાઉસમાં જવું પડે છે? શામાટે વધારે આજસુ શ્રીમંતોની વૃદ્ધાવસ્થામાં સારી સંભાળ લેવાય છે?”

થોડી વાર અટકીને કોયલ બોલી: “પણ શ્રીમંતો તારાપર જીલ્લમ કરશે. તારો અવાજ દાબી દેશે, તું મોટો થઈશ એટલે તને કેદમાં નાખશે કે જેથી તારો અવાજ કોઈ સાંભળી ન શકે. પણ તને અનેક સાથીઓ મળી રહેશે. જા, આગળ વધ.” આમ કહી કોયલ ઉડવા લાગી.

“પણ એક સવાલનો જવાબ આપતાં જાઓ. ઘૂડે તો ૮૦ વરસ સુધી રાહ જોવાનું કહ્યું છે. મારા પ્રશ્નના જવાબ માટે આટલી બધી વાર લાગશે?” પોલે પ્રશ્ન કર્યો.

“એનો આધાર માણસો ઉપર છે.” કોયલ ઉડતાં ઉડતાં બોલી: “કદાચ માણસોને ડાહ્યાં થતાં ૮૦ વરસ લાગશે, તમે અને તમારા સાથીઓ પ્રશ્નો પૂછ્યા કરશો તો ૫૦ વરસ પણ લાગે, સ્વતંત્રતા અને સુખનો દિવસ ૨૦ કે ૧૦ વર્ષમાં પણ આવે. કદાચ કાલે પણ આવે.” આટલું કહી કોયલ ઉડી ગઈ.

(“શારદા” માસિકમાંથી)

૪૧-કામદારોની કંગાલિયત

(લેખક:—શ્રી. જયજી ભેગ)

કંગાલિયત તે ધરની રાણી હોય છે ! અંધારાં તે ધરનાં મૈત્રી છે ! જૂખમરાના પડછંદ તે ધરના આભાસ જેવા પડપા દોષ છે, જ્યાં યોતીસે કલાક દયા-ઉલ્લસને બદાર રાખવા માટે જૂખમરો રોકી કરતો દોષ છે ! એવી ઘરમી કાટડીઓ.

કાળા કાટડીઓ ! કેવો સબ્દ ! જાણે સદીઓથી મારે ખાધ એ સબ્દ પણ કાળો જની ગયો દોષને !...

ઉચ્છેન્નમાં એવી કાળા કાટડીઓ છે. કામદારો, ગરીબો અને અમ-જીવીઓને રહેવા માટેની આ કાટડીઓમાં કંગાલિયતની ગિરાદરી સાધતા તેઓ છંદગી બસર કરે છે; જ્યારે આપણે બધા ટેરટ મેચ, થોડાનો થોડોના કપ, પીંચપોન્ગની 'ચેમ્પીઅનશીપ' બોક્સરોની કુસ્તીઓ વિષેની મોટી મોટી વાતો કરી રહ્યા દોષએ છીએ !... ખીજા બાજુ કારમી કંગાલિયત નિર્દયતાપૂર્વક મરકરી કરતી દોષ છે !

ખિટનની એ કંગાલ કાટડીઓમાં રહેનારાઓનાં કેવાં જીવન દોષ છે એ વિષે બી. બી. સી. એ ધણીયે વાર રેડીઓ દ્વારા અખાન ફેંકી છે. થોડાજ સમય પહેલાં મિ. એમ્બરસેઇને આ ઉલ્લસ પિનાની કાળા કાટડીઓ વિષે ભોંઠામાં થોડાક મુંઝર લાગતા સબ્દો ફેંક્યા હતા.

આ કાળા દયાઉલ્લસવિદોષી કાટડીઓ કેવી દોષ છે ! કામ-દારોના નિશ્ચારોના કાળા પડપા જેમાર્થી સંભળાય છે, જેમાં એકથી વધુ આદમીઓ ખીચોખીચ રીતે રહેતા દોષ છે, જેમાં રહેવા સુવા માટેની એટલી તમાલ દોષ છે કે ન પૂછી વાત. એમા ખિટનને કામદાર વર્ગ રહેતો દોષ છે.

આવી કાળા કાટડીઓ વિષે આજથી ૭૦ વર્ષ પહેલાં લંડનમાં ભારે અવાજ ઉઠાવવામા આવ્યો હતો. સમાજને આ દાસત આબાદ સ્પર્શી ગઇ. વર્તમાનપત્રોએ સુધારા માટે પોઠાર કર્યો. ત્રીસ વર્ષ ખાદ લંડનના 'સન્ટે કોનાકલ' નામક પત્રના એક લેખક મિ. રોબર્ટ બ્લેચફર્ડ અને તેના ચિત્રકાર મિ. વિલિયમ પામર આ અનિષ્ટ સામે મુંબેશ ઉઠાવવા લાગ્યા. પોતાના પત્રમાં વાણી અને ચિત્રોથી આ બે પુરુષોએ સુધારા માટે ચાલુ પોઠારો કર્યા. મેન્-ચેસ્ટરના મજ-દારોના કંગાળ રહેઠાણો સુધારવા આ પ્રમાણે જખરજસ્ત પ્રચારકાર્મ ચાલુ રાખ્યું.

રોબર્ટ બ્લેચફર્ડ પોતાના એક લેખમા લખે છે કે "અમે અમારા કાર્યમાં ઘણા પરિપૂર્ણ હતા; અને એ કંગાલ રહેઠાણો વિષે પુરેપુરી હકીકતો, આકડા અને તેને લગતા લેખો અને ચિત્રો આપતા

હતા.” આ બધી હકીકતો જોને વાંચવી હોય તો તેઓને ૧૮૮૬ના ‘સન્ડે કોનીકલ’ની કાપલો તપાંસી જોવાથી ખરાબર માલુમ પડશે.

૪૩ વર્ષ પૂર્વે આ બધાં આંદોલનો બન્યાં. લોધડ જોજે બંધે જમીનસુધારા અને ગ્રહ વિધેના પુસ્તકોના સંબંધમાં તેણે લંડનનાં વર્તમાનપત્રોમાં છ વર્ષ પહેલાં લેખો લખ્યા હતા. એ પુસ્તકોમાં કાળી કોટડીઓ વિષે ચિતાર આપવામાં આવ્યો હતો.

હજી એ કાળી કોટડીઓ નજરસામે તરવરે છે. મિ. એમ્મર-લેઇન અને ખી. ખી. સી. ની ઝગાન એ વાતો તાજી કરી આપે છે. એ કાળી કોટડીઓ હજીએ લંડનમાં નજરે પડે છે. કામદારોની કાળી હાલત જોનારને સ્પર્શે છે. અમે એ અનિષ્ટોને ટાળવા જે ઝુંબેશ જમાવી હતી તે તો એકદમ બેઅસર બની રહી. હજીએ એ કાળી કોટડીઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે, એનો ઉદ્ધાર હજી થયો નથી.

એ વિષે ખુબાખુબ લખવામાં આવ્યું. ચાલીસ વર્ષ પહેલાં મોજશોખમાં-અયશઆરામમાં મહાલતા લોકો મેન્ચેસ્ટરની એ કાળી કોટડીઓ ઉપર નજર નાખતા; મોં બગાડતા; ચહેરા ઉપર કરુણ ભાવો આણતા અને લાગણીભીના બની જતા. પછી બોલતા: “આવા કંગાળ શહેરને તો જલાવી નાખવું જોઈએ.” પણ કંઈક થયું નથી.

પણ આજે તો એ કાળી કોટડીઓ કે જ્યાં હવાઉત્તરને સ્થાનજ નથી, જ્યાં ચોવીસે કલાક અંધારાં અને બેજવાળા વાતાવરણે ધર ક્યાં હોય છે તેમાં વધારે માનવીઓ સીકડાઈ સીકડાઈ રહે છે. આગળ એક કોટડીમાં બે માનવી રહેતાં તો આજે ત્યાં પાંચ કે સાત મનુષ્યો રહે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે આવાં કંગાળ સ્થળોને હઠાવી નાખવાં જોઈએ; પણ રસ્તે ચાલતો આદમી પુકરી ઉડે છે: “ત્યારે જે લોકો આ મકાનોને પાડી નાખવાની વાતો કરે છે તેઓ શામાટે નવાં નથી બંધાવી આપતા?”

પણ ‘તેઓ’ કોણ છે?...નવાં ઘર કોણ બાંધી આપે? હવા-ઉત્તર વગરનાં ઘરો પાડી નાખવાનું કામ કોનું છે? ‘તેઓ’ શામાટે તેમ કરતા નથી?

કોઈ પણ રસ્તે જતો માણસ આવા પ્રશ્નોની પરંપરાને પકડીને આગળ વિચાર ચલાવશે તો તેને માલુમ પડશે કે ‘મિલકત અને તેનું વ્યાજ’ આમાં મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. મિલોમાં, કારખાનાંઓમાં કામ કરનારા ગરીબ મજદૂરોને એ કાળી કોટડીઓમાં કંગાલી-અતના આશરે પડી રહેવું પડે છે. મજદૂરો આ કાળાં મકાનોને છોડી કેવી રીતે દે?—તેમના પગાર વધારે હોતા નથી. ખીજે સારે સ્થળે રહેવા જવું એટલે વધારે ભાડું ભરવું જોઈએ. જો પગાર

વધારવાની વાતો કરવામાં આવે તો મીલમાલેકો અથવા પૈસાદારો તેને 'અમાજવાદી'ની ઉપાધિ આપી દેશે અને તેને બેકાર બનાવશે.

ન્યાયસુધી આપણા આજના કાયદા અને સમાજનાં કારણો અસ્તિત્વમાં રહેશે ત્યાં સુધી ગરીબ અને તવંગરો તો રહેવાનાંજ. ત્યાં સુધી ગરીબોને કાળા કાટડીઓમાં રહેવાનુંજ છે. ત્યાં સુધી બેકારી અને જૂખમરો તો રહેવાનાંજ—ત્યાં સુધી આ કાળી કાટડીઓ તો રહેવાનીજ.

૧૯૧૪-૧૮ નું યુદ્ધ ભોગ વિના જીતાયું નથી. સુંદર યુદ્ધો વાપરી ભોગમાં વાતો કરી આપણે આ કાળી કાટડીઓને નાશ કરી નવી નવી સર્જાવી શકવાના. જાહેર જનતા બોલશે: "ઓહ! ખિચારા ગરીબ ભોગો! આવી કાળી કાટડીઓને 'તેઓ' શા માટે સુધરાવતા નથી?" પણ આ 'તેઓ' કાણ છે? એનો ભેદ હજી સમજાતો નથી. અને આ કાળી કાટડીઓ તો આસુજ રહેવાની.

આ કાળી કાટડીઓ તો સિટનને માથે મોઢું કલક છે. અને આ કાળી કાટડીઓ મીટાવવી એ રાષ્ટ્રીય ફરજ છે. જ્યારે યુદ્ધની શરૂઆત થઈ ત્યારે આપણી ઉપર કરા નંખાયા—આપણને પૈસા આપવા પડ્યા અને એ રાષ્ટ્રીય કાર્યને અટકાવવા કોઈ પણ તૈયાર નહોતું ... જે ભેટિએ ૧૯૧૪ અને ૧૯૧૮ ની વચ્ચેનાં જે કારમાં અને બચકર ચાર વર્ષ આખાદ રીતે વીતાવી નાખ્યાં તે ભોગો હવે આપણા રાષ્ટ્રીય મજદૂરોને દવા-ઉત્તમ વિદોણી કાળી કાટડીઓનું કલક ના મીટાવી શકે?—એ કેટલી કરણ અને શરમજારી વાત છે!!

જો સરકારની ઇચ્છા હોય તો આ પ્રશ્ન જરૂર હાથમાં લેવાય, અને ભોગો તેને જરૂર ટેકા આપેજ. આ કાળી કાટડીઓના પ્રશ્ન કરનાં પણ વધારે અગત્યના પ્રશ્નો આપણી સમક્ષ ઉઠેલ માટે પડેલા છે. આ પ્રશ્નોનો વહેલા અગર મોઝા આપણે પોતે સામનો તો કર્યેજ છુટો!

એક મિત્ર મારું ધ્યાન ખેંચતા યુદ્ધો કાઢે છે કે, આપણે મોટરોને ચલાવવા માટે સુંદર રસ્તા તૈયાર કરાવીએ છીએ; એની પાછળ અર્થવા માટે પુષ્કળ પૈસા આપણને મળે છે; પણ કાળી કાટડીઓ વિશે ...!... મોટરો માટેના રસ્તાઓનો પ્રશ્ન જમીન વિશેની વિનીતોનો નાનકડો પત્રિકામાં ચર્ચાતો જોવામાં આવે છે; પણ કાળી મજદૂરોની કાટડીઓ? તેનું શું?

આસપાસ મામડાની ચર્ચાઓ દોષ એવું એક ખેતર એક આદમી પડવતો દોષ છે. તે ખેતરને જો તે વચી શકે તો દોષ તો તેને ટેના એક એકરના ૧૦ પાંડા પણ પ્રગ્ન મળે નહિ; પણ રફાઈન કરાવતીઓ એને 'મેટરનો રસ્તો' બનાવી નાખે છે, અને ખેતરની ટિમન ૧૦ ચણી બનાવી દે છે.

ન્યારે ખેતરની કિંમત આ પ્રમાણે વધી જાય છે અને સ્થાનિક સત્તાવાહીઓ કે જેણે રસ્તો તૈયાર કરાવ્યો હોય છે તેઓએ પણ ન્યારે ન્યારે કામદારો એ ઝુંપડાં બાંધવાની માગણી કરી ત્યારે તેને પાસેથી એક વારના દશ રૂપિયા તરીકેની કિંમત માંગવામાં આવી હતી.

જમીનના માલિકના લોભ વિષેનો ઉલ્લેખ એ નાનકડાં પત્રિકામાં કરવામાં આવ્યો છે. જે લોકો આનો બરાબર અભ્યાસ કરશે તેમને માલૂમ પડશે કે જમીનમાલિકાના લોભને જરાયે શોભ નથી કામદારોને આરામથી રહેવા માટે ચોખ્ખી હવાઉત્તર મળે એવ ધરો તૈયાર કરાવવા માટે તેઓ જરા પણ તૈયાર નથી; તેઓ તે પોતાને માટે મોટરના રસ્તાઓ જ તૈયાર કરાવે છે.

એક દાખલો બુલાય એમ નથી. એક ખડતલ કામદાર આદર્શ કાળી કેન્ટડીમાં જીંદગી જીવે છે: તેની સ્ત્રી અને તેનાં બે બાળકો ઇસ્પિતાલમાં છે. તેઓ સખ્ત રીતે બિમાર છે. ખુલ્લી અને ચોખ્ખી હવાને અભાવે તેઓને રોગે ઝડપી લીધાં હતાં. પણ એને માટે મ્યુનિસિપાલિટીએ કંઈ કંઈ નહિ ! !

૧૪ વર્ષ થઈ ગયાં એ યુદ્ધને પસાર થયે !—અને યુદ્ધે જઈ આવનારા વીરનરો માટે ઇન્કાર હવે તદ્દન નાલાયક છે. આપણે મોટર પાછળ જે ખર્ચ કરીએ છીએ તેમાં જરાક ઓછો ખર્ચ કરીએ તો ચલાવી શકાય. મજદૂરોનાં કંગાળ ઝુંપડાંઓને સુધારવાની આ અગત્ય છે.

ઉપર વર્ણવેલા એક મજદૂર જેવા અનેક મજદૂરો અહીં વસે છે. જેનાં બાળબચ્ચાંઓ જોષતાં ચોખ્ખાં હવાપાણી અને રહેઠાણના અભાવે તેઓ ચીમળામ્બ જાય છે. ન્યારે પૈસાદારો તેની સામે જોવાની કુરસદ પણ દાખવતા નથી.

આપણા રાષ્ટ્રીય ખર્ચા ઉપર નજર નાખીએ. ૩૧૯,૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડ જેટલી જંગી રકમ આપણે સનદી નોકરોને આપી દઈએ છીએ. ૧૯૦ લાખની રકમ વડે તો એકજ વખતે મજદૂરો માટે સારાં ઘરો જરૂર બનાવી શકાય.

નવાં વહાણો—જહાજો બંધાવવા ખિટન પાસે પૈસા છે—નવીન રસ્તા, નવીન શાહી મંઝીર જેવી ધમારતો બાંધવા માટે પુષ્કળ રકમો ખિટન ખર્ચી શકે છે; પણ સારાય ખિટનને મજદૂરી પુરી પાડી તેના તંત્રને ટકાવી રાખવામાં પરસેવો પાડતા મજદૂરોને પોષવાનું ખિટન બૂલી જાય છે. તેમનાં કંગાળ ઘરો ઉપર નીગાહ સરખી કરવાની તેને કુરસદ નથી. કાળી કેન્ટડીમાં વસનારા મજદૂરો માટે મુક્તિના નાણાં તો છેવટે પણ યાદ નથી આવતાં.

આ પ્રશ્ન ધણેજ અગત્યનો છે. એમાં તો ખિટનના ભલા કામદારોના બાવીનો પ્રશ્ન સંકડાયેલો છે. ખિટનના મજદૂરની કંગાલ

કામદાર તેમના ઉદ્યોગની કક્ષા જતાવે છે.

આજની કાળી કાટડીઓ તો ઝેરી સર્પના કુંદાડા જેવી છે, એ પિટનવાસી ખરાબર જાણે છે. તો પછી એ કાળી કાટડીઓના નાશની જરૂર છે. મજદૂરો માટે નવીન ચાલીઓ તૈયાર કરવાની જરૂર છે.

મિસિસ આલ્બિનિંગનું ગીત ચાલુ આવે છે ? સિત્તેર વર્ષ પહેલાંનો એનો રજૂડો આજેયે આપણો સમક્ષ વાસ્તવિક નમ્મ સાથે રજુ કરે છે :

“બાબુડા રડતાં ટળવળે, ઘૂં સાંભળ; બાપ !”

...અને દરે ૧૯૩૩ ચાલે છે. હજીયે એ મજદૂરોનાં જાગ્રો આપણને રડતાં જણાવે છે. રડતાં નહીં પણ મરતાં આપણે જોઈ શકીએ છીએ :

એ દુઃખો કયી રીતે નીવારી શકાય ? માત્ર લામગીરીની વાતો કરવાથી કે નીચાસ નાખવાથી નહીં ! જ્યાંસુધી સરકારને આની ખસર નહીં થાય ત્યાં સુધી સરકાર કોંઈ જોણશે નહીં. મજદૂરો, કુખાતો જામશે ત્યારે ! પિટનની સરકાર તેમની સમક્ષ અત્યારે તો બહેરી છે.

આલીસ વર્ષ પહેલાં રોટમેટ અને ઉચર ઉમ્મેડના ભોંતોના સાદ રથાન જોખવનો હતો-પણ આજે ! અત્યારે તો આ કાળુ કાટડીઓનાં અનિષ્ટો નિવારવા માટે કોઈનું ધ્યાન ત્યાં જતું નથી.

જ્યાં કંગાલિયત મજદૂરોનાં જાણોનાં કર દાંસી કરી રહી હોય, જ્યાં અધારાં અને તેજ ધોનાનાજ મિળજને ખેંચાવના હોય ત્યાં મજદૂરોની યામિ કેવી રીતે તન્દુરસ્ત બની શકે !..... એ કાળી કાટડીનો નાશ કરે !

(દૈનિક “દિંદુરચાન” માંથી)

૪૨-એક મહાન અમેરિકન વ્યાપારી, ધનવાન, દાતાર અને ધર્માત્મા જોન વાનમેકર

(લેખક:—શ્રી. માસ્તર ખિસ્મિલ)

એને બાળવયમાં પોતાના પિતાના કૃષિકારના ધંધામાં મજદૂર બની સમાન માટીના સુંડલા ઉપાડવા પડતા હતા. પણ ધીમે ધીમે તેણે એવી પ્રગતિ સાધી કે તે અમેરિકાનો પોસ્ટ માસ્તર જનરલ બની ગયો. અને તેની દૈનિકતાનું અનુમાન સને ૧૮૯૦ માં દોઢ કરોડ સોવરેન કરવામાં આવતું હતું. તે દુનિયામાં સૌથી મોટા નામાંકિત વેપારી હતો; એટલે સુધી કે આ બાબતમાં નામાંકિતથી પણ આગળ વધી ગયો. તે સને ૧૮૩૭ ના જુલાઈની ૧૧મીએ એન્ગર્સ બર્ગમાં જન્મ્યો હતો. સરકારી શાળામાં થોડુંક શિક્ષણ મેળવ્યા બાદ તેણે પુસ્તકાલોકનથી પોતાની કાબેલિમત વધારી. હજી બાળકજ હતો કે તેના પિતાના નાનકડા કારખાનામાં કામ કરવું પડતું. પછી એક છોકસેકરને ત્યાં અઠવાડિક સવા સોવરેનના પગારે નોકર રહ્યો. જો કે પગાર તદ્દન ઓછો હતો, પરંતુ બાળક હોવાના સખએ તે એટલામાં રાજી રાજી હતો. અને જ્યારે પગાર મળતો ત્યારે તેનો આનંદ માતો નહિ. સને ૧૮૫૬ માં તેના પિતાએ ઇન્ડિયાનામાં નિવાસપરિવર્તન કરી એક નાના ખેતરમાં ખેડ કરવા માંડી. જોન વાનમેકર પોતાના વતનથી પગપાળો ચાલી ફિલાડેલ્ફિયા આવ્યો અને સને ૧૮૫૭માં તેણે “મનુષ્યમાત્રનું પત્ર” નામનું એક માસિક કાઢ્યું. તત્પશ્ચાત્ત તેણે યંગ મેન્સ કંઠશિવન એસોસિયેશન સ્થાપવામાં ઉત્સાહભરે ભાગ લીધો. સને ૧૮૫૯ માં જોન વાનમેકર નેશનલ બેંકની સેક્રેટરી અને એજ મંડળની એક શાખાનો પ્રેસિડન્ટ ચુંટાયો. સને ૧૮૬૧ માં સ્વસુરની સલાયથી તેણે વેપાર શરૂ કર્યો અને વધતી વધતી શાદ સોદાગર બનવા પામ્યો. જે કારખાનાનો તે માલેક છે, તે પોતાની ભવ્યતા અને શાનને લીધે જગતમાં અજોડ લેખાય છે. તે અસંખ્ય એકર જમીન રોકે છે અને પચાસ હજાર નોકર ધરાવે છે. મજદૂર કારખાનાના વાર્ષિક વેપારની થાપણ અઢી કરોડ સોવરેન હોવાનો અંદાજો કાઢવામાં આવે છે, જેમાં તેને દરેક સાપ્ત સોવરેનનો વાર્ષિક એપ્રોક્ષ નફો મળે છે. કારખાનામાં જ્યાં ચાર પાંચ હજાર માનુસ કામ કરે છે, વહીવટ તેજ વાજગીની રેશની છે, જે મણુમ બાળવયમાં હતે; અને વા. મ. મ. ડી. ઉપાડનો દર, તે દ્રવ્ય અને ગ્રીમતાના કારણે વધારિષ્વર બની ગયો છે. તેજ બા. મ. મ. કે. કુલક વેચનારની દુકાનને એટલ. એ. બ. પગારે નોકર હતો. કે અ. જ. ડ. એટલ. પગાર પેન્ટ એફિલમાં પાસીકું વાગતાર

ને આપવામાં આવે છે, દરે અમેરિકાનો પોસ્ટ માર્સલ જનરલ વેચદ દરમ્યાન ક્રીશ્ચિયન કમિશન કાયમ કરનારાઓ પૈકી એક એ હતો. અને સોફિસ્ટિક અને ધાર્મિક તથા પરમાર્થી કાર્યો કરવામાં એય. સ્ટુઅર્ટનો જન્મજો હાથ હતો. સને ૧૮૬૮ માં તે નગરના જુ પશ્ચિમ વિશ્વમમાં મિશનરીનું કામ કરવા નિયુક્ત થયો. તેનો એક સાધારણ કલાર્કથી પણ જોડો હતો, અને તેની રવિવા- નિશાળ તંત્રમાં ચલી. જોન વાનમેકરને શિક્ષણ માટે બાળકોને કરવામાં ધણી વિટંબણાઓ વેઠવી પડતી હતી. જૂખ્યા અને જ બાળકોનાં મૂખ માં આપ તેને પથ્થર મારતાં હતાં. એજ બાગમાં જે હાથ પથ્થરની ધણી આલીશાન ધમારતો બનાવી દીધી છે. માનું એકનું નામ પવિત્ર દેવળ અને બીજાનું નામ સન્ડે સ્કુલ વિવારની સ્કુલ) રખાયું છે. આ શાળામાં ત્રણ દળર વિદ્યાર્થીઓ રહ્યું છે, અને ત્રણસો શિક્ષકો છે. દેવળને લગતી પણ એક ઇંગ્લેસ સોસાયટી છે, જેમાં પણ ઓપુકવ વિદ્યાર્થીઓની એક જરથી આધક સંખ્યા* છે. આ બાળકોને ધાર્મિક અને પરમાર્થિક થો કરવા તેવાર કરવામાં આવે છે. અને તેમનીજ મારફત અનાજ, લસા અને અન્ય વસ્તુઓ મરીઓમાં વહેંચવામાં આવે છે. દેવળ ને શાળાનું પ્રતિ આદવાડીએ જોન નિરીક્ષણ કરે છે.

પ્રથમ શાળાનાં બાળકો ને પછી દેવળના હાજરીનેને સંબોધ- યક વચ્ચે તે સંબળાવે છે. પ્રાર્થના પૂરી થયા પછી તે પાના મોટા તમામ વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકો સાથે મળી ઘેર પાછો આવે છે. તાત્પર્ય એ કે કમ અને વચ્ચે તે એક સામે શિરની બન્યો છે. પરમાર્થનાં કાર્યો ઉદારતા, અને નોકરી પરત્વેના મુદ્દવર્તને તેના નામને ન માત્ર અમેરિકામાં, જલ્દિ આટલાંટીક મહાસાગરના સમરન દેશોમાં પણ સુપ્રતિષ્ઠિત અને વિખ્યાત બનાવી દીધી. સને ૧૮૮૮ સુધી વારંવાર તેને કોંગ્રેસની મેમ્બરી અથવા મેમ્બરના ઓદાનો ઉમેદવાર બનવાની દરખાસ્તો કરવામાં

* અમેરિકાની આતો એકજ શાળાની વાત છે. ધાર્મિક અને પોપકારી દિલ્લજીની આવી તો ત્યાં કમમાં કમ દસવીસ શાળાઓ હતી. પણ અમેરીકા કરતાં સાત ગણી નંખાવાળા દિંદુરવાનમાં અથવા તો અમેરીકાથી ચાર ગણા દિંદુઓવાળી દિંદુ જનતામાં એવી એક પણ શાળા છે ! જાણે મેટમોટા નામ અપાવ, પણ દિલ્લજી અવળે માર્ગે દેવળનાર દિંદુ બહેનઓ રચાયક આલક દેવ; અથવા દુર્લભા વધારનાર દોવ જગા પણ જ્યાં તેને સારું મળી રખાવો દેશવ અને બહેનઓ અથવા સેવક રત્નમાં ખર્ચ દેશવ, જ્યાં આપ આપ આપ આપી ગયા દોવ ત્યાં ખરી વસ્તુ સ્થિતિનો સાથ આપ સવકજ કપડો દોવ. અંત્ય બિહુ

આવતી રહી, પરંતુ તેણે રાજકીય વર્તુલમાં દાખલ થવું ન સ્વીકાર્યું. મજકુર સાલના આખરમાં તેણે પ્રેસિડન્ટની ચુંટણીમાં ઉત્સાહભરે ભાગ લીધો, જેનું પરિણામ એ આવ્યું, કે જેન્ઝમીન હેરીસન પ્રેસિડન્ટ ચુંટાયો. આ પ્રેસિડન્ટે કાંગ્રેસના ઉદ્ઘાટન સાથે જ મિ. જૉન વાનમેકરને અમેરિકાનો પોસ્ટ માસ્ટર જનરલ મુકરર કર્યો. તે સમયથી આ પાંક્તઓ લખાયાના સમયપર્યંત તેણે તે ખાતામાં ધણા સુધારાવધારા કરાવ્યા, તથાપિ તેના બહુસંખ્ય મિત્રોના તેના રાજકીય ક્ષેત્રોમાં દાખલ થવા પ્રત્યે અણુગમે છે. તેમના ધારવા પ્રમાણે તે લોકકલ્યાણ અને પરમાર્થી કાર્યોમાં મંડ્યો રહીને જ સારી પેઠે સ્વદેશસેવા બજાવી શકશે. વિરોધી પાર્ટીના મેમ્બરો તેનાં દરેક કાર્ય અને નીતિરીતિ પર સખ્ત નુકસાનોની કરવા તત્પર રહે છે. પોસ્ટ માસ્ટર જનરલના આદાથી રિટાયર થતાં જ તેના શુભ અને લાભદાયક કાર્યો પર ન તેના મિત્રો બલ્કે વિરોધીઓએ પણ પ્રશંસાના ઉદ્ગારો કાઢીને તેને માન આપ્યું છે.

૪૩-પ્રમાણિકતાની જરૂર

(લેખક:—શ્રી. અહમદ હાજી અબ્દુલ્લાહ પટેલ)

જગતભરની વેપારી આલમ પર તમે દષ્ટિ નાખશો તો સેંકડે પચાસ ટકા જેટલા વેપારી એવા જણાશે કે જે અપ્રમાણિકપણના માર્ગે દોરવાઈ જઈને છેતરપીંડીથી પોતાનો વેપાર ચલાવી રહ્યા હોય છે; અને કોઈ કોઈ તેમાં ફાવી પણ જાય છે, છતાં તેઓ કદાચ પ્રમાણિકપણ અને સુનીતિથી વેપાર કરતા હોત તો ધણીજ પ્રગતિ કરી શક્યા હોત.

વેપારમાં પ્રમાણિકપણની નીતિ પાત્રિમત્વ સોંકોમાં બંધ કરીને જોવામાં આવે છે. તેઓ આટલી બધી પ્રગતિ કરી શક્યા તેનું મૂળ કારણ ખરું જોતા તેઓની પ્રમાણિકતાજ છે. બીજાનું કંઈ અને આપણું કંઈ, તેણે એવું આપણું કે અત્તરણા મનુષ્ય પાસેથી એકના દોઢા દામ આકાવવા એ પદ્ધતિ આજના દિન્દી વેપારીવર્ગમાં ચાલી રહી છે. એવા વેપારીઓ જો કે નફો પણ મેળવે છે; પરંતુ પરિણામે તેઓ નીતિવત વેપારીઓની બરોબરી કરી શકતા નથી.

પ્રમાણિકપણ એ એક એવું ગુણ છે કે દરેક કંપન દુરદર્શિતાગ્રસ્ત હોય તો સમગ્ર જગત એટલી નયેદબર પાડે છે કે મદક કદાપિ જેના નામે મળે નથી.

ધારમાં કોઈ પણ મુખ્ય વસ્તુ હોય તો ને માત્ર પ્રમાણિકપણ જ
; કેમકે તેના વડેજ વેપારી પોતાની ઉન્નતિ કરી શકે છે.
નવા ભેગ છે કે કદાચ પ્રમાણિકપણથી પ્રથમ તો તમેને
નેપજનાજ મલે; પરંતુ કુંક વખતમાંજ માલોનો તમારા પર
વેચાસ એવો મજબૂત બંધાઈ જશે કે માલો કંઈ પણ ભાવતાલ
માં વમર એક નાના બાળકદારા ખરીદી કરાવવા લેરા પણ અચ-
કારે નહિ; અને તેની ખાત્રી તો દરકોઈ વેપારી કરી શકે છે.
તે છતાં વાસ્તવિક રીતે વેપારી એટલો જધા અપૂરો હોય છે કે
માલકનું પોતાની દુકાનેથી ખાલી દાંધે પાછા ફરવું તે નિવાગ્ય
શકતો નથી અને બે-ચાર આના ઓછાવવા કરીને સોદો પતાવવા-
નો પ્રયત્ન કરે છે.

ખીજી તરફ વેપારમાં "એકજ ભાવ" રાખનારા વેપારીઓ
વધારે સારી પ્રતિભે પથે વિચરતા દૃષ્ટિએયર થાય છે. એકજ
ભાવની પદ્ધતિ રાખવાથી વેપારનો કાર્યક્રમ એટલો સરળ થઈ પડે
છે કે એક વખત ભાવ કરી લીધા પછી માલકને જરૂરત હોય તો
ખરીદી કરે છે, યા વ્યાખ્યા જાય છે. અને એકજ વખતે ધણા
માલોને વેપારી જલદીથી પતાવી શકે છે; સમયનો વ્યય થતો
અટકે છે, અને વેપારીને ભાવતાલ માટે માલક સાથે માયાદોષ
કરવાની લેશ પણ જરૂરત રહેતી નથી.

ઉપરાંત વેપાર કરનારાઓએ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે માલક-
ને ખરાબ માલ અને ભેજભેજ કરેલો માલ અપાવ નહિ. તેમ
કરવાથી માલકનો તમારા પરનો વિશ્વાસ એકદમ ઊઠી જશે. ખીજી
વખતે માલક તમારી પાસે આવવાનો વિચાર નહિ કરે. સારાને
સારો અને ખરાબને ખરાબ માલ કહીને વેચાણ કરનારા વેપારી-
ઓની દુકાને અન્ય દુકાનો કરતાં માલકોનો વધારે દરોડો પડતો રહે છે.

ઉપરોક્ત બાબતોને હકમાં રાખી વેપારમાં તે મુજબ વર્તન
કરનાર લોકોજ તેમાં રહેલ અમર્યાદિત શક્તિઓને અનુભવી શકે
છે, એટલુંજ નહિ પણ લોકોમાં પ્રમાણિક ગણાઈ, પોતાના વેપાર-
માં સફળતા પ્રાપ્ત થવા ઉપરાંત મદાન ખુદા અને તેના રસૂલના
યુનેમાર થતાં જાય છે.

૪૪-કેટલાંક વચનામૃત

ઈશ્વરપૂજનો સર્વોત્તમ ઉપાય

મનુષ્યોએ પોતાના સમાજની તથા દેશની દુર્ગતિ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો અને તેને હિત તથા બનાવવાને બની શકે તેટલો ભોજ આપવો, એજ ઈશ્વરપૂજનો સર્વોત્તમ ઉપાય છે.

(સમ્રાટ અકબર)

અસત્યની આફતો

આ એક પ્રાચીન વદંતિ છે કે, એક અસત્ય બીજા અસત્ય ઉપર અસત્યો બોલવાની ફરજ પાડે છે. અને તેને બીજા પડે તે પૂર્વે પરિસ્થિતિ મુશ્કેલ બની જાય છે. પરંતુ સંકટનો પાર અસત્ય આવતો નથી.

(માર્ગરેટ સેન્ડરસ)

પ્રમાણિકતાનાં પરિણામ

પચાસ વર્ષોમાં મેં પ્રમાણિકતા અને સહવહેવારનાં પરિણામો જોયાં છે. સફળ માણસોનો નેપુ ટકા ભાગ તેમની પ્રમાણિકતા માટે મુશ્કેલ છે, અને જેમણે તેથી વિરુદ્ધ માર્ગ લીધો તેઓ તેઓ નાશ પામ્યા છે.

(જોસ્ટનના મેયર હાર્ટ)

રાક્ષસ થવાની રીત

જે માણસ ધનનેજ સર્વસ્વ માની બેથું કરે જાય છે, પણ મનમાર્ગે વાપરતો નથી, તે માણસ રાક્ષસ છે.

ભૂતળને ભારરૂપ

જે લોકો સદા ધન સંધરવાનુંજ સમજે છે અને કીર્તિની પરવા કરતા નથી, તેઓ ભૂતળને ભારરૂપ છે.

અગત્યયાઓનાજ બપમાં

જે માણસ સ્વધર્મ અને પરોપકારનો વિચાર નહિ કરતાં હોય. દગલગત ખરડાં જાય છે તે દગલ અગત્યયાઓનેજ ખરડે છે.

હિતમ પુરુષો કાર્યને છોડતા નથી.

દીન માણસો વિચિત્ર. જ્યારે કાર્યના અરત્ન કરતા નથી ત્યારે માણસો કાર્યને અરત્ન કરે છે, પણ વિચિત્ર આવતા છે કે જે અતિ દીનમ પુરુષો તે કાર્યને અરત્ન કરે ત્યારે તેને વિચિત્ર પડે તે. પણ કાર્યને છોડતા નથી-એટલે કે વિચિત્ર ઉપાય કરે.

(ભાર્ગવત)

૪૫-આ તે સેવકો કે મોટા પગારદારો ?

(લેખક:—શ્રી. કલ્યાણરામ ન. ભેટી)

આ યુગમાં સાર્વજનિક સેવકો પકારક અનેક સંસ્થાઓ, મંડળો, સંમિતિઓ, સેવાસમાજો, સેવામંડળો, સેવાસંઘો, આમ વિધિવિધ દિશાએ પ્રગતિના ચિખરે પહોંચવા માટે સ્થપાએલી હોય છે. એ સંસ્થાઓમાં તેના આસક્તોએ કેવી રીતે નાણાં ખર્ચવાં ભેષ્ઠે અગર તે આવી સંસ્થાઓમાં જાણે અજાણે પણ દેટલીક વખત હૃદ ઉપરાંત ખર્ચ થાય છે, એ માટે આ લેખમાં લેખક 'યુવક'ના વાચકોને ડોકિયું કરાવે છે. લેખનો આશય કોઈનાયે પ્રત્યે ટીકા, કટાક્ષ કે પરાક્ષ રીતે નિંદાનો નથી, એટલે કોઈ પણ વ્યક્તિ કે સંસ્થા લેખ વાંચ્યા પછી પોતાને માથે પાથરી મહેરી ન બેસે એવી વિનંતિ છે.—તંત્રી

આ યુગમાં સાર્વજનિક જીવન જાળવાની ધમય ધણી યુવાનો અને યુવતીઓને થાય છે, એ દેશના દિનની વાત મહાપ્ર. ઠેકાણે ઠેકાણે સેવા સમિતિ, સેવક મંડળ, મેવા સમાજ, સેવકસંઘનાં પાર્ટીઆ અને હસ્તપત્રો ચોટલાં જોવામાં આવે છે, પ્રગતિસેવક, રાષ્ટ્ર-સેવક, જ્ઞાનિસેવક, ગ્રામસેવક, જિલ્લાસેવક વગેરે સેવકોના ખિલા ધમાડી ધણી યુવાનો અને યુવતીઓ વિચરે છે. એ પણ નવા યુગની જાણી મહાપ્ર. પરંતુ એ સેવાના આદર્શ પાછળ જે ત્યાગ ભેષ્ઠે તેની નીપજ એટલી બધી ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે કે દર વર્ષે સેવકોના શ્રાવ જે ઉગી નીકળે છે તે મોટા શ્રાવને ભેષ્ઠો ત્યાગ એ ઓછી નીપજમાંથી મળી શકતો નથી. સેવકોના ખિલા જનાવી, પાર્ટીઆ કોનરાવી, દેન્ડીલીસ છપાવી તૈયાર કરી શકાય; પણ એવું ખાતર કે એવી બેઠ દણી લોકોનેતાએ નથી દોષી દાદર્શ, કે જેના પ્રભાવથી ત્યાગની નીપજમાં એકદમ શદ થાય. એટલે આ જાળવ શુ કરવું તેના વિચાર સેવકો પકરનારી સંસ્થાઓએ મદ કરી લેવો જોઈએ.

સાચા ત્યાગ વગરના સેવકો જાદુ જારકેષ જનવા લાગ્યા છે. જે સંસ્થાનમાં સત્તે મોળીઆ સઘે ખાવાનું દૂધ પણ ખાનારાની સંખ્યાના પ્રમાણમાં રોજનુ રોજ ખરીદાય છે; દેટલેક ઘેર તે ખાનારાના જુદા જુદા પાત્રામાજ ખરીદી આજીવામાં આવે છે તે સંસ્થાનમાં સેવાસમ.ભેટી અલગક ખર્ચ કેમ અસાધી દેવામાં આવના દરે, તે સમજી શકાતું નથી.

કામ શુ કરવું છે, તેની દિશા કે તેનું માંપ નહીં ક્યાં વગર નેવક મંડળ ઉજુ થ.જ પાર્ટીઆ કે.નરુવ છાપ.ઓ છપા.વ,

અને કવરો જમાવ, ખુરશી ડેખવો ખરીદાય, ત્યાં પ્રકારની કાપડો ખરીદાય, ખાદીની જોળવાળા સવામણુ રૂના ગાદી તકીઆ ખરીદાય; સિપાઈ, પટાવાળા રોકો લેવાય; સામકલ ખરીદાય અને સેવક મંડળમાં કામ કરી ચાકી જનારનો ચાક ઉતારના ચાદ કોશી બનાવવાનાં સાદિતો પળુ જોહિરામાં જોડવાઈ જાય. એ બધું કામની દિશા જાણ્યા પહેલાંજ ચાય છે. જોહિરા કાદશું એટલે કામ કામને લાયકો. એક વાર સમાન આદર્શવાળાં યુવાન-યુવતીઓને ભેગાં થયાનું સ્થાન ઉમું કર્યું. એટલે કુળરૂપ મગજમાંથી કામ તો ઉભરાયાજ કરશે. આ નીતિથી અનેક સંસ્થાઓ ગોમાસાનાં અળસીઓની પેઠે ઉભરાય છે. એ શક્તિનો અને દ્રવ્યનો અપવ્યય અટકાવવા ખરા સેવકોએ બીજાં સેવકમંડળો કાઢવાં પડશે.

સાચાં સેવકમંડળોની કાર્યવાહી તપાસીયું તો ત્યાં પણ પશ્ચિમની અર્ચાળ નીતિ તો અદ્વરશઃ પળાતી હોય છે. આપણને પ્રચારકાર્પની કિંમત સમજાઈ નથી. પશ્ચિમમાં દરેક કાર્ય વાસ્તે એક છાપખાનું હોય છે. આપણને સમયની કિંમત નથી. આઁ આના ગાદીના બચાવી રૂપીઆનું કામ બગાડીએ છીએ. આપણે જોડી રીતે વિઘાતક ત્યાગ વેડીએ છીએ. ચાર આનાના ચાક-ખિસ્કીટ બચાવી સેંકડો રૂપીઆની કિંમતની મગજની પ્રેરણાઓ શુભાવીએ છીએ. આપણને સ્ત્રીઓના સ્વચ્છ સહવાસની કિંમત નથી. ધર્મ અને નીતિની કમાણી માટે આરોગ્યપ્રદ સ્ત્રીઓના સહવાસને આપણે જતો કરીએ છીએ. આવી વિચારસંકલનાથી હાલના સેવકો કામ કરી રહ્યા છે તેથી એમના વલિવટ ખૂબજ અર્ચાળ બની રહ્યા છે. ચિઠ્ઠીઓ પહોંચાડવાનું કે સંદેશા લઈ જવાનું કામ પંદર રૂપીઆનો ચપરાશી કરી શકે તે કામ યુવાન સમાજસેવકો સામકલ અને ગાડીઓના પચ્ચાસ પચાસને ખર્ચે કરે છે. પગારદાર મુનિમ ૫૦) રૂપીઆનો માસિક પગાર લઈ જે દિસાબની સ્વચ્છતા રાખે છે તેની અર્ધા સ્વચ્છતાવાળા દિસાબને આપણા સેવકો સેંકડો રૂપીઆને ખર્ચે રાખે છે.

એક સારો પગારદાર સજ્જન ગૃહસ્થ જે જ્ઞાતની ગાડી ઘોડાની સગવડ નથી હચ્છતો તે બીજાપગારદાર સેવકો હચ્છે છે. સામાન્ય ગૃહસ્થની ચાદ બે આનામા પાતી હોય તો સેવકની ચાદ આઁ આને પતે છે. ગૃહસ્થો ટપાલમા કાગળ લખે ત્યારે વિચાર કરે છે કે અમુક કામ માટે હમણા તરત કાગળ લખવાની જરૂર નથી. એ કામ ભેગાં થશે ત્યારે કાગળ લખાણું; ત્યારે દેશના સેવકો તો મગજના કિસ્સાનો પ્રચાર કરવા તારથીજ કામ કરે છે. પોતાના પ્રયાસનો કાર્યક્રમ છાપખાનામાં છપાય, તે ટપાલમાં વહેંચાય, પછી પ્રયાસની તારીખો બદલાય એટલે નવા કાગળો લખાય, પછી

નું તદ્દન બંધ રહે એટલે તારો કરવામાં આવે અને ગામડામાં રેકસી દોડાવી ખજર આપવામાં આવે, એ ખર્ચનો ખ્યાલ તો છે. સેવાસમિતિના દિસાઓ તપાસ્યા હોય તેનેજ આવી શકે. પરંતુ તે દિસાઓની ચોખ્ખવટ માટે સેવકોને પૂછવામાં આવે ત્યારે નજ દુધર મલે કે સેવકોનો દિસાજ પગારદાર નોકર જેવો હોવા-આશા કેમ રાખી શકાય!!

કોઈ સેવા સમિતિમાં-એન્ટી રમમાં-ચુડેલના વાંસા જેવી રીતીમાં ડાડીઉ કરશું તો શું જણાયો? સેંદડો રૂપીયા ખર્ચો પાવેલા રિપોર્ટો, સેવકોના મોઢાનાં ચિત્રો, બહેર ખજર જેવાં નડીઓ અને દિવાલપત્રોના ઢગલા પરવા હોય છે. તે છપાઈને પાર થતાં પહેલાં તેની જરૂરીઆત મટી ગઈ હોય છે. એટલે તે સ્તોત્ર બદાર આવનાં પહેલાં બાળી નાખવાં પડે છે. આવું છાંપ-દાનાનું લખલુટ ખર્ચ ડાસા સેવકો કરી રહ્યા છે !

ગામમાં સુંદર વાચનાલય હોય, સુંદર પુસ્તકાલય હોય, સાઈ ડીઝાઇન હોય છતાં સેવક સમિતિને સરસ પુસ્તકાલય, અને સરસ ડિસાઈઝ ઇલાયદાંજ નોંધએ. આ સેવકો મંદિરની બદાર જાય તો તેમની મિનિટો વ્યર્થ ગઈ ગણાય. આવાં અયોગ્ય ખર્ચ એટલાં બધાં થાય છે કે તેને પહોંતી વળવા ફંડ ફાળા કરવા પડે છે. વેપારી વર્ગ શરમે શરમે ધર્મોદાની-સદાવન જેવા ગરીબોનાં ખાતાની-રકમોમાંથી પૈસા બરે છે અને આ અણસમજ સેવકો નિભાવે છે. બિચારાં ગરીબને બોજન મળતું હોય કે દોરને ધાસ્યારો મળતો હોય તે ફંડમાંથી આવા સેવકો નભાવવા, એ દેશ ઉપર આવેલી જળજરી આફત છે. સદાવનનો તો દિસાજ પણ માગી શકાય, પણ સેવક મંડળના ફંડના દિસાજ થોડા માગી શકાય ? તે મંડળે છપાવી નાખેલો દિસાજ સાચોજ મળ્યો હશે.

આ જળજરી આફત જળજરા ઉપાયો માગી રહી છે. પુત્રાનો, આ ચિત્ર તમને અતિશયોક્તિબરેહું લાગશે, પણ તેના ધણા રંગ તો જરૂર સાચા લાગશેજ. ખરી વાત છે કે આપણા દેશને પ્રચાર-કાર્યમાં નાણાં ખર્ચવાની સમજ નથી. બીજા દેશની સરખામણી-માં આપણા બહેર જીવનના ખર્ચો તદ્દન કમી છે તે વધવા નોંધએ. પણ આપણા દેશમાં મદદતમા ચીંધીજી ખર્ચોજ ખોરાકને પણ કાઢી નાખવાનો બેધ આપી રહ્યા છે, ત્યાં વળી અયોગ્ય ખર્ચો ખર્ચ કરી રહેવાના પ્રચારના દોષ છાંઈ દાજ, બાન, રોટલી છાંઈ એટલો ખોરાક પણ આપણા દેશને બારે પડે છે. ત્યાં કાચુ વગરના ગાડી, થોડા ને રેકસીનાં ધનીંગ છાંઈ આપણ સેવક વગરના વિચાર આવે ત્યારે પગારદાર નોકર થવું એ દેશને વધારે દિનકર છે.

(ના. ૮-૨-૩૩ના "દિંદુ"માંથી)

ધામે ધામે ત્યાં વૈદિક ધર્મ સંબંધી જ્ઞાન વધતું જાય છે. ન્યુયૉર્કથી ૪૮ માઇલ દૂર આવેલા એક ગામના ધનવાન ગૃહસ્થે વૈદિક ધર્મના પ્રચાર માટે એક 'ટ્રસ્ટ' કયું હતું.

સ્વામી યોગાનંદ અમેરિકાના વ્હાઈટ હાઉસમાં લાપલ્સ આપ્યું હતું, જે વખતે પ્રેસીડન્ટ કેલવીન કુલીજન પણ હાજર રહ્યા હતા. દાર્વિન યુનિવર્સિટીના પ્રોફે. લાકવેલે જણાવ્યું હતું કે અમારી યુનીવર્સિટીમાં પતંજલિ યોગશાસ્ત્રનું શિક્ષણ અપાય છે અને હું કહીશ કે અમેરિકાનું સંપત્તિ ધન તાજવાના એક પદ્ધતિમાં મૂકીએ અને બીજા બાબુ પતંજલિ યોગશાસ્ત્ર મૂકીએ તો યોગશાસ્ત્રનું તાજવું નમે. જાદુ તેમજે ક્યો ગીઆનાના ગવર્નર અને સરકારે આર્થિક સંસ્કૃતિ તરફ જે સારું સન્માન જતાવ્યું હતું તે વર્ણવ્યું છે.

યુરોપમાં પણ હિંદુ સંસ્કૃતિ તરફ સારું સન્માન જતાવાય છે. તે સંબંધમાં તેમજે ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને બર્મિંગ્હમ વગેરેમાં મળેલા આવકારનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

પ્રમુખે ઉપસંહાર કરતાં જણાવ્યું હતું કે પરદેશો જે તરફ આકર્ષાય છે તેવી આર્થિક સંસ્કૃતિ તરફ આપણે ગેરકાર રહેવું જોઈએ નહિ.

(તા. ૧૦-૨-૩૩ના "હિંદુ"માંથી)

* + * આપણા દેશમાં તો હિંદુ મેન્ડુએટો પણ ધૂળ પથરા જણીને એવા જમણે ચંદ્ર જની મથા છે કે આવા તેવા ધર્મમથોના નામથી પણ જિવ્યારા મુગાઇ જાય છે. અરાબ વિદ્યુ

૪૭-સ્વસ્તિક

(લેખક—રા. દિગ્ગતવાલ સુ. શાહ)

(૧)

પ્રભો ! મારી હૃદય પર્જાકટીની જગાર જોડો જોડો તારી આ-
રાધના અર્થે ક્રમક્રમના સાથીગા ગીતરૂં છું.

સંવતો, સનો ને શકો વડી જશે, અનન્તકાળના સમુદ્રો
ગાહ ઉદરો-દુઃકમાં હવનમાં બધું સમાઈ જશે ને હવન જોડે
અદૃશ્ય થશે ત્યાં સુધી આશાઓ ને વિશ્વાસો મારા હાથ કામ
કર્યો કરશે.

મારા સ્વસ્તિકની હારે હારે પિતા ! પધારજે; ને નાથ ! સાદા
કે નિર્જીવ પણ ભક્તિભીના બળને સન્માનજે.

કારણ કે—

તારા વિદોષો હું જળ વિનાની માછલી સમો છું.

(૨)

દૂર દૂર ક્ષિતિજની યે પેલી પાર ઉભી થયેલી ભીંતોવાળા,
અનંત આભને મસ્તકે ચડી ઉભેલા તારા મહાસયમાં મેં પગલી
માંડી. વરસો સુધી આચડ્યો, નયનોનાં નીર ખૂટ્યાં ત્યાં સુધી
નિહાળ્યું.

ભાંગ્યાતૂટ્યા લાગતા એક પથ્થર ઉપર અવાચ્ય લિપિના
અદૃષ્ટ અક્ષરો કોતરેલા હતા.

ભૂરા આકાશમાં ભમતા પંખીને પૂછ્યું: “ આ શું ? ”

દેવની ખંજરીશા રણકારમય સૂરે ગીત ગાતું પંખી ઉડી ગયું.

વૃક્ષને પૂછ્યું: “ આ શું ? ”

કાળના કાતીલ પ્રહારે કંપતું હોય તેમ વૃક્ષ કંપ્યું.

મેં કહ્યું: “ કશું ન દીકું. ”

જિજ્ઞાસુ ને અસંતુષ્ટ એવો હું વળી પાછો અંદર ગયો.

શરીરની શક્તિઓ સિંચી અને ઉરની ભક્તિ રેડી એ અક્ષરો
ઉકેલવા પ્રયત્ન કર્યો. મેં વાંચ્યું:—

“ પક્ષીને પૂછીશ ના; વૃક્ષને પૂછીશ ના; અનંતનો અર્થ
અનંતનું જ્ઞાન નથી કરાવી શકતો. ”

મેં કહ્યું ‘ બધું દીકું. ’

(૩)

તારા ઓરડાના ખૂણેખૂણામાં નાથ ! મેં તને શોધ્યો. અનંત
શૂન્યતામાં હું આચડ્યો. નીરવ ને નિસ્પંદ નિસ્તબ્ધતા પડી હતી,

કાળું ઘેર અધારૂં: તું જડયો ના.

દીવો નીચે ચૂકી, લમણે હાથ દઇ બેઠો. મારા મોં ઉપર તેજ પાથરી દીપક ચટ્ટહાસ્ય કરી રવો હતો, ચિખા ઉપર બેઠક ને દાદક હાસ્ય દીકું.

હું સમઝ્યો:—

અધકારમાં તું નથી, તેજમાં તું નથી; અધકાર અને તેજ એ તો તારી પોપચીના પલકારા છે.

(૪)

નાથ! ત્યારે શું હું તને ઓળખી શક્યો જ ના ?

અચાનકાને લીધે—હે સર્વવ્યાપી ! તારાં દર્શનની કેટલી અ-
મૂલ્ય પળો મેં ગુમાવી દીધી છે ?

વીજળી ચમકી ને મેં કહ્યું: " વાદળ અથડાયાં. "

પૂર્ણો દસ્યાં ને મેં કહ્યું: " પવન આવ્યો. "

આજે મારી મૂર્ખતા ઉપર હું હમ્મ હું, ને રડું છું. તારાં
દર્શનની કેટલી અમૂલ્ય પળો મેં ગુમાવી ?

(૫)

તારા સિવાય અમે-નાથ! જ્યેનનવિભૂતિદીપ્ત્યા છીએ.

સંસારના પટ ઉપર કંપતી દોડતી અનેક કાર્યસરિતાઓ,
તારા વિના નાથ! નિરંકુશ અને નિરાદર્શ બની છે. અંતર્મિંદુ-
વિદોષા અમે નાથ! વિરાટમંથનમાં પડી અચાની બન્યા છીએ,
અધ બન્યા છીએ, દૈર્ઘ્ય જોષ બેઠા છીએ ને વીરતા ગુમાવી રહ્યા
છીએ; માયાની જાંસીને સૂરે મક્કંટની જેમ નાચીએ છીએ.

તારા સિવાય નાથ! અમે જીવતાં મુડાં છીએ.

(૬)

આકાશ નવલખ આમે રહે છે નાથ! તારા વિના.

(૭)

મગનમામી દો દિમાચ્છાદિત તિરિમૂત્રિ દેવ ! તારું મંદિર છે,
સેંકડો પૂજારીઓ તારી દિવ્ય પ્રતિમાની આરતી ઉનારે છે, ઘેર
ખંટારવ દિગ્ગંતમાં વ્યાપી રહે છે. અભકતો એ સાબજે છે ને કર્ણ-
પિચ માધુર્વથી વિવશ થઇ, ઝાકળભર્ષા, ગીનભર્ષા, વનનશ્રીભર્ષા,
સન પથે દોડે છે, યોગમ માન્યતા સૂર વિભ્રમ પેદા કરે છે ને
અભકતો તેને વશ થાય છે.

ખંટારવ જાગે છે, પૂજાપ્રખની સુરભિ આવે છે, દેવત્વની
જ્યોતથી ફૂટતા અજવાળા દૂર દૂર ફેલાય છે.

ભોમો તેથી હોભાય છે, લલચાય છે ને તારા મંદિર પ્રતિ
નાથ! ઉનાવળા, દાંદના, વિદ્વજ બની નાસે છે. તારા મંદિર

આગળ આવે છે ને સ્વ, સુરભિ અને તેજ શોધે છે.

તને નથી શોધતા ને તું નથી જડતો: તું નથી જડતો ને કંઈ નથી જડતું.

(૮)

જગતજન સામે લાચારીભર્યાં લોચન પાંચરી શા માટે અશ્રુ-મૌકિતિક વેરું ?

કોઈ કોઈને કોઈ પ્રકારે, કોઈ કાળે ઝોળખી શકતું નથી. અદ્યતામાં અભિમાનની પુંક મારી માનવ અદ્યને વિરાટ બનાવે છે. એ વિરાટને છેલ્લે જિંદુએ ખેસી એ લોહા મને માપે છે.

પિતા ! શા માટે એવાની આગળ હું આંસું ઢાળું ?

દેવાધિદેવ ! તારે ચરણે ગોઠવેલું એક આંસુ મને અખંડ સંગીતનો અકથ્ય આનંદ આપશે, વિરાટનાં દર્શનની અગમ્ય મુગ્ધતા પાશે, ઉઘડતા પ્રભાતની ભભકભરી તાઝગી આપશે ને અનંત અખંડ પ્રેરણાનાં દાન કરશે.

શા માટે જગતજન સામે લાચારીભર્યાં લોચન પાંચરી ?

(૯)

હૈ દેવ ! જૂગોળ ને ખજોળનાં બે વિશાળ તુંબડાંવાળા તારા વિરાટ વીણામંત્રમાંથી તારી પ્રભુતાના પાવનકારી, મુગ્ધકર ગીતધ્વનિ ગાજી ઉઠો. પિતા ! તારા ઉદાત્ત ગીતધ્વનિને જગતજન હૃદયપાત્રમાં ઝીલો ને ભ્રમિતાવસ્થાના મહાનલમાં બળતાં પ્રાણીએ એ અમૃતરસ ધુંટડે ને ધુંટડે પીઓ !

આંખો ભરતું હતું. મેં દીવો લીધો ને તને શોધ્યો.

પિતા ! તારા અદ્ભુત વીણામંત્રમાંથી તારા ગહન ગીતના અનાદત સૂર દિગંતમાં વ્યાપી રહો !

(૧૦)

ઓ નવરંગી પુષ્પની મધુર સુરભિ ! ઓ પંખીના મંજુલધ્વનિ ! ઓ નિર્જન વનની અમાપ ગહનતા ! ઓ ગિરિરાજની ભવ્ય ગંભીરતા ! ઓ સરિતાની રમ્ય શીતળતા ! ઓ સમુદ્રની કાવ્યમય ગર્જન ! ઓ પ્રભુ !

(૧૧)

આકાશમાંથી અસહ્યતાના સળગતા અંગાર વરસે છે ને વિષમતાના વાયુની પ્રચળ પુકો પુકાય છે ત્યારે દીનાનાથ ! તારી આશાએ હું નતમસ્તકે ખેડો છું.

અંગારથી હું દાઝું છું ને પુકોથી હું વધારે ને વધારે સળગું છું; તોપણ નાથ ! તું અમૃતસંભવનની આશાએ હું ખેડો છું.

(૧૨)

જન્મત માયા જ કરે છે.

નરરંગી વઝો પહેરી, કે સદેલાણી અપ્પરાસથી જા મલ-
ખતે વાને પધારે છે. સૂર્યનારાયણનાં ચોનેરી કિરણો જોતી મરવા
પગમાં કરતાં દિવસ પધારે છે, સંક્રાન્તિકાળની મપાઓની મેંએ
ચોપટી સજ્યા આવે છે ને કોઇ વખત રૂપેરી, તો કોઇ વખત
કાળા ચારી સજ રંગની પધારે છે. કુલો પ્રકૃતિ માટે છે ને
તેમ છે.

આ વિશાળ કલશોર વચ્ચે ચાન્ત-પ્રચાન્ત, રહસની કોઈક
માય છે.

એ કોઈક તે તું—સર્વબાપી દેવ ! તે તું.

(૧૩)

પિતા ! તું દારમ છે : તું કષ્ટા છે.

(૧૪)

ત્યારે અનેક આશાઓ એક આશામાં પરિભ્રમે, અનેક
ધર્મો ટેન્ડિન ધમને એકત્વ સાધે, વૃં રિપુઓ પરાજિત થાય,
મુક્તમાં સર્વ દેખાય ને સર્વમાં તું મૂર્તિમંત માય ત્યારે દેવ !
વિજયકુકુભિ બળવતો તું પધારજો.

મારા નિર્મળ ચરીરમૃદમાં જોડવેલા હૃદયસિંદાસને તને
પંધરાવીશ ને જીવનના પૂજનયાગમાંથી વિશુદ્ધ કાર્યોનાં ફલમાંથી
તારી પૂજન કરી મદત્તાનાં, તારી મહાનુભાવતાનાં, તારી પ્રબળતાનાં
ગીતો ગીતો નિરંતર રહીશ—જીવીશ.

(૧૫)

હે રાજરાજેશ્વર ! કેટલાંક માનવીઓ લોભુપતાઓ અને ભુદિ-
વાદના રમચાનમાં તારી સાધના કરે છે—તારી સન્મુખ બેસી મદાપી
પૂજન નથી કરતા, ભવાટવિની જુએલી વિમૂર્તિઓ દેવ ! તને ત્વજ
તારા પાછાપાને પૂજે છે.

પણ—

હે નિરંજન ! બિચારા નથી ભણતા કે તું દલીલોથી સિદ્ધ
થાય અને ઉદાસીનતાથી નિષાધ બધ તેવો નથી !

(૧૬)

પ્રભો ! પૂછું ?

કામોદીપક આખ, લાલ હોદ, જોરા ગાલ, કરાવદાર નિતંબ
અને ઉજળતી છાતીવાળી સનમ તે તું જ છે, એમ કહી કેટલાંક
કવિઓ ગીત ગાય છે ત્યારે તું દસે છે ? તારાં લોચન કાળી

સાડીની ચળકતી કોર જેવાં નખરાળાં છે ?

દયાને પાત્ર તું, કવિ, પેલી સનમ કે પછી હું ?

(૧૭)

લક્ષ્મીના મહામૂલા નૂપુરના રણુકાર મને ગમે છે, સ્વજનનાં વહાલ મને આર્દ્ર બનાવે છે; પરંતુ હે કલ્યાણમય ! તું મને સર્વોચ્ચ જણાય છે અને તેથીજ ધનનાશયી મને વિભ્રમિત થવા ન દેજે, સ્વજનવિહોણા મુજ એકલા જીવનને કાળીચૌદશના સ્મશાનના ધોર સાજ સજાવી ન દેજે.

(૧૮)

તને ત્યજીને કોને પૂજૂં ?

હે પ્રભુ !

મારે હાથે ચતાં તારાં પૂજન લાચારીનાં ન હો ! ઉપભોગની આશાથી પ્રગટેલા સ્વાર્થના કાદવથી ખરડાએલાં ન હો !

તારાં પૂજન પૂજન હો—આદર્શો ને ઉદ્દેશો.

(૧૯)

વિશ્વપિતા ! તારી કરણી મારી મનોભાવના હો ! તારી મનોભાવના મારી કરણી હો ! મારી મનોભાવના તારી કરણી હો ! મારી કરણી તું હો—પિતા તું હો !

(૨૦)

અભિલાષાઓનાં વાદળાં છવાયાં છે અને અનેક આશાઓની વીજળી, સફળતા—નિષ્ફળતાના ગડગડાટ કરતી સળગી ઉડે છે. ભ્રમણાના વંટોળ ચઢે છે ને શમે છે, કર્મનો વરસાદ વરસે છે.

પણ આશાઓ અને અભિલાષાઓ એક બનો. અભિલાષાઓ મને ભ્રમિત કરે ના, આશાઓ મને માર્ગચ્યુત બનાવે ના. આશાઓ અને અભિલાષાઓનું એકત્વ સાધેલું સ્વરૂપ તારા પ્રતિગતિમાન હો !

(૨૧)

સર્વ ઇન્દ્રિયો તારા પ્રતિ દોડે, સર્વ શક્તિઓ તને ભજે, અંગનો અણુએ અણું તારા પતિતપાવન નામનો ઘોષ કરે, સારે ઓ પિતા ! તું મારી પાસે આવજે. હું તારાં પૂજન કરીશ.

એ પહેલાં આવતો ના.

હું તને ઓળખી શકીશ નહિ ને જીવનની અમૂલ્ય લક્ષણો સમાં તારાં પૂજન કરી શકીશ નહિ.

માટે પિતા !

તે પહેલાં તું આવતો ના.

(૨૨)

અઃ શી વિચિત્રતા છે, નાથ !

શોધું છું સત્ય તો જડે છે અસત્ય: શોધું છું દયા, તો જડે છે ક્રૂરતા: શોધું છું પ્રેમ તો જડે છે દંભ.

(૨૩)

તિરસ્કારના વરસના વરસાદમાંથી, અસત્યના અધિકારથી વિંટ-ળાયેલા હું કુદરતના કંટકમય પંથ ઉપર નિર્ભર અને નિઃશ્વર રહી આજગ વધું છું ત્યારે દયામય! તારો દર્શનની ઝાંખી ઘાય છે.

એ ઝાંખીમાં સત્યનો પ્રકાશ છે, દયાની સુરખી છે, પ્રેમનાં ભવ્ય જ્ઞાન છે:

ઓ સંગીનમય સૌરભભયો પ્રકાશ! તું મને ઉઝળ!

(૨૪)

પ્રભુના ઓ દૂત! અખંડ, અવિનાશી અને અનુપમ એવા ભવ્ય શાન્તિપ્રદેશના ઓ શીરસ્તા! શા માટે દૂર ઉભો છે? તારા દસ્તરપરથી હું કાઢીશ એમ માને છે? તારાં દર્શને હું ધરમરીય એમ માને છે? તારી તો હું પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો છું. તારા વરદ દસ્તમાં આગ દેવી? તારાં ઉદારક દર્શનમાં ભય દેવો? પ્રભુના ઓ દૂત! આવ, અખંડ, અવિનાશી અને અનુપમ એવા ભવ્ય શાન્તિપ્રદેશના ઓ શીરસ્તા! હું તને વધાવું છું, સન્માનું છું.

તું મને મૃત્યુ પછીના પ્રદેશમાં લઇ જા, એં તે દીકો નથી.

(૨૫)

આવશ્યકતાઓની સિદ્ધિએ કર્મની સરિતાઓ સુકાઈ મધ છે, દિશમાં દયા દોષા છતાં કંચાળ દુષ્ટીઓના અભાવે દયા વાંઝળી રહે ■ ને જ્યાં તારા પડછાયાનો પ્રકાશ વિસ્તરે છે એવા સ્વર્ગમાંથી પ્રભો! તું મને એવી ભેળે ને દુષ્ટીઓનાં આંસુ જૂઠવાનો સાબ મળે છે તેવા નરકમાં નાખી દેજે.

(મે-૧૯૪૨ ના “નવચેતન”માંથી)

૪૮-આફત ધર્મ

મુદ્રણાલયમાં આ લેખ માટે બંધગેસતાં બીજાં ન મળતાં મથાળું આમ (આફતધર્મ) કરવું પડ્યું છે.

ચાલુક્યથી ઉલટે પગલે ચાલી ચાવીંકે જગતમાં નાસ્તિકવાદ ફેલાવવા માંડ્યો અને

દેહ મરણાન્તે બળે : મોધું થયું છે ધી :

દેવું કરીને માનવી : ભરી કટોરા પી :

કહી જગતભરમાં 'આફત ધર્મ' ફેલાવવા માંડ્યો.

ત્યાર બાદ પૃથ્વીરાજે સ્વભત્રીજ સંયુક્તા સાથે સંવનન-શાદી કરી, જયચંદ્રને હલકો પાડવા એ સંપ્રદાયના ભક્ત બનવા નિર્ધાર્યું.

રોબર્ટ કલામ્બે અમીચંદ જેવા બેવફા ધૂર્તને ઠગવા, વોટસન સાહેબની સહીનું બિલાફું પેલા દસ્તાવેજ પર ચીતરી એ ધર્મનું પાલન કયું.

એક વખત પૂનામાં નજરકેદ યતાં નાના ફડનવિસે 'લઘુશ્ચંદ્ર' કરવા જવા' ને નામે 'હ્રમંતર' થઈ જવામાં આફત ધર્મ પાળ્યો!

રણજિતસિંહના વંશજોએ ઇસાઈ સંપ્રદાય સ્વીકારીને આગામી આફતને ટાળવા, આફત ધર્મની વેદી પર સ્વ-શીખ સંપ્રદાયને હોમ્યો.

—અને વીસમી સદીમાં?

સંકટસમયે સાંકળ ખેંચવાની રેલ્વેની સૂચના, માનવ દુનિયાના વ્યવહારમાં અનુસરે છે જ ને !

સ્થિતિચુસ્ત સનાતનીઓ અત્યજ્ઞે-શ્વેત્રોને મંદિરમાં પ્રવેશતા અટકાવવા જૂમ જરાડા મારી થુંક ઉડાડે છે, અને જોખરા સાદે હાંફતા હાંફતા પણુ જખાળા કાઢે છે, તે શા માટે ?

સામાજિક ક્રાન્તિવાદીઓ જૂનું એટલું જડ અને નવું એટલું 'અપ-ટુ-ડેટ' કહી ભાવતું બોજન આરોગી લેવા સોએ સો ટકા સાહસ ખેડે છે, એ શા સાર ?

પુરુષો 'સફાચટ મૂછિયા' અને સ્ત્રીઓ 'કાકપક્ષ્મ કેશા' બની મૂછ અને ચોટલાને હજમના અસ્ત્રાનો ને કાતરનો ભેટો થવા દેવાની ઉદારતા દર્શાવે છે તેનો શો હેતુ હશે ?

સ્નેહલગ્નની વિધવાઓ દેહલગ્નાલિલાથી 'લગ્ને લગ્ને વર-રાજા'ઓને સ્વશરીરના સ્વામી બનાવે છે તેનું શું કારણ હશે ?

હવેલીના મહારાજો પચાસ વર્ષ પૂર્વે જેને 'ધર્માચરણ વિરુદ્ધ' ગણ્યતા, તેનેજ પોતાના આદર્શ-દાખલાથી 'કાલધર્માનુસાર' જણાવે છે: એ કાયડાનો ઉકેલ શો ?

વેપારીઓ 'સેલ'નું દદામું ઠોકી-નફે ચઢાવી ભાવ ધટાડે; વૈદ-ડાકતરો માત્રા-ધન્યેકશનની મહામાત્રા અજમાવે; વકીલો વગર 'શી'એ ફક્ત નામની ખાતરજ ઉભા કરેલા ઝંખડામાં ઝૂમ્મ;

વિદ્યાવિક્રેનાઓ અપોઅ-અસમર્થ-અશક્ત જ્ઞાનને વિદ્યાર્થી-મન-જમાં રેડવા અભિનય કરે; સાહિત્યકલમખાળો પ્રગળે પસંદ પડે તેવું જમે તે પ્રકારનું સાહિત્ય સર્જે-વેએ ને પ્રચાર પણ કરે; વધુ વરને ને સાચુને વચ રાખવાના જમીરથી પ્રયત્ન આદરે; દલાલો દરતુરી ને મૂઠી, પણ હોદ્દામાં કરી 'અખી બોલ્યા અખી ફેક' કરી નાખે એ નીતિ કષ્ટ કહેવાય? કસાઈને ઘેર કળશી અને ધર્મીને ઘેર ભૂખમરો, ગભરૂ બાળકો વૃદ્ધ માતાપિતા પહેલાં અકાળે મરણ પામે; વગેરે શું બતાવે ? આદિત્ય ધર્મના નિશાનડા કે અન્ય કોઈ ?

આ આદિત્ય ધર્મ ગરીબની કુંપડીથી માંડી અમેરિકાના મહા-નગર ન્યુયૉર્ક સુધી ફેલાયેલો દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પય-પાન કરતા બાળકથી માંડી ધરડો તાણતા ધરમણેને પણ એણે ઊડાયા નથી. વણ-વધ કે સિંગના બોદને પણ એણે ભણ્યો નથી.

અથ મજદુરે આદિત્ય ! તારાં વખાણ કરવા મહામુનિ બ્રાહ્મણ કે કવિસુલક કાલિદાસ પણ સમર્થ નહોતા જ-યા, તો પછી આ 'દુ' તે કોણ માત્ર ? સાધ-સાધમાં, 'વડુ-વર'માં પિતા-પુત્રમાં, ને શૈ-સેવકમાં : સર્વજ તારો જવજવકાર છે ! સાય, પ્રામાણિકતા, સરસતા, સિદ્ધિચાર, નીખાલસતા અને હિમાનને તો તું 'ખવાળ' રૂપ બનાવે છે ! જમ, ખંત, મણગી, વ્યાવહારિકપણ વગેરે તારી પાસે શુકા-શુકા જની જાય છે ! કુદરતક્રમ તને બાધ કરતો નથી. તારો મુરીદ, એર હોય તો શાલુકાર ગણાય છે, દંભી કાગેલ ભેખાય છે; સાખવાળો અકિંચન રહે છે, રેકીભો પણ અણનમ મટી જઈ નથી પડે છે, અને શીલથી માંડી સર્વેને તું શીલાપ્રમા ખરીદી શકે છે.

એવા એવા મહાન સદ્ગુણો-ધારી એક બનેલા આ આદિત્ય ધર્મ ! તને મારા અને અમારા કાલિ કાલિ નમસ્કાર છી ! !

*

એક શિક્ષકે પોતાના ક્લાસના વિદ્યાર્થીઓ સાથે ફોટો પકા-વ્યો; અને પછી તેની જરૂરિયાત મારેની સમજ પાડતાં વિદ્યાર્થી-ઓને કહેવા માંડ્યું :

'છોકરાઓ !' ધારો કે તમે મોટા થયા; પછી તમારું આજનું ટપન તમે શી રીતે યાદ લાવી શકશો ? અમર જે આવો ફોટો તમારા ધરમાય હોય, તો તો તરત જ તમને ખ્યાલ આવે કે 'આ રણો વિનોદ, કે જે દાલ સીનેમા-મેનેજર બન્યો છે; ખેલો રણો ચંદુ, કે જે દાલ દાકતર થયો છે; અને આ તો મધુ, કે જે હમણાં જ ન્યાયાધીશ બન્યા છે; વગ્ના... ..'

પણ શિક્ષક આગળ બોલે તે પહેલાં તો એક ખુબામાંથી અરાજ આવ્યો કે 'આ રણો વચ્ચે બેઠેલા શિક્ષક, કે જે દાલ મરણ પામ્યા છે... !'

(માધ-૧૯૮૯ના "સેવા"માંથી)

૫૧-ભીલોનો નાશ

(લેખક:-શ્રી. કાલીદાસ આર્ય)

[શ્રી. કાલીદાસ આર્ય છેલ્લાં ૭-૮ વર્ષથી ગુજરાતી ભીલ વસ્તીમાં રાતદિવસ કામ કરી રહ્યા છે. આ લેખમાં લેખક રામભક્ત ભીલોની દશાનું એક કસણ ચિત્ર રજુ કરે છે. લેખક આર્યકુમાર મહાસભા દ્વારા ચાલતાં ભીલઆશ્રમ અમૃતપુરાના મુખ્યાધ્યક્ષતા છે. છેલ્લા દશકામાં દક્ષિણ ગુજરાતના સેંકડો ભીલોમાં ભીલઆશ્રમને લીધેની પ્રવૃત્તિને લઈને નવચેતન આવ્યું છે, તેઓ વ્યસનોમાંથી મુક્ત થતા જાય છે, વૈદિક ધર્મના સંસ્કારો ગ્રીહીત રહ્યા છે, ધીમે ધીમે કરજદાર મટતા જાય છે.]

સ્વામી રામતીર્થ કહે છે:-‘તમારું ગંગને ઉડતાં ઉંચાં ઉંચાં મંદિરો અને તેમાં તમારા બનાવેલા પથ્થરના નારાયણો અને વિષ્ણુઓ તમારા અંતરાત્માને શાન્તિ આપનાર નથી. ગરીબ નારાયણોની અને મહેનતુ વિષ્ણુઓની યથાર્થ કદર થતી નથી. તેમને પૈસા આપી ધંધે લગાડતા નથી. તે ધર્મ અધોગતિએ જાય તેમાં શી નવાઈ? માટે એ કૃષ્ણને મંદિરમાં ગોંધી ન રાખતાં ઝાડમાં, પહાડમાં, પશુમાં સર્વત્ર બિરાજેલો જોશો તો તેની કંઈ ઓર મઝા આવશે.’

એક જમાનો હતો, કે જ્યાં ભીલોએ પોતાની વીરતાનો સાચો પરિચય દેશને આપ્યો હતો. દેશ તથા જાતિરક્ષાના ધર્મયુદ્ધમાં તેઓએ સર્વસ્વ હોમી દીધું હતું. વીર ભીલોનાં રામબાણુ તીરના કારમા સૂસવાટાથી હજારો વિધર્મીઓ અને દુશ્મનોની છાતીઓ વિધાઈ જતી હતી. ભીલનું નામ સાંભળતાંજ દુશ્મનોના હાંજ ગગડી જતા હતા. શ્રીરામચંદ્રજીના વખતથી ભીલોનો ઇતિહાસ વીરતાથી ભરેલો છે. આજે જેને આપણે જંગલી, કાળિપરજ કે રાનીપરજ તરીકે સંબોધીએ છીએ તેનાજ પૂર્વજોએ પ્રતાપ-મહારાણા પ્રતાપની ટેક સાચવવામાં મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો છે. પોતાની નાનકડી ખુંપડીઓમાં પ્રતાપને આશ્રય આપ્યો છે. અરવલ્લીની ખીણોમાં રહી દુશ્મનોનો કચ્ચરઘાણુ વાળ્યો છે.

એ વખતે અને એ પછી પણ ભીલોના નાના મોટા ઘણા રાજ્ય હતાં અને હાલ પણ છે. આ રીતે ભીલ જાતિ એક બહાદૂર લડાયક વીર અને રાજકર્તા જાતિ છે. ગામ કે સીમની ચોકી તેઓનીજ હતી. જંગલોના રસ્તામાં તેઓ ચાણા (નાકા) નાખી પડેલા છે, અને આ રીતે ચોકી કરે છે. હજુ પણ ભીલનું નામ સાંભળી શહેરી પ્રજા ચરચરી ઉઠે છે. આ જાતિની અત્યારે શી દશા છે !

ગુજરાતનાં જંગલો ભીલોથી ખાંચાખાંચ ભરેલા છે. દારૂ

નારીનાં વ્યસનમાં ફસાઈ પાપમાલ થઈ રહ્યા છે. અક્ષરગ્ઝાન વગરના રહેવાથી શાદુકારોએ તેમનું સર્વસ્વ પકાવી લીધું છે. દિંદુ ધર્મનો દિપદેશ કરનારાઓના અભાવે દિન્દુપણને ખૂલતા આવ્યા છે. આ તકનો લાભ ખીન ધર્મવાળાઓ છૂટથી લઈ રહ્યા છે. પાંચ દબર માફત દર વસનારા ગોરા પાદરીઓ અને મડો જંગલોમાં મિશનનાં શાળાં નાખી તેમને અક્ષરગ્ઝાન આપવાના બદલા દેશ તેમને વટલાવી રહ્યાં છે. જે મહા કાલના આવ્યા રામભક્તો દના, જે રામબાળુ વાપરવામાં નિપુણ દના, જે રામબાળાની જ્ય જ્ય પોદારતા દના, જે રામબાળાની આખું માનનાર દના, તે આજે ચાંટલી કપાડી, પાળીમાં દગા મઢી, દંડુની સમક્ષ પ્રતિગા લઈ રહ્યા છે. ક્યા છે સાચા મમજનો ? ક્યાં છે શીજોવાળકૃષ્ણના આવ્યા ગોપાલો ? જે બીસો માયને પવિત્ર અને પૂજ્ય માની તેની રક્ષા માટે લોદીની નદીઓ વહેવાડાવતા દના તેજ બીસો અત્યારે ગોમક્ષક બની રહ્યા છે. અત્યારે દિંદુઓનો ભગવાન નો મદિરોમાં અને મહોગા બરાઈ બેસો છે. દિંદુ ધર્મના ધર્મોગ્યોને ગોવરોષાખ અને પૈઝવ ગોમવવા આગળ નવરાઈ નથી. જે બીસોના પૂર્વગેએ દિંદુ ધર્મ અને દેવનાદિગેની રક્ષા ખાતર બલિદાન આપી લોહી રેડ્યું છે તેનાં મંતાનેથી અત્યારના ધર્મોગ્યો અજડાય છે. તેમના હાથનું પાણી પીતા પખુ વટલાય છે. આરે ! દિંદુ જનિ નારી શી દશા થવાની છે.

શ્રિમતી પાદરીઆએ તેમને મટે નિથાએ ખાલી છે. હાકરા-
હાકરીઓ મટે ખાડિંગમૂલો કાઢી છે. દવાખાનાં ખાલી દર્દીઓની
નેવા કરી રહ્યા છે. જીવન અન્યાયાર વખતે તેમને પડ્યે દેખા ગે
મે. આ રીતે તેમને પરાપરાના દેવા નીચે દબવી-આકર્ષાને વડ-
કાવી ગયા છે. અન્યાયે દેશમાં દર અસવારીએ અપા દબને દિંદુ
એને વડલાવડા આલે રે. આર્યા, હજુએ નહિ મેનેા તેા અ રની
કાપ આપી પખુ ખૂડી દશા દેવવા વખત આલે.

[illegible]

તેમના મુસલમાન બનાવવાના કાર્યને ટેકા મળે છે.

ખરેખર, તેમની મુસલમાન બનાવવાની રીતિ એકદમ સમજ શકાય તેવી નથી. પ્રથમ તો જે ગામમાં તેમના મુસલમાન હોય છે તેઓ આવા પછાત હિંદુઓ સાથે ભજન મંડળીઓ ઠાકે છે. તે વખતે શરૂઆતમાં રામકૃષ્ણને લગતાં હિંદુ ભજનો ગાય છે. પછીએ ક્રમે ક્રમે કદમા અક્ષા પીર પેગંબર અને કુરાનનો મહિમા વધારતાં ભજનો ગવડાવી મુસ્લીમ ભાવના ખીલવે છે. પીર પેગંબર અને કબરોની કરામતોની ગપો ફેલાવે છે, જેથી ભોળા અને દુંખી બોલે તેમનાથી ફસાય છે. કોઇને ધન, કોઇને સ્ત્રી તો કોઇને દુશ્મનાવડ કરવાની બાધાઓ આપે છે. કોઇને પ્રભુનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરવાની લાલચ આપે છે.

મૂળમાં ભીસો વહેમી અને 'જોઇતું હતું તે મળ્યું' તેવો ઘાટ બને છે. આ રીતે તેઓને ફસાવી ચેલા બનાવે છે.

પેટ માટે મુસલમાનોનો આશરો લીધાથી ભીસો મુસલમાનોનું ખાતાં શીખ્યા, જેથી 'જેવું અન્ન તેવા ઓડકાર' અને 'સોખત તેવી અસર' પ્રમાણે હિંદુ ધર્મપરની ભાવના પલટાઈ. ગૌબ્રાહ્મણ પ્રત્યેની પૂજ્ય લાગણી પણ પલટાઈ. ભીલ સ્ત્રીઓ પણ મુસલમાની પહેરવેશ ધરેણાં, બોલીચાલી તથા રીતમાનનું અનુકરણ કરતી થઈ ગઈ છે. આ મિથિમા ભીસોને હિંદુત્વનું ખાત કરાવનાર કારણ નથી. એકે વધેર્માઓના આશરે રહેતા ભીસોની આ અવદશા છે. અને આ રીતે હિંદુધર્મની દિવાલનો પાયો ખરાયો છે.

જે ખાતે હિંદુઓના ગામના તથા તેમના મુસલમાન સહી આથી રહે છે તેમને પણ હિંદુધર્મનું ખાત નથી. આ બંધન દુઃખની વાત : હિંદુઓને જેટલું ગરમાવનારું છે તે તેમના હિંદુ ધર્મ-વિદ્ધિ માટે તેમના માથે મેલના મેલ રહેલું છે. તેમને હિંદુધર્મનું ખાત નથી. હવે તમારો હિંદુધર્મ શું ?

આ હિંદુધર્મના મુખ્ય મુદ્દાઓ : ૧. આત્મચરિત્ર. ૨. આત્મચરિત્ર. ૩. આત્મચરિત્ર. ૪. આત્મચરિત્ર. ૫. આત્મચરિત્ર. ૬. આત્મચરિત્ર. ૭. આત્મચરિત્ર. ૮. આત્મચરિત્ર. ૯. આત્મચરિત્ર. ૧૦. આત્મચરિત્ર.

૧. આત્મચરિત્ર. ૨. આત્મચરિત્ર. ૩. આત્મચરિત્ર. ૪. આત્મચરિત્ર. ૫. આત્મચરિત્ર. ૬. આત્મચરિત્ર. ૭. આત્મચરિત્ર. ૮. આત્મચરિત્ર. ૯. આત્મચરિત્ર. ૧૦. આત્મચરિત્ર.

૧. આત્મચરિત્ર. ૨. આત્મચરિત્ર. ૩. આત્મચરિત્ર. ૪. આત્મચરિત્ર. ૫. આત્મચરિત્ર. ૬. આત્મચરિત્ર. ૭. આત્મચરિત્ર. ૮. આત્મચરિત્ર. ૯. આત્મચરિત્ર. ૧૦. આત્મચરિત્ર.

૧. આત્મચરિત્ર. ૨. આત્મચરિત્ર. ૩. આત્મચરિત્ર. ૪. આત્મચરિત્ર. ૫. આત્મચરિત્ર. ૬. આત્મચરિત્ર. ૭. આત્મચરિત્ર. ૮. આત્મચરિત્ર. ૯. આત્મચરિત્ર. ૧૦. આત્મચરિત્ર.

લેક અગત્યના છે. તેમને વ્યવસ્થામાંથી મુક્ત કરી નિર્મલ જનારી દારૂ શાદુકારો અને અમલદારોના ત્રાસમાંથી બચાવી લેવાની આવશ્યકતા છે. પ્રજા દરેક દિવસે એ શક્તિ આપે.

("પ્રચારક"ના એક અંકમાંથી)

૫૨-તમને ગમે છે ?

(સંપાદક:-શ્રી. ધનંજય વિવાશી)

તમને ગમે છે ? ગરીબ લોકને રીબાવી રીબાવીને ખારનાર યત્રો!

અમૂલ્ય અમુઓનાં તેજને દરી સેનાર વીજળીના હોરાઓ ?

સુવાનોને ખુદાપાની બરફીસ આપનાર ચાદ અને દેશીની કુકનો ?

કે દારૂ, તારી, અરીસુ, તંબાકુ અને ગાંજો ?

મન અને દેહને અપવિત્ર બનાવનાર દેવદેવીઓ ?

બોલો, તમને શું ગમે છે ?

આખર રાખનારાં, મૂતકની શાંતિને માટે ઉજવાતાં બારમાં, માં ને શાંતિભોજનો તમને ગમે છે ?

પાપાચરણથી ભરપૂર મંદિર તમને ગમે છે ? સત્ય જ્ઞાનથી ગળી રાખનાર મૂર્તિપૂજા ગમે છે ? પકદાની પ્રથા તમને ગમે છે ?

બાળકને કે લાકડા સાથે મોઢડાં જેવાં કળેડાં તમને ગમે છે ?

સેક્રીનાં નાણાં દોષવાં કરી જનાર ઘસડો કે કમિશનથી પોતાનાં ગર્વ તર કરનાર કંપનીઓ તમને ગમે છે ?

સાચાનું જૂઠું ને જૂઠાનું સાચું કરનાર વક્ષો કે ન્યાયને ચીલે મૂકનાર ન્યાયાધીશ તમને ગમે ?

મિથ્યા જ્ઞાનના ધબરાદાર ગુરુઓ અને તેમના અનુયાયી શેઠાઓ તમને ગમે છે ?

ડોળપાત્ર પુરાણી પંડ્યા, પાદરી અને ઝાલવીઓ તમને ગમે છે ?

યુવામી મનોદશમાં ધસડનારા સિક્કા તમને ગમે છે ?

સમાનતાનો અનાદર કરનારાં થોથાં તમને ગમે છે ?

બોલો, તમને શું ગમે છે ?

મોઢાની ગમેલી લાલ્લી લાલવા વ્યાયામને બદલે વિદેશી કીમો અને સાયુઓ ધસનાર યુવક-યુવતીઓ તમને ગમે છે ? સ્વદેશભિ-

માનને નેવે ચડાવનાર દેવાળીઓ તમને ગમે છે ?

બોલો, તમને શું ગમે છે ?

("પ્રચારક"ના એક અંકમાંથી)

૫૩-ગુજરાતની અંધશ્રદ્ધા

(લેખક:-શ્રી રત્નજીવણ ગિરધરજી મળપ્રીવાળા)

આપનાર પોતે ગુજરાતનોજ રહીશ મોવાયી તથા કેટલાક સમય-
થી પચ્છી પારીકામી આ વિષય ઉપર અવસોકન કરતા રહી જે
વચાગતિ દષ્ટિએ પહેલું છે તે આવી વાતેનું છે. માયા ખરાની દષ્ટિએ
આજ સમયના નેપારીવર્ગની જાણજગ્યાલી શ્રદ્ધિ પામતી દેખાય છે;
જેના સામે ન્યારે ગુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસ વંચાય છે ત્યારે
હાલની શિદ્ધિ શિદ્ધિ તે વખતના પ્રમાણમાં કમી જણાય છે,
પાકી તે તરફ દષ્ટિના કરનાર હાલના જમાનાની ખોટી શીશિયારી
ને તાવમેલનું અવસોકન કરે તો બેશક તેને ત્યાં ને ત્યાં “ હમદોશ
માંહે પોત ઉપર છત્રજાયા ” પ્રમાણે અંદર તપાસવા વગર
ઉપરનાજ છત્રનો ચળકાટ જણાય છે. પાકી અંદરથી પરદેશની
દુવરખાંઓની ચઢાઈથી દેશ પાયમાલ થતો જાય છે. કુદરતનાજ
ભાવથી કે દેશની આત્મ-હવાનોજ ગુણ તો ઈશ્વર જાણે ! કેમકે
સમુદ્રપારના લોક જેવાં આપણાં મગજ નથી. ફક્ત દેખાદેખી નકલ
કરવી, અસત્ય, અધર્મ તથા અદેખાઈ ને પરનિંદા, આ સાધનો સાથે
લઈ દુકં મતિથી જે રહેતે ધન ગ્રહણ થાય તે રહેતે ધન મેળવવા
પ્રયત્ન કરવા સિવાય બીજે રહેતે ધન વધારવા જરા પણ બુદ્ધિ
ચાલતીજ નથી. આ પ્રમાણે પ્રામ થએલું ધન નફન ધર્મ સંબંધી
અંધશ્રદ્ધા દેશમાં છવાયેલી હોવાથી વચ્ચીનો ઘણા ભાગ તે રહેજ
બીજા ભાગએ મેળવેલી લક્ષ્મી છૂટથી જાને અગર જેમ લૂંટાય તેમ
લૂંટી તે ધનમાંથી મોજશોખ ઉડાવી વધારામા ધનાઢય પણ થતા
દેખાય છે. દેશમાં જેટલાં બ્રાહ્મણવર્ગ છે, જેના સગલગ અધો ભાગ
તેમજ સાધુ, સંન્યાસી, વેરાગી, ધર્મના આચાર્યો, ફકીર, જોગી,
જાતિ વગેરે તમામ લિશ્તુકવર્ગ બની ધન લૂંટનાજ નગર આવે
છે. લિશ્તુકનો હક ખરેખરો જે અપંગ પોતાના નિર્વાહનેગ સાધન
ના હોનાર હોય તેનેજ ગણાય છે; પણ તેની જગ્યાએ બે ઘોડાની
ગાડીની જેમ પગે ચાલી પરાણે પેટ ભરનારનું ધન ઓકાવી કઢાય
છે, જે ધન આપનાર નજરે જુએ છે જતા તેના ઉપર તિરસ્કારની
આવતી ઉલટો પોતાના પૈસાનો સદુપયોગ થાય છે માની આનંદ
માને છે. આટલી બધી આ દેશમા ધર્મ ઉપર અંધશ્રદ્ધા વધી ગઈ
છે. બ્રાહ્મણ ક્રોધ ફક્ત એમજ ધારી બેઠી છે કે તેજ અધાને સ્વર્ગે
પહોંચાડનાર છે. પાચસાના પગારની નોકરી કરનારના છોકરા આર
મહિને પચાસ કમાનારને ઘેર ખુશીયા જઈ જમા આવશે. આ
માગણ કામને કાંઈ તરેહથી તેમનું ધન જવાનો રહેતો હોતો નથી.

આ ધન લૂંટનાર કેમો વરસોના વરસ સુધી ચાલી આવે છે, છતાં આગળ ફક્ત તે લોકો પોતાનો નિર્વાહ કરકસરથી ચલાવે તેટલું જ ધન મેળવી શકતા હતા. પણ જેમ જેમ સમય ચાલતો ગયો તે દરિદ્રતાએ પોતાનો પ્રવેશ વધારવા માંડ્યો. એટલે નિર્ધનતાએ ધર્મની અધ્યક્ષતાને મદદગાર ગણી આગળ કરી, જેથી જે લિખુટા પરાણે ગુજરાનગ્નેષ પારકા ધનમાંથી મેળવતા તે હાલ ધડી પૂર્ણ જાહેરાત-લાડીમાં આ અમારા રાજ્યનંદ શહેરમાં તો દષ્ટિએ પડે છે. જે મંદિરોમાં બાજરીના રાટલાના સાસા હતા તેવાં મંદિરો લક્ષ્યાધિપતિ થતા આવ્યાં છે. ઉપર ગણાવેલો લિખુટકર્મ હરમનું જ ધન લઈ ગાદીપોડે બેસી મોટી મૂડીવાળાઓમાં ગણાવા લાગ્યો છે. તીર્થ-યાત્રામાં જે જે રથગો ગણાયેલાં છે ત્યાં આવો વર્ગ ફક્ત બીજા માગી મોજશોખ કરવાનું જ તેમનું કાર્ય ગણી બેઠો છે. ગમે ત્યાં જાય ત્યાં મહેનત કરી રજનારનું ધન લૂંટાઈ જવાનાં આ સાધન યોગ્ય નથી. દેટલાક યાત્રાનાં રથગોમાં આ પોણ દેખી દેટલાક બગાડકારના લાગા ધાલી દીધા છે, જેની ઉપજ તે લોકને લાખોના હિસાબે મળ્યે જાય છે. ઠેર ઠેર દેવમંદિરોમાં લાખોના લખલૂંટ ખર્ચ ફક્ત નાકિપયોગી ચીજોમાં જ વ્યય થતો જણાય છે. તે પણ ફક્ત અધ્યક્ષતાનો જ પ્રતાપ છે. ધર્મોચારોની યી ફરજે છે તે તરફ જરા પણ દષ્ટિ દેખ કરતું નથી. તેમજ તેમના મનજ ઉપર પણ દેશના ચાલુ પવનની અસર હોવાથી જેમ લૂંટાય તેમ ધન લૂંટી ગાદી વાડી અને લાડીની મોજ મોત્રવે જાય છે. બીજા બાળુ દાસના પવનના જોરથી દેટલાક દમો જોઈ તથા વૈદો બની સુધરેલી રીતે ધન મદાણ કરવાનું ધારી લેઈ બેઠા છે, જેમાં પણ પુષ્કળ ધન હરણ કરે છે. કાળો, વાધરી, દેડ, લાંગી જેને ખાવા ન મળે તે તદ્દન અમળુ વર્ગ પણ ખાવાની મંડામાં લગી રામકીઓની સહેલ મફતના મણીયા મારી ઉઠાવતા થયા છે.

દિવસે દિવસે અધ્યક્ષતા વધતી જ જાય છે ને તેથી જ આ દેશ મહા દિલ્લુચાનની દશા સુધરવાની જે મોટી આશાઓ રાખવામાં આવે છે તે ખરું અશક્યજ છે જે સત્ય તરફથી મદદ મળે, દરિ-દના જરા મહેરબાની કરી આ દેશમાંથી દૂર થાય તેવી હમ્મર કૃપા કરે તો જ આ વસ્તીની અધ્યક્ષતા દૂર થાય; તો પછી લાખો નહિ પણ કરોડની સમૃદ્ધિ દેશમાં કમનસૂની થઈને વધે ને આ મન-ખાઉઓ અન્યાય જે નીચિનું કવિન બોલતા રહે છે તેને અવકાશવા-જર પડી જાય -

નોંધા ધધા બીખનો મ્હોરો,
જેના ન આવે ખેડ કે તોરો,
ખબે લગ્નવ્યા દોરી લેરો.

વેપાર કરે તેને ઝાઝું વીતે,

ધન્ય બાવા ગોરખને કે માગે તે જીતે.

આવાં આવાં ખોટાંજ વચનો આમને ઉત્તેજન આપનાર છે; તેમજ હાલના જમાનામાં નીચે પ્રમાણેજ જણાય છે:-

વૈષ્ણવને વેરાગીએ લૂંટયા

પૈસાવાળાને લૂંટયા વૈદે.

આ લૂંટ ચાલુ છે પણ આ લૂંટારાના ટોળા ઉપર દાખ થાય તો વસ્તીમાં ધન વધે તથા દેશમાં કરોડોના હિસાબે ગણાતી આ વર્ગની વસ્તી પિતા ઉદ્યોગે વળગે તો હાલ જે ડગવાનો પણ તેમને શ્રમ કરવો પડે છે તેથી ઓછા શ્રમે કરોડો રૂપિયા ધંધામાં પેદા કરી લાવે, જેથી આખર દેશ ઘણી આબાદી ભોગવતો થયા વગર રહેજ નહિ ને. તે લોકોનો જન્મારો પણ સુધરે. દેવસ્થાનોમાં વગર ઉપયોગી લાખખોનાં ખર્ચ લૂંટાય છે તે પણ અંધ થાય તે પણ વધારેજ વધે. પણ ન્યારે સર્વને એમ ખાત્રી થાય કે દેવ વાસનાનાં ભૂખ્યા છે, સુદામાજીના તાંદુલથી ભગવાન સંતુષ્ટ થયા હતા. આવા દાખલા ગણે કિતરે ત્યારેજ. બાકી તો અમુક મંદિરમાં બસે મણ ભાત દાકોરજી અણકોટમાં આરોગે છે એ શું નાની વાત છે? તેથી ત્યાં જઈ ગળ ઉપરાંત નકામા ખર્ચના ખાડામાં ઉતરી સંતોષ માનનારનાં મન ધોવાય તોજ દેશની આબાદી ગણવાની છે. મારું લખાણ જરા પણ કાયદાકારક નીવડવાનું નથી; કેમકે દિવસે દિવસે અંધશ્રદ્ધાનો ફેલાવો વધતોજ ચાલે છે. પાંચ વર્ષ પર ગામડેથી આવી મૂર્ખ બ્રાહ્મણ કોઈ પણ વૈદાનો, જોશીનો કે પુરાણનો ધધો લેઈ ખેડેલો હાલ લક્ષાધિપતિ ગણાય છે; ન્યારે વેપારી વર્ગમાં મહા-મુશીબત ઉદાવનાર ઘસાતા પણ જણાય છે. ધશ્વર મહેરબાની કરે ને મૂર્ખોનાં ચક્ષુ ઉઘાડે તેમજ આ વર્ગને પ્રેરણા કરે કે અસત્યનું ધન મેળવેલું બીજા લવમાં નુકસાનકર્તા થાય છે તો તેમનો ધધો કરે ને તેમની તાજી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ ધન વધારવા તરફ દોરાય તો દેશમાં પુષ્ટજ ધનની વૃદ્ધિ થાય ને પોતે તથા આ લોક સુખી થઈ પાછી આગળની હિંદુસ્તાનની સમૃદ્ધિ સાક્ષી બની તેનું દર્શન થવા વખત આવે.

(“ગુજરાતીપત્ર” ના કોરોનેશન અંક ૧૯૧૧ માથી)

૫૪-આર્થસમાજની સેવાઓ

(સંપાદક:-શિવાજી બાલાકૃષ્ણ દુધમ્ભાજી ઝવેરી-મુંબઈ)

મારા દિવસ ૫૨ મુંબઈની આર્થસમાજના હાલનાં દિવસ પર નાની એક યાત્રા ખાલી. તેની હિસાબનકિયા મારી પત્ની કરાવી છે. તે પછીને આપણું ઠગનાં આર્થસમાજની સેવાઓની પ્રવૃત્તિનાં ૫ વર્ષની એ મુદ્દાકદ પ્રથમો હતી હતી. દિવસે મુંબઈ સમાજના મારાંતરવા (મમાજીવામાંના કપડાં) અને મુંબઈ.

આર્થસમાજના સમિતિના નામધેને જેમણે સ્વીકારના ન દે પ મને પણ તેની આ જગ પ્રકારની જેમણે કરીપણે વચ્ચે છટો પી હિંદુઓના મંથાનની આગળમાં આર્થસમાજને ફેરવે મેંથી તો આપણે એ નેતા જેણે એ સમાજના હાલ કરી કરીના આ હાલ નેપા દેવ તેમજ સમાજના આર્થસમાજના નેતાની શુદ્ધિને કાપે દેખાવી વારી ન ગઈ દેવ તે આજે ફેરવાય હિંદુઓ નામના દેખાઈ ઠાલી પરમથી આજના દેવ: ૫૨મું મારા આજના હાલના પ્રવૃત્તિ કામ થા પરી પરમથી આજના ફેરવાયે પ્રવૃત્તિની શુદ્ધિ કરી આર્થ સમાજ પાછી તેમને દિવસ સમાજના કામ આવી છે. દેવના ફેરવાયે કરવાની વિશ્વવેળે તેમને કરી વિશ્વ કરી આર્થ સમાજ તે ખીજ દિવસે ફેરવાયે આવી પડનાં જાણી છે.

મમાજીની આર્થસમાજના આર્થસમાજના દિવસ તે સમાજના કુર્મને વચ્ચે સમાજના કરી. ફેરવાયે તે સમાજના વિશ્વવેળે ફેરવાયે દિવસે આર્થસમાજના દેવ: ૫૨મું મારા આજના હાલના પ્રવૃત્તિ કામ થા પરી પરમથી આજના ફેરવાયે પ્રવૃત્તિની શુદ્ધિ કરી આર્થ સમાજ પાછી તેમને દિવસ સમાજના કામ આવી છે. દેવના ફેરવાયે કરવાની વિશ્વવેળે તેમને કરી વિશ્વ કરી આર્થ સમાજ તે ખીજ દિવસે ફેરવાયે આવી પડનાં જાણી છે.

આર્થ સમાજના દિવસ તે સમાજના કુર્મને વચ્ચે સમાજના કરી. ફેરવાયે તે સમાજના વિશ્વવેળે ફેરવાયે દિવસે આર્થસમાજના દેવ: ૫૨મું મારા આજના હાલના પ્રવૃત્તિ કામ થા પરી પરમથી આજના ફેરવાયે પ્રવૃત્તિની શુદ્ધિ કરી આર્થ સમાજ પાછી તેમને દિવસ સમાજના કામ આવી છે. દેવના ફેરવાયે કરવાની વિશ્વવેળે તેમને કરી વિશ્વ કરી આર્થ સમાજ તે ખીજ દિવસે ફેરવાયે આવી પડનાં જાણી છે.

૧૧ વાટે પહોંચી-હોંડાં હોંડાં ક્રેનરોમાં પહોંચી-આ ખૂબ હોંડી
 ૧ ખૂબ સાંકડી નહીં હતી. તે આ ઈશ્વરે તરહોડેલા મુલકથી
 ૨૬ છતાં એ મુલકના ઉપયોગપૂરતી તો જાણે કે પરસોટમાં
 ની સ્વર્ગંગા સમીજ હતી. એક બાણુ આ નદીનાં પાણી દરિ-
 નાંદલવાનાં; ખીજ બાણુ આ મુલક વેરાન અને તરસેા પડ્યો હતો.

૧૨. સ. ૧૮૬૮ની સાલમાં એક દિવસે પૃથ્વીના પ્રવાસે નીકળે-
 એક ફ્રેન્ચ મુસાફર આ મરાહર વેરાનને જોવાને આવ્યો. એ
 જોરે નહોતો, ખેડત નહોતો. એ તો હતો એક મોહકો રંગીલો
 શાન. શીખંત પણ નહોતો. મગૂરી કરતા જણું, પૈસા કમાતા જવા,
 ફુનિયાનો પ્રવાસ કરતા જવો એ એની મુરદ હતી. એવો આ
 એ જુવાન આ વેરાન મુલકમાં વચમાં ઉભો હતો. જુગ જુગની
 રત્ન એ ફ્રેન્ચ જુવાનના અંતરમાં બોલી. એ મુલક જોઈને એ
 ૧૩ પ્રદેશમાં પાછો આવ્યો. એણે અમેરિકાના જળસંમદ ખાતાના
 ૧૪ ઈન્જનેરને એક તાર કર્યો: 'યુરોપમાં આજ્ઞસના પહોંચે કાતરીને
 ૧૫ જાગ્યાડીએ જાય છે, એ ઘાત તમે જાણતા હશે. એજ રીતે
 ૧૬ નીચન નદીને તમે અનકપાધરી વેલીમાં ન લાવી શકો ?' તાર
 ૧૭ રીને ફ્રેન્ચ મુસાફર તો પોતાને માર્ગે પડ્યો.

યુનાઈટેડ મેટ્રસના જળસંમદ ખાતાનો મુખ્ય ઈજનેર ફેલોઝ
 ૧૮ ાને હતો. એણે તાર વાંચ્યો, તાર વાંચીને એ હર્યો 'બચારો
 ૧૯ કંઈ બલો માણસ લાગે છે. પહોંચ કાતરીને આગ્યાડી જાય, પણ
 ૨૦ કંઈ નહીં સહ જવામ ?' એણે ઉપદ્રાસ સાથે એ તાર પોતાના
 ૨૧ નાજાના એક ઈન્જનેરને આપ્યો: 'ફુનિયામાં માણસ પણ કેવા વિચિત્ર
 ૨૨ અમ સેવે છે ?' ફેલોઝે રીક્ષ કરી.

૨૩ પરંતુ એ સદાચક્ર ઈજનેર ટોરેન્સ ઈન્જનેરી આલમમાં એક
 ૨૪ અખંડા હતો. તાર વાંચનાં વાંચનાં જાળને માટે અનંતકાળથી
 ૨૫ મુંઝી મીસ નાખના એ મુલકનું ચિત્ર એની આખ આગળ દબાવ
 ૨૬ ખડું થયું. ટોરેન્સ લખે છે: 'તાર વાંચનાં વાંચના મારી આંખા મોંમાં
 ૨૭ મોં અને અંતકાળે પાધીને માટે તરહડના એક ટોમાના સ્વરૂપે એ
 ૨૮ ક્રેમકનું ચિત્ર મારી આંખ આગળ નાચવા લાગ્યું. જાળની મુક
 ૨૯ ખૂમને ટોરેન્સના અંતરમાં પ્રતિજ્ઞા પડ્યો 'શ: માટે નહિ ?' એણે
 ૩૦ પોતાના ઉપરી અમલદારની રત્ન માગી. રત્ન મેગરીને ટોરેન્સ
 ૩૧ પુરાણ પૂર્વમુઝ: હોડીને નહીં આંખે એ મુલકને જોવા નીકળ્યો.
 ૩૨ તરસ એ હતો કે મનીમન નદીને પહોંચ્યાથી અનકપાધરીની ખીખમાં
 ૩૩ ૧૨૦ ગ્રામ એમ છે કે નહિ ? એને માટે મેંથી પહેલા મનીમન
 ૩૪ નદી જોવી હતી એ.

૩૫ મનીમન નદી એ ઘેર નહીં છે. ફેલોઝના ફુનિયામાં નીક-
 ૩૬ ને ફુનિયા ઉતર બાણુએ પના પનાને એ અજાયબ વર છે.

[illegible]

તાં હતાં. પાણી ફેંકાયું ફેંકાયું 'પથ્થર સાથે અફળાતાં. ફેંકતરની બાજુ સાથે અફળાતાં, ને એ પછડાટના કુવારા પીસ પીસ । ઉંચાઈએ ઉડીને ચોપાસ વેરાતા. ટોરેન્સનું શરીર સદાયથી સ્થિતિપાત્ર રહેવા લાગ્યું. પાણી એટલું તો ગાળતું હતું કે વહેંચેલી વિવાલ્પરનો અવાજ પોતે પણ નહોતો સાંભળી શકતો.

બહુજ આવધાનીથી એ નદીના પ્રવાહના કિનારે કિનારે લીસા । ખડકો ઉપર હાથ ટેકવીને બીજે હાથ ફેંચવાસની હોડી ઉપર બેને આગળ વધતો હતો. કોઈક વાર માથે સૂર્ય દેખાતો ને નીચે શું અંધારું થતું, ત્યારે એ આસપાસની જગ્યા જોઈ લેતો. એની ડીપાઈ જાણી પાડતો. પહેલે દિવસે એ અરધો માઈલ ચાલી યો. બીજે દિવસે એક માઈલ સુધી આગળ વધી શક્યો; એટલે વિકટ માર્ગ હતો.

નદી તો વધારે સાંકડી, વધારે તોફાની બનતી જતી હતી. પને ઘેરથી નાસી છૂટી મનગળથી ત્રિપતમની શોધમાં જમતી કોઈ જરમાન છૂલ અબળા જેવીએ ફાંકાબાજ હતી. અંબ વગર આ ને ટોરેન્સ આઠ માઈલ આગળ વધ્યો. ત્યાં નદીને એણે એક ઘેર પિયરી ગુફામાં પેસી જતી જોઈ.

અનંતકાળથી ફુંગેરાની ધારોમાંથી પડતા ખડકો નદીના બેય હા ઉપર ખડકાઈ ગયા હતા, નીચે એક માત્ર આઠ ફૂટ પહોળું 'લોકકું' મુખ હતું ને એમાં નદી ઘેર ધુધવાટા સાથે તોફાને ચડેલા દીની અનિશ્ચયથી જાણે જલમાં પડતી હતી. ટોરેન્સને માટે પણ ને મોનની ગુફામાં પેસવા સિવાય બીજો માર્ગ ન હતો. કાળા ઘેર બંધકારમાં એ નદીના પ્રવાહ સાથે આગળ વધ્યો. આઠ માઈલ લાંબી એ ગુફાને પેસે પાર આવતા બંબાની મુઠમાંથી પાણી છૂટે એમ નદી ગુફાની આમી બાજુએ આપબજે ફેંકાને પથ્થરના તગિયા સાથે ફેંકતી હતી. એ દારમી ગોળુમાંથી ફેંકાયેલો ટોરેન્સ નદીની બેખડ ઉપર ફેંકાયો. પછડાટથી બેખાત બની ગયો. બાર કલાક પછી ત્યારે એને મુઠિ આવી ત્યારે એણે નદીને, આગળ ફેંકેલાંમાંથી પ્રખળમાં સાંભળી વરી જતી જોઈ. ફેંકતર પડોચા હતા ને માથે અરમાનપનાં સૂર્યના તેજ દેવાતા હતા.

બીજાની દૃષ્ટિએ તો ફેંકતર ત્યારે વિકટ હતા. પરંતુ ટોરેન્સની દૃષ્ટિએ એ આજ્ઞાન હતા. બેય બાજુ બેખડે લગભગ દોઢ દળર ૧૮ હમી હતી. પરંતુ મહામુઝીબને ઉપરચડાવ એમ હતું. આવીસ દિવસનો બૂખો થયેલો ને અંજે અંજે શરતીની કળાવથી પીડાનો ટોરેન્સ ને જગ્યાએ નહીને પ્રવાહ બંબાની મુઠમાંથી ફેંકાતા પાણીની જેમ ફેંકાતો હતો, તે જગ્યાને ગમતીનીનાં કાથનું ઉપનામ આપીને બેખડે ઉપર ચડવા લાગ્યા. ત્રણ દિવસ એ બેખડાની ટોચે પડેલાં

શક્યો. એનું જીવલેણ સાહસ પૂરું થયું. એણે ફેલોઝને સમાચાર મોકલ્યા કે પોતે નદીમાંથી જીવતો બહાર નીકળ્યો છે ને નદીના કાંઠે એ પૂરેપૂરો નકશો બનાવી શકશે.

ટોરેન્સે નદીના પ્રવાહનો નકશો બનાવ્યો. અનકંપાધરી વેલીન મેદાનની પણ તપાસ કરવામાં આવી ને જમીનની ઉંચાઈ ને સપાટીનાં માપ લેવાયાં. આ બધા ઉપરથી એમ નક્કી થયું કે જે જગ્યાએ નદી મોતની ગુફામાં પેસે છે ત્યાંથીજ એને વાળી શકાય.

માનવીનું સાહસ પૂરું થયું ને પછી તો માનવીની કશમત આવી. નદીને વાળવી એમ નક્કી થયું. હુંગરની બેય બાબુથી નાજ પોદવાનું મુકરર થયું. 'મોતની ગુફા' આગળ માણસો, મગૂરો, યત્રી વગેરે મોકલવા માટે પહાડમાંથી એની બાબુ ઉપર ધીમે ધીમે ઢાળ પડતો ત્રણસો માઇલ લાંબો રસ્તો કરવામાં આવ્યો. પહાડની એક બાબુ જોરાવર ફ્રીલો કામે લગાડવામાં આવી. જે જગ્યાએથી નાજ કોતરવાની હતી એ જગ્યાએ પહાડની એક જ માઇલની હતી. દર મહિનાના અઢીસો ફૂટને હિસાબે આ જ માઇલની 'ટનલ' ગુફા કોરતાં સારાં દશ વર્ષ લાગ્યાં.

ગુફા કોરવા જેટલું મુશ્કેલ નહિ પરંતુ બીજી દિશામાં એક લીજ કાબેલિયત માગનાર એક બીજું કામ પણ આ મહાન યોજના પરત્વે કરવાનું હતું. અનકંપાધરી વેલીમાં ગનીસન નદીને પ્રવાહ માટે માર્ગ આપવાનું એ કામ હતું. નદીને જેમ બને તેમ પહાડ તરફ નમતી રાખીને એકસો માઇલ દૂર વહેતી કોલોરાડો નામની નદી સાથે મિલાવી દેવાની હતી. સાથોસાથ અનકંપાધરી વેલીના દૂર દૂરના ને નજીકના નજીક મુલકમાં બધેય પહોંચી વળે એ માટેની નાની મોટી નહેરો પોદવાની હતી. એક બાબુ પહાડ કોતરતો હતો. બીજી બાબુ આ કામ પણ થતું હતું. અગિયાર વર્ષે બધું કામ પૂરું થયું.

ઇ. સ. ૧૯૦૯ ની સાલમાં અમેરિકાના પ્રમુખ ટાફ્ટે એક બટન દાખ્યું અને એ નાના બટનથી વેગમા મુકાયેલા પ્રચંડ વીજળી-બળે માપબંધ તૈયાર કરવામાં આવેલા એક સાખ દન વજનના એક બડકને મોતની ગુફા ઉપરથી એને માટે તૈયાર કરવામાં આવેલા લોખંડના ઢાળ પડતા રસ્તા ઉપર ગબડાવ્યા. બડક અગામરે એસી ગયો. મોતની ગુફા બંધ થઈ ગઈ. ને નદીના પાણી અગત્ય મરાઈને એને માટે કોરવામાં આવેલી ટનલમાં પેડા. જ માનવ સાખી ટનલમાં થઈને જુગ જુગના તરવ્યા મુલકની તરમ છોપાય. અનકંપાધરીના મુલકમાં દાખલ થયા. એને માટે તૈયાર ગબડાન આવેલા નવા પ્રવાહ વાટે કોલોરાડો નદીને બેટવા આવ્યા. બેટવા ન. આવેલી નહેરો વાટે આખાય મુલકમાં ફેલાયા. મુલકની તરમ ચાલી.

આખી દુનિયામાં જગપ્રાપ્તિને-કરીએયનને માટે આના જેવું નિયંત્રક હાથ નથી થયું. પદાડી કોનરો વાટે દરિયામાં નિરપેક્ષ હોઈ જતી નદીનો આખામ પ્રવાહ વાગવાનો અને એનો ખેતી વનેડ-કામમાં પૂરો ઉપયોગ કરવાનો અખતરો દજી બીજે ક્યાંય નથી થો. આજે ૨૫ વર્ષ પછી આખા અમેરિકામાં અનકપાધરીની ટીમ્ જેવો કાગડો ને આજ મુલક બીજો દોષ નથી. આજ એ સક સામેજ અમેરિકાના બગીચા તરીકે ઓળખાય છે.

(તા. ૪-૩-૩૩ ના “ફૂલજાન”માંથી)

૫૬-સાકારની મારફતે સહેલાઈથી પહોંચાય

(સેખક:-મહાત્મા ગાંધીજી)

પલેશોઽધિકતરસ્તેવામવ્યક્તાસચ્ચેતસામ્ ।

અવ્યક્તા હિ ગતિર્દુઃખં દેહવદ્નિરવાપ્યતે ॥

(ગીતા અ. ૧૨, ૫.)

અર્થ:-નિયંત્રક પ્રદાનમાં આમકા છે ચિત્ત જેઓનું એવા તે પુરોને અતિ અધિક ક્ષેષ થાય છે, કારણ કે દેહાભિમાની પુરોને નિયંત્રક પ્રદાન બન્નું દુઃખ થાય એવી રીતે પમાય છે.

જેમનું ચિત્ત અવ્યક્તને વિષે ઓરેલું છે તેમને કદ વધારે છે. અવ્યક્ત મનને દેહધારી કદ વડેજ પામી શકે.

નોંધ:-દેહધારી મનુષ્ય અમનું સ્વરૂપની માત્ર કલ્પનાજ કરી શકે, પણ તેની પામે અમનું સ્વરૂપને સાર એક પણ નિશ્ચયાત્મક જાણ નથી તેથી તેને નિર્બેદાત્મક ‘નેતિ’ સંબંધી સતોય પામવો જાય. એટલેજ મનિપગ્નનો નિર્બેદ કરનાર પણ શ્રદ્ધ રીતે જોતાં મનિપગ્નકર હોય છે. પુત્રનકની પૂજા કરવી, કેવળમાં જઈને પૂજા કરવી, એકજ દિશામાં મુખ રાખી પૂજા કરવી, એ બધાં સાકાર પૂજના લક્ષણ છે. આમ જતાં સાકારની પેલી પાર નિરાકાર અચિંત્ય સ્વરૂપ છે એમ તો બધાએ સમજ્યેજ છટકો. બકિની પરાકાષ્ટા એ કે લક્ષ બગવાનમા સમી જાય ને છેવટે કેવળ એક અદિતીય, અરૂપી બગવાનજ રહે. પણ આ રચનને સાકારની મારફતે સહેલાઈથી પહોંચાય. તેથી નિરાકારને સીધા પહોંચવાનો માર્ગ કદ સાધ્ય હતો.” (“અનાસક્તિયોગ”)

૫૭-મંદિરો, મૂર્તિઓ અને મહારાજો, ૧ ગોજારા “ગુરુડમ”નો નાશ કરો!

(લેખક:-શ્રી. ભ્રમિત જોશી)

ધર્મને નામે ભારતવર્ષમાં ગુરુડમે ટેર ટેર પોતાના પ્રપંચો અડા જમાવ્યા છે. ન્યાય, નીતિ અને સત્યના પવિત્ર સિદ્ધાંતોને ઠોકરે ચઢાવી દુરાચાર, વ્યભિચાર અને અત્યાચારનાં થાણાં સ્થાપી ધર્મને નામે અધર્મ ફેલાવી રહેલ છે.

ડોળ, ઢોંગ અને ધૂર્તતા જેનું જીવનધ્યેય થઈ પડ્યું છે એવા ધર્મીયાર્થો મોજશોખ, વિલાસ અને વૈભવ માણવા છોડ્યોક હિંદુ જનતાને લૂંટવા માટે આંખમાં ધર્મોધતાની ધળ છાંટી રહ્યા છે.

ટીલાં, ટપકાં, કંડી, માળા અને રંગબેરંગી વસ્ત્રો આજના ધર્મગુરુઓનાં પાપ ઢાંકણનાં પ્રમાણપત્રો થઈ પડ્યાં છે. હિંદુ જનતાની કાંધ પર પલાંઠો ભારી ચઢી બેઠેલું આ ગુરુડમ. હિંદુઓની ગરદન છોડવા ધસી ભુંસીને ના કહે છે.

અદળક ધનના ઢગલાઓ પર ગાદીઓ સ્થાપી મંદિરો અને મૂર્તિઓના એ ઉખડેલાચાર્યો આજ ખરેખર સ્વામી બની બેઠા છે. મંદિરો ધર્મની દુકાનદારી છે અને મૂર્તિઓ ધાર્મિક લૂંટખાણ મહત્વપૂર્ણ સાધન છે.

મંદિરો, મૂર્તિઓ અને મહારાજો થકી હિંદુ સમાજનું સત્યાનાશ નીકળી ગયું છે. કરોડો અને અબજો રૂપિયા એ ગુરુડમ ડાચામાં કચડાઈ ચવાઈ ગયા છે અને ચવાઈ રહ્યા છે.

આજ ભારતનાં લોકોઓના પેટમાં હાથહાથના ભૂખના ખાડાઓ પડ્યા છે; પહેરવા વસ્ત્રો નથી; રહેવા ઘર નથી; રોટલાનાં ડુંકા ખાતર સેંકડો આપઘાત થઈ રહ્યા છે. ગુરુડમના ત્રાસે દિનપર દિ દિને-ધરલામને દરવાળે, ધણુના ખોળામાં જઈ બેસવાની નિર્ભરતા બતાવી રહ્યા છે.

સત્ય, ન્યાય અને નીતિને દફન કરી ઢોંગ શોગનાં કફન પહેર કપાળમાં વિવિધ પ્રકારના રંગબેરંગી ટ્રેડ માર્કો કરી પાપાચાર ધર્મગુરુઓ આજ મંદિરોના બાપ અને ધાર્મિક ધન પર સા બની બેઠા છે.

એકએક મંદિરો આજ ધોખાખાણના ધામ થઈ પડ્યાં છે. દરેક એ ગુરુડમને ! અને હાથ કરો એ અદળક મંદિરોની પેદાશને સાવધાન ! આ સુધારકો ! લાલ આંખ કરી એ ગુરુડમ તમાર તરફ જોઈ રહ્યું છે. ગરદનેથી પકડી એ પરાણે ચઢી બેઠેલા ગુરુડમ

ધ પરથી ઉઠાવી ફેંટી દો !

જે પ્રજા ધર્મને નામે અનર્થ ચલાવે છે, ન્યાયનીતિ અને તપને કારણે છોડી ગુરુકમની ગુલામ થઈ પડે છે, પવિત્રતાના ભમાં પાપાચાર પેલે છે, પરશ્વત્તને પરદરી પાંપાચાંચોને પૂજે છે વી પ્રજાનું જગતમાં માન નથી, રથાન નથી, નામોનિશાન નથી ! ને છાતી કોણી કહું છું કે તેવી પ્રજાનો પ્રભુ પણ નથી !

(તા. ૧૬-૩-૩૩ના "પોત્ર પત્રિકા"માંથી)

૫૮-પ્રભુને

(અનુવાદક: ડા. ચાંપસી નરસી દવાગાળા.)

પ્રભો, એક છુદ્ધ પ્રાણી કે જેને પોતાના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન નથી તે તમારા અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરવાનો હાથપાશ્વર્ય પ્રયત્ન કરે છે, ક્યાં તમારી અનંત શક્તિ અને ક્યાં તમારા હાથે બનેલું રમકડું !

હીસામય નટવર ! તમારી હીસા અનંત અને આશ્ચર્યમય છે. તેની મોહક માયાના આકર્ષણથી મારાં ચર્મચક્ષુ અચાનકથી આવરણથી દંદાઈ જાય છે. મજબ થયો પ્રભુ ! વિષયવૃષ્ટિમાં હમાઈને હું જુઓ ગયો. મારી ખુદિ તમારા અસ્તિત્વ માટે પણ શંકા કરવા લાગી.

પ્રભુ ! મને બચાવો, ખુદિ આપો, જેથી હું મમજી રહું. કૃપાના શ્રમમાં કાટકળા મને તમે મદદ આપો; નહિતર અભિમાનની મનમાં મદમજ થઈ પાપપંકમાં પડી જવાનો.

મને તેટલા અપરાધ હૈં તોપણ હું તમારો બાળક છું. હે પ્રભુ ! તમારા મંગલમય હાથ મારા મસ્તક પર મળે. મને અમય કરો કે જેથી આવી જૂલ રહી ન થાય; અને તમે બચાવેલા મારો ચાણ.

ત્રિવનમ પ્રભુ ! આ જીવનની છબી જોઈ નમને મોંપું છું. મારી કારે જુઓ જુઓ જાત મંજાળ થયો. તમારે ચરણ અને મરવા યો.

(હિન્દી પરથી)

कि "ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या" याने "ब्रह्म सत्य है और जगत मिथ्या है।" यह कुछ शास्त्रप्रतीति। परन्तु अपना अनुभव ली तो मना आहिजे, अपना अनुभव तो यही है कि जगत प्रत्यक्ष है। ॥२॥ आप सत्य हंस भात का ओक मत से कह सकेंगे; क्यों कि ॥१॥ प्रत्यक्ष देखते हैं कि यह घर है, यह रास्ता है, वृक्ष, सूर्य, 'इमा आदि हैं, इस प्रकार जिसे आपन प्रत्यक्ष देखते हैं उसीकि ॥३॥ 'मिथ्या' कहना है, तब किसका अनुभव सत्य है, हम लोगों ॥४॥ या कि शास्त्र का ? जल्द हम कहते हैं कि अमुक मनुष्य 'मिथ्या' मानता है, तब उसके यह मतलब तो नहीं होता कि वह जिसकुल में नहीं जोसता। वह जे जोसता है सो मिथ्या है, सत्य जोसना भ्रम है और मिथ्या जोसना जित है, सत्य जोसना उसीकि कहते हैं, जे सदैव ओक ही वस्तुस्थिति जनवाता है और मिथ्या जोसना ॥५॥ है जे जित समय में जित जित हटा जाता है, लोग जल्द कहते हैं कि यह गवाह सत्यवादी है और वह मिथ्यावादी है, तब उसका मतलब क्या ? उसका मतलब यही कि सत्यवादी गवाह आदर्श से अंत तक ओकहीसा हाथ मतखाता है और मिथ्यावादी गवाह हर भ्रमय अवग अवग हाथ जनवाता है, यह मतलब जे कुछ भी नहीं समझना कि मिथ्यावादी गवाह जिसकुल की नहीं जोसता, अथ आप समझ गये होंगे कि 'मिथ्या' शब्द का अर्थ क्या है, जगत् मिथ्या है हा मतलब यह नहीं कि जगत् का अस्तित्व जिसकुल नहीं है, किन्तु उसका मतलब यह है कि वह जैसे क्या वा जैसे आज नहीं है और जैसे आज है, वैसे कल न रहेगा, जगत् की प्रतिदिन की गवाह जित है अतएव उसे मिथ्या कहा है, इसीका विचार और भी दूसरी प्रकार से करेंगे।

जगत् का निरीक्षण करने के अपने पास पांच ही साधन मौजूद हैं, वे पांच ज्ञानेन्द्रियां हैं, ये पांच संवाहकता अपने को संसार की अपर पहुँचाते हैं; परन्तु इन पांचों की गवाह जित जित प्रकार की होती है, इसीका भी दूसरे से भ्रम नहीं होना, आजें संशय का वर्ज्यन करने हैं; इन शब्द जनवाते हैं, जल्द सच जनवाती है, नाह गंध जनावाता है और तब २५४ का वर्ज्यन करनी है, परन्तु शब्द, २५४, रूप, रस और गंध याने जगत् नहीं है, इसी प्रकार यह भी संशय निश्चिन रीति से नहीं जनवाया न सकना कि अमुक रंग का अमुक २५४ होता है, अतः ये पांच गवाह जगत् का न जनवाते हैं वह परम्पर विमर्जन होता है इसी लिये हम जगत् का मिथ्या जनवाया है, अर्थात् ओक तो यह जगत् ओक क्षण में नटना है और दूसरे क्षण में नहीं रहना, और इसका यह कि दरओक छटिप दसके विराम

में लिख लिख अनुभव कहता है. इस लिये इसका अर्थ
अस्तित्व नहीं. मिथ्या शब्द का अर्थ 'अभाव' नहीं, परंतु
'अदलनेका स्वरूप.' परंतु अलग जैसा नहीं है. वह सर्वत्र ओझा
है. इसके सम्बन्ध का सगुण अनुभव ओझा है. वह सर्वत्र ओ-
रस है और सगुण ओझा आधारभूत है. वह जैसा प्रथम या
वैसा ही अणु भी है. धर्मादि प्रकारों से विदित होता है कि अणु
सर्वत्र ओझा है. अतएव वह सत्य है और जगत् सदैव अद्वैत
है. अतएव वह मिथ्या है. हमारी आन्वीक्षिकी विद्या जगत् और
अणु के अस्तित्व का विचार इस प्रकार करती है. इसके सम्बन्ध
में कहा है:—

आन्वीक्षिक्यात्मविद्या स्यादक्षणात्सुखदुःखयोः ।

ईक्षमाणस्तथा तत्त्वं हर्षशोकौ व्युदस्यति ॥ काम० ॥ २११

आन्वीक्षिकी आत्मविद्या है. इस विद्या के अनुशीलन से श्रेष्ठ
की विषय 'कर सकते हैं.' इस विद्या का सीखने के लिये 'ज्ञानी'
शिष्य की आवश्यकता होती है. हरकोई उसे सीख नहीं सकता
तथा इसके सिद्धान्त समझ नहीं सकता. अतएव यह आन्वीक्षिकी
विद्या थोड़े, विशेषज्ञ लोगों के सीखने योग्य विद्या है. इसकी शिक्षा
देनेवाला गुरु 'अतिथि' है, जो सत्पुरुष कण भिलेगा इसका लोभ
नहीं होता. जो संत महात्मा केवल परोपकार के लिये ही अहित
रहता है और जिसका भोवना इस आन्वीक्षिकी विद्या के सिद्धान्त
ही होता है, उसे अतिथि कहते हैं. आत्मानुभव प्राप्त किया हुआ
और प्रत्यक्ष ज्ञानदीप्स्वरूप यह गुरु इसी मनुष्य का भिलता है,
जो उत्तम अनुरक्त तथा ज्ञानी होता है. और वह गुरु उसे उचित
उपदेश कर के अपने ही समान बना देता है.

इससे नीचे की अवस्था है 'ज्ञानी' बनने की. 'विद' धातु
का अर्थ है 'जानना.' इस अवस्था का मुख्य कार्य है ज्ञान-
प्राप्ति. अतएव यह विद्या सीखनेवाला विद्यार्थी 'जिज्ञासु' होना
चाहिये. जो ज्ञान पाने की धृष्टा करता है उसे जिज्ञासु कहते हैं.
जो सच्चे हृदय से सोचता है कि मुझे ज्ञान प्राप्त होना आवश्यक
है, और ज्ञान के बिना मुझमें पड़ी लारी न्यूनता है तथा जो
अथक परिश्रम से जितना बन सकता है सग ज्ञान प्राप्त कर
लेता है, वही सच्चा 'जिज्ञासु' है. इसका गुरु आचार्य है.
अणु देखिये आचार्य किसे कहते हैं:—

उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद् द्विजः ।

सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥ मनु० २१४०

"जो शिष्यों का अपने पास रख लेता है और उन्हें सही
विद्या का रहस्यपूर्ण ज्ञान सिखाता है उसे आचार्य कहते हैं."

इस प्रकार के आचार्य गुरुकुलों में शिष्यों को वेदविद्या का ज्ञान देते हैं, जैसे जैसे आचार्य के पास दण्डों सिन्धु शिक्षा पाने के और ज्ञान प्राप्त करने के, इन आचार्यों का कार्य न्यायकाल के साथ शान्ति के ज्ञान देने का न था; क्योंकि आचार्यों का कार्य अपने अत्यन्त पवित्र है.

आचार्य आचारं ब्राह्मयति, आचिनोम्यर्थान्, आचिनोति बुद्धिनिनि या ॥ निरुक्त १।२

जैसे आचार्य शिष्यों को मध्यमार्थ की शिक्षा देना है, अर्थों का ज्ञान शिष्यों के अंतःकरण में करना है अथवा शिष्यों में विधन-बुद्धि को बढ़ाना है, उन्हीं आचार्यों कहने हैं."

मध्यमार्थ की शिक्षा देना ही आचार्य का मुख्य कार्य है. आचार्य ऐसा करना चाहिये, जो अपने आचार्य ज्ञानमा और अध्यात्म ज्ञानमा आदि दोनों को अत्यन्त तर्क समझ कर जै शिष्यों को मध्यमार्थपथ पाना देना है वही आचार्य है. वह विद्याभु शिष्य को अपने-पक्ष धाता है और उनकी जिज्ञासा को पूर्ण कर उन्हीं मध्यमार्थपथ पर देना है. यह आचार्य शिष्यों को जै ज्ञान देना है उन्हीं 'त्रयी विद्या' नाम है. त्रयी विद्या में तीन आने शान्ति है—सद्धर्म, सद्धर्म और गान्धिर्यापना. यह त्रयी विद्या वेदमार्थ के अध्ययन से आती है. इसीमें आचार्य शिष्यों को वेदों का ज्ञान कराता है तथा उनका दृढत्व समझा कर उन्हीं उन्हीं सीढ़ी पर पहुँचाना है.

इसके पश्चात् व्यवहार आना है. व्यवहार में प्रत्येक मनुष्य को 'अर्थ' अर्थान् इत्य की आवश्यकता होती है. इस धन की अभिलाषा को ही 'अर्थार्थी'पन कहते हैं. जिससे भावम होता है कि मुझे धन चाहिये वही अर्थार्थी है. इस अर्थार्थी मनुष्य को 'वार्ता' नामकी विद्या सीखना आवश्यक है. 'वार्ता' के आधारे 'जनवार्ता या त्रयी' नहीं है. वार्ता का अर्थ है त्रि या आशु-विद्या. वार्ता पाने 'पेटपावन' का व्यवसाय जिस व्यवसाय से अपने को पानेपाने को मिलता है, राजमर्ग की आवश्यकताओं परी होती है, अपनेको कुछ और सुविधाओं प्राप्त होती है उन्हीं संस्कृत में वार्ता कहते हैं. धन की अभिलाषा करनेवाले मनुष्य को यह योगक्षेम की विद्या सीखना आवश्यक है. आन्वीक्षिकी और त्रयी विद्याओं कितनी ही ब्रह्म क्रिया न हो, पर वे इस अवस्था में योग्य नहीं हैं. अर्थार्थी मनुष्य उन्हीं जहाँ-त न कर सकेगा, और न उन्हीं दृष्टम ही कर सकेगा. अतएव जैसे मनुष्य को 'वार्ता' नाम की विद्या का ही अध्ययन करना चाहिये. जैसे मनुष्य को वही विद्या सीखना आवश्यक है जिसमें धन मिलेगा और योगक्षेम

ઉત્તમતા એ ચક્ષેગા.

धनार्थी मनुष्य को अपनी उपजविधा का विचार सदैव रहता है। उसके मन में सदासर्वदा यही विचार रहता है कि किस विधा में मेरी संसारयात्रा सुखमय होगी। यहाँ पर 'विद्' धातु का तीसरा अर्थ अरितार्थ होता है। इस बातों विधा में अनेक प्रकार की कलाओं, अनेक उद्योगधन्ये धत्तादि सभ्य प्रकार के उद्यम सम्मिलित हैं। ये सभ्य धन्ये आनुवंशिक हैं। अतएव बातों विधा का गुरु पिता ही होता है। जड़ का लकड़ा जड़ का काम आप से ही सीखता है। अन्य धन्ये करनेवाले लोग भी प्रायः आप से ही धन कर्मों में सीखते हैं। अतएव ज्ञे कदा है कि उपजविधा की विधा सिखने वाला गुरु आप है सो ही कहें हैं।

[illegible][illegible][illegible]

उपशेख होना है, यदि इस दृष्टि से विचार करेंगे तो भना यशेगा कि आनुवशिक व्यवस्था करने से कितना अधिक लाभ होना है, यह भी समझे कि 'वार्ता' विद्या का शुरु 'पिता' किस प्रकार है ?

अप्य आधी विद्या का विचार करेंगे, यह विद्या 'दंडनीति' है, इसमें अपरुधा के लिये दंड देने हते लोगों को पुनर्धारते हुये हुन्दे सत्पथ पर लाना होता है, घर में यह काम माता करती है और बडे प्रमाण पर राष्ट्र में यही कार्य राज करता है, माना का हन्य है कि पात्रों को न्यूनधिक अपराध के लिये उचित दंड देना तथा हुन्दे प्रेम से सत्पथ पर लाना, दंड देना और नीति के पाठो की शिक्षा देना प्रेम का ही कार्य है, यह माता के लिये इसका कैसे कर सकेगा ? राष्ट्र की दंडनीति अर्थात् दिवानी और इज्जतारी के कार्य नभी हीक रीति से यत्र सकते हैं ज्य कि प्रेम के प्रनि हृदय में मानवत् पश्यना होवे, इसके अभाव में राजशासन योग्य रीति में यत्रना अभ्यव है,

इस प्रकार की शिक्षा पाने के लिये अनुप्य 'आर्त' होना आदिये, 'आर्त' मे अनस्य है 'आनुर' है, इसकी आनुरता के कारण ही यह जन सेवा कि दंड क्यो हुआ और किन नीति-निमयो मे बसने पर दिन होमा तथा यदि अनुप्य आनुर हो तो यह ओक बार यह हुआ पाई ज्ञाना नदी है,

हम प्रकार की आर विद्यार्थी है, विद्यार्थी का हन अप्य विद्यार्थी का अभ्यसन आवश्यक होता है, आन्वीलिकी विद्या भेक्षे नेपासी अनमेष सर्मभे है, ज्य विद्या प्राप्त होनी है और मोक्ष मित्र बनना है तज विद्यार्थी-इसा नभास होनी है, परंतु ज्यतक तज ही प्राप्ति नहीं होनी तज तक हम अप्य विद्यार्थी ही है, तज ही विद्या क्यो न भीजने हो, अहे होल पेटपासन की यदा सीपना हो या अन्य हो, यह विद्यार्थी है यह जान नोसरे है, हमने स्पष्ट होमा कि विद्यार्थी इसा हैनी विमृत है और प्राय सभी अनुप्य दिन प्रकार विद्य अपादन कर गदे है, हमने यह भी जान होमा कि अपन किन कक्षा में है अर्थात् अपनिका क्या भीजना आवश्यक है, जिनमे कि हम उन कक्षा का कार्य पूर्ण कर नोमे और अपने ही कक्षा के योग्य हो भेजे शिक्षा अपादन का कार्य हुन्दी से जे का नभास हुआ है, जिन्दे नेत्र प्राप्त हुआ है, हमने जान, कि वे अहे किनी ही हमरे के से न हो, विद्य भीजने ही है,

अप्य अपन हने कि हमने ज्य सीपन अ.दि.प. हल विद्यार्थी मे न किनी ओक विद्य नोपन हमरे लिये अपरुध है प.र.र.र.र. मे हमने न हो कुल सीपन है यह विद्य नदी

है, वे केवल 'शब्द' हैं। और 'शब्द' सीखने का मतलब विद्या सीखना नहीं है। शब्दों की समझ तो पशुपक्षियों में भी रहती है। 'छट' कहते ही कुत्ता लाग जाता है—अर्थात् कुत्ता भसि शब्द को समझता है। इससे आधे शब्द तुम लोग जानते हो; पर इससे अधिक क्या हुआ? 'नहीं', न, नो, नोट, नहीं' आदि अनेक शब्द याद भी कर लिये तब भी उन सबसे 'कुछ नहीं' का ही बोध होगा।

यह बोध कोछ गूंगा मनुष्य गिर लिखा कर शब्दों को भिना डहे ही व्यक्त कर सकता है। और पशु अपना मुँह देर कर यही भाव दर्शा सकता है—अर्थात् केवल शब्दों को सीखना विद्या सीखना नहीं है। आप भूगोल सीखते हैं, परंतु गायें भी भूगोल ही के ज्ञान से रास्ता बिना भूले जंगल से घर लौटती हैं। थक भी अपने भालीक के घर पहुँच दूर से लौट आते हैं, कभीतर तो दूर देश से भी अपने भालिक के घर लौट आते हैं, कुत्ता को भी अपना भालिक और भालिक के संबंध का सच धतिदास विदित रहता है। वह तुर्त ही पहिचानता है कि अमुक मित्र है और अमुक शत्रु। आप लोग धन्हीं आते हैं शीखते हैं पर कुछ अधिक विस्तार से इसमें विशेष पुरुषार्थ नहीं है। इसीसे मैं कहता हूँ कि ये अक्षर सीखना विद्या सीखना नहीं है। जे आते मनुष्येतर प्राणी नहीं कर सकते, वे आते कर दिखाना चाहिये। तभी वह शिक्षा डहलावेगी और इसी सत्य शिक्षा से मनुष्यमात्र की उन्नति हो सकेगी। नवीन कृत्रिम सृष्टि उत्पन्न करते जननी चाहिये। कृत्रिम पदार्थ नये सिलसिले से और नये प्रकार से करते जनने चाहिये। नवीन योजनाओं की रचना करनी चाहिये। जिससे ये आते करती जन सकेगी उसीसे शिक्षा डह सकेगी। शिक्षा की प्रगति का लक्षण यह नहीं है कि अक्षर और शब्द सीखें तथा डरअेक आवश्यकता की पूर्ति के लिये दूसरों पर निर्भर रहने की जरूरत पड़ती ही नवे।

हे आते सीखनी होती हैं। अेक विद्या और दूसरी डला। विद्या केवल वही सीख सकता है जे बोझ सकता है; अ्यो कि उसमें वाणी का प्रयोग करना पडता है और डला तो गूंगा भी सीख सकता है।

यद्यस्याद्वाचिकं सम्यक् कर्म विद्येति सांक्षितम् ।

शक्तो मूकोऽपि यत्कर्तुं कलासंज्ञं हि तत्स्मृतम् ॥

(शिल्पशास्त्र)

विद्या और डला की परिभाषा इस प्रकार है। डला सीख कर अपने देश का डुनर पढ़ाना आवश्यक है। आजकल यह शिक्षा नष्ट हो गइ है। इसी लिये चारे और भेडारी दिभ रह्य है। इसी लिये जे कुछ सीखना है वह वह डला-शिक्षा है। विद्या की परिभाषा उपर दी ही है। इससे संबंध में मनुष्यमाने का निम्नलिखित श्लोक भी मनन करने योग्य है:—

हेम्यो ग्रंथिनः श्रेष्ठा ग्रन्थिभ्यो धारिणो वराः ।

परिभ्यो हानिनः श्रेष्ठा हानिभ्यो व्यवसायिनः ॥

मनु० १२।१०३

अर्थात् “अन्य लोगो की अपेक्षा अधिक पाठ करनेवाले श्रेष्ठ हैं।
‘पाठ करनेवालों में उनका स्मरण करनेवाले—अर्थात् कभी न
देवाये श्रेष्ठ है, किन्तु अधिकारक लोगों की अपेक्षा उन अधिकारी
' समझनेवाले श्रेष्ठ हैं और सभी लोगों की अपेक्षा व्यवसायी
‘तु ठीक विद्या के प्रयोग से प्रत्यक्ष सिद्ध करनेवाले सज्जमे’
हैं।” इसका अनुवर्ण यही कि केवल अक्षर की विद्या सीखना
तुल्य निमग्नता है, वह विद्या प्रत्यक्ष प्रयोग से सिद्ध करते
वाले आदिये, विद्या सीखने का अनुवर्ण है व्यवसायी बनाना और
॥ सीखने का अनुवर्ण है दूसरे का अपनाना।

श्रेष्ठ समय विद्या शुरू के पास आठ और उनमें जोड़ी—
‘या ॥ यं ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मा शोचधिष्टेहमसि ।
सूयकायानुजयेऽयताय न मा मृया यीर्ययती तथा स्याम् ॥
मेघ विद्या शुचिर्ममसत्तं मेघाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् ।
लेन द्रुहोत्कतमणनाह तस्मै मा मृया निधिपाय प्रहन् ॥२
निरुक्त २।१।४

(निरुक्ति में ये दो श्लोक इस प्रकार हैं:—

वेद्या ब्राह्मणमेत्याह शोचधिस्तेऽसि रक्ष माम् ।

अमृषकाय मां मा दास्तथा स्यां यीर्यवत्तमा ॥११४

पमेघ तु शुचिं विद्या नियतब्रह्मचारिणम् ।

तस्मै मां द्रुहि विप्राय निधिपायाऽप्रमादिने ॥१५॥ मनु० अ. २

आत्मज्ञों का पडा लारी भग्नता यह विद्या है, इसे आदिये
कि कितना भग्नने की अच्छी प्रकार में रक्षा करें, मायो, निष्क,
भस्म करनेवाले, कुटिल विचारों के, जिन्होंने छिट्छिन्न नदी किया
और शिष्य के इलापि विद्या न देनी आदिये, तभी विद्या का तेज
भग्नता है, कुटिल वृत्ति के मनुष्य के पास विद्या नवे तो वह निर्णीय
हो जाती है, वन शुद्ध, अप्रभक्त, पुद्गलान है, वे अज्ञेयवादि
नियमों का पालन करनेवाला हो, वे ब्रह्म नहीं करता, वे पदों
करता और वे विद्या की उत्तम प्रकार से रक्षा कर के उसकी वृद्धि
करता है, ऐसे विद्या देने तो वह कल्याणकारी होती है।

विद्या सीखनेवाले को भी यही ज्ञान ज्ञान में रहनी आदिये,
हम नियमों की और ज्ञान न दे कर यदि शिक्षा करी गरज में ही
नवे कि कुछ तो भी सीखना है इस लिये भी, तो विशेष लाभ
नहीं होता, इसीसे वे कुछ भी सीखना है वह इसी रीति से सीखना आदिये,

भुधरी वृत्ति से रह कर ही विद्या सीखनी आदिये, भुधरी

વૃત્તિ કા મતલબ કેવલ યહી નહીં હૈ કિ પકાયા હુઆ અન્ન ભીખ માંગ કર લાના ઔર ઉસીકા ખા કર નિવોહ કરના. યદિ ઐસા કરે તો વહ સચ્ચી મધુકરી નહીં હૈ. મધુમખખી જન્મે થોડા થોડા શદ્દ અનેક ફૂલોં સે ઇકકા કરે જમા કરતી હૈ, ઉસી પ્રકાર જહાં ક્ષીં સે જ્ઞાન મિલેગા વહાં સે ઇસ મધુકર વૃત્તિ સે ઉસે પ્રાપ્ત કરના ઔર ઉસકા અપને પાસ સિલસિલે સે સંગ્રહ કરના. ઇસ વૃત્તિ રહનેસે અપને પાસ જ્ઞાનરૂપી શદ્દ બહુત ઇકકા હો જાવેગા ઔર ઉસકા ઉપયોગ અપને કો તો હોગા હી પરંતુ દુસરેં કો ભી હોગા. વિદ્યાર્થિયોં કો સદૈવ અપને પાસ એક છોટી વહી રખની ચાહિયે. જો કુછ વિશેષ જ્ઞાન મિલેગા ઉસે ઉસ કિતાબ મેં તુર્ત હી લિખ લેના ચાહિયે. ઇસકે અનંતર ઘર લૌટ આને પર ઉસ જ્ઞાન કો વિષય કે અતુલ્ય સે અચ્છી તરહ લિખ રખના ચાહિયે. યહી 'મધુકરી' હૈ. જો ઇસ પ્રકાર મધુકર વૃત્તિ ધારણ કરેગા વહી સચ્ચી વિદ્યાર્થી હૈ ઔર વહી કુછ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર કે યશ પાવેગા. વિદ્યાર્થિયોં કો ચાહિયે કિ જે ઇસ વૃત્તિ કો ધારણ કરેં ઔર ઊપર બતલાઇ હુઇ વિદ્યા તથા કસ પ્રાપ્ત કર કે યશ કમાવે. ("વૈદિક ધર્મ" ના એક અંકમાંથી)

૬૦-શ્રમજીવીનું જીવન

(લેખક:-શ્રી. પ્રપન્ન ગો. કાળ)

જાઓ શ્રીમંતો એક દિન મજૂરના વાસમાં રે
જીવન નર્ક ચોપાસમાં રે.
અંધારી ગંદી એ ચાલો, કરોળિયાની જાણે જાણે;
દુઃખી જીવન ગાળે એ નિઃશ્વાસમાં રે.
અન્ન કે વસ્ત્ર પૂરે ના મળતું, દરિદ્રતામાં દિલકું ઝળવું,
લાગે અસ્થિ માણો રૈરવ વાસમાં રે.
દારની લતમાં એ સડતો, અજાને અંધારે રડતો,
લાવે કાણુ એને જ્ઞાનપ્રકાશમાં રે.
દેવામાં સદા ધસડતો, પદાણના ખૂબ દંડા ખાતો,
દેહને દળતાંયે સુખની આશ ના રે.
ભૂખ્યાં ટળવજે એનાં બાળો, ખમતાં મૃગાં કર આ કાળો,
ફૂટે પેટ મજે ના ટુકડાં ત્રાસમાં રે.
દુઃખ તણી સીમા ના દિસે, ત્રિધિ ભરાઈ જાણે રીસે,
નિશદિન રહેતો રાગી ત્રાસમાં રે.
કંડાર નિર્જાલ મુડીતંત્ર, મનુષ્ય કસ ચૂમે પંત્ર;
જકડાયો શ્રમજીવી જાહપાશમાં રે.
("સહિત્ય" ના એક અંકમાંથી)

૬૧-ભાગ્યશાળી ગાયમાતા

(શ્રેષ્ઠક:-શ્રી. રમણલાલ નાનાલાલ શાહ)

આપણે ગાયને માતા કહીએ છીએ. એને કોઈ મારે કે દુઃખ દે તે. આપણો મિત્રજ નય છે. ગાય માતાના શરીરમાં હજારો દેવોનો વાસ છે એમ આપણે માનીએ છીએ.

એમ છતાં આપણી ગાયો મોટે ભાગે તો મુંઢાલ ને હાડકાં નજરે દીસી આવે એવી જણાય છે. ગાયને આપણે પવિત્ર માનીએ છીએ, પણ તેનું જતન કરતાં આપણને પુરોપના લોકો જેવું નથી આવડતું. મદમાતી હાથણી જેવી જંગી ગાયોનાં દર્શન આપણા દેશમાં ફુલંભ થઈ પડ્યાં છે.

પુરોપના લોકો ગાયને પવિત્ર માનતા નથી. એ લોકો માંસાહારી છે. ગાયનું માંસ પણ ખાય છે, છતાં ગાયનું જેવું જતન એ લોકો કરે છે એનો મોઝો ભાગ પણ આપણે નથી કરી જાળવતા.

પુરોપમાં દોહાન્ડ નામનો નાનો દેશ છે. ત્યાંની ગાયોની માવજત આખી દુનિયા કરતાં ચડી જાય એવી આદર્શ હોય છે.

દોહાન્ડની ગાયોના નખેલાને દાખતી તો ખારીઓ હોય છે. તેમાં વળી ધણી વાર તો તેની ઉપર સેસના નાળુક પડ્યા પણ લટકાવેલા હોય છે ! તખેલાની જમીન ઉપર ચમકતી ને ચગકતી લાદીઓ જડેલી હોય છે. એ લાદીઓ ખાસ કાગજ રાખી સ્વચ્છ કરવામાં આવે છે. ગાયની પૂંછડી છાણ મૂતરથી મેલી ન થાય મારે એક સ્વચ્છ સાંકળીવતી પૂંછડીને ઉંચી રાખવામાં આવે છે.

ગાયના શિંગડાને પાલીશ કરવામાં આવે છે, અને ગાયના શરીરને દિવસમાં વારંવાર સાફ કરાય છે.

દોહાન્ડની ગાયો વરસના આઠ મહિના તખેલામાં જ રહે છે. શિયાળાની કઠકડની ફંદી અને અષાઢમાં ગાયોને હેગનગતી ન થાય મારે તખેલામાં વીજળીની બનીઓ રાખેલી હોય છે, વળી ગાયોને દિવસગામ ફંદી ન લામે મારે વીજળીની મદદથી તખેલાની દવાને સમ રાખવામાં આવે છે.

દોહાન્ડમાં વસતી ગાવુના પણ ધણી વર માવડા થઈ રહેલા હોય છે તે વેળા ચર્મવતી અને નાળુક તખિયતવાળી ગાયોના અંગેનના દાંડા ન પડ્યાં નહીં ચરે ચરે. જાણી વેળા એવી ગાયોને એવરોડ પડ્યાં હોય એવું છે કે જેથી એને શરદી ન લામે.

ગાયનું તે નાક પણ ફેરવેલું નહીં વદજન વગર પણ દોહાન્ડના દોહા ફંદી મેળે જતન કરે છે તેમને તેને લાજ પણ મળે છે. ત્યાં ૬૫ મ. ખાળની છેલ્લે દોહા ઉછરેલા મ. સમ પાં અને મ. સમ પાં એ લોકો પુરોપ નાક મેળવે છે (૧૯૫૭-૫૮ ના એક અંગ્રેજી)

૬૨-અજ્ઞાત મનોવ્યાપાર

ઈસુની ઓગણીસમી સદી ભૌતિક વિજ્ઞાનના વિગ્ધની હતી. તે પહેલાંની અનેક સદીઓમાં જે ન બન્યું તે માત્ર એ સદીમાં બની ગયું. વરાળ અને વિદ્યુતના ઉપયોગથી એક સદીમાં જગતનો રંગ બદલાઈ ગયો. વીસમી સદીના ઉત્તરમાં માનસશાસ્ત્રની અંદર થયેલી કેટલીક શોધો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની જે જે કેટલીજ આશ્ચર્યકારક છે. એ શોધો એટલી બધી મહત્વની છે કે તેથી માનસશાસ્ત્રનું સ્વરૂપ તદ્દન ફરી ગયું છે. આ શોધોને આ માનસશાસ્ત્ર નામથી પણ કોઈ કોઈ વાર ઓળખવામાં આવે છે.

જેમ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી ચાર્લ્સ ડાર્વિનના સંશોધન પછી જીવવિજ્ઞાન બધાં શાસ્ત્રો ઉપર નવો પ્રકાશ પાડ્યો અને તેની અસર નીચેના શાસ્ત્રો કેટલેક અંશે ફરીથી લખાવા માંડ્યાં, તેમ નવીન માનસશાસ્ત્રે ધણી વિદ્યાઓ ઉપર નવો પ્રકાર પાડ્યો છે; અને તેણે આખો દષ્ટિને લઈને ધર્મ, લોકવાર્તા, પૌરાણિક વાતો, કેળવણીશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર આદિનો અભ્યાસ નવીન રીતે થઈ રહ્યો છે.

આ વિષય વિશે પ્રસિદ્ધ પંડિત બાબુ ભગવાનદાસ કહે છે કે “તેમની શોધો લઈને વતન માનસશાસ્ત્રીઓ યોગાવધા અને કમળ સમુદારમાં મદદ કરી શકશે, અને અગમ્યવાદ, પ્રેતાવાનવિશ્વાસ, ધીઆસોદ્ધી અને માનસશાસ્ત્ર વિશે નવો પ્રકાશ પાડી શકશે.”

આ શાસ્ત્રના પ્રગેના થવાનું માન વિજ્ઞાનના ડૉક્ટર ગ્રીસમને દાદાંને થતું છે. માનસશાસ્ત્રની અંદર તેણે કરેલી ઓળાથી પાંચ માનસશાસ્ત્ર છેલ્લી સાત મહાઓ સુધી જેટલી પ્રગતિ નાંખી છે. તેથી વધુ પ્રગતિ તેની ઓળાથી થવા અત્યંત મમયનાં કરી છે. પ્રસિદ્ધ ફ્રેંચ માનસશાસ્ત્રી હેડુઆર્ડ ક્લેવરગીલેન કહે છે કે “જે જનન વિચારો માનસને કહે છે પ્રગટ થયે છે અને જે જનન અન્યને વિચારે છે તે જનન નથી. જનન વિચારો માનસને કહે છે પ્રગટ થયે છે અને જે જનન અન્યને વિચારે છે તે જનન નથી. જનન વિચારો માનસને કહે છે પ્રગટ થયે છે અને જે જનન અન્યને વિચારે છે તે જનન નથી.”

“જે જનન વિચારો માનસને કહે છે પ્રગટ થયે છે અને જે જનન અન્યને વિચારે છે તે જનન નથી. જનન વિચારો માનસને કહે છે પ્રગટ થયે છે અને જે જનન અન્યને વિચારે છે તે જનન નથી. જનન વિચારો માનસને કહે છે પ્રગટ થયે છે અને જે જનન અન્યને વિચારે છે તે જનન નથી.”

૫ કાર્યો બની જાય છે કે જે કરવાના હેતુ વિશે તે પરેપુર ન ધરાવતો હોય છે.

આ મિદાંત પ્રથમ દૃષ્ટિએ કોઈ રીતે સ્વીકાર્ય નથી. માન-
1 નિર્મળ બુદ્ધિવાળા અવદારચતુર માણસો પોતાનાં કાર્યોના
11 અજ્ઞાન હોય એ વાત સહેજે માની શકાય એમ નથી. આપણી
11 વ્યાખ્યા જ એવી છે કે જે લાગણી અનુભવે વિચાર ચલાવે
1 કાર્ય કરે તે મન દલી શકાય. આપણું મન આપણે જે કાર્યો
એ હીએ તેનાં ખરાં કારણોથી અજ્ઞાન હોય એમ જોડવાનું કે માનવું
તો વદનોઆધાર જેવું લાગે છે. છતાંય અનેક દૃષ્ટાંતોથી એ
2 સાબીત થઈ ચૂકી છે કે આપણે ઘણી વાર આપણી જાત
1 અજ્ઞાન ધરાવીએ છીએ.

આપણું શાસ્ત્રો શીખવે છે કે 'આત્માર્ત વિદિ 1' મીક
બુક સ્કેલિસ પ્રત્યેક મનુષ્યને સલાહ આપતો હોય કે 'નો ધાધસેધ.'
11 માનસસાક્ષ પશુ આજ ઉપદેશ નવી રીતે આપી રહેલ છે. તે
2 છે કે આપણી જાનને બરોબર પીઝાનરી એ જીવનસાક્ષ્ય વાસ્તે
11 અંત આવશ્યક છે; પરંતુ તે એનવણી આપે છે કે તેમ કરવું
1 ધર્મ અધર્મ છે અને તે યથાર્થ સ્વરૂપમાં કરવા માટે કોઈ કોઈ
12 તો અદ્ભુત નૈતિક દિશનની જરૂર પડે છે.

આપણે જે કાર્યો કરીએ છીએ તેનાં કારણો આપણે જ કેટલીક
11 મમજતા નથી. તે વિધાન કેટલાંક દૃષ્ટાંતોથી સ્પષ્ટ થશે.

સ્વીટઝર્લેન્ડમાં એ મિત્રો આફ્રેડ અને રોજર્ટસ એક મામડામાં
11 રના હતા. ફરનાં ફરનાં તેમજે દેવળની અંદરનો ધંડાનાક સાંભળ્યો.
એ અવાજ આફ્રેડથી સદી શકાયો નહિ. તેને એ અવાજ અત્યંત
કર્કશ લાગ્યો; તેણે કહ્યું કે "આ દેવળનો ધંડ બહુ કર્કશ છે."
ખરી વાત એ હતી કે એ પરગણામાં એ દેવળનો ધંડ તેના મધુર
સ્વર માટે પંકાતો હોય. તેથી રોજર્ટસને પોતાના મિત્રની આ ટીકા
અને એનો રોષ અત્યંત વિચિત્ર લાગ્યાં. તેણે કહ્યું: "મને આ બહુ
સુંદર લાગે છે; આ દેવળ તો તેના ધંડ વાસ્તે આઠવામાં મુખસિદ્ધ
છે." આવી દલીલાનું કાર્ષ પરિણામ આવ્યું નહિ.

આફ્રેડના આવા વિચિત્ર, ન સમજી શકાય એવા વર્તનનાં
કારણો સમજવા માટે થોડીક હકીકતો જાણવી જરૂરની છે. આફ્રેડે
થોડા સમય પહેલાં કવિતાનું એક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કહ્યું હતું; વિવેચકોએ
તે પુસ્તકનો સારો સાર નડોતો કર્યો, એટલું જ નહિ પણ જે
દેવળના ધંડ પ્રત્યે આફ્રેડે રોષ દર્શાવ્યો હતો, તે દેવળના પાદરીની
કવિતાની સ્તુતિ આફ્રેડની કવિતાની સાથે સરખાવીને કરી હતી.
આફ્રેડને તે પાદરી પ્રત્યે રોષ થયો હતો; એટલે આફ્રેડ પાદરીની
નિંદા કરે તો આપણે તે સમજી શકીએ; પરંતુ તેમ ન કરવાને તેના

મને તેને ફરજ પાડી હતી.

આલ્ફ્રેડ સુશિક્ષિત અને સંસ્કારી મનુષ્ય હતો. તેનામાં નીતિની ભાવના પ્રબળ હતી; એટલે પાદરી પ્રત્યે રોપનો અમકારો તેના હૃદયમાં થયો ન થયો ત્યાં તો તે ત્યાંથી સદાને માટે અદૃશ્ય થઈ ગયો. “મારા જેવા સંસ્કારી, નીતિમાન માણસને આ શોભે નહિ; વિવેચકો તે પાદરીની કાવતાની પ્રશંસા કરે તેમાં તે પાદરી પ્રત્યે રોપ દર્શાવવો એ તો મારી અસંસ્કારિતા પૂરવાર કરવા સમાનજ છે.” આવી જાતનો વિચાર તેના મનમાં થતાંજ પાદરી પ્રત્યેનો તેનો રોપ અદૃશ્ય થઈ ગયો. પરંતુ તે સાચેસાચ નષ્ટ થયો નહોતો. તેના હૃદયમાં રોપ તો રહ્યો હતો; પરંતુ તે પાદરીની સામે સીધી રીતે વ્યક્ત થઈ શકે એવી સ્થિતિમાં નહોતો. રોપને વ્યક્ત થવું હતું; પરંતુ આલ્ફ્રેડ ન જાણે એવી રીતે વ્યક્ત થવું હતું; એટલે એ રોપે પાદરીને કે પાદરીની કવિતાને સ્પર્શ નહિ કરતાં એ પાદરીના દેવળના ઘંટ સામે પોતાનું બળ અદ્વાબ્યું. આલ્ફ્રેડને પણ ખબર ન પડી કે પાદરી સામેનો રોપ આ પ્રમાણે પરાક્ષ રીતે તેના દેવળના ઘંટ સામે વ્યક્ત થઈ રહ્યો હતો. તેને જો ખબર પડત તો તેની સંસ્કારિતા અને તેની નીતિની તેમજ પ્રમાણિકતાની ભાવના તેની સામે આવીને ઉભી રહેત અને તેને તે ઘંટ પ્રત્યે રોપ દર્શાવતાં અટકાવત. પરંતુ તેનેજ ઘંટ સામેના આ રોપના ખરા કારણની ખબર નહોતી, એટલે એ રોપ સહેલાઈથી વ્યક્ત થઈ શકતો હતો.

આ પ્રમાણે આલ્ફ્રેડ પોતાના મનના પ્રવાહથી અજાત હતો. તેને પ્રમાણિકપણે તે ઘંટ જ કર્કશ અવાજનો લાગતો હતો. જૂનો રોપ નવીન સ્વરૂપે પ્રગટ થયો છે તેની તેને મુદ્દલ ખબર નહોતી.

આ દૃષ્ટાંત અતિ સામાન્ય છે. આ પ્રમાણે જીવનમાં અનેક વાર બને છે. હજારો માણસો અજાતપણે અસ્થાને વસાળ કાઢે છે; તેથી પોતે દુઃખી થાય છે અને બીજાને દુઃખી કરે છે. મનુષ્યસ્વભાવના ચતુર નિરીક્ષકો તો આવા હસ્તમાં સામા માણસને ક્યાં ખરેખર દુઃખે છે, અને એ બીજા સ્થળની ફરિયાદ શા વાસ્તે કરે છે, એ તરત સમજી જાય છે. પરંતુ કેટલીક વાર તો તેમ કરવું શક્ય નથી; ઘણા પ્રયત્ન પછી જ સાચું કારણ મળી આવે છે.

(૨) છેલ્લા યુરોપીય વિગ્રહ વખતે ઠગમની અંદર જે અંગ્રેજ લશ્કર ગયું હતું તેનો એક સૈનિક હમેશા માથું દુખવાની અને ઉગ્મગરાની ફરિયાદ કરતો હતો. સામાન્ય રીતે જે ઔરંગ અપાવ છે તેથી તેને જરા પણ કાવદો થયો નહિ. તેથી તેને એક માનસ-શાસ્ત્રી પાસે મોકલવામાં આવ્યો. ડૉક્ટરે માનસશાસ્ત્રમાં કહ્યું: “સૌને ઇચ્છાડ જવાની તીવ્ર ઇચ્છા છે તેમ તને પણ હશે. તેથી તને એવેની રહેતી હશે.” પેલા સિપાઈએ કહ્યું કે “મન ઇચ્છાડ

ત્યાની મુદ્દલ ઇચ્છા નથી. જે દુકાડી સાથે હું આવ્યો છું તે દુકાડી સાથેજ હું રહેવાનો છું. ” અને ખરેખર, તે પ્રમાણિક હોય. ડોક્ટરે તેની વાત સાચી માની, પરંતુ ડોક્ટરને એક પ્રયોગ કરવાનું મન થયું. ડોક્ટરે તેને લીખોટાઈઝ કર્યો; તેના હાથમાં કાગળ અને પેન્સિલ આપ્યા અને કહ્યું કે “ તને જગતમાં સૌથી વધારેમાં વધારે વસ્તુની વસ્તુ લાગતી હોય તે લખ. ” સૈનિકે કાગળમાં લખ્યું: “ ઇશ્વર હોય છે. ” ત્યારે તે જગતમાં આવ્યો અને તેને આ વાત કહેવામાં આવી ત્યારે તે પ્રથમ તો આ વાત સ્વીકારી શક્યોજ નહોતો. તેણે કહ્યું કે “ આ અસર મારા નથી. ” પરંતુ ઘણા જીવંતોએ સારી પૂરી કે એ અસર તેનાજ છે; ત્યારે એને એ વાત સ્વીકારવી પડી.

વિશેષ તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે તે સૈનિક યવાની પ્રકૃતિ-વાદી ન હતો. તે સંગીતનો શોખીન હતો, અને કારકુન તરીકે ઓફિસમાં ભરે કરવાને લાયક હતો. તેનું મન તો હમેશાં ઇચ્છામાં તેની માતા તરફ અને તેના પિતા તરફે આકર્ષાયેલું રહેતું હતું. તેના હૃદયમાં તો ઇચ્છાંશ જવાની જ ઝંખના હતી; એ ઝંખના વૃક્ષ યની ન હતી તેથી તેને જાંબ આવતી ન હતી અને હમેશા માથું કુખવાની દરિયાઈ રહેતી હતી. આ કારણથી જાંબ નથી આવતી તેની તંને ખબર નહોતી, એટલુંજ નહિ પણ ત્યારે તેને ખરૂં કારણ કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તે, તે કારણ સ્વીકારી શક્યો નહિ; એટલું જ નહિ પણ તે કારણ તો તેણે નહન એટલુંજ માન્યું. અરુ કારણથી તે અચાત હતો.

તેને ત્યારે સાચી વસ્તુ સમજાવવામાં આવી ત્યારે તેનો રાગ પામે ધીમે અસન થયો.

(૩) એક પરિણીત બાઈ પોતાની સખીઓની સાથે હમતાં હમતાં નીચે પ્રમાણે વાત કરતી હતી: લગ્નપ્રવાસ ઉપરથી જે દિવસે હું પાછી ફરી તે દિવસે હું મારી બહેન સાથે બગીચામાં ફેરવાઈ વસ્ત્રોનો ખર્ચાવા ગઈ હતી. મેં રમવાની સાચી બાલુએ મારા પગને વાળા દેત્યા; પણ એવું બન્યું કે મારા લગ્ન તેની સાથે થયા છે એ વાત હું તે મગધે છેડે જ વિસરી ગઈ, અને મેં મારી બહેનને કહ્યું: “ બુઝા, મિ. ડ. ત્યા જાય છે. ”

આ બાઈ આ વસ્તુને આવી અન્યત્ર મદન્યની વાત જુદી ગઈ હતી તે ઉપર તેનું ધ્યાન પણ ચલ્યું નહોતું. તેને જે આવડે કારણ પૂછ્યો તે એ જો એમ જ કહે કે “ એવું શું ન અને ? આવડે દોષ દિવસ કાઢી જુદી જ ન વાળે ? ” તે કથા કારણથી તેના લગ્નની દમીલ બધી ગઈ હતી ને, તે વસ્તુ વસ્તુની ન હતી. પરંતુ તેને તે બધી વસ્તુનું એક પ્રયોગ કારણ હતું. તેના પગની આંધળા દૃષ્ટિ ૧૯૨૮માં દોષે અચાત રીતે, કોઈક અવસ્થા નીતે તેના હૃદયમાં

એ વાતે પ્રવેશ કર્યો હતો કે તેના પતિની સાથે તે સુખી ગાળી શકશે નહિ. તેના હૃદયનો એક ભાગ એ વાત માની હતું કે તેનું લગ્ન એ લગ્ન જ નથી. અને તેથી જ તેણે આ પ્રબળરમાં ભૂલ કરી હતી. તેને આ લગ્ન ગમતું નહોતું, એ વથોડા સમયમાં જ સૌને ખાત્રી થઈ ગઈ. આ બાઈએ લગ્ન થોડા સમયમાં અત્યંત દુઃખદ રીતે તેના પતિ સાથે છૂટાછેડા

આ હકીકતમાં આ બાઈના વિસ્મરણનું પ્રયોજન તેને સમ નહોતું. વિસ્મરણની પાછળ ગૂઢ હેતુ હતો, પરંતુ તે તેનાથી અ હતો. આવા પ્રકારના દરેક વિસ્મરણની પાછળ અથવા ઘણું વિસ્મરણની પાછળ આ પ્રમાણે કાંઈક માનસિક હેતુ હોય છે.

(૪) એક બાઈ એક ડૉક્ટરની બહુ પ્રશંસા કરી રહી મેં તે બાઈને પૂછ્યું: “તે ડૉક્ટરનું નામ શું છે?”

“ડૉક્ટરનું નામ તો...હૈયે છે પણ હોઠે નથી.” એમ જવાબ આપ્યો.

“બા, ડૉક્ટરનું નામ તો છે મણિલાલ.” તેની બાર પુત્રી તેની મદદે આવી.

“હા, હા, એમના નામેજ નામ છે, તોયે એ કેમ યાદ નહિ હોય?” એના પતિનું નામ પણ મણિલાલ હતું. અને ખરે એ બાઈને પોતાના પતિના જ નામનું વિસ્મરણ થવાને પૂરતાં ક હતાં. મણિલાલની ઉંમર પચાસ વર્ષની છે; આ બાઈની સત્તાવીસ વર્ષની છે. બન્ને પતિપત્નીને અનેક કારણોસર એ મેળ જન્મ્યોજ નથી. મણિલાલે એક વાર સૌની સમક્ષ મેં જાણીને એને જમીન ઉપર ઘસડી હતી. આ બાઈ તેના પ સંબંધમાં એક વાર કહેતી હતી કે “એ સામે મળે તો હું ખગર ભોંકી દઈશ.”

આવા પતિના નામનું વિસ્મરણ તેને થાય તો કાંઈ અ પામવા જેવું નથી. વિસ્મરણનું કારણ તે જાણતી ન હતી; પ્રિય વસ્તુઓ આપણને વધારે યાદ રહે છે અને અપ્રિય વસ્તુઓ આપણને યાદ રાખી જાય છે. માનસશાસ્ત્રનો એ સં નિયમ જે આપણે યાદ રાખીશું તે વિસ્મરણ રહેશે અ. અન્યથા.

(૫) એક ડૉક્ટરના ડૉર્મિટરીમાં થોડા વર્ષ ઉપર કોઈકે

કેટલાક દુઃખદ યત્નો આપણે ભૂલી નથી શકતા. એ મનુષ્યો છે. અપ્રિય વસ્તુઓ ભૂલી જાય છે અને પ્રિય વસ્તુઓ ભૂલી જાય છે. અને એ નથી ભૂલી જાય તો આપણે એ નિયમને યાદ રાખીશું. એ એક નિયમ છે. એ એક નિયમ છે. એ એક નિયમ છે. એ એક નિયમ છે.

દિશારીઓ માટે એક છાત્રાલય અને વિદ્યાલય ચાલતું હતું. આ છાત્રાલયમાં મોટી, મારપીટ વગેરે ગુન્દા મટે પકડાઈને અદાલતમાં ગયા, અને એવા જ બીજા ભાગેડુ કે રખડાં છોકરાઓ ત્યાં હતા.

આ છાત્રાલયમાં છાત્રોને સ્વચ્છતા આપેલું હતું, તેના મુખ્ય દ્વિ દોમરસેનની નરણુ માનસ સમજવાની અદ્ભુત શક્તિને લઈને સંસ્થાને અસાધારણ ફેવેડ મળી હતી. તેને "ધી લીટલ કામન-નું" નામ આપવામાં આવ્યું હતું. દોમરસેનને જેઈમ્સ નામના વિદ્યાર્થી વિશે નીચે પ્રમાણે વાત જાણી છે:

જેઈમ્સની હામર ૧૬ વર્ષની હતી. તે બહુ બગવાન દોવાથી ધામાં નવા આવેલા ફેટલાક વિદ્યાર્થીઓ તેના પ્રસારક બની હતા, તે એટલા જોરથી મુઠ્ઠો મારતો કે કોઈ તેની સામે બની દિગ્મન કરતું નહિ. તે ગર્વથી કહેતો કે "મારી સામે કોઈ શકે નહિ. મારી સામે કોઈ થાય તો હું તેના બુકેબુકા કરી છું." તેને બાર છપાડવા મળતો, દેવળ મળૂરીના કામમાં તેને મ પડતો; પરંતુ મુનારીકામ કે હુદારી કામમાં તેને જરા પણ જાણ આવતી નહિ. કારીગરી પ્રત્યે તેને બહુજ કંટાળો હતો. તેના માને સૌનું ધ્યાન ખેંચતું હતું. સંસ્થાની સ્વચ્છતા અદાલત સમક્ષના ગુન્દાઓની વિચારણા વારંવાર ચલી હતી. અદાલતે તેના ન્યાયોથી કંટાળીને સંસ્થામાં ફેરમાનું યોગ્યતા વિચાર કર્યો તો, એવામાં દોમરસેનને તેની સાથે આશ્વર્ષકારક રીતે કામ લેવાથી મે પ્રમતો ઉકેલ જુદીજ રીતે આવ્યો.

જેઈમ્સની વર્તણૂક સંસ્થામાં વાતોનો વિષય થઈ પડ્યો હતો. એક દિવસ દોમરસેન અને જેઈમ્સ પામે પામે બેસીને આ પીતા હતા. "જેઈમ્સ તમે આટલું બધું તોફાન કરો છો ?" દોમરસેનને પ્રશ્ન કર્યો.

"મને આ સ્થળ જરા પણ ગમતું નથી."

"તમને અહીં કેમ ગમતું નથી ?"

"અહીં બધું કામ એટલી બધી નાબુક રીતે ચાલે છે કે મને એમાં મુદ્દલ રસ પડતો નથી."

"તો જેઈમ્સ તમે કેમ અહીંથી નાસી જતા નથી ?"

"એ નકામું છે. નાની જાહ તો હું પકડાઈ જાઉં અને અહીં કારીથી આવવું પડે."

"તો આ સ્થળમાં તમે એવો મુધાગે કરોને કે તમને આ ગમે ?"

"તો હું મુધાગે કરવા ધારું તો એક મિનિટમાં આ સ્થળને ફેરવી નાખું." જેઈમ્સે અભિમાનપૂર્વક જવાબ આપ્યો.

"તમે અહીં મુધાગે શરૂ કરો ?"

“ ગાલી-ગાંધીજી. આ મા પીવાનાં નાળુક વાસણોને હું ભાંગી નાખીશ. એ બધા છોકરીઓ માટે છે; મરહતા દાયમાં એ ન શોભે.”

હોમરસેનને તેના દાયમાં તરતજ લોહાનો સળીઓ આપ્યો અને તેને કહ્યું: “ જોઈએ, બરોબર છે; હો, આ સળીઓ; કાયનાં વાસણ ભાંગી નાખો.”

આરાપાર છોકરાછોકરીઓનું ટોળું જમ્યું હતું. એક છોકરો જરા મોટોથી જોડ્યો: “દાશ, ફીક થયું. આજે જોઈએ ફીક કાગમાં આપ્યો છે. આજે જોઈએ એની બાદફરી.”

જોઈએ હોમરસેનની સગનાથી આશ્ચર્યચકિત થયો હતો અને શું કરવું તેના વિચારમાં પડ્યો હતો, પણ છોકરાના આ સળી તેને બહુ આકરા લાગ્યા; અને તેથી તરતજ તેણે તેના ખાસાના કટકે કટકા કરી નાખ્યા.

“ હો, આ બીજો ખાસો.”

હોમરસેનને હસીને બીજો ખાસો જોઈએ મમકા થયો. તરત તે ખાસાના કટકા થઇ ગયા. હોમરસેન એક પછી એક ખાસો અને રકાળી ધરતો ગયો અને બધાંના એકસરખી રીતે કુકડા થઇ ગયા. પ્રેક્ષકો કંટાળી ગયા હતા. તેમાંથી એક જણે જોઈએના દાયમાંથી સળીઓ લઇ લીધો, એટલે તે જોડ્યો: “ કોઈની મગફર નથી કે મારી સામે થઇ શકે.”

“ તમે યાદી ગયા જણાઓ છો; આ રહ્યા વધારે ખાસા રકાળીઓ; એ ફાડી નાખો.” હોમરસેનને જોઈએને કહ્યું.

આ ક્ષણે કટકાક પ્રેક્ષકો જોડી ઉઠ્યા: “હવે બસ કરો; ફાડે છે એ, અને પૈસા અમારે લરવા પડશે.”

આ વાત સાચી હતી. હોમરસેનને જોઈએ કે જોઈએ પોતાની શક્તિઓ છાત્રાસયની મિલકત ફાડવા પાછળ ખર્ચતો હતો, એટલે તેણે પોતાનું સોનાનું ઘડિયાળ ખિન્સામાંથી કાઢીને જોઈએ આગળ ધર્યું: “ જોઈએ, લે આ માફ ઘડિયાળ. તે ફાડી નાખ.” જોઈએ ઘડિયાળ નહોતો લેતો તોપણ પરાણે હોમરસેનને તે ઘડિયાળ તેને આપ્યું. પરંતુ જોઈએ ઘડિયાળને કાઢ કર્યું નહિ.

“ફાડ, ફાડ.” હોમરસેનને જોઈએને આગ્રહ કર્યો. પરંતુ જોઈએ તો ચિત્રવત્ ઉભાજ રહ્યો. આ જોઈએને પ્રેક્ષકોમાંથી કોઈક હસ્યું. એકલે જોઈએ ઘડિયાળ ફાડવા હાથ ઉઠાવ્યો. પણ હાથ તો હવામાંજ રહ્યો. “ ફાડ ફાડ.” હોમરસેનને કહ્યું: “હું તારી સામે આવીને કહું છું કે ઘડિયાળ ફાડી નાખ.” પરંતુ જોઈએ તેમ કરવા ના પાડી.

“ બીજાનો પડકાર ન ઝીલે તેને તું શું કહે છે તે નવે વાદ છે?”

“ શું ?” આશ્ચર્યમૂલક થઈને જોઈએ સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“ નામદે.”

“ હું નામદે નથી.” કોમળી જોઈએ કહ્યું.

“ તો આ રહી ધ.કથાગ.”

“ હું તે ભાંગીય નહિ.” કહેનાં કહેનાં જોઈએ ત્યાંથી રાખે ગયો.

ખીજે દિવસે સુનારીકામ કરવા આવવા માટે જોઈએ હોમર-
કંબને વિનવિ કરી. જે રક્ષણીઓ તેણે ફેડી હતી તે ખરીદવા તેને
આ કામ કરવાની હવે જરૂર લાગી.

ઉપર જલુવેલા પ્રસંગથી તેનામાં હૃદયપલ્લો યથો હતો. ભાવિ
કુન્દેમાર થવાને બદલે તે અત્યારથી એક સારો નાગરિક બન્યો હતો.
તેની સંસ્થામાં આજની ફાટનો પછી તે ન્યાયાધીશ બન્યો હતો.
સંસ્થા છોડ્યા પછી તે સંસ્થાને અત્યંત ફેલગતાપૂર્વક વાદ કરતો હતો.

એક સમયે જોઈએને બધું ફેડવું બધું ગમતું હતું; પરંતુ બધી
વસ્તુઓનો નાશ કરવાનું મન તેને કેમ થાય છે તેની તેને જરા પણ
ખબર નહોતી. આ સંહારકર્તાનું ખરું કારણ તેનાથી અચાત હતું.
ખરી રીતે તો આ સંહારકર્તા તેના જીવનમાં અકરમાતરપે હતી.
તેનામાં પ્રબળ ઇચ્છાશક્તિ હતી; પણ તે શક્તિ વાપરવાનો અવકાશ તેને
મળ્યો નહોતો. નાનપણથી તેના કાન ઉપર એકજ સ્વર સંભળાતો હતો:
“આ લાઈસ નહિ.” “ત્યાં જઈશ નહિ.” એને અડીશ મા.” “એ ઉપા-
રીશ નહિ.” તેની માલગીજ શક્તિ તેને વાનાવરણને સમજવા, ઓળખવા,
તેના ઉપર પ્રયોગ કરવા પ્રેરતી હતી. માતાપ અને સમાજ વારંવાર
એની આ શક્તિને કુદિત કરતાં હતાં. બહારના આ અવરોધની સામે
થવા તેનું હૃદય પોકાર કરતું હતું. જે બાલ્ય મતા સદા તેના વિકાસ-
નો માર્ગ ફેરવે છે. હજી રહેલી હતી તેને ઉચ્ચતાની નાખવા તે
આગર બન્યો હતો. ‘મારી સામે જે થાય તેના હું છુકે છુકા કરી
નાખીશ.’ આ જ વિચાર તેને સમજાવી રહ્યો હતો. હોમરસેધને
પણ સમાધાનની માફક જે સત્તાવાપરી દોષ તો જોઈએના હાથની
આમ વધારે તીવ્ર બની દોષ; પણ હોમરસેધને તેની સામે થવાને
બદલે તેનો મિત્ર બન્યો. સત્તાનો નાશ કરવાની તેની ઇચ્છા હતી,
પણ હોમરસેધને આગળ તેણે સત્તા જ ન જોઈ. જે વસ્તુના છુકે
છુકા કરવા તે તકલીફ રહ્યો હતો તે વસ્તુ જ હોમરસેધને સમજા
તેણે જોઈ નહિ. અદલે તે હવે કેનો વિનાશ કરે ? તે હવે કેની
સામે થાય ? તેની મનન તબુ જ જનન ખરું થયું. કેવળ બહિર્નિ-
વનથી આજની વાદનો. તે અનુભવ હતો. આજ તે બહિર્નિવન
વિનાના સમાજનું તેને દર્શન થયું અને એ દર્શને તેનામાં વિપ્લવ
પ્રેર્યો. તે હવે અનર્જનવનને પણ સમજે નમાજનો નાગરિક બન્યો.

તેનાનો અદર નદીના વિનાશક શક્તિનું કારણ જેન જોઈએ

આપણી અનેક રેવાનાં ખરો કારણો આપણી અજ્ઞાન દોષ
કેટલાંક અનુષ્ઠા બીજાં અનુષ્ઠા આથે વાત કરનાં કરનાં આપણ
નુષ્ઠાનાં કેટલાં વાતન છોડી નાખે છે; કેટલાંકને વાત કરનાં કરનાં
પ્રક ખબો હોય છે; કેટલાંક પચાસ દશાંશ કરે
છે; કેટલાંક આપણે જોઈ હોય છે; આપણે જોઈ નાખે છે; કેટલાંક
પાણીને વાત કરનાં કરનાં મુજબ હાથ નાખવાની દોષ દોષ
છે. આપણી કેટલાંક રેવાનાં કારણો આપણી દોષ છે; પરંતુ તેથી
રેવાનાં આપણી તે નહીં આપણ દોષ છે. વર્તમાન હોય છે; તેથી
કરે છે, બેસા બેસા. એવિસેસો દોષ હોય છે; એવિસેસો દોષ
અપણ કરે છે. આપણ વાર હોય છે; આપણ એવિસેસો અપણ કરે છે
તેમ કેટલાંક વાર તેમનાથી આ પ્રમાણે અપણ થા જાય છે. એવિ
કારણ તેમનાથી અજ્ઞાન દોષ છે. એવિ આપણે આ તેમનાને મીથ-
મીથી રીતે સિદ્ધાથી દાખી દાખી તે આપણે સદા નહીં થાય છે;
કેમકે જે આપણે દાખી દાખી દાખી તે મુજબ નથી; તે તે
તેમના બદલ કેમનાં કેટલાંક મિલે છે. મિલે દાખી રેવાથી
તેમનો નાથ થતો નથી; એટલે સિદ્ધા જે વિદ્યાર્થીના અજ્ઞાન દેવને
પણ આપણાં સેવા પડે છે.

આ પ્રમાણે અજ્ઞાન કારણથી પ્રેરણા કોઈ સરકારી માણસ
રેવાના કંઈ હોય નિર્ણય માણસ છે; તે કોઈ માટે પડી
જાય છે; તે કોઈ ખાઈ પોતાનાં સમ થવાની દ્રષ્ટિ જુદી જાય
છે; તે કોઈ ખાઈ પોતાના પાનિનું નામ જુદી જાય છે; તે કોઈ
દોષ હોય ખુદથી મુકવા જેવાં વિચિત્ર કાર્યો કરે છે; તે કોઈ
હોકરો દ્રષ્ટિયાળ જાંગી નાખે છે. આ બધા કાર્યો સમજવાં હોય તે
આપણે હંદા ઉતરીએ તોજ એ બધાં કાર્યો પાછળ રહેલાં સાચાં
મુદ કારણો આપણે સમજી શકીએ છીએ. કેટલાંક નાટક એવાં હોય
છે કે પડદા પાછળ શું થાય છે તે સમજીએ તો જ તે નાટક આપણે
સમજી શકીએ. જીવન પણ એક એવું જ નાટક છે; એને પૂરેપૂરું
સમજવા માટે જે હોય દ્રષ્ટિથી દેખાય છે તેની પાછળ જીવને
સમજ અવલોકન કરીએ તો જ તેનું સ્વરૂપ સમજાય.

૬૩-વિચાર વાટિકા

(વિહરનાર:-શ્રી. નારાયણલાલ પુરુષોત્તમ સુખડીઆ.)

જેને મોક્ષની ઇચ્છા છે, તેણે પરમાત્માનું શરણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. તે પરમાત્મા પ્રકાશયુક્ત છે. પરમાત્માએજ સૃષ્ટિના આરંભમાં બ્રહ્માને ઉત્પન્ન કરી તેમને વેદ આપ્યા હતા. (ઉપનિષદ)

જેની બુદ્ધિ દરેક રથને આસક્તિરહિત છે, જેને કોઈની રક્ષા નથી, જેનું અંતઃકરણ છતાયહું છે તેજ પુરુષ સંન્યાસ દ્વારા પરમ નૈષ્ઠ્ય સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે. (શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા)

હિત કરવાવાળો શત્રુ પણ મિત્ર છે, અને અહિત કરવાવાળો મિત્ર પણ શત્રુ છે. રોગ પોતાના દેહમાંથી ઉત્પન્ન થતો હોવા છતાં પણ શત્રુ છે અને દવા જંગલમાં પેદા થવા છતાં મિત્ર છે. (ભગવાન વેદવ્યાસ)

હુપી રીતે પાપ કરવાવાળો મનુષ્ય એમ સમજે છે કે મને કોઈ જોઈ જતું નથી, પરંતુ દેવતાલોક અને તેમનો અંતર્યામી આત્મા તેમનાં સર્વ કામોને જુએ છે. (મનુ મહારાજ)

ઉઠો, આજસને ત્યાગી દો, સાચા ધર્મનું આચરણ કરો. ધર્મ આચરવાવાળા આ લોક-પરલોકમાં સુખી રહે છે. નહારા માર્ગમાં ભૂલથી પણ જશો નહિ. (ભુદ્ધદેવ)

ધનહીન દરિદ્રીને કોઈ દિવસ પૈસા આવી મળવા સંભવ છે, પૈસાદાર થાય છે. પરંતુ જે દયાહીન છે તે તો દરિદ્ર હોઈને પણ ફરીથી પૈસાદાર થાય એ સંભવ નથી. (તિરુવલ્લુવર)

પ્રેમ-હમેશાં સહનશીલ અને મધુર છે. પ્રેમ ઈર્ષ્યા નથી કરતો, આત્મજ્વાલા નથી કરતો, ગર્વ નથી કરતો, દુષ્ટ કર્મ કરતો નથી. સ્વાર્થની યેષ્ઠા નથી કરતો, જલદી ક્રોધ નથી કરતો. ખાટું ક્ષમા કરતો નથી, અધર્મમાં સુખી નથી થતો અને હમેશા સત્યની સાથે આનંદ કરે છે. (ઈસા મસીહ)

જેણે જગતું હોય તે અત્યારે જગી જાય, આ અવસર જગવાનો છે. ત્યારે પગ લાંબા કરીને હમેશના માટે શ્રદ્ધા જશો ત્યારે ફરી કેવી રીતે જગશો? (ગુરુ નાનક)

ત્યાં દયા છે ત્યાં ધર્મ છે. ત્યાં ક્રોધ છે ત્યાં પાપ છે. ત્યાં ક્રોધ છે ત્યાં કાળ છે, ત્યાં ક્ષમા છે ત્યાં તો પુણ્ય મળવાનો નિવાસ છે. (કબીર)

બધાય છગદપટ ત્યજી દઈને શ્રીરામ સાથે પ્રેમ કરો અને તેણે તમારું આખું શરીર જોઈ નાખ્યું છે તે સ્વામી સાથે નેનવા

હુપાવવાનું શું કારણ છે ?

(તુલસીદાસજી)

આ અસાર સંભારના ચોરાશીના ફેરામાં નહિ પડીને સર્વત્ર સમનાનો પવિત્ર ભાવ હૃદયમાં રાખો. સર્વ જૂતપ્રાણીઓમાં સમના રાખવી, દયા રાખવી, તેજ ભગવાનની સૌથી અધિક ભક્તિ છે.

(મર્ણીદ)

ભગવાનને શરણ જવું, અને તેમના દર્શન માટે હૃદયથી પ્રાર્થના કરવી એ સાધકનું પરમ કર્તવ્ય છે. જેને ધર્મરત્નો સાક્ષાત્કાર થયો છે તેના માટે તો આશા અને યાચનાની કોઈ વસ્તુ બાકી નથી રહેતી.

(પરમહંસ રામકૃષ્ણદેવ)

સાંસારિક લવચોથી ઉપરામના, ધર્મરત્નો આજ્ઞાનું પાલન, અને ધર્મરત્નો દુષ્કાથી પાછો જે હોય તેનામાં પ્રસન્ન રહેવું, આ સાચી ભક્તિનાં લક્ષણ છે.

(અધુ મુર્તીજી)

હાય અને મનને દામમાં લાગી રહેવા દો, પરંતુ પોતાના હૃદયને તો કેવળ ભગવાનમાં રાખો. ભગવાન આત્મા છે. આત્મામાં નિશ્ચય કરી, આત્મામાં કર્મ કરી, આત્મામાં પ્રાર્થના કરી, સર્વ કાંઈ આત્માની અંદર રહે, તું પણ આત્મા છે. ભગવાનની મુક્તિ છે.

(લોકેશ બેહોમી)

તમે તમારી પ્રત્યેક વાસનાને છૂટી શકો છો, કારણ કે તમે તેજ અનંત પરમાત્માનાજ અંશ છો, જેની શક્તિનો સામનો કોઈ કરી શકતું નથી.

(રાહુ વાહડો દ્વાધન)

વેદોના પ્રવચનથી, સારી ધારણાથી અને ધણું શ્રદ્ધાનું જ્ઞાન હોવા છતાં પણ પરમાત્મા મળવા નથી. તે જેના ઉપર કૃપા કરે છે તેના માટે પોતાનું ઝપ પ્રકટ કરે છે.

(ઉપનિષદ)

પરમાત્માના આનમાં લાગેલું ચોગીનું ચિત્ત એવું રિથર રહે જેમ વાયુચ્છિન્ન સ્થાનમાં દીપકની બોલે. (શ્રીમદભગવદ્ગીતા)

જે વાક્યોની અંદર હૃદયમાં ધીરજનું નામ અને ગુણ આવે છે તેજ વાક્ય પાપનાશક છે. બસે તેની રચના અશુદ્ધ હોય; માધુ-ગણ તેજ વાક્યોને સંભારે છે અને ગાય છે. (શ્રીમદભગવત)

ખીજ કોઈ પણ વસ્તુમાં મમતા નહિ રાખી એક ભગવાનમાં જે અનન્ય મમતા થાય છે તેને પ્રેમ કહેવાય છે. આ પ્રેમને બીજા, પ્રજ્ઞા, હૃદય અને નાગદ આદિએ ભક્તિ કહી છે. (નારદપંચમોધ્યાય)

જે કોઈ પણ પ્રકારના ભવના પડેલા છે, જે નાગ ભક્ત છે, જેને કોઈ નરકથી આશય નહિ નગરથી કુખી થા નહો છે, જે દીન-દશને પ્રેમ થએલા છે, જે પોતાના પ્રાણ બચે ત્યાં રહે છે એવા-નો દુલ્લાહ કરી શકતા નથી એવા ભક્ત નહ. પ્રાણ નીકળી જાય, આ માટે નિત્ય જન છે.

(ધર્મરાજ સુધિષ્ઠિર)

આપી રહેલા છે. સર્વે સમૃદ્ધિના આપનાર છે. (ઉપર)

તે પરમપુરુષ પરમાત્માને કેટલાક લોક વિશુદ્ધ સત્ત્વ ગુણ કેટલાક ધ્યાન દ્વારા હૃદયમાં, કેટલાક જ્ઞાનયોગ દ્વારા અને કેટલાક નિષ્કામ કર્મયોગ દ્વારા જુએ છે. (શ્રીમદભગવદ ગી)

આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોનું શ્રવણ; ભગવાનના નામનું કીર્તન, મ સરજતા, સત્પુરુષોનો સમાગમ, દેહાસિમાનના ત્યાગનો અભ્યાસ, ભાગવત ધર્મના શરણથી મનુષ્યનું અંતઃકરણ શુદ્ધ બની છે. પછી તે અનાયાસે ભગવાનમાં આસક્ત થઈ જાય છે.

(શ્રીમદભગવદ ગી)

પરતાવો કર્મથી કોઈ લાભ નથી, પરતાવો કરવાવાળા હુષ્કા ભોગવે છે. જે મનુષ્ય મુખ અને દુઃખ, એ બેહોના ત કરે છે, જે મનુષ્ય જ્ઞાનથી સંતુષ્ટ છે અને શુદ્ધિમાન છે તે પામે છે.

(મહાભારત)

સદાચારના પાલનથી મનુષ્ય દીર્ઘ આયુષ્ય, ઈચ્છા મુક્તિ સંતાનો અને અખૂટ સંપત્તિ મેળવે છે, તેનાથી કમોત વંચે ન થાય છે.

(મનુ મહારાજ)

સર્વ પ્રકારનાં પોતાનાં કિતનાં કાર્ય કરવાં જોઈએ. જે બાં બોલે છે તેનાથી કશું થતું નથી, સંસારમાં એવા કાંઈ ઉપાય ન હે જેનાથી બધાય લોહો પ્રસન્ન બની જાય.

(ભીષ્મ)

અરે ! વિધિઓમાં કેમ આટલો રમી રહ્યો છે તેના પરદા માંડીશ નહિ, શ્રીહરિનું ભજન કર, જેનાથી પમના કંદામાં કમ ના પડે.

(ગુરુ નાનક)

જે ગૃહસ્થની અંદર સત્ય, ધર્મ, વૃત્તિ અને ત્યાગ, એ આ ધર્મ થાય છે તેના મરણ પછી આ લોકમાંથી પરલોકમાં જવું તેને પરતાવો કરવો પડતો નથી.

(ભગવાન શુદેવ)

જેના ચિત્તમાંથી રાગ-દ્રોણનો નાશ થઈ ગયો છે, તે તારા ગુણી, દાતી અને ધ્યાની છે.

(ગામંડ વૃજનીવામઝ)

મનમાંના અહંકારને ત્યજી દઈ એવી વાણી બોલવી જોઈએ, કે જેનાથી બીજાને શાંત મળે અને પોતે પણ શાંત રહે.

(કૃષ્ણ)

રાત્રે સૂઈ રહેવું અને દિવસે ખાતું ખાઈ રહેવું અને અરજ કર્યા વિના રાત્રિ-દિવસ શ્રીહરિનું નમરણ કરવું જોઈએ.

(કૃષ્ણ)

લોહો ભુલ ભુલ પ્રકારની ચર્ચા કરી કરે છે. પોતાની અંદરની અને બહારની, હવનનો પાત્ર, નરક કરવી જોઈએ. પોતાનું કાર્ય તથા અન્યની દરમિયાન અને સન્માર્ગ કદી પણ છોડ્યો નહિ.

(અશ્વ કુરુ)

આપી રહેલા છે. સર્વે સમૃદ્ધિના આપનાર છે. (ઉપનિષદ)

તે પરમપુરુષ પરમાત્માને કેટલાક સોક વિશુદ્ધ શુદ્ધ બુદ્ધિથી, કેટલાક ધ્યાન દ્વારા હૃદયમાં, કેટલાક જ્ઞાનયોગ દ્વારા અને કેટલાક સોક નિષ્કામ કર્મયોગ દ્વારા જુએ છે. (શ્રીમદ્ભગવદ ગીતા)

આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોનું શ્રવણ; ભગવાનના નામનું કીર્તન, મનની સરજના, સત્પુરોષોનો સમાગમ, દેહાસિમાનના ત્યાગનો અભ્યાસ, આ ભાગવત ધર્મના ચરણથી મનુષ્યનું અંતઃકરણ શુદ્ધ બની જાય છે. પછી તે અનાયામે ભગવાનમાં આસક્ત થઈ જાય છે.

(શ્રીમદ્ભગવત)

પસ્તાવો કરવાથી કાંઈ લાભ નથી, પસ્તાવો કરવાવાળા રક્ત દુષ્ક્રિયા બોગવે છે. જે મનુષ્ય સુખ અને દુઃખ, એ એકનો ત્યાગ કરે છે, જે મનુષ્ય જ્ઞાનથી સંતુષ્ટ છે અને બુદ્ધિમાન છે તે સુખ પામે છે.

(મહાભારત)

સદાચારના પાલનથી મનુષ્ય દીર્ઘ આયુષ્ય, ઈચ્છા મુજબનાં સંતાનો અને અખુટ સંપત્તિ મેળવે છે; તેનાથી ક્રોધાત વગેરે નાશ થાય છે.

(મનુ મહારાજ)

સર્વ પ્રકારનાં પોતાનાં દિતનાં કાર્ય કરવાં જોઈએ. જે બહુજ જોસે છે તેનાથી કંઈ થતું નથી, મંસારમાં એવો કાંઈ ઉપાય નથી કે જેનાથી બધાય સોકો પ્રસન્ન બની જાય.

(ભીષ્મ)

અરે ! વિષયોમાં કેમ આટલો રમી રહ્યો છે ! તેના તરફ સુખ મોહિય નહિ, શીઘ્રરિતું બળન કર, જેનાથી યમના હાંદમાં હસાવું ના પડે.

(શુરુ નાનક)

જે મૃદુરચની અંદર સત્ય, ધર્મ, ધૃતિ અને ત્યાગ, એ ચાર ધર્મ થાય છે તેના મરણ પછી આ સોકમાંથી પરસોટમાં જતાં પણ તેને પસ્તાવો કરવો પડતો નથી.

(ભગવાન બુદ્ધદેવ)

જેના ચિત્તમાંથી રાગ-દોષનો નાશ થઈ ગયો છે, તે જ્ઞાની, શુભી, દાની અને ધ્યાની છે.

(ગોસાંઈ તુલસીદાસજી)

મનમાંના અહંકારને ત્યજી દઈ એવી વાણી બોલવી જોઈએ, કે જેનાથી બીજાને શાંત મને અને પોને પણ શાંતિ પામે. (કૃષ્ણીરજી)

શરે સર્પ રહેતું અને દિવમે ખાવું જુદી જગત અને બકવાટ ર્થોપિના રાત્રિ-દિવસ શીઘ્રરિતું રમરખ કરવું જોઈએ. (રઘુદાસજી)

સોકો જુદા જુદા પ્રકારની મર્યાદા કરે છે, પરંતુ તેમણે પોતાની અંદરની અને બહારની, જીવનની ખાચી, તથા સમાસોચના રંડી જોઈએ. પોતાનું કાર્ય તથા નિર્ભાવથી હંમેશા નિરધાન રહેવું અને સન્માન કરી પણ કોઈના નહિ, એ સર્વોચ્ચ કાર્ય છે.

(અણુ હિન્દુમાન સૈયદ)

હું રાત્રીની ધમ્મજા નથી કરતો, નથી સ્વર્ગની ધમ્મજા કરતો, નથી મોક્ષ ધમ્મજા; હું તો ફક્ત દુઃખમાં ગરકાવ થએલાં પ્રાણીઓનાં દુઃખોનો નાશ ધમ્મજું છું. (મહારાજ શીખી)

ભગવાન વિષ્ણુને પ્રસન્ન કરવા એ ખરેખર ઘણું કઠિન કામ નથી. કારણ કે તે સર્વ ભૂતપ્રાણીઓના આત્મા અને સર્વવ્યાપી છે. (પ્રહ્લાદ)

સદ્વિચારોમાં રહેવું એ ઈશ્વરની કૃપાનું ચિહ્ન છે. ભગવાનની કૃપા વિના કોઈનું પરમ કલ્યાણ થતું નથી. (દત્તાત્રેય)

સારાં કર્મો કરનારને દેવતાઓ પણ સહાય કરે છે અને અસત્ માર્ગથી ચાલનારાઓનો સંગાથ સગો ભાઈ પણ છોડી દે છે. (શ્રી કૃષ્ણમિશ્ર યતિ)

આ સંસારમાં માત્ર બેજ અમૃત્ય રતો છે. એક ભગવાન, બીજા સંત; એ બેઉનો કાંઈ ભાવ-તોલ થઈ શકતો નથી. (દાદુશ)

વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિથી મનુષ્ય વિરક્ત બની જાય છે. વિરક્ત બનવાથી જ્ઞાન થાય છે. જ્યારે તેનો જન્મ-ક્ષય થાય છે, ત્યારે તેને બ્રહ્મચર્યાનું ફળ મળે છે અને ત્યારે તેનું કર્તવ્ય સમાપ્ત થાય છે. ફરીથી તેને અહીં આવી જન્મ લેવો પડતો નથી. (ભગવાન યુદ્ધદેવ)

વિપ્રયસુખોને ત્યાગી દઈ જેમણે ભય અને રાગદ્વેષને છોડી દીધા છે એવા ત્યાગી પુરુષજ નિર્ગ્રન્થ કહેવાય છે.

(મહાવીર તીર્થંકર)

સૂર્યનાં કિરણો સર્વ જગા ઉપર એકસરખી રીતે પડતા છતાં પણ જેવી રીતે જળ અને દર્પણમાં વધુ પ્રકાશ દેખાય છે, તેવીજ રીતે ભગવાનનો વિકાસ સર્વના હૃદયમાં સમાનરૂપ હોવા છતાં પણ સાધુના હૃદયમાં વિશેષ પ્રકાશ થાય છે.

(રામકૃષ્ણ પરમહંસ)

જે માણસ વિપત્તિમાં પણ પોતાના ઉપર ભગવાનની કૃપાને અનુભવ કરે છે તે કદી દુઃખમય મૃત્યુને આધીન થતો નથી.

(અય્ય હાદિજ ખુરાસાની)

એક વાર આપણી અંદર પ્રેમની ત્યાગા જવા દો, ફરી તમારા જે દોષોની સાથે તેનો સ્પર્શ થશે, તે દોષ બળી જશે. તમારું “હું-પણું” બળી જશે, અહંકાર નાશ થશે.” “હું” “અમારું” વગેરે ભાવ ભસ્મ બની જશે અને ત્યારે નવો ભાવ સળગશે ત્યારે તેના તાપમાં પ્રેમથી એવું મહાન સુખ મળશે કે જેની સામે વિશ્વનું બધુંય સુખ તુચ્છ બની જશે.

(લૈકમ બેહામી)

તે પન્થકન સર્વના મુખરૂપ, મસ્તકરૂપ તથા હૃદયરૂપ છે. તે પ્રાણીમાત્રની હૃદયરૂપી ગુફામાં નિવાસ કરે છે. તે સર્વ વસ્તુઓમાં

વ્યાપી રહેલા છે. સર્વે સમૃદ્ધિના આપનાર છે. (ઉપનિષદ)

તે પરમપુરુષ પરમાત્માને કેટલાકે લોક વિશુદ્ધ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી, કેટલાકે ધ્યાન દ્વારા હૃદયમાં, કેટલાકે જ્ઞાનયોગ દ્વારા અને કેટલાકે લોક નિષ્કામ કર્મયોગ દ્વારા જુએ છે. (શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા)

આધ્યાત્મિક સામ્યોનું અવલુ; ભગવાનના નામનું કીર્તન, મનની સરજતા, સતપુરુષોનો સમાગમ, દેહાલિમાનના ત્યાગનો અભ્યાસ, આ ભાગવત ધર્મના સરજુથી મનુષ્યનું અંતઃકરણ શુદ્ધ બની જાય છે. પછી તે અનાયામે ભગવાનમાં આસક્ત થઈ જાય છે.

(શ્રીમદ્ભગવત)

પસ્તાવો કરવાથી કોઈ લાભ નથી, પસ્તાવો કરવાવાળા ફક્ત દુઃખ ભોગવે છે. જે મનુષ્ય સુખ અને દુઃખ, એ બેઉનો ત્યાગ કરે છે, જે મનુષ્ય જ્ઞાનથી સંતુષ્ટ છે અને બુદ્ધિમાન છે તે સુખ પામે છે.

(મહાભારત)

સદાચારના પાલનથી મનુષ્ય દીર્ઘ આયુષ્ય, ધૃતિ મુજબનાં સંતાનો અને અખૂંદ સંપત્તિ મેળવે છે, તેનાથી ક્રોધ વગેરે નાશ થાય છે.

(મનુ મહારાજ)

સર્વ પ્રકારનાં પોતાનાં કિતનાં કાર્ય કરવાં જોઈએ. જે બહુજ બોલે છે તેનાથી કશું થતું નથી, સંસારમાં એવો કોઈ ઉપાય નથી કે જેનાથી બધાયે લોકો પ્રસન્ન બની જાય.

(ભૈરવિ)

અરે ! વિરથોમાં કેમ આટલો રમી રહ્યો છે ! તેના તરફ મુખ માંડીશ નહિ, શીઠરિનું ભજન કર, જેનાથી ચમના ફંદામાં ફસાવું ના પડે.

(ગુરુ નાનક)

જે શુદ્ધિની અંદર સત્ય, ધર્મ, ધૃતિ અને ત્યાગ, એ ચાર ધર્મ ધાય છે તેના મરણ પછી આ લોકમાંથી પરલોકમાં જતાં પણ તેને પસ્તાવો કરવો પડતો નથી.

(ભગવાન બ્રહ્મદેવ)

જેના ચિત્તમાંથી રાગ-દેવનો નાશ થઈ ગયો છે, તે જ્ઞાની, સુણી, દાની અને ધ્યાની છે.

(ગોસાંઈ તુલસીદાસજી)

મનમાંના અંધારને ત્યજ દઈ એવી વાણી બોલવી જોઈએ, કે જેનાથી બીજાને જ્ઞાન મળે અને પોતે પણ જ્ઞાન પામે. (કબીરજી)

રાત્રે સૂઈ રહેવું અને દિવસે ખાવું ભૂલી જઈને અને બકવાદ કરી વિના રાત્રિ-દિવસ શીઠરિનું રમરણ કરવું જોઈએ. (રઘુદાસજી)

લોકો જુદા જુદા પ્રકારની ચર્ચા કરે છે, પરંતુ તેમણે પોતાની અંદરની અને બહારની, ટપનની ખાત્રી. તથા સમાસોચના કરવી જોઈએ. પોતાનું કાર્ય તથા જ્વતાવથી દમસ્ક આવધાન રહેવું અને સન્માર્ગ કદી પણ છોડવો નહિ, એ સર્વોચ્ચ કાર્ય છે.

(અણુ હિરમાન સૈયદ)

પ્રેમનો પરિચય ક્રૂર સ્તુતિઓથી મળતો નથી. અનેક દુઃખો ખમીને સમસ્ત સ્વાર્થને તિલાંજલિ આપીને પ્રેમને પ્રમાણ બનાવવો પડે છે. (સંત ટેરેસા)

જે સ્વચ્છ મનથી ઇશ્વરનું સ્મરણ કર્યા કરે છે, તેના માટે કોઈ બીજા મિત્રની આવશ્યકતા નથી. (રન્ડુવાન્ત)

તે પરમશ્રદ્ધા મહાન, પ્રભુરૂપ, પૂર્ણરૂપ, સર્વનો પ્રવર્તક, અતિ-શય નિર્મળ, આનન્દ રૂપ, જ્યોતિરૂપ અને અવિનાશી છે.

(ઉપનિષદ)

જેવી રીતે સર્વત્ર વ્યાપ્ત હોવા છતાં પણ આકાશ મુક્ત હોવા છતાં લેપાયમાન થતું નથી, તે પ્રમાણે સર્વત્ર દેહમાં વસીને પણ આત્મા ગુણાતીત હોવાના કારણે દેહીના ગુણોથી લેપાયમાન થતો નથી. જે પ્રકારે એકજ સંપૂર્ણ સૂર્ય બ્રહ્માંડને પ્રકાશિત કરે છે, તે પ્રમાણે એક આત્મા સમસ્ત ક્ષેત્રોને પ્રકાશિત કરે છે.

(શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા)

જેના સંગથી સત્ય, પવિત્રતા, દયા, બુદ્ધિ, લક્ષ્મી, લજ્જા, કીર્તિ, ક્ષમા, શમ, દમ અને સૌભાગ્યનો નાશ થાય, એવા અજ્ઞાન્ત, મૂર્ખ, સ્ત્રીવશ રહેવાવાળા, દેહાલિમાની મનુષ્યોનો સંગ કોઈ દિવસ પણ કરવો નહિ જોઈએ.

(શ્રીમદ્ભાગવત)

કુસંગતિને સમૂળગી ત્યજી દેવી જોઈએ, કારણ તેમાં કામ, ક્રોધ, મોહ, સ્મૃતિ-બ્રંશ, બુદ્ધિનો નાશ અને છેવટે સર્વનાશ થાય છે.

(દ્વર્ષિ નારદ)

મૂર્ખ લોકો અસંતોષી હોય છે, અસંતોષની કોઈ હદ નથી. પરંતુ સંતોષથી પરમ મુખ મળે છે.

(મહાભારત)

દુરાચારી મનુષ્યની જગતમાં નિંદા થાય છે. તે હમેશાં દુઃખ પામે છે, રોગી રહે છે અને તેનું આયુષ્ય ઘટી જાય છે.

(મનુ મહારાજ)

અંતઃકરણમાં રાગદ્વેષ રહે છે. તેનાથી રતિ, અરતિ અને લોભદર્પ ઉત્પન્ન થાય છે. તેનાથી મનમાં વિનર્ક ઉત્પન્ન થાય છે. જે એનું નિદાન બને છે, તે આનંદ મેળવે છે. અને આ દુસ્તર ઝોઘને પાર કરીને નિર્વાણપ્રાપ્તિ કરે છે; તેનો પુનર્જન્મ થતો નથી.

(ભગવાન બુદ્ધદેવ)

સંતોષ થયા સિવાય કામનો નાશ નથી થતો, અને કામના રહે તો સ્વપ્નમાં પણ મુખ મળી શકતું નથી. કામના શ્રીકામના ભજન વિના મટતી નથી.

(ગાર્ગ્ય ગૃહસીદ્ધાન્ત)

જે તાગ માટે કંટા પાથરે, તેના માટે તુ કંટા પાથર.

(કમ્પીરુથ)

મનની વાતચીત જીભીનને ખોલી. પદાંગની ધ્રુવોને ફેંટી. સમુદ્રની પશ્ચિમેળા કરી, ખૂબ મહેનત વડે રાત્રીઓને રીઝ્યા. મંત્ર-સિદ્ધિ માટે રમણનામાં રાત્રિઓ વીતારી, પરંતુ ક્યાંય પણ એક ટુટી કોટી મળી નહિ. દે ત્યાં! તું દવે મારે પીંડા છોડ.

(સર્વદશિ)

પ્રેમજ પ્રજ્વળતું જ્યેષ્ઠ છે. જેને પ્રેમ મળી જાય છે તેને સર્વ કંઈ મળી જાય છે.

(દીકૃષ્ણ બોલોગી)

કેવળ ઉપાસનાથી આત્માની ઉન્નતિ અને પૂર્ણતા પતી નથી, તેના માટે પ્રેમ જોઈએ. પ્રેમથીજ આત્માનો પૂર્ણ વિકાસ થાય છે.

(સન્ન ટેરેસા)

નમે નંદલા પ્રયત્નો સંભારના વિરયોની પ્રતિ મારે કરે છે, તેટલા જો પરમાત્માના પરમ ધામના માટે કરે તે તમને ત્યાં અવશ્ય સ્થાન મળે.

(હાઉડ તાઇ)

આ હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે કોઈ પણ મનુષ્ય તમારું સાઈ નરમું કરી સહનું નથી. જે દાર્ઢ્ય થાય છે, તે ધિરજ કરે છે.

(રત્નવાજ)

ગાવિન્દગુણ નહિ આવાથી જીવન વ્યર્થ વધી જાય છે. દે મન! ધીરુરિને એવી રીતે ભજ, જેવી રીતે માછલી જળને ભજે છે.

(ગુરુ નાનક)

(“આઓદય” માસિકના ત્રણ અંકોમાંથી)

૬૪-રશિયાના વાલ-નાગરિક

રશિયામાં સમાજસત્તાવાદનાં તત્ત્વો એટલાં ઉંઠાં ઉતર્યાં છે કે પરદેશી મુસાફરો એ જોઈને તાબુબળ બની જાય છે. રશિયામાં નાનાં બાળકોના માનસપર સાચા રાષ્ટ્રીયત્વની અને સમાજસત્તાવાદની જે છાપ પડી રહે છે તે તેમને પોતાના માન-અપમાનનું જે ભાન થાય છે તે પણ અજ્ઞ બોય છે. જે બાળકોને પોતાના હક્કોનું ભાન થયું છે અને જેઓ એ અધિકારને માટે ઝગડે છે તેમને બાલ-નાગરિક શા માટે ન કહેવા ? તેમને એવીજ જાતનું શિક્ષણ આપવામાં આવતું હોવા છતાં બીજાં રાષ્ટ્રોનાં બાળકો કરતાં રશિયન બાળકો ખૂબ ખૂબ આગળ વધી ગયેલ છે એમ કહી શકાય. રશિયાએ પોતાના મુશ્કેલીમાં આમૂલાત્ર પડોટો કરીને, દેશભરમાં સમાનતા ફેલાવી દેવાનો જે કાર્યક્રમ ઉઠાવી લીધો છે તેમાં રશિયન બાળકો એટલા ઉત્સાહથી સાથ આપે છે કે જાણે એ કાર્યક્રમ પૂરો કરવાની જવાબદારી તેમણેજ ઉઠાવી લીધી હોય ! ‘પોતે’ જાણે કોઈ પ્રતિષ્ઠિત અને જવાબદાર કાર્યકરો હોય એવી ભાવના તેમના પર્તવમાં સાફ સાફ જણાઈ આવે છે. રશિયા પોતાનું સમગ્ર ઇતિહાસ સામુદાયિક બનાવવા માગે છે. એટલે બાળકોને નાનપણથીજ એવી ફેળવણી આપવામાં આવે છે. રશિયાનું ભાવિ એ બાલવીરો પર આધાર રાખે છે. તેથી તેમના ઇતિહાસ પર રશિયા ખાસ ધ્યાન આપી રહે છે. રશિયન બાળકો પાણી પોતાની ફેળવણીનો પ્રભાવ જનનને બતાવી આપે છે. રશિયાના ઉદ્ધાર માટે જે કાર્યક્રમ મુકરર કરવામાં આવ્યો છે તેમાં પોતાને અતિ અગત્યનો ફિરસો આપવાનો છે, એવી ભાવના દરેક બાલકના દિલમાં વાસ કરે છે. અરિમતાની એ ભાવનાને લીધેજ બાળકો પાણી ખૂબ કામ કરી શકે છે.

મંદિરે મંદિરે લેનીનની છબી

બાળકોને નાનપણથીજ સમાજસત્તાવાદના તત્ત્વો શીખવવામાં આવે છે. તેમના મન પર એવી સત્કાર્ય છાપ પાડવામાં આવે છે કે જનનમાં માત્ર એકજ પક્ષ વ્યક્તિ છે અને તે લેનીન છે. દરેક વિદ્યાર્થીમાં અને લાલ-મંદિરોમાં લેનીનની છબી જગદા ઉડે છે. ચાલુ સમય એ પોતાનું સમય છે. એ સરકારને માટે અને લોકશાસનને માટે જનન કુરબાન કરી નાખવો એ સૌને પરમ ધર્મ છે એવી તેમની ભાવના હોય છે. પરીણમે સંકેતપ્રસન્ને બાળકો પોતાના ઇતિહાસ પર દરેક કમના નજરો એકઠાં એક નહીન. ખૂબ રાખી બાલકો એક નિર્ણયના નિર્ણયમાં એ પાછા જતા લાગે. એ વખતે બાળકો એક અતિ અગત્યના ઉદ્ધારકોને એ મહત્ત્વ બતાવી રહ્યાં. બધા બાળકો

હમેશાં સાથે મજાનેજ કામ કરે છે. સંઘટિત સ્વરૂપ એ રશિયન કાર્યપદ્ધતિનો આત્મા છે.

અધિકારીઓની આપખુદી સામે

બાળકોને પોતાના અધિકારના જોટકુંજ પોતાની ફરજનું પણ જાન હોય છે. ઓગસ્ટીસ વરસનો એક નવલુચન કોર્થને વળાવવા માટે આગબોટ પર ગયો હતો. એની પામેથી ટિકટને માટે બૂલથી થોડા વધારે પૈસા લેવાઈ ગયા. વધારાના પૈસા પાછા માગવા માટે તે અમલદાર પાસે ગયો. તેણે તેને થોડી વાર પછી આવવાનું કહ્યું. એટલે તે ફરીથી ગયો. પછી તેણે બે દિવસ પછી આપવાનો હુકમ ફરમાવ્યો. અમલદારની એ આપખુદી જોઈને પેલા છોકરાએ તેને સાફ સાફ મુળાવી દીધું કે 'લોકો સાથે વર્તવાની આ રીત નથી. તમે કહો છો એટલે હું બે દિવસ પછી આવીશ. પણ એ વખતે જો તમે મારું કામ નહિ કરો તો હું ઉપરી અમલદાર આગળ ફરિયાદ કરીશ કે આ માણસ પોતાનું કામ બજાવતો નથી. એ જ્ઞાનમાં રાખજો.' આ ધમકીથી અધિકારીના હાંત ગમડી ગયા ને એક શબ્દ પણ ન બોલતાં પૈસા પાછા આપી દીધા. ઉપરી અમલદાર પાસે આવી રીતે ફરિયાદો જાય તો એનું પરિભ્રામ એકજ આવે છે: પોતાનું કામ બજાવર રીતે ન કરનારા લોકોને નોકરીમાંથી છૂટા કરવામાં આવે છે. એવી સ્થિતિ હોવાથી પોતાના કામમાં કોઈ બેદરકાર રહેવું નથી અને ઉપરી અમલદાર પાસે તકરાર કરવાથી એનો ઉપયોગ જરૂર થાય છે.

‘એ કોણ આરંધ્ય ગયો ?’

ઉનાળામાં વિદ્યાર્થીઓ અને બાળકોને સરેલખાદે સર્ધ જવામાં આવે છે. ચાર તરફ બાળકોજ નજરે પડે છે. જુદી જુદી ટોળીઓ કરીને તેઓ વનસંચાર કરે છે. કોઈ બમીઆમાં જનાવશે વગેરે જોવાનું હેય તો ત્યાં પણ સર્ધ જવામાં આવે છે. અને ત્યાં એ આગળ જાતે જોવા માટે ધક્કાધક્કી કરતા નથી પણ પોતાનો વારો આવે ત્યાં મુખી બહાર એક દારંગા ઉભા રહે છે. એક વાર છોકરાંઓ એવી રીતે દારંગા ઉભા હતા એટલામાં દેટલાક પરદેશી મુમાફકે આવ્યા અને દરવાજા પગના નિપાઈને કહ્યું કે ‘અમને અંદર જવો છે; અમારે ક્યાં મુખી પાટ વેંચી ?’ એ સાંજગનાજ છે:ક-સંઘો પોકારી ઉઠ્યા કે ‘એ કોણ મોટા ઝાડ ચાઈ ગયો ! જાણ, એ જુના દિવસ ગયા. હવે તો દારંગા ઉભા રહે અને વારો આવે એટલે અંદર જઈને.’ આખરે નિપાઈએ છોકરાંઓને નમસ્કાર કરી ‘આ તો જરૂરથી લોકો બ. તેમને જલ્દી પાછા જવું છે માટે અંદર જવો હો.’ ત્યાં પછી એ પ્રવામીઓને છોકરાંઓએ ગળે ફરી આવ્યા.

ચલાવે છે અને મુશ્કેલી આપે છે. એ કાટલીને અદાલતનું સ્વરૂપ નહીં જોઈને આપવામાં આવતું નથી. એ અદાલત છે, એવી કોઈને કલ્પના પણ આવે નહિ. કામ એટલી આસાનીથી ચલાવવામાં આવે છે કે ગુન્દેગારનું માનસ પક્ષટાનાં જરાકે વાર લાગતી નથી. બાર વરસનો એક છોકરો એની માની સાથે અદાલતમાં આવ્યો. આડી અવગળી ખૂબ વાતો કર્યા પછી એને કહેવામાં આવ્યું કે બીજાં છોકરાંએની સાથે તારાથી સહેલગાદમાં જઈ શકાશે નહિ. એ છોકરાએ એક નાનકડા ઓગરથી ચોરી કરી હતી અને ખરાબ સોજને થી ગયો હતો. એ ગુન્દા માટે તેને ઉપરની સગ્ન દુરમાવવામાં આવી હતી. સહેલગાદે જવાનો વખત આવી પડ્યો હતો. ન્યાયાધીશ એ છોકરાને પૂછ્યું કે તારો શો વિચાર છે? તેને કહ્યું કે જો હવેથી હું સારી રીતે ચાલું તો મને સહેલગાદે જવા દેવો. તેની એ હિંમત જોઈને ન્યાયાધીશ તેમ કરવાની રજા આપી; પણ શિક્ષકોને તેના પર નજર રાખવાનું કહ્યું. સમાજની માલમતાનું ગદાખું કરવા કરતાં નાનાં બાળકોના શીલ ને હિમાનનું રક્ષાખું કરવાનું કાર્ય વધારે મહત્ત્વનું અને મૂલ્યવાન છે, એમ રશિયન શિક્ષકો માને છે.

બાલ-અદાલતની રજા

બાર વરસનો ઉમ્મરનો બીજો એક છોકરો ન્યાયાધીશ આગળ આવ્યો. એને ચોરી કરી હતી. ખૂબ પ્રેમપૂર્વક એને સલાહ પૂછવામાં આવ્યા. ન્યાયાધીશ અને એની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે સંવાદ થયો:

“તું આ અદાલતમાં કેટલામી વાર આવ્યો છે?”

“મને બરાબર યાદ નથી.”

“હ વખત?”

“હા, કદાચ વધારે વખત પણ હોય.”

“તને અહીં શા માટે લાવે છે?”

“કેમકે હું ચોરી કરું છું.”

“તું ચોરી કરવાનું બધ ક્યારે કરીશ?”

“એ વાત અશક્ય છે. મને ચોરી કરવાની ટેવ પડી છે.”

“પણ હું હવે તને દૂર દૂર મોકલી દેવાનો છું.”

“કાઈ દરકન નહિ. હું ત્યાંથી પણ નાસી જઈશ.”

પહેલી વાર જ્યારે એ બાળકે ચોરી કરી હતી ત્યારે જુદા-જુદા માનસશાસ્ત્રીઓએ એને તપાસ્યો હતો અને માનસિક અધો-મનિમાથી એને મુક્ત કરવા માટે એકાદ નિયામમાં મોકલવાનું નક્કી થયું હતું એવા બાળકોના ગુન્દાદિન માનસમાં પડેલા કરનારી અને શીલ સુધારનારી અનેક શાળાઓ રશિયામાં છે. એ શાળાઓમાં બાળકોને કેઈ પણ જાતની સગ્ન કરવામાં આવતી નથી. કેઈ

અ.વે છે. આવાં અનેક કલાયુક્ત મિત્રો દેગનારને સુશિખન મરદાર બરપૂર બદલો આપે છે. તદ્દન અગ્નિમાં લોકિમાં જવ પોતાના મનનો દેવાયો કરવા માટે આવાં નિત્રોનો ઘણો હિપયોગ મનો દોષથી મરદાર એની માગભી પણ પૂજ કરે છે. જે મિત્રો વડે અગ્નિમાં લોકોને કનિદામ, આરોગ્ય, સ્વચ્છતા વગેરે અનેક વિધિ સદેવાઈથી મીખથી સંકાપ છે.

‘બધુ’રે કામદારો મટિ !’

પોતે માનવીય પુનર્જાતનાની દિશામાં સાથ આપે છે એવી જાણના નાનાં બાળકોના વર્તણૂકમાં પણ દેખાઈ આવે છે. પરદેશી મુનાફકો આવે પણ હૃદની વખતે 'આ અમારું' પુરસ્કારના 'આ અમારું' વર્તમાનપત્ર એવી રીતે રસિયના બાળકો, તમિળ બાલુ પોતાનાં જ દોષ એવી રીતે, માર્દિની માપે છે. એક અમેરિકન મુનાફકને એક હાકરાએ નીચે પ્રમાણે માર્દિની આપી:— 'આ અમારું' વર્તમાનપત્ર અમેજન સલાહીએ છીએ. આજે જે વસ્તુઓ તમે જુઓ છે તે બધી અમારા મહેજ છે. મનુષ્યના હાકરો કોઈપણ વસ્તુમાં એને માર્દિની નાનીએ છીએ. બાળ વસ્ત્રમાં જે પ્રમાણ બધી વસ્તુઓ પેમાદાર લોકો મારે છે તે પ્રમાણે મની નથી; મારી દેક વસ્તુ કામદાન મારેજ છે. આજે એને કામદાસના જલસો છીએ પણ આવની કાલે રસિયાના કામદારો ચક્રના."

આગેદોની આરંભ

[illegible]

1. 1945년 8월 15일 일본 제국 패망 후, 우리 민족은 해방을 맞이하게 되었다. 그러나 이 해방은 완전한 민족 해방이 아니라, 일본 제국주의 지배에서 벗어나게 된 것일 뿐, 여전히 미국의 지배 아래에 있었다.

જગતનાં બીજાં રાષ્ટ્રો રશિયાની પ્રગતિના કાર્યમાં અડચણો ઉપરિથત કરતાં હોવાથી રશિયા હજી ઉન્નતિના શિખરે પહોંચી શક્યો નથી. કોઈ પણ જાતના પ્રતિકારનો મુકાબલો કરીને રશિયા પોતાને પંથે આગળ ધપવામાં જે મંદમતતા બતાવે છે તે અભિનંદન કરવા જેવી છે. રશિયાના ભવિષ્યનો આધાર ભાવિ નાગરિકો ઉપર હોવાથી રશિયા નાનાં બાળકોના કલ્યાણની ખાસ કાળજી ઉઠાવે છે. રશિયાના ભાવિ આધારસ્તંભ રશિયનો સામ્યવાદનો આદર્શ સિદ્ધ કરશે એમાં બિલકુલ શંકા નથી.

(જૂન-૧૯૩૧ ના “ચિત્રમય જગત” માંથી)

૬૫-‘રાતા રશિયા’નાં આદર્શ કારાગૃહો.

(લેખક:-શ્રી. ઇઆહીમ હાજમહમદ મીસ્વી)

“કેદ!” એ શબ્દ સાંભળતાંવેંત આપણી નજર સમક્ષ શીખોવાળા દરવાજા, ઉંચી દિવાલો, અધિકારમય ઓરડીઓ, ડાંકરા મિલાવેલી દાળ અને માટી મિલાવેલી રોટલી ઉપરાંત બેરહમ જુલમનાં કમકમાટીભર્યાં ચિત્રો ખડાં થઈ જાય છે.

હિંદુસ્તાનમાંજ નહિ, બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાંજ નહિ, કિન્તુ દુનિયાના સર્વે દેશોમાં કેદ એવીજ ભયંકર વસ્તુ હોય છે. કેવળ એક દેશ એવો છે કે જ્યાં જેલ જેવી સંસ્થાઓ ‘સમાજ-સુધારક’નું કામ કરી રહી છે. આ દેશ તે સોવિયટ રશિયા. આ ‘લાલ પ્રગ્ન-તંત્ર’ને સામ્રાજ્યવાદીઓ ગમે તેવું ખૂની ચીતરવા કોશીય કરે, પરંતુ અંતે સત્ય સત્યજ રહેશે. હા, ઝારશાહી દરમિયાનની જેલો જહનમ સરખી હતી, અને અધિકારીવર્ગનો જેમના ઉપર ક્રોધ ઉતરતો, તેમને ન્યાયને નામે આ નારકીય દંડાલયોમાં ધકેલી દેવામાં આવતા હતા. પરંતુ એ જમાનો ગયો, ઝારશાહી કના થઈ ગયો, જનતાના રાજ્યનો ઉદય થયો. જૂની વાતો હવેકેવી દેવામાં આવી અને નવીનું સ્વાગત કરવામાં આવ્યું. આ નવીન વાતોમાં ન્યાયાલયના નવીન નિયમો પણ એક છે.

આ નવા વિધાનનો પાંડેલી જાન્યુઆરી ૧૯૩૧ થી અમલ કરવામાં આવે છે. તેમ. ‘કેદ’ શબ્દનો મતલો ‘ન્યાયવ્યવસ્થા સાધન’ એ શબ્દો મુકવામાં આવ્યા છે. આ નવા વ્યવસ્થાના નામ ધોરણે અનુસાર, “સમાજસુધારના માધ્યમનું પ્રયોજન કે જેમાં જ શારીરિક કેદ અથવા માનસિક કેદનું નથી.”

જે.કોર્પોરેશનના મત.વૃત્ત - અમલ નું નામ - ન્યાયવ્યવસ્થાના મત.વ્યવસ્થાના છે. તેમ જ ન્યાયવ્યવસ્થાના અમલ નું નામ - ન્યાયવ્યવસ્થાના મત.વ્યવસ્થાના છે.

નય, તે અપરાધીનું અસ્તિત્વ પણ આપોઆપ અણોપ થઈ જાય. આ મિદાંત ઉપર ઓમિઓ ફેરી નામક એક દંડાત્મીયન લેખકે ખૂબ પ્રકાશ નાખ્યો છે.

રશિયામાં જેને મુધારણ કહે છે, તેને અન્ય દેશોમાં જેલ અથવા કારાવાસ કહે છે. ત્યાં ગુનેગારોને મુધારવાની ત્રણ રીતો પ્રચલિત છે:—(૧) અવરોધ, (૨) ચિકિત્સા અને (૩) કૃત્રવણી. ઔદ વરસથી ઓછી ઉંમરનાં બાળકોને કૃત્રવણી આપવામાં આવે છે, અને વ્યાધિગ્રસ્તો જેવા કે મસ્તિષ્ક-વિકારવાળાઓની ચિકિત્સા યાને દવાગૃહ કરવામાં આવે છે; ત્યારે અવરોધને જુદા જુદા વિભાગોમાં જુદેથી નાખવામાં આવ્યો છે:—

(૧) મોતની સજા—આ સજા પહેલાં તદ્દન ઠાઠી નાખવામાં આવી હતી, પરંતુ થોડા દિવસ પછી દેશદ્રોહીઓ, લાંચ ખાનારા અને સાર્વજનિક ધન હિંસાપત્ત કરનારાઓ માટે ફરી સજા કરવામાં આવી, ગર્ભવતી સ્ત્રી અને ૧૮ વરસથી ઓછી ઉંમરના અપરાધીઓને આ સજા કરવામાં આવતી નથી.

(૨) નિર્વાસન—દંડાગૃહ પછી રશિયન રાજ્યમાં આવવા માટે મોતની સજા થાય છે.

(૩) સ્વતંત્રતાહરણ—આ સજા ઓછામાં ઓછી દસ વરસની થાય છે. પહેલા વધારેમાં વધારે પાંચ વરસનું હતી, કિન્તુ ૧૯૨૨ માં દસ વરસની ફરી દેવામાં આવી છે. સજા પામેલી વ્યક્તિને જેલમાં રહેવું પડે છે.

(૪) નાગરિક સત્વોનું અપહરણ.

(૫) થોડા વખત માટે નિર્વાસન.

(૬) મુખ્ય રશિયાથી નિર્વાસન, જેમાં સજા પામેલો માણસ સાધુખીરીઆ અથવા કોઈ બીજા રશિયન પ્રાંતમાં જીવન વ્યતીત કરી શકે છે.

(૭) રાજકીય કમચારીઓ માટે બરતરફ કરવું અથવા એક બીજા નોકરીમાં પણ લવિષ્યમાં સ્થાન આપવું નહિ.

(૮) કોઈ હિંસાગ્રસ્થાનું વર્જિત થઈ જવું.

(૯) સંપૂર્ણ અથવા આંશિક સુપત્તિદરણ.

(૧૦) લોકાપવાદ (પબ્લીક વ્હેદમ.)

(૧૧) અર્થદંડ (ફાઇન) દંડને બદલે સજા અને સજાને બદલે દંડ એમ થઈ શકતું નથી.

થોડાક વખત ઉપર પડિત જવાદરવાલ નહેડ રશિયા ગયા હતા, તેમના વર્ણનને આધાર આ નીચે મોબેકની મેન્ટલ જેલની કંઈક દૃષ્ટિકોણ રજૂ કરવામાં આવે છે.

મેરઠોના પ્રધાન કારાગાર માટે જારના વખતની જેલોનો ઉપ-
યોગ કરવામાં આવે છે. મેરઠોવીકાનું માનવું છે કે થોડા વખતમાં
કેરવાનાંઓની જરૂર રહેશે નહિ. તેથી તેઓ જેલો બંધાવવા પાછળ
પડાતાં અથ કરવાનું ઉચિત માનતા નથી. અપરાધીઓને ત્યાં સુધી
પરવાની જરૂર છે. ત્યાં સુધી પુરાણી જેલોને કામે લગાડવામાં
આવશે. એજ કારણે રસિયાની અધિકાંશ હમારનો ખડખડાંગમ
દાવાતમાં લેવામાં આવે છે.

મેરઠોની જેલ કેવળ ભયંકર અપરાધીઓને કારણે છે. એ
માંકડી હમારત છે. અંદર નાની નાની ઝોરડીઓ છે. ઝોરડીઓ
મજબૂત થોડી નથી. દરેક ઝોરડીમાં ત્રણ ખાટલા ગિજાનેલા દોષ
છે. આ જેલમાં લગભગ ૪૫૦ કેરીઓ અને આવન કર્મચારીઓ
છે. જેલમાં રહેતા રિવાજ નથી. દરેક કર્મચારીને પ્રતિદિન આઠ
પગલાં દાસ કરવું પડે છે. આ રીતે એકી વખતે ૧૭-૧૮ કર્મચાર-
ઓને જેલમાં લાવવા રહે છે. અમારા કર્મચારીઓ નિઃશસ્ત્ર હોય છે.
જાન કે અંકુશ કાર જરૂર મંગીન સહિત પહેરે લાવતા હોય છે.
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેતાં નથી. તેઓ ખાતાનાં પરવા
નથી લેવામાં આવે છે. જેલમાં લાવકરી પણ પહેરાવવામાં આવતી નથી.
જેલમાં પણ પાસાકી લેવામાં આવતી હોય છે. કહ્યું કે “ મહાશય,
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. એ પાંચપાંચ
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે.”

જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા

જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા

જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા

જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા
જેલમાં રહેતાં આમ પાસાક લેવામાં આવતી હોય છે. તમારું એ વસ્તુ અમારા

તેટલી નગદ રકમ મોકલી શકે છે, તેઓ પોતાની મગજ મુજબ વાનગીન કરી શકે છે, તંબા સીગારેટ પણ પીએ છે. કેટલાક કેદીઓ પાસે પુસ્તકો પણ હોય છે, અને તેઓ પત્રો પણ લખી શકે છે. કેટલાકે તો પોતાના ઓરડામાં રેડિયો મુકાવે છે.

આ મોરકોની જેલની વાત છે, ત્યાં મોટા મોટા અપરાધીઓને રાખવામાં આવે છે, જેમાં અધિકારીને દસ વરસની સજા બેગવવાની હોય છે. તેમને મારી ચાલચલાળને લીધે સજામાં ૨-૩ વર્ષનો ઘટાડો પણ કરી આપવામાં આવે છે; ત્યારે સાધારણ અપરાધીઓની જેલોમાં તો કેદીઓને આથી પણ વધુ આરામ મળે છે. ત્યાં તો કેદીઓને ઘેર જવાની મનમથ છે, અને ખેડુને મોસમમાં પોતાને મામ ચાલ્યા જવાની આના મળી જાય છે.

રશિયાની જેલોમાં કેદીઓ સાથે સારું અને સખ્ય વર્તન ચલાવવામાં આવે છે. ગાળ, ફટકા અને અમાનુષ્ટી અવદાર જેથીયે દેશોમાં દબેશની વાતો છે, તેનું રશિયામાં નામ કે નિશાન નથી. એટલું જ નહિ પણ જેલના કર્મચારીઓ પોનાર્થી કેદીઓનું કાંઈ અપમાન થવા ન પામે, તેની તેઓ ચિંતા રાખે છે. કેમકે રશિયાની જેલોનો ઉદ્દેશ અપરાધીની પ્રકૃતિ ન મુધરે ત્યાં લગી તેને મમાવત્થી અસર રાખવાનો છે.

આનું નામ તે આદર્શ જેલ !

(તા. ૨૬-૧૦-૩૨ ના "મુંબઇ સમાચાર"ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

६६-रशियानी क्रान्तिकारक पंचवार्षिक योजना

૧૯૨૮ ની સાલમાં રશિયાની અંદર પંચવાર્ષિક યોજના નહરે કરવામાં આવી. આ યોજના કેવી રીતે અમલમાં મુકાય છે, એ બાબતમાં ઘણું ઘણું સમજી લેવા જોઈએ છે. રશિયાની આ પંચવાર્ષિક યોજનાને લીધે જગતમાં ક્રાન્તિ થઈ જશે એમ લાગે છે. ઇંગ્લંડ, અમેરિકા, જર્મની વગેરે રાષ્ટ્રો અત્યારથીજ બહીવા લાગ્યા છે. ઉદ્યોગધંધા અને ખેતીવાડીની બાબતમાં રશિયા અખિલ જગતને માલ પૂરે પાડી બીજા દેશોને માખીઓ મારતા સ્વસ્થ એસાડશે કે શું તે સમજાતું નથી. પણ લવિન્યકાળના વિચારને બાબુએ મૂકી ત્યાં આગળ હમણાં શું ચાલે છે તે આપણે જોઈએ.

રશિયાએ પોતાની ૧૬ કરોડ લોકસંખ્યાને કામે વળગાડી છે ને ૧૦,૦૦૦ કરોડ રૂપિયા આપ્યા રશિયાને નવો કરવામાં ખર્ચવાનું હરાવ્યું છે. આ યોજનાને લીધે રશિયામાં ૧૯૩૩ ની સાલમાં પોલાદ, તેલ ને કોલસા અમળ્યા થનાર છે; ધાતુ ત્રણગણી થનાર છે ને યાંત્રિક કામો ચારગણાં થવાનાં છે. રશિયા પર દુનિયાએ બહિષ્કાર નાખ્યો હોવાથી બહારના દેશોમાં તેને પત નથી. તેથી તેણે પોતાના દેશમાંનું ધાન્ય, અશુદ્ધ નૈગેનીઝ ને લાકડું પરદેશ ખાતે મોકલવાનું હરાવ્યું. ધાન્યનો સંગ્રહ તેણે તમામ જમીનને એકત્ર કરીને વધાર્યો. એને માટે સરકારે મૂડી, બી, ગ્રીયાઉ'ને ખેતીના હથિયાળે વગેરે સાધન આપ્યું હતું.

રશિયામાંની તમામ જમીન સરકારની માલિકીમાંની હતી છે તે કામ કરનારા તથા કર દેનારા ખેડૂતોને તે મફત મળે છે. અથા ઑક્ટોબરમાં ૧૦ લાખ કુટુંબો મોટા મોટા ખેતરમાં કામ કરતા હતાં. આ સિવાય સરકાર તરફથી ૩૦૦૦ મેટ. ખેતરની ખતી થાય છે. ૧૯૩૩ ની માસમાં અથા ખેતરો સરકાર દ્વિયાંગ ૧૮.૨૦ આ યોજના પરી કરવાને માધિયેટ સરકાર પાસે રેલ નામના લાખાંડ, કોસસા, તેજ વગેરે તમામ મધ્યને છે.

પાળુ તેને ઊભાપ દેવા તો તે મે.ટ. અંગેના નેતા.
 ઊભાપ તેને અમેરિકાના કોલેજોમાં અભ્યાસ કરવા નેતા તરીકે
 કરી છે. આ સિવાય આજે આગળના નેતા તરીકે
 એ વતનના મહત્તી કરી રહેવાનું કહે છે. તે અંગેના નેતા તરીકે
 તોળે. એ મ.થે તરીકે છે. આ નેતા તરીકે છે. આ નેતા તરીકે
 એન્ટી ગવર્ન તરીકે છે. આ નેતા તરીકે છે. આ નેતા તરીકે
 એન્ટી એન્ટી ગવર્ન તરીકે છે. આ નેતા તરીકે છે. આ નેતા તરીકે
 એન્ટી ગવર્ન તરીકે છે. આ નેતા તરીકે છે. આ નેતા તરીકે

કુમળ કારીગરોને ભોલાયા છે. આ કામગારોનો ૨૦૦ થી ૩૦૦ ડોલર પગાર અમેરિકાની જાકમાં મકવામાં આવે છે ને તેમને ૧૫૦ થી ૨૦૦ ડોલર પગાર રશિયામાં ખર્ચને માટે આપે છે. એ-ઇ-નિયતોને તેમના કરતાં વધારે પગાર મળે છે.

રશિયન કામગારોને સુદાં ભરપૂર પગાર મળે છે. રશિયાનાં હમણાં જે ગતિથી કામ થાય છે તેટલું કામ દુનિયામાં આગળપડત યશું નથી. એનું કારણ કમ્યુનિસ્ટ તત્ત્વોનો અદર્શિય પ્રચાર એજ છે. ઘિયેટરોમાં, સિગેટાઓમાં, ગાડીઓમાં ચારે તરફ પંચવાર્ષિક યોજનાનાં કમ્યુનિસ્ટોનો ગાવામાં આવે છે. ૧૯૩૩ ની સાલમાં રશિયા સ્વર્ગસ્થ અનુભવશે એમ કહેવામાં આવે છે. પ્રત્યેકને ખાવાપીવાની ને કપડાંસત્તાની એટલી રેલ છેલ્લે થશે કે બમ, એમ કહેવાય છે. છ કસાકના કરના વધારે કામ નહિ, રહેવાને સુંદર ઘરો, બેસવાને મસ્તી મોટરો વગેરે મળાને ચારે તરફ આનંદ આનંદ થઈ રહેશે. ત્યાર પછી આપણું આ સ્વર્ગસ્થ આપણે અખિત જગતને સુદાં પ્રાપ્ત કરાવી આપશું. એમ કહેવામાં આવે છે. આ સુખદાયક સ્વપ્નેને લીધે રશિયાનો કામગાર વર્ગ ખરા અંતઃકરણથી કામ કરવા લાગ્યો છે. તે હમણાંના ગ્રાસ કે કદ તરફ જંદાગે લડી આપતો નથી. તેમના દેશમાનો કાચો માત્ર પરદેશમાં જતો હોવા છતાં તે ખિતકુસજ બહબડતો નથી.

રશિયામાં આવી રહેલી આ ક્રાન્તિને લીધે જગતનાં મોટાં મોટાં રાષ્ટ્રો ગતરાઈ ગયાં ને ઘોઠાક મહિના પહેલાં આ પ્રશ્નો વિચાર કરવા સાર હતીવા મુકામે ગટ્ટસંધની બેઠક મળી હતી. ૨૮ રાષ્ટ્રોના પ્રતિનિધિ ત્યાં હાજર હતા. ત્યાં શું નહીં થયું એ જાણવામાં નથી, પણ તેમને દરેકન લાગી છે એમાં શંકા નથી.

રશિયાએ હમણાં ક્યાં કામો ઉપાડ્યાં છે ને તે બધાં તે કેવી રીતે કરે છે તે હવે આપણે જોઈએ. મુદ્દેનમાં નાથપર નામની નદી છે. એ નદીને બાંધ બાંધી તેમાંથી વીજળી ઉત્પન્ન કરવાની એક યોજના છે. આ વીજળી એટલા મોટા પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થવાની છે કે ઠંડી યકાય નહિ. અમેરિકાના નાથગરાના ધોધમાંથી જેટલી વીજળી ઉત્પન્ન થાય છે એનાથી બમણી વીજળી અહીં ઉત્પન્ન થવાની છે. ખીજી યોજના નિજનીના બહુમોરોડ નામના ગામે અત્યંત મોટી મોટી મોટરો બનાવવાનું કારખાનું કાઢવાની છે. ઉરલ્લ પર્વતમાં એક સ્થળ હતું. તે જૂગોગમાં ક્યાય દેખાશે નહિ. આ દેશને એક કુમર છે. ત્યાં આગળ અત્યંત પ્રચંદ એવું લોખંડ અને મોઝાદ કાઢવાનું કારખાનું તૈયાર કરે છે. એચએસટ (સિંથીરિયા) માં ૩૬ માર્શલ લંબાઈનો એસબેરટનો સંચય કાઢવાનો મોટો ઉદ્યોગ શરૂ છે. ચેલિયાખિંકસમાં દુનિયામાં સૌથી મોટાં ટ્રેક્ટર્સ

આના પછી ઍસએસ્ટોસનું કામ બે વર્ષ પહેલાં સાધ્મીરિયા-માં આવેલા આ પ્રદેશમાં ૧૦૦૦૦ માણસો રહેતાં. આ રથળ મોસ્ટ્રાથી ૧૧૦૦ માઈલ દૂર છે. આજ ત્યાં આગળ પાંચ લાખ મજૂર ૩૬ માઈલ લંબાઈનો ઍસએસ્ટોસનો થર કાઢે છે. ત્યાં ૧૧ કરોડ ટન ઉત્તમ ઍસએસ્ટોસ છે. અગાઉ અહીંથી ઍસએસ્ટોસ નીકળતો હતો, પણ બહુ થોડો.

આવી રીતે રશિયાએ દુનિયામાં ક્રાન્તિ કરી નાખે એવી યોજના હાથમાં લીધી છે. ખેતીવાડીમાં તો એણે પ્રગટ ક્રાન્તિ કરી છે. થોડાંક વર્ષમાં રશિયા આખી દુનિયાને ઘઉં પૂરા પાડશે કે શું, એવી ખીક લાગે છે.

હમણાંના પન્દેશી એન્જિનિયરો એક બે વર્ષમાં રશિયામાંથી જશે ત્યાર પછી રશિયાની શી દશા થશે એમ કોઈ કોઈ પૂછે છે. પણ રશિયાએ ઉદ્યોગશિક્ષણની નિશાનો પુષ્કળજ વધારેલી હોઈ એ નિશાનોમાં ૬-૭ લાખ વિદ્યાર્થી શિક્ષણ લે એવી વ્યવસ્થા કરી છે. આ વ્યવસ્થાને લીધે રશિયા પૂર્ણપણે સ્વાયત્ત બનશે, એમ કહેવાને હરકત નથી.

કોઈ પણ રાષ્ટ્રને એક વાર સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય મળ્યું કે તેની બધી બાબતોએથી ઉન્નતિ થાય છે. રશિયાની પેઢેજ ચીને સુદાં મોટા પ્રમાણમાં-રશિયા જેટલા નહિ-ઔદ્યોગિક ઉન્નતિ કરવાનું નક્કી કર્યું છે. હિંદુસ્થાન સુદાં સ્વાતંત્ર્યના કાળમાં આવીજ રીતે આગળ વધશે. ત્યાં સુધી બીજાં રાષ્ટ્રો તરફ ઉંચી ડોક કરીને જોવા સિવાય તેને બીજું કંઈ દેખાતું નથી.

(જૂન-૧૯૩૧ ના “ચિત્રમય જગત” માંથી)

૬૭-ચોરાનો પોકાર

એક નાના ગામડાની અંદર જતાં જોયું કે ત્યાંનો ચોરા પડી ગયો છે. દિવાલો ફૂટી પડી છે. એ ચોરાની અંદરનો ખુદ દાકર-દારો ઉપડી ગયો છે. દાકર મહારાજની મૂર્તિ હવે એ ચોરામાં બિરાજતી નથી. લોકોએ પણ પોતાની બેઠક ફેરવીને ચોરાની પામેજ ફુડોનાના ઝોટલા ઉપર આસન લીધું છે. ચોરા ભાંગી ગયો છે, દાકર મહારાજ ઉપડી ગયા છે, સવારસાંજની આરતીના દીવા ત્યાં પ્રગટતા નથી, કાલરનો નાદ બંધ પડ્યો છે. લોકોએ આસન ફેરવ્યું, પામુ લોકો આધા વર્ષ સકાયા નથી. નિર્જન, નિસ્તબ્ધ અને ગંભીર એ દેવાલય-કોડો કે લોકાલય-આજે કોઈ અમોઝ આર્ત વાણી વડે પોનાના પેલા ગામડીઆ દેવો. પોતાના જૂનાપુરાણ દાકર મહારાજને સાદ કરી રહ્યું છે. લોકો એ પોકાર સાંભળે છે કે નહિ ?

મુંબઈ જેવા શહેરની અંદર દેવમંદિરો તૂટે કે બંધામ, ઇતિહાસના ચોપડામાં એની કોઈએ ગળતરી નથી. એના પથ્થરો આરસના ઢો કે સોનાના ઢો, એ દેવાલયો દેવાનાં નથી, ઔશ્વનાં છે. શ્રીમતોની એકાદ ધડીની મોજમાંથી એ ખડાં ચથેલાં હોય છે. એ બધાં નો લક્ષીનાં રમકડાં છે. પ્રજાનો પ્રાણ એના પથ્થરો સાથે જડાયેલો નથી હોતો. શહેરની જમિ પોકાર કરીને કહે છે કે આ બધાં મારા મર્મમાંથી આપોઆપ નથી પ્રગટ થયાં. આ તો શ્રીમતોએ મારી છાતી ઉપર આપી દીધેલાં, લક્ષીનાં સંતાનો છે.

અને એકાદ ગામડા-ગામનો ચોરા ભાંગી પડે એ શું બતાવે છે ? માટીની ચાર દિવાલો તો ગામડાંની અંદર ફેર ફેર ભાંગે છે. કોઈ નગર સરખી પણ એ અંદર સામે કંઈ નહિ; પરંતુ ચોરા એ કોઈ માટીની ચાર દિવાલોનું ડાખડું નથી. એ દિવાલોના પરમાત્મે પરમાત્મે ગામનો પુરાણ દનિદાસ લખાયેલાં પડ્યો છે. ચોરાની આસપાસ જમાનાઓનું જનું લોક-જીવન પીંટમાં રહ્યું છે. શરવીરો અડી બેસીને કસબો લેતા, ને પોતાના ધીનકાની ધીરો ધીરો વાનો કરતા. ચારણુ ગોદબુજર જતીને અને કાળી મુધી બાંચે ચડાવીને અડી શીર્ષના ચક્ષુગાન માતો, ને દાતાઓના નાના ઝોટાં દાન મેજરના. અડી લોકોની પચામન મળતી ને 'દાકર મહારાજની સાથે' નિર્મળ ન્યાય નોજાવે. સાધુસંતા અડી આવીને ઉતરતા. મુસાફરોની આ ધર્મશાળા, અને અમલદારોનો પણ આજર ઉતારો. આજ ચોરોદારોની ચાવડી કે બધા બેઠા બેઠા ગામના એક નવું દુનઃ દાખલ થાય તેની ચે અખર રાખી રાકાતી અને બર્તનિદાના ભગ્નની ધૂનના નાં હબુએ અડી પડ્યા બોલે છે. નવરાસના દહાડામાં અડી બેઠીને ચરણુ ભાગના કળુગીઓના ધીરો ધીરો પડે હબુ માળે છે.

અને છેલ્લામાં છેલ્લી યાદ આવે છે પ્રત્યેક દિવસના સંધ્યા-કાળની આરતીની. નાનાં નાનાં, નાગાંપૂગાં છોકરાંઓ દોડતાં આવીને હાથમાં ઝાકર લઈ, આમ્રાહની વાટ બેતાં બેસતાં. મોટિરાઓ માથેથી પાધડી ઉતારીને હાથ બેડી ઉભા રહેતા. નિરક્ષર ને નિરાડમ્યર આવે જૂની પુરાણી એક આરતીમાં જ્યોત પ્રકટાવીને જેવો ટોકરીનો રણ-કાર કરતો, તેવીજ પેલી ઝાકરો ઝંકાર કરી ઉઠતી. હાકર મહારાજના વાઘાની સોનેરી કાર એ દીવાના ઝાંખા પ્રકાશમાં ઝળકવા લાગે, પ્રતિમા બળે દસીને સામી આવે, લગ્નાવળીને આવે એના મેલાવેલા પ્રભુની આરતી ઉતારે, ત્રિતાલી ઝાકરો એક પછી એક બાળકોના હાથમાં બદલાય, અને ગૂણુમાં એકાદ તોતીંગ નગાઈ કોઈ કણુબીના ધીંગા હાથની દાંડી પડતાં ગાઉ ગાઉ સુધી ગાછા ઉડે. એ તુલસીના પાણીનું ચરણામૃત, એ સાકરની અકેકે કટકીની પ્રસાદી, અને એ હારબંધ બેઠેલાં બાળકોએ ગોઠવી મૂકેલી આતુર અંજલિ.

આજ ચોરો ભાંગી પડ્યો છે; પરંતુ ચોરો કાંઈ અકસ્માતથી નથી ભાંગેલો. એ ચોરાના પાયા તો લોકોના હૃદયની અંદર પડેલા હતા. આજ લોકોએ પોતાનાં હૈયામાંથીજ એ પાયા કાઢીને ફેંટી દીધા. પંચાયતો અદશ્ય થઈ. પરાક્રમેનાં યશોગાન બંધ પડ્યાં. લોક-જીવનના નિર્મળ દસ્તોલ અટકી ગયા. હાકરમહારાજનું આસન લોકોનાં હૃદયમાંથીજ ઉપડી ગયું. આ બધુંયે બન્યું ત્યાર પછી જ ચોરો ખળભળ્યો. ચોરાની દુર્દશા તો લોકજીવનની દુર્દશાની માત્ર એક નિશાનીજ છે.

પટેલીઆઓ બેઠેલા, અને મેં કહ્યું કે “ભાઈઓ! ચાગે છેકે એટલે સુધી ગયો કે ખુદ હાકરદુવારો પણ રહેવા ન પામ્યો !”

મંડળીમાંથી એક જુવાને અદ્વૈતાસ્ય સાથે કટાક્ષમાં ટોકાર કરી કે “હાં ! તોય તે મેં વરસે છે !” આ કટાક્ષની અંદર શું હશે ! હાંસી, ઉપેક્ષા કે કલ્પાંત ?

ગામના એક શેડીઆને આ દુર્દશાનું કારણ પૂછ્યું, તો કહે કે “અહીંના કણુબીઓ સ્વામીપંથ પાળે છે, એટલે ચોરા તરફ બહુ ભાવ ન રહે.” જેલોકોનાં દિલમાં આવું હોય તો સ્વર્ગમાં બેઠાં બેઠાં સ્વામી સહજનંદજીને હૈયે કેવો ધા પડતો હશે !

બીજા એક સજ્જન કહે કે: “ફક્ત બસો રૂપિયાની જ જરૂર પડશે. મુંબઈ કોઈ જતું હોય તો રૂ. ૨૦૦ પળવારમાં મળી વતય !”

બરાબર છે ! આપણાં દેવાલયો, ઉપાશ્રયો ને પશુશાળાઓ મુંબઈ-કલકત્તાની સખાવત ઉપર નભે છે. ૨૫-૨૫ રૂપિયા મુંબઈના ધનવાનો આપણા મ્હોં સામે ફેંટી દે. આપણે એ દાતાઓની હાલતનો વિચાર કરીએ, અને મુંબઈમાંથી ઉપાડીને આપણે આપ-ણા ગામડાના હૈયા ઉપર એકાદ ધર્માલય ચાંપી દઈએ. એ પૈસાના

પાંચમે તો મગમો. એ પાંચમેનો મુદ્દાખિન ખડકેલા પાનુ થઈ પડ્યો. પરંતુ એમાં લોકોનો પ્રભુ મી રીતે પ્રવેશ કરી શકે ? લોકોને મન તો એ દોષ પરેશી સીજત જેવું જ થઈ પડ્યો. લોકોની મનના એને પાંચમે પાંચમે નથી બધાવાની. બાંગી અથેલા એ દેવાવધમાથી જે દાકર મહારાજ આપ્યા ગયા છે, તેને પાછા લાવવા દેશ, તો આદર આપી જઈને ગામનું એકેક માદગું લઈ આવે, ને દાધાદાથ મનુષ્ય રહે. પરંતુ એટલું ધાય તે પહેલાં તો લોકોના હૃદયના દાકરદારની મગમન થવી જોઈએ. લોકોને જૂના જીવનની, દંડકીને બૂબ લાગવી જોઈએ. માટીનું એકેક માદગું લઈ આવવું મહેત નથી.

આજ તો ગામડાંનું નિકેદન આવી રહ્યું છે. મોરમો પડી ચલા દેશ તો ચે શું, અને મોલુદ દેશ તો ચે શું ? મોરનું જીવન તો આનું મથું છે. લોકોનું દૈવું ધનકનું બધ પડવા લાગ્યું છે. મોસમે મોસમના તહેવારો અગાઉ આપના તેમજ હજી આવે છે, અને લોકોને દાધે લગારે આદર પામ્યા વિના હનાય થઈને ચાલ્યા જાય છે. દાધરો હવે હડી ગયો છે, ચારણનો સાદ સંભળાતો નથી. હનાયની તો વરમોવરસ પ્રગટે છે, પણ દૂવાઓનો અવાજ દુર્બળ બનતો જાય છે. પૂનમની રાત તો માસે માસે પોતાનું સૌંદર્ય લઈને આવે છે, પણ પેવા બજનિદેશ ક્યાં ?

વેપારીનો છાકરો વધમા આવે કે તુરંત મુંબઈ કમકસા દોડે, લકઘીવાન બને, ગામમા પાછો આવીને સુનાબધ મેડીઓ ચલાવે. એ મેડીમાં એ પોતે નથી રહી શકે ; એની જિભારી જ રહે છે. ગામના જીવન ઉપર એની પ્રીતિ જામી શકે નહિ. એની પાસે પૈસા છે, ગામમા આવવાને ખેંઠા બેંઠા એ સાકપાદડાના ને દૂધના દર ચડાવી મારે છે. એનાથી લોકો દૂર નાસે છે. એની વાણીમાં, એના વસ્ત્રોમા અને એની રીતજાતમા લોકોને કૃત્રિમતા જ લાસે છે. જીવના શરીરના લોહીનાસમા એક મટલી માટીની કપ્પી પડી પડી ખટકતી દેશ, એમ આ દાંદરી મનુષ્ય ગામની વચ્ચે નિગળો રહ્યો રહ્યો ગામડાના હૃદયમા ખૂંચે છે.

આજથી સાથ વચ્ચે પહેલા બાપુ રવીન્દ્રનાથ દાકરે અવાજ ઉઠાવેલા કે “ગન્ધારી રમતો ને પ્રપંચા મુકી દો. દેશનાયકો ! ગામડાંમાને સજીવન કરા, ફર ફર મેળા બરો, ઉમ્મજીઆ કરો, રામા-મણુ-મહાબાગવંતો રમ પ્રમજનોને પાવા માડો.” ગામડાંને સજીવન કરે જ હોવાં છે જન્મજનિ આજે નાની નાની નદીઓને કિનારે ઉબી ઉબી, ગામના મૃપડાના પેલા બૂચની આંદરથી દેહિયાં કરતી દરતી પોતાના નામજા સત્તાનોને બોલાવે છે. એ સાદ કોઈ સાંભળે છે કે ?

(“ફૂલજળ”ના એક અંકમાંથી)

૬૮-દંડી અને તત્કાલીન ભારત

(વેળાકા-ગી. નિર દેસાઈ)

[દિવાની વખત સદીઓનો સમય (૫૦૦ થી ૧૦૦૦) સંસ્કૃત સાહિત્યના સર્વશ્રેષ્ઠ છે. આ સુગમો દિવ્યોની કલ્પનાશક્તિ અને જ્ઞાનના નિર્માણ, કાવ્ય, નાટક આદિ વિશેષ ઉપર ગમે તેટલો આ કાળ જ નિર્માણ છે. આ સુગમો ગંગાદ્વિપ એજ મહાકવિ દંડી નિર્માણકાળ. દંડીનો સમય પરાતત્ત્વવેત્તાઓ ૫૦૦ ઇ. સ. થી ૬૦૦ સુધીનો છે.]

દંડીના સમયનું ભારત આપણે માટે સ્વપ્ન જેવું થઈ ગયું છે નથી એ મનદર્શને ઉત્તમનારી ગુણાપૂરી, કે જેના બચ્ચરમાં વેચાતી ગણિતશાસ્ત્ર રત્નાકરના માહાત્મ્યને વિસ્તારતા હતા, કે નથી એ દેશનાં વિદ્યારીઓની ગંગાનદ ઉપર બસેલી અપાનગરી, કે જ સુંદર વસ્ત્રોમાં સજ્જત અગેલી કૃષ્ણવેળીમંડિત મહિલાઓ શરીર ઉપર અંગરંગ કરતી હતી. એ સુખદેશ ક્યાં છે, કે જ્યાં કંદુકાસ્ય થઈ હતો. જેમાં પવિત્ર કુમારિકાઓ કીડાબેલન કરતી હતી? એ વિરાડિંદુ સામ્રાજ્ય ક્યાં છે, કે જેમાં નૃપતિઓ દિવસના પ્રથમ ભાગમાં ઉપજ-અયના કાર્યમાં ગુંથાયેલા રહેતા. દ્વિતીયમાં પ્રજ્વળતા કલ્પોને ઉકેલ આણતા હતા, તૃતીયમાં સ્નાન-ભોજન કરતા હતા, ચોથામ ભેટસ્વીકાર કરતા હતા, પાંચમામાં સચિવો બેઠે મંત્રણા કરતા હતા, છઠ્ઠામાં વિદ્યાર કરવા જતા હતા, સાતમામાં ચતુર્થા સેના નિરીક્ષણ કરતા હતા, અને આઠમામાં સેનાપતિ સાથે યુદ્ધમંત્રણા કરતા હતા? આ તો થઈ દિનચર્યા. હવે રાત્રિચર્યા બેઠાં. સંધ્યાની પ્રાર્થના પછી પ્રથમ ભાગમાં ગુપ્તચરોને મળતા, દ્વિતીયમાં ભોજન ઉપરાંત સ્વાધ્યાય, તૃતીયમાં સંગીત દ્વારા વિનોદ, ચોથા-પાંચમામાં શયન, છઠ્ઠામાં શાસ્ત્રચિંતન અને કાર્યચિંતન કરતા હતા. સાતમામાં સમાચાર સાંભળી દૂતોને મોકલતા અને આઠમામાં ધાર્મિક કાર્ય કરતા હતા. આર્ધ સુંદર દશ્ય આજે ભારતભૂમિની રંગભૂમિ ઉપરથી અદશ્ય થઈ ગયું છે. કેવું ભયંકર પરિવર્તન! દંડી કવિ સંસારની પરિવર્તનશીલતાનો અનુભવ કરતા હતા. એ જાણતા હતા કે આ દશ્ય કાળના પ્રવાહમાં વિલીન જઈ જશે. એટલાજ માટે, ભવિષ્યની પ્રજા માટે-આપણે માટે-કલમરૂપી પિંછીથી તાલપત્રો ઉપર આ દશ્ય આપાદ ચીતર્યું છે. દંડી આપણને એ મહાન પુસ્તકથી-દશકુમારચરિતથી-પ્રાચીન ભારતની ભવ્યતાનું દર્શન કરાવવા ઇચ્છે છે.

એ સમયે કેળવણીનો પ્રચાર સ્ત્રીપુરુષ બંનેમાં સારા પ્રમાણમાં હતો. અવંતી સુંદરીના પત્રલેખનનું વર્ણન દશકુમારચરિતમાં છે.

એ સમયે નિમ્નલિખિત પાંચ વિધા હતા—

૧ વેદ	૧૨ નર્કશાસ્ત્ર
૨ વેંગમ	૧૩ મૌનારામાન્થ
૩ કાવ્ય	૧૪ મંત્રોત્તમાન્થ
૪ નાટક	૧૫ અર્થશાસ્ત્ર
૫ આખ્યાન	૧૬ કામશાસ્ત્ર
૬ આખ્યાયિકા	૧૭ અનેક ત્રિપિત્તોનું ગાન
૭ કનિદાસ	૧૮ અનેક આવાગ્ધેનું ગાન
૮ ચિત્રકથા	૧૯ અપુર્વંદ
૯ પુરાણ	૨૦ સમ્પ્રવિદ્યા
૧૦ ધર્મશાસ્ત્ર	૨૧ અશ્વાઘોષાશ્રિવા
૧૧ લોકાનિર્ણય	

એમ લાગે છે કે દંડીના સમયમા કૌટિલીય અર્થશાસ્ત્રનો પ્રચાર અધિક પ્રમાણમાં હતો. અનેક જગ્યાએ દંડી એમથી અવનરજો છે છે અને પ્રમંગા પણ કરે છે. શુક, અગિરમ, વિશ્વાસાસ, દંતિ-પુત્ર, પરાશર અને કામદંદ, આ નીતિકારોનો પણ એ ઉલ્લેખ કરે છે. આ ઉપરથી એમ કલિન થાય છે કે સત્તાનીતિમા આચાર્યોના મંથો પ્રતિ આદર રજો હતો. અવંતીમુદરીના પત્રલેખનથી એમ ન સમજવું જોઈએ કે ફક્ત ઉંચા કુટુંબની કન્યાઓજ કેળવણી લઈ શકતી.

દંડીના સમયમા પોદો દ્વારા પામિત્યને મટિ વેપારીઓ નિદેશ જતા હતા. દંડીના પુષ્પોદભવની કથામા રત્નોદભવના પ્રવદણના (જહાજના) દુબવાનું વર્ણન છે. ચિત્રગુપ્તચરિતમા એણે લખ્યું છે: “ચિત્રગુપ્તની નજરે પ્રાતઃકાળે જહાજ પડ્યું. જહાજ ઉપર યવનો (ગ્રીક) દેખાતા હતા. એમણે ચિત્રગુપ્તને જહાજ ઉપર રાખી લીધી, અને જહાજના કમાન પામે લઈ ગયા.....એકલા ચિત્રગુપ્તને ધનુષ્યથી શરોતી શ્રદ્ધિ કરી બીજા જહાજના સત્રુઓને પગરત કર્યા.” આ કથામા પોદપુદ પણ ધનુષ્યથીજ થયું છે, એમ લાગે છે. એમ લાગે છે કે દંડીના સમયમા તોષ આદિ કોઈ પણ પ્રકારના યવોની શોધ નહોતી થઈ, પરંતુ એ સમયે ગ્રીક લોકો જહાજને દ્વાર ભારતમાં આવતા હતા.

ભાગવવાગ્ધીઓનો પહેરવેશ એ સમયે સાદો હતો. દંડીએ પુરોહિ-ના વસ્ત્રોમા આદર, ધ્યાતિયુ અને જંગીઓ, અને સ્ત્રીઓના વેશમાં સાડી, દુપટ્ટો અને કંચુકીનું વર્ણન કર્યું છે. નીચે લખેલા આશુવજોનો પણ ઉલ્લેખ છે.—

૧ વિંટી, ૨ કુંડલ, ૩ રત્નકર્ણિકા, ૪ જ્વલકપત્ર, ૫ મળિઓના દાર, ૬ રત્નમેખલા, ૭ લેખપુર, ૮ મુક્તાદાર, ૯ કંકણ, ૧૦ કદક, ૧૧ ચૂડામણિ.

સંભવ છે કે આનાથી વધારે આશ્ચર્ય હોય. સુધાના સામાન-
માં રત્નજડિત હાથીદાંતના પાયાવાળો પલંગ, હંસની પાંખોના રૂની
પથારી, ચાદર અને તકિયાનો ઉલ્લેખ છે.

દંડીના સમયમાં નીચે પ્રમાણેના સિક્કા પ્રચલિત હતા: (૧)
કાકણી (૨) કાર્પાપણ (૩) દિનાર. દશકુમારચરિતના દ્વિતીય ઉચ્ચાસ-
માં ગણિકા મરીચિ ઋષિની આગળ કન્યાઓ પ્રતિ પોતાના
ઉત્તરદાયિત્વનું વર્ણન કરે છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, વેશ્યા-
ઓને પણ કેળવણી મળતી હતી.

દંડીના કાળમાં હિંદુ ધર્મનો પુનઃ ઉદ્ધાર થયો હતો. જૈન ધર્મ
અને બુદ્ધધર્મ અવનતિની દશામાં હતા. બુદ્ધ ધર્મ પ્રતિ જનતાની
અશ્રદ્ધા વધતી જતી હતી. કોઇ વિશેષ કારણને લઈનેજ હિંદુ ધર્મને
છોડી પરધર્મ સ્વીકારતા હતા, ધર્મજિજ્ઞાસાને લઈને નહિ. દંડીએ
“વિરૂપક” દ્વારા આ વસ્તુ સ્પષ્ટ કરી છે. એ હિંદુ ધર્મની આંત-
રિક વેદનાતું કરુણ ભાષામાં આલેખન છે. એ આખુંએ ઉદ્ધરણ
નીચે પ્રમાણે છે:—

વિરૂપક બોલ્યો: “કામમંજરીએ મારી પાસેથી ધન હરી લીધું
ત્યારે મારી પાસે ફક્ત લંગોટીજ રહી. એટલે વૃદ્ધજનોના તિરસ્કાર
અને લોકોના ઉપહાસના ભયથી હું જૈન મંદિરમાં ગયો. ત્યાં એક
મુનિએ મને મુક્તિમાર્ગનો ઉપદેશ કર્યો. વેશ (બખર) થી હાંટી
કાઢવામાં આવેલા લોકોનો આ વેશ (નમ્ર સ્વરૂપમાં રહેવું) સ્વા-
ભાવિક છે. એટલે વિરૂપક થઈને મેં લંગોટી પણ છોડી. શરીર
ખૂબ ગંદુ થઈ ગયું. વાળ ઉખાડવામાં ખૂબ વ્યથા ધ્રુતી હતી.
ભૂખ-તૃપ્તાનું દુઃખ સહન નહોતું થતું. અસહ્ય યંત્રણાઓથી ઉદ્વેગ
પામીને હું વિચારવા લાગ્યો કે હું દ્વિજાતિ વંશનો છું; આ પાખંડ
યથાવતાર (જૈન ધર્મ) મારો ધર્મ નહોતો. મારા પૂર્વજો શ્રુતિસ્મૃતિ-
ના માર્ગ ઉપર વિચરતા હતા. હું કેવો હનભાગ્ય છું કે જેનો
વેશ પણ કેટલો નિંદનીય છે!” એ સમયે બૌદ્ધ સંન્યાસિનીઓ
બુદ્ધ ધર્મના આદર્શથી ચ્યુત થઈ રહી હતી. દંડીએ એમને વેશ્યા-
ઓની દૂતીના રૂપમાં ચીતરી છે.

એ વખતે તાંબુડનો પણ ખૂબ પ્રચાર હતો. સુગંધિત પાન
બનાવવાની સામગ્રી સુવર્ણની પેટીમાં રાખવામાં આવતી હતી.
તૈયાર પાનને ચામડાના કકડામાં રાખવામાં આવતાં. એને ચર્મ-
મસિકા પણ કહેવાય છે. પાનની સાથે તમાકુને બદલે કર્પૂરગુદિકા
ખાવાનો રિવાજ હતો.

દંડીના ભારતવર્ષમાં હિંદુ-સ્વાધીનતા હતી, દેશ ધનધાન્યથી
પૂર્ણ હતો, જતાં અનેક સામાજિક દોષો પણ હતા. એ ભારત ચંદ્ર-
ગ્રહનું ભારત નહોતું કે ત્યાં મેગેસ્થિનિસ કહે છે તેમ ચારીઓ

નહોતી થતી અને રાત્રે દ્વાર ઉપાડાં રહેતાં. એ સમયે ચોરીઓ થતી અને ચોરીનાં ચત્રો આજના કરતાં પણ વધારે હતાં. દંડી આવાં બાર ચત્રોનો ઉલ્લેખ કરે છે.

૧-ફણીમુખ (સુરંગ ખોદવાનું યંત્ર)

૨-કાકલી (કામડાની ચાંચ જેવી કેન્ચી)

૩-સદશક (ઉંડે છપાવેલી વસ્તુઓને ખોદવાનું યંત્ર)

૪-પુરપરીચક (મનુષ્યના શિર જેવું લાકડાનું શિર. એ મુદ્દામાં પ્રથમ ફેંકવામાં આવતું કે જેથી કોઈ ચત્રપ્રહાર કરે તો એનાજ ઉપર પડે)

૫-યોગચૂળ (ઓપાધઓના આ ચૂળને આસિ ઉપર નાખવાથી લોકોને ઘેરી નિદ્રા આવી જતી)

૬-યોગવર્નિકા (દિવારાળી વિના પ્રકાશ કરવાનું યંત્ર)

૭-માનમુત્ર (પકડવાનું દોરકું)

૮-કકેટક (?)

૯-રત્ન (મકાન ઉપર ચઢી જવા માટેની રસ્તી)

૧૦-દીપમાળન (દીવો ખુજાવવાનું યંત્ર)

૧૧-ત્રમર (ખોદવાનું યંત્ર)

૧૨-કરંડક (જેમાં પતંગ આદિ દીવાને ખુજાવવા રાખવામાં આવતા હતા.)

આજની માફક તે વખતે પણ પોલીસો હતા. રાત્રે પણ પટ્ટેરો ભરાતો. જુગારખાનાં પણ હતા. જુગાર આજની પેઠે ગેરકાયદેસર નહેતો. એક ઘનસભા રહેતી હતી અને એનો એક અધ્યક્ષ રહેતો. એને રાજન તરફથી નીમવામાં આવતો. એનું કામ ઘન અનિયમ પ્રમાણમાં ન રમાય એ જોવાનું હતું. જ્યાંયેના ધનમાંથી એ ભાગ લઈ શકેતો. એ મમય પત્નીન પ્રકારના જુગારો રમાતા અને કોઈ કોઈ વાર આંદોલનદર ઝગડા પણ થઈ જતા. કારાગારો પણ હતાં.

એ મમયના સોંકા મરખાંની સહમારીના મોખીન હતા. દંડીએ મરખાંની નાદિકેસ, ખિલાસા આદિ જાનિઓ વર્ણવી છે, જેમાં નાદિકેસ જાનિનો મરખો લગવામાં દોશિયાર લેખાતો.

દશકુમારચરિત્ર ગ્રંથ કાવ્ય છે, દનિદામગ્રંથ નથી. જેમાં દનિદામનું આખું વંશાવર્ણન છે. એની કથાઓમાં તત્કાલીન દેશ અને મતજની વર્તમાન ઉલ્લેખ છે. એને એક નાના લેખમાં લખવાનો આ પ્રયાસ છે.

૧. "આરંભ"ના એક જગમ.જગી અંકમાંથી)

૬૯-પૈસાની પ્રતિષ્ઠામાં પૂઠો મૂકો.

સંસારની સપાટી પર લક્ષ્મીને નામે રે. કેટલાં તાંડવો મંડાયલાં લાગે છે !

અસંખ્ય મંદિરિયાંઓમાંથી પૈસાને કારણે પ્રભુ પદ્મપદ થયો છે. પૈસાએ પ્રચુતા ઝડપી છે. પૈસાજ જગતના પરમેશ્વર બન્યો છે.

ગરીબોએ માનવકુળને અશાંત કર્યું છે. ભૂખમરાએ સંખ્યાબંધ નાસ્તિકોની ઘડના ઘડી છે. પૈસાને કાળે પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવતાં બપોંદર કાળાંધોળાંઓનો દિસાગ ક્યાં છે ?

લક્ષ્મીની ભેખડ સામે સંખ્યાબંધ લક્ષ્મીનંદનોનાં હાડપિંજરો હડકંટે આવે છે; સોનાના વધસ્થંભ પર કંધક માણેતુગ્તરો આજ પૂર્વે ચડી ગયા છે; રૂપેરી માંચડાઓએ અસંખ્ય ભયો ગળાંએને પણ રૂંધી નાખ્યાં છે.

છતાંય લક્ષ્મીનો તિરસ્કાર શાપસગોજ સમજવામાં આવે છે; પૈસાનું પૂજન અનેક આશીર્વાદોને ઉતારનારૂં ગણાય છે !

બેધારી તલવાર

પૈસો બેધારી તલવાર લાગે છે. જગતનાં ઘણાંયે દુઃખદરદો એ તલવારની ધારે એક ઝાટકે ઉડે છે; સંસારનાં કેટલાંયે સુકોમળ કુસુમો એ ખાંડની ખીછ ધારે ખડાસ છે.

છતાંય લક્ષ્મીની બંસી બળ્યાજ કરે છે, નાણાંના મરસિયાઓ પણ ગવાયાજ કરે છે.

ગરીબોની હાથવરાળ ને ઓછી નથી તો લક્ષ્મીનંદનોની હૈયાહોળી પણ થોડી ક્યા છે ? બારે માસ અને તેરે કાળ બિચારી અમીરાત જલતી પડી છે. જગતનાં નૈસર્ગિક મુખો આટું ધનવાનોને દારે 'પ્રવેશ મનાઈ'નાં પાટિયાંઓ લટક્યા દેખાય છે. પૈસાની મોજ ધનવાનોએ બાંધી નથી. લક્ષ્મીના ઉદ્ધાસ લક્ષ્મીનંદનોના નસીબમાં નથી. માનવજીવનમાંના સોનાના સ્થાનની શાદુકારોને મરડા જેટલીયે ગતાગમ ક્યાં છે ?

સોનાનો સદુપયોગ

સોનાનો સદુપયોગ થાય તો માનવીઓ મોજ માળે. પૈસા પ્રભુ મટીને દાસ બને તો લોકમુલક કેટલાંયે ચમત્કારોનો અનુભવ કરે. આ સત્ય સૌ સમજે છે... પણ કોણ આચરે છે ?

ખરી વાત છે કે પૈસા કેટલીયે અહતનો અટકારી શકે છે. કેટલીયે વાકી કરોડોને સીધા નાખતાનું માનવ ન ધરતી બને છે. સત્ય, સ્વમાન, સારમાણસાદ, પ્રમાણુકત, -આ મધુ પાનું પૈસાના પરચા વડે જળવાયું સહેલું બને છે.

પણ આ વાત સાથી ઝોઝામાં ઝોઝા પ્રમુખશ્રીમાં પીઝનનાર જમાત પૈસાદારો સિવાય બીજાઓની નથી. પોતાના સોનાના સંપ્રદ વડે દુનિયાનાં દુઃખો દૂર કરવાનો વિચાર આ માણસોને આવતોજ નથી. પોતાને અરણ્યે પોતાની આસપાસના રીઠા કાપને વંદનાઓ મંડાવવાનાં વચમાંઓ વચ્ચેજ એ બિચારાની અજાણીયે છંદગાની એજે જાય છે. ઘણીયે વાર તે સનિયાઓનાં સત છોડાવે છે; માનીઓનાં માત મુકાવવાની ચેષ્ટા કરવામાં જ મોજ માને છે; સતોષીઓને તે અસતોષી કરે છે, ને પ્રમાણિક પુરુષોને-તે ઘણીયે વાર અપ્રમાણિકનાને અવજ પથે વાળી રહે છે.

લક્ષ્મીના ઇર્ષ્યા

આ માનવીઓને કેણુ સમજાવે કે લક્ષ્મી કાંઈનીયે નથી ? ઝોને કેણુ કહે કે જીવનભરસોને ભરી મહેત્તાતો વચ્ચે જ મહાલવા-માં અનેકવિધ સ્વખાઓ સેવનારા લક્ષ્મીના અસંખ્ય પુત્રારીઓયે પણ આંતને છેડે તો ગરીબની ખુંપડી વચ્ચે અજ્ઞતા કુદરતી કિસ્સોલ-ને માટે જ આવ નાખ્યા છે ?

અર્થ્ય તે બોમવે છે જેને સાચી કે ખોટી પણ મોટાઈમાત્રનો મોહ નથી. મહારાજન તે બને છે જેને 'રાજ' સવાની તાલાવેલી નથી. અમર ને બને છે જેને હાજીજંગુર દેહની હસ્તિનાસ્તિ સાથે નામ-માત્રનીએ નિરખન નથી. આ ન્યાયે લક્ષ્મીની સાચી સુવાસનો અનેરો આનંદ પણ તેજ માણે છે, જે લક્ષ્મીનાં ફૂલડાંઓ ગ્રંથી-ગ્રંથીને ધરને ખૂણે સાચવનારો નહિ પણ બોમે ભરીને જગતની વચ્ચે જ વેરનારો હોય છે.

પણ આવા લક્ષ્મીનંદનો તો 'ઓ લાખનમે' એક જેવાજ હોય છે ને ?

સોનાની આવી વડે આ દુનિયામાં ઘણુંય તાળાંઓ ઉધારી શકાય છે એ માચી વાત, છતાંય એવાં માચવખાઓનોયે તોરો ક્યાં છે જેની કમાનો કેરવવાને માટે બિચારી એ કુંચી પણ નિશ્ચય નીચરે છે ?

જનનની મહજ વાત્રાનો ધંગરો લક્ષ્મીનંદનોએ લીધેલો નથી. લીધા દોત તો 'વીરો' ની નામાવસિઓમાં તેઓનાં નામો અજ્ઞા-ગિયાનાં આદરડાંઓની પેઠે ઝોઝાજ અને વેરવિખેર સા સાદ દેખાત ? પૈસાનો તરોષી

પૈસાને તરોષે તરેલાઓના કરનાં એ તરણ સાથે જાતે દુર્બલો બીજાઓને પણ દુખાડનારાઓની સંખ્યાનો હિસાબ દેત તો !

ખરેખર, પોતાની જાતનો નેજરતી જનમત્રાટ જન પર પાય-રકાને મારે પૈસાનાં વચમાં માગવાની તલભાર પણ આવશ્યકતા નથી. ધર્મસંસ્થાપકો, સંસ્કારમુધાન્કો અને રાજપુરુષો-નિહાતની

આરમ્ભમાં ભૂતકાળની જે મહાન વ્યક્તિઓની પ્રતિમાઓ આજે પણ ચળકી રહી છે એ વ્યક્તિઓ ધનવાન હતી કે અધિચન હતી ?

આ વાતના ગર્ભમાં રહેલા સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરીને આ જગતના ‘શુદ્ધિમાન લિખારી’ઓ જે ‘સોનાનાં પૂતળાં’ એવે ચરણે વંદના માંડવાનું માંડી વાળે તો અરેબી ઘડીમાંજ પૈસાની મૂલ્ય પ્રતિષ્ઠાના ભુક્ષા ઉઠે ને આપણી આસપાસના લક્ષ્મીપુત્રોને પોતાનાં ખરાં સ્થાનનું ભાન આવે. મૂર્ચ્છિત ધનવાનોને જગાડવાનો ધારી માર્ગ આના સિવાય બીજો નથી.

કાળનો ચક્રોળ

ચક્રોળે ચઢેલી દુનિયા જમાનાના સંજ્ઞા આંચકાઓનો આજે સ્વાદ ચાખે છે. ગઈ કાલનાં ઘણાંયે ‘સૂત્રો’ પર કાળની કાંડી પડી છે. જૂની આંખો નવીન ચિત્રો સામે ચક્કર વક્કર ચાય છે. જૂની રીતે ડ્રવવા માગનારાઓને નવી થતી દુનિયા ઘડીવારને માટે પણ સાંખી રહેવાનો નકાર લાણે છે. ત્યારે જગતની સત્યાનાશી નોતરતારે લેભાશુ લક્ષ્મીપુત્રો આપણી દુનિયાને હવે કેમ અને ક્યાંથી પાત્રવશે ?

આમ છે એટલે પૈસાની પ્રતિષ્ઠામાં પૂજો મૂક્યા સિવાય આપણો આશ નથી, ઉદ્ધાર નથી.

આ કથન લાગે છે એટલું ધાતકી નથી, દેખાય છે એટલું બચકર પણ નથી.

અંતને છેડે તો માનવસ્વભાવ બધી બાબતોને ‘પ્રતિષ્ઠા’નાં છાંયડાંમાં જ બેળે છે ને !

ગઈ કાલે ગુજામીની ‘પ્રતિષ્ઠા’ હતી એટલે ગુજામો પણ ઉઠે માથે આક્રવામાં મોજ માનતા. એ ‘પ્રતિષ્ઠા’ પડી ભાંગી. ને ગુજામો ખગભગવા લાગ્યા.

નહકના ભૂતકાળમાજ પરદેશી વસ્ત્રાની અને ભક્ષકાભ્યાં શમુગારોની ‘પ્રતિષ્ઠા’ હતી. એ ‘પ્રતિષ્ઠા’ પર ક્રીબી મૂકાઈ ને ભક્ષકાઓની પેઠે પરદેશી વસ્ત્રો આયોજનના માનવકુળનો ધૂતકાર પાડ્યાં.

કલિઓની પાનુ બ્યાલે ‘પ્રતિષ્ઠા’ તૂટી છે ત્યાર તેની પાછળનું પીડાળમ પાનુ જુખરા પથ્થરની ક્રીબી ગળતી પેઠે જગત વારમાંજ પડી ભગ્યું છે.

પ્રતિષ્ઠાનું પાંદડું

‘પ્રતિષ્ઠા’નું પાંદડું અગ્નિ જ્વળન કરતું કલકાળા નાભીક ફટકા ચર્ચા છે ! ‘પ્રતિષ્ઠા’ના જ્વળન તરફ દ્રવ્ય, અથા ભક્ષકાઓને ચરમકારી અથા છે ! ‘પ્રતિષ્ઠા’ના અટકતું નિરૂપ દરકા પાંદડું ભક્ષકાઓના પાનુ ભાંગી કલકાળા નાભીક ચર્ચા છે !

આ કલકાળા નાભીક અટકતું નથી. ધનવાનોની નાભીક ભક્ષકા એક એ મૂર્ચ્છિતનું જ નથી. સત્યાનાશુ આજેનું કલકાળા નાભીક

મનાનુષે નથી.

એટલે આદારે જગતને દઝારી અને જાગી રહેતી માનવી જાગ દારવાનો એકમાત્ર ઉપાય લક્ષ્મીની 'પ્રતિષ્ઠા'ના નિકંદનમાં જ વધી જાય છે.

માનવીઓનું માનમ ફોડે 'પૈમની પ્રતિષ્ઠા' તૂટે ! અને આ જગતનાં અનેકવિધ દુઃખદંડોનો અંત આવે !

(ના. ૨૯-૧૦-૩૨ના "મુંબઈ સમાચાર"ના દીપોત્તમી આંકમાંથી)

૭૦-આંધજ્ઞાને આંસ

(સેખક:-મી. તિરિંગચંદર બચેકા)

આંધજ્ઞાનો ઉપાય પ્રકાશ છે. સાંખ્ય માન્ય આંધારે એક નાનો સરખો દીવો ફર કરે છે.

અજ્ઞાનનો ઉપાય જ્ઞાન છે. અનેકવિધ અજ્ઞાન જ્ઞાનનું એક કિરણ ફર કરે છે.

આંધારમાં રોગો વધે છે, બદી વધે છે, વિનાશ વધે છે. એવુંજ અજ્ઞાનમાં છે. અજ્ઞાન રોગોનું, બદીનું અને પરિણામે વિનાશનું મૂળ છે.

આંધારમાં માણસ અટવાઈ જઈ ફેદ બને છે, આંધારમાં તે આંધજ્ઞ બને છે, આંધારે માણસને મુંઝવણી મારી નાખી મકે છે.

એમજ અજ્ઞાનનું છે. અજ્ઞાનમાં માણસ મૂંઝામ બને છે. પરંતુ જ્ઞાન અજ્ઞાનને આંધારેજ દેડે છે. અજ્ઞાની અને આંધજ્ઞો સરખા છે, અજ્ઞાન એ મનની શક્તિનો આંધારો છે. અજ્ઞાન એ આત્માનો મુંઝવણ છે.

આંધજ્ઞાને આંખો આપવી એ પુણ્યકાર્ય છે.

આંધજ્ઞાને આંખો આપવી એ મહત્ત્વ કાર્ય છે

એમજ અજ્ઞાનીને જ્ઞાન આપવાનું છે.

માણસ આંધે દેખતા ન દેાય ને કાંઈ દેખતો થાય ત્યારે તે પોતાને ધન્ય ધન્ય માને છે. તેની કાર્યશક્તિ, કાર્યપ્રદેસ ખુબ ખુબ વધી પડે છે. તેનામા નવું જીવન આવે છે.

એમજ અજ્ઞાનીને જ્ઞાન લેવાનો માર્ગ મળે તો તે આમ્ન-શાળી બને છે. તેની શક્તિમા એર વધારો થાય છે. તેના જીવનમાં નવો પ્રાણ મંચરે છે. તેના નવો જન્મ થાય છે.

આપણે ત્યાં આંધજ્ઞા છે તેના કરતા વધારે અજ્ઞાની એટલે અમળું છે. વધારે લેવા જતા કદાચ વધારે ન જડે, પણ અમળું

શોધનાં એકને બીજાને બે વર્ષે નેમ છે. અમલગી ગામગીરી બિચારે અપાર છે. તે દિશાગાંધિનાગમાં બરડાપર સમજવા નથી. તેને આમને પામિયો કેવરી રાફ છે. તે દુનિયામાં એ જાણે છે તેનું જ્ઞાન મન-ગોળાઓ ઉપરથી મન મેળવે છે. આપું કે ગોપરી તેને મન મેળવે ઉપર કાળા કાળા છે. અમલગીને બાળપણની કિંમત નથી. અમલગી માનનાં પામકને નિરાશ મોકલવાની કિંમત સમજી શકતો નથી. અમલગી આંધળો રહે છે. ને તેનાં પામકને પણ તે આંધળાં રાખે છે.

દુનિયાના મોટા મોટા દેશોએ જોયું કે નિરક્ષરતા એ એક ભાંડર એવો પ્રત્યાગ છે. નિરક્ષરતા મામાં નાનાં મોટાં દેશોનું મુજ છે. એટલેજ ચીન, રશિયા, અમેરિકાએ નિરક્ષરતા સામે મોટું કુદ આદર્યું ને નિરક્ષરતાને મળમાંથી ઉતારી નાખી નજીકથી જાટી કાઢી.

અમેરિકાની એક રીપર્ટ નામની પામને દુઝી અને અમલગી અમેરિકાના અજ્ઞાન માટે સાચી આગળું. તેણે તેમને સુદૃઢથી ભણાવવાની શક્તિ કાઢી. સેક્ટો લોકો અજ્ઞાપણી રાતે ભણવા આગ્યો. એ. જી. સી. ડી. થી માંડીને તેઓ ગોપરીઓ વાંચતાં શીખ્યાં. પુસ્તકોની આંદર રહેલ જ્ઞાનનાં તેઓ માંડીક અન્યાં. તેઓ મનથી બળવાન થયાં. અમેરિકામાં આ પામના કાર્યની વાત કેસાઈ. આખા અમેરિકાના નિરક્ષરતાના રોગ ટાળવાનું કામ રાત્રે ઉપાડ્યું અને પ્રેસિડેન્ટ હુવરે જાહેર કયુ કે ૧૯૩૦ની આખરમાં અમેરિકામાં એક પાસુ અમલગી માળસ ન રહેએ. આજે અમેરિકામાંથી આંધકાર સાટ્યો ગયો છે. બહાર વીજળીની અત્તીઓથી રાતે પણ દિવસ ઉમે છે. આંદર અક્ષરજ્ઞાનની અત્તી વડે મનમાં અજ્ઞાપણું થયુ છે.

રશિયાની સરકાર દેશીયુ કે આપણું જ્ઞા નિરક્ષર ન રહેએ. અને એકે એક ઘરેડા અને જુવાન, સ્ત્રી અને પુરુષ સચેતા કષ્ટો થઈ ગયાં. રશિયા એક વખત નિરક્ષરતાનું ધામ હતુ આજે રશિયામાં અક્ષરજ્ઞાનનો આકેડ ઉમે વડી ગયો છે. જરૂર નિરક્ષરતા હતી ત્યારે રાજસત્તાનું સામ્રાજ્ય ટકતુ હતુ. આજે નાશવંત છે. આજે સાક્ષર-ભણેલી પ્રજા પાતાનું રાજ્યતત્ત્વ સ્વતંત્ર છે.

ચીનની વાત પણ જાણીતી છે. એક જુવાનને મજૂરના અજ્ઞાનની વાત ખટકી. વિચારેએને કાગળ લખવા પણ ન આવડે! ખાતગી કાગળો ખાત પામ વચવવા પડે! તેણે મોટું ઉપાડ્યો. જુવાનોને અને જુવાન હૃદયના ચીનને તેણે અજ્ઞાનની સામેની કડતમાં નોતર્યું અને જુવાનોએ ચીનની નિરક્ષરતા હટાડી કાઢી.

પણ હિંદ વિશે કાંઈ ને પડી છે !

કરોડો અમલગી હિંદી ભાષામાં માટે ચુ કરોડ ! એની આંખ પાટોજ બાધી રાખીયુ કે તેના પડમ પાતાનું !

નથી લાગતું કે આપણી અવજ્ઞા અજ્ઞાનને સામે પણ મોટે

આમે છે. આપણી મુશ્કાલી એ આપણે બોલ્યા. જાનમોષન, જગતની પ્રગતિને જનનનાગ દોન, તો આટલી બધી ટકી શકત ખરી ? મું અજાન ઉપર આપણા ઉપર દેશ દેગના લોકોએ પોતાનાં રાત્યોની કમારત નથી ચાલી ? મું હજી પણ અજાન પ્રગતના એકલાએ વેપારવજુત અને મુજકાને નથી ચાલી ગ્યાં ? ભૂખમરો અને અભણપણું એ એજ અશક્તિઓ આપણને બાંધી રહી છે, આપણને મરુત નરક ધગરહી રહી છે.

ત્યારે આપણે પણ નિરક્ષરતા ફર કરવા મું કરમું ? આપણા મા જીવનો નથીજ મું ? આપણામાં એકાદ ચીજાનું. એકાદ રશિયનનું, એકાદ અમેરિકન બાઈનું લેમ નથી મું ? મું આપણે દરેક દરેક મમજી જીવ નિરક્ષરતા સામે મક્કાન વિમદ ન આદરીએ ? 'કેમ શીખવનું' એની મુશ્કેલી આપણને નહિ નરો. 'કેમ શીખવનું' એ નામની આપણી આપણે દક્ષિણામર્તિ બવનમાંથી મેળવી શકીએ છીએ. એ પુસ્તક વિના મધ્યે મજે છે. એક અભણ વાંચને કે અનેક અભણ લાંબને આપણે શીખવવા ભેરી જઈ શકીએ. ફક્ત એકજ કલાક રોજ શીખવીએ તો દોઢ મહિને અભણ માણસ બાણનો-વાંચનો થઈ જાય છે. આંધળો દેખતો થઈ જાય છે. નિરક્ષર સાક્ષર થશે. ફક્ત રોજની એકજ કલાકની મહેનત અને અજાનરૂપી અધકારને મિટાવવાનો રસ્તો ખુલી જાય છે.

આપણી પાછળ સરકાર નથી. આપણી પાછળ પ્રગતસંધ નથી. આપણે અત્યારે અસ્તવ્યસ્ત દશામાં છીએ; છતાં આપણામાં હજી પ્રાણ છે, હજી જીવવાની આશા અને શક્તિ છે. આપણે એક એક જીવ બીજાને શીખવવા મંડીએ; તેને અધારમાંથી પ્રકાશમાં લાવીએ. શહેરમાં અભણ છે, ગામડામાં અભણ છે. ત્યાં જોઈએ ત્યાં અભણ પડેલા છે. જરાક અવકાશ દાદીએ, જરાક શ્રમ લાઈએ તો વિના ખર્ચ બાંધ કરી શકીશું.

આમાં કેને દાક પાડવી અને કેને ન પાડવી ?

બહું કંવાનો લોને મરંબા હજી છે. સૌને થોડું થોડું કરે તો પણ ટીપે ટીપે સગવર બરાય ને કાકરે કાકરે પાળ બધાય.

અક્ષરજ્ઞાનની યોગના આપ, અક્ષરજ્ઞાન કાર્યાલય, દ. મ. બુવન, ભાવનગર-એ સરનામેથી મંગાવી લેશો, જોઈ જશે અને ઉપયોગ કરશે.

આપણા દેશ અર્થે, બાઈઓના કલ્યાણ અર્થે આપણે સૌ કંઈ ને કંઈ કરીને જીવનને ધન્ય કરીએ.

(તા. ૧૫-૮-૩૧ ના "સૌરાષ્ટ્ર"માંથી)

૭૧-ભારતનો કંગાલ સેહુત

(સંગ્રહ:-શ્રી. શાન્તિકુમાર પંડ્યા)

તુ ઝરે આંગાર પરશે, ધાગ ધીખી એ ધરતી;
સહી ધરાગી તોડે, તારે આંગડી નાખ્યા ઝરતી.

મળે ના ભાખરી આયા

ખેડના તારા શા આયા.

બારે મેવની ઘોર ગર્જના, ગાદિશ વીજ ગમકતી;
પરશે ઝોને આખંડ ધારે, ધરાગી જલ બીજવતી.

અધિગેશ નિશ્ચય તારા,

તોડેમે આરંભે અત્ર ઉધારા.

વસવા ન્હાનું ખોરડું, બાજનથાળે સુખા ભાત;
ધેનુ ધણુ મારી સાચવવા, આખંડ હોમી તારી ગત.

ગણી ના બૂખની વેળા,

આસુડાના સાથ ના મેળ્યા.

ખેતર રૂની ચાદર તારે, સુધા મેજ ન સારી;
અદગાદ રૂના ટગડા 'મુંડા' તોડાયે મોય પથારી.

ઉધારી વસ્ત્ર વિના કાયા,

દર્શન દેહ ન દેડાયા.

ઉપા ન દીડી ના સન્ધ્યા મીડી, ન દીડે સુર્ય-પગડો;
ભૂમિને રસબસ કરવા, ભરી ના આધે ટગડા.

કોટુકોટુ કંધીર નડયા,

કુદન અમીત નામેત્યા.

ગારસ ઉભર આરેનું ન્હાન, વસ્ત્રન રતુનું નારું,
આગને સુખા ભાખરી દસ. દેહ ન્હાન તારું.

મન મન મન મન,

મન મન મન મન.

તુ જગનો પિતા પાતક ના જગને પાતક ના,
ધનિકાના ભાગ નાનો, તુ ના નાનો મન.

તેલે, વસ્ત્ર વસ્ત્ર

નન મેડ કુલ ના દસ.

નન મેડ નામિકા નેડ અંકનાય

૭૨-હિન્દીઓ અને ઇરાનીઓ: આર્યોના બે ફળગા

ઇરા-યુરેશીયનોને મન દિંદુઓના વેદ અને ઇરાનીઓનો અવસ્તા—એમીતીક જાનિના તોરાડ સરખા છે. આ સર્વે આખી દુનિયામાં સૌથી જૂનાં ધર્મપુસ્તકો છે. દિંદુઓ અને ઇરાનીઓ બંને પોતાને આર્યન કહેવડાવતા. આર્યન શબ્દનો અર્થ ઉમદા થાય છે. આપણે ઋગ્વેદમાં ધૌમ્યે છીએ કે દિંદુઓ સિંધુ અને પંજાબમાંથી ઉતરી આવી દેશના મુગ પતનીઓ સાથે લડ્યા અને તેમને ‘દાસ’ કહેવા લાગ્યા. દાસનો અર્થ શુભ્રામ કે શત્રુ થાય છે અને પોતાને તેમનાથી ઝોળખાવવા માટે તેઓએ આ શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો હતો.

આર્યન

દેરાડોડમ (૭.૧૨) પાસેથી આપણે જે માહિતી મેળવી શકીએ છીએ તે પ્રમાણે હસ્તીસન પૂર્વે આદમી સદી પહેલાં મીડીઆવાસીઓએ ઇરાન જઈ પોતાનું શબ્દ સ્થાપનું અને સામાન્ય રીતે તેમને આર્યન કહેવામાં આવતા. એક મેનીઅનના મદાન રાજા ડેરીઅસ જે હસ્તીસન પૂર્વે ૭મી સદીમાં ખ્યાતિમાં આવ્યો તે દક્ષિણ ઇરાનમાં પોતાના નકસે-સ્તમ નામના શિક્ષાલેખમાં બહુજ મગધીથી કહે છે કે “હું, મદાન રાજા, રાજાઓનો રાજા, મદાન રાજ્યો અને જાનિઓનો રાજા, આ મદાન અને વિસ્તીર્ણ પ્રદેશનો રાજા, આખા મેનીઅન, વીસ્તરપ (વીસ્તરપ) એક ઇરાનીનો પુત્ર ડેરીઅસ છું. હું એક આર્યન છું, હું એક આર્યપુત્ર છું.”

દિંદુઓથી છતાં પડીને ઇરાનીઓએ પોતા જીનેસા પ્રદેશનું નામ આર્યાન રાખ્યું, જે આજે ઇરાન કહેવાય છે. થોડાં (૫૫૦) વર્ષ પહેલાં તેનો ખરો ઉચ્ચાર ‘એરુન’ હતો. અહયાં દેશ અને તેની પ્રજા અર્થે જેને મંરેફનમા પણ આર્ય કહેવામાં આવે છે તેનો અવગતમાં ધાગી વખત ઉચ્ચેષ કરવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે મધ્ય ઇરાનનાં જંને રંગની બાવામાં ‘દયુ માસ’ કહેવામાં આવે છે અને અવગત પ્રમાણે તે સેમીતીક ધર્મમાં આદમ છે તેવી રીતે પહેલાં માન્ય છે. તેના રૂપદાંન ચાપ્ડન ૮૭ ના પાંચમાઈમાં એવી રીતે ઉચ્ચેષ કરવામાં આવ્યો છે કે “અહુરમઝદ પાંચથી માન્ય સંજ્ઞાવામાં મધ્ય મદ પદ્ધતિ માન્ય હતો. તેનામાંથી અહુરમઝદે રંગનીઅન અદસ કે અર્થન જાનિ અને તેના મુગ બીજા ઉપન્ય કર્યાં.

વેદ અને અવસ્તા

દિંદુઓ આંતર-નીઅનોને લગતી આપણી હિંદી કે ધ્યેગ-થી વેદ અને અવસ્તાના નેથી જૂના લખાણોમાં આપણને આ બંને જાનિઓની જ પાંચમાં, ધર્મમાં, વિચારોની શ્રેણીમાં અને મીનરિસમમાં વધુ અને વધુ મગતપણું લાગે છે. આમ આ બંને

પ્રજા એક જાતિમાંથી ઉતરી આવી છે. તેઓ પહેલાં એકજ પ્રદેશમાં રહેતી હતી. તેઓની એકજ ભાષા હતી. ધર્મ અને ચારિત્ર પણ એકજ હતાં, એમ માનવામાં કંઈ પણ શંકાને સ્થાન રહેતું નથી. અવસ્તા ભાષા અને વેદની ભાષા વચ્ચે માત્ર બોલીતોજ ફરક છે, જે ફરક અવસ્તામાં અને કયુનીફોર્મ વચ્ચે પણ રહેલો છે. ઇસ્વીસન પૂર્વે એકસો વર્ષ પહેલાં સ્ટેબોએ ભૂગોળમાં લખ્યું છે કે બધી આર્યન ભાષાઓ એકજ હતી, માત્ર બોલીમાં થોડો ફેર હતો.

અવસ્તાના અભ્યાસમાં પ્રમાણભૂત ગણાતા મહુમ મહાન જર્મન સ્કૉલર માર્થોલોને એ અવસ્તાની અને સંસ્કૃતની ભાષાનો નિકટ સંબંધ બતાવવા માટે યસન ૧૦ (પારેબ્રાફ ૮) માંથી એક વાક્ય લીધું છે, જે અવસ્તાનાં લખાણોનું એક અગત્યનું અંગ છે, અને જેનો સંસ્કૃતમાં શબ્દશઃ અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે.

અવસ્તા વાક્યનો અર્થ થાય છે કે “જે માણસો નાનાં બચ્ચાં-ઓની માફક હોમને ભોગ આપે છે તેને હોમ રૂઝ અને સારી તબિયત બક્ષે છે.”

ભાષાનો સંબંધ

બેશક જે આપણી પાસે સંસ્કૃત સાહિત્ય મોટા પ્રમાણમાં ન હોત તો મહદાયશીન સાહિત્ય (ઝોરોસ્ત્રીઅન ધર્મ)નો એક ભાગ બહુ ગુચ્છવણુવાળો બનત. એક ફ્રેંચ સ્કૉલર બર્નોર્ડે સંસ્કૃતનો ઉપયોગ લઈને અવસ્તા વશનો અનુવાદ કર્યો છે, જેમાં ગાથાઓ જે સૌથી અધરામાં અધરો ભાગ છે તેનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. ત્યારબાદ, સંસ્કૃતના પ્રકાશથી અવસ્તાનો અભ્યાસ શાસ્ત્રીય પાયા પર કરવામાં આવ્યો. શબ્દોક્તિના શાસ્ત્રની યુરોપીયન પ્રગતિ-માંથી અને હિંદના પ્રાચીન જ્ઞાનની શોધબોળમાંથી અવસ્તાના ભાગ ધીમે ધીમે પ્રકાશમાં આવવા લાગ્યા.

અવસ્તાની પહલવી દીકાને ‘ઝાંદ’ કહેવામાં આવે છે. આ પહેલાંથી ચાલી આવતી દીકા છે અને શબ્દોક્તિના શાસ્ત્ર મુજબ કરવામાં આવતી દીકા કરતા ઓછી વિશ્વાસપાત્ર છે તોપણ, આ પહલવી દીકા અવસ્તાને સમજવાની એક ચાવી છે અને અવસ્તાના કેટલાક પેરેબ્રાફોનું પૂરતું જ્ઞાન કરવા માટે તે ચોક્કસ જરૂરી માર્ગદર્શક છે. એ પણ જણાવવું જરૂરનું છે કે અવસ્તાન ભાષા જેના પરની દીકા સેસેનીઅન વખતમાં લખાઈ હતી તે તે વખતે બુઝાઈ ગઈ હતી. સેસેનીઅન કાળના દીકાકારને પવિત્ર ગ્રંથોની ચાલતી આવતી દીકા પરથી નંતાવ માનવાનો હતો. ગાથાના અવવાદ સિવાય માત્ર શબ્દનો ખરો અર્થ ન આવવ બતાવત નહિ પણ અવસ્તાની વસ્તુ જાણવા માટે પણ અવગણને મનુષ્ય માનવી જરૂર પડે છે. પછી અવસ્તાનો વર્ગ પણ છે, જેની વસ્તુઓ જાણવા માટે

આપણે જે અને પ્રખ્યાત વીરરૂપ કયા મહાબાહુનો આગ્રય સેરો પડે છે. અવરના અને મરુતનમાં કેટલાક દેવોનાં અને વીર પુરુષોનાં નામ પણ મેંકળ છે.

પવિત્ર વારસો

એ પણ શકે વિનાની વાત છે કે વેદના અભ્યાસીને પોતાની શોધખોળ માટે ઇરાની લખાણોનો આગ્રય સેરો પડે છે. પૂર્વ કાશ્મીર જોની શોધખોળ મુજબ વેદનો એક ભાગ ઇરાનીઓન જમિ પડે લખાયો છે અને કેટલાક ક્ષત્રિઓ (વિદ્વા માનાસમાં) ઇરાનીઓન દના અને આ ગાયનેમાંના લખાણરા ઇરાનીઓન તરવરાગા છે. અવરના અને વેદ એ આર્યોન ભાષાઓનાં લખાણો છે. દળરો વાં પાડી આને પણ આપણે આપણાં પ્રખ્યાત પુર્વજોની લાગણી અને વિચારો સમજ શકીએ છીએ. આ બંને પુસ્તકો છેલ્લી સદીઓની રાજનીતિ અને અર્થશાસ્ત્રથી તદ્દન મુક્ત રહી છે અને ને પ્રાચીન ઇરાનીઓ અને દિંદીઓના સંબંધનો પવિત્ર વારસારૂપ બન્યા છે.

લુદા ઘવાનાં કારણો

દિંદીઓ અને ઇરાનીઓ પૂર્વે કદા જગ્યાએ સાથે વસતા હતા અને એકબીજાથી ક્યારે છટા પડ્યા તે આજે આપણે ચોક્કસાદથી કહી શકીએ નહિ. દુઃ આ બાળનનો ઉલ્લેખ કરીય નહિ અને એમ કહી માત્ર માન્યતાઓમાં વખન વીનાવીય નહિ. કેટલાક દતિદાસ-કારો ધારે છે કે પવિત્ર ઋષુએ અને તેનો નવો ધર્મ દિંદીઓ અને ઇરાનીઓને છટા પાડવાના કારણભૂત બન્યો. આવી બીન-પાયાદાર વાત પર આપણે લક્ષ દેવું ન જોઈએ. બેશક, એ ખરું છે કે લુદા પડીને ઇરાનીઓ ઇરાનમાં વસ્યા. બાદ પેગંબર ઋષુએ આમજ આવ્યા.

આબોહવાનાં પરિણામ

અવરના અને વેદનાં પુસ્તકો જોવાથી આપણને ખબર પડે છે કે દરેક ઋગ્વેદમાં ઇરાનીઓ અને દિંદીઓ વચ્ચે મરખાપણું દીસે છે. પણ જ્યારે આપણે તે વખન પછીનો દતિદાસ જોઈએ તો આપણને આ બે પ્રજાઓના ચારિત્ર વચ્ચે ફરક લાગે છે. આ તફાવત આ બંને પ્રજા જે દેશમાં વસવા લાગી તેની આબોહવાને આભારી ગણી શકાય. સિંધુના કાંઠા પર અને પંજાબમાં આવ્યા બાદ દિંદુઓએ ધીમે ધીમે આખું દિંદ દાથમાં લીધું. તેઓનાં નિવાસની જગ્યા બદલે ગરમ, સપૂર્ણ પાણીવાળી અને બહુ ફળદ્રુપ હતી અને તેથી પોતાની જરૂરિયાતો મેળવવા માટે તેમને બહુ કામ કરવું પડતું નહોતું. આ પુષ્કળતાના અને આરામના પ્રદેશમાં તેઓ તર્કશાસ્ત્રીઓ બન્યા.

બીજા બાજુએ ઇરાનીઓ, જેઓ ચોક્કસ માનુષ્યો અને જક-

સાર્વેશ-સનદર્યા વગેરેના મેદાનમાં જઈ વસ્યા અને ધીમે ધીમે ધરિન-
ના ઉચ્ચ પ્રદેશ પર વસવા લાગ્યા, તેઓનો પ્રદેશ સૂકો અને પાણી
વિનાનો હતો. તેઓને ગરમ ઉનાળાનો અને બહુજ દુઃખ શિયાળાનો
સામનો કરવો પડતો હતો. પોતાના નિભાવ માટે તેમને સખ્ત
મહેનત કરવાની જરૂર હતી. અને સખ્ત મહેનત અને કુદરતની
પ્રતિકૂળતાથી તેઓ સારા લડવૈયા બન્યા. જીવનની આ મૂંઝવણે
તેમને લડાયક અને દંડ બનાવ્યા. ધરાનીઓની મદીનગી દટતા અને
મોટા પ્રમાણના દેશ પર તેમની સત્તાના કારણરૂપ તેમનાં કઠિન દેશની
સ્થિતિને ગણી શકાય.

‘હિંદ’નો ઉલ્લેખ

હિંદીઓ જ્યાં જ્યાં તેઓ જતા ગયા તે તે પ્રદેશને આર્યાવર્ત
કહેતા ગયા. તેઓએ આપેલું ‘બીબુ’ નામ ભારતવર્ષ અથવા તો
ભારત ભૂમિ છે. હિંદને આજે હિંદ કે હિંદુસ્તાન કહેવામાં આવે
છે તે ધરિનીઓએ તે દેશને આપેલા નામ પરથી લેવાયું છે. અવ-
સ્થામાં ચાર જગ્યાએ આપણે ‘હિંદ’નો ઉલ્લેખ થતો જોઈએ છીએ.
મદાન ડેરિસે પોતાના શિક્ષણેષ નકશે રસ્તમમાં પોતે સર કરેલા
દેશનો ઉલ્લેખ કરતાં સરસ્વત નામ ‘સિંધુ’નો ઉલ્લેખ કર્યો છે, જે
નામથી આજે પાણી આ નદી ઓળખાય છે. સિંધુ નદીની આસ-
પાસ વસ્યા બાદ હિંદીઓ પંજાબ અને ગંગાના પ્રદેશ પર ગયા.
આ આખા પ્રદેશને ધરાનીઓ ‘હિંદ’ નામથી ઓળખવા લાગ્યા.
આજે પાણી આપણા હિંદુભાઈઓએ એ નામ દકાવી રાખ્યું છે.
હિંદમાં, અવસ્થા અને વેદ એ બંને આપણી બંને જાતિની પ્રાચીન
મેદનાના પુરાવા છે.

અવસ્થામાં હિંદ વિશે થતા ઉલ્લેખના પાંચેવાદ અંગે મુદ્દ
કરવા ઉપરોક્ત થઈ પડ્યો. વેન્દીદાદના પદ્ધતિ પ્રકરણમાં મોખા
દેશનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાંનો એક દગ હિંદ પાણી છે.
અ. પ્રકરણનો ૧૮ મો પાંચેવાદ નીચે મુજબ છે. “જે ૧૬૦ મુદ્દ
દેશ મેં અવસ્થામાં ઉત્પન્ન કર્યો તેમાંના ના. નિ. ના. ૬૬ ના
પાણી મુદ્દસાનકતો અંત્ર-મન્યુએ વિરોધના ના. અવસ્થામાં મુદ્દસા
અને તાપ ઉત્પન્ન કર્યો. દેખીતી રીતે અવસ્થાના ના. ના. ના. ૬૬
મેં મેંદેલ સખ્ત સખ્ત-નિધિ એટલે કે નિધિના ના. ના. ના. ૬૬
બંને પાણી દેશને પાણી હિંદનો ઉલ્લેખ કરવાના ના. ના. ના. ૬૬

મદે વર્ણ કરેલાનું છે, પાણી અવસ્થાના ના. ના. ના. ૬૬ ના. ના. ના. ૬૬
દેશને ના. ના. ના. ૬૬ અને હિંદીઓના ના. ના. ના. ૬૬ ના. ના. ના. ૬૬
તેથી પ્રાપ્ત. ૬૬ મુદ્દ.

(ના. ના. ના. ૬૬. “અવસ્થાના ના. ના. ના. ૬૬)

૭૩-ગામડાંમાં સાચો સુધારો

(લેખક: શ્રી. હનસિંહ હમીરસિંહ રાણા)

દિંદની જનનાનો મોટો ભાગ ગામડાંમાં વસે છે અને ખેતીગર તેમનો મુખ્ય ધંધો છે. આ દેશમાં ચહેરો કરતાં ગામડાં તરફ ઓછું ધ્યાન આપવું થા બિચકુલ ન આપવું એ નુકસાનકારક ગણાય. આજ-કાલ આપણા દેશમાં ગામડાંના લોકોને પેટપૂર હિપાર્જન કરવામાં મદદગાર ટેકસા મૂકીદોગો અને દેગવણીના પ્રચાર માટે દેશમાં બે-ચાર નિશાળો મિશનરીઓ તરફથી ખોલવામાં આવી છે તેમાં અને તેની મારફત થતા કાર્યનું વિચરણ તેમના તરફથી પ્રસાદિ થવું રહે છે, ને દરેક ગ્રામ્ય સુધારાના દિશાવળીઓએ જોઈ જવું પડે છે.

પંજાબ પ્રાંતના ગુલગાંવ જિલ્લાના ડેપુટી કમિશનર મિ. બેને પણ આ દિશામાં કંઈક કહ્યું છે. અને એ દિશામાં ખીમતોને માર્ગદર્શક થઈ પડે તે અર્થે પોતાના એ પ્રયોગોનો રિપોર્ટ પણ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

સાધારણ જનવર્ગ પણ આજકાલ પોતાની ઉમતિ અર્થે ઉલોમ કરવામાં દેહકરસ લેવા લાગ્યો છે. તે વખતે જનારમના ૨૫૦ આશુ સિવમોહન સાહે લખેલી ટેકલીક સૂચનાઓ આ નીચે આપવામાં આવે છે. આશા છે કે વાચકો તેનો સાજા હિાવશે.

૧-શારીરિક વ્યામામને માટે દરેક મામમાં અખાડા ખોલવામાં આવે અને તેનો દરેક જણુ સાજા લે. સાથે સાથે દસિખુમાં આવેલા ઔષ રહે પોતાના શાસ્ત્રમાં દાખલ કરેલા મૂર્ચનમરફાર પણ અખાડા-ઓના આક્રેએ પોતાને ત્યા દાખલ કરવા જોઈએ.

૨-સામુદાયિક પ્રાર્થનાઓ અને લજનોનો રિવાજ પણ દાખલ કરવો જોઈએ.

૩-દરેક મામે એકાદ રાખિયાળા પણ ચલાવવી જોઈએ અને ત્યા નાનજનના બંદખાવ સિવાય અત્યજવખને પણ અદરશાન મળવું જોઈએ.

૪-સામુદાયિક રૂપે મ.નની ખેતીકડીનું રક્ષણ મામલોકો વાગુ બાધીને કર.

૫-નમાઝ જનન: દદા-દિમાદ પચાવને મારફતેજ પદ્મ.વ.

૬-દરેક મામમાં થા બે ચાર મામ મળીને સદસરી પેદાઓ ખામવામાં આવે.

૭-મામની જમીનમાં ઉછેક: કે ઉછાવેશ જાહેને વ.રા. કરની મામના લે.એ પદ્મ પદ્મ જોઈએ.

૮-વંચ.દ.ન નવીન જાહે મામવા આવે.

૯-સ્થળે સ્થળે દિવેલા વાવવા બેઠાએ કે જેને પ્રતાપે ખેતીના ખીજ પાકને જંતુઓથી નુકસાન ન થાય તેમજ તેના ખીજનો પણ ઉપયોગ થાય.

૧૦-ખાતર માટે ઉકરડાના ખાડા કરવા બેઠાએ અને વખતો-વખત તેના પર રસ્તાની ધૂળ કે મટ્ટાણું ઢાંકવું બેઠાએ.

૧૧-મરેલાં ઢોરોનાં હાડકાં ખેતરોમાંજ દાટવાં બેઠાએ.

૧૨-જે ગામોમાં પાણી રહે તેવું તળાવ હોય ત્યાં સિંધોડાંના વેલા રોપી તેની ઉપજ લેવી બેઠાએ.

૧૩-સહકારી પેઢીઓ મારફત ખીજ વેચાતું લેવામાં આવે અને ખીજને પાક પણ તેની મારફતેજ વેચવામાં આવે તો ફાયદો થાય.

૧૪-જે ગામોમાં તળાવ સૂકાઈ જતાં હોય તેમાંથી તળવું મટ્ટાણું ખોદીને ખેતરોમાં નાખવું બેઠાએ.

૧૫-જે લોકો બળદગાડીઓ ભાડે ફેરવતા હોય તેમનાં તે કાર્યમાં મદદ કરવી બેઠાએ; અને સહકારી પેઢીઓએ તેમને મજબૂત બળદ ખરીદવા નાણાં ધીરવાં બેઠાએ.

૧૬-ધરકામમાં અથવા નાલવાધોવામાં સ્ત્રીઓ તેમજ બાળકો ગામની આજુબાજુના ખાડાઓમાંના પાણીનો ઉપયોગ ન કરે તે માટે તે ખાડાઓ પૂરી નાખવા બેઠાએ.

૧૭-ગામમાં ગમે ત્યાં આડાઅવળા ઉગેલી નકામી વનસ્પતિઓ ખોદી કાઢી નાખવી બેઠાએ.

૧૮-ગામડાંમાં પ્રથમ જેવો એકતાનો ભાવ હતો, જેમકે બ્રાહ્મણ પણ વૃદ્ધ ચમાર અથવા બંગીને કાકા કહેતાં શરમાતો નહોતો, તેવો ભાવ પેદા કરવાનો પ્રયત્ન કરવો બેઠાએ.

૧૯-જે ધંધાઓમાં વિશેષ નાણાં રોકવાની જરૂર પડતી નથી, તેવા જેમકે કાતવું વનવું, દોરડાં ભાગવાં, તેડની ધાણીઓ વગેરે ધંધાઓ ગામડાંમાં વધારવા બેઠાએ.

ઉપરોક્ત વાતો એવી નથી કે જેને ફેળવાયલો યુવક અમલમાં મૂકતાં શરમાય. જે તે તેના અમલ કરવા માટે તે ઉમેદવારી કે નોકરી કરના કોઈએવાની સાથે પોતાનું અને પોતાના આજીવન્યાનું ભરખુશિયાનું ખુશીથી કરી શકે. આ વાતો એવી કે જે માં મરકારી મરકારી જરૂર નથી પડતી. પરંતુ સરકાર અને આવા કાંમતો વાળી મદદથી કરી શકે છે.

દૂધમા, ઘાસપાંચાસના નવજનનું શિક્ષણ. સૌથી પહેલાં વનસ્પતિ વેચવાની આવકનિદિ શિક્ષણ. વનસ્પતિ અને મહત્ત્વના ફળોની, નાનાં નાનાં વનસ્પતિ એકીકરણ, વનસ્પતિની ૧૧ ૨૨ ન મહત્ત્વના ગામડાંના નુસખાનાર દિવેલા વગેરે કામો. ગામડાંનાર વધારે વનસ્પતિની

૭૪-જરૂર હાથ ધોજો !

(લેખક:-શ્રી. બાપાજીજી ગ. વૈદ, હાંસોટ)

હું અંકેશ્વરથી ફેનમાં બેસીને વડોદરા જતો હતો. ભરમણને એક રસ્તે પલ્લે પડેલો પુરુષ મારા કબજામાં આવ્યો અને મારી સાથે બેઠો.

હમણાં જાણુની મોસમ છે. દરેક રોયને જાણુ વેચાય છે. હોં તે લઈને હોંસે ખાય છે. મારી પાસે બેઠેલા પેલા ભાઈએ એક ૧૨ જાણુ વેચાનાં લીધાં અને એક પછી એક ખાવા માંડ્યાં. હાંસોટમાં ૧૧૫ની બહાર નાખવા જોઈએ એટલું એ ભાઈ જાણુના ન હતા.

એ ભાઈ આવી રીતે જાણુ ખાવા લાગ્યા એટલે મારા મનમાં અનેક વિચારો રૂરવા લાગ્યા. આ લોકોને કેવી રીતે સમજવું કે વેચા વિના જાણુ ન ખરાય ? કંઈ પણ મોંમાં મૂકતા પહેલાં તે રસ્તે છે કે અરસ્તે છે તેની પરીક્ષા કરતાં આપણે ક્યારે શીખીશું ?

જાણુની કિંમત જોઈ હું તો ઉપર માથો જમણી હોય છે. વેચનારાના હાથ ગંદા હોય છે. એનાં ત્રાજવાં પણ એટલાં જ ગંદાં હોય છે. આવા જાણુ લેવાં અને તે જરા પણ સફાઈ વિના મોંમાં મૂકવાં ! એ જાણુ માથે ફેટલાંયે જાણુ તેના મોંમાં જતા હશે. રસ્તેવાળા આવા લોકોને આવી ખરાબ રીતે ખાઈ પદાર્થો વેચવા દે છે એ પણ આ અગ્નિ દેશમાં જ નમાવી લેવાય છે.

છોટાવાથી એક બીજા પાટીદાર ભાઈ કબજામાં આવ્યા. બરાબર મારી સામે બેઠા. તે ભાઈ આર્થસમાજીસ્ટ હતા એ તેમની વાતો ઉપરથી લાગતું હતું. આ ભાઈને દાદર હોવી જોઈએ; કારણકે તે વારંવાર શ્રમ લાગ અજવાળના હતા. વરણામા રોયને બારીમાથી ટાકું બહાર કાઢી પાણીવાળાને ખૂસ પાડી અને જાણુના હાથે લોટો ઉઘો કરી કમો હાથ હોઈ લગાડી પાણી પીવા માંડ્યું. હું કમકમી ઉઘો.

વારંવાર જે માણસ દાદર અજવાળનો હોય તેણે પાણી પીના પહેલાં હાથ ધોવા જોઈએ, એ માદી વાતનું જાન નથી. અને આ તો પૈદિ સંસ્કૃતિના અભિમાની આર્થસમાજી ભાઈની વાત છે. તો પછી કુળજી, ભીલ, કાળી ઈત્યાદિ પછાત કેમોનું તો જીવવાનું જ શું હોય ?

મેં એકાદ ગ્યજ વાચ્યું છે કે મોટેસોરી પોતાના બાળકોને વારંવાર હાથ ધોઈને સાક સખવાની ખૂસ ચીવટથી ટેવ પાડે છે. કેમ પણ વગુ મોમા નૂકના પહેલા હાથ ધોવા જોઈએ એ મરેકાર બચપણથી જ જાણુ પડે તો અનેક વ્યાધિઓમાંથી બચી જાય એમ છે.

બંગાળના શિષ્ટ વર્ગમાં મેં જોયું છે કે એ લોકો કંઈ પણ ખાતા અગાઉ હાથ ધોવે છે અને ખાદ્યપદાર્થ(ફળ વગેરે)ને બરાબર ધોઈ નાખે છે. જે વાસણમાં ફળ કાપવાનું હોય છે તે અને ચપ્પુ પણ બરાબર સાફ કર્યા બાદ જ તે ફળ કાપે છે. આપણે અહીં સુસ્ત ગણાતા વૈષ્ણવોમાં પણ આ ટેવ નથી. સારા પૈસાદાર કુટુંબોમાં આ ટેવ નથી. આપણા ડોક્ટરો અને વૈદ્યોને પણ આ ટેવ નથી પડી એમ હું અનુભવથી કહી શકું છું.

ઘર આગળ કે બહાર ગમે ત્યાં આપણે હોંઘએ પરંતુ ખાતા પહેલાં હાથ બરાબર ધોઈને સાફ કરવાનું જોઈએ. ફળ વગેરે જે હોય તે બરાબર ધોઈને સાફ કરવાં જોઈએ. ચપ્પુ પણ ધોઈ નાખવું જોઈએ. આ સાદી ટેવ જો આપણા જીવનમાં દૈનિક ચર્ચા ગય તો કેવું સાફ ? ખોર, રાયણ, જાંબુ, કેરી, સકરેટ્ટી, ચીકુ વગેરે આપણે ધોયા વિના મોંમાં મૂકીએ છીએ. એ ચીજોને સાફ વાસણમાં સ્વચ્છ પાણીથી ધોઈને જોશો તો કેટલો કચરો નીકળે છે તે જણાશે. ફળ ગમે તેવી જગ્યામાં, ગમે તેવા હાથે પહેલાં અને ચઢેલાં હોય છે. ઉપર માખીઓ ગળગળતી હોય છે. અને માનવસમાજનો જો મોટામાં મોટો કેઈ દુશ્મન હોય તો આ નાની દેખાતી જીવલેણ માખીજ છે. મગ ઉપર ખેરડીને તે આવી હોય તો મગનાં દુષ્ટ જીવાણુઓ તે પોતાના યારીક પગો સાથે ચોંટાડી લાવેલી હોય છે. આ જ્યાં અદૃશ્ય જંતુઓ ફેટલાયે ભયંકર રોગો પોતાની સાથે લાવે છે એવું આપણને ક્યાં ભાન છે !

ગ.મ.માં કામ કરનારા ભાઈઓ આ માદી વાતનો કૃપા કરીને પ્રચાર કરે તો કેવું સાફ ! ગદા-બીડીના ગરકાયેલા વર્ણવજ કરતાં હાથ ધોવાના કાયદા વર્ણવવા વધુ જાણપ્રદ છે. પ્રત્યેક ઘરમાં એક એક બોર્ડ મારી આવવું જોઈએ : "હાથ ધોયા વિના ખાવાની જંતુને રોગ આપતા." "ફળને બરાબર ધોયા પછી ખાઓ." "ખાવાના વાસણ, સાફ સમાવવાની જરૂર પા વાંકુ ચપ્પુ બરાબર સાફ રાખો."

(ઓગસ્ટ ૧૯૩૩ ના ૧૫૧૬ નં.માં)

છે. અને આ રીતે અધર્મને માર્ગે વિચરતા સાધુઓને પાપનો દર-વાળો કુંચી લઈ ખુલ્લો કરી આપે છે. ન્યાં આટલી સગવડ મળતી હોય, દરરોજ મિષ્ટાન્નને માદક પદાર્થો આરોગાતા હોય, ત્યાં બિચારા એ ચેલાઓ વ્યભિચાર ન કરે તો બીજું શું કરે ?

પણ આમ આજની પોપલીલાઓ ચાલ્યા કરે, એ આજના યૌવનને ભરકાંડે ઉભેલા જવાંમદથી કેમ જોવાશે ? આજના યુવકો અને સમાજસુધારકો ન્યાં ન્યાં આવા બનાવો અને ત્યાં ત્યાં એ પોપલીલાઓની ખબર લઈ નાખે, ઉત્સાહના ઉમળકે ધમધમ કરતા આગળ દોડી જાય. એવી પોપલીલાઓ સામે આંખમાંથી અગ્નિ ઝરે તેવી આંખ કાઢે, આત્માના ઉભરાતા ઉત્સાહે પ્રાંતે પ્રાંતના સીમાડા ખૂંદી વળે, ફેર ફેર એવા સામે અહિંકાર ઉઠાવે, એવાં મંદિરો ઉપર રેડ લઈ જઈ કબજે લે, એવાં મંદિરોને ભક્ષે ભેદએ તો તાળાં વાસે, ભક્ષે ભેદએ તો એના ઉપર ચોટીપહેરા ગોઠવી દે, ગમે તે કરે; પણ ધર્મના ઓડા હેડળ, ધર્મની માયાજાળો પાછળ, પોપલીલા કે વ્યભિચારીઓના અખાડા ચાલુ રહે એ સ્થિતિ આજના નવજુવાનોને માટે અસહ્ય છે, એ માટે અંજારના ભુવાનો જંગે ચઢ્યા અને અમે ઇચ્છીએ છીએ તેવા જાહેર પોકાર થયો.

આ કાળું કલંક અંજારના રામસખી મંદિરના મહંતથી ન જોવાયું. મંદિર અને મહંતની એમાં આબરૂની વાત હતી એટલે ચેલાને પાપે એ મહંતે અરીણ ખાઈ આ લોકમાંથી પરલોકે જવાનું પસંદ કર્યું. શ્રી રઘુરાજો આત્મવિકાસ ! અમે તો કહીએ છીએ કે આ પાપ એક બીજી બૂતજ છે. જે ખરેખર મહંત આધ્યાત્મિક જીવન જીવનારા હોય તો ચેલાને કમે પોતે અરીણ ખાવાની કાંઈ જરૂર નહોતી; પણ અમે તો માનીએ છીએ કે એમાય કાંઈ છૂપો ભેદ હશે. આટલી આમ આપવાન કરવા જેવું કશુંજ નહોતું. અમે હવે પાપ જાણવાનીએ છીએ કે આવા આપવાનો ભક્ષે થાય તો થવા દો; એથી કાંઈ અર્થ ઉંચું જવાનું નથી. પણ હિન્દુ સમાજે મક્કિની બહાન. હિન્દુ સમાજ પાપ જાણવાની જરૂર છે.

૧. અ. ૧૦૮-૧૬૩૩ ના "પુવર" નામિકના ત્રીજીની નોંધ)

૭૬-કલિયુગના ધર્મો, ધર્માચાર્યો અને સાધુસંતો

(લેખક:-શ્રી. સમભાર્ષિ સ્વકોડભાર્ષિ ધાધવ) .

પૂર્વકાળમાં બ્રાહ્મણોનું શું સ્થાન હતું ?

“ સર્વસ્વં બ્રાહ્મણસ્યેદં યત્કિંચિદ્ જગતઃપ્રથમ ”

સંસારમાં જે કંઈ છે તેનો માલીક બ્રાહ્મણજ છે, બીજા બધા તેમની દયાથીજ તેનો ઉપભોગ કરે છે. બ્રાહ્મણ મર્તિમંત ધર્મ મનાતો અને તેનો જન્મ ધર્મસંરક્ષણાર્થેજ થતો; તેમજ તે સર્વ જનપ્રાણીઓનો ઈશ્વર ગણાતો. વળી પૂર્વેના બ્રાહ્મણોમાં બીજા વર્ગો કરતાં જ્ઞાન, તપ વગેરે વિશેષ હતા; તેઓની પ્રકૃતિમાં વધારે સત્ત્વિકતા હતી, તેઓ વેદાધ્યયન વગેરે નિયમો તથા અમિદોષ વગેરેનું પાલન કરતા અને બીજાને કસવતા. આથીજ તેઓ સર્વ-શ્રેષ્ઠ મનાતા. ત્યાં બ્રાહ્મણોમાં બીજા વર્ગો કરતાં આ વિશેષતાઓ નથી હોતી ત્યાં બ્રાહ્મણત્વ પણ હોઈ શકતું નથી. મનુ મહારાજ કહે છે કે: “જે માણસ બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મવા છતાં વેદનો અભ્યાસ કરતો નથી અને સંખ્યાદિ નિત્યકર્મોનું નિયમપૂર્વક અનુષ્ઠાન કરતો નથી તે શ્રદ્ધ જ છે.” મહાભારતના સાંતિપર્વમાં કહેલ છે કે “સત્ય, દાન, અદ્રોહ, અક્રુતા, શરમ, કરુણા અને તપ, એ ગુણો જેનામાં દેવાઈ આવે, તે બ્રાહ્મણ છે. શ્રદ્ધના કુળમાં જન્મેલા કોઈ પુરુષમાં આ ગુણો જન્માય તો તે શ્રદ્ધ નહિ પણ બ્રાહ્મણજ છે. અને જે બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મેલા પુરુષમાં આ ગુણોનો અભાવ હોય તો તે બ્રાહ્મણ નહિ પણ શ્રદ્ધ જ છે.” વળી સાંતિપર્વમાં પુરોહિત વિષે કહેલ છે કે-“મત્સ્યવાદીપત્નું, અદિત્સા, તપ, સરંગના, ઈર્ષા અને દેવનો અભાવ, નિરંજિમાનીપત્નું, યોગ્ય શરમ, સહનશીલતા, મનો-નિમગ્ન અને સાનિ, એ ગુણો જેનામાં હોય તેને પુરોહિત કહે છે.”

બ્રાહ્મણોનાં કર્મકર્મો

જનસમાજમાં સત્ય જ્ઞાનનો પ્રચાર કરી સાનિના ઉપાયો યોજવા, મર્વ વર્ગોની આર્થવિકાના ઉપાયો જાળવી તેમને બનાવવા અને પોતાના કર્મકર્મો તત્પર રહેવું, બાળકું-ભાગ્યવતું; સાત્ત્વો સાંમ-જવા-સંભળાવવા, યજ કરવા-કરાવવા; દાન દેવું અને જરૂર વખતે ધાતું લેવું; સ્વચ્છ-માનની ગૃહા ન ગ્રામવી, પરદોડી ન જનવું; કુખમાં પણ અગ્નિષ બાળી દેશનું દિવ ન કુખવતું, ધનધાન્યનો ખટ સંમદ ન રાખવો, આત્મભોગ આપી ધર્મનું રક્ષણ કરવું; વગેરે બ્રાહ્મણોના અનેક કર્મકર્મો અને ધર્મો હતા અને તે પ્રમાણે પૂર્વે તેઓ તેનું વધાર્થ રીતે પાલન કરતા અને તેથીજ તેઓ જિવિવાની ઉપર પરમાત્માના પ્રતિનિધિઓ લેખાના અને અન્ય વર્ગો

તેમને પૂજતા. આત્મણે સ્વધર્મો, સ્વકર્મો અને સ્વકર્તવ્યો બુદ્ધિએ તેમની પ્રતિષ્ઠામાં સ્વાભાવિક રીતે ઘટાડો થયો અને જન-સમાજની તેમના તરફની પૂજ્યતામાં પણ ઘટાડો થયો. પરિણામે તે જૂનકાળની સર્વોત્તમ જાતિને આત્યારે સિદ્ધા પણ કોઈ આપતું નથી. સ્વધર્મ બુદ્ધ્યાથી કેવી મદદાન આવતિ !

સાધુ-સંતો સંન્યારીઓ વગેરે

આત્મણે કરનાં આ લોકોએ સમાજને અધિક નુકસાન કર્યું છે. આત્મણે તો પોતે જગડીને બેસી રહ્યા પરંતુ આ ટોંગી સાધુ-સંતોએ તો જનતાને પણ જગડવાનું ઉત્તેજન આપ્યું.

સાધુ કોણ થાય છે ?

મારા ખારવા પ્રમાણે તો સાધુ થવાનાં ત્રીસેનાં ચાર કારણો જણાવ્યા છે:-

(૧) આ ભાગિક સંસારને અસાર જાણી તેના ઉપરથી પ્રીતિ નહીં, ડાનમુકા થવા માટે પરમાત્માની અનન્ય ભાવથી ભવિષ્યકર્તા સમાજનાં અપશાંતિ, નીતિ અને ધર્મનો પ્રચાર કરે. તો તેની અત્યે સ્વાર્થત્યાગી થવું. આ સાધુ થવાનાં ચાર, ઉપર અન્ય જુદા કારણો છે. જેમ સ્થાના માટેની સંપ્રિયતા મનુષ્યને વળે છે તેમ તેને જગન સામે છે; તેને પોતાનું સ્વરૂપ વિગણે પામે છે; જગત તેને વળાવતું નથી તે જગતને વળાવતા નથી. નિરર્થકી જીવનની નિર્ગતિ અવધા, નિરાશર હાથ છે.

અસૌચ્યમાયઝિર્વોદ્વિયત્વં અમાદ્યાશાંતિઃ જનપ્રિયત્વં ।

નિર્લોભતાભયદોષકરતાઽજ્ઞાનમ્વચ્ચિદ્વદશ લક્ષણાનિ ॥

આ બે શ્લોકોના અર્થ એ છે કે, જો કોઈ મનુષ્ય સૌચ્યમાયઝિર્વોદ્વિયત્વં, અમાદ્યાશાંતિઃ, જનપ્રિયત્વં, નિર્લોભતા, ભયદોષકરતા, અજ્ઞાનમ્, વચ્ચિદ્વદશ લક્ષણોમાંથી કોઈકનું અસ્તિત્વ જણાવે, તો તે જગતને વળાવતું નથી. જગત તેને વળાવતું નથી. નિરર્થકી જીવનની નિર્ગતિ અવધા, નિરાશર હાથ છે.

જો કોઈ મનુષ્ય સૌચ્યમાયઝિર્વોદ્વિયત્વં, અમાદ્યાશાંતિઃ, જનપ્રિયત્વં, નિર્લોભતા, ભયદોષકરતા, અજ્ઞાનમ્, વચ્ચિદ્વદશ લક્ષણોમાંથી કોઈકનું અસ્તિત્વ જણાવે, તો તે જગતને વળાવતું નથી. જગત તેને વળાવતું નથી. નિરર્થકી જીવનની નિર્ગતિ અવધા, નિરાશર હાથ છે.

આદ્યર, જર, જમીન, મકાનો, ગાડી વાડી, મોટર વાહનો વગેરે સાંમાવિક્ત સાધનો વગર ચાલતું નથી.

(૩) ત્રીજા નંબરના સાધુઓ “અશક્તિમાન્ મચેત્ સાધુ” એ હોય છે. કાંઈ કામ કરવાની નિર્જનતાને લાગે તેઓ સાધુ થઈ જાય છે. મદારમા તુલસીદાસજીના કહેવા પ્રમાણે “નારી મુર્ખ વર સુખન નાસી, મુંડ મુંડાય બે સુન્વાસી” એવી માફક બધું પરવાપો પછી ‘ગેર બાળ્યાનો બેર’ એવી માફક બચવાં કરી જોખમ જોખમ કરતા ચાલી નીકળે છે. આવા સાધુ શુદ્ધચાતુર્ય પહેલાં કે પછી પણ સાધુ થાય છે. સાધુતાનો અર્થ જાણ્યા વગર નિર્મોલ્યતાએ થયેલા આ કહેવાના સ્વાંગી સાધુઓ દુનિયાને ભારરૂપ થઈ દેશને જોતરૂપ બની સર્વને નિર્ભય અને કંજાસ બનાવે છે. આ લોકો ઈશ્વરમક્તિ કે તેના રહસ્યના માનથી ખિલકુલ અજાત હોય છે. લોકોને ઉતરવા જ શરીરે ભરખ એળો, મોટી મોટી માળાઓના હારડા પહેરી, મુખથી જ ગુમનામ લઈ બગલાઓની પેડે સ્વાર્થ માટે ખ્યાન ધરે છે. કવિ હાલમ કહે છે કે:-

‘ભાવ વિના તે બક્તિ શાની, બક્તિ વિના શું જ્ઞાન જ્ઞેને,
જ્ઞાન વિના તે સુરજન શાનો, તે શું દેશે જોધ જ્ઞેને.
મન વશ નહિ તે તપ પણ શાનું, શીઝ વિના શું જ્ઞાન જ્ઞેને;
સદ્ગુણ નહિ તે સાધુ શાનો, તૃષ્ણા ત્યા શો ત્યાગ જ્ઞેને.”

(૪) ચોથા નંબરના સાધુઓ હકન તેઓની કુદૃષ્ટ પ્રતિભા ચોરસ અને તેમાં અનુકૂળતા મેળવવા બગવા સ્વાંગ નીચેના દંગ, ધૂન, ચોર, વ્યભિચારી અને અપરાધી લોકો હોય છે. દુનિયાને કપોરી સ્વાંગથી ઉતરવાના ધરાદાથીજ સાધુ થયેલા આ કુદૃષ્ટો સમાજને અને ધર્મને ખરેખર બચરૂપ છે.

ઉપર વર્ણવેલા ચાર પ્રકારના સાધુઓમાં પહેલા પર્ગના સાધુઓ જગતને કલ્યાણકારી, સુરુ થવા યોગ્ય અને ધર્મના સ્થંભરૂપ છે. પરંતુ ભારતના ભાગ્યમાં હવે આવા સતો રજા નથી. જીવન નંબરના સાધુનું કાંઈ પ્રમાણ છે પણ તેઓ પોતાનાજ અવસાયમાં રોકાઈ રહી જનસમાજને ધર્મ અને નીતિ તરફ વાળવાને ઉપદેશ આપવાની પ્રવૃત્તિ વેત્તએ તેવી હાય ધરતા નથી તેથી સાધારણ જનતાને તેઓથી કાંઈ લાભ થતો નથી. બાકી રજા ત્રીજા અને ચોથા નંબરના સાધુઓ. આ લોકો મજને, ભાચ, તંબાકુ, ચરસ, મદિરા, મિટાનો વગેરના ઉપભોગ માટે અને ચોરી, લૂંટ, વ્યભિચાર માટે જ સાધુ થયેલા હોય છે. આ ત્રીજા ચોથા નંબરના સાધુઓની સંખ્યા હિંદમા લાખોની છે. તેઓએ દેશને અને ધર્મને રસતાગ મૂકી દીધા છે. કવિ શામળ આવા બેખધારીઓનું વર્ણન કરે છે કે:-

‘એકમતર’ જેવા વિદ્યા અને વિદ્યાર્થી પણ દિંદ દેશને માટે લખી ગયા છે કે “પ્રતિદેવીનો સંપૂર્ણ કૃપાપાત્ર અને તત્ત્વન્ય ઔશ્વર્ય, મતા અને સૌંદર્યયુક્ત દોષ સમસ્ત સદિમાં સર્વોત્તમ શ્રેષ્ઠ દેશ-પૃથ્વીપરનું સ્વર્ગ-મારે શોધવાનું હોય તો દ્વં દિન્દુસ્તાનને જ પ્રથમ પદ આપું. મને લે કદાચ એમ પૂછવામાં આવે કે, વિદ્યાર્થીના કયા દેશના રહેવાસીઓએ હિંદુસ્તાન બનીએના સંપૂર્ણ વિદ્યાસ કરેલો છે ? તથા મનુષ્યવ્યવસ્થા અને ગુરુ શિષ્યો પર આદિતીય મનન કહેયું છે અને તેમાંના કેટલાક પ્રશ્નોના એવા તે કયા સંયુક્તિક અને મત્રમાત્ર ઉત્તરો આપ્યા છે, કે જે પંડિતો અને કેન્દના અભ્યાસક્રમે પણ વિચારવા લાયક છે ? તો દ્વં જવાબ આપું કે, દિન્દુસ્તાને.” એક વખતના આવા દિન્દુસ્તાનને લે તે રથાન કરી વાર આપતું હોય તો ધર્મની તેના યથાર્થ સ્વરૂપમાં પુનઃ રથાપના થવી જોઈએ અને આવા ધર્મપ્રવર્તકો-આગેવાનોએ વર્ણુ અને આશ્રમની પૂર્વ-અવસ્થા અને સંરહારો આજુ કરી ચારે વર્ગોને સ્વધર્મ-કર્મપરાયણ બનાવી, ધર્મદેહી અને કમોગસારી બનાવવા પ્રયત્નશીલ થવું જોઈએ. અને સાધારણ જનસમાજે દરેક-મગવાધારીઓને નિદિ પોષનાં તેમાંથી ખરા સતોને-ઓગળી તેમને ગુરુ કરી ધર્મપ્રચારના માધનોની તેમને મગવડ કરી આપવી જોઈએ.

ઉપરના અવધાનિ અનુમાર શુભ આશયથી લખાયેલા લેખમાં ધર્મની, ધર્મોચાર્યો કે સાધુમતોની નિંદા કરવાનો લગભગ પણ આશય નથી. ધર્મને માટે અને ખરા સાધુમતો માટે મને ધાર્યું માન અને પૂજ્યભાવ છે, પરંતુ...અત્યાર ધર્મની અને તેના પ્રચારક આગેવાનોની જે ક્ષતિ થઈ ગઈ છે અને જે એ અનુભવી છે અગર તો યોગી ધામી નો કોઈને પિદિત છે તેનું જ એ અર્થાન્તર સ્વરૂપમાં વર્ણન કહેયું છે તે ગુરુ વાચકોએ નમજ મના ઉપર રોડ પણ પ્રદાનનું દોષાગોષણ ન કરવા નમ્ર વિનંતિ છે.

(તા. ૩-૧-૩૩ના “કાલી રાજ”ના મધ્યે)

કોઈ કહે આરા પ્રજા પાસે દીવો લાવવાથી જીવંતના ચંદ્ર નવ્ય છે તો કોઈ કહેશે આમારા પ્રજા અગ્નિ ને ચાલુ રાખક વિના રહેજ નહિ. ત્યારે કેટલાક મિરિકંદરામાં આડલેક જગ્યાવાળા મુક્ત જીવો તારી વિશ્રુતિમાં નાચી રહે છે. જળ, રથજ અને જૂનમાત્રમાં એ તારી ઝાંખી કરી પૂર્ણ સતોષમાં મદાલે છે. નાનાં મધુરં નિર્દોષ બાળકો-ને કોઈ જગ્યા તારા વિના જગ્યાતી ન હોય તેમ તે આનંદકલ્પોજ કહે છે. પણ હું તો નથી મુક્તાત્મા કે નથી કામજ નિર્દોષ બાળક ! એટલે જ પુદ્ગિનાં વમજો અને સંશયસમુદ્રમાં અથડાવે છે. અને રાત્રિ-દિવસ એજ શોધું છું કે પ્રજા ! તું ક્યાં છે ? લોકો કહે છે કે તું પરમાર્થી હાથોમાં વસે છે. હું શોધવા નીકળી ત્યારે રાગીઓની સારવાર જોયા પરમાર્થી ધામમાં મેં તને શોધ્યો; પણ ત્યાં તો રાત્રપરીક્ષકોની શીમતોની સારવાર અને ગરીબો પ્રત્યેની બેદકારી જોઈ હું ત્રાસી ઉઠી.

અનાથગૃહોમાં ગદ્ય ત્યાં પ્રદર્શન માટેનાં અનાથો અને સંતા-ડવાનાં અનાથો મેં દીઠાં. ત્યાં પણ બેદુર પ્રયત્ન મોજી કરી વળેલું મેં જોયું. મદમાં ગદ્ય ત્યાં મહંતની ધનસેવા કરનાર શીમતા અને રાત્રિદિવસ જનમહેનત કરી જન ધરતી નાખનાર એ ગરીબોની વચ્ચે મહંતમદારાજની જીતિઓએ મોટો કિલ્લો ઉભો કરેલો હોય એમ જોયું.

ધાર્મિક કાર્યોમાં વિદ્યોપાર્જનાર્થ ધન માગતા ગરીબોને નિરાશ થતા અને ધનવાન કુટુંબોના સગાંઓને અથવા ઝોળખીતાઓને આગળ વધના મેં જોયા. ગરીબોને ધનને અજાણે આત્મધાત કરતા અને શીમતોને દેવાથી કાઢતા મેં જોયા. આપાસન, ધર્માનન, વિદ્યા-મંદિર, આરોગ્યશુદ્ધ, જ્ઞાનમંદિર અને ઉદ્યોગમંદિરમાં પણ પ્રજા ! મેં તને શોધ્યો.

ત્યાં ત્યાં ગદ્ય ત્યાં ત્યાં તને ઇગરે રાખનાર ઇગરદારોએ મને મૂંઝવી નાખી. પ્રજા ! હું નથી માનતી કે તું ખરેખર જોવાયો છે. તું છે એ વાત હું સ્વીકારું છું. જગન્નિયંતા તને દોરવાનો હાંબ કરનારા અને જુલાવામાં નાખવા મહેનત કરે છે, તેમાંથી મને રક્ષ, અને કહે તું ક્યાં છે ?

(તા. ૨૯-૧૦-૧૯૩૨ના “મુળક સમાચાર”ના દીપોત્સવી અંકમાંથી)

૭૮-હું નાશ માગું છું.

(લેખક:-શ્રી. રિચર્ડ વાગ્નર)

હું આજની આપણી એ સમાજ-રચનાનો નાશ માગું છું કે જે સમાજ-રચના બાંધવાને માટે સરળચેત્રી માનવજાતની અંદર પરસ્પર વિરોધી વર્ગો ઉભા કરે છે; જે સખળ અને નિર્બળના વાશ પેદા કરે છે; શ્રીમંત અને મુક્તીસના ભેદભાવોને જન્મ આપે છે, અને જે માનવીઓને વિશિષ્ટ અને અશિષ્ટ બનાવે છે. કેમકે આ જાતનાં વર્ગીકરણ આપણને સૌને સાચેસાચ અભાગી બનાવે છે.

આજના સમાજતંત્રમાં કરોડો માનવીઓ મુટ્ટીભર માનવી-ઓની ગુલામી બરદાસ કરે છે, અને એ મુટ્ટીભર માનવીઓ પોતાની દોલતની ગુલામી ઉઠાવે છે. હું આજના આવા સમાજ-તંત્રનો નાશ માગું છું.

હું એ તંત્રનો નાશ માગું છું કે જે તંત્ર મજૂરીમાંથી મોજ હરી લે છે, જે તંત્ર મજૂરીને ગુલામી સમી બનાવે છે અને મોજને દુર્ગુણ સમી બનાવે છે. આજના એ તંત્રનો નાશ માગું છું કે જે એક માનવીને જરૂરત કરતાં ખૂબ ઓછું આપીને કંગાલ રાખે છે અને બીજા માનવીને જરૂરત કરતાં ઘણું વધારે આપી ચિંતાવુર બનાવી દે છે.

હું આજના એ સમાજતંત્રની ધમારતને જમીનદોસ્ત કરવા માગું છું કે જે તંત્ર અર્થહીન સ્ત્રીઓની પાછળ, મરેલા માણસોની પૂજા પાછળ, માનવજાતની સર્વોત્તમ રચનાશક્તિ વેડફી નાખે છે.

જે તંત્ર માનવજાતના એક ભાગને અર્થહીન ધંધાઓમાં પરોવી રાખે છે; જે તંત્ર લસકરી, કારકુની, સદાખોરી, વ્યાજખોરી અને એવાં બીજાં અનેક સુખ કામકામોની પાછળ, હમ્મરો માનવીઓ પાસે એમની જીવાનીના જીવનું અભિજ્ઞાન અપાવે છે, અને આ તિરસ્કારપ્રેમી ધંધાઓમાં મામેલ નહિ એવા એક માનવજાત પાસે અસહ્ય મજૂરી કરવા એમની હદગીંતી તમામ રસ લૂટી રહે છે; હું એ તંત્રનો નાશ માગું છું.

અત્રાંકર, ગુરુત્વ, અનુચિતતા, વગ. જેવાં કયાંકિયત, દગાખોરી અને ગુન્દગારીના કાર્યો અગત્યના, માનવ જાતનો આધાર બની આવેલા સમાજ-તંત્રના કલનનું નાશ નિરાશ ન કરવાની મને તમને છે. એ સમાજ-તંત્રના એકબેંકે નાશ નહિ. હું નાશ માગું છું.

(૧૯૦૧-૦૨-૧૬:૩૩:૩૩ નાથી)

૭૯-શ્રીરામાનુજાચાર્ય અને અસ્પૃશ્યતા

વિશિષ્ટદેનના જગપ્રસિદ્ધ પ્રણેતા શ્રીરામાનુજાચાર્યને તેમના મમકાલીન મનાનનીઓ, માનવી રક્ષ પરનું કામજ પાન દહીને સંભાળતા હતા. જે જે વેળાએ સમાજમાંના અત્યંત ક્ષુદ્ર પ્રાણીને પાતના આપવામાં આવતી તે તે વેળાએ તે તે ચાનનાઓનો પ્રત્યાધાત તેમના પર થતો અને તેમનું વદન મ્હાન થતું એવું તેમના મમકાલીન સોકાએ જોયું. ત્યારે જ્ઞાના મૂળ ઉપર ધા પડે છે ત્યારે ટોચ પરના કુમળાં પાન પ્રથમ સુકાવા લાગે છે. આ ઉદાહરણ પરથીજ રામાનુજાચાર્યને કુમળાં પાનની ઉપમા આપી. પૈમ્પુલ પરપરામાંના આચાર્યોનાં જે નમનરેતોત્રો નિત્યશઃ તેમનાં દેવાલયોમાં બોલવામાં આવે છે તેમાં રામાનુજનું “દ્યૈકસિંધુ” આપું પૈશિષ્ટ્યદર્શક વર્ણન કર્યું છે. શુદ્ધ દયાનો સાગર હોવું એ રામાનુજનોજ વિશેષ ગુણ હતો.

આ મહાન આચાર્યનું અંતઃકરણ જેમને આપણે આજ હરિજન નરીકે કહીએ છીએ એવા દુર્ભાગી લોકો પરના પ્રેમથી ને દયાર્થી ઉજળી આવતું એમાં આશ્ચર્ય નથી. આ હરિજનોની પાસે હિંદુમત્સર અત્યંત નિકટની સેવા કરાવી લેવાને તૈયાર છે, પણ જે સમાજજ દુષ્ટ આપી શકે છે એવા સામાજિક વ્યવહારના હક્ક તેમને આપવાને સમાજ તૈયાર નથી. સમાજે તેમને લૂંટવા સારૂ પોતાના એક ભાગ તરફકે માનવા અને તેમને ઉપયોગી થવાનો પ્રયત્ન નીકળ્યો કે તે સ્વનંત્ર વર્ગ છે એમ કહેવું એ અત્યંત અન્યાયવાળું છે, એમ રામાનુજાચાર્યને ૬૦૦ વર્ષ પહેલાજ લાગ્યું. મહાત્માજીની પેટે રામાનુજે પણ અસ્પૃશ્યોને એ સમયે અત્યંત પરિત્ર અને મધુર નામ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આ વર્ગને તે ‘નિરુકકુલમ્’ કહેતા. (નિરુ=થી; કુલ=કુળ) રામાનુજે પૈમ્પુલ સપ્રદાયી દેવાલયોના મહારામા વર્ષના દેટલાક દિવસ હરિજનોને પ્રવેશ મળવાની પ્રયા પાડી હતી. આ બિના હિંદુસ્થાનમા સુવિખ્યાત છે. રામાનુજે બાંધેલા મેલકાટના શીતાગવળના દેવાલયમા હરિજનોને વર્ષમા ત્રણ દિવસ મંદિરના મહારામા આવવા દેવાની રૂઢિ નેમણેજ પાડી. નવ સૈકા પહેલાં એટલે ત્યાર આધુનિક ચળવળનું કાર્ત નામનિશાન પણ નહોતું એવે વખતે તેમને કેટલો પ્રયત્ન વિરોધ થયો હશે, એની કલ્પના કરવા જેવી છે. પણ દુર્દૈવની વાત એ કે, આ સારી, હઠા-પણખરી ને માણસાહની રૂઢિ કાળાન્તરે પ્રસાદ પામવાને બદલે અજ્ઞાન તેમજ પૂર્વમહના આધિક્યને લીધે સંકુચિતજ થઈ.

જે આગમેતો આધાર આગજ્ઞુદા સતત પણ દાખલપણે આપવામાં આવે છે એ આધારને ન ગણકારતા રામાનુજાચાર્યે શ્રીરંગમના

મોટા દેવાલયમાં એક નવોજ પ્રકાર શરૂ કર્યો. આ દેવળના પાંચમ પ્રાકારની આંદર પાંચમ જગતિના ઉપયોગને સારૂ એક પવન. એ સભા-મંડપ અને એક બલિપીઠ બાંધવામાં આવ્યું અને તે પાંચમ જગતિ પરના અન્યાય દૂર કરવાની ઈચ્છાના ને તેમના પર દયા દર્શાવવા ને તેમના દૈર્ઘ્યનાં સમાનુગ્નસાર્યના સમારક તરીકે માનવામાં આવે છે. હુવપરંપરાપ્રમાણ નામના જૂના ગ્રંથમાં સમાનુગ્નસાર્યના ગરિ સંબંધી ને તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી જે સર્વમાન્ય દક્ષીકૃતો આપવામાં આવે છે એ વનમાન દરિજનહિદારની ગણવળને ઉપયોગી હોવાથી જ વડી જરૂરની છે.

એક વાર રામાનુજ પોતાના શિષ્યોસાથ જતા હતા. સંકેત મેળવે એક અંત્યજ સ્ત્રી સામી મળી. સાથેના માણસો પેટી પકાડીને, એ સ્ત્રી દર બારી બંધ એટલા સારૂં બોલેલી વાંચા પાડેલાં. એ સ્ત્રી હમ્મ પટ્ટી બાંધે અમલનારાં લેખરવી નેત્ર વંડ બોલી:—

“કેવળે પોનાના પવિત્ર ચરણોથી આ પૃથ્વીને મુક્તિ કરી છે
 તે મહાદેવ તો આખી પૃથ્વી એ તેનું પવિત્ર મંદિર ન બોલે
 ‘મહાદેવ’ કહે તો, હું ક્યાં અને કેવી રીતે હર ચરણે !”

୧. ସାମାଜିକ-ସମାଜର ଶାନ୍ତି ଓ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଦି ଶାନ୍ତି
 ୨. ଶାନ୍ତି ଓ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଦି ଶାନ୍ତି ଓ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଦି ଶାନ୍ତି
 ୩. ଶାନ୍ତି ଓ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଦି ଶାନ୍ତି ଓ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଦି ଶାନ୍ତି

[illegible][illegible][illegible][illegible]

શી કરવો; પણ જ્ઞાન ક્યાં પછી જાણવારથી ફર રહેવા માટે જોઈ શકના ખબા પર હાથ ન મૂકવો” આજ પ્રકારની તેમની દીકા પી. દીકાનું સ્વરૂપ સમજી લઈ રામાનુજ હમનાં દસનાં તેનાં પીઠીકરનાર્થ કહેના:—

“ જેને તમે શ્રદ્ધ મમજો છો તેના ખબા પર હું જ્ઞાન ક્યાં છી હાથ મૂકું છું, એનો ઉદ્દેશ માટે ઉચ્ચકૃત્રીન ભક્તિભિમાન મોર્ષ ખાતું એવોજ છે. આ પરિમાર્ગેન હું પાછી વટે કરી શકું તેમ થી.” રામાનુજયાર્થ જાણતા ને પાવિત્ર્યનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે સમજતા હતા. એમના આજ્ઞના અનુયાયીઓની ધર્મધેત્રી માન્યતાના જનાં એમની માન્યતા ને સમજાવે કટલી બિન્ન હતી !

રામાનુજે હજાર ધર્મગ્રંથોના જોડજોડ આગમોને અધિકાર છે એવું સંકરાચાર્યને અમાન્ય એવા મનનું પ્રતિપાદન કર્યું. ઉદ્દેશ એટલોજ કે, આત્માર્થભૂના સિદ્ધાંતની પ્રસ્થાપના અત્યંત ઉચ્ચ એવા સિદ્ધાંત પર કરવી અને તદ્વા તેમજ ભક્તિની વચ્ચે રહેતી ઐક્ય-સંસ્થાપક શક્તિ વર્જાતમના કરનાં વધુ એક છે એને માન્યતા આપવી એવો હતો. તેમની મહાનતાનાં પ્રચંડ મોહનઓમા બધો વિરોધ તપાઈ જતો; પણ ત્યાર પછી આવેલા શિષ્યોએ શુધારણાની વિરદ થઈ રહેલા વિરોધનો વેગ લેયો અને પ્રાપ્ત થયેલા વશનો સંમદ હવે આર સાવધપાઈ શીખવવાની અને અત્યંત ચીદ્રનાથી બંધનો તોડી નાખવાની વિરદ ઉપદેશ કરવાની શરૂઆત કરી. આ ઉપદેશનો પ્રચાર વધતો ગયો અને પછવરેથી જે એકી મોહનનાના માણસો આત્મા નેમને હાથે આ ઉપદેશનો વિપરીત અર્થ થવા લાગ્યો. એજ પ્રમાણે જેમને જાનિતું અભિમાન હતું, તેમણે આ ઉપદેશનું ધાર્મિક હાથાદના અંબેલ કિલ્લામા રૂપાન્તર કર્યું. આ કાર્યમાં નવા-ઓની જૂના કપાલગદારવાગાઓની સાથે સ્પર્ધા શરૂ થઈ, તેથી આજ આપણને એવું દેખાય છે કે, જેઓ રામાનુજના મોહન લે છે અને જેમની ઉત્કટ દયાનો બાળનમા હજી સ્તુતિસ્તોત્રા ગાય છે, તે નેમના શરૂએ જે લોકોનો સામાજિક દષ્ટિએ ઉદ્ધાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, એ લોકોની બાળનમાં દયાન્ય છે. જે રામાનુજયાર્થ ૯૦૦ વર્ષ પહેલાં અસ્પૃશ્યતાનિવારણની ચળવળના આદ્ય પુરસ્કર્તા હતા, તે રામાનુજયાર્થનો અધિકાર જેઓ માને છે—ને પચને જેઓ અનુમટે છે એવા અનુયાયીઓમાજ અસ્પૃશ્યતાના કટા શત્રુ છે એ લોકોએ છીએ ત્યારે ઇતિહાસની વક્તા દેખાઈ આવે છે.

(બુત્રાર્થ-૧૯૩૩ ના “ચિત્રમય જગત”માંથી)

શાસ્ત્રીની બીક કે મક્રામ વગર કદું હું. આ વિષયની મને પૂતી
ખાતી થઈ ગઈ છે અને મને તે શાસ્ત્રીને તે બનાવી શકું એમ હું.
તેનો સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવા પણ નૈયાર હું. જે સામ્રાજ્ય આ નથી
તો અસ્પૃશ્યો પ્રત્યે આપણું આવું વર્તન કેમ હોઈ શકે ? આપણે
જે શૂન્ય કરી છે તે તરતજ મુધારવા માંડવી જોઈએ. ઉત્સાહથી,
બાવથી અને ખરા મનથી આપણે કામ કરવું જોઈએ. આપણી
પદ્ધતી આપણામાં સ્પષ્ટ નથી તેને સદને છે. ભાઈઓ ભાઈઓમાં
સહાર્થ થાય છે, તો આપણને સ્વરામ્યપ્રાપ્તિ ક્યારે થશે ? જે કરીએ
તે એકગીતને સમજાવીને કરવું, મળે ઉતારીને કોઈ લાવ્યા વિના
કરવું. આપણે ત્યાં સમજી લોક નથી એમ નથી. શરૂઆતમાં મુશ્કેલી
લાગશે, પણ મુશ્કેલીનો અંત આવશે ત્યારેજ માત્રમ પડશે કે
અહીં કામ થયું. સાચું કાર્ય સડીને નહિ પણ સમજાવીનેજ થઈ
શકે. અનેક રથજે મળીને લોકો સાથે વિચારોની આપ-લે કરવી,
ને શાસ્ત્ર શું કહે છે ને વાત જેને મળે ઉતારી શકાય તેને મળે
ઉતારવી. રેલ્વે એન્જીનમાં એક હોય છે તે ગતિ રોકે છે. આ કાર્યમાં
તો આપ ગતિ પણ રોકશે નહિ. માત્ર વચાજ જે એમ ને એમ
નીકળી જાય તો કાર્ય સાથે નહિ. પણ ચોખ્ખ નળીઓ દ્વારા તે
જાય તેમ કરીએ તો આપણું કાર્ય સિદ્ધ થાય.

આજે સૌથી મોટી જરૂરીઆત માણસ તરીકેનો સૌથી
પહેલો દક્ષ-બુદ્ધિ શક્તિ ખીમવવાનો-કેળવણી લેવાનો છે. તે માટે
કોઈ પણ નિશાળમાં કોઈને પણ જ્યાં માટે બાધ ન હોવો જોઈએ.
અસ્પૃશ્યતા એ કેવળ વહેંચ છે. શાસ્ત્ર પ્રમાણે પણ વહેંચ છે અને
તેથી નિશાળમાં એકગીતની સાથે એમાનવાના કોઈને વાધો ન હોવો
જોઈએ. કોઈકર આજેકર એ કોમોમાં બહુ ઉંચી જાતિના નથી,
છતાં તેમની બુદ્ધિશક્તિ ધણા ઉચા પ્રકારની છે. જેમણે એમને
વાદવિવાદ કરના સામ્રાજ્ય છે તેઓ સર્વ એ વસ્તુ કહે છે. આ
લોકોની બુદ્ધિશક્તિનો ઉપયોગ નહિ કરીએ તો મોટી ખૂલ કરીશું.
આ લોકોને ભાઈ તરીકે સમજીને પુરેપુરા દક્ષ આપો. અસ્પૃશ્યતાની
ઉપામનામાં તેમને સગળા લાગીદાર કરા. મનુષ્યનુ મનુષ્યત્વ ખીલે
તેમાં આપણો વિરોધ ન હોવો જોઈએ.

ખીલ વાત માણસને સાધારણ અનુકૂળતા મળવી જોઈએ તે
છે. તેમને તમાકુ બધું ધન આપી દો એમ કોઈજ કહેવું નથી.
પરંતુ એમને દુવામાંથી કે નગ પસંદી પાણી તો લેવા દો. કાશી જેવા
પવિત્ર પ્રદેશમાં પણ ત્યાના ધર્મિજ અને જાહલનુનરેમે એટલે મહા-
રામજે પોતાના જન્મે દુવામાં જવાને પાછી લગવાનો દક્ષ ધણું
જોઈથી આપ્યો છે. આ ઉપરાંત ઘણી નાની નાની બાબતો પણ
વિચારવા જેવી છે. સાધારણ વહેવારમાં નીચે લેવામાં બનતરમાં

દુકાનથી તેમને આઘા રાખવામાં આવે છે. આપણામાં મનુષ્ય હોય, ભાઈનો ભાવ આવતો હોય તો આ બધું મૂળથી ઉમેડી દેડે દેવું જોઈએ. આ માટે લોકમત કેળવવાની જરૂર છે. ગાંધીજીએ તેમાં ઉત્તમ તક આપી છે. જ્યારે દુનિયાને તેમની ખચર નહોતી, તે વખતે યરોડા મંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યા અને દુનિયા આગળ એવો પ્રમુદ્ધો કે સૌ પોતાના આત્મા તરફ જોઈ પોતે શું પાપ કરી રહ્યો છે, તેનો વિચાર કરતા થયા.

આપણે સરકાર પાસેથી અધિકારો માગીએ છીએ, પરંતુ આપણે આપણા ભાઈઓ તરફ થઈ રહેલો અન્યાય તે પહેલાં દૂર કરવો ઘટે. ઘરનો પાથો મજબૂત કર્યા વિના ચણતર કેમ થશે સ્વરાજ્ય માગતા હો તો આ બાબત સમજી કાર્ય કરો. અસ્પૃશ્યતા એ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ છે; તેથી કહેવાતા અસ્પૃશ્યો માટે સામાન્ય વહેવાર ઉઘાડી દેવો જોઈએ. કશોય બાધ રહેવો ન જોઈએ. આ કાર્યમાં પહેલા ભાઈઓને પણ બે શબ્દો કહું. બનારસ યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓ ગામડાંમાં કામ કરવા જાય છે, તેમને મેં કહ્યું છે તમે ગામડાંમાં જઈ કહેવાતા અસ્પૃશ્યો સાથે એસી જમી લેશો એટલેથી કાર્યસિદ્ધિ નથી થવાની. તમે જશો, પછી તમારી પૂર્વજીવન બુદ્ધિ થશે. તમારે તો એવું કરવું જોઈએ કે જેથી બધા વચ્ચે સંપર્ક અને મીઠો સંબંધ થાય. બુદ્ધિમંત્રી આ કામ ન થાય. અંગ્રેજ ભણનારા વિષે ગામડાના લોકોનો એવો અભિપ્રાય હોય છે કે તેઓ ધર્મ ડૂબાવશે. આ ભાવ દૂર કરવો જોઈએ, નહિ તો કાર્યસિદ્ધિ નહિ થાય. સૌને ખરી વાત સારી રીતે સમજાવવી જોઈએ.

મિત્રો, રેલ્વે, સરકારી ખાતાં વગેરેમાં કેટલાયે લોકો જાય છે ત્યાં બધી કામના માણસો હોય છે અને સાથે કામ કરે છે. તે કોણ આભડછેટ પાળે છે ? તે પ્રમાણે હવે આપણે બધે છૂટ કરી દેવી જોઈએ. ધીમે ધીમે કીડીવેગે આ કાર્ય થાય તે નહિ ચાલે નાનાં મંડળો કરી આ કાર્ય માથે લઈ લેવું જોઈએ. આ વિચારોનો બધે પ્રચાર કરવો જોઈએ. તે માટે લોકમત કેળવવો જોઈએ જુદા જુદા પ્રશ્નોનો ગુંથવાડો કરવો એ કીડ નથી. તેથી કામ સિદ્ધિ ન થાય. આ કાર્ય નોખું પાડી તેના ઉપર ધ્યાન આપી કરવું જોઈએ તો પરસ્પર બધાં કાર્યોનો સંબંધ પણ જળવાશે, અને અપ્રશ્નો નિવેડો આવી જશે. મેં જે કહ્યું છે તે સંબંધી વિચારો કરજો અને જે કર્તવ્ય લાગે તે અમલમાં મૂકજો.

(તા. ૨૫-૧૦-૩૨ના 'ગુજરાત સમાચાર'માંથી)

૮૧-મારી તીર્થયાત્રા

(લેખક:-શ્રી. બનારસીદાસ ચતુર્વેદી)

શંકરજી, બેલગામીજી અને દિવેદીજી આ ત્રણ વચોટક સાહિત્ય-મેકોની મેવામાં હાજર થઈ, તેમનાં દર્શન કરી, તેમનો આશીર્વાદ લેવાની કૃત્તિ ધણી દિવસથી મને થતાં કરતી હતી. આ કૃત્તિ સને ૧૯૨૪ના ડિસેમ્બર માસના છેલ્લા તથા મને ૧૯૨૫ના જાન્યુ-આરી માસના પહેલા અડવડિયામાં ફળીમૂલ થઈ. આ વર્ષે ત્રિપરલ-ફેડરેશનની બેઠક લખનૌમાં મળવાની હતી. ત્યાં મારે પૂર્વે આફ્રિકાના સંબંધમાં જતું પદ્યું હતું. અહીંથી દિવેદીજીની જાન્યુ-આરી નજીક દોઢાથી, અહીંઆજ મુસાફરીનો કાર્યક્રમ નક્કી કરવામાં આવ્યો કે મારે પ્રથમ દીલનપુર જતું, ત્યાંથી હરદુઆ જઈ અને ઉંચકે જંદાવન દીલનપુર જવા માટે દાનપુર નજીક ખિન્દ્રી રોડ રેલેશને ઉતરવું પડે છે. અહીંથી તે લગભગ દરેક આઠસ છે. રસ્તો ધણેજ આઠા-ખડીઆવાળો છે. બેલગામી સિવાય અંગાની કાનરોમાં ધણે જવાને ખીજું સાધન નથી. અરેક જાજી રાકનો નથી. આંચકા એટલા બધા લાગે છે કે જો આખરું અંભાળીને બેસે નહિ અને દરેક આંચકા વખતે સાવધાન રહે નહિ તો તેની કેટલી તૂટી જવાનો ભય રહે છે. તેમ છતાં આ મુસાફરીમાં મને અનિશ્ચય આવેલ પડવેલ પાટે પાટે સીધી ચાલી જતી બેલગામીમાં સુગમ રીતે મુસાફરી કરીને જો કાલે કંદાએ આવી ગયા હોય અથવા જો ગ્રામીન સમયની મુસાફરીનો અનુભવ કરવાની કૃત્તિ હોય તો જરૂર તેજે દિવેદીજીના દીલનપુરની વાત કરવી.

ખિન્દ્રીરોડથી મવારે નીકળી જઈ સંજે દીલનપુર પડેલા. થયમા અંગાજી ઉતરવાને હોટીની માર્ગ લેરી પડી. અહીં વિરેલ વિશંખ થયો. દિવેદીજીની સાથે મળવાનો પ્રયત્ન એક વખત બુદ્ધિ- (દાનપુર)માં ખમ્બો હતો, પણ તે જરૂર થોડા વખત મારે. તે વખતે વિરેલ વાનચીન થા ન હતી. આ વખતે કેટલાએક કસાકે મુખી વાનચીન થા. વર્તમાનપત્રમાંના વાદ-વિવાદ વંચવથી મેં દિવેદી-જીના સંબંધમાં જે અનેક ધરખાંચા બધી કાખી હતી તે મર્વ ખેડી પડી. જે લોકોએ એમની સમજ કીડાંએ એવું કયો છે તેને દિવેદીજી હરદુઆ આવી બધી કેમના છે એ વાત નહિ મની રહે. ના. પણ એવેજ ખ્યાલ હતો કે દિવેદીજી એક દો. દાવ અને પેરે લખાવના આટલું છે, પણ પત્રનેને થઈતે થઈ જઈ કરતી લાલિયાની લેવા મટે અને થઈ માન હતું અને આ કાળે લોકોએ મેં દીલનપુર જાવડ નક્કી કર્યું હતું, નહિ કે તેમના હિત જાવડને દિવેદીજી અનિશ્ચય નહા નજાન.

તેમાં પણ મતિય માનીય.” તેમણે આ વચન અણરચા પાતું. કેટલીક અશિક્ષિત સ્ત્રીઓ પોતાના પતિના ત્યાગ તથા તપના માર્ગમાં વિખરે પાય છે. જે દિવેદીજીનું કામ આવી સ્ત્રી સાથે પાતું પડ્યું હોય તો મને વિશ્વાસ છે કે તેઓએ જે સાહિત્યની સેવા કરી તેનાથી એવા બાગની પણ બાગેજ કરી શક્યા હોય. દિવેદીજી પોતાની પત્નીને કેટલી માનવી, કૃષ્ટિથી જોતા તેનો, પરિચય હજી આ પાનથી મળે છે કે તેમના મરણ પછીથી તેમના સમરજાયે તેમણે એક નાનું સરખું મંદિર, બંધાવ્યું અને તેમાં, લક્ષ્મી તથા સરસ્વતીની મર્તિઓની વચ્ચે તેમની સ્ત્રીની આરમની મર્તિ, પધરાવી. મંદિરની બનાવટ થી દિવેદીજીની સુરમિ જણાય છે. મંદિર ઉપર લખ્યું છે:—

યજ્ઞ નાર્યંમ્નુ પૂજ્યન્તે રમન્તે ; તથા દેવતાઃ । શતિ-મનુઃ

‘શ્રિયદસમસ્તા સકલ્લા જગત્સુ’-શતિ; ધ્યાસઃ.

તેની સાથે દિવેદીજીએ બનાવેલી, સંસ્કૃત કવિતા પણ છે, જે નીચે આપવામાં આવે છે:—

નવ-પણ્થ-મૂલસંખ્યેઃ વિક્રમાદિત્ય-ચરસરે ।

શુક્રે, કૃષ્ણપ્રયોદયામાધિકાપાદમાસિ ચ ॥

મોહમુગ્ધા ગતજ્ઞાના ભ્રમરોગ-નિપીઠિતા ।

જહ્નુજાયા જલે પ્રાપ્ત પંચત્વં ચા પતિમતા ॥

નિર્મમાપિતામિદં તત્ત્વાઃ સ્વપત્ન્યાઃ સ્મૃતિમંદિરમ્ ।

વ્યથિતેન મહાધીરવ્રસાવેન દિવેદિના ॥

પદ્મગૃહે યતઃ સાઽઽસીત સાક્ષાચ્છૈરિયરૂપિણી ।

પત્યાવ્યંકાઽઽદતા ઘાણી દ્વિતીયા સૈવ સુમતા ॥

આની પછીથી લક્ષ્મી તથા સરસ્વતીની મર્તિસાતાએ, શ્લોક આવે છે અને આ બન્ને મર્તિઓની વચ્ચે પૂજ્ય દિવેદીજીની મર્તિ-પત્નીની મર્તિ છે.

પપા તત્પતિમા સરમામ્મખ્યમાંગે તયોર્દયોઃ ।

હૃદયી સરસ્વતીદેવ્યોઃ સ્થાપિતા પરમાદરામ્ ॥

—સંવત ૧૬૭૧ વિ.

“પત્યાવ્યંકાઽઽદતા ઘાણી દ્વિતીયા સૈવ સુમતા ।” અર્થાત્

“પતિએ એક સરસ્વતી ઉપર અને બીજી. આ પતિમતા પર પ્રેમ રાખ્યો” આ પદ અરેખર ધાતું મહત્ત્વનું છે. દિવેદીજીએ જે લાગણી અને ધનથી સરસ્વતીની સેવા કરી છે તે પર્વમાન હિંદી સાહિત્યના કૃતિદાત્રમાં આદરણીય અને અનુકરણીય છે. એ નિસદેહ છે. રેલ્વે તાર વગેરેની નોકરી કરતા સરસ્વતીને અભ્યાસ કરવો એ કાંઈ સહેલું ન હતું. બ્યારે તેઓ ગ્રામીણ હતા ત્યારે રોજ ચાર વાગે હતા. ચારથી ૭ વાગનાં સુધી નિત્યકર્મ કરતા. પછીથી ૧૨વારી સાત

મારી તીર્થયાત્રા

પણ સંતોષ માનીશ." તેમણે આ વચન અક્ષરશઃ પાળ્યું. લીક અશિક્ષિત સ્ત્રીઓ પોતાના પતિના ત્યાગ તથા તપના માર્ગમાં દુનઃપ્ર થાય છે. જો દિવેદીજીનું કોઈ આવી સ્ત્રી સાથે પાનું પડ્યું હોત તો મને વિશ્વાસ છે કે તેઓએ જે સાહિત્યની સેવા કરી હોત તેનાથી ચોથા લાગતી પણ લાગ્યેજ કરી શક્યા હોત. દિવેદીજી પોતાની પત્નીને કેટલી માનની દ્રષ્ટિથી જોતા તેનો પરિચય કદાચ આ વાતથી મળે છે કે તેમના મરણ પછીથી તેમના સ્મરણાર્થે તેમણે એક નાનું સરખું મંદિર બંધાવ્યું અને તેમાં લક્ષ્મી તથા સરસ્વતીની મૂર્તિઓની વચ્ચે તેમની સ્ત્રીની આસની મૂર્તિ પાવરાતી. મંદિરની બનાવટથી દિવેદીજીની મુશ્કેલી નાશ થઈ છે. મંદિર ઉપર લખ્યું છે:—

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ । इति मनुः
'स्त्रियस्समस्ता सकला जगत्सु' इति व्यासः

તેની સાથે દિવેદીજીએ બનાવેલી મંદિર કવિતા પણ છે જે નીચે આપવામાં આવે છે:—

नव-पणव-भूसंख्ये विक्रमादित्य-वत्सरे ।
शुक्ले, कृष्णत्रयोदश्यामाधिकापादमासि च ।
मोहमुग्धा, गतज्ञाना भ्रमरोग-निर्पादिना ।
जह्नुजाया जले प्राप पंचत्वं या पतिव्रता ।
निर्म्मापितमिदं तस्याः स्वपत्न्या, स्मृतिमंदिरम् ।
व्यथितेन, महावीरप्रसादेन द्विवेदिना ।
पत्युर्गृहे यतः साऽऽसीत् साक्षाच्छिवदेवदेवि ।
पत्याप्येकाऽऽदता वाणी द्वितीया चैव त्रुवका ।
आनी पञ्चीथी लक्ष्मी तथा सरस्वती ।
आवे છે અને આ બન્ને મૂર્તિઓની વચ્ચે

પત્નીની મૂર્તિ છે.
एषा तत्प्रतिमा तस्मिन्मन्त्रमन्त्रे मंत्रिते
लक्ष्मी सरस्वतीदेव्योः स्थापिता

“पत्याप्येकाऽदता वाणी द्वितीया चैव त्रुवका
निजे, એક સરસ્વતી, ત્રીજી અને ત્રીજી

તેમાં પણ સતિ આવીશ." તેમણે આ. વચન-અગ્રરથ: પાશુ. કેટલીક અધિકારીઓએ પોતાના પતિના ત્યાગ તથા તપના માર્ગમાં વિધ્નરૂપ થાય છે. જે દિવેદીજીનું કોઈ આત્મી અથવા સાથે પાશુ પડ્યું હોય. તો મને વિશ્વાસ છે કે તેઓએ જે સાહિત્યની સેવા કરી તેનાથી એવા ભાગની પણ ભાગ્યેજ, કરી શક્યા હોય. દિવેદીજી પોતાની પત્નીને કેટલી માનની, દ્રષ્ટિથી જોતા તેનો. પશ્ચિમ દક્ષિણ આ વાનથી મને છે કે તેમના મરણ, પછીથી તેમના રમરખાઈ તેમણે એક નાનું સરખું મંદિર બનાવ્યું અને તેમાં લક્ષ્મી તથા સરસ્વતીની મૂર્તિઓની વચ્ચે તેમની ઓળખ આરસની મૂર્તિ પધરાવી. મંદિરની બનાવટ થી દિવેદીજીની સુરચિ જણાય છે. મંદિર ઉપર લખ્યું છે:—

યજ્ઞ નાર્યન્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તથા દેવતાઃ । इति-मनु: ।

‘ચિયદસમસ્તા સકલા જગત્સુ’-ઈતિ ધ્યાસા,

તેની માથે દિવેદીજીએ બનાવેલી. સંસ્કૃત કવિતા પણ છે જે નીચે આપવામાં આવે છે:—

મવ-વણ્ણવ-મૂસંજ્યેઃ વિક્રમાદિત્ય-વરસરે ।

દુષ્ટે હૃણ્ણવ્યોદય્યામાધિકાયાદમાસિ ॥

મોહમુગ્ધા ગતજ્ઞાના અમરોગ-નિપીવિતા ।

જદ્વજાયા જહે પ્રાપ પંચસ્ર્વં યા પતિમતા ॥

નિર્માપિતામિદં તથ્યાઃ સ્વપત્ન્યાઃ સ્મૃતિમંદિરમ્ ।

દ્યયિતેન મહાવીરપ્રસાદેન દિવેદિના ॥

પર્યુર્ગદે યતઃ સાડસીત્ સાધ્વાચ્છીરિયરુપિણી ।

પત્યાવ્યેકાડદતા ઘાણી દ્વિતીયા સૈવ સુમતા ॥

આની પછીથી લક્ષ્મી તથા સરસ્વતીની પ્રસંસાના બે શ્લોક આવે છે અને આ બંને મૂર્તિઓની વચ્ચે પૂજ્ય દિવેદીજીની ધર્મ પત્નીની મૂર્તિ છે.

પપા તત્પ્રતિમા તરમામ્મખ્યમાગે તયોર્ઘયોઃ ।

હૃદમ્ સરસ્વતીદેવ્યોઃ સ્થાપિતા પરમાવરાત્ ॥

—સપ્ત ૧૬૭૧ વિ.

“પત્યાવ્યેકાડદતા ઘાણી દ્વિતીયા સૈવ સુમતા ।” અર્થાત્ “પતિએ એક સરસ્વતી ઉપર અને બીજીને આ પતિમતા પર ગ્રેમ રાખ્યો” આ પદ ખરેખર ધાર્મિક મહત્વનું છે. દિવેદીજીએ જે લાગણી અને ધૂનથી સરસ્વતીની સેવા કરી છે તે વર્તમાન દિંદી સાહિત્યના દત્તિદામુખા આદરણીય અને અનુકરણીય છે. એ નિઃસંદેહ છે. રેલ્વે તાર વગેરેની નોકરી કરનાં સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરવો એ કાંઈ સહેલું ન હતું. ત્યારે તેઓ જાસીમા હતા ત્યારે રોજ ચાર વાગે ઉઠતા. ચારથી ૭ વાગના સુધી નિત્યકર્મ કરતા. પછીથી પરવારી સાંત

વાગ્યાથી નવ વાગ્યા સુધી સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરતા. દ્વિવેદીછની પરિશ્રમશીલતા એવી હતી કે સરસ્વતી માટેના લેખો છ મહિના અગાઉથી તેઓ પોતાની પાસે તૈયાર રાખતા, કે જેથી બે માંદા પડી જવાય તો છ માસ સુધી તો બીજા કોઈ માણસને રોકવાની જરૂર પ્રેસવાળાને ન પડે. અઢાર વર્ષની સેવા પછીથી બ્યારે દ્વિવેદીછ પોતાના કાર્યથી નિવૃત્ત થયા ત્યારે તેમણે જે લેખો બધીછને સોંપ્યા તેમાં કેટલાક લેખો એવા હતા કે જે તેમને બાબુ સ્થામનુદરજીએ સોંપણી કરતી વખતે આપ્યા હતા.

દ્વિવેદીછએ જે કપડાં પહેર્યાં હતાં તે ઝોઝામાં ઝોઝાં પાંચ વર્ષનાં જૂતાં હતાં. આ ઉપરથી તેમની કરકસર અને કાળજીનો કંઈક ખ્યાલ આવે છે. કામજો-ધાબજો તો છેક વીસ-પચીસ વર્ષ પહેલાંનો હતો. આજ આપણે દ્વિવેદીછએ પોતાની જીવનપર્યંતની કમાણીમાંથી જે છ હજાર રૂપિયા હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયને છાત્રવૃત્તિ માટે આપ્યા તેની પ્રશંસા કરીએ છીએ, પણ આપણામાંના ઘણા થોડાકજ એ વાત જાણે છે કે આ છ હજાર રૂપિયા બચાવવાને દ્વિવેદીછને કેટલો સંયમ કરવો પડ્યો હશે ? બ્યારે તેમની માસિક આવક ૨૦૦ રૂપિયાથી ફક્ત ૨૩ રૂપિયાની થઈ ગઈ ત્યારે તેટલા રૂપિયામાંથી પાંચ ત્રણ ચાર રૂપિયા દાન-પુણ્યને માટે જુદા કાઢતા. જે સાહિત્યસેવક જુદાવસ્થામાં સન્માન તથા સ્વાભિમાનથી રહેવા માગે તેને દ્વિવેદીછની આવી કરકસરની ટેવમાંથી ઘણું શીખવાનું મળે છે. મોટા મોટા ધનાઢ્યોની કૃપાની પરવા કર્યા સિવાય તેમણે સદા સ્વતંત્રતાપૂર્વક પોતાના વિચારો પ્રગટ કર્યા છે. આનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તેઓ જીવનભર ઘણી કરકસરથી રહેતા. જે દિવસે સાંજે હું દૌડતપુર ગયો તે દિવસે દ્વિવેદીછની સાથે ખેતરમાં ફરવા જવાનો પ્રસંગ મળ્યો. તેમના ખેતરમાં બાવળીઆનાં ઝાંખરાંના ભારા પડ્યા હતા. ગણતરીમાં તે સોળ હતા. પછી તેમણે એક ખેતરને પછડ્યું : “તમારા ખેતરમાં આટલું અનાજ પેદા થયું અને મારા ખેતરમાં આનાથી અર્ધુંએ ન થયું આનું શું કારણ ?” દ્વિવેદીછ પૈસા પૈસાનો હિસાબ રાખે તેવા માણસ છે. તેઓ ‘મગ્ન્યતી’ ના પેન્ડેન્ટના પૈસા પૈસાના કાર્ડનો પાગ હિસાબ રાખતા.

દ્વિવેદીછની અવન્યરાક્તિ પણ અદ્ભુત છે. તેમની નિયમ-બદ્ધતા અને અવન્યરાક્તિ અનુકરણીય છે. રત્નના ભરેલો દીવો અલગ રાખ્યો હતો. માણસનાં રત્ન હતા. રત્નન પણ ટાંગેયું હતું. દિવસગી કેકાળાનર નદા હતી. ‘ન. ર. ન.’ એક વ સ્થ. રાનો ખિતરને પણ ટાંગેલો હતો.

અનેક મ.હિલ્લમવદેના મ.મ.ધમ તેમની ન.ધ યાત્રીન થઈ. રાંકેજી, પં. શ્રીવંશ.કેક, બ.મ. મ.સમુદ્ધંદ મુમ, પ્રમચંદજી, મણેશ

શંકરજી વિદ્યાર્થી, બદરીનાથ બદ, માખનલાલ ચર્ચુવેદી, હરિભાઈ ઉપાધ્યાય વગેરેની બાબત આવી. આ બધી વાતોનું વિવરણ અહીં રચના અભાવે આપ્યું નથી. શંકરજીની કવિનાની ભારે પ્રશંસા કરી. માખનલાલના સળધમાં કહ્યું: “તે એક સારા કવિ છે.”

દિવેદીજી મહાત્મા વાંધીના પરમમજા છે. મીમરના કપાસનો એક હોડ તેમણે ધર આજળ રોપેલ છે. જે દિવસોમાં મહાત્માજી દિલ્હીમાં ઉપવાસ કરતા હતા અને તેમની તબીબતના જે મમાચાર વર્તમાન-પત્રોમાં ઉપાતા તે ધણીજ દાગજીથી તેઓ વાંચના. એક દિવસ ન્યારે તેમના વાંચવામાં આવ્યું કે તેમની તબિયત ધણીજ નાજુક થઇ ગઈ છે ત્યારે તે રાત્રે તે દૂધ પણ લઇ ચકયા નહિ (આ દિવસોમાં તેઓ દૂધ ઉપરજ રહેતા હતા.) અને બહુ રોવા. ભારત-સેવક-સમિતિના દિશિયન સભ્ય મિ. એન્ડ્રુમનો પરિચય મહાત્માજીની સાથે કરાવવાનું સૌભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું હતું. આ વાત ન્યારે મેં દિવેદીજીને કહી ત્યારે તેમની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં અને ચરમાં ઉતારી તેમણે તે લૂંટી નાખ્યાં.

દિવેદીજીમાં વિદ્વતાની સાથે સહૃદયતા પણ છે. તેમની તીક્ષ્ણ કથમમાં કેમજ હૃદય છુપાએલું છે એ વાતની મને અત્યાર સુધી ખબર ન હતી. ન્યારે દિવેદીજીના સદગુણોએ પાકેલું આલેખ બધું ધ્યાન આકર્ષ્યું છે ત્યારે સાથે સાથે તેમના એક દોષનો ખુલાસો પણ કરી દેવો આવશ્યક છે. દિવેદીજીએ અત્યંત પરિશ્રમ કરીને પ્રોનાતું સ્વાસ્થ્ય ખિન્નકૃત નહ કરી નાખ્યું છે. પ્રકૃતિ પોતાના નિયમોની અવગણના સદન નથી કરતી. જેઓ એમ કરે છે તેઓને જરૂર શિક્ષા યાચ છે. દિવેદીજીના બેદર માનસિક પરિશ્રમનું પરિણામ એ થયું કે અત્યારે કોઇ સ્થાયી માનસિક કાર્ય કરવું તેમને માટે અસંભવિત થઇ ગયું છે. તેમનું સ્વાસ્થ્ય પહેલાં બહુ સાફ હતું. એક વાર તેઓએ રાતમાં ૪૦ માઇલની પગે ચાલનાં મુસાફરી કરી હતી. આધિક માનસિક પરિશ્રમે અત્યારે એમની એ દશા કરી છે કે તેમને બિન્દગી રોડ રેલવેન ઉપર આઠ કલાક સુધી બે જાન અવસ્થામાં પડી રહેવું પડ્યું હતું. વચ્ચે તેમની તબિયત એટલી બધી ખરાબ થઇ ગઇ હતી કે તેમનું વજન ૩૫ ૩૬ શેર થઇ ગયું હતું, અને એમ જાણવું હતું કે મૃત્યુ પાસે આવ્યું છે; પણ તેઓ લુધકોનીની જલસિકિત્સાર્થી બચી ગયા. આથી તેમને ત્રણ વર્ષ સુધી અતિ સંયમપૂર્વક જીવન ગાળવું પડ્યું. અત્યારે દિવેદીજીને માટે લેખ લખવા પણ બહુ કઠિન છે. તોપણ લેખોને માટે સંપાદકો તરફથી પત્રો નિયમિત આવ્યેજ જાય છે. કાસીના ‘રામ’ પત્રના સંપાદકે ન્યારે લેખ માટે બહુ વિનંતિ કરી ત્યારે તેમણે નીચેનો શ્લોક લખી મોકલ્યો:-

“અનેકાધિવ્યાધિ-વ્યથિત-હૃદયં દીનવદનમ્ ।

વિહીનં પુત્રાદિ-સ્વજનસમુદાયેન જગતિ ॥

અતિ ઘસ્તં ઘસ્તં હૃત-વિધિ-વિલાસૈઃ સપદિ માં ।

શરણ્ય શ્રીરામ ! ત્રિભુવનપતે ! પાંદિ દયયા ॥”

આ શ્લોક દિવેદીજીની વર્તમાન સ્થિતિનો સારી રીતે ખ્યાલ આપે છે. બીજે દિવસે સવારમાં હું દોલતપુરથી થોડે જવા જવાના થયો. જ્યારે તેમને માલૂમ પડ્યું કે હું હરદુઆગંજ પાણુ જવાનો છું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે “શંકરજીને મારા સાત વાર નમસ્તે કહેજો.” “ત્રિરંજીવી મૂયાઃ” સો વર્ષ મુઘી જીવતા રહો, ખૂબ સંપ્રદ કરો અને લખો.” આ આશીર્વાદ મેળવી હું બિન્દકી રોડ જવા નીકળ્યો. “મમા કરવા છતાં ગામની લાગોળ મુઘી વળાવવા આવવા બદલ દિવેદીજીને કષ્ટ આપ્યું.”

“(ઑક્ટોબર-૧૯૨૯ના “વિશાલ ભારત” માંથી)

૮૨-સોનાની શાળા કે સાક્ષાત્ નરક ?

“બાર બાર વર્ષનાં બાલકો પાસે લેવાતી સપ્ત મજૂરીઃ
અઘાઠ હજાર ફીટની ઉંડાઈએ કામ કરતા કામદારોનાં
જીવનનાં દિલ કંપાવનારાં દર્શ્યો

મરીકુરખમની સમૃદ્ધિવાન સોનાની ખાણ બેંગલોરથી થોડાજ માઇલને અંતરે આવેલી છે. આ ખાણની માલીકી અંગ્રેજોને હસ્તક છે, જેઓ મૈસુરના રાજાને દશ લાખ પાઉંડનું વાર્ષિક ભરણું ભરે છે. શ્રમજીવીઓના શ્રમ પર આખર નફો મેળવતા આ માલીકોના મજૂરો પરના ત્રાસથી બહારની દુનિયા અગમ્ય રહી છે. કવચિત્ કવચિત્ દોઢ પરદેશી મુસાફર જ્યારે આ ખાણની મુલાકાત લે છે ત્યારે તે શ્રમજીવીઓને પડતા ત્રાસથી કંપી ઉઠે છે અને એ કરુણ પ્રસંગ જનતા સમક્ષ ખુલ્લો કરે છે. થોડા વખત પહેલાં મિસિસ એચ. નામનાં એક સ્કેન્ડીનેવીઅન બાનુ આ ખાણની મુલાકાતે ગયાં હતાં અને ત્યાંનો અનુભવ તેમણે જનતા સમક્ષ રજુ કર્યો છે.

પિંજરાનો અનુભવ

આ ખાણને હિંદની સર્વોત્તમ ખાણ કહેવામાં આવે છે તેનું કારણ તેની પેદાશજ નથી, પણ ત્યાં મળતી સસ્તી મજૂરી છે. અમે કંપનીની ઑફિસાં ગયાં અને ખાણને જોવા માટે પરવાનગી માંગી. અમોને આ પરવાનગી મળી અને એક અંગ્રેજ અંજનિયરને અમારા ભોમિયા તરીકે મોકલવામાં આવ્યો. અમોને પિંજરા પાસે લઇ

જવામાં આવ્યાં. ત્યાં એકનિયત નિયતી કરતાં પિંજરાના રક્ષકે હલેકદીરીટીથી દરવાજો ઉઘાડ્યો, અને અંદર દાખલ થયાં અને પિંજર નીચે ઉતરવા લાગ્યું.

“પિંજરામાં કેટલા માણસો લઈ જવાય છે ?” મેં પૂછ્યું.

“કામદારોને વીસ વીસની સંખ્યામાં નીચે લઈ જવામાં આવે છે. પણ પછીથી દરવાજો બંધ કરવામાં આવે છે; કારણ કે મિનિટનાં એક માઈલની ઝડપે પિંજર નીચે ઉતરે છે.”

અમે અનુભવી નહિ હોવાથી પાંજર ધીમે ઉતારવામાં આવતું હતું. મેં પૂછ્યું: “કામદારો નવાજ હોય ત્યારે તેમ કરવામાં આવે છે ?” તેણે મારી સામે આશ્ચર્યભરી નજર ફેંકી તે કંઈ ખોટો નહિ; પણ તેની આંખોએ અમેને જવાબ આપ્યો હતો. કિંદમાં અમેને આ પહેલાંજ અંગ્રેજ અમ્લો હતો, જે પોતાના હૃદયથી માનતો હતો કે માનવ માનવ બાત છે. પછી ભલે તે કંઈ દો કે મજૂર, મોરો કે રાતો. અમે એક એલેરીમાં આવી લાગ્યાં, ત્યાં હલેકદીરીનો પ્રકાશ અને હવા હતી. અંગ્રેજોની વિશેષ હતી, પણ તે અસમ્યક્ તો ન હોતીજ. ફોર્મ પણ મજૂર અમારી નજરે ચડતા નહોતા, દિવાલની ખાણએ લાંબા નળ હતો. “નળની અંદર શું છે ?” મેં પૂછ્યું. “હૃદ હવા” “માણસોને તાજી હવા આપવા માટે ?” “હા, પણ પિંજરા પાસે લઈ જવાને માટે થીંથાને સલાવરા માટેના પાવર નળીકે પણ તેનો ઉપયોગ થાય છે.” “માણસો ક્યાં કામ કરે છે તે અમે જોઈએ ?”

પૃથ્વીના પરાગમાં

પરોગા પિરતગમ્મા યોડુંકે આશ્વા બાદ વડુ પદોર. વિન્નારમા અમેએ કામદારોનું એક ટોળું જોયું. એક નવી એલેરી ઉઠાડવા માટે તેઓ તૈયારી કરતા હતા. આખા કંઈ જોવાનું ન હોય અમે અધોરા અને સાંકડા રસ્તામાં દાખલ થયા. એક માણસ દાયમાં દોરો લાઈ અમારી આગળ ચાલતા હતા. અંગ્રેજી દર જલ્દજ અમન હતી. હવા માટે નળ ન હતો.

“આ જગ્યાએ એક ખડો છે અને તેના ડાબેમારફ અને ડીનેશમાં મજીન પથ્થર નેડવામાં આવે.” એ માણસે કાલ કહ્યો હતો. એક માણસ અને દાયમાં બહારી પકટી હતી અને અંગ્રેજો અમન તેને ચલાવતાં અને તેના પગ દહેડા. દેડીને જલ્દજનું કુટ્ટી દેડી રહ્યો હતો. અને એ અમન જા. જલ્દો દહેડો તેના ડાબે સાથે નાચ રખાતાં પેલા માણસ દહેડો જલ્દી અને દહેડો અને માણસે પગ દેડી નહોતો દહેડો નહોતો દહેડો પકડે સાથે અમન માણસ પકડવાનું દહેડો અમન અમને અમનનું હતું અને એક દેડીને કુટ્ટી કહેતા જલ્દો અમને અમને ન દેડી રહેતા હતા. અમે દેડી તે અને અમન જલ્દો રેમ રહેતા. અમને દેડો તેમ જામનું

હતું. હયા સંગઘાનનારી હતી.

ત્યાંથી માટે દૂર આ ગેસેરીને બીજી ગેસેરી સાથે સંબંધ રાખતી ફાળાવાળી સુરંગ હતી. જે ખરો શ્રીટ નીચે હતી. આમાંયે સોનાનો પ્રવાહ વહેતો હતો. કામદારો લગિયારથી આ માર્ગ પહોંચે કરતા હતા.

મેં સુરંગમાંથી નીચે નજર કરી. બીજે છેડે એક કાનસા જમી પર પડ્યું હતું અને જે માખુસો પાત કરતા હતા. નીચેથી આ માખુસો પર પડતા પ્રકાશથી તેઓ વધારે ઝીંઘા અને લાંબ જાણતા હતા.

અમે જે ગેસેરીમાં હતા તે વધારે સાંકડી અને ઉંડી બની હયા બહુજ ગરમ હતી. જ્યાં યંત્ર ચલાવવાનાં ન હોય ત્યાં ઘડ હયા તાજી હયા માટે વાપરવાની જરૂર હોય તેમ માલીકોને લાગતું ન હતું. ગેસેરી પૂરી થતી હતી ત્યાં પાંચ જ મજૂરો ખડકમાં પોતાનો રસ્તો કરતા હતા. ગેસેરી પહોંચી થાય ત્યારે તેઓને ખમ્મેડવામાં આવનાર હતા. મેં સવાલ કર્યો: “જાપર કદી પડતું નથી?” “કદાચ તેમ અને.” જવાબમાં બેપરવાહ હતી.

એકાએક હયા, દિવાલો, કાનસા અને મજૂરોનો હાથ ધૂળવા લાગ્યો. સાંકડા રસ્તામાં કાન ફાડી નાખે તેવો અવાજ આવ્યો. આ પહોંલી સુરંગ ફાડવાનો અવાજ છે. આપણે જરૂરી બહાર નીકળવું જોઈએ. કાનસવાળો મજૂર આગળ દોડ્યો અને અમે પણ દોડ્યાં. એક ક્ષણમાં તો ધૂળથી અંધકાર છવાઈ ગયો. એકબીજાને દેખી શકાય તેમ ન હતું. અમે સુરંગની જગ્યા પસાર કરી. થોડે દૂર એક મજૂર અને દેખરેખ રાખનાર એંજીનિયર ઉભા હતા. એંજીનિયર અમારી સાથે જોડાયો અને અમે બધાં દોડવા લાગ્યાં; પણ મજૂર તો રોકાયો અને જ્યાં સુધી ધૂળ ઉડતી અંધ ન થઈ ત્યાં સુધી તેને તે ગળવી પડી.

આઠ હજાર ફીટના ઉંડાણમાં

“અમને નીચે લઈ જવ” મેં અમારા ભોમિયાને કહ્યું. “અમોએ કંઈ જોયું નથી.” “હું અશક્તિમાન છું. ચાર હજાર ફુટ નીચે લઈ જવાનોજ હુકમ છે.” “ખાણ કેટલી ઉંડી છે?” “આઠ હજાર ફુટ” “નીચે કેટલીક ગરમી છે?” “વધુમાં વધુ ૧૨૦ ડીગ્રી ફેરન હેઠડ.” “તમે મજૂરોને આખા વખત બદાઈ ન રહેવા માટે થોડો વખત મુક્તિ આપો છો?” “હા” “તેનું જીવન કેટલું છે?” “હું કદી શકું તેમ નથી. પણ હિંદનું સરાસરી જીવન જીવીસ વર્ષ છે, જે ખરી કલ્પના આપે છે.”

અમને જોટલું જોવાની રજા હતી તે સમયે અમોએ જોયું અને પિંજરામાં પાછા ફર્યા. ચાર હજાર ફીટની ઉંડાઈથી જ્યારે

અમે બહાર ઉપર ચડતા હતાં ત્યારે અમે પરમેશ્વરી રેખાએ થઈ ગયાં હતાં અને આ ગરમીવાળા પ્રદેશમાં બપોરે પણ સપાટી પરની હવા અમને બરફ જેટલી ઠંડી લાગી. નીચે ત્યાં ૧૨૦ ડીગ્રી ગરમી હશે અને તાજી હવા નહિ મળતી હોય ત્યાં શું થતું હશે ? અને ત્યાંથી મિનિટના આઠમિની ઝડપે ઉપર આવવામાં શું સ્થિતિ થતી હશે ?

અમારા પિંગ્વાવાળાએ અમેને ખાણના ઇન્સ્પેક્ટરની છોકરીને મોંઘ્યાં, જે અમને તેણીના ઘેર લઈ ગઈ. તેનો બાપ અમને સપાટી પરનું કામ બતાવવાનો હતો. તેણે સાંભળ્યું હતું કે અમે બધાં ભેખડો હતાં અને મજૂરોનો પણ લઈએ એવો તેને વહેમ હોવાથી અમેને તે વસ્તુસ્થિતિ સમજાવવા લાગ્યો :

“હું ધારું છું કે તમેએ સાંભળ્યું હશે કે આ પ્રજા માટે કંઈ ન કરતા અંગ્રેજો પશુઓ છે. પણ તેઓ કંઈ જાતના માણસો છે તે તમારે જાણવું જોઈએ. આ લોકો કરતાં તો સફેદ દાંતવાળા પેલા ઠાંગા દબમીઓ સારા. તેઓ વધારે જીદિસાળા છે અને ઝડપથી શીખી શકે છે. આ લોકો તો ગદા, અનીતિમાન અને અજ્ઞાન છે.”

અંગ્રેજની આંખે

“પણ તેઓ અજ્ઞાન કેમ છે ? ખરેખર તેઓને શીખવી શકાય.”
“અરે ના. તેઓ કંઈ ઉપયોગ નથી. અમે તેઓ માટે ઠાંગાઓ ખોદીએ છીએ પણ તેઓ શું જાણે છે તે જાણ્યા વિના ગોખીજ શકે છે. માત્ર બહારથીજ તેઓ ક્રિમિયન બને છે. તેમને માણસ બનાવવા માટે તો સદીઓ જોઈએ. તેઓ માત્ર અનુકરણ કરવાના પેપટ જેવા છે; પણ અંગ્રેજો બસો વર્ષથી અત્રે આવ્યા નથી ?”
“હા, પણ અંગ્રેજો આવ્યા તે પહેલાં તેઓને જોયા હતા ?” “ના, તમે જોયા હતા ? અને આજના તમારા વર્ણન કરતાં તેઓ વધારે ખરાબ હોઈ શકે ?”

હવે ઇન્સ્પેક્ટરની પત્નીએ વિચારાતર કરવા ચલ ક્યો; પણ તેને તો હજી કહેવાનું બાકી રહી ગયું હતું : “પરીક્ષામાં નાપાસ થયા પછી નોકરી માટે તેઓ અત્રે આવે છે ! અને ત્યારે ૬૦ ઇંચ કે તમે નાપાસ પડ્યા ત્યારે જવાબ આપે છે : ‘હા. પણ અમે ખામ થયા સિવાય પણ બધું શીખ્યા છીએ.’” “અરે ના; તેઓ કંઈ અજ્ઞાન નથી.”

તેની પત્નીએ અમેને હવે અમે કયા જવાબના હતાં તે પૂછ્યું. અને અમે દિલ્લી, આગ્રા, બનારસ વગેરે નામો આપ્યાં. તેણીએ હસિયાદ કરી કે “અમે અત્રે જમના દેવા છતાં પણ તેમ કરી શકતા નથી.” “પણ તમે રજાના દિવસોમાં તેમ ન કરી શકો ?” તેણી અમારી સાથે જોત રહી. અમારી જગ્યા અમારે ખીત્તું પણ

કરવાનું હોય છે. અમને દર બે વર્ષે છ માસની રજા પડે છે અને જેમ અને તેમ તુરતજ મુંબઈ જઈને અમો ઈંગ્લેન્ડ તરફ ચાલ્યાં જઈએ છીએ.”

ઇન્સ્પેક્ટ ત્યાર પછી ઉઠ્યો અને અમોએ મિલ તરફ હંકાર્યું. અત્રે બહુ જોસથી અવાજ આવતો હતો. અવાજને લીધે વાતો કરવી પણ મુશ્કેલ પડતી. સોનાને ખડકથી તોડવા માટેનું આ યંત્ર હતું. એક આનાની કિંમતનું સોનું કાઢવા માટે એક દન જેટલા વજનનો ખડક લાવવો પડતો.

અમોએ પ્રથમ મોલ ખડકો ઉંચકતા છોકરાઓની હાર જોઈ. આ બધા અગિયારથી બાર વર્ષની વયના છોકરાઓ હતા. તેઓને યંત્ર આગળ સતત આઠ કલાક સુધી ઉભવું પડતું હતું. આ ખડક યંત્રમાં કચડાઈને કાઢવના રૂપમાં નળ વાટે ધોવાના ઓરડામાં જતો.

અત્રે પણ છોકરાઓજ કામ કરતા હતા. દરેકને એક ટાંકી પર ધ્યાન રાખવાનું હતું. અત્રે એક સાદળી પર સ્થૂળ ચીજો જામતી, જેમાં સોનાનાં કણાંઓ પણ હતાં. છોકરાઓ સાદળીને ફેરવતા અને તળાવમાં સાફ કરતા, જ્યાં સોનું તળિયે જામતું અને પાણી કાઢી નાખવામાં આવતું. આ ઘઉંવણી પાતળા છોકરાઓ પોતાની નાની ટાંકીઓથી આ મોટા તળાવ સુધી દોડતા. “તેઓ કેટલી ઉંમરના છે?” મેં ફારમેનને પૂછ્યું. “આશરે અગિયારથી બાર વર્ષના. જેમ નાનો તેમ સારું.” ઇન્સ્પેક્ટરે અમને થોડે દૂર આવેલાં મજૂરોનાં રહેઠાણ ન બતાવ્યાં. કદાચ તેઓ બીજા મજૂરોનાં રહેઠાણો જેવાંજ ગંદાં હોય.

અઢળક નફો છતાં—

પચાસ વર્ષથી આ ખાણ કામ કરે છે અને તે દરમિયાન તેણે લાગીદારોને તેમની થાપણ કરતાં સાતગણી આવક આપી છે. દર વર્ષે ૩૩ ટકા ડીવીડન્ડ અપાય છે. કામદારો ગંદા, અનીતિમાન અને અજ્ઞાન હોવા છતાં મરીકુપ્પમની સોનાની ખાણ આવી સારી આવક આપે છે.

કામદારોની સંખ્યા છોકરાંઓ સાથે, અદાર હજારની છે. મેં ઑડિસમાં સૌથી ઓછામાં ઓછો પગાર કેટલા છે તેવું પૂછતાં ભલા અંગ્રજે જવાબ આપ્યો:—“આઠ કલાક માટે આઠ આના. સરેરાશ રોજ પંદર આના અને મરીકુપ્પમની ખાણે તો મગડાં થવા જેવું છે. બીજા ખાણો તો આથીયે ખરાબ છે.”

(તા. ૧૩-૧-૧૯૩૩ના “પ્રગતિમત ટેમરી” માથી)

૮૩-ગામડાના અનુભવો

(લેખક:-૨૧. ચપેકજાન વોરા.)

મેં અને મારા મિત્રોએ “ગ્રામ્ય પ્રચાર”નું કાર્ય કરતાં તા...
એ જનનગરના.....ગામને ચોરે સવારના ૮૫ ના મુમારે મામે
નાખ્યો. ચોરા પામે એક દુબળા શરીરે અને ચીયરેલાજ લગટે
એક વાધરી તડપુચ લઈ વેચતો બેઠો હતો. તડપુચ પણ મન જોતાંજ
પીમળી જાય તેવાં સુંદર. અમે ચોરે આરામ-આરામ લઈએ ત્યાં કોટ-
વાલ સાહેબ પધાયા, નામ દામ પૂછ્યાં પણ લખનાં કોના બાપને
આવડે ? અમેજ એક કાગળના ટુકડા ઉપર અમારાં નામદામ લખી
આપ્યાં. કોટવાલે એક બે નામ ફરી પૂછી જોયાં અને કહી દયા
ગળે ઉતારના દોષ તેવું મેં જગાડી મગજમાં ઉતારવા ખાતર દરિ-
બજન માફ મોટેથી મળુમળુના મયા. ચનપનાલાજ હોરા જનસુ-
ખલાજ અને રૂપજોથી વારમાં નામની ચીડી અને મગજની ઉપાધિ
ગામ જામે આવેલ દાકસ (ઑફિસ)માં દાકવી આપી. કોટવાલ
સાહેબ પાછા ફર્યા અને સામે બેઠેલા વાધરીનો વારો આવ્યો.

કોટવાલ—ક્યાંથી આવે છે ? કોને પૂછીને બેઠો છે ? શું નામ
આપ્યાં ? હીક, લે મારા છોકરાને તડપુચ આપ. ને નામ પૂછી આવ્યા.

દસ વર્ષનો નામડો છોકરો ઉભો રહ્યો. વાધરીએ તેને ખાસા
દશ શેર વજનના તડપુચની ચોથા ભાગની લાસ ચોળ ચીર કાપી
આપી અને કોટવાલના કુમારથી બઢબડના રસ્તે પડ્યા. તડપુચ
તેમને જોઈ પડ્યું હતું. તથા સેકંડમાં ફરી કોટવાલ કુમાર સાથે
સરસ્વતીશોચો ઉચ્ચારના આવ્યા અને સારામાં સારું તડપુચ
ઉપાડી ચાલવા માંડ્યું.

વાધરી આજે કંઈ જોરમાં આવ્યો.

જમાનાની અદલ ખંખેરી નાખવાની હિમત ફરી (કદાચ
અમને જોઈને હતો). ઝંટ ઉભો થયો, કોટવાલના પગે પડ્યો,
કાસાવાલા ક્યાં અને છેવટે કપડું પકડી રાખી જોત્યો:

“ભાઈ સાગ, હું ગરીબ માણસ, આમ કાંઈ તડપુચ જવા
દેવાય; મારે પણ ચીમડાં તડપુચના વાડના પૈસા ભરવા પડે છે.
અને તમે આમ લઈ જાઓ તો તે પણ ઉપજો તેમ નથી.”

કોટવાલ વાધરીને ધણો મારી રસ્તે પડ્યા, પણ વાધરીએ
કરેલ અપમાન તેને જાળજાળા ઉતરી ગયેલ. તડપુચ જે સાદુકારીનો
મુદામાલ તે ઘેર સહીસલામત છોકરા સાથે પહોંચતો ફરી અરજો
રસ્તેથી પાછા ફર્યા અને તાડુઆ:

“તમે વાધરા શું ફાટી ગયા છો ? અમતદારની સામું થતાં
વિચાર થાય છે ? આમડી ઉતારી લઈશું. શું જામ સાહેબનાં નમાજ

પ્રશ્ન. તમારું નામ કે નાનાનાં નામો કે ?

જવાબી.—“જાણે સાચા, જાણા, એ કો અન્યાય એવો ?”

પ્રશ્નકર્તા.—“અન્યાય નરિ તે, મું તારા જાતનું મારું કે પાતે
તે અન્યાય નામ કેટલું દાવણ કેવાનું નરિ, મર્યાદા ને ?”

જવાબી.—“જાણા, મનુષ્યનાય એવો કે કો કોઈ જાણ ?”

પ્રશ્નકર્તા.—“એ કોઈ કોઈ નાં કાળ.....” પાતે કે
તે દાવણ અન્યાયકારકને પેરે આવી જણાવ્યા.

જવાબી.—“એ કે અન્યાય (અન્યાય) કે પાતેને મળ્યાં ના
જાણા, એવો કે કેટલું નીકળું તો કોઈ તાને જાણ કેવા
જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને.”

પ્રશ્નકર્તા.—“એ અન્યાય ને અન્યાયની નીકળા, મારા
જાણા, એવો કેવા અન્યાયકારકની નીકળા, એવો કેવા
જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા
જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા
જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા
જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા
જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા
જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

જાણા, એવો કેવા અન્યાય આપે ને, એવો કેવા

અમે આ બધું નાટક લેવા કરતા હતા. જુનની દૈવ થતાં મારી આંખ કાઢી. તરત હું ઓકિસે ગયો. જમાદાર, દવાગદાર અને કોટવાલ મારો જાપટના હતા.

“કોણે આને પૂર્યો છે ? શા માટે પૂર્યો ? તમારું નંબર નામ શું ?” મેં આવેશપૂર્ણ અવાજે જાણીએને ધમધમ્યા. જમાદાર મને આમ ઉત્કેશપૂર્ણ લેહ ચૂપ થઈ ગયા.

જમાદાર—“આવો શેઠ બેસો, શાંત થાવ.”

“આને પૂર્યો શા માટે ? તેનો પટેલાં જવાબ માનું છું.”

જમાદાર—“અરે શેઠ સાહેબ ! કોણે પૂર્યો છે. હું તો કોટવાલજી એવો બદમાશ છે. (વાધરીને બારણું ઉઘાડીને.)”

“અલ અલ નીકળ. અત્યા કોણે તને પૂર્યો છે ? પણ એને એમ કાપડા પગર પૂર્યોજ કેમ ! !” કોટવાલ વાધરીની મારા દેખનાં મારી મારો. હું વધુ કંઈક થયો.

કોટવાલ તુરંત મામલો કરી ગયો. મને શાંત કરવા કર્યો.

“તમે પટેલાં વાધરીની મારી મારો, નહિતર હું તમને બધાને જામ સાહેબના નગારા રીધા કરવાવાળાને પો. યુપી-ટેન્ડન્ટ સુધી પહોંચાડવાનો છું.”

કોટવાલ—“આપ મારી વાત સાંજો. હું ઉંચી જાત કહેવાઉં. વળી અમલદાર અને વાધરી પાસે મારી માનું. આપને પગે લાગું છું ને ?”

“તમે કંઈ જાનના છો ? શું પમાર મળે છે ?” મેં તેને ગરાસીએ ધારી લીધા અને અમલદાર શબ્દ સાંજળી સહેજ અચકાયો.

કોટવાલ—“ભાઈ સાળ, હું ખાકું કંઈ છું. હું ઉંચી જાતનો છું—દાખમ છું. તમને કંઈપણ મદિને પગાર મળે છે. દરબારી અમલદાર છું.”

મારી બાણુમાં ઉભેલા મારા મિત્રો ખડખડાટ હસી પડ્યા. હું પણ તેમને લેહ શાંત થઈ ગયો. ઉંચી જાતને વાધરી પાસે મારી મમાવવાની કૃષ્ટતા મેં કરવાનું મારી વાણું. તડખત તો પાછાં એની મેળેજ આવી પહોંચ્યા હતા. વાધરીને તો છૂટો કરવામા આવેલ હતો.

મેં આ મામલો સહેલાઈથી પતી જશે એમ નહિજ ધારેલ. બધું સ્થા દમથી પતી જાય તેમ છે, એ મેં સમજી લીધું અને આપણે મદદ કરેલ માણસોને પાછળથી દેરાન કરવા પોલીસખાતું ચકતું નથી એ પણ હું જાણતો હતો. એટલે વધુ સખ્તાઈમાં ન પડતાં વાધરીનું જીવિખમાં નામ ન લેવાનું પાકું કરી કોઈને આમ નહિ દમાવવાની ધમકા આપી અને ચારે આત્યા. સાંચે કામ પતાવી આગળ ફર ચડ કરી. x (“શારદા” માસિકનાર એક અંકમાંથી)

(૧૨) અવશ્ય તમે જેને ચાહે છે, તેની તમે રક્ષા કરી મકના નથી; પણ અચ્છાદ જેના પર પ્રમથ થાય છે તેની ને રક્ષા કરે છે.

(૧૩) જેને અચ્છાદ વિષયમાં જીનવાને છે, તેને માટે એકે રસ્તો નથી.

(૧૪) જેને અચ્છાદ દોરનાર છે, તેજ માત્ર સત્ય માર્ગને અનુસરી શકે છે. જેને તે જુઝાવે છે, તે સત્ય માર્ગથી વંચિત રહેવાના છે.

(૧૫) પ્રાર્થના અને ધૈર્ય વડે તમે તેની મદદ માગો. અને દીન-ભાવ સિવાયના માટે તે વિશેષ કરી અપરી વસ્તુ છે.

(૧૬) જે સદા જીવંત અને અમર છે તેનું અવસોદન કરો, અને તેનાં શુભધર્મન કરો.

(૧૭) પ્રાર્થના કરો. દાન આપો અને જે માનવી નમે છે, તેની સાથે દમિયાં નમ્યા કરો.

(૧૮) મતિપ, સદનસીલતા અને પ્રાર્થનાનો આશ્રય મદાય કરો. નિઃશંક આ કદિન કામ છે. પરંતુ એવા માણસો માંડ એ કદિન નથી, જેનાં અંતઃકળ નમ્ર છે, અને જે પોતાના પરિપાલકને મળવાના અને એની સન્મુખ જવાના વિચાર સેવ્યા કરે છે.

હજરત મહમદ સલ્લલ્લાલ્લે અલયલ્લે વ સમુખના ઉદ્યોગ, ઉત્સાહ અને આદરથી અરબસ્તાનની ઉન્નતિનો આરંભ થયો. આરબ પ્રજા સંસ્કૃત અને સંસ્કારી જતી જગત જીતવા નીકળી. બેએક શતાબ્દમાં આરબ સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી, અને ધરિયામનો પ્રચાર કર્યો. આજે આવીસ કરોડ ઇસ્લામીઓ એની સાક્ષી પૂરે છે.

આરબ સંસ્કૃતિના કેન્દ્રસ્થાન સમા મક્કા શરીફમાં ઇસ્લામની ઇમારતનો પાયો પડ્યો લગભગ સાઠતેરમો. વર્ષ થયાં છે. ત્યારથી આજ લગી પ્રતિવર્ષ ઇસ્લામીઓ ત્યાં દર્શનાર્થે જાય છે.

યાત્રાનો મદિના સર્વદેશે સર્વમાન્ય છે. દજ એટલે ઇસ્લામી આરમા મદિના જીલ્લાની નવમી તારીખે મક્કા શરીફથી ચાર માહિના અંતરે અરબસ્તાનના મેદાનમાં લરાના ધાર્મિક મેળામાં થતી ધાર્મિક ક્રિયા સહિતની યાત્રા. તે નિમિત્તે પ્રતિ વર્ષ દેશદેશાવરથી લાખો ઇસ્લામીઓ એકઠા થાય છે.

અમારાં માજી સિતર વર્ષનાં જૂદ અને પુરાજીવિય છે. વર્ષોથી એમની દુઆ એ યાત્રા કરવાની હતી. આ વર્ષ એમની સાથે મારે પરથી અને મને ત્યાં જવાની તક મળી.

ત્રીકા દસ બાર દિવસે જિલ્લા પહોંચે છે. મુબલથી એ ૨૩૫૦ માહલ દૂર છે. અરબસ્તાનનું એ મુખ્ય બંદર છે. કંઈક પ્રમાણમાં એ મુઘલ અને મુંદર પણ છે.

જિલ્લાથી મક્કા શરીફ આવીસ માહલ થાય છે, મોટર માર-કને ત્યાં જવાય છે, રસ્તો રેતાળ છે. અને વચ્ચે વચ્ચે પર્યટોની હારમાળા પણ આવે છે.

છે. જૂઠિ દરિયાગી અને પવન પાળી નીરાગી છે. એમાં લગભગ વીસ હજાર માણસો વસે છે.

સાડનેરો વર્ષ પહેલાં હજરત મહંમદ સજ્જાદો અલયહે વસલ્લમ મહાધી દિઝરત કરી મદીના આઘ્યા, ત્યારે શહેરની આરબ રમણીઓ ૬૬ વસાડની ગીન ગાતી સત્કારની હતી, કે “પવતોની ગુફામાંથી સંદમા નીકળી આવ્યો છે. અમારે અલ્લાહનો પાઠ માનવો જોઈએ કે મહંમદ સમેા સરસ પાડોશી એણે અમને આપ્યો છે.”

અહીં રહી એમણે પોતાનો અને ઈસ્લામનો વિશ્વસ સાધ્યો. મસ્જિદે નખરીનો પાયો અને બાંધકામ એમના પવિત્ર કાથે ધર્માં. ખીજા મનૂરો અને કામદારો સાથે એ જાતે કામ કરતા.

મસ્જિદે નખરીના ઘેગવામાં રોજએ અગદસ છે. એમાં હજરત મહંમદ સજ્જાદો અલયહે વસલ્લમની કબર છે. એ સર્વ દિશાથી બંધ છે. માત્ર જાગીઓ ગમેલી છે, અને તે પણ પરદાથી બંધ છે.

અરબસ્તાન આપણા આયોવર્તથી માત્ર એક પંચમાંસા નાનો દેશ છે, છતાં વર્ષોની અજીત અને અનિયમિતતાને લીધે એની વસ્તી આપણા દેશ કરતાં ચોથા ભાગની. પણ ભાગ્યેજ છે. હેલાં સાડેક વર્ષથી ઈબને મુહિદ નામે રાજા ત્યાં રાજ્ય કરે છે. અગ્રેજોની ભાગ-વગથી એક ઉપદેશકમાંથી એ મહારાજ બની ગયો છે. પોતે ડાલ્યો અને ટાણો દોવા છતાં ધર્મોંધ પણ છે. એ વહાણી ધર્મનો હિમા-યની છે. રાજ્યમહેલમાં ક્યારેક હજી પણ એ ધર્મોંપદેશ આપે છે.

એના રાજ્યમાં ‘કાથદો અને વ્યવસ્થા’ આદર્શ છે, એની બરાબરી યુરોપ-અમેરિકા પણ કરી શકે નહિ. રસ્તે મોટરમાંથી પડી ગયેસ આમાન એના ધણીને સલામત પાછો મળે. ચોરી અને લૂંટનો જગ પાયુ ભય નહિ. કાથ અને નાક ચોર લૂંટારાના કાપી નાખવાને! ત્યાં નિયમ છે અને એથી ત્યાં કાથદો અને વ્યવસ્થાની આણુ ધર્મ છે.

બાકી બધી રીતે આયોવર્તથી અરબસ્તાન પછાત રહી સકાય. પ્રજામાં કેળવણી અને સરકારિયા હજી હમણાજ પ્રકટે છે. સ્વાર્થ અને અસત્ય ત્યાં હદ વાળી છે. પત્નીસ સરાફ અને ત્રીસ ભાવ, અને તેભાથે પાસથી કરી પચાસ ટકા મુશીનો ફેર, તે પરથી યાત્રીઓ કહે છે: “મકકે ચરીફ મજર આદમી બદમાશ.” ત્યાંની સરકાર એ તરફ લક્ષ આપે તો સારું !

એક પવિત્ર અને મહાપુરુષ પ્રાર્થના કરે છે: “આરબોએ સદીઓ મુશી જગતને ધીખવ્યું, તે પોતે હમણાં જૂહી ગયા છે. તે કરી તેઓ ધીખી લે, એવી સદ્ગુહિ એમને મળે, એવી અલ્લાહની કૃપા એમના ઉપર ઉતરે.” એજ અર્થના !

(“નવચેનન” માસિકના એક આંકમાંથી)

તાનાયા પવતોતી દારમાળા વખે મહા સારે પહેલ છે
મારે પાસ છે ૨ કાંચરાના શોભના ગિરિશિખરેથી જે મેરાપેલ છે.
રથાતી પસંદગી નગરસરેલાયુતી દષ્ટિએ પ્રસંશનીય છે. જેમાં નદી
અને જૂતી પદ્મિની મિયાયુવાથી ત્રણગાર માળતી વાળી પદ્મવે
છે. સ્વચ્છ અને સાચ માળસોતી જેમાં વરતી છે.

પ્રવચનના આશય હાકન એવા રસીદની માનીતી મહાત્માજી
જીવનના આત્મે દનીનથી મહા શરીર સંપી નવ કલો રસ
પ્રવચન મોડા પાણીની નહેર પાંખાની છે. જોથી મહાપાણીએ વધે
દાનિયને વિષુ પાણી મળે છે.

દાહરનું સ્થાપતીય સ્વતંત્રિદારને મક્કા વરતાતી ત્યાં સ્થાપતીય
કાળેને. આઠ મેક મંદિરનો પાયો નાખ્યો અને પોતાના ત્રિપ
મંદિરની સ્થાપતી તે પર્વ કરી, તેને કાળાની મંદા આપી.

[illegible][illegible][illegible][illegible]

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

2. The second step is to gather relevant information and data. This can involve research, consultation with experts, or collecting data from various sources.

3. The third step is to analyze the information and data collected. This involves identifying patterns, trends, and relationships that can help in understanding the problem.

4. The fourth step is to develop a solution or answer. This involves applying the knowledge and skills gained from the previous steps to create a plan or strategy that addresses the problem.

5. The fifth step is to implement the solution and evaluate the results. This involves putting the plan into action and monitoring the progress to ensure that the problem is solved effectively.

1. *Pharmaceutical industry* – The pharmaceutical industry is the largest of the three industries, with sales of \$10.5 billion in 1997. It is the only industry in the sample that has a significant presence in the generic drug market. The industry is characterized by a high degree of concentration, with the top 10 firms accounting for 40% of sales. The industry is also characterized by a high degree of innovation, with a large number of new drugs being developed and marketed.

છે. જુમિ હરિયાગી અને પવન પાળી નીરાગી છે. એમાં લગભગ વીસ હજાર માણસો વસે છે.

આડાનેરો વર્ષ પહેલાં હજારો મહામદ સજ્જાદો અત્યવહે વમણમ મહાથી દિઝરુ કરી મદીના આવ્યા, ત્યારે શહેરની આગળ રમણીઓ ૬૬ વગાડની ગીત ગાની સજ્જારની હતી, કે “પવતોની મુકામાથી ચંદમા નીકળી આવ્યો છે. અમારે અજ્ઞાતનો પાઠ માનવો દોહામે કે મદમદ સમો મરમ પાડોથી એણે અમને આપ્યો છે.”

અહીં રહી એમણે પોનોનો અને ઈસ્લામનો વિકાસ સાધ્યો. મસ્જિદો નખવીનો પાયો અને બાંધકામ એમના પવિત્ર હાથે થયાં. ખીમત મળ્યો અને કામદારો આથે એ જાને કામ કરના.

મસ્જિદો નખવીના પેનુવામાં રાજાએ અતદમ છે. એમાં હજારો મહામદ સજ્જાદો અત્યવહે વમણમની હજાર છે. એ સર્વ દિશાથી બંધ છે. માત્ર જાણીઓ ગમેલી છે, અને તે પણ પરદાથી બંધ છે.

અરબસ્તાન આપણા આર્યાવર્ણથી માત્ર એક પગમંડા નાનો દેશ છે, છતાં વર્ષોની અછત અને અનિયમિતતાને લીધે એની વસ્તી આપણા દેશ કરતાં વધારા આગતી. પણ ભાગ્યેજ છે. છેલ્લાં સાતેક વર્ષથી ઈબને સલ્હ નામે રાજા ત્યાં ગમ્ય કરે છે. અબ્બેસેની સાત-વગથી એક ઉપરમકમાથી એ મદારાજ બની ગયો છે. પેને હજો અને શાણો હોવા છતાં ધર્મોષ પણ છે. એ વહાણી ધર્મનો દિમા-યતી છે. રાજ્યમહેસમાં ક્યારેક હજી પણ એ ધર્મોષદંડ આપે છે.

એના રાજ્યમાં ‘કાપદો’ અને ‘વ્યવસ્થા’ આદર્ય છે, એની બરાબરી મુરોષ-અમરિકા પણ કરી શકે નહિ. રમ્ને નેહરમંથી પડી મંચલ સામાન એના ધાત્રીને સત્તામન પાડો મળે. ચારી અને લુંદને જાણ પણ બધ નહિ. હાથ અને નાક ચાર લુંદારના કાપી નાખવાનો તો નિયમ છે અને એથી ત્યાં કાપદો અને વ્યવસ્થાની આજુ વર્ગ છે.

બાકી બધી રીતે આર્યાવર્ણથી અરબસ્તાન પડોત કદી સકાય. પ્રાગમા કેળાણી અને સરકારના હજી હમણ જ પ્રકરે છે. અર્થ અને અનન્ય ત્યાં હજી વળી છે. પત્નીન સરક અને ત્રીન ભાગ, અને તેમને પ.સથી કરી પચાન દશ સુવંન. કેર, ૧ પસથી ‘વાતો’ કરે છે: “મહાક સરિક મગન અદમ્ય બામસ.” ત્યાંની સરકર એ તરેર સત્તા આપે તે નહિ.

એક પવિત્ર અને મહાપુરુષ પ્રવેશ કરે છે “અ.એ.એ સીએ, સુધી વ.જગને રીજમ્મુ. ૧ પેને હમણુ બની મળ. છે. તે રીતે તેને. ર.ખી ૪ એવાં જાણુદે એમને મને. એથી અગ.ડમ્મી ૧૫. એમન ૬૫. ૬૫. એજ અન્યદંડ.”

૧ “નવનેગન” બ નિકળા એક એકેન રી.)

સન ૧૯૨૩માં કલકત્તાના ઉચ્ચ આયવાળા કેટલાક ચરેરી-
ઓએ આ કલકત્તે ફર કરવાનો ચલન કર્યો. પરિણામે કલકત્તા કન્વેન્શન
ટ્રાસ્ટ એક ઘડાયો. આ કાયદાના નિર્માતાઓએ પાપાચાના મૂળ
પર ૪ કુટુંબોના કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેઓએ વિચાર્યું કે તે
પતિન જીવનમાં આવવાવાળી સ્ત્રીઓની આયક પર ૪ દાપ મુકાય
તો એ પાપ ધીરે ધીરે નાબૂદ થાય. તેથી આ કાયદામાં એક કલમ
એવી પાડી હતી. જેથી પતિન મકાનોમાં નાબાલક છોકરીઓને રાખવી
એ અપરાધ ગણાય. સાથે સાથે પોલીસને એ અધિકાર પણ
સોંપાયો કે તે પતિન મકાનોમાંથી કાયદાપૂર્વક નાબાલક છોકરીઓને
ફર કરી શકે. કાયદો તો ઘડાઈ ગયો, પણ આ પતિન છોકરીઓને
પાપાલયમાંથી ખસેડી ક્યાં રાખવી એ મોટો મુશ્કેલીનો પ્રશ્ન ધર્ષ
પડ્યો. આ મુશ્કેલીના ઉકેલ માટે આધિકારીઓએ કલકત્તા વીજલેન્સ
એસોસિએશનની મદદ માગી. આ એસોસિએશનનો હેતુ જનસમાજમાં
શુદ્ધચારનો પ્રચાર કરવાનો અને તેમના નૈતિક આચારવિચારની
ચોકસી કરવાનો છે. તેમાં લગભગ બધી કૌમના સભ્યો છે.

સરકારે આ એસોસિએશનને એક આશ્રમ રચાવી તેમાં વેરવાલ-
યોમાંથી બચાવાયેલી છોકરીઓને રાખવા સૂચના કરી. આ સમયે શ્રીયુત
જે. એમ. સેનશુમા કલકત્તાના મેયર હતા. હાઈકોર્ટના જજ સર
લુઈસ ટ્રીવિસના પ્રમુખપદ હેઠળ એક “મેયર ફંડ” ઉઘાડવામાં
આવ્યું અને એ ફંડમાંથી ડમ-ડમ (કલકત્તાની પાસેનું એક પર્વત)માં
એક નાનો આશ્રમ ઉઘાડવામાં આવ્યો. આ આશ્રમ ઉઘાડવાની
ક્રિયા બંગાળના તે વખતના ગવર્નર લોર્ડ સિટને કરી હતી અને તેનું
નામ “લુઈસ ટ્રીવિસ હોમ” રાખવામાં આવ્યું હતું. આ આશ્રમ
કેવળ દિન્દુ છોકરીઓ માટે હતો અને તેમાં ૩૬ છોકરીઓને રાખી
શકાય એવી જોડવણ હતી. શરૂઆતમાં એક અંગ્રેજ અને એક દિન્દુ
બાઈ દેખરેખ રાખતાં. તેમની મદદ માટે સ્ત્રીઓની એક કમિટી
હતી, જેમાં બે અંગ્રેજ અને બાકીની દિન્દુ સ્ત્રીઓ હતી.

પણ આ જોડવણ પૂરી નહોતી ચાલીસ હજારમાંથી ૩૫નો
ઉદાર એ કંઈ ઉદાર ગણાય ૧ પણ ફંડની ઓછપને લીધે ૧૯૨૬
માં આ કામ એ રીતે ૪ ચાલતું રહ્યું. સન ૧૯૨૬માં એક ઉદાર
બંગાળી મુલતયા શ્રીયુત જોપાલદાસ ચૌધરીએ પાનિડાદીમાં પોતાનું
મકાન આ કામ માટે આપવાનું વચન આપ્યું, જેનો સ્વીકાર વિજ-
લેન્સ એસોસિએશનને અમાર સહિત કર્યો. એક નિયમિત દરરૂ દારા
દાનપત્ર રજૂ કરવાની આ મકાન એસોસિએશનને જોપવામાં આવ્યું.

સન ૧૯૨૬માં “ટ્રીવિસ હોમ” ડમ-ડમથી ખસેડી આ
“જોપિન્દકુમાર હાવન” માં જાવવામાં આવ્યું. છોકરીઓની સંખ્યા
બધીને પચાસ ઉપર ધર્ષ મધ અને હાલ ૮૨ છે. હવે વધારે છોકરી-

ઝોને રાખવાની જગ્યા પણ નથી.

આમાં રહેતી છોકરીઓમાંની ઘણુખરીની વીતક દયા ઉપમ્મવ-
નારી છે. એક નાની છોકરીને તેના ભાઈએ બસો રૂપિયા માટે દૂટણીને
વેચી દીધી ! ગ્રહણપ્રસંગે એ ભાઈ પોતાની બહેનને ગંગાસ્નાન કરાવ્યા
લઈ ગયેલો અને ત્યાં ખરીદદાર દૂટણીને બતાવી. ભાઈએ બહેન-
ને કહ્યું કે આ સ્ત્રી તને ઘેર પહોંચાડશે. પછી દૂટણી તે છોકરીને
એક વેશ્યાના ઘરમાં લઈ ગઈ, ત્યાં બળપૂર્વક તેને પતિત કરવામાં
આવી. એક રાત્રે લાગ મળતાં એ છોકરી ત્યાંથી નાહી ને પોલીસ-
ની મદદથી આ આશ્રમમાં પહોંચી. ભાઈ પર કેસ ચાલ્યો ને તેને
રૂ. ૧૦૦ દંડ થયો. છોકરીનાં લગ્ન થઈ ચૂક્યાં હતાં, પણ તેનો પતિ
તેને હવે ઘરમાં રાખવા રાહ નહોતો.

“ગ્રીન્ડ હોમ” પર એક અંગ્રેજ મહિલાની દેખરેખ હતી.
ત્યારે ૧૯૨૬માં એ હોમ “ગોવિંદ કુમાર—ભવન” માં આવ્યું,
ત્યારે રાહનામું આપી તે ચાલી ગઈ. “ગોવિંદ કુમાર—ભવન”ની
પ્રથમ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ પ્રસિદ્ધ બંગાળી નેતા શ્રીયુત પ્રિપિનયન્
પાત્રની કન્યા શ્રીમતી શોભના નન્દી હતી, પણ થોડા મહિના પછી
તેની તણિયત બગડતાં તે ચાલી ગઈ. થોડા સમય સુધી એક અંગ્રેજ
બાઈએ કામ ચલાવ્યું. તે પછી હાલનો સ્ટાફ નીભાયો. આ સમયે
શ્રીમતી પી. ચૌધરી નામે એક બંગાળી ક્રિશ્ચિયન મહિલા “ગોવિંદ-
કુમાર ભવન” ની સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ છે. એ સિવાય કાંતવું, વણવું,
ભરત-ગુંથણ વગેરે શીખવવા માટે એક બાઈ છે. સરકારે શ્રીમતી
આર્કહટને ભવનની સ્ત્રીનિરીક્ષક નીમી છે, ને શિક્ષણવિભાગની
ઇન્સપેક્ટર મિસ ખોસ નામે બંગાલી મહિલા છે.

છોકરીઓને પ્રાથમિક કેળવણી ઉપરાંત કાંતવું, વણવું, ભરત-
ગુંથણ, રાંધવું વગેરે હવનમાં ઉપયોગી થાય એવાં કામો શીખવાય છે.

છોકરીઓના ભરણપોષણનો, કપડાંનો, શિક્ષણનો તેમજ દવા-
દાર્દનો ખર્ચ “ભવન” આપે છે. આ ખર્ચ દરેક છોકરી દીક માસિક
રૂ. ૨૩ નું આવે છે.

બંગાળ સરકાર ભવનને છોકરી દીક રૂ. ૧૦)ની મદદ આપે
છે; બાકીના રૂ. ૧૩) છોકરી દીકના માસિક ખર્ચની ગોઠવણ કલકત્તા
વિહલ્ડન્સ એસોસીએશનને કરવી પડે છે.

આવી રકમ વાર્ષિક રૂ. ૧૨૫૦૦)ની થાય છે, જે માટે
એસ.સી.એશન દિંદી જનતા સામે હાથ પસારે છે.

આપણા દેશમાં આ જાતની બીજી સંસ્થાઓ ન હોવાથી
“ભવન”ના કાર્યકર્તાઓને પાછલા અનુભવે આગવો લાભ
મળી શકે તેમ નહોતું. તેથી શરૂઆતનાં તેમજ અનેક જાતની
સુધારાઓ વેદની પરી પણ પાવ્ય વાવ સુધી ભવનનું સંચાલન

ક્યાં જાદ તેમને ધણો લાભદાયક અનુભવ મળ્યો.

પ્રથમ અનુભવ એ થયો છે કે બધી વયની છોકરીઓને “ભવન”માં દાખલ કરી સુધારાની આશા મળવી વ્યર્થ છે. તેથી દરેક દરવાખાં આવ્યો છે કે બારે પાંચી વધારે વયની છોકરીઓને દાખલ કરી નહિ.

આ છોકરીઓમાં કેટલીક એવી પણ છે, જે પાપનો વ્યાપાર કરે છે. આગળ છોકરીઓની માતાઓને મદિનામાં એક વાર તેમને મળવા દેવામાં આવતી, પણ અનુભવે જણાયું કે માતાઓની આ મુલાકાતની ખૂબી અસર થાય છે. તેથી હવે એવાં નિયમ છે કે ત્રણ વાર મદિને “ભવન”માં એક ઉત્સવ ઉજવાય છે, જે વખતે છોકરીઓ, તેમની માતાઓ તથા ભવન પ્રત્યે સદાનુભૂતિ ધરાવનાર અન્યાય મહિલાઓ એકત્ર થાય છે. આ અવસરે છોકરીઓ રમતો બનાવે છે, ફીસ કરે છે, ગાયન ગાય છે તથા અન્ય પ્રકારનો આનંદ મેળવે છે.

કલકત્તાનો સમાજ સ્ત્રીઓને પતિના બનાવવા માટે દર વર્ષે ફોરો ડ્રિપિયા ખર્ચે છે, પણ આ પતિન બદેનોના ઉદ્ધારમાં પૈસા આપે એવા “માદના લાલ ” શું નહિ નીકળે ? ભવનને રોકડ પૈસાનીજ જરૂર છે એમ નથી. અનાજ, કપડાંસત્તા, તેમજ અન્ય વસ્તુઓ આપીને પણ “ભવન”ને મદદ કરી શકાય. રૂ. ૩૦૦) વાર્ષિક દેનારને એ વાનગો સતોપ થઇ શકે કે તે એક અનાથ બાલિકાને એક વર્ષ માટે પાળે છે.

બીજી એક વાન. કામદા પ્રમાણે વયમા આવના આ છોકરીઓ મરજી આવે ત્યાં જઈ શકે છે. તે જન્ય ક્યાં ? આપણો સમાજ તેમને સંધરે એટલો ઉદાર નથીજ. પરિણામે તેઓ ફરી વાર પતિના બની જન્ય તેવો દર રહે છે. મોટી ઉત્તમ માર્ગ તેમનાં લગ્ન થઇ જન્ય એ છે. ગયે વર્ષે એ રીતે બે છોકરીઓનાં લગ્ન થઈ ચૂક્યા છે અને તેઓ આનંદપૂર્વક જીવન બીતાવે છે. એક છોકરીને તેના પતિને એ શરને પાછી આપવામાં આવી છે કે એ છોકરીની મા દોષ પણ સંતેગોમાં તેને મળી ન શકે અને “ભવન”ની અધિકારિણી સ્ત્રીઓનાં તેમને હાથેમાં મળવાનો અધિકાર રહે. એક છોકરીને તેની મા પાંચ પચ્ચિમમાં મોકલી દેવામાં આવી છે. એક છોકરીએ જ્યાંસુધી તેને યોગ્ય બીજી કામ ન મળે ત્યાંસુધી “ભવન”ની મેવા કરવાનું આજુ ગજુ છે. બે છોકરીઓ લાજવામાં ધણી કુશળ જણાઈ, તેથી તેમને હાઈસ્કૂલનું શિક્ષણ આપવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. માત્ર એક જ છોકરી “ભવન”માંથી નીકળ્યા પછી તેની માતાના પ્રભાવથી પાછી પતિના બની ગઇ છે.

વયમા આવના “ભવન”માંથી નીકળેલી છોકરીઓને મદદ કરે એવા એક જુદા નસ્યાની ખામ જરૂર છે. આ માટે વિચાર કરવા એક સંબંધિત નીમાઇ હતી, જેણે પોતાના રિપોર્ટમાં

દર્શાવ્યું છે કે કેટલાંક એવાં સાધનો છે, જે દ્વારા આ છોકરીઓ પ્રમાણિકપણે પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકે; દાખલા તરીકે તેઓ આયાનું, નર્સનું કે દરજણ તરીકેનું કામ કરી શકે.

“ગોવિંદ કુમાર ભવન”નું મકાન આપનાર શ્રી. ગોપાલદાસ ચૌધરીએ “ભવન”માંથી નીકળેલી છોકરીઓને મદદ કરનાર એક સંસ્થા સ્થપાય તે શારૂ પોતાની ત્રણ વીધાં જમીન “ભવન”ની પાસેજ આપી છે. મકાન બનાવવા રૂપીઆ ત્રીસ હજારની જરૂર છે, પણ પૈસા ન હોવાથી આ કામ અટક્યું છે. લેડીઝ એડવાઈઝરી કમિટિની પ્રમુખ શ્રીમતી હેમલતા મિત્ર એક છોકરીના ભરણપોષણનો ભાર પોતાને માથે લઈ લીધો છે. બીજી ધનવાન બહેનોએ આ પગલે આલવાની જરૂર છે.

કલકત્તાના ગુજરાતી સમાજમાં ભણેલી સ્ત્રીઓ પણ છે. છેલ્લા સત્યાગ્રહ સંગ્રામમાં કલકત્તાની ગુજરાતી બહેનોનો ફાળો ઓછો નહોતો. હું ઇચ્છું છું કે આ “ભવન”ના કાર્યમાં પણ ગુજરાતી સ્ત્રીઓ ક્રિયાત્મકરૂપે ભાગ લે. આ એક મહાપવિત્ર કાર્ય છે. માનવજાતિના કલ્યાણ માટે અને સ્ત્રીજાતિના સન્માન માટે એ જરૂરનું છે કે સ્ત્રીઓ આ કામમાં ભાગ લે. મેં શ્રીયુત ચાંપચી ઉદેગી પાસેથી સાંભળ્યું છે કે કલકત્તામાં ગુજરાતી સ્ત્રીઓનું એક મંડળ છે ને તેનું મુકાન શ્રીમતી સૌદામિની મહેતા જેવી સંસ્કારી ને શુશિક્ષિત મહિલાના હાથમાં છે. આ સંસ્થા “ભવન”ની લેડીઝ એડવાઈઝરી કમિટિમાં પોતાના તરફથી એક પ્રતિનિધિ મોકલી શકે. હું આશા રાખું છું કે કલકત્તાની ગુજરાતી બહેનો આ આગળ પડે જરૂર ધ્યાન આપશે. આડકતરી રીતે આ પણ એક પ્રકારની દેશ સેવા જ છે.

(આંદોળ-૧૯૩૧ ના “નવચેતન”માંથી)

સહીસલામત છે ત્યારે એના મહેરા ઉપર અપૂર્વ સતોષ અને આનંદ ફેલાઈ ગયો અને તેના મોંમાંથી એ ઉદ્ગાર નીકળ્યો કે 'કમરની દયા અઝોરિક છે !' ખસ, એટલું બોલીને ડાશીએ આંખો મીંચી લીધી અને તેજ દાણે તેના પ્રાણ સ્વર્ગે સીધા ગયા.

હવે સૌના કુશળ સમાચાર સાંભળીને આ ડેરીને જે આખરી આનંદ અને સતોષ થયો હતો તે આનંદનું આત્મીય સુખ શું હશે ખીજા પ્રાણીમાં કદી મળવી શકે એમ ? કદી નહિ. એ સ્વભાવ તો ખાસ મનુષ્યનો જ છે.

હવે ત્રીજા એક તરફ જોઈએ. ત્રીજા બાબત તે મનુષ્યમાં રહેનારું કર્તવ્યનું જ્ઞાન. જેવું કર્તવ્યજ્ઞાન માણસમાં જોવામાં આવે છે તેવું ખીજા પ્રાણીમાં કદી હોતું નથી. એનો એક દાખલો આપવામાં આવે છે,

એક વખત સમુદ્રમાં એક આગબોટ જઈ રહી હતી. બરાબર વચમાં ત્યારે તે જઈ પહોંચી ત્યારે તેમાં એકાએક આગ લાગી ગઈ. આગબોટના તળીઆમાં, કંઈ જગ્યાએ આગ લાગી છે, ક્યાંથી ધુમાડો આવે છે એ વિષે કોઈ પણ બરાબર નિશ્ચય કરી શક્યા નહિ. સૌને લાગ્યું કે હવે ધોરીજ ડાહ્યામાં આગબોટ બગીને ભરખ થઈ જશે; પણ ગણતરી કરતાં માત્રમ પડ્યું કે બહુજ ઝડપથી જે આગબોટને ચક્ષાવચમાં આવે તો આગબોટ પૂરેપૂરી બગી જતાં પહેલાં કિનારે પહોંચી શકાશે. એથી કિનારા તરફ આગબોટને ચક્ષાવચનું શરૂ થયું. ઈજનેર બહાદુરીથી પેતાની જગ્યાએ દડતાથી ઉભો રહી અસહ્ય તાપ સહન કરતો પોતાની દુશ્શ બમતરી રહ્યો હતો. કમાન વચમાં વચમાં ધોરો પાડીને એની ખબર પૂછતો હતો.

ઉપરથી ત્યારે કમાન પૂછતો કે કેમ છે ? ત્યારે તે જવાબ દેતો કે 'મનમાં છું'. પણ ધીરે ધીરે ઇજનેરનો અવાજ બંધ થવા લાગ્યો. હવે કમાનના જવાબમાં તે 'ગો ગો' એ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યો, છેવટે એટલે સુધી હદ આવી ગઈ કે એના મોંએથી કાંઈ પણ અવાજ નીકળી શક્યો નહિ. પણ તેમ છતાં તેના હાથ પોતાના થંજ ઉપર અટક્યા વગર બગબગ કામ કરી રહ્યા હતા. પછી ત્યારે આગબોટ કિનારે આવવા લાગી ત્યારે ઇજનેરને બહાર કાઢીને લેવો તો માત્રમ પડ્યું કે તે બેભાન છે, ધુમાડાથી એનો 'વાસ ફેલાઈ' ગયો છે અને આગથી તેના બને પગ અર્ધ બગી ગયેલા છે. ધોરી વારે એ મરણ પામ્યો. જે જરા વિચંબ થયો હોત તો તે આગબોટમાં જ મરણ પામ્યો હોત.

આ દેરી ઉમદા કર્તવ્યપરાવલુના 'કોઈ પણ પ્રાણીમાં આવી કર્તવ્યનિષ્ઠા કદી જોવામાં આવી છે ! ના કદી નહિ, કદા મનુષ્યમાં જ એ મુખ્ય નજરે પડે છે.

હવે એથી ભિન્નતા છે અનનનું ચિંતન અને આગ્રહના. આ

[illegible][illegible][illegible]

૮૮-કૃષ્ણ મહારાજને

(લેખક:-શ્રી. દાસચીવડા)

“ હાં દાસચીવડા, કેમ છો ? ”

“ ભગવાન ! આનંદ છે. ત્યાં સુધી આપ સાથે છો ત્યાં સુધી દાસચીવડાને શી ફિકર છે ? ત્યાં કૃષ્ણ ત્યાં જન્મ એ આપણું જૂનું મૃત પાંચ દહાસર વર્ષ થયાં દરેક શરીરમાં દાસચીવડા ગોખતો આવ્યો છે.”

“ એમ ? ” ભગવાન મંદ હાસ્યે હસ્યા.

“ મહારાજ ! આ સેવકની કંઈ મહેમાનગીરી. સ્વીકારશો ? ”
દાસચીવડાએ આનુરૂપતાથી હાથ જોડયા.

“ શું આપીશ ? ”

“ મહારાજ ! આપ કીયો ? આપ.”

“ મને તો માખણ મીસરી પ્રિય છે, આપીશ ? ”

“ મહારાજ ! માખણ-મીસરીનાં તો આજે અમારે ત્યાં સ્વપ્નાં થયાં છે. હા, એક પ્રકારનું નવું માખણ મુજબના શીડી બજારમાં થાય છે અને એ માખણના ડબ્બે ડબ્બા મોટા પ્રમાણમાં ઉપડે છે. જેની પાસે એ માખણના ડબ્બા હોય છે એને મારે ગમે તે મુશ્કેલીમાં લાઇન ફલીઅર છે.”

“ લાઇન ફલીઅર એટલે શું ? ” શ્રીકૃષ્ણે હસતાં હસતાં પૂછ્યું.

“ મહારાજ ! આપને એક વિનંતિ કરી શકું કે આજ તો ઠીક પણ આવતી આજે આપ આ સેવકને દર્શન આપવા આવો ત્યારે અગ્રેજી ભાયાનો અભ્યાસ કરીને આવજો. આજે અગ્રેજી નદિ આવડે તો આપ પોતે અવતારી તરફ પધારો તોપણ આપનો એકડો બાદ. આજ તો અગ્રેજી અમારી રાજભાષા છે. આપને એ ભાષા નહિ આવડે તો માફ કરજો. આપનો ધડો આ યુગમાં કોઈ કરશે કે નહિ એ સંકાનો વિષય છે.”

“ એમ... ? ”

“ હા મહારાજ ! ખરી વાત એ છે. થોડી એડીકટ પણ આપે શીખવી પડશે. જો આપને આ પૃથ્વી પર ફગીયો અવતાર લેવો હોય તો આ દાસચીવડાની એક મજાદ નોધી લેજો, કે આપનાં આ પીંગા પીનાબર નહિ આવે. હિંદુ ધર્મ અને હિંદુ શરીર દવે એડી-કેટની વિગત ગણુએ. દવે આપની આ પાદુકાઓ આજના જમાનામાં આવડાને છે, મારે આપે એ જાનનમા કંઈ ફેરફાર કરવો પડશે.”

“ કહે કહે, મારે શું પડેરવું ? ” શ્રીકૃષ્ણે એક મુંદર હાસ્ય કરી પ્રથમ પૂછ્યા.

“ મહારાજ ! આપ સર્વજ્ઞ છો, જનાં આ સેવકને પ્રશ્ન પૂછો છો તો એ જવાબ આપવાનું માન આ સેવક મોટી ખુશીથી સ્વીકારે છે. ભુજો ભગવાન ! આપે આ પૃથ્વી પર પધારવું હોય તો આપનો આ મુકુટ વૈકુંઠલોકમાં મૂકતા આવવું. અને એને બદલે ‘ સોલા હેટ’ વ્હાઈટવેને લાંથી આપણે ખરીદી લેશું. આપના આ લાંબા બાલ સ્વર્ગલોકના દેવાને શોષતા આવડે અને એને બદલે અમારા ગામના પ્રખ્યાત બારબર પંડિત વેલ્લજીભાઈના સંચાથી જેવી આ સેવકની બાબરીનો કટ થયો છે એવા કટની બાબરી આપે રખાવવી પડશે અને એમાં કામીનિયા ઑઈલ નાખીને આપે વાંકો સંથો પાડી માથાને જરા આકર્ષક બનાવવું પડશે. તોજ આજની સોસાઈટીમાં આપને સ્થાન મળશે.”

“ પણ દાલચીવડા ! મારો પ્રશ્ન મારે શું પહેરવું એટલોજ હતો એને બદલે તેં તો માથાના ગોવાળાની આદરી ! ”

“ મહારાજ ! એમ ઉતાવળા ન થાઓ. આ યુગ તો બોલવાનોજ છે. એક વાત પૂછો એનો સામો દોઢસો વાતોથી ભરેલો જવાબ આપે એજ હુંશિયાર ગણાય છે. આ દાલચીવડાને પણ એ હુંશિયારોનો એપ લાગ્યો હોય તો પ્રભુ ક્ષમા કરવ્ને. આપણે પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાં ગોકુળમાં જે નિર્દોષતાથી, સચ્ચાઈથી રહેતા હતા તેવું આજે નથી. આજે તો સર્વત્ર સ્વાર્થ, અદેખાઈ અને હું મોટો ને તું નાનો એવી-જ મારામારીઓમાં આ દેશની મિનિટો, કલાકો, દિવસો, મહિનાઓ અને વર્ષો વીત્યાં જાય છે અને.....

ભગવાને દાલચીવડાના મોઢા આડો હાથ ધર્યો.

“ ભલા માણસ ! મારે કીયો પહેરવેશ પહેરવો એ પ્રશ્નનો પહેલાં ઉત્તર આપ.”

“ હા, મહારાજ ! જરા આડું ફટાઈ ગયું. દાલચીવડા વિસ્તન કોલેજમાં ભણતો ત્યારે એના પ્રોફેસર સાહેબને એવી ટેવ હતી. એક મુદ્દાપરથી બીજા મુદ્દાપર પ્રોફેસર સાહેબ સપાટામાં ઉતરી જાય અને પછી કલાક સુધી મૂળ મૂલો કોરાણે મૂકી બીજા મુદ્દા પર બકવું ચાલુ રાખે—”

“ વાર પછી ? ”

“ હા મહારાજ ! સાંભળો. આપને જો આ ભૂમિ ખરેખર ફરી પાવન કરવી હોય તો આપે કોટ, પેન્ટ, મોબાઈલ, જૂટ એ બધું પહેરવું પડશે. આપને એ બધું વ્હાઈટવે લેડલો, ઈવાન્સ ફ્રેઝર, આર્મી એન્ડ નેવી વગેરેને ત્યાંથી મળશે. દાલચીવડાનો ગ્રેમજી દરજી પણ એ સીવી આપશે, પણ જો એકના ચાર ગણા પૈસા આપવાનો આપને મોહ હોય તો આપ પરદેશી ટેલરને ખટાવવ્ને. પણ આપ તો લક્ષ્મીપતિ ફહેવાઓ એટલે આપને ક્યાં લક્ષ્મીની ખોટ છે ? ”

“ દાસચીવડા ! હીક યાદ આપું. લક્ષ્મીજીને સાથે આવું હોય તો ? ”

“ ભણે પધારે. એમનો તો આ જમાનો છે. આપનો જમાનો પાંચ દહાસ વર્ષ પહેલાં આયમી ગયો. આજે શ્રીકૃષ્ણનો જમાનો નથી. આજ તો ટકેશ્વર ભગવાનનો જમાનો છે. જેને ઘેર ટકેશ્વર બિરાજે છે તેને ત્યાં ભક્તજનો ઉભરાય છે. ટકેશ્વરની મહેરબાની થતાં સૌ સલામ લેતા આવે છે. ટકેશ્વરની કૃપા હોય તો કંઈક મધમાખીઓ જુદે જુદે સ્વરૂપે રાજ એ ભક્તજનની આસપાસ ભમતી ફરે છે. બાપુ ! લક્ષ્મીજીને કહેજો કે કળિયુગમાં તમે નારી મટી નર થયાં છો અને તમારું નામ ટકેશ્વર પડ્યું છે.”

“ ત્યારે તો આપણે પણ એમની પાછળ પાછળ ચાલશું.”

“ મહારાજ ! તોજ આપનો ભાવ પૂછાશે. આપ પાસે ટકેશ્વરનો ખજૂખજૂટ ન હોય તો આજે આપને શ્રીકૃષ્ણ તરીકે પૂજનારા પાનુ આપ નરૂથી મોડું ફેરવશે. આપને એ વાતની ખાત્રી કરવી હોય તો આજેજ એક અખતરો કરો. આપ એક ગરીબ વૃદ્ધ બિખારી તરીકે આપના મંદિરના ચોકમાં બેસો ને ફોટેલાં કપડાં પહેરીને તદ્દન ગરીબ હો એવી રીતે આપ લિશ્તા માંગો. એના જવાબમાં તિલક વચ્ચે આપનાં પગલાં પાડનારા આપની સામે દષ્ટિ પણ નહિ કરે. બીજી દોષ વ્યક્તિ આપની ઓગખાણુ આપશે કે આ પ્રભુ પોતે છે તો એ ભક્તજન ખડખડ હસશે અને તિરસ્કારભર્યા હાથે એ ત્યાંથી ચાલ્યો જશે. એટલે મહારાજ ! આપ ગરીબનીવાઝ કહેવાએ છો પણ આપના ભક્તો ગરીબો તરફ દષ્ટિ પણ કરતા નથી.”

“ દાસચીવડા, તું તો વ્યાસની માફક વક્તા થઈ ગયો લાગે છે ? ”

“ મહારાજ ! વક્તા તો હીક, પણ આપની સાથે પાંચ દહાસ વર્ષ પર રમણુગેતીના દાસચીવડા એક ગોપ તરીકે બેસ્યો છે એટલે દાસચીવડા આપને આજે યાદ આપવા માગે છે કે એ ગેંડીદોડા હવે સદાને માટે ગયો છે. એને બદલે ‘ગોલ્ડ’ ‘ટીનીસ’ અને ક્રીકેટ આપ શીખતા આવજો.”

“ બટુ સાઈ-બીજું શું ? ”

“ એ રમણુગેતીના ગસ આપ બૂલી જાવો અને એને બદલે સોસાઇટી ડેન્સની તાલીમ આપવા ભગવાન ચંકરને કહેજો.”

“ ભણે-બીજું શું ? ”

“ આપની ધ્યારી બસી હવે ચરવાને છે. એને બદલે આપ હાર્મોનિયમ અને પિયાનાની તાલીમ લેવાનું ચૂકરો નહિ.”

“ ખરું-બીજું શું ? ”

“ આપણે રાજ સવારમાં ઉઠીને દહીં ને રોટલો ખાતા એ જમાનો હવે નથી. હવે તો સવારે ચા અને બીરકીટ ખાવાની ટેવ પાડજો.”

“ આ શું વળી ? ”

“ મહારાજ ! એ આ કળિયુગની પૂતના છે. એ પ્રજાશરીરનાં રક્ત ચૂસી ચૂસીને એવી સશક્ત થઈ ગઈ છે કે હવે આપની તાકાત નથી કે આપ એને હણી શકો.”

“ એટલું બધું ? ”

“ શું કહું મહારાજ ! આ આપના જેવા ગોપાલના દેશમાં આજે ગરીબનાં છોકરાંઓને દૂધનો ઘૂંટડો મળતો નથી. ગોરસનાં તો સ્વપ્નાં થયાં છે અને આપના ભક્તો ગોરસનાં ગીતો ગાય, પણ ચાના પ્યાલા વિના તો એને બગાસાં આવે.”

“ એ તો અજ્ઞયખી ? ”

“ મહારાજ ! અજ્ઞયખીની વાતો તો હજી બાકી છે; પણ આપને માટે દેવમંદિરમાં દોડાદોડી કરનારાં અનેકને બે કોઇએ વશ કર્યાં હોય તો આ ચાએ. આજે આપનો જન્મદિવસ છે એ દિવસે આપ આપના ભક્તોને ઘેર ઘેર જઈ આવો તો પ્રાદ્યમ્સ અને ચાની લાગી પડી હશે.”

“ એ તો મારે બેવું પડશે. ”

“ અરે મહારાજ ! આપ જુઓ તો આપની આંખમાં પણ આંસુ આવે કે આ દેશની કેવી દશા થઈ છે. આજે માણસને પીવા માટે પાંતળી છાશ મળતી નથી.”

“ ગાયોના આ દેશમાં છાશ નહિ એ તો એક અજબ અજ્ઞયખી ! ”

“ મહારાજ ! આજે આ દેશ તો ગાયોનો નથી રહ્યો. ગાયોનો તો રાજ ‘બીક’ને માટે નાશ થઈ રહ્યો છે. ગોપાલક ગણાતા આપના ભક્તોમાંથી કેટલાઓએ ગાયો રાખી છે તે તો જુઓ ? અને ગાંધાલય-પ્રતિપાળ કહેવાતા રાજ્યોએ તો સત્યાનાશ વાળ્યું છે. પૈસાને લોભે ગૌચરની જમીનો ખેડાવી નાખી. આજ કોઇ પણ ગામની સીમમાં ઘાસનું તણખલું પણ ગાયો માટે નથી રહેવા દીધું.”

“ એ તો બહુ ભારે કહેવાય ? ”

“ મહારાજ ! ભારે કે હલકું આપ જે કહો તે, પણ એ રાજના અમલદારો, વૈષ્ણવો, આપના ભક્તો હોવા છતાં એ વૈષ્ણવ વહી-વટીઓએ ગૌચરની જમીન ‘ટકેશ્વર’ની લાલચથી વેચી નાખેલી આ આંખોએ જોયેલી છે...”

“ ગોસ્વામી મહારાજને કંઈ કરતા નથી ? ”

“ જવા દો ભગવાન ! એ વાત જવા દો. ગોસ્વામી મહારાજને ધારે તો ગૌધનનું સૌથી સરસ રક્ષણ કરી શકે; પણ એમની વાતો કરવાની દાલચીવડાની ઇચ્છા નથી. કેમ ! શું કહું ! મહારાજ ! ત્યાં આપ બાલકૃષ્ણ તરીકે બિરાજતા હો ત્યાં, મુખિયા, ભીતરિયા, જળગરિયાની લીલાનાં પ્રકરણો ભાષામાં બોલવા જેવાં નથી...”

“એટલે ?”

“મહારાજ ! એ તો આપ આંતર્યામી હો, બેઠા છો...”

શ્રીકૃષ્ણ જવાબમાં દરવા.

“અરી વાન છે દાસચીવડા, દેવમંદિરો ત્યાં ત્યાં બધે થયાં છે ત્યાંથી મેં વિદાય લીધી છે. અરી મુનિઓથી મારો અંશ આલ્યો ગયો છે.”

“મહારાજ ! એમ ન કરો. આપ દેવમંદિરમાં બિરાજો અને અનીનિનાં ત્યાં ત્યાં ધામ દોષ ત્યાં આપનો દડો ફેરવી ફરીથી નીનિની આરતી બનશે તેવા પ્રયત્નો કરો.”

“પણ હવે તો તું મને અવનરવાનું કહે છે, એટલે એ બધા પ્રયત્નો નિકાસ એની મેળે થઈ જશે.”

“હો મહારાજ ! ક્યારે અવનરશે ?”

આ પ્રશ્નો જવાબ મળે ત્યાં તો—

“દાસચીવડાબાઈ ! એ દાસચીવડાબાઈ હો ! હો ! ! શું કરો છો ! બસા માણન ઉંધમા પણ ભાવજો કરો છો !” ગીરમામ બેઠા રાહના એક બંગલામાં જોને ત્યાં દાસચીવડાનો કુનારો હતો એ સરેકાની બહેને મને ઉદાસ્યો.

આજો માળગા માળગા મેં એ બહેનને કહ્યું.

“કેમ બહેન ?”

“અરે હો ! હો ! આજે ઉંધમા મેનું જાણ્યું કરવા હતા ?”

દાસચીવડા કંઈ જવાબ આપે તે પહેલાં તે નીચે રહ્યા પગ દોડાડી પાગી અને ધારીઓ ગોવિંદા ! ગોપાલા...ગોવિંદા ! ગોપાલા... કરવા નીકળ્યા.

સંવત ૧૯૦૨ નું એ જન્મનાટકીનું નરણુ દાસચીવડા બહાર પાડ કરે છે ત્યારે એની દીક્રી નમજ કૃષ્ણ મહારાજન સારા વર્ષ પહેલાં કરે તો વળી પાડ આવી છે કૃષ્ણમહારાજે હેતુરૂંક સુવનાર્ય અંકીકરી છે એ જોતા આજે દાસચીવડા કૃષ્ણને કહે છે “એક વા”

(“સાંદ” ના એક અંકનું)

८९-अमारा कुळमां तरुणो मरता नथी.

(शेषकः—शी. वासुध गोविन्दश्च देसाय)

नहि कल्याणकृतकश्चिद्गुर्गतिं तात गच्छति ।

राज्य अस्तित्व वाराणसीमां राज्य करतो दतो, ते समवे प्राप्ति-
राष्ट्रता ऐक गावडाभां ऐक आह्वय वसतो दतो. ते अद् सदागरी
दतो, ऐष्टये ऐने अधा धर्मपात्र कहेता. तेना धरता आकर ११
दान देता, शीय राज्यता तथा डिपवास करता.

धर्मपात्रने गेर पुत्र अचतयो. पुत्र भोटि गयो, ऐष्टये पिताये
ऐने मदम सानेया आपीने विद्या भाग्या तक्षशिता भोक्तो. ते लो
प्राप्ति ऐक निजिपत्नी आचार्याना पांगरो शिष्यामां वोटि गमने रयो.

एी आचार्याना ऐक दीकरो भरी गयो, ऐष्टये आचार्य, ऐना
आचार्यानां शिष्या सरो आकंद करवा भंग्या. ऐक धर्मपात्रकमार
ऐक अक्षय्या नंगेना. अक्षय्यानी आचार्या पट्टी 'आतो मद्रागरी
अचान ऐक मद्रागरी मझीने आचता थयो' ऐम अधा शिष्या पर
गयो, ऐक ऐक धर्मपात्र गोट्या 'आवेष्ट. नमं राज्य ऐम
ऐक ऐक ऐक अक्षय्यामाय नता दाना कम थयो' अक्षय्यानी
मद्रागरी मद्रागरी.

प्राप्ति ऐक, 'मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी'

'मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी'

'मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी'

'मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी'

'मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी'

'मद्रागरी'

प्राप्ति ऐक, 'मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी'
मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी
मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी

'मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी'

'मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी'

मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी
मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी

'मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी'

मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी
मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी

'मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी'

मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी
मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी मद्रागरी

ધર્મપાત્રને મનદિ પદોચ્ચિને 'મનદર્મપાત્ર' થતે કયું ?' એમ પૂછના પૂછનાં ઘરે જોનાં કાલકું, ને બાગડું, આગળ વળેને દિ.આ.

આગળના જે જોકે અચર્યને અથમ દીડા, એવે નેના દાય-
માંથી છત્રી લીધી, પત્રજનાં હવે અને અચર્યે એને ઊઠાડે દને:
નેના દાયમાંથી અડિયા લીધે.

'નમ રા પુત્ર ધર્મપાત્રકુમારના અચર્યે જુદું' એ દે દેમ
કુમારના પિત્રને કહે, એમ અચર્યે ને કહેને કહે, એકે એક
વળેને આગળને અમારે અમાર, આગળ જે કહેને જુદું આગળ,
'અચર્યે પાત્ર' એમ કહેને આગળને ધરના આગળ, 'એ
આગળે પાત્ર' આગળે પાત્ર પાત્ર, એકે એકે પાત્ર કહે.

આગળે પાત્ર પાત્ર પાત્ર પાત્ર, એકે એકે પાત્ર પાત્ર, એકે એકે
પાત્ર પાત્ર પાત્ર પાત્ર, એકે એકે પાત્ર પાત્ર, એકે એકે પાત્ર પાત્ર,
એકે એકે પાત્ર પાત્ર, એકે એકે પાત્ર પાત્ર, એકે એકે પાત્ર પાત્ર,
એકે એકે પાત્ર પાત્ર, એકે એકે પાત્ર પાત્ર, એકે એકે પાત્ર પાત્ર.

આગળે પાત્ર પાત્ર પાત્ર પાત્ર, એકે એકે પાત્ર પાત્ર.

એકે એકે પાત્ર પાત્ર.

'માને પાત્ર ને મને, આગળે એકે એકે પાત્ર પાત્ર.'

'પાત્ર' એમ કહેને પાત્ર પાત્ર, એકે એકે પાત્ર પાત્ર.

એમ કહેને પાત્ર પાત્ર આગળે એકે એકે.

'આ ને આગળે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે,
એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે,
એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે,
એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે.

એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે,
એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે,
એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે,
એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે,
એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે.

એકે એકે, એકે એકે.

એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે,
એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે.

એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે.

એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે,
એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે.

એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે.

એકે એકે.

એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે.

એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે, એકે એકે.

ને સત્કર્મનો સંગ કદાપિ છોડતા નથી. એટલે

પુણ્યે વ દાતા સુમના ભવામ । દદં પિ ચે અત્તમન્ત ભવામ ॥

દત્વાપિ ચં નાનુતપ્પામ પચ્છા । તસ્માં ॥

‘દાન દેવાનો વિચાર કરતાં અમે પ્રસન્નચિત્ત રહીએ છીએ; દાન કરતાં પણ પ્રિય યજન બોલીએ છીએ, મોટું કટાણું કરતા નથી; અને દાન દીધા પછી છવ યાગતા નથી. એટલે

સમણે મયં વ્રાહ્મણે અદ્ધિકે ચ । વનિચ્ચકે યાચનકે દલિદે ॥

અન્નેન પાનેન ઽમિતપ્પયામ । તસ્માં ॥

‘શ્રમણ, બ્રાહ્મણ, પ્રવાસી, યાચક, દરિદ્ર એ બધાને અન્નબદ્ધ તૃપ્ત કરીએ છીએ. એટલે

મયં ચ માર્યાં નાતિવ્વકમમામ । અમ્હે ચ માર્યાં નાતિવ્વકમન્તિ ॥

અઙ્ગત્ર તાદિ વ્રહ્મચર્યં ચરામ । તસ્માં ॥

‘અમારી સ્ત્રી પ્રત્યે અમે પત્નીવ્રત પાળીએ છીએ, અને અમારી સ્ત્રી અમારા પ્રત્યે પતિવ્રત પાળે છે. પરસ્ત્રી અમારે માન સમાન છે. એટલે

एतासु वा जायरे सुग्गवासु । मेधाविनो होन्ति पहतपज्जा ॥

વહુસ્સુતા વેદગુણા ચ હોન્તિ । તસ્માં ॥

‘આ સતી સ્ત્રીઓને પુત્ર અવતરે છે તે બુદ્ધિશાળી, પ્રજાવાન, બહુશ્રુત અને વેદ બળનાર થાય છે. એટલે

मातापिता च भगिनी भातरो च । पुत्ता च दारा च मयं च सव्वे ॥

ધમ્મં ચરામ પરલોકહેતુ । તસ્માં ॥

‘મા, બાપ, બહેન, ભાઈ, દીકરા, સ્ત્રી અને અમે બધાં નિઃધામ પામવાની આશાએ ધર્મ આચરીએ છીએ. એટલે

दासा च दस्सो अनुजीविनो च । परिचारिका कम्मफरा च सव्वे ॥

ધમ્મં ચરન્તિ પરલોકહેતુ । તસ્માં ॥

‘અમારા ધરતાં ચાકરનોકર, દાસદાસી, પરિચારિકા, કામવાળાં, બધાં સદાચારી છે. એટલે

धम्मो हवे रक्खति धम्मचारिम् । धम्मो सुचिण्णो सुखमावहाति ॥

एसा निसंसो धम्मो सुचिण्णे । न दुग्गतिं गच्छति धम्मचारी ॥

‘ધર્મ ધર્મચારીની રક્ષા કરે છે. આચરેલો ધર્મ માણસને સુખાવહ થાય છે. ધર્મચરણનો આ ફલાદેશ છે. જે ધર્મચારી દુર્ગતિને પામતો નથી.

धम्मो हवे रक्खति धम्मचारिम् । छत्तं महन्तं विय वस्सकाले ॥

धम्मेन गुत्तो मम धम्मपालो । अङ्गस्स अट्ठीनि सुखी कुमारो ॥

‘વર્ષા ઋતુમાં મોટા છત્ર જેવો ધર્મ ધર્મચારીને રક્ષે છે, મારા ધર્મપાલને ધર્મની રક્ષા છે, આ હાડકાં બીજના છે, તે કુમાર તો સાબળે નરવો છે. ભૂખ્યો નથી, તરસ્યો નથી. આબાની ડાળે બેસી બેઠો ટીકા કરે છે.’ (તા. ૨૩-૧૦-૧૯૨૭ ના “નવચવન” માંથી)

ડાખળાંઓની ગરમી વધુ ને વધુ લાગતી, તેમ તેમ તે ભારવાળું માથું અને તેમાંની વ્યક્તિઓના ભારથી બળદો વધુ ગાંડા બનીને દોડતા. કેટલીક વખત તો ગાફુ રાળગી જતું અને આ રીતે બળદો ફૂટ થતા; પણ ઘણે ભાગે તો તેઓ પણ ગુનેગાર ભવિષ્યવેત્તાઓ કે જેને ન્યાય પૂર્ણ આપાઈ ગયો હતો તેના નરસીબનાજ પ્રમાણે તેઓનું પણ થતું. ક્યાં એ સદીઓ પૂર્વેની અસંસ્કારી વાતો, શિક્ષાપ્રથાઓ ને ક્યાં હજુ એની એ એથીયે શરમાવનારી આધુનિક માનવસંસ્કારી પ્રજાઓની પ્રથાઓ ! ! !

(તા. ૨૧-૨-૧૯૩૨ ના “વીસમી સદી”માંથી)

૧૧-સાચી હરિજન-સેવા

(લેખક:—શ્રી. રામજી હંસરાજ)

જમશેદપુર કરતાંયે કલકત્તાનાં સંભારણાં ક્યાંય વધારે મોંઘાં અને પ્રેરક છે. કલકત્તામાં મેં કેટલુંક એવું જોયું કે જે મેં હજુ સુધી ક્યાંય જોયું નથી.

કલકત્તામાં સતીશ બાપુની સેવક મંડળી હરિજન-સેવાનું સુંદર કાર્ય મૂંગી મૂંગી બાળ મહિનાઓથી કરી રહી છે. એ કાર્ય મારે જોયું અને તેની મારા હૃદય ઉપર ઉઠેલી છાપ મારે મહાત્માજીને પહોંચાડવી, એવી મહાત્માજીની ઇચ્છા હતી.

સતીશ બાપુને તો કદાચ કાઠિયાવાડ બરાબર નહિ જાણખતું હોય. સતીશ બાપુ મોટા વૈજ્ઞાનિક છે. ખાદીના આચાર્યનું બિરુદ ધરાવનારા આચાર્ય પ્રફુલ્લચંદ્ર રાયના તે સાથીદાર હતા. આજે સારા હિંદુસ્થાનમાં મશહૂર એવા આચાર્ય રાયસ્થાપિત બેંગાલ ફાર્માસ્યુટીકલ એન્ડ કેમીકલ વર્ક્સને તેની બાળની સ્થિતિએ પહોંચાડનાર અને તેની બાળની જમાવટ કરનાર આ સતીશ બાપુ.

સતીશ બાપુ એ કારખાનાના મુખ્ય સંચાલક હતા, તેના પ્રાણ સમા હતા. એક હજારનો માસિક પગાર મેળવતા હતા. બહુ સુખી જીવન ગાળતા હતા: અને છતાં તેમની બુદ્ધિ અને તેમની શક્તિ દેશકલ્યાણનાં કાર્યોમાંજ ખર્ચવાનો આત્મ-સંતોષ અનુભવી શકે એવા કાર્યમાં પડ્યા હતા. પરંતુ એક દિવસે એમને એ કાર્ય-માંથી પણ રસ ઉડી ગયો.

સતીશ બાપુ સમા પ્રખર વૈજ્ઞાનિકને થયું કે તેમનું કાર્ય મજૂરી કરવાને તૈયાર છતાં કારમો ભૂખમરો વેડતા ગરીબોને સાચે સાચ અને સીધેસીધી રીતે આપે એવા ખાદીપ્રતિષ્ઠાનની પ્રવૃત્તિને ખીલવવાનું હતું. તેમણે મહાત્માજી સાથે પત્રવ્યવહાર આરંભ્યો.

દાત્તાત્રય પાસેથી ખાદીકાર્ય સંબંધમાં તેમણે સમજાવું જોઈએ તે સમજાવ્યા. ખાદીકાર્ય પાછળની ભાવનાઓ અને શક્યતાઓ તેમણે દાત્તાત્રય પાસેથી જરાજર સમજાવીયાં. સતીશ બાબુએ ખાદી-પર્વના ક્ષેત્રમાં મહાત્માજીના મૂળા અનુવાચી જનવાણું રચીકાવું.

વૈજ્ઞાનિક સતીશબાબુ તેનું મોટું કારખાણું અને તેની મોટી ખાદી છોડીને મહાત્માજીને ચરણે બેઠા. તેણે તેનું બધું વિજ્ઞાન-ગ્રાન અને વૈજ્ઞાનિક શક્તિઓ ખાદીકરણ ખીસવવા પાછળ ખર્ચ-સનો નિમય કર્યો. તેની લાખ દોઢ લાખની મૂડી અને તેનો કુટુંબ-પરિવાર સહને તેણે કચકતાથી દૂર એક આશ્રમ રધાપ્યો. તેના જેવાજ સુચિસિત ખાણુઓ, તેના જેવીજ ભાવનાથી રંગાયેલા, તેણે તેની આસપાસ એકઠા કર્યાં. આજ વર્ષેથી એ મંડળી ખાદી-ખીસ-વણીનું કાર્ય સરસ રીતે કરી રહી છે. ખાદીની ખીસવણી આ મંડળીએ કેવી કેવી અને કેટલી સાધી છે, તે તો જુદા ક્ષેત્રનો વિષય છે.

ખાદીની પાછળ બેખ ક્ષેત્ર એવા એ સતીશ બાબુને મહા-ત્માજીના પ્રથમ ઉપવાસ વખતે થયું કે તેમની મંડળીએ હરિજન-સેવાનું કાર્ય પહોં હાથ ધરવું જોઈએ. એટલે તેમણે તેમની મંડળીના બે ભાગ કર્યાં: એક ખાદીકાર્ય ચાલુ રાખે અને બીજો હરિજન-સેવાનું કાર્ય ઉપાડે. સતીશ બાબુની મંડળી હરિજનસેવાનું કાર્ય ઉપાડે એટલે તો એ મંડળીના પ્રત્યેક પ્રત્યેક લાઘ્યજેને હૃદયથી અને આચારથી હરિજનજ બની જવાનું અને હરિજનોમાં બેગાઇ જવાનું; સતીશ બાબુનું હરિજનસેવાનું કાર્ય એટલે હરિજનોના ઉદ્ધારકો તરીકે હરિજનવાસુભા જવાનું અને થોડો બોધ આપીને કે શાળા ચલાવીને સતોષ માનવાનું નહિ. સતીશ બાબુ માને છે કે એમ હરિજનસેવા ન થાય.

હરિજન સેવા કેમ થાય એ જોવું અને સમજવું હોય તો સતીશ બાબુના આશ્રમમાં થોડા દિવસ રહેવું જોઈએ અને એ આશ્રમવાસીઓને હરિજનસેવા કરના જોવા જોઈએ. સતીશ બાબુને દુઃખથી ત્યાગ તેમણે મને પહોં કહ્યું કે ‘તમે એક બે દિવસ આશ્રમમાં આવી રહો અને અમારું કાર્ય જીવુતથી જુઓ. સાચો ખ્યાલ મેળવવો હોય તો એ રીતજ મેળવી શકાશે.’ મને તો સતીશ બાબુનું કાર્ય જીવુતથી જોવાની બહુ હોશ હતી, તેમના સાથીઓ પાસેથી નવું શીખવાનો લાજ હતો, એટલે મેં સતીશ બાબુનું નોનડું નાકાળ રવીકારી લીધું.

સતીશ બાબુના આશ્રમનું કાર્ય સંચારના ચાર વાચાથી શરૂ થાય છે. એટલે કા તો આશ્રમમાં રાત રહેવા અને કા તો સંચારના ચાર વાચા પહેલા ત્યા પહેલથી જવા અને સુચવવામાં આવેલું. ગતે ઉદ્યોગ મંદિરના કાર્યને અગે રાહાયેલો હોઈને સંચારના ચાર વાચે

પહોંચી જવાનું મેં સ્વીકાર્યું. નક્કી થયા મુજબ હું સવારના ત્યાં પહોંચ્યો, પરંતુ ચારના બદલે સવાચાર થઈ ગયા. જરા મોડું થઈ ગયું. પરંતુ ત્યાં તો બધા હરિજનસેવકો અને સેવિકાઓ તેમના કામે ચાલ્યાં ગયાં હતાં.

સતીશ બાપુએ કહ્યું: “જરા મોડા પડ્યા. પરંતુ કંઈ ફિકર નહિ.” એમ કહી તેમણે એક સેવકને મારી સાથે જવા મૂકવ્યું અને જ્યાં તેમનાં સાથી સેવક-સેવિકાઓ કામ કરતાં હતાં ત્યાં પહોંચી જઈ તેમનું કામ બરાબર જોવા આજ્ઞા આપી. અમે સતીશ બાપુની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલી નીકળ્યા.

અને અમે શું જોયું? માનવીની કલ્પનાયે કામ ન કરે એવાં દશ્યો જોયાં. ઉચ્ચ કુળની, ઉચ્ચ શિક્ષણ પામેલી, ઉચ્ચ સંસ્કાર ધરાવતી સેવિકાઓ નીચલા વર્ગના લક્ષ્મણીઓમાં ભંગીઓની સાથે જોડાઈ, ભંગી જેવાં ભંગી બની, પાંચખાનાં સાફ કરવાનું નિયમિત રોજ રોજ કામ કરતી હોય એવી તમે કલ્પના કરી શકો છો? એવાજ ઉચ્ચ કુળના, સુશિક્ષિત, સંસ્કારી સેવકો મેજાની ડોલો ફેરવતા અને મેજાના ડબ્બાઓ ઉપાડી પીપમાં નાખવા લાઈ જતા તમે કલ્પી શકો છો? હું પોતે એ કલ્પના નહોતો કરી શકતો. ભંગી પ્રત્યે હમદર્દી બનાવવી એ એક વાત છે; દોષ વખતે એ હમદર્દીના પુરાવા તરીકે હરિજન દિન નિમિત્તે પાંચખાનાં સાફ કરવા જવું, એ પણ એક વાત છે. પરંતુ રોજ-રોજ વ્યવસાય તરીકે, રોજ-રોજ, મેજા સાફ કરવાનું કાર્ય કરવું—અને તે પણ આવાં ઉચ્ચ શિક્ષણ પામેલાં ભાઈ-બહેનોએ—એ તો નફન જુદી વાત છે. મારી કલ્પના એ નહોતી કલ્પી શકતી. પરંતુ મારી આંખોએ એ દશ્ય નજરોનજર જોયું. સતીશ બાપુએ એ શક્ય કરી બતાવ્યું છે.

મેં હરિજન સેવિકાઓને ઘોડાગાડી હાંકવાવાળા મુસ્લીમ બિરાદરો અને એવી સાધારણ વર્ગની કામના લક્ષ્મણી મેજા સાફ કરતી જોઈ. આ રથખામાં મેજા સાફ કરવું એ તો કહણમા કહણ વરતુ છે. કારણ કે આ લક્ષ્મણીનાં પાંચખાનાની રચના ટંગધણ વગરની અને ખરાબ હોય છે. પાંચખાનામાં માત્ર એકજ કુંડું, તેમા મેજા, ગંદું પાણી અને પેશાબ બધુંય સાથે ભેગું થાય. પાંચખાનાની આંદર કુંડામાંથી મેજા બહાર કાઢવા માટે એક નાની બારી હોય છે. એ બારીમાંથી મેજા બહાર કાઢવા માટે, મેજા ઉઠાવનાર બારીમાંથી આંદર માથું નાખવું પડે અને પછી વાટકે વાટકે એ મેજા પોતાના ડબ્બામાં બંધવું પડે. પાંચખાનાની એવી કટંગી રચના હોય છે. મેજા કાઢવાની બારી એવડી સાફરી હોય છે. મેજાનું કામ એવી ખરાબ રીતે રાખવામાં આવે છે. સતીશ બાપુની હરિજનસેવિકાઓ રોજ રોજ બધી બહેનોની સાથે જોડાઈને આ કાર્ય કરી રહી છે.

મેવિકાઓ આમ નેણું કાઢી, મેલાનું જીવન આજે દુઃખી, નેજ દુઃખવાની આડી ત્યાં દુઃખી દોષ છે ત્યાં વધુ છે. અને એવના વાળાનું વજન સુગમ એ મળી થાય છે. એટલું જાણ આજે યથા માટે તેમને માણી મદાપનાની વસ્ત્ર પડે છે; અને એવાં કાંઈ મળે ત્યાં મુખી તેમને વાટ જોતાં દુઃખી મેલું પડે છે. મેવિકાઓ મેલું આજે ઉપાડીને જાણ વધુ છે, અને એવાં મેલનાં કાંઈ કાંઈ માં ઉપાડી વધુ છે. આ રીતે કામ કરવા એવાં અને મેવિકાઓ કોટાઓ મારા પુત્ર પુનમચહે દીપ્તિ છે, ને મળીયા બાળુની ખંડા તરફથી થઈ મેલના દરિજનમેવાકાઓના માટે અવાજ આપે છે.

મનીષ બાળુના આ એવાં અને મેવિકાઓ આ કાર્ય કરે છે, તે ભંગી બાળુઓને મદાપ કરવા. એટલે કે ભંગી બાળુઓનાં મળી જે કોઈ માંદુ દોષ, જે કોઈ અચકા દોષ, જે કોઈ મગમળ દોષ, તેને આશ્રમ કરવા છાડી, તેના બદલે કામ ઉપર ચડે છે. એટલે કે એ ભંગી બાળુઓનાં મેલ પડનાં નથી, અને તેમનો પગાર કપાતો નથી. આથી ભંગી બાળુઓના અવન ઉપર મરમ પાપ ઉઠે એમાં શી નવાઈ છે ?

અને આ એવાં-મેવિકાઓ આટલું જ કાર્ય કરીને નથી આવતાં. મવારમાં તેઓ આ રીતે મેલું ઉઠાવવાનું કાર્ય કર્યા પછી પાછા આશ્રમ વધુ છે. ત્યાં નાદશિષ્ય બોલન કરે છે, અને પછી પાછાં મુરતજ ભંગી બાળુઓના વાસ ઉપર વધુ છે. ત્યાં તેઓ આખો દિવસ રહે છે. તેમના દિલની સાથે પોતાનું દિલ જોડે છે. તેમના કુખે કુખી બને છે. તેમને મુખ સાંપડે એવી રીતે બને છે. તેઓ ભજનકીર્તન કરે છે, તેઓ દસ આપે છે, તેઓ ગ્રાયાઓ ચલાવે છે. તેઓ તેમની રોજંદી જરૂરતની વસ્તુઓ લાવી આપે છે. તેઓ તેમને રોજ રોજના વર્તમાન વાંચી સંભળાવે છે. તેઓ તેમના ઉદારની વાત ધીમે ધીમે મીઠી વાળીમાં મગમલે છે. તેઓ એવી રીતે બને છે અને આલે છે કે જેથી ભંગી બાળુઓને એમજ લાગે કે તેમના પોતાના કુટુંબનોજ એક જાણ તેમને સુખી કરવા પ્રેમ-ભર્યાં શ્રમ લઈ રહ્યો છે. સતીશ બાળુના એવાં અને મેવિકાઓ સવારના ચારથી ચાતના નવ સુધી આ રીતે દરિજનમેલાનું કાર્ય કરે છે.

દરિજનમેલાનું કાર્ય આ રીતે કરવાની પાછળ સતીશ બાળુની ભાવના પણ બહુ સુદર છે. તેમના એવાં-મેવિકાઓનું કાર્ય જોઈ તેમના એ કાર્યથી મુગ્ધ બની, તેમના મુખની ગીના ગાને હું સતીશ બાળુની પાસે ગયા અને તેમની સમક્ષ મે મારો મંત્રાપ દર્શાવ્યો. ત્યારે તેમણે મને કહ્યું- “આ તો હજી શરૂઆત છે. મારી નેમ તો ભંગી બાળુઓના આ રીતે કાર્ય વિસ્તારી ભંગીઓના સાથે બેર બનવાનો છે.”

૧૩-પુરુલિયા કુષાશ્રમ

(નજરે લેઈ લખનાર:-શ્રી. બનારસીદાસ ચતુર્વેદી)

ચાલીસ વર્ષ પહેલાંની વાત છે. જર્મન પાદરી રેવ. હેનરી ઉફમેન આખા દિવસના કામ પછી વિત્રાતિ લઈ રજા હતા, એટલામાં ટપાલીએ આવી હિંદ બહારની ટપાલ આપી. ખાતૂબૂમિમાંથી આવનાર ટપાલની પરદેશમાં ઘણી ઉત્કંઠાપૂર્વક રાહ લેવાય છે. પાદરી સાહેબે બર્લિનની છાપવાળા કાગળ બહુજ આતુરતાપૂર્વક ખોલ્યો. કાગળ પર લખેલું હતું: “એલીઝાબેથ હોસ્પિટલ, બર્લિન.” કાગળમાં પાદરીની આદરણ વર્ષની છોકરી મેરીનાં ચિત્રો હતાં. મેરી પોતાના બાપ, જે પુરુલિયામાં રહેતા હતા, તેની પાસેથી છૂટી પડી જર્મનીમાં કૈસરવર્થ નામે શહેરમાં કેળવણી મેળવવા ગઈ હતી. કાગળમાં લખ્યું હતું કે “તમે જાણીને હુઝ ખામશો કે મેરી અહીં આવી છે ત્યારથી માદી જ રહે છે. તેના શરીર પર કાંઈક આદાં આદાં જેવું જણાય છે. એ કયો રોગ છે તેનો બરાબર નિર્ણય અહીંના ડૉક્ટરો નથી કરી શકના. લાં દિંદમાં તેનો નિર્ણય થઈ શકે.”

કાગળ વાંચી પાદરી સાહેબને ચિન્તા થઈ અને તેઓ તરત જલજળા જવા ઉપડ્યા. ત્યાં તેમણે મેરીનાં ચિત્રો ડૉક્ટરને બતાવ્યાં ને બધી વિગત કહી. ડૉક્ટરોએ કહ્યું કે તમારી છોકરીને કાંઈ નીકળ્યો છે. કાંઈ ? સાંભળતાંજ રેવ. ઉફમેનની ચિન્તા વધી, પણ તેઓ પોતાના કાર્યમાં શેષાયજા રજા. થોડા દિવસો પછી પોતાની પુત્રીના મૃત્યુના કરમ્મ મમાયાર તેમને મળ્યા. પાદરીએ વિચાર્યું કે જે હુઝ મારા પર આવી પડ્યું છે તે હુઝ લાખો માબાપો પર છે. ત્યારથીજ તેમણે મનમાં સંકલ્પ કયો કે મૈત્ર ઇવન દૈવિયાઓની સેવામાં જ અર્પણ કરવું. જે સદ્ભાવ ચાલીસ વર્ષ પહેલાં આ પાદરીના મનમાં ઉદ્ભવ્યો હતો તે આજ, ચાલીસ વર્ષ પછી પુરુલિયાના એક સુંદર ને ઉપયોગી ઉપવનરૂપે વિદ્યમાન છે. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો એટલામાં મોટો દેવિયાએ માટેનો આશ્રમ પુરુલિયામાં છે. જેના હૃદયમાં શ્રદ્ધા, બક્ષિ તથા માનવ-સમાજપ્રેમનો કાષ્ઠિક અંશ હોય તેને માટે પુરુલિયાનો આ આશ્રમ તીર્થ-સ્થાન નમાન છે. મદાત્મા ચાથી ખાતુ ત્યાંની યાત્રા કરી આવ્યા છે અને તેમણે એ વિગત લખ્યું હતું કે:-

“આ આશ્રમનિવસીઓના પ્રમુખ મુખમંડળને જોતાં એટલું સ્પષ્ટ જણાય છે કે હૃદયને નાને કંચામાં આવેલી પ્રેમપૂર્ણ સેવકી દેવા કેમ કાયા થઈ શકે છે.”

ગયા દિવસેજ આત્મની શરૂઆતમાં આ મ્યાનની નીર્ધવાત્રા કરવાનું સૌજન્ય મને પ્રાપ્ત થયું હતું. ગુરુ દાવરા રોજનથી પુરુલિયા

મેં આશ્રમના જુદા જુદા વખાનો જોયા. પ્રયોગશાળા તથા હોશિયરનાં જોવાં. સ્ત્રીઓ અને પુરુષો માટે રહેવાની જુદી જુદી વ્યવસ્થાઓ છે. રોગ વગરનાં બાળકો જુદાં જ રહે છે. કોલેરાઓનાં રોગ વગરનાં બાળકો માટે જુદી વ્યવસ્થાવવામાં આવી છે. બાળકો માટે નિશાળના શિક્ષણનો બદાબસ્ત કરવામાં આવ્યો છે. છોકરીઓ કુપદાં વગેરે છે ને અન્ય કામો શીખે છે. કેટલાય માથુસો ખેતીનું કામ પણ કરે છે. કોલેરાઓનાં રોગ વગરનાં બાળકો “નર્સિંગ”નું કામ શીખી લઈ સેવાકાર્યમાં લાગી જાય છે. વ્યવસ્થાપૂર્વક આશ્રમ આવી રહ્યો છે. એક કોલેરા તો જોડાઓ શીવી પોતાના ભાઈઓની સેવા કરી રહ્યો છે. આશ્રમમાં એક પ્રાર્થનામંદિર પણ છે. રોગીઓ પ્રભુપ્રાર્થના કરે છે.

સંસ્થાલોકે એવા પ્રયત્નો કરે છે કે આશ્રમના નિવાસીઓના મનમાં બિખારીપણના ભાવ ન પ્રવેશી જાય તથા તેમનામાં સ્વાભિમાન જાગી જાય. ‘અહં’ જોતાં તો નિચતનું આ કાર્યજ સૌથી વધારે મહત્વનું કાર્ય છે. દાન દેવું. કામ નથી, પણ દાન લેનાર તોએ જવાને ઉચ્ચ બુદ્ધિમાં જાય એ પ્રકારે દાન દેવું થાવું કહ્યું છે.

આશ્રમના સંસ્થાલોકે એવો બદાબસ્ત કર્યો છે કે પ્રત્યેક નિવાસીને સોખા અને દર આવાડિયે અમુક આનાના હિસાબે રોકડા પૈસા આપી દેવાય છે. આમાંથી તે પોતાની મરજી મુજબ દાન, નિનક, તેલ વગેરે ખરીદી શકે છે. આ પૈસાનું તે પોતે બજેટ બનાવે છે. આમાંથી તે કંઈક દાન પણ કરે છે. મારે વર્ષે ઉત્સવમસે આશ્રમનિવાસીએ પોતાના બજેટમાંથી બચાવી રૂ. ૨૬૨) ભેગા કર્યો ને દાન કર્યું. આ બાબતમાં દેવ. ઉદ્દમેન સંબંધી એક ઘટના ઉલ્લેખવા યોગ્ય છે. ત્યારે મિ. ઉદ્દમેન માંદા પડ્યા ત્યારે આશ્રમના કોલેરાઓએ જે મદદવાળા બનાવી હતી તેનું વર્ણન કરનાં એક લેખકે લખ્યું છે કે:-

“ઉદ્દમેનની માંદગી જાહેરી થઈ મારું કે પંદર દિવસ સુધી તો તેમની માંદગી મદાનકટમા હતી. કોઈ વાર લાગતું કે તેઓ બચશે નહિ, પણ લાગતું કે તેઓ કદાચ જીવે. કોલેરાઓ તેમની વંદુરની માટે ગાંઠ પ્રભુપ્રાર્થના કરના ને કેટલાક તો સમજાતા લગના અશ્રમથી તેમને ઘેર બજાવવા જતા. જે દિવસે મિ. ઉદ્દમેનની તબિયત સુધર્યા તે તેઓ પોતાના કુટુંબીઓ સાથે જમવા બેસા ને દિવસે આશ્રમના કોલેરાઓએ આશ્રમના સમગ્રક બાંધકામ મિ. ઉદ્દમેનને એક પત્ર ને કે ૧૫૦૦ની નોંધ મોકલી. આ નોંધને કપિયા રાજની તે આનાની કમરમાંથી બચાવી બચાવીને તેમને ભેગા કર્યો હતો. કોલેરાઓએ પત્રમાં લખ્યું હતું કે “આજની રાત્રી બીજી નો કાલ નથી. આ બાનીથી નહીં અને આજને જાહેરા માટે મોકલીએ

એકસપ્રેરામાં જેવી સવારે પુરવિયા પહોંચ્યો. મિશનના સેક્રેટરી મિ. એ. ડોનાલ્ડ મિલર સાહેબ સ્ટેશન પર હાજર હતા. પુરવિયા ગ્રેડે કાંઈ બહુ સ્વચ્છ ન લાગ્યું. બિહાર પ્રાંત સ્વચ્છતા માટે બહુશ્રી પાણી નથી. નગરની બહાર સુંદર, રમણીય સ્થાન પર આ આશ્રમ છે. એક વિશાળ તળાવે અને વૃક્ષસમૃદ્ધ આ સ્થાનની શોભા ધારી વધારી દીધી છે. પહેલાં આ જગ્યાએ જંગલ હતું અને ત્યાં વન-પશુઓ તથા કીડામકોડાઓનું સામાન્ય હતું. આજ તો ત્યાં “જંગલમાં મંગળ” જેવું છે.

આ આશ્રમમાં ૮૨૯ જણમાં ૭૫૮ કોટના રોગીઓ અને ૭૧ બાળકો છે (બાળકો રોગ વગરનાં છે)—કુલ ૩૪૫ પુરુષ, ૩૪૮ સ્ત્રીઓ અને ૬૫ બાળકો એમ ૭૫૮ કોટના રોગીઓ છે. દૈનિકતાનું જાહેર રસ્તા પર પડેલા કોટના રોગીઓને આપણે જોઈએ છીએ તેઓમાં અને આ આશ્રમના નિવાસીઓમાં ઘણો ફેર છે.

હવે આશ્રમ વિશે. આશ્રમના મંત્રી મિ. મિલર સમસ્ત હિંદના આશ્રમોના સામાન્ય મંત્રી છે. તેઓ આ મહાન કાર્યના મૂળકર્તા કામ કરી રહ્યા છે. લગભગ બાર વર્ષ પહેલાં તેઓ હિંદમાં આવ્યા હતા. હિંદમાં પહેલાં એક વેપારીએ તેમને કહ્યું હતું કે તમે ધર્મમાં મારા ભાગીદાર બનો. પણ મિ. મિલરે વેપારીના ભાગીદાર બનવા કરતાં હિંદના દીન-હીન કોટિયાઓના ભાગીદાર બનવાનું વધારે પસંદ કર્યું. મિ. મિલરમાં ધૂન છે, લગની છે, વિનમ્રતા છે. જાહેરાતથી તો તેઓ છેટા ભાગતા રહે છે. સાચા મિશનરીમાં જે ગુણ હોવા ઘટે તે સર્વ તેમનામાં છે. પોતાની સફેદ ચામડી પર અભિમાન રાખનાર યુરોપીયનો જેવા મિ. મિલર નથી. બંગાળી ભાષા તેમને આવડે છે અને તેઓ આશ્રમમાં બંગલા જ બોલે છે. મિ. મિલરે કહ્યું કે “અમારા આ કાર્યનું મૂળ ભગવાન ઇસુ ખ્રિસ્તના ધર્મ પ્રત્યેની શ્રદ્ધામાં જ છે અને કોટિયાઓને તથા તેમનાં બાળકોને આધ્યાત્મિક શિક્ષણ આપવું ને તેમને શારીરિક સુખ આપવું એ અમારો હેતુ છે.”

મેં જવાબ આપ્યો કે “કોટિયાઓ માટે કામ કરનાર હિન્દુ હોય, મુસ્લીમ હોય કે અંગ્રેજ હોય, ગમે તે હોય, પણ અમારી શ્રદ્ધાને એ પાત્ર છે. હિંદ સદાય ધાર્મિક સહનરીક્ષતા દાખવતું આવ્યું છે.”

મિ. મિલરને પોતાના ધર્મમાં અગાધ શ્રદ્ધા છે ને તેઓ એ ધર્મના પ્રચાર માટે ઉત્સુક હોય એ કુદરતી છે. આપણે તો કોટિયાઓને અવગણી રહ્યા છીએ, એટલે મિ. મિલર જેવા સાચા મિશનરીઓના કાર્ય તરફ અણગમો બતાવવાનો આપણને ખરી રીતે કરો જ હક્ક નથી.

મેં આશ્રમના જુદા જુદા વખતે જોયા. પ્રમોગમાજા તમા દોરિપટ્ટા લેયા. શ્રીઓ અને પુરુષો માટે એકની જુદી જુદી જગ્યાઓ છે. રોગ વગરનાં બાળકો જુદા જ રહે છે. કોરિયાઓનાં રોગ વગરનાં બાળકો માટે જુદી જગ્યા વમાવવામાં આવી છે. બાળકો માટે નિશાળના શિક્ષણનો બંધાવત્ત કરવામાં આવ્યો છે. હાકરીઓ કપડા વગેરે જે ને અન્ય કામો શીખે છે. કેટલાય માણસો ખેતીનું કામ પણ કરે છે. કોરિયાઓનાં રોગ વગરનાં બાળકો “નરિંગ”નું કામ શીખી લઈ એવાકાર્યમાં લાગી જાય છે. વ્યવસ્થાપૂર્વક આશ્રમ આવી રહ્યો છે. એક કોરિયા તો વેડાઓ રીરી પોતાના ભાઈઓની સેવા કરી રહ્યો છે. આશ્રમમાં એક પ્રાર્થનામંદિર પણ છે. રોગીઓ પ્રભુપ્રાર્થના કરે છે.

મંગાસકો એવા પ્રયત્નો કરે છે કે આશ્રમના નિવાસીઓના મનમાં બિખારીપણના ભાવ ન પ્રવેશી જાય તથા તેમનામાં સ્વામિ-માન જાગી જાય. અહીં જેનાં તો મિશનનું આ કાર્યજ સૌથી વધારે મહત્વનું કાર્ય છે. દાન દેવું કાળુ નથી, પણ દાન લેનાર નીચે જવાને ઉચ્ચ બુદ્ધિકામાં જાય એ પ્રકારે દાન દેવું ધણું કાળુ છે.

આશ્રમના મંગાસકોએ એવો બંધાવત્ત કર્યો છે કે પ્રત્યેક નિવાસીને ઘોખા અને દર આઠવાડિય અમુક આનાના દિસાએ રોકડા પૈસા આપી દેવાય છે. આમાંથી તે પોતાની મરજી મુજબ દાન, નિમક, તેલ વગેરે ખરીદી શકે છે. આ પૈસાનું તે પોતે બજેટ બનાવે છે. આમાંથી તે કંઈક દાન પણ કરે છે. મથે વર્ષે ઉત્સવપ્રમજે આશ્રમનિવાસીએ પોતાના બજેટમાંથી બચાવી રૂ. ૨૬૨) ભેગા કર્યા ને દાન કર્યું. આ બાબતમાં રેવ. ઉફમેન મંબધી એક ધટના ઉત્કંષવા પોત્ય છે. ત્યારે મિ. ઉફમેન માદા પક્યા ત્યારે આશ્રમના કોરિયાઓએ જે સહાયતા બનાવી હતી તેનું વર્ણન કરતાં એક લેખકે લખ્યું છે કે:-

“ઉફમેનની માદગી એટલી વધી ગઈ કે પંદર દિવસ સુધી તો તેમની હાંદગી મદાસ કટમા હતી. કોઈ વાર લાગતું કે તેઓ બચસે નહિ, વળી લાગતું કે તેઓ કદાચ શવે. કોરિયાઓ તેમની તફુરની માટે રાજ પ્રભુપ્રાર્થના કરતા ને કેટલાક તો લંબડાના લંગડાના આશ્રમથી તેમને ઘેર ખબર પૂછવા જતા. જે દિવસે મિ. ઉફમેનની તબિયત સુધરી ને તેઓ પોતાના કુટુંબીઓ સાથે જમવા બેઠા તે દિવસે આશ્રમના કોરિયાઓએ આશ્રમના સંરક્ષક મારકત મિ. ઉફમેનને એક પત્ર ને રૂ. ૧૫૦ની નોંસ મોકલી. આ દોઢા રૂપિયા રોજની બે આનાની કમાઈમાંથી બચાવી બચાવીને તેમણે બેચા દર્પાં હતા. કોરિયાઓએ પત્રમાં લખાવ્યું હતું કે “અમારી પાસે બીજું તો કંઈ નથી. આ નાનીટી ગકમ અમે આપને એટલા માટે મોકલીએ

અંગ્રેજ નસ બહુ જ પ્રેમપૂર્વક બંગાળી લાખામાં આ છોકરાને સમજાવતી હતી કે “બેટા! કાંઈ નહિ યાચ.” પણ તેને ધીરજ આવતી નહોતી. ત્યારે ઇન્જેક્શન પૂરું થયું ત્યારે ખુશી થઇને કપડાં પહેરીને તે પોતાના વાગી સાથે ચાલતો ચલ્યો. ડોક્ટર પ્રત્યેક રોગ માટે જુદા રીકોર્ડ રાખે છે. ૧૯૩૦ માં વીસ દર્બરથી પણ વધારે ઇન્જેક્શન આપવાં પડ્યાં હતાં અને ૧૯૩૧ માં એ સંખ્યા ત્રીસ દર્બર સુધી પહોંચી હતી. દર યુધવારે બદારના બસો આટીમો માળુમો ઇન્જેક્શન લગાડાવવા આવે છે. કોઈ કોઈ વાર એવું બને છે કે ૧૦-૨૦ માઈલ લંગડાતો લંગડાતો પગે ચાલીને કેઈ કેઈયો આશ્રમમાં આવે છે, ને બહુ જ કાળુ રવરે આજીજ કરે છે કે “મને આશ્રમમાં દાખલ કરો.” પણ આશ્રમના સંચાલકોને આ અરજી ખેદપૂર્વક નામંજુર કરવી પડે છે; કારણ કે હવે વધારે રોગી લઈ શકે એટલું આશ્રમ પાસે હુંડ નથી. વાંચનારને આ જાણીને નવાઈ લાગશે કે આશ્રમનો નિભાવ મોટે ભાગે પરદેશથી આવેલા નાણાથી જ થાય છે. મરકાર પણ થોડીક મદદ કરે છે. દિંદીઓ તરફથી તો નહિ જેવી મદદ મળે છે. તેનું એક કારણ એ પણ છે કે હજી સુધી આ સંસ્થાના મદત્તબધો કાંઈને ધણા મ જાણુના નથી. ઉપરાંત આશ્રમના સંચાલકો જાહેર ખબરથી અજાણ છે. તેઓ પ્રેમપૂર્વક કૌંસી મેવામાં ને પ્રભુ-પ્રાર્થનામાં વ્યસ્ત થતા રાખે છે. કેવું બપું કર કામ છે! રોગીઓના બિડામણા અદેરા જોના જ શરીર કપો છે છે. સાચી મેવાની લગનીતો દાખલો જોઈતો હોય તો આ આશ્રમની “મિશનરી સિરટર્સ” ને જોનાં મગશે. તેઓ લેશ પણ કીર્તિ કે પ્રશંસાની આશા વગર પોતાનું મેવાકામ ચૂપચાપ કરી રહી છે.

હંડાના આકારના એક ટોપસામાં ચાર પાંચ મદિનાનું એક બાળક તડો આજ રહ્યું હતું. એ મિ મિશનને પૂછ્યું. “આ કોનું બાળક છે?” મિ મિશનને તેની માને બોલાવી. તે કોટથી પીડાતી હતી. આપણા જ તો જોઈએ હવું. મિ. મિશનને બંગાળી બાળામાં પૂછ્યું ‘કોના માન?’ એટલે જ “કદમા મદિનાનું છે?” તે જતી હતી પડી ને બોલી “મને ખબર નથી.” મિ. મિશન દમીને કહ્યું “તારા બાળક ને તને જ તેની ઉત્તરની ખબર નથી.” બધા આશ્ચર્યમાં. મિ. મિશનને શ્રદાની નજર જુએ છે અને મિ. મિશનને પણ પ્રત્યેક આશ્ચર્યની પ્રત્યે હંડા પ્રેમ છે. આ પ્રેમના દોષ પ્રકાશની કૃતિનના નથી કરતો જુદી મિ. મિશનને કહે છે કહેથી જાણુ. એ છે કે આશ્ચર્યનિરાશીનો જ પ્રેમ તેઓ દેવાની શક્તિ છે તે તેમની જોવાની જ નથી જાણુ. એ પડી જ છે.

આજનું વાતવચનું પ્રેમજનની પડી જ છે. નીચે મુજબ દાખર લખતો પડી જ છે. આજની દેવ જુદી દાખરે આજની દેવ છે. મિ.

100

100

100

ખી છે અને તેઓએજ કોટિયાઓ મારે એક આશ્રમ ગયાં છે. આ આશ્રમમાં આપણા દેશનાજ નિવાસીઓ, જેઓ આપણાજ દેશ-મામના બનેલા છે ને જેમને આપણેજ ધર્મમાંથી કાઢી મૂક્યા (એટલા માટે કે તેમના મંત્રમાં આપણે કયાંક અપવિત્ર બની જાયે!) તેમનું આ આશ્રમ સ્થાપન કે છે? ”

મિ. મિશરે પણ મને કહ્યું કે:—

“આ કામ કેવળ તંદુરસ્તીનુંજ ન મનુષ્ય દોષમે. ત્યાં કુપી આપણા સદ્વર્ત્ત એવો વિદ્યાન ન જન્મે કે કોટિયાઓ આપણા પ્રેમ ને મેવાના અધિકારી છે ત્યાંકુપી આપણે આ દિશામાં ત્યાં કામ નહિ કરી શકીએ.”

મિશનરી દ્વારા સ્થાપતી ધાની મરેયાઓ મેં જોયા છે અને કોટિયાએ મિશનરીઓને મળવાનો અવસર મને પ્રાપ્ત થયો છે; પણ આ આશ્રમને જેના મારા મન પર જેટલો પ્રભાવ પડ્યો તેટલો આમળ કદી પડ્યો નથી. આ પાદરીઓ વિધર્મીઓ દેવા છતાં સેવામારે થયેલાં તેમનાં કાર્યોની પ્રશંસા કર્યા વિના મારાથી રહી શકાતું નથી. મદાત્મા ગાંધીએ કહ્યું છે કે.—

“ત્યારે ગુજાળ ખીલે છે ત્યારે તે પોતાના વિકાસનો દરેક નથી પીટાવતું. તેની સુખપજ તેના માનુષ્યની પૂરતી સામિતી છે. એજ રીતે એક માન્યુ શિલ્પી જીવન પણ ગુજાળની પેઠે સુખ-સુખજીવન શિલ્પના સામ્રાજ્યનું સર્વથી વધારે માન્યુ પ્રમાણ છે!”

મેં મિ. મિશરના ને આશ્રમમાં કાર્ય કરતી “સિસ્ટર્સ”ના કોટાઓની માગખી કરી ત્યારે મિ. મિશરે કહ્યું કે “મારા કોટા છાપી તમે શું કરશો? ને મારી પાસે આ વખતે એ છે પણ નહિ! ‘મિસ્ટર્સ’ તો કોટાઓ આપવાની વિરદ છે; કારણ, જાહેરાત તેમને પસંદ નથી. તેઓ તો ગ્રુપગ્રુપ સેવા કરવા ઇચ્છે છે.”

મને આશા છે કે “નવચેતન”ના કલ્પનાસીલ વાચનારાઓ આ કોટાઓની ઉત્પન્ન પોતાની કલ્પનાથી પૂરી કરી દેશે. જ હવે મોટા દુરથી આવેલી એ અંગ્રેજ બહેનો દિવસરાત આપણા સમાજના એક અત્યંત દીન, દીન, પીડિત અને બહિષ્કૃત અંગની તન-મનથી નિરંતર સેવા કરી રહી છે અને માથે એક એવું સેવા-ઉપવન તૈયાર કરી રહી છે, જેની સુગંધ સદૃશ દિંદીઓ મહાપ આજ નહિ તો ભવિષ્યમાં જરૂર પડેાચશે. અસ્તુ!

(માર્ચ-૧૯૩૨ના “નવચેતન”માંથી)

૧૪-ચામડીનાં મયંકર દર્દોની સૂચના

‘સીશીલીસ’ના ઉપાયોની સૂચના

(લેખક:-ડૉ. પી. જે. ભટ.)

પ્રથમ તો આ દર્દથી ઉપજતી માનવપીડાઓની ત્રણ કક્ષાઓ છે. પ્રથમ કક્ષામાં જનનેદ્રિય ઉપર માત્ર ચાંદી થાય છે. આ ચાંદીના ઉદ્ભવ પછી થોડાજ દિવસમાં કમ્મર ઉપર બદ થાય છે. બદ પાકે છે અને પડ પણ ભેગુ થાય છે. ત્યાંસુધી દર્દ પહેલી કક્ષામાં મનાય છે.

બીજી કક્ષામાં સમગ્ર શરીર ઉપર લાલ રંગનાં ચાંદાં થાય છે. આ ચાંદાંઓ ગોળ થાય છે અને આખા શરીર ઉપર ફુટી નીકળે છે.

ત્રીજી કક્ષામાં સીશીલીસનાં જંતુ શરીરના એકાદ અવયવમાં જઈને તે અવયવનો સોળે ઉપજીને છે. આ અવયવમાં બધાં અંગો સમાઈ જાય છે. મગજ ઉપર પણ અસર થઈ શકે છે. સાંધાઓ પણ અનેક વાર પકડાય છે. આપણા શરીરનો એવો કોઈ પણ ભાગ નથી કે જ્યાં આ જંતુઓ ન જઈ શકતાં હોય અને ન ગયાં હોય. કારણ કે આ જંતુઓ રક્ત અને લીફ્ટીકસ વાટે જ સમગ્ર શરીરમાં ધુમે છે અને તેથી જ જ્યાં જ્યાં રક્ત ધુમે છે ત્યાં ત્યાં સીશીલીસનાં જંતુ સહેલાઈથી જઈ શકે છે.

આમ આ ત્રણે કક્ષાઓની સાચી સમજણ અને તેનું સાચું નિદાન આ મહાદર્દની વૈજ્ઞાનિક સારવાર માટે અતિ મહત્વપૂર્ણ છે. પ્રત્યેક કક્ષાને નિમૂર્ણ કરવા માટે વિવિધ પ્રકારની સારવારપદ્ધતિઓ થોળવામાં આવી છે, અને જે વૈજ્ઞાનિક દ્રવ્ય ઉપર સારવાર થાય તો ગમે તે કક્ષાથી પીડાતા દર્દીને દુઃખમુક્ત કરવું જરૂર અધર નથી. હવે કક્ષાવાર સારવાર પર આવીએ.

પહેલી કક્ષાના દર્દીઓને સામાન્ય કોસોમેટ્રીક ડરડીંગથી પણ આરામ થઈ જાય છે, ચાંદી સાફ થઈ જાય છે અને જનનેદ્રિય ઉપરથી સીશીલીસની સર્વ નિશાનીઓ અદૃશ્ય થઈ જાય છે. પણ આથી એમ સમજવાનું નથી કે તે માનવ સાચ નિર્ભય બન્યો છે. આવી વ્યક્તિઓએ પણ કુશળ ડોક્ટર પાસે જઈને કે હોસ્પિટલમાં જઈને તેની સંપૂર્ણ વૈજ્ઞાનિક સારવાર લેવાની ખાસ જરૂર છે.

બીજી અને ત્રીજી કક્ષાના દર્દીઓને પણ હોસ્પિટલ કે ડોક્ટરનો આશ્રય લેવાની અગત્ય ઉપર જેટલું વજન મુદ્રીએ તેટલું ઓછું મનાવું જોઈએ. એ યાદ રાખવું જોઈએ કે સામાન્ય દવાઓથી આરામ થઈ જાય છતાં શરીર સીશીલીસના જંતુઓથી મુક્ત થયું છે એમ મનાય નહિ. માટેજ એક વખત પણ સીશીલીસના સંસર્ગ થાય ત્યારે તેને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવા સુધી સારવાર ચાલુ રાખવી

હજી. આટલા માટે પુરોષમાં તો 'લોક હોસ્પિટલ' સ્થપાઈ છે, સી દર્દી બગાવે રોગમુક્ત થાય ત્યારેજ તેને મુક્ત કરવામાં આવે છે.

સારવારમાંના ઇન્જેક્શનની સારવાર અતિ મુખ્ય છે. લોકો ૧૯૧૪ નંબરના ઇન્જેક્શનથી ઝાઝાએ છે તે આજ ઔષધ છે. ઇન્જેક્શનની દવા રાસાયણિક તરવોની બનેલી છે. તેની અંદર રાંધી માંડીને બીજી કેટલીયે ધાતુઓના કારણે મિશ્રણ હોય છે. ઇન્જેક્શન માટે ડોક્ટરો સામાન્ય રીતે રૂ. ૧૦ ચાર્જ કરે છે; જુ નહેર દરિપનાસોમાં આ ઇન્જેક્શનો સાવ મફત અપાય છે. ૧૧૧ લગભગ ૬ ઇન્જેક્શન લેવાં જોઈએ. ધીમે ધીમે સારવાર સ્નારને છેક નાના માપથી છેલ્લા માપ સુધીનાં ઇન્જેક્શન લેવાની રૂર છે.

લોકો જેને ૬૦૬ નંબરનું ઇન્જેક્શન કહે છે તે પણ આજ ૬૫૫ તે અતિ જૂની દવાનું છે. તેના કરતાં ૧૯૧૪ નંબરનું ઇન્જેક્શન વધુ સારું, વધુ અસરકારક, અને આપવામાં વધુ સહેલું છે. આ ઇન્જેક્શન લેવામાં જરાયે જોખમ નથી. શરીરને તે ગુકસાન નથી. નેમજ તેની અસર અતિ ઝડપી અને કાતીજ થાય છે.

આ ઉપરાંત લોકોએ જાણવાની જરૂર છે કે મીરીગીસની સારવાર પ્રત્યેક જાહેર દરિપનાસોમાં થાય છે. પણ જાહેર દરિપનાસોમાં દવાઓ માટે પૂરતા ફંડો અગાવ હોવાથી તેઓ ઇન્જેક્શનની સારવાર આપવામાં આનાકાની કરે છે. પણ આવા દવાખાનાંઓમાં પણ જો દરદી પોતે ઇન્જેક્શનની ટયુબ લઈ આવે તો તેઓ ખુશીથી આપે છે. આવી ટયુબની કિંમત સવા રૂપિયાની આશવાસ હોય છે. આથી ત્યારે દર્દીની આર્થિક સ્થિતિ ખાનગી ડોક્ટર પાસે સારવાર કરાવવા જેટલી સહર ન હોય ત્યારે તેઓએ દરિપનાસોમાં આ માર્ગે ઇન્જેક્શનની સારવાર લેવી વધુ સલાહભરેલી છે.

આ ઉપરાંત પ્રત્યેક શહેરમાં 'ગ્રાન્ડી પેનરીયલ ક્લિનિકલ' સ્થપાયો છે. આ ક્લિનિકમાં પણ પેરિયોડિક સારવાર મફત થાય છે, હવે અંતમાં નસાદના એક શબ્દ સજાગવંતો આશા છે કે અમદાવાદ નહિ મનાય. એ શબ્દ મળતું જોઈએ કે મીરીગીસ એક વાર મર્યા પડી કરી પણ થાય છે અમદાવાદ મીરીગીસનાગી એક ફે પૂરતી માર્ફના બાળીય નસવાળથી આ દર્દ પાછું થઈ શકે છે. આથીજ તમાર શબ્દ મળતું જોઈએ કે મીરીગીસ મર્યા પડી કરીથી આ ભયકર દર્દ ના જોખ ન થઈ પડે તે માટે આજ સંજાગ મળવાની જરૂર પ્રત્યેક જો કે પુનર્વતી છે.

(ના. ૧૬-૪-૧૯૩૩ ના દિનિકે "દિલ્હી-સાન"માંથી)

૧૫-નૂતન રશિયાની શિક્ષણપ્રથા

(પ્રયોજક:-શ્રી. અભ્યાસક)

નૂતન રશિયાની શિક્ષણપ્રથામાં ડૉ. સાટસ્કીની શિક્ષણપ્રથાએ આપૂર્વ પરિવર્તન કરી નાખ્યું છે. એમના કાલુગાના કેળવણી-મંદિરમાં થઈ રહેલા પ્રયોગે આવતી કાલના રશિયન નાગરિકોને બાલ્યથી જ નાગરીકતાની જવાબદારીનું જ્ઞાન આપવા માંડ્યું છે. એથી એ સંસ્થા માત્ર બાળકોને અક્ષરજ્ઞાન આપનારી નહિ, પણ પ્રજા-સમૂહના વિકાસમાં મદદગાર પ્રયોગ કરનારી પ્રયોગશાળા બની રહી છે.

કાલુગાના કેળવણી મંદિરમાં તદ્દન નવી જ દબે કેળવણી આપવાનો અખતરો થઈ રહ્યો છે. રશિયાના પાટનગર મોસ્કો શહેરની દક્ષિણે આવેલા આ રમ્ય પ્રદેશ પર નવી દબે કેળવણી આપવાની શરૂઆત કરવાનું માન આજે સોવિયેટ શાસનને મળ્યું છે. છેક ૧૯૦૪ માં આ સ્થાનમાં કેળવણી મંદિર બાંધવાની યોજના રચાઈ હતી. તેમાં બાળક આપમેળે શીખે તેવી દબે કેળવણી આપવાની યોજના ડૉ. સાટસ્કીએ રચી હતી. તે વખતે તો રશિયા પર બુર્જુઆરનું શાસન ચાલતું હતું. તે વખતે તો ત્યાં કેળવણી માટે પૈસા ખર્ચવાને બદલે લશ્કરી આયુધોને માટે ધન ખર્ચવું એ વધુ યોગ્ય છે, એમ સત્તાધીશો માનતા; છતાં ડૉ. સાટસ્કીની યોજનાને સત્તાવાળાઓએ ટેકો આપ્યો. અને પાટનગરની દક્ષિણે કેળવણીમંદિર બાંધવા માટે જમીન અપાઈ.

તે સમયનું રશિયા એટલે એક શબ્દમાં કહીએ તો 'નિરક્ષર!' પાટી પર 'ક' પણ ન ચીતરી શકે તેવા ૧૦૦ માંથી ૯૮ જણ મળે. કેમલીનના સત્તાધીશોને ત્યારે લોકસન્નિધની કેળવણી માટે જરાય પરવા નહોતી. જે કંઈ થોડું થાયું અક્ષરજ્ઞ મળતું તે પાદરીઓની નિશાળો દ્વારા! આવા નિરાશાજનક વાતાવરણમાં ડૉ. સાટસ્કીએ તેની નવી યોજના સાથે કાલુગાના લોકમાં કામ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. તેણે એક નાના ઝૂંપડામાં શાળા શરૂ કરી; પાનું ઝારના સમયમાં તેને જગમગ નક ન મળ્યા. કાલુગા કે એક નાનું નાણાનો અભાવ, અને કામ કરતાં માનવીઓનો નાના આમ મને આવળા ત્રાસથી ડૉ. સાટસ્કીની યોજના મને એ આગળ તો નહીં નહિ. ઝારનું શાસન જ લોકસન્નિધને નિન્દાસ્થ મળતું ન હતું. આવા સંજોગોમાં ડૉ. સાટસ્કીની યોજનાને લોકસન્નિધ નોંધ લેવા માંડી હતી.

પણ જો ત્યાં એવા જગતના સવન પડી રશિયાનો રંગ બદલાય. પડી તો કામ કરે અને લોકસન્નિધ શાસનતંત્રે દરેક દબે વ્યક્તિને અક્ષરજ્ઞાન આપવાનો નિર્ણય કર્યો. આખાં સોવિયેટ

માસતમાં વેગથી સોવિયેટ શાળાઓ સ્થપાઈ. દરેક ગામડે ગામડે શાળાઓ ઉઘાડવામાં આવી. એકલા અદ્યતન સાથે માથે મોરિયોરો-એ કેળવણીનો દષ્ટિકોણ બદલવા પાત્ર થયો. કેળવણીને સમાજવાદના વિચારો પ્રસારવા માટે એક પ્રખર સાધન તરીકે માનવામાં આવ્યું, અને નવી દબે તેમજ એ નવા દષ્ટિબિંદુથી કેળવણી આપવાના નિર્ણયને નરનગર અવધારમાં મુકવામાં આવ્યો; છતાં એ વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિકોણથી કેળવણી આપવા માટે સોવિયેટ સાસનને પહેલાં બહુ મુશ્કેલી પડી. પહેલાં તો યોગ્ય શિક્ષકોજ ન હતા, તેમજ યોગ્ય પાનાવરણ ન હતું. અને નવી સરકારને અપનાવી શકે તેવા કોઈ કેળવણીકાર ન હતા. આ સંલોચોમાં ડૉ. સ્ટાટસ્કીનું શાળામંદિર આસાના કિશોર સમાન ઘર્ષ પડ્યું. ત્યાં બોલશેવેકોના વિચારો પ્રમાણે કેળવણી આપતી હતી, બોલશેવેક આદર્શ પ્રમાણે બાળકોને કુદરતમાં છૂટાં મુકવામાં આવતાં હતાં. એટલે આખાથે કાશુગા પ્રાન્તમાં કેળવણીમંદિરોની સ્થાપના કરવા માટે ડૉ. સ્ટાટસ્કી અને તેની સંગીનવિચારદ પત્નીની પસંદગી થઈ. કેળવણીખાતાનો કાબુ આ દેશની સંસ્થામાં આવ્યો. તેમણે જીવનભર સેવેલા આદર્શોને સિદ્ધ કરવા માટે બોલશેવેકોએ તેમને અનુકૂળતા આપી.

૫મી તો ડૉ. સ્ટાટસ્કીનાં શાળામંદિરો ગામડે ગામડે સ્થપાયાં. કાશુગા તામુકામાં ગાનની બદાણી કરવા માટે નવા પ્રકારની કેળવણી આપતી શાળાઓ સારી પેઠે સ્થપાઈ. આ શાળાઓની સ્થાપના ૫મી કેળવણીનો વેગ બહુજ ઝડપથી વધતો ગયો અને તે વેગના વિકાસ સાથે ડૉ. સ્ટાટસ્કીનું શાળામંદિર બહુ જ પ્રખ્યાત થવા લાગ્યું.

જો મકાનમાં તે શિક્ષણ આપાય છે, તે મકાન જરૂરથી બંધ નથી. કારીગરીનો ત્યાં જગ્યા આપ નથી. આધુનિક દબના ત્યાં એરડા નથી. આજના મુગને બધેએસતાં ત્યાં બારીબારણાં નથી. કોઈ પ્રવાસી ત્યાં પહોંચે તો તેને એમજ લાગે કે આ ઝૂંપડાં જેવા દીસના મકાનમાં તે શી રીતે શિક્ષણ આપાનું હશે! ઠારણ કે એ કેળવણીમંદિરના બાલ દેખાવમાં ખેલા પ્રવાસીની આંખને આંશ નાજે તેવું કદાચ નથી; છતાં તેની જગ દેખાતી દિવાલોની પછવાડે વિપ્લવી શિક્ષણ આપવાની મુંદર વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

૫મી તે પ્રવાસી જરા આગળ વધે અને એ મકાનના દેખા-ઈકના દરવાજા ઉઘાડે તો કલ્પોત્ત કરતો બાળકસમુદાય તેની નજરે પડે. કલાકે કલાકે ત્યાં ઘંટ વાગતો નથી; દર કલાકે મારતરોની અદલામદલી થતી નથી; બાળકોની પાસે પુસ્તકો નથી; મુંદર ખાંદડા કે બલ્બ વ્યાખ્યાન પથ ત્યાં નથી. એ શાળામાં શિક્ષક અને બાળકો માથે જ રહે છે, અને પરસ્પરના સદકાન્થી નવી સરકારની સ્થાપના કરે છે. આ શાળા માત્ર બાલકોને જ શિક્ષણ આપે છે તેમ ૫મી નથી;

કાલુગાની શાળા તો પ્રચારકાર્યનું મોટું કારખાનું જ છે. શરૂઆતથી જ જવાબદારીનું તત્ત્વ ત્યાં સમજાવવામાં આવે છે. બાળક શાળામાં પ્રવેશ કરે ત્યારે તેની પાટી ઉપર 'કરવત'નો 'ક' લખી આપવાને બદલે તેને સૂચવવામાં આવે છે કે, તારા ઘરનું ચિત્ર દોર. બાળક આમ તેમ લીટીઓ દોરી ચાર દિવાલો ઉભી કરે. વળી શિક્ષક તેને સહાય આપે. આમ ઘરમાં બારીબારણાંનો ઉપયોગ વગેરે તેને સમજાવવામાં આવે છે.

શિક્ષક ધીમે ધીમે આ દબે બાળકનાં માતૃપિતાના છવનના સંસર્ગમાં આવે છે. તે બાળકના સંબંધો સમજે છે. બાળકની આસપાસ પ્રવર્તતી પરિસ્થિતિનો તે ખ્યાલ મેળવે છે. આ દૃષ્ટિએ શિક્ષક બાળકને સહાય આપતાં આખા ગામની આર્થિક તેમજ સામાજિક સ્થિતિ વિશે સારી રીતે માહિતગાર રહે છે.

તેમજ સોવિયેટ શાસનના કાર્યક્રમની કે બીજાં જાહેર કાર્યોની પણ તેને સારી માહિતી હોય છે. ત્યાં શિક્ષક એ માત્ર કેળવણીકાર નથી પણ સમાજવાદના સિદ્ધાંતોનો પ્રખર પ્રચારક છે. સમાજવાદની સ્થાપના માટે તેનું હૈયું ઉછળી રહ્યું હોય છે. સમગ્ર વિશ્વમાં સમાજવાદ પ્રસારવાના તેના કોડ હોય છે. આ ઉપરાંત તે જાણે છે કે રશિયામાં અત્યારે સમાજવાદની નવી સંસ્કૃતિની સ્થાપનામાં તે સુંદર ફાળો આપી રહ્યો છે. તે માને છે કે વિશ્વવિપ્લવ માટે રશિયાનું સમાજવાદી શાસન જ અગત્યનું છે. આવી ભાવના, ઉત્સાહ અને સિદ્ધાંતલક્ષિતી પ્રેરાયેલા શિક્ષકે ડૉ. સાટસ્કીના નેતૃત્વ નીચે કાલુગામાં નવી સંસ્કૃતિ પ્રવર્તાવી રહ્યા છે.

બાળકોને તે સંસ્થામાં શરૂઆતથી જ તેની જવાબદારી શીખવવામાં આવે છે. બ્યારે ગામમાં સોવિયેટની સભા હોય ત્યારે તેની જાહેરાત કરવાનું કામ બાળકોને જ અપાય છે. આ બાળકો સ્વચ્છ અને મરેડદાર અક્ષરોએ જાહેરાતો લખે છે, અને જાતે જ પોતાનાં માતૃપિતાને પહોંચાડી આવે છે. આમ કરવાથી સોવિયેટની સભાઓમાં ભાગ્યેજ કોઈ ગેરહાજર રહે છે. કારણ કે કદાચ કોઈ માતૃપિતા વિસરી જવાની વૃત્તિ બતાવે તો તેમની સ્મૃતિને યાદ આપવા માટે તેમનાં બાળકો હમેશાં તત્પરજ હોય છે.

વળી ગ્રામ્ય સોવિયેટ આગળના પ્રશ્નો તદ્દન સરળ હોવાથી સામાન્ય બાળકો પણ તે સહેલાઈથી સમજી શકે છે. દાખલાતરીકે: બાગ બનાવવાનો કે રસ્તો સાફ કરવાનો કે નવો રસ્તો બાંધવાનો કાર્યક્રમ ત્યાં ચર્ચાય. એટલે સામાન્ય બાળક પણ શહેર સોવિયેટની જવાબદારી સારી રીતે સમજી શકે છે. આ પદ્ધતિએ બાળકોમાં નવી ભાવનાને જન્મ આપ્યો છે. તેઓ જાણે છે કે શહેરનો વહીવટ તેમનાજ હાથમાં છે. તેઓ શીખે છે કે શહેરની સ્વચ્છતા અને

અર્થિત પ્રગતિ માટે તેઓ જવાબદાર છે. સોવિયેટ શામનના લાવી નાગરિકો આ પ્રમાણે સામ્યવાદનો પહેલો પદાર્થ પાકે શીખી રહ્યા છે.

એક ગામમાં પોસ્ટ ઓફિસ નથી. લગભગ પાંચ માઇલ દૂરથી ખેડિયો ટપાલ લઇ ચાલીને આવે છે. એટલે શાળામાં એક દિવસ પોસ્ટ ઓફિસ પર સામાન્ય વિવેચન કરતાં શિક્ષક શીખવે છે કે, 'અહીં પાંચ પોસ્ટ ઓફિસ હોય તો ?'

બે ત્રણ દિવસ પછી શાળાના એક ખૂણામાં બાળકો એક પાટિયા ઉપર એ અક્ષરોમાં રંગ પૂરતા જણાય છે કે: 'સોવિયેટ શામનની પોસ્ટ ઓફિસ.' એ ગામમાં પોસ્ટ ઓફિસ ઉધડે છે: પછી તેના તમામ વહીવટ બાળકોને સોંપાય છે. તેઓ તો જવાબદાર બને છે. ટપાલની ટ્રિકિટોનો વિસ્તાર પણ તેઓ જ રાખે છે. પછી પ્રચારનાં દિવાલપત્રો આવે છે અને તે ગામમાં બાળકોજ વહેંચી આવે છે.

આ રીતે લોકોપયોગી ખાનાઓનો વહીવટ તેમને શીખવવામાં આવે છે.

તે ગામમાં પાણી બગડ્યું છે એવી અફવા આવે તો શિક્ષક અને બાળકો તે ફવા પાસે જાય, ત્યાંથી પાણી બરી લાવે, આ પાણી કેમ ન પીવું તે બાબત ચર્ચા ચાલે, બાળકો આપમેજેજ એ આખા પ્રશ્નની ચર્ચા કરે, શા માટે પાણી ખરાબ થયું છે, તેનાં કારણો વિચારવા ચાલુ કરે અને જરૂરને પ્રસંગે કશિત શિક્ષકની તેમાં મદાય પણ સેવામાં આવે.

પછી મ્યુનિસિપાલિટીનો વિજ્ઞાનવિચારક પાણી ઉપર પ્રયોગ કરી તેમને બતાવે કે પાણી ખરેખર રીતે બગડ્યું છે. આમ પ્રયોગદ્વારા મેળવેલા જ્ઞાન થકે આખા શહેરમાં ખરાબ પાણીના ઉપયોગ ન થાય તેટલા માટે તેઓ સીવટ રાખે છે. આટલેથી તે અટકતા નથી. તેઓ પછી એક નિબંધ લખે છે. આ નિબંધમાં પાણી બગડવાથી થતા નેશાયદા, તેમજ સ્વચ્છ પાણીની જરૂરીયાત વિષે સુચારુ કારણો રજૂ કરવામાં આવે છે. આ કારણો વર્તુલમાં પછી તેઓ તે નિબંધને રશ્યાનિક નાવિવેટ ઉપર મોકલે છે. તમ જ તે ફવાને દા તો બધે કુશળ આવે કે ફરીથી તેને મારવામાં આવે. આમ રશ્યાનિક પ્રયોગમાં બાળકના અવજન સ્તરી રીતે રજૂ થાય છે.

બાળકો દારૂ, માત્રાબદ્ધ પદ્ધતિ ગિરજા આપવામાં આવે છે, તે પણ આવી જ પદ્ધતિ પ્રમાણે. આ દૃષ્ટિએ શાળામાં દિવસપત્રો સંગ્રહવામાં આવે છે તેમ જ પાણીના જળાગરને કુબરી એ રિપોર્ટ મેન્ટાલવરમાં આવે છે. 'બાળકોને ધનકેવરના બહાર પાણી મેળવેલાં જવાબદારી રીતે રાખવા' અને 'વિવિધ નાબંધ પ્રદેશોમાં જાન આપના સ્થિતિ ઉપર-પત્રો પણ ત્યાં જ મેળવેલાં હોય છે, અને પછી આ તો જ તે વહેંચી આવે છે. આમ બાળકો દારૂ મેળવેલાં

પણ શિક્ષણ અપાય છે.

એક ગામમાં આગ ઝોલવવાનું ચંત્ર નથી. ત્યારે કેમ થાય? ડૉ. સાટસ્કીના શાળામંદિરમાં એ પ્રશ્નની ચર્ચા શરૂ થાય. બાળકોની એક સભા ભરાય. ત્યાં આગ લાગવાનાં કારણો, આગને અટકાવવાથી થતા લાભ વગેરે પર સારી ચર્ચા ચાલે. એ ચર્ચા પછી તરતજ આગ પર એક નિયંધ લખવામાં આવે. ચર્ચામાંથી ઉદ્ભવેલાં બધાં જ કારણો તેની આંદર સમાવવામાં આવે. આવો નિયંધ પછી રશ્ચાનિક સોવિયેટ ઉપર મોકલવામાં આવે. તરતજ સોવિયેટની સભા ભરાય. તેની નિર્ણયો તેઓ જ નક્કી કરે અને બહુ જ થોડા વખતમાં મોસ્કોથી આગ ઝોલવવાનું એક ચંત્ર આવી પહોંચે. બાળકો તે ચંત્રનું સરઘસ કાઢી આખા ગામમાં ફેરે, અને કદાચ બીજે જ દિવસે શહેરમાં આગ લાગે તો આ ઉત્સાહી બાળકોના પ્રખર પ્રયત્નોને પરિણામે તે આગ જરૂર ઝોલવાઈ જાય.

કેટલાંક ગામડાંઓમાં પાક ઉગાડવાની નવી પદ્ધતિ શરૂ કરવામાં આવે છે. પણ વધેથી વૃત્તી પ્રધાને વળગી રહેલા ખેડુતો એકદમ નવી પદ્ધતિ ગ્રહણ કરે એમ લાગતું નથી. આથી દરેક શાળા સાથે નાનો બગીચો તૈયાર કરવામાં આવે છે. તેમાં મોસ્કોથી આવેલાં સુંદર બીજ વાવવામાં આવે છે. એ બીજથી થયેલો પાક ગામલોકોને ખતાવવામાં આવે છે. આમ ધીમે ધીમે ઉંચા પ્રકારની વાવણી અને નવીન સાધનોનો ઉપયોગ ખેડુતોને શીખવવામાં આવે છે.

આ રીતે આજે કાલુગાની બાળકોની શાળા મોટેરાંઓ માટે શિક્ષણની સંસ્થા થઈ પડી છે.

દરેક શાળામાં એક કલાવિભાગ પણ હોય છે. આ કલા-વિભાગમાં સઘળાં ચિત્રો બાળકોએ જ દોર્યાં હોય છે. એ ચિત્રોમાં બાળકોએ જ રંગ પુર્યાં હોય છે. એટલુંજ નહિ પણ તેમની એ કલા વિકાસ પામે તે દષ્ટિએ મોસ્કોની શાળાના વિદ્યાર્થીઓની કલાકૃતિઓ પણ સાથે સાથે ત્યાં મૂકવામાં આવે છે. આમ પરસ્પર આપ-લે અને સહકારની ભાવના વડે પ્રગતિ પામતા તેમના જીવનને સ્પર્શતા વિષયો શીખવવામાં આવે છે.

ડૉ. સાટસ્કીની અધાગ મહેનત અને સતત શ્રમના પરિણામે સોવિયેટ સરકારે તેમને મોસ્કો શહેરની દામ વાપરવાની છૂટ આપી છે. આ જાતની નવાજેશની વાત સાંભળી અનેકને અન્યબા થશે. પણ જે દેશમાં દરેક સામ્યવાદી વ્યક્તિની સૌથી વધુ આવક ૧૧૨ ડૉલર હોય ત્યાં આ જાતની નવાજેશ ઘણીજ અગત્યની છે. કુટુંબમાં, ડૉ. સાટસ્કીનું શાળામંદિર રશિયાના નવીન જીવનના ઘડતરમાં અમૂલ્ય ફાળો આપી રહ્યું છે. (“નવયુગ” માસિકના એક અંકમાંથી)

૧૬-સોવિયેટ રશિયાની સાહિત્ય સંસ્થા

‘સાહિત્યમાર્ગે લોકસેવા’ કરતી ‘ઓગીસ’ રશિયાના
આરે ખૂણામાં સાહિત્ય પહોંચાડે છે.

(લેખક:-શ્રી. ‘પ્રવાસી’)
(૧)

ખટ...ખટ...ખટ...ખટ...મોરકોના મધ્યભાગમાં આવેલા
એક મહાન મકાનમાંથી યંત્રોનો અરપટ અવાજ વાતાવરણમાં
અફળોતો અફળોતો તમારા સુધી આવી પહોંચે છે. તમે કાણુલર
જાઓ છો. આ આવીશાન મકાન ઉપર પિત્તળના અક્ષરોમાં એક
નાનકડું પાટિયું છે. આ પાટિયા ઉપર કોનરાયેલું છે રશિયન નામ:
‘ઓગીસ.’ તમારા દુભાષિયાને પ્રશ્ન કરો તો તે કહેશે કે ‘રશિયન
પ્રગતમત્તાકતી તે પ્રકાશનસંસ્થા છે.’

આ પ્રચંડ સંસ્થા વિશે પ્રશ્ન કરો તાર પહેલાંજ અતિ ઉત્સાહ
અને આનંદની લાગણી સાથે દુભાષીઓ તમને જરૂર જ કહેવાનો...
“સમગ્ર પૃથ્વીમાં આવી કેાઇ સંસ્થા નથી. દર વર્ષે ૪૦,૦૦૦ જેટલાં
નવાં પુસ્તકો આ સંસ્થા તરફથી પ્રસિદ્ધ થાય છે. લગભગ ૬૦ કરોડ
નકલો અહીં છપાય છે. ૭૦૦૦ પુસ્તક વેચનારી સંસ્થાઓ રશિયા-
ના ૧૬ કરોડ માનવને આ સાહિત્ય પહોંચાડે છે.

‘ખટ...ખટ...ખટ...તમારી આ કુંડી વાતચીત સાથેજ
કાગળોના મહાકાવ્ય રોજરો લખુવારમાં મચીન પર સમાપ્ત થતાં જુઓ
છો...કાણુવારમાં એકકો ‘આઈન્ડરો’ પુસ્તકો બાંધે છે-કેાઇ પૂઠો
ઉપર પટ્ટી મૂકે છે, કેાઇ ચોપડીના થોકડા બાંધે છે...કેાઇ સરનામા-
ના સજ્જ મૂકે છે. નાયમરાના ધોધની આક્રંક ચોપડીઓનો પ્રવાહ
રશિયાની આરે દિશાએ જવા વધી રહ્યો છે. ખટ...ખટ...ખટ...
અને તમારી ઉત્કંઠા જાગે છે.

(૨)

રશિયાનું રાજતંત્ર સાહિત્યજ્વળને પળુ યોગજ્વાભય રીતે સતોળે
છે. મુડીવાદી જગતમાં લેખક લખે છે, પ્રકાશક પાસે પહોંચે છે,
પ્રકાશકને પસંદ પડે તો વળી સો બેઠો રશિયા આખી પુસ્તકના સર્વ
પરવાના ખરીદે છે, લેખકને ધેર કસાગ રંધાય છે

પ્રકાશક છપાવે છે, બનરમાં ચોપડી રજુ થાય છે, જાહેરખબર
અપાય છે, મારા બપોરના કલાકોમાં આરે ન ત્રીએલી ખુશામન શરૂ
થાય છે અને આજ છતાં પણ કોઈ જ પુસ્તક લોકપ્રિય નીવડે છે.

પુસ્તક નહિ ખપના પ્રકાશકના પેટમાં તેજ રેડાય છે.....

1. The first part of the document is a letter from the President of the United States to the Congress, dated January 1, 1861. It is a formal communication, and it is written in a very formal and dignified style. The President expresses his regret that he cannot deliver the message in person, and he asks the Congress to excuse his absence. He then proceeds to discuss the state of the Union, and he mentions the recent election of Abraham Lincoln as President. He also mentions the secession of the Southern States, and he expresses his concern about the future of the Union.

[illegible][illegible]

(;)

[illegible]

1. $\mathcal{H}_1 = \{f_1, f_2, \dots, f_n\}$ is a set of functions from \mathcal{X} to \mathcal{Y} .
 2. $\mathcal{H}_2 = \{g_1, g_2, \dots, g_m\}$ is a set of functions from \mathcal{Y} to \mathcal{Z} .
 3. $\mathcal{H}_3 = \{h_1, h_2, \dots, h_k\}$ is a set of functions from \mathcal{Z} to \mathcal{W} .
 4. $\mathcal{H}_4 = \{i_1, i_2, \dots, i_l\}$ is a set of functions from \mathcal{W} to \mathcal{V} .
 5. $\mathcal{H}_5 = \{j_1, j_2, \dots, j_p\}$ is a set of functions from \mathcal{V} to \mathcal{U} .
 6. $\mathcal{H}_6 = \{k_1, k_2, \dots, k_q\}$ is a set of functions from \mathcal{U} to \mathcal{T} .
 7. $\mathcal{H}_7 = \{l_1, l_2, \dots, l_r\}$ is a set of functions from \mathcal{T} to \mathcal{S} .
 8. $\mathcal{H}_8 = \{m_1, m_2, \dots, m_s\}$ is a set of functions from \mathcal{S} to \mathcal{R} .
 9. $\mathcal{H}_9 = \{n_1, n_2, \dots, n_t\}$ is a set of functions from \mathcal{R} to \mathcal{Q} .
 10. $\mathcal{H}_{10} = \{o_1, o_2, \dots, o_u\}$ is a set of functions from \mathcal{Q} to \mathcal{P} .
 11. $\mathcal{H}_{11} = \{p_1, p_2, \dots, p_v\}$ is a set of functions from \mathcal{P} to \mathcal{O} .
 12. $\mathcal{H}_{12} = \{q_1, q_2, \dots, q_w\}$ is a set of functions from \mathcal{O} to \mathcal{N} .
 13. $\mathcal{H}_{13} = \{r_1, r_2, \dots, r_x\}$ is a set of functions from \mathcal{N} to \mathcal{M} .
 14. $\mathcal{H}_{14} = \{s_1, s_2, \dots, s_y\}$ is a set of functions from \mathcal{M} to \mathcal{L} .
 15. $\mathcal{H}_{15} = \{t_1, t_2, \dots, t_z\}$ is a set of functions from \mathcal{L} to \mathcal{K} .
 16. $\mathcal{H}_{16} = \{u_1, u_2, \dots, u_{10}\}$ is a set of functions from \mathcal{K} to \mathcal{J} .
 17. $\mathcal{H}_{17} = \{v_1, v_2, \dots, v_{100}\}$ is a set of functions from \mathcal{J} to \mathcal{I} .
 18. $\mathcal{H}_{18} = \{w_1, w_2, \dots, w_{1000}\}$ is a set of functions from \mathcal{I} to \mathcal{H} .
 19. $\mathcal{H}_{19} = \{x_1, x_2, \dots, x_{10000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H} to \mathcal{G} .
 20. $\mathcal{H}_{20} = \{y_1, y_2, \dots, y_{100000}\}$ is a set of functions from \mathcal{G} to \mathcal{F} .
 21. $\mathcal{H}_{21} = \{z_1, z_2, \dots, z_{1000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{F} to \mathcal{E} .
 22. $\mathcal{H}_{22} = \{a_1, a_2, \dots, a_{10000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{E} to \mathcal{D} .
 23. $\mathcal{H}_{23} = \{b_1, b_2, \dots, b_{100000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{D} to \mathcal{C} .
 24. $\mathcal{H}_{24} = \{c_1, c_2, \dots, c_{1000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{C} to \mathcal{B} .
 25. $\mathcal{H}_{25} = \{d_1, d_2, \dots, d_{10000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{B} to \mathcal{A} .
 26. $\mathcal{H}_{26} = \{e_1, e_2, \dots, e_{100000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{A} to \mathcal{Z} .
 27. $\mathcal{H}_{27} = \{f_1, f_2, \dots, f_{1000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{Z} to \mathcal{Y} .
 28. $\mathcal{H}_{28} = \{g_1, g_2, \dots, g_{10000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{Y} to \mathcal{X} .
 29. $\mathcal{H}_{29} = \{h_1, h_2, \dots, h_{100000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{X} to \mathcal{H}_1 .
 30. $\mathcal{H}_{30} = \{i_1, i_2, \dots, i_{1000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_1 to \mathcal{H}_2 .
 31. $\mathcal{H}_{31} = \{j_1, j_2, \dots, j_{10000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_2 to \mathcal{H}_3 .
 32. $\mathcal{H}_{32} = \{k_1, k_2, \dots, k_{100000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_3 to \mathcal{H}_4 .
 33. $\mathcal{H}_{33} = \{l_1, l_2, \dots, l_{1000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_4 to \mathcal{H}_5 .
 34. $\mathcal{H}_{34} = \{m_1, m_2, \dots, m_{10000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_5 to \mathcal{H}_6 .
 35. $\mathcal{H}_{35} = \{n_1, n_2, \dots, n_{100000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_6 to \mathcal{H}_7 .
 36. $\mathcal{H}_{36} = \{o_1, o_2, \dots, o_{1000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_7 to \mathcal{H}_8 .
 37. $\mathcal{H}_{37} = \{p_1, p_2, \dots, p_{10000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_8 to \mathcal{H}_9 .
 38. $\mathcal{H}_{38} = \{q_1, q_2, \dots, q_{100000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_9 to \mathcal{H}_{10} .
 39. $\mathcal{H}_{39} = \{r_1, r_2, \dots, r_{1000000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_{10} to \mathcal{H}_{11} .
 40. $\mathcal{H}_{40} = \{s_1, s_2, \dots, s_{10000000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_{11} to \mathcal{H}_{12} .
 41. $\mathcal{H}_{41} = \{t_1, t_2, \dots, t_{100000000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_{12} to \mathcal{H}_{13} .
 42. $\mathcal{H}_{42} = \{u_1, u_2, \dots, u_{1000000000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_{13} to \mathcal{H}_{14} .
 43. $\mathcal{H}_{43} = \{v_1, v_2, \dots, v_{10000000000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_{14} to \mathcal{H}_{15} .
 44. $\mathcal{H}_{44} = \{w_1, w_2, \dots, w_{100000000000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_{15} to \mathcal{H}_{16} .
 45. $\mathcal{H}_{45} = \{x_1, x_2, \dots, x_{1000000000000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_{16} to \mathcal{H}_{17} .
 46. $\mathcal{H}_{46} = \{y_1, y_2, \dots, y_{10000000000000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_{17} to \mathcal{H}_{18} .
 47. $\mathcal{H}_{47} = \{z_1, z_2, \dots, z_{100000000000000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_{18} to \mathcal{H}_{19} .
 48. $\mathcal{H}_{48} = \{a_1, a_2, \dots, a_{1000000000000000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_{19} to \mathcal{H}_{20} .
 49. $\mathcal{H}_{49} = \{b_1, b_2, \dots, b_{10000000000000000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_{20} to \mathcal{H}_{21} .
 50. $\mathcal{H}_{50} = \{c_1, c_2, \dots, c_{100000000000000000000000000000000000}\}$ is a set of functions from \mathcal{H}_{21} to \mathcal{H}_{22} .

[illegible]

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

THE HISTORY OF THE

૧૭-બૌદ્ધ-ધર્મમાં ઈશ્વરભાવના

(લેખક:-શ્રી. મંગાચરણ લાલજી ખન્ના)

એ પ્રશ્નના મનુષ્યોથી ધર્મની ભાવનાને નુકસાન પહોંચે છે: એક તો તેઓ છે કે જેઓ ધર્મના ઝોટા નીચે પાપ કરે છે અને પોતાનું પેટ ભરે છે. ત્યારે કોઈ પુરુષાર્થી મનુષ્ય આગળ આવીને લોકોની આંખો ઉધારે છે ત્યારે તેમનાં દુષ્ટ કર્મો જય થઈ જાય છે. પરંતુ ધણું વધારે નુકસાન તો એવા માનુષ્યોથી થાય છે કે જેમને ધર્મને નામે અધિકાર પ્રાપ્ત થયા હોય છે, અને તેથી તેમના હૃદય-માંથી દીનતાનો ભાવ જતો રહે છે. તેમની પૂજા થાય છે એટલે તેઓ પરમેશ્વરને જૂઠી જાય છે. તેમની વાતો માનવામાં આવે છે એટલે તેઓ કોઈ પણ કારણે નવી ભાવનાને પ્રદર્શ કરી શકતા નથી. તેમના હૃદયમાં સત્યની શોધ નથી થતી, તેઓ પ્રાતઃકાળના નવા સૂર્યના ચમત્કારને જોઈ શકતા નથી અને વહેતી નદીના પ્રવાહની દરખાટ કરી શકતા નથી. આ લોકો પોતાં પશ્ચિમોજ્જ્વલ દેશ છે. ત્યારે ધર્મની લગભગ આવા અધિકારીઓના હાથમાં આવે છે, ત્યારે મોટા મોટા અન્યાય થયા લાગે છે, પ્રાણીમાત્ર દુઃખી અને બાકુલ થઈ જાય છે, વર્ગોની ઉભવિ રાકાઈ રહે છે, અને એક મહાન પરિવર્તનની આવશ્યકતા ઉભી થાય છે.

ધર્મોભાગે આવાજ સંકટના સમયમાં નાસ્તિકતા અથવા ઈશ્વર અને ધર્મમાં અવિશ્વાસ અને ખંડનની તત્ત્વવાર વિનાશનું કામ કરે છે. ધર્મની ભરતીને રોકવાવાળા અધિકારીઓને હાથીને નવા ધાર્મિક શ્રવણની ઉત્પત્તિ માટે માર્ગ સાફ કરવા ધાર્મિક સંશયવાદ અથવા નાસ્તિકતાનો મુગ પાણી આવશ્યક છે. એક વાર ક્યારે સાફ થયા પછી ધર્મનું નવું દરજ્જા અને રચણ પ્રગટ થાય છે. સંસારની લગભગ બધી સંસ્થાઓની બગેરેની અવસ્થા અને પ્રાણીમાત્રનાં દુઃખો તરફ જોતાં નાસ્તિકતા વધતી જાય છે, તેનું મને આશ્ચર્ય નથી થતું. આપણે સંજ્ઞાર્થી અને વ્યાખ્યાનોથી કોઈ નાસ્તિકને ઈશ્વરનો ઉપાસક નહિ બનાવી શકીએ. મંગારમાંથી નાસ્તિકતાને દૂર કરવાનો એકજ ઉપાય છે અને તે એ છે કે, ઈશ્વરોપાસક માનુષ્ય અને સંતોષ્ય શ્રવણ ગાંધ અને પરિવર્તનને માટે તૈયાર રહે.

ભાગ્યજ નહિ. બીજા દેશમાં પણ એ વાત ફેલાયેલી છે કે ભગવાન બુદ્ધ ઈશ્વરના અસ્તિત્વમાં વિશ્વાસ રાખતા નહોતા. આ જમનુ દારણ એ છે કે બૌદ્ધ-ધર્મમાં પણ એ બે પ્રશ્નના ઉપર વર્ણવાયેલા ધર્મોદોષો પેદા થયા અને તેઓ ભગવાનના બનાવેલા પરિવર્તન માટે તૈયાર નહોતા. અને ભગવાને રચેલા સંઘ, કે જેના

દ્વારા ભગવાન પોતાના ઉંચા ભાવોને સંસાર સમક્ષ રજુ કરવા ઇચ્છતા હતા, તે આદર્શ જીવનથી પતિત થઇ ગયો. ભગવાન ખુદે ઈશ્વરતાની ભાવનાને ધર્મ-સ્વરૂપમાં વર્ણન કરેલી છે. આ ધર્મ શબ્દનાં જેટલાં ગૂઢ અને મનોહર વર્ણન બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં કરવામાં આવ્યાં છે, એટલાં ટોચ બીજા ગ્રંથમાં નથી મળતાં. પરંતુ ખુદ ભગવાને એવું શિક્ષણ આપ્યું છે કે આ ભાવનાનો અનુભવ ગ્રંથો વાંચવાથી નથી થતો, તેને માટે ઉપાસનાની આવશ્યકતા છે. અને આ ઉપાસના એ એક સાચા સેવકનું જીવન છે કે જે સાક્ષાત્ ભગવાનના ખતાવેલા અષ્ટાંગ માર્ગ ઉપર ચાલવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

જે સમયે ભગવાને ભારત ભૂમિ ઉપર અવતાર લીધો, તે સમયે ધર્મને નામે ઘણા અન્યાયો પ્રચલિત હતા. દેવી-દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવાને બહાને લોકો મૂર્ખાં પશુઓનાં જીવન તણખલા જેટલાં પણ સમજતા નહિ. રાજા બિંબિસારના યત્નમાં ભગવાને સ્વયં પોતાની જાતને નિર્દોષ પશુઓની રક્ષા માટે અર્પણ કરીને અપૂર્વ દયાનો સ્રોત વહાવ્યો હતો. આ એક કાર્યમાં જેટલી ઈશ્વરભાવના વ્યક્ત થાય છે, એટલી હજારો ઉપદેશોથી થઇ શકતી નથી.

મૂઢ લોકોને વિશ્વાસ હતો કે જે રીતે મોટા અધિકારીઓને લાંચ દ્વારા અધર્મ કરવા માટે ખરીદી શકાય છે, તેજ પ્રમાણે દેવતાઓને પણ ધર્મની લાંચ આપીને અધર્મ ઉપર સહી સિક્કા કરાવવા માટે ખુશી કરી શકાય છે. આવી હાલતમાં 'સાચા ધાર્મિક જીવનનું' રહસ્ય લોકો ભૂલી ગયા હતા. બરાબર એજ સમયે ભગવાન ખુદે પોતાના તપપૂર્ણ ધાર્મિક જીવન દ્વારા ઉપાસના-માર્ગ અને ધર્મના ઉંચા આદર્શને સામે રાખીને મનુષ્યજાતિને નારીકતાની નિરાશાથી બચાવી.

ભગવાને આત્માને એક નાશવંત વસ્તુ ખતાવીને દરક પ્રાણીને નિર્વાણનો અધિકારી જણાવ્યો. પરંતુ બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં જે વસ્તુને આત્મા કહ્યો છે, તે એ વસ્તુ છે કે જે સંસ્કારો અને કર્મોને કારણે એક-બીજામાં ભિન્નતા લાવી દે છે અને જે નિર્વોળની પ્રાપ્તિ થતાં નાશ પામે છે. આ આત્માનો એક નાશવંત મનઃ પ્રત્યેક ચરાચર જીવમાં વ્યાપક, બેધિયિત અને પોતાની મનઃ આત્મ્યને પ્રાપ્ત થઈને સંસ્કારો અને કર્મોથી પેદા થતાં વસ્તુને જેને નિર્વોળ પ્રાપ્ત કરનાર વસ્તુ માને છે. આ નાશવંત મનઃ જનનુભવ સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ થઈ જાય છે અને જનનુભવ નાશ પામે છે. ભગવાન ખુદે એજ મન કહે છે કે જેને સંસ્કારો અને કર્મો પોતાના નાશથી પ્રયત્ન કરે.

ધાર્મિક ગ્રંથોમાં જીવનના નાશ નાશ કરનાર મનના આદર્શ છે. તેમ. જીવનના નાશ-નાશ કરનાર મનના નાશ નાશ કરનાર આત્મ્ય

છે. પરંતુ માથે તો એવો મન છે કે ભગવાનનું મોન. તેમની સુખ-
કોટી-આનંદ અને મંદ દારવજ તેમનું મોંથી ઉત્સૃષ્ટ અને આયુ વર્ણન
છે. આ તો નિરાકાર બાવનું વર્ણન છે; પરંતુ બક્ષોને તેનાથી તુલિ
ધની નથી. તેઓ ભગવાનના સાકાર અને સગુણ સ્વરૂપના ઉપાસક છે
કે જેની ઉપાસના કરીને કોઈ મનુષ્યો આ ભવમાયરથી તરી ગયાં છે.

‘હથ્થાબુ’ ઉપર મને ખૂબ પ્રેમ છે અને ત્યારે કોઈ વાર મિત્રો
મને વાંચવા માટે તેના અંક આપે છે. ત્યારે હું તેમાં ધાગ્યા ખરા
મંથા બાલો જોઈ શકું છું કે જેનો ઉપદેશ મારા ભગવાને કયો
કોનો. પરંતુ હું ભગવાનના સાકાર અને સગુણ સ્વરૂપનો ઉપાસક છું
કે જેનું વર્ણન ‘હથ્થાબુ’માં જોવા કરવાને આંખો દમેગાં નરંગી રહે છે.
(મંથન ૧૯૮૬ ના ‘હથ્થાબુ’ના ઈશ્વરક્રમાંથી)

૧૮-ઈસ્લામ-ધર્મમાં ઈશ્વર

(લેખક-શી. નેપદ હામીનઅલી સહિત્ત્યાગ્રહાર)

ઈસ્લામ-ધર્મના પ્રવર્તક દરમન મહમ્મદ સ.તેને અરબમનાની
ખામી, ત્યારે ત્યાં અધાપુષી, અન્યાયાર અને અનિયમ બાજબ
અનીતિનો ઘેરા અધિકારે હાથમેલો હતો. ત્યારે ઈશ્વરીય પ્રાણી
આવશ્યક સુધારા અને ઈશ્વરીય જાનનો મારી રીતે પ્રચાર કર્યો.
તેમના બનાવેલા નિયમ થા માર્ગ આજે પણ બચાને ખુદા-ઈશ્વરનો
મહેલો રહેલો બનાવી રહ્યા છે. ઈસ્લામના કેટલાક નિદાન મુજબ.

(૧) ઈશ્વર એક છે, સર્વશક્તિમાન છે અને નિરાકાર રૂપમાં
નમન ભૂમંડળના માનક છે.

(૨) તે પદ્મમાર્ગને ફેરવેલો બાંધની બક્ષિ અને પ્રાર્થના કરી
પણ ન કરી શકે.

(૩) તે ખુદા મારી મારથી બધી બધા માટે કરી દે છે.

(૪) અસ્માન (ઈશ્વર) સમસ્ત જગતે એક છે. કોઈને કોઈ અપે
કે અને કમનુસ અપે. પ્રત્યક્ષ રીતે જાણ થાય-પુણ્યો, વિદ્યાર
જાણે જાણે અપે.

(૫) પદ્મમાર્ગની સતિ સતિ, સકાર, મર્યાદા, નેત્ર, અ. જાણે
ન જાણે, એક અને નિયમપૂર્વક એક વસ્તુ છે. ઈશ્વર, અદ્ભુત
મનુષ્યો સંકલન.

તેમની-ખુદા-ઈશ્વરની આજ્ઞાઓ

(૬) નમાઝ (પ્રાર્થના) પાઠ કરવા પેર જુદાં જુદાં સમય
પર કરવા ફરિયાદ થાય પર અદ્ભુત કાવ્ય.

નમાઝ જેને નિયમિત કરવા. અ-પ્રાર્થના અને ક, અદ્ભુત

ફકીર, આળસ-વૃદ્ધ બધાએ આનિવાર્ય રૂપે પડવી જોઈએ. જનસમુદાયમાં પડવી અતિ ઉત્તમ છે. મસ્જિદમાં નાના મોટા, અમીર-મરીયત, કાળા-ધોળા પગેરેનો વિચાર નહિ કરવો જોઈએ. ત્યાં ગયા એકે સરખા છે. બધાનો એકજ પ્રકારનો વ્યવહાર હોય છે તથા બધા સમાન સ્થાનમાં બેસે છે.

(૨) રોજ—ખાસ કરીને વર્ષમાં રમઝન નામના મહિનામાં એક મહિના મુઘી આખો દિવસ બાળક-વૃદ્ધ, સ્ત્રી-પુરુષ સર્વેનિર્જળ નિરાહારી રહેવું જોઈએ. અને આખો માસ રોજ રાખવા પછી મહુલકિત્ર (ખુશીનો ભાગ) અદા કરવો જોઈએ. આ ઉપરાંત માસ વડે આત્માની શાંતિ અને ધૃતિ-ભક્તિની મદાનનાને પામે. પ્રત્યેક મુસ્લિમ (મુમાનદાર) સિપાઈના રૂપમાં પોતાનો આદર પ્રદર્શ કરે છે.

(૩) જકાત—પ્રત્યેક મુસલમાને પોતાની આવકનો ચાર્લીમ્મંત ભાગ જુદો કાદીને દીનારૂન, અનાથ અને દુઃખી નરનારીઓને મદદ કરવી જરૂર છે.

(૪) હજાર—સંસારના મુસલમાનોએ વર્ષમાં એક વાર પોતાના
 મરકા—મરના આદિ પવિત્ર તીર્થસ્થાનોના દર્શન કરવાં એક વાર
 નેમને માટે પણ એક દિવસ મફતજુદા (આદર્શ ત્યાગના સમય)
 મુકરર કરવાના આજ્ઞા છે. આ દિવસ સંસારના મુશ્કાળ સ્થાનોના
 દેશના ધન્ય પ્રતિનિધિઓ એકઠા થઈને પોતાના નૈનિક વિચાર,
 પંચાવકારી કાર્ય અને કલ્યાણકલ્પના નામને સુદૃઢ અને મુશ્કિલાત
 યત્નરહીતી પાડના કરે છે.

(५) दुःखान् - एकं घटत द्वितीयो नाम्नि' अथवा, यद्दुःखं किं नास्ति नया तदा उक्तं सत्यम् । यत्नामस्तु आदि

1. 1945년 8월 15일 일본 제국주의 패망으로 인하여 민족의 독립이 실현되었음에도 불구하고, 우리 민족은 여전히 분단 상태에 처해 있으며, 남북 간의 교류와 협력이 이루어지지 않고 있음.

\mathbb{R}^n

પ્રકારની મસ્જિદ અને એક કાનૂન છે. જ્યાં એક ખુદાને માને છે. મુસ્લિમ નામધારી મનુષ્ય કોઈ પણ જગ્યાએ, ગમે તેવું શિક્ષણ પામીને પણ ઇશ્વરની મહત્તાને નહિ માનનાર મહામરદનતે મળશે. કોઈ દૈનિક નમાઝ નહિ પડે. તો આપમે દિવસે જુમા(શુક્રવાર)ને દિવસે અવસ્ય મસ્જિદમાં જશે અથવા વર્ષમાં એક વાર ઇદને દિવસે તે અવસ્ય નમાઝ પડવા જશે અને પોતાના બ્રમ, જૂઠા અને પાપોની તોળા કરશે (માફી માગશે).

ઇસ્લામના શિક્ષાત પ્રમાણે ખુદા સર્વવ્યાપક, સર્વશક્તિમાન, અજન્મા, અકૃત્રિમ, અદરશ, અનોખા, અલભેલા, અપરપાર, કૌતુહી, દયાળુ, ન્યાયી, નિરાકાર અને નિર્વિકાર છે. તેની મર્નિ, તેનું ચિત્ર કે તેનું રૂપ બનાવીને પૂજવું એ તેની અપકીર્તિ કરવા જેવું છે. કેમકે જ્યારે તે માટીમાં અને ફૂલોમાં સર્વવ્યાપક છે તો એ એક ભગવાનને બીજા ભગવાન ઉપર ચડાવવા ઠીક નથી. આથી તેની વિશ્વગતતાની અનંત શક્તિ ઉપર આક્ષેપ થાય છે. જ્યારે ઇશ્વર આપણાથી જુદો નથી, આપણી અંદર છે, આપણે તેમનો ભય રાખીને પાપોથી બચી રાખીએ છીએ. હિઝરત (અમલકાર) અને શાહીદી (વીર ગતિ) નો મત્ર પ્રત્યેક મુસ્લમાનના રોમ રોમમાં એટલાજ માટે ફેંકવામાં આવ્યો છે કે જ્યાં અધર્મ, અત્યાચારનો અધિકાર હવાયો હોય ત્યાં તે એકદમ પહોંચી જાય અને ઇશ્વરીય માર્ગ-ઇશ્વરીય ભક્તિમાં હસનાં હસનાં પોતાના પ્રાણુ હા દે. તેમની આ વીર ગતિ અનિ આદરણીય છે. પરંતુ ખુદા ખસબ હામોથી-પાપોથી હમેશાં દૂર રહેવાનો આદેશ આપે છે, અને હીંમ, દેવ, હિંમા, લોભ, મોહ, હામ, ક્રોધ અને મદયા બચીને રહેવાનો મન બનાવે છે. ખુદાના સમિત્યમાં ખુદાના કુદરતી કાયદા હમેશા ચેનવાળી આપે છે અને બૂઝ થનાં શિક્ષા પણ કરે છે. હા, ઇસ્લામમાં બનાવેલી ખુદાની ધાર્મિક વિધિઓ અમે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ પાળી શકીએ છીએ. જે વિધિઓ અમે કરીએ છીએ તે અમારી સ્ત્રીઓને માટે પણ છે. ઇસ્લામના મન પ્રમાણે ખુદા અજનાર લેના નથી, તેઓ પોતાના પ્રિય ભક્તોની પ્રાર્થના સાંભળીને તેમને મદદ કરે છે અને પોતાના આશ્ચર્યમય તેજથી વખતે તેને દર્શન પણ દે છે. તે પોતાના ભક્તોની હમેશાં હાજી રાખે છે.

x

x

x

x

(“કલ્યાણ”ના સંવત ૧૯૮૯ના ઇશ્વરસંક્રમાંથી)

૧૧-શિખ-ધર્મ અને ईश्वरवाद

(લેખક:-શ્રી. જ્ઞાનીલાલ સિંહજી ખી. એ.)

શિખ-ધર્મ ઈશ્વરવાદી છે. તેમાં ઈશ્વરથી નીચે ગુરુસાહેબ સિવાય ખીજા કોઈની સત્તાનો સ્વીકાર કરવામાં આવતો નથી. એ એક વ્યાવહારિક ધર્મ છે. ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આ ધર્મ સાંસારિક લોકોનો ધર્મ છે, દાર્શનિકોનો નથી. શિખ ગુરુઓએ સંસારી (ગૃહસ્થ) લોકોમાં રહીને તેમના જેવું જીવન ગાળ્યું અને પોતાની સરલ ભાષામાં વાણી ઉચ્ચારી અને આ પ્રકારે પોતાના વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ પાડીને તેમણે લોકોના જીવનને જાંચાં બનાવ્યાં.

ઈશ્વર શું છે ?

શિખ-ધર્મે ઈશ્વરનાં લિન્ન લિન્ન નામોની વાચનમાં કંઈ પણ ઝગડો કર્યો નથી. શ્રીગુરુ-ગ્રંથસાહેબની વાણીમાં રામ, રહીમ, અલ્લાહ, ખુદા, ગોવિંદ અને હરિ ઇત્યાદિ અનેક નામોનો ઉપયોગ થયો છે. જેને દેશ, કાળ અને ભાષાના ભેદથી લિન્ન લિન્ન નામોથી યાદ કરવામાં આવે છે એ અપાર શક્તિના સ્વરૂપને ‘આદિ શ્રીગુરુ ગ્રંથ સાહેબ’ ની પહેલી બે કડીઓમાં બતાવેલું છે. સદ્ગુરુ નાનક-દેવજી, પોતાના પ્રીતમને ‘નિરંકાર’ (નિરાકાર) કહીને સંબોધ્યા કરતા હતા. તેમના સમયમાં સંસાર સાકાર ઈશ્વરનો ઉપાસક થઈ રહ્યો હતો. તેમણે બતાવ્યું છે કે સાકાર વિકારયુક્ત હશે તેથી નિરાકારજી નિર્વિકાર છે. જેમકે—

“રૂપ ન રેખ ન રંગ કિછ, ત્રિહુ ગુણુ તે પ્રબ બિન્ન”

એ નિરાકારને સમજવા માટે સદ્ગુરુજીએ તેવું તે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, કે જેથી શુદ્ધ અકાલ પુરુષ (જીવર) નું કિંચું સ્વરૂપ સમજવામાં આવી જાય અને કોઈ પણ પ્રકારનો ભ્રમ રહી જાય નહિ. તે સ્વરૂપ આ છે:—

“ ૧ ॐ સત્ત નામુ કતો પુરુષ નિરખકિ નિરખે
અકાલ મૂર્તિ અમૂર્તી મેખ ગુરુપ્રનાદિ. ”

પાંદકોની સુગમતા ખાતર અમે આ સુગમતા ગુરુખીની આધારે વિશેષરૂપે નીચે પ્રમાણે વ્યક્ત કરીએ છીએ

(૧) અકાલ પુરુષ એક છે—

‘એકો સિમર. નાનક. જત-યત નેદિયા સન ન.
દૂબ કાહે મિતરીએ મનમે ૧ ન ન ન ન.
પ્રાણ આધાર માત નાનક પ્રમ એક એક કરે.
સજ તે કિયા હંદર નાનક નાન-ન ન ન ન ન.

(૨) અકાલ-પુરુષ સ્વરૂપ છે—

“રૂપ મતઃ કલકા મતઃ અસંધાન.”

(૨) અકાલ પુરુષનાં નામ રૂપ—

નામકે ધારે સગલે જાત, નામકે ધારે ખંડ અઠાંડ,
નામકે ધારે સિમ્તન બેદ પુરાન, નામકે ધારે મુનન આનધિઆન,
નામકે ધારે આત્મા પાનાલ, નામકે ધારે સગલ આકાર,
નામકે ધારે પુરીઆ સગલ બરન,

(૪) અકાલ-પુરુષ કર્તા છે. સમગ્રી સૃષ્ટિ તેમનીજ રચેલી છે—

કલકા કારન કર્તા સોહિ

× × × ×

મખ નેરી કુદરત તુ કાદિરે કર્તા,

(૫) અકાલ-પુરુષનું પુરુષ સ્વરૂપ—

“એકા પુરુષ મખાઇ નાર”

(૬) અકાલ-પુરુષ નિર્ભય છે—

“નાનક નિરબહિ નિરંકાર હોર દેને રામ રવાલ”

“મખના બહિ સિખિયા સિર લેખ, નાનક નિરબહિ નિરંકાર મય એક”

(૭) અકાલ-પુરુષ નિર્પેર (સમુનાથી રહિત) છે—

“નિરપેર અકાલ મુને”

(૮) અકાલ-પુરુષ મરના નથી—

“કાલ રહત અનકાલ મરપા”

(૯) અકાલ-પુરુષ જન્મમરણમાં નથી ફરતા—

“જનમ ન મરે ન આપે ન જનક”

“હરિ જનમ મુને બિગીન”

“તુ પારખતિ પરમેસર જોતિ ન આવહી.”

(૧૦) અકાલ-પુરુષ સ્વયંબ્રહ્મા છે. પેનાલી એકાદ્ય થયેલા છે. તેમને જનમમરણે કલકા નથી—

ધાપિઆ ન જનક હીના ન દોષી, આપે આપ નિરંજન દોષી

બલ, કમલ પ્રકાર ગુરુ માટેને ચીગુરે મંથે સાદેજમઃ હિંસના
બીજ પાત્ર અનોકે ગુરુનું વર્ણન કરેલું છે. જેનેને મરંદકિ-
મ ન હે, આત્માથી છે અને બધે ને નેમો જવ છે. હિંદુદિ

હિંસના આ ગુરુ કલકા અન્ય દેવ, દેવી, પુર-પ્રેમજન આદિનાં
નથી અને શિખ દેવજ એ એકનોજ હિંસના કરે છે.

ઇશ્વરશક્તિ

શિખ-ધર્મકે હિંદુક-મનુ ને પંડિતે મેટું ન બેન જોતિ મનર-
મ, અનુ છે. અનુ મનુજ સજિમ દાન થ- જવ છે અનુ
મનુજા અનુ મનુજેકે કે દેવેર. દેવેર અને પ્રભુની
અનુ મનુજેકે અનુ અનુ અનુ અનુ અનુ છે. અનુ છે -

‘લાઘરે ભગતિવીન કાંઈ જગ આગા’

‘નાનકગિન ભગતી જગ બહિરાના, સાચે શબ્દ મિલાઇ.’

પરંતુ શિખ-ધર્મમાં ઈશ્વરની ભક્તિ પણ બીજા ધર્મોમાં કદેલી ભક્તિથી કંઈક વિવિધ પણ પ્રકારની છે. શ્વાસેશ્વાસે ઈશ્વરના ગુણોનું ગાન કરવું, સદા તેને યાદ રાખવો અને સ્મરણ કરવું એજ શિખ-ધર્મમાં ઈશ્વરભક્તિ છે. ભક્તિ ભાવનાના મૂળને હમેશાં લીધું છમ રાખવું અત્યંત આવશ્યક છે અને તેનું સર્વોપરિ સાધન હરિકીર્તન છે.

“હરિ કીર્તિ સાધસંગત હૈ, સિર કરમનકે કરમા,
ભગતિ ભાઈ હરિકીર્તન કરીઐ, જપિ પારશ્રત્ત નાનક નિસતરીઐ.

ગિન સિમરન ફકર હરકાયા, સાકત લોભી બંધન પાયા.”

મનુષ્યનો આત્મા એ અકાલ પુરુષ પરમાત્માનો અંશ છે. જ્યાં સુધી એ પોતાના સ્રોત સાથે સંબંધમાં રહે છે ત્યાં સુધી બળવાન અને નિર્મળ રહે છે. તેનાથી પૃથક્ થઇને દુઃખો અને સંકટોમાં ફસાઇ બન્ય છે, તેથી સદા સુખી રહેવાનો ઉપાય કેવળ તે પરમાત્મા સાથે સંબંધમાં રહેવાનોજ છે. સંબંધ રાખવાનો ઉપાય કેવળ માત્ર તે પ્રભુ સાથે પ્રેમ કરવાનો અને તે વહાલાના પ્રેમમાં પોતાના અસ્તિત્વને ભૂલી જવાનો છે. ભક્તિભાવથી તે ઈશ્વરનું શ્વાસે શ્વાસે સ્મરણ કરવાનો અમોઘ ઉપાય પ્રેમ છે. શિખોનો ગુરુમંત્ર ‘વાહિગુરુ’ શબ્દ છે, પરંતુ જે સમયે રસનાદ્વારા તેનો જપ થાય છે તે વખતે ધ્યાન તો જેને ગુરુઅંથ સાહેબમાં અનેક નામોથી યાદ કરેલ છે તેજ અપાર શક્તિનું થાય છે.

શિખ-ધર્મ અનુસાર પરમાત્મા સર્વત્ર પ્રકાશમાન છે, તેથી તેને પ્રાપ્ત કરવા ગાટે જંગલોમાં ફરવું, પહાડોની ગુફાઓમાં ખેસવું કે તીર્થોદિમાં ભ્રમણ કરવું નકામું છે. તે તો પાસેનો પાસે અને હાજરા હજૂર છે. પુરુષની અંદર તેમજ બહાર તેજ વસી રહ્યો છે, તેથી શિખ પરમાત્માને પોતાની અંદરજ શોધે છે.

‘સલકિછ ધરમહિ બાહરિ નાહી’, બાહરિ ટોલે સો ભરમ ભુલાહી.

મન કર હલે મેરે પ્રીતમા હરિ રિદૈ ભાસ ભલાઇ.

મન કર હલે મેરે પ્યારિઆ બિચ દેહી જોત સમાસ.’

બસ, સ્મરણ દ્વારાજ શિખની અંદર હમેશાં તેની યાદ મોબુદ રહે છે. તે પ્રત્યેક કાર્ય કરતો થકો એમ સમજે છે કે ઈશ્વર મારાં કાર્યોને જોઈ રહ્યા છે, તેથી તે તેજ કાર્ય કરે છે કે જે ઈશ્વરને સારાં લાગે છે. અર્થાત્ તે ઈશ્વરની આજ્ઞાના આગ્રે છે અને તેની ઇચ્છામાંજ આનંદ માને છે.

તનુ મનુ ધનુ સલ સઉંપ ગુરુ, કહિ કુકમ મન્નિયૈ પાઠઐ,

કહુ નાનક જિન હુકમ પઠાતા, પ્રસ સાહિબકા બેદ નિન ગતા.

અમૃતવાણી ઉચ્ચરા હરિજસુ, મિટા લાગૈ તેરાલાના રામ.

યાદ રાખવું જોઈએ કે સિખ-ધર્મમાં ભક્તિ અને રમરણ સિવાય
 કોઈ શુભ કર્મો ખાસ વિશેષ મહત્તા ધરાવતાં નથી. પરમાત્માના
 મરણ વિના શુભ કર્મો તો માણસને અવકાશી બનાવી દે છે અને
 એમાં પનન ચવાનું જોખમ રચા કરે છે. તેથી ઈશ્વરપ્રાપ્તિનું એક-
 માત્ર સાધન 'એકસ સિદ્ધિ દિવ લાએ' અર્થાત્ પોતાની ટુત્તિને સદા
 ઇ એક પરમાત્માની સાથેજ લગાવી રાખવાનું છે. તેનું રમરણ કરવું,
 એ યાદ રાખવો અને એ રીતે તે અપાર સમ્રિ સાથે જોડાઈ રહેવું.
 ('કથ્યાણ'ના સંવત ૧૯૮૬ના ઇશ્વરક્રમાંથી)

૧૦૦-દિવાનો એ દિવાના છે.

(લેખક:-ના. મ. દરબારથી બાવાબાળા સાહેબ)

ગઝલ

ઉપજ વધારવા માટે, વધારી દાણના ધારા;
 પ્રજાનું લોહી પીનારા, દિવાનો એ દિવાના છે.
 બિચારા બાપુઓ બોળા, ભભાવે જળમાં બાંધી;
 રમત જે સ્વાર્થની સાથે, દિવાનો એ દિવાના છે.
 પ્રજાના હિતના કાળે, પરોઁનું ચિત્ત ના કે દી;
 કબર અપકીર્તિની ખોદે, દિવાનો એ દિવાના છે.
 ભૂખ્યા ભાયાતને ભાણે, પીરસતા પાપીઓ પાણા;
 ખૂબે ખૂશામતે નાણાં, દિવાનો એ દિવાના છે.
 ભલા ભૂખો ભભાવીને, કરાવે કાગળે મત્તાં;
 કરે કાર્યો ઉંધાં ચત્તાં, દિવાનો એ દિવાના છે.
 કરે ખૂવાર ખેડને, વધારીને વિદોટીઓ;
 જમે દૂધપાક રોટીઓ, દિવાનો એ દિવાના છે.
 દીપાવા નામ ડીગ્રીધી, નીચોવે રાંકનાં નાણાં;
 કરાવે નેહ નજરાણાં, દિવાનો એ દિવાના છે.
 મજાના મહેલમાં માણે, જનોનાં ઝુંપડાં લૂંટી;
 ગરીબડી રૂંચતો લૂટે, દિવાનો એ દિવાના છે.
 નમાસા શોખને માટે, સદાનો શોક દેનારા;
 પ્રજાની હાય લેનારા, દિવાનો એ દિવાના છે.

(૧૮ ૧-૮-૧૯૩૩ના "હાલી ગઝલ"માંથી)

શું કૃષ્ણ દારૂકાના રોગનું દવા ?

આ અમ્મનો પ્રયોગ થતો રહ્યો છે. ઉગરણ તરીકે—પ્રિ-
 વસ્ત્ર દેનારે મદાત્મા કૃષ્ણ શિખર અને કદામના જન્મદાન
 માટે જ નેમજ બૌદ્ધ ધર્મના પ્રવર્તકે પુલ્લ ભગવાન, સપે-
 વાદી હતા. સપગાઓએ પ્રગતિવાત્મક સંસ્થાઓનો ઉદ્ધાર
 પોતાનું લક્ષ્ય રાખ્યું હતું. તેઓ કોઈ સત્તા અને તેના
 સ્થાપક પણ બન્યા નહિ. પરંતુ તેથી શું ? સામાન્યવાદ તે
 કાગળથી મંસારને છેતરવાની કળાનું વિચારણ રહ્યો છે. ત્યારે સ-
 ત્યારે એ મદાપુરગોનો પ્રભાવ જનતામાં વધી ગયો છે ત્યારે સ-
 ત્યવાદી તેમના શિષ્ય બની ગયા છે અને આ પ્રકારે તેમના સિ-
 મંડળને પોતાની સાથે બેગલીને એ મદાપુરગો સ્વર્ગસ્થ થતા
 તેમના નામ પર તથા તેમનાજ અનુયાયીઓની મદાપનાથી તે
 કદીથી પોતાનાં આશ્રય વધાર્યાં અને સ્થાપનાં છે.
 સામાન્યવાદની આ મંડળનાનું પણ કારણ છે. જનસત્તાવા-
 દાપુરગ સ્વભાવના સાધનદીન હોય છે. સાથેજ કોઈ પણ મદ-
 યના અનુયાયી પોતાના મિદાંતો અને વિચારોમાં મૂળ પ્રવર્તક-
 ના જોડસા મહત્તમ હોવા નથી. શિષ્યમંડળમાં તો આચાર્યની પ્રતિષ્ઠા
 વધનાં અધિકાર્ય યશોજુષો અને સ્વર્ગીઓજ આવી ભરાય છે.
 અને ધાતુખરા સામાન્યવાદીઓ બધાં ભૌતિક સાધનોથી સંપન્ન
 હોય છે, તેમના દીક્ષિત યવાથી ભોળા આચાર્ય સોફા પણ પોતાની
 મોટાઈમાં કુલાહને અને વાતવિકલાને બૂલીને તેમની પ્રતિષ્ઠા પોતાના
 મનુષ્યમાં મીઠી વિશેષ વધારી દે છે. તેથી આચાર્યના શિષ્યમંડળને
 પૂજવાયોગ્ય નોકરો બનાવવા એ તેમને માટે ધાતુજ મહેતુ થઈ ગય છે.
 કૃષ્ણનું કાણું ચિત્ર—મદાપુરગ કૃષ્ણ પણ સામાન્યવાદના
 એવાજ શિકારોમાના એક હતા. તેમના ચિત્રને પણ આમારા પૂર્વજો
 અને સ્વદેશી સામાન્યવાદીઓએ એવંચાનુમાર વિકૃત કરીને સમાજ-
 ના ઉદય કિષ્ટ એટલું ઉઠું આકિત કરી દીધું છે કે આજે આપણા
 વિદ્વાનો મુદ્દા તેને ઉગ્રવચનમાં ઉગ્રવચનપે ચિત્રવા આથે ત્રિશુદ્ધ
 બતાવી શકતા નથી આજ કાળે આજ અકિમચદ એટલાધ્યાય
 અને લાક્ષા લગવનગય તેના પ્રતિભાગાગી વિદ્વાનોની યેજિની પણ
 તેમના ચિત્રમાથી નાન્યવાદનો કાળો રંગ દર રંગમાં અમમર્થજ
 નીવડી છે તેઓને પણ તેને મગ મૂળમ પણ અને પ્રગતિવાદી બનાવના
 હતા એમ નાનગાની રંગ પડી છે કે કાંઈક નેમજ પોતાનું રોગનું
 ગ્યાપ્યુ હતુ અને તેઓ એક ઉદાઃ કિતુ નાનગી તામક હતા.
 કાણુ - ૧૪ આપણા ને નમવન. સામાન્યવાદીઓએ
 પોતાના સ્વેચ્છા અને જનપનદ માહિત્ય નિવ પ નિદાનના બીજા
 બીજા એવા સાધનોને અન્યુ ત્યા સુધી ન કાજ રોગનું
 રોગના આધારે તેક અવેષક-આધિક રોગ

આવી અવસ્થામાં સ્વાભાવિકજ છે કે આજે પણ ઐતિહાસિક મસતની શોધમાં આપણે ઘણે ભાગે અસફળ થઈએ છીએ, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમણે તો પોતાના તરફથી કૃષ્ણના ચરિત્રને એટલું કાળું બનાવ્યું છે અને તેના ઉપર એટલાં બધાં કલંક લગાવ્યાં છે કે જે તેમની મહત્તા દેશવ્યાપી ન થઈ ગઈ હોત અને તેમનાં પ્રમાણ અચળ ન બન્યાં હોત તો કદાચ કૃષ્ણનું નામ લેવું એ પ્રાતઃકાળ-માં કંસ અને જગસંધનાં નામ લેવા જેટલુંજ અશુભ મનાત. તેમની ૧૬૧૦૮ રાણીઓ, તેમને લિન્ન લિન્ન અને અનેક વાર હલકા પ્રકારના ઉપાયો દ્વારા પ્રાપ્ત કરવી, તેમનો ગોપીઓ સાથેનો અવહાર, તેમનો રાધા સાથેનો સંબંધ, ગુપ્ત વેશોમાં તેને મળવું વગેરે એક એકથી ચઢે તેવી સઘળી વાતો બનાવી કાઢવામાં આવી છે. બીજી બાજુ તેમના વાસ્તવિક સ્વરૂપને એટલું છૂપાવવામાં આવ્યું છે, તેના ઉપર એટલો મોટો પડદો નાખવામાં આવ્યો છે કે તેના પરિણામે આજે હજારો વર્ષો થઈ જવા છતાં પણ ભાગ્યેજ કોઈ એવો દાવો કરી શકે કે તેણે કૃષ્ણના સર્વોગપૂર્ણ અને વાસ્તવિક રૂપનો પત્તો મેળવી લીધો છે.

આ બધું કોણે કર્યું ? પ્રશ્ન એ છે કે આ બધું કોણે કર્યું ? આપણા ઘણા ખરા વિદ્વાનો આ સમસ્ય કલંકને વામમાર્ગીઓને માથે ઝોઢાડીને દૂર હલા રહે છે. પરંતુ શું એ યોગ્ય છે ? જે એમજ વાત હોય તો પછી વામમાર્ગીઓએ જૈનતીર્થંકરો અને બૌદ્ધોને શા માટે અસ્પૃશ્ય રહેવા દીધા ? રામચંદ્રજી ઉપર શા સાડ કૃપાદષ્ટિ રાખી ? લોકાયત આદિ ધર્મોના આચાર્યો ઉપર એવા કલંક કેમ નહિ લગાવ્યાં અને સ્વયં વામમાર્ગને કોણે જન્મ આપ્યો તેના ?

સાચી વાત તો એ છે કે આપણે ઘણે ભાગે આપણા મૂળ સાહિત્યને ધાર્મિક દૃષ્ટિથી વાંચીએ છીએ. રાજનૈતિક દૃષ્ટિએ આપણામાંથી ભાગ્યેજ કોઈએ તેને જોવાનો અને તેને અંધારે તેની ઘટનાઓને તપાસી જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય છે. તેથીજ આપણે ગુપ્તવંશમાં પડીએ છીએ; નહિ તો સાચું પૂછો તો કૃષ્ણના આત્મચરિત્ર-ઓ દ્વારા ચિત્રાયેલા કાળા ચિત્રમાંજ વાસ્તવિકતાનું મન ના મુક છે.

અમે ઉપર કેટલાક મહાપુરુષોનાં નામ બતાવી ગયા છીએ. અમે ત્યાં એ પણ બતાવી ચૂક્યા છીએ કે પ્રારંભમાં માત્ર તવાદી તેમની વિરુદ્ધ હતા, પરંતુ અંતમાં ત્યારે તેઓ સફળ મહાપુરુષ બનીજ ગયા તો પોતાનું કામ કાટવાને તેઓ તેમના શિષ્ય બનાવ્યા. અને આ તો બહુ પુરાણી વાત છે. આ યુગમાં આપણે એવી અનેક બાબતો જોઈ ચૂક્યા છીએ. ત્યારે અંગ્રેજો અને ફ્રેંચો, જે આ દેશમાં પોતાની સત્તા જમાવવાની ચિંતામાં હતા અને મીષ્ટ સુત્રતાન ક્રાન્સ સાથે મિત્રતા કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા

પાંચ અંગેએએ જે પત્રો તેને લખ્યા હતા તેમણે કંઈક આજ પ્રકાર-
ની પુનરાવૃત્તિ કરી હતી. તેમાં અંગેએએ લખ્યું હતું કે "એ ફ્રેન્ચ-
ના પ્રબળ-જવાદી છે. તેઓ તમારી પ્રગતિ પ્રબળ-જવાદી બનાવી
જે અને તમારા રાજ્યના પાયા પોતા કરી દેશે અને અમે તો
તમારી મરિજોને માટે મલામીની તોષણા દેશવા અને દિંદુ મંદિરમાં
જાંજ પડિયાગ વગેરે પાત્ર વગાડવાને તૈયાર છીએ. આમારાજ મિત્ર
રહેવાથી તમારી રક્ષા થશે." વગેરે વગેરે. આ સિવાય કૃષ્ણના જ્ઞેવીજ
સ્થિતિ તેમના મમકાવીન વેદવ્યાસની જ્ઞાણ આપે છે. તેમણે પણ
જ્ઞાણે તે સમયના રાજ્યવાદનું મુખ્ય સાધન બનેલી યજ્ઞપદ્ધતિ
ઉપર આક્રમણ કર્યું ત્યારે તેમના ઉપર પણ ન લગાવવામાં આવ્યાં
હોય એવાં ક્યાં ક્યાં બાધી રજા હતા. પરંતુ આખરે જ્યારે તેઓ
સર્વમાન્ય થઈ ગયા ત્યારે તેમનેજ શુરુ બનાવી દેવામાં આવ્યા અને
તેમનાજ નામ ઉપર નવી નવી રચિતિઓ અને પુરાણો બનાવીને
પ્રચલિત કરવામાં આવ્યા. એજ પ્રમાણે મદમ્મદ સાર્વજનિક અને ક્રિસ્તની
સાથે તેમના દેશના સામ્રાજ્યવાદીઓએ કર્યું હતું, જેના ફળસ્વરૂપ
કોઈક મમમે 'રંગીલા મમ્મ' જેવું પુસ્તક લખવામાં આવ્યું હતું.

આ બધાને આગ્રંથ એ કે યુક્તિસંગત કારણોપિના, દેશના રાજનૈ-
તિક સંધર્ષ માથે સંજોષે રાખનારા કોઈ મદાપુરણું આવું અને આટલું
પરંપર વિરોધી અદિશ્ચિત્રનું મગતું એ પોતેજ એ વાનનું પ્રમાણ
હોતું જોઈએ કે તેઓ તે મમયની સત્તાઓના પ્રિય પાત્ર નહોતા.

એ સિવાય જ્યારે સ્વર્ગસ્થ બકિમ બાબુ જેવા પોતાના શોધ-
બોગપૂર્ણ કૃષ્ણચરિત્રમાં નિહ કરી ચૂક્યા છે, ત્યારે તો એમ સાબિત
થઈ જાય છે કે કૃષ્ણના ચરિત્રને કૃપિત કરનારી ઉપરોક્ત બધી
બાબનો નિરાધાર છે અને હવે એ બાબતમાં કંઈ પાત્ર શંકા રહેવી
જોઈએ નહિ કે આ ક્રિસ્તિય ચિત્રામણનું કારણ રાજનૈતિક મનબેદજ
હતા. સાથેજ આ રાજનૈતિક મનબેદ એ સત્તાઓમાં હોય એવા
સામાન્ય મનબેદ ન હોઈ શકે; કેમકે જો એમાં હોત તો કૃષ્ણનું આ
ચિત્ર સર્વદેશી બનત નહિ અને કૃષ્ણના પછીની બધી સત્તાઓ
તેને કાયમ રાખવા મા વધારવાનું કામ કરત નહિ. જગી કૃષ્ણે આટલો
બધો પ્રજા અને મર્વસાધનમય વિરોધ હોવા છતાં એક સામાન્ય
ધર્મમાં જન્મ લઈને પાત્ર દેશ વિદેશમાં આટલું બધું મદત્વ પ્રાપ્ત
કરી લીધું હતું એજ સાબિત છે કે તેઓ અત્યંત સોદ્ધિપ્રિય
પ્રતિભા નેતા હતા.

તે સમયની પરિસ્થિતિ—હવે એ વાત રહી કે એ પ્રગતિ
ક્યા પ્રકારની હતી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર તે સમયની પરિસ્થિતિ
પર વિચાર કરવાથીજ મળી શકે છે. તેથીજ એ બાબતી સકાય છે
કે તે સમયે કંઈ વિચારસરખીના પદ્ધતિઓ સૌથી વધારે લોકપ્રિય

થઈ શકતા હતા.

આ સ્થિતિનો પરિચય મેળવવા માટે પણ આપણે ઐતિહાસિક શોધખોળના સમુદ્રમાં વધારે ઉંડે ડૂબડી મારવાની જરૂર નથી. આમ તો અમે ઉપર બતાવી ચૂક્યા છીએ કે તે સમયના સામ્રાજ્યવાદી-ઓએ ધર્મનો રંગ ચઢાવીને સત્ય ઉપર પૂરતો ઢાળો પડેલો નાખી રાખ્યો છે; પરંતુ તેમ છતાંયે આ તરફ નવી શોધખોળ દ્વારા જેટલાં ઐતિહાસિક સત્યો પ્રકાશમાં આવી ચૂક્યાં છે, તેનાથી એટલી સગવડ આવશ્ય થઈ છે કે કેવળ રાજનૈતિક દૃષ્ટિબિંદુથી આ પ્રશ્ન ઉપર વિચારપ્રારંભ કરતાંજ આપણને સત્યનો કંઈક કંઈક આભાસ પ્રાપ્ત થવા લાગે છે. દૃષ્ટાંત તરીકે, સિકંદરની ચઢાઈ અને ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યના સામ્રાજ્યકાળમાં આવેલા યૂનાની યાત્રીઓના ભારત-વર્ણન-માંથી અમે કેટલીક બાબતો અત્રે ઉદ્ધૃત કરીએ છીએ. મેગાસ્થિનીસ લખે છે કે “દક્ષ પ્રબળપતિના સમયથી અલેક્ઝાંડર (સિકંદર) સુધી ભારતવર્ષમાં કુલ ૧૫૪ રાજાઓ થયા છે અને દક્ષ પ્રબળપતિ (બંકસ) સિકંદરની ચઢાઈથી ૬૪૫૨ વર્ષ અને ત્રણ મહિના પહેલાં થયા હતા.” (પ્લિની દ્વારા ઉદ્ધૃત)

બીજું અવતરણ “ઓરાયન”નું છે. તેમાં લખ્યું છે કે “હિન્દુસ્થાનના લોકોડાયો નિસાસ (દક્ષ) ના સમયથી સેંડોક્રાટસ (ચંદ્રગુપ્ત) સુધીમાં ૧૫૩ રાજાઓ અને ૬૦૪૨ વર્ષોનો સમય હોવાનું માને છે. પરંતુ આ સમયમાં ત્રણ વાર રાજ્યસત્તાઓને નાશુદ્ધ કરીને જનતાએ લોકસત્તાત્મક શાસન સ્થાપિત કરી દીધું હતું, કે જે એક વાર ૧૨૦ વર્ષ સુધી અને એક વાર ૩૦૦ વર્ષ સુધી કાયમ રહ્યું હતું. હિન્દુસ્થાનના લોકો કહે છે કે ડાયોનિસાસ, હીરાકલીસ- (શ્રી કૃષ્ણ)થી પંદર પેઢી પહેલાં થયા હતા.”

યૂનાની યાત્રીઓના આ વર્ણનનો આપણા પ્રાચીન સાહિત્યના કથાનકોના સમય અને પેઢીઓ સાથે પણ મેળ ખેસે છે. ઉદાહરણ તરીકે, મહાભારતના શાંતિપર્વમાં એક એવીજ કાતિના ઉલ્લેખ છે. તેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “ત્યારે પરશુરામે વૃદ્ધ છોડીને આઠાણુ ધર્મ પ્રદાન કરી લીધો ત્યારે દેશમન્નમ. પુનઃ અરાગ્ધતા દેશાદ મદ્દે તે એટલે મુશ્કેલી આગળ થઈ ગયેલ. નાનાઓનો પતો મળવાજ નુનુલ થઈ ગયેલ. કેવળ હૈહયવના રાજાનું માથા પૌરુષવર્ગી એક નેત્ર ના જહાસના ૧૧૨ કેવળ નાના અર્ધોના દેશાલના નેત્ર નેત્રીકાવના ૧૧ ૧૧૨૧૧ જાતે મદ્દમવકે કહીને બચાવ્યો. આજ પ્રકારે નાના પુત્ર ને પતે નાનાના છુપાઈને બચાવે. કાળાનના પ્રાચીન પુત્ર નાના ૧૧ ના નાના બનીને પ્રાચીનકા કરી. કાવનાકાને ૧૧ નાના ૧૧૧૧૧૧ ૧૧ નાનાકે ઉપર કાવનાકાને કાવ થના નાના પુત્રના નાના નાના નેત્રી

નાં સૌ કૃષ્ણ છે. તેઓમાં બોજ સૌથી બળવાન છે. તેમાં પણ જરાસંધ સૌથી ચઢિવાતો છે.” (મહાપર્વ ૪, ૧૪)

આ બધી વાતોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તે સમયે પ્રજાતંત્રવાદનો મળુરાજ્યવાદજ એક એવો પ્રશ્ન હતો, કે જે કોઈ વ્યક્તિને એકદમ આટલો લોકપ્રિય, આટલો પ્રભાવશાળી અને આટલો વિજયી બનાવી શકે તેમ હતું.

કૃષ્ણની પરિસ્થિતિ—કૃષ્ણની વ્યક્તિગત પરિસ્થિતિ પણ અમારા એજ વિચારનું સમર્થન કરે છે. તેઓ એક સાધારણ ક્ષત્રિયના ઘરમાં જન્મ્યા હતા. તેમનું પાત્રનપોષણ વ્રજના એવા સમુદાયમાં અને એવા ક્ષત્રિયમાં થયું કે જ્યારે કંઈ પોતાના પિતા અને મધુ-વૃષ્ણિ આદિની મળુતંત્રીય સત્તાને હઠાવીને પોતાનું સ્વેચ્છાચારી શાસન સ્થાપિત કરી લીધું હતું. પ્રજા ઉપરથી તો કંઈક શાંત હતી, પરંતુ અંદર ને અંદર તેમનામાં વિદ્રાહ-બળવાનો અગ્નિ લાગી રહ્યો હતો. વસુદેવ વગેરે જેઓમાં પણ હતા. બળવાચોર નવજુવાનોને પકડી પકડીને યમુનામાં ફેંચાવી પણ દેવામાં આવતા હતા. અવશ્યજ, રાજ્યવાદીઓએ આ બધા બનાવોને, વાસ્તવિકતા ગુપ્ત રાખવા માટે, ધાર્મિક રંગમાં રંગી દીધા છે અને તેનાં કારણો પણ મનથી ઘડી કાઢેલાં બનાવ્યાં છે. પરંતુ આ સમગ્રી પરિસ્થિતિ સ્પષ્ટ બતાવે છે કે એ સમયગાળામાં મળમાં ઉક્ત રાજનૈતિક વિચલ અને અસંતોષજ હતો. એટલુંજ શા માટે, આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં તેમની કંમન ન્યે કરતવરે જનારી દલીની મદકીઓને ઘંટી લેવા વગેરેની બાળલીલાઓનું પણ સ્પષ્ટીકરણ ધણીજ સરળતાથી થઈ શકે છે, જે આ બનાવોને રાજનૈતિક વિશેષતાની દૃષ્ટિએ જોવામાં ન આવે તો વાસ્તવમાં કંસવધની ઘટના સ્વયં સદૃશ્ય બની જાય છે. વાસ્તવમાં કંસવધના બનાવને પૌરાણિકોએ વાસ્તવિકતા રૂપાવવાની ધૂનમાં એક દારૂગ્રામ્યદ ગમનનું રૂપ દઈ દીધું છે. શું આજે કોઈ નાના જમીનદારને પણ (કંસની પેઠે કોઈ કૃષ્ણની સ્થિતિનો માણસ) મારીને તેમની પેઠે નફા અસૃષ્ટ્ય બચી શકે છે ? વાસ્તવમાં આટલી સાધારણ ગિથિતિમાં કૃષ્ણે આ બધું કર્યું, અને તેમના આ બધા કાર્યોથી પ્રજા અને ઉગ્રમેન વગેરેનું પ્રમત થયું અને પાછળથી જરાસંધ વગેરેની માથે લડવામાં પ્રજાએ કૃષ્ણના પક્ષમાં ગંદું વગેરે સમગ્રી બાળતો એજ સાબિત કરી આપે છે કે એ બનાવોના સર્વથા ઉપરાંત પ્રજાતંત્રીય વિચલ માથેજ હતા. એ બાળલીલાઓ નહોતી, એક પ્રજાતંત્રીય ગાંજનીનિગનો સંમતિત વિચલ હતા અને તેથી આ બનાવો સમયે કૃષ્ણ-બલરામ વગેરેની જે ઉમર બનાવવાનું આવી છે તેને પણ ન દેહની દૃષ્ટિએ જોવી જરૂરની છે. વિદ્રાહન: વ્યાજ આપણે આ વાત ઉપર ધ્યાન દેએ

છીએ કે મહાભારતની આસપાસના સમય સુધી-ત્યારે કૃષ્ણનો પ્રભાવ દેશવ્યાપી થઈ ગયો હતો-લોકો, ખાસ કરીને રાજ્યસત્તાવાદીઓ, તેમને વિશુદ્ધ ક્ષત્રિય સુદ્ધાં માનવાને તૈયાર નહોતા અને તેમને ગોવાળ, આહીર વગેરે કહીને અપમાનિત કરતા હતા ત્યારે, અદ્વીતને માટે કંઈ અવકાશજ રહેતો નથી કે લોકો તેઓને દ્વિતીય અવતાર માનતા હતા, તેથી ભક્તિવશ જનતા તેમના પક્ષમાં રહી હતી.

અત્રે કોઈ કહી શકે છે કે જો ઉગ્રસેન આદિ ગણરાજ્યવાદી હતા એમ સિદ્ધ થાય તો આ બધી બાબતોનો ફીક ફીક મેળ એટલે શકે, પરંતુ આ વાતનું પ્રમાણ શું? એવા પાટકોને અમે થોડી ઘર સુધી ધીરજ રાખવા પ્રાર્થના કરીશું. તેઓ વિશ્વાસ રાખે કે તેમની આ શંકાઓનું આજ લેખમાં સમાધાન થઈ જશે. વાસ્તવમાં અ. સંબંધમાં 'રાજ' શબ્દ પાટકોને ઘણે ભાગે ભ્રમમાં નાખી દે છે. પરંતુ આ ભ્રમ પણ આપણા ઐતિહાસિક અજ્ઞાનને કારણે થાય છે. વાસ્તવમાં ગણરાજ્યોની પંચાયતો અને કાઉન્સિલોના સભાસદો ૧૪ રાજા કહેવાતા એટલુંજ નહિ પણ અનેક જાતિઓમાં પ્રત્યેક ગૃહપતિ રાજા કહેવાતો. આંધ્રોને માટે પ્રસિદ્ધ ભાખ્યકાર શમ્ભર લખે છે કે—

“નનુ જનપદપુરરક્ષણવૃત્તિમનુપજીવત્યપિ ક્ષત્રિયેરાજશચ માન્ધ્રા પ્રયુજ્જતે ।”

અર્થાત્ જે લોકો જનપદ અને નગરરક્ષણનો વ્યવસાય કરતા નથી, તે ક્ષત્રિયોને પણ આંધ્ર લોકો રાજા કહે છે.

આથીજ ઉગ્રસેનની સાથે, યા તો જે ઐત્ર અથવા ઐશ્વર્ય રાજાઓને કૃષ્ણે જરાસંધને કર દેનારા દર્શાવ્યા છે તેમનાં નામ સાથે 'રાજ' શબ્દ જોડેનેજ ભ્રમમાં પડી જવાની આવશ્યકતા નથી. વસ્તુતઃ એ રાજાઓ રાજ્યવાદી હોત, તો તેમને અને જરાસંધને શત્રુતા થાતજ નહિ. સાચી વાત તો એ છે કે આ પ્રકારના ભ્રમેને કારણેજ હવુ સુધી ભારતના જેટલા ઇતિહાસ લખવામાં આવ્યા છે, તે બધા પૌરાણિક ગાંધાની પેઠે દૃષ્ટિમંતિદાન છે. માત્રા ઇતિહાસ રચવાને અને પ્રાપ્ત કરવાને માટે તો આપણે એ મધ્યમા ઇતિહાસને જુદાજ દૃષ્ટિમંતિદૃષ્ટી કરીયા મંજાવવા અને સખવા પડશે.

કૃષ્ણનો પ્રભાવ—કૃષ્ણનો જે પ્રકારનો પ્રભાવ તે જમાનાના ભારતમાં જણાય છે, તેનાથી પણ એજ સ. ૧૧ થાય છે. આપણે સ્પષ્ટ જોઈએ છીએ કે જગતમાં મયા ન ત્યારે મનુષ્ય કૃષ્ણની વિરદ્ધ હતી. કૃષ્ણવંશ, જનસંધ કલ્પ નામ રાજાના વગેરે મધ્યમા કૃષ્ણના કહેવામાં હતા અને તેમને સ. ૧૧ રાજા કહેવામાં આવે છે કે તે સમયે જગત નિરાશ્રય હતું અને તેમને જાણ હતી. હતા પણ કૃષ્ણને એક જાણ હતી કે તેમને જાણ હતી તેમની આરણ્ય દળાઈને એ નામ રાજાના કહેવામાં આવે છે.

દેહાદરમ્ સમગ્રે. કર્મ નિયમાનુસાર મત્સ્યવેષ કરવા તૈયાર થતાં કેટલાક
જનઓએ કૌપદી સાથે કર્મનાં લભ થાય તેમાં મુશ્કેલી ઉભી કરી
તી. આજ પાન ઉપર દાબર રહેલા સઘળા રાજાઓ એ પક્ષોમાં
રહેવાઈ ગયા હતા. અને એક વિકટ મદાભારત શરૂ થવાની તૈયારી
મા હતી. પરંતુ કૃષ્ણ તેમાં વચ્ચે પડતાંજ બધો ઝગડો સાંત થઈ
થયો. તેમના પ્રભાવ આગળ તેમના શત્રુઓ અને મિત્રો, બધાને
હમાનરૂપે મસ્તક નમાવતું પડતું હતું. બરાબર એવુંજ દસ્ય પાંડવો
તરફથી હત બનીને ત્યારે તેઓ કીરવસનામાં ગયા ત્યારે ઉપસ્થિત
ધનું હતું. એ બધી બાબતોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજ્યસત્તા કરતાંયે
બીજી કોઈ એવી પ્રબળ અને દેશઆપી શક્તિ કૃષ્ણની પાછળ હતી,
કે જેથી તેમના પ્રત્યે આંતરિક ધૂણા હોવા છતાંયે એ સત્તાઓને
તેમની આગળ જૂઠવાની ફરજ પડતી હતી, અને એવી શક્તિ તે
મમરે દેશભરમા ફેલાયલાં ગણરાજ્યો મિવાય બીજી કંઈ હોઈ શકે ?

કૃષ્ણનું દારકાગમન—કૃષ્ણનું જરાસંધની ચઢાઈઓથી
તંગ થઈને દારકા જતું એ પણ એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે. તે
મમયનાં મળી આવતાં વર્ણનો અનુસાર મથુરા-પ્રદેશ રાજ્યવાદીઓ-
થી ઘેરાયેલા હતા. તેની એક બાજુ પાસેજ દુર્યોધન હતો અને બીજી
બાજુ શિશુપાલ અને ત્રીજી બાજુ મધ્યપ્રાંતો સુધી જેની સત્તા
ફેલાયેલી હતી તેઓ મગધરાજ જરાસંધ હતા. આટલા શત્રુઓ વચ્ચે
સપાટ પ્રદેશમાં વમેલ મથુરા ખરી રીતે હમેશાં જોખમમા રહેતું હતું.

બીજી બાજુ રજપૂતાનાનું રેગિસ્તાન, આબુના પહાડી પ્રદેશો,
માળવાના દુર્ગમ ભાગો અને ગુજરાત કાઠિયાવાડ તથા દક્ષિણ-
ભારતના અનેક ભાગો મિન્નલિન્ન પ્રકારનાં પ્રગતન્ત્રીય રાજ્યોથી
ઘવાયેલા હતા. ઉદાહરણ તરીકે મદાભારત વગેરે પ્રધોનેજ આધારે
મગધ-મારવાડમાં આબીર, કુંતલ (કુંજરપુરની આબુબાજુનો
સપાટ પ્રદેશ)માં કાબા, આબુથી હાડેની સુધી બીસો, મેવાડમાં
શિખિ, ગુજરાતમાં કકુર (જેઓ આગળ જતાં ગુર્જર નામથી
પ્રસિદ્ધ થયા), ગુજરાતથી દારકા સુધી ચાદવ, બીજી બાજુ કાઠિયા-
વાડ વગેરેમાં બોજ, અને જૂંધિ, દામ્રાદેં યા દશાણુ (મદસોર-દશ-
પુરનો પ્રદેશ)માં દસ જાતિઓના સંઘબદ્ધ સમૂહ અને પેલી બાજુ
દક્ષિણમાં આદ્ર, અંધક, ગોષ, અસાક, દાઓજ વગેરે વસ્યા હતા.
એ બધાં મિન્નલિન્ન પ્રકારનાં પ્રગતન્ત્રીય રાજ્ય હતાં. ઉત્તરમાં
રાજ્યવાદનું જોગ વધવાથીજ એ બધા સમૂહો ત્યાંથી નામી નાસીને
એ વનપૂર્ણ પ્રાંતોમા આવી વસ્યા હતા. મદાભારતના સમાપર્વ-
(અ. ૧૮)મા સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે ઉત્તરકોશવના ચરસેન, ખડકાર
યા ભડકાન, બોધ, સાલ્ય, પટવ્યર, સુર્યવ, કુલિંદ, કુંતિબોજ,
સાત્યાપન વગેરે સમૂહ પણ જરાસંધના આક્રમણોથી તંગ થઈને

પરિણામ : જ્યાં જ્યાં ગળે ચાલી રહેલી કસોટી પાસેથી આવેલા
 'નિર્જલ' પાણી એક પ્રકારની પ્રત્યક્ષલીપિ કલ્પવૃક્ષ તરીકે વર્ણન
 કરેલ છે તેવાં બની, જેનો હકમમાં, કુલિંગમાં, કાંપિંગમાં

[illegible]

अथर्व-प्रमाण-शत - पदं अथर्व-प्रमाण-शत - पदं अथर्व-प्रमाण-शत - पदं

1. The first part of the document is a letter from the President of the United States to the Congress, dated January 1, 1861. It is a formal communication, and it is written in a very formal style. The President is addressing the Congress, and he is discussing the state of the Union. He is talking about the economy, the military, and the foreign relations of the United States. He is also talking about the issue of slavery, which was a very important issue at that time.

... ..
... ..
... ..

$\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i = \bar{x}$

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

1. The first part of the document is a list of names and dates, which appears to be a record of some kind. The names are written in a cursive script, and the dates are in a more formal, printed style. The list is organized into columns, with names in the first column and dates in the second column.

1. The first group of people who are interested in the study of the history of the world are the historians. They are the people who study the past and try to understand what happened and why it happened. They use a variety of sources, including books, documents, and artifacts, to reconstruct the past.

Figure 1. The effect of the concentration of the *Agrobacterium* suspension on the transformation efficiency of *Agrobacterium* strains. The number of transformed cells was determined by the number of colonies obtained on the selective medium. The results are the mean of three independent experiments. Error bars represent the standard deviation.

તેમણે જાણી લીધું અને આ રીતે મર્યાદા બંધાવી રાખનાર
 'શાંત' પણ એવું પ્રાચીન મનરાંતીય ગુણધર્મનું નામ હતું એ
 તેમણે જાણી લીધું હતી. જેમણે રામચંદ્ર, કૃતિમાન્દ, કાશ્યપાદિઓએ

આવી રામ થાપે છે કે કૃષ્ણ મળ્યુરાજ્યવાસી હતા અને તેમણે
 રામના મૂલ્ય મારે પ્રાચીનતા પુનરોદ્ધાર અને વધતા જતા
 સામાજિકતાનો નામ કરવાનું હતું. જેમણે તેને તેમણે રામચંદ્રની કૌતુક
 તેમણે મારી મળ્યુરામાં રહેતા અને જરૂરના પાત્રે કાશ્ય મળી જ્યાંય
 વાપરે સરખા અને રામચંદ્રની દેવતા, પરંતુ એમ નહોતું અને તેથીજ
 તેમણે વિરુદ્ધ પ્રાચીનતાનો લેવામાં પાતાનું રચાવ પસંદ કર્યું.

અધિક-કૃષ્ણ-રામ-પરંતુ એ બંને વાતો ઉપરાંત અન્ય
 માનોના આધાર ઉપરજ કહેવાની નથી. આપણા પૂર્વજો સામાજિક
 વાર્તાઓના અનેક પ્રાચીન કરવા છતાં પણ, મહાભારતનાજ એક
 ખૂણામાં તેમની કૃતિ-દૃષ્ટિથી ગણીને રજા હતા તેનું એક ચોક્કસ
 પ્રમાણ મળી આવે છે. અને તે હિંદુ સંપ્રદાયના સંબંધમાં કૃષ્ણ અને
 નારદના સંવાદમાં છે. વાચકોની માહિતી માટે અને તેનો મુખ્ય
 ભાગ અને રજૂ કરીએ છીએ. એ વાતચીત આ પ્રકારે છે:-

કૃષ્ણ-(નારદને) હે મુનિ ! હું જે સ્થિતિમાં છું, તે સ્થિતિ
 તો કહેવાય છે પરંતુ વસ્તુતઃ ત દાસ્ય સિવાય બીજું કંઈજ નથી.
 જે કે આવી રાજ્યસભા માન હાથમાં છે, છતાં પણ હું નિઃસહાય
 છું. અધિક અને કૃષ્ણ કાંઈ એટલા જાણવાન અને શક્તિસંપન્ન છે કે
 તેઓ જે પદમાં મળી આવે ત સર્વ કંઈ કરી શકે તેમ છે. જેમનાથી
 તેઓ વિરુદ્ધ થાય તે જરૂર પણ ટકા શકે નહિ. આદુક અને અંતર-
 ની પણ એજ સ્થિતિ છે. તેઓ પરંતુ શક્તિસંપન્ન અને પ્રભાવ-
 શાળી છે. એવી દશામાં હું કોની સાથે રહે ? હે મુનિ ! મારી અને
 એ વ્યતિઓની સ્થિતિ જ્યાંના સહન આપ કાંઈત સહાય આપો.

નારદ-કૃષ્ણ ! મળ્યુરાજ્યના એ પ્રદેશની મુશ્કેલીઓ ઉપસ્થિત
 થયા કરે છે-એક બાજુ અને બીજી આત્મિક. આપની મુશ્કેલી આંત-
 રિક છે. એ આપણાજ લોકોએ ઉત્પન્ન કરતા છે. અંકર અને
 લોભનેએ અર્થપ્રાપ્તિ યા કામનાપૂર્તિની આશાથી અથવા વીરતાની
 સ્પર્ધાથી તેમની સાથે જોડાયલા સમૃદ્ધ સાથે પોતાની વ્યતંત્ર રાજ્ય-
 સત્તાને સંઘના હાથમાં સાંપી દીધી છે. અને હવે એ શાંતિ નામ-
 ધારી રાજ્યવ્યવસ્થાનાં મૂળ ઉંડા ગયેલા છે; તેથી હવે પાછી સત્તા
 પ્રાપ્ત કરવી અસંભવિત છે. હવે બહુ અને ઉત્તરેનની સત્તા છીનવી
 શકાય તેમ નથી. જે છીનવી લેવામાં આવે તો તેમાં ઘણાજ અર્થ
 થવાની મુશ્કેલી છે, અને એ પણ બનવા જોગ છે કે તેના પરિણામે
 બધાનો વિનાશ થાય. તેથી આપ નમ્રતાથી આપના સંઘને વશ
 કરો....હે કૃષ્ણ ! જેનો પોતાની વ્યત ઉપર સંયમ નથી, જેનો

ધર્માખ્ય મહાપ્રભુ અને અનુયાયીઓ નથી, તે રાજનીતિનો મદાન બાર સફળતાપૂર્વક વડન કરી ચક્રો નથી. પ્રજાતંત્ર રાજ્યો-સંધોનો આતરિક ફાટફૂટથી વિનાશ થાય છે. આપ સંધનાં પ્રમુખ છો. તેથી એવો પ્રયત્ન કરો કે જેથી આ સંધ નાશુદ થાય નહિ.

સાચી વાત શું છે ?—આ બધા વિવેચન અને ઉપરોક્ત સંવાદથી સધળી રીતિ હસ્તામગ્નકવત્ થઈ ગય છે. પાર્શ્વો નેષ શકશે કે રાજ ઉપસેન એક સ્વચ્છંદી રાજ નહિ, પરંતુ અધિક-ગ્રધિયુ-સંધના સભાસદ થા કાઉન્સિલર છે અને પોતાના સમૂહનો મુખી છે. આજ પ્રકારે બહુ, આદુક, અકુર, સાત્પકિ વગેરે પોતપોતાના સમૂહોના પ્રમુખ અને સંધના સભાસદ હતા. આ સંધમાં અધિક, ગ્રધિયુ, આબીર, બોજ, દશાદ, કુકુર, માદવ, ગોપ, અગ્નિ વગેરે અનેક જિગતિઓ સામેલ હતી. એ બધી જાતિઓ સંધના સભાસદોની વતંત્રતાની રક્ષા કરવા માટે એક થઈને લડવાને બંધાયેલી હતી, પરંતુ પોતપોતાના ગણોના નિર્ણય અનુસાર ચાલવાને સ્વતંત્ર હતી. ઇંધની કાઉન્સિલમાં પણ પ્રત્યેક દળ પોતાની આગેવાની માટે પ્રયત્ન કરેલા હતા અને એવાજ પ્રયત્નોના સંબંધમાં ઉપરોક્ત વાત-લીન છે. આથી એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે મહાભારતમાં કૃષ્ણના મોહવપશુમાં રહેવાથી પણ સંધ અને તેના સભાસદોએ કૃષ્ણને સાથ આપ્યો નહોતો. તેઓ તટસ્થ રહ્યા હતા. કેવળ સાત્પકિનો સમુદાય સાત્વન તેમની સાથે રહ્યા અને માદવોનું એક દળ દોરકાના પક્ષમાં હતું. જો કૃષ્ણ રાજ હોત તો શું આ પ્રભાવે બની શકતું ? છતાં પણ દત્તિદાસને બપ્ત કરનારાઓએ એજ બનાવવાની કોશિશ કરી છે કે કૃષ્ણે પોતેજ એવો નિર્ણય કર્યો હતો કે એક બાણુ હું રહીશ અને એક બાણુ મારી મેના રહેશે !

ઉપરોક્ત—આ બધી બાબનોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કંસના પદેમાં મથુરામાં માદવો અને બોજોના મજુરાઓનો એક સંધ હતો. બીજા બાણુ ‘દશાદ’ નામથી માળવામાં દશ જાતિઓનો એક એવાજ સંધ હતો. આ બધા મધો ઉપર ઉત્સાહ કરવામાં આવેલા ચત્વરણીઓનાં આક્રમણોને રોકવા માર્તન્દ બનાવવામાં આવ્યા હતા. બીજા બાણુ તેમની વિરુદ્ધ સિમુપાલ અને કાગવના મુઠ્ઠાઓએ એક મંથ બનાવ્યો હતો. પાછળથી જન્મનંધ વગેરે પણ નામેલ થઈ ગયા હતા.

પરંતુ હિમનંદનો પુત્રજ ગત્યવશી બની જોડા અને તેને પોતાના પિતા અને બીજા જાતિઓના પ્રમુખ વનુદર વગેરેને જોડાયા પછી દીધા હયા મહાકાને મરાઠી પણ નાખ્યા આ દમન અને અદ્વિતિ બનાવથી દેવતા દિવન નાટે ના સમા દત્ત પણ કયા નિરાય મેની રહ્યા, પરંતુ નરનજ તેમના સ્વાતંત્ર્યને તબને તબન કર્યા. કૃષ્ણ તેમની આંદોની દીધી અને આ પ્રકાર બગવની સુઅન

થઈ. કામ એટલી સાવધાનીથી થયું કે કંસને મારી નાખ્યા પછીજ જરાસંઘને વાસ્તવિકતાની ખબર પડી શકી.

આ બાબુ ઉગ્રસેન ઇચ્છતા હતા કે કૃષ્ણજ તેમના સંઘના પ્રમુખ બને, પરંતુ તેમણે આનો અસ્વીકાર કર્યો. એટલે આ પછી ત્યારે જરાસંઘે ચઢાઇઓ ઉપર ચઢાઇઓ કરવા માંડી અને ત્યાં સંઘની રક્ષા અસંભવિત થઈ ગઈ, ત્યારે તેમણે પ્રજાતંત્રીય સમૂહની વચ્ચે સંઘની રાજ્યધાની લઈ જવાનો નિશ્ચય કર્યો. સાથેજ પેલી તરફના સઘના સમૂહો, ગણરાજ્યો અને સંઘોને એકત્ર કરીને પોતાના સંગઠનને પૂરતું મજબૂત બનાવી લીધું. આ બીજું સ્થાનજ દ્વારકા-પુરી હતું અને આનું નામજ “અંધક-વૃષ્ણિ-સંઘ” હતું.

રાજ્યવાદનો નાશ—આ પ્રકારે સંઘ સુરક્ષિત થઈ ગયો, ત્યારે કૃષ્ણને માટે તે સમયના વધતા જતા સામ્રાજ્યવાદને નાબુદ કરી એ પ્રજાતંત્રને નિષ્કંટક કરી દેવાનુંજ કામ બાકી રહ્યું હતું. આ તરફ તેમની પાછળ આટલાં ગણરાજ્યોનું બળ હોવાથી અને ગણરાજ્યોના ઉદ્ધારકના સંબંધથી સમસ્ત દેશનાં ગણરાજ્યોની સહાનુભૂતિ તેમના તરફ હોવાથી તેમનો પ્રભાવ ઘણો જલદી દેશવ્યાપી બની ગયો. બીજી બાજુ તેમને રાજ્યવાદના નાશનો અવસર અને સાધન પણ અનાયાસેજ પ્રાપ્ત થઈ ગયાં. કૌરવો અને પાંડવોમાં વૈમનસ્ય ચાલતુંજ હતું. કૌરવોના પક્ષમાં સમસ્ત દેશના રાજ્યવાદીઓ હતા. પાંડવો પણ તેથીજ સ્વાભાવિક રીતે કોઈ પ્રબળ શક્તિના આશ્રયની શોધમાં હતા. કૃષ્ણે આ પરિસ્થિતિનો લાભ ઉઠાવી તેમને ગણરાજ્યો તરફ આકર્ષિત કર્યા. તેમાં તેમને સફળતા મળી. પાંડવો તેમના તરફ લળી ગયા. યુધિષ્ઠિર અને ભીષ્મના ગણરાજ્યો સંબંધના સંવાદોથી આ વાત તદ્દન સ્પષ્ટ થાય છે કે તેઓ રાજ્યવાદી હોવા છતાં પણ ગણરાજ્યોના નાશ કરતાં તેમની રક્ષાને માટે વધારે ચિંતાતુર હતા. મહાભારતના બન્ને પક્ષોની સહાયક મેનાઓના અધ્યયનથી પણ એજ સાબિત થાય છે. કેમકે પાંડવોના પક્ષમાં મૌથી વધારે ગણરાજ્યોજ હતાં.

આ રીતે મહાભારત કરાવીને અને તેમાં પાંડવોને સફળતા આપીને કૃષ્ણે માત્ર જરાસંઘનો વ્યાજ સાથે બદલો ચૂકવ્યો છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ એક પ્રકારે સમસ્ત દેશના રાજ્યવાદીઓને કેટલાક સમય માટે નાબુદ કરી દીધા હતા. આજ કારણે મોટી મોટી સત્તાઓના વિરોધી હોવા છતાં પણ કૃષ્ણ સમગ્ર દેશના હૃદયવેદ્ય બની ગયા અને એટલા સર્વમાન્ય થયા કે સ્વયં રાજ્યવાદીઓને પણ તેમને પોતાના ઈશ્વરીય અવતારોમાં સર્વત્રેય સ્થાન દેવાની ફરજ પડી.

(‘માધુરી’ના ન્યેટ-૧૯૮૮ ના અંકમાંથી)

૧૦૨-આપણી સ્ત્રીઓનું કુશિક્ષણ

(શ્રી. ગોપીચંદ ધારીવાલના લેખનો અનુવાદ)

કન્યાઓને શિક્ષણ અવસ્ય આપવું જોઈએ, અને તે શિક્ષણ કેવળ અક્ષરજ્ઞાન સૂધીમાં જ મીમાંસદ્ નાદ રહેવું જોઈએ; બાકી એટલું તેમની શક્તિ યા જીદિ પ્રદાણ કરી શકે તેટલું આપવું જોઈએ. સિદ્ધાન્તરૂપે તો આપણને આ બાબત સ્વીકારવામાં કોઈ પણ પ્રકારની દરકત નથી; પરંતુ જ્યારે આપણે પાસ્તવિકતા તરફ-ભારતવર્ષમાં હાલના સ્ત્રીશિક્ષણને નામે જે કંઈ ચાલી રહ્યું છે તે તરફ-દષ્ટિ નાખીએ છીએ ત્યારે તો શંકા થાય છે કે જે કંઈ ચાલી રહ્યું છે તે શું આપણે માટે દિનકર છે ? અમે અમારો ભાવ શ્રી. આનંદકુમાર સ્વામીના શબ્દોમાં જ પ્રકટ કરીશું:—

“અમારે ત્યાં અંગ્રેજ શાલ્યની એવી વિચિત્રતા છે કે જે વસ્તુએ દિવંદુસ્તાનનું ભારેમાં ભારે તુકસાન કર્યું હોય તેજ અમને આશીર્વાદરૂપ માલુમ પડે છે.” આ વિષે કાકા કાલેવરકર કહે છે કે “તેનું મથાર્થ ઉદાહરણ શિક્ષણ છે.” આજકાલ દિવંદુસ્તાનમાં જે સ્ત્રીશિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તેને માટે તો અમે ઉપરોક્ત વાક્ય એથી પણ વિશેષ જોરથી ફરીથી ફરી શ્રીએ તેમ છીએ.

આવી દશામાં સ્ત્રીઓને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવું જોઈએ એટલું જ કહેવું પરતું નથી, પરંતુ કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવું તે પણ આપણે વિચારવું જોઈશે. આ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવો એ પણ કેટલાંયે કાળોથી એક જટિલ પ્રશ્ન થઈ ગયો છે.

પ્રથમ તો મળતેનિક પરાધીનતાને કારણે આપણી આરામાર પારખવાની ધણીખરી શક્તિ ઓછી થઈ ગઈ છે. પરાધીનતામાં સ્વમાન અને આત્મશ્રદ્ધા નાશુદ થઈ ગઈ છે. વિજેતાઓના વિચાર, તેમની મંત્રકૃતિ, તેમના રીતરિવાજ આદિ-અન્યેક બાબત આગે દેખાવા લાગે છે. આનં પંથાની અન્યેક બાબતમાં બેઠાબેઠા દેખાવા લાગે છે. આજે આપણે જોઈએ કે મનાબજા કેટલાંયે શિક્ષિત પુરોહિ વિદ્વાંશી દુનુલોને અપનાવવાના પોતાનું મૌન્ય માને છે. એવી દશામાં કેવ. પ્રકારનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ એ બાબતનો નિષ્પક્ષપાતપણે નિચય કરવો એ ધાર્મિક દૈનિક કામ છે.

બીજી, ત્રીજી, તથા ચતુર્થી શરતોની તરફથી છે, તેઓ કેવળ વિદ્યાર્થી બન્યા બન્યા નહિવત નથા સંસ્કૃતિથી અપરિચિત્ત નહિ, પણ પોતાના જીવન અને સમાજમાં જોઈ શકે તેવા નિષ્પક્ષતાના પેશદ્દ બનવા જોઈએ છે. એ નિષ્પક્ષ જોઈ પોતાના સ્વાર્થોથી પણ પર રહેલા નથી. એકાંતની શિક્ષણનીતિથી રૂપો શિક્ષિત બાબત.

વાસી અગ્નણ છે? “આપણે ભારતવર્ષમાં એક એવી વૃત્તિ પેદા કરવી જોઈએ કે જે વર્ણ અને કોદીમાં ભારતીય હોય, પરંતુ રચિ. વિચાર અને બુદ્ધિમાં અંગ્રેજ હોય.” એજ પ્રકારે—“આપણે ભારત-વાસીઓને એવી રીતનું શિક્ષણ આપીશું કે જેથી તેઓ આપણને આપણો વેપાર અને રાજ્ય ચલાવવામાં સારી પેઢે મદદ આપી શકે.” સરકારી શિક્ષણનીતિને અમે એટલાજ માટે સંદેહની નગરે જોયા સિવાય રહી શકતા નથી.

ત્રીજું, સરકારના જે સલાહકારો છે તેઓ ઘણાખરા પાશ્ચાત્ય શિક્ષણ પામેલા છે, અને ભારતીય સભ્યતા, સંસ્કૃતિ અને ઇતિહાસ-માં તેઓ કોઈ વિદેશી જોટલાજ પરિચિત છે. ઘણાઓની નોકરી-જગાઓ—અધિકારો તો એટલા માટે સુરક્ષિત છે કે તેઓ સરકારી નીતિનું સમર્થન કરે છે અને ઘણાઓની ઉત્પત્તિ તેઓ વિદેશી-ઓની રહેણીકરણીનો સ્વીકાર કરે તેના ઉપરજ નિર્ભર છે.

ચોથું, આપણી સામાજિક આગેવાની પાશુ પાશ્ચાત્ય રંગમાં રંગાયેલા લોકોના હાથમાં છે. તેમને જોટલું બીજા દેશોના ઇતિહાસો-નું જ્ઞાન છે તેટલું ભારતીય સભ્યતા અને ઇતિહાસનું નથી. ભારતીય પ્રથાઓનું તથા તેમની પાછળ રહેલા આદર્શોનું તો તેમને જ્ઞાનજ નથી; તેઓ કેવળ વિદેશીઓના અજ્ઞાન અને સ્વાર્થપૂર્વક પ્રચારના શિકાર બનીને તેમના રાગમાં રાગ આલ્લાપવાનુંજ પોતાનું કર્તવ્ય માને છે.

ઉપરાક્ત કારણોથી અમને જણાય છે કે ભારતવર્ષમાં સ્ત્રી-શિક્ષણની નીતિ મોટા ભાગે આદર્શહીન છે. તે આદર્શહીન પુખ્ત-શિક્ષણની નકલનાત્ર છે. હા, વખતે વખતે કેટલાક સુધરેલા સભ્યોનો કન્યાઓના શારીરિક શિક્ષણ અને સદશિક્ષણ વગેરે વાગ્યે ઉપર આપ્યોનો આપીને અથવા નકલિત કરીને સ્ત્રીશિક્ષણમાં પોતાનો પ્રેમ દર્શાવે છે. પણ એટલુજ.

આજ આપણે શું જોઈએ છીએ? સરકારી અથવા અર્ધ-સરકારી કન્યાશાળાઓમાં અથવા કન્યાશાળાઓની દાકરફો અને કોલેજોમાં કન્યાઓને પુરુષોના જેવું શિક્ષણ આપવાનો આગે છે. પ્રથમ તો પુરુષોને જે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે તેમનામાં સદાચાર, અભ્યાસિનતા, આત્મચર, અને પુરુષાર્થ ઉત્પન્ન કરવાની નથી હોતું અને કન્યાઓને માત્ર તે જ સમજાવ નકલનું જ હોય છે. તે નથી તે પુરુષોના જેવું પુરુષો પેદા કરવા કે ન તે નિયોજિત. હા, તેનાથી કન્યાઓ નરો નરો કન્યાઓ પેદાની સમજવટ મુજબ કરતા, જેના કારણે કન્યા ન કરે, કન્યા રહે પેદા, અને પેદાની સમજવટના અભિપ્રાય નકલના. એક વિદેશીની માફક કન્યા આપણે પેદા કરે છે. નકલ. આદર્શ પેદાના દેશની રૂપ કરતા નકલના.

આવડેલી બિન્ન છે, ત્યારે અમે તેમને ભારતવર્મા શી રીતે કહીએ ?
મામતી સુખમા મેનના સ્વદેશમાં "આપણી દિલ્લસાની ધૂન કે છે
કે પાંચમના આદ્ય દેખાવે અને રીતરિવાજોનું અનુકરણ ? કહ્યું."

આવી દશામાં આધુનિક શિક્ષણ એ એવી કુનમ યજ્ઞ નથી,
કે જેને અમે આત્માનો સજ્જાર કહી શકીએ. આ જેની પામે
અમે આશા રાખી શકીએ કે તે સ્ત્રીઓને મદદગાર થા નીનિનું
શિક્ષણ આપે છે, અથવા કુચ્છોળી બચાવીને મદદગારી બનાવે છે.

સ્ત્રી-શિક્ષણ કેવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ એ નિમ્ન દર્શના પદોમાં
આપણે આપણું આદર્શ નક્કી કરી લેવો જોઈએ. ભારત એ ભારત.
યાર્જ છે, હિંદુસ્થાન અથવા બીજા દેશ નથી. એ કેવળ પ્રાચીન દેશ છે
એકધ્રુવ નદિ બચ્ચે તેની સભ્યતા પણ પ્રાચીન પ્રાચીન અને મૌર્ય-
પૂર્ણ છે. હજારો વર્ષો સુધી તેનો વિકાસ થતો રહ્યો છે. તે ૩૫ કોટ
જનનામાં રમી રહેલી છે. એવી દશામાં કન્યાઓને પાશ્ચાત્ય આદર્શ-
પૂર્ણ શિક્ષણ આપીને આપણે તેમનું અકલ્યાણ નથી કરી રહ્યા પરંતુ
દેશની પતનનનાની બેઠીને વધારે મજબૂત બનાવી રહ્યા છીએ. એક
બાલુ તો આપણે હજારો વર્ષોના અનુભવો-વિકાસના પરિણામને-કાંઈક
ચલાવીએ છીએ, અને બીજી બાલુ જેનાં કુપરિણામો આજે પણ
પાશ્ચાત્ય દેશોમાં બચ્ચે રમી ધારણ કરી ચૂક્યાં છે એવી સભ્યતાને
અપનાવીએ છીએ; અને સાથેજ સમાજના એ નાનકડા ભાગને
કે જેમના સુધી આ શિક્ષણ પહોંચે છે, તેને વાર્તાવિક ભારતવર્માના
એ મોટા ભાગથી જુદા પાડીએ છીએ. એ મિયામ એક વાત બીજી
છે. સમાજનો વિકાસ જુદામાન, ઉચ્ચ શિક્ષણ પામેલાં મનુષ્યો-
પુરુષો અને સ્ત્રીઓજ કરે છે; પરંતુ જ્યારે અમારા શિક્ષિત ભેદો
મામાન્ય જનતાની મધ્યનાથી અરપૂર્યજ રહેતા જાય, ત્યારે તેઓ
તેના વિકાસ કેવી રીતે કરી શકે ? પાશ્ચાત્ય આદર્શોનું શિક્ષણ
આપીને આપણે આપણા દેશના વિકાસને ગાંઠીએ છીએ અને તેને
નૈત્યલીન બનાવીએ છીએ. શું એ હિંમતવા યોગ્ય છે ?

ભારતમાં સ્ત્રીશિક્ષણ ભારતની સભ્યતા, સંસ્કૃતિ તથા આર્થિક
શ્રિતિને અનુકૂળ હોવું જોઈએ, કે જેનાથી મમજ જનતા સાબ
ઉઠાવી શકે અને શિક્ષિત મહિલાઓ પોતાને સમાજથી અલગ સમજે
નહિ. જો કોઈ કન્યાને એવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે કે
જેથી તેના વિચાર, તેની સંસ્કૃતિ અને સમાજના મોટા ભાગ સાથે
મેળ ન ખાય, તો તે કદાપિ કલ્યાણકારી થઈ શકે નહિ; પરંતુ
ધરમા અનટી રહીને સ્વયં કુખી થશે અને પોતાના સખધીઓને
પણ કુખી કરશે. તેથી જ શિક્ષણ સુખમાં બાધક હોય તેનાથી
લાભ શું ? ભારતીય કન્યાઓને આ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવું કે
જેથી તેમના આદર્શ, તેમના વિચાર તથા તેમની રહેણી-કરણી

વિદેશી યદ જાય, એ ભારતવાર્ષનાં કુટુંબોમાં ભયંકર અશાંતિનાં બી વાયવા જેવું છે. ભારતીય ઘરેની આર્થિક સ્થિતિ પાશ્ચાત્ય સભ્યતાનો બોલો સહી શકે તેવી નથી. ભારતીય અવિસ્રક્ત કુટુંબ-પદ્ધતિમાં ગમે તેટલા દોષો ભણે ધુસી ગયા હોય; પરંતુ અહીંની આર્થિક દશા જોતાં તેને કારણેજ આજ કેટલાંયે કુટુંબો માત્ર પોતાનું ગુજરાનજ ચલાવી રહ્યાં છે એટલુંજ નહિ પરંતુ પોતાનું સ્વાભિમાન, નૈતિક જીવન અને કૌટુંબિક સુખનું રક્ષણ પણ કરી રહ્યાં છે. આજે પાશ્ચાત્ય સભ્યતાનું અનુકરણ કરનારી અમારી કન્યાઓને એવાં કુટુંબોમાં તેમને આદર્શ બતાવવામાં આવેલી પેલી 'સ્વતંત્રતા' નથી મળી શકતી. પરિણામે આપણાં કુટુંબો એવી વહુઓથી સુખી થઈ શકતાં નથી અને એ વહુઓ પણ સુખી થઈ શકતી નથી. આ પ્રકારે પાશ્ચાત્ય સભ્યતામાં રંગાયેલી કન્યાઓને માટે ભારતીય શુદ્ધ-કાર્ય એ એક ભારે જીવન છે—એમાં જોઈ નીચા દરજ્જાનાં ગણાતાં કાર્યો તો અવશ્ય જીવનમજ માનવામાં આવે છે.

શિક્ષણનો ઉદ્દેશ્ય કૌટુંબિક સુખશાંતિનો હોયો જોઈએ—કેવળ પુરોગાનું અથવા કેવળ સ્ત્રીઓનુંજ સુખ નહિ, પરંતુ સમસ્ત કુટુંબનું સુખ. પાશ્ચાત્ય સભ્યતા કૌટુંબિક જીવનની ધાતક છે, અને સ્વતંત્રતાને નામે ત્યાં કૌટુંબિક જીવનજ નષ્ટ થઈ જાય છે. પુરુષ અને સ્ત્રી પરસ્પર સ્વતંત્ર જીવનથી, બન્ને પરસ્પરાવલંબી છે, તેથી સ્ત્રીવાતંત્ર્ય અથવા પુરુષવાતંત્ર્ય એ એક જૂઠું સિદ્ધાંત છે. તેથી ભારતીય કન્યાઓનું શિક્ષણ કૌટુંબિક જીવનને નષ્ટ કરનાર નહિ હોવું જોઈએ.

કાકા કાલેજકરના શબ્દોમાં કહીએ તો “આગ્રેજી શિક્ષાનુસાર જીવનમાં સ્વચ્છંદતાનું તત્ત્વ એટલું બધું ધુસી ગયું છે કે સમાજ-માંથી વિવેક અને કળા બન્ને લુપ્ત થઈ ગયા છે. માનસિક અને નૈતિક દુર્બળતા ઉપર મનુષ્યને જે શસ્ત્ર આપવામાં આવ્યું છે તે પાત્ર જતી રહી છે, અને જેમ જેમ સ્વચ્છંદતા પ્રમાણમાં વધે છે, તેમ તેમ નૈતિક આદર્શને નીચે ખેંચવા તરફ મનના મનુષ્યનાં એક દેખાડો આવે છે.”

પાશ્ચાત્ય દેશોના જાતિ ગમે તેટલી બલને નવા તત્ત્વો હોય, અને સુભાગ્યના કહેવા પરંતુ તેમનું ધ્યાન પણ બીજાનું નહિ. કુટુંબ દોષ પરંતુ ભારતીય સભ્યતાના જે સ્વાભાવિક રીતે જ નથી પુલકતા; તે કદાચ વિનાશનું નથી. ભારતના જ સભ્યતાનાં નેત્રો આદર્શરૂપે બંધાયેલા છે. પરંતુ સમય સદા જ વધે છે, અને સમય વધે તેમજ સમજના કાળ વધે છે. ભારતીય સ્ત્રી માત્ર એ સદા જ વધે છે અને સમજના કાળ વધે છે અને પ્રતિકે કહેવામાં આવે છે.

સ્ત્રી પોતાની મુંઢરનાની પ્રથસા કરવામાં અને પ્રેમિકા કહેવડાવવા-
માજ પોતાનું ગૌરવ માને છે. ભારતના સ્ત્રીત્વનો આદર્શ સીતા
આદિ સ્ત્રીઓનો, પતિવ્રતા ધર્મ, વગરના જીવનની પવિત્રતાનો છે;
પરંતુ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં લગ્ન એ કેવળ સોદો છે—તેમાં પવિત્રતાનો
અંશ વ્યાપારિક મોદા જેટલોજ છે. એટલુંજ નહિ, બલકે કેટલાક
વિચારોની દૃષ્ટિમાં તો તે સ્થાયી વેસ્થા-ગમન માત્ર છે. .

આ કારણથી આપણે સ્ત્રીકારવું પડ્યું કે સ્ત્રીશિક્ષણના ભાર-
તીય અને પાશ્ચાત્ય આદર્શોમાં ઘણું અંતર છે. આજકાલ દુન્યા-
ઓને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે પાશ્ચાત્ય આદર્શોને
આધારે છે, તેથી તે રાષ્ટ્ર અને દેશને માટે દુન્યાબુદ્ધિ નથી. કાકા
કાલેજકરના શબ્દોમાં કહીએ તો “આપણા પુરાણ સંસ્કારો સાથે
મેળ ખેસતો નથી, અને તેથી જૂનું બધું નાબુદ કરીને તેની જગ્યાએ
પાશ્ચાત્ય સૃષ્ટિની એક નકલ ઉભી કરી દેવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે. આ
શિક્ષણમાં, જેજ પેઢીઓની અંદર સમસ્ત રાષ્ટ્રને સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ
દેવાગિયો અને બિખારી બનાવી દેવાનું સામર્થ્ય રહેતું છે.”

ભારતીય વિચારશીલ સંસ્કૃતિ અને નેનાઓએ આ પ્રશ્ન
ઉપર ગંભીર વિચાર કરીને સ્ત્રીશિક્ષણના આદર્શમાં ઉચિત પરિવ-
ર્તન કરવું—કરાવવું જોઈએ. સ્ત્રીઓ સુષ્ટની માનાઓ અને રક્ષકો
નહિ, બલકે સુષ્ટના આધારરૂપ છે. પુરુષોના કુશિક્ષણથી સ્ત્રીઓ
અને દુન્યાઓના કુશિક્ષણ જેટલો રાષ્ટ્રને નુકસાનનો ભય નથી.
અર્થાત્ સ્ત્રીઓ અને દુન્યાઓના કુશિક્ષણથી તો દેશનું બચકર
અત્યાનાય વગવાનો મંભવ છે.

(‘વિશાલભારત’ ના વોલ્યુમ-૧૯૬૦ ના અંકમાંથી)

૧૦૩-આન્તરિક જ્યોતિ

(લેખિકા:-શ્રી. લિલિ એલ. એલનના લેખનો અનુવાદ)

ત્યારે પ્રાતઃસ્મરણીય પ્રભુ ઇસુ ખ્રિસ્તે પોતાના શિષ્યોને એમ કહ્યું કે “પોતાની જ્યોતિને જનતામાં એવે પ્રકારે ઝળહળાવો કે જેથી તેના વડે તેઓ તમારાં સત્કાર્યોને જોઈ શકે અને વૈકુંઠમાં રહેનારા તે પરમ પિતાના મહિમાનો પ્રચાર થાય;” ત્યારે તેમનો ઉદ્દેશ્ય કેવળ સત્કાર્યોના પ્રભાવને જતાવવાનોજ નહોતો. ચિરકાળ-મુધી અમારી એ ધારણા હતી કે તેમની ઉક્તિનો આશય કેવળ સત્કાર્યોનો મહિમા જતાવવાનોજ હતો, પરંતુ દીર્ઘકાળની મૌન-સાધના અને ધ્યાનથી પ્રાપ્ત થયેલા કેટલાંયે વર્ષોના પરિપક્વ અનુભવથી અમને જણાયું છે કે ઇસુ ખ્રિસ્તે સત્કાર્યોમાં પ્રતિ-ભાસિત થનારા પ્રકાશથી કોઈ બીજા વિવક્ષણ પ્રકાશનો અત્રે સંકેત કરેલો છે. પાશ્વત્ય અને પ્રાચ્ય બન્ને દેશોના ધર્મગ્રંથોમાં જ્યોતિનું વર્ણન આવે છે. ઉદાહરણ માટે નીચેનાં વાક્યો પૂરતાં છે:—

મૃત્યુલોકમાં આવનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને પ્રકાશિત કરતી તે જ્યોતિ છે. એ આંતરિક જ્યોતિ ઇશ્વરના મુખની જ્યોતિ છે, વગેરે. અમને અમારા પોતાના આંતરિક અનુભવથી ત્યારે એ જ્યોતિની વાસ્તવિક સત્તાનું જ્ઞાન થયું ત્યારથી અમારા ધ્યાનમાં એ વાત આવી ગઈ છે કે જે ‘સત્કાર્યો’નો ઇસુ ખ્રિસ્તના ઉપરોક્ત વચનમાં ઉલ્લેખ છે તેઓ તે જ્યોતિનાં સ્વરૂપ નથી, પ્રતિબિંબમાત્ર છે. જીવનો પરમાત્માની સાથે નિકટ સંબંધ થઈ ગયા પછી અંતરમાં એક પ્રકારની જ્યોતિ ઝળહળવા લાગે છે અને ત્યારે તેના અને ઇશ્વરના મુખારવિંદની વચ્ચે કંઈ ખાસ ફરક રહેતો નથી. ત્યારે આપણું અંતઃકરણ પાપ-શદિત થઈ જાય છે અને આપણે પવિત્રતા અને શાંતિના માર્ગે થઈને તે પરમ પિતાની સમીપ પહોંચી જઈએ છીએ તે સમયે આપણને એ જ્યોતિનું સમ્યક્ દર્શન થાય છે, તે સમયે આપણને તેના વિનાશનો અનુભવ થાય છે અને આપણને એ પણ સમજાય છે કે ખામગ્યાને પણ તેવી સત્તાનું જ્ઞાન છે. એ જ્યોતિ વાસ્તવમાં મસ્તિષ્કની અંદર પ્રદીપ્ત રહે છે, અને ચહેરાના પ્રત્યેક અવયવમાં તે ઝગમગી ઉઠે છે.

ઇસુ ખ્રિસ્તે આ આંતરજ્યોતિનો વિવક્ષણ તેના નામથી નિર્દેશ કરેલો છે. તેમણે એક જગાએ કહ્યું છે કે, તમારી આંતર ઝગમગતી જ્યોતિ જો ક્યાંક અંધકારથી આગ્રત થઈ જાય તે. કહો કે તે અંધકાર કેટલો મહાન હશે? શું આપણે જાણતા નથી કે આપણા પાપાચરણથી ઇન્દ્રિય-લોભપના, દુષ્ટ સંકલ્પ, ક્રોધ, અનુગ્રહને પ્રાપ્ત કરાવનારાં સાધનોની અવગણના તથા ધ્યાન અને પ્રાર્થનાની આવશ્યકતાને ભૂલી જવાને કારણે આપણે એ પ્રકાશને

પુત્રાવી રજા નથી ? આપણે જાણીએ છીએ કે આપણી ક્રિયાઓ, સંકલ્પો અને હચ્છાઓથી એ પ્રકાશ શાંત થઈ જાય છે. વધારે તો શું પણ તે દર્પણમાં આપણા મુખનું પ્રતિબિંબ જોઈશું તે આપણને તે અધિકાર સ્પષ્ટ દેખાતો આવશે; જો કે બીજા લોકો એ અધિકારને જોઈ શકતા નથી. વાસ્તવમાં એ અધિકાર કેટલો મહાન છે ! ત્યાંમુધી તે જ્યોતિષ પુનઃ પ્રાપ્ત થતી નથી ત્યાંમુધી આત્મામાં કેટલી વેદના અને તરફકાટ રહ્યા કરે છે ? એ આંતરિક જ્યોતિષ કે જેના મંબધમાં યોગીઓએ તથા પુરાણ (કવેકર) સમ્રાટના અનુભાવીઓએ ખૂબખૂબ લખ્યું છે, તે કેવળ આંતરિક અનુભવ કરતા કેટલીયે હિંમતી યત્નુ છે. આ પંક્તિઓની લેખિકાને મનતપણે કેટલાંયે વર્ષોથી બરાબર ખબર છે કે ત્યાં મુધી આત્મા પોતાના અનુભવોથી આશ્ચર્યપૂર્ણનો પાક ભણી લેતો નથી અને એ જ્યોતિષને અંદર અને બહાર નિરંતર જગત રાખવા-એ પવિત્ર દીપકને નિરંતર અખંડરૂપે પ્રદીપ્ત રાખવા-નો ઉપાય જાણી લેતો નથી કે જેનાથી તે મમજન વિશ્વને પ્રકાશિત કરીને તે પરમ પિતાના મહિમાને વધારે ત્યાં મુધી એ પ્રકાશ કેટલીયે વાર ખુઝાઈ જાય છે.

એ જ્યોતિષ આધ્યાત્મિક નથી, પરંતુ એક ભૌતિક જ્યોતિષ છે, કે જે એવાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વોની બનેલી છે કે તેને કોઈ અડધી શકતું નથી અને મનના સિવાય બીજું કોઈ તેને નાશ પાડી શકતું નથી. તે એટલી સૂક્ષ્મ છે કે તે સ્પૂર્ણ પદાર્થોની અંદર પ્રવેશ કરી શકે છે, માંમ અને હાડકાંના આવરણને બેદીને ચઢેરા અને કપાળની અંદરથી દેખા દઈ શકે છે અને જ્યારે તે આત્માનાં શ્વેદની શક્તિ પ્રાપ્ત કરીને તેણી ચમકવા લાગે છે તે મમયે તે ચારે દિશાઓમાં ફેલાઈ જાય છે અને અમાવાસ્યની રાત્રિના અધિકારને પાંખ તોડી ફાડી શકે છે. તે પ્રકાશ એ મનુષ્યના વ્યક્તિત્વથી પ્રસ્ફુટિત થાય છે કે જેનો તેના ઉપર અધિકાર થઈ ચૂક્યો છે. જે લોકો અધિકારમાં છે અને જેમના ઉપર મૂલ્યની હાથ પડી છે તેમને પ્રકાશનું દાન દેવાનો આધુનિક જગતના સામાન્ય ધર્મોપદેશકો જે અર્થ સમજે છે તેના કરતાં તેનો વાસ્તવિક અર્થ તો કેટલોયે વધારે વ્યાપક છે.

આ પંક્તિઓની લેખિકા બરાબર જાણે છે કે મનુષ્યે પોતાના આત્માને વખતોવખત આ પ્રશ્ન પૂછના ગઢેવું જોઈએ કે જે તેને મોટે અત્યંત સામદાયક છે -

“તું એ જ્યોતિષ નમાની અંદર સ્પષ્ટ સ્વરૂપે પ્રગટેલી છે અને સંસારમાં તેના કિન્દ્રોના પ્રચાર કરી રહી છે.”

(નવન ૧૯૮૯ ના “કલ્યાણ”ના ઈશ્વરક્રમથી)

૧૦૪-પાર્થિવવાદની મર્યાદા

(તેજાકર-શ્રી. ગોધરી સ્મૃતિનું પ્રમાણ નિર્દેશના સંબંધે અનુવાદ)

નાસ્તિકવાદ અને અજ્ઞાનવાદ

પ્રાચીન કાળમાં ભારતવર્ષમાં નાસ્તિકવાદ કેવળ અસુસંગત આપેલો હતો, આપેલોકો મેનાથી મુક્ત હતા. આર્થિક નાસ્તિકવાદના આચાર્ય મનાય છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં એવું નાસ્તિકવાદે (એથેઇઝમ) આધુનિક અજ્ઞાનવાદ (એગ્નોસ્ટીસીઝમ)નું રૂપ ધારણ કર્યું છે, એ મનાવવાને 'કમ્પરેન્ટ નાસ્તિક' એમ નિર્ણયપૂર્વક કહી શકાય નથી; બલકે એમ કહી શકાય છે કે કમ્પરેન્સ આધુનિક સંજોગોમાં જ્ઞાન અને પ્રમાણ મળી શક્યાં નથી. કમ્પરેન્સ તાત્પર્ય એ છે કે, શ્રાવણના દ્વારા જે કમ્પરેન્સ આસ્તિકતાનાં પુરાવાં પ્રમાણ મળી જાય તે અજ્ઞાનવાદીઓ (એગ્નોસ્ટીસીઝમ) તેમાં વિશ્વાસ રાખે.

દિર્ઘાદિઝમ

આ અજ્ઞાનવાદના મુખ્ય પ્રચારકોમાં પહેલાં વંદનમાં યાજ્ઞશ્રી યોગેશ અને શ્રીમતી એની વિરોધ હતાં. શ્રીમાન યાજ્ઞશ્રી યોગેશ એક પત્રના સંપાદક અને સંચાલક હતા. એક વાર તેઓ વંદનથી કપાંક બાદર કોઈ કાર્યવશાત્ ગયા હતા. ત્યાં તેમની સ્ત્રી 'લિબેરો-ટાર્કિઝ' કરવામાં આવી અને તેને પછલામાં આવ્યું કે વંદનમાં જે પત્ર છપાઈ રહ્યું છે તથા જેનાં મૂક નરનમાં આવ્યાના છે, તે કેવું છપાયેલું છે? તેમણે બતાવ્યું કે પત્રના અમુક અમુક પૃષ્ઠની અમુક અમુક લીટીઓમાં અમુક અમુક અક્ષર ઉતારા છપાયેલા છે. ત્યારે દખાવમાં મૂક આવ્યાં ત્યારે જેવામાં આવ્યું કે હવેમક્ત વાનગીવ અક્ષરશઃ સાચી હતી. આ જેવાં શ્રીમતી એની વિરોધ થી નાસ્તિક યોગેશને કહ્યું કે 'હવે આપ આપના પાર્થિવ અજ્ઞાનવાદના નિર્દાનને પરિત્યાગ કરો; કેમકે હવે એ સિદ્ધ થઈ ગયું છે કે મનની બાદ કેવળ શરીરની એક જ દશા ઉપરજ નિર્ભર નથી એમ. પણ શરીરની એવાન (લિબેરોટાર્કિઝ) દશામાં—શિથિલતામાં પણ તે દેશ સુધી આવી જાય છે. શ્રીમાન યોગેશને જવાબ આપ્યા કે વક્તા વર્યાને કારણે હવે છું વર્તમાન સિદ્ધાંતને ત્યાગ કરી બીજા સિદ્ધાંતનું અભ્યાસ કરવાને અસમર્થ છું, પરંતુ શ્રીમતી એની વિરોધ તેજ દિવસથી પાર્થિવવાદનો ત્યાગ કર્યો.

પાર્થિવવાદનો મુખ્ય સિદ્ધાંત એ છે કે એકતત્વા એ શરીરના પરમાણુઓના આસર સંજોગનું પરિણામ છે. જે આ સિદ્ધાંતને સાચો માનવામાં આવે તે શરીરની શિથિલતાથી એકતત્વા પણ શિથિલતા આવી જતી જેવાં, પરંતુ લિબેરોટાર્કિઝમાં શરીરની શિથિલતાને કારણે પણ એવાંશ થઈ જવા છતાં પણ વિષાળ ગતિ અધિક વેગ

વતી અને નીચળ ચાલ-બલ છે. અને એના દૂરદૂરના સ્થાનની વસ્તુનું યથાએક વર્ણન કરી શકે છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે એના સારીરથી સ્વતંત્ર અને ઉદ્દૃષ્ટ છે.

શીમાન જગદીશચંદ્ર બોઝની શોધબોજનું મૂળતત્ત્વ પ્રકૃતિમાં પાર્યંત છે. જ્ઞાની આકૃતિ પશુની આકૃતિથી બિન્ન પ્રકારની હોય છે; એજ પ્રમાણે મનુષ્યની આકૃતિ પણ પશુની આકૃતિથી ભિન્ન હોય છે. જે એવનને બાજ પ્રકૃતિનું પરિણામ માનવામાં આવે તો બિન્ન બિન્ન પ્રકારની આકૃતિઓની બાજ પ્રકૃતિ બિન્ન ભિન્ન હોવાની માથે તેમનામાંની એનાના સ્વભાવમાં પણ વિભિન્નતા હોવી જોઈએ, પરંતુ વસ્તુના વિભિન્ન એવનની બાજ પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ ભિન્ન બિન્ન હોવા છતાં પણ તેમના અભ્યંતરમાં એકજ મૂળતત્ત્વ સિદ્ધ થાય છે, આ સિદ્ધાંત મી. જગદીશચંદ્ર બોઝે પોતાના પૈતાનિક પ્રયોગો-દ્વારા નક્કી કર્યો છે. તેમના વંત્રથી મનુષ્ય અથવા ઉદ્ભિન્નતા પ્રતિબાલ (રિપેક્ટ) કરવાથી તેનું પ્રતિબલ (રિપેન્સ) એ વંત્ર દ્વારા જે લેખના આકાર (કર્વેચર) માં પ્રકટ થાય છે, તે બન્નેમાં એકજ પ્રકારના રહે છે, બિન્ન પ્રકારના નહિ. આથી સિદ્ધ થાય છે કે એકબાજક એવન સર્વ પ્રકારની પ્રકૃતિમાં વર્તમાન છે અને તે પ્રકૃતિથી સ્વતંત્ર છે.

એનિમલરોના અનુભવ છે કે કોઈ કોઈ વાર એનિમલમાં કોઈ પ્રકારનો ફોલ ન હોવા છતાં પણ તે આકૃતિ અટકી રહ્યો છે, પરંતુ તે અટકવું તેને આગમ અપર્યાય આપેઆપ દૂર થઈ જાય છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે લોહમાં પણ એવન છે, અને તેને કાંઈ પણ કારણે જે બીજા વર્ત્ત એ છે કે એનિમલના વધારે અરમ્ભ થતાં જે તેને મંચ-જળથી ધોવામાં આવે છે અને તેના બાહ્યતરમાં મંચજળ ભરવામાં આવે છે તો તે અટકાઈ જઈ કાંઈ થઈ જાય છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે લોહમાં કેવળ એવન જ નહિ પરંતુ મંચજળની પવિત્રતાનો પ્રભાવ પણ તેના ઉપર પડે છે.

આને ધ્યાનમાં અનુભવ છે કે જે જડત્ત કુદરત કોઈ વસ્તુ જાય છે તેની કોઈ મંચજળ ભાગવાથી તેના વર્તુલમાં પડવા નહીં.

પરેણાકેમળ આનંદ

પ.કે.એ. દસન બોટ બોટા રિંગ્સ સર રિસિયમ કક, બર બોસિયન સ.બ. સર.એ. જન ક.બ.ક.ન. સિન્ડ્રે એ.સ. રિન્ડ્રે ન.ક. 'બો.કે.કે.ન' સમસાદ ન.પ.ક.ક. સિન્ડ્રે ન.ક. સર. એ.સ.એ. તે પ્રાચીન મંચજળ ન.ક. સ.ક. જ. બ. ક.બ.ક. વર્ત. વર્ત. સર.સ. સર. છે, ન.ક. ન.બ. ન.ક.ક. સર. ન.ક. વ.ક.બ.ક. સર. છે અને નહિયાં ન.ક.ક. છે. પ.ક. ન.ક. સર. એ.સ. વ.ક.બ.ક. વ.ક.ન. સર. છે કે જેની મે.સે.ન. સિન્ડ્રે ન.બ.ક. ન.ક. ન.ક. પ.ક. ન.ક.બ.ક. સર. ન.ક.ક. ન.ક. સિદ્ધ થાય છે અને પ.ક. પ.ક.વ.ક.નું બ.ક.ક. છે.

બૌદ્ધ અને જૈન સંપ્રદાય

પુરે પોતાના જીવનમાં ક્યાંય પણ 'હથર નથી' એમ કહ્યું નથી. બૌદ્ધ ધર્મમાં હથરનું નામ 'અવિસોકિતેશ્વર' છે. પુરુષના મમયમાં કર્મ ઉપર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવેલો. તેથી તેમણે એવો ઉપદેશ આપ્યો. દત્તો કે વર્તમાન જીવન જૂતકાળનાં કર્મોનું ફળ છે અને વર્તમાન કાળનાં કર્મોનું પરિણામ ભવિષ્યમાં મળશે. પુરુષના આ સિદ્ધાંતની સત્યતામાં કોઈને સંદેહ પણ થઈ શકે તેમ નથી. જૈન ધર્મ પણ અતિમ કારણપૂર્વક એક પદાર્થને માને છે અને એજ વેદાન્તશાસ્ત્રનું પ્રત્યક્ષ છે.

પ્રાચીન નિરીશ્વરવાદ

પ્રાચીન નિરીશ્વરવાદનું મૂળ કારણ ઉપનિષદોમાં મળે છે. અસુર વિરોધન પ્રત્યાજ્ઞ પાસે તત્ત્વજ્ઞાનનું શિક્ષણ લેવા જાય છે. પરંતુ તે તેમના ઉપદેશને ઉલ્લેખ સમજે છે અને દેહનેજ આત્મા માની લે છે. (આ વિષયનું વિસ્તૃત વિવેચન 'કૃત્યાણુ'ના પાછલા અંકોમાં શ્રી ભાસ્કેશ્વરજીના લેખોમાં મળ્યા આવશે.) પછી વિરોધનની એજ ભાવના અસુરોના તત્ત્વજ્ઞાનનો મૂળ આધાર બની ગઈ. એજ કારણે અસુર સોદાં ધરાવે વિરોધ કરના દત્તા અને પરિણામે દેવાસુર સંપ્રાપ્ત થતા હતા, અને અસુરો અસત્ય માર્ગનું અવલંબન કરવાથી દેવોમાં કાર પામતા હતા.

એજ નિરીશ્વરવાદનો સિદ્ધાન્ત એસિરિયા (અસુરોનો દેશ), એગિપ્ત, હિંદુ આદિ દેશોમાં પ્રચલિત હતો કે જેના દ્વારા એ દેશો ભૌતિક ઉત્પત્તિમાં એટલા બધા આગળ વધી ગયા હતા કે પાશ્ચાત્ય દેશની એ સભ્યતામાં કોઈ હજી મુશી એ અવસ્થાએ પહોંચી શક્યું નથી. દેહાત્મવાદના સિદ્ધાંતને લીધેજ એ સોદાંમાં મહાંને દાદવની પ્રથા હતી. હિંદુ (મિસર) દેશવાળાઓ તે મહાંને ધણાજ ગુંદર મકાનમાં રાખીને બંધ કરતા હતા તથા તેમની પાસે ભાત-ભાનનાં બહુમુલ્ય આજુબજુ, વસ્ત્ર, અન્ન-પાન આદિ ભોગની અનેક સામગ્રીઓ રાખતા હતા. પુરાતત્ત્વવેત્તાઓએ મૃતકોની ઓરડીઓને ખોલીને એવી શોધ કરી છે કે એ સોદાં ધણાજ મહાદ્વિશાળી તથા કપા-કોશાલ્યમાં અતિ પ્રવીણ હતા. પરંતુ પ્રકૃતિ નશ્વર છે, સંસાર વિનાશી છે, એના કંઈ પણ ન્યાયી રહેતું નથી. આથીજ એ દેશો ભૌતિક ઉત્પત્તિના કુચ્ચતમ સિત્તે ચલીને આજે પૂર્ણરૂપે નાબુદ થઈ ગયા છે તેમની સભ્યતાનું અત્યાર જગતમાં નામનિશાન પણ રહ્યું નથી કાન્ન નષ્ટ છે એ શ્રદ્ધાએ કેવળ આત્મ પ્રકૃતિનેજ 'યત્પરો નાસ્તિ' અથવા એના નિવાસ બીજી કંઈ નથી, એમ માન્યુ અને આત્મા-નનાનાના અનિત્યને પણ માન્યુ નહિ. એથીજ તેમના જીવનનું એકમાત્ર લક્ષ્ય ભૌતિક ઉત્પત્તિ રહ્યું. તેથી તેમની સભ્યતા આ પાર્થિવવાદ ઉપર અવગબેલી દેવાથી પૂર્ણરૂપે

કલ્પિત આસ્તિકતા

આ સંસાર પરમાત્માનું વ્યક્ત શરીર છે, એટલે ઈશ્વર પ્રત્યે આગળ વધવાનું પદેનું પગથિયું પણ એજ છે. આથી જો મનુષ્ય ઈશ્વરના શરીરમાંથી જન્મેલાં જન્મતાં પ્રાણીઓનો આદર કરતો નથી, બલકે તેમની ઉપેક્ષા કરે છે, તેમના પ્રત્યે દ્વેષ કરે છે અને તેમનું કલ્યાણ નહિ કરનાં દમ્ભેશાં તેમને નુકસાનજ કરે છે, તે ઈશ્વરમાં વિશ્વાસ ગળવા છતાં પણ યથાર્થ સ્વરૂપમાં આસ્તિક કહેવાનો નથી અને તે જીવનમાં યથાર્થ આત્મિક ઉન્નતિ કરી શકતો નથી. ઈશ્વરની સાચી પૂજા સંસારના પ્રાણીમાત્રની સેવા કરવામાં અને તેમને મદદ કરવામાં રહેલી છે. આજકાલ આસ્તિક લોકો પ્રત્યે આજ કારણે તિરસ્કાર બનાવવામાં આવે છે કે તેઓ દમ્ભેશાં પોતાના સ્વાર્થસાધનમાંજ પ્રવૃત્ત રહે છે, તથા તેને માટે બીજાઓનું નુકસાન કરવામાં જરા પણ અચકાના નથી. પરોપકારમાં પ્રવૃત્ત રહેવું એ તો નેમને માટે દુરની વાત હોય છે. એવા પુરુષો વચનથી આસ્તિક હોવા છતાંયે કાર્યરૂપે નાસ્તિક હોય છે.

યથાર્થ આસ્તિકતા

યથાર્થ આસ્તિક એજ છે કે જે સંસારના પ્રાણીમાત્રને ભગવાનનું સ્વરૂપ સમજે છે, તથા તેમની સેવાને શ્રીભગવાનની મુખ્ય સેવા અને પૂજા માનીને દુઃખી અને ગરીબ પ્રાણીઓને મદદ કરવામાં પ્રવૃત્ત રહે છે, તથા દેશ અને સમાજનું યથાર્થ કલ્યાણ સાધવામાં સદા નતપર રહે છે. એવા સંવત્સર સાધક પ્રત્યે શ્રી પરમાત્માની કૃપા થાય છે અને તેઓ ભક્તની શ્રેણીમાં ગણાઈ શકે છે. માનવ-જીવનનો એજ પરમ સાક્ષ છે.

જે નાસ્તિક પણ સદા-સર્વદા લોકોપકારના કાર્યમાં નિઃસ્વાર્થ-ભાવે પ્રવૃત્ત રહે, તો તેને પણ આસ્તિક માનવો જોઈએ. પરંતુ એમાં આપણે એ હોય છે કે એવા પુરુષો સમય જતાં સ્વાર્થ-પરોપાન થઈ જાય છે, ત્યારે તેમની જુદી બ્રહ્મ ધર્મ જાય છે અને તેથી કરીને તેઓ નુકસાનકારક કાર્યનેજ હિતમ માનીને કરવા લાગે છે અને પોતાને તથા બીજાઓને નુકસાન પહોંચાડે છે.

ધર્મ અને નીતિનો પાંચો પરમાત્મા અને તેમના ઈશ્વરી નિયમો છે, જેનાથી આ સંસાર ચાલી જાય છે. જે અને માનવા નથી તેઓ ગમે તેટલા પ્રવળ કરશે, નાપણ સમય જતા તેમનાથી બૂલ થઈ જશે અને સ્વાર્થવશ થઈને તેઓ ધર્મ અને નીતિનું ઉત્સાધન કરશે. તેથી આસ્તિકતા અર્થાત્ ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ તથા ઈશ્વરીય નિયમોમાં વિશ્વાસ રાખવો અને તેને અનુકૂળ આચરણ કરવું એ સર્વ પ્રકારની વાસ્તવિક ઉન્નતિનું મુળ કારણ છે. (‘કલ્યાણ’ના સં. ૧૯૮૬ના ઈશ્વરસંક્રમાંથી)

૧૦૫-પ્રાચીન ધર્મ અને આધુનિક મન

(લેખક:-શ્રી. સાધુ ટી. એચ. વસવાણીના લેખનો અનુવાદ)

ઇતિહાસની વ્યાખ્યા કરતાં એક કવિ કહે છે કે રાષ્ટ્ર કેવળ પોતાના આત્મા દ્વારાજ સ્વતંત્ર અને મહાન થઈ શકે છે. એક રાષ્ટ્રના હૃદયમાં જેવા વિચારો ઉઠે છે તેવાજ તે બને છે; અને એક ચાર વ્યારે અંતરાત્મામાં સ્વતંત્રતાનું સામ્રાજ્ય નિર્માણ થઈ જાય છે, તે પછી સમાજ અને રાજ્યના બાહ્ય ક્ષેત્રમાં તેની વૃદ્ધિને કોઈ રોકી શકતું નથી. વસ્તુતઃ સ્વતંત્રતા એટલે ધર્મની પ્રાપ્તિ. અને રાષ્ટ્ર જેટલું ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેટલુંજ તેનું અધઃપતન થાય છે. વ્યારે યૂનાન દેશ, હવનના આદર્શ સ્વરૂપનો આવિર્ભાવ દસ્ય જગતમાં થવો જોઈએ એવી શ્રદ્ધા સેવતો હતો, ત્યારે તે મહાન રાષ્ટ્ર હતો. એથેન્સ દેશ એથેના દેવીની પ્રતિમૂર્તિમાં અવસ્થિત હતો; અમદારો દ્વારા જનસમુદાયમાં શક્તિ અને મહાવતાના એક અદસ્ય સ્ત્રોતમાં તેને વિશ્વાસ હતો, અને ત્યાં હેલાસની કીડાઓને પણ દેવતાઓની પૂજનનું રૂપ અપાયું હતું. મારો વિશ્વાસ છે કે ઓલિમ્પિયન ધર્મમાં અનેક પ્રકારની અધશ્રદ્ધાઓનું મિશ્રણ થઈ ગયું હતું; પરંતુ તેનામાં તે શક્તિ પ્રત્યે હવંત શ્રદ્ધા હતી કે જેની સત્તા સદાચારની—‘સત્યં શિવં સુંદરમ્’ની—સૃષ્ટિ કરતી હતી. પાછળથી એક સમય એવો આવ્યો કે વ્યારે ધર્મ નષ્ટ થઈ ગયો, અને ક્રીસ્ટિયન ગાઈડનના કથનાનુસાર સામાજિક સદાચારનો નાશ થવા લાગ્યો; ત્યારે નવી જનિઓ યૂનાનમાં પ્રવેશ કરવા લાગી અને યૂનાનને બૌદ્ધિક શક્તિથી સંપન્ન હોવા છતાં આત્મદુર્બળતાને કારણે શેમને અધીન થવું પડ્યું. શેમનું પણ એક દિવસ પતન થયું. ઈ. સ. ૧૮૦માં માર્કસ આંરિલિયસ મરી ગયો, ત્યારપછી ઈ. સ. ૩૩૦ સુધી રોમના અધઃપતનનો કાળ છે. આ સમયમાં રોમમાં ધર્મ-ભાવનાનો અભાવ દેખાઈ આવે છે. પુરાતત્ત્વ(એનાલ્સ)ના રચનાર ટેસિયસ બૌદ્ધિક શક્તિમાં મહાન હોવા છતાંયે આત્મિક દૃષ્ટિએ તેવો નહોતો. જુવેનલ એક અતુર પ્રેક્ષક હતો. તેણે પોતાના ગીત-કાવ્યમાં જનકાળ ઉપર શોક પ્રગટ કર્યો છે, પરંતુ તેની રચનામાં ધર્મના આદેશનું નામ પણ જણાતું નથી. કેવી આશ્ચર્યજનક વાત કે રોમનું અધઃપતન થતાં થતાંમાં દુષ્ટોએ યુરોપને ઘેરી લીધો. ધનનો નાશ થતાજ સામાજિક આચારમાં ઓછાપ આવી જાય છે અને પરિણામે રાષ્ટ્રનું અધઃપતન થાય છે. વ્યક્તિની જેમ રાષ્ટ્રને મારે પણ એ વાત નાસી છે કે તેઓ કેવળ શરીર ઉપર હવન ધરવું કરી ચડતા નથી. ભારતવર્ષની કેવી અવસ્થા છે ! આને

ગોને પ્રાપ્ત થતાં સુખો ધૃષ્ટો; પરંતુ હું તો પરમપદની જિજ્ઞાસા કરું છું.' એક બીજા યુરોપિયન સમાલોચક લખે છે કે, જે પોતાનાં મહાંને બાળે છે તેમને હિંદુ કહે છે; પરંતુ શું સંન્યાસી લિંગાયત વગેરે કેટલાક એવા પોતાનાં મહાંને દાટનારાઓ હિંદુ નથી? નિઃસંદેહ એ ધર્મવધાનોથી હિંદુ ધર્મ કયાંયે શ્રેષ્ઠ છે. કેટલાક કોણે એવા પણ છે કે જેઓ કહે છે કે જેઓ નાતજાતમાં વિશ્વાસ રાખે છે તેમને હિંદુ કહે છે. પરંતુ ચૈતન્ય, નાનક અને બીજા ઘણાં ભક્તોને આ બાબતમાં શ્રદ્ધા નહોતી. કબીર મુસલમાન હોવા છતાં હિંદુધર્મમાં એક પંથના સંચાલક મનાયા છે. ઉપનિષદ પણ કહે છે કે સનાતન તત્ત્વ આ બહારની વાતોથી પર છે. વળી નાતજાત કેવળ ભારતમાં જ નથી, પરંતુ યુરોપ અને અમેરિકામાં પણ તે જોવામાં આવે છે. લંડનમાં વેસ્ટમિન્સ્ટરના ડચકે બ્યારે નીત્રો રાજકુમાર ખાનનું આતિથ્ય કર્યું હતું ત્યારે ડચકના આ વર્તન ઉપર દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરાઓએ પોતાનો ક્ષોભ પ્રગટ કર્યો હતો કે તેણે એક નીત્રો સાથે ભોજન કર્યું છે. બ્યારે પ્રેસિડન્ટ રૂઝવેલ્ટે બુકર ટી. વૉશિંગ્ટન સાથે ભોજન કર્યું હતું ત્યારે એ ભૂતપૂર્વ પ્રમુખના વર્તન બાબતમાં સાર્વજનિક ચર્ચાઓ થઈ હતી. શું આ ચર્ચાઓ અને વિવાદો એટલા માટે નહોતા થયા કે બુકર ટી. વૉશિંગ્ટન નીત્રો હતા? અમેરિકામાં હબ્સીઓનો પ્રશ્ન હજી સુધી ઉકેલી શકાયો નથી. દુર્ભાગ્યવશાત્ બીજા દેશોની પેઢેજ ભારતવર્ષમાં ભ્રાતૃભાવનો અભાવ છે. પરંતુ ભારતવર્ષના મહાત્માઓ અને આચાર્યોએ તેનું સમર્થન કર્યું નથી. આર્યયુગમાં વર્ણશ્રમ-વ્યવસ્થા અવશ્ય હતી, પરંતુ પછીના સમયમાં તેનું જે સ્વરૂપ જોવામાં આવે છે એવી તે નહોતી. એ વર્ણશ્રમવ્યવસ્થામાં સમાજશાસ્ત્ર વિષેના એ સત્યનાં મળખૂત પ્રમાણો મળે છે કે સામાજિક સંગઠનમાં કાર્યના વિભાગો થવા જોઈએ. સુવ્યવસ્થિત સમાજમાં લિન્ન લિન્ન વૃત્તિઓ હોય એ આવશ્યક છે; એક તો શિક્ષકની વૃત્તિવાળી શિક્ષણશાસ્ત્રીય, વૈજ્ઞાનિક અને બ્રાહ્મણ-વૃત્તિ હોવી આવશ્યક છે; બીજી સૈનિક અને રાજ્યસંચાલક ક્ષત્રિય-વૃત્તિ હોવી આવશ્યક છે; ત્રીજી ખેતી, વ્યાપાર કરનારી વૈશ્યવૃત્તિ હોવી આવશ્યક છે, અને ચોથી હાથથી કામ કરનારી શૂદ્રવૃત્તિ હોવી આવશ્યક છે. પરંતુ એ સર્વે આદરણીય છે; કેમકે બધા અન્નમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે.

મને ખાતરી થાય છે કે હિન્દુ ધર્મનાં ત્રણ સ્વરૂપ છે:—એક દર્શન, એક ધર્મ અને એક માર્ગ છે. અને મારા વિચારો પ્રમાણે આ ત્રણે સ્વરૂપો વૈષ્ણવ, શૈવ તથા અન્યાન્ય હિંદુ સંપ્રદાયો માટે સામાન્ય છે. પહેલાં હિંદુધર્મના એક માર્ગ—આર્ય માર્ગ—ના સ્વરૂપનો વિચાર કરો. આર્ય માર્ગ કેવળ શ્રદ્ધાજ નથી, પરંતુ પ્રાપ્તિની એક

સીધી છે. હિન્દુ ધર્મ સુપ્રદાન નથી; એ પોતાના અનુયાયીઓને આત્મમંથન અને અનુભવના માર્ગ ઉપર ચાલવાનો આદેશ આપે છે, અને તેની સાથેજ આ તથ્યનો સ્વીકાર કરે છે કે મનુષ્યની પ્રકૃતિ અને વિદ્યાસભા વિભિન્નતા હોય છે, જીવ અનુભવમય હોય છે, વિભિન્ન જીવોને પોતાની વિભિન્ન પાત્રતાને ઉજાત કરવી પડે છે. તે માર્ગ ત્રણ પ્રકારનો હોય છે:—અર્થેમાં તેને કર્મમાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ અને જાક્તિ-માર્ગનાં નામ આપેલા છે. એક વિશેષ અવસ્થામાં બધાને માટે કર્મ-માર્ગનો ઉપદેશ આપવામાં આવેલો છે. એના ત્રણ નિયમ છે. પદેલાં ઉપામના છે, જેનો અર્થ સામાન્ય પૂજા અથવા પ્રચલિત વિધિથી ભિન્ન છે. ઉપાસનાનો અર્થ એ છે કે આત્માની સમીપમાં બેસવું. યોગનો નીરવતામાં પ્રભુનો નાદ યા શબ્દનો અનુભવ કરવો. આનો ખીન્ને અર્થ ધર્મ-અર્થેમાં જંગલ શબ્દથી વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે. દૈનિક ઉપાસનાથી આપણે ભગવાનના ઝલ્મમાંથી મુક્ત થઈએ છીએ. જાપિઓના ગ્રંથ અને ઉપદેશોનો સ્વાધ્યાય કરવો એટલે જાપિઓથી મુક્ત થવું. રાજાને સ્વસ્થ પુત્ર પ્રદાન કરવો તથા વંશપરંપરાનો ઉચ્છેદ થવા ન દેવો તેમાં પિતૃજાણથી છૂટવાનું છે. બધાંના પ્રત્યે આપણે આતિથ્ય અને સેવાના ઝાણી છીએ, અને જે લોકો પોતાનાં વચનો યા કર્મો દ્વારા એ વિધવા, અનાથ, રોગી જૂઞ્ઘાં, દીન દુઃખી સ્ત્રીપુરુષો તથા બાળકોની રક્ષા કરે છે; જેમને સારાં ઘર તથા જીવનમાં સામાજિક, આર્થિક સ્થિતિની તંજાસ હોય છે તેમને મદદ કરે છે અને તેમનાં દુઃખોને હાઠમારીઓ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ સમાજના માથા સેવકો છે. મુક્તિ માટે કર્મ-સત્કાર્ય કરવાં એ પરમ આવશ્યક છે. એ હિન્દુ ધર્મનો ઉપદેશ છે. કર્મ કેવળ અનાસક્ત ભાવે કરાવું જોઈએ. એ પાત્ર ગીતાએ વારંવાર કહેલી છે જતા પણ એવા સમાસોચકો અસ્તિત્વ ધરાવે છે કે જેઓ આપણને કલ્પા કરે છે કે હિન્દુ ધર્મ કર્મનો વિગ્રહી છે. જનરલ સુઝ આમર કેમ પોતાના ઇન્ડિયન સ્ટડીઝમાં કહે છે કે હિન્દુ ધર્મનો એક સિદ્ધાંત સમસ્ત સાસારિક અવકાશોથી અજગ થવાનો છે. અને એ સિદ્ધાંતના ફળસ્વરૂપ ભારતવર્ષના ધાનાખન મદાન પુર્ણાએ સામાન્ય લોકો સાથે સંબંધ ધરાવનારા નાસાજિક નજરોમાં લખા કરેલો છે. અને ભારતજૂમિ એવા ધાર્મિક તપનીઓથી ભરેલી છે કે જેઓ નાગા સ્ત્રીને પોતાના દુઃખમય અને દુન તરીકેને એવું પ્રકાર દષ્ટ આપતા ક્યાં કરે છે કે તેનું વર્ણન કનુ અન્વન દર્શન છે. વળી તે હિન્દુઓ મદાદાનશીલ મામલાસીઓ ઉપર એક નાદા કનવી પણ વધાર ભયંકર હોય છે. આ પ્રકાર લખાન તપ-હિન્દુ ધર્મના કર્મયાગના ઉપદેશોપરત્તે પોતાની અજાનતાના પરિવેશ આપ્યો છે.

પછી જ્ઞાનમાર્ગ આવે છે. અને આપણે ધર્મ-અર્થેમાં જોઈએ શુ. ૩૩

છીએ કે કર્મનું બરાબર અનુચિત થવાથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. કર્મ દ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનોજ ભારતીય ઋષિઓનો વિચાર છે. ત્યાંસુધી શુદ્ધ કર્મોના અનુચિતથી તમે તમારા હૃદયને પવિત્ર નહિ બનાવી શો, ત્યાંસુધી આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થશે નહિ. ઉપનિષદ કહે છે કે 'જે વિદ્યા અને અવિદ્યાને બળે છે તે વિનાશને પામતા નથી.' અવિદ્યા કર્મને કહે છે. આસારનિર્માણ માટે જ્ઞાન અને કર્મ બંનેની આવશ્યકતા છે અને આ જ્ઞાનમાંજ વિચારની એકાગ્રતા પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ્ઞાનમાર્ગ ધ્યાનનો, વિચારશક્તિનો માર્ગ છે. વિચારની એકાગ્રતાથી મસ્તિષ્કનાં નવીન રંગો (સેંસ)ની રચના થાય છે; એ અંતર્જાનને ઉઘાટે છે અને આત્માને સત્યના સંપર્કમાં લાવે છે. હું પણે ભાગે એવો અનુભવ કરું છું કે આધુનિક યુગને અસ્થિરતા, અચાનક અને ઉત્તેજનાઓથી બચવાને માટે જ્ઞાનમય તપની, ધ્યાન-શક્તિની આવશ્યકતા છે.

કચ્છરને બાળવા માટે શાંત બનો.

પણી ભક્તિમાર્ગનો નંબર આવે છે, કે જે પ્રેમ સા શ્રદ્ધાથી માર્ગ છે. પ્રજ્ઞાદે ભગવાન વિચ્છેદી પ્રાર્થના કરતી વખતે સાચા ભક્તોનું મનપ્રાર્થ કદાચ બતાવ્યું છે—‘હિ પ્રેમા ! હું મને તે મોતિમાં જન્મ મરે, પરંતુ તમારાં ચરણોમાં મારી નિશ્ચળ ભક્તિ રહેજે.’ મરજીય પ્રગતિને આગળ પદ્માશ્વાને માટે આવડે એવાજ ભક્તોની મનપ્રાર્થના આવડવકતા છે.

[illegible]

એવંચોત યદને તેઓ 'एकमेवाद्वितीयम्' એ મંત્રનો ઉદ્ધોગ કરે છે. આ રહસ્યનું કારણ 'હિંદુઓનો 'લીલા સિદ્ધાન્ત' છે, કે જે સિદ્ધાન્તને અનુસરીને જગત સાચન તત્ત્વની પ્રેમમયી ક્રીડા કરે છે. જેમકે કૃષ્ણે પોતાની એક સુંદર પ્રાર્થનામાં કહ્યું છે કે 'ભગવાને અખિલ જગતમા પોતાના પ્રેમસ્વરૂપનો વિસ્તાર કરેલો છે.' આ લીલાના સિદ્ધાંતની સાથે સાથે માયાનો સિદ્ધાંત પણ લાગુ છે, કે જે સિદ્ધાંતના વિવિધમાં ઘણાખરા મમાલોમકો જમમાં પડી જાય છે. કેમકે માયાનો અર્થ જમાત્મક નહિ પરંતુ શણિક અને અનિત્ય છે. એટલે મુઘી કે દાસમાં પણ હિંદુ મેવકોના મુખમાંથી એ વાત સંભળાય છે કે આપુજનો દોષ માયા છે—અર્થાત્ તે શીઘ્રજ આત્મે જશે. એજ પ્રમાણે જગતની વસ્તુઓ માયા છે, તમારાં દુષ્ણ માયા છે; કેમકે તેઓ પણ ચાલ્યાં જશે અને પોતાના રથાનમાં સ્થિર શાંતિને મૂકતાં જશે. આપણું વ્યક્તિત્વ પણ માયા છે, કેમકે તે પણ ચાલ્યું જશે અને આપણે ક્રમે ક્રમે જન્મજન્માન્તરમાં ઉચ્ચ વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ કરવું પડશે.

જેમણે અનેકમાં એકને જોયો છે તેઓ જાણે છે કે જગતને જોઈતું આપણે સમજીએ છીએ તેનાથી તે કેટલુંયે વિવ્રજણ છે. તેઓ જાણે છે કે એકજ ક્રિયાત્મક જીવન બધામાં પ્રવાસિત થઈ રહ્યું છે. તેઓ જાણે છે કે જગતમાં યથાર્થતઃ કંઈ પણ વિલિખતાં નથી; કોઈ એવો બેદ નથી કે જે દૂર કરી શકાય નહિ. કેમકે તેનું મૂળ તત્ત્વ એક આત્મા છે. સર જગદીશચંદ્ર બોઝે આપણને ઊડવા-ઓ અને ખનિજોની શોધખોળ હાથે સિદ્ધાણ આપ્યું છે. બિ. કાસિમ ડાવિને આપણને ખાત્રી કરાવી આપી છે કે ઊડવાએને પણ મસ્તિષ્ક હોય છે તથા લતાઓમા પણ ચેતના હોય છે, કે જે પોતાના તત્ત્વોથી આશ્રય શોધે છે; જેમ મનુષ્ય પોતાને જોઈતો આશ્રય મળતો નથી ત્યારમુઘી પોતાની આગળીઓથી શોધ્યા કરે છે. કેપ્ટન મસગ્રેવે તો એટલે મુઘી કહ્યું છે કે તેમણે કોસખિયામાં એક એવો છોડ જોયો હતો કે જન મસ્તિષ્ક હોય છે અને રનાયુતત્ત્વ અને પક્ષાશય-દોઝરી-પણ હોય છે. એજ જીવનની એકતાને પ્રત્યક્ષ કરીને આર્યોએ સર્વ જીવો પ્રત્યે મમાનતાનો ભાવ રાખ્યો હતો અહિંના ભાગ્નનો ધર્મ બની ગઈ, કે જે આજ મુઘી ખીગ્મ કોઈ ગર્હના ધર્મ બની સડી નથી. જો વસ્તુનઃ એકજ જીવન પ્રત્યેક કંપામા ક્રમ કરે છે તો કઈ રીતે તમે કોઈ પાત્ર જીવનો નાશ કરવાનું સાદન કરશો અથવા જગતમા કોઈને પણ નુકમાન પહોચાડશો / તમે કહો છો કે મંસાર હોયમય છે, પરંતુ હિંદુ ધર્મ કદા વગાડીને કહે છે કે તમે ગુણો પ્રાપ્ત કર્યો સિવાય કોયનું દમન કરી શકશો નહિ. અહિંસા અને અપ્રતિરોધ સાથે માથે ચાલે છે. હિંદુ ધર્મનો આ આદેશ કેવો મહત્ત્વપૂર્ણ છે કે

‘સૌની સાથે બ્રાતૃભાવ રાખો. ‘જેમ સંસ્કૃતિ સમર નથી, તેમજ જીવન પણ યુદ્ધ નથી.’ સમસ્ત રાષ્ટ્રો અને જાતિઓનો અંતરાત્મા એજ એક શાશ્વત તત્ત્વ છે. અને પ્રત્યેકની પાસે એક અજ્ઞાત તાર છે, કે જેનો સ્પર્શ કરતાંજ તે શુભ આત્માના સામંજસ્યનો ધ્વનિ નીકળી પડે છે. સૌની સાથે બ્રાતૃભાવ રાખો, કેમકે તમારો અંતરાત્મા એક અદૃશ્ય સૂત્રથી અસંખ્ય સૂર્ય અને તારામંડળ-અર્થાત્ આકાશ અને પૃથ્વીની સમસ્ત વસ્તુઓ સાથે તમને બાંધે છે. કેવળ મૌનનું અવલંબન દ્યો, પોતાના આત્મજીવનની અસીમતામાં સ્થિર થઈ જાઓ, પછી તમને સર્વ પદાર્થોમાં એ અનંતની ન્યોતિ ફેલાયલી જણાઈ આવશે. શું તમે તમારા મનમાં કદી વિચાર્યું છે કે સંસારની કોઈ પણ વસ્તુને, એટલે સુધી કે રેતીના એક કણને પણ તમે સારી રીતે કેમ સમજી શકતા નથી? તે રેતીનો કણ અનંતથી જુદો પાડી શકાતો નથી, અસીમમાં સસીમની અભિવ્યક્તિ થવી એ સૃષ્ટિ-કલાવિદ્ની એક કલ્પના છે. તેને પૂરી રીતે કોણ સમજી શકે છે? આ ચેતનાથી સંયુક્ત યદને વિજ્ઞાન અર્ચના-પૂજનનું રૂપ ધારણ કરે છે, પ્રકૃતિ મંદિર બની જાય છે, ઇતિહાસ ધર્મગ્રંથ બની જાય છે, જ્ઞાન તે આશ્ચર્યનો સાથી બની જાય છે અને જીવનનો એકમાત્ર ધર્મ પરમાત્મા પ્રત્યે નિત્ય આત્મસમર્પણ થઈ જાય છે.

મારા વિચાર પ્રમાણે ‘નિત્ય આત્મસમર્પણ’ હિંદુ ધર્મનો આદેશ અને શાશ્વત પ્રયોજન છે; એ પેલું કર્મ છે કે જેને માટે આર્યાવર્તના ઋષિમુનિઓ આપણને આજે પણ સૂચવે છે. કેટલાક પુરુષો ગમે તેવી નિર્બળ વાતોથી નહિ પરંતુ જીવનનાં પરાક્રમપૂર્ણ અને શુભ કર્મોથી આ સૂચનાનો ઉત્તર આપશે? શોકની વાત છે કે આજે ભારતનાં ઘરોમાંથી વેદનાની ચીસો સંભળાય છે, અનેક મનુષ્યો સુપચાપ દુઃખ સહન કરે છે અને મૃત્યુ પામે છે. હિંદુ કહેવડાવનારા કેટલા મનુષ્યો એ પરમાત્માની સેવાને માટે દીનદુઃખી, અક્રિયન અને અજાણ બનવાને તૈયાર છે? ગમે તેટલા મનુષ્યો એવા હોય-તેમનાં નામ અને ધર્મ ગમે તે હોય, પરંતુ તેઓ હિંદુ ધર્મના સાચા અનુયાયી છે. અને તેમના પ્રત્યે ઋષિગણ પોતાનો પ્રેમ અર્પણ કરતા તેમને ભારતની સેવાને માટે ખોલાવી રહ્યા છે. ભારતવર્ષને આ પ્રકારે સમજનારા લોકોજ ભારતની સેવા કરશે; અને ભારતીય પર્વતો, સમુદ્રા અને જલસ્રોતોને ઉચ્ચ કક્ષાના આદર્શવાદથી પુનઃ જીવિત કરશે. અને તેમનાં નામ ચીરંજીવ નહિ રહે તો પણ તેઓ નવીન ભારતરાષ્ટ્રના નિર્માણમાં જીવન ગાળશે. કેમકે જેઓ તે પરમાત્માને નિત્ય આત્મસમર્પણ કરતા મૃત્યુ પામે છે તેઓ અમર છે. (“કલ્યાણ”ના સં. ૧૯૮૯ના “ઇશ્વરાંક”માંથી)

૧૦૬-૧૮૫૭ના વઢવાનું એક ભારતીય મેક્ષકે કરેલું વર્ણન

(લેખક:-શ્રી. બાલકૃષ્ણ વિશ્વનાથ કેમકરના લેખનો અનુવાદ)

ભારતવર્ષમાં દનિદામ યા પ્રત્યક્ષ બળાવોનાં વર્ણન કરવા તરફ બહુ ઓછી ગમિ છે. આપણે મોટે ભાગે પરદેસી યાત્રીઓ તથા વિદ્વાનોના લેખોને આધારેજ દનિદામ રચવો પડે છે. પ્રાચીન કાળમાં ગ્રીક અને ચીની યાત્રીઓ આપ્યા. મધ્યયુગના ગમયમાં ખ્રિસ્તીમાન યાત્રીઓ અને તત્કાલીનકારો પોતાનાં જ્ઞાન લખી મયા. અર્ધચીન યુગમાં અંગ્રેજ તથા અન્ય યુરોપીય લેખકો દ્વારા વર્ણવાયેલી મામત્રી ઉપર દનિદાસ રચાયેલા છે. આ અવરથાનો વિચાર કરતાં ભારતીયતાનું અભિમાન ધરાવનાર કોઈના પગ હૃદયમાં ખેદ થયા સિવાય રહેશે નહિ કે આ દેશના નિવાસીઓએ સુસંબદ્ધ દનિદાસ લખવા તરફ ધણુંજ ઓછું ધ્યાન આપ્યું છે. જ્યાં સુધી સમકાલીન ભારત-વાસીઓ દ્વારા લખાયેલાં વર્ણન અને સાહિત્ય ઉપયોગમાં ન લેવાય ત્યાં સુધી સાચો દનિદાસ તૈયાર થઈ શકે નહિ. આ સાહિત્યની શોધ કરવી એ પ્રત્યેક દનિદાસભક્ત અને ભારતભક્તનું કર્તવ્ય છે. અંગ્રેજો યા પૂર્વકાળના ખ્રમકમાનો ગમે તેટલાં વિસ્તૃત વર્ણન બંનેને લખી ગયા હોય, પરંતુ તેમનાં વર્ણન સ્વાભાવિક રીતે એકપક્ષી દોવાના. આને માટે કોઈજ ઉપાય નથી. પ્રત્યેક વિદેશી લેખક પોતાના પક્ષનું સમર્થન કરવા તરફ વધારે ધ્યાન આપે છે. તેઓ ત્યાંના સૌકાથી, સમાજથી, રીતરિવાજ અને સંસ્કૃતિથી અપરિચિત હોય છે, અને ધણે ભાગે તેમના પ્રત્યે ધૂણા અને તિરસ્કારની નજરે જુએ છે. અપવાદ હોઈ શકે પણ આપવાદ વડે નિયમ સિદ્ધ કરી શકાય છે. એ કંઈ આશ્ચર્યજનક નથી, પરંતુ સર્વામાન્ય સિદ્ધાંત છે. હર્ષની વાત છે કે ભારતવર્ષના કટકાયે પ્રાંતોમાં એવા આધારોની પરિશ્રમ-પૂર્વક શોધવામાં શકે થઈ શકે છે.

આ મિદાનનું એક જ્વલન ઉદાહરણ સને ૧૮૫૭નું સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધ છે. આ યુદ્ધ જ્વલન ગજનીની (લીવીંગ પોલીટીકસ) મા ગણાય છે. એક બે ભારતવાસીઓને તેનું ભારતીય દષ્ટિએ વર્ણન લખવાનો પ્રયત્ન કરવા બદલ કોર સજા આપવાની પડી છે. પરંતુ એ તો માનવુંજ પડે છે કે આ યુદ્ધનું સાચું વર્ણન ભારતીય સમકાલીન લેખકજ કરી શકે છે. અંગ્રેજો હમેશા પોતાના પક્ષનું સમર્થન કરના ગમે. પાકડા હતાં જાણતાજ હશે કે કેવા કેવા મનોરંજક અને મુદર વર્ણન અંગ્રેજ યાત્રીઓએ લખેલા છે. એજ વર્ણનો માત્રસન આદિ સન ૧૮૫૭ નો દનિદાસ લખનારાઓને માટે આધાર-

રૂપ થયાં છે કે, માલસન આદિ ઇતિહાસકારોએ અંગ્રેજ દષ્ટિએ સંપૂર્ણ વર્ણન આપ્યું છે. બળવો કેવી બુદ્ધિને પરિણામે થયો, કેવી રીતે વધ્યો, કેટલા અંગ્રેજ મરાયા, કેટલા બચી શક્યા, અંગ્રેજોએ કેવી વીરતા દેખાડી; લખનઉ, દિલ્લી વગેરે સ્થાનો કેવી રીતે પાછાં મેળવાયાં ઇત્યાદિ બાબતોનું સરસ વિવેચન કર્યું છે. પરંતુ ભારત-વાસીઓનો વિચાર એ વર્ણનોમાં ભાગ્યેજ ક્યાંક મળે છે. કુદ પહેલાં તેમના વિચાર કેવા હતા, તેમાં શા માટે પરિવર્તન થયું, અથા એકલા કેવી રીતે થયા, ‘ઝાંરીની રાણી’એ કેવી વીરતા બતાવી; નાના સાહેબ, લખનઉના નવાબ વગેરે શું કરતા હતા, એ આવશ્યક બાબતોનું વિવેચન એ ગ્રંથોમાં બહુ ઓછું મળે છે. અંગ્રેજ સેના-પતિઓ દ્વારા કરાયેલા ભીષણ હત્યાકાંડોનાં અને લૂંટફાટનાં વર્ણન એ ગ્રંથોમાં પૂરાં મળવાં કઠિનજ છે. તેને માટે ભારતીયોએ લખેલાં વિશ્વાસપાત્ર વર્ણનો શોધવાની જરૂર છે. એવી સામગ્રી એકઠી થયા પછી આ ચિરમરણીય કુદનો ઇતિહાસ લખી શકાશે.

અમને ખબર છે ત્યાં સુધી બળવાનું કોઈ સુસંબદ્ધ સમકાલીન ભારતવાસીનું વર્ણન હજુસુધી પ્રાપ્ત થયું નથી. આનું વર્ણન એ સરળ અને નિષ્પક્ષ હોય તો તો વળી વધારે સારું. સમકાલીન લોકોમાંથી ભાગ્યેજ કોઈએ આ કુદનું વર્ણન લખવાનો વિચાર કર્યો હશે અથવા લખ્યું હશે. આ કુદતરફ ભયના માર્ગે બહુ થોડા ઇતિહાસકારો ધ્યાન આપે છે, તેથી તેની શોધબાજી પણ થતી નથી. આવી અવસ્થામાં મહારાષ્ટ્રના નુબ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર શ્રી. ચિંતામણિ તિનાયક પૈઠ્યજીએ એક સમકાલીન પ્રેક્ષકના લખેલા વર્ણનની શોધ કરીને દેશ ઉપર સાચું ભારે ઉપકાર કર્યો છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે આ વર્ણનને છપાવા તે દે આજે વાસ વર્ષ થઈ ગયાં, પરંતુ કોઈએ આ તરફ ધ્યાન આપ્યું નથી. આ ગ્રંથને દેશના ઇતિહાસનાં માનવજાતિનું મૂળ માધ્યમના માનીને અમે તેના થોડા ઘણા સાર આપણનાં અંત્ર પ્રવેશ કરીશું.

શ્રી. પૈઠ્યજી આ ગ્રંથ સને ૧૮૦૫ માં અકસ્માત મૂળલેખકના પંડાનેને નવ. પંડેરા જેવો. તેની ઉપયોગિતા એક ઇતિહાસશોધકજ નાખી શકે છે. તેમણે આ પુસ્તકને ધ્યાનથી વાંચ્યું અને અત્યંત મહત્વવાનું સમકાલીન ઇતિહાસ સ્વતંત્રતાએ અને વાચકોના ઉપયોગ માટે તેને નુદ કરીને પ્રસિદ્ધ કર્યું. પછી જ્યારે સોકો તેમને મૂળ-લેખકની જગતેલ કવિતા લખ્યા ત્યારે તેમણે મૂળ હસ્તલિખિત ગ્રંથ માન્ય. તેમના નિવૃત્તિસમયેક મંડળના આવી દોષો કે મંથી નોંધેલાં હતાં તેમણે તેમને ત્યાં નોંધેલાં હતાં.

૧૮૦૫-૧૮૦૬ નિવૃત્તિસમયે તેમને માટે કુદના સનયમા ઉપયોગના નવ. પંડેરા નોંધેલાં નિવૃત્તિસમયનાં મરસદગીય (હસ્તે

લાકા ૧) માં હતું. સ્મરત્યુક્તિ સારી અને લેખનરહિત મનોરંજક હોવાથી તેમણે ખુબ મુંદર વર્ણન લખેલું છે. સખચની પદ્ધતિ ધણી સરળ, અદંકારરહિત અને મનોહર છે. એમ જણાય છે કે આ વર્ણન લેખકે પોતાના હૃદયમિત્રોને બગવાની તથા પોતાની યાત્રાની દૃષ્ટિકોણ સંબંધિત મોટે લખણ હતું. બિહાર અને ગ્રામ્યરના ઘોડાકે પતાવત મિયાલ બાકીના બધા બનાવો પ્રેરકે અને પોતાની આંખોએ જોયેલા છે. નાના સાદેજ અને ગ્રામ્યરની દૃષ્ટિકોણ ત્યાંના જાણકાર ભોલો પાસેથી તેજ સમયે મળી હતી, તેથી તેના અધિકાંશને વિશ્વાસપાત્ર માનવો જોઈએ.

આ પ્રંથથી આપણને એક બીજો સાત પાનું થઈ રહે છે. તે સમયની અને વર્તમાનકાળની ધાર્મિક અને સામાજિક અવસ્થાનું અંતર ઘોડું પાતું જણાઈ આવે છે. લેખકે મદરાસ્ટ જતાં વડોદરા પ્રાંતોનું ખુબ મુંદર વર્ણન કરેલું છે. આગળ કાનપુર અને પ્રયાગનાં પાનું વર્ણન છે. ખાસ કરીને બગવા વખતના અને ત્યારપછીના ઝાંસીનું આટલું વિશ્વાસપાત્ર સંપૂર્ણ તથા રસયુક્ત વર્ણન બીજે ક્યાંય મળતું નથી. રાણી લક્ષ્મીબાઈનું પાનું આટલું વિસ્તૃત અને પ્રસન્ન સરિત્ર-વાર્તાનું બીજે ક્યાંય પ્રાપ્ત થતું નથી. અર્થાત્ એમ કહેવું ચોખ્ખું છે કે પુસ્તકમાં રાણી લક્ષ્મીબાઈ અને ઝાંસીનું જ વર્ણન પ્રધાનપણે છે. તેથી પુસ્તકનું મહત્ત્વ વધારે છે.

સરખાતમાં લેખકે પોતાના વંશનો અને ગામનો પરિચય આપ્યો છે. તેનો જન્મ ગોડમે નામના મદરાસ્ટીય બ્રાહ્મણકુળમાં થયો હતો. પિતાનું નામ બ્રાહ્મણ પંત હતું. ગોડમેકુળ વિદ્વાન અને યાત્રિક બ્રાહ્મણોનું હતું. બ્રાહ્મણ પંત પદેલા પેઢાઓને ત્યાંથી આશ્રય પામતા હતા. બ્રાહ્મણના બિહારેશનિકાલ થયા પછી પોતાના ગામ બરભદ્રમાં આવીને રહેવા લાગ્યા. પરંપરામત જમીનના બહુ ભાગલા પડી જવાથી નિર્વાહ પૂરતી ખેતી રહી નહિ. બ્રાહ્મણ પંતને ત્રણ પુત્ર હતા. વિષ્ણુબહે એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ પામે શાસ્ત્રોનું અભ્યસન કર્યું હતું અને સારી વિદ્વાન પ્રાપ્ત કરી હતી. પરંતુ ધરની રિયતિ ચારી નહોતી. જુદાથાથમ બાર મુકેલીઆમા ચાલી રહ્યો હતો.

સન ૧૮૫૭ના પ્રારંભમાં વિષ્ણુબહે કોઈ યજ્ઞમાનના કામને મોટે પૂજા ગયા હતા. ત્યાં સાતળા કે શ્રીમતી બાલકાબાઈ સિંધિયા મથુરામાં લવંતામુખ યજ્ઞ કરાવનાર છે અને દક્ષિણના કેટલાય વિદ્વાનોનું નિમંત્રણ મોકલ્યા છે. ઘર ઉપર દુધ ઘણું હતું. એટલે તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે ઉત્તર-યાત્રાના કંઠક પ્રાપ્ત કરીને દેવું ચૂકાવીશું. તેમને પોતાના ગુરૂની અને પોતાની યોગ્યતા ઉપર પૂરતો વિશ્વાસ હતો. ગ્રામ્યરમાં નિશિયા-સરકારને ત્યાં તેમના એક સંબંધી હતા, તેમને પૃથ્વરજ વળ કરી, પરંતુ પિતાજીએ આગ્રા ન આપી.

તેમનું કહેવું હતું કે ત્યાં આપણા લોકો બહુ ઓછા છે. રસ્તો કઠિન છે, લોકો ભાંગ અને ગાંભીરે પીનારા અને સ્ત્રીઓ માયાવી હોય છે. પરંતુ વિષ્ણુભટ્ટે આશા છોડી નહિ. તેમને બધી રીતે સમજાવ્યા અને પ્રતિજ્ઞા કરી કે હું સંયમપૂર્વક રહીશ. દ્રવ્યની જરૂર પણ હતી. તેમના કાકા પણ સાથે આવવાને તૈયાર થયા. કાકા ઘણા દિવસે સુધી બ્રહ્માવર્તમાં પેશ્વાઓની યજ્ઞશાળાના અધ્યક્ષ રહી ચૂક્યા હતા. તેમનો અનુભવ અને પરિચય માર્ગમાં ઘણો સહાયક હતોજ. પેશ્વાઓના કુલગુરુ કર્વે પણ જતા હતા, તેમની સાથે બન્ને કોશ-ભત્રીજો ઉપડ્યા.

પ્રેક્ષક (વિષ્ણુભટ્ટ) પહેલા પૂના આવ્યા. તે સમયે લોકો બગાડીમાં યાત્રા કરતા હતા. કેટલાક લોકોએ મળીને એક ગાડીને બદોબસ્ત કરી લીધો અને ચૈત્ર-પંચમીએ (માચમાં) પૂના છેડ્યું. પ્રેક્ષકે યાત્રાના લાભોનું અને પ્રાકૃતિક દૃશ્યોનું ઉત્સાહપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે. અહમદનગર, માલેગામ, ધુળિયા થઈને આ યાત્રીઓ સાતપુડાના પર્વતોમાં પહોંચ્યા. સાતપુડાની વનશ્રી અને શોભા જોઈને પ્રેક્ષકને ખૂબ આનંદ થયો. વસંતના દિવસો હતા. બિલીનાં અગણિત વૃક્ષો જોઈને બધા હર્ષ પામ્યા; કેમકે શિવપૂજન માટે તેનાથી સરસ વસ્તુ બીજી કંઈ હોઈ શકે? છ છ કોસને અંતરે આવેલી સરકારી ધર્મશાળાઓમાં મુકામ કરતા કરતા યાત્રીઓ મહત્તી ધાવણી પાસે આવ્યા. એક ધર્મશાળામાં ગોઆ તરફના બે સૈનિક મળ્યા. મુખ્યદુઃખની વાતચીત થઈ. સૈનિકોએ જણાવ્યું કે આજથી ત્રીજે દિવસે દુનિયામાં રાત્ન-કાન્તિ થઈને લૂંટફાટ થશે. ગભરાઈને એ લોકો કારણ પૂછવા લાગ્યા. સૈનિકોએ કહ્યું—“આજ સુધી અંગ્રેજોએ કીક રીતે રાત્ન કંઈ, પરંતુ હવે તેમની બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ ગઈ છે. તેઓ નવી બંદૂકો લાવ્યા છે, તેના કારતૂસોને દાંતથી તોડવા પડે છે. એક દિવસ ધાવણીમાં એક બ્રાહ્મણ સિપાઈ ફૂવા ઉપર રનાન કરવા ગયો, તો ત્યાં કોઈ ચમારે તેની પાસે પાણી પીવા લોટો માગ્યો. બ્રાહ્મણે ગુસ્સે થઈને કહ્યું કે લોટો અપવિત્ર થઈ જશે. તેથી ચમાર બોલ્યો—“એ! તમે લોકો નાતગતની શેખી મારો છો? હાલમાં જે કારતૂસ બને છે તેમાં ગાય ને સુવરની ચરખી હોય છે અને અમેજ તે તૈયાર કરીએ છીએ. તે કારતૂસ તોડતી વખતે તમારી નાતગત ક્યાં જતી રહે છે? બન્ને વચ્ચે મારપીટ સુધી વાત આવી ગઈ. ઘણા માણસો એકઠા થયા. આ સમાચાર સર્વત્ર ફેલાઈ ગયા. હિંદુ અને મુસલમાન બન્ને વિદ્રી ઉડ્યા. સમસ્ત ભારતમાં વીજળી વેગે આ ખબર ફેલાઈ ગઈ. બધાઓએ કારતૂસ લેવાનો ઇન્કાર કર્યો. વિજાયતથી નવા આવેલા સાહેબે હુકમ કાઢ્યો કે જે સિપાઈઓ કારતૂસ લેવા ઇચ્છતા હોય તેમને રાખવા અને બાકીના લોકોના સંબંધમાં પાછળ-

રી નિર્ણય કરવામાં આવશે. અંગ્રેજોની ધમ્મા ખ્રિસ્તી-ધર્મનો પ્રચાર કરવાની છે. તેમણે દલકત્તામાં બધા રજવાડાઓની એક સભા મેલાવી, તેમાં વિધવા-વિવાહ આદિ કેટલાય ધર્મ વિરદ્દ દર્શાવે રહ્યું કયાં. બધા રામજો નાખુશ થઇને આત્મા ગયા. સોડાએ અને સેનાએ નહીં કયું છે કે એક દર્શવેલા દિવસે અંગ્રેજોને હાવીને પોતાના ધર્મની રક્ષા કરવી. તે દિવસ આજથી ત્રીજો દિવસ છે, અમે અમારાં બાગબચ્ચાં પાસે પાછા જઈએ છીએ.”

પ્રેક્ષક અને બીજાં યાત્રીઓ ભારે વિચારમણમાં પડ્યા, અતે કાળા લોક આપણને દુઃખ નહિ દે એમ નહીં કરીને આગળ આત્મા. સિપાઈઓએ કહી દીધું કે ૧૦મી જૂન સુધીમાં મદદ પહોંચી જશે. મદદથી એક માઇલ દૂર સવારમાં પહોંચ્યા. તોપ અને બંદૂકોના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા. યાત્રીઓ ગમરાઈ ગયા. જાવણી પાસે જતાંજ બસો ત્રણસો સિપાઈઓએ આવીને તેમને ઘેરી લીધા. બધાના હોથ કોથ ઉઠી ગયા, પરંતુ આપણા પ્રેક્ષકે ખૂબ દિમ્ભનપૂર્વક તેમને જાણાવ્યું કે પોતે યાત્રાળુઓ હતા અને આસિયરમાં યમાયે જઈ રહ્યા હતા એટલે સિપાઈઓએ તેમને પોતાની સાથે રાખ્યા, અને બધી આવશ્યક ચીજો આપી. કોઇ પણ પ્રકારની ઉણપ નહોતી. દેમકે પ્રેક્ષક ભયે છે કે બગવાખોરો ભારે ધર્મભક્ત હતા. એ સોડાને કોઇ પણ પ્રકારે સિપાઈઓથી ધરીરને છોડાવીને આગળ વધવાની ચિંતા હતી. પ્રેક્ષકે અતે પોતાના પરિચયવાળા એક સુબેદારને પ્રાર્થના કરી કે “ઉજ્જવન પાસે છે, અમે યાત્રાળુ છીએ, જે આપ અમને ત્યાં સુધી પહોંચાડી દેશે તો આપની બદ્દ કૃપા થશે. આજ સુધી અમને આપ ભોકોના સાથથી અને સહાયતાથી ખૂબ આનંદ થયો છે.” સુબેદારે ખૂબ પ્રેમથી એ જાદુજોને બખ્ખે રૂપિયા દક્કિણા આપીને વિદાય કયાં અને ઉજ્જવન સુધી પોતાના માણસને મોકલ્યો. ઉજ્જવન જઈને યાત્રીઓએ સાંભળ્યું કે ધારના પવાર-વરના ૨૬ રાત્રનું મૃત્યુ થયું છે, અને તેની મૃત્યુ પછીની ક્રિયામા લાખે રૂપિયા દાન અપાવાનું છે ઉજ્જવનથી દબંગા જાદુજો જઈ રહ્યા હતા. આ સોડા પણ લનાંજ વેતવા નાટે ચાલી નીકળ્યા ધારના ગયા તે જોયું કે ત્યાં પત્ર નક્કવની પણ જમા નહોતી, મેંદેવાને નાટે કેટલા ધરમા રથાન નાનું કુલંબ હતું એ લોકોએ એક મનીને ત્યાં, તેણે મની કરવા છતાં પણ બાબાન બખ્ખે અને તેને કાષ્ટ ને કાષ્ટ પ્રકારે રાજી કયાં. દાનચિધિ કલપની વેળા લઈને કાકા-બચીને દાન-સાગ્રામાં ગયા. બખ્ખ જાદુજોને કાર્યો, ધેડ. ગુલમ-ગમ્મા, દામી ૧૫૫૬૬ દાનના મળ્યું. જાદુજોની બદ્દાન દબંગા જાદુજો એકત્ર થયા હતા તેમને દાન નહોતું મળતું એટલે દાન લનારોએ ઉપર તેઓ આજનું વસ્તુવત્તા હતા. પ્રેક્ષક ભયે છે—“દાસીદાન સેના.”

૧. એક દિવસ અગ્રેજ સ્ત્રીઓ અને બાળકોથી ભરેલી એક હોડી રાત્રી તરફ જતી હતી. સિપાઇઓએ નાના સાહેબ પાસે તેમના ઉપર ગોળી ચલાવવાની રજા માગી, પરંતુ નાના સાહેબે સ્ત્રીઓ અને બાળકોને મારવાની કંઈ જરૂર નથી એમ કહીને રજા ન આપી. અગ્રેજોના દુર્ભાગ્યથી હોડી ગંગાની રેતમાં ફસાઈ ગઈ. તોપચીએ તેના ઉપર ગોળી ચલાવ્યા, હોડી બગી ગઈ અને માત્ર ૧૦ સ્ત્રીઓ, ૩ બાળકો અને ૪ મરદો બચી ગયા. તેઓને કેદ કરવામાં આવ્યા. બ્રહ્માવતમાં ૬૦ સ્ત્રીઓ અને કેટલાંક બાળકો પહેરેલીજ કેદ હતાં. તેમના ઉપર ચોક્કસ કરવાને માટે ૨૫ પહેરેગીરો હતા. તેઓ બધા કેદીઓને ચીસાદિને માટે ગંગાના મેદાનમાં લઈ જતા હતા. એ અગ્રેજ સ્ત્રીઓમાં એક સ્ત્રી ખૂબ ચતુર અને દૂરદેશી હતી. તેણે એક ભગિયણને રૂપિયા આપીને મેળવી લીધી. સંકેત અનુસાર તેણે ચીસ પછી એક પત્ર ત્યાંજ મૂકી દીધો, પરંતુ આ થતના એક પહેરેગીરે જોઈ લીધી અને ભગિયણને પકડીને નાનાસાહેબ સમક્ષ હાજર કરી હતી. ભગિયણે બધું કબજા કરી દીધું અને પત્ર વાંચતાં માલમ પડ્યું કે તેમાં અગ્રેજોને અમુક સમયે કાનપુર ઉપર હુમલો કરવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. આથી બધા સિપાઇઓ ગુસ્સે થઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે એ સ્ત્રીઓને મારી નાખવી જોઈએ; કેમકે વખત આવનાં તેઓ હજો દેશે. નાના સાહેબે સ્ત્રીઓને મારવાનો ઇન્કાર કર્યો, પરંતુ સિપાઇઓએ ક્રોધમાં આવીને કંઈ પણ સામગ્રી નહિ અને બધી સ્ત્રીઓ અને બાળકોની હતક કરી.

અંધકાર લાગે છે કે આ હતકથીજ સુદમા નિધ્નતા મળી; કેમકે છત્રપતિ શિવાજી આદિ મહાપુરુષોએ હમેશા સત્રુની સ્ત્રીઓનું સન્માન સાચવ્યું હતું. તેથી તેમની ઉન્નતિ થઈ અને ગમે તો આ અપરાધ તેમની સંમતિની વિરુદ્ધ બસેને થયો હોય પરંતુ આ હતકથી અમરતામા જેવા નાનાસાહેબ ઉપર સદાને માટે કલંક લાગી ગયું. બધા ભાંડોએ આ બનાવનો વિરોધ કર્યો.

આને ૧૫ દિવસ થયા પછી અગ્રેજોએ આરે તરફથી કાનપુરને ઘેરી લીધું જગજી લડાઈ થઈ. નાના સાહેબ, રાવસાહેબ વગેરેએ વીરતાની પગકાટા બનાવી દીધી, પરંતુ હસ અગિયાર દિવસ પછી તેમને બ્રહ્માવત છોડવુંજ પડ્યું કારણ કે અગ્રેજોની તોપો આગે લસકર તરફ ચાલ્યા ત્યારે પાતાળા પગિયારને લઈને તેઓ લખનઉ તરફ ચાલી નીકળ્યા. આ તરફ અગ્રેજોએ કાનપુર લઈને કાસે આમ ચલાવી. બ્રહ્માવત પછી લઈ લીધું. ત્યાં પણ બપોરે લૂંટ અને કનક ચાલી. જે પુરુષ જીવાના આવ્યા તેને મારી નાખ્યો. અગ્રેજોએ બધા નાગરિકોને લૂંટવા દબરો માણસ મરાધા અને નમરે રીદ ૨૫ ધારણ કર્યું. નાના સાહેબનાં મુંદર મંદલ અને મદિર પાડી

નાખવામાં આવ્યાં. ત્રણ દિવસ પછી સેનાપતિની આજ્ઞાએ
કતલ અને લૂંટ બંધ કરવામાં આવી. લખનૌ લઈને અગ્રેજોએ તે
પણ એજ પ્રકારે લૂંટયું. આ તરફ કાનપુરથી નાસી છૂટેલો વાલ
ટોપી કાલપી તરફ આવ્યો અને કાલપી ઉપર હુમલો કરીને તેને
કબજે કરી લીધો. તેણે સારી સેના એકત્ર કરી અને રાવસાહેબ
(બાહરાવના એક પુત્ર)ને આગેવાન બનાવીને કાલપી પ્રદેશ
કબજામાં રાખ્યો.

પ્રેક્ષકને આ બધા સમાચાર જ્વાલિયરમાં મળતા ગયા. જ્વાલિયરમાં રહીને જીવ અકળાઇ ગયો હતો, તેથી તેમણે ક્યાં ખીજે જવાનો વિચાર કર્યો. સૌથી સાફ સ્થાન આંસી જણાયું. કારણ કે તે મહાપરાક્રમી રાણી લક્ષ્મીબાઇનું રાજ્ય હતું, અને તેમન દરબારમાં કેટલાય પરિચિત સજ્જનો પણ હતા. કાર્તિક મુદી પાંચમ ને દિવસે કાકા-ભત્રીજે આંસી તરફ રવાના થયા.

[illegible]

હાથે પાણી ખેંચીને પોતાની તરસ છીપાવી, અને એ આગ્રિતોને કાલપી આવવાનું આમંત્રણ આપીને ઘોડો દોડાવી મૂક્યો. કાલપીમાં રાવસાહેબ અને તાત્પાટોપી એકઠા થયા હતા. ત્યાં પણ અગ્રેજો સાથે ઘોર યુદ્ધ થયું અને હારતવાસીઓની હાર થઈ. આપણા પ્રેક્ષકની દૃશ્યા ઝાંસીથી પણ ખરાબ થઈ. બિચારાને કાલપીથી પણ જાન બચાવીને લાવવું પડ્યું. માર્ગમાં હેટલાંથે સ્થાનોએ લૂંટારાઓની સામે યના યના કોઈ પણ પ્રકારે શ્લોકાવર્ત પઢોંચ્યા. ત્યાં નગરવાસીઓએ યુદ્ધ અને લૂંટની બંધી હકીકત દહી. શ્લોકાવર્તથી યાત્રાને ખાટે તેઓ ચિત્રદૂટ ગયા. પરંતુ ત્યાં પણ બળવો તેમની પાછળ જતની પેઠે લાગ્યો રહ્યો. બળવામાં અગ્રેજો ચિત્રદૂટને નારાયણરાવ પેશ્વા (નાના સાહેબના એક ભાઈ)ના હાથમાં મૂકીને નાકા દતા. નારાયણરાવની જાગીર પણ એજ હતી. દરે એજ સમયે જનરલ હિંટલોકે આવીને તેને પણ ગિરફતાર કરી લીધો. તેનું ઘર લૂંટવામાં આવ્યું, દરોડોની અમૂલ્ય સંપત્તિ સિપાઈઓ હાડી ગયા. દેવતાઓની મૂર્તિઓ પણ બાકી રાખી નહિ, એટલે સુધી કે પાણી ખેંચવાની દોરી સુદાં હાડી ગયા.

વારનસમાં નારાયણરાવને ત્યાં અપાર ધન રાખેલું હતું. આ લૂંટની બાબતમાં માલસેને લખ્યું છે કે, મહેલના બંદારોમાં અપાર સંપત્તિ, આદ્યજન રત્ન અને હીંગ સિપાઈઓની આટલા દિવસની મહેનતના પુરસ્કાર તરીકે રાખવામાં આવ્યાં હતાં ! આ બાબતમાં પાછળથી મર જુનોજ અને જનરલ હિંટલોકેમાંજ મત્તો થયો તે 'કોર્ટ ઓફ એડમિરલ્ટી' સુધી પહોંચ્યો. નારાયણરાવ પામે બીજા મરીઓનું ધણું ધન રાખેલું હતું તે પણ લૂંટાઈ ગયું. બિચારા અનાથ નિર્ધન થઈ ગયા. તેમની સ્ત્રીઓનાં શરીર ઉપર જે ધરેલાં હતા તે પણ લૂંટાઈઓથી બચવા પામ્યા નહિ. ખાસ વાત તો એ છે કે નારાયણરાવે બળવામાં દરેક બાજુ લીધા નહોતો. ચિત્રદૂટમાં મજબૂતનહિ કરીને હેટલાક શિવિયા મેજર્વાને પ્રેક્ષક બાદા ગયા. જળી રેતમાં દહીંક મુઝકલીઓની સાને થયું પડવાથી અને પાંડા રીંતે તેઓ જાગીન પડ્યા. ત્ય અલ્લિયરથી આવેલા એક પ્રાણી પામેથી ત્યાંના નવાચા મચ્યા કાલપીની હાર પડી 'ઝાંઝીવાળી' અને ગુરનાહબ અર્પિત કેવી રીતે અલ્લિયર પડોંચ્યા, અને ત્યાંથી સિધિયા નાની ગયા, તથા કયે પ્રકારે અગ્રેજો સાથે વીરંગના લક્ષણોનું અર્પિત યુદ્ધ. જંગ તેને બદલુરીથી લડીને વીર-મતિ પ્રાપ્ત કરી, અલ્લિયર પામે મુદારમાં થયું. એ બાબતે તેને ત્યજ જાણવા મળી એ યુદ્ધમાં જાતનુજાતીઓ દારી ગયા. પ્રેક્ષકના અભિપ્રાય પ્રમાણે ગાળીના જાણુરી જાતનુજાતીઓની મર્યાદા વીરંગનો બંધ આવ્યો.

જલોનમાં પ્રેક્ષકનો રસ્તો ફરી અદ્વાયો. તે પાછા ફરીને ફરીથી નારાયણરાવ પેંચાને ત્યાં આગ્યા. તેઓ કેટલાં હતાં પરંતુ રોજ જે સો બસો રૂપિયા ખર્ચને માટે મળતા હતા તેમાંથી કંઈક હાલમાં આપતા હતા. એને પણ કંઈક મળ્યું. અહીંથી તે સૂર્યદંડ તીર્થ ગયો. ત્યાં અકસ્માત રાવસાહેબ વીસ હજાર બળવાખોરો સાથે આવ્યાં આ બ્રાહ્મણો પણ તેમની સાથે થઈ ગયા. રાવસાહેબ બળવાખોરો સાથે રાજપૂતાનામાં જયપુર, જૂદી, કોટા વગેરે રાજ્યો પાસેથી કાલેતા લેતા ફરવા લાગ્યા. કોટાની નીચેના એક રાજ્યએ બળવાખોરો સાથે યુદ્ધ પણ કર્યું, પરંતુ તેને હારીને નાસવું પડ્યું. પ્રેક્ષક એક એવી ઘટના લખી છે કે જે રાવસાહેબના ઉગ્ગતવળ ચરિત્ર ઉપર પ્રકાશ નાખે છે. રાજના નાદા પછી બળવાખોરોએ આ નગરનો કબજો લીધો. રાજનો બળનો રાવસાહેબે પોતાના હાથમાં કીધો. રાજની સ્ત્રીઓ તથા મહેલની અન્ય સ્ત્રીઓ એક આરડામાં અંદરથી બારણાં બંધ કરીને ભરાઈ ગઈ. ત્યારે રાવસાહેબે બહારથી તેમને પ્રાર્થના કરી કે અમે ધર્મને માટે યુદ્ધ કરનારાઓ છીએ. હું રાજની માતાને મારી માતા અને રાજની સ્ત્રીઓને મારી બહેનો સમજાવું છું. આપ નિશ્ચિંતપણે બહાર આવો. આ આશ્વાસનથી બધી સ્ત્રીઓ બહાર આવી. રાવસાહેબે તેમનો આદરસત્કાર કર્યો. રાજના પુત્રને માલિકી એસાડ્યો અને તે નગરમાંથી ચાલી નીકળ્યા.

બળવાખોરો હવે ખૂબ ઉદ્દંડ-ઉન્મત્ત થઈ ગયા હતા અને તેમને દક્ષિણ તરફ જતા જોઈને પ્રેક્ષક અત્યાવર્ત તરફ પાછા ફર્યા. વચ્ચે તેમને કેટલીયે મુશ્કેલીઓ સામે થવું પડ્યું. કોલેરાની જિંભારીથી તેમને વચ્ચેના ગામમાં કેટલાક દિવસો સુધી રોકાવું પડ્યું. પછી યાત્રા કરતાં વચમાં કાકાશીના પરિચયના એ અત્યાવર્તના બ્રાહ્મણે મળ્યા. તેઓ બન્ને રાવસાહેબ અને તાત્યા ટોપી સાથે ગયા હતા. તેમને બળવાખોરોના સંબંધનાં પૂરા સનાચાર આપ્યા. તેનો સાદો એ છે કે બળવાખોરો નર્મદા તરફ ગયા. અંગ્રેજોની ફોજ તેમની પાછળ પડી હતી તેથી તેઓ જલદીથી નદી આળંગવા દરમ્યાન દત્ત. પરંતુ રમ્મદતી ભગતીથી રસ્તો જલદી મળ્યો નહિ. અંતે એક ઘણું મજા દરમિયાન રૂપિયા આપીને નદીપાર ઉતરવાનો વિચાર કર્યો અને અંતે રાજ નામે પાર ગઈ. અંગ્રેજો નદી પાર જઈ શક્યા નહોત. રામદાસને નિઝામ પાસેથી બદલી આપ્યા હતા, પરંતુ તેમના ફર નગરનાજનક સમચાર લાગ્યા એટલે કાચાર ધર્યો ખર્ચ કે જે રાજી ચાલી પરંતુ હવે સંગઠન લીધું પડી મળ્યું હતું. રાજ નગર નામ જ લૂટના રૂપિયા તેમના ધર્યા હતા તે લૂટને તેમના નામ નામ. હતા. અંગ્રેજોની તારીની ફોજનું મેંદંડલું રાજ નામ નામ નામ. અંગ્રેજો નદીને એ બન્ને બ્રાહ્મણો નામ

ત્યાંથી નાસી છૂટ્યા અને રસ્તામાં તેમને પ્રેક્ષકના બેઠો થયો. પ્રેક્ષકનું બળવાનું વર્ણન અહીં અમામ થાય છે, તેમ છતાં આના પછી મારાંચ માટે તેજે પોતાની વ્યક્તિગત યાત્રાનો વૃત્તાંત સંક્ષેપમાં આપ્યો છે. અભ્યાવર્તથી બેઠસિયાના રામની મુવર્ણુ-ગુલામાં ભાગ લઈને અયોધ્યા થઈને એ લોકો કાગી પહોંચ્યા. કાગીથી અમામ આવ્યા. ત્યાંથી મંગાજીની કાવડ ઘેર લઈ જવાનો નિશ્ચય કરીને એક કાવડ કરી લીધી. આ એક પ્રકારનું વ્રત છે. તેમાં પોને જાતે પગે ચાલીને મંગાજી લઈ જવાનું હોય છે. તે મંગાજી લઈને અભ્યાવર્ત, વાલિયર, જાંસી, સાગર, કૃષ્ણ થના દુસંગાખાદ પહોંચ્યા. રસ્તામાં મંગાજીના ભારથી ઘણું દુઃખ પડ્યું. પરંતુ પ્રેક્ષકે પોતાનું વ્રત પૂર્ણ કર્યું. દુસંગાખાદથી એ લોકો ફરી કંઈક પ્રામિતી આશાએ હિંદોર ગયા. હિંદોરથી દુસંગાખાદ અને નાસિક થઈને પછી ત્રણ વર્ષ બાદ પ્રેક્ષક પોતાને ઘેર પહોંચ્યા.

(કેબુઆરી-૧૯૨૬ ના 'વિશાલ ભારત' માંથી)

१०७-ईश्वर-प्रसंग

(સંખટ:-વિદુરોખર બટ્ટાચાર્ય એમ. એ. ના લેખનો અનુવાદ)

મારી સમજમાં ધર્મ અને ઇશ્વર એ બે વિષયો ઉપર આગ-
સુધી એટલી બધી બાબતો કહેવાઈ ગઈ છે કે જો દબાર વર્ષ સુધી
આ સંબંધમાં કંઈ પણ ન કહેવામાં આવે તોપણ કંઈ તુકસાન
જાણીતું નથી. પહેલાં જો કંઈ કહેવાઈ ચૂક્યું છે, તેના એક સામાન્ય
ભાગ ઉપર વિચાર કરવાથીજ સર્વ કંઈ થઈ શકે તેમ છે. પરંતુ
મનુષ્યના પુનઃજિવ કન્વાની એક ઇચ્છા જોવામાં આવ્યાજ કરે છે.

મનુષ્ય અનેક પ્રકારની થાતો કહે છે, તે બધે વખતે બધી થાતોને સારી પેઠે સમજી વિચારીને અને તેનો અનભવ કરીનેજ કહે છે એમ નથી. કાલ કોઈ યાર તો માણુન જે બાબતના પોતે પણ કહે જાણુને, સમજવા નથી, તેથી થાતો કહ્યા એ એ, પરંતુ કોઈ કોઈ સમયે તો તે માટે બાને એવીજ થાતો કહ્યા કરે છે. આ રીતે કહેવાનું પશ્ચિમ બાજુએ અમરેલી કે બેલુચી જોઈને તે જાહેર પણ વિચાર નથી કરેલો. તો તે ને ને પ્રકારે કહે તે કદાચ કહેવાનું જ નેનું કામ હોય છે, હજી હાથ એટલે તેમ પણ નથી અધિકાર હોય છે અને બહુ જાણના પ્રકારો હોય છે ત્યારે આવીને આજના આજના સ્થાન શિક્ષણની નથી. પાની એક એકને બિલ્લ બિલ્લ મનુષ્ય, બિલ્લ બિલ્લ રૂપે વેતક થીકે છે. કોઈ જાને કહી જાકે કહે છે, કોઈ મનુષ્ય અને કોઈ

ભૂત કહે છે તથા કોઈ ખીલુંજ કંઈ બતાવે છે. એવા પણ માણસો હોય છે કે જે ભૂત અથવા મનુષ્યનો નિર્ણય કરી શકતા નથી. આજ પ્રકારના ખીન પણ ઘણા લોકો હોઈ શકે છે. જે આવા બધા લોકો એક જગાએ એકઠા થઈ બેસે અને તે વસ્તુને લઈને તર્ક કરવા માંડે તો તેમના તર્કના પ્રદારોથી તે સ્થાન શુંજ હોશે, સુક્તિ-ઓ અને તર્કોના પ્રવાહમાં દિશાઓ વહી જશે, પરંતુ યથાર્થ તત્વનો પત્તો જરા પણ લાગશે નહિ. એવી વાત પણ નથી કે એ તાર્કિકો માંથી કોઈ તે તત્વને જાણીજ શક્યા ન હોય અથવા તો જાણ્યા છતાં સારી રીતે કોઈ કહી શકતા ન હોય. વાત તો એ છે કે એ પ્રમાણે હોવા છતાં પણ તર્કના વ્યૂહને બેઠીને તે તત્વને પ્રદાન કરી શકાવું અત્યંત કઠિન છે. ધર્મ અને ઇશ્વરના સંબંધમાં એજ પ્રમાણે થયું છે. અસ્તુ. અમારી સમક્ષ હમણાં ઇશ્વરપ્રસંગ ઉપસ્થિત છે એટલે હવે તેનીજ આલોચના કરીએ.

બન્ને પક્ષો ખરા થઈને ઉભેલા છે, આજજ નહિ, અતિ-પ્રાચીન કાળથી, અદિજ નહિ, વિદેશોમાં પણ એ પ્રમાણેજ છે. કેમકે એજ મૂળ વાત છે. એક પક્ષ કહે છે 'ઇશ્વર છે' બીજા કહે છે 'નથી.' બન્નેમાં તુલ્ય સુદ્ધ જગત્તું છે; કોઈ પણ પક્ષ હકી ગયે તેવો નથી, કોઈ પણ પક્ષ કમજોર નથી. આ વિષય ઉપર જે કંઈ કહેવા કથવાનું હતું તે કહી કહીને પ્રાચીન લોકો ચાલ્યા ગયા. પરંતુ ઝગઝગાતો અંત આવ્યો નથી. પ્રાચીન લોકો જ્યાંથી પડતું મક્કા ગયો હતા, ત્યાંથી નવીન માણસોએ ફરીથી અદ્યક્ષ ઉત્પાદ સાથે યાત્રા શરૂ કરી દીધી છે; પરસ્પર સુક્તિ-તર્કોની કાપાકાપી સાથી રહી છે, અગર નથી કે એનો ક્યારે અંત આવશે. યેરાની લડાઈની પેઠે જે ત્રેસણે હોય છે તે દુર્ગમને હરાવી દે છે, પરંતુ દુર્ગમના હકી ગયા પછી પણ એમ કહી શકાતું નથી કે સુદ્ધની શરૂઆતમાં હોય કેનો હનો.

આ બંધી બદારની બાબતો છે. બદારની વાતોથી ઇશ્વરના અસ્તિત્વ અનસ્તિત્વનો નિર્ણય કરવો અસંભવિત છે. તેઓ કહે છે કે ઇશ્વર છે, તેઓ એમ પણ કહે છે કે તર્ક કારા તેની પ્રતિ શક્ય શકની નથી. આ તો પેતાના અનુભવનો વિષય છે. દૂધ, મધ, એક વગેરે મીઠા છે કે નહિ, એ વાતો વડે અનુભવનું કઠિન છે અથવા અનુભવની શક્યતા તેમ નથી. અથવા કેનામાં કેટલી મિઠાઈ છે તે વાત હમણે કરીને સુદ્ધ જગત્તું છતાંયે સ્વયં સુદ્ધની પણ અનુભવના અંત અંત નથી. તેને પોતાને જરાક અપ્રાપ્તિ વેદનું પડે અને એ વાત વેદવાચક નરને તેની અગર પડી જશે. કેમકે એ અનુભવ નો નિર્ણય કે એક લોકો છે કે કહ્યો, એ અનુભવને મટે જેમ તેમ આપણે વેદવાચક એક સાચુ ઉપાય છે, તેજ પ્રમાણે ઇશ્વર છે કે

નહિ, એ વાત જાણનારો પણ એકમાત્ર ઉપાય અનુભવ કરીને જોવા-
નોજ છે. અનુભવ કરવાનો શો ઉપાય છે ? જોઓ કહે છે કે ધર્મિર
છે, તેજોજ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપશે અને તેમજો આવશે પણ છે.
જો કોઈ શ્રદ્ધાપાત્ર મનુષ્ય કહે કે હું જાતે જાતે અમુક ગામ જોઈ
આવ્યો છું, તો તે તે ગામનો માર્ગ પણ જાણે છે, અને ખીજાને
જતાવી પણ શકે છે. તેના જતાવેલા માર્ગને જોડીને ખીજો માર્ગ જવાથી
જો તે ગામ ન મળે તો તથી તે ગામજ નથી એમ માની લેવું અથો-
છે. તેના જતાવેલા માર્ગે જાતે જુઓ, ગામ મળી આવ્યું તો તો
ફિક્કજ છે, અમડોજ મટી ગયો અને જો ન મળ્યું તો કહેવુંજ પડશે
કે ગામ નથી.

એક વાન ખીજી સમજવાની છે. એક માણસ તરસથી તરસે છે
તેને થોડું પાણી આપવામાં આવ્યું. તેજો થયાવિધિ પી લીધું, તેની
તરસ છીપાઈ ગઈ. એક મનુષ્ય રોગથી પીડાથી વ્યાકુળ છે, વેદ તેને
દવા આપી, રોગીએ તેનું થયાવિધિ સેવન કર્યું; તેનો રોગ શાંત
થઈ ગયો નહિ. જો વાત્સવમાં જવા અને ઔષધિ ન હોત તો તરસ્યા-
ની તરસ અને રોગીનો રોગ શાંત થાત નહિ. પાણી અને ઔષધ દ્વાનાં
એટલે તરસ અને રોગની શાંતિ થઈ. એજ પ્રમાણે જો મનુષ્ય
વિધિપુરઃસર ધર્મિરની ઉપાસના કરે છે અને તેનામાં ધર્મિરોપાસનાના
શુદ્ધ જોવા કે—

અદ્વેષ્ટા સર્વમૂતાનાં મૈત્રઃ કરુણ યય ચ ।

નિર્મમો નિરહંકારઃ સમદુઃખમુખઃ ક્ષમી ॥

વગેરે (ગીતા અ. ૧૨ શ્લોક ૧૩ થી ૨૦) પ્રગટ થઈ જાય છે
નો કહેવું જોઈએ કે ધર્મિર છે, તેથી તેની ઉપાસનાથી ઉપાસકમાં
એ શુદ્ધિનો વિકાસ થયો છે. આવા બહુ દુર્લભ હોવા છતાં પણ
અસંખ્ય નથી.

ધર્મિરની ઉપાસના નહિ કરવાથી શું એ શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકાતા
નથી ? એ એક સ્વતંત્ર પ્રશ્ન છે. અહીં તો જો ધર્મિરની ઉપાસના
કરે છે તેનીજ બાબતમાં કહેવાના આવ્યું છે. પગલું આ પ્રશ્નનો
ઉત્તરમાં અનંદાએ કહ્યું છે કે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. એક રોગની અનેક
દવાઓ હોય છતાં જો એને સૌને માટે એક દવા ઉપયોગી પડતી નથી.

। ૧ ૧૯૮૬ ના 'કલ્યાણ'ના ધર્મિરક્રમાંથી)

૧૦૮-ગુપ્ત નાસ્તિકતાનો વિસ્તાર

(લેખક:-શ્રી. દ્વારકાપ્રસાદજી શર્માના લેખનો અનુવાદ)

‘કલ્યાણ’ના સંપાદક પણ કોઈ વિલક્ષણ લેખના જીવ જણાય છે ! જે જમાનામાં લોકો ધર્મચરને ઉંચે મૂકીને મનમાં ધ્રુવે તેમ કરવા તત્પર રહે છે, જે જમાનામાં ધર્મચર કેવળ જૂઠ્ઠા સોગન લઈ જૂઠું બોલવાનાં સુરક્ષિત સાધનરૂપે રહેલા છે, તે જમાનામાં તેમને ‘કલ્યાણ’નો ‘ધર્મચરંક’ કાઢવાનું સૂઝે છે ! તેમની અજબ અક્ષલની પણ બલિહારી છે ! શું વિશેષ એક કાઢવાનો ખીન્ને વિષય ના મળ્યો ? તેમણે તો આજથી સેંકડો વર્ષો પૂર્વે આ અવનિર્મા અવતરવું બેઠવું હતું; આ નવીન સભ્યતાના આંજી નાખનારા જમાનામાં નહિ. તેઓએ જૂના પુરાણા વિચારોનો પ્રચાર કરીને દેશની ઉન્નતિને શા સાડે સેંકડો વર્ષ પાછી ધસડી રહ્યા છે ?

હજી થોડાજ દિવસની વાત છે. પ્રયાગના ‘લીડર’ નામના દૈનિક વર્તમાનપત્રમાં કોઈ અંગ્રેજી વર્તમાનપત્રનું અવતરણ ઉતારવામાં આવ્યું હતું. તેમાં લખ્યું હતું કે ‘રશિયાની સોવિયટ સરકારે સરકારી શાળાઓમાં લણનારાં બાળકો માટે જે નવાં પાઠ્ય પુસ્તકો રચાવ્યાં છે, તેમાં પહેલો પાઠ ધર્મચરના અનસ્તિત્વ વિષેનો છે. પાઠમાં લખ્યું છે કે ‘અકર્મણ્ય-એદી-આળસુ, ખીજઓને છેતરનારા અને સ્વાર્થી’ લોકોએ પોતાનું કામ સાધવા માટે ધર્મચર નામની એક ખાસ વસ્તુની કલ્પના કરીને સમસ્ત સંસારને તુકસાનમાં ઉતારી દીધો છે. ખરી રીતે ધર્મચર જેવી કોઈ ચીજ જ નથી.’ આવા ભાવોથી ભરેલાં પુસ્તકો બાળકોને લણાવીને રશિયાની સોવિયટ સરકાર પોતાના રાજ્યના ભાવી નાગરિકોના મનમાંથી ધર્મચરના અસ્તિત્વનો લોપ કરવા તત્પર થઈ છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ લેખકનું કહેવું છે કે રશિયામાં વસતા આસ્તિક જર્મન ખેડૂત ઉપર એટલા માટે મોટા મોટા અત્યાચારો કરવામાં આવે છે કે જેથી તેઓ ધર્મચરની ચર્ચા અને તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખવાનું તજી દે. જે આસ્તિક અને ધર્મચરનિષ્ઠ જર્મન સોવિયટ સરકારની આ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તેઓના સંબંધમાં કહેવાય છે કે તેમને સૈબિરિયા મોકલી દેવામાં આવે છે અને ત્યાં તેઓ ઘણા જલદીથી કાળના મુખમાં પડીને પોતાનું અસ્તિત્વ નાશુદ્ધ કરી દે છે.

આપણા દેશના એક મુખ્ય રાષ્ટ્રીય નેતા પણ પોતાના એક ભવળમાં પોતાને એન્ટીગોડ-અર્થાત્ ધર્મચરવિરોધી તરીકે જાહેર કરી ચૂક્યા છે. એટલે હવે એ દિવસ દૂર નથી કે ત્યારે આ દેશના શત્રુનની સગામ એવા લોકોના હાથમાં આવતાંજ, એ ઉન્નતિશક્તિ

નેતા, આ દેશમાં પણ મોવિયટ સરકારની ઉપરોક્ત નીતિનું અનુકરણ કરીને, હિંદુની વિરુદ્ધ યજ્ઞવગ દબી કરશે, કે જેથી એ દેશવાનની વાનમાં ઉત્થાનના શિખરે ચરેલા જન્મવા લાગશે.

આ દેશમાં પણ હવેર વિરુદ્ધની યજ્ઞવગના સીશ્વરેશ તે મંડા-
દશ શૂદ્રના જોવામાં આવે છે. લોકો દેવ છે તો ખરો કે હિંદુ છે અને તે સર્વવ્યાપી, સર્વસાક્ષી, સર્વાન્તર્યામી અને સર્વદ્રષ્ટા પણ છે; પરંતુ વ્યવહારમાં તેઓ તે પ્રમાણે માનવા નથી.

હવેર વિષે લોકો જેટલું કળા કરે છે, તેજ પ્રમાણે જો તેઓ માનવા પણ હોત અને તદનુસાર વર્તન પણ કરતા હોત તો સંભાર-
માં ન તો. ક્યાંય પોસિમનું નામનિશાન જાણત, ન તો કોઈ રાત્રી લાવતરકર શખન અને ન તો કોઈ વધારા ભેદિતરનું નામ અંબજાન. કેમકે જ્યારે લોકો હવેરને સાચેજ સર્વવ્યાપી માનવા દોષ તો પછી અપરાધ ક્યાં કરત ? લોકોની દષ્ટિ જુવારીને ચોર ઉઠાડીને અને ગળાં ટાપનારા શા સાર પોતાનાં દુઃખપ્રદ કાળાં કરતૂતેથી ભોંકોને ખાડીખમ કરી મૂકત ? આ પૃથ્વી ઉપર ગુન્દા-
ઓની સંખ્યા ઘન્ય હોત. જો મથાઈપજે હવેરને સર્વવ્યાપી માનવામાં આવના હોત તો દોઝી લોકો શા સાર માત્ર કોઈઓની અંદર બેસીને પાપકર્મ કરત ? જો હિંદુને લોકો સાચેજ સર્વવ્યાપી માનવા હોત તો બંધમાન, કૃત્રી અને વિસ્વાસપાતી માણસો જતા માણસો-
ને શા સાર સત્યાવના હોત અને તેમનું સર્વસ્વ ઝડપી લાંબને જનતાને-લોકોને સંક્લુષ્ઠ કરતા હોત ? જો હવેરને વાસ્તવ સ્વરૂપે સર્વવ્યાપી માનવામાં આવના હોત તો હંમદી આદિ મોટાં મોટાં પ્રાયશ્ચિત્ત-વિધાયક પોયાંની રચના શા સાર કરવામાં આવત ? જો લોકો જેવું મોઝે બોલે છે, તેજ પ્રમાણે સમજતા અને કરતા હોત તો જારનવર્ષમાં અગ્રતન દિંદતો પુર્નિત પ્રાદુર્ભાવ શા સાર થાત ? લોકો જો હવેરને સર્વવ્યાપી સમજીને સંસારમાત્રામાં પ્રવ્રત થાત તો પૈદિકોના સંખ્યાપાસનમાં આવ્યમન મંત્રની આવરમયતાજ શી હતી ? પ્રિત્તિઓને શા સાર રાતદિવસ અપરાધોની ટાંચા કરા-
વવાની ચિતામાં દબવું પડત, મુસલમાન શા માટે તોખાદ તોખાદની ચીસો પાડત ?

આપણી નમક્ષ હિંદુ સર્વવ્યાપી, સર્વસાક્ષી, સર્વદ્રષ્ટા અને સર્વાન્તર્યામી છે કે નહિ એ પ્રશ્ન નથી. પ્રશ્ન તો એ છે કે જો લોકો હિંદુને ઉપરાજી ગુણોવાળા માને છે, તેઓ પોતે પોતાના મનને અનુકૂળ આવચરણ કરે છે કે નહિ ?

હમેશા જોવામાં તો એ આવે છે કે હિંદુને ઉપરોક્ત ગુણો-
વાળા કહેતા જતા પણ તેઓ વર્તનમાં તો ઉક્ત ગુણોનું ભાવ અંડનજ નથી કરી રહ્યા પગલુ તેઓ તો હિંદુના અસ્તિત્વ સુદાને

પણ મરડી મચડી રહ્યા છે. અમારી સમજમાં તો એવા લોકોથી તો પેલા લોકો ક્યાંય દૃઢ વિચારના છે કે જેઓ ઉર્દુ બાપના કવિની આ ઉક્તિ અનુસાર વ્યવહાર કરે છે.

પિંચે મૈં આશકારા હમકો કિસકી સાકિયા ચોરી;

ખુદાકી ગર નહીં ચોરી તો ફિરબંદેકી કયા ચોરી.

અર્થાત્ અમે દરેક કાર્ય ખુલ્લે ખુલ્લા કરીશું, સમાજ ભણે અમારાં કાર્યોને ખરાબ માન્યા કરે. ત્યારે આપણને ઈશ્વરનો પણ ડર નથી તો પછી આપણે તેના બંદા ચાને ઈન્સાનથી શા સારૂ કરીએ!

જે કે તેમનું આ કથન ઈશ્વરની સરકાર પ્રત્યે એક પ્રકારનો સવિનય અનાદરજ છે, છતાં પણ તેમાં દંભ, પાખંડનો લેશ પણ ન હોવાથી એ તિરસ્કારની ચીજ નથી. હા, એ ઉદંડતા અને નિર્દયના અવસ્થ છે.

ઈશ્વરના સર્વસાક્ષિત્વને માનનારા લોકો ત્યારે જાણી પુછીને હવની માખી ગળી જાય છે, હોડ બકી બકીને સર્વથા મિથ્યા ભાષણ કરતાં શરમાતા નથી અને 'રામ રામ જપના, પરાયા માત્ર અપના' અર્થાત્ રામનું નામ જપવું અને પારકો માત્ર પોતાનો બનાવી લેવાને માટે અનેક પ્રકારનાં છગકપટ રચ્યા કરે છે; ત્યારે લોકો પોતાના ઉપકારકર્તાનું પણ અનિષ્ટ કરતાં લાજવા નથી; ત્યારે એવા માણસો મોટા ધરડાઓની પાઘડી ઉતારતાં પણ અચકાતા નથી; ત્યારે અદાલતમાં જઈને અને 'ઈશ્વરને લાજરા હવુર' કહીને જુદું સિવાય એક શબ્દ પણ સાચો નથી જોવાના, ત્યારે આ પાખી પેટમાં રાટલીના બે દુકડા નાખનારના કહેવાથી લોકો મોટા મોટા આગરવાળાઓને બેઆગરૂ કરી નાખે છે, ત્યારે માત્ર બે ચાર રૂપિયા મેળવવાની આશાએ લોકો ખરાબનાં ખરાબ માણસની પ્રશંસા કરીને ઈન્દ્રાસન ઉપર બેસવા ચોખ્ખા બતાવે છે; ત્યારે કહેવું પડે છે કે એવા આસ્તિકો કરતાં પેલા નાસ્તિકો સાબ દરજ્જે સારા છે, કે જેઓ લોકપણુ પ્રકારના પોતાને મન્ય એવા સિદ્ધાન્તને દૃઢતાપૂર્વક વળગી તો રહે છે.

સહેને કેહી દેશ્વરબક્ષ કહેવાવાનો પ્રેમ કરે, પરંતુ જો તે ત્રીસ કપિયે મનુન. બાવની ચરબી ઘીનાં બેગરીને તેને પંચોતેર કપિયે મનુન. દર પેને તો તેને અમે કહી પણ દેશ્વરને સર્વકોટ અધિક નર હમના. નાસ્તો માનનારે નહિ કહીએ. જે પોતાને મહા-વહીર કમલ જ અને સહેને મનુ આપવાની યાત્રા જાનુને નથી મહા 'કર્યે કુન્વા વૃત્તં પિવેન' ન. દરકા નિશાન્ત કાર નાસ્તિકના બાવ છે, તેને અમે કહી પણ દેશ્વરને માનનારે આસ્તિક

નદિ કદીએ, અમારી સમજ પ્રમાણે તો એવા લોકોએ ઈશ્વરનું નામ લેવું એજ ઈશ્વરનું અપમાન કરવા જેવું છે.

ત્યારે ત્રણચતુર્થાંશથી પણ વધારે લોકો ઈશ્વરને અને તેમના સર્વાન્તર્યામીપણાને માને છે, છતાં પણ સંસારમાં પાપોની સંખ્યામાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થાય એ શું સિદ્ધ કરે છે ? એજ કે આ સંસારમાં સાચા આસ્તિકો કરતાં ગુપ્ત નાસ્તિકોની સંખ્યા સૌથી વધારે છે. એજ કારણે આજે આ સંસારમાં સર્વત્ર અશાંતિ દાગિય, ચિંતા, રોગ અને શોકાદિનું અટક સામાન્ય જાહેરું છે. વળી જે માણસોના મનમાં રાનદિવસ દામકોધાદિ છ ભયંકર શત્રુઓ અગ્ને જન્માવીને બેઠેલા છે, તેઓ શું પોતાની પાપ-કલુષિન જીવથી તે ન્યાયી, દયાળુ અને ભક્તવત્સલ ભગવાનનું પવિત્ર નામ લેવા યોગ્ય છે ?

વેદ, દર્શન, દનિદાસ અને પુરાણ જુઓ મારી મારીને ઈશ્વરના અસ્તિત્વની ઘોષણા કરી રલાં છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ સાક્ષાત્ ઈશ્વર પણ પોતાના અસ્તિત્વને પોતેજ કેટલીયે વાર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણિત કરી ચૂક્યા છે. તોપણ સદ્દિના આદિથી તે આજસુધી મોટાભાગના સાંસારિક જીવોની પ્રવૃત્તિમાં તલમાત્ર ફેર પડ્યો નથી. વિવેક-શીલ જનોને તો ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ ત્યારેજ સરળ થયેલું જણાશે કે ત્યારે સંસારમાંથી પાપોની સંખ્યા ઓછી થશે. ‘કલ્યાણ’ના સંચાલકોને ઈશ્વરોંક દાદવો પણ ત્યારેજ સરળ થશે કે ત્યારે ઈશ્વરને માનનારા પરસ્પર શાંતિ અને બંધુભાવથી રહેવા લાગશે અને પાપકર્મોથી વિરત થઈ શ્રાણીમાત્રને માટે સુખદાયી સિદ્ધ થશે.

(સં. ૧૯૮૯ ના ‘કલ્યાણ’ ના ઈશ્વરોંકમાંથી)

૧૦૯-શ્રીભગવાન અને તેમની પ્રાપ્તિના ઉપાય

(લેખક:-પં. શ્રી. ભૂપેન્દ્રનાથ સાન્યાસના લેખનો અનુવાદ)

અમે અત્પ્રયુક્તિ પ્રાણીઓ ઈશ્વરના અસ્તિત્વ સંબંધમાં શું પ્રમાણ રજૂ કરીએ? અમારા જેવા ઇન્દ્રિયલક્ષ્ણ મનુષ્યોની વાતો અને યુક્તિઓનું મૂલ્યજ શું છે? અને લૌકિક યુક્તિઓદ્વારા આજ સુધી તેમને સિદ્ધજ કોણ કરી શક્યું છે? ધ્યાનનિષ્ઠ જ્ઞાની અને નિત્ય સમર્પણ કરી બેઠેલા લક્ષ્ણના અચળ હૃદયસિદ્ધાસન ઉપર તેઓ સદાયે વિરાજમાન રહે છે; અને આનું શું પ્રમાણ આપીએ!

ભગવાનના અસ્તિત્વનાં આપણે પ્રમાણ રજૂ કરીએ એ એક પ્રકારે પાગલનો પ્રલાપજ સમજવો જોઈએ. સૂર્યને જોવા માટે જેમ દીવાની આવશ્યકતા નથી હોતી, તેજ પ્રમાણે ઈશ્વરના અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરવામાં પણ અન્ય પ્રમાણોની આવશ્યકતા નથી. લક્ષ્ણ અને જ્ઞાનીઓના સ્વાનુભવ અને સંપૂર્ણ જ્ઞાનની ખાણ, સાક્ષાત્ ઈશ્વરવાણી ભગવતી શ્રુતિજ તેમના અસ્તિત્વનાં સર્વોત્તમ અને પ્રથમ પ્રમાણ છે. જેઓ શ્રુતિનાં પ્રમાણને નથી માનતા, તેમને અમારે કંઈ પણ કહેવાનું નથી. હું યથાશક્ત્ય શ્રુતિનાં પ્રમાણ, કંઈકે લૌકિક યુક્તિ અને યત્કિંચિત્ મારા પોતાના અનુભવના આધારેજ આ નિબંધ લખવા ઇચ્છું છું. આશા છે કે ભગવદ્લક્ષ્ણ મહાપુરુષો મારી આ ધૂષ્ટતા પ્રત્યે ક્ષમાદાદિ રાખશે.

ભગવાનમાં સઘળા લોકો વિશ્વાસ રાખી શકે છે અથવા રાખશે એ કોઈ પણ પ્રકારે સંભવિત નથી. મહર્ષિ નારદે પોતાના લક્ષિ-મૃતમાં કહ્યું છે કે-‘સા કસ્મૈ પરમપ્રેમરૂપા’

અર્થ ‘કિં’ શબ્દનો પ્રયોગ કરીને મહાપુરુષો સમજાવે છે કે જે ‘કિં’ શબ્દવાચ્ય છે, તેમનાજ ઉપર આપણે કરવો પડશે. આ ‘કિં’ શબ્દનો અર્થ એ છે કે ભગવાન હમેશાં પ્રેમ પૂજવા યોગ્ય છે! અર્થાત્ જેમના સંબંધમાં કેટલાયે લોકો કેટલીયે વાતો કહે છે, આજનુસાર કેટલાયે પ્રેમનો પૂજાઈ ચૂક્યા છે અને કેટલાયે યુદ્ધિમાન પુરુષોએ તેમના કેટલાયે પ્રકારે ઉત્તમ-ઉત્તમ ઉત્તરો આપ્યા છે, તથાપિ મનવકલ્પના આ પુરાતન પ્રેમના વિષયમાં શંકાવીત, સંદેહવીત. નીતે માટે પ્રદાન કરવા યોગ્ય અને સૌને સતોષપ્રદ મનુષ્યને હજી નથી કેટલપણ આપી શક્યું નથી. તેથી ત્યારે ત્યારે આ પ્રવર્તતા નાનના થઈ છે, ત્યાર ત્યારેજ કેટલાકે સમય પડી કરીને કહ્યું છે કે ના થઈ શકે છે અને એજ પ્રેમ કંઈકે નહીં કહી શકાય. નહીં આપ્યા છે. નચિકેતાને યમરાજે કહ્યું—

दैवैश्चापि विचिकित्सितं पुरा नहि सुविज्ञेयमणुरेव धर्मः ।

(કઠોપનિષદ)

પરેશાં કે જનાંગેને પણ આત્માના રૂપાંશુનાં અનિવર્ય, અનિ-
મંપા રંગો, કામ્ય કે આ વિષય 'અ શુદ્ધિકરમ્' એ, અને તે જનાં
કામ્ય તેના નથી. કેમકે જગતને ધારણ કરનારે આ આત્મા 'જાતુ'
શ્રીમ ચિંતનથી પણ અમમ્ય છે.

આથી કહેવ માં આવે કે, બધા લોકો ભગવાનના રૂપ મ
રાખના નથી. ને તેઓની પામિરી કહેક માંબાને થા શુદ્ધિકરિ.
મંમદ કરીને એમ કહે જ, એવી વાત નથી. જનનીંદ અનિવર્ય-
નીય એક આત્માના હૃદયને કામ્ય અને શુદ્ધ મમાદરી કે રા કે રંગે
તે બનાવી શકતું નથી, પરંતુ તે પોતાના પ્રાપ્તિમાં કામ અબાધ
આકાંક્ષાનો અનુભવ કરે છે, તેથીજ જિજ્ઞાસી ને માતાને 'મા, મા'
કરીને પોતાં છે અને અમીમ બદાપરક ઉત્તરને માતા બોલા-
માં જાને એવી વાત છે. આજ પ્રમાણે શુદ્ધિકરિ આપારે
ભગવાન ઉપર નથી તે કામ કરી વિષામ કરી શકતું નેમજ તેનામાં
નથી તે પ્રેમ પણ કરી શકતું.

ભગવાનની વિષયોગિની શક્તિ થા બંમરી, અમના પ્રાપ્તિમાં
કામ્ય અને કૃત્યે મંગીન સાંભળાવે છે, કે બાત મદાને માટે તેની
અરણ્ય-રંગો બિખારી બની વાત છે. જગા તેને કામ પણ શુદ્ધિ-
દાર તે માર્ગમાંથી ખમેરી મદાનો નથી. પ્રધુના આકાંક્ષામાં એક
બધું અપાર બગ છે. જો એમ કહેવાય કે ભગવાન તો સર્વાન્ત-
ર્થોમી, સર્વબ્યાપી અને બધાના આત્મા છે તો પછી તેઓ વીળી
વીળીને કેવળ પોતાના ભકતોનેજ બંસરીના મધુર સ્વર થા માટે
સંભળાવે છે ? બીજાઓ તે કેમ સાંભળી શકના નથી ? આના
ઉત્તરમાં ભગવાન પોતેજ મીનામા કહે છે કે—

સમોઽહં સર્વમૂતેષુ ન મે દુષ્યોઽસ્તિ ન પ્રિયઃ ।

યે મજન્તિ તુ માં મત્તયા મયિ તે તેષુ ચાપ્યહમ્ ॥

(ગીતા ૯, ૨૯)

જે ભકતનેજ મોહાની પ્રાપ્તિ થાય છે, અમકને નાહ, તે
એથી શુ ભગવાનમા જેવન્ય-દાપ આવે છે । તેના ઉત્તરમા કહે છે
કે— હું નવ જાતાના નમાન મુ. માટે કામ શયુ-નિત નથી, પરંતુ
જે મને ભક્તિપ્રવહ બગ છે, તેઓ મારામા રહ છે અને હું
તેમનામા રહુ છું.

જેમ આત્માના પાસ રહનાર પુરુષના અધકાર અને હરી
અમિની આત્માવિત રાકિયવી દૂર થઈ વાત છે, તેજ પ્રકારે પાપી
કે પુષ્પાત્મા, જે કોઈ પણ, ભગવાનને ભાગ છે, તેજ તેમના મદિમા-
ને વાળે છે અને તેજ વાતિ પામ છે.

પુત્ર જેમ માતા ઉપર સ્વાભાવિક રીતે પ્રેમ કરે છે, પત્ની
જેમ પોતાના પ્રિયતમ પતિ ઉપર સ્વાભાવિક પ્રેમ કરે છે, દૂતર

આ લોકમાં જો એ સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માનો પતો લાગી શકે અથવા તેમને જાણી શકાય તો 'સત્યમસ્તિ' જીવનની સફળતા થાય છે. આ લોકમાં જો તેમને જાણી શકાયા નહિ તો 'મહતી ઘિનાઈ' — મહાન અનિષ્ટ થા! જાણ! મહાનાશ થઈ જાય!! કેમકે એ આનંદની પ્રાપ્તિને માટે લોકો સેંકડો-હજારો પ્રયત્નો કરવા છતાં કાંઈ પામી પ્રકારે તે પરમાનંદસ્વરૂપનો પતો મેળવી શકતા નથી. જો મનુષ્યને કાંઈ પણ ઉપાયે તેનો પતો લાગી જાય, જો તે પેલા પરમાનંદના અંતરહિત, અનાદિ ઝરણાની નિકટમાં પહોંચી જાય, તો પછી તેના આનંદની હદ રહેતી નથી. તે જન્મ-મરણ, શોક-રોગ, દાદ તડકો અને ભાવ-અભાવના નિત્ય નિરંતરના સંતાપોથી-સમસ્ત દુઃખોથી સદાને માટે મુક્ત થઈ જાય છે. શ્રુતિ કહે છે કે—

મૂતેષુ મૂતેષુ વિચિત્ય ધીરાઃ પ્રેત્યાસ્માહ્લોકાદમૃતા મયન્તિ ॥
(કેન૦ ૨, ૬)

પછી તે પરમજ્ઞાન ધીર જ્ઞાનીજન સર્વ જૂતોમાં તે પરમાત્માની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. આ પ્રકારે અનુભવ કરનારા ધીર પુરુષજ આ લોકમાંથી ગમન કરીને બ્રહ્મવદને પ્રાપ્ત કરે છે.

બહુત જેમ ભગવાનને માટે માટે યઈ જાય છે, તેજ પ્રકારે ભગવાન પણ પોતાની સ્વાભાવિક બક્ષ-વ્યસનતામાં ચૂકના નથી. માતા યશોદા પણ પ્રયત્ને પણ વ્યારે પોતાના ગોપાલ કૃષ્ણને પકડી શક્યાં નહિ, ત્યારે માતાને પરિશ્રમથી યાકેઝાં અને દુઃખી થયેલાં જોઈને સ્મામમુંદર જાતેજ આવીને તેમની ડોરી વડે બધાઈ ગયા! ધન્ય છે !

“જિન બાંધ્યો સુર અસુર નાગ નર પ્રબલ કમંડી ડોરી;
સોઈ અવિચિત્ત પ્રહાય મુમતિ હઠિ બાંધ્યો સકલ નછોરી.”

કાદિ-કાદિ બ્રહ્માંડ જેનાં ચરણ-કમળોમાં ધૂળનાં રજકળો પેડે નાચતાં રહે છે, તેઓ જો પોતાની છબ્બાથી ન પકડાય, તો તેમને કાણુ પકડી શકે તેમ છે! આપુર બક્ષની સમીપ આવીને ભગવાન પોતેજ પોતાને પકડાવી દે છે. બક્ષ, બક્ષિપ્રિય માધવને ભગવત્પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત થયેલી બક્ષિના બગ વડેજ પકડી શકે છે. જેની પાસે બક્ષિનુ આ બગ નથી, તે કેવી રીતે ભગવાનનું માનિધ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે? અને તેમનું નાનિધ્ય પ્રાપ્ત થયા વિના ને કેવી રીતે તેમના ઉપર પન્ન વિશ્વાસ રાખી શકે? તેથી મારા જેવા પ્રાકૃત મનુષ્યો જે ભગવાનના વિશ્વાસ રાખી શકે નહિ તેા એ લોકોને બદલે દોષ દા સકાય નહિ.

આપણા નાના-મોટાના યાત્રિકિય ભગવદ્વિશ્વાસ છે, તેના વ્યવસ્થિક વિચારના ને મધ્ય નગ્નના પત નથી. ભગવદ્-વિશ્વાસ એ એક અનુભવજનુ જ. તે અપ્રાપ્ત, અનુભવ સંપત્તિ છે, તેનો ઉદય થવાજર ઇર દૃષ્ટિય થઈ જાય છે. એના તેના ભવના
શુ. ૩૫

દયા દનુ ? આથીજ ભગવન્શક્તિ મર્વત પ્રગટ થતા હતાં પણ ત્યાં પ્રગટ થઈ નહિ.

બદારની શુદ્ધિ અને તરફ દારા જે ભગવાનના અસ્તિત્વનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે તે કેવળ બાહ્ય-ચાળીએ વિલાસભાજન છે, તેથી ભગવાનનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી. તે તો મનના સ્વભાવમાં સંતાપલા પોતાના આંતરિક સ્થાનનું સ્પર્શ છે; બધાની સમક્ષ રહેલા અભગાવવાની વાત નથી.

પણ દિવસોના પ્રવાસમાંથી આવેલા પતિની માથે ઝંખિા જે પરસ્પર ગુણ પ્રમાણપ થાય છે, તેની ભાષાના અને તેના ભાવના સ્પર્શને, તેની કરુણ રાગિણીના અસ્પૃશ્ય સ્વરને જાણવાનો અધિકાર શું કોઈ બદારના મનુષ્યને દોષ છે ? એજ પ્રકારે ભગવદ્-જ્ઞાનનો, તેના અસ્તિત્વનો અને ભગવદ્દયમાં રહેલા ભગવાનના સૌંદર્યની મધુરતાનો અને લીલાસ્વાદનો ભક્તના હૃદયમાંજ અનુભવ કરી શકાય છે; અમે અમક્ષ તેના સ્વાદને શું સમજીએ ? અને તેનું દેવી રીતે વર્ણન કરીએ ?

ખ્રિસ્તીઓના 'હશુનું' અનુકરણ નામના પ્રયત્નમાં સખ્યું છે કે-

“શબ્દસમૂદયી આત્માને સંતાપ નથી થતો, પવિત્ર જીવનથી તમેશાં મુખનો રસાસ્વાદ મળે છે. હિંદવી રાત્ર્યમાં શબ્દોનું મહત્ત્વ નથી.”

ભગવાનને જાણવા માટે અરિતી શુદ્ધિ અત્યંત આવશ્યક છે. અરિત વિશુદ્ધ થયા સિવાય કોઈ પણ માણસ નથી તો તેને ઓળખી શકતો કે નથી તો તેને દેખી શકતો. વિષયલોભુષ અંચળ ચિત્તથી આત્મદર્શન થતું નથી. રિથરચિત્ત ધર્માંથીજ આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે. રિથરચિત્ત થયા સિવાય હજારો વાર, ગોણ કરવા : છતાં અને મેંકેડા પ્રથિા પાંચવા છતાં પણ ભગવાનના અસ્તિત્વનો પતો કાઢવો ધણીજ દર્શન છે. ભગવાનના દર્શનને માટે જેના મનમાં અત્યંત તીવ્ર આકર્ષણ થાય છે, જે પેલા નયિકેનાલી પોઠેજ વિષયોન્ની ક્ષણ-ભંધુરતા અને અનિલનાને જેધને વિષયો તરફ જોતો પણ નથી, જેને પ્રાપ્ત કર્યા પછી જીવનમાત્રા સઘને માટે સમાપ્ત થઇ જાય છે અને મનુષ્યદેહ ધારણ કરેલા સૂચ જની જાય છે, તે પરમ પદની પ્રાપ્તિને માટેજ આતુર થઈને કેવળ તેનેજ હજી છે, તેના સિવાય ખીજું કંઈ પણ હજીજતા નથી. આ ભાવ તર્ક અને શુદ્ધિઓની મદદથી ઉત્પન્ન થાય તેવા નથી- ‘નૈવા તર્કોજ મતિરાપનેયા’ આ યદ્યપિયક શુદ્ધિ તર્ક હાન પ્રાપ્ત થતી નથી. વિષયોમા રૂબેલા ચિત્તદારા અમારામાંથી કોઈ પણ એ મૂડનમ ભગવત્સ્પર્શનું તત્ત્વ જાણી શકતા નથી. તે એટલા બધા સુદમ છે અને તરથી તે આટલા બધા દૂર દૂર જાય છે.

અથવાપિય વહુમિયો જ લભ્યઃ શ્ટષ્ઠવન્તોઽપિ વદ્યો યં ન વિદ્યુઃ ।
જ્ઞાત્ર્યો વક્તા કુશલોઽસ્ય લઘ્વોઽઽશ્વર્યો જ્ઞાતા કુશલાનુશિષ્ટઃ ॥

સમિતિમાં બેઠાઃ જ્ઞાનના કોર ને બેઠા મેં ૫ કોરે ૫
 જ્ઞાનના સ્વરૂપ પરમેશ્વર સંપત્તી પામેને સંભવવતે ૪ કોરે
 પાત્રી મરના નથી. એ પદનો મુદ્દે પાત્રી જ્યાં પદ ૪
 ના સ્વરૂપને મરનારેને મરણી મરના નથી. એ જ્ઞાનના નામે
 ના મરણી મરના મરણને પદ દુર્ગમ છે. તેના સ્વરૂપને
 પદ દુર્ગમ છે અને એના પ્રકારે જ્ઞાનનાની પદ રૂપ મરના
 મરણના પદ પદ દુર્ગમ છે. જ્યાં મરે ને મરણને જ
 જ્ઞાનના સંભવતા જ્યાં પદ એના દુર્ગમ પ્રાપ્ત થઈ નથી. મરે
 ના સ્વરૂપને મરણના મરણને સ્વરૂપને મરણના ના સ્વરૂપને
 મરણના મરણને મરણને મરે નથી.

न नैव गच्छेत्तु मीमांसा न च सुनिश्चिते बहुधा विद्यमानाः ।

17. 10. 1941

1. The first of these is the fact that the
 2. of the world, and the fact that the
 3. of the world, and the fact that the
 4. of the world, and the fact that the
 5. of the world, and the fact that the
 6. of the world, and the fact that the
 7. of the world, and the fact that the
 8. of the world, and the fact that the
 9. of the world, and the fact that the
 10. of the world, and the fact that the

[illegible]

၁၄၄၂ ခုနှစ်၊ ဇန်နဝါရီလ ၁၀ ရက်၊ နံနက် ၈ နာရီခန့်တွင်
၁၄၄၃ ခုနှစ်၊ ဇန်နဝါရီလ ၁၀ ရက်၊ နံနက် ၈ နာရီခန့်တွင်

12-2-1942 2, 2'

[illegible][illegible]

$\frac{1}{x^2} = x^{-2}$

627 123

1. The first part of the text discusses the importance of understanding the context of a document. It emphasizes that without proper context, the meaning of the text can be lost or misinterpreted. This is particularly true for historical documents, where the social and cultural background is crucial for accurate interpretation.

2. The second part of the text focuses on the role of the reader in the interpretation process. It argues that the reader's own experiences and knowledge play a significant role in how they understand the text. This suggests that interpretation is not a purely objective process but one that is influenced by the reader's perspective.

3. The third part of the text explores the relationship between the text and the reader. It discusses how the text can be seen as a tool for communication, where the author's intent is conveyed through the words and structure of the document. This part also touches upon the idea of the text as a cultural artifact, reflecting the values and beliefs of the time it was written.

4. The final part of the text concludes by summarizing the key points discussed. It reiterates the importance of context, the role of the reader, and the relationship between the text and the reader. It also suggests that a comprehensive understanding of a document requires a combination of these factors.

શબ્દબ્રહ્મણિ નિષ્ણાતઃ ન નિષ્ણાયાત્ પરે ચદિ ।

અમઃ તસ્ય અમફલં હ્રાધેનુમિવ રક્ષતઃ ॥

જે કેવળ શબ્દસાત્ત્વને જાણે છે, પરંતુ સાધના દ્વારા તેનું રહસ્ય જાણવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી, તેનું સાત્ત્વપદન પાંચલી ગાય જેમ પોતાના રક્ષકને માત્ર પરિશ્રમજ કરાવે છે, તેના જેવું અમમાત્ર છે. તેથી જ્યારે સાધના કર્યા વિના ભગવાનને જાણવાનો કોઈ ઉપાયજ નથી, તો પછી તેમને જાણવા માટે સાધના જ કરવી જોઈએ. સાધના કર્યા વિના જન્મજન્મમાંતરોથી સંચિત થયેલો અંતઃકરણનો મેઘ નારા પામી શકતો નથી, મેઘનો નારા ઘટને અંતઃકરણ શુદ્ધ થયા વિના ભગવાનના સ્વરૂપનું દર્શન થતું નથી. ભગવાનના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થયા વિના કેવળ ખીજાઓ દ્વારા સાંભળવાથી અથવા મનમગતી બુદ્ધિઓની મંદદૃષ્ટી વાસ્તવિક ભગવત્સ્વરૂપનું અસ્તિત્વ સમજવામાં નથી આવતું. તેથી આત્મનત્વ જાણવાને માટે અથવા ભગવત્સ્વરૂપનું દર્શન કરવાને માટે સદગુરુના ઉપદેશની આવશ્યકતા છે. ગુરુકૃપા વિના કંઈ પણ ધર્મ શક્યો નહિ. પરંતુ અનુરાગી-પ્રેમી-ભક્ત ઉપર ગુરુદેવ કૃપા કરેજી છે. આ વિષયમાં ભાગવતમાં વર્ણવેલી શ્રીનારદની આખ્યાયિકા ધ્યાન આપવા જેવી છે.

શ્રી નારદ કહે છે—

તસ્યૈવ મેડનુરક્તસ્ય પ્રથિતસ્ય હૃતૈનસઃ ।

અદધાનસ્ય ઘાલસ્ય દાન્તસ્યાનુચરસ્ય ચ ॥

જ્ઞાનં ગુહ્યતમં પત્તત્ સાધ્વાદ્ગપતોદિતમ્ ।

અન્યથોચન્ શમિષ્યન્તઃ કૃપયા દીનવાસલાઃ ॥

(શ્રીમદ્ ભાગવત ૧, ૬, ૨૯-૩૦)

નારદના શૈકના ધરમાં આગુર્ભાસ કરનારા એ દીનવત્વસભ સાધુઓએ ત્યાંથી જતી વખતે અદાગુ, વિનયી, પ્રેમી અને શમદમગ્રણુકુળ ભાગક નારદને જે ગુહ્યતમ જ્ઞાનનું રહસ્ય સમજાવ્યું હતું, તે ગુહ્યતમ જ્ઞાન ભગવાનનું જ સાક્ષાત્ સ્વરૂપ છે.

આથી નિહ થાય છે કે વિનયી, અદાગુ અને મેવાપરાયણ બુદ્ધિઓ ઉપર તપુ કર્મો કૃપા કર્યા કરે છે. તેમની કૃપાથીજ આ ગુહ્યતમ ભગવદ્ જ્ઞાન જીવન. અનંતરૂપના ઉત્પત્ત થાય છે. ભગવાનને જાણવાની રતિ થવી જોઈએ અને ભગવાન પ્રત્યે દૃઢ વિશ્વાસ થવો જોઈએ.

૧૫ પ્રકારના વિશ્વાસ દૃઢ થાય અને કેવી રીતે ભગવાનમાં રતિ થાય તે બાબતમાં ભાગવતમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—

ગુપ્તોઃ ધરધાનસ્ય ઘાસુદેવકથારવિઃ ।

સ્વામ્મદ્ગતેષ્વય વિપ્રાઃ પુણ્યતીર્થનિવેષણાન્ ॥

ગૃપ્તવતાં સ્વકથાં કૃત્ત્વઃ પુણ્યધરવચીર્જનઃ ।

હવન્તઃસ્વો હમદ્રાગિ વિષ્ણુર્નોતિ ગુહ્યસત્તામ્ ॥

1. 關於「中華民國憲法」之實施問題

2. 關於「中華民國憲法」之修改問題

3. 關於「中華民國憲法」之解釋問題

4. 關於「中華民國憲法」之監督問題

5. 關於「中華民國憲法」之保障問題

6. 關於「中華民國憲法」之尊重問題

7. 關於「中華民國憲法」之遵守問題

8. 關於「中華民國憲法」之維護問題

9. 關於「中華民國憲法」之弘揚問題

10. 關於「中華民國憲法」之實踐問題

11. 關於「中華民國憲法」之落實問題

12. 關於「中華民國憲法」之貫徹問題

13. 關於「中華民國憲法」之執行問題

14. 關於「中華民國憲法」之推行問題

15. 關於「中華民國憲法」之實施問題

16. 關於「中華民國憲法」之修改問題

17. 關於「中華民國憲法」之解釋問題

18. 關於「中華民國憲法」之監督問題

19. 關於「中華民國憲法」之保障問題

20. 關於「中華民國憲法」之尊重問題

21. 關於「中華民國憲法」之遵守問題

22. 關於「中華民國憲法」之維護問題

23. 關於「中華民國憲法」之弘揚問題

24. 關於「中華民國憲法」之實踐問題

25. 關於「中華民國憲法」之落實問題

26. 關於「中華民國憲法」之貫徹問題

27. 關於「中華民國憲法」之執行問題

28. 關於「中華民國憲法」之推行問題

29. 關於「中華民國憲法」之實施問題

30. 關於「中華民國憲法」之修改問題

31. 關於「中華民國憲法」之解釋問題

32. 關於「中華民國憲法」之監督問題

33. 關於「中華民國憲法」之保障問題

34. 關於「中華民國憲法」之尊重問題

35. 關於「中華民國憲法」之遵守問題

36. 關於「中華民國憲法」之維護問題

37. 關於「中華民國憲法」之弘揚問題

38. 關於「中華民國憲法」之實踐問題

39. 關於「中華民國憲法」之落實問題

40. 關於「中華民國憲法」之貫徹問題

ઓની ધારા વહેવા લાગી. તેજ સમયે નારદના દૃશ્યમાં શ્રીભગવાનની મૂર્તિનો આવિર્ભાવ થયો.

આવા સર્વ અધિકારના નાશક આનંદધન ભગવાનનો દર્શન થયા પિના મું જીવન સફળ થઈ ગયું ? એજ આનંદને માટે તો મનુષ્ય જીવના કષ્ટો કરે છે. એજ આનંદ ભગવાની આશાથી તે દિયોને દારે દારે વિચેને માટે બિખ માગતો બટક્યા કરે છે, તે આનંદ અને શાંતિને માટે પોકાર કરતો કરતો અટક્યા સિવાય દોડી રહ્યો છે, પરંતુ—‘હરિ સૌરજ મૃગનાભિ બગત દે, દુમત્યા મૂંઘી મર્મો’—ક્યાં છે એ આનંદ ? એ આનંદ વિચેમાં નથી. તથાપિ જીવ એજ આનંદનું સેવન કરે છે. વિચેમાં આ આનંદનો જરા જેટલો આભાસ છે, તેથી તો જીવ વિચેને છોડીને ‘તેનાથી દૂર થવા નથી ઇચ્છતો. જીવનમાં આ આનંદની આકાંક્ષા સ્વાભાવિક છે. તે આનંદનો એક ભાગ અથવા આનંદના જરા જેટલા સ્પર્શને કેટલીયે વાર ગ્રામ કરી ચૂક્યો છે, પરંતુ તેનાથી જીવને તૃપ્તિ થતી નથી. તે તો ઇચ્છે છે આનંદ-રસ-સમુદ્રને. તે તો સદાને માટે પોતાપણને ચુભાવી દેને તેમાં ડૂબી રહેવાને માટે પાગલ થઈ રહ્યો છે. આ ‘પૂર્ણાન્ પૂર્ણતરં’ અથવા ‘પૂર્ણતમ’ આનંદજ ભગવાનનું સ્વરૂપ છે. તેને નહિ મળવાથી, વિશ્વાસપૂર્વક તેનું આસ્વાદન નહિ કરવાથી, જીવની આ જીવનયાત્રાજ બ્યર્થ છે. તેથી ભગવાનમાં વિશ્વાસ નહિ રાખવાથી કેટલું નુકસાન થાય છે, તેનું કંઈ અનુમાન પણ કાઢી શકાતું નથી. આનંદની તો ઇચ્છાજ પવિત્ર થઇને ભક્તિના સ્વરૂપમાં ફેરવાઇ જાય છે. પદ્મેતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે આનંદની આકાંક્ષા જીવમાં સ્વાભાવિક છે, તેથી ભક્તિ પણ મનુષ્યનો સ્વાભાવિક સંસ્કાર છે. આ ભક્તિની અસ્તિત્વતાને માટે ભગવાનની આવશ્યકતા છે. આપણી અંદર આ ભક્તિ છે તેથી તો આપણે મમજી શકીએ હોએ કે ‘ભક્તિત્રિય માધવ’ પણ છે.

આપણે ભગવાનમાં શા માટે વિશ્વાસ કરવો ?

જે વસ્તુ મનમાં નથી હોતી, તેને માટે કાંઈને આગુર વેવામાં આવતો નથી, તેનાથી ઉચ્ચ જે વસ્તુ જેટલી મુંદર અને સત્ય હોય, તે મળવી અમ્ભવિન હોવા છતાં પણ સોડો તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા ક્યાંજ કરે છે. જીવોમાં, ખાસ કરીને મનુષ્યમાં તો સ્વાભાવિક રીતેજ ‘મુંદર’ અને ‘સત્ય’ પ્રત્યે આકર્ષણ છે. ‘સત્ય’ અને ‘મુંદર’ ને પાનવા માટે જીવ અસાધ્ય સાધના કરવાને પણ તૈયાર છે. જીવનની દ્રષ્ટિ બેઝવી એ તો તેને માટે સાધારણ વાત છે. વસ્તુતઃ આ ‘મન્ય’ અને ‘મુંદર’ વેત મનમાં ન હોય તો કેવળ અધ-દૌગ્ધવચ્ચ દ્રષ્ટ પણ તેના પ્રત્યે આકર્ષણ નહિ. એમ પણ વેતવામાં આવે છે કે સત્ય અને અસત્ય એ બન્નેમાં સોડો

આપણને સમજતે છે કે 'ભગવાન છે.' જે વસ્તુને પામીને તેઓ સર્વ કંઈ જાણી શકા છે, તે એટલી મુદર છે કે મંસારની બીજી કાઈ પણ વસ્તુ તેમના મનને એવું ખેંચી શકતી નથી.

આ સત્ય વસ્તુ કશાની નિરાધાર કલ્પનામાન નથી, એ તો જૂન જીવિત્ય અને વર્તમાન ત્રણે કાળમાં સત્ય છે. અધ્યાત્મમાં આપણે કંઈ પણ લેઈ શકતા નથી, કંઈ વસ્તુનું સ્વરૂપ પણ સમજી શકતા નથી, પરંતુ એમ થવાથી આપણા મનને સુતોપ થા તૃપ્તિ મળતી નથી. આ મનનો એક સ્વાભાવિક ધર્મ છે. મનની આ સ્વાભાવિક ગતિને કારણે આપણે અધિકાર પસંદ કરતા નથી, અથવા અધિકારમાં તૃપ્તિ પામતા નથી. જે સાંસારિક મુખોને માટે જીવ આનુર રહે છે, તે પોતાની હજી પ્રમાણે પામીને તેની કંઈ પણ પરવા નહિ કરતાં તેની ઉપેક્ષા કરીને, કેવળ મનની કલ્પનાના આધાર ઉપરજ તૃપ્ત બની રહે એમ નથી; તે તો એટલા માટે તૃપ્ત છે કે આ સમયે તેને સત્યનાં દર્શન થઈ ગયાં છે, તે પેલી સાચી મુદરના ઉપર મુઘ્ધ થઈને તેના તરફ ખેંચાયેલા છે. આથી હવે તેને જગતના વિવિધ વૈભવ અને માન-આબરૂ વગેરે આકર્ષા શકતાં નથી. તેને પ્રકાશનાં દર્શન થઈ ગયાં છે. તેથી તે અધિકારમાં બટકવા નથી હમ્મતો. આ અધિકાર એજ અગાન છે. ત્યાંસુધી અગાન આપણા ઉપર જવાઈ રહે છે ત્યાંસુધી આપણે દુઃસ્વિચ્છાન તેમા રહેવું પડે છે, પરંતુ સત્યનો પ્રકાશ પામતાંજ આપણે નરત તેના તરફ દોડી જઈએ છીએ. પછી તે અધિકાર આપણને શોભા આપતો નથી. અનેક પુરુષોના જીવનમા આ ગાન-પ્રકાશ પ્રગટી ચૂક્યો છે. અમે એવા ધણાએ સોદાને જોયા છે, કે જેઓ આ ગાન-પ્રકાશના પ્રભાવથી મોદરદિત થઈને અગાન-અધિકારની ચુગાલમાંથી છટી ચૂક્યા છે.

સત્યનું તેજ પ્રગટ થયા વિના આપણા મનનો આ ગોરખ-ધંધો મટતો નથી, અંતઃકરણની અપ્રસૂતતા અને ચિત્તનો ભય દૂર થતો નથી. શાની દો કે અગાની, બધા નિર્ભય, નિશ્ચિંત અને આનંદી રહેવા હમ્મતે છે. આયોજ મત્ય અને ગાનના પ્રકાશને આવશ્યક સમજે છે અને તેથીજ જે સત્યસ્વરૂપ છે, ગાનસ્વરૂપ છે અને 'તમસઃપરસ્તાત્' છે, તેને પામવાની હમ્મત કરે છે. આ જીવમાત્રના અંતરના ઉદાળની વાત છે. આ 'સત્યં જ્ઞાનમનંતં પ્રહ્લાનંદસ્મૃતં' પરમ સત્ય છે તેથીજ એ આપણને એટલું આકર્ષણ કરે છે. અસત્ય હોય તો સાચેજ આપણે આટલું આકર્ષણ અનુભવીએ નહિ. જેમ અધિકાર પછી પ્રકાશ લેઈને આપણે તૃપ્તિ પામીએ છીએ, તેજ પ્રમાણે અગાનનો પડદો દૂર થયા પછી જે ગાનપ્રકાશ પ્રગટે છે તે ગાનના પ્રકાશમાં આપણે જેઓ 'પ્રેયઃ પુત્રાત્ પ્રેયઃ વિષ્ણુત્'

અંતર્યમી છે. વાસ્તવિક આનંદ એજ જીવનનું અંતિમ સત્ય છે. જે આપણે આ અંતિમ સત્યને જોઈ શકતા અથવા તેની નજીક-માં પહોંચી જતા તે આપણા મનમાં વિકારના ચિત્તમાં જરા પણ વિશેષ રહી શકતા નહિ. એ આનંદમાં મદ્દાન આકર્ષણ છે તેથી તે ને કાળો-કૃષ્ણ-છે. તેને પ્રાપ્ત કરવાને માટે કાળજી ભણે કેટલાયે અનાદિ-કાળથી આપણે રોડી રવા છીએ. તે પરમાનંદને નહિ પામવાને કારણેજ મન અંતર્યમી થઈ છે અને અજ્ઞાન જાગૃત્તી પેડે તેને મેળવવા માટે દોડવા લાગે છે. આપણે વારંવાર એક જન્મમાંથી બીજા જન્મમાં જવાનું એજ શ્લેષ નથી ?

જે વસ્તુજ ન હોય, તેને પામવાને માટે મનને આટલો વિશેષ અને આટલી ઉનાવણ થઈ શકે નહિ; અવશ્ય 'નિ' છે, તેને પામવાને મનમાં આટલી પ્રયત્ન ઇચ્છા હોય છે, તેથીજ પરમાનંદ-પ્રાપ્તિને માટે જીવને આટલું આકર્ષણ રહે છે. આ આનંદસ્વરૂપની નિત્યપ્રાપ્તિ એજ જીવની નિત્ય ઇચ્છાથી વસ્તુ છે. અને આ પરમાનંદનું મર્તિમાન સ્વરૂપ એજ શ્રીભગવાન છે. પછી ભગવાન નથી એ વાત કેમ કરીને સ્વીકારી શકાય ?

મામાન્ય રીતે આપણે આખો વનને કંજોની મદાવનાથી શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધનો અનુભવ કરી શકીએ છીએ પરંતુ એ હિન્દિયો દ્વારા આપણે ભગવાનને જોઈ કે સમજી શકતા નથી. સ્થૂળ હિન્દિયો દ્વારા સ્થૂળ વિષયોનું જ્ઞાન રૂપ થઈ છે. પરંતુ અતીન્દ્રિય વસ્તુને જાણવાના ઉપાયો તો ખીનજ છે. તે જ્ઞાન એ હિન્દિયોની સહાયતાથી સહેજજા નથી થતું. પદાર્થસમૂહ હિન્દિયો દ્વારા પ્રાપ્ય હોવા છતાં પણ એવા અનંત સુદૃઢ પદાર્થ અથવા કોટાક છે કે જેમને આપણે આ અનુભવો દ્વારા જોઈ શકતા નથી. તેનું દર્શન કાળો સુદૃઢ સક્રિયતા કૃત્રિમ યજ વમેકે દ્વારા થઈ શકે છે અથવા તે અનુભવના અનુરૂપ રહેલી અતીન્દ્રિય સક્રિયતા જુગળા દ્વારા. પરંતુ તે બચાવની મદદથી થઈ શકે છે એવી પણ સંભાવ છે, પરંતુ આ મદદના અથવા સ્વચ્છેદનના એ બચાવની મદદ નહતી નકારી છે. તેને માટે જ દિવ્ય મનુષ્ય દેહને ભગવાન મંડુક્ય અર્જુનને એજ દિવ્ય મનુષ્ય દેહ દ્વારા તેના સ્વરૂપ દેહ-સમૂહ દ્વારા એ અતીન્દ્રિય દેહ નેજા નકારી અનુભવના છે પરંતુ તેને નહીં જ તો નહિ નહિવત્તમ સ્વરૂપ ક્રિયતા કે નથી તેને તેને જોઈ શકતા ઉપર જાણના અધારના પગ દિવ્ય દેહ દોષ દોષ, જન્મ મૃત્યુ તેને નકારી અધાર નહિ. જન્મ મૃત્યુ સ્વરૂપ અતીન્દ્રિય છે, તેને તેના દર્શન માટે આ-કે નકારી અવરોધ છે. નાશક સ્વરૂપ તેના આ અતીન્દ્રિય નકારી મનુષ્ય દેહ છે, તેને જોઈ શકતા નહિ.

‘કર્ષે ભગવાનં સર્વભૂતજાતં તુષ્ટાપદમ્’

—ને જોધને કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે. આ કલ્પના નથી; ભગવતસ્વરૂપમાં દર્શન કરી શકાય છે, એ પરમ સત્ય છે. આખી જીવંતી સુધી વિપયોની પાછળ ભટકવાને લીધે આપણું મન અત્યંત ચંચળ થઈ ગયું છે. આ ચંચળતા મટતાંજ હૃદયપટ ઉપર તેનું લલિત ત્રિભંગ સજલજલદકાન્તિ, ફાંકફું મધુર સ્વરૂપ પ્રકટ થાય છે, પરંતુ સ્થૂલ વિપયોનું ચિંતન કરતાં કરતાં આપણું મન ઘણુંજ સ્થૂળ થઈ ગયું છે, તેથી ‘સૂક્ષ્મત્વાત્ તદવિજ્ઞેયમ્’ સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે નહિ જાણી શકાય તેવા પરમાત્માનાં દર્શનથી તે વંચિત રહે છે. તેનું અસ્તિત્વ જ નથી અને તેથીજ અમને તેનાં દર્શન થતાં નથી એવી વાત નથી. તે છે પરંતુ અમારી અંદર સૂક્ષ્મ-દૃષ્ટિ-યોગદૃષ્ટિનો અભાવ છે, એજ કારણે આપણે તેમનાં દર્શન પામી શકતા નથી; નહિ તો—

‘ईशावास्यमिदं सर्वं यत्किंच जगत्यां जगत् । (ईश० १)

એવા ભગવાનને શું આપણે જોઈ શકીએ નહિ? ભગવાનને જાણવા માટે પ્રથમ અધિકાર પ્રાપ્ત કરવો જોઈશે. આ પરમાત્માને જાણવાને માટે અધિકારીના સંબંધમાં ચમરાજે નચિકેતા પ્રત્યે દેટલીક વાતો કહી છે—

कामस्यासि जगतः प्रतिष्ठां क्रतोरनन्त्यमभयस्य पारम् ।
स्तोमं महदुरुगायं प्रतिष्ठां दृष्ट्वा धृत्वा धीरो नचिकेतोऽत्यस्त्राक्षीः ।
(कठोपनिषद् १, २, ११)

જે સમસ્ત વિપયભોગ, સંસારનું સ્વામિત્વ, યજ્ઞોનું અનંતરૂપ. સર્વ ભયોના નાશની પરાકાષ્ઠા અને અતિશય સ્તવનીય અને સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યયુક્ત શુભ ફળ અને પોતાની અત્યુત્તમ ગતિ, એ બધાની આશાને તજી દઈ શકે છે, તે મહાત્યાગીશ્વર પુરુષજ આ પરમ તત્ત્વને જાણી શકે છે.

જેઓ પુણ્યકર્મોમાં યોગ્ય રહેલા, સરળ, પરાપકારી અને શમદમ આદિ ગુણોથી સંપન્ન છે, તેમને ભગવાનમાં આગોઆપજ વિશ્વાસ બેસે છે. ભગવાનને પામનાંજ સર્વ કંઈ મળી જાય છે, એ પ્રકારની નિશ્ચયાત્મિક દૃઢ બુદ્ધિને ધારણ કરીને તેઓ કોઈ પણ સાંસારિક ફળની દૃષ્ટા નથી કરતા. વિપયોનો લોભ સર્વ પ્રકારે છૂટ્યા વિના ભગવાનને પ્રાપ્ત કરવાની આશા એ દુરાશામાત્ર છે.

न संदशे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चिदेनम् ।

हृदा मनीषा मनसामिक्छन्तो यपनं विदुरमृतास्ते भवन्ति ।

(કઠ૦ ૨, ૩, ૯)

આ પરમાત્માનું સ્વરૂપ ઈન્દ્રિયોના પ્રત્યક્ષ વિપય નથી—ઈન્દ્રિય-વાચ્ય નથી; ચક્ષુ, આદિ ઈન્દ્રિયો દ્વારા કંઈ પણ તેને જોઈ શકતું નથી. પરંતુ સંકલ્પવિરહ વિનાની અર્થાત્ સંયત યા નિશ્ચય ‘હૃદ’

પ્રુદ્ધ દ્વારા ધ્યાનની મદદથી તે પ્રકાશિત થાય છે. જે એને જાણે છે તે અમૃતસ્વરૂપ થઈ જાય છે.

न सांप्रदायः प्रतिमाति बालं प्रमाद्यन्तं विचमोहेन मूढम् ।

अयं लोको नास्ति पर इति मानी पुनः पुनर्वशमापद्यते मे ॥

(કઠ૦ ૧, ૨, ૬)

જેની પ્રુદ્ધ પ્રમાદમય છે, જે ધનના મોહથી મોહિત થયેલા છે, એવા જ્ઞાનરહિત બાળક જેવી વ્યક્તિઓની પાસે શાસ્ત્રાનુકૂળ શાધનાદિ અને તેનાં ફળ પ્રગટ થતાં નથી. જે એમ સમજે છે કે બાળ શોક છે, પરશોક નથી, એવા પુરુષો વારંવાર મૃત્યુના મુખમાં પડે છે, તેઓ અમૃતના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

नाविरतो दुष्परितापशान्तो नासमाहितः ।

नाशान्तमानसो चापि प्रज्ञानेनैनमाप्नुयात् ॥

(કઠ૦ ૧, ૨, ૨૪)

જે પુરુષ અસદાચારી છે, દુઃખોના બોમ્બોમાં આસક્ત છે, એકાગ્રનારહિત અત્યંત ચંચળ અને અર્થાત્ મનવાળો અર્થાત્ ક્ષે-
મજાને મારે અત્યંત લોભુષ છે તે જો અદ્વ-વિષયક વિચાર પશ્ય કરે, તોપણ આ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

तं दुर्दशं गूढमनुप्रविष्टं गुहादितं गह्वरेष्ठं पुगणम् ।

अध्यात्मयोगाधिगमेन देवं मत्वा धीरो हर्षशोकौ जहाति ॥

(કઠ૦ ૧, ૨, ૧૨)

જે દુર્દશનીય વિષયમોહમાં પ્રગટ નથી-અર્થાત્ ધીર છે, એવા ધીમાન પુરુષ પરમાત્મામાં ચિત્તસમાધાનરૂપ યોગના અભ્યાસ-થી તે 'દુર્દશ'-'દુર્વિજેય', 'ગૂઢ'-'દુઃખોથી અગ્રાણ્ય અને 'અનુપ્રવિષ્ટ'-સર્વ જ્ઞાનાના અનરમાં પ્રવિષ્ટ પ્રાણીઓની પ્રુદ્ધ જેમાં વિરતે છે એવા દેહરૂપી મર્ત્યમાં રિયત, સદા વિઘ્નમય તે પરમદેવને માન આપીને વિષયોથી ઉત્પન્ન થતા મુખદુઃખાદિના પરિત્યાગ કરે છે. અર્થાત્ મંત્રીર ધ્યાનદ્વારા આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી લીધા પછી તેને કરીથી વિષયો-થી ઉત્પન્ન થતા મુખદુઃખાદિના દેશન થવું પડતું નથી.

अंगुष्ठमात्रः पुरुषोऽम्लरात्रमा सदाजनानां हृदये स्मिन्निविष्टः ।

જે અંગુષ્ઠ-પરિમાણ-પુરુષ હૃદયકાશમાં પ્રકાશમાન છે, તેઓ જ જીવોના અંતઃકરણમાં રહેલા છે.

यमेवैव दृष्टुं तेन ह्यव्यवस्थैव आत्मा विदृणुते तनूं स्वाम् ॥

(કઠ ૧, ૨, ૨૩)

જે મુમુક્ષુ સાધક આ આત્માને પ્રાપ્ત કરવાને મારે પ્રાર્થના કરે છે, અથવા તેજ એકમાત્ર પ્રાપ્ત્ય વસ્તુ છે, એમ સમજીને તેને પસંદ કરે છે, તેજ મુમુક્ષુ સાધક દ્વારા આ આત્મા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

શકાય છે. આ આત્મા તે મુમુક્ષુ ઉપાસકની પાસે પોતાની મૂર્તિ પ્રગટ કરે છે. સાધકની એકાંતિક શરણાગતિ-આત્મસમર્પણ અને ભગવત્-કૃપા એજ તેના સાક્ષાત્કારના ઉપાય છે.

यदा सर्वे प्रभिद्यन्ते हृदयस्येह ग्रन्थयः ।

अथ मर्त्योऽमृतो भवत्येतावद्ध्वयनुशासनम् ॥

(કઠ૦ ૨, ૩, ૧૫)

ન્યારે આ જીવનમાંજ અંતઃકરણનાં સમગ્ર બંધન (દેહાદિમાં મમત્વબુદ્ધિ) નાશ પામી જાય છે, ત્યારે આ નાશવંત દેહ-વિશિષ્ટ વ્યક્તિ અમર થઈ જાય છે. અને એટલે સુધી કહેલું છે કે એવી અવસ્થાને પામ્યા પછી ફરીથી ઉપદેશની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

આ આત્માજ—

उपद्रष्टानुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।

परमात्मेति चाण्डુको देहेस्मिन्पुरुषः परः ॥

(ગીતા ૧૩, ૨૨)

આ પુરુષ ઉપદ્રષ્ટાદ્વ્યર્થાત્ સાક્ષીમાત્ર, અનુમંતા-અનુમોદન કરનાર, એજ બધાનું ભરણપોષણ કરનાર, પાલન કરનાર અને મહેશ્વર અર્થાત્ બ્રહ્માદિના પણ અધિપતિ છે. શ્રુતિમાં કહેલું છે કે— 'एष सर्वेश्वरः एष भूताधिपतिः ।'

પ્રકૃતિના ગુણોથી મોહિત થયેલો જીવ વૃથા-આશા, વૃથા-કર્મી થઈને સર્વ ભૂતોના મહાન ઈશ્વરરૂપ મારા પરમતત્ત્વને ન જાણવાને કારણે મનુષ્યદેહધારી મારી પરમાત્માની અવજ્ઞા કરે છે. પરંતુ—

महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।

भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥

(ગીતા ૯, ૧૩)

હે પાર્થ! દૈવી પ્રકૃતિવાળા મહાત્મા પુરુષ મારામાં એકાગ્રચિત્ત થઈને મને જગત-કારણ અને નિત્યસ્વરૂપ સમજીને મારી આરાધના કરે છે. એટલે જેમાં આસુરી સ્વભાવ બદલાઈ જાય અને દૈવી સ્વભાવ પ્રાપ્ત થાય તેને માટે પ્રયત્ન કરવો એ પરમ કર્તવ્ય છે. દૈવી સ્વભાવવાળા પુરુષનેજ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।

सगुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्म भूयाय कल्पते ॥

(ગીતા ૧૪, ૨૬)

જે અન્ય લક્ષ્યનો ત્યાગ કરીને અનન્ય ભક્તિયોગદ્વારા પરમેશ્વરસ્વરૂપ મારી-વાસુદેવની સેવા કરે છે, તે ત્રણે ગુણોને ઓગળી જઈને મોક્ષ પામવાને લાગ્યશાળી થાય છે.

(સં. ૧૯૮૯ ના 'કન્યાણુ'ના ઈશ્વરાંકમાંથી)

૧૧૦-ઈશ્વર અને મહેશ્વર

(લેખક:—શ્રી. હીરેન્દ્રનાથ દત્ત, 'વેદાન્તસત્'ના લેખનો અનુવાદ)

'કલ્યાણ'ના ઈશ્વરકંઠા ઉપગ્રંથ વિષય આપ્રામાણિક નદિ, ત્ર્યંબક એમ સામે છે, એટલે એજ આરનાથી કંઈક આલોચના કરવામાં આવે છે.

ઉપનિષદોમાં ઋષિઓએ દિવિધ બ્રહ્મનો પરિચય આપ્યો છે: નિર્વિશેષ અને સર્વોત્તમ; નિર્વિકલ્પ અને અચિન્ત્ય. નિર્ગુણ અને મગુણ; નિરૂપાધિ અને સોપાધિ. આ મંબધમાં મી શંકરાચાર્ય' દેવે ઉંકે—

'દ્વિરૂપં દિ બ્રહ્મ સઘમમ્યતે, નામરૂપભેદોપાધિવિશિષ્ટં
તદ્ પિપરીતં ચ સર્વોપાધિવિવર્જિતમ્.'

બ્રહ્મ ત્યારે માયાની ઉપાધિનો અંગીકાર કરીને 'માયા' થાય છે ત્યારે તેને મહેશ્વર કહે છે—

'માયિનન્તુ મહેશ્વરમ્' (શ્વેતાશ્વતર ૩૫૦)

એજ મહેશ્વર સમગ્ર ઈશ્વરોનો ઈશ્વર છે—પરમેશ્વર છે. સર્વીશ્વરાણાં પરમં મહેશ્વરમ્ (શ્વેતાશ્વતર ૬, ૭) તે સર્વેશ્વર છે. બધા ઈશ્વરોનો ઈશ્વર છે—

'અનન્તશક્તિરાચિતં બ્રહ્મ સર્વેશ્વરમ્'

ત્યારે શું અમે કરીને પાછા એજ અનેકેશ્વરવાદ (પોલીથેઇઝમ) ઉપર આવી ગયા ? ઈશ્વર તો એક છે, તોપણ ઋષિઓએ અનેક ઈશ્વરોની ચર્ચા શા શાર ઉપાડી ? શું તેઓ અનેકેશ્વરવાદી (પોલીથેઇસ્ટ) હતા ? આ શકા નિર્મળ છે. કેમકે ઋષિગણુ લોકે અનેક ઈશ્વર માનતા હતા પરંતુ જે ઈશ્વરોનો ઈશ્વર છે તે મહેશ્વર. તે બ્રહ્મપરંત્ર એક અને અદ્વિતીય છે, તે એકેશ્વરવાદીનું એકત્વ (યુનીટી) નથી. પરંતુ અદ્વિતીય (યુનીટ) છે આ વાતની ઋષિઓએ મુકાકાંઠે ઘોષણા કરી છે 'एक एव महेश्वर ।' તેમનો આ સર્વત્ર ફેલાવેલા વિશ્વવિખ્યાત મત છે કે બ્રહ્મ એજ 'एकमेवाद्वितीय' (છાન્દોગ્ય ૬, ૨, ૧) છે.

એજ પરમતત્ત્વ છે, નેની ઉપર કંઈ પણ નથી, તેજ પરાકાષ્ઠા છે, પરમ ગતિ છે.

पुरुषान् न परं किञ्चित् सा काष्ठा सा परा गतिः ।
(કઠ. ૧, ૩, ૧૧)

મત્તઃ પરતરં નાન્યત્ કિંચિદસ્તિ ઘનંજય । (શીતા ૭, ૭)

જો એમજ વાત છે, જો મહેશ્વર એક છે, જો તેજ પરતત્ત્વ છે તો ઋષિઓએ અનેક ઈશ્વરોની વાત કેમ કરી ? એ અનેક

‘આ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવગણ બ્રહ્મની મુખ્ય મુખ્ય શક્તિ છે. જે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવોની પણ ઉપર છે તેજ મહેશ્વર છે.’

આજ વિષયમાં લિંગપુરાણમાં પણ લખ્યું છે કે—

અસંખ્યાતાશ્ચ રુદ્રાશ્ચા અસંખ્યાતાઃ પિતામહાઃ ।

હરયશ્ચ હ્યસંખ્યાતા એક એવ મહેશ્વરઃ ॥

અસંખ્ય રુદ્ર, અસંખ્ય બ્રહ્મા, અને અસંખ્ય વિષ્ણુ છે, પરંતુ મહેશ્વર એક અને અદ્વિતીયજ છે. આ વિષયમાં ત્રિપાદ વિભૂતિ ઉપનિષદનું કથન ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે.

अस्य ब्रह्माण्डस्य समन्ततः स्थितानि एतादृशानि अनन्त-
कोटि ब्रह्माण्डानि सावरणानि ज्वलन्ति । चतुर्मुखपञ्चमुख पण्मु-
ख सप्तमुखाष्टामुखादि संख्याक्रमेण सहस्रावधिमुखान्तैर्नाराय-
णांशैः रजोगुणप्रधानैरेकैकसृष्टि कर्तृभिरधिष्ठितानि विष्णुमहेश्व-
राद्यैर्नारायणांशैः सत्त्वतमोगुणप्रधानैरेकैक स्थितिसंहारकर्तृभि-
रधिष्ठितानि महाजलौघमत्स्य बुद्बुदानन्त संघवत् भ्रमन्ति ॥

અર્થાત્ આ ‘બ્રહ્માંડની આરે તરફ એવાં અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ પૃથ્વી વગેરેના આવરણથી આવૃત થઇને પ્રકાશી રહ્યાં છે. ચતુર્મુખ, પંચમુખ, પદ્મમુખ, સપ્તમુખ, અષ્ટમુખ, સંખ્યા ક્રમે ક્રમે હજાર મુખ સુધીના નારાયણ-અંશ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને હર રજ, સત્વ અને તમોગુણની મુખ્યતાએ કરીને લિંગ લિંગ થઇને એક એક બ્રહ્માંડ-માં રહેતા થકા સૃષ્ટિ, સ્થિતિ અને સંહારનું કાર્ય કર્યા કરે છે. મહાસમુદ્રમાં જેમ અનંત માછલી અને જલ-મુદ્ગુદો કીડા કરે છે, તેજ પ્રકારે વિશ્વાકાશમાં અનંત બ્રહ્માંડ ભ્રમણ કરે છે.’

ગૌડીય વૈષ્ણવોના પ્રમાણગ્રંથ શ્રીચૈતન્ય ચરિતામૃતમાં એક આખ્યાયિકા દ્વારા આ તત્ત્વ સમગ્રવચમાં આવ્યું છે.

એક દિવસ દારકાપુરીમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન માટે બ્રહ્માંડ આવ્યા. દારપાળે જઈને શ્રીકૃષ્ણ મહારાજને ખબર આપી, શ્રીકૃષ્ણ દારપાળને કહ્યું ‘જઈને પૂછા કે ક્યા બ્રહ્મા આવ્યા છે, તેમનું નામ શું છે ?’ દારપાળે આવીને બ્રહ્માંડને આ વાત પૂછી.

આપણા બ્રહ્માંડના ચતુર્મુખ બ્રહ્મા દારપાલનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને ચિડાઈ ગયા અને કહ્યું—‘અરે, હું ‘બ્રહ્મા’-બીજને બ્રહ્મા કોણ ? જઈને કોડા કે સનકાદિના પિતા ચતુર્મુખ બ્રહ્મા આવ્યા છે.’ દારપાળે ચતુર્મુખ બ્રહ્માને શ્રીકૃષ્ણ પાસે હાજર કર્યો. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ બ્રહ્મા સાથે યથાવિધિ કુશળપ્રશ્ન પૂછ્યા પછી બ્રહ્માંડ બેઠા—‘દેવ’ કવ. બ્રહ્મા આવ્યા છે એમ પૂછવામાં આપનું શું રહસ્ય હતું ? મારા સિવાય જગતમાં બીજા બ્રહ્મા કોણ છે ?’

શ્રી બ્રહ્માંડની વાત સાંભળીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ હરવા અને કંઈક

ચરિતામૃતકાર વર્ણન કરતાં કરતાં કહે છે કે એ અગમિત
જ્ઞાત્રોમાં કોઈને વીસ, કોઈને ત્રીસ, કોઈને દસ, કોઈને સાત,
કોઈને કરોડ અને કોઈને અબજ મુખ દતાં કે જોની અબજી કરી
ચક્રાય તેમ નહોતું. આજ પ્રકારે લાખો કરોડો મુખવાળા જ્ઞાત્રોએ
તેમને આશ્ચર્યમાં રૂપી મથા અને શ્રીકૃષ્ણના ચરણોમાં લોટી પડ્યા.

કહેવાની વરર નથી કે અહીં શ્રીકૃષ્ણ મહેશ્વર છે. તેમણે
જ્ઞાત્રોને સંબોધીને કહ્યું કે, જ્ઞાત્રો ! આ જ્ઞાત્રોનો વિસ્તાર પચાસ
કરોડ યોજન છે, આ અતિશુદ્ધ જ્ઞાત્રોમાં આપ ચતુર્મુખ છો.
પરંતુ અન્ય જ્ઞાત્રોમાં કોઈ સો કરોડ યોજનનું છે, કોઈ લાખ
કરોડ યોજનનું અને કોઈ કરોડ કરોડ યોજનના વિસ્તારવાળા છે,
એ જ્ઞાત્રોને અનુરૂપ તેમનામાં એટલાંજ વધારે મુખોવાળા જ્ઞાત્રો
છે. આ પ્રકારે હું સમસ્ત જ્ઞાત્રોનું પાલન કરું છું.

હવે આપણા ચતુર્મુખ જ્ઞાત્રોનો મોદ નાચ પામ્યો. ઉપનિષદો-
મા રથજે રથજે મહેશ્વરને જ્ઞાત્ર અને ધ્રુવરને જ્ઞાત્ર અથવા દિગ્વિપ્રભા,
પરમેશ્વરી અથવા પ્રજાપતિ કહેલા છે-

પ્રજ્ઞા દેવાનાં પ્રથમઃ સમ્યમૂય ।

ચિથ્વસ્ય કર્તા મુવનસ્ય ગોસા ॥ (મુણ્ડક ૧, ૧)

હિરણ્યગર્ભે જનયામાસ પૂર્વમ્ (એતાં ૩, ૪)

પ્રજાપતિશ્ચરાસિ ગર્ભે ત્વમેવ પ્રતિજાયસે । (પ્રશ્ન ૨, ૭)

સનગઃ પરમેષ્ઠિનઃ (મૂલ ૨, ૬, ૬)

જ્ઞાત્ર અને જ્ઞાત્રોનો મંબધે મમજનવવા માટે એક જગ્યાએ
સમ્રાટ અને રાજાની વૃક્ષાનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. જેમ
એક સમ્રાટને અધીન અનેક રાજાઓ રહે છે-એ બધા રાજા પરસ્પર
સ્વતંત્ર છે, પરંતુ સધળા સમ્રાટના પરતંત્ર છે. વિશ્વજ્ઞાત્રના શાસન
અને પાલનનું કામ પણ એજ પ્રકાર ચાલી રહ્યું છે. જે સર્વોપરિ છે
તેજ મહેશ્વર છે. જે સમ્રાટ ત્યાનિક છે તેની તાબેદારીમાં અસંખ્ય
ધ્રુવર છે. એક એક ધ્રુવર (જ્ઞાત્ર) એક એક જ્ઞાત્રના સ્વામી છે. એ
બધા ધ્રુવર પરસ્પર સ્વતંત્ર છે, પરંતુ સર્વે મહેશ્વરને અધીન છે, આ
બધા ધ્રુવર જે સમયે પ્રજાપતિ છે તે સમયે મહેશ્વર પ્રજાપતિ-પતિ છે.

પતિ પતીનાં પરમ પરસ્તાન્ (એતાં ૬, ૭)

આ બધા ધ્રુવર જ્યારે જ્ઞાત્ર, વિષ્ણુ અને શિવ છે, ત્યારે
મહેશ્વર, મહાવજ્રા, મહાવિષ્ણુ અથવા સદાશિવ છે.

આ બધા ધ્રુવર અવિનશ્વરના મધ્યવર્તી પુરોહિત છે.

યણ્ય આદિત્યે પુરુષો દિવ્યતે । (છાન્દોગ્ય ૪, ૧૧, ૧)

અને મહેશ્વર વિષ્ણુ પુરુષરૂપે અનતકાલિ જ્ઞાત્રોની અંદર
રહેલા છે. તેઓ-

સર્વતઃ પાણિપદં તત્ સર્વતોઽક્ષિશિરોમુલમ્ ।

સર્વતઃ શ્રુતિમહોકે સર્વમાવૃત્ય તિષ્ઠતિ ॥

તેમના હાથ અને પગ સર્વત્ર છે, તેમનાં નેત્ર, મસ્તક, મુખ અને જ્ઞાન બધી જગાએ છે; તે સૌને વ્યાપ કરીને રહેલા છે. અર્થાત્ એક એક દિશ્વર એક એક સોલર લોગોસ છે અને બ્રહ્માંડ થા સોલર સીસ્ટમની સંખ્યા ત્યારે અનંત કોટિ છે, ત્યારે આવા સોલર લોગોસની સંખ્યા પણ અગણિત છે. અને જે સમસ્ત દિશ્વરોનો દિશ્વર મહેશ્વર-પરમેશ્વર છે (સેન્દ્રલ લોગોસ), અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ જેના વિરાટ દેહનાં શેમકૂપનાં પરમાણુ છે, તેમને નમસ્કાર છે.

નમો નમસ્તેસ્તુ સહસ્રકૃત્વઃ ।

તેમના મહિમાનું વર્ણન કોણ કરી શકે? તેથીજ ભાગવતમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું જોવામાં આવે છે. બ્રહ્મા તેમની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે—

કાલં તમોમહદહંસચરામિવાર્મ્

સંવેદિતાણ્ડવટ સસવિતસ્તિ કાયઃ ।

કેતાદ્ગૂવિધા અગણિતાઃ પરમાણુચર્યા

વાતાધ્વરોમવિવરેષુ ચ તે સહિત્વમ્ ॥

(શ્રીમદ્ ભાગવત)

ક્યાં હું ક્ષુદ્ર અને ક્યાં આપ પરમ મહાન? પૃથ્વી આદિ સાન નિપ્યાનું અનેકું એક બ્રહ્માંડ માટે શરીર છે અને આપની શરીરના પ્રત્યેક શેમકૂપમાં, વાતાયન માર્ગમાં જેમ પરમાણુ પ્રવેશ કરે છે અને નીકળે છે તેમ એવાં અસંખ્ય બ્રહ્માંડ પ્રવેશ કરે છે અને નીકળે છે. આપો! આપનો ફેવા અપાર મહિમા છે! દેવ અને પરમેશ્વરમાં આજ ભેદ છે!

(સંવત ૧૯૮૬ ના 'કર્યાણ'ના દિવસક્રમાંથી)

૧૧૧-લોકમેળા

(લેખક:-શ્રી. “શારદા”ના તંત્રી)

આપણા શાસ્ત્રકારોએ, આપણા સમાજના રચાપદોએ ઋતુ ઋતુના ઉત્સવો યોજી, ઋતુ ઋતુના બેસને બેસી, પ્રજાશરીરની નવપક્ષવના પોષણ માટે અનેક પ્રકારે પ્રયત્નો કર્યા છે. વસંતનો ફૂલડોલનો મિનનમયો ઉત્સવ કે શરતપૂર્ણિમાનો પિસારૂ રમણે મહાવનારો અદ્ભુત ઉત્સવ, એ કુદરતને આંગણે બેસાળા બે નવમેનન મુરના પ્રસંગો છે. આવી મુંઘાળી નો દિંદી શ્રવનમાં ઠણે ઠણે રસભર ભાવનાથી મુંઘાઈ રહી છે. આપણા સામાજિક શ્રવનનોજ એક પ્રસંગ અત્રે બનાવવો આવશ્યક છે.

કાઠિયાવાડમાં વર્ષોથી અમુક અમુક રથજો લોકમેળાઓ ખસાવે છે. દળરોની મંખ્યામાં એ મેળામાં ત્રિવિધ રમતી મેદની જતમે છે. એ મેળાની દરેક મામ્યજન ઉત્સાહભરી રાહ જુએ છે. એ મેળાના મંગળમુદ્દને વધાવવા અનેક મામ્યમુંદરી આગુર નવને દિવસો ગળે છે. સોરઠનો માધવપુરનો મેળા; ગિરનારપર ભવનાથનો મેળા; દાક્ષારમાં જરેશ્વરનો મેળા અને ઠેર ઠેર સાતમ આદમના મેળા એ કાઠિયાવાડની પ્રજામાં નવપક્ષવના પોષણ પ્રમંથો છે. કાઠિયાવાડની રસસામગ્રી જેવી હોય, કાઠિયાવાડની શૌર્યભરી જનતાનાં દર્શન કરવા હોય, કાઠિયાવાડના લોકમાહિત્યની સમાધાનના કરવી હોય, કાઠિયાવાડના દુહા, સોરઠના લલકાર સાબળવા હોય, કાઠિયાવાડના દોડીલ કઈ ગવાના સમના જળુદાર ત્રીલવા દોય; તે જરૂર આ મેળાઓમાં જનારને એમાંનું એકાદ અંગ તો આજે પણ શ્રવણુ દેખાઈ.

એક વખત આ મેળાઓ મયાંત્ર નવપક્ષવના પોષણ દતા. આજે કમનસીમે સદેરીશ્રવનના મેષથી એ મેળાઓનો નિર્દોષ આનંદ હોપભયો ઘટ પડ્યો છે. આજે એ મેળાના સદેલાખીઓ નવપક્ષવનાનું પિયુષ પીવાને બદલે પ્રજાશરીરનો લાભ કરનાર જેના ખાતા ઉઠાવે છે. સોરઠની લીલીછમ સીમમા જન્મે અને ત્યાં મુંડીમા રહેતા એક જદ બેદુનન માધવપુરના મેળા માટે પડેલા પચીસ વર્ષ પડેલાને એ મેળા અને આજનો મેળો એ બે વચ્ચેની ગુરૂના એ જદ દુષિ-કાર પાંચદીજ ન્યાયનો તે જરૂર જણાશે કે, પ્રજાશરીરની નવપક્ષવના પોષણ તત્વો એ મેળાનથી ધીમે ધીમે પલાયન કરતાં જાય છે, અને તેને બદલે કવને નીચે પાડનાર નવા નવા બદ્ધરથી મુંદર પણ અદરથી પ્રજાનસક એવા તત્વો એ મેળામાં લખાય થતાં જાય છે. જરૂરનાં દુનિદાનપ્રતિદ દેહી જરૂરનાં આપણ પ્રમંથો જુનો મેળો રંજે જેને રંજે હરે, તે પણ કળુપ કરું, કે એ મેળાના

પણ જમાનાને અનુસરતાજ હાલ થયા છે. દૂરદૂરનાં ગામડાંઓ આ મેળામાં આવી ગ્રામ્યજનોમાં એકતા સાધતાં; જુદા જુદા પરદેશે ગ્રામ્યજનો સાથે રાસમંડળીઓની ધૂન જમાવતા; પોતપોતાના ગામની સૌંદર્યતા સજતી સુંદરીઓ સાદા નૃત્ય સાથે નિર્દોષ આનંદમાં અર્ધ જડેશ્વરની છાયામાં પોતાનું વ્યક્તિત્વ શોભાવતી; નાનાં નાનાં બાળકો શંકરનાં દર્શન કરી નાની નાની મંડળીઓમાં નિર્દોષ બાલચેષ્ટાઓથી આ રમણીય ટેકરીની રમણીયતા વધારતાં, તોફાની સાગર સરીખી યુવાનીની ધૂનમાં ધૂમતા યુવાનો શારીરિક સંપત્તિ વધારનારા દેશી પ્રયોગો કરી પોતપોતાના ગામનું મર્દાનગીભર્યું પાણી અહીં બતાવતા.

આ બધાને બદલે આજે એ મેળામાં કંઈ બીજાનું દૃશ્યોદ્દેશ્ય છે. આજે અહીં ઠામઠામ જુગારના પાટલાઓ મંડાયા છે. વિવિધ પ્રકારના જુગારનાં દૃશ્યો બાળકો, યુવાનો અને વૃદ્ધોને પોતા તરફ લોભવૃત્તિથી ખેંચે છે. આખા મેળામાં જો કોઈએ પણ પોતાનું રાત્ર્ય જમાવ્યું હોય તો તે જુગાર ખેલતા જુગારીઓએજ. કમનસીબી એટલી હદ સુધી દેખાય છે, કે જુગાર ખેલવાનાં સાધનો પર પણ જગતવંદ મહાત્માજીની છબીઓ લટકાવવામાં આવે છે ! પ્રજા ફેટલી નીચે ઉતરી ગઈ છે અને હજુ કંઈ દિશામાં પ્રજાજીવનનાં વહેણ વહે છે, એ જોવાનું જો કોઈ પણ સ્થાન હોય તો આવા પ્રકારના હાલના મેળાઓ છે. અમે મેળાના હિમાયતી છીએ; અને પ્રજાશરીરની નવપક્ષવતા પોષતા એ પ્રસંગોના પૂજક છીએ; પ્રજા પ્રજામાં—ગામ ગામમાં સામાજિક સંબંધ સાધનારા એ પ્રસંગને અમે જરૂરના ગણીએ છીએ. પણ એ પ્રસંગને નીતિરીતિથી ભટ શોધે જોઈ અમે પ્રજાના નાયકોને એ વિષયમાં ખાસ ધ્યાન આપવાની અમારી પવિત્ર દરજ સમજીએ છીએ. એ મેળાઓનો આપણે નાશ નથી કરવો, એ મેળાઓના નિર્દોષ આનંદને આપણે બંધ નથી પડાવવો; એ મેળાની પ્રથા આવકારદાયક છે એટલું ધ્યાનમાં રાખી એ મેળાની અંદર દિનપ્રતિદિન સામ્રાજ્ય જમાવતું ઝેરી તત્ત્વ દૂર કરવાના પ્રયત્નો કરવાની હવે ખાસ જરૂર છે.

(“શારદા”માસિકના એક અંકમાંથી)

૧૧૨-ટુંકામાં ઘણું

(મંદોદરી :- શ્રી, સામાન્ય જન)

સમાજવાદનો અર્થ એ નથી કે તે દરેકને થીમત બનાવવા માગે છે, તે તો દરેક માણસને કામ કરતા યવાની તક આપે છે. તે મનુષ્યમૂલને સેવા માટે રવનંત કરે છે.

* * * *

જંગલી મનુષ્યોમાં અધિકાર અને ફરજ એ બેની વચ્ચે ભાગભાગ કરી ફરક રાખવામાં આવતો હોય; પણ પોતાને સભ્ય અને સંસ્કારી બનાવનારાઓમાં આ બે સાદા શબ્દો વચ્ચે જે ભેદ દરાવવામાં આવે છે તેની તો સામાન્ય મનુષ્યને પણ ખબર છે. કેમકે અભારે તો એક વર્ગની પામે તમામ અધિકાર ભોગવવાના હોય છે અને બીજાને માત્ર ફરજો બજાવવાની હોય છે !

* * * *

મુદીવાદ એ ધણીઓને બોલે થોડાઓ માટેનો સામ્યવાદ છે. ધણી આપણે તો એવો સમાજવાદ જોઈએ છે કે જે સૌને લાભ કરે અને જેમાં કોઈનો પણ ભોગ ન સેવાતો હોય.

* * * *

ઉત્પાદન માટેની મુદીવાદી રીતોથી જનસમૂહમાંથી ગાન મેળવવાની લાગણી મરવા માટે છે, ગાન મેળવવાની એમની લાગણીને સતોય તો એકસો સમાજવાદજ આપી શકે.

* * * *

સંસ્કૃતિના તમામ તત્ત્વો જનસમાજને મળી શકે તેવી વ્યવસ્થા થાય તોજ સમાજવાદ સફળ થઈ શકે.

* * * *

મુદી અને સમાજવાદી ઉમરાવશાહી હમેશા ધન અને સત્તા માટે ખૂંચે છે. એવી મેળવેલ ધન ને પૈસાવ વિલાસ પાછળ વેડવી મારે છે, અને સત્તાનો પોતાના જ દિનના સરદારી અર્થે દુરુપયોગ કરે છે.

* * * *

ગરીબ, બેકાર અને કચડાવટા ખેડૂતો એક વાત ખ્યાનમાં રાખે તો તેમને પોતાને તેઓ મદદ કરી શકે. તે વાત એ કે, ત્યારે નવી સુલક્ષ્મીઓના વખત આવે, ત્યારે તેઓ પોતાના મન પોતાના દુરમનો જેવા વર્ગના પ્રતિનિધિઓને જરૂર ન આપે.

* * * *

११३-सारनाथ

મારનાથનું સુપ્રસિદ્ધ સ્થળ બનારસથી પાંચ માઇલ દૂર છે. જ્વાને રેલવે માર્ગ દોલા હાથાન પાસે ગાઝરસો પહોં છે. બનારસથી સ્થાં જવાને ટાંગા મોટર વગેરે વાહનો મળી શકે છે.

આ રથગને મારનાથ, મૃગયાવન, રીયર-પાક, હથપટ્ટા ને
 ત્રિપટ્ટા વગેરે ખખ નામ છે. હથપટ્ટા તથા ત્રિપટ્ટાના નામ ઉપર-
 થી આ રથગ બુદ્ધની પદોજાં ખખ્ખિંદુઓનું પવિત્ર રથગ ઢગે એમ માગે
 છે. મારનાથ આ નામ એજ નામના મહાદેવના મહિર ઉપરથી પડ્યું
 ઢગે. મૃગયાવન આ બુદ્ધ લોકોએ આપેલું નામ છે. જનકકથા નામના
 પુસ્તકમાં એનું નામ આપેલું દોઢાં બુદ્ધ દરબારે અર્ધી જન્મ
 લીધા ઢગે એમ એમાં કહેતું છે.

એટલું ખરું કે, આ રથગ, બૌદ્ધધર્મીઓને બાતન તેમના બૌદ્ધ-
રથગની પેઠે જ બહુ પવિત્ર લાગે છે. જાપાન, ચીન, તથા અન્ય
દેશમાંથી આવેલા યાત્રાળુઓ અહીં નજરે પડે છે. મદગાશ્વમાં જાન-
વાન છુટે, ભોધિપ્રાપ્તિ પછી પોતાના ધર્મને પટેલો ઉપરે જ રહેતાં. આ
બીના ધિમ્મની પૂર્વેના હતા નેકમાં બની. જે દેશને, જુરે ઉપરે જ રહે
એ દેશને પાછળથી દેશ એ 'ધનેખ' સ્વરૂપ બાંધે. એમ કહેવાય છે.

[illegible][illegible][illegible]

૧ ચોખંડીસ્તૂપ, ૨ ધમેખસ્તૂપ, ૩ મુખ્ય મંદિર અને વિહાર,
૪ અશોકસ્તંભ, ૫ જગતસિંહ સ્તૂપ કિંવા ધર્મરાજિકા સ્તૂપ અને
૬ હમણાંહમણાંજ બાધાયેલ મ્યુઝિયમ તથા ૭ મહાગંધકુટિ વિહાર.

૧ ચોખંડીસ્તૂપ:—આ જૂના અવશેષો તરફ જનારા રસ્તાની
ડાબી બાજુએ છે. એ ઇટોનો હોઈ તેના પર મુસલમાનકાલીન
બાંધેલી અંધકાણી ધમારત છે, એના ઉપરથી આસપાસનો પ્રદેશ
બહુ દૂરસુધી દેખાય છે. આ ટેકરા પહેલાંના એક સ્તૂપનો હોઈ સ્તૂપ
ની ઇટો લોકોએ કાઢી લઈ જવાથી તેની આવી સ્થિતિ થયેલી છે.
ઉપરની આઠખૂણી ધમારત અડધર બાદશાહે પોતાના પિતાની
મુલાકાતનિમિત્તે બાંધેલી છે, એનો અને બુદ્ધધર્મની ધમારતોનો કંઈ
સંબંધ નથી.

૨ ધમેખસ્તૂપ:—બુદ્ધકાલીન અવશેષોમાંથી પોતાનું મસ્તક
ઉંચું કરીને ઉભો રહેલો અવશેષ તે આ સ્તૂપ છે. આ સ્થળે પૂર્વ
એકાદ ધમારત હશે એમ કહેવાય છે; પણ એનો નાશ થયા પછી આ
ધમારત બાંધવામાં આવી. આજ જગોએ ભગવાન બુદ્ધે ઉપદેશ કર્યો.

એની ઉંચાઈ જમીનથી ૧૧૦ ફૂટ હોઈ તળિયાનો વ્યાસ ૯૩
ફૂટ છે, ને તે ઉપલી બાજુએ ઓછો ઓછો થતો ગયો છે. જમીન
ની સપાટીથી ૪૩ ફૂટ સુધીનો ભાગ પથ્થરથી બાંધેલો છે. ત્યાંથી
દેહ ઉપરસુધીનો બધો ભાગ ઇટો વડે બાંધેલો છે. પથ્થરના ચરવાળો
ભાગ આઠખૂણી છે. પથ્થર એકબીજાની સાથે લોખંડની કડીઓ વડે
જોડેલા હોઈ એના પર સુંદર ખોદકામ કરેલું છે.

૩ મુખ્ય મંદિર:—ઉપલા સ્તૂપની પશ્ચિમ બાજુએ ખોદી
કાઢેલા અવશેષ આજ મંદિરના છે. બાંધકામમાં પથ્થર તથા ઇટોનો
ઉપયોગ કરેલો છે. મંદિરના ગભારા સામે દૂર સુધી સભામંડપ
હોઈ મંદિરની આસપાસ લિક્ષુને રહેવાની ઓરડીઓ છે. ગભારાના
મધ્યભાગમાં બુદ્ધમૂર્તિને રાખતા. એની દક્ષિણે એક ઓરડીમાં સુંદર
કોરો નજરે પડે છે. એના પરનું પૌલીશ એટલું અપ્રતિભ કરેલું
છે કે એની કંપના પ્રત્યક્ષ નજરે જોયા સિવાય આવી શકે નહિ.

૪ અશોકસ્તંભ:—ઉપલા મંદિરની પાછલી બાજુએ આ સ્તંભ
ઉંમર કરી રાખેલો છે. એનો કેટલોક ભાગ છિન્નવિચ્છિન્ન સ્થિતિમાં
નજીકમાંજ છે. એના ઉપરનું પૌલીશ પણ ઉત્કૃષ્ટ છે, એમાં આપણે
ચાંદ્રેશ દેખાઈ શકે છે. આ સ્તંભનું ઉપલું શિખર અનન્યઅધર
(મ્યુઝિયમ)ના રાખવામાં આવ્યું છે.

૫ ધર્મરાજિકાસ્તૂપ:—આને જગતસિંહ સ્તૂપ પણ કહે છે.
હમણાં આ સ્તૂપનો ગાળાકાર તળમંદિરની દક્ષિણ બાજુએ છે. એની
દેહ જનારસનો એક મહાદેવો બાંધવા સાર કાઢી જવામાં આવી છે.

૬ મુળ બંધકૃતિવિદાર:—કે દેવતા જનના પદ્મ કુન્દોજમા આ દેખાતા અવરોધ વેગ ને ઉપલક્ષ્યે એક, શેઠાણ અવરોધ વેગનો વિદાર જાણી કદ થાય છે. આ મંદિર કિન્દેશ કોઈક જગતને આપેલા પૈમામંડી આપ્યું છે. મંદિરનો કુન્દ મનમાં આવેલા પુદ્ગલોના નેવે દેખાય છે. મંદિર મુનારના મંદિર પાસે પડે મંદિર કોઈ એમાં અમવાન પુદ્ગલ સુદર મર્તિ પથરાવી છે. મર્તિ નરક જોનાં એમાં જાનના ને મંદિરનાનો જાવ ને વિપદાનુ આકારનું મર્તિ દેખાઈ આવે છે, અવરોધમાં પ્રાપ્ત થયેલી પુદ્ગલોની આ પ્રતિમા પડેલી છે.

મંદિરમાં જાણનાની પુદ ને આવડીએ આવેલી મુનાર પંદા ને નગાર મુદેલાં છે. મંદાની જનના અનાજ અરજના અપના આકારની દોશ ને લાકડાના શિકામી વચાવમાં આવે છે.

૭ અધ્યક્ષમ:—અદીનું વિરોધ આકારક અથા તે આ મંદિર દામય છે. પ્રાચીન જાનના કુન્દરકાની કાપના આ સંપ્રદાય જોવાથી આવે છે.

દરવાજેથી અંદર પ્રવેશનાની માથેજ સામે અમોક્ષતંબનું શિખર દેખાય છે. અને જોનારાના મનને આકર્ષી લે છે. આની બેઠક મંદાકાર દોષ ઉપર કિંદની મર્તિએ એકબીજાની તરફ પીક રાખીને ઉભી છે, નિંદ અને જોડની વચ્ચેના જોગ લાગ ઉપર જમદ, શેઠા, હાથી અને નિંદ વગેરેની પ્રતિમાએ દોષ વચ્ચે એક ચક્ર કાઢેલું છે. આ ચક્ર એ અદી પ્રથમ શરૂ કરેલા ધર્મ પ્રચારનું ચિન્ન છે.

ઉપર શિખરની બન્ને બાજુએ પુદ્ગલો ઉંચી, લખ ને બીંતને આકારીને મુદેલી મર્તિ છે. આ મર્તિ ત્રીજા સૈકામાંની છે. આ શિવાય મુક્તકાલીને મીષ્ટકાલીને, કલાઓના નમુના આ દિવાનખાનામાં જ્યાં જ્યાં મુદેલા છે. બીજા દિવાનખાનામાં સુદાં કારીગરીના આવાજ નમુના નજરે પડે છે. અધ્યક્ષમના આંગણમાં પણ કલાના એવાજ પ્રકારના કુદડા મુદેલા છે, એકંદરે આ સંપ્રદાય જોવા જોયો છે.

સાગનાથનું વર્ણન પડે થયું. કાશિયાત્રાનિમિત્ત આવનારા મુજબ બંધુઓએ યાત્રાની માથે માથે આ અથા પણ એક દિવસ વીતાવવાનો નિશ્ચય કર્યો તો પણ આ લેખ લખવાનું સાથેક થયું એમ માની આ લેખક પાતાને દુનિયા સમજાવે.

(મે. ૧૯૩૩ ના "ચિત્રમય જગત" માથી)

૧૧૪-સર્પદંશ અને તેના ઇલાજો

(લેખક:-ડૉક્ટર હોટાલાલ ત્રીકમજી ધ્રવ, એલ. સી. પી. એન્ડ સો.)

સર્પદંશથી આખા હિંદુસ્તાનમાં દર સાત આશરે વીસ હજાર માણસો મરણ પામે છે. મરણપ્રમાણ ખાસ કરીને ગામડાંઓમાં વિશેષ પ્રમાણમાં છે. આનું મુખ્ય કારણ એ છે કે ગામડાંઓમાં સાંધાં નેર વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. આરા ડૉક્ટરોની મદદ તાત્કાલિક મળી શકતી નથી, તેમજ લોકો તાત્કાલિક કરવાના સાધારણ ઇલાજો જાણતા નથી. જેથી કરીને આ લેખમાં યતાવેશા દેશી તથા વીંટાયતી આક્રમિક ઇલાજો લોકો જરૂરની વખતે કરશે તો જરૂર કિંમતી જીવન બચાવી શકાય.

સર્પદંશ થાય કે તરતજ વખત શુભાખ્યા વગર ત્યાં દંશ થયો હોય તે ભાગથી લગભગ ૩ ઈંચ ઉપર એકાદ જે સખત પાટા ખોલી દેવા જોઈએ અને તેના ઉપર આશરે ૬ ઈંચ બીજા પાટા બાંધી દેવો. એમ કરવાથી લોહીના અટકી જવાથી ઝેરની આસર પણ થતી અટકે.

જ્યાં મુઠ્ઠી શરીરમાં ઝેર રહ્યું હોય એમ માન્ય પડે ત્યાં સર્પ પાટા બિંદુક્રમ છોડવા નહિ. પછી એક તીક્ષ્ણ દથીઆર (છરી અથવા તાપુ) અને ગરમ પાણી અથવા ઉકાળેલું લેવું તથા દંશ થયેલા ભાગની આંદર ૬ ઈંચ ઉંડા કાપો મૂકવો તથા બીજા કાપો ૬ ઈંચ લાંબા દંશ થયેલા ભાગ ઉપર મૂકવો.

દરેક સર્પદંશના કેસોમાં દંશના ભાગને કાપી નાખ્યા બાદ ૨ થી ૩ મિનિટ મુઠ્ઠી લોહીજ વહેવા દેવું અને તે પછી દંશ થયેલા ભાગને દંડા પાળીથી ઘાંઘ નાખવો અને તે પછી ચોખ્ખા કપડું અથવા સ્વચ્છ લાન્ટ (ફેનું કપડું) વાળી અમુક વખત દંશ થયેલા ભાગને તેમજ ઘાંઘ નાખવો અને તે પછી “પોટાસ પર્મેજેનિટ” નામની વિંટાયતી દવા આગમની દંડાની બધી ઘાંઘી તરફ દંશથી જમણા ભાગે દંડા વચ્ચે રાખી કરીને ઝેરની અમર નાખવું. શરીરમાં જે નુકસાન થયું તેના આથી નીચે પ્રમાણ કરી શકાય.

જો જોઈએ તો મરણ પામવાના સમયે જે નુકસાન થયું હોય તેના આધારે જોઈએ તેવા ઇલાજો કરવા. જો જોઈએ તો મરણ પામવાના સમયે જે નુકસાન થયું હોય તેના આધારે જોઈએ તેવા ઇલાજો કરવા. જો જોઈએ તો મરણ પામવાના સમયે જે નુકસાન થયું હોય તેના આધારે જોઈએ તેવા ઇલાજો કરવા.

જો જોઈએ તો મરણ પામવાના સમયે જે નુકસાન થયું હોય તેના આધારે જોઈએ તેવા ઇલાજો કરવા. જો જોઈએ તો મરણ પામવાના સમયે જે નુકસાન થયું હોય તેના આધારે જોઈએ તેવા ઇલાજો કરવા. જો જોઈએ તો મરણ પામવાના સમયે જે નુકસાન થયું હોય તેના આધારે જોઈએ તેવા ઇલાજો કરવા.

દરદો હોય ને ઉપર લગાડવાથી ઝેર બહાર નીકળી જાય તો ખીન્ને લેપ કરવો.

(૪) કડવી નાહનો કદિ વાટીને ૨ થી ૪ બાર પાવાથી સાપનું ઝેર ઉતરી જાય છે.

(૫) કેળના થડના થોડા રેસા મંગાવી તેનું પાણી કાઢી ૧-૨ ખાલા પાવાથી ઘણા દરદીઓને ફાયદો થયેલો માલુમ પડેલ છે. આ અકરોર ઇલાજ ખાસ કરવા જેવો છે.

(૬) ટુલસીનો રસ કાઢી આખા સરીરે ચોળવો. મગજના ભાગમાં, કપાળમાં, ગરદન, છાતી તથા બરડા ઉપર સારી રીતે માથીસ કરવો. આ પ્રમાણે કરવાથી ઘણો સારો ફાયદો થાય છે. ઉલટી કરાવવા વાસ્તે ટુલાવેલ મોરચુથુ થોડા ગરમ પાણી સાથે આથી ઉલટી કરાવવી અગર રાત્ર બારીક વાટી ૧ ચમચી પાણીમાં નેગરી પાવાથી ટુરન ઉલટીદારા ઝેર બહાર નીકળી જાય છે. એક વખત ફાયદો ન થાય તો ૨-૩ વખત આપવાથી ઝેર બહાર ઉલટી થઈ નીકળી દરદીને આરામ થાય છે. વારંવાર ઘી પાવાથી પણ ઉલટી વાટે ઝેર બહાર નીકળી જાય છે. જો સરીરમાં ઝેરનો વધારે ફેલાવો થયો હોય તો દરદીને વરાળનો મુકળ બાફ આપવો, જેથી પરમેવાની સાથે ઝેર પખુ બહાર ફૂટી નીકળે. દરદીને ઉંધવા દેવો નહિ અને જામન રહે એવા ઇલાજો કરવા. બિમારને ઘણી નબળાઈ થયેલી જણાય તો “આન્ડી” જોન એકસા નં. ૧ અગર નં. ૨, ફાન્સનો ઉચ્ચી બનાવટનો દારૂ અને તે ન મળી શકે તો તાડી અગર તાડીનો દારૂ પાવાથી ફાયદો થશે.

આગ્નરીને ઝેરની અગર સારી રીતે થાય છે ત્યારે ઉંધ આપવા લાગે છે. તો તેવે વખતે તેને જામન રાખવો, ઉંધવા દેવો નહિ. ઝેરની અસર થવાથી આગ્નરી શેવાનો જાય અને નાડી ધીમી થઈ પડતી જાય તો વિદ્યાવતી દવા “ગ્રીરીટ-એમોનિયા એરોમેટીક” ૪૦ ટીપા રોજ ૧ આઉન્સ માંખા પાણીમાં નેગરી પાવું અને નાડી નાની થવા અથવા બેગી જવા ઉપર કે સરીંગના દંડ થવા ઉપર ખાન રાખીને એ દર ૪ અમર ૧ અમર ૦૧૧ ફેલાકે પાવી. ઉપર લખ્યા મુજબ “આન્ડી” પણ પાણી નેગરીનેજ પાવી. આથી કરીને નાડી બહુજ નિયમિત રહે. આ બાબત ઉપર ખાન ખાન રાખવું. ઝેરની અસર નરમ પડવા પડી જાય તો નાડી લાગુ પડે તો તે ઉપર પોટીન બાધવા બાબત ન. ૧૨ માં જ મન બોલીક એન્ડીવાળું ગરમ પાણી પ્રમાણ ૧૦ મન અને બોલીક એન્ડી ૧ આઉન્સથી દરેક ૧૦ મન ૧૦-૧૨-૧૩-૧૪-૧૫-૧૬-૧૭-૧૮-૧૯-૨૦ અને ૨૦ બાજ બોલીક એન્ડી નેગરેલી બહુ જાય ઉપર અજાણવા, અને પડી ઉપર લીન્ટ-વિ.વતી ૬ મૂલી માંખા ૬.૬. બધી દવા જેથી જાય છે.

૧૧૬-વાર્ધક્ય-નિવારણ વ્યાયામ

“સાતાયુર્ધે પુરુષઃ” આ શ્રુતિચયન પ્રમાણે સો વર્ષ એ માનવી આયુષ્યની પરમ મર્યાદા હોવાનું હાલમાં મનાય છે. પણ આટલી આયુર્મર્યાદાએ પહોંચવાનું સામાન્ય જનુ થોડા લોકોને જ પ્રાપ્ત હોય છે. મદ્રાસારતકાળમાં સો વર્ષ એ વધુમાં વધુ આયુર્મર્યાદા નહિ પણ ઓછામાં ઓછી મર્યાદા હતી. એમ દેખાય છે. ઠારણ બોમ્બ, કોમ્બ, કૃષ્ણ, જરાસંધ ઇત્યાદિ-ચોદા વર્ષસતક વટાવી ગયેલા કિંવા તત્સમીય પહોંચેલા હતા એવું વિદ્વાનોનું મંતવ્ય છે. એટલુંજ નહિ પણ એ વયમાં ધનધોર રણમુખામ કરવા જોઈતો. શક્તિયુક્તાદ તેમનામાં હતો. વર્તમાનમાં માનવી આયુષ્ય, દેહચષ્ટિ, ઇત્યાદિકનો દ્વાસ થાય છે તોપણ સો વર્ષની મર્યાદા સુધી પહોંચેલાઓનાં ઉદાહરણો મળી આવે છે.

શક્તિયુક્તાદયુક્ત ચિરંજીવીત્વ પ્રાપ્ત કરી લેવાના પ્રયત્ન સર્વ યુગમાં ને સર્વ દેશોમાં થયેલા છે. આર્યાવર્તમાં એ પ્રયત્ન પુષ્કળ પરિણત અવસ્થાએ પહોંચ્યા હતા. આપણે ત્યાં હૃદયોગ નામક જે સાત્ર પ્રચલિત છે એનું ધ્યેય જો કે આધ્યાત્મિક છે ને તેની આસ-પાસ ચમત્કૃતિનાં તેમજ ગૌરવનાં ધણાં ધણાં આવરણ છે તોપણ માનવી શરીર વધારેમાં વધારે કેવી રીતે ટકાવી રાકાય ને તેમાંની જુદી જુદી શક્તિઓનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરી લઈ રાકાય એને માટે હૃદયોગના જોડેલો અન્વય કયાંઈ વિચાર થયો હોય એમ દેખાતું નથી. આધુનિક ચિકિત્સકને પ્રયોગાત્મક પદ્ધતિથી હૃદયોગ-માંના શરીરવિષયક સિદ્ધાંતોનું આવિષ્કરણ સોણાવળાવાળા શ્રીમત્કે-વસાયાનંદે કેવલ્યધામ આશ્રમ સ્થાપીને ને યોગમીમાસા નામક ત્રૈમાસિક કાઢીને અત્યુત્તમ રીતે કરવાની શરૂઆત કરી છે. પાશ્ચાત્યો-ના પણ આ બાબતમાં કેટલાક પ્રયાગ ચાલુ છે. પણ અમેરિકામાં હમણા ધરપણને દૂર દલવાનુ કાર્ય કટલાકાએ મશરૂની રીતે કરી બતાવ્યું છે. ને પોતપોતાના અનુભવ પ્રતિદ્ધ કર્યો છે. તેમની હકીકત, સિદ્ધાંત ને ઉપાય આ કંઈને વાચકાન માટે સકલિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

હર મા વર્ષે તાન્ત્રિક-સંદેહ-વેનંદનું ચક્રિત

રહાવન્યા એ મનુષ્યનાત્વ-પ્રાણીનાત્વ-અવસ્થાએવ પ્રાપ્ત થનારી ને તાળી નડાય એવી માર્ગશિક્ષા અન્યા છે, એવી સાર્વ-ત્રિક માન્યતા છે નેન્દન વેનંદનું ચક્રિત વાન્યા પછી એ માન્યતા બિલકુલ દૂર થવી જોઈએ. ને મને તેનાથી મન ને અવન્યાના ગયેલી જુવાનીની ને ઉત્પાદની પુનઃપ્રાપ્તિ કરી લેવી રહ્ય છે એ અષ્ટ પ્રતીત થશે.

સેન્ડેઈઝ બેનેટ આ ગૃહસ્થ સાનક્રાન્સિસ્કોમાં વેપાર કરતો હતો. ૫૦ મે વર્ષે તે શરીરે વૃદ્ધ થયો. ધંધાની પ્રવૃત્તિમાં તેણે શરીર-પ્રકૃતિ તરફ ધ્યાન દુર્લક્ષ કરવાથી તેની પ્રકૃતિ બગડી. શરીર મુકાઈ ગયું, માથામાં ટાલ પડી, ગાત્ર બેસી ગયા; ચહેરો ઉતરી ગયેલો ને નિસ્તેજ, સ્નાયુ શિથિલ, આવી તેની સ્થિતિ થઈ પડી. ત્રીસ વર્ષના સતત અગ્નિમાંઘને લીધે તેને પેટશળની વ્યથા લાગુ પડી, ને વચ્ચે વચ્ચે સંધિવાતનો ત્રાસ પણ તેને થવા લાગ્યો. મહેજ કંઈ થયું કે દવા લેવાની તેને ટેવ હતી; પણ એવી દવાઓ લેવા છતાંય તેની આવી સ્થિતિ થઈ. એક મહિનાની અપરિહાર્ય વિશ્રાંતિ લેવી પડ્યાથી તેણે વિચાર કરીને પોતાની આરોગ્યપ્રાપ્તિને માટે એક નવીન દિશા આંકીને અનેક વર્ષના પ્રયોગ પછી તેણે એવી એક ઉત્કૃષ્ટ વ્યાયામ-પદ્ધતિ સિદ્ધ કરી કે એકલા એ નૈસર્ગિક ઉપાય વડેજ તેને તેની જીવાનીમાં પણ અનુભવવામાં ન આવેલો ઉત્સાહ ને શક્તિનો એને લાલ થયો. ૫૦ મે વર્ષે વૃદ્ધ થયેલો ગૃહસ્થ ૭૨ મે વર્ષે જીવન બંધ્યો; જેવામાં તે અર્ધી ઉંમરના દેખાય છે.

દવાની દુકાનોજ માત્ર માનવીનું જીવિત બચાવવાનાં સ્થભ છે એવી તેની બચપણમાંથીજ માન્યતા થઈ હતી. ને ઘણે લાગે તેણે બધીજ દવાઓનો આસ્વાદ લીધો હતો. પણ ‘દવાઓ ઢીંચવાનું બંધ કર્યું’ ત્યારેજ મને મારાં પ્રયત્નમાં સફળતા મળી’ એવી તેણે નોંધ કરી રાખી છે. આરોગ્યપ્રાપ્તિ ઢિંચા આયુષ્યવૃદ્ધિ એ કોઈ પણ રામ-બાણ દવાઓથી થવા જેવી ન હોઈ તે ફક્ત કુદરતના પ્રસાદથીજ થવા જેવી છે; ને સૂર્યપ્રકાશ, સ્વચ્છ હવા-પાણી, સ્વચ્છતા, પૌષ્ટિક અન્ન ને વ્યાયામનુંજ અવલંબન પ્રત્યેક ઉત્કર્ષેચ્છુઓએ કરવો જોઈએ એવું તેમનું દૃઢ માનવું છે.

સો વર્ષ જીવવાનાં ને શારીરિક સુસ્થિતિમાં જીવનારાઓનાં ઘણાં ઉદાહરણો મળી આવશે; પણ સાદી વટાવી ગયા પછી નવ-તારુણ્ય, જેમ ને ઉત્સાહ પ્રાપ્ત કરી લેનારાનાં ઉદાહરણ કલ્પિતજ નજારો. સેન્ડેઈઝ બેનેટનું ચરિત્ર આ રીતે અસામાન્ય છે. એથી તેમનું ચરિત્ર ને તેમની વ્યાયામપદ્ધતિ વૃદ્ધોને, અશક્તોને ને નિરાશ થયેલા-ઓને કલ્પતરુ જેવી છે. જેમની અંતરેંદ્રિયો તદ્દનજ નકામી થઈ નથી તેવાઓને તેમની પદ્ધતિથી ફાયદો થવા સંભવ છે.

સેન્ડેઈઝ બેનેટને ઉત્તરવયમાં જે તારુણ્યનો લાલ થયો તેને બીજી પણ કંઈક વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ કારણભૂત હશે. તેમને વંશપરંપરાથી દીર્ઘાયુપનો લાલ થયો હશે, તેમનામાં ભરપૂર જીવનશક્તિ હશે, એકાદ વિશિષ્ટ અન્નથી તેમને ફાયદો થયો હશે, આવી શંકા ઉદ્ભવવી શક્ય છે, પણ એ શંકાનું નિરસન સુદ્ધાં તેમણે કર્યું છે.

સાદમે વર્ષે ત્યારે પોતાને યૌવનલાલ યાય છે એવી તેમની

ખાત્રી થઈ ત્યારે નેમને પોતાના વંશનો પાછલાં બંધો વંશનો દિન-
દાસ તપાસી જોયો. પણ પિતાની કે માતાની બાબતે એક પણ
પૂર્વજ દીર્ઘાયુથી હોવાનું જન્યુઈ આનું નહિ મા, બાપ, બહેન,
કાકા, મામા, મામીઓ બધાં નાની વયમાંજ મરણ પામ્યાં હતાં.

સંદેહનો બાપ તો બેનાગીમએ વર્ષે સ્વયં મરણ પામ્યો
હતો. એ જન્મખર આત્મરી, હમેશાં કંઈ પણ દવા લેનારો, અગ્રાજ
ને અગ્રિમાંથીગિન હતો. આવા પિતા પાસેથી તેને વિશેષ જીવન-
શક્તિનો લાભ થયો હોય એ બિચકુલજ સંભવતું નથી. ખુદ તેનું પણ
બાળપણ ને પચાસ વર્ષ સુધીનો કાળ એવાજ પ્રકારનો હતો. આ
કેદરો ઉત્તરવય સુધી જીવ્યો એવું સુદાં કોઈને લામતું નહોતું.

અમનું પરિણામ દીર્ઘાયુ પર ને એકંદર શરીરશક્તિ પર થાય
છે એ વાત ખરી છે. પણ સંદેહ બેનેટની બાબતમાં અત્યંત એ તેમનું
સુધારણાનું નિર્ણાયક સાધન નથી. તેમની પચનશક્તિ નાના બાળકના
જેવી દોઈ તે સર્વબક્ષક છે, ખાવાની બાબતમાં તે કશું પણ નિર્મંધ
પાળના નથી તેમજ તેમની યસઃપ્રાપ્તિનું સર્વ શ્રેષ્ઠ તેમની વ્યાયામ-
પદ્ધતિનેજ આપતું જોઈએ. એ પદ્ધતિમાંના મુખ્ય સિદ્ધાંત તરફ તથા
જીવનની બાબતમાં તેમણે કરેલી કારણભૂમિભાસા તરફ હવે આપણે વળીએ.

શાસ્ત્રીય પુસ્તકોને આધારે તેમજ પોતે વિચાર કરીને જીવનની
તેમણે નીચે પ્રમાણે મીમાંસા કરી છે.

જીવન આ એક રાગ છે ને હાતર રાગોની પેઠે તે દિવસે દિવસે
વધતો જાય છે; બીજા રાગોમાં જે પ્રમાણે એકાદ વિશિષ્ટ હન્દિયમાં
કચરો ભેગો થાય છે ને એને લીધે એ હન્દિયનું કામ બરોબર ન થતાં
શરીરની શક્તિ મંદ પડે છે, એજ પ્રમાણે જીવન રાગમાં શરીરમાંની
ધમનીઓમાં તથા રક્તવાહિનીઓમાં એક પ્રકારનો મળ ભેગો થાય
છે ને જેમ જેમ વય વધે છે તેમ તેમ આ મળ વધુ ને વધુ ભેગો
થતો જાય છે. રક્તવાહિનીઓ કદિન થાય છે ને રક્તપ્રાપ્તિમરણની
ક્રિયાને અડચણ થઈ શરીરના જુદા જુદા ભાગને યોગ્ય પ્રમાણમાં
સોદી પહોંચી શકતું નથી. આથી તે બાગ તથા એકંદર શરીર
ચિધિત થતું જાય છે.

બૌદ્ધધર્મમાં જે પ્રમાણે પાણીમાના લાગના યુના જેવા થર જામે
છે ને તેને વાગ વાગ ગરી નાખવા પડે છે, તેજ પ્રમાણે રક્તવાહિની-
ઓની રિધાન છે. ધમનીઓ તથા રક્તવાહિનીઓ ન હોવાથી
શરીરમાં મુદ્દ રક્ત પહોંચાડનારી ન ત્યારથી પાણી હોવા તરફ અમુદ્ધ
સોદીને સહ જનારી નગીઓ દિવા નહેતું છે જાગવાદક નગીઓ
પાણીમાના હારોથી તેમજ પાણિય પગનાવૃજાથી બધ થઈ જવાનો
મંભવ હોય છે. કિવા દુઃખમાંથી ખતરના જુદા જુદા ભાગમાં પાણી
સર્વ જનારા ધાગિયાને વત ઘડી ઘડી સ્પર્શક કરવામાં ન આવે તો

ઉભા ઉભા વ્યાયામ કરતી વખતે અશુદ્ધ રક્તને ઉપર હૃદય તરફ લો ઝાંઝ ગ્રેવીટેશનની વિરુદ્ધ, ચઢવું પડે છે. આથી હૃદયને અધિક શ્રમ પડે છે. પણ સૂતા સૂતા વ્યાયામ કરતી વખતે રક્તપ્રવાહ સરળ સપાટીએ વહેતો હોવાને લીધે હૃદયને બિલકુલ શ્રમ પડતો નથી. અને તેથી વૃદ્ધોને તેમજ અશક્તોને માટે આ બિજાનામાંનો વ્યાયામ વધારે શ્રેયસ્કર છે.

અનન્યા નિયમનથી આયુષ્યવૃદ્ધિ થશે કે નહિ, આ સિદ્ધાંત પરীક્ષણ કરીને મિ. બેનેટ એવું દર્શાવ્યું છે કે, અનનિયમનો માર્ગ અધિક દુર્ધર્ષ છે ને સર્વસાધારણ માણસને માટે તે અશક્ય છે. એને માટે મન પર ઘણો કાળુ રાખવાની જરૂર છે તેમજ બહુ નિયમિતતા રાખવી પડે છે. તારુણ્ય ટકાવનારાં અત્ર, ઉદાહરણાર્થે રસાળ ફળો, દૂધ વગેરે વધુ ખર્ચનાં તેમજ સાધારણ અનુકૂળતાવાળાં માણસને માટે આર્થિક શક્તિની બહારનાં છે; સિવાય અનન્યા નિયમનથી આયુષ્યવૃદ્ધિ થયાનાં ઉદાહરણો છે. ઉદાહરણાર્થે, લેડ ડૉનાર્સે નામના ઇટાલિયન ગૃહસ્થે આળીસમે વર્ષે અત્ર અને પાણીનું પ્રમાણ નિશ્ચિત કરીને કાર્યક્રમ ચોલ્યો. એને લીધે ૧૦૪ વર્ષપર્યંત તે નીરાંગ સ્થિતિમાં રહ્યો. પણ આયુષ્યવૃદ્ધિ થતી જુદું ને પુનઃ તારુણ્ય મેળવવું તે જુદું. પોતાની વ્યાયામપદ્ધતિ વડે આ અધટિત ઘટના ઘટિત થયાનો તેને સ્વાનુભવ હોવાથી અનનિયમનો સિદ્ધાંત એને ઓછા મહત્વનો લાગે છે.

સુનાવાળા પાણીથી અકાળે વૃદ્ધત્વ ને મૃત્યુ કેવી રીતે આવે છે એનું ડૉ. ડી. લેસી ઇન્હેન્સે ઉદાહરણ આપ્યું છે. આરસ પર્વતમાં વસતા કેટિન ને પિરેની જાતિનાં માણસોની આયુર્મર્યાદા માત્ર ૩૦ વર્ષોની છે. સુનાવાળાં પાણી પીવાથી તેમના શરીરને કઠિનતા બહુ જલદી પ્રાપ્ત થાય છે ને રક્તવાહિનીઓ કઠિન બની જઈ શ્રમ કરતી બંધ પડે છે. આનો ઉપાય તે અત્યંત શુદ્ધ પાણી પીવું એ છે. એનાથી તારુણ્ય લાંબા વખત સુધી ટકશે. અલંત શુદ્ધ પાણી તે વરસાદનું અદ્ધરથી ત્રીલી રાખેલું પાણી અથવા વરાળનું પાણી. પણ તે હંમેશાને માટે પીવા મેળવવું સર્વસાધારણ લોકોને કેટલું દુષ્કર છે એ કહેવાની જરૂર નથી. આ ઉપાય પણ અવ્યવહાર છે એવો મિ. બેનેટનો મત છે.

આવી રીતે પોતાના સિદ્ધાંતના ને વ્યાયામપદ્ધતિના શ્રેષ્ઠત્વ સમર્થન કરીને પોતાના સ્વાનુભવસિદ્ધ વ્યાયામોની રચના તેમજ કરી છે. વ્યાયામના જુદા જુદા અનેક પ્રકારોનો અનુભવ કરીને એમાંથી ૩૦ પ્રકાર તેમણે ઉત્તમ તરીકે પસંદ કર્યા છે. એ વ્યાયામોનું દિગ્દર્શન નીચે કરવામાં આવ્યું છે.

૨ા. સૈન્ડર્સ બેનેટના ઘણાખરા વ્યાયામ સાધન વગરતઃ

છે. એથી આપણે ત્યાંના વ્યાયામના પ્રકારોની સાથે તેમનું એક પ્રકારનું સામ્ય છે. ને તે બધા વ્યાયામ થોડા શ્રમથી ને વગર-ખર્ચે કરી શકાય એવા છે. એમના વ્યાયામો પૈકી જે ત્રણ પ્રકારજ માત્ર સાધનસાપેક્ષ છે. એને છોડી દઇ બાકીના પ્રકાર નીચે આપ્યા છે; પણ એથી વ્યાયામની કાર્યક્ષમતામાં ન્યૂનતા પડશે નહિ.

શરીરમાંના પ્રત્યેક મહત્વના અવયવનું સીદ્ધવ ને આરોગ્ય વધારવાની દૃષ્ટિએ તેમણે ચોતાના વ્યાયામ આંક્યા છે. અવયવો ઉપરથી તેમના વ્યાયામનું નીચે પ્રમાણે પૃથક્કરણ કરી શકાય:-

પગનો	૧	વ્યાયામ	બલા અને રનાયુના	૩
હૃદય અને ફૂલાના	૨	"	મસ્તકના	૩
પેડનો	૧	"	ગળાના	૨
પેટનો	૧	"	માથનો	૧
મફનના	૩	"	આખા શરીરનો	૧
બાજુનો	૧	"		
પીઠ-વાસાના	૨	"		૨૭
દંડ-બાજુના	૪	"		
પ્રકોણનો	૧	"		

ઉપરનું પૃથક્કરણ રચૂળ પ્રમાણમાં કર્યું છે. એમાં એક અવયવને માટે જણાવેલા કેટલાક વ્યાયામ બીજા પણ અવયવોને ઉપયોગ સામે તેવા છે.

વ્યાયામ કરતી વખતે ઘણી વાર વ્યાયામના પ્રકાર બદલમાં આવતા નથી. એથી વ્યાયામ આજુ દોષ એવી સ્થિતિમાં જ પુરુષકની અંદર નેનું પડે છે કિંવા સામે એકાદ નકરો કિંવા ટિપણ રાખવું પડે છે. આવી અડચણ ન આવે એટલા સારૂ ઉપરના પૃથક્કરણમાં શરીરના એક નીચલા છેલ્લી શરૂઆત કરીને ક્રમે ક્રમે ઉપરના અવયવના વ્યાયામ જણાવેલા છે. સંક્ષેપમાં કહેવાનું કે આમાં વ્યાયામોની પગથી તે માથા સુધીની યોજના કરી છે, ને છેવટે સર્વાંગનો વ્યાયામ આપ્યો છે. થોડીક ટેવ પડવા પછી બધા વ્યાયામ વગરજુએ ને રમરજુ-શક્તિને વિશેષ શ્રમ કે તાણ દેતાં કરી શકાય એવી આ યોજના છે.

હવે આ વ્યાયામ શા છે એના તરફ આપણે વળીએ.

૧-પગ

વ્યાયામ ૧ હેા — પગને લાગા કરીને ચલા કિંવા કિચિત્ એક પગને ત્રણ પછી જમણા પગના પગ પર લાગા પગનો પગને મહેલો. જમણો પગ લગા પગને અધાગજીવ બનાવવો, ને લાગો પગને નેના પર દબાવવો. ને ત્રણ દીક્ષા મહેલો પછી બીજા પગ વડે આ વ્યાયામ કરવો. આમ ૧૦ વખત કરવું.

૨-કમર

વ્યાયામ ૨ જો:—ચત્તા સૂવું. હાથ વડે વિરુદ્ધ આંગુલી સંપર્ક થાય. માથાને તથા ખભાને સહેજ ઉંચકીને પ્રથમ ડાબી ને પછી જમણી આંગુલી અને શકે તેટલું વળવું. આ વ્યાયામમાં પગને સ્થિર રાખી જોડાંજોડાં પ્રથમ પ્રત્યેક આંગુલીને પાંચ વાર ગતિ આપીને સમપૂર્ણ કરવી. ધીમે ધીમે ૨૫ પર્યંત ગતિ વધારવી.

આ વ્યાયામમાં કમર, પેટ ને પડખાં આટલા અડધાં મહેનત મળે છે.

વ્યાયામ ૩ જો:—એક પડખે સૂઈને ઉપલી આંગુલી શકે તેટલો આગળ નીચે ઘાટ જવો ને એજ વખતે એજ બાજુ આંગુલી કાઢીમાંથી વાળીને યની શકે તેટલો પાછળ ઘાટ મેળવી પેડાંની સ્થિતિમાં આવવું. આમ ૩ થી ૫ વાર કરવું. પછી બીજા પડખે આ વ્યાયામ કરવો. ક્રમેક્રમે દશપર્યંત ચલન-સંખ્યા થાય.

૩-પેડું

વ્યાયામ ૪ થો:—પગને સીધા રાખી ચત્તા સૂવું. પછી જમણાં પગને જમણીન પર ટેકેલો જ રહેવા દઈ ડાબા પગને હાથવળવવા જેવે રીતે વાળવા ને એજ વખતે એ આંગુલી ફેરવવા ને ઉંચકવા ને ડેરવા અથવા અનાયુજાને તાવ પડવું દેવાવું. પગને ૨ વાર ૨૫ થી ૩૦ પર્યંત ફેરવેલા પગને પુરવિત્ત નીચે મક્કાને મોજા સમ રીતે વળવવા કરવો. એ પ્રમાણે બન્ને પાંચ ફેરવાયા ગયા પછી બીજા પડખે એ વ્યાયામ કરવો.

આ વ્યાયામથી આપટલ દુઃખ અને મગજના કારણે થતાં પેડાંના નુકસાનો દૂર થાય.

૪-પેટ

વ્યાયામ ૫ થો:—ચત્તા સૂઈને હાથ વડે વિરુદ્ધ આંગુલી સંપર્ક થાય.

માથાને તથા ખભાને સહેજ ઉંચકીને પ્રથમ ડાબી ને પછી જમણી આંગુલી અને શકે તેટલું વળવું.

આ વ્યાયામમાં પગને સ્થિર રાખી જોડાંજોડાં પ્રથમ પ્રત્યેક આંગુલીને પાંચ વાર ગતિ આપીને સમપૂર્ણ કરવી.

ધીમે ધીમે ૨૫ પર્યંત ગતિ વધારવી.

આ વ્યાયામમાં કમર, પેટ ને પડખાં આટલા અડધાં મહેનત મળે છે.

આ વ્યાયામથી આપટલ દુઃખ અને મગજના કારણે થતાં પેડાંના નુકસાનો દૂર થાય.

આ વ્યાયામથી આપટલ દુઃખ અને મગજના કારણે થતાં પેડાંના નુકસાનો દૂર થાય.

આ વ્યાયામથી આપટલ દુઃખ અને મગજના કારણે થતાં પેડાંના નુકસાનો દૂર થાય.

આ વ્યાયામથી આપટલ દુઃખ અને મગજના કારણે થતાં પેડાંના નુકસાનો દૂર થાય.

આ વ્યાયામથી આપટલ દુઃખ અને મગજના કારણે થતાં પેડાંના નુકસાનો દૂર થાય.

આ વ્યાયામથી આપટલ દુઃખ અને મગજના કારણે થતાં પેડાંના નુકસાનો દૂર થાય.

આ વ્યાયામથી આપટલ દુઃખ અને મગજના કારણે થતાં પેડાંના નુકસાનો દૂર થાય.

આ વ્યાયામથી આપટલ દુઃખ અને મગજના કારણે થતાં પેડાંના નુકસાનો દૂર થાય.

આ વ્યાયામથી આપટલ દુઃખ અને મગજના કારણે થતાં પેડાંના નુકસાનો દૂર થાય.

શક્તિ એકાદ બાજુની પચનશક્તિના જેટલી નીચ જતી છે. આ વ્યાયામ વડે પચનશક્તિના યનાયુ જગવાન ને મજબૂત બને છે.

વ્યાયામ ૬ મો:—જગજર ચના યાને પગ દીંચણમાંથી વાળી દમા રાખો. યદુન જમણી બાજુએ પેટમાં ઉપસી બાજુએ દોષ છે. જમણી બાજુની મીધી નીચસી પાસગીના હેડા નીચે આવેલા યદુનના ભાગ પર બને દાથની આંગળીઓ મળીને તે હાટે ને ઉપરની બાજુ તરફ પાંસગીની નીચે દાખા ને પછી એ દાખ દીઘા કરો. આમ ૧૦ થી ૧૦૦ વખત સુધી શક્તિના પ્રમાણમાં કરવું.

આને લીધે રેશમ નિવારણ થોડા પર એમવા જેવા વ્યાયામ થાય છે ને મદ યદુનના માણસને બહુ ફાયદો થાય છે.

વ્યાયામ ૭ મો:—જમણા પડખે સમ રડી દીંચણને સહેજ વાળી રાખો ને માથું કિચિત્ આગસી બાજુએ વજેયું રાખો. આ રિયતિમાં પેટના સર્વ રનાયુ દીવા દોષ છે. પછી પાછલા વ્યાયામમાં જણાવેલા યદુતના ભાગ પર ડાખો દાથ મૂકો ને આંગળીના હેડા વડે પાછલા વ્યાયામમાં કલા પ્રમાણે યદુતને દાખીને ઉપર પાંસગીની નીચે ધેડેલી ગતિ આપો. આ વ્યાયામ પાછલા વ્યાયામના જેવાજ છે.

વ્યાયામ ૮ મો:—ડાખે પડખે મુઝો એટલે યદુન જરાક આગળ આવશે. એના પર જમણા દાથની મુદી વડે દહકે પાણુ તરિન ઠોકા મારો. ૨૦ ઠોકાથી શરૂઆત કરીને ૧૦૦ પર્યંત વધારો.

૫-બાજુ

વ્યાયામ ૯ મો:—એક બાજુ પર મુઝો. પગને દીંચણમાંથી વાળી રાખો. પછી માથું કિચિત્ ઉંચકો ને એજ વખતે પગ પણ ઉંચકો. (દીંચણથી નીચસો પગજ ઉંચકવો.) આ વ્યાયામમાં બે પડખાં, પેટ ને કમરને શ્રમ પડેલો છે. વજન ઉંચકવાના જેવી આ મહેનત છે. તેથી તે થોડી થોડી માફકસર કરવી. પ્રત્યેક અંગને ૩ થી ૭ વાર ઉપર પ્રમાણે દાલચાસ કરાવવી.

વ્યાયામ ૧૦ મો:—એક બાજુ પર મુઝો. ઉપસો પગ દીંચણમાંથી વાળો ને ઉપસા દાથે તે પગ ધુડીની ઉપર બાજુએ રાખો ને શક્તિને એકડી કરી થોડીક સેકંડ ખેંચો. પછી દીઘો છોડો. પ્રત્યેક બાજુએ ૧૦ થી ૨૫ સુધી આ પ્રમાણે દાલચાસ કરો. આ વ્યાયામમાં ઘસાના રનાયુઓના સાથે ખજાનેય મહેનત થાય છે.

વ્યાયામ ૧૧ મો:—એક અંગ પર મુઝો ને દીંચણમાંથી વજેસો પગ બને દાથ વડે (એક દાથની આગળીઓ બીજા દાથની આંગળીઓમાં બેરવીને) દીંચણથી જરા નીચસી બાજુએ પકડવો, ને ઉપસા વ્યાયામ પ્રમાણે ઘોતાની બધી શક્તિને થોડીક મેકંડ સુધી જોર આપવું—નાણુ આપવું. ને પછી રનાયુને સિધિસ કરવા. ૧૦ થી શરૂઆત કરીને શક્તિના પ્રમાણમાં દાલચાસો વધારવી. બીજા અંગ

૨-કમર

વ્યાયામ ૨ ક્ષેત્ર:—ચત્તા સુતું. હાથ વડે વિરલ આલુના દંડ પકડવા. માથાને નચા પાખાને મહેલ ઉંચકીને પ્રથમ ડાબી ને પછી જમણી બાજુએ ગતી શકે તેટલું વળવું. આ વ્યાયામમાં પગને સ્થિર રાખવા જોઈએ. પ્રથમ પ્રત્યેક આલુને પાંચ વાર ગતિ આપીને દારૂઆત કરવી. ધીમે ધીમે ૨૫ પર્યાંત ગતિ વધારવી.

આ વ્યાયામમાં કમર, પેટ ને પડખા આટલા અવયવોને મહેનત મળે છે.

વ્યાયામ ૩ ક્ષેત્ર:—એક પડખે મૂકીને ઉપલી આલુનો ફેંસો ગતી શકે તેટલો આગળ નીચે લઈ જવો ને એજ વખતે એજ આલુના આલુને ફાળીમાંથી કાઢીને ગતી શકે તેટલો પાછળ લઈ જવો. પછી પહેલાની રિયાંતમાં આવવું. આમ ૩ થી ૫ વાર કરવું. પછી બીજે પડખે મૂકીને આ વ્યાયામ કરવો. ક્રમેક્રમે દશપર્યાંત ચલન—સંખ્યા વધારવી.

૩-પેડુ

વ્યાયામ ૪ ક્ષેત્ર:—પગને મીઠા રાખી ચત્તા સુતું. પછી જમણા પગને જમીન પર ડોકો જ રહેલા રહી ડાબા પગને ઠીંચણમાંથી ધીમે ધીમે કાઢવા ને એજ વખતે આ આલુના ફેંસોને એ ઉંચકવો. આથી પેડુના અથા આલુને નાચી પડવું હોવાનું તમને દેખાઈ આવશે. પછી ને ઉંચેલે. પગને પડકાર નીચે મૂકવા ને જોગ પગ વડે એજ વ્યાયામ કરવો. ને પ્રત્યેક વખતે ૫ વાર કરવાથી શરૂઆત કરીને ૨૫ પર્યાંત શક્તિના પ્રમાણમાં રહેવું.

આ વ્યાયામથી અવધુન ૩૦ થી ૪૦ નાગવ્યધ (હરસ) ની વધુ બીજા ની નીકળે.

૪-પેટ

વ્યાયામ ૫ ક્ષેત્ર:—૧૦ ફીટ જેટલો ચત્તા સુતું. પછી માથાને

જમણા પગને જમીન પર ડોકો જ રહેલા રહી ડાબા પગને ઠીંચણમાંથી ધીમે ધીમે કાઢવા ને એજ વખતે આ આલુના ફેંસોને એ ઉંચકવો. આથી પેડુના અથા આલુને નાચી પડવું હોવાનું તમને દેખાઈ આવશે. પછી ને ઉંચેલે. પગને પડકાર નીચે મૂકવા ને જોગ પગ વડે એજ વ્યાયામ કરવો. ને પ્રત્યેક વખતે ૫ વાર કરવાથી શરૂઆત કરીને ૨૫ પર્યાંત શક્તિના પ્રમાણમાં રહેવું.

શક્તિ એકાદ આગકની પચનશક્તિના જેટલી તીવ્ર બની છે. આ વ્યાયામ વડે પચનેન્દ્રિયના સ્નાયુ જગચન ને મજબૂત બને છે.

વ્યાયામ ૬ મો:—જરાજર ચત્તા કાઢે પગ દીંચજુમાંથી વાળી ઉઠા રાખે. યદુન જમણી બાજુએ પેટમાં ઉપરી બાજુએ દોડા છે. જમણી બાજુની મોથી નીચલી પાંસગીના છેડા નીચે આનેકા યદુનના ભાગ પર બંને હાથની આંગળીઓ મૂકીને તે ઉડે ને ઉપરની બાજુ તરફ પાંસગીની નીચે દાખો ને પછી એ દાખ દીધો રહે. આમ ૧૦ થી ૧૦૦ વખત સુધી શક્તિના પ્રમાણમાં કરવું.

આને લીધે રેવાસ ગનિવાળા ઘોડા પર બેસવા જેવો વ્યાયામ થાય છે તે મંદ યદુતના માણસને બહુ ફાયદો થાય છે.

વ્યાયામ ૭ મો:—જમણા પડખે સુઈ દીંચજુને સહેજ વાળી રાખે ને માથું કિચિત્ આગલી બાજુએ વજેવું રાખે. આ રિચિતિમાં પેટના સર્વ સ્નાયુ દીઠા દોડા છે. પછી પાછલા વ્યાયામમાં જમણા-વેલા યદુતના ભાગ પર કાખો હાથ મૂકા ને આંગળીના છેડા વડે પાછલા વ્યાયામમાં કાપા પ્રમાણે યદુતને દાખીને ઉપર પાંસગીની નીચે ધકેલી ગતિ આપે. આ વ્યાયામ પાછલા વ્યાયામના જેવોજ છે.

વ્યાયામ ૮ મો:—કાખે પડખે મુઝો એટલે યદુત જરાક આગળ આવશે. એના પર જમણા હાથની મુઝી વડે હથકે પહો ત્વરિત ઢોકા મારે. ૨૦ ઢોકાથી શરૂઆત કરીને ૧૦૦ વધારે વધારે.

૫-બાજુ

વ્યાયામ ૯ મો:—એક બાજુ પર સુવે. પગને દીંચજુમાંથી વાળી રાખે. પછી માથું કિચિત્ ઉંચકે ને એજ વખતે પગ પહો ઉંચકે. (દીંચજુથી નીચલો પગજ ઉંચકવો.) આ વ્યાયામમાં બે પડખા, પેટ ને હમરને શ્રમ પડેલો છે. વજન ઉંચકવાના જેવી આ મહેનત છે. તેથી તે ઘોડી ઘોડી માફકસર કરવી. પ્રત્યેક અંગને ૩ થી ૭ વાર ઉપર પ્રમાણે હાલચાલ કરાવવી.

વ્યાયામ ૧૦ મો:—એક બાજુ પર સુવે. ઉપલો પગ દીંચજુમાંથી વાળે ને ઉપલા હાથે તે પગ ધુંટીની ઉપર બાજુએ રાખે ને શક્તિને એકઠા કરી ઘોડીક સેકડ બંધા. પછી દીધો છારો. પ્રત્યેક બાજુએ ૧૦ થી ૨૫ મુઝી આ પ્રમાણે હાલચાલ કરે. આ વ્યાયામમાં વાસાના સ્નાયુઓના સાથે બબાનેય મહેનત થાય છે.

વ્યાયામ ૧૧ મો:—એક અંગ પર સુઈને દીંચજુમાંથી વજેલો પગ બંને હાથ વડે (એક હાથની આંગળીઓ બીજા હાથની આંગળીઓમાં બેરવીન) દીંચજુથી જના નીચલી બાજુએ પડકવે, ને ઉપલા વ્યાયામ પ્રમાણે પોતાની બધી શક્તિને ઘોડીક સેકડ સુધી જોર આપવું—નાણું આપવું. ને પછી સ્નાયુનં રિચિત્ કરવા. ૧૦ થી શરૂઆત કરીને શક્તિના પ્રમાણમાં હાલચાલ વધારવી. બીજા અંગ

પર ને બીજા પગ વડે આવેજા વ્યાયામ કરવો.

આમાં વાંસાને તથા કમરને મહેનત થાય છે.

૬-દંડબાહુ

વ્યાયામ ૧૨ મો:—ચત્તા સૂઈને હાથની મુઠ્ઠીઓ વાળવી ને હંમેશા ઇત તરફ હવામાં પ્રહાર કર્યો પ્રમાણે બન્ને હાથને વારા ફરતી હંમેશા નીચા કરવા. જોઈએ તો એ ચાર પૌંડ વજનના હંમેશા હાથમાં રાખવા. ૧૦ થી ૫૦ વાર હાથ હંમેશા નીચા કરવા.

વ્યાયામ ૧૩ મો:—ચત્તા સૂઈને એક હાથની મુઠ્ઠી વાળીને હંમેશાના હાથ કરવા ને એજ વખતે બીજા હાથ વડે એ દંડને માલીસ કરવું એટલે જોર કાઢ્યા પછી જે પ્રમાણે દંડને વળ દઈને ચોળાએ છીએ—મસળાએ છીએ તે પ્રમાણે મસળવું. પ્રત્યેક દંડના ૧૦ હાથ કરવા ને શક્તિના પ્રમાણમાં ૫૦ મુઠ્ઠી વધારવા. જોઈએ તો હાથમાં ખેથી ચાર પૌંડ વજનના હંમેશા લેવા.

વ્યાયામ ૧૪ મો:—શરીરના એક અંગ પર એટલે એક પડખે સૂઈને ઉપજી બાજુએ આવેલા હાથનું કાંડું બીજા હાથ વડે મજબૂત પકડવું, ને ઉપજા હાથ વડે ઉપર ને નીચલા હાથ વડે નીચે ખેંચવું. ને પછી ઢીલું મૂકવું. ૧૦ થી શરૂઆત કરીને થોડો થાક લાગતાં મુઠ્ઠી આ વ્યાયામ કરવાને હરકત નથી. બીજી બાજુએ પણ એજ પ્રમાણે વ્યાયામ કરવો.

વ્યાયામ ૧૫ મો:—એક પડખે સૂઈને ઉપર રહેલો હાથ શરીરપર લાંબો કરવો. મુઠ્ઠી વાળવી ને આખા હાથને વળ ચડાવ્યા પ્રમાણે પ્રથમ એક બાજુએ ને પછી વિરુદ્ધ બાજુએ ધીમે ધીમે ફેરવવો. આમ ૫ થી ૧૦ વાર કરવું. બીજા હાથને પાગ એવાજ વ્યાયામ આપવો.

વ્યાયામ ૧૬ મો:—એક પડખે સૂઈને ઉપજા દંડના રનાયુને (દંડનો વચ્ચેનો ભાગ) બીજા હાથની ચારે આંગળીઓથી મજબૂત પકડવા ને દંડ વડે ઉપર તથા આંગળીઓ વડે નીચે તાણ આપવું. પછી એ તાણ ઢીલું મૂકવું. દરેક પડખે પાંચ વારથી શરૂઆત કરીને શક્તિ પ્રમાણે વધારતા જવું.

૭-પ્રકોષ્ટ

વ્યાયામ ૧૭ મો:—એક પડખે સૂઈને ઉપર રહેલા હાથ વડે નીચલા હાથનું કાંડું પકડવું ને જોરથી નીચે દબાવવું. નીચલા હાથ વડે એ દબાવવા પ્રતિકાર કરવો. પછી ક્રિયિત્વ આપવું. પ્રત્યેક બાજુએ પ્રથમ ૫ થી ૧૦ વારથી શરૂઆત કરીને દસ દિવસ પહેર મુઠ્ઠી વજનના પ્રત્યેક વધારવાને હરકત નથી.

૮-ખભા

વ્યાયામ ૧૮ મો:—ચત્તા સૂઈને જમણા હાથ વડે ડાબી

કોણીને ડાઘ હાથ લેઈ જમણી કોણી પકડવી. પછી 'અભા' ઉંચા નીચા કરવા. એમ કરતી વખતે કોણી ઉપરના હાથને છૂટવા દેવો નહિ; મજબૂત પકડી રાખવો. પાંચથી પચીસ સુધી આ પ્રમાણે હાલચાલ કરવી.

વ્યાયામ ૧૯ મો:—ચત્તા મુઠ્ઠાને પાછળના વ્યાયામમાં કલા પ્રમાણે હાથ પકડવા. પ્રથમ જમણો અને પછી ડાબો ખભો બની શકે તેટલો ઉંચો કરવો. તાલુ અથવા જોર ઉપર ને આગલી બાજુ એ આપડું. પાંચ પાંચ હાલચાલથી શરૂઆત કરીને ધીમે ધીમે પચાસ સુધી વધારવી.

વ્યાયામ ૨૦ મો:—ચત્તા મુઠ્ઠાને હાથ કોણીમાંથી વાળવો ને મુઠ્ઠી નાકની માથે રાખીને છાતીની બાજુએ પ્રદાર કર્યા પ્રમાણે હાલચાલ કરવી. પાંચ પાંચથી શરૂઆત કરીને સક્રિયા પ્રમાણમાં હાલચાલ વધારવી. ખભા ખમ્બા સંધિવાન પર આ વ્યાયામ અગ્રનિમ છે. બન્ને હાથ વ્યાયામ કરવો.

૯-માથું

વ્યાયામ ૨૧ મો:—પગ ટંકાર તેમજ સીધા રાખીને ચત્તા મુઠ્ઠું ને માથાને તથા ગરદનને બની શકે તેટલો આગળ છાતી તરફ લાવવાં ને પછી ફરીથી જમીન પર મૂકવાં. આવી પાંચથી પચાસ વાર સુધી હાલચાલ કરવી. આ વ્યાયામ નં. ૫ ના વ્યાયામના જેવોજ છે. ફક્ત એમાં પેટપરનો મુદ્દિપ્રદાર અધિક છે. આમાં માથાના સર્વ પાત્ર મુખ્યતઃ પાછલી બાજુના મ્થાસુ ખેંચાય છે.

વ્યાયામ ૨૨ મો:—ચત્તા મુઠ્ઠું. હાથમાં હાથ ધારીને માથાની બાજુ પકડવી. ટોકું ઉપર ઉંચકવું ને માથાને પાછલી બાજુએ નીચે દબાવવું ને હાથ લેઈ એ દબાવવાનો પ્રતિકાર કરવો. પછી દૈનિક અથડવું આવી રીતે ગરુથી પચીસ સુધી હાલચાલ વધારવી. આ વ્યાયામથી માથાનો પરીધ થેલા વખતમાં પુનઃજ લેઈ છે.

વ્યાયામ ૨૩ મો —એક પગને જુને દારી ઉપરના ખમ્બા તરફ બની શકે તેટલી વળવા ને પુનઃ પાંચ ધીમે પુનઃસંધિવાન પાછી બાજુની. ૫ થી હાલચાલથી શરૂઆત કરીને ૫૦ સુધી એ દાઘ ચાલવા વધારવા બસ જ જુએ નવવા સુધી આ વ્યાયામમાં નુશાને આવીશ; ઉપરથી ઉતરવાન કાળે કરવું નહીં. આમાં મગજના સ્નાયુઓને ૫૦ થી ૫૫ સુધી સુધી

૧૦-મોથું

વ્યાયામ ૨૪ મો —જમણી નીચે એ ટોકું કાઢીને ચત્તા મુઠ્ઠું ને ગરદનને જમણી ને નાકની પાછળ ને ખભા ને આગળ. આવી હાલચાલથી ૫૦ થી શરૂઆત કરવી. તેર ન દીઘથી પ્રથમ દારી સિવાય અન્યક જમણી કરવું દીઘની બાજુને જઈ નેથી થીમે થીમે

શરૂઆત કરવી. પછી સો સુધી હાલચાલ કરવાને હરકત નથી. આ વ્યાયામમાં ગળાના આગલા સ્નાયુ ઉપયોગમાં લેવાય છે ને ગરદનની કરચલીઓ મટી જાય છે. માથાને આગળ આણતી વખતે પેટના સ્નાયુઓને પણ મહેનત થાય છે.

વ્યાયામ ૨૫ મો:—એક પડખે સૂઈને જે અંગ પર સુતા છે એ હાથની મુઠ્ઠી વાળીને અંગુઠો દાઢીની નીચેના ગળાના સ્નાયુની નીચે રાખવો. પછી માથું આગળ એટલે છાતી તરફ આણવું ને પાછળ લઈ જવું. માથાને આગળ પાછળ કરતી વખતે અંગુઠોનો દાબ કાયમ રાખવો. દશથી શરૂઆત કરીને હાલચાલ પચાસસુધી વધારવી.

૧૧-કપોલ

વ્યાયામ ૨૬ મો:—ચત્તા સૂઈને મોઢાનાં બન્ને જડખાં ફૂટકે એટલે ખોટા હાથમાં જેમ ઉંચે આંખો તરફ જાય છે તેમ લઈ જવાં. આ સ્થિતિમાં ગાલના સ્નાયુ એકત્રિત થાય છે. ગાલના સ્નાયુની આ સ્થિતિ કાયમ રાખીને હનુવટીને બની શકે તેટલી નીચે લઈ જવી, ને પાછી ઉપર આણવી. જડખાંની આવી રીતે ઉઘાડવાસ કરતી વખતે બન્ને હથેળીઓ વડે ગાલના સ્નાયુને ધીમે ધીમે ચોળવા. આથી ગાલ લાલ ને ગોટીલા જેવા થશે ને ઘડપણની પડેલી કરચલીઓ મટી જશે.

૧૨-સર્વાંગ

વ્યાયામ ૨૭ મો:—એક પડખે સૂઈને હાથને છાતી પર ડોણીથી વાળવા ને હાથ વડે વિરુદ્ધ બાજુઓની ડોણીઓ પકડવી. માથું સારી રીતે પાછળ રાખવું ને પગ લાંબા કરવા. આવી સ્થિતિમાં પોતાની અધીર શક્તિ એકઠી કરીને આખું શરીર એક બે સેકન્ડ ટદાર કરવું ને પછી થોડી સેકન્ડ શેથિલ્ય આણવું. પછી બીજાને યતન કરવો. વજન ઉંચકવાના જેવો આ બેરવાજો વ્યાયામ છે, જેથી આ વ્યાયામ ખૂબ સંભાળ રાખીને કરવો. ને અશક્ત હૃદયનાં માણસોએ તો કરવો નહિ. એક બે વખતથી શરૂઆત કરીને શક્તિના પ્રમાણમાં દશ સુધી મજલ મારવી.

ઈતિર વ્યાયામમાં જે કંઈ બારીકસારીક સ્નાયુ અને રક્તવાહિનીઓ વ્યાયામવિનાની રહી ગઈ હોય છે તેને આ વ્યાયામમાં મહેનત મળે છે ને આખી રકતાલિસરણ ક્રિયાને ગતિ મળે છે.

મિ. સેન્ડર્ડ બેનેટને જે બીના શક્ય થઈ તે બીજાઓને કેમ શક્ય ન થાય ? તેમની તારુણ્યપ્રાપ્તિની હકીકત કલ્પનાસૃષ્ટિગત નથી, પણ સ્વાનુભવસિદ્ધ છે. તેમની વ્યાયામપદ્ધતિ સહેલી, અદ્ય આયાસ-વાળી, ખર્ચ વિનાની ને બધાઓથી થઈ શકે એવી છે. જે વ્યાયામ-પદ્ધતિ વૃદ્ધને તારુણ્યપ્રાપ્તિ કરી આપવાને સમર્થ સાબીત થઈ છે તે મધ્યમ વયના માણસને તેમજ તરુણોને પણ લાલદાયક થશે ને તે

જુદાવરદાનિયત્વે પણ બનતાં એ કમગ્રામજ છે. તેા થકી એ પદતિ અનુભવી જેવામાં શી દરકન છે ?

મિ. બેનેટ " જુદાવરદા, તેનાં કાન્ટે અને અટકાવત " નામનું પુસ્તક પ્રગિદ્ધ કર્યું છે તે તેમાં ઉપરના તમામ આવામ સમિત આપ્યા છે. એ પુસ્તક વાચકોએ અવશ્ય વાંચવું.

(એ-૧૬૨૩ ના "મિત્રમય જગત"માંથી)

૧૧૭-ઘરગથુ ઓસડિયાં

(લેખક:-મી. "આયુર્વેદ રસધાર"ના તંત્રીશ)

ગુમડાંનો લેપ.—સરનાડાની ડાહ, જેડીમથ, તગર, ચંદન, એલડી, જટામાંડી, દગદર, દારદગદર, ઉપલેટ અને નેવવાળો, આ રમ્મ બીરમો ધણાં બારીક વાટી ધુટીને કપડછાણ કરી થી સાથે મેળવીને લગાડવાથી મડ, ગુમડાં, ખન, ખુજલી વગેરે થોડાજ દિવસમાં મટી જાય છે.

સોળ ઉપર લેપ:—(૧) સડોડીનાં મૂળ, દેવદાર, મુંડ, સરસવ અને સરગવો, એ બધાંને માથે વાટી કાંજમાં પાખી સાથે લેપ કરવાથી દરેક જાતના સોળ મટે છે.

(૨) બીજેરાંનાં મૂળ, વાવટીમ, દેવદાર, મુંડ, સરના ને અરણી એ બધાંને વાટી લેપ કરવાથી કૃષિત વાયુથી થયેલા સોળ મટે છે.

(૩) જેડીમથ, રતાંગળી, પ્રો, મુગધી વાળો ને કમળ, એ બધાંને વાટી લેપ કરવાથી પિત્તચુક્ર વાયુથી થયેલા સોળ સારા કરે છે.

(૪) પાંપડ, તલનો જૂનો ખાજ, સરગવાની ડાહ, ધાળી સાટોડી એને સરખે બાને સર્ધ વાટી બારીક કરીને ગોમૂતમા મેળવી મરમ કરીને લેપ કરવાથી કફકોષથી થયેલા સોળ મટે છે.

(૫) તલમાં બકરીનું દૂધ નાખીને વાટી તેમાં માખણ મેળવી લેપ કરે તો બીલામાથી થયેલો સોળ મટે છે.

(૬) ઠાળી માટી લાવી જુકો કરી કપડેથી આળી પાખી સાથે મેળવીને લેપ કરે તો બીલામાથી થયેલો સોળ મટે છે.

માધાના દુખાવો ઉપર લેપ:—(૧) ઝેરંડળી (દાવેલી) અને ઉપલેટ પાખીમા ધુટીને લેપ કરે તો વાયુથી થતો માથાનો દુખાવો મટે.

(૨) દેવદાર, તગર, ઉપલેટ, જટામાંડી ને મુંડ સરખે ભાગે લઈ તેમ માથે મેળવીને માથે લેપ કરે તો વાયુવિકારથી ગમે તેવું માથું દુખે તોપણ મટે છે.

(૩) આમળા, છાંભીની જડ, પ્રો અને મુગધી વાળો, સરખે ભાગે લઈ વાટીને માથે લેપ કરે તો સખત પિત્તવિકારથી થતો માથાનો દુખાવો મટે છે.

હોંગ, ગુગળ, અગસી, બધાં સરખે બાગે લઈ વાટીને લેપ કરવાથી કંઠમાળને પકવી નાખે છે.

(૪) નેપાળાનું મૂળ, ચિત્રાનું મૂળ, ચિત્રાની છાલ, ઘોરનું દૂધ, ગોળ, બીડામાની મીઠા, હીરાકસી ને સિંધાલુ બધાં સરખેબાગે લઈ તેનું બારીક ચૂર્ણ કરી તેનો લેપ કરવાથી લઘંદર એવો કુદ કંઠમાળ પણ સારો થાય છે.

(૫) જૂનાં બીડાંનો ગર્ભ, અરણી, નેપાળાનું મૂળ, ચિત્રાનું મૂળ, કજોરનું મૂળ, કમ્બુતરની હગાર, બધું સરખે બાગે લઈને ચૂર્ણ કરી તેનો લેપ કરે તો કંઠમાળ મટે છે.

દાદર, ખસ માટે લેપ:—દરે, કો, સિંધાલુ, કુવાડીઆનાં બી, હગદર, એ બધાંને સરખે બાગે લઈ વાટીને ઘાસ સાથે ધુટીને લેપ કરે તો દાદર, ખસ, શુષ્ક વગેરે મટે છે.

દાદર, ખરજવાં માટે લેપ:—કુવાડીઆનાં બી, તલ, ગરસવ, હપમેદ, બાવળી, હગદર, દારદગદર બધાં સરખે લાગે લઈને વાટી ઘાસ સાથે મેળવીને લેપ કરે તો દાદર, ખરજવાં, ખસ વગેરે લાંબા વખતના દોષ તોપણ મટી જાય છે.

દાદર માટે લેપ:—(૧) ખાખરાનો પિત્તપારો સિંધુના રસમાં ધુટીને લેપ કરવાથી દાદર મટે છે.

(૨) મજોડી, ચિત્રાનું મૂળ અને કુવાડીઆનું મૂળ સરખે બાગે લઈ વાટીને તેનો લેપ કરવાથી દાદર મટે છે.

(૩) કુવાડીઆનાં બી, આમળાં, માછખાર, હગદર સરખે બાગે લઈ ધુટી વાટીને સરસિલા નેત્રમાં મેળવી તેનો લેપ કરે તો દાદર મટે છે.

નાકમાંથી રક્તસ્રાવ થાય તેનો લેપ:—આમળાં થીમા ઘીથી ધુટી નાખીને મરોઢા કે ઘાસ સાથે લાગવે લેપ કરવાથી, નાકમાંથી લોહી પડતું મટે છે.

નાગરવેલના પાનનો રસ ન હોય તો ખાખરાથી નાકમાંથી નીકળતું લોહી બંધ થાય છે.

આંખનાં દરદ માટે લેપ:—(૧) રહેદગ, નાનારો, સિંધુ, જુ. જી. દારદગદર અને અરણી, નનાન બાગે લઈ વાટી સાથે ધુટીને આંખની આસપાસ લેપ કરવાથી આંખનો દુખાવો મટે છે.

(૨) હગદર ન ન હોય તો સિંધુ, જુ. જી. નાથે વાટીને આંખને કાંઠે લેપ કરવાથી આંખનો દુખાવો મટે છે.

આંધાના વાગ દાગો કરવાનો લેપ:—(૧) જૂનાં ભૂતનાં જુડાં, વજાસર, તિલ, કાઠી જાડાં બાળન બારીક બારીક દે દેની કાઠી નાખીને કે તિલ નાથે લાગવે આંખને રહેદ રહેદ પડી તેને દરદ દોને દારદગદર બાગે જુ. જી. રહેદ એ રહેદ મટે પડે દરદ દોને રહેદ કરી નાથે કાઠી નાથે દારદગદર પડી પડી

ધોઈને સાફ કરી નાખવાથી સફેદ વાળ કાળા અનેકા દેખાશે. આને દેશ કાળા કરવાનો કલ્પ પણ કહે છે.

(૨) હરડાં, બહેડાં, આમળાં, ગળીનાં પાંદડાં, લોઢાનું ચૂર્ણ અને દાડમનાં છોડાં એ બધાં ૧૦-૧૦ તોલા લેવાં અને તેનું ચૂર્ણ કરીને તેમાં જળભાંગરાનો રસ પાંચ રતલ નાખી લોઢાના વાસણમાં ભરી એક મહિના સુધી જમીનમાં દાટી રાખવું. પછી બહાર કાઢીને તે લેપ બકરીના દૂધ સાથે મેળવી સફેદ વાળ ઉપર લગાવવું અને ઉપર એરંડાનું પાન બાંધવું. રાત્રે આ લેપ લગાવીને સવારે સાફ કરી નાખવો. આ પ્રમાણે એ વાર લેપ કરવાથી વાળ કાળા થઈ જાય છે.

(૩) તાંબાનો ભૂકો, લોખંડનો ભૂકો, મોરચુથુ, કાંટાળાં માયાં, આમળાં, ગળી, જળભાંગરાનો રસ અને મેંદી, એ બધાને સરખે ભાગે લઈને લોખંડની ખરલમાં લોખંડના અત્તા વડે ઘુંટી, આ લેપ સફેદ વાળ ઉપર લગાવવાથી બધા વાળ કાળા થઈ જશે.

(૪) કાંકજંધાનું મૂળ અને પાન, કાંટાશેળીઓ, છાંયે સુકાવેલી કેતકીની જડ, જળભાંગરો, હરડે, બહેડાં, આમળાં, આ બધાં સરખે ભાગે લઈને બારી ચૂર્ણ કરીને લોખંડના વાસણમાં તેજ સાથે મેળવીને બરાબર બંધ કરી એક મહિના સુધી જમીનમાં દાટી રાખવું. પછી બહાર કાઢીને તે લેપ સફેદ વાળ ઉપર લગાવવાથી વાળ કાળા થાય છે. એકથી વધુ લેપ કરવાથીજ વધારે કાળા વાળ થશે. એક એ લેપ કરવાથી જોઈએ તેવા કાળા વાળ નહિ થાય.

વાળ વધવાનો લેપ:—ગોખર, તલનાં ફૂલ, એ બેના બરાબર મધ અને ઘી મેળવી ઘુંટી નાખીને માથે લેપ કરવાથી માથાના વાળ વધે છે.

માથામાં ટાલ પડી હોય તેનો લેપ:—દાથીદાંતનો ભૂકો બાળી તેમાં તેટલીજ રસવંતી મેળવી બકરીના દૂધ સાથે ઘુંટીને માથા ઉપર જ્યાં ટાલ પડી હોય-વાળ ઉતરી ગયા હોય તે ભાગ ઉપર હમેશાં લેપ કરવાથી થોડાજ દિવસમાં વાળ પાછા ઉગશે. (માથાનો ખોટો ઉંદરી કે ટાલ પડી હોય તેના ઉપર આ લેપ ઘણાજ ઉત્તમ ફાયદો કરવાવાળો છે.)

વાળ કાઢી નાખવાનો લેપ:—મોટા શ અને ચુનો એ બાગ, હરતાળ એક ભાગ, મનગીત એકો ભાગ અને નાકખર એક ભાગ, એ બધાને સાથે મેળવી બારીક ચૂર્ણ કરી નાકખર કરીને શીશીમાં ભરી લેવું. તે જગ્યા ઉપરના વાળ કાઢી નાખવા હોય તે ભાગ ઉપર આ ચૂર્ણ પાળી સાથે મેળવીને વાળ કરવાથી બંધ વાળ ખરી પડે છે-ઉતરી જાય છે.

આગથી દાઝી જવા ઉપર મલમ:—કળી ચુનાનું નીતરું પાળી, મીઠા તેજ સાથે મેળવીને દાઝી ગયેલા ભાગ ઉપર લગાવવાથી

બગનરા થની બધ થાય છે અને ઘોડા રિંગ લગાવ્યા કરવાની દાઝી ગયેલા બાગ રૂઝાઈ જાય છે.

ગરમ તેલ કે ધીધી દાઝી જવા ઉપર મક્કમ—વંચ-લોચન, ચંદન, સોનાગર અને ગંગા, એને વાટી તેને તેલ માથે મેગરીને દાઝી ગયેલા બાગ ઉપર લગાવવાથી મરી જાય છે.

દાઝી જવા ઉપર મક્કમ—(૧) જલ બાગી નાખીને ધુંટી તેમાં તેલ મેગરીને દાઝી ગયેલા બાગ ઉપર લગાવવાથી આરામ થાય છે; તેમજ ગુમડાં વગેરેને પણ આ મક્કમ મટાડે છે.

(૨) લીમડાનાં પાન, તુઝમીનાં પાન, ઉપલેટ અને આમળાં આ બધાને સરખે ભાગે લઈ બાગી નાખીને તેને ધુંટી તેમાં મેગરીને દાઝેલા બાગ ઉપર લગાવવાથી ધણો ફાયદો કરે છે.

(૩) ઉપલેટ, જેડીમધ, મરૂડાં, ચંદન અને એરંડાનાં પાન, એ બધાને બાગી નાખીને તેલ સાથે મેગરી તે મક્કમ દાઝી ગયેલા બાગ ઉપર લગાવવાથી બગી ગયેલા બાગ રૂઝાઈ નાખે છે.

દાઢપગની બગતરફ ઉપર લેપ—(૧) બોરડીના કુખાં પાન લાવી ધુંટીને પાણી મેગરી તેનો બગનરાવાળા બધા બાગ ઉપર મનુ આર વાર લેપ કરવાથી દાઢપગનાં તળાંબાંની બગતરફ મટે છે.

(૨) સુખડ, બોરડીનાં પાન અને અરીસાનું શીંગ બધા સાથે ધુંટીને પછી દાઢપગની બગતરફ થની દોષ તે બાગ ઉપર લેપ કરવાથી માંડેલ જાય છે. આ ઉપાય આર ૭ દિવસ સુધી ચાલુ રાખવો.

(૩) સિંધાજી, મુલનાની ખાટી અને ચાક, ધુંટીને પાણી સાથે મેગરી બગનરાવાળા બાગ પર લેપ કરવાથી દાઢ થતો મરી જાય છે.

વધરાવળ ઉપર લેપ—(૧) લાખ, કાંચનારના બી, મુંદ, દેવદાર, સોનાગર અને મુંદર, એ બધાને સરખે ભાગે લઈ બારીક ચૂર્ણને કાઢના પાણી સાથે મેગરી જરા ગરમ કરી તેનો લેપ કરવાથી વધરાવળ કે સાંજગાંઠ મટે છે. આ લેપ સારણગાંઠવાળાએ ધણા દિવસ સુધી લગાવવાની કાળજી રાખવાની છે. ઉતાવળ કરનાર પૂરતો ભાગ લઈ રાક્યા નથી.

(૨) એરંડાના બી, નંગડ, લગદર, લાખ અને પુષ્કરમૂળ, એને સરખે ભાગે લઈ ખાટીને ચૂર્ણ કરી કાઢના પાણી સાથે મેગરી ગરમ કરીને વધરાવળ ઉપર લેપ કરવાથી મરી જાય છે. ધણા લાંબા વખતથી થયેલી વધરાવળ ઉપર ધણા દિવસ સુધી લેપ કરવાની જરૂર પડે છે. તા જ પૂરતો ફાયદો થશે.

(૩) લીંગ, ઉપલેટ, શુદ્ધ એ ત્રણેને સરખે ભાગે લઈ બારીક ચૂર્ણ કરીને ગામના જાળુના રસ સાથે ધુંટી તેનો વધરાવળ ઉપર લેપ કરવાથી મટે છે. લાંબા વખતથી થયેલી વધરાવળ માટે ધણા દિવસ સુધી લેપ કરવાની જરૂર પડે છે. આ લેપથી સારણગાંઠ

પણ કાયદો થાય છે.

હરસ ઉપર લેપ:—(૧) શિરીસનાં બી, ઉપલેટ, આકડાનું દૂધ, પીપર, સિંધાલુણ અને લાંગલીમૂળ, એ બધાને સાથે વાટી ગોમૂત્રમાં મેળવીને હરસ ઉપર લેપ કરવાથી હરસ મટે છે.

(૨) નેપાળાનું મૂળ અને ચિત્રક એ બેને ગોમૂત્ર સાથે ઘુંટીને હરસ ઉપર લેપ કરે તો હરસ મટે છે.

લગંદર ઉપર લેપ:—હીરાકસી, સિંધાલુણ અને એરંડિયું એ ત્રણને સાથે ઘુંટી એનો લેપ કરે તો લગંદર મટે છે. જેમ લાંબા વખતનું લગંદર હોય તેમ લાંબા વખત સુધી લેપ કરવાની જરૂર છે.

મસા ઉપર લેપ:—(૧) કળા ચુનો અને સાછખાર પાણી સાથે ઘુંટીને મસા ઉપર લેપ કરે તો મસા ખરી પડે છે.

(૨) નવસાર, કળાચુનો, દારૂડીનાં બી, મોરચુથુને સોનાગેર બધાને સરખે ભાગે લઈ પાણી સાથે ઘુંટીને લગાવવાથી મસા ખરી પડે છે.

માર-ચોટ લાગવા ઉપર લેપ:—(૧) સાછખાર, હળદર, દારૂ-હળદર, મેંદાલકડી એ બધાને સરખે ભાગે લઈ બારીક વાટી મધ કે ગોળ સાથે ઘુંટીને તેનો લેપ લગાવવાથી ત્યાં માર વાગ્યો હોય કે ચોટ લાગી હોય અને દુખાવો કે સોજો થયો હોય તો તેને મટાડે છે.

(૨) મેંદાલકડી, આંબાહળદર, આવળનાં પાન, રગતરોલીગો, સિંધાલુણ અને ગુગળ, બધાને સરખે ભાગે લઈ પાણી નાખી ઘુંટીને ગરમ કરી જે ભાગ ઉપર માર વાગ્યો હોય ત્યાં લેપ કરવાથી ઘણોજ તાત્કાલિક ફાયદો થાય છે.

ગુમડા ઉપર લેપ:—(૧) મરી, પુંડરિકા, ઉપલેટ, હળદર, સિંધાલુણ અને વજ, સરખે ભાગે લઈને બારીક ઘુંટી પાણી સાથે મેળવીને ગુમડા કે ગાંઠ ઉપર લેપ કરવાથી સાફ થાય છે.

(૨) શંખજીર અને મીઠું બન્ને ઘુંટીને પાણી સાથે મેળવી, ગુમડાં કે ગાંઠ ઉપર લગાવવાથી મરી જાય છે.

વાતરક્ત ઉપર લેપ:—મોરચેત્ર, ક્યુર, ઘાં, ઘાગા, જેડીમધ, એ બધાને સરખે ભાગે લઈને ઘુંટી પાણી સાથે મેળવી જરા ગરમ કરીને લેપ કરવાથી વાતરક્તનો પતનો થાય મટે છે.

ગુમડાનો મલમ:—પીળી રાગ તેલ, એક રૂબ વાટી કપડાં છાંય કરીને ગરમ કરતાં હી સાથે મેળવીને તેના જરા પાણી નાખીને ઘુંટવાથી મલમ તૈયાર થાય. તે મલમ ગુમડા ઉપર લગાવવાથી ગુમડા મટે છે.

કેળવણી સાથે આરોગ્ય જળવાય.

અત્યારે ચાલતી પ્રથા કેળવણી આપવા જતાર આરોગ્ય છીનવી લેવાય છે. આરોગ્ય ઉપર આધાર થતાં કેટલાક અજીર્ણના ભોગ અને છે. કેટલાક ખાતીના દરદમાં સપડાય છે. કેટલાકને ખાંસી લાગુ પડે છે, તો કોઈને અજીર્ણના પ્રનાપે ટોન્સીલ થઈ આવે છે. આ પ્રમાણે કોઈને કોઈ દરદના ભોગ અને છે. કેળવણીની ટીકી મળવા પહેલાંજ દરદની ટીકી મેળવી લેવામાં આજે ભારતનો વિદ્યાર્થી યુવકવર્ગ આસનને મોખરે હોય છે એમ કહેવુંજ વ્યાજબી લેખાશે. આજના યુવકવર્ગને જો દેશની દોલત લેખવામાં આવતી હોય તો યુવકવર્ગનું આરોગ્ય નાબુદ થતું સત્વર અટકાવવું જોઈએ. આરોગ્યના દિમાયતીઓ અને મતાધારી કેળવણીકારોને અમે નમ્રભાવે વિદ્યાર્થીઆસનના આરોગ્ય તરફ લક્ષ આપવા વીનવીએ છીએ.

(“આયુર્વેદરસ્યાક”ના એક અંકમાંથી)

૧૧૯-ચિરંજીવી અને કાળજીવી સાહિત્ય

(શ્રીયુગ ન્દાનાથાચ દક્ષપતરામ કવિ.)

(૧)

મદ્દામારત ને સકુન્તલા, હોમર ને કાન્ટે મહાવિષ્ણુને યે મળી જાય. એ તો કાળ જેટલાં ચિરંજીવી. અવતીના અમરોની એ અમર કૃતિઓ. કાળની પાંખનો પડછાયો એમને અડકે નહિ.

જેજે તીર શોધ્યું, જેજે બન્દુક શોધી, જેજે મૃગાશર શોધ્યા, જેજે મુઢાળુકળા શોધી; જગનના એ અણતોએ ઉચલપાથશે કીધી.

પંડે વરાળપત્ર શોધ્યું; એમાંથી આમબોટો થઈ, રડીવનસને આગગાડી કીધી, આર્કરાઇટે વિધિવિધની મિસો ખિલાવી, એડીમને વિદ્યુતપ્રવાહને બદલાવ્યો-મોનોફોન થયા, ટેલીફોન થયા, લાઉડસ્પીકર થયા, ટ્રાફી થયા, રેડિઓ થયા, રાત્રિના અમમનનાં દિવા થયા. રાઈટ ભાઈઓએ ૧૯૦૨ માં વિમાન ઉડાડ્યું. પંડે, એડિસને, રાઈટબ્રદરે નિજ નિજના મંસાર સરવ્યા.

એડમ સ્મીથે પ્રજાઓની લક્ષ્મી, ને કાર્વીને જાતિઓના મૃગસિદ્ધાન્તો લખ્યા વિચારદેશે એમણે નવભાષનાઓના સુસાર સરવ્યા, પણ એમના પૂર્વજ ને પ્રવર તો પનર્જલ ને ગીનાકાર: જેમણે નવા માનસ સરવ્યા દતા.

કોલમ્બસે અમેરિકા ખડ શોધ્યો ને વાગ્ડો ડ આમાંએ દ્રુપિ આફ ગુડ હોપને આગગી-એ તો જાણે એમણે પશ્ચિમ ને પૂર્વનાં પૃથ્વીના બારણા ઉઘાડ્યા, અરોહાકેવના બિશ્પુએએ દિમાદિસિખરે

ભાગવતકારે વૈષ્ણવતાની ભાવના સરજી, ને એ ભાવનાઓએ કવિએ જન્મભાષ્યા, સંપ્રદાયો સ્થાપ્યા.

શુદ્ધે ને ખિરતે દુનિયાને નવી પટ્ટી. ઉપનિષતકારો ને શાદિના-કારોએ માનવવંશ નવો ઘડ્યો, હમ્મરો વર્ષ નખતી આર્યવંશરૂતિનો જગતને વારસો આપ્યો.

છાપાંઓ દિવસ દિવસનું સાહિત્ય મરજે છે. આજે મોટા અક્ષરે લખાય ને લાખે લોકસમુદાય વાંચે; પણ કાલે એ જૂનાય ને જૂસાય.

ફેટકુંક યુગસાહિત્ય છે. ચળવળોનાં ને ચળવળકારોનાં સાહિત્ય યુગસાહિત્યો છે.

પરમ સાહિત્ય ચિરંજીવ સાહિત્ય છે; યુગયુગની ઋતુઓથી પર છે. લાઠકરમસઘડ્યો સ્પર્શનો સંસાર, કે ટૂંકાવડ્યો એકેન્સનો સંસાર કે ગૂંચાનકારો ને મનુ મહારાજઘડ્યો આર્ય સંસાર: એમણે શતાન્ધિઓ ને સદ્બાન્ધિઓ દીધી. એ મનોસ્પર્શો પરમ સંસાર-વિધાયકો હતા.

શીકર મોટા કે ગોધમે ? બ્લીકેમ રેલ મોટું કે ફાઉરટ ? ઝોલા મોટા કે લા મિઝરેબલ ? 'અંકલ ટોમ્સ કેપીન' મોટું કે પાર્સિફાલ ? ચાપોંક મોટા કે ગીતાકાર ? પીટર ધ હરમીટની કુએડોની સમશેર મોટી કે થોમસ એ. કમ્પીસનું છમીટરાન ઓફ કાઇરટ ?

પહેલાં કાગજીવી છે, ખીખાં ચિરંજીવ છે.

બ્લીકેમ રેલ એક યુગનું છે, ફાઉરટ સૌ યુગનું છે.

છાપાઓનું, ચળવળોનું, આગના સંસારમાં સ્થાન છે; એ કે નિરર્થક નથી. ચિરંજીવોની પદવી એ ઝડપથી આવે ત્યારે જગત 'ના' કહે છે.

જૂખાણની શિવગજ બાવની ને ચન્દ બિરદાવીને પૃથુરાજ રાસો: એમણે શિવાજીને શીર્ષ પાયા, એમણે મધ્યયુગના ક્ષત્રિયવીરોને ફેસ-રિયા કમળા. એમણે યુગ નરવ્યા. પણ મહાભારતે ને રામાયણે એ જૂખાણ ને એ ચન્દ બિરદાવીને મરવ્યા, યુગયુગાન્તરો ધડ્યા. એકમ ભાષ્ય કે ફિઝિયોલોજી કન્યા ધર્મપદ ને બાષ્પાણે મદસ્ત્રધા જગદુપકાર ત્રાપ્યા છે.

એ ખરું છે કે મોટે ટીનાનીક નરવો વીજળી ને ભાવના છે. આકાશની લાગુચ્છસલા વીજળી કન્યા ચિરંજીવી વીજળી અધિકી લાકડયાનુકારી છે. કાગજીવી સાહિત્ય કન્યા ચીરંજીવી સાહિત્ય અધિકી જગત-આનુક છે.

૧૫. ૧૬ મોટે અક્ષર આજે ભવ જપાય, કાગજીવી સાહિત્ય-જાતે ના ૧૮ કાલ આશનમે. ચીરંજીવ સાહિત્ય 'કલાનીકમ' મહા, ૧૫-૧૮ ૧૯ નજાનન રહેના વીજળીઓ લાગુડી છે, કલમીકમ તો હિનાત્વ ન મહાસાગર રૂપા છે.

એ માહકત એન્જેલો-ગ્રીમરોમના સમગ્રવિધાતાઓ આજના યુગે પ-
ના એ સંસારવિધાતાઓ છે. રૂપાદો મધુ ને એથેન્સ મધુ; છતાં
રૂપાન્તરે દાદમ્બરીમાંનાં પાવેની પંદે પુનર્જન્મે, ગ્રીસ ને રોમ હજી
છવે છે. આપણે ત્યાં વૌશ્યામાં સાત સરિતાઓનો સંગમ છે; એમ
વર્તમાન યુરોપી સંસ્કૃતિ અનેક પ્રવાહોનો સંગમપ્રવાહ છે; પણ
એનો મુળપ્રવાહ તે ગ્રીસરોમનો સંસ્કૃત પ્રવાહ. ગ્રીસરોમો સંસાર-
આવનાઓ સરજી એ હજી યુરોપ છવે છે, પૂરે છે, માણે છે.

એમાં બીજાં દીર્ઘજીવી સંસારવિધ પથગમ્બર મૂસા નખીનાં ને
પથગમ્બર અરો ઝરથુસ્ત્રનાં. એ મંસારપ્રવાહો મોટા નથી, વિશ્વ-
વનનાં વૃક્ષરાજો નથી, વેલીઓ છે. પણ ત્હો યે એ અમરવેલીઓ છે.
મિસરમાં બન્દીશન થયા, રમ્મમાં રમ્મયા, સિનાઇને સિખરે પ્રમુ-
સન્દેશ પામ્યા, ઇશ્રાએલીને વધસ્તંભે ચઢાવરાખ્યો, અને પછી
માગાના મણકા જેવા ચાદ્દીઓ દુનિયાના દરેકદેશમાં વીખરાઇ ગયા
તેમ હેક્ષમન્ડ નદીને આરે એરિયા દેગત ૧-આર્થબુમિમાં વિચરતા
પથગમ્બરે મન વચન કર્મની ત્રિવિધ પવિત્રતાનો આદેશ સંભળાવ્યો ને
તેજ અન્ધકરના સન્નિદિવસના નિત્યસંભ્રામની ધર્મવાતા કહી; પછી
બેએક વેળા ગ્રીસ હિપર બમ્બાદગ જોરગામ્યાં, ને આપરે ઇ. સ.
૫, ૩૨૮ માં મહાન સિકન્દરને દ્વાથે પરાલવ પામ્યો; ત્હોપ પાછો
ઇ. સ. ૬૪૨ મુઘી હજારેક વર્ષ એ સંસાર સજીવન થયો; અને
એનો નકાવન્દનાં મુદ્દમાં પરાસ્ત થઇ ધર્મ કાળે દેશ છાંડ્યો, વતન
ત્યાગ્યું, પણ નિજ અગ્નિદોષનો અગ્નિ સજીવન રાખ્યો; હોરમઝ ને
દીવના દાપુઓમાં વિગ્રામા ખાઇ થાક હિતારી, છેવટે આપણા મુજ્જર
બોમમાં તમારી પાટોચમા, સંજાળુને આરે એ સંસાર આવી વસ્યો.
ન્દાનકડો પણ હજી જીવન્ત છે, ન્દાનકડો પણ એ પારસી સંસાર
મુજ્જર દેશનો ચળમાર છે. સેંકડો વર્ષો આજેય એમના અગ્નિદોષનો
પ્રાચીન અગ્નિ હેલવાડામા સજીવન છે. મૂસા નખી ને અરો ઝરથુસ્ત્ર
સંસારોના વિધાતા હતા. એમણે નાનકડી પણ અમરવેલીઓ વાવી
છે. હજી પણ એમના સરવ્થા સંસારે સજીવન છે.*

(" વીસમી સદી " ના એક અંકમાથી)

* કવિશ્રી ન્દાનાલાલના પદસાદ સાહિત્ય મંડળના ચારિત્રકોત્સવના
પ્રવચનમાથી.

૧૨૦-શહેર અને ગામડાનો વસવાટ

(લેખક:-શ્રી. “આધુનિક શહેરવાર્ડ” ના લેખક)

આજે આપણે આર્થિક સંપત્તિ મેળવવા અર્થે કોટલા બે પ્રયત્નો કરી રહ્યા છીએ કે જેની સીમાબદ્ધ રહી નથી. જો કે આજે આપણી જીવીજ માન્યતા દરમિયાન ગઈ છે કે જે સિવાય અન્ય કયાંય ઉત્પત્તિની આશાબદ્ધ બનેલી નથી. એમ થવાનું કારણ આજે ભોગ વિતરણના અનેક સાધનો સમવર્ધો અને દેખાદેખીથી વધારી દીધેલા વ્યવસ્થાઓને પરિણામી વળવાની અશક્તિ આપણને આર્થિક સંપત્તિ તરફ ખેંચી રહી છે. વિતારી વિશાળ નગરીઓનો વસવાટ આપણને એમ સમજાતો પડે છે તોયે તો કંટાળાકારને અનુભવ્યે જાન થાય છે-પણ છે. તેઓ વિતારી નગરીના વસવાટને નમસ્કાર કરવા તૈયાર છે, શહેરીજન છોડી ગ્રામ્યજન જીવવા તરફ લક્ષ્ય રાખે છે. શહેરીજનમાં વધેલા સંસ્કારને આપણે છોડવા તૈયાર નથી. વધી પડેલી જરૂરીઆતોને ઘટાડવી કેમ તે જ સમજી શકાતું નથી. કોઈ માર્ગ મળતો નથી. એનો જો કોઈ ઉપાય હોય તો તે સંખ્યાબંધ શ્રીમંત કુટુંબો વિશાળ નગરીને નમસ્કાર કરી સદાને માટે ગામડામાં વસવા તૈયાર છે. પરંતુ વિના કારણે આજે આવતાં બંધનોમાંથી છૂટવાનો જ કોઈ માર્ગ નથી ત્યાં શારીરિક સંપત્તિનો ખ્યાલ ક્યાંથી આવે !

જેમકે અંગણે તો અમે કોઈને લાડે આપી દઈએ પરંતુ એમાં કંઈક નીચરે ક્યાં નાખવું, લીલામ કરીએ તો લાજ જાય ! મોટર હાઉસ તો લાડે આપી દઈએ પરંતુ ઘરની મોટરને ક્યાં નાખવી ! એને વેચવા કોઈએ તો વગોવાવું પડે ! ધમધોકાર આલતી પેઢીઓ તો બંધ કરીને નોકરોને રગ્ન આપીએ પરંતુ આટલી બધી ઉધરાણીનું શું થાય ! જેકેનો હિસાબ તો આજે કરીએ પણ નાણાંને ગામડામાં નાખવાં ક્યાં ! શેફાણી આજે પચીસ વર્ષ થયાં ઘરમાં આવ્યાં છે તેમણે શેફને તો નહિ પણ પોતેય પાણીનો લોટો ભરીને પીધો નથી; એનાથી ગામડામાં જઈને પાદરના દુવાથી પાણીની હેલ ભરીને લવાશે કેમ !

મોટો છોકરો વડાલાત કરે છે તે વડાલાત છોડીને ગામડામાં કરશે શું ! અને વડુ તો અમારા લાડકાં છે. પોશિંગ કંપનીમાં ધોયેલ જાયજ પહેરે; એ સિવાય હાથે ધોયેલ કપડાને તો અડકે પણ નહિ તેમનું શું થશે ! ગામડામાં પોશિંગ કંપનીઓ તો નથી. તેનું શું કરવું !

બાળ દોકરને કોલેજમાં દાખલ કરેલો છે. ગામડામાં તો કોલેજ નથી. દંત્રેજ અભ્યાસ વિના લાઇનું થશે શું !

કલાકો ગામડામાં જેતી પાછળ શ્રમ લેવામાં વપરાય તો કસરત સાથે આરોગ્ય મળે અને પોતાને ખાધા જેટલું અનાજ જેટલા કલાકના શ્રમ લેવાથી પકાવી શકાય. અને સ્કૂલનો વિદ્યાર્થી જે રોટલી પણ ટેનીસ રમીને નથી પચાવી શકતો તે જે રોટલા પચાવવા જેટલી સહેજે શક્તિ મેળવે. અને આજના યુવકોનાં માયકાંગડાં હાડપિંજરો જેવાં શરીર તે હજુપ્રજા બળવાન અને કદાવર અને આર્યાવર્તનો યુવકવર્ગ પહેલવાન જેવા વિશાળ છાતીવાળા શરવીરો અને.

આજે દીકરી અને બહેનો અને માતાઓની શારીરિક સંપત્તિઓની સાથે રણધેલી રમણીઓ, વીર વીરાંગનાઓ, રજપૂતાણીઓ જે યુદ્ધમેદાનમાં ઝઝુમતી હતી અને વીર પ્રતાપી યોદ્ધાઓના સામનાઓ કરતી હતી તેમનાં બળવાન શરીરો સાથે મુકાબલા તો કરી જુઓ. અરે માત્ર આજની રખારણો, ચારણિયાણીઓ કે ખેડૂતણો સાથેજ સરખામણી કરી જોશો તોપણ ઘણું છે. ક્યાં બે બે મણના માથા ઉપર ખડના ભાર લઈને ખેતરમાંથી હાલી આવતી હાથણી જેવી ગામડાની ખેડૂતણો અને ઇંજીચેર ઉપરથી જેમતેમ કરીને ઉભી થતી બિચારી શેઠાણીઓ ! આટલો બધો તકાવત કેમ ? એક હાથણી જેવું બળ ધરાવે છે ત્યારે બીજામાં ગાડર જેટલું પણ બળ નથી.

હા, સંદોદિત સૂર્યનાં કિરણોથી પોખાયેલું, સ્વચ્છ અને ખુલ્લી હવાથી રહાયેલું, કુદરતનાં ઝરણાંઓથી ભરાયેલા કુવાનાં પાણીઓથી પોખાયેલું અને ઘરકામથી કસાયેલું શરીર તેજ ગૃહિણીની ઉપમાને લાયક છે. ખેડૂતણ એજ આર્યાવર્તની આદર્શ ગૃહિણીની ઉપમાને યોગ્ય છે; નહિ કે માયકાંગડાં શરીરોવાળા અશક્ત બહેનો કે જે પચાસ કદમ જેટલો પંથ પણ ચાલી ન શકતી હોય.

આવી અશક્ત બહેનોને પેટે જન્મ લેનારી પ્રજા ડોક્ટરોની દવા ઉપર જીવે એમાં આશ્ચર્ય શું છે ? જન્મથીજ દવા ઉપર ટકી રહેનારાં બાળકો દીર્ઘજીવી ન હોય કે વારે વારે અનેક બિમારીઓના હુમલાનું ઘર બને એમાં નવાઈ જેવું શું છે ? આવાં બાળકોને ઈશ્વરદૃષ્ટિથી મોટાં થાય તો પછી યુવાવસ્થામાંજ ક્ષય કે સંગ્રહણી જેવાં દરદોનાં ભોગ બને તેમાં અગ્નયણી જેવું શું છે ? એવા યુવકો પ્રજા ઉત્પન્ન કરવામાં નિષ્ફળ નીવડે કે કદી પ્રજા થાય તો તે વંદુ દિવસ ન જીવે અને બચપણમાં ગુજરી જાય તો તેમાં વિસ્મયતા જેવું શું છે ? એવીજ કોઈ બહેનોને લગ્નસંબંધથી જોડાયા પછી ગર્ભાધાન રહે અને અધુરે માસે કસુવાવડ થાય કે ગર્ભસ્ત્રાવ થઈ જાય કે કદી પ્રસવ વખતે મુસંદગી ઉઘી થાય તો તેમાં અગ્નયણી જેવું શું છે ? ધારો કે કદી બાળકને જન્મ આપે અને બચ-

કર બિમારીના જોગ બની જાય કે જીવન પૂરું થઈ જાય તો તે બનવા જોગ છે; કારણકે સરકતી માતાના બાળકોજ લાંબુ જીવન જીવી શકે.

કહેવાની મનસૂબા કે બિમાર માતાપિતાનાં બાળકો નીરાંગી રહી શકનાં નથી. અને માતાપિતાની બિમારી બાવી પ્રગતે વાગ્મમાં મળે છે, એ તરફ કોઈનું લક્ષ દોરાયું નથી. પરંતુ માતા કે પિતાને જે રોગ હોય તેજ રોગ તેનાં બાળકોને અવશ્ય લાગુ પડે છે, જેમકે દાખ-રોગ, સંઘડણી, શ્વાસ, દમ, જીર્ણખાંસી, પ્રમેહ, વાયુનો ગોજો, ઘેસજા-દિવાનાપણું, અમળની નબળાઈ, વાદસ્થિતિનો અભાવ, સંધિયા, વાયુ-વિકાર, પિત્તવિકાર કે કફવિકાર, કંઠમાગ વગેરે દરદો બધાં મોટે ભાગે ઓછાવણા પ્રમાણમાં પણ વારસામાં ઉતરનારાં દરદો છે અને બાવી પ્રગતના આરોગ્યને ખાસ કરીને હાનિ પહોંચાડનારાં છે, એ દરેક માતા-પિતાએ લક્ષમાં રાખવા જેવું છે. સંતાનોત્પત્તિની છત્રી ધરાવનારા કે વંશવૃદ્ધિની અભિલાષા રાખનારાં અથવા દીર્ઘજીવી નીરાંગી પ્રગ-ની આકાંક્ષા ધરાવનારા માતાપિતાઓની મુખ્ય ફરજ એ છે કે તેમણે પોતાના આરોગ્ય પ્રત્યે ખૂબ લક્ષ આપવું જોઈએ, પોતાનાં શરીર રોગ-રહિત બનાવીને પછીજ પ્રગતપત્તિની લાવના અમત્તમા મૂકવી જોઈએ કે જેથી ભાવી પ્રગત નીરાંગી બગવાન અને દીર્ઘજીવી બને. બગવાન પ્રગત ઉત્પન્ન કરવી એ પણ એક દેશની રોજનમા વધારો કયો સેખાય. કારણકે બગવાન પ્રગ પાકશે તેજ રાષ્ટ્રબલ્લત બની દેશની સેવા કરશે, આર્થાવર્ધના ઉદ્ધારક બનશે. માટે આર્થિક સંપત્તિ કરતાં શારીરિક ન પત્તિની પહોંતી જરૂરીઆત સેખાવી જોઈએ.

(“આયુર્વેદ રહસ્યાર્ક”ના એક અંકમાંથી)

૧૨૧-મીઠીઆવજ-સોનામુખી

આ બન-રંગ માટે પુનાની હકોમાં વાહુ સખી ગયા છે. સુરત-ના એક હકોનાન ના હકોના બન પુનામાં આના સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે નાંચ છે -

સોનામુખી નાજ નવી રંગ એક લાવી પીળી માક કરી સારી અન્ન બન-સમા વૃદ્ધતા મળે જતી કરી કપડાંબાન કરી ફરીવાર અન્નમાં નાખી આવીને દિવન છુટયા કરવી ગળનજન પડે તેમ રાતે લાકી નાખવી દિવન છુટવી પડી કરી કપડાં આળી નોપડાં બુચ્છી ચીંચીમાં જગી નાખવી. આના પન નાજ પન જી ક પુનપનો પડછાયો પડવા દેવો નહિ દશ દિવન એકાંત જગ્યાન ગળ્યા પછી વાપગવી.

માત્રા — ૧ થી ૩ ગ્ની અથવા દન્ન દન્દની ઉંમર વગેરે જોઈને યોગ્ય માત્રા આપવી.

આયુષ્ય

૧—શક્તિ લાવવા તથા હૃદયને યજ્ઞવાન કરવા મધ સાથે.

૨—શરીરમાં લાલપ કાંતિ અને બંધન માટે ગાયના ઘી સાથે.

૩—ગગનપુષ્ટિ માટે, મોં સુગંધી કરવા અને મૂંઝી ખાંસી મટાડવા ગાયના માખણ સાથે.

૪—કાંતિ, તેજ, યુદ્ધિ વધારવા ગાયના દૂધ સાથે.

૫—મરદાનગી વધારવા, નામરદાઇ મટાડવા અને જીવાની દકાવી રાખવા બકરીના દૂધ સાથે.

૬—પિત્ત ઓછું થવા, શ્વાસ મટાડવા દરણુના દૂધ સાથે.

૭—ઉંટના દૂધ સાથે આપવાથી મન ઘણું આનંદમાં રહે છે. સ્ત્રીઓએ ખાસ આ પ્રમાણે લેવું.

૮—ખારક સાથે આપવાથી ખોરાક બહુ પચે છે, શરીરમાં આનંદ રહે છે.

૯—બજૂર અને દૂધ સાથે મેળવી ખાવાથી પેશાબનો રોગ મટે છે, ભસ્મક રોગ મટે છે. અપવાસ કરવાની શક્તિ આવે છે. અર્થાત્ ૫-૭ અપવાસ કરવા છતાં નબળાઇ આવતી નથી.

૧૦—ઘડમના સરખત સાથે આપવાથી ગમે તેવી ઉધરસ મટે છે, કફ નીકળે છે, ભૂખ વધે છે, ગમે તેવો ખોરાક જલદી હજમ થાય છે.

૧૧—હરડેના શરખત સાથે આપવાથી મોં ઉપરની કચલી મટી યુદ્ધપો જતો રહે છે. સફેદ વાળ આવતા અટકે છે. બળ આવે છે.

૧૨—બહેડાંના સરખત સાથે આપવાથી કફનો જમાવ છાતીમાં થતો નથી. છાતી હળવી પડે છે, કબજિયાત મટે છે.

૧૩—કાળીમુસળીના શરખત સાથે આપવાથી હમેશાં નીરાગી રહે છે. આંખનું તેજ કમી થતું નથી.

૧૪—ગજોના શરખત સાથે ખાવાથી જૂના તાવ જાય છે.

૧૫—લિંબુના શરખત સાથે આપવાથી પેટના હવડા મરે છે.

૧૬—મુંદ તથા ગરમ પાણી સાથે આપવાથી પેટની આકરી આંકડીવાળાં-દરદ મટે છે.

૧૭—તળિયાના રસ સાથે આપવાથી પથરીનું દરદ મટે છે.

૧૮—મલાઇ સાથે આપવાથી ઝાડા કે ઉલટી વાટે પડતું લોહી બંધ થાય છે.

(“આયુર્વેદ રહસ્યાર્ક” ના એક અંકમાંથી)

१२२-स्वाजा हसन निझामी साहेबनो अनुभव

(પિતાની રાજનીતીમાં, લેખક:-દ. ખવાન દસન નિઝામી)

[illegible]

१२३-मेरा रोना

(दोषक-श्री. रामेश्वर दयालु दुणे जी० ओ०, विशारद)

रोना मेरे ज्वन का मुख्य अंग है। क्यों न हो ? ज्वन में अपनेको, इस नारकीय तुच्छ संसार में, जहाँ धर्म, द्वेष, स्वाद तथा घृणा की ज्वाला धधक रही है, विलीन होते पाता हूँ। इस कृत्रिम जगत में जहाँ बोलुपता और अलिमान की लयावनी काँझियायों और छापी है, अपना अस्तित्व ही भिटते पाता हूँ, मैं रौने लगता हूँ, मेरा हृदय रोता है, मेरा आत्मा रोता है और रोता है मेरा रोम-रोम।

अहा, मुझे इस कृमागत रौने में कितना अपार आनंद, कितना अकाल्पित सुख तथा कितनी अत्यंत शक्ति प्राप्त होती है और फिर मैं स्वयं यह अनुभव करने लगता हूँ कि समयमय मनुष्य के हृदय का दुःख अकाल-रौदन से उलझा हो जाता है।

रोना मेरा ज्ञान है। ज्वन-तक रोता हूँ, तभी तक ज्वित हूँ, ज्वन-तक मेरे धन नेत्रों में मेरी ज्वन-लतिका के सिंघने के लिये जल संयुक्त है, तभी तक यह ज्वनलतिका ज्वित दिभायी देती है। मेरे रौने का अन्त ही ज्वनका अन्त है।

मैं रोता हूँ; क्यों कि मेरे 'अपने' ने मुझे रौना ही सिखाया है। अहा ! जिसके पादपद्मों पर मैं अपना तन, मन, धन वार सुका, जिसके लिये ही अपने सारे सुखों का, हृदय के सारे मंगल भावों का और अपने ज्वन की मृदुल कल्पनाओं का बलिदान कर दिया। क्या मैं इस 'अपने' प्यारे की ओक भी आशा का पावन न करूँ ? अवश्य करूँगा।

इसकी आशा शिरोधार्य है, मैं रोज़ूँगा। मेरा रौना अनन्त होगा किन्तु वह रौना किसी जन-समुदाय के सामने न होगा। मेरा रौना होगा किसी अकाल शांत प्रदेश में, मेरा रौना होगा रजनी-की नीरवता में, मेरा रौना होगा अकाल विश्राम-स्थल पर।

ज्वन में अपनी मानसिक मौन-वेदना से कलान्त हो जाता हूँ, ज्वन मेरी आशा का सरस अंश सुरलित निद्रा-नाराज के निष्पूर आवरण से आवृत हो जाता है, ज्वन दुःखों के कृमागत आघात से मेरा हृदय उलझ-शील हो जाता है, अहा ! ऐसी अवस्था में मेरे लिये रौने के अनिरिक्त और शून्य उपाय नहीं रह जाते। तब रौना ही मेरा केवल आधार होता है।

इस पञ्चतनुनिर्मित अवसर में आने समय रोता हूँ, संसार हँसता है, पिता हँसता है, माता हँसती है, सत्य सम्पत्ती हँसते हैं; फिर भी मैं रोता हूँ, क्योंकि रौना ही मेरा ज्ञान है।

श्रवण का यह सुषप्त संयम-प्रभाव जागने लगता है, उष्णता आने लगती है, अनुभूति प्रायः किसी शान्त (नारी) ललितता के नीचे लैड हर दसना है, मैं भी उन्दी-डी लांति अपने कृत्रिम विभ्राम के सिधे ओह ललितता की छाया सुनता हूँ किन्तु मैं इस कल्पित सुषप्त के पहले जाना हूँ केवल वेदना-पूजा घरण विवाद.

मैं सतिश की छाया में भी बैठा हुआ रोता हूँ, लोग मुझे देख कर हँसते हैं. मैं और भी रोता हूँ, कभी अपने बिये और कभी उनके सिये.

જીવન-સંખ્યા આને દેખ મુઝે શના સૂઝતા હૈ. ઉત્ત સમય
કેવલ નૈ દી નહીં શતા, આરા સંસાર શતા હૈ, બડે-બડે વિદ્વાન
શતે હૈ, બડે-બડે ધીર-વીર શતે હૈ ઓર ઉન્હીકે સ્વર મેં સ્વર મિત્રા
હાર શતા હૈ મૈ. કિન્તુ મેરા શના ઉનકે શને સે પુર્ણતથા બિભ હોતા હૈ.

ઉનકા રોના ઇસિ પુણ્ય સંસાર કે અન્તર્ગત લી રહ જાતા હૈ
 કિન્તુ મેરા રોના હસમે રહીં પરે પડુંચના હૈ. ઉનકે રોને મેં ઉનકી
 આશાઓં કા, ઉનકી ઇચ્છાઓં કા, ઉનકી અભિલાષાઓં કા રોના
 નિનાદિત હોતા હૈ; કિન્તુ મેરે રોને મેં ઉનકે સ્થાનપર માનવ-સ્થવન કા
 નીરવ રોદન પ્રતિધ્વનિત હોના હૈ. ઉનકે રોને મેં ઉનકી આત્મા
 વ્યાકુલ હોતી હૈ, કિન્તુ મેરી આત્મા કા મિત્રતી હૈ દિવ્ય શાન્તિ
 ઔર અસૌકિક તુમિ.

मुजड़ा देना सिमानेवाले हे मेरे शुभदेव! तुम्हीं अपनाओ मेँ
 क्यों न देशों, जग्य तुम्हीं मुझे देने का आदेश कर रहे हो ? दूसरे,
 तुम्हारा ही यह वीरतामय संसार मुझे देने का साधन प्रस्तुत कर
 देना है, क्या नाथ ! मुझे देने में तुम्हें आनन्द मिश्रणा है ।

जग-नाटक के आधार संप्रसार। गुम्हारे हंस जगनाटक के रंग-
भंड पर, गुम्हारी 'राम' 'रहीम' कहनेवाले गुम्हारे ही हैं। पुत्र
गुम्हार की सिय अंकुशवर है रक्त से भहनी मिगोने हैं। गुम्हारे
नाम पर यह अन्वयार् होता है हम हैं रंग हं.

[illegible]

ગાથા જલ્પ કાવ્ય જે કે પ્રેમક પ્રાનિત પ્રદેશમે રામ અંગે
 વાનવ + અઘાન દેવ. વાનવ, દે. અંગે, વાનવ એ રૂર મોદ્ય બેસ્યા જનના
 દે. વાનવ આત્મવિદે અથવા જલ્પ કૌશલ્ય લાજાનુરૂપ બાવેદે પ્રેમ બન-
 વાનવ જનના દે. વાનવ દેવ દેવદાસ દે. ઉચ્ચ પ્રેમક પ્રેમ વાનવ પ્રેમ

। अतः, अतिथि की शुश्रूषा करने समय पवित्र भाव तथा दार्ढ्य के साथ ही होना परमावश्यक है। वस्तुतः जहाँ पवित्र प्रेम नहीं है, स्थान में अतिथि का अनेक निमित्त भी रुकना फुल्लर हो जाता है।

इससे, अनेक समय क्रमयोगी श्रीकृष्णभक्त ने महाराज कुपोषण अतिथि स्वीकार किया, यहाँ पर सच्चे अनुराग के स्थान पर भ्रमान्ता भाषा, तात्काय यहाँ के पदरस भोजन का परित्याग कर रहा बिदुर का गृह पवित्र किया और सुधा-निवृत्ति के अर्थ भोजन-नाही की। महाराज के उपस्थित न होने के कारण उनका धर्मपत्नी का विरह हो इक्षीकृत भिक्षाने मिली। हृदय के पवित्र अनुराग की व सूरिता में प्रकाशित हो। उन्होंने गृह का न दे छिन्नका ही साथ और अंतर्बोधी लभवान प्रभवस उसकी भूरि-भूरि प्रशंसा उसे आने लगे।

ही, यही अवस्था अनुभव-समाज की भी है। अतः सच्चा, प्रेम अथवा दार्ढ्य अनुराग ही अभ्यागत का मुख्य अतिथि है। जो अपनी अवस्था हो, अतिथि को उससे जुड़ कर दिखाने का वास करना अनुपपन्न है। इससे मन में अनेक प्रकार का संकोच जाता है और व्यय भी अधिक होता है, जिसके कारण शीघ्र ही अतिथि की ओर से लज्जा भाव रहने की असंभावना है। प्रायः ऐसा भी होता है कि अतिथि को गृह में वास देने से गृहस्थी की आत्मा के उच्च भाव की हानि होती है। विशेषतः जन्म मन तो व कहता है कि यदि यह पुरुष घर से जितना शीघ्र चला गया तब है, किंतु मनुष्य से उसको दूर करने के सिधे जेवर दिया जाता है। और, फिर भी के समीप जुड़ कर उससे दूर करने में अप्रसन्नता और अतिथि की विद्वान्ता की जाती है। यह नितात भूतता है, जोसा विचार स्वयं में भी अनुचित होगा। जोसा न होना आदिथे कि भी तो अतिथि की जड़ी-जड़ी आभारी आदि से शुश्रूषा हो और भी उसे साधारण वस्तु भी न ही बन सके। इस प्रकार अन्याय में परिवर्तन होते देखा उसका मन दुःखता है। अपनी दया और सामर्थ्य को न समझ कर कार्य करने में यही परिणाम होता है। गृहस्थी ही अवस्था को समझ कर अतिथि स्वीकार करना जैसे अतिथि का कर्तव्य है, वैसे ही अपनी अवस्था से जुड़ कर सेवा करना गृहस्थी का अनुचित है। आर्य-गृहस्थी अतिथि-संहार के सिधे सदा से प्रसिद्ध है। वस्तुतः यह सहजसु न रहने से जन-अमान में आकर्षण-शक्ति आकर्षण हो जाती है।

यदि अनेक मनुष्य मैदान की अत्यंत तीव्र धूप से संतप्त हो रहा हो और जैसे समय में उसे वृक्षों की छाया मिले, तो जैसा मनुष्य वह अनुभव करता है, वैसे ही यदि परदेष्टा अथवा अपरिचित

मनुष्यों में जन कर किसी व्यक्ति को ओक ऐसा परिवार प्राप्त हो जाय। क्षुधा-निवृत्ति के लिये कुछ अन्न और श्रम-निवारण के ओक शय्या मिले, तो वह कैसा आनंद प्राप्त करता है! साथ यदि गृहस्थी का सरल सहलाव, स्त्रियों की प्रेमपूर्ण सेवा और आलोक-आलिकाओं की सरल और प्रसन्नतापूर्ण क्रीडा भी भोग को प्राप्त हो, तो उसका हृदय आह्लाद से परिपूर्ण हो जाता है।

अतएव प्रत्येक लक्ष्मण-पुरुष-स्त्री अथवा यों कहिये आलोक, वनिता का यह अनिवार्य कर्तव्य है कि जे अपने गृह को यशस्व से पवित्र करे, उसे देवतुल्य समझ कर उसकी तन-मन से शुश्रूषा और उसे प्रतिक्षण प्रसन्न रहने की चेष्टा करे। इस व्यवहार का ओक दूसरे के प्रति पवित्र अनुराग उत्पन्न होता है, प्रेम को प्रसन्न होता है, और इस भाँति के स्वागत का परिणाम यह होता है कि ऐसे सहव्यवहारों द्वारा वही अतिथि पवित्र प्रेमवश उस गृहस्थ का ओक अंग हो जाता है। ऐसा हो कि धार्मिक गृहस्थी का अतिथि के स्वागत के लिये सदैव प्रतिक्षण खुला रहे और हार्दिक अनुराग निशचिन अतिथि के सत्कार करने की प्रतीक्षा करता रहे।

(“माधुरी” ना ओक अंकभांथी)

१२५-अश्लील मूर्तियों को हटाओ!

धर्म के राम छलरी-सीधी सबी आतों को आंखें मूंद कर भाव लेना बुद्धिमत्ता नहीं है। हम देखते हैं कि इस तर्कवाद के युग में भी कहीं तो गृहस्थ आने से मुक्ति मिलती है और कहीं निरपराधी पशुओं का झूठ बहाने से स्वर्ग के दरवाजे खुलते हैं कहीं नंग-धडंग हो कर विचरना धर्म का तत्त्व समझा जाता है तो कहीं अश्लील मूर्तियों के दर्शन (!) करने से मोक्ष प्राप्त होने की आशा की जाती है। होता यह सब कुछ धर्म के नाम पर है; उस धर्म के नाम पर जिससे अभ्युदय और निःश्रेयस की सिद्धि होती है, आत्मा उच्च और उदारभाव धरण करता तथा जिससे मनुष्य का जीवन सुधर जाता है। जे लोग जगन्नाथपुरी गये हैं, या गिरिद्वीप वहां का हाल सुना अथवा पढ़ा है, वे लक्ष्मी लांछि जनने हैं कि जगन्नाथछ के मंदिर पर जे मूर्तियां अंकित हैं, वह हतनी गंदी अश्लील और पीतल हैं कि उन्हें दण्ड कर जलाने की सज्जता हो कर ओक झोने में जन छिपती है। कटर से कटर निर्वृत्त ली, ओक बार धन मूर्तियों का दण्ड कर भारे धर्म के अपनी गर्दन नीचे कर लेता है। आगाभी राष्ट्र भद्रासना (कांग्रेस) इस जगन्नाथ-

पुरी में ही देनेवाली है। हाथ की में प्रसिद्ध देवभक्त भी मैं
 जगन्नाथाय नमः पुरी में मे. आपने वहाँ की भुक्तियों की
 अस्सीसना देखा है और दूसरे और अमलाना प्रकट किया है.
 आपने पुरी में मे. आर्चनार्थक व्याख्यान दे कर वहाँ के पूजारी
 पंडित और मन्त्र-मन्त्रों का मन्त्र करने दुम्मे कदा कि- 'आप
 साय जगन्नाथाय नमः के भक्ति पर जाने अस्सीस भुक्तियों का नष्ट
 कर दें, नदी तो मन्त्राभक्त किया लक्ष्मी. ये भिन्न दिग्ध धर्म और
 भक्ति का कर्मणि करनेवाले हैं. दिनभर तक ये भिन्न तरह
 नष्ट कर दिये लगे, अन्यथा मैं लोगों में भुक्तियों सिने मन्त्राभक्त
 करने का हटूँगा. मैंमा शास्त्र की कोष्ठ को लिखता अपनी भा-
 वद्विने और वृद्ध-भक्तियों के साथ, जगन्नाथाय नमः के भक्ति में पदों
 कर हन भुक्तियों के देवने के बाद लक्षण में धिर नीचा न हो
 लना हो और लिखता वहाँ जाने का पचनावा न होना हो. मैं
 नदी आदता कि कोसे के अवसर पर जो दलदल आदमी पुरी
 आयेगे उनके आभने हन अस्सीस भुक्तियों का प्रदर्शन होना रहे.
 मैं जगन्नाथाय नमः की उपर्युक्त रूप और निर्भय सम्भक्ति
 पद कर जगन्नाथ पुरी के मन्त्र-मन्त्रों और पंडित पूजारियों की
 आपने भुक्त लनी आदिये. वहाँ की भुक्तियों की अस्सीसना पर
 दुःखी हो कर मन्त्राभक्त की मन्त्रा देनेवाला कोष्ठ आर्चनार्थक
 भुक्तियों नदी भक्ति लीथों के नाम पर लामो-करीको रूप
 आर्चन करनेवाली मन्त्राभक्त लानि का एक धर्मप्राप्त देशभक्त हो है.
 दुम्मे आशा है, जगन्नाथाय नमः के पंडित पूजारी, शैल्य की पाल
 भान कर दिग्भक्त नष्ट अद्वय अस्सीस भुक्तियों का पाल गिरा
 देगे और स्वयं भुक्तियों का मन्त्राभक्त का अवसर दे कर हन भिन्न
 व्यापार को 'तत्त्व अर्थ लाम' न होने के मे अस्सीसना या गहरी
 का नाम धर्म नदी है. हम पंडित पूजारियों का विश्वास दिलाते हैं
 कि अगर वह "दिग्ध धर्म और दिग्ध मन्त्रों के कर्मणि करने
 वाली" हन भुक्तियों न निदा के मे ना लाम जगन्नाथाय नमः के 'मन्त्र'
 में कुछ भी अन्त न आवेगा अन्त वह लक्षण की दृष्टि में और
 भुक्त लक्ष्मी. अर्थात् वे लक्षण अन्य अस्सीसना के कारण जगन्नाथ-
 आय के दृष्टान्त नदी प्रधान पद भी मन्त्राभक्त पद आपने लगेगे.
 आशा है इस अवसर पर मन्त्र कि मन्त्र मन्त्राभक्त का मन्त्राभक्त
 पुरी में होगा, और सा. मन्त्र की आपने लम पर होगी तथा
 अनेक विदेशी मन्त्राभक्त लाम लामें सम्भक्ति होने के लिये
 आवेगे यह मन्त्राभक्त अवसर हन कर ही लक्ष्मी.

(ज्योतीश्वर-१९३१ ना "मार्च दृष्टिक" भाषी)

प्रेम की जगमगाती दुष्ट मनोहारिणी, द्विज-न्योति से उज्ज्वल
करे. हृद के भीतर का विध्वंस करे. इसका समुद्रोन्मूलन कर बिनी
पलु और जयचन्द्र से जनित कलकों से कलुषित अपने भस्तकों
को सदा के लिये प्रेम के पावन जल से पवित्र करे. शान्तिरूपी
चन्दन को प्रेमरूपी जल में घिस कर अपने छावों को सुवासित
और शीतल बनाओ. फिर आँखें उधाड़ कर, मोल कर, देखें कि
हमारी लाया पर कैसे कैसे कठोर दुहार बल रहे और पगलाया हो
रहे हैं हमारी सरस, शुद्धलु, और व्याकुल से परिभूत मातृलाया
को विदेह की धधकती दुष्ट अग्नि की ज्वालाओं की खिनगारी बनाने
के लिये, आरों और कैसे दृढ़नीति के जल जिलाओ न रहे हैं.

[illegible]

નિષ્કેશ ન નિજ મોરવ તથા, નિજ ભતિ કા અભિમાન છે;

વહ નર નહીં' નર-પશુ-નિરા છે, ઓર મુતક સમાન છે.

[illegible]

આત્મિક ઉન્નતિ મેં સહાયક હોગા.

વર્તમાન સમય મેં હિન્દી કા અધ્યયન ઓર અધ્યાપન સખકા પરમલક્ષ્ય હોના આદિયે.

જિસકે મન મેં હૈ નહીં, હિન્દી કા અનુસાગ;

ઉસકે નિશ્ચય જાન લો, ફૂટ ગયે હૈ ભાગ.

આપકી માતૃભાષા પર, પગ-પગ પર સકટ આન પડે હૈ ઉનકો તિતર-બિતર કર માતા કે માર્ગ કો નિષ્કટક બનાના આપકા પરમ ધર્મ હૈ. માતૃભાષા આપકી ઓર સખાખ્ય નયનો કો ઉઘાડ કર, દીન દષ્ટિ સે દેખ રહી હૈ. ક્યા ઉસકા દુઃખ હરના આપકા કર્તવ્ય નહીં હૈ ? અખતક કઇ સદિયાં કુલકણી નિંદ સો ચુકે; ઉઠો, જાગો, હોશ સમ્ભાલો ! અખ નિદ્રાદેવી કી ગ્રેમ-મયી ગોદી મેં જૂલને કા સમય નહીં. અખ કાપુરુષો, નપુસકો ઓર શૂંગાલો કી ભાંતિ અરણ્યરુદન કરને કે દિવસો કી સીમા કા અંત હો ગયા ! અખ ઓર કય તક અન્ય જાતિયોં કે પદોં સે પગ પગ પર ઠુકરાયે હુયે ભી અપની હોશ ન સંભાલોગે ?

આપકો જગાને કે લિયે કોઈ દૈવી શક્તિ આકાશ સે ન ઉતરેગી. આપકો સ્વયં ઉઠના પડેગા, ઓર અપને પૈરોં પર ખડા હોના હોગા; વરન આપકી સત્તા કો ધૂલિસાત કરના હસરોં કે લિયે દુષ્કર ન હોગા. આઓ, હાથ ફેલા કર એકહસરે સે ગલે મિત્રે ઓર આપસ મેં સંગઠિત હો ઉન્નતિ કે પથ કા અનુસરણ કરે—
સ્મરણ રહે કિ—

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥

(“મહિલા” માસિકના એક અંકમાંથી)

प्रकार के सदेह पाये जाते हैं। कड़ा जाता है कि हिंदू-शब्द किसी संस्कृत ग्रंथ में नहीं आता। इस शब्द के अर्थ योर, क्षत्रि, लीरु आदि हैं। इस लिये जय मुसलमानों ने इस देश को उता तय लोगों को धृष्टित समझ कर उनको इस अपशब्द से पुजाना आरंभ किया। इस ज्वाल को मैं जिलकल गलत समझता हूँ। मुसलमानों के आने से पूर्व चीनी यात्री इस देश में आये। उनसे भी एक उल्लर परस पड़ने यूनानी आये और यूनानियों से भी गिराध पड़ने इस देश का धरानियों से गहरा भेलज्जेल था। धरानियों के धर्मग्रन्थ जन्म अवस्था में यहाँ के लोगों के लिये हिन्दू-शब्द आता है। कारण यह है कि सिन्धु-नद से, जे एक समय इस देश को धरान से जुड़ा करता था, इस पार के रहनेवालों का नाम 'सिन्धु' पड़ गया। धरानी-लापा में संस्कृत का 'स' 'ह' से बदल कर 'सिन्धु' हिन्दु बन गया। यूनानियों ने 'ह' को छोड़ दिया। इससे 'हिन्दु' 'धिन्दु' बन गया। इसी 'धिन्दु' शब्द से धन्द छडिया छडियन आदि शब्द निकले हैं। छटली का प्रसिद्ध कवि वर्जिल इस देश का वर्णन धन्द नाम से करता है। इसी लिये यह कहना कि मुसलमानों ने हमको हिन्दू-नाम दिया, यही लारी भूल है। पड़ना मुसलमान आक्रमणकारी महमूद अपने साथ अक्षयरूनी नाम के एक बड़े विद्वान को लाया। अक्षयरूनी ने हिन्द पर अरबी-लापा में एक बड़ी पुस्तक लिखी। इस किताब में अक्षयरूनी पार पार लोगों की हिन्दू-नाम से प्रशंसा करता है। इसमें हिन्दुओं के लिये वेशभात्र ली धृष्टा का लाव नहीं पाया जाता।

उत्पत्ति को छोड़ कर यदि हम इस शब्द के छतिहास को देखें तब भी यही प्रतीत होगा कि न केवल विदेशियों ने प्रत्युत देशवासियों ने भी हिन्दूनाम का प्रयोग बड़े अलिमान के साथ किया है। चीनी यात्री ह्युनसांग जे सातवे शतक में भारत में आया, इस शब्द पर टीका करते हुये एक जगह लिखता है कि हिन्दु शब्द वास्तव में धिन्दु है, जे चीनी-लापा में धन्तु कहा जाता है और जिसका अर्थ आंद है। जय सारी पृथ्वी पर अन्धकार छाया हुआ था, आकाश के तारों की मध्यम-सी जलक इस अन्धकार को न हटा सकती थी, तब इस देश ने पृथ्वी पर आंद के समान प्रकाश फैला दिया। इसी लिये यहाँ के रहनेवालों को धन्दु (हिन्दु) कहते हैं और इस देश का नाम हिन्दुस्तान है। अपने देशवासियों में यन्द परदाध ने अपनी पुस्तक पृथ्वीराज रासो में हिन्दु शब्द का उल्लेख किया है। उसमें पृथ्वीराज 'हिन्दू-अधिपति' से संबोधित किये गये हैं। इसी प्रकार हम महाराजा प्रताप के जवन में कमन्तेरी की एक घड़ी देखते हैं, जय महाराजा ने अक्षय को सुजद के लिये

मित्री सिध्द भेद। जिकानेर का गणकुमार पृथ्वीराज अक्षर के दरबार में रहना था। इस मित्री का देख कर वह अक्षर से कहने लगा कि यह पत्र प्रताप का नहीं है। मैं प्रताप का एक पत्र सिध्द कर हथका। पता लेना यादना हूँ। यह पृथ्वीराज कवि था। उसने भारवाडी बोली में एक कविता द्वारा भद्रारना से अपील की कि तुम अकेले हिन्दुओं की नाक हो। सारे देश के हिन्दुओं की आँखों में तुम्हारी ओर लगी है। इस भेद के तेल के सामने शेर सभ भ्रान्त पड़ गये हैं। केवल एक भद्रारना प्रताप है जो अर्थ के समान समझ रहा है। हिन्दु-जन की लाख प्रताप के साथ में है। क्या यह आश्चर्य नहीं है कि प्रताप भी जन की लाख जो देने पर तैयार हो रहा है। इसी प्रकार जय और जय ने हिन्दुओं पर अत्याचार करना शुरू किया। तब कहा जाता है कि उदयपुर के ही भद्रारना राजसिंह ने और जय का एक मित्री सिध्द कर कहा कि 'मुदा हिन्दु और मुसलमानों का एक ही है। हिन्दु भद्रारना में उसे याद करने हैं, मुसलमान भद्रारना में। साधु और ब्राह्मणों का, जो मित्र-द्वियों के समान हैं, क्यों तंग करते हो? मैं हिन्दु जन की सरदार हूँ, इस लिये तुम्हारा कर्तव्य है कि पहले मुझ पर जलिया लगाओ। राजपूतों के हलियस में ये दृष्टान्त स्पष्ट बनाते हैं कि समस्त जन अपने आपका हिन्दु होने में बड़ा अविमान समझती थी।

इस नवीन युग में हिन्दू-शाब्द पर दो ओर से आक्षेप किये गये हैं। एक ओर तो कांग्रेस-वादी हैं जो कहते हैं कि हिन्दू एक शिरका है, इस लिये इस शब्द का छोड़ कर एक नई जनता छिपान या हिन्दुस्तानी जनानी आदिये ताकि मुसलमान, ईसाई आदि भी इस जनता में सम्मिलित हो सकें। प्रथम तो मैं इस कथन का इस लिये व्यर्थ समझता हूँ कि आधुनिकता के शब्द सम्प्रदायी और एक पक्ष। उन्हीं शब्दों का जो नवीन रूपनेवाली जनता की शिरका या कम्युनिटी कहना निषेध भ्रमना है। और, यह नीति भिन्नकुल गलत है कि मुसलमानों या ईसाईयों का जनता के आन्दर सम्मिलित करने के लिये हम एक भद्रारना जनता के नाम और उसके आन्दर में नतीयता के आव के नष्ट कर दें। इसके सम्बंध में दूसरी बात मैं यह कहना यादना हूँ कि हिन्दुस्तानी या छिपान नाम गलत दिव्य है, क्योंकि हिन्दुस्तान का अर्थ हिन्दुओं के रहने का स्थान है 'हिन्दुस्तानी' का अर्थ हिन्दुओं के निवासस्थान में रहने-वाले के हो जाने हैं और यह एक निरर्थक बात बन जाती है। वास्तव में हिन्दू और हिन्दुस्तानी का एक ही अर्थ है। जो मुसलमान हिन्दू या ईसाई कहलवाना नहीं पसन्द करते वे मुसलमान नाम छोड़ कर हिन्दुस्तानी कहलवाना भी न पसन्द करते, ईसाई के

होकर आपनी जति प्रविष्ट होना है, जर्मनी के जर्मन, यहि मसलमान आपना पूरा मजहब समझे दुसरे आपनी जति हिन्दू आपनी राजे' तो इससे 'पण्डित' नहीं मान्य होता, लेकिन वे भीसा नाम करके जय आपनी योगियन या ज्योतिषता से मजहब से पूरा करना सीखेंगे! जय नर उनही अभियन उनसे मजहब में है, तब वे न हिन्दू-नाम स्वीकार करेंगे, न हिन्दूतानी! मैं यह मान हूँ आपससे पर पना मुझ हूँ कि अन्य देश, जैसे अमेरिका आदि के रहनेवाले, 'हिन्दू' जति का नाम समझते हैं, मैं जय अमेरिका में आ तब मुझसे एक अमेरिकन मजहब ने पूछा-आ सही हिन्दू मसलमान होने हैं? कारण यह था, कि वह पहले से ही हिन्दूतानी मसलमानों से गिरा मुझ था, जिन्होंने इसे अपना था कि वे हिन्दूतान के रहनेवाले हैं और वह, वेसा कि अमेरिका में निगम है, उन्हें हिन्दू समझता था।

इससे आदोष उन लोगों की ओर से किया जाता है जो यह कहते हैं कि 'हिन्दू' संस्कृत का शब्द नहीं है; हमारा वास्तविक नाम 'आर्य' है, इसके विपक्ष में मैं यह कहना चाहता हूँ कि 'आर्य' जति का नाम नहीं है, किन्तु उस नरत का नाम है जिसमें भारतीय, यूनानी, स्केडिनेवियन, जर्मन, आंगरेज आदि सम्मिलित हैं, इसी लिये हम भारतवर्षी छोटा-आर्यन अर्थात् हिन्दू-आर्य कहें जते हैं, केवल आर्य कह कर हम आपनी जति को अन्य जतियों से भेद नहीं कर सकते, इसके अतिरिक्त आर्य शब्द वेदों तथा शास्त्रों में जहां कहीं आया वहां इसका अर्थ श्रेष्ठ मनुष्य है, वेद मनुष्य को आर्य और दस्यु, अर्थात् अच्छे और बुरे, दो भागों में बांटते हैं, कल्पनास्वरूप यदि हम जति का नाम हिन्दू ही जगद आर्य ही मान लें तो इसका इस यह होगा कि दक्षिणी भारत के सभसे द्रविड जो अपने आपको हिन्दू मानने पर तैयार हैं, आर्य जति से बाहर हो जायेंगे, और, क्योंकि आर्यसभा के प्रचार के कारण 'आर्य' शब्द आर्यसभानियों का सा बन गया है इस लिये आर्यसभानियों को छोड़ कर अन्य हिन्दू इस शब्द को ग्रहण करने पर तैयार न होंगे, मुसलमानों का तो कहना ही क्या जो अनापत्तिजनक 'हिन्दू' शब्द से घणराते हैं।

(हिंदी भासिक "सरस्वती" ना एक अंकमांथी)

૧૨૮-ઉપજ વધારી આપનારાં વૃક્ષોનું વાવેતર

(લેખક:-શ્રી. ડી. સી. અંગ્લરિયા, લીમડી.)

અંડજ, રવેદજ, ઉદ્ધિગિન્જ અને જરાપુજ નામની ચાર યોનિઓ જીવોની હિપસિની છે અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં પખી, જી, માંચડ, મોંઝખુ ને વનરપતિ ઝાડ તથા પશુપખી માળખો આ અસાર સમારમાં ખડુ ઉપયોગી કામ બજાવે છે. દુનિયા કે જગતમાં પદાડ, સમુદ્ર, નદી, મરોવર, પવન, જંગ, વાયુ, તેજ, આકાશ, પંચમહાભૂતો અને તેનાં કર્મો પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ દયા કરી ઉપયોગી જીવન આપનારાં કાર્ય કરનાર સરળવ્યાં છે. તેથી પરમદયાળુ સર્વેશ્વર અંતર્યામી દીનદયાળ સર્વજ્ઞ પરમદાની દયાનો પાર નથી અને તેના ઉપકાર પણ મનુષ્ય અને પ્રાણીઓ પર થયો છે, છતાં આપણા જીવો એ જન્મદાતા હિંદુનો ઉપકાર બૂલી જઈએ છીએ અને અહંકારમાં આંધળા બની કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ, મત્સરની ભજમાં સપડાઈ આપણો નાશ કરીએ છીએ અને આ ક્ષણમંથુર સંસારમાં આપણને પ્રજુએ શા માટે જન્મ આપ્યો છે, શું કરવાનું છે અને શું કનંધ્ય બજાવી પાડું તેની પાસેજ જવાબ દેવા જવાનું છે તે ચિદ્વક્ત્રી જીવ બૂલી જાય છે, ચોરાસીના જન્મ-મરણની ઘટમાળમાં ફેરા ખાયા કરે છે. નિત્ય સાથ અનંત બ્રહ્માં ભજવા-એકરૂપ થવા આત્મસ્વરૂપ સમજવા જરાપણ પ્રયાસ કરતા નથી અને જીવતાંજ મોક્ષ કે મુક્તિ (આ દુનિયાની જન્મજમાંથી અલગ રહેવાની વૃત્તિ) મેળવી શકતા નથી.

આપણી હાલની કે મારી જમીન હોય છે. લાંબાના કે મીઠાં પાણી હોય છે. સાધન પામ્ને હોય છે છતાં કુદરતને મદદ કરી આર્થિક લાભ મેળવવા એ માટે પુરુષાર્થ કે પ્રયત્ન કરતા નથી. જે કાર્ષિ બાપદાદાએ મેળવ્યું અને આપણે મેળવીશું તે નુભાવવા અનેક ધંધારોજગાર થાય છે અને તેના ખાટ જળા નાણા-લૂકમી-વગરના થતા કંગાળ મદા જેવા થઈ લમણા પગ હાથ મૂકી રડીએ છીએ. અરસાસ, અક્રમોમ્ આ કલિકાળના માળખાના મન ખુદ્ધિ મલિન થયા છે. દમો દટકો ડંબો, જીંડુ બાવલુ, દમાઈ કરવી, કોઈનો માલ હાથ આવે તો પડારી લવાના અને અંદેખાઈ, ધ્રુપા દભ, કરી પારકા કે પોતાનાજ નમાવડાવાનું ખૂડ કરતા પાર લમોડના નથી. આવી મનોરતિ થવા વન્નાદ પગ નાદિ વન્મ-દુકાળ પડશે, રોગ-માળો ચાલશે એવા જીવુખાના ઉદગાર નીકળે છે, કારણ પોતે એવુજ ધ્રુવે છે કે એમને આંકે દુકાળ પડે, પગલાદ ન વરસા, ને બૂખમરો આણે-દિલ ભરે દિલ. હિંદુર પણ આવા ત્રિચારોનું આટો-

લન થવાથી એવુંજ પરિણામ દુઃખોમાં નાખવાનું લાવે છે. પણ આવા હલકા વિચારો કાઢવાને બદલે મનનો મેલ કાઢી સ્વચ્છ શુદ્ધ બની સૌનું ભલું ચાહીને ને પ્રભુ પર વિશ્વાસ રાખી ધર્મનીતિ-પરાયણ સુચારિત્ર ધારણ કરવાનું અને મિથ્યા આહંકાર દંભ છોડી સાદાઈ સરળતા દયા દાન ઇન્દ્રિયોનો શમ રાખી પોતાનું ઉચ્ચ જીવન આદર્શરૂપ કરે તો સુખી થાય એમાં નવાઈજ નહિ.

પરંતુ આ હળાહળ કળિકાળમાં સારું થવાનું કે કરવાનું કોઈને સૂઝવાનુંજ નથી. પૂર્વનાં પ્રારબ્ધકર્મ તેમને સારું કરવા દેજ નહિ એટલે દુઃખ ને દુઃખજ ભોગવાય એવાંજ કાર્યો કરાવે છે.

જો પરમકૃપાળુ સત્ય, બ્રહ્મનું અનંત જ્ઞાન થાય તોજ સુખનાં દર્શન કરે નહિતર તો સારું કરવાનું સૂઝેજ શાનું ?

આ સંસારમાં સર્વને ખાવા ને લૂગડાં પહેરવાનું જોઈએજ. તે માટે પૈસો કમાવો જોઈએ. પૈસા વગર જરા પણ ચાલે એવું નથી. તે પૈસો મોટા વેપાર કરી ગુમાવી બેઠા, અને અત્યારે પૈસાની મારામારીના વખતમાં એક રસ્તો પૈસો પેદા કરવાનો બતાવવા વિચાર થાય તો ખોટું નથી.

તમારા પૈસા ઘણા ધંધા કરવામાં વાપર્યા ને વાપરો છો તે મુજબ હાલ તમો પૈસો પેદા કરનારાં ઝાડનાં વાવેતર કરવામાં વાપરો તો તમોને કાયમ ઉપજ આવ્યા કરે એવાં એ ઝાડ છે. ઉપજ લેવાનાં ને ઉદ્યોગ વેપારનાં નીચેનાં ઝાડ વાવવા અમારી ભલામણ છે.

૧-નાળાંએરી. જે સાત અને ત્રણ વર્ષે ફળે છે તે કઠી પ્લાન્ટેશન કરવા લાવવીજ નહિ. ભાવનગર, નવાનગર, પોરબંદર, ચોરવાડ, વેરાવળ, માંગરોળ, મહુવા, ખંભાત, ભરૂચ, સુરત, માંડવી, મુંદરા, તુણા વગેરે કચ્છ કાઠિયાવાડ ગુજરાતના પ્રદેશોમાં ને ચાણ સતારા આદિ દરિયાકિનારાના પ્રદેશો જ્યાં દરિયાની હવા ઉનાળામાં ટંડી રહે છે ત્યાં પડતર જમીનો પાણીનાં સાધનવાળાં લઈ ૧૦૦૦ થી ૧૦૦૦૦ દશ હજાર સુધીનાં પ્લાન્ટેશન કરવાં. ઉપર નામ લખ્યાં છે તે પૈકી ભાવનગરના મહુવામાં મોટું નાળિયેરનું પ્લાન્ટેશન છે, પોરબંદરમાં પણ છે, ને ત્યાં મોટી પેદાર નાળાંએરી થાય છે. તેનાં પાતરાંમાંથી સાવરણી સાદી થાય છે, ટોપરાંથી તેલ નીકળે છે, થડનાં લાકડાં પણ ઉપયોગમાં આવે છે. તેનાં છાંસાં કાચો આપે છે, તેમાંથી દોરડાં બને છે, તેનું પાણી પીવાય છે અને શ્રીકૃષ્ણ દરેક સારા નરસા કામમાં હિંદુ મુસલમાન વાપરે છે તેથી તે લાભદાયી છે. માટે પોતાના ઘર આંગણે, વાડામાં ને પોતાની વાડીના કૂવા પાસે પણ નાહવા ધોવાનાં પાણી જતાં હોય ત્યાં નાળાંએરી આછામાં આછી બાર ને પકી ગમે તેટલી સંખ્યામાં વાવનાર નાગો બ્રૂખ્યો રહેતો નથી. મદ્રાસ પ્રાંતમાં દરેક ગામે લોકોએ ઘેર ઘેર નાળાંએરી

વાવી શકાય છે.

શરૂમાં ખર્ચ બહુ આવતું નથી. દર વર્ષે થોડાં થોડાં ઝાડ વાવતાં પાંચ દશ વર્ષે પૂરાં ઝાડ વાવવાથી થોડી મુડીએ મિલકત સારી થઈ જાય છે. આ સંબંધી પૂરી હકીકત અમારા ચોથી આવૃત્તિના બગીચાના પુસ્તકમાં છે, જે વાંચવાથી અનુભવ થશે.

(૩) ત્રીજું ફળઝાડ લિંબુ, મોસંબી, નારંગી એક એકરમાં ૧૦૦ ઝાડ ૨૦ વીસ ફુટને અંતરે વાવવાથી થાય છે. એક ઝાડ પરથી દશ મણુ ફળ ઉતરે છે. પાંચ વરસે તૈયાર થાય છે. ૩'x૩'ના ખાડા કરી તેમાં જાણુ, ઉકરડા, મૂકાં પાતરાં, જૂનો ચુનો, એરંડીનો ખોળ અને બકરાંની લીડીનાં ખાતરથી ખાડા ભરી પાણી પાંચ ટાડા પાડી તેની કલમો વાવવાથી ઝાડને તુરંતજ બે ત્રણ વર્ષે ફળ થાય છે, અને બગરમાં તે જલદી ખપી જાય છે. જોરેંજ મોસંબીના રસના પણુ ખાટલા ભરાય છે અને લેમન ક્યુરા, શરબત, નારંગીનું શરબત વગેરેની ઘણી પેદાશ થાય છે. અને આ ઝાડ કાળી જમીનમાં પથરા હોય, તાપ પડતો હોય, સહેજ ભાંભળાં પાણી હોય તોપણ થઈ આવે છે. ખરચ પહેલાં ત્રણ વરસ થાય છે ને પછી દર વર્ષે ખાતર ગોડ ને પાણી તકસર પાવાનું રાખી ધજરો દેવામાં આવે તો ઘેર બેઠાં ઉપજ લેવાય છે.

લીમડીમાં ભાંભળાં પાણી છે છતાં મીઠાં લિંબુ, ખાટાં લિંબુ, સંત્રાં ગરમી ઘણી પડે છે છતાં થાય છે. માટે બીજે સ્થળે લીમડી કરતાં હવા પાણી જમીન સારાં હોય ત્યાં તો જરૂર થાય. માટે ગુજરાત, કચ્છ, કાઠિયાવાડમાં આ ઉદ્યોગી પ્લાન્ટેશનો કરવા મારી વિનંતિ છે. આ ફળો પરદેશ મોકલી શકાય છે ને બગડતાં નથી.

માટે સર્વ લાઘવો, ખેડુતો, ગૃહસ્થો, જમીનદાર નાગપુર પુત્રા અને થાણા સુરત હસ્તાની માફક લિંબુ, નારંગી, મોસંબીનાં પ્લાન્ટેશનો કરવા વૃત્તિ કરશે તો જરૂર કમાશે.

(૪) ચીકુ—ચીકું ઝાડ રાણખોરડીના વર્ગનું ધીમું વધનારું છે. દરેક પ્રકારની જમીનમાં થાય છે, ભાંભળાં પાણી હોય, જમીન રેતીના મિશ્રણવાળી હોય, ખાતર પૂરતું હોય તો જરૂર વરસમાં બે વાર ફળ આપે છે. થાણા—સુરત હસ્તામાં સતારા—ખેડગામ રતનાગીરી ગોવા તરફ ચીકું ઝાડ ઘણાં થાય છે. આ લેખક ધરમપુરમાં બાગ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ હતો ત્યારે ચંપા બાગમાં એક ચીકું જૂનું ઝાડ હતું, તે ઉપરથી પાંચ હજાર ચીકુ ઉતર્યાં હતાં ને તે વખતે ઈ. સ. ૧૯૨૨ માં એ માટે લેખ પણુ લખ્યો હતો. ચીકુ બેજવાળી હવામાં સારી જમીનમાં પૂરતાં ખાતર ને માવજતથી સારી રીતે ઉતરે છે. ગોળ ગોલવડના કે લંબગોળ સુરતનાં ચીકુંની કલમો દરેક સત્તુની મળે છે. તે વાવવાથી થાય છે. ૩x૩ ફુટના ખાડા ગાળવા, હાડકાં-

નો લોટ, એરંડીનો બોળ, ગોગરનું ગજેનું ખાતર, માછલાંનો બૂદો અને મટી મિશ્રિત કરી ખાડા પૂરવા. પાણી પાદરેનું ને પછી ઠંડા ખાડા પડ્યે મોમારામાં કે કારનકમાં કસમ રોપવી.

એક બીજાથી ૨૦ થી ૨૫ ફુટને અંતરે ઝાડ વાવે તો સારાં થાય છે. બે વાર ફળે છે. નેથી ખાતર વરસમાં બે વાર નાખવું. મોમારાની ચૂરમાં ને સિયાગમાં નાખવું. પાણી પાવું. લાવ જમીન જેમાં લોખંડનો ભાગ હોય છે, તેમાં મારાં થાય છે. કાળા જમીનોમાં એ જેનીસ દોય છે ત્યાં પણ મારાં થાય છે. દરિયાકિનારે બંદરની જમીનમાં કચ્છ, કાઠીઆવાડ, ગુજરાતમાં પણ થઈ શકે છે. લીમટીમાં ઝાડીયા બાગમાં ફૂવા તગાવનાં પાણી પાછ ચીકુ કચું છે ને ઘચું છે ને કુમાર માદેબના બંજાના બગીચામાં પણ ફેટલાંકે ઝાડ છે તે ફળ આપે છે. મનસબ કે ખાતર પૂરતું હોય, પાણી ભાંજતું હોય, ગરમી પડતી હોય તોપણ મારી માવજતથી ચીકુ બધે થાય છે. કાંગધરાના મુંદરખા બાગમાં ચીકુ ધણું છે. પાણી ભાંજતું છે, જમીન પથરાવાળા છે છતાં ધન-સ્થામપુર ને કાંગધરામાં ચીકુ, સંત્રાં, કેરી, નાળાંએરીનાં ધણું ઝાડ છે એટલે જાણવાડમાં પણ આંબા, નાળાંએરી, સંત્રાં, લિંબુ, મોસંબી, ચીકુનાં ઝાડ થાય એવું છે. સુગામાં મગદ મામે, સાયલામાં ચોરવીરા મામે, ગોંડળના ઉપલેટામાં, મોરબંદરમાં, ખંભાળા હિસ્સ, બરડા પર, લાવનમરમાં મદુવા, નીલમખામમાં, જૂનાગઢ જામનગરના બાગોમાં રાજકોટ ને બીજાં જામોમા આ ઝાડો વાવેલાં છે ને તેમની સંખ્યા વધારવાથી વધુ લાભ મેળવાય એવું છે.

ઉપર મિલાયના બીજાં ઝાડ વાવવા માટે હવે પછી લેખ લખવા-મા આવશે. આપ બાહ્યોની પ્રવૃત્તિ ને ધધાની પરંપરાની હોય તે કાયમ રાખી વધારાના ધધા તરીકે નંદુરની મેળવવા ખાતર, મનના આતંદ ખાતર અને જાણુ જવરા માટે બે આપ આ મારા લેખ ઉપર ધ્યાન આપી કળાઝાડના વાવેતર કંઠવા પ્રકાર પદોચાડશે ને થોડી થોડી મુડી એ કાયમા વાવડશે તો ખરચેલી મુડીનું જરૂર દેશે એ દેશ બાજ મળશે ને તમા મુખી થશે. મારી છામડે વગરની પાટ દેવર થઈ છે. હવે જવન ન્યા સુધી દેશે એ ઈશ્વરના હાથની વાત છે પ્રાચીન પદ થય સર્વે નાશ પામશે. આત્મા તો અમર ને તે ને નાડ કાળ દુગ્ધ, બાહ્યોની સુચ દરાય ને તમેને આશિષ લખ મળ એવા જ્ઞાન બનાવાય તો આ જીંદગીનું નાથન મળાય. એમ મની આપા લેના લખુ ખુ. નેથી વાચનારે કદાચો નહિ વાત આને અચના મુજબ કંઈ અમે પુરવાર્ય કંઠવા મારી વિનંતિ છે.

પંનામએ જનજુવા માટે શુદ્ધ અત કંઠ્ય હિન્દોના વિદારને વિષયોને વશ રાખવા, કામ-કાલ-લાભ તજવા, આસક્તિ છાડવા

આ કળાકારના વાવેતર અને ખેતીવાડીનો ઉત્તમ ધંધો કરવા જરૂર છે, જેમાં મુડી સલામત રહે છે. પોતાને એ જ્ઞાન ન હોય તો અમારાં એ વિષયનાં પુસ્તકો વાંચી જ્ઞાન મેળવી લેવું. અનુભવીઓની સલાહ લેવી, અને ઉતાવળ કે સાહસિક વૃત્તિ બાજુ રાખી વિચાર કરી ધીમે આ કાર્યમાં આગળ વધવા અમે સૂચના કરીએ છીએ. મુડી હોય તેટલી વાપરી નાખવા કે આવડતું ન હોય તો સ્વાર્થી નોકરો રાખી તેના હાથે ખરપાવાનું અમે કહેતા નથી. કારણ કે માણસો પોતાના સ્વાર્થનાં મુડીવાળાને પામમાલ કરે છે તેવાથી બચવું. આજે સોમાં દસ માણસો ઉત્તમ સ્વભાવના સહગુણીને નીતિધર્મપરાયણ જોવામાં આવે છે. માટે પુરુષપરીક્ષા કરીનેજ આવા સાહસમાં પડવા અમે સાધોસાથ ભલામણ કરીએ છીએ.

(“આયુર્વેદ શ્લોક”ના એક અંકમાંથી)

૧૨૯-હાલના વિદ્યાર્થીઓને ડ્યોર્જ વર્નાડ શો શું કહે છે ?

વિશ્વવિખ્યાત નવલકથાકાર મી. ડ્યોર્જ વર્નાડ શ્રીએ પોતાની વ્યવસાયી મુસાફરી પૂર્ણ કરી છે. તેઓ મુંબઈ આવ્યા ત્યારે રેડીયો-મુંબઈ રજા દત્તા. એ વાત્રા સમયે હોંગકોંગમાં યુનીવર્સિટીના વિદ્યાર્થી-ઓ સમગ્ર બાળપણ કરતાં એમણે વળાવ્યું હતું કે, મારા સાહેબ એ અભિપ્રાય છે કે યુનીવર્સિટીઓનો વિનાશ કરવો જોઈએ. તેની દિશાએ તોડી ઉમેડી નાખવી જોઈએ. તેની જગમગને હોંગકોંગ નાખવી જોઈએ. મેં અનેક વાર કહ્યું છે કે જેલ્લા મહાયુદ્ધ સમયના એક પ્રકારે નાશ કરી નાખ્યો છે. હવે એ બચી હોય તો તે ફક્ત નામ-આવર્તન, લગાવના સુવધારો દત્તા. બધા સુચિન્નિત લોકો-યુનિવર્સિટીના ટીચીંગર્સનો સંસ્કારનાં એ દત્તના લોકો વચ્ચે ભયંકર ઘેલ છે. એક તો સ્વચિન્નિત લોકો જેમણે અર્થી સભ્યતાનો નાશ કર્યો છે અને બીજા સુચિન્નિત જેમણે સભ્યતાનો સંપૂર્ણ સંહાર કર્યો છે. સંસ્કારનાં કેટલાંક સભ્યતાના નાશ પામી છે તે સંપૂર્ણ કમરૂં હતું વિજયનું પ્રચાર. સભ્યતાને સુરક્ષિત રાખવા માટે સંસ્કાર મરજત ના માર્ગની આશંકા છે. પરંતુ યુનિવર્સિટીનાં મેમ્બર્સ અને સમગ્ર નવજીવનના બચાવ બચી જાય છે.

એ અને પુણ્ય હોય તો એને જ યુનિવર્સિટીના મેમ્બર્સ કહેવા કરતાં હેતુ છે. એટલે, તારા જેવાં યુનિવર્સિટીના નવજીવન

બનાવી દે. તે લોકો જે પુસ્તકો વાંચવા કહે તે પુસ્તકોને કદી પણ વાંચતો નહિ. મિ. ગો કહે છે કે દેશ ભૂકો એવી દોષ છે કે જેને કદી વાંચતો ન જોઈએ. હું તો અસિક્ષિત છું. કારણકે મેં કોઈ દિવસ દેશ ભૂક વાંચી નથી. જનરલ પુસ્તકોજ વાંચવાં જોઈએ, કે જેમાંથી મૌલિક વિચારો મેળવી શકાય.

ક્રાન્તિકારી તથા સામ્યવાદી સાહિત્ય વિદ્યાર્થીઓએ વાંચવું જોઈએ. જે વીસ વર્ષની ઉંમરમાં યુવાનોના બેઠમાં ક્રાન્તિકારી વિચારો ન ઉત્પન્ન થયા તો ૫૬ વર્ષની ઉંમરમાં તો તે નદન મૂર્ખ-અકલ્પદીજી બની જશે. જે વીસ વર્ષમાં ક્રાન્તિકારી બેઠું હશે તો તે ૪૦ વર્ષની ઉંમરે અપ-કુ-ડેટ આદમી બની જશે. પાંચ પુસ્તકો પછે તાગે એક વિષયને અનુસરીનેજ લખવામાં આવે છે; તેજ ખીખામાં બહારેજ વિદ્યાર્થીની વિચારશક્તિમાંથી મૌલિકતાનો નાશ થાય છે. મારે કોઈ પણ વિષયના અભ્યાસ મારે તે પ્રશ્નનો અણે મનાતમક અભ્યાસ અને મનન કરવું જોઈએ. બાહ્યત્ત જાણે આર્થ બળે અને તેમાંજ માત્ર યાદ રાખવા ચોગ્ય મૌલિક વિચારોનેજ માદ રાખે. પરંતુ યુનિવર્સિટીની ઉચ્ચ ટીચી કારણ કરનારા મોટે બાળે તેજ માણમે દોષ છે કે જેમનું મગજ વ્યર્થ વાતોથી ભરેલું દોષ છે. તેજ માણસોને તો કબરમાંજ દાટી દેવા જોઈએ.

(“ હિંદુ અને હિંદુસ્તાનિ”ના એક અંકમાંથી)

૧૩૦-વૈરાનું પંચ

(લેખક:-પંડિત શ્રી. આનંદપ્રિયજી)

(૧)

નાનો કીકલો દિવાળીયાને બહુજ વહાલો હતો. ઘણી બાધાઓ પછી ભગવાને તેમને પુત્રનું સુખ આપ્યું હતું. એટલે તેમનાથી જેટલાં લાડ લગાવી શકાય તેટલાં બધાં તે તેને લગાવતી. ઘણી સંભાળ અને લાડ પછી પણ કીકલાભાઈ તો માંદાને માંદાજ રહેતા.

રાત અને દિવસ દિવાળી પોતાના કીકલાને નિરાગી કરવા ઉપાયો શોધતી, અને તેથી તેણે હનુમાનજી, બળાઆ કાકા, ગામતી ભાગોળે આવેલી મેલડી માતા અને બીજી દેવીઓની બાધાઓ રાખેલી. એક દહાડો એક સાંધ બાળાએ મીરાં દાતારની બાધા પણ રખાવી હતી. નજર લાગે નહિતે માટે બહુ ટોણાં અને નજર ઉતારવાનું બધું કરેલું. બધા દેવો, સંતો, બાવા અને ગુસાંધ તેમજ ફકીરાને પગે તે પડતી છતાં કીકલાભાઈ તો માંદાજ રહેતા.

લાડ્યેલી દિવાળી કીકલાને ચોવીસે કલાક બોળાને બોળામાંજ રાખે. કીકલો કંઈ સૂકાઈ જાય તે માટે તેને ભૂખ છે કે નહિ તેની કાળજી કર્યા વગર ચાહ રેડ રેડ કર્યાજ કરે. એથી કીકલાનું પેટ તો મજાના નગારા જેવું ફૂલેલું રહેતું. બચુને ખાધેલું પચે છે કે નહિ તેની સાથે દિવાળીયાને નિસ્ખત ન હતી. એ તો એટલુંજ સમજતાં કે પેટ ભરીને ન ખવડાવીએ તો છોકરો સૂકાઈને મરી જાય.

સાંજરે સવારે રોજ દિવાળીયા દેવદર્શને જાય. ભગવાનને પગે પડીને પોતાના કીકલાને સારો કરી દેવાની પ્રાર્થના કરે. બાળક માટે માતાનું હૃદય કેવું પ્રેમાળ હોય છે તે માટે વધારે શું કહેવાનું હોય !

(૨)

એક દહાડો બચુની તબિયત વધારે બગડી. આડોશી પાડોશી બૈરાં ભેગાં મળ્યાં, ને જત જતના ઉપચારોની ચર્ચા ચાલી. ચંચળ ડોશીએ, કુનીબાએ, દેવકોરબાએ, દેવકોર શેઠાણીએ-બધાંએ કોઈ ને કોઈ ઇલાજ સૂચવ્યા. સાં આર્ય કન્યા મહાવિદ્યાલયમાં ભણતી બહેન રશ્મિકુમારી ઘેર રજાઓમાં આવેલી હતી. બૈરાંનું 'પંચ ભેગું' થએલું જોઈને તે પણ ત્યાં આવી ચઢી. કીકલાની ગંભીર હાલત જોઈ તે ચોંકી ઉઠી. દિવાળીયાને ઉદ્દેશી તે બોલી:

'દિવાળીયા, તમારો કીકલો તો તમેજ માંદો પાડ્યો છે. જુઓના, તેનું પેટ કેવું ગાગર જેવું ફૂલી ગયું છે ! ભૂખ જોયા વગર તમે તેને ખવડાવ ખવડાવ કર્યું છે. તેને દૂધ આપવાનો વખત પણ નક્કી નથી કર્યો. રડે એટલે ચા રેડો. કાંઈ જરા જેટલું રડે કે

કેમરે. તાગા બાળકો પર આદર્શો પાત્રો તૃપ્ત કરવાની યાત્રા છે. ત્યજ
 મન્યુ આપવાથી પશુ તેમની તનિષ્ઠ બમડે છે. લોકોવાયો છોકરો
 હોય તો તેને મન્યુજ મન્યુ અવડાવવામાં આવે. તે રડે કે તરતજ
 મુખડી કે મગજ કે બીજી કોઈ વસ્તુ ખાવા આવે. લાડનો અર્થજ
 ખૂબ અવડાવવામાં જ માની સેવાય છે રશ્મિએ કહ્યું.

‘રશ્મિબહેન! અહીં આવો. તમારી વાતો બહુ સારી લાગે છે.
 તમે ખૂબ ડહો વાતો કરો છો.’ અચળાએ રશ્મિની વાતો પસંદ
 કરી. બધાંય બેસીએ રશ્મિની વાતને રોકી આવ્યો, રશ્મિએ બમુની
 માંવળત કેમ કરવી તે દિવાળીખાને સુમતથી દીધું.

થોડા દિવસમાં રશ્મિ મહાવિદ્યાપથમાં જ્યા નીકળી એટલે
 દિવાળીખા શા. રૂપ) લાડન આવ્યા, અને રશ્મિને કહ્યું

‘બહેન’ જ્યા તુ બહુ છ ત્યા આ આ પડે. ખાતે બમુ બાકુ,
 ટોના, જાતનમજર બાથ આ ખડી કવ દાડયા ન છુઓ ને તારા
 કયા પ્રમાણે ચાલવાવા કન્ય તાર. ઉપર ન જુવી ન રોક.’

સી છુદ ૫૮૫

આને આ પલ તમાજન નહી તાડકવાય ખાગડે ખાતા
 લાડન શિક. બની વળા. પદેમાં આવ છે અમારી બહેન તોને
 કયાડવાન બાક આવા પાડવા ને ને ન છે બેન તોખે રી બમર!

(અચળા ન એક અકમાથી)

૧૩૧-સારાં પુસ્તકો પારસથી વધારે કિંમતી

(લેખક:-શ્રી. મંગળદાસ ચતુર્ભુજ કવિ)

સારામાં સારા સંસ્કારો હોય તોજ સારાં પુસ્તકો વાંચવા ગમે. જેટલું લખાઈને પુસ્તક આકારે પ્રગટ થાય તેટલું બધું સાફજ હોય છે એમ માનનાર ઘણી વખત છેતરાય છે અને અવસ્તે ચઢી જાય છે. સારાં પુસ્તકો એજ કહી શકાય કે જેના પંક્તિ પાદનથી આપણે પણ સારામાં સારાં બની શકીએ. સાચાં પુસ્તક એજ છે કે જે આપણું શ્રેય કરનાર હોય અને આપણને સારું વસ્તુવું જ્ઞાન કરાવતાં હોય. દેખાવમાં અને વાંચવામાં જે લખાણ આપણને પ્રિય લાગતું હોય તેવું લખાણ પણ કોઈ વખત તુકસાં કરી ખેસે છે, એ આપણે સમજીએ તો સારાં નરસાં પુસ્તકોનો ઉકે આપોઅપજ ચઢ જાય. આ ઉપરથી સમજી લેવું કે દેખાવમાં આ વાંચવામાં પ્રિય ન હોય એટલે કે જેને વાંચતાં કંટાળો આવતો હોય એવા લખાણમાંથી ઘણી વખત કાયદોજ થાય છે. આપણે સમજી ન શકતા હોઈએ છતાંયે તે શ્રેષ્ઠ શ્રેય કરનાર હોય એવા લખાણ આપણે ન સમજી શકવાના લીધે ખરાબ નજ કહી શકીએ. દરેક લખાણને આપણે પારખતાં શીખીએ તો સહેજેજ સ્વર્ગીય સુખે આવી મળે. પરંતુ આ બધું ત્યારેજ બને કે જ્યારે આપણને પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ હોય. શુરુ વિના જ્ઞાન થતું નથી-અર્થાત્ શુરુ વિના સાચું જ્ઞાન પ્રગટતું નથી અને અજ્ઞાન અધિકારનો નાશ થતો નથી, એ સૌ કોઈ જાણે છે. તમે જે શુરુ મેળવ્યા હોય તો તો વાંચી નથી. પણ જે તમારે શુરુની જરૂર છે એમ તમને લાગતું હોય અને તમારું અજ્ઞાન દાગે એવા શુરુ તમારે જોઈતા હોય તો તમે સારાં ને સારાં એટલે કે તમારું કલ્યાણ કરી શકે તેવાંજ પુસ્તકો સદા માટે વાંચતા રહો. કારણ કે ઉત્તમ પુસ્તકો ઉત્તમ શુરુની ગરજ સારે છે. તમે ઉત્તમ પુસ્તકો વાંચતાંજ રહેશો તો ઉત્તમ શુરુ તમોને આપોઆપજ મળી જશે. શુરુ આપણને જે જ્ઞાન આપીને આપણો અજ્ઞાન અધિકાર દૂર કરે છે એજ જ્ઞાનથી છલોછલ ભરેલાં પુસ્તકોને વાંચતા રહેવાથી અજ્ઞાનથી અધિકાર એવી મેળેજ ઉડી જાય છે. તમે જે જ્ઞાનવાન હો તો ઉત્તમ પુસ્તકો નરીકી તેના મંત્રદ કરો. તેને વાંચી વિચારો અને જેટલું વાંચો તેટલું વચાવો. એટલે જે જે સાહે વાંચન તમે વાંચો તેને આચાર્યના હિત, તેમજ તમારા જે પુસ્તકો તમારા આચાર્ય-સાહચર્યને પણ વચાવો અને તેમને પણ વાંચી વિચારી મનન કરતા જનારા હો. જે કોઈ અન્ય વાંચકો પણ માને તેમને ન પુસ્તક સંચાર આપો. જેને આટલું મેં કર્યું તો તેનેજ પુસ્તકો ન દેવા નેકી કરજ મનની નાનુંદા. ઉત્તમ પુસ્તકો ઉત્તમ

જ્ઞાન પદ પાડે છે. પરમકૃપાળુ પ્રજ્ઞાન જ્ઞાન દર્શાવે છે, અપદને ઉઠારી દે છે, સાચી અને અસરકારક જગત્તે છે; પ્રેમ, અદિમા, સત્ય, ઓદાર્ય, મહાનમીલના, મધ્યમ અને એવા એવા અનેક મહા-શૂણ્યો બીજા આપણા હૃદયમાં ફેલાવે છે. જેને ઉત્તમ ગુણને મેળવી લીધા દોષ છે તેને તો કહેવાપાત્ર એવું નથી કે ઉત્તમ પુસ્તકો વાચનાં જ નહીં, એવાને તો ઉત્તમ પુસ્તક વિના ધરીમર પળ ચાલતું નથી. તમને હવે વાંચવાની જરૂર નથી એવું જાણાય નહિ એટલે કે તમારે જે કંઈ મેળવવું છે તે પરમનન્વ મગી જાય નહિ અને તમને સંપૂર્ણ તૃપ્તિ અનુભવાય નહિ ત્યાં સુધી તમે ઉત્તમ પુસ્તકોનું પાઠપાઠન કર્યો જ કરો. તમે જે ઉત્તમ ચારિત્ર્ય કેળવીને ઉત્તમમાં ઉત્તમ બનવા હચકતા હો તો તો ખામ કરીને તમે ઉત્તમ પુસ્તકો અને ઉત્તમ સ્ત્રીઓના સંચરિત્રના વર્ણનથી છોડાછડા બરેલા ઉત્તમ પ્રયોજ વાંચો. ઉત્તમ ચરિત્રપ્રધા ઉત્તમ ચારિત્ર્ય ધરી આપણને ઉત્તમજ બનાવે છે. તમે પૈમા ખરચીને ઉત્તમ પ્રધા ખરીદી શકો એવી તમારી સ્થિતિ ન હોય તો તમે એવા પ્રધા મોટાં મોટાં પુસ્તકાલયો(અંધાલયો)માંથી વિના મૂલ્યે જ વાંચવા મેળવી શકો છો. તમારી પેસેટકે સારી સ્થિતિ દોષ તોયે તમે પુસ્તકાલયો-માં તો જરૂર જાઓ. પુસ્તકાલય ખરીદ અને તવંમરના બેઠ નથી સંધરતું. ત્યાં તો સૌને યે સમભાવથી વર્તવું પડે છે. સારદાદેવી અમુકને પૈમાદદા દેખી આરા અને ગરીબને નકારા એમ ગણના-જ નથી. એમને તો સર્વ કોઈ સરખાજ દોષ છે. પુસ્તકાલય એટલે ચારદામદિર (જ્ઞાનમદિર). ચારદામદિરમાં તમે દરરોજ જાઓ, જ્ઞાનમદિરમાં તમે દરરોજ જાઓ. તેમાંનાં ઉત્તમ પુસ્તકો વાંચ્યા કરો એટલે ચારદાદેવી તમારા ઉપર અપૂર્ણ કૃપા કરશેજ કરશે. તમે જે કંઈ વાંચો તે જ્ઞાનચિત્તથી વાચના શીખમો તો તમને જાણારી કે સારાં પુસ્તકો આપણા હૃદયમાં ચિત્તન રેડે છે, એ વાત સાચ સાચીજ છે. તમે વીંદસના ઉત્તમ પુસ્તકો વાચશો તો તમે સાચા વીરજ બની જશો. તમે જ્ઞાન રમના કે ભક્તિરસનાજ પુસ્તકો વાચશો તો તમે સાચામા સાચા ભક્ત ચર્ચ શકશો. ઈશ્વર આપણને મદામોધો માનવ-જન્મ આપે છે તેને આપણ નકામો નજ બનાવીએ. પારમ જેવી અમર્ય વસ્તુ કળતાય માન પુસ્તકો વધાર કિંમતી છે, એ આપણે બૃહવુ નજ જાતએ જાણ્યું કે પાઠ્ય તો કથીરનુજ કાયન (સાનું) બનાવી શકે છે—એટલું જ નહીં તો, વસ્તુ ઉત્તમ પુસ્તકો તો એમનામાં જે જ્ઞાન અર્થ દોષ છે તમા જ્ઞાનવરપજ બનાવી દે છે. આ ઉત્તમ પુસ્તકોની વિશેષતા છે એટલે જ કહ્યું છે કે “માયા ને સારા પુસ્તકો તો પારસ કરતા યે વધાર કિંમતી છે; માટે દરરોજ સારાજ પુસ્તકો વાંચો, સારાજ પુસ્તકો વાંચો” (“મદિલાબુલુ”ના એક અકમાથી)

૧૩૨-જ્ઞાનપ્રચારનાં વિવિધ અંગો

સમાચારપત્ર

સમાચારપત્ર ઘણી વખત આખા સમાજની સભ્યતાનું માપક હોય છે. સમાચારપત્રના કલેવરમાં જાતિનાં શિક્ષણ અને સભ્યતા દેખાઈ આવે છે. ઉચ્ચ શિક્ષણપ્રચાર, જ્ઞાનગવેષણાનો પ્રદેશવિસ્તાર, લોક-મતનો પ્રચાર, જનશિક્ષણના વાહનરૂપે સમાચારપત્રને આવાં ઘણાં કાર્ય કરવાનાં હોય છે. વિવિધ દેશવિદેશના સમાચાર, ખીછ ખીછ સભ્ય જાતિઓ કયા કયા ઉપાયો વડે ઉન્નતિના ઉચ્ચ શિખરે ક્રમે ક્રમે જાય છે એવું વિવરણ સમાચારપત્ર જે રીતે જાતિને જગાડવા માટે શંખનાદ કરી, કરી શકે તેવો પુસ્તકોથી બની શકે નહિ. સભ્યતાનાં ખીજ વેરવાનું પ્રધાન સાધન સમાચારપત્ર છે એની અફગાનિસ્તાનને હમણાં સમજ પડી છે. અફગાનિસ્તાનમાં “સિરાજ-અલ-અકબર” સિવાય ખીજું કોઈ સમાચારપત્ર ૧૯૧૯ની સાલ સુધીમાં હતું નહિ. એ પણ પખવાડિક હતું. પરંતુ ૧૯૨૯ની સાલમાં એ એ દેશમાં ૧૭ સમાચારપત્રો અફગાનોના ઉન્નતકામી હૃદયનો પરિચય આપતાં. ઈતારા-ઈ-અફગાન, આમાન-ઈ-અફગાન, માજ-મુયા-ઈ-આરકાર, માજમુયા-ઈ-સિયિ, ઈરિલગ, ઈસ્તિકલાલ, ખેકાર, કરિયાદ, હિક્કિકત, નવરોજ વગેરે જુદા જુદા નામનાં સમાચારપત્રો અફઘાનવાસીઓનાં મનમાં જ્ઞાનસંચાર કરવામાં રોકાયેલાં હતાં. દરેક પુસ્તકાલય જે સમાચારપત્ર મંગાવે નહિ તો ખીજ ખીજ સભ્ય સમાજો સાથે આપણો સંબંધ બંધાય નહિ, એ વાત બાલુએ રાખીએ તોપણ વિદેશના કંઈ સમાચારજ આપણે મેળવી શકીએ નહિ. વિદેશોના અપૂર્વ જ્ઞાનભંડારથી સ્વદેશવાસીઓને વંચિત રાખવામાં આવે નહિ તો પુસ્તકાલય એક મહત્વનું કર્તવ્ય બજાવે એમાં સંદેહ નથી.

સાધારણ લોકના મનમાં જ્ઞાનપિપાસાજ લગાડવી એ પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિનો ઉદ્દેશ છે. ગામડે ગામડે પુસ્તકાલયની સ્થાપના કરવાનું જે હદાય હાત્ર અસંભવિત હોય તો વાચનાલય (રિડિંગ રૂમ) સ્થાપીને તે વડે પણ ગામવાસીઓનું ઘણું દર્યાણ કરી શકાય.

સામયિક પત્રો શિક્ષણની બાબતમાં ઘણાં ઉપકારક છે. સાહિત્ય-સૃષ્ટિની પહેલી અવસ્થા ઘણી વાર સામયિક પત્ર મારફત પરિપુષ્ટ તથા પરિવર્ધિત થાય છે.

શોધખાળના કામમાં જેઓ પડેલા છે તેઓ-પછી કાં વિજ્ઞાન, કાં ઇતિહાસ, કાં પુરાતત્ત્વ, સૌ વિષયમાં-આધુનિક મન જાગૃત્ત હોય તો તેઓ માટે સામયિક પત્રના અગાધ સમુદ્રનું મંથન ક્યાં સિવાય બીજો નાગ નથી.

તરીકે લખાયેલાં પુસ્તકો, ધર્માર્થ, માનાર્થ, દીકાર્થે લખાયેલાં લેખો અને બુદ્ધિવાદમાં લક્ષ્મી કમ્પોઝિટ એ સર્વેએ સમાજમાં બળકેરના પ્રચારથી છે. વાચકોનાં ખીસાં—મગજને ખાલી પાડી નાખવા ઉપરાંત અક્રિયતા ચારિત્ર્યો પર અનદ્વદ દાનિ પહોંચાડી છે. વાચકે પોતાની શક્તિની બદારના વિનવીય વિષયોના વાચનથી બચવું જોઈએ. જ્ઞાનો એવો છે કે સધર્મો, સમાર્થો લેખો માટે પણ જેમ અવકાશ નથી, તેમ વાચકના મગજને પણ મનનની કુરસદ નથી. એકપ્રીત વચ્ચે મેગ કે સમાજજ નથી દોનાં.

સાત્ત્વિક વિષયોનું વાચન જ્ઞાનનું જોડોની કેળવણી માટે કસરત-રૂપ બની શકે. તેના પર ધ્યાન મનન થવાથી વાચક તેમાંથી પોતાની ઉત્પત્તિ કરી શકે. સંમતિના વચર વાંચ્યે જવાથી અનેક નફો આવે છે; તેથી, ઝાઝું ખાવાથી જેમ અજીર્ણ થાય પણ પચવા પૂરતો ખોરાક લેવાથી શક્તિ આવે, તેવો સંયમ વાચનના સંબંધમાં જગત્તવાથી તે જ્ઞાનપોષક દ્રવ્ય થઈ પડે. વાંચવું—અવલું કરવું દૂધથી રનાન ક્યાં જેવું કહેવામાં આવે તો તેના પરના મનનને દૂધ પીધા સમાન કહી શકાય.

સર્વમાન્ય ગીતા, ભાગવત, રામાયણ આદિ કર્મ, જ્ઞાન, ભક્તિના અંકારરૂપ પ્રધાના વાચન, અવલું, પકન સૌ કોઈને આનંદ આપનારાં અવશ્ય થાયજ. પરંતુ તેનું ખરૂં રહસ્ય અને મૂળતત્ત્વ તો વિચારક શોધક દશામાં ઉતરનાર જિજ્ઞાસુજ મેગવી શકે, એમાંના પરમ સત્યનું એકજ વાક્ય એકજ સૂત્ર વાચક કે અવલું કરનારમાં અક્ષયજ્ઞાન પ્રકટાવનારું થઈ પડે અને એ તે વાંચવાની કલા કે સાંભળવાની સિદ્ધિ-એવા વાંચન-અવલું માટે આધકારી આંખો-કાન પણ જોઈએ.

વાચન-અવલું, મનન, નિદિધ્યાસન—એ ત્રિપુટીમા સમાનતાની માત્રા હોવી જોઈએ.

(“નવચેતન” માસિકના એક અંકમાંથી)

૧૩૪-વિનુ

(લેખક:-શ્રી હાગ્ગાદસ કે પરીખ)

અગત્ય પૂર્ણિમાની ગત્ર વિનુ, તેની બા અને કનુ ઉપવનના રમખીય વર પામ બેઠા છે

વિનુ બોલ્યો “બા બા” જંત ને, આ ચાદો મારાથી શરમાઇ વાદળાના છપાઇ બન્ય છે. તુ ને મારાથી સતાકુકડી રમે છે ? એ ચાદો કેમ આ પૃથ્વી પર મારી સાથે રમવા નહિ ઉતરતો હોય ? બા,

શું આજે તેને ટાઢ નથી વાતી ? રોજ તો તે પોતાનું શરીર ઢાંકતો હતો. આજ કેમ ઢાંક્યું નથી ? જો, બા ! તે પાછો માદળામાંથી બહાર આવ્યો. શું તે મારી સાથે રમવા આવે છે ?

જોને પેલા લુચ્ચા તારા મારી સામું જોઈ હસે છે. તેમને હસતા બંધ રાખ, નહિતર હું તેમને મારા ગળવામાં પૂરી દર્શા.”

“શું આ પુખ્તો તે તારા સાથે વાતો કરે છે ? મારી સાથે તે કેમ વાતો નથી કરતાં ?”

પુખ્તો તરફ દોડી કેટલાંક પુખ્તો વિનુ તોડે છે. હાથમાં રાખી બોલે છે : “અલ્યા ચાંદા, આ પુખ્તો ! આના વડે આપણે બંને સાથે રમીએ. કેમ રમવા આવતો નથી ? હું બરાબર, સમજ્યો. મારી લખોટીઓ લઈ જઈ આકાશમાં તેની સાથે રમ્યા કરે છે, એટલે કે ? લાવ, મારી લખોટીઓ.”

વિનુ તેની બા તરફ દોડી જાય છે : “બા, બા ! જોને આ ચાંદા મામા મારી લખોટીઓ લઈ ગયા છે ! તે મને પાછી આપતા નથી.”

કનુના હાથમાં એક લખોટી દેખી બોલ્યો : “આ લુચ્ચો પણ લઈ જાય છે. બા ! આ તારા કનુને કહેજે; ત્યારે હું દો રમું છું, ત્યારે તે દો લઈ તારી પાસે આવતો રહે છે. ચણા ખાઉં છું ત્યારે મૂંડી લરી મોંમાં મૂંડી દે છે. વળી મને તે ગલીપચી કરે છે. હું ત્યારે તેને ગલીપચી કરું છું, ત્યારે તે હસે છે. શું સમજતો હશે ? પકડવા જાઉં છું, ત્યારે તારી સોડમાં સંતાઈ જાય છે.”

“હું ગાયને હાંકવા જાઉં છું, ત્યારે મારી પછવાડે દોડ્યો આવે છે. ગાયની ઘંટડી વગાડી ખુશ ખુશ થાય છે. મને તો તે બહુજ વહાલો લાગે છે. બચી લેવાનું મન થઈ જાય છે. હું બચી લેવા જાઉં છું, ત્યાં મનેજ બચી લે છે !”

“કેવો ગદો ! ધૂળમાં પથારીની જેમ આજોડે છે ! આ પથારીમાં જો હું સૂઈ જાઉં તો મારી સાથે સૂઈ જાય છે જો. આ હું સૂઈ જાઉં કે તરત જ સૂઈ જાય છે કે નહિ ?” એમ કહી વિનુ સૂઈ જાય છે. કનુ પણ તેની પડખે સૂઈ જાય છે.

કનુ સૂતો સૂતો બોલે છે : “બા, જોને. આજ મોટાભાઈ રામ રામ બોલ્યા વિના સૂઈ ગયા !”

વિનુ રામ રામ બોલે છે. કનુ તેમાં સૂર પુરાવે છે. બોલતાં બોલતાં બંને ઊંઘી જાય છે.

(“બાલમિત્ર”ના એક અંકમાંથી)

જોડે નિમિત્ત બનવાને પહેલી છે કે રજાવા કચરા? ૫૩૧

૨૫-જનોઈ ઉત્તમ વનવાને પહેને છે કે દેસાવ વચ્ચા?

અને તેમણે જ્યજ્ઞદત્તના માંદમા ઉપર એક લાંબુ ભાષણ આપી દીધું.
ભાષણ સમાપ્ત થયું એટલે એ કહ્યું કે તેમે જે કહ્યો છે તે
મને અસરકારક લાગ્યું છે. જે ભાવના જ્યજ્ઞ પાછળ રહેલી છે તેના
ફે પૂલરી છે પરંતુ એક બાજુ તમે લોકો તથા કપડાંમાં ભાવના
ભરી છો પ્રાણ આપી કહ્યો છે અને જનોઈ એ આર્થસમાજોના
ખંતીએ છે એ વાત કેમ કહ્યો છે?

મારા મિત્ર મારી વાત મમજી મથા. અને કહેવા લાગ્યા કે
પ્રજોપવીત પાછળ રહેલી તમારી ભાવનાની વૃં કદર કરો છું.

'રમણભાઈ' તમે કદર કરો છો તેથી મને આનંદ થાય છે,
પરંતુ એક વખત એવો દિવસ કે પ્રજોપવીતના તત્ત્વના આપણા
આખા સમાજને પ્રગટિત થશે ત્યાર જતાં દિવસ' એ કહ્યું

'ઓહા' તમે ત. જ્યજ્ઞને માથે કરનાર જ્યજ્ઞ છે 'અને ઉમેર્યું

'અર્ધીને થાળા ના તત્ત્વના તમારે પરીવરણ તત્ત્વના માગથી
સાક્ષી ત્યારે તમારે પ્રવર્તિત ભાવના કરી નાખી તમારે વચ્ચે
તેનું રહસ્ય જાણુ મારે જુએ: જ્યજ્ઞને કહ્યું છે કે

"જન્મના કાળે જન્મ સરકારાદુ દિવસ ઉચ્ચને" એટલે
જન્મથી મથા શરૂ છે જન્મના દિવસ તમારે જન્મના કાળે
જન્મથી મથા શરૂ કરી જન્મ પ્રવર્ત: જન્મના કાળે દિવસ
કે જોવાના સતતને દિવસ જન્મ વચ્ચે જન્મની જન્મને અધિક
'જન્મ' જન્મને જન્મની જન્મને દિવસ જન્મને તેના ગુરુ
કહેવા: દિવસને તે જન્મને જન્મની જન્મને જન્મને છે. એટલે

પછી તેને સંસ્કારી બનવા માટે ગુરુ પાસે રહી વિદ્યાભ્યાસ કરવો પડતો.

સંસ્કાર પ્રાપ્ત કર્યા પછી ગુરુઓ પાસે પોતાની શક્તિ અને બુદ્ધિ અનુસાર વિદ્યાધ્યયન સમાપ્ત કરી તેઓ દીક્ષિત થતા અને તે પછી તેમને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય વગેરે ઉપાધિઓ મળતી. આજ જેમ મેટ્રીક પસાર કર્યા પછી કોઈ કૃષિની, કોઈ વાણિજ્યની, કોઈ ન્યાયની તથા કોઈ સાહિત્યની ઉપાધિ મેળવી લે છે, તેમ સંસ્કાર લીધા પછી ગુરુઓ આગળ પોતાની યોગ્યતા સિદ્ધ કર્યા પછીજ બાળકો બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વગેરે બની શકતા. શ્રાવણી ઉપાકર્મ વખતે બાલકે સંસ્કારી બનવાની પ્રતિજ્ઞા લીધેલી છે તેનું તેને દર વર્ષે સ્મરણ થતું.

રમણલાલે જોયું કે હવે હું ભાપણના તોરમાં પડ્યો છું એટલે તેમણે કહ્યું કે ચાલુ રાખો, પૂરું કરો. પછી હું કહીશ.

હું તો એમ માનું છું કે જો જન્મથીજ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયો અને વૈશ્યો પાકે તો પછી કર્મ કરવાનું રહેતું નથી. જે દિવસે જન્મથી નાતો બંધાઈ અને જન્મના અધિકારપરત્વે જનોઈ પહેરવામાં આવી ત્યારથી સંસ્કાર કે 'કલ્યર' પ્રાપ્ત કરવાની ભાવના નષ્ટ થઈ. જો વિદ્યા પ્રાપ્ત કર્યા વગર માણસ બ્રાહ્મણ થાય તો પછી તે શું કામ ભણે? જો મિલિટરી કોલેજ વગરજ ક્ષત્રિય પાકે તો પછી યુદ્ધની તાલીમ લેવાની જરૂર શું? એવી રીતે વૈશ્યોનું પણ સમજી લો.

આજે આ ભારતવર્ષ રસાતલમાં ગયો છે એનું કારણ એજ કે લોકો એ વાત ભૂલી ગયા છે કે જનોઈ પહેર્યા પછી દિવ બનવા માટે ઘણી મહેનત કરવી પડે છે. સંસ્કારી થવા માટે ગુરુચરણોમાં ખેસવું પડે છે. શીખ્યા વગર ઉચ્ચ વર્ણ અને નીચ વર્ણ હોઈ શકેજ નહિ.

પ્રાચીનકાળમાં યજ્ઞોપવીતની પણ એક ક્રિયા હતી. ન્યારે જાતિનાં બાળકો વિદ્યાલયોમાં જઈ રાષ્ટ્રનાં કાર્યો માટે દિવ બનતા અથવા સંસ્કાર કલ્યરથી બીજો જન્મ પ્રાપ્ત કરતા. જે દિવસે એ ભાવના નાશ પામી, જે દિવસે જનોઈ કેવળ 'બ્રાહ્મણીયા ચાહ' વેચનારાઓની શુભામીનું ચિન્ન થઈ પડ્યું તેજ દિવસથી અમારા રાષ્ટ્ર તથા સમાજનું પતન થયું.

જેમ ઝંડાવંદનથી રાષ્ટ્રીયતાની ભાવના જાગ્રત થાય છે, તેમ યજ્ઞોપવીતથી સ્વરાષ્ટ્ર અને જાતિ પ્રત્યે સંસ્કારી બનવાની ભાવના જાગ્રત થાય છે.

યજ્ઞોપવીતની આ ભાવના જો કાયમ રહી હોય તો જન્મ-મૂલક જાતિઓ ઉદ્ભવવા ન પામી હોત. સ્ત્રી અને શત્રોને જનોઈ ધારણ કરવાનો તથા સંસ્કારી બનવાનો અધિકાર નથી એવી જાતની મૂર્ખાઈભરેલી જોડુકમી ન ચાલત. માફ ભાપણ પૂરું થયું એટલે રમણલાલ બોલ્યા:

“પાંડિત્ય ! તો યજ્ઞોપવીતનું આ રહસ્ય હોય તો મને વાંધો નથી. મને તો ‘આદ્યજ્ઞીઆ આદ્યવાગ્માની જનોષ્ઠ સ્મર્યે તકરાર છે.’”

આ વાત સાંભળી મંડળના ભોડો દરમી પડ્યા, અને ‘જન્મરાતું તૈયાર છે’ એ શબ્દો કાને પડનાં બધાએ બોલનારબનો માર્ગ લીધો.

(“પ્રચારક”ના એક અંકમાંથી)

૧૩૬-રણઆજ્ઞા

(લેખક:-શ્રી. અધેશ્વર દસરાજ)

(મને પત્રમાં કાંટો વાગ્યો રે મા, એ ધુન રાગ કાશી)

મારી દુધાળી દેહડી દાઝે રે મા, દેશમાં દા લાગ્યો રે;

રૂઠા રાણીજયાને કાજે રે મા, રણડુંઠા વાગ્યો રે.

ધેર રહું તો તારી કુખ લાગે રે મા, દેશમાં દા લાગ્યો રે;

પીવા પ્યાસા અમીના આગે રે મા, રણડુંઠા વાગ્યો રે.

હું તો સિંહણતું દુધ ધાવ્યો રે મા, દેશમાં દા લાગ્યો રે;

મને વીર માતાએ ખુલાવ્યો રે મા, રણડુંઠા વાગ્યો રે.

દેશ માટે તારે દ્વાર આપ્યો રે મા, દેશમાં દા લાગ્યો રે;

ધુદ્ધ દેરા સંદેશા લાવ્યો રે મા, રણડુંઠા વાગ્યો રે.

જેને જીવન દોષ એ જાણે રે મા, દેશમાં દા લાગ્યો રે;

રંગ રસિયા મુરતિયા માણે રે મા, રણડુંઠા વાગ્યો રે.

હશે જનામાં જટલું પાણી રે મા, દેશમાં દા લાગ્યો રે;

એની આપવાને એંધાણી રે મા, રણડુંઠા વાગ્યો રે.

બગે વન, વાટી ને વેલી રે મા, દેશમાં દા લાગ્યો રે;

બગે હાટ, શાળા ને હવેલી રે મા, રણડુંઠા વાગ્યો રે.

બગે ગામ, ગોચર ને ચોરા રે મા, દેશમાં દા લાગ્યો રે;

રંગ રાખીને કરજી બપોરા રે મા, રણડુંઠા વાગ્યો રે.

ઠાઠ કરમી રહે નહિ દોરા રે મા, દેશમાં દા લાગ્યો રે;

પટે ધડીએ ધડીએ ટકારા રે મા, રણડુંઠા વાગ્યો રે.

પીવા પાણી નહિ રોકાવું રે મા, દેશમાં દા લાગ્યો રે;

ઝણુ બમિ નણું ચૂકાવું રે મા, રણડુંઠા વાગ્યો રે.

આપ આશીષ મીઠા લેને રે મા, દેશમાં દા લાગ્યો રે;

મેટ બાંધીને હથિયાર દેને રે મા, રણડુંઠા વાગ્યો રે.

(‘આલમિત’ના એક અંકમાંથી)

૧૩૭-દાંભિક દેસાવમાં છુપેલા શયતાનો

(રચનાર:—“નયન” હેલાગોશા એ)

(ગઝલ)

ધવલ વસ્ત્રો તને ઢાંટી, વહે આડંબરે વાતો;
 વચન મીઠાં વહે મુખથી, અપજતા લોક છળવામાં.
 મુખે ગંભીરતા ભારે, ખન્યા વિદ્વાન દેખાવે;
 દિસે જે દૃશ્યમાં ત્યાગી, વિજય સંપૂર્ણ વરવામાં.
 ભમાવ્યા ભૂ મહીં ભોળા, વચનથી ખૂબ આકર્ષે;
 રચ્યા નવનીત કંઈ યત્નો, કળાથી પેટ ભરવામાં.
 કુર્યા કંઈ ગામ, ને શેરે, પ્રદેશે માગતાં પોરચ્યા;
 મજ લૂંટી ગ્રહી નાશું, કળાથી લોક ઠગવામાં.
 જીગરના દર્દના ભાવે, ખતાવ્યું દર્દ અંતરતું;
 ખતાવી માર્ગ નીતિનો; રહ્યા પંડેજ ઠગવામાં.
 પશુવત્ જીંદગી ગાળી, છળી અજ્ઞાન લોકોને;
 દગાબાજી, કપટ દંભે, અનીતિ આમ કરવામાં.
 ઉપરથી શ્વેત આ ભાસે, પરંતુ વર્તને મેલા;
 કુકર્મે પૂર્ણ પાખંડી, રહ્યા નિજ જીત કરવામાં.
 જગતને જુક્તિએ ઠગતા, થયા જે ‘ભાર’ ભૂમિને;
 શુભામો એ હવસ કેરા, રહ્યા કંઈ પાપ કરવામાં.
 વધા કંઈ ધર્મના બોધે, જીગરના દર્દથી રોયા;
 કુર્યા કંઈ ચેન ને ચાળા, પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરવામાં.
 ગરીબોને સતાવીને, દબાવી, મોજ તે માણે;
 ધણાતું લોહી ચૂસીને, રહ્યા આરામ કરવામાં.
 ‘નયન’ દેખે નજર કરતાં, વધ્યા દાંભિક શયતાનો;
 દિસે, એ પેટપૂજરી, પશુ સમ પેટ ભરવામાં.

(તા. ૧૪-૩-૩૨ના ‘દીન’માંથી)

[illegible][illegible]

$\frac{1}{x^2} = x^{-2}$

$\frac{d}{dx} x^{-2} = -2x^{-3}$

$= -\frac{2}{x^3}$

ये भद्र भूतों से विपदों से थे. उनका आभिः यमकती थीं, और मन
पूना था, डिग्रीडा हंड रही है.

મામને પિરાટ સાગર થા. સફરે દિસેરે' માર રહી થી. ઉનકી
પ્રાણિ માનો અનન્ત રાજશાંકર કી કદાની કદ રહી થી, યદપિ ઉનકી
આપા કોઈ મમજ ન પાતા થા.

બેથારા નિરાશ તો હો હી સુકા થા, પર નિરાશ દોને પર બી
શાંતિ ન મિલે ચી.

નિમ્ન પ્રકાર મસૂદ જરાબર અમને બાકુપાગ અપ્રાપ્ય આકાશ
હીએર ઉઠાયા કરના દે, નિમ્ન પ્રકાર તારે જરાબર ચક્રવર્તી હિરને
રદને પર બી અમને લક્ષ્ય કે નદી પાતે, હીક ઉસી પ્રકાર મદ વિદિત
અકિલ બી પારસ હી ખોજ મેં વ્યાકુલ હિર રદા થા.

x

x

✕

✕

એક દિન માંવ દે સડાં ને હમકે પાસ આ કરે પૂજા-“ બાબા !
યદ સોને કી જંહર પ્રમને દદાં પાસ ?”

મેચારા ચોંકે પડ્યા. અચમુચ ઉમડી ભોલે કી જાંઝર સોને કી હો
મહા થી. મદ સ્વપ્ન ન થા, વાસ્તવિક ઘટના થી, પર ઉમે માદ ન થા
કિ હમ મદ પરિવર્તન દુઆ.

હવે ભાથે પર દાય દે મારા. અન્નામે ને અવસ્થ પારમ પા કર
બી હસે ખો દિયા. શ્દાં ? શ્દા ! કળ ઓર શ્દાં દેંકા ચા ?

ਹਿਸਾਬੀ ਤੋਂ ਸਵਾਗਤ ਕੀ ਹੋਂਦ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਹਿਸਾਬੀ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਹਿਸਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਹੈ।

મુખ્ય આમન હો. રહે છે. આપણા મનુષ્યોના આ, બેચારા
પાગલ ફિર હોટા બ્યોર ખાંચે કુએ પારણ હો. ખાંચને કાચા.

મારી સહિયારી બા. ભુક્ષા થા. સર્ગાર બજાર હો. ગદા થા. હૃદય મેં
તનિષ્ઠ બી બા. ન થા. ઉખાડે મૂઝે પીધે કો તરફ થા. ૧૫૨-૬૫૨
ઉપ કિરના થા.

五

✱

✱

સમવાન દી બોલ

આથી રાજાના પુત્ર, શ્રી રામચંદ્ર મહારાજને કે કોઈ કોઈ
મહારાજાને નિહાળી જાય તો તેમને — 'શ્રી-રામ' એવું કહી બાજુમાં જઈ
બેસી જાય તેને કાંઈ સહાયતા આપવામાં નહીં આવે. આથી જ રાજા-
ના પુત્રને જોઈને તેમણે કહ્યું કે 'શ્રી-રામ' એવું કહી બેસી જાય.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

[illegible]

SECRET

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
CHICAGO, ILLINOIS

১৯৭০ সালের ১১ নভেম্বর
 ১৯৭০ সালের ১১ নভেম্বর
 ১৯৭০ সালের ১১ নভেম্বর

1. संस्कृत में संज्ञा का अर्थ है वस्तु का नाम।
 2. संज्ञा का अर्थ है वस्तु का नाम।

[illegible]

$\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$

24.000.000 11 31.000.000

1. 凡在本行开立存款账户的客户，均可向本行申请开立支票。

$$x_1^2 + x_2^2 + \dots + x_n^2 = 0$$
$$x_1, x_2, \dots, x_n \text{ are the } n \text{ roots of the equation } x^n + a_{n-1}x^{n-1} + \dots + a_1x + a_0 = 0$$
$$f_1(x) = \frac{1}{\sqrt{\pi}} e^{-x^2} \quad f_2(x) = \frac{1}{\sqrt{\pi}} e^{-x^2} \quad f_3(x) = \frac{1}{\sqrt{\pi}} e^{-x^2}$$
$$\begin{aligned}
 & \text{The } n \text{th term of the sequence is } a_n = \frac{1}{n^2} \\
 & \text{The } n \text{th term of the sequence is } a_n = \frac{1}{n^2}
 \end{aligned}$$
$$\begin{aligned} \text{11. } & \frac{1}{x^2} = x^{-2} \Rightarrow \frac{d}{dx} x^{-2} = -2x^{-3} = -\frac{2}{x^3} \\ & \frac{d}{dx} \frac{1}{x^2} = -\frac{2}{x^3} \end{aligned}$$
$$\begin{aligned}
 & \text{for } t \in [0, \infty) \text{ and } x \in \mathbb{R}^n, \\
 & \quad \text{if } t = 0, \quad u(x, 0) = u_0(x), \\
 & \quad \text{if } t > 0, \quad u(x, t) = \int_{\mathbb{R}^n} G(x-y, t) u_0(y) dy + \int_0^t \int_{\mathbb{R}^n} G(x-y, t-s) f(y, s) dy ds,
 \end{aligned}$$
[illegible]

$\frac{d^2 y}{dx^2} = -\frac{y}{x^2}$

पर सयन कर रहे थे. दीपक जल चुके थे, दरवाजे बंद हो चुके थे और आकाश में आदल छाये हुआ था.

नपुर की अंकार के साथ किसीक पैर उनके शरीर से छू गये. उनकी आंखें खुल गयीं. उन्होंने देखा कि एक स्त्री दीपक खिंचे खड़ी है.

वह मधुरा की एक तरल नर्तकी थी. शरीर गहनों से लदा था, और वह एक आश्चर्यजनक रंग की साड़ी पहने हुए थी.

दीपक को नीचे रख कर उसने उस युवा तपस्वी के हाथ में हाथ डाला. "तपस्वी, मुझे क्षमा करो. छोड़ो, मेरे घर बसो. यह कहो कि तुम्हारे सयन करने योग्य नहीं है."

तपस्वी ने उत्तर दिया—"देवि ! अपनी राह लो. समय आने पर मैं तुमसे आ मिलूंगा."

मिजली बमकी, और उसकी बमक में आधेरी रात्रि का आंधकार और भी स्पष्ट हो गया. आकाश के एक और तुलाना छाया-सा गहन भूषण, और स्त्री की ऊँची.

* * * *

रात्रि-भांग के किनारे के वृक्ष कुलों से लहे थे. द्वार से आंशुवि का मधुर स्वर सुनाई दे रहा था. नगर-निवासी जंगल में वस-तोत्सव मनाने गये थे. अंधरा अपनी पूर्णतया से प्रकाशित हो रहा था. आभ के वृक्ष पर लैडी डोमल गी रही थी. तपस्वी अकेला खिरे रहा था.

उपश्रुत नगर के रात्रि-द्वार से निकल कर आकर आये. वह हीन स्त्री थी, जो आकर पड़ी थी ? सारा शरीर पावों से ढका था.

तपस्वी उसके पास बैठा गया. उसके सिर का अपने धुटने पर रख कर उसके मुख पर हाथ के छींट देने लगा.

"कर्मका के अन्तर्गत ' तुम जान हो, जिसने मेरी सुध ली!"

"देवि" मैं हूँ उपश्रुत. नमस्कार आ गया, और मैं तुमसे आ मिली."

*

*

*

विस्मृत विपत्ति

वास न न मान न मैं न-ला किं रहा था. किसीने पीछे से कहा—"मुझे न-मानने दो."

मैंने किं न न न न, तुम्हारा नाम नो अन्तर्गत नहीं आता."—मैंने कहा.

लोकी—"मैं वह विपत्ति हूँ, जिस पदचपल्य अपनी पुत्र-

वस्था में तुमने जेबा था।” उसकी आंखों में वह तरलता थी, जो आसक्तियों से पूर्ण प्रातःकाल में होती है।

थोड़ी देर उपवास पड़े रह कर मैंने पूछा—“आ तुम्हारा आंसुओं का आसख लार जता रहा ?”

वह मुसकराने लगी; कुछ जेबली नहीं। मैं समझ गया कि समय पा कर आंसुओं ने मुसकराहट की लापा भीष ली है।

उसने धीरे से कहा—“क्यों, एक बार कहते थे न कि यह विपत्ति मुझे कभी न लूँगी ?”

मैंने लज्जते हुए उत्तर दिया—“हां, परंतु समय पीतने के साथ-साथ विस्मृति ने मुझे समझा दिया।”

फिर मैंने उसका हाथ अपने हाथों में ले कर कहा—“पर तुम भी तो बदल गए हो।”

“जो एक समय विपत्ति थी, वह अब शान्ति है।”—उसने कहा।

* * * *

प्रतिशोध

चित्रकार मेले में चित्र जेय रहा था। अपने सेवकों के साथ राजमंत्री का पुत्र भी मेले में आया। राजमंत्री ने अपनी युवा-वस्था में चित्रकार के पिता का घोषा दिया था, जिसके शोक में वह संतप्त-हृदय हो कर अकाल मृत्यु का शिकार हुआ !

युवक चित्रों का देखने लगा, और उनमेंसे एक उसने पसंद किया। चित्रकार ने उस पर कपडा ढंके कर कहा—“छसे मैं न जेयूंगा।”

युवक निराश हो कर घर चला गया, और शोक से पीड़ित हो कर पड़ रहा। राजमंत्री स्वयं मेले में आया, और अद्भुत रत्नादि देने पर उद्यत हुआ। फिर भी चित्रकार ने चित्र न जेया और कहा—“यही मेरा प्रतिशोध है।”

चित्रकार नित्यप्रति अपने छष्टदेव का चित्र जनाया करता था। यही उसकी उपासना थी।

उसने देखा कि चित्र का आकार बदलने लगा। वह चिन्तित हुआ। चेष्टा करने पर भी पहले के-से चित्र नहीं जना सकता था। एक दिन उसने चिन्त और लयलीत हो कर देखा कि छष्टदेव की आंखों और अधरों की आकृति उसी मंत्री की-सी हो गई थी।

चित्रकारने सिर धुन कर कहा—“मेरा प्रतिशोध मेरे ही सिर पर !”

* * * *

रघुवंश कहां है ?

रघुवंश के मे लौट कर पिता पर आये.

मान सात है अन्धे ने जिनाइस नेत्रों मे अन्धे पितृ की ओर देखा. पिता ने छत्रे राह में छा लिया. अन्धे ने पूछा—
“अन्धे कहां ?”

इधे भस्त्र मे आकाश की ओर उड़ती दिखाने दूजे पिता ने छत्रे दिया—“रघुवंश मे.”

* * * *

रात्रि के अन्धे शोकाइय पिता निद्रा में भी करावने थे. शयनागार के द्वार के पास एक निपट टिभटिभा रखा था, और एक छिपकली पनगो का आभेष्ट कर रही थी.

अन्धे वज्र पड़ा, और शय्या के सूती पा कर छत्र पड़ा. अन्धे छत्र पर अन्धे गया.

आकाश की ओर देर तक ओकटक देवता रहा. उसका पिता-अन्धे मन रात्रि के अधकार मे आच्छन्न आकाश से भीनभावा मे प्रभ कर रहा था—“रघुवंश कहां है ?”

छत्रे न भिन्ना. उस अन्धे अधकार के शोकाइयों के समान तारे देव्य टिभटिभा रहे थे.

* * * *

रघुवंश अविनाशी

रान दलने-दलते वर यही गद्य.

मेरे मन ने मुझे आत्मना देनी याही, जोला—“सत्य भिन्ना है.”

मुझे कोय आ गया. मैंने कहा—“वर उसका पत्र, वर उसकी छाया का अन्धे दूया पन्ना—क्या ये सत्य भिन्ना है ?”

दिन भी भीन गया. मेरा भिन्न मुझसे भिन्नने आया; जोला—
“मेरे शिव है, वर सत्य है, और वही अविनाशी है.”

मैंने मुझका कर पूछा—“कैसे वनने हो कि शुभ और सुन्दर अविनाशी है ? क्या वर छिन्ना सुन्दर रात्रि शुभ न था, मेरे नाश हो गया ?”

विदे दूजे अन्धे की नन्दे मे काय मे अचनी रक्षा करनेवाली माना का भी मानने जगता है, मैं छिन नमान अन्धे का तोड़ने-झाड़ने लना, जिन्ना मुझ कर भी मुझ भिन्ना था, और विन्नावा—“अन्धे काय की दही है.”

अन्धे अन्धे अन्धे आया—“रघुवंश”

मैंने जिन्ना का नाश देखा और अन्धे वन पड़ा, माने

महोदय! मैं भी इस विषयविषय रस में डूब रहा हूँ—
मनोवैज्ञानिकों के मन में तुम अपना यह विश्वास भी डालो कि मैं तुम्हारी साथ हूँ।”

दीनों के भगवान

केश दिन केवल का रंग नगर—परिष्कार करनेवाला था।
वेदों के अनुसार से कहा—“आपने, देख-आता देख जाते।”

मनोवैज्ञानिकों के मन में, देखा एक व्यक्ति नहीं आता, वह
मनोवैज्ञानिकों के मन में भी नहीं देख सकता था।

मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी आ सकते
होगे।”

मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”

मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”
मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”
मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”

मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”
मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”
मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”

मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”
मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”
मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”

मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”
मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”
मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”

मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”
मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”
मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”

मनोवैज्ञानिकों के मन में कहा—“तुम भी देखो।”

१४०-नगद नाणुं

(लेखक:-श्री. हरिदास गोकुलदास डाटके)

“તમે માફ નમદ નાણું છે,

તમે મારું કૃત વસાઈ છે, આખ્યાં ત્યારે અમર થઈને રહો."

તમે કોઈ ગામડામાં ગયા હો ? ગયા હો તો કોઈ અમલ
મામલ માનના પૂછ્યું છે કે “તમારો ધન વેતન કેટલો ?” નેટલા
હોવા હશે તેટલી સંખ્યા કહી તે કહેશે “મારે તો.....
મોતીના દાખડા છે” —અવગત, કમનસીબે દીકરીઓની ગળુની
દાખડામાં થતી નથી.

શહેરોમાં વસતા અને ઇન્દો રેલવે બોયરના છતાંએ નિ-
સાસા નાખતા ધનિકોના કોને અનુભવ નહિ હોય ? શું તેમની
તીવ્રેરીમાં કે બેઠના ખાતામાં રૂપીઆનો ભોટો છે કે તેમને નિસાસા
નાખવા પડે ? નિનાસા નીકળવાનું કારણ તો “મર ઇસ્તી નારીની
ખોટ છે” એ જવાબ મળે છે, અને એ મુદ્દાને મટાડવા ચક્રિય
ધરાવના, લેખાનુ દુઃખસંજ્ઞા રેલરોએનોએ આજ રાજ્ય કાટયો
છે. વખતે કોઇ જીવ દુઃખીઓ નહીં જાય એવી અનુકંપાની આવના-
થી તેઓ અનેક જાતની જાહેરાતો કરે છે; અને પોને એ કમાણીનાં-
થી સારો નહોતો મેળવી લે છે. પરંતુ નવવાર્ગીયો અકરમાનના અપચદ
નિવાસ કેટલાંયે ઘેર ઘોડીઆ બધામાં દરો ? સંતતિ—ખાસ કરી
પુત્રને અભાવે કેટલાં માતાપિતા તરફથી આરતી દરો ?

પરંતુ તેણે રમના સુદ્ધ જરીમના ડોકરોં અને અક્ષયજીનાં
તેમજ મદાએ દયાના ખાટલા પર કુચના સહેરી મનિકેનાં ખાખાં
બહે માખાપને મન માગીના દાખલ કે દીગની ખાખાં હે.પ, અને
પાખાં જે જાતને. જા.દારી કિડો નમરોં વેદએ તે મેગરી ડોકના નથી.
એ નમદ નાખ જમના આં વેદશાય છે તકપું વખાં વખાંખાંને
મજ પડ્યું નથી એ કુચના મા.ખાંને પિંડા જમનાવકે પડે એકબા
પડી તમથી રત જાતના જડ કુચ-ર એ વિચય પડેને કિંમતના
દ.ખાંર ન બા. માં. કાં.

१५७

$\mu_1, \mu_2, \dots, \mu_n$ are the eigenvalues of A and $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n$ are the eigenvalues of B .

... ..

1. $\frac{1}{2} \leq \frac{1}{2} \leq \frac{1}{2}$

[illegible]

1. The first part of the paper is devoted to the study of the asymptotic behavior of the solutions of the system (1) as $t \rightarrow \infty$. It is shown that the solutions of the system (1) tend to zero as $t \rightarrow \infty$ if and only if the matrix A is stable. This result is proved by the method of the variation of constants.

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be addressed. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

3000 1976 10 10 10 10 10 10 10 10 10 10

તો ઘણી ઉપાધિ ઓછી થાય;" કારણ કે એનો જવાબ તો તૈયાર છે "એ સૌ ક્ષત્રની લીલા છે, આપણે શું કરીએ?"

ગામડામાં વસતાં અસંખ્ય અજડ અને અભણ માતાપિતાઓને આપણે દોષિતની ગણતરીમાં ગણશું તો કામ નહિ લાગે; કેમકે ત્યાં ગાંધીજીના આત્મસંયમનો મંત્ર હજી લગભગ પહોંચ્યોજ નથી અને કેળવણીનો સાવ અભાવ છે. ગામડાનાં બાળકો શહેરનાં બાળકો કરતાં સરખામણીમાં વધારે તંદુરસ્ત હોય છે એ વાત આપણે સૌ કબૂલીએ છીએ; પછી ભલે તે અનુકૂળ કુદરતનું પરિણામ હોય. પરંતુ માનસિક તંદુરસ્તીમાં તો બંને બાળકો દયાપાત્ર સ્થિતિજ અનુભવે છે.

બાળકની મુંઝવણનો ઉકેલ કરવા બેઠરકાર બનીને આપણે તેમનું ભરડવાનું કાર્ય કરીએ છીએ. બાળક એક ડાહ્યું પ્રાણી છે એ વાતજ આપણને કબૂલ નથી. બાળક એટલે અર્ધું કે પા સમજણું મનુષ્ય એમ નહિ, પરંતુ એની અવસ્થાની ગણતરીએ આખેઆખું સમજણું મનુષ્ય, એ વાત આપણને ભડકામણી લાગતી હોય તો એ સાચી છે. જેટલી ધૂનથી આપણે દૈનિક પ્રવૃત્તિઓ કરીએ છીએ તેટલીજ બરફે તેના કરતાં વધારે ગંભીરતાથી બાળક પોતાના કાર્યમાં મશગુલ છે, એ વાત નવીનલાગે તો એ સાવ સાચી છે. અખતરા કરતો સાધારણ માણસ અખતરાથી કંટાળે છે, પરંતુ વૈજ્ઞાનિકને અખતરા કરવા એ સિન્જલ છે. કુશળમાં કુશળ વૈજ્ઞાનિકને એ અખતરા કરવાને મુકરર વખત ગોઠવવો પડે છે; નહિ તો તેને ડર લાગે છે કે આરામ વિના તેનું શરીર અને મગજ મનઘાયુ કામ નહિ કરી શકે? પરંતુ નાનાં બાળકોને મન બેકું હોય ત્યાં તેનું વૈજ્ઞાનિક શોધશક્તિ (લેબોરેટરી) છે. એમાં ઉંઘના વખત સિવાય બધાએ વખતમાં એ અખતરા કર્યે રાખે છે, એમ કોઈ બાળસ્વભાવનાં પ્રખર અભ્યાસી રહે ત્યારે આપણને એમ દહેવાનું મન નથી થઈ જતું કે "એ તો ધૂની માણસ બે ગજ આમ પણ વેતરે અને તેમ પણ વેતરે અને છતાં એ શાંતમાં શાંત અને હરેલમાં હરેલ માણસોને કબૂલવું પડે છે કે એ આખાં સત્યો છે."

જેના પ્રવાહ વડે જગતજટા નવી વહી રહી છે એના પ્રત્યે આટલી બેઠરકારી સેવી આપણે મહાપ્રજ્ઞ થવાના કોડ કેમ પૂરા પાડીશું? બાળકને બે ઓછી લરી આપણા પ્રેમનું પ્રદર્શન કરી આપણે ભવિષ્યના હિસાબી બાળકને—આજનો બાળક—કાલનો ધુરાવાહી નેતાને—શું જવાબ આપીશું?

ત્યારે કરવું શું? એનો વિચાર પછી કરીશું.

(ના. ૧૬-૬-૧૯૩૨ ના "કોહાણા હિતેન્દુ" માંથી)

૧૪૧-શાપનાં ભયંકર પરિણામ

(લેખક:-શ્રી. લાલચંદર વરમીદાસ)

કબીર હાથ મરીખડી, કચ્છ ન ખાસી જાય;
મુઝે ઠાર કે આમસે, લોહા બરમ દો જાય.

જુનાગઢમાં એક શ્રીમંત શૂદ્રરથે પોતાના એક સગાના ડોકરાને પાળવા માટે પોતાના પરમાં રાખ્યો હતો, અને તેઓ તે ડોકરા ઉપર ધણી માયા રાખે છે.

કમનસીબે તે શૂદ્રરથની મરદમ સ્ત્રી તે ડોકરાને પિછારતી હતી. અને તેથી તે શૂદ્રરથ પોતાના ધધા માટે બહારગામ જતા હતા ત્યારે તે નિર્દય બાપ તે હનખામી ડોકરા ઉપર જુલમ કરતી હતી, અને જુખ્યા રાખતી હતી.

તે ડોકરા પોતાની કુખી સ્થિતિ સંબંધી એક મુરખી આગળ વાત કરતો હતો, અને રડતો હતો. પણ તે હકીકત પેલા શૂદ્રરથને કોઈ કહેતું નહિ, કારણકે તેમ કરવાથી પેલી બાપ તે ડોકરા ઉપર વધારે જુલમ કરવાનો સંભવ હતો.

ભયંકર કારમી સમય !

તે નિર્દય બાપ એક દિવસ ઓચિંતી ગાંડી થઈ ગઈ. તેણી પોતાનાં કપડાં ઉપર ધાસલેટ રડીને પોતાને હાથે ઇવતી બળી ગઈ !

બગચાની ત્રાસદાયક પીડાને પરિણામે તેણી મરવાની થઈ ત્યારે તેણી મેરિથી જૂઠા પાટલા લાગી કે “ અરેરે ! મેં ખીમજીને ધણું કુખ દીધું છે. મેં નેને જુખ્યા રાખ્યો હતો અને તેના શાપથી હું દેશન થઈ છું. ” વગેરે.

પાસે ઉમેલા સગાઓએ તેણીને સ્નાત કરવાના પ્રયત્નો કર્યા, ખીમજીને ગણ કરવા માટે કપિયા આપવાનું તેણીના કહેવામા આવ્યું, પણ તે બિચારી બાળેા વચ્ચાતાપ રાત થયો નહિ, અને તેણી રીખાઈ રીખાઈને મરી ગઈ !

તે ડોકરાનું બર નામ જતણ કચ્છુ પોત્ત્ય નહિ હોવાથી તેને મેં ખીમજીનું કપિયા નામ આપ્યું છે.

ચાંચનારને અરજ

દરક માનુનન એક દિવસ આકળ મનસાનું છે મોત ક્યાર, ક્યા અને સ્ત્રી ગંતે આસીન પાતાન કિસરી ગજે તે ના જાનુનુ નથી.

હતરે ગ્રીપુરેયા અકસ્માતથી અથવા મરકી વગેરે-થી આવેલી તાં મરી જાય છે નહીં—

સાનનારે, જાતના નાર જના નહિ પણ તનાન કુકુખના તેનગર
૩૦ ૮૮

તેથી ઉશ્કેરાઇને તે યુવકે પોતાની સ્ત્રીનું ખૂન કર્યું. અને તે ખોડે તેને દસ વરસની સખત કેદની સજા થઈ હતી.

(ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા, તા. ૨૦-૮-૨૭)

તે છોકરીના ખૂન માટે તેણીનો નિર્દય વર તેમજ તેણીનો અવિચારી સસરો અને નરકના ઉમેદવાર બન્યા હતા.

(એક પત્રિકામાંથી)

૧૪૪-વિચિત્ર મરણો

(લેખક:-શ્રી. બાબુ ચક્કર)

(૧૯૩૧નાં કેટલાંક વિચિત્ર મરણો તમને અજાણ્યતામાં ગરકાવ કરી દેશે:-

૧—બલીનનો એક ચોર એક કસાઇની દુકાન ફાડી દાખલ થયો. તે નાસવા જતાં એક કડીવાળી દોરી તેના ગળાની આસપાસ ફરી વળતાં તેને ફાંસી દેવાઇ ગઇ.

૨—ન્યુ હેમ્પસીઅરમાં એક સ્ત્રી એકદમ ઉશ્કેરાઇ જઇને એક ઉંદર પકડવા દોડી. ઉશ્કેરણીમાં ને ઉશ્કેરણીમાં તે મરણ પામી. ઉંદર તો નાસી ગયો.

૩—એડીન્બર્ગના એક બુઢાએ પોતાની આંગળીથી દાંત ખેંચી કાઢ્યો. આના આંચકાથી તેનું મરણ નીપજ્યું.

૪—એક આંધળો લંડનમાં એક રસ્તાપરથી બીજા રસ્તાપર જવાને ઉભો હતો. એટલામાં તેને એક હાથ અડ્યો. આ હાથને એ પોતે કોઇ માર્ગદર્શક સમજ્યો. પણ આ એક બીજો આંધળો હતો. એ પણ એમજ સમજતો હતો કે પહેલો આંધળો એનો માર્ગદર્શક છે. બન્ને રસ્તો ગોળંગતા મરણ પામ્યા હતા.

૫—ઇસેક્સમાં એક માણસ એક વીજળીના ગોળા પર બેઠો. વિજળીના ગોળાના ફાટવાથી તે મરણ પામ્યો.

૬—પોલાન્ડના પૉરસો શહેરમાં એક માણસે મશ્કરી ખાતર પેટ્રોલ પીધું. આ પ્રમાણે પેટ્રોલ પીને તેણે એક સીગારેટ સળગાવવાનો પ્રયાસ કર્યો. આમ કરતાં તેના ભૂકેભૂકા નીકળી ગયા.

૭—કેનેડીનીઆમાં એક ચોપન વર્ષના આદમીએ ઊવનમાં પહેલીજ વખત સીગારેટ પીવાનો મનસુખો કરી પીધી. આથી તેને ચક્કર આવવા માંડ્યા અને પડતાં માથાની ખોપરી ભાંગી જતાં દેવના દૂતોને હાથે આ જગતપરથી કહ્યા કહાન્યા વગર ગુજરી ગયો.

૮—ન્યુ યોર્કના ન્યુ રોચેસ્ટમાં એક માણસ પર શુકનવંતી થોડાની નાળ પડતાં તે બિચારો ગુજરી ગયો.

(તા. ૨૦-૩-૧૯૩૨ ના "વીસમી સદી"માંથી)

१४५-सामाजिक पवित्रता का रचनात्मक कार्य

(लेखक:-थी. जनार्दनदास अग्रवैदी)

हो जायेंगे तो मैं बहुत डरता हूँ; और तो जो लोग के लिये निमंत्रण और दूसरे सामाजिक सभाओं में उपस्थिति, निमंत्रणों में जो लोग आये, मित्रता है, यह मुझे पचना नहीं, और सामाजिक सभाओं में जो मानसिक लोग मित्रता है, यह मुझे रचना नहीं, इन दोनों को (निमंत्रण और मित्रता को) आकरिमक वल्पात मानना है, छोटी लिये वल्पा 'जोनाथ सोसल सर्विस लीग' के एक कार्यकर्ता ने होनपर कहा, "आज रात को पांच बजे मिस रोड्स नामक एक अज्ञेय महिला सामाजिक पवित्रता के कार्य के विषय में आया हूँ, वरुण आहवे," मैंने यही कह दिया कि प्रयत्न करूँगा, पचना नहीं दे सकता. लीग का आह्वान हमारे कार्यक्रम से दूर नहीं है, इस लिये साठपांच बजे मैं इस अविश्राम से उधरसे निकला कि यद्यपि अनुपस्थिति के लिये क्षमायाचना करूँगा और अपना एक निष्ठ काम भी करता आऊँगा. वहाँ वन कर देखा तो सभा का कार्यप्रारंभ ही नहीं हुआ था. सभापति भोलाय से नकार! कुल-जमा तीस श्रोता थे, जिनमें एक अज्ञेय लड़की भी थी. जिन सभापति के ही कार्यप्रारंभ हुआ! सभापति की यह अनुपस्थिति हम लोगों के लिये लज्जतजनक थी, पर मिस रोड्स निराश नहीं हुए. वे करीब पौन घटे तक बोली. उनकी आवाजसे ही से प्रकट होता था कि उनके जीवन का एक उद्देश्य है, और वे इस बात की परीक्षा नहीं करती कि श्रोता वरुण हैं या वरुण. यदि तीस के अल्प तीन ही श्रोता होने, नम भी वे इसी उत्साह से बोलती. विषय था यश भोलाय—'सामाजिक कुरावारा के राहने के लिये सभाज-सेवकों का क्या करना चाहिये.'

पक्षा ने यही वाक्यापूरक अपने विषय का प्रतिपादन किया, और बुद्धि से बात उनके हृदय से निकली थी, इस लिये वे श्रोताओं के हृदय में प्रवेश कर गई. सभा विसर्जित होने के पूर्व पक्षा का धन्यवाद देने की प्रथा का पालन करना आवश्यक था. यह मुझे करना पड़ा धन्यवाद देने के लिये मैंने यही कहा कि हमारे पत्र से जो कुछ सेवा हम विषय ने आप ल निकली है, अवश्य ले.

नम आह्वान - मातृ के मातृ निम रोड्स से मिलने का अवसर मुझे मिला है, आज जिनकी मातृ मैं उनसे मिला हूँ, अपने उद्देश्य - प्रति उनकी नमन और नदर उन परिलभ को देना कर आवश्यक है हम जिनकी नहीं रदा मुन लीजिये, मिस रोड्स

कीन है और उनका कार्य क्या है ? मिस शेड्स ओक समाज-सेविता हैं, और उनका कार्य है सामाजिक पवित्रता के सिद्धांतों का प्रचार. विवायत में ओक संस्था है, जिसका नाम है "नैतिक तथा सामाजिक आरोग्यवर्द्धिनी समिति." इसकी स्थापना स्वयंसेविकाधन पट्टर ने की थी. इस समिति ने तीन वर्षों के विवेक-लगभग अठारह छत्तर रुपये व्यय कर मिस शेड्स को अधिक प्रतिनिधित्व रूप में यहां लेव है. ओक विवायती संस्था की आर्थिक तथा नैतिक सहायता, जो बिना किसी स्वार्थ के इस देश को दी गयी है, वास्तव में अत्यंत महत्वपूर्ण है, और इसमें अधिक महत्वपूर्ण है मिस शेड्स जैसी सुशिक्षित कार्यकर्त्री का आगमन.

मिस शेड्स ने समाज-सेवा का जो कार्य उठाया है, उसके विवेक-उन्हांने काफी ट्रेनिंग पायी है. महायुद्ध के पूर्व मिस शेड्स अत्यंत पश्चिमी भाग में क्षयरोग से पीड़ितों की सेवा किया करती थी. जब महायुद्ध प्रारंभ हुआ, तो परिचारिकाओं की आवश्यकता हुई. मिस शेड्स को काम बिना छन परिचारिकाओं के नियन्त्रण का. ग्यारह छत्तर परिचारिकाओं काम करती थी. अनेक उपर ओक अक्षर थी, जो मेडन-धन-वीक्ष कटवाती थी. मिस शेड्स छन्हीके अधीन काम करती थी. सैकड़ों परिचारिकाओं का नियन्त्रण करना डोछ आसान काम नहीं था, पर मिस शेड्स ने यह काम यही पूर्ण के साथ किया. कुछ समाज होने पर यह प्रश्न उठा कि छन ग्यारह छत्तर परिचारिकाओं के क्या काम दिखाया जाय. फिर मिस शेड्स की सेवाओं की आवश्यकता हुई, और सन् १९१८ से १९२० तक आपने 'स्वयन्तमक विभाग' के अधीन कार्य किया और उन परिचारिकाओं को काम दिखाना रहीं. सन् १९२० के बाद उन्हांने ओक विशेष प्रकार की ट्रेनिंग पार दुराचारों की न्याय जैसे की न्याय, पतित स्त्रियों को जैसे जयाया न्याय वृत्ति परिरिधति से जय्यों का उद्धार किस प्रकार किया जाय, संस्था गृहों का संवाजन किस तरह किया जाय हत्यादि विषयों की व्यापक शिक्षा आपका स्वसेविकाधन पट्टर मेमोरियल हाउस की अधीनता में मिली. मैन्चेस्टर जिले में आपने सोनद संस्थाओं के संवाजन में अनुभव प्राप्त किया, जिनमें ओक पालकों के जिये थी, तीन मातामि तथा जय्यों के जिये थी, जय्यों के जिये दो विशेष पाठशालाओं को दो ट्रेनिंग स्कूल थे और आठ संस्थाएं-गृह.

सन् १९२१ में हिन्दू और मुस्लिम सामाजिक कार्यकर्तियों के अनुदेश पर कलकत्ते के लार्ड मिश्र तथा वेबरन इन दोनों संस्थाओं ने विचारण की सुप्रसिद्ध संस्था 'नैतिक तथा सामाजिक आरोग्यवर्द्धिनी समिति' के संवाजकों को जिया कि आठ विशेष पाठशालाओं के अन्तर्गत छत्तर पाठशालाओं में. नन्दुनार मिस शेड्स ने

ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਮੇਂ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ ਉਨਤੀ ਸੁਧਨਾ ਦੇਨਾ।

(੪) ਡਾਨੂਨ ਵਿਭਾਗ—ਏਸਤਾ ਕਾਮ ਹੈ (ਕ) ਦੁਰਾਧਾਰੀ ਕੋ ਫੜ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਖੇ ਨਵੀਨ ਡਾਨੂਨ ਘਨਵਾਨਾ। (ਲ) ਜਹਾਂ ਡਾਨੂਨ ਘਨ ਰਹੇ ਵਹਾਂ ਦੇਖਰੇਖ ਕਰਨਾ।

(੫) ਦੁਰਾਧਾਰ—ਗੁਣਾਂ ਤੀ ਜਾਣ ਕਰਨਾ।

(੬) ਜਿਨ ਲੜਕਿਆਂ ਕੋ ਦੁਰਾਧਾਰ—ਗੁਣਾਂ ਸੇ ਅਧਾਧਾ ਜਾਣ, ਉਨੇ ਭਾਵੀ ਕਾਰ ਕੇ ਲਿਖੇ ਖਾਧ ਕਰਨਾ।

ਏਨ ਵਿਭਾਗਾਂ ਤੀ ਸੁਧਿ ਸੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨਰੀਜ਼ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ—ਸੰਘਨ੍ਧੀ ਔਰ ਰਖਨਾਤਮਕ ਕਾਰ ਕੋ ਹੀ ਅਧਿਕ ਮਹਤਵ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਏਨ ਵਿਭਾਗਾਂ ਮੇਂ ਆਰ ਵਿਭਾਗ ਅਪਨਾ ਕਾਮ ਥੋਡਾ-ਘੁੱਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਭਸੇ ਅਧਿਕ ਪਰਿਸ਼ਰਮ ਕਰਨਾ ਪੜਤਾ ਹੈ ਮਿਸ਼ਨਰੀਜ਼ ਕੋ। ਕੁਲੀ ਕੋ ਡਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਸੇ ਭੇਂਟ ਕਰਤੀ ਹੈਂ ਤੋ ਕੁਲੀ ਸਿੱਖਿਆ—ਵਿਭਾਗ ਕੇ ਕਿਸੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੇ, ਔਰ ਕੁਲੀ ਬਨਵਾ ਚੱਕਰ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲਿਖੇ ਕੀ ਉਨ੍ਹੇਂ ਜਾਨਾ ਪੜਤਾ ਹੈ। ਏਸੀ ਕਾਰ ਕੇ ਲਿਖੇ ਮਿਸ਼ਨਰੀਜ਼ ਮਦਰਾਸ, ਅੰਗਲੋਰ, ਸੀਲੋਨ, ਸਿਮਲਾ ਤਥਾ ਲਾਹੌਰ ਤੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਚੁਕੀ ਹੈਂ। ਏਨ ਬਿਨਨ—ਬਿਨਨ ਸਥਾਨਾਂ ਮੇਂ ਉਨ੍ਹੇਂ ਭਾਪਣੇਂ ਕੀ ਦੇਨੇ ਪੜੇ ਹਨ। ਲਾਡੀ ਖਰਬਿਨ ਤਥਾ ਅਨਧ ਉਚਤਪਦਸਥ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਸੇ ਕੀ ਆਪਨੇ ਏਸ ਵਿਧਿ ਮੇਂ ਆਤਮੀਤ ਤੀ ਥੀ। ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ “ਐਲ ਈਡਿਆ ਏਮਰਲ ਟ੍ਰਾਂਸੀਟ ਐਕਟ” ਨਾਮਕ ਡਾਨੂਨ ਘਨਵਾਨਾ, ਜਿਸਕੇ ਦੁਆਰਾ ਦੁਰਾਧਾਰ ਗੁਣਾਂ ਕੇ ਸਵਾਮੀ, ਦੁਰਾਧਾਰੀ ਕੋ ਫੜਾਨੇਵਾਲੇ ਦਵਾਨ ਔਰ ਕੁਟਿਨਿਆਂ ਦੱਸਿਤ ਤੀ ਜਾਨ ਸਕੇਂ।

ਪਰ ਏਸ ਖ਼ਬਰ ਤਾ ਸੰਘਨ੍ਧਿ ਕੇਵਲ ਕਲਕਤੇ ਸੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਫ਼ਿਕ ਸੰਪੂਰਨ ਭਾਰਤਸੇ ਹੈ, ਏਸ ਲਿਖੇ ਬਿਨਨ—ਬਿਨਨ ਸਥਾਨਾਂ ਤੀ ਸਵਾਧਾਰ—ਪ੍ਰਧਾਰਿਣੀ—ਸਭਾਵਾਂ ਨੇ ਐਕ ਅਭਿਲ ਭਾਰਤੀਧ ਸੰਸਥਾ ਤੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀ ਹੈ। ਜਿਸਤਾ ਨਾਮ “ਐਲ ਈਡਿਆ ਵੀਭਲੇਨਸ ਐਸੋਸੀਐਸ਼ਨ” ਹੈ। ਸਰ ਸ਼ੀਰੋਜ ਸੇਠਨਾ ਏਸਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਡਾਕਟਰ ਮਿਸੇਂਯ ਮੁਥਾਜਦਮੀ ਰੋਡੀ ਓਪ—ਪ੍ਰਧਾਨ, ਮਿ. ਐਧ. ਡਾਧ. ਆਧਨਟ ਮੰਤਰੀ ਤਥਾ ਡੋਪਾਧਧ ਔਰ ਮਿਸ਼ਨਰੀਜ਼ ਏਸਤੀ ਸੰਯੁਕਤ ਮੰਤਰੀ ਹੈਂ। ਕਲਕਤੇ ਕੇ ਨਿਕਟ ਪਾਨੀਭਾਤੀ ਮੇਂ ਉਨਤੀ ਦੇਖਰੇਖ ਮੇਂ ਐਕ ਸੰਰਕਸ਼ਣਗੁਣ ਕੀ ਬਨ ਰਹਾ ਹੈ। ਏਸਤਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਤੀਨ ਲੜਕਿਆਂ ਸੇ ਹੁਆ ਥਾ। ਅਧ ਏਸਮੇਂ ਓਪ ਲੜਕਿਆਂ ਹੈ। ਏਸਕੇ ਲਿਖੇ ਸ਼ੀ ਐਧ. ਡੇ. ਮੁਕੁੰਦ ਨਾਮਕ ਐਕ ਸਥਾਨੀਧ ਕਾਰਕਰਤਾ ਪ੍ਰਸੰਸਨੀਧ ਉਧੋਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਨੇ ਕਾਰ ਮਿਸ਼ਨਰੀਜ਼ ਔਰ ਉਨਕੇ ਭਾਰਤੀਧ ਤਥਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਥੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਵਧ ਘਤੀ ਜਿੰਮੇਦਾਰੀ ਤਾ ਹੈ, ਔਰ ਉਸਕੇ ਲਿਖੇ ਅਧ-ਭਾਵੀ ਕਾਰਕਰਤੀਆਂ ਤੀ ਆਵਸ਼ਧਤਾ ਹੈ। ਸਵਾਧੀਨਤਾ—ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਮੇਂ ਵਿਜਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੇ ਕੇ ਆਦ ਭਮੇਂ ਨੇ ਰਖਨਾਤਮਕ ਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੋਗਾ, ਵਧ ਐਕਾਂਗੀ ਨ ਹੋ ਕਰ ਸਵਾਂਗੀਨ ਹੋਗਾ। ਬਿਨਨ ਬਿਨਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਸਾਮਾਜਿਕ ਕਾਰ ਭਮੇਂ

अपने दायमें देने देंगे। श्री-जानि पर दो अन्धकार दो रहे दें, जिस प्रकार उनही अन्धकार पुराणों की कानुनता की सिद्धांत दो रदी दें और जिन परिस्थितियों में अन्धकार व्यक्तों के जीवन का नाश दो रदा दें उन्हें दूर करना होगा। सोक्ष्मन को समझ कर हम अपने के प्रति जनता के हृदय में वह कोषाग्नि प्रज्वलित करनी होगी, जिसमें इस प्रकार के दुःस्वप्न परम दो गायें।

इस प्रश्न की मदान् व्यक्त करना और नभोर क्षितिता से कोष छेकने नदीं कर सकता। जन्म दम दुराचारप्रचारिणी सज्जियों की प्रणयना को देखते हैं तो उरसा भावम दोने लगता है। अने-अने नभरीं का अप्राकृतिक जीवन, धातुवर्दी नाटकों तथा शमोदीपक सिने-मों का दिन रूना रात भीभुक्त प्रचार पृष्ठपतियों, मिश्रणभियों और भक्षणमात्रिकों की अर्थशापक नीति, स्त्रियों की असहाय दशा तथा सामाजिक मामलों में सोक्ष्मन की निर्णयता, सरकार तथा जनता की निन्दणीय उपेक्षा-हून सज्ज जातों का देख कर हृदय में निराशा का संसार होने लगता है और यह कार्य भाउन्ट जैवरस्ट (गौरीधंकर) की मदाध के समान क्षति प्रतीत होता है। पर जिनके हृदय में धन है और जिनका अक्षर पर दृढ़ विश्वास है, वे इस की चिन्ता न कर अपना काम दिये लगते हैं। सम्ये समाजसेवकों की कसौटी है निराशाजनक परिस्थिति में काम करना, और जिस सौहार्द इस कसौटी पर भरी उतरनी है।

हमें यह अन्ध नक भारत को शासक जेजता रदा है, सेवक नदीं करी कानुन में अत्रेज्जे तथा भारतीयों के पीय की भाध और की गदरी होती गध है, पर अन्ध जमाना जद्वर रदा है। दुःखियों के दुःख निवारणार्थ निस्वार्थ जाव से सदयोग करने से ही लोगों की गतियों का रथायी भेज हो सकता है। इस दृष्टि से विज्ञायत की नैतिक और सामाजिक आशाव्यवर्द्धिनी समिति का आह्वान हमर रूपसे भर्थ करना और अपना एक प्रतिनिधि भारत जेजना अव्यंत भद्वत्पुर्ण है। हम प्रकार के कार्य में जनता सदयोग का वह पीज छिपा हुआ है, जो अपने अन्ध कर एक मदान् तदा का रूप धारण करना और जिनकी परिवर्तना केवल भारत तथा विज्ञायत के ही नदीं, जिनके समस्त नमान - आर्ग और सतत प्राप्तिओं के जिये सुख और कल्याणकारी होगी।

(कथुआजी—१९३१ना "विज्ञायतभारत"भांधी)

१४६-पांडित और मुल्ले

(लेखक:-श्री. संपादक "मुधा")

राष्ट्रकी जन्यति न्यों न्यों गदती ग्न रही है, पंडित और मुल्लों की नाडी त्यों-ही-त्यों छूटती ग्न रही है. अन्तिमात होने पर जिस तरफ़ पिभार को दोश नहीं रहता, वह आर्य-आर्य-आर्य बना करता है. इस समय पंडितों और मुल्लों की वही हालत है. जमाने ने पकटा जाया है. वे दिन अग्न नहीं रहे, अग्न किसी प्रकार की सांप्रदायिकता वहाँ छू नहीं सकती. सांप्रदायिक भाव वही तक शोभा देते हैं, जहाँ तक वे अपने ही में अंद हैं. पर पहले ही तरफ़ इस समय भी जो लोग हिंदोस्तान को अंधधुनिस्तान समझ बैठे हैं, और अपने ही दाघ आवशों की पिचड़ी पका कर रहना चाहते हैं, दूसरे उदार धार्मिक तथा राष्ट्रीय भावों से स्पर्धा या विरोध करना चाहते हैं, वे आधक काल तक यहाँ छू नहीं सकते. कारण, जैसे अन्ध्या-सकड़ों को समझ लेना चाहिये कि अग्न वे धार्मिक कट्टरता के दिन नहीं रहे, जिससे विरकाल तक अके दूसरे की लज्जा छिडती रहे, और ये लोगों को अदृश्य अद्विस्त का मार्ग अतलाते दुझे दृश्यमान संसार के नेता अने रहे.

पादरियों, पंडितों तथा मुल्लों की रीटियाँ अवैज्ञानिक युग में अलुत काल तक चलती रहीं. अग्न भी चलती हैं, और यह केवल देश के अज्ञान ही के कारण. पादरी लोग धर्म के प्रसार का अपने स्वग्नतियों को लोल दिभवाते हैं, हिंदोस्तान के भूति-भूजन के अधर्म की व्याख्या कर प्रभु इसा मसीह की शरण में ला कर यहाँ के लोगों को मनुष्य बनाने की अपील करते हैं, और अरग्नपतियों से इस उदार-कार्य के लिये अर्थ की पर्याप्त सहायता या स्वयं धराम की रीटियाँ आते हैं. पंडित तथा पंडे तीर्थ-माहात्म्य की व्याख्या कर अशिक्षित, अपढ़, गँवार जनता के स्वर्ग का डंका बेंते, उन्हे उसी धर्म पर उठे रहने का उपदेश करते हैं, जिससे दान तथा दक्षिणा की गदौलत उनकी गिंदगी आराम से कटती रहे—उस धराम के माल से वे हर तरफ़ के अेशो-आराम करें. हमने अपने सामने ही दाशी के अके पंडित को यह कहते दुझे सुना है कि तुम आछे गितना सुधार का डंका पीटो, जनता पर हमारा अधिकार ही रहेगा, हमीं उसके हर कार्य की व्यवस्था करते रहेगे—हमीं उसके यथार्थ नेता रहेगे. वह भूर्भ है, वह आप लोगों की आते समझ नहीं सकती, वह आप लोगों की तरफ़ अूक नहीं सकती, यही हाल मुल्लों का है. हिंदुओं के प्रति

मोहन राय ने ब्रह्म-समाज की प्रतिष्ठा की थी। उस समय भी धन की यथेष्ट नीयता देवने को मिली थी, स्वामी ध्यानंन्द तथा आर्य-समाज के प्रतिष्ठल ने आयरलु धन्नेने किये और अन्य तत्कालीन रहे हैं, इससे नीयता की हद हो चुकी है। देश के प्रतिष्ठित पढ़े-लिखे सभ्य जनों की सहानुभूति तो ये जोड़ी चुके हैं, अंग-ग्राम-संगठन के दिनों में साधारण जनता से भी भीष्म की आशा नहीं रह गयी। ये धनिके लापण्य-संलापण नहीं, मृत्यु के समय का आर्त-नाद है। सन्निपात तो धन्ने अद्भुत दिनों से अस्त किये हुये हैं।

मुसलमानों में भी राष्ट्रीयता के महत्त्व को समझनेवाले, सामाजिक तत्त्व के ज्ञाता, शेरवानी आदि मुस्लिम नेताओं ने इस शारदा भिल को किसी तरह की शरियत के खिलाफ नहीं कहा। अल्कि इसकी आवश्यकता ही समाज के लिये गहिर की है परंतु वही मौलवी यादूज कुछ मुसलमानों का ओक डेपुटेशन ले कर वायसराय से मिले, और इस दानून को मुसलमान समाज से छटा देने के लिये अनुरोध किया। यह सण अपने धर्मग्रंथों की मर्यादा की कहां तक रक्षा करता है, हमारी समझ में नहीं आता। अवश्य हम धर्तना नेर दे कर कहेंगे, जहां समाज के लिये कोछ कांय विरकालिक अधन दह कर देता है, वहां उस समाज का छवन दीर्घकालव्यापी कदापि नहीं हो सकता। कारण, समाज वही है, ने बदलता रहता है। हिंदू और मुसलमानों के इस देश में जितना शीघ्र पंडितों तथा मुद्दों के हाथों से समाज की जागोर छिन जन्य, उतना ही शीघ्र इस देश का कल्याण होगा। अशिद्धा के कारण हमारे देश के लोग प्राचीन नीतिरीतियों के शुद्धाम हो गये हैं, यद्यपि प्राचीनता में उदारता की मात्रा आवश्यकता से कहीं अद्भुत अधिक है। हिंदू और मुसलमानों के जेद-लाव तभी तक यहां रहेंगे, जण तक लोगों में पंडितों, पंडों तथा मुद्दों के रूप अन्धगी तरह प्रकट नहीं हो जन्यगे। ये ही लोग देश की स्वतंत्रता तथा सामाजिक स्वच्छता के बाधक, बोली बोली सरल जनता को वरगजानेवाले हैं। हमारे देशवासी धनसे सावधान हो जन्य!

(हिंदी भासिक "सुधा"ना ओक अंकमांथी)

१४७-प्राचीन भारत का विस्तार

(लेखक:-साहित्यरत्न पं० श्री. सगीरयप्रसाद दीक्षित)

पुरातन समय में भारत दो भागों में विभक्त था। ये दोनों भाग पूर्वीय और पश्चिमीय भारत के नाम से विख्यात थे। इन दोनों भागों की विभाजक रेखा सिंधु नदी मानी जाती थी। पूर्व-दिशा में समुद्र पर का देश क्षरभोक्षा नाम से प्रसिद्ध था, और पश्चिमी भारत की पूर्वी सीमा थी।

इस समय जिस भाग में वर्तमान अफ़ग़ानिस्तान, जिब्राल्टार, इरान, मेसोपोटामिया और अरबदेश का यूनान प्रांत सम्मिलित है, और जो वायव्य समुद्र तक फैला हुआ है, पश्चिमी भारत कहलाता था। इस प्रकार प्राचीन भारत वायव्य समुद्र से लेकर क्षरभोक्षा तक फैला हुआ था।

आर्यावर्त तथा ओरियंस

जिस प्रकार पूर्वी भारत आर्यावर्त नाम से पौडारा जाता था, उसी प्रकार इरान का नाम आर्यावर्त कहलाता था। इरान-शब्द आर्यावर्त से ही निगूट कर बना है।

इस समुद्र से पूर्व और सिंधु-नदी से पश्चिम और, समुद्र से उत्तर तथा अराब और क्षरिपयन सागर के दक्षिण का प्रदेश प्राचीन भारतीय अनाथों द्वारा ओरियंस कहलाता था।

यह ओरियंस शब्द ही आर्यन शब्द का विकृत रूप है। अतः निश्चित रूप से कहा जा सकता है कि पश्चिमी भारत की प्राचीन समय में आर्यप्रदेश था।

महाभारत-काव्य के लगभग इरान में अश्वमेध नाम का ऋषि था। उसका दीक्षित वर्युन्त नामक अत्यंत प्रभावशाली प्रचारक हुआ। उसने तदावीन प्रचलित जाया में अपने धर्म का प्रचार किया। उनका भाग और निश्चित वैदिक जाया तथा वैदिक सिद्धांतों से अधिक निश्चित-व्युत्पन्न है और प्राचीन होता है कि आर्यों से किसी जात पर नग्न होने का शत्रु उनसे सब-साधारण की जाया में, कुछ अलग ही मान, अपने सिद्धांत बनाने का अनुमान वर्युन्त - के तथे का नाम में होता है।

प्रामाण्य कि प्रत्यक्ष वर्युन्त का अश्वमेध की अनुमति है कि वर्युन्त न माली पारि न दत्त के अश्वमेध न्याय में अश्वमेध सिद्धि प्रचलित की जो कि की जाति माली और से अश्वमेध के सिद्धि जाती या वर्युन्त आर्यवर्त विद्वानों का एक संघ में आर्यत मानते हैं। व माली सिद्धि का निर्माण भारत में आर्यों

के उपस्थित होने पर मानते हैं। आ महोदय की सम्मति पर विद्वानों को विचार करना आड़िये। जरथुस्त ने छंद की आराधना छोटा कर असुरपूजधर्म को लोक में प्रचारित किया।

विपरीत आचरण करने के कारण जरथुस्त के अनुयायी मग कहलाये। वे ही मग शाकद्वीप में रहने के कारण शक कहलाये, जिनमेंसे कुछ भारत में आ गये। उन्हींमेंसे कर्मातुसार शाकद्वीपी ब्राह्मण और शाकद्वीपी क्षत्रिय (जिनवार आदि) हुए। यह शाकद्वीप आल्होड (अलप्प) का एक उप-प्रांत कहलाता था। शक क्षत्रिय भवेच्छ लापा जोलने के कारण सीथियन, स्कीथिया आदि नामों से प्रख्यात हुए।

मगों ने शकों की सहायता से अपने धर्म का प्रचार किया। आरग्नस्व जरथुस्त असुर-लोगों द्वारा आर्य कहा जाता था। धर्मी लिये वे उक्त नाम से पुकारे गये। उन्हींने यवन प्रांत को ला उत कर अपना अनुगामी बनाया। वे ही आर्य कहलाये। वही आरिय (आर्य) का, समय के परिवर्तन से, औरियस हो गया। धर्मी लिये यह प्रांत 'आर्य निक्षेतन' माना जाता था, जिसका अपभ्रंशरूप धरान हो गया। यह कथन सामयिक और युक्ति-युक्त प्रतीत होता है।

हिंदुकुश के दक्षिण ओर मार्गियाना प्रांत है। उससे निकल कर प्रथम पूर्व की ओर, फिर उत्तर की तरफ शरीफ शैल से सह कर पड़ती हुई नदी को वैदिक लोग सरयू नाम से पुकारते थे। उस प्रांत को अनार्य लोग औरिया कहते थे।

औरियाना प्रांत के पूर्व आर सुवेमान पहाड़ से पश्चिम भाग भीड़िया प्रांत कहलाता था। वही आर्यों की अस्ती थी, जैसा ऋग्वेद के निम्नलिखित मंत्र से ज्ञात होता है—

“उतत्या* सत्य आर्या सरयोरिन्द्रपारतः;

अर्णा चित्ररथा वधीः ।

(ऋग्वेद)

सिंधु-स्थान और पारस्थान

आजकल भारतवर्ष की सीमा सिंधु-नदी मानी जाती है, और वही हिंदुस्थान की भी सीमा गिनी जाती रही है। पहले पूर्व भारतवर्ष सिंधु-स्थान के नाम से पुकारा जाता था, और पश्चिम भारतवर्ष पारस्थान के नाम से विख्यात था। आजकल धरान मात्र पारस्थान के नाम से गिना जाता है, परंतु संपूर्ण पारस्थान प्राचीन समय में सिंधु-नदी से ले कर लाव समुद्र तक फैला हुआ था।

छंद और वरुण के कारण देवासुरों के वैज्ञानिकों में वाद-युद्ध

दोने सभा, वर्युस्त के समय से पूर्व की आस्ट्रीक के सौत्रामण्डि यज्ञ में आत्मपुष्टि में विरोध पैदा हो गया।

असुरों का पुत्र वर्युस्त आत्मपुष्टि होने पर भी अत्यंत आक्रांति था। उसने विरोध के कारण छद्म के स्थान में वर्युष्ट की स्तुति कराई, और आसुरधर्म के कारण कर दिया।

“येऽसून् प्राणान् वधते वेऽमी असुरा महामाणाः।”

“असुरत्वं तु न येषां वेऽमी वेचाः ‘सुरात्म’ इत्युचुः।”

असुरों ने सोम का विनाश कर के भद्रि (वारुणी) उत्पन्न की, और उसका नाम सुरा रख कर सुरा (देवताओं) का पीने का भाव मानने लगे।

असुर और देव दोनों आर्य होने पर भी क्रमशः सुरा का पान करने लगे। देवताओं ने सौत्रामण्डि यज्ञ में भी वारुणीपान करना आरंभ कर दिया। तब अश्व कपि ने, जो अश्व (वाहीक) में आपों व अनापों के शुरु से आपों का सुरा न पीने का उपदेश दिया।

असुरों ने तृषाक्षि (असुराधपति) का प्रेरणा की कि सौत्रामण्डि यज्ञ में सुरा का पिधान किया गया, जिससे छद्म का पतन हो।

छद्म और तृषाक्षि ने परम मैत्री होने के कारण छद्म उसे पुत्रवध प्रेम करता था। अतः उसकी प्रेरणा से यज्ञ में छद्म ने सुरा का प्रदाय कर दिया।

छद्म असुरों से उत्पन्न हुआ था, और नाम-साम्य होने के कारण दोनों में सम्बन्ध हो गया था।

तृषाक्षि ने सौत्रामण्डि-यज्ञ में सोम के स्थान पर सुरा पीने के लिये देवों से निवेदन किया।

छद्म ने यज्ञ में सुरा का पान किया, अतः पारस्य-पारिषो में उसकी धार निंदा हुई, और उसी यज्ञ में उसका विरोध हुआ।

छद्म लिये मन्त्रा में ६ बार वर्युष्ट के पूर्व अग्निं देवता का प्रयोग हुआ है, जिनमें कहा गया है कि छद्म को देव की न माना गया।

छद्म सुरा पीता है, और दम (असुर) सोम पीने दे। एतन्ना ह्ये कर छद्म के विरोधी असुरों ने अश्वपूर्वक सोम का दारण कर लिया, और छद्म का पान किया।

तृषाक्षि के अनुयायियों का सोम-पान करने देव कर छद्मपुष्टि पदार्थ के पितृ और १८ का भी धनकाया, तथा अनेक कुसम्भ हों। इस पद १८ न छद्म समझाया, और कहा कि तृषाक्षि तो असुरों का कर भी देता है। का नाम देना है। छद्म पदार्थ तृषाक्षि ने छद्मपुष्टि से विनयपूर्वक कहा कि दम ३५ मैत्रो का भाग

પારસમણિ કરતાં પણ વધારે કિંમતી પદાર્થ પોતાને આપી દેવાનો બહુજ આગ્રહ કર્યો, એટલે ગોસ્વામીજીએ ધીમેથી એના કાનમાં 'હરિનામ'નો મંત્ર કહ્યો અને સાથે ધર્મને માટે એક ઉપદેશ પણ આપ્યો. આજ્ઞાણ બહુજ ખુશ થયો અને હરિનામ દેતો દેતો શરૂ ગયો. પારસમણિને તો એ ભૂલી ગયો; એટલુંજ નહિ પણ પોતે કંબુસાધથી એકઠું કરેલું ધન ઝટ ઝટ દાનમાં વાપરી નાખ્યું.

(૨)

પ્રાર્થનાદ્વારા રોગ મટાડવાનો પ્રયોગ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં હાલમાં ચાલવા માંડ્યો છે. આપણે ત્યાં તો એ બહુ પુરાણી રીત છે. સંકટ-સમયે ઈશ્વર પ્રત્યે સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી, તેનેજ ભરોસે દર્દીને છોડી દેનાર અને આરોગ્ય મેળવનાર અનેક મનુષ્યો છે. સર થોમસ મોરને પણ પ્રભુપ્રત્યે એવીજ અડગ શ્રદ્ધા હતી. એક વખત એમની એક લાડકી કન્યા બહુ સખત માંદી પડી. એને પરસેવાના ઝેરઝેર છૂટતા હતા. સારામાં સારા દાકતરો તેની માવજતમાં લાગ્યા હતા. તેઓએ પોતાને આવડતા હતા તેટલા બધા ઉપાયો અજમાવ્યા; પરંતુ કેમે કરી તેની નિદ્રાને રોકી શક્યા નહિ. દર્દીની અવસ્થા દિન-પ્રતિદિન ખરાબ થતી ગઈ અને દાકતરો તથા સગાં-સંબંધીઓએ આખરે આશા છોડી. સર થોમસ મોરને એ કન્યા ઉપર ઘણોજ પ્રેમ હતો. એમણે લાલચથી એનું લાલનપાલન કર્યું હતું. પુત્રીની આવી દશા જોઈને એમનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું અને એના ઉપચાર સાર અશરણના એકમાત્ર શરણ શ્રીહરિનું શરણ લીધું. એમણે નિત્યના અભ્યાસ પ્રમાણે ઉપાસનાગૃહમાં જઈ ઘુંટણીએ પડીને ઉંડા હૃદયથી અશ્રુપૂર્ણ નયને પ્રભુપ્રાર્થના કરી કે 'હું સર્વશક્તિમાન દયાળુ પિતા ! તારે માટે અસંભવિત કાંઈજ નથી. તું મારી ઉપાસનાથી પ્રસન્ન થયો હોય તો મારા ઉપર એકજ કૃપા કર અને મારી આ લાડકી બાળકીને બચાવ. મારી આટલી નમ્ર પ્રાર્થના સાંભળ.' થોડી વાર સ્વસ્થ થયા પછી એમના મનમાં અંતર્યામીની-પ્રભુની કૃપાથી એવો વિચાર આવ્યો કે, અમુક ઉપાય અજમાવી નેવાથી એને લાભ થશે. એમણે તરતજ દાકતરોને પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો એટલે એ લોકોએ કબૂલ કર્યું કે, તમારો વિચાર તદ્દન ખરો છે. દર્દીને બચવાનો એકમાત્ર ઉપાય એ ઉપચારથીજ છે. અત્યારસુધી અમને એનું વિસ્મરણ કેમ થયું, એજ આશ્ચર્ય છે.

એ ઉપચાર તરતજ કરવામાં આવ્યો અને એનું પરિણામ સારું આવ્યું. મૃત્યુનાં બધાં ચિન્ન જે કન્યાના ચહેરા ઉપર દેખાતાં શરૂ થઈ ગયાં હતાં, તેની એ ઉપચાર પછી વળતી દશા થઈ. પિતાની સાચા અંતઃકરણની અખંડ પ્રાર્થનાની જાદુઈ અસર થઈ અને એ કન્યા સાચી-તાજી થઈ ગઈ !

આ ઉદાહરણ દ્વારા અમે એમ કહેવા નથી માનતા કે, મંદવાડ-માં દવા અગર ખીજા ઉપચારો ન કરવા. દવા આદિ ઉપચારોની સાથે સાથે દર્દી પોતે તથા તેના સંબંધીઓ પ્રભુ પાસે 'દુઆ' આપીશો પણ એકાગ્રચિત્તે માનનાં છીએ, એજ અમારો ઉદ્દેશ છે. એવે સમયે જે શાંતિનું વાતાવરણ પેદા થાય છે, તે દર્દીને સાગ્ર થવામાં ઘણી મદદ કરે છે.

પ્રભુ પોતાના ભક્તોને અવસ્થ સહાયતા કરે છેજ.

(૩)

એક માણસે એક ફકીરને ત્રણ પ્રશ્ન પૂછ્યા:—(૧) 'ધર્મીની સત્તા સર્વત્ર છે' એમ પ્રત્યેક માણસ કહે છે, પરંતુ હું તે કેમ જોઈ શકતો નથી ? તે ક્યાં છે તે મને બતાવો. (૨) મનુષ્યને તેના પાપ સાર શામાટે સગ થાય છે ? કારણ કે મનુષ્ય જે કંઈ કરે છે તે પ્રભુની પ્રેરણાથીજ કરે છે. (૩) ધર્મ સંપ્રદાયને નરકાગ્નિમાં નાખી તેને સગ કરે છે, એ પણ કેમ બને ? કારણ કે સંપ્રદાય જાતેજ અમિશ્રિત છે; તો પછી અમિશ્રિત અગ્નિ ઉપર શું ચાલે ?

આ ત્રણ પ્રશ્નો ફકીરે મંહોરનાથી સાંજળી લીધા અને પછી જમીન ઉપરથી એક ટેકું ઉંચકીને પેલા પ્રશ્ન પૂછનારના માથામાં માર્યું. તેણે એ સંબંધી કાઢી પાસે જઈને ફરિયાદ કરી. કાઢીએ ફકીરને બોલાવી મંહાવ્યો અને તેણે પેલા મનુષ્યને શામાટે ટેકું માર્યું ? એવો પ્રશ્ન ક્યાં. ફકીરે ઉત્તર આપ્યો કે 'એણે પૂછેલા ત્રણ પ્રશ્નોનો એ ઉત્તર છે.'

કાઢીએ પૂછ્યું:—'કેવી રીતે ?'

ફકીરે કહ્યું કે એ મનુષ્ય કહે છે કે, મારા માથામાં વાગ્યું તો પછી તેને વાગવાથી જે દુઃખ થયું હોય તે મને બતાવવું જોઈએ એટલે હું તેને ધર્મ બતાવીશ. (અર્થાત્ ધર્મ આત્મિક અનુભવદ્વારાજ ઓળખી શકાય છે.) ખીજું કે, મેં જે કાંઈ કર્યું છે, તે માત્ર ધર્મીની પ્રેરણાથીજ કર્યું છે, તોપછી ધર્મીની પ્રેરણાથી કરેલા મારા કાર્યને એ અપરાધ શામાટે ગણે છે ? વળી તેનું શરીર માટીનું બનેલું છે, તોપછી માટીનું માટી ઉપર શું ચાલે ?

ફકીરના ઉત્તર સાંજળી ને મનુષ્યને થઈ અશ્વયં લાગ્યું. કાઢીએ પણ ફકીરને નિર્દોષ દેખી છાટી મૂક્યા.

(“આદર્શ કથાનમાળા” જાગ ખીજામાંથી)

૧૪૯-પ્રભુનો પોકાર

(લેખક:—શ્રી. મનુ. હ. દવે, 'દાન્યતીર્થ')

મંદિરમાં ઘંટડી વાગે ઠાકુરજી નિંદથી જાગે
 યુગયુગના જાણે કેદમાં પુર્યા કાઢે હૈયાની વરાળ
 “કાણુ પિશાચે આ જલો બનાવી કાઢો મને હવે બહાર”
 પ્રભુને તે બંધન દેવાં ! મારે જેવી ભક્તની સેવા. ૧
 ખેડુત લોહીનું પાણી કરી ધરતીમાં ઉગાડતો દાન્ય
 એ રે અનાજનો થાળ બતાવી પોતે જમો મિષ્ટાન્ન
 મારો સાચો સેવક ખેડુ તમે બધા લાલચુ ભેડ. ૨
 વણકર રાત ને દહાડો મથીમથી અંતે બનાવતો ચીર
 એવાં તે ચીરના વાધા ધરાવી પેસના દો ન મંદિર.
 તાળાં વાસો ખારણે મારાં અરેરે ! આ હૈયાના કાળા ! ૩
 શિલ્પી ઘણા ઘણા યતન કરી મારો દેહ ઘડે સુકુમાર
 એને મારી પાસે આવવા ઘો ન એ દૂર થકી જોનાર
 તમારા તે કાયદા ક્યાંના ? દીલાં કરો ભક્તના શાના ? ૪
 લુહાર એરણુ ઉપર દીપી બનાવે ઘંટ વિશાળ
 સારે શરીરે લિંબાય પસીને મારો જગાડનહાર
 એવા તમે ઘંટ વગાડો એમાં કાની ભક્તિ બતાડો ? ૫
 મારા કાળ ચાર લીંતો ચણી મને બાંધી બનાવા સદાય
 પક્ષાપક્ષી તણાં ધોરણુ રાખ્યાં મારી સામે અસહાય
 હવે હું ન કેદી થનારો મારા મૂળ થાને જનારો. ૬
 મારા બા'ના તળે રાક્ષસ લોકો ! પાપ કરો છો અપાર
 ધરમ તણા આગેવાન બની વ્યભિચાર કરો પાપ ભાર
 હવે હું ન સાંખીશ એવાં તમારાં તે દામ ને દેવાં. ૭
 આકાશનો ગોળ ધુમટ મારો બ્રહ્માંડ માઈ મંદિર
 કારીગરો મારા ભક્ત ખરેખરા ઘડે જે માઈ શરીર
 જનાથી એ મંદિર દીપે પ્રભુતાની ભાવના લીધે. ૮
 યુગ યુગના જાણે કેદમાં પુર્યા કાઢે હૈયાની વરાળ
 “કાણુ પિશાચે આ જલો બનાવી કાઢો મને હવે બહાર”
 મંદિરમાં ઘંટડી વાગે ઠાકુરજી નિંદથી જાગે. ૯

(તા. ૧૫-૧-૧૯૩૩ ના અકવાડીક “મુંબઈ સમાચાર”માંથી)

यह आवश्यक नहीं है कि सच्ची शिक्षा के लिये कन्या के अंग्रेज स्कूल या कॉलेज में ही लेजना-याहिये, मेरे विचार में तो आंग्लक हमारे यहां कन्याओं के लिये जो स्कूल और कॉलेज हैं वे अधिकांश में लड़कियों को केवल शौकीन, ऐशानिष्ठ और आतुरी बनाने के कारण हैं। उनसे निकल कर अधिकांश लड़कियां ईशान के पीछे रातदिन पागलसी रहती हैं। आजाद तगिबन की तो घतनी हो जाती हैं कि वे विवाह जैसा पवित्र संबंध ही नहीं करना चाहती और आनन्द अविवहित रहने का विचार करने लगती हैं। यदि शादी हो ली गद्य और पति अम. अ. तो पद कर ली डिप्टी क्लकटर न हो कर केवल सौ या सवासौ रुपये की मास्टरी या अन्य कोछ छोटी नौकरी पर ही दुआ तो श्रीमती के इरमानों के भारे भेयारे की नाक में दम हो जाता है। आनन्द पर की जरूरत है तो कल नेकसेस की धसिरे अतिरिक्त ऐनिस वगैरह से श्रीमती को छुट्टी नहीं मिलती, जिससे वे घर का कामकाज देखें। फिर अपनी सास भत्यादि को वे भूषण समझने लगती हैं। अक्सर यही देखा गया है कि आधुनिक ईशान में पत्नी दुर्ध अदुओं से घर में कलह होती रहती है।

ज्ञान केवल इताली शिक्षा से ही नहीं होता परंतु वातावरण का भी बहुत प्रभाव पड़ता है। धसी वर्ष महात्मा गांधीजी के सत्याग्रह आन्दोलन में स्त्रियों की जो उन्नति दुर्ध वह सायद भीस वर्षों में ही इताली शिक्षा के प्रचार से न होती। धस आन्दोलन में ली स्त्रियों ने वीरता, आत्मविश्वास, धैर्य और सहनशीलता तथा अनेक अन्य गुणों की वह शिक्षा प्राप्त की जो उनको दमनशो पुनर्दे पड़ने पर भी न प्राप्त होती। आनिडाओं को अयपन से ही उचित रूप से शिक्षित बनाने का उपाय करना चाहिये। लड़कों को तो हमारे यहां शिक्षा देने का कुछ प्रयत्न प्रत्येक मनुष्य करता ही है, परंतु दुर्भाग्यवश लड़कियों को अज होने पर भी अक्षरीय ज्ञान तक नहीं कराया जाता। धसका कारण केवल पुराणों की स्वाध्यायता है। वे विचार करते हैं कि लड़के तो पद सिध कर नौकरी या कर गुरुदेन में उनको सुध पढ़ायेगे, धसिरे विपरीत लड़कियों को यदि पढ़ाया गया तो शादी होने के बाद वे पचाये घर की हो गयेगी और न उनको दम न तो उनको स्वयं कुछ ज्ञान होगा और न उनको संय का ही ज्ञान होगा।

अनेक मनुष्य यह नहीं विचार करते कि यदि वे अपनी कन्या को शिक्षित बना कर अनेक अन्य सज्जन के घर को सुनी बनाने हैं तो उनका लड़का ही मनुष्य न बन सिद्ध हो कर उनको घर आनेवाला न बन जावे। श्रीमद्भाग्य के ज्ञान से अविद न रहिये। कि

आ. आन्तरिक के समय में लड़कों से सदा उनके माता पिताओं को पुकारे में सुन ही मिलता है ? आजविवाद, सामुज्यवादों की नित्य की लड़ाई तथा लाभ लाभ की कसब के कारण अधिकांश मातापिता यह माहौल करने हैं कि लड़कों से तो लड़कियाँ ही अच्छी थीं. यह श्रीशिक्षा के अभाव के ही कारण है कि पहिले तो लड़के ही माँ के कमरे में प्रार्थना किया करती है कि जिस समय में मेरे की पहलू का सुन देणूँ और फिर शादी होने पर उसी अभोध पहलू पर तरब तरब के अत्याचार करने आरंभ कर दिये गते है. परिणाम यह होता है कि कुछ लड़कों या तो आत्महत्या कर लेती हैं या अपने अपने पतियों के कान में सासससुर की हँसनी पुराणों बना-बना कर कर देती हैं कि विषय हो कर लड़के को अपने माँ-बाप से अवदह रहने का प्रयत्न करना पड़ता है.

संक्षेप में मेरे विचार में श्रीशिक्षा का मतलब 'हुनिया की अमोक्ष, आकर्षण के सवाल या टैनिश और मेडमिन्टन' जैसा सीप लेना नहीं है. सच्ची श्रीशिक्षा तो श्री को उसके धर्म का गान बगनी है. घर के कार्ग में दक्ष, सासससुर और पति की सेवा में नत्पद तथा अपनी अंतान को उच्च आदर्शवाली बनाने में योग्य श्री की शिक्षिता कही जा सकती है. केवल पवित्रोप देशों की स्त्रियों की नकल करना ही इसी न होगा. उनसे अच्छी अच्छी जाते प्रदल कर के उनकी लुटियों को त्यागना चाहिये. भदा-भाऊ ने एक स्थान पर लिखा है 'मेरा अस मर्ते तो पाई-सायाओं में गे पुल्लके' आन्तरिक पदाध गतती है उनमें अधिकांश को मैं नष्ट कर हूँ और जैसी पुल्लके लिप्याजों गिनका घर के अवन में अधिक अंगध हो. यह वाक्य कन्याओं के हस्तिने तथा शूलों के लिये तो, लड़क ही लागू होता है. कन्याओं की शिक्षा ही प्रजाजी की गदगनी दोगी तथा छत्र देश की कन्याओं सच्ची शिक्षा पायेगी.

(जुल-१९३१ का "सदेवी" भाषा)

है: किंतु क्या नाना के दाग में उनकी नज्दर के रङ्गों के छे छे-
के पेशवा-पद के उन्नत-पदकार में आसीं-कर करने का न्याय करना ?
पेशवा काका के लिये जिसे कहीं व्यर्थ विनिमय हो सके है, उनका धूम-
धन नाना के अधिकारों की दृष्टि दृष्टा व्यर्थ उनमें जिसे प्राण
हैना, रानों की जाने असी आति अनन्य है।”

हैना कद कर जल पद छे छे की नज्दर के आभा के दारा
आदर निज्दरने धूम धूम हो रहे थे, तब उन संचाल-आदर आदर
ने, जो आने अल कर तांतिवा के रूप में संचार के आने आया,
अपनी नज्दर के आन से भीर कर, उसकी संपथ आ कर कदा-
“और मैं भी छे नज्दर की दृष्टि आ कर प्रतिगा करना है कि
मेरे छे छे आदर अधिकारों पर आक्रमण करनेवाले सुप की
नींद न हो सके।”

हैना विनिमय जल था ! जो नन्दे सुकुमार आदर अभी-अभी
छे छे जल जल रहे थे, वही आने भारत में लयानक दस-
सव भयान के दिने ऐसी-ऐसी नीरल प्रतिगाओं करने लगे-
तांतिवा के पश्चात् अंक अंक कर वाता सादण, सुप सादण, हीकम-
सिद्ध और गुणगा आदि सभी आदरों ने उसी तरह प्रतिगाओं
की। संपथ के अंत में आसिका मन्त्र-आदर भी आने आर्थ और
उसने भी गद कर कदा—“अपने धर्म और आदरों में पिदे-
गियों के छे छे प्रकार के दृष्टि-पद कर मैं भी धूम अङ्गनाली नदी
है। नाना जैसा ! गुम्दारी मन्त्र दर द्वात्रत में गुम्दारे साथ जया
की आति रहेगी !”

मन्त्र-आदर, जो आने अल कर आसीं की विज्यात रानी लक्ष्मी-
बाई अननेवासी थी, अनन्त में कसिके जही १४ संचन १८१६
के मेरोपंत पिता और आगीरणी आना के घर में छेपल दुध
थी। किंतु उसका आत्मकाय पश्चा आदर के यदा अदूर में
राजदरी हाठ में आता था आदर के उस पर अदूर प्रेम था,
कदाचित् पद उनका आति-व आप धुक थे, और उन्दीके प्रयान
में उसका विवाद असी के नज्दराने गद मनाधरराय के साथ
हुआ था। विवादप्रय और आलीआली मन्त्र ने अचिअधन के
समय अपने पदिक के नज्दराने अने दुधे कदा था—“अपरदार !
मेरी गद टांती नल नल दला ।”

(२)

उन दिने नाना ने पद विनिमय विनिमय हो नदी थी। आदर
उन्नतानी की मन्त्रा न नाना के नज्दराने अदूर-नज्दर दरी मन्त्र
अनन्य था न था, अलकर नज्दराने थे अदूर, अलध और नान-
पु के अङ्गनाली सच वांती अनन्य के आन हो नुद थे। छे छे
पु ६६

कारण सभी राज और नयाण विदेशियों की दुरलसंधि के धतवी देर पश्चात् समझा कर सशक्त हो रहे थे। किसान नये नये क्षेत्रों और अपने पैद से छिने अपने गह्वे को जलान में लगते देख कर क्षुब्ध हो रहे थे, और कारीगर और मजदूर जबरदस्ती नष्ट किये हुये अपने रोजगार के न रहने से क्रोध के मारे उन्मत्त हो रहे थे। क्या हिंदू, क्या मुसलमान, क्या गरीब और क्या अमीर, सभी धर्म सौ परसों से भारत में पढ़ते हुये विदेशी साम्राज्य का असली मतलब समझ कर मन-ही-मन उसके विरोधी बन रहे थे। आचार्य पेशवा के पश्चात् उनकी पेंशन उनके गोद लिये हुये पुत्र नानासहय को मिलनी पड़ हो गई। इस समय इस परिवार में दासदासी सय मिला कर लगभग १२०० स्त्री-पुरुष थे। स्वाभिमानि नाना और उसके शरवीर साथी इस अपमान को न सह सके और वे स्वयं सेनापति बन कर इस मुलगती दुष्ट आग को प्रणविलित करने में सफल-मनोरथ हुये।

धर्म हैवी विडम्बना से या होनहार को क्रियात्मक रूप में लाने के लिये साधन प्रस्तुत करने को जॉर्ज की रानी लक्ष्मीबाई भी विवाह के थोड़े दिनों पश्चात् विधवा हो गई थी। ब्रिटिश-सरकार ने उसका और उसके गोद लिये हुये पुत्र दाभोदरराव का भी अधिकार नहीं माना। रानी का २० लाख की आय का मुल्क, ४३ लाख के जवाहरात और २३ लाख नकदी सरकार ने जप्त करके उसे केवल ५०००) मासिक की पेंशन देनी चाही, जो उस स्वाभिमानिनी को क्यों स्वीकार होने लगी। इन परिस्थितियों में पड़ कर रानी भी, अपने स्वत्वापहरण होने पर भी, अपने प्रेमपूर्ण व्यवहार के कारण प्रण के हृदयों पर राज्य करती दुष्ट अपने किये में रह कर किसी उपयुक्त अवसर की हिराक में थी कि एक दिन ८ जून सन् १८५७ को ओकाओक रात को असंख्य शरवीरों की संपूर्ण शक्तों से सुसज्जित सेना ने उसके सहर श्राटक पर पहुँच कर आवाज लगाई—“भटक भुटा का, भुटक आदशाह का, हुकम रानी लक्ष्मीबाई का।”

रानी को अनुकूल अवसर मिल गया। उसने तुरंत ही सहर श्राटक जोल दिया और लरे दरबार में उन सिपाहियों में अपने पॉय लाख रुपये आँट कर उनका स्वागत किया। अग वल संग्राम-क्षेत्र में उस दल की नायिका बन कर अवतीर्ण हो चुकी थी, जो भारत से विदेशी सत्ता को हटा कर मुल्क को आजाद करने के लिये सर्वस्व डोम देने का तैयार था।

(३)

हिरंगियों की १०० वर्षों के भीतर, राज्य-शासन के नाम

पर, श्री दत्त दयाबाईजी और भाव.दियों का तो यह १५ मिनट रहा था अथवा अविश्व के सिधे ४५२ दिन की अवसर रीति में परीक्षा से रहा था. आरत में इन दिनों आजादी का मंडा छेस लेने से हुआ था कि यह दिनों के भीतर ही दिल्ली, शम्भू, लखनऊ, अली और पटना आदि पूर्ण देश-पना का कुर्मीय करने लगे. विदेशी गुला और लोटे-लोटे अंगरेज अक्षरों के दृश्य उभर मध्य होने कोप रहे थे, इच्छा करनेसे पना समता है कि दिल्ली के बादर वे भदियों तक घेरा लगे पर रहे, और उनके तीन-तीन कमांडर-कन-सीधे वही पर परे-परे भर मजे. परंतु संध्यानी पर आक्रमण करने की उनकी दिम्भन नहीं पड़ी.

किंतु फिर भी कारण का लाज्य अभी विपरीत ही था. वही पल्लवी गिनके भद्रासानी के वनबाभूषण अभी हज दिल्ली में अरे-आम होदी के मोक्ष नीलाम दुजे थे और गिनकी भद्रासानी नगर-जद पड़ी हाथी की हाथियों में कराह रही थी, लांड लारेस की हलनीति के अक्षर में पड कर, हज भाष कर दिल्ली पर अंगरेजों की सदापना हो आ मजे. इनकी मदद से और स्वयं सभाद के सम्मान्यी दयाबाई छलादीपक्ष की हाथी करतूतों से, २५ अगस्त को दिल्ली-सभाद का जहादर सिपद-साधार जपतरभा पराजित हुआ. वही तरद नैपास-भद्रासानी की सेना द्वारा लखनऊ लना गया और महाराजियों की सेना के जय पर शम्भू में नाना सादय हो परास्त किया गया. गिना किसी संमानयत्र में आगद होने का अवसर पाये तीन-तेरह हो कर स्थान-स्थान पर अपने भाइयों के ही द्वारा छन मज वीरों के छेते दुजे सिर कुमल दिये गये. किंतु फिर भी जारी की और विन्ध्य पर्वत के दूध हस्ताके पर आज ११ नास से रानी लक्ष्मीबाई की ही अभयदारी बस रही थी.

२४ मार्च १८५८ का सर दुराज ने देहराबाद और भाषास की मना व कर जारी पर अदाह की. २२ वर्ष की भद्रासानी भुङ्गे अंगरेज वरनय और उनकी विशाल सेना से जडे पराक्रम-पूर्वक भाग्यो पनी ना. ११ दिना केम दिन-रात लजवार भेजने या घोडा छोटन के अन्तर्गत नहीं मिलता था. तानिया ने कर्त आर रानी की नदयता ना व अन्त का सन्देह किया, किंतु अंगरेज अस-कल ना अन्त का वरम नदय दन्वा-र का गेहक जुदापक्ष और तोपखान का अन्तर्गत गुजान मा ला मार मय, ना रानी ने किया छोटन ना की ना मजदा दिला की दुन्नी निवाज के उपर स लडके को ही पन म व कद हाथी की पीठ पर दूध पड़ी और काजपी की आन वन पड़ी ननु हन ममय अरायन उनका पीछा कर रहे थे, और पद केनय लडती दूध आने जद नहीं थी. इस दिन उसने

કર પાઈ થી કિ એક દ્વારે દુષ્ટ ને બદ્ધ પાસે ઉસડી બાઈ આંખ ફેડ દી. લેકિન ક્ષત્રિય-ધર્મ-પરાયણા મેરી લક્ષ્મી ને ફિર ભી અપના સાહસ નહીં છોડા, ઉસને તુરત હી અપને હાથોં ઉન દોનોં કો માર થોડે કો આગે બદાયા.

ઇસ સમય રાની કી શક્તિ શીઘ્રતા સે ક્ષીણ હો રહી થી. જલ કે ક્ષ્વારે કી તરહ ઉનકે શરીર કા ખૂન ચારોં ઓર લગે થાયોં સે બાહર નિકલ રહા થા. ઇસી સ્થાન પર ઘાસ કી એક બદ્ધ બડી પુંછ લગી થી, વહ આ કર ઉસી પર લેટ રહી, ઓર મુઝે હુકમ દિયા—“મુંદરા ! મેરે શરીર કો શત્રુ કે નાપાક હાથોં મેં પડને સે બચા; ઇસ ઘાસ મેં તૂ અપને હાથોં આગ લગા દે.”

અપની રાની કી વહ અવસ્થા દેખ કર મેં રો રહી થી. મેંને બિલખ કર ઉનકો ઉતાર દિયા—“મુઝસે વહ કામ ન હોગા. ગિનકે દ્વારા ઇસ શરીર કા પોપણ હુઆ હૈ, ઉનકો છોતે-છોત ન જલા સકુંગી. શત્રુ કી આપ ચિંતા ન કરિયે; મુંદરા કે શરીર મેં એક ખૂંદ ભી રક્ત રહતે કોઇ ઉસકી રાની કી જાયા ન હૂ સકેગા.”

અહા ! ઉસ અંતિમ કાલ મેં ભી એક દિવ્ય વ્યોતિ ઉનકે ચેહરે પર વિરાજ રહી થી. ઉન્હોંને કિચિત્ મુસ્કરાને કા ભાવ બતાવા કર મુઝસે કહા—“મુંદરા ! અબ ઉન બાતોં કો બૂલ જા ! સાહસ, શરવીરતા, સ્વાભિમાન ઓર સ્વતંત્રતા—સબ ઇસ દેશ સે અબ બિદા હો રહે હૈં. કિંતુ તૂ મુઝે તોં હિન્દીકે બીચ મેં મરને દે. મેરે શરીર કો છોતે-છો શત્રુ કે સ્પર્શ સે બચો.”

હુસ્મન અબ નંજદીક બંદ આયા થા. રાની કે સહચર રામ-ચંદ્રરાવ દેશમુખ ને બાબા ગંગાધર કી કુટિયા સે લા કર થોડા-સા ગંગાજલ ઉનકે મુખ મેં ડાલા; જિસે ગલે મેં ઉતાર કર નેત્રોં સે મેરી ઓર દેખ કર માનોં ઉન્હોંને અપની આત્મા કો પ્રાર્થના કે રૂપ મેં પુનઃ પ્રકટ કિયા. મેંને ઇસ બાર હૃદય પર પથ્થર રખ કર ઉસ ઘાસ કે ઢેર મેં બંદૂક કા એક ફાયર કર દિયા ! ઘાસ ધાંચ ધાંચ કર કે જલને લગી ઓર રાની ઉન વ્યાલાઓં કે સ્થ પર ચઢ કર ભારત મેં આનેવાલી ગુલામી સે અપના ગલા છુડા કર સ્વતંત્ર વાયુ મેં વિચરણુ કરને કે લિયે સ્વર્ગલોક કો સિંધાર ગઇ.

(હિંદી માસિક “માધુરી”ના એક અંકમાંથી)

१५२-शरीर की कांति, रंगत और त्वचा

(विषय:-श्री. जुद्धिसागर वर्मा जी. ए. जे. टी. बिहार)

मुद्रावम और शीशे के समान स्वच्छ त्वचा उन सारी स्त्रियों में से एक है, जिसे प्राप्त करने के लिये प्रत्येक स्त्री के हृदय में महान अभिलाषा रहती है। भारतीयों का कथन है कि जल्द तक वर्ण में कुछ नभइ न हो, तब तक वह सुंदर नहीं कहा जा सकता। निःसंदेह वर्ण का सौंदर्य के साथ जग धनिष्ठ सम्बंध है।

योरप के सौंदर्य-विचारों का कथन है कि वर्ण से सौंदर्य की अधिक शक्ति अथवा दास नहीं होता। एक स्त्री, जो अन्य प्रकार से सुंदरी नहीं जा सकती है, केवल वर्ण काया होने से कुरपा नहीं मानी जा सकती। इसी प्रकार एक गोरी स्त्री, जिसके नभ-शिथ सुंदर नहीं है, केवल इसी लिये सुंदरी नहीं मानी जा सकती कि वह गोरी है। इस बात में अद्वैत कुछ सत्यता है; किंतु इस बात से भी इनकार नहीं किया जा सकता कि केवल वर्ण से सौंदर्य की अद्वैत कुछ शक्ति तथा दास हो जाता है। यदि एक अत्यंत सुंदरी स्त्री का मुख काया कर दिया जाय, तो उसकी सुंदरता उतनी न रहेगी। इसी प्रकार यदि एक काजी स्त्री, जिसके नभ-शिथ सुंदर हैं, गोरी हो जाय, तो उसकी सुंदरता पहले की अपेक्षा अधिक बढ़ जायगी। अतः यह निर्विवाद है कि नभ-शिथ की सुंदरता के साथ वर्ण की सुंदरता भी सौंदर्य-शक्ति के लिये आवश्यक है।

जब नीरोग जन्मा नीरोगी माता के गर्भ में उत्पन्न होता है, तब उसकी त्वचा उनी क्षमता एवं मनादर होती है। किंतु आगे चल कर अनापधानी व लोग नाना प्रकार की पुराधिया उत्पन्न कर लेते हैं त्वचा का सुंदर जन्म के लिये सहाय की संवर्धन आवश्यकता है आगम्य-साधना पर दृढ़ रहने से त्वचा में रोग नहीं होता, और नरक के निषमा का जली लाति पासन करने में त्वचा में सुंदरता आती है यदि रोग-दूषों के स्वच्छ रक्षा कर, और नरक का दूषित दान से अथाथा गय, तो त्वचा में कदापि रोग आ नहीं आ सकती।

स्नान - शरीर-शुद्धि का एक नौद्वेषात्मक है। स्त्रिया अपने स्नान - नदी में स्नान कर स्नान-शुद्धि कर कायम रखना जली जा न सकिता है, य वन जल स्नान-शुद्धि होने है, और नित्य स्नान करने से स्नान स्नान स्नान स्नान स्नान पर से लोग एक प्रद - का जल भीड़ी नथ करी नान-निषा का अर्क काम में जाते हैं और न सुवर्धित नरक जा जनाते हैं। अतः एक शरीर

अत्यंत कोमल और चिकना रहता है.

ध्वर की कृपा से हमारे देश का जलवायु ही ऐसा है। मनुष्य मनमाना स्नान कर सकता है. जल में भी यहाँ के डिं लोग बिना स्नान किये नहीं रहते. समूहों को साक्षर करने लिये नित्य अच्छी तरह स्नान करना आवश्यक है. पैदाइश के मत है कि स्नान से शरीर की दुर्गंधि, लारिपन, तंद्रा, भुज्जी मैल, अरुचि, पसीना तथा थकावट दूर होती है. ओज की वृद्धि होती है. प्यास, जलन दूर हो कर उत्साह बढ़ता है. भूख बढ़ने लगती है. अस्तु. जे स्त्रियाँ आहारी अनावट, कपड़े धत्यादि तब लउक से तो साक्षर रहती हैं, डिं तु शरीर की वास्तविक स्वच्छता पर ध्यान नहीं देती, वे सर्वथा आरोग्यता की धातक हैं. इसी लिये नित्य स्नान करना स्वास्थ्य का एक विशेष अंग माना गया है.

आरोग्यता अथवा जल आहनेवाली स्त्रियों को, अत्यंत ऋतु में सुयोध्य के समय ही, स्नान कर लेना चाहिये. अधिक से अधिक ७-८ घण्टे तक तो स्नान अवश्य ही होना चाहिये. डिं तु रोगी तथा निर्बल स्त्रियों के लिये इस नियम की पाबंदी आवश्यक नहीं. ओज्जन के पड़ने या आद में उधंटा छोड कर स्नान करना चाहिये. औसा न करने से पित्त की वृद्धि होती है, और परिणामस्वरूप पायनक्रिया बिगड जाती है. ग्रीष्म ऋतु में सायंकाल और प्रातःकाल दो बार भी स्नान किया जा सकता है. क्योंकि दिनभर के पसीने के कारण शरीर में दुर्गंध आने लगती है, और पसीने में विष होता ही है.

स्नान के लिये सदा ताजे स्वच्छ जल का ही प्रयोग उचित है. ऋण्णुवस्था तथा निर्बलता की विशेष दशाओं में गुनगुने जल का भी प्रयोग किया जा सकता है. महीने में एक बार गरम पानी और साबुन या सोडे से नहाना जडा ही स्वास्थ्यप्रद होता है. इससे त्वचा साक्षर हो जाती है; डिं तु नित्य गर्म जल से नहीं नहाना चाहिये. यह अप्राकृतिक है. इससे मनुष्य निर्बल और विषयी हो जाता है.

स्नान करने की विधि यह है कि प्रथम पैरों को न लिंगो कर सिर घोना चाहिये; पुनः धड, कम्मर और पैर. इस प्रकार विकृत उष्णता सिर से धड में होती दुध पैरों से निकल जाती है. जे लोग पैर पड़ने घाते हैं, वे अपनी आंघों को सुरक्षित नहीं रख सकते. अटपट नहाने की अपेक्षा भव-भव कर स्नान करना उड़ी उपयोगी है. स्नान के समय यदि हो सके, तो शरीर को डूँडी वायु से अयाने में रखना चाहिये, और नडा कर तुरंत कपडे पहन लेना चाहिये. स्नान करने का स्थान शुद्ध, हवादार, प्रकाशमय होना

से कितनी सुंदर और चिकनी हो जाती है। स्त्रियां तैल लगाती हैं, किंतु केवल सुंदर और केला में। पुरुषों और पदचरानों के अंगों पर बहुत कम स्त्री-पुरुष ऐसे हैं, जो संपूर्ण शरीर में तैल की मासीस करते हैं। शायद वे भूत होते हैं कि—

अभ्यंगं कारयेन्नित्यं सर्वेष्वंगेषु पुष्टिदम् ।

शिरः श्रवणमात्रेण तं विशेषेण शीलयेत् ॥

अर्थात् तैल की मासिश से सग अंग पुष्ट होते हैं, अतः सारे शरीर में तैल-मर्दन करना चाहिये। शिर और कानों के तो विशेष रीति से तर करना चाहिये।

कुछ तैल की मासिश रंगत के भूत निभासती है। वाष्पदृष्ट सिधते हैं कि शरीर में तैल नित्य भक्षवाने से पुष्टा पड़ती है। शीत-काय में प्रातःकाय नहाने से प्रथम सिर, कान, हाथों और पैरों में तैल भक्ष देने से शीत नहीं व्यापता। शीत-काय में यदि नित्य नहीं तो औथे-पांथवे तथा अन्य ऋतुओं में कम-से-कम नवे १० वे दिन तैल की मासिश सर्वांग में होनी चाहिये। शायद यही कारण है कि शनिश्चर के दिन तैल मर्दन का विशेष विधान बताया गया है। इससे त्वचा पुष्ट रहती, है, दृढ़ती नहीं; कामल रहती है, किंतु अधिक ग्रीष्म-ऋतु में शीघ्र तैल नहीं भक्षवाना चाहिये, १५ दिन में एक बार पर्याप्त है।

आयुर्वेद का मत है—

नवज्वरी हाजीर्णां च नाभ्यांक्तव्याः कथञ्चन ।

तथा विरक्तो वांतश्च निरुद्धो यश्च मानवः ॥

अर्थात् जिन्हे अछर्ष हो, जिन्होंने निरुद्ध-क्रिया [अनीमा] की हो, जिन्हें तैल की मासिश अनर्जित है; क्थोंकि ऐसा करने से नवीन ज्वर और अछर्ष के रोगियों का रोग दृष्टसाध्य और असाध्य हो जाता है, और ऊपर उहे कुछ अन्य रोगियों का मंदाग्नि आदि घेर लेते हैं।

उपटन—उपटन से उश् और भेद का क्षय होता है। त्वचा स्वच्छ दर्पण की भांति जलकने लगती है। सारे शरीर में रक्त-संचालन ठीक-ठीक होने लगता है। मुहांसे और जंघ हूर करने की यह सर्वोत्तम और सुलभ औषधि है। इससे गांठों की रंगत नव-विकसित कमल के समान निभर आती है। अतः अच्छे-अच्छे उपटनों का प्रयोग भी कभी-कभी अवश्य करना चाहिये। आगरी उपटन अच्छे नहीं होते, धनमें प्रायः विपैले और डानिकर पदार्थ मिला होते हैं। इसके अतिरिक्त ये अनाच्छे भी असावधानी से होते हैं। उचित तो यही है कि स्वयं अना कर ही उपटन लगाये जायें। दोनों दही और लाल यंदन जैसे के दूध के साथ लगाने से रंग

जुन भिन्न गता है। कड़ुआ तैल, जेसन और हल्दी का उपटन भी बहुत उत्तम है। तैल के अंश वायु के कोष, को शुद्ध कर जल देता है, जेसन शरीर की दुर्गंध अंश मैल को काट कर त्वचा के समस्त रंगों को दूर करती है। हरी जिये विशेष उपयोगी समझ कर ही सायद विवाद में हरी उपटन की प्रथा हिंदुओं में रूढ़ी गइ है। यिरौंछ का उपटन अथवा जुने जने का आटा, हल्दी, तैल मिश्र कर उपटन करना भी अच्छा है। पीली सोरसे का दूध में उपाय कर पीस लिया जय। इसके उपटन से शरीर की पुजली भी भीट जाती है। मसूर की दाल छिन्नका-रहित पीस कर, दूध में मिश्र कर भाखिध करने से भी त्वचा बहुत साफ हो जाती है।

साधुन—यद्य-कदा जटिया साधुनों का प्रयोग भी किया ग सकता है। धटिया मेल के साधुन या तो पित्रकुत्र ही न लगाये जय, अथवा उनका प्रयोग बहुत ही कम किया जय। धटिया साधुन से अभिप्राय उन साधुनों से है, जिनमें सल्फ या सोडे का भाग अधिक होता है। ये त्वचा के जिये क्षतिकर होते हैं, या तो साधुन का प्रयोग ही न करे, अथवा अच्छे मेल का भरीदे। अच्छा साधुन रंगत निभारना और पुरा उसे निभाता है। साधा-रण्य पदार्थान यह है कि जिस साधुन के रंगने से नरम भाग बहुत-सा निकले, उसे उत्तम समझना चाहिये। किंतु फिर भी साधुन की पदार्थान कठिन है। अतः यदि साधुन का प्रयोग किया ही जय, तो सदा धूसर भाग का ध्यान रखना चाहिये कि वह कहीं पर लगा न रह जय, इससे राम-रूपों का मुह जंघ हो जाता है। और त्वचा की कानि भी शीका पड़ जाती है। साधुन लगा कर त्वचा को जूज मल कर द्याया, और तालिमे अच्छी तरह पोछा जाये।

शरीर की दुर्गंध—किन्ही व्यक्तिों के शरीर से जड़ी दुर्गंध आती है उनके जेहन नर के छ नदी आहता। इनका कारण प्रायः किसी-न-किसी प्रकार की नाजिनता ही दुआ करती है। ऐसी दशा में हिस-का आदि काज्य दृढ़ ह-उचित उपाय करना चाहिये, अंश जाने, पदनने आदि सप्त प्रकार की न्य-जना का ध्यान रखना चाहिये। नित्य हरे जल के रनान आन न नान नान न नान के नवन में शरीर की दुर्गंध दूर हो सकती है। जू के दनी का मा-पनान (नदीमजय) भी उत्तम है। अहुंस पना न न अथवा जेल ५ पत्ते के रन में संपथुर्न मिश्र कर लय करन न नान की दुर्गंध दूर होती है।

जुन की जन्गली—जन्-स नधी गन्ना के जेपन होने से त्वचा जिन-के जन् न कान पड़ भी अपना प्रभाव गजती है। त्वचा के गम नर न-विदान में ही उत्पन्न दुआ करने है। अतः शरीर की कानि जन् त्वचा की सुदन्त आहनेकलियों का सदा

ध्यान रचना आदिसे कि उनका रक्त न मिगडने पाये, जिससे
झोडा, कुंसी, भाज आदि न हो सकें। जिनका रक्त किसी कारण से
दूषित हो जाय, उन्हें नीम, मुंठी अथवा किसी अन्य रक्त-
शोधक औषधि का सेवन कर शीघ्र उपचार करना चाहिये। किसी
भी दोष को बढ़ने देना अती लज्ज है। प्राणायाम की क्रिया रक्त-
शोधन के लिये मुख्य साधन है।

येयक से भी त्वचा मिगड जाती है। प्रथम तो यदि आचार-
व्यवहार, भान-पान और रहन-सहन में पूरी-पूरी सफाई का ध्यान
रक्खा जाय, तो येयक का रोग ही नहीं हो सकता। किंतु अनेक
बार येयक का रोग हो जाने पर त्वचा अती लज्ज हो जाती है।
अतः येयक के भिन्न होने पर जल्द जाने सूख जाय, तो रोगी के
शरीर पर सदा जैतून के तैल की माजिश और नियम से नित्य
स्नान करना चाहिये। इससे प्रायः येयक के दाग जते रहते हैं
और नष्ट त्वचा आ जाती है। अनार का छिन्नका भट्टिन भीस कर
लगातार कुछ मास तक लगाते रहने से भी येयक के दाग भिन्न होते हैं।

लीगी आधरो का पंथ (वेट शीट पेक)—त्वचा की जीमारियों
के लिये यह बहुत सुगम और सस्ता उपाय है। महात्मा गांधी ने
इसकी अती प्रशंसा की है। प्रयोग इस प्रकार है—

भुली हवा में अनेक लंगी मेज अथवा तप्त पर, बार या
हवा के अनुसार न्यूनाधिक कंयस लटकते हुये भिछा दें। इन पर
दो मोटी और साफ़ आदरे, इंचे पानी में लसे प्रकार भिगे कर
लटकती हुं भिछा दें। भरतक की ओर, कंयसों के नीचे, अनेक तडिया
रूप लें। भिड्डुन नंगे हो कर (याहें तो अनेक छोट्टा-सा रुमात्र
कमर में पहन लें, किंतु नंगे बैठना ही अधिक उत्तम होगा) आदरों
पर चित बैठ जायं। फिर आदरों, और कंयसों को अनेक-अनेक कर के
दोनों ओर से शरीर पर लपेटवा लें। धूप हो, तो मुंह और
भरतक पर लीगा रुमात्र लपेट लें, किंतु नाक दर लाजत में भुली
रहें। पहलें तो थोड़ी देर कंयसोंपीसी लगेगी, फिर आराम भावून
होगा, और शरीर को लजी भावून होनेवाली गरमी लगेगी। इस
स्थिति में प्रायः भिन्न से अनेक घंटा या इससे भी अधिक देर
तक रुका जा सकता है। अंत में परीना थक निश्चयता है। प्रायः
इस दशा में नींद भी आ जाती है। आदर के अंतर्गत से आदर
निश्चयने पर पानी से स्नान करना चाहिये। भुजली, दाद, सेडुआ,
अन्धौरी, येयक के साधारण झोड कुंसी आदि पर वह पंथन बहुत
सी सुगुदारी है। येयक की जिगरी, कितनी ही लज्ज करे कंयस
हो, इस उपचार में बहुत कुछ नष्ट हो सकती है। शरीर पर अनेक
बार गये हों, तो अनेक या दो बार दिन प्रयोग करने से वे निश्च

जते हैं। इसकी उपयोगिता स्वयं अनुभव से ज्ञानी जान सकती है। (किस ज्वर से त्वचा का ज्वलन-सा भव्य आदर में विपट जाता है, अतः ओक बार कम में बाध दुर्घ आदर औद्यते पानी में धुल। धोके बिना किसी काम में न खानी चाहिये)। किंतु जो व्यक्ति मानवान संधी नियमों की उपेक्षा कर के केवल धन उपचारों का ही सहारा लेगे, उन्हें या तो कुछ भी लाभ न होगा, और यदि होगा भी, तो बहुत कम। यदि तुम किसी रोगविशेष का छटाने के लिये उक्त आदर का ज्वर अथवा कोष अन्य उपचार शुरू करो, किंतु अमृत्यु एवं हानिकर पदार्थों का लक्षण करो, गंदी वायु में रहो, दुःख परहे में पड़ी पड़ी सज करो, शारीरिक व्यायामादि भी न करो, तो केवल उपचारमात्र से कुछ भी न होगा।

पित्ती या छपाकी—यह रोग भर्त्ता की अपेक्षा स्त्रियों का और पुष्टी की अपेक्षा जन्मों और नवयुवकों का अधिक होता है। गर्भ की काल शरीर पर नन्हें नन्हें दाने और कुंसियां निकल आती हैं। प्रायः ओकदम आरे शरीर पर गोब-गोब सुभं धब्बे पड़ जाते हैं। उनमें जलन और वेग की प्रवृत्ति होती है। कभी कभी साथ में हफ्ता नवर भी आ जाता है। रोग पुराना हो जाने पर प्रायः वर्षों कष्ट देता है। किन्हीं व्यक्तियों का वैगन, आम आदि विशेष पदार्थों के सेवन से यह रोग उत्पन्न होता है।

यदि अधिक भोजन या गरिष्ठ पदार्थों के सेवन से यह रोग उत्पन्न हो, तो क्षीय आध संर गर्भ पानी में आधी छटांक नमक मिला कर पिखा देना चाहिये। ओक या दो बार वमन (कै) हो कर पेट साफ हो जायगा। पचान 'नैत्रनेशिया' आदि कोष विरक्षक औषध आ कर २-३ दन्त ले लेना चाहिये। यदि कोष औषधि-निर्देश अथवा भोजन क्रिया क्षम्य हो, तो उम नरकाय त्याग देना चाहिये। दूध पानि जन्मा का यह रोग हो, तो उनको माता का लुधापन है, और उनको पाचन-क्रिया का विशेष ध्यान रखने। निरक्षा, अर्द्ध नृत्तान निजा कर शरीर पर आलिय कर। रक्तशोधक औषधियां का नवन कन्ये यदि दाने जन्मी के कारण हो, तो दूधन के नैत्र की नात्रिय आ उपयोगी है। यदि उनमें 'गुडरोयन' निजा लिया जाय तो और भी अधिक नात्रिय रंग से होनी चाहिये।

छाजन रक्त नत्रि न न-नी, रक्त-विचार, पुष्टी, गिरर की जनन्या। पद न निरंजन आदि के कारण यह रोग उत्पन्न होता है। जन्म न-नी-छटी कुंसिया कट्टी निकलती है। पदसे उल न्यन प-जवन न-नी न होती है। त्वचा कुछ सुभं हो कर पड़ जाती है। हिर कुंसिया निकलती है। वन हृत्तर या तीसरे दिन किनी कहर अपटी हो के अपचन निज जाती है, और उनमें

पीय पड जाती है. इस स्थान पर भरी पीडा, ज्वन और भुज्जी होती है. यह रोग चेहरे, सिर और टांगों पर अधिक होता है और प्रायः भडा दृष्टदायक और हड्डीला होता है. इसका उपचार भीतरी और आहरी दोनों प्रकार का होना चाहिये. उचित समय पर जुलाब लेना, रक्तशोधक औषधियों का सेवन और सादा भोजन (दूध, लौकी, तुरन्ध, मूंग की दाल आदि) बहुत उपयोगी है. भटाघ, मिठाघ, मसालेदार, गरम और आदी चीजों का पूरा परहेज होना चाहिये.

भुज्जी (भारिथ या भस)—यह रोग दो प्रकार का होता है—

(१) सूष्णी या भुस्के भुज्जी. इसमें सारा शरीर भुज्जिया करता है. रोगी को चैन नहीं पड़ता. सण प्रकार की भुज्जी रक्त-विचार से ही उत्पन्न होती है. प्रायः रोगी के वस्त्रादि प्रयोग करने से दूसरेको भी हो जाती है. दो-तीन साधारण् उपाय नीचे विषे बताता है—

(अ) सिरका और डागल नीयू का अर्क अके-अके छटाके ले कर इसमें डाकूर २ भासे मिला कर शरीर पर भूय भात्रिश करे, और ढंडे या गुनगुने पानी से स्नान कर ले.

(ब) मुरदासंग ६ भासे, सुडागा १ तोला, डागल नीयू का अर्क १३ तोले, यमेली का तैल ३ तोले मिला कर शरीर पर भात्रिश करे.

(क) ५ तोले सरसों का तैल आग पर रकभे. जय भूय गरम हो जय, तो १ तोला भदार का दूध धीरे से छोड दे. जय तैल की रंगत काली हो जय, ढंडा कर के भोतल में रय ले. अके या दोनों समय भात्रिश कर के ३ घंटे बाद स्नान कर ले.

(ड) अजवायन दो भाग, हल्दी अके भाग पानी में पीसकर भसे, और छाया में सूखने दे. फिर गरम पानी में स्नान करे.

(इ) सड्जने की जड या ४० कनेर के पत्ते पावलर सरसों के तैल में जडा कर अथवा कडमी शोरा सरसों के तैल में मिला कर भात्रिश करना भी बहुत उपयोगी है.

(फ) जीली या तर भुज्जी—इसमें भुज्जी के साथ-साथ दंडाज भी पड जते हैं, और इनमें भवाद पड कर भरी पीडा होने लगती है. इसका दवाज भीतरी और आहरी दोनों प्रकार का होना चाहिये.

(१) नीम का जव ५ तोले, गुड ५ तोले मिला कर जंगली भेर के सनान गोत्रिया जनावे, और सड्ड के साथ अके-अके गोली प्रातः-साय १८ दिन तक सेवन करे. धी का सेवन अधिक मात्रा में होना चाहिये. अच्छा हो, यदि नभड यिन्नकुत्त न पित्राया जय.

(२) काला दाना दूध-पीत कर ६ भासे या अधिक मात्रा में,

हरेना अथवा कृष्णी रंग के तैल में भिखा कर लगाना भी
तत्त्वज्ञान है।

अथ (५) यदि कोई
द्वितीय में तेजस्वी
भीतः कालः २-३ भाग
अर्धवस्था में
पुनर्जाया करता है,

साधुन से रोगान् करेन सः कथा-कथा उच्यते चान्ये चान्ये चान्ये चान्ये
द्विषे पानी भूम पीना और कभी-कभी कण्डू कर देनेवाली औषधि
पाना ही ध्याय है। पानी भूम पीने से पसीना भूम आता और
मर्दास कम हो जाता है। रोग पदार्थों के सेवन से भी यही लाभ
होता है। छत्ती के साथ-साथ हाथ और सिर का तैल साधारण
होये तैल में भिखा कर मलना भी गुणकारी है। आध पाव सरसों
के तैल अथवा मोक्ष के तैल में १५ ग्राम सिर का तैल और २ भाग
हाथ भिखा कर भी लगाना न सकेता है, इसके दो घंटे पश्चात्
रोगान् कर दाने से पुनर्जाया बहुत कम हो जाती है। कर्माधिक
साधुन की हाथ कराना है।

अर्धवस्था में अर्धवस्था के कभी कभी काले-कुन्नी भी बहुत
निक्षते हैं, और अनेक नया दागों पर अनेक विशेष प्रकार की कुन्नी
निक्षलती है, जो मवाद द्वारा फैलती है। कटने पर कुन्नी के ऊपर ओठ
सूखा पुरः नष्ट होता है। परन्तु पुरः नष्ट हो वह अन्धरी नहीं
हो जाती, इससे अन्ध मवाद जगजग जना नदना है। अर्धवस्था में
हम कुन्नी के अन्ध होना बहुत ही नदी होता है, तो भी कुछ
साह रमना अत्यन्त आवश्यक है। धी में नकेदा निखा कर इसका
मरुम लगाना लाभकारी है। नीम की छाल के पानी में घिस कर
लगाना भी कभी कभी बहुत गुण करता है।

व्यायाम—हम सब का ज्ञान, हृदय का ज्ञान, धार के
नीचे ज्ञान, नदी में तेजना आदि त्वचा के व्यायाम है। इनसे
त्वचा सुदृढ़ और प्रतिमयी होती है, और आगे-आगे की शक्ति
होती है। तेज से तो सभी अवस्था का व्यायाम हो जाता है,

अर्थात् छाती पुष्ट और विस्तीर्ण, डेढ़े शुद्ध और अलवान, शरीर नीरोग, कुर्तीला, सुदृढ़, उत्साही एवं शक्तिशाली होता है।

रन्-रन्तान—यह रन्तान गौ के भुरों से उठती दुध भित्री से किया जाता है। आभाडे की भित्री में लोह कर शरीर को भित्री से घिसना तथा व्यायाम द्वारा पसीना निकाल कर—रोमद्रुपों को मोल कर—भित्री से निकली दुध एक प्रकार की गैस को शरीर में प्रवेश कर मांस, अस्थि और त्वचा को संगठित करना भी रन्-रन्तान कहलाता है। घना रंग, पुष्टता और संगठित सौंदर्य रन्-रन्तान से प्राप्त होता है। इसके प्रमाणस्वरूप आभाडे के लड़नेवाले पहलवान हैं।

लोणन—लोणन का प्रभाव भी शरीरकांति पर गहरा पड़ता है। स्वास्थ्य और सौंदर्य, दोनों के लिये सादा लोणन अद्वय-अद्वय कर और भूषण पडा कर जाना अत्यन्त है। तान्त्रिक, स्वादिष्ट और मधुर इलों का रस रंगत को निभारता और चेहरे पर सुभी लाता है। सैय का प्रभाव सीधा यकृत (जिगर) पर पड़ता है। इससे पायन-शक्ति में वृद्धि होती है, और इस प्रकार शरीर की कांति भी निभरती है। एक पुरानी कहावत है कि यदि सप्तेरे इल आय तो सोना, तीसरे पहर आय तो चांदी, और शाम को आय तो सीसे के समान है। रात को सोने से पहले पडे इलों का सेवन भी उत्तम प्रमाणित हुआ है। अत्येक स्त्री को सोने से प्रथम एक सैय या नारंगी आ लेने की आदत डाल लेनी चाहिये। एक गौड र्थाज की जाना भी उपयोगी है। दूध का प्रयोग रंगत निभारने के लिये अत्यन्त उपयोगी प्रमाणित हुआ है। विशेष कर धारोष्ण दुग्ध की महत्ता यही है। एक पात्र पर स्वच्छ कपडा रभ कर उस पर यीनी या भित्री रभ दी जाय, और फिर उस पर दुग्ध डुका जाय। यीनी धुल कर दूध में मिल जायगी। यही धारोष्ण दुग्ध है। दुधने के बाद तुरन्त गरमागरम पी लेना चाहिये। जहाँ तक हो सके, इसमें हवा न लगने दी जाय। इसके सेवन से अल-वृद्धि होती है, और रंगत भी भूषण निभरती है। हकीम 'भू अलीसेना' दूध में बने लिगो कर जाना, एवं अंगूर का सेवन उपयोगी बताते हैं। इससे रक्त उत्पन्न हो कर त्वचा की ओर जाता है, और कांति मनोरम प्रतीत होने लगती है। हरी तरकारियों का सेवन भी उत्तम है, किंतु लारी और गरिष्ठ पदार्थ आधक नहीं जाने चाहिये। साग-लाज में पालक और अथुआ सर्वोत्तम हैं। जौ, क्यनार, करेला, कसेरू, परवल, लौंग आदि का सेवन रक्त का विचार कर उससे शुद्ध करता है, और शरीर की रंगत निभारने में सहायक है। आहली जूही भी रंगत निभारती है। मादक द्रव्य, माय, इहवे की अधिकता, मिठाई और चटपटे भस्मावेदार पदार्थों का

निक्षेप सेवन, भटाह, अचार और तैल के पदार्थों की जरूरत, यह नियम, नैद्य की सीजे, गरिष्ठ पदार्थों का अधिक भोजन, मि-अक्षु आदि जैसी आने हैं, जो रक्त को दूषित कर रंगत बिगाड़ देती हैं।

अन्य दोष—हृदय, आमाशय और यकृत (जिगर) आदि के रोग और भ्रष्ट धर्म की अनियमितता का त्वचा और कान्ति पर इस पुरा प्रभाव पड़ता है। रंगन शीशी पड़ जाती है, जिन्हे जैहने का तम अधिक रहता है, जिन्हे प्रायः भोजन नहीं पचता, और वे भोजन कर पुरत काम करने लगती हैं, तो और भी पराधी रूप हो जाती है। निःसंदेह किमीका पेशा नहीं छूट सकता है। जो अपनी आरोग्यता का ध्यान रखना आवश्यक है। यथा दिन में भोजनोपरान्त घोंड़ी हो आराम कर लें, और रात्रि में भोजनोपरान्त कम-से कम १०० कदम टहल लें। इससे भोजन का परिपाक लक्षे प्रकार हो जाता है और निंद अच्छी आती है।

कावापन—हमारे देश में एक जड़ी कभी है अर्थात् यहां गोरा शरीर अधिक सुंदर समझा जाता है। सुंदर की गलियों में रहने-वाली आत्मा प्रकृति से अनभिज्ञ, एक जडे वृक्ष के नीचे उगे पुष्पों के समान पीली पड़ी जाती कुछ लक्षणाओं की अपने को बहुत सुंदरी समझती है। छिन्दी गलियों में कुछ जिये जैसी भी होती है, जिनमें गोरेपन का अभाव रहता है। वे अपने हाथे शरीर को देख कर अत्यंत निज होती हैं। समाचार-पत्रों में गोरे और भूषणरत बनने की दवाधियों का विज्ञापन देख जेयारी अपनी अर्पति का एक जडा भाग व्यय कर डालती है, पर लाभ कुछ नहीं होता। जैसी जिये का विश्वास रखना चाहिये कि गोरापन सुंदरता बनने में सहायक हो सकता है, पर वह स्वयं सुंदरता नहीं है। वास्तविक सौंदर्य तो आरोग्यता विना प्राप्त नहीं हो सकता।

प्रत्यंड धूप और अग्नि-नाप से शरीर की रक्षा भी कान्ति स्थिर रखने के लिये आवश्यक है। यदि कावापन प्रत्यंड धूप के कारण हो, तो भोजन-राशन नखन चाहिये। रक्त की कमी से भी रंगन शीशी पड़ जाती है। यह सिद्धांत जटुधा जिये और विशेष कर नर्ष उमर की कन्याओं को हो जाती है जैसी दवा में तम भक्षणों और कावापन में जैसा रहता जटुन जुग है। शुद्ध और पुखी दवा का रक्त-सहन तथा साय-प्रातः पुष्पाद्यादि मनोरम स्थानों में टहलना लाभदायक है जिन्हे यह सुणीता न हो, जिन्हे पर के होमजिले-नर्मजिल पर दी अधिकतर रहना चाहिये। पर्वतीय स्थानों पर रहने न एक ही नाच में त्वचा की कल्लिना न हो जाती है।

साधारण साधन—रात्रि में कमरे के सय द्वार बंद करके न अधिक प्रयत्न वायु ही में सोओ। सरदी हो या गरमी, शुद्ध और ताछ, स्वच्छ वायु को कभी न रोकना चाहिये। गंदे स्थानों में मत बैठो। सड़ाष्ट का सर्वोपरि ध्यान रखो। रातदिन क्रोध और शोकसंताप में न धुन्ना करो। सोने के कमरे में जैस भी मत बसाओ, क्योंकि खैर पुञ्ज बने पर उससे अड़ी विकट दुर्गंध निकलती है, जो स्वास्थ्य के लिये विष है। मुँह ढक कर भी न सोओ। रहने के भवान में निल हवन किया करो। प्रत्येक समय कपडे लोटे रहना भी डीक नहीं, जैसा कि प्रायः स्त्रियों किया करती हैं। कुछ देर ओक हड्डी आदर या घोड़ी पहन कर शरीर में हवा भी बगने दिया करो। कपडे सदा हड्डे ही पहनना उचित है। शोक और अर अधिक करने से रक्त का अभाव रुक कर शरीर पर पीड़ापन हो जाता है। पसीना रुकने से रंगत में कटापन आ जाता है। कोषातुर होने से ओकहम शरीर पर लाडी अड कर तनाव उत्पन्न होता है, और इस प्रकार त्वया में लक्षापन आ जाता है, रोग भी उत्पन्न हो जाते हैं। धूम्रियाँ, हाड, असत्य भाषण, शोक, संतापादि से शरीर का कांति निरस्त हो जाती है। कभी-कभी धूप में थोड़ी देर के लिये बैठ कर पसीना लेना भी शुष्क करता है, किंतु प्रयत्न अर्ध-ताप से सुंदर गोरे रंग के सौझनों का अयना ही चाहिये। यदि शरीर का डिङुरने से अयाया जाय, तो सही भी त्वया पर अच्छा प्रभाव आती है यदि कारण है कि शीत-ऋतु में साव प्रातः सैर करनेवालों का भुष्मंडल प्रायः अमरने लगता है।

अदुत थोडा सोना, अधिक सोना, तंग कोइरियों में सोना, शोक और जयातुर रहना, क्रोध, धूम्रियाँ, नैत्रापन, निराशा, चिंता, नव-नव, छिंद, डणकाछ, वमन आदि के वेग का रोकना, अर्ध नैधुन, दिवस-वासनाओं का आधिक्य, नव-पान, अरस, अशीन आदि का सेवन, संयोग-विरह पदार्थों का नित्रा कर जाना, नाव-लक्षण, सही कुछ आली सीने का आहार, दृष्ट स्वभाव आदि ऐसी बातें हैं, जिनसे आरोग्यता नष्ट हो कर सौंदर्य और कांति नष्ट हो जाती है। अन्नभक्षण रहना, साधारण शारीरिक परिश्रम, धर्म, धार्मिक स्वाध्याय, मनोहर सुखीने गानों का सुनना और स्वयं भी गीत-धन का अन्वयन करना, पवित्र आचरण और कुछ हदतक निवृत्ति-निवृत्तियों में पवित्र हस्ती दिवसी करना, हस्तनव और अन्नभक्षण सौंदर्य का सहायक आदि बातें, जिनसे अर्ध-रंगत के रंग प्राप्त हो शरीर का कांति निवृत्त के लिये आरोग्य के लिये नष्ट है। यदि हम सही सोने का सन्तुष्टि ध्यान रहना, नव-विरह के लिये अनेक नव, नव, आदि का प्रयोग

यदि अर्यों को धीरे-धीरे ताजे इस और मेवे आदि की अधिकतर जाने की आदत डाल दी जाय, तो वैसे ही शरीर में शुद्ध रक्त की उत्पत्ति होगी. अर्यों तेजस्वी अथवा अशुद्ध भी होते जायेंगे. जो माताओं अर्यों को दांत निकलने से प्रथम या दांत निकलते ही दात-लात और शाकादि देने लगती हैं, वे निःसंदेह उनके लिये कांटे जाती हैं. अर्यों को चाय, काशी आदि तो भूत उर भी न देना चाहिये.

(हिंदी भासिक “सुधा” ना एक अंकांयी)

१५३-हमारी प्रार्थना*

(लेखक:-श्री. रवीन्द्रनाथ ठाकुर)

हे परमात्मन् ! मानव-ज्वन की समस्त प्रार्थनाओं के भीतर एक ही अत्यंत गम्भीरतम प्रार्थना (आकांक्षा) है, उसे हम अपनी शुद्धि से स्पष्ट करने वा न करने, उसे हम मुँह से जोड़ें अथवा न जोड़ें हमारे भ्रम में भी, हमारे दुःख में भी, हमारी अंतरात्मा से वह प्रार्थना (आकांक्षा) सदा सर्वदा तुम्हारे अजि-मुक्त मार्ग जोगती रहती है. वह प्रार्थना यही है कि हम अपने समस्त ज्ञान के द्वारा शान्त को ज्ञान सके, अपने समस्त कर्मों के द्वारा शिव का दर्शन कर सकें, अपने समस्त प्रेम के द्वारा अद्वैत को प्राप्त कर सकें. इतने ज्ञान की आशा को हम तुमसे निवेदन करने का साहस नहीं कर सकते, किन्तु हमारी आकांक्षा यही है कि समस्त विज्ञ-विशेष-विवृति के मध्य में भी इस प्रार्थना को हम समस्त शक्ति के साथ सत्यरूप से तुम्हारे समीप उपस्थित कर सकें. हमारी समस्त अन्य वासनाओं को व्यर्थ कर के हे अन्तर्धामिन् ! केवल इसी प्रार्थना को स्वीकार करो कि हम उन्नी-न उन्नी ज्ञान में, और प्रेम में वह उप-लब्धि कर सकें कि तुम्हीं ‘शान्तं शिवं अद्वैतम्’ हो. (संक्षिप्त)

(“कल्याण” भासिकना “धर्मराज” भांयी)

* अद्वैत-निर्णय की ओर “अद्वैत-प्रवर्तन” नामक वैदिक-संस्कृत ग्रंथ में
निरूपित है. (संक्षिप्त)

ध्विर-प्रार्थना से जितना आश्वासन मिलता है वैसा ज्वन में और किसी बात से नहीं मिलता। आप अधिक-से-अधिक उन लोगों को जूझ अथवा आत्म-व्यथित कह सकते हैं। मैं तो यह कहूँगा कि यह जूझ मुझ सत्या-वेधी पर नज़र-सा काम करती है, यदि जूझ ही हो तथापि वस्तुतः मेरे ज्वन का अकेला यही सहारा रहा है, क्योंकि धसके बिना मैं अकेल पल्लवर भी ज्वित नहीं रह सकता। राजनैतिक आकाश निराशा के आदलों से घिरा हुआ रहने पर भी मेरी आन्तरिक शान्ति कभी लंग नहीं हुई। अधिक क्या, लोग मेरी धस आन्तरिक शान्ति का देण्ड कर मुझे धर्षिया करने लगते हैं। यह शान्ति मुझे ध्विर-प्रार्थना से ही मिली, और कहीं से नहीं।

मैं विद्वान् नहीं हूँ, मैंने शास्त्रों का अध्ययन नहीं किया है, किन्तु मैं विनयपूर्वक धस बात का दावा करता हूँ कि मेरा ज्वन प्रार्थनामय है। प्रार्थना का प्रकार कैसा होना चाहिये धस विषय में मैं उदासीन हूँ। धसका निर्णय प्रत्येक मनुष्य अपने लिये स्वयं कर सकता है किन्तु मुझे प्रार्थना के कुछ ऐसे ढंग मालूम हैं जिनका लोगों ने अनुसरण किया है और प्राचीन महात्माओं के अतोये लुके मार्ग पर चलना ही श्रेयस्कर होता है।

किसीके अन्दर ध्विर में विश्वास उत्पन्न करा देना मेरी शक्ति के आधर है। संसार में कुछ बातें ऐसी हैं जे स्वतः-सिद्ध हैं और कुछ बातें ऐसी भी हैं जे बिलकुल सिद्ध ही नहीं हो सकतीं। रेभागणित के मूल-सिद्धान्तों की भाँति ध्विर की सत्ता भी स्वयं-सिद्ध है। संभव है कि हमारा हृदय इसे ग्रहण न कर सके। बुद्धि की पहुँच के विषय में तो मैं कुछ नहीं कहूँगा। बुद्धि का अवलम्बन अडुत कर के भ्रमजनक होता है, क्योंकि तर्कपूर्ण युक्तियों से चैतन्य-रूप ध्विर के अन्दर विश्वास उत्पन्न नहीं कराया जा सकता। ध्विर बुद्धिगम्य वस्तु नहीं है। वह बुद्धि से परे है। हमारे पास अडुत-से ऐसे प्रमाण हैं जिनसे हम ध्विर की सत्ता को युक्ति से सिद्ध कर सकते हैं, परन्तु धस प्रकार का युक्तिपूर्ण समाधान पाइकों की बुद्धि का अपमान करना होगा। मैं आपलोगों से अनुरोध करूँगा कि आप लोग तार्किक युक्तियों का आश्रय छोड़ कर अकेल नहें-से अन्धे की भाँति ध्विरमें निश्छन्न विश्वास करना प्रारंभ कर दें। यदि मेरा अस्तित्व है तो ध्विर का अस्तित्व अवश्य है। देवज मेरे ही ज्वन-का नहीं, किन्तु मेरे जैसे अन्य लोगों मनुष्यों के ज्वन का यह अकेल आवश्यक अंग है। चाहे वे धसके विषय में वाद-विवाद न कर सकें, किन्तु उनके ज्वन से हम यह देण्ड सकते हैं कि वह उनके ज्वन का अकेल अंग बन गया है।

अर्द्ध

मैं आप लोगों में केवल धर्म-सी प्रार्थना करता हूँ कि आप लोग इस पिशाच-रूपी भय-दर का शत्रु-द्वार कीजिये। इसके लिये वह आवश्यक है कि आप इस प्रभु-आदि-के भूत-माधवे, जिसने आपकी पुष्टि की थी, दिया है और आपके पापों का क्षमने-कर दिया है। अर्द्ध के मार्ग में दीक्षित हो लीजिये, जो चित्त का शत्रु है और इस जान का स्वीकार कीजिये कि हम कुछ नहीं जानते। हम इस विशाल अर्द्ध-के अन्तर-अल-से भी अल-है। हम आपसे भी अल-है लिये है कि अल-अपनी सत्ता के नियमों का पालन करता है, किन्तु हम ऐसे दीक्षित हो गये हैं कि प्रकृति के नियमों की अवहेलना करने हैं। जिन लोगों में अर्द्ध का अभाव है उनमें अभिमान के लिये मेरे पास कुछ शक्ति अथवा दृष्टि नहीं है।

यदि मैं आपसे अपने प्रभु की सत्ता का स्वीकार कर लिया तो फिर आपसे प्रार्थना लिये बिना रुक नहीं लयगा।

आपसे लोग यह धृष्टतापूर्ण दावा करते हैं कि हमारा सम्म-जन ही प्रार्थनामय है, अतः हमें किसी निर्दिष्ट समय पर अर्द्ध-में बैठ कर प्रार्थना करने की आवश्यकता नहीं है। हमें इस प्रकार की भूलता नहीं करनी चाहिये।

हमयोग तो इस जिनती में है, उन महापुरुषों ने भी, जिनकी प्रति निरन्तर अर्द्ध-दर रहती थी इस प्रकार का दावा नहीं किया। उनके जन वास्तव में प्रार्थनामय थे; किन्तु हमें यह कहना चाहिये कि हमारे लिये वे निश्चित समय पर प्रार्थना आवश्यक करते थे और प्रतिदिन परमात्मा के प्रति अपना अर्द्ध-भाव प्रदर्शित करते थे। यह ही है कि प्रभु यह नहीं चाहता कि हम प्रतिदिन अपनी अर्द्ध-प्रति की उसके सामने दवावा दें, किन्तु हमारे लिये ऐसा करना आवश्यक है। मैं आपको विश्वास दिलाता हूँ कि यदि हम ऐसे करेंगे तो फिर कुछ भी दुःख हमें नहीं भतायेगा।

(सं. १८८८ का "कल्याण" नाम अध्याय-माथी)

१५५-उत्तम रहस्य

(लेखकः-श्री. अरविंद)

जगतमें जो कुछ है, सब लगवानका प्रकाश है, क्योंकि लगवान ही ओकमात्र सत् वस्तु है। उनही मूर्ति या अंश के अतिरिक्त और किसीका भी अस्तित्व नहीं है। सभी जगत् नामरूपकी सीमा के अंदर असीमका ही आत्मप्रकाश है। अवश्य ही लगवानके प्रकाशका भी क्रम है। लगवान नित्य, शुद्ध, परब्रह्म है। साधारण जगत् में लगवानका अंश माया के आवरण से आवृत है, जगत् ज्ञान के प्रकाशद्वारा अपने देवत्व की क्रमशः उपलब्धि कर सकता है। स्थान-स्थान पर लगवान की विशेष शक्तियों का आविर्भाव होता है, उनको विभूति के नामसे पुकारा जाता है। किन्तु, जगत् वही अज, अव्ययात्मा ध्वनि स्वयं जगत के इच्छाशु के लिये अपनी माया को वशीभूत कर के भौतिक देह ग्रहण करते हैं-मानवशरीरमें जन्म ग्रहण करते हुए प्रतीत होते हैं-सर्वशक्तिमान हो कर भी मानवोचित शरीर-मन-बुद्धि-के द्वारा कर्म करते हैं-तभी उनको अवतार कहा जाता है।

मनुष्यके अन्दर भी लगवान है। मनुष्य जिस दिन इस आत्मा की सम्यक् रूपसे उपलब्धि करता है, उसी दिनसे वह लगवान में निवास करता है। वेदान्तवादियों ने वैष्णवों ने नर नारायण के रूपको अवलम्बन कर के इस तत्त्वको ग्रहण किया है। नर नारायण का सदैव का साथी है। नर अर्थात् जगत्मा जिस दिन यह समझ लेता है कि मैं नारायण अर्थात् परमात्मा का सभा हूँ, उसी क्षण वह स्वयं में स्थित हो जाता है-उसी समय से वह लगवान के निकट निवास करता है-‘निवासिष्यसि मय्येव.’ लगवान सब समय ही सभा-रूपसे हमलोगों के समीप रहते हैं-हमलोगों के हृदयरथमें वे सर्वदा ही सारथी-रूपमें विराजित हुए हम लोगोंको चलाते हैं-

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशजुन तिष्ठति ।

वे हमलोगों के कितने अपने हैं, कितने निकटतम बन्धु है, हाथ पकड़ कर वे किस प्रकार हम लोगोंको चला रहे हैं-यस आत्मा को हमलोग नहीं समझते। जिस दिन माया का आवरण, अज्ञान का अन्धकार उट जायगा, मनुष्यहृदस्थित इच्छाशु के सम्मुख आयेगा, उनकी वाणी सुन कर प्रमाद को नष्ट करेगा, उनकी शक्ति से कर्म करेगा-उसी दिन वह अपनी मन-बुद्धि को लगवान में सम्पूर्ण आवरण से समर्पण करने में अथवा लगवान के अन्दर निवास करने में समर्थ होगा, वही-को गीता ने ‘उत्तम रहस्य’ अतजाया है.....

(सं. १८८८ ना “इच्छाशु” ना ध्वनिशक्तिभाष्यी)

ही स्कूलों और कलेजों में संस्कृत का बड़ा स्थान मिल गया है, जे कुछ दिन पहले फ्रेञ्च या जर्मनी का था, तथा पूर्वका में लैटिन और ग्रीक का समझा जाता था. पाठशाळा और गिरजाओं में पाठ्यपुस्तक की भाषा में अल्प प्रार्थना नहीं होती, वैदिक मंत्रों से धर्मोपासना तथा कार्यारंभ किया जाता है. प्रत्येक संस्था में यज्ञशाळा और संध्या-भजन रचना जरूरी समझा जाता है. वेद और शास्त्र के गूढ़ तत्त्वों पर विचार होता है. मनुस्मृति और उपनिषदों के वाक्यों का प्रमाण में पेश किया जाता है. जविन और उदसले धर्मादि के सिद्धांतों का अप्रासंगिक और अनावश्यक माना जाता है. भारत के कपिल और कृष्ण प्रभृति प्राचीन तथा दयानंद आदि आधुनिक महापुरुषों की भातों का युक्ति-युक्त मानते हैं. मिष्टन और शेक्सपियर धर्मादि महाकवियों की रचनाओं में धुन्हे अल्प आनंद और रस नहीं मिलता. वे भवभूति और कालिदास धर्मादि की कविताओं पर डर मुग्ध हो जाते हैं. संस्कृत और हिन्दी में काव्य-रचना की ओर आंग्रेजों की रुचि बढ़ती न रही है. सन्डे का अनध्याय नहीं माना जाता. अष्टमी, अमावस्या तथा पूर्णिमा पञ्चिक होली-उ समझे जाती है. डाकी और कुट्याल का जेल अकदम बंद नहीं हो गया. कहीं-कहीं लोग उसे भी जेलते हैं. कपड़ी, धुआँ, गुल्लीडंडे, आंभ-मियोनी आदि भारतीय जेलों तथा दंड-मुहगर धर्मादि व्यायामों से लोग अधिक प्रेम करते हैं, और इसे बड़े चाव और रुचि से जेलते हैं. और इनसे अनेक प्रकार के शारीरिक तथा सामाजिक लाभ की भातें सिद्ध करते हैं. आक्सफोर्ड और ड्रेम्ब्रिज के बड़े-बड़े प्रोफेसर अपनी पश्चिमी सभ्यता और फैशन का घटा कर भारत की प्राचीन पद्धति के अनुसार व्यास-गद्दी लगा कर अपने शिष्यों का पढ़ाना गौरव की भात समझते हैं. गुरुकुल-शिक्षा-प्रणाली की उपयोगिता लोग दिन-प्र-दिन स्वीकार करने लगे हैं. भारतीय सभ्यता, अथवा आदर्श सभ्यता समझी जाने लगी है. सादा-शुद्ध और उच्च-विचार रचना गर्व की भात समझी जाती है. अंग्लैंड की डिग्नियों का बड़ा मान न रहा. अल्प वहां के विद्यार्थी उच्च डिग्नियां प्राप्त करने के लिये भारत आते हैं. लोगों ने डाट-पेन्ट पहनना छोड़ दिया है. भारतीय पहनाव और रहन-सहन में उन्हें विशेष आनंद मिलने लगा है. अंग्लैंड की नववायु तथा प्राकृतिक शीत आदि यथापूर्व जाने रहने पर भी बड़े-बड़े प्रोफेसर और मास्टर अपने विद्यार्थियों में घाती पहने और दुपट्टा ओढ़े देते जाते हैं. सिगरेट, मद्य-पान, मांस-भक्षण तथा आलस्य (नाचधर) में स्त्रीपुरुषों का नृत्य धर्मादि अथवा सभ्य पुरुष के लिये जरूरी नहीं है. साधुन के और लवेंडर की जगह अल्प लोगों का

तेज कुल्लू और भी अनेक स्थानों पर अधिक बरसने देता है। भिड़िया क्षेत्रों और अरुणाचल में आर्द्रकालिक मिट्टी तथा आर्द्रकालिक जलधियों का अधिक भाग पड़ता है। अदिमा धर्म का पूरा प्रसार देता है। गो-श्राद्ध की प्रतिष्ठा अनेक दिन पड़ती है। सोम अण्डा में ३६५ से नदी आते, अधिक मोरी कर के भारनेवाले के भी पानी, नीच और कसाल के नाम से पुकारने दे।

आचार्य व्यवहार में साहित्यिकता तथा सामाजिकता अधिक पड़ती है। जोगन करने समय कुल्लू अण्डा पुरी और करे या सम्भव की वस्तु नदी पड़ती। अपने दायाँ और बाँयाँ से काम लेने में कुल्लू अण्डा तनिक भी सहाय नदी देता।

प्रायः के नाम अण्डा मि० हाउस (लोमड़ी), मि० हाउस (भेड़िया), मि० लेम्प (मेमना) आदि निरर्थक और अशुभ नदी देने, परन्तु वैदिक प्रधान्यार सूर्य, सुवर्ण और सूर्य देने हैं। पश्चिमियों के नाम मुन्नीरा, सीता, शान्ति, सज्जे गते हैं। भविष्य में ने पुराने आचार्य के अनेक पदनामों का 'आजित अण्डा ईशान' कह कर छोड़ दिया है और अण्डा सुन्दर देश भी पड़ती तथा साहित्य से अपने शरीर का सुशोभित करना एवं और प्रतिष्ठा की भाव समझती है। हिन्दी में अण्डा का लोरी देना अनुचित नदी समझा जाता और प्रायः तथा छोटे प्रायः अण्डा का मन्त्र के अनेक कदात्र कदात्र गते लगे हैं। हिन्दी हिन्दी धर्म में नियम से अण्डा-अभिषेक तथा पारिवारिक-विवाह देने लगी है। सूर्य और उपनिषद् की कथा की गयी है। वैदिक सन्तानविधि के अनुसार सूर्य करे अण्डा गते हैं। सज्जे के अण्डा के लोरी में नदी द्याता, अधिक पैमानिक, आर्थिक तथा व्यावहारिक की दृष्टि में अण्डा अण्डा समझ कर अण्डा-रूपानुसार दाद-कर्म करने हैं। विवाद अण्डा के लिये नदी, अधिक अण्डा-नियम के अनुसार सन्तान-उत्पत्ति के लिये आवश्यक समझ कर करते हैं। विवाद के लिये अण्डा न तो किसी गिरजे में गते की वस्तु देती है और न किसी दार्द या मेन्ट्रिट के सूर्य-दार्द की आवश्यकता समझी जाती है। तलाक की वस्तु अण्डा है और अण्डा की दार्द अण्डा पुत्र तलाक देने के लिये व्यावहारिक का दार्द नदी पड़ता।

संसार में वर्तमान धर्म किसी-न किसी रूप में प्रचलित है। अण्डा में यह पदार्थ धर्म और सम्पत्ति के आधार पर माना जाता था, परन्तु अण्डा भारतीय सभ्यता के प्रवाद में लोग इसे गुण-कर्म-व्यवहार में मानने लगे हैं। मन्दिरवस्तुओं में धर्मव्यवहार नदी देता, जेथुमार मन्दिर का पेटलर जोगन तथा यथोक्त पदार्थ

के लिये तरसा कर भुङ्गीभर आहमियों को धनपति जननेक
गड़ी-गड़ी कोहियां और करभाने अण नही रंग. यान कन्दर
का दौरदौरा है. धर-धर यणों यक्ष रहा है. जन्मे-जन्मे को
हैडवमें से गुने गते है. मैनचेस्टर और लंकाशायर के करभाने
का नामनिशान तक नही रहा. रेश-तार धत्यदि को देश औ
गति के यथार्थ लाभार्थ प्रयोग में लाया जाता है. मैनि
आविष्कार पृथ्वी पर अण भून की नदियां बहाने के लिये नही
होता. विज्ञान और रसायन शास्त्र के विद्यार्थियों को जगोपाज
के लिये आराध्य अणों की हत्या नही करती पड़ती. "छो ना
छने हो" के धार्मिक सिद्धान्त को सदा दृष्टि में रखना जाता है
'हमारे अयन से दूसरों को अयन भित्ते' 'हमारे सुभ से लोगो
सुभ भित्ते' धरा आत पर विशेष ध्यान दिया जाता है.

छज्जैड के गतीय अंते में भारतीय साम्राज्य की सत्यता देने
वाला यणों का तिरंग चित्र विद्यमान है. धसे लीग अडे प्रेम औ
मान की दृष्टि से देखते हैं.

साधु-महात्माओं को कपाय वस्त्र में देण कर ये पक्षे उन
कोई लयानक जंतु समझा रहते थे, पर अण उनमें त्याग औ
पवित्रता के गुण पा कर उन्हें सम्मान के योग्य मानते हैं. काली-
पीली-गोरी गतियों के सम्बंध में अण उनके मन में कोई भेद
भाव नही रहा. देश, गति तथा रंग के पक्षपात को छोड कर
धन्डोने 'वसुधैव कुटुंबकम्' के भारतीय आदर्श को अपनाया है.

धन्य है भारतवर्ष, तू धन्य है ! तेरी छत्र-छाया में छज्जैड
जैसे लौतिकवारवाले देश में यह विद्वक्षण परिवर्तन !! छज्जैड
तू भी बडा भाग्यशाली है, ने भू-भार सत्यता को तिलांजलि
दे धस आध्यात्मिक उन्नति को पहुँच गया है.

मैं धसी प्रकार धस नवीन छज्जैड के कल्पित दृश्य देण के
वियारानत में तल्लीन था, तबतक मेरी आंखें खुल गध.

(छिंदी भासिक "शुद्धि समाचार"ना ओक अंकमांथी)

प्राप्तिप्राप्ति के लिये अपने-आपको बूझा रहता है, स्वार्थकी पुनः विचार करता है, वह सन्ध्या-वन्दन न करता हुआ, कभी भक्ति-स्तोत्र न गाता हुआ भी प्रभुका सन्ध्या भक्ति है।

मेरा धर्म तो यही है। जब मैं इसे अपने किसी अन्य साधक विप्रदानकी चेष्टा करता हूँ तो यही कह कर विप्रदा सकता हूँ कि स्वार्थ, अहंकारकं हट जाने पर, अपने इस शरीरमें आदर और पुण्य, अपने-आपको देण लेने पर 'सब जगद रभी कुछ सब पशुओं के अन्दरसे मिलानेवाली ने एक सर्वगत पशुका अनुभव होता है यही परमेश्वर है।' इस प्रभुका याद करके मैं अमर हो जाता हूँ। मरना-जना ऐक्यम हो जाता है। इस अपने प्रभुकी यादमें सत्कारका घोर-से-घोर भी कुछ ऐसा नदीं जिसे मैं सुखसे नदीं सह सकता हूँ। इसे देण लेने पर (मेरी समझमें) मनुष्य किसी अन्यकी भक्ति नदीं कर सकता, ये मेरे प्रभु यूपके से मेरे ऐसे धारे और लजनीय हो गये हैं कि जब घाटे क्षणोंके लिये भी मेरा व्यापार व्यापार पण होता है तो मेरा प्राण, मेरा मन, मेरी बुद्धि—ये सब-के-सब इस प्रभुका लज्जन करने लगते हैं, कुछ देर बाद शरीरका भी एक-एक अणु इस लज्जनसंगीतमें सम्मिलित हो लज्जने लगता है और ने कुछ दिनरात व्यापार व्यापार करता हूँ वह सब भी इस प्रभुके लिये—इसकी प्रीतिकी भावनासे—किया करता हूँ। हे मेरे प्रभु ! मेरा सब कुछ यौग्यसे घटे सर्वभावसे तेरे लिये अर्पित है। हे मेरे पादक भाव्यो ! धर्म-भक्ति पर मैं धर्मके सिवा और क्या लिख सकता हूँ।

(सं. १८८८ ना "कल्याण" ना धर्मराजभाषी)

हम कितना प्रयत्न करते हैं ? हमें अच्छे गाय-मैल चाहिए, कसिंदे लिये कितनी प्रयोग-शाखाओं अनती हैं, लेकिन अक्षोस ! मानव-समाज में अच्छी नसल के स्त्री-पुरुष पैदा करने का कोई यत्न नहीं किया जाता. यहाँ आ कर हम मिथ्या विश्वासों के जंगल में लटकने लगते हैं. लला सोचिये तो सही कि निर्बल, व्याधिग्रस्त और वीर्य-हीन स्त्री-पुरुषों की विवाह कर निकम्मे अच्छे पैदा करने का क्या अधिकार है ? हमारे धर्म-गिर्द यारों तरह जैसे निकम्मे जाड-जंकाड भडे हैं, और नये उगतने वाले न रहे हैं, जो दूसरों का भोजन हज्म कर समाज को अदले में लाल देने के अन्धकारी हानि पहुँचाते हैं. क्या धर्म-जुने का अधिकार है ? जो वे पृथ्वी के भागों को घेर कर मुक्त की गंदगी अढावे ? जिस प्रकार किसान अपनी भेती की रक्षा करता है, उसे हानिकर कीड़ों से बचाता है, उसे निकम्मे पौधों से दूर रखता और सदा बड़ी सावधानी से अधिकाधिक अलिष्ट अनाज पैदा करने का यत्न करता है उसी प्रकार हमें भी करना चाहिए, तभी मनुष्य-समाज उत्थिति के पथ पर चल सकेगा, अन्यथा नहीं.

आप पूछेंगे, जैसे निकम्मे लँगडी, यरसी, जँजेडी, व्यलियारी, अदमाश, नपुंसक और व्याधिग्रस्त स्त्री-पुरुषों के साथ क्या करना चाहिए ? मेरी सम्मति में हम जो सबूक निकम्मे पौधों के साथ करते हैं, वही हमें जैसे स्त्री-पुरुषों के साथ भी करना चाहिए, तभी वंश अवलान् होगा, और सुंदर भस्तिष्क रत्नवासे सदस्यों की वृद्धि होगी, जो प्रभु के अनंत ज्ञान में से अच्छी-अच्छी आत्माएं निकाल सकेंगे. दया और करुणा भडे अच्छे गुण हैं, परंतु तभी तब, जब तब उनका उपयोग नीराग और अलिष्ट जीवों के साथ किया जाता है. भारतवर्ष में तो करीब साठ प्री सदी संख्या उन स्त्री-पुरुषों की होगी, जो भारत-माता पर केवल भार रखे हैं, जिनके अंदर से केवल पुराण के कीटाणु निकलते रहते हैं, जो विवाह कर भारी पाप करते और रोगी संतान की वृद्धि कर भारतीय प्रजनन के साथ अडा आत्याचार करते हैं. धर्म ने जो पदार्थ हमें दिये हैं, वे उन्हींके भोग करने के वास्ते हैं, जो संसार के ज्ञान की वृद्धि करें, और अपनी उपयोगिता से समाज को उत्थित बनावे. जैसे स्त्री और पुरुष, जिनसे समाज को हानि-हीन-हानि है, जने का कोई अधिकार नहीं रखते. वीर रणाटों के लोगो ने अपनी समृद्धि के दिना में ऐसा ही किया था, तभी वे उन्हे दर्म के नीराग और शक्तिशाली स्त्री-पुरुषों को उत्पन्न कर सके थे. वंश की वृद्धि और उत्थिति का प्रश्न भडे महत्व का है. जो उपोन्नत-उत्थित घना और मृदु आडंबरों में डूब कर

नियम अटल हैं, वे किसी का खिलान नहीं करते। शताब्दियों का किया हुआ त्यागी यौद्ध-विक्षुओं का काम धसी खिये मिट्टी में मिला गया कि उन्होंने अपने पिछारों में निकम्मे पादों की अत्यन्त प्रशिक्षण कर ली। यही दशा सदा से होती चली आया है। इस कारण मैं मानव-समाज को अज्ञानता से दूर कर देता हूँ कि आपका अन्त में अपने जेत में कैसे हुआ निकम्मे पादों को डिङाने लगाने का कुछ प्रबंध सोचना चाहिये, ताकि यह रीति का प्रश्न हल हो जाय, और समाज अपने आदर्श की ओर चल सके।

संभव है, मेरे गुरु-से प्रेमी पादक इस विषय में मुझसे मतभेद रखते हों, या किसी बात को समझने में मैं ही असमर्थ रहूँ, अथवा मेरे अलिप्राय को अधिक स्पष्ट समझने की क्षमता हो, तो वे कृपा कर १३, पाराभंला रोड, नई देहली के पते पर मुझसे पत्र-व्यवहार करें। तब मैं एक दूसरा लेख लिख कर सग शंकाओं का समाधान करूँगा, और इस विषय पर और भी अधिक प्रकाश डालूँगा।

(“मुधा” भासिकना एक अंकमांथी)

१५९-श्रीकृष्ण और महात्माजी का अनासक्तियोग

गोरखपुर के ‘कल्याण’ का ‘श्रीकृष्ण’ नाम का जो विशेष पाठ प्रकाशित हुआ है उसमें साहित्याचार्य पंडित पदसिंह शर्मा का ‘श्रीकृष्ण और महात्माजी का अनासक्तियोग’ शीर्षक एक लेख प्रकाशित हुआ है। लेखक महोदय ने महात्माजी के ‘अनासक्तियोग’ नाम के गीता के हिन्दी-अनुवाद की भूमिका के एक स्थल पर अंतराण किया है। उक्त स्थल इस प्रकार है—

महात्मा गान्धीजी ने अपने लक्ष्यों के अनुरोध से-लोकाव-ग्रहलक्ष्या ‘अनासक्तियोग’ नाम से गीता का अनुवाद किया है। महात्माजी ‘अनासक्तियोग’ की प्रस्तावना में लिखते हैं—

“सन् १८८८-८९ में जन्म गीता का प्रथम दर्शन हुआ, तब ही मेरे मन में यह बात आई कि यह ऐतिहासिक ग्रन्थ नहीं है, वरन् इसमें लौकिक-युद्ध के वर्णन के अनाने प्रत्येक मनुष्य के हृदय के भीतर निरंतर होते रहनेवाले द्वन्द्व युद्ध का ही वर्णन है। मानवी योद्धाओं की रचना, हृदयंगन रूप में है, यह प्राथमिक स्वरूपा धर्म का और गीता का विशेष विचार करने पर पक्की हो गई। महाभारत पढ़ने के बाद उपर्युक्त विचार और भी दृढ़ हो गया। महाभारत-ग्रन्थ को मैं आधुनिक अर्थ में ऐतिहासिक नहीं मानता।”

गीता-ज्ञान के प्रवर्तक लगवान श्रीकृष्ण के संजघ में महा-
त्माजी की धारणा है—‘गीता के कृष्ण मुनिमान शुद्ध संपूर्ण ज्ञान
है, परंतु काल्पनिक है, केवल संपूर्ण कृष्ण काल्पनिक है; संपूर्ण-
पत्तार का पीछे से आरोपण हुआ है।’

किस पर समझने बिम्बा है—

गीता और लगवान श्रीकृष्ण के संजघ में यह विचार नये
या मौखिक नहीं है। द्वि-सम्भता और दृष्टिदास पर आस्था न
रखनेवाले अंगरेज सिद्धित अन्य क्षेत्रों ने भी जैसे विचार
प्रकट किये हैं। जैसे विचारों का समय-समय पर फंडन भी हुआ
है, पर इस प्रकार के अन्य क्षेत्रों में और महात्माजी में विशेष
बैर है। महात्माजी अपने इस आस्तिक द्वि-कृत और मानते हैं,
उनके कथन का उनके अनुसंधान अनुयायियों पर विशेष प्रभाव
पड़ता है, इस लिये महात्माजी का जैसे धार्मिक विषय पर अद्वैत
श्रम-समझ कर व्यवस्था देनी चाहिये।

महात्माजी महाभारत के कुछ को ‘काल्पनिक’ कहते हैं, पर
गीता और महाभारत का ध्यानपूर्वक पढ़ने से यह बात साहसम
में आ जाती है कि महात्माजी जिस प्रकार के अद्वैतात्मक सत्या-
ग्रह का उपदेश आगे दे रहे हैं, कुछ के प्रारंभ में ‘अर्जुन’ की
हृत्ती हंम के विचार प्रकट कर रहा था, वह स्वयं भार आ कर भी
प्रतिपक्षियों पर सख छेड़ना नहीं चाहता था—

एतान्न हन्तुमिच्छामि प्रतोऽपि मधुमूदन ।
अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हंतोऽपि किं नु मदीकृतं ॥
अदो घत महस्पापं कर्तुं व्ययसिता घयम् ।
यद्वाग्यसुखलोभेन हन्तुं स्वजनमुपधाः ॥
यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्राण्यथः ।
धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतर भवेत् ॥

महात्माजी के ज्ञानमद-जलधी उपदेश और ‘अर्जुन’ के इन
विचार में आश्चर्यजनक साम्य है। यदि लगवान श्रीकृष्ण का दृष्टि
में ‘अर्जुन’ का यह विचार दृष्टिगत होता तो, हीन का जान जान
जानी ही नहीं, न नद, यन्त, न न दे, न न, न न, न न, न न
‘अर्जुन’ का यह विचार ‘अनन्य’ का न न, न न, न न, न न, न न
प्रतीत हुआ।

यह न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न
है, यह है । न न न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न

यह न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न
है, यह है । न न न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न

यह न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न
है, यह है । न न न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न, न न

धर्मार्थकाममोक्षाणामुपदेशमन्वितम् ।

पूर्ववृत्तकथावृत्तमितिहासं प्रचक्षते ॥

महात्माजी के उक्तानुसार 'आधुनिक अर्थ' में महात्मा 'इतिहास' अर्थात् जी न हो, पर प्राचीन अर्थ में इस उद्धृत श्रुति-वाक्य के अनुसार महाभारत जो सच्चा इतिहास है, महाभारत का गुण ऐतिहासिक घटना है और वागवान् श्रीकृष्ण ऐतिहासिक पुरुष है, समावन शत्रुओं विद्वानों का ऐसा ही विश्वास यथा आ है. आधुनिक अनेक विद्वानों ने भी यही सिद्ध किया है. महात्मा का यह श्रम है कि यह परम प्रसिद्ध ऐतिहासिक घटना को कल्पना समझ कर गिना दिया है कि गिना कर रहे हैं !

महाभारत का गुण भी दार्शनिक और गीता के श्रीकृष्ण का दार्शनिक, यह बात मान लेने पर तो गीता का सारा अर्थकार नष्ट हो जाता है. आस्तिक विद्वान् की दृष्टि में गीता का महत्त्व ही लिये अर्थमय है कि उसका अवतारणा महाभारत के ऐतिहासिक के अवसर पर कुरुक्षेत्र की युद्धयुद्धि में गोउशुकना-संपूर्ण अवतार साक्षात् वागवान् श्रीकृष्ण के द्वारा हुई है. इतिहासमूलक धर्मार्थिक धारणा ने गीता को उच्च पद पर पहुँचाया है, जो कि प्राप्त है. किसी दार्शनिक उपन्यास का यह पद कदापि प्राप्त नहीं हो सकता.

धरती आँक में अन्यत्र महात्माजी का जोक ऐसे ही अंतरा का थोड़े में उत्तर भी प्रकाशित हुआ है. इसमें लिखा है—

पांडव, कृष्णादि ऐतिहासिक व्यक्ति नहीं, यह तो मेरा कथन नहीं है. मेरा कहना तो यह है कि जैसे ये सभ ऐतिहासिक हैं, पर आधुनिक अर्थ में महाभारत ऐतिहासिक ग्रंथ नहीं है. हम जान हैं कि सीजर, जेन, हेनरी वगैरह ऐतिहासिक राजा हो गये हैं, कि भी शेक्सपियर के धन नामोंवाले नाटक ऐतिहासिक ग्रंथ नहीं हैं. उस नाटक के लिये ऐतिहासिक वस्तु और पात्रों का उपयोग किया है

महात्माजी की यह प्राथमिक स्फुरणा निःसंदेह ध्यान देने योग्य है. भारत-इतिहास के लेखकों को इस महत्त्वपूर्ण सूचना की ओर ध्यान देना चाहिये.

(हिंदी भासिक "सरस्वती"ना जोक आँकमांथी)

૧૬૦-કોણ ચડે ? મનુષ્ય કે પશુ ?

(લેખક:-શ્રી. યદુનંદન)

માનવજાતિના અભિમાનનો પાર નથી. તેણે પોતાની બુદ્ધિ અને માનવસમુદાયના અમુક અમુક જથ્થા પરસ્પર સમજી શકે તેવી વાતોની મદદથી પોતાની શક્તિનો વિકાસ સાધ્યો, જગત પરના ખોળાં પ્રાણીઓ પર પોતાનું વર્ચસ્વ સ્થાપ્યું અને અભિમાનમાં માનવજાતિને સૃષ્ટિ પરનાં તમામ પ્રાણીઓમાં સર્વોચ્ચ પ્રાણી મનાવ્યું.

પશુ-પંખીનું જગત

પશુ પંખીનેય બુદ્ધિ છે, તેમનેય વાચ્ય છે, તેઓ સ્મરણશક્તિ ધરાવે છે. કુદરતના તત્ત્વોને પારખે છે. મૈત્રીના બાવ કેળવી જાણે છે. માનવી માથે વસનાં પશુપંખીઓ માનવીની ભાષાનું અનુકરણ પણ કરી શકે છે. જે તેમ ન કરતાં હોય તે માનવીની ભાષા સમજી શકે છે. એમનેય મુખદુઃખની લાગણી છે. એમને સ્વતંત્રતા પ્રિય છે. પરાધીનતા એમનેય અપ્રિય છે. સ્વરક્ષણ કેમ કરવું એ તે જાણે છે, છતાં સ્વશક્તિનો ઉપયોગ કેમાં કરવો, કેટલો કરવો તે એમને પશુ આવડે છે.

માનવીની લાપા

મરદમ્ત્ર તો અનેક મનુષ્યોએ લેખા દસે. એમાં હાથી જેવા મંજવર પ્રાણીથી માંડીને સિંહ અને વાઘ જેવા માનવીઓએ હિંસક માની લીધેલાં પ્રાણી વસે છે. એ બધાં ઉપરાંત મનુષ્યોએ જંમને પંથે પહેલા કેળવીને પોતાના મુલામ બનાવ્યા તે ધોડા કુતરા જેવા પ્રાણીઓ અને પોષ્ટ જેવાં પંખીઓ પણ હોય છે. ગાય, બકરા, વાદરા પણ નથી દોતાં તેમ નહિ. અને તમામ પ્રાણીઓ જે જે દેશના માનવીઓની સલા નીચે આપી ત્યાં હોય છે તે તે દેશના માનવીની ભાષા સમજી શકે છે. અને તે ને બારાબ અપાયલી આવડાંબ દેવાં જાણે છે.

ઉપરાંત પરસ્પરમાં મૈત્રી કેળવી જાણે છે.

કોણ ચડે ?

મનુષ્યોએ જે જે પ્રાણીઓનો નજીકે કુદરતી રીતેજ દુનિયા-વટવટોં જોખે દેવ છે તે તે પ્રાણીઓ પણ નરદત્તમ કે ન કરતા પોતાપોતાના કુદરતી બાવ જુલક ડ વાપ અને નિહ બકરી કે ગાયો સિવાય દેવે ને જગત સરદત્તમ નજીક વાપ નિહ, ભરૂં, રા. જેવા તથા અજાણ્યે જન હ, અજાણ્ય ન હ.

પણ માનવજાતિના અભિમાનને સાદ-રુદ્ધ બદા જરૂર, ન

અભિમાનથી એમ માને છે કે તેને લીધેજ એ અધ્યાત્મિક પ્રાણીઓ વસી શકે છે. એટલે તે પોતાની માનોદૃષ્ટના પ્રમાણે તેમની સંરક્ષણપણાનો દાવો કરતો ઉભો રહે છે.

પરંતુ એ ભૂલી જાય છે કે માણસગતિ કરતાં એ પશુપંખી અનેક બાબતમાં અધ્યાત્મિક હોય છે.

કૂતરાં-ખિલાડાં

માનવીઓની ભાષામાં તેમના વિચારનો પડથો પડે છે.

વિચાર, વાણી અને વર્તન એ તેનો નૈમર્ગિક ક્રમ છે.

એ માનવગતિએ પશુપંખીઓને ઉતારી પાડનારી અ કહેવતોથી પોતાના કહેવતસંગ્રહમાં ઉમેરો કર્યો છે.

એમાં એક કહેવત કૂતરાંખિલાડાંતું અપમાન કરનાર પણ

જેઓની વચ્ચે કદી મેળ ખાતો ન હોય, જેઓ અંદર અ દરેજના લડતા-ઝડતા હોય તેમને “એમનો તો કૂતરાં-ખિલાડાં સંગ્રહ છે” એવી રીતે માનવગતિ વર્ણવે છે. પરંતુ માનવીની દૃષ્ટિના સાચી નથી. ભૂલભરી, અધુરી અને સત્યાભાસી છે.

ચોડાજ દિવસ પહેલાં એક મિત્રને ત્યાં મેં કૂતરા અને ખિલાડાંની અત્યુદ્ધ મૈત્રી જોઈ છે. પણ માણસગત એવી દોસ્તી સહી શક નથી તેમાં એ અપવાદ જુએ છે તેથી આશ્ચર્ય પામે છે.

કેમકે કૂતરાં અને ખિલાડાંમાં ખીલતો એ સહિષ્ણુતાભર્યો સંભાવ એની આંખ જોઈ શકતી નથી-તેની કદર કરી શકતી નથી.

માનવી અને પશુ

માનવગતિએ પોતાના અધુરા જ્ઞાનથી કુંડી યુદ્ધિ કે પોતાના દોષનું પ્રતિબિંબ બીજાં પશુપંખીઓમાં જોવાની નબળાઈથી પોતાની ગતિને સર્વશ્રેષ્ઠ મનાવી અને પશુપંખીને હલકાં માની તેના અપમાન કરવું શરૂ કર્યું.

એ માટે એણે માનવીના સ્વરૂપમાં પણ એ વિભાગ પાડ્યા એક દૈવી અંશ અને બીજો પશુ અંશ.

જેને ચરણે નીતિ ચારિત્ર સદ્ગુણ દરાવાય તેના પાત્રનમાં દૈવ ભાવ રહેલા છે, એવી ગણતરી કરી; અને જેની તેણે અનીતિ અંશ દુર્ગુણના ગણના કરી, તે જેનામાં વિશેષ જલ્લાય, તેને પશુભાવન માણસ તરીકે ગણાવ્યો.

પણ માનવીએ પોતાના અભિમાનથીજ આવી ગણના કરી છે.

બીજી રીતે માનવા કાર છે તેટલા પશુપંખી અવન નથી.

એટલેજ નહિ પણ અનેક રીતે તે નવજીવ કરતાં અધિકાર છે.

એ માનવ પોતાના અભિમાનના માનવગત સ્વરૂપ સહી શકતી નથી.

પોતાનું જ પ્રતિબિંબ

માનવજાતિ ત્યાજ્યાં પોતાનું જ પ્રતિબિંબ કરી છે અને જુએ છે. સમયેપરદિન માનવીની કલ્પના કરનારાઓએ અનેક વખત અનેક રૂપો વર્ણન કરતાં કર્યું છે કે:-

"તેની આખજ દિનક પશુઓ અને કુદરતી રીતેજ પરપરના વિરોધી પ્રાણીઓ એકબીજાની કુદરતી દુસ્મનાવટ જૂસીને મિત્ર બની જાય છે."

પશુ એનો ખરો અર્થ તેઓ સમજતા નથી. સાચી વાત તો એ છે કે, જો માનવજાતિ પેલા કલ્પનાના શ્રેષ્ઠ પુરુષાનું અનુકરણ કરે તો તેની નજરે પશુપંખીઓનું ઉત્તમ સ્વરૂપજ જણાય.

પશુ પોતાના અધુરીયા જ્ઞાનનો સ્વીકાર કરવાની મનુષ્યનું અભિમાન ના પાડે છે, એટલે તે પોતાની બૂઝ જોવા તરફ યતો નથી, અને પોતાની આખમાનો કમજો પશુપંખીઓના જગત પર ઘોસાડે છે.

એમ મનુષ્ય બધેજ પોતાનું જ પ્રતિબિંબ જોવા ટેવાય છે, તેજ સીધો સદ્ બે તો ?

કુરતા કોની ?

માનવજાતિએ આધીજ પોતાની નજાવાઈને લીધે ખીજાઓ પર દોષના દોષવા ઝોઢાડ્યા છે.

પશુ માનવીઓએ દરાવેલાં ઉત્તમ જત્રીસ લક્ષણો પશુપંખી પાસેથીજ લીધેલાં છે એ વાત તે જૂલી જાય છે.

દાખલા તરીકે, વાપ, સિંદ, રીંછ, ચિત્તો, વર વગેરે જે જે પ્રાણીઓને માનવીઓએ હમેશાં કૂર અને દિંસક કહીને નિંદ્યાં છે, તેમના વર્તનને તટસ્થ દષ્ટિએ તપાસીએ તો મનુષ્યો કરતાં તેઓ ઓછા કૂર અને ઓછા દિંસક છે.

માનવીમા સ્વાર્થ, લોભ, કાવાદાવા, ખટપટ જેટલા પ્રમાણુમા છે, તેમાનો એક પણુ દુર્ગુણ માનવીએ હલકા માનેલાં એ કૂર પ્રાણીઓમા નથી.

તેઓ તો માત્ર પોતાની જૂખ દૂર કરવા પૂરતોજ સિકાર કરે છે. પશુ માનવીજન તો એ પ્રાણીઓના સિકાર પાછળ એમના કરતા અનેકગણી વિગેર જુના જતાવે છે.

પરંતુ અને માનવજગમન

માનવી પોતાના પદાનુ પ્રાપ્ત કરીને નવાર જાનના દાન તો આજનુ માનવજગમન અનેકધા નુખા નતાવી અને નવત્ર દોન.

પશુ તમા જા મને ના સાબ નથી, એના નકચને તો નીમા નથી.

એથી તો આજ દુષ્વાના પદાનુ માનવજાતિ ખાદ સહે

તેટલું અનાજ પાકતું હોવા છતાં કરોડો મનુષ્યો એક તરફ મૂળે મરે છે અને બીજી તરફ કરોડો માનુ માન્યનો હાથે કરીને નાશ કરવામાં આવે છે. એવીજ આજે જગતનાં માનવીમાત્રનાં શરીર સારી રીતે ટાંકી શકાય તેટલું જ અને તેટલું કાપડ હોવા છતાં, દુનિયાના દરબારમાં આજે કરોડો મનુષ્યો અર્ધાં નાગાં ભટકે છે. અને બીજી આવડુ રની હોળીઓ સળગાવવામાં આવે છે અને તૈયાર કાપડની વખારો ફાટ ફાટ થતી મોટાં તાળાં ડોકાઈ ઉભી છે !

વિશ્વનાં અમરને મનુષ્યોને નિર્ધન બનાવીને થોડાંક માનવીઓ પોતાને આંગળે સોના આંદીના ઉકરડા વધારવા તત્તસે છે.

અને થોડીક સંખ્યાના માણસો લશ્કરો, હથિયારો અને સંહારક સાધનોનું સંગીન સંગઠન સ્ત્રી જગતની મહાપ્રજ્ઞોને પરાધીનતાના પાંજરામાં જકડે છે.

પશુજગતમાં માનવજગત જેટલાં પાપ નથી.

જંગલો અને શહેરો

જો માનવીઓ જેટલો લોભ, સ્વાર્થ અને નિષ્કુરતા પશુઓને હોય ત્યાં હોત તો વિશ્વનાં અરણ્યો આંટલાં આંટલાં, આંટલાં સુંદર અને આંટલાં રમણીય ન હોત.

જો સિંહોનાં ટોળાંઓએ ખીજાં હિંસક મનાતાં પ્રાણીઓનો સંઘ જમાવી પશુજગત ઉપર માનવીએ અંદર અંદર જમાવ્યાં છે તેવાં આક્રમણનાં ધમસાણુ જમાવ્યાં હોત તો આજે વનની વાટયો ઉજ્જડ હોત, રક્તતરંગોળ હોત અને ઉજ્જડ હોત.

પણ માનવીએ કરવા માંડેલા કલ્પનાતીત વ્યવસ્થિત પાપ-કર્મોનો સ્પર્શ પણ પશુહૃદયને થયો નથી.

આજે તો વિગ્રહને ભડકે બંગતી માનવીઓની દુનિયાએ પશુ-જગત પાસેથી પુષ્કળ પાકો શીખવાના છે.

વનરાજીનાં જંગલોમાં સસલાં અને હરણો જેટલાં સલામત અને સ્વતંત્ર છે, તેટલાં મનુષ્યોનાં શહેરોમાં માનવીઓ સલામત અને સ્વતંત્ર નથી.

કેમકે માનવી સ્વાર્થનું પૂતળું બન્યો છે ત્યારે પશુ હલુ માત્ર પેટપૂરવું મેળવી લઈને સંતોષ માને છે.

તપસ્વીઓનાં તીર્થસ્થાન

માનવજાતિ સ્વભાવેજ વિગ્રહપ્રિય છે, હિંસક છે.

તેણે માનેલી પશુઓની હિંસાલીલા કરતાં માનવીની હિંસા-લોહુપતા અતિઘણી વધી જાય છે.

વિના કારણે હિંસક ગણાતાં સખળ પશુપંખીઓ નિર્બળોનાં નિવાસ કે જન પર કદીએ આક્રમણ કરતાં નથી. માનવજાતિ એ મહાસહયુષ્ય યુગોના યુગોથી વિસરી ગઈ છે.

અને તેથીજ આજે જગતમાં મનુષ્ય છે. ત્યારે શરેરા અને સત્તાઓની પાટનગરીઓ વિષેની તૈયારીઓથી તરબોળ છે.

અને કદાચ તેથીજ મનુષ્યોએ પાતુ મદાન માનેલા તપસવીઓ, માનવીઓનાં શરેરાઓ અને તેમના સદ્ગુણો ત્યાજ કરીને દિશક મનાતા વનરાજોના અરણ્યોનાં વાસ પૂરી શાંતિની સાધના અને ઉત્તરિની આરાધના કરે છે.

તપસવીઓનાં નીચરધ્યાન તેથીજ કાશીને મથુરા નહિ પણ કૌશલિયિની એકાંત વનરાજોએ થયાં છે.

મનુષ્યના જગતમાં જે ખોટા બેરો સરળતા છે તે પશુજગતમાં નથી. મનુષ્યના સદરાએ એમનામાં એ કુર્બુની છાપ મારી છે એનીએ દાહથી ના પાડી શકાય તેમ નથી.

વનરાજીથી માંડીને મનુષ્ય સુધીનાંઓ સ્વપોષણ અને સ્વસં-રક્ષણ માટે પોતાના પરજ આધાર રાખે છે, ત્યારે મનુષ્યોના 'સભ્ય' અને 'અરેકારી' કહેવાતા સમાજોમાં આજે અન્યની મનુષ્ય પર આધાર રાખવાની ઔરશ્ચિ વધતી જાય છે. પરંપરના માયાં દોડતાં અને મગાં કાપતાં માનવીઓ! ધડીભર થોભો અને પોતાના અભિમાન તેમજ અજ્ઞાનને ધડી બે ધડી અળથું કરીને વિચાર કરો:

બેમાંથી કોણ સારું મનુષ્ય કે પશુ?

(તા. ૨૨-૫-૧૯૩૨ના આઠવાડિક "મુખ્ય સમાચાર"માંથી)

૧૬૧-બ્રહ્મચર્ય

(લેખક.-શ્રી. રતનલાલ મોહનલાલ, અમરાવત, અમલનેર, પૂ. ખા.)

સુખ્યા ઔર આનંદપૂર્વક જીવન બિતાવે કા આદંકા સખીમે રહતી હૈ. કિતના કી પાપી, કુરાચારી, નિરતેજ મનુષ્ય ક્યો ન હો, વડ બી આપને જીવન કે સુખમય બનાવના આહવા દે, પરંતુ જીવન કા આનંદ ઉત આલસી નથા વિલાસી નગ કા પ્રામ નહીં હોતો હૈ. સંસાર મેં થદિ માનવસનાજ કે કિય આદર્શ બનાવો હો તો હમે 'બ્રહ્મચર્ય' કા આત્રય લેના પડતો જિસ પ્રકાર નસાર મેં જીવન પ્યાપન કરને કે કિય અલ ઔર જલ કા આવશ્યકતા હૈ હમી પ્રકાર બ્રહ્મચર્ય બી મન્વ જીવન કે કિય આવશ્યક હૈ

વડ હીનના પ્રમય બન દ ને મુતપ્રાય જાતિયા દો નસાર મેં ઉત્તરિનીજ જાતિયા કા આનંદ રહત ન થે તો દે જીવનના મેં આપના અદ્ભુત ન ન હો દિના દે જીવન ના નિર્ભર ન દે તો હૈ વડ નજ વડ જાન વડ - જય બ્રહ્મચર્ય ની દ નિમ્નવિખિત જાક કાન બ્રહ્મચર્ય કી અ. મ્ય કી મેલ દ -

आर्षत्व का यदि अस्तित्व रहना यही संसार में,
द्विरे ओके पार सुखस्य हो रहना यही संसार में.

तो अध्यायार्थ पवित्र मत धारण करो अनि प्रेम से,
भोगों-सुखों का सार जो छवन निवाहो नेम से. ७

यदि वीर्य की रक्षा पूरी तौर से की जायगी तो वह बीड़मारी
रक्षा पूर्ण रूप से करेगा. जिस भुव्य ने अपना वीर्य जो दिया
उसने अपना सर्वस्व जो दिया; और अपना छवन मिट्टी में भिजा
दिया. वह संसार के स्वाभाविक सुखों का आनंद नहीं लूट सकता. न
छनछा आने में आनंद है, न पीने में; क्योंकि कहावत है: "प्रथम
सुख निराशी हाथा" "तन्दुरुस्ती दग्धर न्यामत" "शिर सधामत
तो पथरी पयास." मुद्देव ने कहा है कि "जो भुव्य अध्यायार्थ-
पालन नहीं करना तथा यौवन में धन प्राप्त नहीं करता वह नर
भक्ष्यहीन जलाशय में हीय ही लाति विनाश का प्राप्त होता है." "अध्यायार्थ
ही कष्टपटल है. कष्टपटल जिस प्रकार आकांक्षित हल देता
है, उसी प्रकार अध्यायार्थ जिस आकांक्षा से संयोगित होता है, वही
आकांक्षित हल प्रधान करता है.

द्विरे पूर्वज सुखे विजयी थे. उनके अध्यायार्थों की ओर ओके
पार गौर करने से विहित होता कि ये ऐसे दृष्टप्रति अध्यायारी तथा
आप्याय थे. परम पुण्य अधिप पितृमह का अध्यायार्थ किन्हीसे छीपा
नहीं है, जिन्होंने राजत्याग कर अध्यायार्थमत ज्ञान करना न चाहा.
और अध्यायार्थ के प्रताप से पवनसुत जयजयि ने अस्त्रिद हाथ भी
लिख कर के दिया दिया. द्विरे पूर्वज नमनुम में अन्तार के पथदशक
थे. परंतु अल्प आधुनिक पाषिमा पर ओके दृष्टिप.न किछपे, न दि
अपने विषयसुख के लिये अपने धर्म-कर्म-अर्थ की अद्विनि कर रहे
हैं. अध्यायार्थ किस विरीया का नाम जो तो जानने ही नहीं. जिसे के
नोद में अधि हो कर निर रहे है नोद के नोद के कुज में निरे वन
रहे है. अजीमासकत हो कर न्यायान्याय न. दाने ही नहीं है!
परन्तु इनमें नीच प.पा न्याय नान मान है कि अपने कर्मज्या.
कर्मज्या का दान जो नैतिक है. जानने अपने नयन को विरय
विनाश में अ. न. ३०१ न. ३०२ करन वन न. ३०३ अ. ३०४
वर्षासु ही नयनसुख न. ३०५ है वे नयन न. ३०६ न. ३०७ न. ३०८

प्रकां विनाशव्याही प्रविष्टो दृदि मन्मथः ।

इतो गेहं समायाति शीघ्रनिर्वाण लङ्करः ॥

जिस प्रकां न. ३०९ न. ३१० न. ३११ न. ३१२ न. ३१३ न. ३१४
प्रकां न. ३१५ न. ३१६ न. ३१७ न. ३१८ न. ३१९ न. ३२०
अ. ३२१ न. ३२२ न. ३२३ न. ३२४ न. ३२५ न. ३२६ न. ३२७
न. ३२८ न. ३२९ न. ३३० न. ३३१ न. ३३२ न. ३३३ न. ३३४

रहे हैं। केवल अपनी विषयवृत्ति के लिये अन्नहीन, धनहीन तथा मानहीन होते अन्ने न रहे हैं तो भी जरा आंख उठा कर नहीं देखते। यद्यपि राग्न रावण के कुलक्षय का उद्वाहरण उनके सामने उपस्थित है, तथापि वे आंख मुंद कर कुये में गिरे न रहे हैं। अश्वों का हृदय पवित्र होता है। यह धर्म पवित्रता का कारण ही है कि लोग उन्हें सिर तथा छाथों पर से कर चूमते हैं। परंतु जन्मसे वे अपने को सयाने समझने लगते हैं अपवित्रता धीरे धीरे उनके हृदय में आने लगती है। तभी से हमारा पतन आरंभ होता है, तब कोच उन्हें सिर पर उठाना तो दूर रहा, गोद तट में नहीं लेते।

आज इस भारतवर्ष की अवस्था प्राचीन समय जैसी नहीं है। इस आर्यावर्त में उतनी वस्तुओं पैदा नहीं की जाती हैं जितनी पहले हुआ करती थीं। आज इस हिंदुस्थान की प्रजा प्रायः निःशक्ता, दुर्बल एवं कमजोर हो गयी हैं। हमारे लोगों को भारतवासी भूषे भर रहे हैं। इस तरह यह भारतवर्ष भेषपात्र बन रहा है। अतः लोगों! हे आर्यवीरो उठो! सदा के लिये ऐसी गिरी दशा में न रहो। इससे देश को भारी धक्का लगता है, वह दिनोंदिन अधोगति को प्राप्त होता है। देश के अयुध और कल्याण के लिये अहययर्षपासन करना कोच नष्ट आत नहीं है। अविवाहित, अन्न, वस्त्र सभी पासन कर सकते हैं। अहययर्ष पासन करने के लिये सभसे पहले मन पर अधिकांश होना चाहिये। आधार का प्रभाव मन पर पड़ता है। अतः आधार का भी ध्यान रखना चाहिये। पवित्र आधार करने, पवित्र आचरण करने, सत्संग करने और पवित्र भावों की आलोचना करने से दुश्चिन्तायें नहीं होती हैं और अहययर्षपासन में सुगमता होती है।

(हिंदी भासिक “वैदिक धर्म” नामक आंध्रभाषी)

१६२-सास की चिट्ठी-सतीका महत्त्व

(लेखिका:—श्रीमती लक्ष्मीदेवी—आगरा)

प्यारी अह कनका !

पुत्र रहे, सुखसौभाग्य की वृद्धि हो। परमात्मा तुम्हें दीर्घायु करे।

पत्र तुम्हारा आया। पढ़ कर प्रसन्नता दुध। यहाँ सब कुशल है। तुम्हारी कुशलता धिरे से दूर अभय आदमी हूँ।

तुम्हें "मती भादालम्ह" नामक पुस्तक भांगी है उसे मैंने अग्रमारी में बहुत आज्ञा, परंतु मित्री नहीं। भावम होता है तुम्हें किसी अपनी सुखेली का पढ़ने का ही होगी। फिर उससे भांगने की तुम का याद नहीं रही। पुस्तक भगनध देने से प्रायः असा ही होता है। तुम्हें जो जिन्ना है कि "मैंने अपनी ओर पृष्ठ भी अपनीभादालम्ह का नहीं पढ़ पाया है" यह सत्य है। मुझे सती-भादालम्ह की कुछ शिक्षाये याद है सो जिन्नाती हूँ, यदि भिन्न गर्ध तो पुनः भी लेना होगी।

दुम्हारे अग्रियों ने जलवाया है कि:—

शतजन्मसु पुण्यानां गेहे जाता पतिव्रता ।

पतिव्रताप्रसूः पूता जीवन्मुक्तः पिता तथा ॥

अर्थ यह है कि:—जिन स्त्रीपुरुषों ने श्री जन्मों तक पुण्य का संन्य किया है उसी जन्म काय के संनित किये दुम्हें पुण्य के प्रभाव से उनके घर में पतिव्रता का जन्म होता है। जिसकी काय से पतिव्रता उत्पन्न होती है वह माता भी पवित्र है और पिता उसके प्रभाव से स्वर्ग प्राप्त करता है।

पुण्यानां सदसंज्ञा सर्वा स्त्रीषु समुद्भवेत् ।

पतिः पतिव्रतानाञ्च मुच्यते सर्वपापकात् ॥

इसका अर्थ यह है कि ओर नहीं स्त्री के प्रभाव से दुम्हें पुण्य का उत्पन्न हो जाता है और पतिव्रता स्त्री का पति यदि भद्रपापी भी हो वह भी पापों से छूट कर स्वर्ग जाता है।

सर्वानां पादरजसा सद्यः पूता वसुन्धरा ।

पतिव्रतां नमस्कृत्य मुच्यते पातकाक्षरः ॥

अर्थ यह है कि स्त्री जिन्ना के पैरों की धूल सन कर पूजनी भी पवित्र हो जाती है। वह स्थान धन्य है जहाँ स्त्री स्त्री का जन्म होता है। स्त्री जिन्ना का नमस्कार करनेवाले नमस्कारकी पुण्य भी पापों से छूट कर स्वर्ग में जात करने हैं।

तपस्विनां तपः सर्वं प्रतिनां यत् फलं द्रवे ।

दाने फलं च दातृणां तत् सर्वं तामु मन्तवम् ॥

अर्थ यह है कि तपस्वी जन्नेवाले तपस्विनां के तप का दान

१६३-हिन्दू संगठन का उद्देश्य

(संभवतः-स्वामी श्री. आनंदमिश्र सरस्वती)

हिन्दू संगठन का उद्देश्य क्या है? इसका उद्देश्य है भरती दुर्घटि हिन्दू जनता को प्रेरित करना, उसे सुदृढ और जलज्वली बनाना, अष्टमों और दलितों का उद्धार करना, सामाजिक अत्याचार नष्ट करना, तीर्थस्थानों में होनेवाले असंभ्य पापों का नाश कर उनका सुधार करना, भद्रिजाओं की प्रतिष्ठा को सुदृढित करना, और उनके अपमान करनेवाले शत्रुओं और आततायियों को समुचित दंड देना, पतित और लाञ्छित जनों की रक्षा के निमित्त ऐसे संरक्षणगुह बनवाना, जिनमें प्रवेश कर वह अपने जीवन का सुदुर्घम कर सकें। शुद्धि का दिन-दूनी और रात योगुनी शक्ति से पाना, हिन्दुओं के उद्देश्य में त्याग की भावना को अधिक प्रयत्न कर, उनके विश्वास-प्रेम के पथ में प्रगतिशील करना और हां, हिन्दुओं को उनके आत्मस्वरूप की पहचान करना।

कौनसा आत्मस्वरूप? हिन्दुत्व! वह हिन्दुत्व, जिससे पितामह अथवा गौरवपूर्ण दुर्गा की रक्षा के लिये सिंध और उत्तर-प्रदेश की सीमा के हिन्दू आरसी वहाँ तक मुसलमानों से लड़ते रहे, वह हिन्दुत्व-जिससे नमो में दक्षिणभारत के विजयनगर के वीर हिन्दुओं को मुसलमानों के विरुद्ध लड़सौ वहाँ तक भडा कर रक्षा था, वह हिन्दुत्व जिससे अभूत ने सती साध्वी पद्मावती को धध-हनी दुष्ट शिता में जलने के लिये पाष्य दिया था; वह हिन्दुत्व-जिसकी नम्र दिवागे की लाज रक्षने लिये उदयपुर और चित्तौर की लड़कों भाताओं और जनों ने न बने कितनी बार लीकरी की अग्नि प्रज्वलित की और प्रत्यक्षकारी शिखाओं में दमते-दमते अपने को निजवर कर दिया था, वह हिन्दुत्व-जिसकी मर्मांश को कर्कश-कासिमा से जवाने के लिये राजपूतों की वीर-प्रज्वली ज्वालि ने अपने लाभा लांछ को दमने-दमने पार दिया था, वह हिन्दुत्व-जिसकी अमर प्रतिष्ठा के लिये भार्या रायस और दमोदर, गजरा लाला और राजा प्रताप, व्यसक्त और पुन तथा उनके अनुयायियों के रक्त न गणपताने की 'हृदि' का प्रत्येक कण दंगा हुआ है, वह हिन्दुत्व-जिसकी लाज रक्षने के लिये शूर अर्जुनदेव और दशरथराज का शत्रु से अजयविषा करनी पड़ी थी और वह हिन्दुत्व-जिसने जीवनमय ने प्रभावित हो कर गुरु मेरिन्द, शिराज और नदा रेवानी ने अपने दाया ने आत्मत्व स्थापित करनेवाली तलवारें उठाई थी, वही हिन्दुत्व, हा, वही हिन्दु-

तप-जप तब भारत तेधसकरोउ छिन्दुओं में जगृति हो करे
शक्ति का रूप धारण नहीं कर लेता, तबतक कदाचित् संगठन
वास्तविक स्वरूप लोगों की समझ में कम आयेगा। पर स्मरण
कि संगठन है माया का अवतार। यह विरोधियों के लिये दुर्गा
महाकाली है और प्रेमियों तथा उपासकों के लिये लक्ष्मी और सरस्व
है। संगठनशक्ति दुनिया में शक्ति का साम्राज्य है। कौन है,
शक्ति की उपासना किसी न किसी रूप में नहीं करता? शक्ति
ज्वलन है, अमृत है, शक्ति प्रेम करना और कराना सिखाती
संगठन के प्रेमियों को सभी के साथ प्रेम करना आह्विये, सर्व
अपनाना आह्विये। उनका कोई विरोधी नहीं हो सकता। उनके स
कोई विरोध नहीं कर सकता; विरोध निभा ली नहीं सकता!!

शक्ति प्रेम की सहचरी और सौभाग्य की जननी है।
संसार जलवानों का आदर करता है, और जलवान देश ही जल
की रक्षा करते और कर सकते हैं। उदारता, सहनशीलता आ
सहृदयता हैं, परन्तु जल और शक्ति के बिना धनका ली कुछ भी
नहीं होता। कड़ा जलता है अकेला में जल है, पर शक्ति से अकेला
और स्वाधीनता ली प्राप्त हो जाती है। शिक्षा का नाम यरि
जनता है, परन्तु बिना शक्ति के यरित्र कहां? यरित्र निर्माण
लिये शक्ति और तप आह्विये! जप किसी देश की सभ्यता पोरने
त्साहक नहीं रहती, तब ही उस देश का नाश हो जाता है, वह
मान युवकों के लिये भुज्य मंत्र है—शक्ति संगठन, शुद्धि, दक्षिणे
धार!! छिन्दीके द्वारा जगति ज्वलित रह सकती है!! और छिन्दी
जगति के अमरत्व का सन्देश संसार के कोने-कोने में पहुंच सकता है।

(“शुद्धि सभाचार”ना अके अंकमांथी)

१६४-दुश्मनों में लाभ

(लेखक:-श्री. वैद्यशास्त्री डॉ० हरिविन्द साहिबदास “अजय”)

दुश्मनों का सपना जोग पुरा समझना है। दुश्मनों का सपना
कोई होसता है, पर मैं समझता हूं, यह मूल है दुश्मनों और
विरोधियों से ली मनुष्य का कभी कभी जगता है। यह मूल केसस
ली अधिक, हित-संपादन हो जाता है, जितना जगता नित्र। स
कभी ली संभव नहीं हो सकता! जिस मनुष्य का दल दुश्मन नहीं
जिसकी आत-व्यवहार, मान-प्रतिष्ठा पर केने जगता दुश्मन नहीं
नहीं, यह मनुष्य नहीं निर्जय पशु है। जिस प्रकार अके मनुष्य
के लिये उसके मित्र होना जरूरी है, उसी प्रकार उसके शत्रु

દોને કી બી આરમ્પકના દે ! કિસી બરુ કી પ્રસિદ્ધિ ઓર
 કમલી ઉપરોમિના બધને કે કિથે મિત્ર ઓર શત્રુ દોનો કી આરી
 આરમ્પકના દે. જો કુછ દોના દે, જળ કુછ દોના દે, તબી તો
 ઉમકે મિત્ર ઓર શત્રુ બનને દે. દમે દોના કા આર, દોનો કી
 ઉપરોમિના પર, મુઘ આન રખના આકિયે ! દમાર પ્રત્યેક આ-દો-
 શન, પ્રત્યેક કાર્ય બહુન કુછ ઈન્સિદાન પર નિર્ભર રહના દે.
 જમજા મેં રમઝનિ ઓર જુન મેં રહનિ ઉપર દોને મેં બી
 ન બાપોં કા બહુન કુછ કાથ દે.

શ્રી ગુરુમની શ્રી. હિર ગરબા છી ગુરુમની હા નવાનિ અંદર ખો નિવ
પાવે વરે શ્રીગુરુમંદ કે ભાવ્ય હા હરિય મેઠા ગયા અંદરે કે અંગેસાં
પ્રદિપો કે સાંચે પૂજ્ય જન ગમે !

મદદનાદે હી બહિજ હવે બનગી નવદ મદદ દુઃખ ? નવ દી
ન જમ દુલદે બાવ દિનનાકુલ ને હુન પર પે ન સુદા હી મદદ
સેવા ? હસે બિના હુન બિનારે મે બા.પદ હીન બા.પદ ?

ਮੂਲ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾਤਾ ਦੱਸੇ ਨੇ ਜਿਸਦੇ ? ਜ਼ਾਨਾ, ਦਾਤਾ, ਤੇਜ਼
ਸਾਗਰੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਆਖ ਜੇ ?

કોઈ પણ વ્યક્તિના અંગેની કોઈ પણ માહિતી આ દસ્તાવેજમાં આપવામાં નથી આવી શકે છે.

१९५७ मध्ये ७.४७ टक्के वाढीस १ लाख २० हजार ३१
 लक्षांनी वाढीस !

১৯৪৭-৪৮ খ্রিঃ
 ১৯৪৮-৪৯ খ্রিঃ
 ১৯৪৯-৫০ খ্রিঃ

၇၆ နှစ်ကျော်ရှိသော အိမ်ထောင်ရေးနှင့် အသက်မွေးဝမ်းကျောင်းများကို စောင့်ရှောက် ထိန်းသိမ်းပေးရန် အသိပညာများကို အသုံးပြုရန် အရေးကြီးပါသည်။

0.6 + 0.8 = 1.4

$\gamma_{\text{rel}} = \frac{\gamma}{\gamma_0} = \frac{1}{\sqrt{1 - \beta^2}}$

1. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息，存入时利息从优。
 2. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息，存入时利息从优。
 3. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息，存入时利息从优。
 4. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息，存入时利息从优。
 5. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息，存入时利息从优。
 6. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息，存入时利息从优。
 7. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息，存入时利息从优。
 8. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息，存入时利息从优。
 9. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息，存入时利息从优。
 10. 凡在本行存款，利息按日计算，按月结息，存入时利息从优。

कोई अच्छी तरह दुस्मनी नहीं कर सके। बिन्दू मति अन्य ११
उपों मुहोरी पद रही ? इसी विषे कि, उसका कोह दुस्मनी नहीं कर
अन्य ११ पदार्थ, मुसलमान उससे पीछे पड़े, वह भी सारा
गह ! और उसमें शुद्धि और संगठन का भाव छिपावन केवल
मेक विद्वान का उड़ना है कि जिसका कोह शत्रु नहीं, वह ही
उमति नहीं कर सकेता ! इस विषे हमें दुस्मनी से इतने ही अपेक्षा
उन्हे पदमानने की अधिक आवश्यकता है, और नाशन दोस्त से
हमारे दुस्मन हमारे युना ओड़तर है।

(“शुद्धि समाचार” ना ओड़ अंगनांभी)

१६५-प्रतिक्षा करें ?

(विषय—स्वामीजी आनंदविभक्त सरस्वती)

हमारे पुनर्जाति विषय था, वही अधर्म अंगना, तब तब
गंगाधर, विषय पुन आया, हम उसी पुनर्जाति विषय पर
मति ओड़ है, हम नर ओड़ ? साध देण ? कहां तक अंगना कर ? अंगना
हमारे अंग नर है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है
हम नर ओड़ है ? कहां, कहीं पुन आया, तब तब
हम नर ओड़ है ?

हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है
हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है
हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है

हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है
हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है
हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है

हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है
हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है
हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है

हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है
हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है
हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है

हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है
हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है
हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है

हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है
हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है
हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है, हम नर ओड़ है

અવની પ્રક્રિયા પ્રમાણિત કરેગે. હસિમેં લમ કચ્ચે ન નિકલેગે.
 ૬૧ ગ્રામ ખાતે હૈ.

प्रभो! आभो, दम दम अमय तुम्हें जड़न दीन हो कर पुकारने
 है, तुम तो दीनों की जड़न सुनने थे, सुनने क्या थे, तुम
 दीनों के त्रिये थे ही, क्या दमारी न सुनोगे? हेजा, पारस्परिक
 ईर्ष्या-द्वेष ने हमारा सम्मानाच हर दिया है, दम डौरी के तीन हो
 रहे हैं, दमारी खुद नष्ट-ब्रष्ट हो गई, दम में धर्म-विरोध और
 गण-गान नहीं रह गया है, नास्तिकता दिन-दिन बढ़ती गयी है, रूसी
 के धर्म-धर्म में दोष आरथा और निरा नहीं गयी है, दो-त.आ
 और धर्म-धर्मों का निरादर होना है, और के म नई बनाना,
 अर्थे धर्मों की प्रतिष्ठा हो रही है और धर्म-निरादरता है,
 धर्म के होना रहना है, देश में अकस्मक दादाशान् बनने लगा है,
 गण-गण एक के साथ एक अर्थ है, धर्मों की दम के धर्मों है,
 विचारों का एक आकार है, धर्म-धर्मों का धर्म-धर्म है, धर्म-धर्म
 धर्मों की कोश मर्यादा नहीं, धर्म-धर्म में धर्म-धर्म, धर्म-धर्म
 धर्मों को नहीं है, नीय-धर्म का धर्म धर्मों की धर्म-धर्म
 है, धर्म और नडाधर्मों का धर्म धर्मों और धर्म-धर्मों के धर्म-धर्म
 है, धर्म और धर्म-धर्मों के धर्म धर्मों के धर्म-धर्म
 है धर्म है, धर्म के धर्म धर्मों के धर्म धर्मों के धर्म-धर्म
 धर्मों के धर्म धर्मों के धर्म धर्मों के धर्म-धर्म

[illegible]

विचार करने में धर्म का दहन नदीं देना; और न किसीके साथ पूने, जाने, देने, गहने न धर्म माना दे. यदि धर्म का नाश होना है तो अयस, प्रमाद, मोहरी, दम और अविचारदि कुछ कर्म करने से. इस परमपिता परमात्मा की सृष्टि में कुछ मनुष्य आदम तथा नीच नदीं है. यदि कुछ अछूत तथा नीच है या समजा गया है तो वह अपने छोटे कर्मों के कारण. जैसे मोहरी, अविचारदि कर्मों से करनेवाला.

यदि तुमने अभी, अविचारि तथा आवसी अक्षि के साथ से अपना जान, पान व संग अयस नदीं दिया तो याद रहे तुम मन्मन्मान्मन् में भी उस पाप से मुक्त नदीं हो सकते, और न कभी तुम अपने धर्म की रक्षा कर सकोगे.

ये आवन्मौम धर्मावयवियों की संतानों ! अब कुछ तक इस दुष्मा-दूत, जन्म-नीचके जल के यक्षर में पड़े रहोगे ? अब अपनी अपने भावों, अपने अयस के धार्मिक कर्मों की ओर देखो. तुमने अविचार से जिझुटे दूरे अपने लाधियों को अपनाया छोड़ दिया. अपनी निःसहाय जड़ों का दुःख भूल गये. वह किस प्रकार भारी भारी फिर रही है ! किस निर्दयता के साथ विधर्मियों द्वारा उनका संगीत नष्ट किया जा रहा है ! जिधर देखो उधर ही दादाकार भया दूष्मा सुनाई दे रहा है. यदि कुछ आलस लगाई जाती हैं तो कुछ एक का धर्म जल दिया जाता है. इसके सिवाय और कुछ देने व सुनने में नदीं आता है. धतना देते तथा सुनते दूरे भी तुम कर्मों में तेज दाते दूजे सुख का निंद से रहा हो. तुम्हारे कर्मों में नू नक नदीं रंगती. सुखो ! अब वह सुख की निंद सेने का समय नदीं रहा, छोड़ अपनी दास संभावो, जिस पर किसीने कहा है कि—

घो जिसम जिससे कि औरों को फायदा न हुआ ।

हमारे बागे यरायर है घो हुआ न हुआ ॥

यदि तुम अपनी शारीरिक शक्ति से किसी अयस का दुःख हर नदीं कर सकते, किसी जिझुटे दूजे लाध को गले लगाने में अयसर्था हो या किसी दुष्मिया का दुःख हर करने में अपने आप का आगे नदीं कर सकते तो अपनी धन की पैली का मुँह जोल हो ! शारीरिक शक्ति का दान दे कर, एक नदीं लाधो की संध्या में, दुष्मा नीम व अलुन जैसे रलक, दुष्मियों का दुःख हर करने-वाले फिर पैदा हो जायगे. धन दुष्मियों की आद पर किसी सेना नदीं आयेगा, जिस पर किसीने कहा है कि

दुबल को न सवाहये, जाकी मोटी हाथ ।

सुई खाल की सांस सों, सार भस्म हो जाय ॥

यदि तुमने उन दुःखियों की रक्षा करने में अपनी किसी भी शक्ति से काम नहीं लिया तो तुम्हें यह याद रखना होगा कि उन दुःखियों के दुःखी हृदय की आहें इस दुनिया से तुम्हें नेत्र नापूछ कर देगी।

हा ! ओह ओर उन दुःखी अगलाओं तथा निःसहायों के हृदय को दहलानेवाला दुःख दृष्टिगोचर हो रहा है। गोमाता का विवाह, दूसरा ही हृदयविदारक दृश्य सामने दिखावाह दे रहा है। लाशों की संख्या में प्रतिदिन उनकी जनें जा रही हैं। जिनको हमारे पूर्वज आज तक पूजते चले आये हैं, उनकी संतान आज जैसा नारकीय कार्य करते हुये नहीं छिपकती। जिस दृश्य को हम कर मुहों के शरीर के रोंगटे भी ओह क्षण के लिये भरे हो जाते हैं, आंशों के सामने अंधेरा छा जाता है।

अब आगे बढ़ने का समय है, सोच बियार का नहीं। ज्वन का लक्ष स्थिर करो, तुम्हारे पूर्वज भी यही उपदेश देते चले आये हैं, जिस उपदेश द्वारा अर्जुन को कर्तव्यविमूढ़ हम कर उसको अपने कर्तव्यपालन के लिये अग्रसर करते हुये कहा था:-

ये हि संस्पर्शजा भोगा, दुःखयोनय एव ते ।

आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ॥

अर्थात् धन्त्रियों के संमर्ध से उत्पन्न होनेवाले जितने भी सुखभोग हैं वे दुःख के मूलकारण हैं। हे अर्जुन ! ज्ञानी मनुष्य सांसारिक सुखों में त्रिप्त नहीं होते। अब कर्तव्यपालन के लिये अपने हृदयारों को संभालो !

ब्राह्मण ! अब अपना आगा पीछा न देख कर तुम्हें अपने बिछुड़े हुये भाइयों को गले जगाना होगा। निःसहाय अगला अहिनो का दुःख दूर करना होगा, इसमें आहें तुम्हें अपने प्राणों से भी हाथ क्या न धोना पड़े।

ये काम हो के रहे, चाह जा रहे न रहे ।

जमी रहे न रहे आसमां रहे न रहे ॥चक्र॥

(... ...)

१६७-महर्षि टॉल्स्टॉय के प्रति श्रद्धांजलि

(लेखक:-श्री. जगन्नाथदास ठेला)

भद्राभन ! आपुनिक औतिक पातावरण प्रामीन नपि-अवन के साथ और विरक्ति के बहुत अनुकूल प्रतीत नहीं होना. लोग अपने-अपने स्वार्थसाधन, लोगविचार की सामग्री जुटाने के बहुत पीछे पड़े हैं. दिन-रात उन्हें हस्तीकी चिंता रहती है. उनकी आवश्यकताओं की पूर्ति नहीं हो पाती. अथवा जितनी आवश्यकताओं की पूर्ति होती है, उनसे अधिक और बढ़ जाती है. ऐसे प्रकार उनके प्रयत्नों से उन्हें शांति प्राप्त नहीं होनी. उसका मतलब की अग्नि उनके अंदर जला रहती है. कलः समाप्त में जो आदमी धनी और संपन्न होते हैं, वे भी वास्तव में चिंता-मय और दुःखमय जीवन व्यतीत करने में मूढ़ की निम्नते हैं. फिर भगवान् और किसानों आदि उन अधिकांश, अन्याय लोगों का तो हठना ही क्या, जो अपनी दृष्टिना के कारण स्वार्थरत गरीबों की आवश्यकताओं की पूरी पूर्ति नहीं कर पाते. इन लोगों की यह क्षमता दृष्टिना हटो मे आता ? समाप्त की अवस्था, समाप्त के उपरान्त और कुछ व्यवहारप्रणाली के कारण, जो अन्याय और अवास्तविक होने में भी व्यवहार के लिए होते हैं. गलत ! समाप्त की गलत समझना और फिर अन्याय ने गुंदाया आन पूर्णतः आकर्षित कर लिया. गुनगुन अवस्था के और गरीबी में विरक्ति हो कर अपनी अवस्था के कल कर के और यह प्रमाण है कि धनवान् या गरीब होना यह है. हमीनरी और भीतरों समाप्त ने. अनिष्ट के पुनर्मे अनिष्ट प्रमाण काय के रूप की उदा हिम. है. और हां, पारव के रूप में आरतीय नापु-सते. का-य दस हिम. है. गुन प्रत्येक

दिया है. तुम धन्य हो !

x x x x

गुम्हारी रचनाओं में द्वारा भरितक-कार्य, पांडित्य या विद्वत्ता ही नहीं है. तुमने तो उनमें अपना हृदय ही जोड़ा कर रखा दिया है. प्रायः लोगों की लौकिक आकांक्षाओं और नैतिक विचारों में बड़ा संघर्ष रहता है. उनकी धृष्टताओं स्वार्थभय होती है, पर वे हीन भारा करते हैं, सेवा और परोपकार की. अन्यान्य जातों में तुमने अपनी रचनाओं में, इस विषय का भी चित्र किया है. यह चित्र जितना सच्चा हुआ समय था, अथ इससे भी अधिक सच्चा और हां, कष्टदायक है. लिन्न लिन्न प्रकार के सुधारकों का, अपने अपने क्षेत्र में प्रचार करने के वास्ते गुम्हारे ग्रंथों से भरपूर आशा है और मिलती रहेगी. गुम्हारी निर्लोकता और प्रतिभा तो हमने ही जानती है. जहां जे जात पंडी, उसकी लगे क्षिप्रे शब्दों में नहीं, जैसे दंग से निंद का कि सुननेवाले के श्रुति में गत्य. तुमने धनी लोगों की स्वार्थ-विश्वास का स्पष्ट वर्णन किया है तो सरकारी की भी विविध न्यायतियों की समुचित आलोचना करने में तुमने कुछ कभी नहीं की है. सत्ताधारियों ने गुम्हारी पुस्तकों पर तथा स्वयं गुम्हारे जेपर जितना अधिक हमनयक बलाया, हीना ही सर्वसाधारण पर गुम्हारी कृतियों का प्रभाव पड़ता गया.

x x x x

महाशय ! तुम यादते थे कि कौछ किसीका कष्ट न हो. धर्म-श्रियों—किसानों और भगदूतों आदि का श्रम नुपमय हो, उन्हें भोजन-वस्त्रादि का अभाव न हो, और छमनि का समान आवसर मिले. सर्वत्र शांति रहे. कहीं पशु-पक्ष का व्यवहार न हो. कौछ दिव्य न हो ! श्रवों की भी कल्याण न हो. सेवा द्वारा भार-काट न हो. यही नहीं, भारकाट करनेवाली धन सेनाओं में कौछ भरती ही न हो. सब छसाछ छसा भरीक के प्रेम आदि सहजुओं और सहसिद्ध का धारण कर उसके मर्मों लकन पने और हस्तध-धर्म में धुसे धुसे दोगा तथा व्यापारियों का त्याग हो. लोगों का श्रम बड़ा हो. उनमें अहंकार और विवासिना न हो. सब अहंकार ने न्याय और समानता का व्यवहार करे. अहो ! संसारी आदमी हीन जाते पर समुचित ध्यान हो कर कण अवनो गेव दूतरी का हस्तध करनेवाले होने !

x x x x

अथर्व' समय-समय पर कर महान्ध्रों ने जेन और अहिंसा का प्रचार दिया है, पर राजनैतिक न्यायप्रवृत्ति के विषे भी अहिंसा की ही सिद्धा होने न तुमने विशेष ध्यान दिया है.

तुम्हारा उपदेश है कि राजनैतिक पुराण का भी विरोध पशुपति
अर्थात् जेर-जयरदस्ती से न किया जाय, वरन् आध्यात्मिक
शक्ति से, अहिंसा और असहयोग द्वारा हो। इस प्रकार इति
और अत्याचारी शासनवाले देश में भी लोगों को अधिकारियों के
सताने या मारने का विचार न कर के केवल उनसे असहयोग कर
देना चाहिये। सर्वसाधारण की सहायता और स्वीकृति से सम्मिलित
होने पर, इस शासन-यंत्र का स्वयं अंत हो जायगा। राष्ट्र की
आत्मा के विरुद्ध शासन की तत्त्ववार आदि कभी, विशेषतया कुछ
स्थायी विजय प्राप्त नहीं कर सकती। हां, राष्ट्र की आत्मा की
दायरता अथवा शोष-भोष आदि दुर्गुणों से भ्रष्ट भुक्त नहीं
आहिये। इस शिक्षा का प्रयोग भारतवर्ष आदि देशों में हो रहा
है। परंतु अनेक जड़े-जड़े भस्तिष्ठवालों को भी प्रायः इसकी शक्ति
में विश्वास ही नहीं होता। उनका मत है कि संसार में हिंसा
की अतृप्त आवश्यक्ता ही न रहे, इस प्रकार का समय सफल
ही आना संभव नहीं। यह कल्पना से आकर है। अहिंसा अपना
भक्त्य रक्षती है, तो देशकाय के अनुसार व्यापक दुर्गुणों का अंत
करने के लिये अन्यान्य उपायों में हिंसा का भी अपना स्थान बना
रहेगा। ये लोग तुम्हारे अहिंसा के उपदेश को अक्षमल्यता या
दायरता की शिक्षा समझते हैं। पुराण का विरोध करने में वे
तीर-तत्त्ववार और तोष आदि के प्रयोग को ही क्षमल्यता और
वीरता मानते हैं। सदाचार या आध्यात्मिक शक्ति को भी कुछ
शक्ति है, इस बात को वे भूल जाते हैं। आह ! कभी तो यह
दिन आवगा ही, जगत् पार्श्विक यज्ञ के, आत्मयज्ञ के सामने, पार्श्व
जित होने की सम्भावना सर्वसाधारण के मन पर लगी नानि अजित
को जायगी। परंतु इसके लिये अपनी न-मात्र संसार के जितने
दोस्त्रों की जरूरत होगी।

तुम्हारे विचार साधारण प्रवाद के प्रतिद्वंद्व होने लगे हैं।
लोगों के हित में होने वाले हैं। सत्तावाद, पंथवाद, नैतिकवाद, धार्मिक
संगठन और स्त्री-पुरुष के संबंध में तुमने जो विचार व्यक्त
किए हैं, उनमें सत्तावाद में विश्वास उचित न हो। तीन विचारों का
यह देशांतर न होगा कि आधुनिक युग में जो दण्ड प्रणाली, सत्ता
विचारों के, वह अतृप्त दुर्गुण को दण्डित कर पालना है, वह तुमने
अपने मस्तिष्क के सामर्थ्य के लिये न उचित को नहीं है। सत्तावाद
सामर्थ्यवाद का प्रचार हुआ है, उनका यह अर्थ अहिंसा के
सामर्थ्यवाद-सा है। तुमने आध्यात्मिक सामर्थ्यवाद का अर्थ समझा
है न। हां, जिसके अनुसार दण्ड हुआ। जो न सत्ता विचारों के लिये
है। तुम्हारे न होने, सत्तावाद तुमने न, वह अतृप्त विचारों के

इसकी ही मुख्य-सुविधा का विचार रखते दूसरे व्यक्ती संयति का भेद रखते छात्र दिया करें। मध्य मंडल-में ही गेवा-मुपूषा और मद्रासना करना आपना अनिवार्य कर्तव्य समझे। वे व्यक्त मता-धर्मियों के विरुद्धात्मिक दवायों का प्रकाश प्रदान करनेवाली हैं। अतः वे अपने अनुष्ठान के पर ही मद्रास कार्य में परिपुत्र नहीं करने। तथापि के.ई. इनका विरोध या अंगन नहीं कर सकते। तुम्हारा उपदेश साथ है, तुम धन्य हो।

x

x

x

x

भद्रादय ! तुम्हारी सभ व्यक्त मान्य हो या गोली-सी, लोग हमें अथ समझे या छात्रांतर में, हमने काछ सहित नहीं कि तुम अन्तर हो। तुम्हारे लक्ष्य ही नहीं, प्रत्येक निष्पक्ष समाजोन्मूक तुम्हारी प्रतिष्ठा और भद्रता की पोषणा कर रहा है, और करेगा। अपने मद्रास विदेश की प्रति में तुम्हारी प्रकाश और विश्वास अत्यंत था, तुममें अपने सहित द्वारा लोगों की आत्मा समस्त करने की क्षमता अनुपम थी। तुम वास्तव में मद्रास थे। तुम्हें सादर प्रणाम।
(विन-गु. सं. ३०६ ना "भापुरी"भाषी)

१६८-प्राचीन भारत में शूद्रों की शिक्षा

(विष्णु-पं० श्री. सूयद्वय शर्मा साहित्याचार्यकारमेन० मे०, मे०, मे० ६१०)
अनेक लोगों का विचार है कि यह केवल सेवा करने की है विवेक विपन्न विवेक मूर्ख है। विद्या पढ़ना पढ़ना तो केवल दिने और साधनों का ही काम है। यद्यपि के विद्या में काछ संभव नहीं। मध्यका-लीन भारत में कहीं कहीं तो राजनियमों और कहीं समाजनियमों द्वारा यद्यपि के विद्याध्ययन के अधिकार से वंचित कर दिया गया। 'स्त्री शूद्रा नाधीवाताम्' का मतमानी युनि जगत् कर रही और यद्यपि का किसी प्रकार की विद्या पढ़ने से मना कर दिया गया। लेकिन इस मध्यकालीन भारत से पूर्व के भारत में हम यद्यपि के प्रति ऐसी अनधिकार नहीं देखते। पं० श्री. अर्नोल्डार्थ ने कुछ दिन दूरे उत्तर समन्वय में जोके जगत् अनुसन्धानपूर्ण लेख लिखा था, जिसमें उन्होंने लिख दिया था कि प्राचीन भारत में यद्यपि के विद्या पढ़ने का उतना ही अधिकार था जितना कि दिने के; क्योंकि धर्मशास्त्र में प्रत्येक अनुष्य के विवेक यह अनुसन्धान दिया गया है कि यह अपने पुत्रों का आरम्भ में ही शिक्षा दिलावे। यद्यपि यद्यपि के काछ प्रयत्न नहीं किया गया है।

मनु मद्रास ने जोके स्थान पर कहा है कि विद्या याद्वे यद्यपि के पास ही हो, आद्यपि तक के उसे मद्रास कर लेना आदिगे,

इसमें ही सुख-सुविधा का विचार रहते दुझे अपनी संपत्ति का भेद स्वयं होना दिया करे. सब अकेलसरे की सेवा-शुश्रूषा और सहायता करना अपना अनिवार्य कर्तव्य समझे. ये बातें सत्ता-धरियों के निरक्षरसिद्ध स्वार्थी को धक्का पहुँचानेवाली हैं. अनन्य वे हर्ष-मनन सेने पर भी सहसा कार्य में परिश्रुत नहीं करते. तथापि कोई हनन-विरोध या भ्रंजन नहीं कर सकते. पुम्हारो उपदेश सत्य है, गुम धन्य हो.

✕

x

✕

✕

મહેશ્વ ! ગુમ્હારી સખ બાલે માન્ય હોં યા ધોટી-સી, ભાગ
 હિન્દે અખ સખજે યા કાલાંતર મેં, ઇસમેં કોઈ મદદ નહીં હિ ગુમ
 અમર હો. ગુમ્હારે બહન હી નહીં, પ્રત્યેક નિઃપદ્ધ સમાસોચક
 ગુમ્હારી પ્રતિજ્ઞા બીર મદત્તા હી પેઠાબુ કર રહા દે, બીર કરેવા.
 અપને મહાન ઉદ્દેશ્ય હી પૂર્તિ મેં ગુમ્હારી બધા બીર વિચાર
 અટક થા. ગુમમેં અપને સંદેશ હારા લોચે હી આત્મા ભાગ્ય કરે
 હી યકિન અનુપન થી. ગુન પદ્મવ મેં મહાન પે. ગુમેં નાદર પ્રજાન.
 (ગેય-ગુ. સં. ૩૦૬ ના "ગુમ્હારી" નાલી)

१६८—प्राचीन भारत में शूद्रों की शिक्षा

[illegible]

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

तथा आपत्तिकाल में जबकि ब्राह्मण गुरु न मिले तो वह किसी शस्त्र को अपना गुरु बना कर उससे विद्याध्ययन करे. यहां पर विचारणीय है कि यदि शस्त्र शिक्षित न हो तो वह ब्रह्मचारियों के गुरु और शिक्षक कैसे बन सकते हैं ?

उस काल में ऋण आदि के लिये जो दस्तावेज लिखे जाते थे उन पर अंगूठा निशानी लगाने की प्रथा न थी. यदि शस्त्र ऋण लेता होगा तो वह अपने दस्तावेज दस्तावेज पर कैसे कर सकता था जबकि वह शिक्षित ही न हो ?

पुराणों में सभसे पुराना ब्रह्मपुराण है. उसमें कथनानुसार यदि कोई शस्त्र अपने नतिधर्म का पालन करता हो और धर्मशास्त्र में प्रवीण हो, तो वह उतना ही पूज्य है जितना कि एक द्विज. इससे भी स्पष्ट सिद्ध होता है कि शस्त्र भी धर्मशास्त्र के अध्ययन करने के अधिकारी है, नहीं तो वे इसमें प्रवीण कैसे हो सकते हैं ?

विष्णुपुराण में भी लिखा है कि श्रीवेदव्यासजी ने एक पुराण-संहिता लिखी, जिसको उन्होंने एक शस्त्र रामहर्षणु को पढ़ाया. रामहर्षणु ने उसे अपने ६ शिष्यों को पढ़ाया, जिनमें ३ ब्राह्मण थे. इन तीनों शिष्यों में से प्रत्येक ने एक एक पुराण लिखा. फिर इन तीन पुराणों और श्री वेदव्यासजीरचित "पुराण संहिता" को मिला कर विष्णु पुराण की रचना हुई. इससे भी सिद्ध होता है कि शस्त्र न केवल विद्याध्ययन करते थे किन्तु पुराणों के रचयिता और ब्राह्मणों तक के गुरु बन सकते थे.

व्यक्तिगत उदाहरणों में हम विद्वान् जैसे नीतिज्ञों को पाते हैं, जो एक दासीपुत्र थे और क्षेत्रप्रधान होने के कारण जिनकी गलना शस्त्रों में ही होनी आदि थी, लेकिन वह न केवल साहित्य, दर्शन और राजनीति में ही निपुण थे, किन्तु विदेशी भाषाओं में भी ज्ञानते थे.

धर्मव्याध की कथा भी यही सिद्ध करती है. वह एक व्याध था. उसने अपनी लड़की अर्जुनिका को विवाह भातंग ऋषि से किया था. एक बार धर्मव्याध और भातंग ऋषि में धार्मिक विवाद हो जाने पर धर्मव्याध ने अर्जुनिका प्रभाणु वेदों से उपस्थित किये थे.

इसी प्रकार कवय और्य जैसे दासीपुत्र भी घने विद्वान् दुर्गे कि वेदमंत्रों के दृष्टा ऋषियों को पढ़ाई को प्राप्त कर सके.

इस प्रकार के अनेक उदाहरण प्राचीन संस्कृत साहित्य से दिये जा सकते हैं, जिनसे सिद्ध होता है कि प्राचीन काल में भारतवर्ष में शस्त्रों को विद्या पढ़ाना अथवा उनका विद्याध्ययन करना किसी अंश में भी वर्जित नहीं था. आशा है इन प्रमाणों और ऐतिहासिक उदाहरणों को विचारते हुए हमारे मातृ शस्त्रों को विद्याध्ययन से अस्विकृत न रख कर सर्व्व अधिकार और देशप्रेम का परिचय देंगे.

("सावदोराड" ना एक अनुभाषी)

१६९-आधुनिक शिक्षा-प्रणाली

(लेखक:-श्री. रामचन्द्र गौड़).

शिक्षा का उद्देश्य

ग्रामीण तथा अर्धग्रामीण शिक्षा-विशेषज्ञों के मन अनुसार शिक्षा के मुख्य उद्देश्य पूर्ण मनुष्य बनाने का है। पूर्ण मनुष्य से अलिप्राय यह है कि उसे विद्यार्थी-श्रम में शिक्षा पाने पर, उन सभ्य जनों का पता लग जाय, जिनके आधार पर वह अपना जीवन आनन्दपूर्वक बिता सके। किंतु आधुनिक शिक्षा-प्रणाली द्वारा शिक्षित समाज में यह बात नहीं पाछ जाती। शिक्षाक्षेत्र समाप्त कर के वे न्यो ही गृहस्थाश्रम में प्रवेश करते हैं, उन्हें यह स्पष्ट गान होता है कि वे केवल दासवृत्ति के योग्य हैं और उसके द्वारा आर्थिक शिक्षा के योग्य धन भी नहीं कमा सकते। वे व्यावहारिक, सामाजिक तथा प्रयोगात्मक ज्ञान से दूर होते हैं। यदि उन्हें किसी धर्म धर्म में बसाया जाय अथवा भेती आदि स्वतंत्र धर्म प्रवर्धन करने का आदेश दिया जाय, तो आधुनिक शिक्षाप्रणाली द्वारा उत्पन्न संकोच ही उन्हें धर्म और से विमुक्त कर देता है। वे स्वतंत्रता के भंडार हैं ही नहीं समझते, उन्हें तो दासत्व की जेडियां पहनने में ही आनंद प्राप्त होता है। इससे यह स्पष्ट गान है कि आधुनिक शिक्षा ने शिक्षा के मुख्य उद्देश्य की पूर्ति नहीं होती।

धार्मिक शिक्षा का अभाव

हम शिक्षा का समझे लयकर होय धार्मिक शिक्षा का अभाव है। यहाँ ही शिक्षा-प्रणाली बहुत अंश तक पाश्चात्य शिक्षा-प्रणाली ही छाया है और वह भी अधूरी ही। स्वामी विवेकानंदजी अमेरिका में एक समय व्याख्यान देते दुःख पाश्चात्य शिक्षा के आश्र में कहते हैं—
“पाश्चात्य सभ्यता में यह लय लयकर होय है कि आप भौतिक शक्तियों के विकास में ही लगे रहते हैं, कष्ट की शुद्धता पर ध्यान नहीं देते। इससे मनुष्य इसलुता स्वार्थी हो जाता है और धर्म के कारण आपका स्वर्णनाश होया।” हम प्रकाश की शिक्षा के अभाव के कारण आस्थावरथा में ही कुसंगति तथा अन्य कारणों ने पुरे विचारों का जीवरोपण आलोक के कष्ट में हो जाता है। “होना विचार पैसा आचार” वाली हटावन के अनुसार कुछ ही समय में आलोक का आवरण, केवल पुरे विचारों के अंकुरित हो जाने के कारण ही जल हो जाता है। और, जल उनका आवरण आस्थावरथा ने अलग हो गया, तो वे आने बल कर जीवन में पशुवत् रहने का प्रयास देने हैं। अपने स्वार्थ के सिद्धे तरीकों के लक्ष्य हाटना, अपनी पूँज का रीतिर न कर के उन्ने हमारा और नष्ट होकर रहना, रहना कुछ करना कुछ हत्यादि

तथा आपत्तिभाव में न्यक्ति आह्वान गुरु न मिले तो वह किसी शत्रु को अपना गुरु बना कर उससे विद्याध्ययन करे. यहाँ पर विचारणीय है कि यदि शत्रु शिक्षित न हो तो वह अहमकारियों के गुरु और शिक्षक कैसे बन सकते हैं !

उस क्षण में कलु आदि के दिग्गे जो दस्तावेज लिखे गये थे उन पर अंगूठा निशानी लगाने की प्रथा न थी. यदि शत्रु कलु लेता होगा तो वह अपने दस्तावेज दस्तावेज पर कैसे कर सकता था न्यक्ति वह शिक्षित ही न हो !

पुराणों में सबसे पुराना अक्षपुराण है. उसमें कथनानुसार यदि कोई शत्रु अपने गतिधर्म का पावन करता हो और धर्मशास्त्र में प्रवीण हो, तो वह उतना ही पुण्य है जितना कि एक द्विज. हरिसे भी स्पष्ट सिद्ध होता है कि शत्रु भी धर्मशास्त्र के अध्ययन करने के अधिकारी है, नहीं तो वे उसमें प्रवीण कैसे हो सकते हैं ?

विष्णुपुराण में भी लिखा है कि श्रीवेदव्यासजी ने एक पुराण-संहिता लिखी, जिसको उन्होंने एक शत्रु रामदण्ड को पढ़ाया. रामदण्ड ने उसे अपने ६ शिष्यों को पढ़ाया, जिनमें ३ अक्षरालक्ष थे. इन तीनों शिष्यों में से प्रत्येक ने एक एक पुराण लिखा. फिर इन तीन पुराणों और श्री वेदव्यासजीरचित "पुराण संहिता" को मिला कर विष्णु पुराण की रचना हुई. इससे भी सिद्ध होता है कि शत्रु न केवल विद्याध्ययन करते थे किन्तु पुराणों के रचयिता और आह्वानों तक के गुरु बन सकते थे.

व्यक्तिगत उदाहरणों में हम विदुर जैसे नीतिज्ञों को पाते हैं, जो एक दारिपुत्र थे और सत्रप्रधान होने के कारण जिनकी गलुना शत्रुओं में ही होनी आदि थी. लेकिन वह न केवल साहित्य, दर्शन और राजनीति में ही निपुण थे, किन्तु विदेशी भाषाओं में भी गनते थे.

धर्मव्याध की कथा भी यही सिद्ध करती है. वह एक व्याध था. उसने अपनी लड़की अर्जुनिदा को विवाह भातंग ऋषि से किया था. एक बार धर्मव्याध और भातंग ऋषि में धार्मिक विवाद हो जाने पर धर्मव्याध ने अद्वैतम प्रमाण वेदा में उपस्थित किये थे.

हरी प्रकार कथ्य और जैसे दारिपुत्र भी होने विद्वान् हुये कि वेदमन्त्रों के ऋषि ऋषियों को पढ़ाया को प्राप्त कर सके.

हस प्रकार अनन्त उदाहरण प्राचीन सन्दर्भ साहित्य से दिये जा सकते हैं. जिनमें जिन उदा. है कि प्राचीन क्षत्र में भारतवर्ष में शत्रु को विद्या पान. अथवा उनका विद्याध्ययन करना किसी आश में ना नग्न न पड़ा था. आता है इन प्रमाणों और अतिदासिक उदाहरणों को विमान् हुये इनका आश शत्रुओं को विद्याध्ययन में अस्मिन् न नग्न न नग्न अस्मिताद्वार और देशप्रेम का परिचय देगे.

("मानवेन्द्रो" ना एक अंकमांथी)

१६१-आधुनिक शिक्षा-प्रणाली

(लेखक:-श्री. रामचंद्र गौड़)

शिक्षा का उद्देश्य

ग्रामीण तथा अर्वाचीन शिक्षा-विशेषज्ञों के मत अनुसार शिक्षा का मुख्य उद्देश्य पूर्ण मनुष्य बनाने का है. पूर्ण मनुष्य से अलिप्त रूप वह है कि उसे विद्यार्थी-जवन में शिक्षा पाने पर, उन सभी क्षेत्रों का पता लग सके, जिनके आधार पर वह अपना जीवन आनंदपूर्वक बिता सके. किंतु आधुनिक शिक्षा-प्रणाली द्वारा शिक्षित समाज में यह बात नहीं पाई जाती. शिक्षादाता समाज हर के वे लोगों की गृहस्थाश्रम में प्रवेश करते हैं, उन्हें यह स्पष्ट ज्ञान होता है कि वे केवल दसवर्ष के योग्य हैं और उसके द्वारा आर्थिक विकास के योग्य धन भी नहीं कमा सकते. वे व्यावहारिक, सामाजिक तथा प्रयोगात्मक ज्ञान से दूर हैं. यदि उन्हें किसी धर्म धर्म में समाया नये अथवा भेती आदि स्वतंत्र धर्म प्रवर्धन करने का आदेश दिया गया, तो आधुनिक शिक्षाप्रणाली द्वारा उत्पन्न संशय की उन्हें धर्म और से विमुक्त कर देता है. वे स्वतंत्रता के मंदिर का नहीं समझते, उन्हें तो दसवर्ष की भेटियां पढ़ने में ही आनंद प्राप्त होता है. इससे यह स्पष्ट ज्ञान है कि आधुनिक शिक्षा ने शिक्षा के मुख्य उद्देश्य की पूर्ति नहीं देती.

धार्मिक शिक्षा का अभाव

हम शिक्षा का समझे लयकर दोष धार्मिक शिक्षा का अभाव है. यहां की शिक्षा-प्रणाली बहुत अंध तक पाश्चात्य शिक्षा-प्रणाली की छाया है और वह भी अधूरी ही. स्वामी विवेकानंद अमेरिका में एक समय व्याख्यान देते हुए पाश्चात्य चिन्ता के बारे में कहते हैं—

“पाश्चात्य संस्कृति में यह जगह लयकर दोष है कि आप भौतिक शक्तियों के विकास में ही सजे रहते हैं, हृदय की शुद्धता पर ध्यान नहीं देते. इससे मनुष्य हस्तुना स्वार्थी हो जाता है और हस्तीके कारण आपका नरवाना होता है.” इस प्रकार की शिक्षा के अभाव के कारण व्याख्यातकों में ही कुसंगति तथा अन्य कारणों से पुरे विचारों का जीवनरोपण भावों के हृदय में हो जाता है. “हैला विचार पैसा आचार” वाली उदाहरण के अनुसार कुछ ही समय में भावों का आचरण, केवल पुरे विचारों के अंतरित हो जाने के कारण गीम ही जग हो जाता है. और, जब उनका आचरण व्याख्यातों न पगल हो गया, तो वे आगे बढ़ कर जीवन में पशुपन रहने का प्रमाण देते हैं. अपने स्वार्थ के लिये नरीमों के गल कहना. अपनी नृप को देखकर न कर के उसे हनने और नृप को हनना, हनना कुछ हनना कुछ हत्यादि

नाना प्रकार के उपद्रव जैसे हैं, जो वास्तविक सुख की कल्पना से बहुत परे हैं. आधुनिक शिक्षाप्रप्त लोगों को, चाहे वे अपनेको कितना ही विद्वान् क्यों न मानें, यह पता ही नहीं रहता कि धर्म किस जेत की भूमी है, वे किस धर्म के अनुयायी हैं, उसके आ-नियम हैं, उसमें दौन-दौन-से शिक्षाप्रद आभ्यास हैं. उन्हें धर्म से क्या मतलब, उनका लोग-विकास अच्छा, वे अच्छे.

भारतवर्ष इस समय बड़ी लय-दशा में है. यहां पर नाना प्रकार के मतों के अनुयायी निवास करते हैं और प्रत्येक का ध्यान प्राचीन हिंदू-जति को छिन्नभिन्न करने और अपने मत का प्रचार करने में लगा रहता है. अपने-अपने मत का, धर्मज्ञान से रहित हिंदुओं को कुसला कर प्रचार करनेवाले सैकड़ों मुस्लां, मिशनरी आदि हैं. हिंदुओं के विचार—विशेषतः धार्मिक—इस प्रकार की शिक्षा के अभाव के कारण, बहुत शिथिल हो गये हैं और यही कारण है कि इन मुस्लांओं-मिशनरियों तथा अन्य धर्मप्रचारकों के कुसलाने में आकर वे विधर्मी हो जाते हैं. कारण स्पष्ट ही यह है कि हमारी शिक्षा-नीति में धार्मिक शिक्षा का अभाव है.

प्रयोगात्मक शिक्षा का अभाव

हमारे यहां प्रयोगात्मक शिक्षा का सर्वथा अभाव ही है. यदि कहीं-कहीं इस प्रकार की आयोजना है, तो उनमें एक मुख्य बात यही है कि सारी की सारी प्रयोगात्मक शिक्षा विदेशी यंत्रों, विदेशी वस्तुओं तथा पुस्तकों पर निर्भर है. इसमें कुछ रहस्य है, साथ ही साथ यह प्रयोगात्मक शिक्षा सुलभ भी नहीं है. परिणामतः भारतवर्ष स्वतंत्र धर्मों में अग्रसर नहीं हो पाता. इसी विचार को ध्यान में रख कर इस प्रकार की शिक्षा के ऐसे नियम भी बने हैं.

अंगरेज माध्यम

इस शिक्षा-प्रणाली में प्रत्येक विषय का शिक्षण अंगरेज-भाषा में ही होता है. इस भाषा के विशेषज्ञों का ही संसार में आसपास है, हन्डीकी पूछ है. इसी प्रकार का अवसर भारतवर्ष में अकबर के राज्य में उपस्थित हुआ था. उस समय जहाँ मननेवाओं की पूछ थी. इसका प्रभाव यह हुआ कि भारत-वासी अपनी मातृभाषा को छोड़ कर जहाँ पढ़ने लगे. इस प्रकार जहाँ के विद्वान् तथा ग्रंथों की दिन पर दिन उन्नति हो गई. यही बात होने लगा कि जहाँ के ज्ञानसंदार हैं और जहाँ के कदर-दान की संस्कार के सर्वश्रेष्ठ विद्वान् हैं. इसका यह प्रभाव पड़ा कि इनके ज्ञान ने हमारे सिन्धुओं के प्रति, जिनको पहले हम अपना दंडा दंडा में मानते थे, आदर का भाव हो गया. हमने अपने ज्ञान की नींव पर उनका आदरणीय गुरु के स्थान पर स्थापित करने का प्रयत्न किया. इस प्रकार हमारे सिन्धुओं की उन्नति-संस्कार, यह सब, सब इसी ही न्याय-वर्तमान शिक्षा-नीति की है.

પ્રકાશકનું નિવેદન

વિવિધ ગ્રંથમાળાના સળંગ અંક ૨૫૩ થી ૨૫૬ અને ત્રેવીસમા વર્ષ (૧૯૮૯) ના અંક ૧ થી ૪ તરીકે શુભ સંગ્રહનો આ આક્રમો ભાગ નીકળે છે.

આગલા ભાગોની પેઠે આમાં પણ પ્રત્યેક લેખ સાથે તેના લેખકનું નામ તથા જેમાંથી તે લેખ લેવાયો હોય તે પત્રનું નામ બનતાં સુધી અપાયું છે. તે તે સર્વ લેખક, સંપાદક અને પ્રકાશક સંજ્ઞાનો ઉપકાર માની કહેવાનું કે, લેખોમાં જે કંઈ ઉપકારકતા હોય તેનું મૂળ કારણ વાંચનાર બંધુઓનું પુણ્ય અને પરમાત્મકૃપા હોય યશના અધિકારી તે તે લેખકો, સંપાદકો અને પ્રકાશકો છે.

આવા સંગ્રહોમાંની કોઈ ઔપધિ, બનાવટ અથવા બીજી બાબત માટે કોઈને કંઈ લખવા પૂછવા જેવું જણાય તેમણે તે વિષે અત્ર તરફ નહિ લખતાં તેના લેખકનેજ લખવું પૂછવું; અને લેખકના હામડેકાણા માટે તે લેખ પ્રથમ છપાયો હોય ત્યાં પૂછવું.

આ સંસ્થા તરફનાં આવાં તેમજ બીજાં પુસ્તકોમાંના દરેકે દરેક વિચાર સાથે આ સેવકને એકમત સમજવાનો નથી તેમ સંમત કે અસંમત વિચારો વિષે લખાપટ્ટી કે વાદવિવાદ પણ તે કરે તેમ નથી. અદ્ય મતિ પ્રમાણે એકંદરે હિતાવહ જણાય તે પ્રસિદ્ધ કરવું, એજ ધોરણ છે. વળી કોઈ બાબત કોઈને વધારે ગમવી, કોઈને ઓછી ગમવી અને કોઈને અડીક લાગવી, એ તે તે વાંચનાર સંજ્ઞાનો સ્થિતિ, પ્રકૃતિ અને સમજણ ઉપર પણ આધાર રાખે છે.

જે સંજ્ઞાનો આમાં અગત્યની ભૂલચૂક જણાય તેઓ તે યોગ્ય સુધારણા સાથે લખી મોકલશે, તો તે પાકોની જાણમાં યથામતિ લવાશે.

અત્ર તરફથી પ્રકટ થયેલ આર્ચલિપકની આક્રમી આવૃત્તિના પૃષ્ઠ ૩૭૬ની ટિપ્પણમાં—“વૃંદાવનમાં એક એવો અહમુત ગુણ રહેલો છે કે વૃંદાવનના ચૂર્ણને પાણી અથવા દૂધની સાથે એક મહિના સુધી સેવન કરવાથી મનુષ્ય બુદ્ધિમાન થાય છે તથા ચંદ્રગ્રહણના વખતે કે સૂર્યગ્રહણના વખતે એક પગ (૮ તોલા) વૃંદાવનના ચૂર્ણને દૂધની સાથે લક્ષણ કરવાથી, એજ વખતે મનુષ્યને બુદ્ધિયુક્ત કરે છે.” છપાયું છે ત્યાંસુધીના ભાગ છંદી નાખવો.

વિજયાદશમી-સં. ૧૯૮૯

લિક્ષુ-અખંડાનંદ

શુદ્ધિપત્ર

ક્ર	પાંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩	૧૪	ગોંડગના	ગોંડગના
૪૧	૩૪	પણ	પણ)
૧૬	૩૬	જમનાના	જમનાના
૧૧	૧૦	માગ	માર્ગ
૮૩	૨૬	પરાકાષ્ટા	પરાકાષ્ટા
૮૪	૮	કે કોષ	કોષ
૧૩૪	૩	અથક	અથક
૧૪૧	૧૭-૧૮	દેસિયવન	દેસિયવન
૧૪૪	૧૦	નિલપ્રાપ્ત	નિલપ્રાપ્તિ
૧૪૪	૩૩	દનપ્રુદ્ધ	દનપ્રુદ્ધિ
૧૧૩	૨૩	ગાનમૃતના	ગાનામૃતના
૧૬૬	૧૧	કરવવાની	કરવવાની
૨૦૭	૭	ફળદ્રુપ	ફળદ્રુપ
૧૦૮	૧૧	ધૂળ	ધૂળ
૨૧૧	૫	આરક	અધિક
૨૧૩	૨૬	૧૪	૧૧૪
૨૧૩	૨૬	નિર્વીંચ	નિર્વીંચ
૨૨૦	૧૮	ચોગાવણા	ચોગાવણા
૨૨૩	૩૪	ખડ	ખડ
૨૨૩	૩૪	સાદિનો	સાદિનો
૨૨૮	૧૧	દાદિએ	દાદિએ
૨૩૬	૨૧	કોષ	કોષ
૨૪૦	૨૮	વિષયવિષય	વિષયવિષય
૨૪૦	૩૧	દાદિએ	દાદિએ
૨૪૨	૨	દાદિએ	દાદિએ
૨૪૬	૭	દાદિએ	દાદિએ
૨૮૪	૩	દાદિએ	દાદિએ
૨૮૬	૧૩	દાદિએ	દાદિએ
૨૮૭	૨૮	દાદિએ	દાદિએ
૨૮૮	૪	દાદિએ	દાદિએ
૩૦૩	૧૩	દાદિએ	દાદિએ
૩૦૩	૩૬	દાદિએ	દાદિએ
૩૦૪	૧૩	દાદિએ	દાદિએ

હાલ અર્ધા મૂલ્યે મળવાનાં

પુસ્તક તથા સ્થલ

નીચેના ગ્રંથો નહિ અપવાદી અર્ધા મૂલ્યે કાઢી નંખાતા હશે એવું રખે કોઈ ધારી લે. હકીકત એવી છે કે ખૂટી ગયેલાં પુસ્તક વિશે માગણીને લીધે ફરીથી જપાયાં. હાલ એઅધુરી રહેલી માગણીને સંતોષવા નો હેતુ હોઈ હવે ૧૯૯૦ ના કારતક માસથી માગશર આખર સુધી નીચેનાં સ્થળોમાં નીચલા ગ્રંથો નીચે લખ્યાથી અર્ધા મૂલ્યે મળશે.

અમદાવાદ-સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, ડૉ. ભદ્ર પાસે.
મુંબઈ-સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય ડૉ. કાલ્યાદેવી રોડ,
હાથી બિલ્ડિંગમાં ત્રીજો માળે.

વડોદરા-પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ. ડૉ. રાવપુરા.
સુરત-શુક્લ દયાશંકર ભાઈશંકર. મંત્રી સેવામંડળ, આજ્ઞા
રોડ, ડૉક્ટર રામલાલનો ખાંચો.

ભરૂચ-પંડ્યા ચંદુલાલ અમૃતલાલ ડેકાણું શેઠકળિયાની બહાર
લખપતિની ચાલમાં.

ભાવનગર-છોટાલાલ ત્રિભોવનદાસ, ડેકાણું મેતા શેરીમાં.
ળીજા સ્થળો-ત્યાંના એકથી વધુ સબજનોને રહેલે રસ્તે
એકથી વધુ પ્રતો ભેગી મંગાવવી હોય તેમણે તે મતજબનો પત્ર
ઢરેકના નામ હામ અને સહી સાથે, તથા ત્યાંના સ્કૂલ માસ્ટર,
તલાટી અથવા તે વિવિધ ગ્રંથમાળાના ગ્રાહકની ભલામણ સાથે લખી
મોકલવો. તથા કિંમત ઉપરાંત પેકીંગ વગેરેના પાંચ આના અને
બંગાળી ૧૦ શેરથી મોટા પારસલ માટે આઠ આના વધુ મોકલવો.
તથા રહેલે સ્ટેશનનું નામ અને રહેલેરીસીટ મોકલવાનું શિરનામું પાંચ
લખવું. વળી એક જણને એકથી વધુ પ્રત આપાતી નથી.

| હાલ અર્ધા મૂલ્યે
મળતાં પુસ્તકો | કદ
ઈંચ | પૃષ્ઠ-
સંખ્યા | અમદા-
વાદમાં | અન્ય-
કિંમત |
|--|-----------|------------------|-----------------|----------------|
| ૧ તુલસીકૃત રામાયણ | ૧૧૧x૧૦ | ૧૩૫૨ | ૮) | ૧૧૧ |
| ૨ વાલ્મીકિ રામાયણ | ૧૧૧x૧૦ | ૧૩૨૦ | ૬) | ૧૧૧ |
| ૩ યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ | ૧૧૧x૧૦ | ૧૬૦૦ | ૧૦) | ૧૦૧ |
| ૪ ગીરધરકૃત રામાયણ | ૫x૬ | ૭૮૦ | ૨૧ | ૨૧૧ |
| ૫ રાજગૃહ ઈતિહાસ ભા. ૧, ૨ | ૧૧૧x૧૦ | ૧૬૦૦ | ૧૦) | ૧૦૧ |
| ૬ ભારતનાં સૌરતના (ત્રણ ગ્રંથમાં) પા. ૧, ૨, ૩ | ૧૧૧x૧૦ | ૨૧૦૦ | ૬) | ૧૧૧ |
| ૭ ભાગ્યના સૂચકો | ૫x૬ | ૫૬૮ | ૨૧ | ૨૧૧ |
| ૮ મુખ્ય સામર્થ્ય અર્થ | ૫x૬ | ૬૦ | ૨૧ | ૨૧૧ |
| ૯ વૃક્ષલક્ષ મહાત્મ | ૫x૬ | ૫૬૮ | ૨૧ | ૨૧૧ |

અર્ધા મૂલ્યે મળશે—૧૯૯૦ના માગશર સુધી

શ્રી તુલસીકૃત રામાયણ

પુસ્કળ સુધારેલો ચોથી—આવૃત્તિ

મૂળ દોહા ચોપાઇ આવા ગુજરાતી અક્ષરમાં છે.

ગુજરાતી લીકા આવા ગુજરાતી અક્ષરમાં છે.

ચિત્ર ૩૨, ૬૬ ૬૧૧×૧૦ પૃષ્ઠ ૧૩૫૨, રૂ. ૪) તરતમાં અધુરું.

આ આવૃત્તિમાં રામાયણ સંખ્યા અનેક સેખા ઉપરાંત ક્ષેપક કથાઓ, શવકૃત્યકાંડ, તુલસીદાસ ઇ૦ ચાર મહાત્માઓનાં ચરિત્ર, હનુમાન-ચાલીસા, અષ્ટક, તિથિપત્ર, યજ્ઞાદ્યપ્રશ્ન અને રામાયણમાહાત્મ્ય આપેલું દોહ નથી પણ અનેક બાબતો ઉમેરાઇ છે.

શ્રીવાલ્મીકિ રામાયણ

ઉત્તમ ભાષાંતર—ખીજી આવૃત્તિ

૬૬ ૬૧૧×૧૦, ચિત્ર ૩૨, પૃષ્ઠ ૧૩૨૦, ૬) તરતમાં અધુરું

આમાં રામાયણના ઉત્તમ જ્ઞાણાન્તર ઉપરાંત હનુમાન હૃત્પાદિ વાનર દળા કે મનુષ્ય? રાવણને માયાં દશ દળાં કે એક? હનુમાન.

ચમુદ્રદ્વીપને ગયેલા કે તરીને? વગેરે અનેક બાબતો પર નવોજ

પ્રકાશ પાડનારા તથા રામાયણનો અદ્ભુત પ્રભાવ અને

ઉપદેશરહતા દર્શાવનારા મહત્ત્વપૂર્ણ સેખા છે.

શ્રીયોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ

મોટા બે ભાગમાં—ત્રીજી આવૃત્તિ

આવા મોટા અક્ષર, વેદધર્મસંજ્ઞાવાદાણું ઉત્તમ ભાષાંતર,

૬૬ ૬૧૧×૧૦, પૃષ્ઠ ૧૬૦૦, મૂલ્ય ૧૦) તરતમાં અધુરું

અર્ધા મૂલ્યે મળશે—૧૯૯૦ના માગશર સુધી

શ્રી તુલસીકૃત રામાયણ

પુષ્કળ સુધારેલી ચોથી—આવૃત્તિ

મૂળ દોહા ચોપાઇ આવા ગુજરાતી અક્ષરમાં છે.

ગુજરાતી લીકા આવા ગુજરાતી અક્ષરમાં છે.

ચિત્ર ૩૨, કદ ૬૧૧×૧૦ પૃષ્ઠ ૧૩૫૨, રૂ. ૪) તરતમાં અધુરું.

આ આગળનાં રામાયણ સંખ્યા અનેક લેખો ઉપરાંત લેખક કયાઓ, ધરકુશકાંડ, વૃક્ષસીદાન્ત ૨૦ ચાર મહાત્માઓનાં ચરિત્ર, હનુમાન-ચાલીસા, અષ્ટક, તિથિપત્ર, શલાકાપ્રશ્ન અને રામાયણમાહાત્મ્ય આપેલું દોહ નથી પણ અનેક બાબતો ઉમેરાઈ છે.

શ્રીવાલ્મીકિ રામાયણ

ઉત્તમ ભાષાંતર—ખીજી આવૃત્તિ

કદ ૬૧૧×૧૦, ચિત્ર ૩૨, પૃષ્ઠ ૧૩૨૦, ૬) તરતમાં અધુરું

આમાં રામાયણના ઉત્તમ ભાષાન્તર ઉપરાંત હનુમાન હાત્યાદિ પાનર દત્તા કે મનુષ્ય? રાવણને માયાં દસ દત્તાં કે એક? હનુમાન સમુદ્ર દ્વીપો ગયેલા કે તરીને? પત્રેરે અનેક બાબતો પર નવોજ પ્રકાશ પાડનારા તથા રામાયણનો અદ્ભુત પ્રભાવ અને ઉપકારકતા દર્શાવનારા મહત્વપૂર્ણ લેખો છે.

શ્રીયોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ

મોટા બે ભાગમાં—ત્રીજી આવૃત્તિ

આવા મોટા અક્ષર, વેદધર્મસંભાવાવાળું ઉત્તમ ભાષાંતર,

કદ ૬૧૧×૧૦, પૃષ્ઠ ૧૬૦૦, મૂલ્ય ૧૦) તરતમાં અધુરું

શ્રી ગિરધરકૃત રામાયણ

આવા મોટા અક્ષરમાં છપાયેલી શુદ્ધ આવૃત્તિ
પૃષ્ઠ ૭૮૦, પાનાં ૪૯, પાકું પૂંડું, મૂલ્ય રા. તરતમાં અર્ધું

સ્વધર્મ અને વીરતાને વરેલા વીરાત્માઓ તથા વીરાંગ-
નાઓની અનેકાનેક છટાદાર વીરકથાઓથી ભરપૂર

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ

૮૦૦, ૮૦૦ પૃષ્ઠના બે મોટા ગ્રંથોમાં

પહેલા ગ્રંથમાં મેવાડનો અને બીજામાં બીજા સાત રાજ્યોનો
ઇતિહાસ છે. બન્ને ભાગના રૂ. ૧૦) તરતમાં અર્ધું.

આમાં અનેકાનેક ચિત્રો, ઉપરાંત સેંકડો ધીરવીર અને પરાક્રમ
વીર-વીરાંગનાઓનાં અસામાન્ય પરાક્રમ, અનેકવિધ જાણવા જેવ
પુષ્કળ હકીકતો, સદ્ગુણો તથા બીજી બાબતો એવી રસિક અં
છટાથી વર્ણવાઈ છે કે જાણે કોઈ છટાદાર નવલકથા વાંચત
હોઈએ, અથવા ભાટચારણ પાસે લલકારવાળી વાર્તા સાંભળત
હોઈએ એવું લાગે છે.

શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા

આવૃત્તિ પાંચમી પૃષ્ઠ ૯૫૦, કદ પાનાં ૪૯, રૂ. ૨) તરતમાં અર્ધું
એમાં ગીતાના શ્લોક, અર્થ, જ્ઞાનેશ્વર મહારાજનું ચમત્કારી સરિત
તથા તેમણે ૬૦૦ વર્ષ પૂર્વે રચેલી અસરકારક દર્શનાર્થી
ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ રીતે ગુજરાતીમાં અપાઈ છે.

મુસ્લીમ મહાત્માઓ

૧૩૦૦ વચનામૃત, પૃષ્ઠ ૫૯૨, મૂલ્ય ૧૧૧, તરતમાં રૂ. બીજા
આ મહાત્માઓના ચરિત્રો આર્થ અભિજ્ઞાનોને મળતાં છે. આરંભ
આરંભ અને અંત સુધી વચનામૃત પત્ર અમૃતનું છે. મુસ્લીમ
મહાત્માઓના નામો અને તેમની કથાઓ વિચારવા જેવું છે.

भारतनां स्त्रीरत्नो

મોટા ત્રણ ભાગમાં—પૃષ્ઠ ૨૧૦૦

આ બીજી આવૃત્તિ મુદ્રાવધારા સાથે લગભગ નવા રૂપમાં છે. એમાં સત્સુમથી તે અત્યારસુધીની પરંપરા સતીસાધ્વીઓ અને વીંગમનાઓનાં અત્યંત બોધપ્રદ અને અસરકારક ચરિત્રો હેઠળ જ્ઞાતવર્ષમાં આ સર્વથી મોટો, સસ્તો અને ઉત્તમ અંગ્રહ છે. ત્રણે ભાગનું મૂલ્ય રૂ. ૬) બહારગામ માટે ૬૥૦ તરતમાં અધુરું.

ग्रंथ १ लो-चरित्र ११३, पृष्ठ ७१२

कैलाशकिनां नामः-दक्षकन्या सती, पार्वती, सावित्री, सरस्वती,
काम्युता, दीक्षिता, मुनित्रा, दैक्षी, सीता, शम्भरी, गार्गी, मैत्रयी,
अम्बिका, नारा, अम्बिका, शरमा, सुलोचना, मनोरमा, सुरभि,
मन्मथी, सुनीति, विदुषा, कुन्ती, माद्री, मांधारी, विदुरपत्नी, दीपदी,
हस्ता, अम्बिका, देवती, उत्तरा, उषा, सकुन्तला, समिधा, शिल्पा,
हस्ता, उषा, देवदत्ति, अक्रोधनी, महाप्रज्ञा, कलावती, मेघना,
सुलोचना, अम्बिका, हस्ता, कल्याणी मायत्री धर्म धर्म

ग्रंथ २ जो-चरित्र २४४, पृष्ठ ६४०

[illegible]

ग्रंथ ३ जो-चरित्र १७१, पृष्ठ ७५०

[illegible]

સુખ, સામર્થ્ય સમૃદ્ધિ અને વિચારોના

પૃષ્ઠ ૪૦૦, મૂલ્ય ૧, તરતમાં વા, મુંબઈ ૬૦ માં વા
આ ગ્રંથની અમેરિકામાં દર માસે આવૃત્તિ જપાતી હતી. ગુજરાતીમાં આ બીજી આવૃત્તિ સુધારા સાથે જપાઈ છે. આમાંના થોડાક વિષય:—ઉદારાત્મા આપીને શ્રીમંત થાય છે અને કંઈક સંગ્રહ કરીને રંક બને છે. ભક્તાત્માને નવીન બળ મળ્યા કરી ઉગ્ર તિના આકાશમાં તે ગરુડની પેઠે ઉડશે. તે દોડશે પણ થાકશે નહિ અને બોલે ઉપાડશે પણ બેશુદ્ધ બનશે નહિ. તમે કેવા થશો તેની અગમ્યેતી તમારો આદર્શ કહી આપે છે. કાં તો વિકાસ પામો કે કાં તો ક્ષીણ થાઓ. વિચાર સુધારો એટલે તમે પણ સુધરશો. શાશ્વત યૌવન આપણામાંજ છે. ઉત્સાહ, હિંમત, આશા ને આનંદ એ તે વ્યાધિ ટાળવામાં દવા કરતાં બહુ વધારે મદદ કરે છે.

માગ્યના સ્રષ્ટાઓ

આ લોકપ્રિય ગ્રંથ સુધારા સાથે બીજી વાર જપાયેલો હોય
પૃષ્ઠ ૫૬૪, મૂલ્ય ૧૧૧. તરતમાં વા, મુંબઈ ૬૦ માં વા.
આમાંના થોડાક વિષયો—મનુષ્ય જોઈએ છે. ખરા મનુષ્યને ઈ
પણ મદદ કરે છે. શક્તિવાળાનીજ વાત જગત સાંભળે છે. માર્ગ શોધી કાઢો યા નવો કરો. વિદ્વનોનો ઉપયોગ. એક અવિચળ લક્ષ્ય. કશી સહાય વિના કીર્તિ મેળવનારા નિર્ધન છોકરાઓ. પુષ્કળ ધન અને બધા ખિતાબો કરતાં ચારિત્ર્ય વધુ જોરાવર છે. ત્રેવડ ત્રીજો ભાઈ છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં તકજ તક છે. તમારી જાતના સ્વામી બનો. પ્રત્યેકનું સ્વર્ગ તેની પાસે છે. ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ.

સોનેરી સૂચનો અને સુવિચાર સામગ્રી

“સોનેરી સૂચનો” વાળી ચોપડી ૧૯૮૭ ના ચોમાસામાં ત્રણ વાર જપાયા છતાં માગણી પૂરી પડેલી નહિ. અને એ પછી એમાં બીજો અગત્યનો ઉમેરો થઈ “સોનેરી સૂચનો” કરતાં કદ જગતજગ અઢીગણું (૨૨૪ પૃષ્ઠનું) થવાથી તે “સોનેરી સૂચનો અથવા સુવિચાર સામગ્રી” નામથી જપાઈ હતી. હવે તે મારા દેશને અમદાવાદમાં ૦)ના અને ઉપડી મુદત મુદત વાની ૧૪૫ પ્રત મળશે. તથા મુંબઈ ઇત્યાદિમાં ૦) ને લેવાઈ પાસ પ્રતન. વગેરે.

સસ્તુ સાહિત્ય વ૦ કાર્યાલય, } અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

